

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
ȘI ARTĂ ZALĂU

ACTA
MVSEI POROLISSENSIS

XXIII

Volumul II

ZALĂU 2000

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MVSEI POROLISSENSIS**

XXIII

Volumul II

Zalău 2000

Colectivul de redacție:

Dumitru Gheorghe TAMBA

redactor responsabil

Ioan OROS

secretar de redacție

Ioan MUSCA

Marin POP

Camelia BURGHELE

Elisabeta MARIANCIUC

Maria MICLEA

tehnoredactor

*Răspunderea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări
și pentru calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor*

ACTA MUSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău

Orice corespondență se va adresa:

Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău,

4700 - Zalău, strada Unirii, nr.9, telefon 004-060-612223, fax 004-060-661706

e_mail: muzeusj@muzeu.fastmagic.ro

Toute correspondance envoyée l'adresse:

Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău,

4700 - Zalău, strada Unirii, nr.9, telefon 004-060-612223, fax 004-060-661706

e_mail: muzeusj@muzeu.fastmagic.ro

ISSN 1016-2801

SUMAR

Istorie modernă

Marcel MORAR	Disputa ideologică asupra statutului Transilvaniei (1860-1864) (I)	11 - 23
Alexandru PORȚEANU Rodica PORȚEANU	Partidul Național Român din Transilvania și Banat - 130 de ani de la întemeierea sa	25 - 33
Ioan MUSCA	Documente privind activitatea Despărțământului Sălăjean al Astrei	35 - 109
Voichița BIȚU	Memoria documentelor Bibliotecii Astra - George Pop de Băsești	111 - 119
Sorin Vasile HENDEA	Investirea dr. Demetriu Radu în fruntea Episcopiei Greco Catolice de Oradea și primele reacții ale românilor sătmăreni (1903)	121 - 127
Ioachim LAZĂR	Dr. Valeriu Traian Frențiu, paroh al Orăștiei și protopop al Cugirului (1904-1912)	129 - 150
Viorel THIRA	Leul de la Șișești în amintirea lui Tiron Albani sau rostul bisericii în trecutul Transilvaniei	151 - 165
Eugenia BĂRLEA	Atitudinea prizonierilor ardeleni din primul război mondial față de corpurile de voluntari	167 - 178
Virgil OGĂȘANU	Structura puterii revoluționare românești din Transilvania în toamna anului 1918	179 - 188
Pamfil BILȚIU	Elena Dr. Aciu - scriitoare și reprezentantă de seamă a mișcării feministe din Sălaj	189 - 205

Istorie contemporană

Dănuț POP	Biserica și societatea. Contribuția bisericii sălăjene (ortodoxă și greco-catolică) la actul de cultură (1918-1940)	209 - 235
Traian URSU	Monumentul memorial din Seini pentru preotul-martir Izidor Silaghi (1878-1919)	237 - 242
Traian BOSOANCA	Din viața și activitatea lui dr. Romul Boilă (I)	243 - 256
Ioana BURLACU	Informații arhivistice privind înfăptuirea reformei agrare din anul 1921 în județul Sălaj	257 - 261
Virgil PANĂ	Considerații privind reforma agrară din anul 1921 și minoritățile etnice din Transilvania	263 - 274
Gabriel VASILIU	Agricultura, preocupare de bază a județului Sălaj, oglindită în presa sălăjeană interbelică	275 - 277
Constantin I. STAN	Atitudinea lui Iuliu Maniu față de regimul totalitar instaurat de regele Carol al II-lea (1938-1939)	279 - 301
Ion I. DRĂGOESCU	Documente inedite despre confiscarea proprietăților lui Iuliu Maniu din județul Sălaj	303 - 307
Gabriel MOISA	Grupuri de rezistență anticomunistă în lumea satului bihorean între 1948 și 1950	309 - 314
Dorin DĂRĂBAN	Cooperativizarea agriculturii în România. Studiu de caz: Roșiori - raionul Șomcuta Mare	315 - 323
Nicolae BULAT	Transformările social-politice și economice în satele județului Soroca în perioada anilor '40, sec. XX	325 - 336
Maria MÂNDROANE	Țăranul bănățean-cărășean sub "avalanșa" comunistă	337 - 345
Marin POP	Imaginea "chiaburului" reflectată în presa sălăjeană. Propagandă și realitate	347 - 351
Serghei HACMAN	Relațiile sovieto - române și problema Basarabiei (1928 - 1938)	353 - 364
Dan Constantin RĂDULESCU	Interetnicitate și demografie în România din perspectivă istorică	365 - 369

Carte vechi

Ioan OROS	Circulația cărții românești sibiene de secol XVIII - XIX în Sălaj	373 - 385
Iacob MÂRZA	Itinerarii ale operei lui Nicolaus Olahus (Exemplare din Biblioteca Batthyaneum)	387 - 393
Liviu BORDAȘ	India în cultura românească din Transilvania (I)	395 - 463
Gheorghe BOTIȘ	Inflexiuni filosofice în opera istorică a lui Gheorghe Șincai	465 - 471
Claudiu MESAROȘ	Considerații asupra logicii lui Simion Bărnuțiu -Cursul de Logică tipărit la Iași, în 1871	473 - 483
Liviu BORDAȘ	Teosofie și naționalism în Transilvania - cazul D. Stoica	485 - 526
Arcadiu MARINESCU NOUR	Câteva incursiuni în publicistica lui Petre Dulfu	527 - 538
Cristina DINU	Profesorul Nicolae Bran, fiu al Sălajului	539 - 544

Etnografie - toponimie

Florina MATEI	Elemente de etnografie locală	547 - 552
Alexandru VÂRTEJ	Tehnica tradițională a acoperirii cu paie folosită în arhitectura populară din Munții Apuseni	553 - 560
Pamfil BILȚIU	O ființă mitologică temută - <i>Fata Pădurii</i>	561 - 566
Corina BEJINARIU	Dimensiunea socializantă a morții în ipostaze ale retoricii funebre	567 - 585
Anca BOLOGA	Repere ale separării spațiului - <i>poarta și pragul</i>	587 - 593
Camelia BURGHELE	Magia hotarelor. <i>Dincolo și dincoace de hotar</i>	595 - 608
Olimpia FĂRCAȘ	Credințe, practici magice și obiceiuri de construcție	609 - 617
Ioan MUSCA și Pamfil BILȚIU	O poveste legendară maramureșeană regăsită în periodicul sălăjean "Gazeta de Duminecă"	619 - 631

Liviu BORDAȘ	<i>Iter ad Indiam</i> în basmele românești	633 - 643
Gabriel VASILIU	Onomastica în pericol? (I)	645 - 647
Gabriel VASILIU	Onomastica în pericol? (II)	
	Note pe marginea unei anchete de antroponimie	649 - 653
Gabriel VASILIU	Din toponimia satelor Bobota, Câmpia, Sălăjeni	655 - 660
Gabriel VASILIU	Din toponimia satelor Mesteacă, Sfăraș, Țăud	661 - 675

Restaurare - conservare

Elisabeta MARIANCIUC	Foarfecă din fier - restaurare și conservare	679 - 686
Ana POP	Pafta din argint aurit. Restaurare, conservare și executare de copie științifică	687 - 691
Emanuel PRIPON	Restaurarea unui vas bitronconic aparținând culturii Gáva	693 - 698
Valerica SÂRGHIE	Considerații privind restaurarea a două hărți provenind dintr-un atlas Homann, editat la Nurnberg în anul 1751	699 - 715
Olimpia COMANSIPEANU	Pictura țărănească pe sticlă.	
Marius COMANSIPEANU	Probleme de tehnică și restaurare a icoanelor pe sticlă	717 - 727
Viorica AGHIȚOAIE	Restaurarea covoarelor etnografice - un mod de păstrare a vechilor tradiții populare din Banat	729 - 739
Florența MOGA	Restaurarea unui cojoc săsesc datat 1912	741 - 744
Elisabeta POPA și Dorina GOLBAN	Conservarea și restaurarea pieselor scheletice de proboscideni din colecția Muzeului Țării Crișurilor	745 - 759
Olimpia MUREȘAN	Considerații pe marginea conservării inventarului osos provenind dintr-un mormânt	761 - 768

Artă - științele naturii

Elena BĂJENARU și SZOCS	Școala de pictură pe sticlă nord - transilvăneană	771 - 808
Fulop Carol Jr.		
Erika POȘMOȘANU	Fauna wealdiană din bauxitele de la Cornet - Lentila 204, județul Bihor, în comparație cu faune de vârstă similară din Anglia	809 - 821
Zoltan CZIER	Încadrarea paleoclimatică și paleofitogeografică a macroflorei Jurasicului inferior din România. Locul florei în context european	823 - 834

ISTORIE MODERNĂ

DISPUTA IDEOLOGICĂ ASUPRA STATUTULUI TRANSILVANIEI 1860-1864 (I)

MARCEL MORAR

Odată cu afirmarea conștiinței naționale române, încă din secolul al XVIII-lea, confruntările de idei asupra statutului Transilvaniei au atras exponenții diferitelor curente politice din Imperiul habsburgic. Două principii fundamentale stăteau, în ultimă instanță, la baza discuțiilor: principiul hegemonismului, promovat și susținut de elitele aristocratice și principiul naționalităților, impus după victoria Revoluției franceze, ca principiu de constituire a statelor moderne.

Deceniul marcat de instaurarea noului absolutism a reprezentat pentru Austria succesiunea unor evenimente nefavorabile monarhiei, pe plan intern și extern. O parte a nobilimii maghiare, aflată în emigrație și rămasă fidelă actului din 14 aprilie 1849, va continua lupta antidinastică. Suprimarea la 31 decembrie 1851 a Constituției din 4 martie, pe a cărei principii s-au formulat memoriile românești din perioada anilor 1849-1851 a contribuit la formarea unei noi crize a relațiilor româno-austriece¹.

Relațiile Austriei cu puterile vecine erau de asemenea încordate. În urma conferinței de la Olmütz din 29 noiembrie 1850, Austria și Rusia au obligat Prusia să accepte restabilirea Confederației germane, în cadrul căreia Austria își păstra rolul conducător, prin semnarea unui document care, vreme de 16 ani, va continua să nemulțumească aristocrația prusacă. Acțiunea Austriei în timpul războiului Crimeii (1853-1855) va irita Rusia țaristă, surprinsă de politica potrivnică a acesteia. Imperiul habsburgic, pe lângă intervenția militară în țările române, va semna la Viena în 1854 un tratat de alianță cu Franța și Anglia împotriva Rusiei.

La 18 august 1855 se semna Concordatul cu papalitatea, moment ce a determinat intensificarea influenței bisericii catolice, situație care nemulțumea profund chiar pe credincioșii romano-catolici din imperiu, indignați de despotismul episcopilor².

1. Nicolae Bocșan, *De la revoluția din 1848 la dualism. 1848-1865*, în *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, ed. a II-a, București, 1994, p. 188.
2. George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 3.

La sfârșitul deceniului, Austria va cunoaște înfrângerea militară în războiul austro-franco-piemontez, ceea ce va accentua criza absolutismului habsburgic.

Despre situația nefavorabilă a monarhiei austriece pe plan extern, Franz Joseph I fusese informat chiar de Napoleon al III-lea, în timpul armistițiului austro-francez de la Villafranca și sfătuit să încerce o apropiere de națiunile imperiului³.

Un prim pas în această direcție a constituit-o convocarea Senatului imperial, pe 5 martie 1860, senat din care urmau să facă parte și reprezentanți ai popoarelor diferite din monarhie.

Este momentul în care începe și acțiunea politică românească, prin reprezentanții poporului român din cuprinsul imperiului Andrei Șaguna, Andrei Mocioni, Nicolae Petrino, în cadrul Senatului imperial lărgit.

Oamenii politici din imperiu, dezbătând caracteristicile definitorii ale viitorului regim constituțional, au propus diverse soluții politico-juridice, ajungând să evolueze în direcția a două concepte diferite: a) federalist, cu recunoașterea individualității istorico-politice numai popoarelor cărora le-a fost recunoscută și în trecut – românii fiind, deci exceptați – teză cu rădăcini ideologice panslaviste⁴; b) centralist, imperiul urmând să aibe o administrație unitară, cu reprezentarea tuturor națiunilor din imperiu, concept îmbrățișat în primul rând de curtea Vienei.

Cele două teze au avut aderenți și în mijlocul senatorilor care reprezentau teritoriile românești. Luând cuvântul, în ședința din 24 septembrie 1860, Andrei Mocioni îmbrățișa teza centralistă, pronunțându-se pentru un regim constituțional care să fie bazat pe “principiul perfecte egalități de drept a naționalităților..., în senatul imperial naționalitățile imperiului să fie reprezentate în raport cu numărul sufletelor...”⁵. Astfel, singurul principiu pe baza căruia urma să se realizeze administrarea imperiului, era “egala îndreptățire politică, națională și confesională pentru toți”.

În timp ce Andrei Mocioni vota, în ultima ședință a senatului, ținută la 27 septembrie 1860, pentru centralizare, ceilalți doi senatori români au avut atitudini diferite. Nicolae Petrino se pronunța pentru federalizare, în timp ce Andrei Șaguna s-a abținut de la vot. Deși în ședința din 26 septembrie Andrei Șaguna pledase în favoarea egalei îndreptățiri a națiunilor, limbilor și confesiunilor, pentru autonomie confesională, finanțarea bisericilor și școlilor românești din bugetul statului, numirea de funcționari aparținând tuturor națiunilor – deci și români – nu doar în administrația locală ci și în cea centrală, raliindu-se astfel conceptului centralist de organizare a monarhiei, el s-a abținut de la vot nemulțumit de modul în care fuseseră formulate cele două teze⁶.

3. Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p.146; Ioan Chiorean, *Geneza și sfârșitul Imperiului austro-ungar*, Târgu Mureș, 1995, p.23.

4. Ioan Chiorean, *op.cit.*, p.22.

* Principele Schwartzenberg replica, în ședința din 25 septembrie 1860 că “nimeni din înalta adunare nu reprezintă popoare, ci fiecare pe sine”, cf. T.V.Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol.III, Sibiu, p.81.

5. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.79.

6. V.Netea, *op.cit.*, p.148.

În întreaga Transilvanie se înregistrează, în timpul lucrărilor Senatului imperial, un reviriment al legăturilor dintre fruntașii naționali români. Aceștia au urmărit cu atenție dezbaterile senatoriale și vor redacta memorii, petiții, programe politice, subliniind în cuprinsul lor problemele cele mai acute: politice, sociale, culturale, economice. Este o dovadă a faptului că românii din cuprinsul imperiului își exprimau, din nou, speranța în receptivitatea Vienei față de vechile doleanțe, ignorate și de noul absolutism al "erei Bach".

Putem aminti, în acest sens, adresa redactată de George Barițiu, semnată de negustori și cărturari din Brașov și țara Bârsei și trimisă episcopului Andrei Șaguna și, prin acesta, arhiducelui Rainer. Cele 18 paragrafe formau un aspru rechizitoriu al regimului absolutist instaurat după revoluție⁷. Semnificativă este și scrisoarea lui George Barițiu din 18 iunie 1860 către Iosif Hodoș, aflat la Abrud, în cauza petiției românilor monarhiei austriece către senatorii imperiali din Viena. În scrisoare Iosif Hodoș era informat despre faptul că ungurii, sașii, galițienii au înaintat senatului diferite petiții pentru "restaurarea drepturilor vechi". După ce relatea inițiativa luată de brașoveni, comunicându-i totodată și textul adresei, George Barițiu îl îndemna pe Iosif Hodoș să formuleze o adresă al cărei cuprins să fie în directă legătură cu interesele regiunii sale⁸.

Iosif Hodoș a răspuns pozitiv inițiativei lui George Barițiu astfel că, pe biroul președintelui Senatului imperial a apărut și adresa românilor din Munții Apuseni. Dar, referitor la acțiunile petiționare ale românilor, Iosif Hodoș își exprima cât se poate de limpede crezul său în eșecul acestor forme de exprimare a revendicărilor către Curtea de la Viena. "Acea manie de petiționare – afirma Hodoș - ...pentru că lasă că drepturile unui popor nu pot fi obiect de petițiuni, dar afară de aceea, petițiunile sunt tot numai petițiuni până va fi lumea și noi avem tomuri întregi de ele... . De date istorice, poate, vor prinde bine odată, dar drepturile noastre nu pot fi condiționate tot de la petițiuni"⁹. Schimbările în sistemul de guvernare a Imperiului habsburgic continuau. După schimbarea guvernului la 22 august 1859 și convocarea Senatului imperial la 5 martie 1860, la 20 octombrie 1860 era publicată Diploma imperială. Rezultat al presiunilor exercitate de naționalitățile monarhiei, dar și a lucrărilor senatului, Curtea de la Viena făcea pasul spre un sistem liberal. Prin Diploma din 20 octombrie 1860 (un ansamblu de acte ce cuprindea manifestul imperial "Către popoarele mele", diploma împărătească pentru reglementarea raporturilor interne de drept public în monarhie, patru articole ce prevedeau modalitățile de punere în aplicare) imperiul primea o constituție cu caracter liberal. Se recunoștea individualitatea istorico-politică a țărilor și provinciilor din imperiu, Transilvania dobândind astfel

7. Vezi textul adresei în T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.89-93.

8. V.Netea, *op.cit.*, p.153; Enea Hodoș, *Scrisori*, Sibiu, 1940, p.35.

9. Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol.II, Cluj, 1972, p.199-201.

autonomia anterioară anului 1848, cu o Dietă subordonată autorității centrale vieneze. Cetățenii erau proclamați egali în fața legii, numirea funcționarilor urma să se facă indiferent de naționalitate, religie sau statut social.

Încercători în eficiența noii constituții fruntașii politici români au organizat numeroase consfătuiri la Sibiu, Brașov, Orăștie, Abrud, elaborându-se și noi programe în care aceștia își formulau dezideratele.

Cel mai important program politic național, înaintat ca principii și care a avut un puternic ecou, a fost programul de la Abrud, redactat de Iosif Hodoș. Intitulat *Răsunetul din Munții Apuseni ai Transilvaniei*, publicat în "Foaia pentru minte, inimă și literatură", nr.1 și 2 din 1861 (de unde l-a reprodus "Revista Carpaților" a lui George Sion, sub titlul *Dorințele românilor din Munții Apuseni ai Transilvaniei*, semnat Castore Gemenul)¹⁰ a fost programul despre care, în comparație cu cele cunoscute până atunci, George Barițiu afirma că era cel mai radical¹¹.

Subliniind dreptul inalienabil al fiecărei națiuni la unitate, independență și libertate, Iosif Hodoș se pronunța pentru o Dietă a națiunii române, care să fie numită "dietă națională română" așa cum "dieta din Pesta se numește dietă națională maghiară". Referindu-se la ungurii și sașii din Transilvania "care nu pot merge la dietele lor naționale din Pesta sau Viena, ei vor fi reprezentați, după proporția numărului lor, în dieta română. Alegerea în dieta română trebuia să se facă prin vot universal, limba legilor să fie limba română iar deputații unguri și sași să vorbească în limba lor națională. Limba guvernului va fi limba română, iar în guvern puteau fi reprezentanți unguri și sași în funcție de numărul lor"¹².

Dreptul la o dietă și guvern național, folosirea limbii române în aceste două instituții, unirea tuturor românilor din Imperiul habsburgic într-un corp național era justificat nu numai de numărul românilor "plusquam absoluta" față de celelalte două naționalități dar era o consecință necesară a principiului de egalitate națională introdus de tron. Referindu-se la teritoriul românesc, acesta trebuia să cuprindă Ardealul, Banatul, Aradul, Bihorul, Maramureșul și Bucovina. În virtutea principiului de egalitate națională limba guvernului și dietei urma să fie limba română, așa cum în Austria se folosea limba germană, în Ungaria limba maghiară, în Croația limba croată. Pentru a avea declararea formală și legală a românilor, Iosif Hodoș, ca o condiție necesară, cerea reunirea unui congres național pe Câmpia Libertății din Blaj, congres în care să fie reprezentați nu numai românii din Ardeal ci și cei din provinciile mai sus amintite¹³.

10. George Barițiu, *Momente din viața lui Dr. Iosif Hodoș*, în *Observatorul*, IV, nr.73, 1881, p.294.; I.Pervain, I.Chindriș, *op.cit.*, p.358.

11. George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol.III, Sibiu, 1891, p.64.

12. *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, XXIV, nr.1 din 4 ianuarie 1861, p.2.

13. *Ibidem*, p.3.

Comparând programul de la Abrud cu cele de la Sibiu și Orăștie, Iosif Hodoș se referă la programul de la Sibiu ca fiind făcut de “oameni oficiali și nu de oameni liberi”, iar pe cel de la Orăștie îl denumește “semioficial”, făcut de “oameni semiliberi”. În continuarea programului Iosif Hodoș își argumentează opiniile. I.Hodoș considera că a cere folosirea limbii latine în legislație ar reprezenta nu numai un regres al culturii și dezvoltării naționale ci mai mult, însemna să te opui spiritului timpului, a te împotrivi principiului de naționalitate recunoscut de toată lumea și proclamat de monarh: “Nu știți – afirma Iosif Hodoș – că Kossuth, în 1848, a propus limba latină pentru croați?”¹⁴. A dori număr egal de deputați – 10 români, 10 unguri, 10 sași - în dietă, însemna nu numai a nu recunoaște existența, libertatea și egalitatea națională a românilor, ci și o acțiune împotriva reprezentării naționale pe baza proporționalității poporului. I.Hodoș era convins că numai un congres național al tuturor românilor din imperiu poate fi competent să exprime și să formuleze principiile de reconstituire a politicii naționale.

Referindu-se la libertatea constituțională maghiară “în care lumea din afară crede că respectă principiul de naționalitate, că ungurii sunt luptătorii libertății”, I.Hodoș o aprecia astfel: “cine vrea să și-o cumpere – nu costă mult – facă-se ungur”, libertatea fiind condiționată de limba maghiară “ca și cum limba ungurească ar fi limba paradisiului..., ca și cum, ei, ungurii, n-ar ști că românii pentru limbă s-au luptat și se vor lupta întotdeauna mai mult chiar decât pentru viață”¹⁵.

Astfel, programul de la Abrud a fost cel mai avansat, cel mai democratic, dar totodată și cel mai îndepărtat de posibilitatea înfăptuirii¹⁶.

La începutul anului 1861, imperiul primea o nouă constituție, Patenta din 26 februarie 1861, care deși confirma Diploma din 20 octombrie 1860, corecta în sens centralist principiile acesteia¹⁷. Monarhia urma să dobândească un sistem bicameral, Reichsrath și Herrenhaus, se confirma autonomia Transilvaniei, dar menținerea sistemului electoral censitar îi defavoriza pe români.

Cu toate acestea, liberalismul austriac, dezvoltat în limite modeste, oferea un minim de drepturi națiunilor din imperiu, drepturi pe care aristocrația maghiară continua să le refuze, fidelă în continuare idealurilor refacerii Ungariei mari.

Asistăm astfel, în perioada anilor 1860-1861, pe de o parte, la o izolare a Pestei între opoziția vieneză și contestația națiunilor asupraite¹⁸, pe de altă parte la un reviriment al conflictului politic (având originile la 1848-1849) austro-ungar.

În aceste condiții, cu scopul de a tempera opoziția nobilimii maghiare și de a stabili atitudinea Ungariei față de Viena, în aprilie 1861 era convocată, prin dispoziție imperială, dieta de la Pesta.

14. *Ibidem*, p.4.

15. *Idem*, nr.2 din 11 ianuarie 1861, p.13.

16. V.Netea, *op.cit.*, p.162.

17. N.Bocșan, *op.cit.*, p.198.

18. *Ibidem*, p.203.

Românii vor fi reprezentați de 21 de deputați, printre cei mai activi și reprezentativi numărându-se Emanoil Gojdu, Aloisiu Vlad, Vincențiu Babeș, Sigismund Popovici¹⁹.

O primă acțiune politică a deputaților români a constituit-o convocarea unei conferințe confidențiale de către Emanoil Gojdu, în seara de 7 mai 1861, cu scopul promovării solidarității românești în timpul lucrărilor dietei. S-a considerat, ca absolut necesar, să se facă referire la problema națională în viitoarea adresă trimisă ca răspuns monarhului, cu garanții ferme privind naționalitatea și limba²⁰.

Relevantă pentru atitudinea nobilimii liberale maghiare a fost cuvântarea avocatului liberal Deák Ferenc, rostită în dieta de la Pesta la 13 mai 1861. În discursul său, Deák Ferenc se exprima împotriva prevederilor Diplomei imperiale din 20 octombrie care atacau independența constituțională a Ungariei, condamnată să ajungă subordonată guvernului imperial austriac și unei legislații comune²¹. Și această, în totală contradicție cu Sancțiunea Pragmatică din 1723 și cu legile din 1848, sancționate de regele Ferdinand V. Astfel, potrivit legilor Ungariei, între Austria și Ungaria nu exista, de drept, decât o uniune personală și nu una reală²², situație care făcea cu atât mai condamnabile ingerințele prevederilor Diplomei și Patentei imperiale.

În virtutea ideii de supremație a Ungariei asupra teritoriilor Coroanei Sfântului Ștefan, Deák Ferenc reproșa o altă încălcare a statutului constituțional al Ungariei, prin neconvocarea de către monarh în cadrul dietei pestane a reprezentanților Ardealului, Croației, Slavoniei și a teritoriilor aparținătoare de Fiume, deși “sunt părți integrante ale dietei și în înțelesul clar al legilor trebuiau să fie chemate”²³. Erau din nou invocate Sancțiunea Pragmatică, diplomele inaugurale regale, legile din 1848, potrivit cărora integritatea țării presupune atât integritate teritorială, cât și politică²⁴.

Referindu-se strict la situația Transilvaniei, reprezentanții acesteia trebuiau invitați la lucrările dietei, deoarece uniunea a fost realizată legal în 1848, potrivit “dorinței comune a acestor două țări și atât dieta ungară cât și dieta ardeleană a decretat-o în mod solemn și cu unanimitate”²⁵. Sistemul absolutist, vehement criticat, era cel care făcuse posibilă desprinderea Ardealului de Ungaria. Renunțarea la acest sistem și trecerea la un sistem liberal de guvernare trebuia să confirme legalitatea uniunii. A pune sub semnul întrebării justetea acestui act reprezenta nu doar o încălcare a Constituției Ungariei, dar și o “păgubitoare greșală politică”²⁶.

19. Vezi lista deputaților la T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.289.

20. *Ibidem*, p.296.

21. *Ibidem*, p.404.

22. *Ibidem*, p.407.

23. *Ibidem*, p.411; vezi și Ștefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei*, partea I, București, 1996, p.21; Dumitru Suciu, *Acțiuni politice împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei, în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*, Cluj-Napoca, 1978, p.110.

24. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.412.

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*, p.413, Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*

Finalul discursului lui Deák Ferenc cuprinde, mai mult sau mai puțin voalat, un șantaj politic la adresa monarhului Franz Joseph I. Acesta putea fi recunoscut ca rege legal al Ungariei doar prin încoronarea sa la Buda, încoronare care trebuia precedată de îndeplinirea unor condiții, printre care firește, respectarea Constituției Ungariei și a legilor din 1848.

Proiectul de adresă prezentat dietei de deputatul Deák Ferenc a fost dezbătut pe articole începând cu ședința din 7 iunie. Chiar din prima ședință, modificările propuse de deputații români în cuprinsul adresei au fost respinse, majoritatea deputaților votând pentru textul original.

O primă moțiune de protest a fost inițiată de deputatul Sigismund Popovici, în ședința din 10 iunie, referindu-se la principiul egalității: "Vrem să fie decretat prin lege, că în patria aceasta, precum nu este clasă privilegiată, să nu fie nici națiune privilegiată, fiecare să fie egal, ca în mod egal să-și poată iubi patria fiecare"²⁷. Moțiunea a fost sprijinită, în luările lor de cuvânt, de deputații Ion Faur, Aurel Maniu, Ioan Popovici-Desseanu, Ioan Misici, dar ea a fost respinsă cu majoritate de voturi, confirmând părerea deputatului Aurel Maniu: "...moțiunea aceasta nu va fi sprijinită de majoritatea casei. Nu pentru că n-ar fi justă, echitabilă și corespunzătoare timpului, ci fiindcă majoritatea casei e de părere că astfel de pretenții sunt incompatibile cu interesele patriei, ba sunt chiar primejdioase"²⁸.

Problema națională a fost și subiectul ședinței din 11 iunie, cu referire la punctul 32 din proiectul de adresă al deputatului Deák Ferenc referitor la recunoașterea și punerea în aplicare a uniunii Transilvaniei cu Ungaria, a convocării deputaților ardeleni în cadrul dietei din Pesta.

Împotriva acestui punct Vincențiu Babeș, Aurel Maniu, Sigismund Popovici, Aloisiu Vlad, împreună cu alți cinci deputați români, vor iniția o nouă moțiune privind statutul Ardealului. Vincențiu Babeș motiva introducerea acestei moțiuni prin faptul că în Ardeal națiunea română formează majoritatea poporului, iar această majoritate a protestat la Blaj, la 3/15 mai 1848, împotriva unei uniuni care s-ar decreta fără învoirea ei, printr-o dietă în care poporul român nu ar fi reprezentat "ca națiune"²⁹.

Această uniune nu poate fi privită decât sub forma unui contract bilateral între Ungaria și Transilvania, contract a cărui valabilitate este pusă la îndoială de națiunea română și nu națiunea ungară trebuie să-și asume rolul unui judecător care să emită sentințe în această controversă.

Era deja în firea lucrurilor, ca și această moțiune a deputaților români să fie respinsă. Activitatea energetică a acestora a reușit totuși să-l determine chiar pe Deák Ferenc – autorul acestui atât de controversat proiect de adresă – să propună

27. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.378.

28. *Ibidem*, p.386.

29. *Ibidem*, p.395.

un amendament, prin care națiunea ungară se declara gata să îndeplinească pretențiile naționale ale celor de altă naționalitate, cu condiția respectării integrității teritoriale și independenței constituționale a Ungariei³⁰.

În ședința din 14 iunie, proiectul de adresă al deputaților a fost votat, el urmând să fie discutat și votat și de casa magnaților.

Comitele suprem al comitatului Caraș, Emanoil Gojdu, va protesta în ședința din 19 iunie a casei magnaților, împotriva legitimității uniunii Transilvaniei cu Ungaria, prezentând și motivele pentru care națiunea română refuză uniunea necondiționată cu Ungaria:

1. Dieta de la Cluj, din 1848, a votat uniunea Ardealului cu Ungaria fără a convoca reprezentanții românilor ardeleni. Singurul scop al dietei ar fi trebuit să fie acela de a-i declara pe români ca națiune egal îndreptățită în stat și de a convoca, în cel mai scurt timp, o dietă pe baza reprezentării naționale.
2. În legile de la 1848 nu există nici un paragraf care să prevadă "ridicarea națiunii române între celelalte națiuni îndreptățite", în Ardeal bucurându-se în continuare de drepturi constituționale doar membrii unei "recepta natio" și "recepta religio".
3. Articolul VII al legilor Ungariei din 1848 decreta, în cazul uniunii Ardealului cu Ungaria, "unitatea națiunii maghiare".
4. *Aprobatele, Compilatele și Diploma Leopoldină* erau menținute în vigoare prin legile Ardealului din 1848, deși prin prevederile lor erau înjositoare pentru poporul român.
5. Legea 2 a dietei clujene din 1848 privind procedura electorală prevedea aplicarea unui cens de 8 florini, împiedicând cea mai mare parte a națiunii române din Ardeal să se prezinte la urne³¹.

Și acestea nu formau încă totalul motivelor pentru care românii refuzau unirea impusă prin forță și împotriva dreptului politic și național.

Franz Joseph I a refuzat să primească adresa dietei, care nici măcar nu era adresată regelui Ungariei și care submina, prin conținutul ei, demnitatea coroanei și drepturile regești ereditare, provocând o puternică nemulțumire deputaților. Cele două camere se vor pronunța pentru retrimiterrea acesteia, în forma votată anterior, monarhul primind la 8 iulie adresa din partea celor doi președinți ai parlamentului ungar.

Prin rescriptul imperial din 21 iulie 1861, Franz Joseph I refuza să satisfacă cererea dietei ungare de a sancționa deplina independență constituțională a Ungariei, menținând în continuare prevederile Diplomei din 20 octombrie, care restabileau constituția Ungariei "în condițiile și între limitele necesare intereselor tronului"³². Legile de la 1848 erau declarate ca incompatibile cu interesele locuitorilor provinciilor istorice ale monarhiei, ale monarhiei în general.

30. *Ibidem*, p.399; Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.21.

31. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.422-424.

32. *Ibidem*, p.436.

Referindu-se la uniunea principatului Transilvaniei cu Ungaria, “decretată fără asentimentul liber al națiunii sase și române” aceasta trebuia privită “ca neexecutabilă până când locuitorii de buze nemaghiare ai Ardealului își vor vedea periclitare prin uniune interesele lor naționale și nu vor fi asigurate în mod corespunzător pretențiile și interesele monarhiei în această privință”³³.

Reacția celor două camere ale parlamentului ungar va fi de a-l mandata pe Deák Ferenc cu elaborarea unei a doua Adrese către Franz Joseph I. Proiectul acesteia a fost prezentat deputaților în cadrul ședinței din 8 august 1861, proiect ce reprezenta o replică dată, punct cu punct rescriptul imperial, mult mai larg argumentată și cu o evidentă tentă polemică.

Monarhul era învinuit că prin Diploma și Patenta imperială nu făcea decât să aducă o gravă atingere puterii legislative a Ungariei și independenței sale constituționale. Deák Ferenc considera acuzațiile formulate în rescriptul imperial, mai ales cele cu referire la legislația anilor 1847-1848, ca fiind nefondate și lipsite de o bază reală. Așa cum era formulat în Adresă, legile din 1848 nu erau decât continuarea vechilor legi ale Ungariei, adaptate însă noilor cerințe ale timpului. “Legile de la 1847-1848 au dat numai formă mai nouă, mai clară și mai determinată drepturilor națiunii; legi pe care țara le revendica de ani, ba chiar de secole... dar în privința raporturilor dintre națiune și suveran, ele nu au creat drepturi esențiale noi”³⁴. Și chiar dacă legile din 1848 ar contrazice vechile legi din dreptul public ungar ele ar fi fost considerate valabile, deoarece “au fost create de puterea legislativă constituțională, ce reprezintă voința, unită a suveranului și a națiunii și în consecință ele rămân obligatorii până în momentul modificării sau anulării prin acordul celor două puteri”³⁵. Ideea unității centralizate a întregii monarhii, promovată ca principiu de guvernare în perioada noului absolutism, era folosită în continuare, ca punct de plecare și în sistemul constituțional liberal – afirma Deák Ferenc.

Iată și explicația - în argumentația aceluiași deputat – atacului îndreptat de suveran împotriva independenței constituționale a Ungariei, Constituția și legile țării situându-se pe poziții diametral opuse ideii de unitate centralizată.

O puternică nemulțumire a produs printre deputați enunțarea de către suveran a principiului conform căruia acesta “nu se simte personal îndatorat să recunoască legile din 1848”³⁶.

Era un principiu anticonstituțional – replica Deák Ferenc - a cărui aplicare ar fi anulat orice garanție a valabilității constituționale, a legilor promulgate și sancționate deja și a celor viitoare. S-ar fi creat, de asemenea, un precedent

33. *Ibidem*, p.439-440.

34. *Ibidem*, p.461; Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.22.

35. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.462; Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.22.

36. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.477.

periculos, al cărui rezultat ar fi fost că: "Oricare urmaș la tron putea considera constituția în vigoare ca fiind incompatibilă cu interesele monarhiei"³⁷, modificând-o sau chiar anulând-o, în funcție de interese ce nu aveau nimic în comun cu voința națiunii maghiare.

Deák Ferenc cita apoi din rescriptul imperial, în care se reproșa Ungariei că uniunea acesteia cu Transilvania în 1848 a fost făcută fără liberul consimțământ al națiunii române și sase. Uniunea nu a avut niciodată putere legală și așa va fi considerată în continuare atâta timp cât prin această unire naționalitățile nemaghiare își vedeau periclitate interesele lor naționale.

Ripostând punctului de vedere prezentat în rescriptul imperial, Deák Ferenc preciza că uniunea a fost decretată, în mod solemn, atât în dieta Ungariei cât și în dieta Transilvaniei și a primit putere de lege prin sancționarea suveranului Ferdinand V.

Dieta Transilvaniei, care a promulgat legea uniunii, a fost convocată și constituită în înțelesul legilor ardelene de atunci³⁸. "Mulți dintre deputați au fost aleși de sașii și românii care au participat la alegeri; reprezentanții acestora au luat parte la dezbaterile dietei și au votat, nu puțini dintre ei și fără nici o constrângere pentru uniune, care astfel s-a decretat cu contribuția majorității.

În acest context, se putea oare afirma cu temei că legea uniunii s-ar fi promovat fără acordul liber al românilor și al sașilor? Se putea oare contesta valabilitatea acestei legi? Pentru ca legea să fie promulgată, era oare necesar acordul întregului popor român și sas? Dacă da, această condiție se va folosi și în cazul Senatului imperial și vor fi declarate ca incompatibile cu interesele monarhiei acele hotărâri luate fără consimțământul deputaților cehi sau polonezi, fără acordul poporului ceh sau polonez? Este adevărat că, în dieta care a decretat uniunea a fost reprezentată, cu precădere, clasa privilegiată, iar marea masă a poporului, mai ales a celui român și maghiar, nu avea drept de vot. Dar aceasta – argumenta Deák – era consecința naturală a stării de drept public a Transilvaniei, care până în 1848 – la fel ca în Ungaria – a fost aristocratică".

În cuprinsul Adresei, Deák Ferenc respingea obiecția rescriptului imperial potrivit căreia legea uniunii nu avea putere de lege. "Este îndeobște cunoscut – afirma deputatul liberal – că pentru dieta de la Pesta din 1848, convocată pe baza reprezentării naționale, toate circumscripțiile electorale ale Transilvaniei au ales și trimis deputați. Alegerea s-a făcut pe baza legii uniunii Transilvaniei cu Ungaria și deci în conformitate cu legea electorală a acesteia din urmă. Deputații au fost aleși de poporul care, în marea sa majoritate era format din români și sași; între deputații aleși erau și români și sași. Astfel că, prevederile legii uniunii care se refereau la trimiterea deputaților în dietă și pe baza cărora noi solicităm, înainte de toate, convocarea <în cadrul dietei pestane> reprezentanților Transilvaniei,

37. *Ibidem*.

38. *Ibidem*, p.478-479; Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.23.

au fost aplicate în totalitatea lor. În acest mod, legile uniunii au fost acceptate și respectate și de acea parte a poporului din Transilvania care, în momentul creerii legii, nu-și putea exercita nici un drept⁴⁰.

Sistemul absolutist al Imperiului habsburgic se făcea vinovat - în opinia lui Deák Ferenc - de desprinderea Transilvaniei de Ungaria și de supunerea ei forțată Curții de la Viena. Odată cu introducerea sistemului liberal nimic nu mai putea împiedica guvernul Ungariei să-și reia reformele administrative în Transilvania, devenite necesare în urma uniunii și întrerupte datorită evenimentelor din 1848-1849.

Uniunea nu putea periclita interesele naționale ale locuitorilor nemaghiari din Transilvania - afirma în continuare Deák Ferenc. "Căci aceeași lege, care a decretat uniunea a eliberat poporul din Ardeal. A proclamat egalitatea în fața legilor, a extins drepturile cetățenești și politice asupra tuturor claselor sociale, asupra tuturor naționalităților; iar prima consecință a uniunii a fost înlăturarea oricăror diferențe, existente anterior, în privința drepturilor între națiunea maghiară, săsească și secuiască, pe de o parte și națiunea română, pe de altă parte. Noi vom aprecia, în egală măsură, interesele naționale ale locuitorilor nemaghiari din Ardeal și ale celor din Ungaria. Tocmai de aceea era necesar ca și reprezentanții Ardealului să fie convocați în cadrul dietei din Pesta, în conformitate cu legile uniunii și pentru o consultare comună asupra intereselor naționale. O dietă neîntregită, dar care ar fi promulgat legi în absența deputaților ardeleni risca, pe bună dreptate, ca dispozițiile ei să nu fie declarate valabile. Însă o asemenea situație nu putea fi extinsă asupra legii uniunii, promovată în prezența acestora și cu cooperarea lor⁴¹.

În consecință, Ungaria garanta tuturor locuitorilor o viață constituțională reală, neîngrădită de nici o interdicție atâta timp cât integritatea teritorială și politică a țării era deplin respectată. Acest moment fiind depășit, Deák Ferenc se întreba "Care mai pot fi acele pretenții ale monarhiei pe care preainaltul rescript imperial dorește să le vadă realizate în privința Transilvaniei? Ardealul aparține Coroanei Sfântului Ștefan și în afara regelui Ungariei nimeni altul nu poate ridica pretenții legale asupra lui⁴².

Cuprinsul Adresei conținea și referiri la cadrul juridic în care funcționa uniunea dintre Ungaria și Austria. "Împăratul Austriei este totodată rege al Ungariei, dar nu datorită calității de împărat al Austriei ci numai în conformitate cu Sancțiunea Pragmatică care prevedea că cele două tronuri revin aceluiași suveran⁴³. Se respingea astfel exprimarea din rescriptul imperial, potrivit căreia Ungaria era considerată "provincie în imperiul austriac⁴⁴.

39. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.479-480; Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.23.

40. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.480.

41. *Ibidem*, p.481.

42. *Ibidem*, p.481-482; vezi și Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p.24.

43. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.486.

44. *Ibidem*.

Rezumând, în finalul Adresei, principiile fundamentale ale dreptului constituțional din Ungaria, Deák Ferenc făcea apel la prevederile Sancțiunii Pragmatice, acceptată de dieta Ungariei în 1723. Considerată “adevărată lege fundamentală a statului”, conținând stricte obligații reciproce între națiunea maghiară și regele ungar, Sancțiunea Pragmatică oferea garanția ordinii de drept, politică, confesională și socială a Ungariei, întemeiată pe o poziție distinctă a stărilor ungare în monarhie. Astfel, Sancțiunea Pragmatică conferea suportul legal protestelor precizate în Adresa trimisă suveranului. “... suntem siliți a declara că noi respectăm Sancțiunea Pragmatică și toate prevederile ei, fără deosebire și nu putem considera și accepta ca fiind constituționale principiile ce contravin acesteia”⁴⁵.

Însă aceeași Sancțiune Pragmatică, invocată atât de constant în cadrul dietei de la Pesta, avea o însemnătate majoră și pentru “integrarea Transilvaniei în reuniunea țărilor ereditare, deci pentru coeziunea din punctul de vedere al dreptului de stat al monarhiei austriece”⁴⁶.

Acest act, acceptat deja în țările extraungare în timp ce în Ungaria recunoașterea acestuia era încă tergiversată, a fost impus voinței dietei transilvănene la 31 martie 1722 și ratificat în mod ostentativ înainte de hotărârea dietei ungare⁴⁷. Pragmatica Sancțiune a fost astfel deosebit de importantă pentru legalizarea stăpânirii, din punctul de vedere al dreptului de stat al Casei de Austria, asupra Transilvaniei.

A doua Adresă trimisă de dieta Ungariei suveranului nu s-a bucurat de mai mult succes. Prin modul în care a fost redactată, Adresa era reprezentativă pentru conflictul politic care se desfășura între Viena și Pesta. Având originile în perioada anilor 1848-1849, continuând latent în timpul noului absolutism și revigorat la începutul perioadei liberale promovată de Curtea de la Viena conflictul “nu putea fi nici uitat, nici evitat și nici înlăturat”⁴⁸. Era astfel previzibilă reacția Vienei de a dizolva dieta maghiară, prin rescriptul imperial din 21 august 1861, pedepsind astfel intenția deputaților de a impune suveranului habsburg norme de guvernare axate pe principiul realizării Ungariei mari, centralizate și unitare.

Statutul Transilvaniei rămânea, în acel moment și pentru puțin timp, cel formulat în rescriptul imperial din 21 iulie 1861. Împăratul refuza sancționarea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, uniune care “nu a primit niciodată putere de lege” și în conformitate cu prevederile Diplomei din 20 octombrie 1860 Transilvania își dobânda autonomia istorico-politică anterioară anului 1848.

Asistăm astfel, în perioada anilor 1860-1861, la prima parte a stării conflictuale dintre Viena și Pesta, denumită în istoriografia maghiară ca

45. *Ibidem*, p.489.

46. Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p.69.

47. *Ibidem*.

48. I.Chiorean, *op.cit.*, p.26.

*Provisorium*⁴⁹ și care va dura până în 1865. În acest conflict, manifestat prin confruntările de idei, Transilvania va rămâne o problemă la fel de delicată. În 1773, proaspătul promovat cancelar aulic al Transilvaniei, Mihai Kornis emitea un enunț mai potrivit poate cu realitatea secolului XX, în dialogul său cu Iosif al II-lea : “Dificultățile nu vor înceta niciodată între națiuni, dacă nu devin toți transilvăneni”⁵⁰. Nici după o sută de ani, valorile ce stăteau la baza enunțului formulat în secolul al XVIII-lea nu au fost puse în practică sau măcar înțelese. Transilvania va cunoaște o scurtă perioadă de autonomie teritorială și legislativă, urmând ca din 1865 și până în 1867 să formeze obiectul soluției de compromis dintre Viena și Pesta materializată prin Ausgleich-ul din 1867, cu consecințele cunoscute.

“Încă o dată - comenta Pierre Béhar în lucrarea *Du Ier au IVe Reich. Permanence d'une nation, renaissance d'un État* – se aplica legea fundamentală a Europei centrale, apărută încă din Evul Mediu timpuriu: unirea germanilor și a maghiarilor, pe picior de egalitate, în detrimentul slavilor (și al românilor, n.n.)”⁵¹.

DER IDEOLOGISCHE WORTSTREIT BEZÜGLICH DER SATZUNG SIEBENBÜRGENS (1860-1864) (ZUSAMMENFASSUNG)

Der Schluß der neuabsolutistischen Regierung Bachs und die Instaurierung des neuen liberalen regimes erschafft den für die Wiederbetätigung der ungarischen und rumänischen Neigungen und Programme aus 1848-1849 politisch günstigen Rahmen. Die Diplom aus Oktober 1860, die die verfassungsmäßige Autonomie der Kronländer und geschichtlichen Provinzen des Kaiserreiches wiederherstellte, sowie die Patente aus Februar 1861, die den geschichtlichen Föderalismus allgemein anerkannte, hatten für die rumänischen und ungarischen politischen Vertreter eine unterschiedliche Bedeutung.

Während für die Siebenbürger Rumänen die Hoffnung der gerechtlchen Anerkennung der Gleichheit mit den anderen Nationen wiederauflebte, sah der ungarische Liberaladel in der Absicht der Föderalisierung des Kaiserreiches die Gefährdung der Wiederherstellungsideale Großungarns.

Dieser Moment kennzeichnet den Anbeginn einer immer mehr betonten Spannung der österreichisch-ungarischen Beziehungen, einerseits und der ungarisch-rumänischen, andererseits, was sich auch im ideologischen wortstreit der Politiker wieder fand.

Auf diesem Feindseligkeits gelease liegen auch die nach dem Hauptprinzip der Erschaffung Großungarns, gerichteten Anschriften des Rechtsanwaltes Deák Ferenc, denen sich die rumänischen Abgeordneten Emanoil Gojdu, Vincentiu Babeș, Aloisiu Vlad und Sigismund Popovici widersaßen.

Die Jahren 1860-1864 führen, politisch, auf die Zeit in der die rumänische Oberschicht, in den von dem österreichischen Liberalismus und Reformismus angebotenen bedingungen den ungarischen Adel im so mühseligen Problem der Deutung der geschichtlichen Vorstellung des ungarischen Staates bekämpft.

49. *Ibidem*, p.27.

50. M. Bernath, *op.cit.*, p.191.

51. Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Iași, 1997, p.71.

PARTIDUL NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT 130 ANI DE LA ÎNTEMEIEREA SA

RODICA PORȚEANU și ALEXANDRU PORȚEANU

Istoria modernă și contemporană a României rezerva un loc de seamă rolului de prim plan pe care l-a realizat Partidul Național Român din Transilvania în ansamblul vieții publice a societății românești. Activitatea, specificul și caracterul său îmbogățesc tipologia partidelor politice din România, contribuind la nuanțarea și aprofundarea conceptului însuși de partid politic.

Partidul Național Român din Transilvania a constituit cadrul de organizare și factorul de conducere a mișcării de eliberare națională, cea mai importantă forță politică a luptei națiunii pentru îndeplinirea obiectivelor ei vitale, culminând cu Marea Unire din 1918.

P.N.R. nu-și putea pune, în mod obiectiv, problema cuceririi puterii politice în cadrul Ungariei. Chiar satisfacerea unor revendicări românești – care s-a dovedit imposibilă – nu ar fi schimbat situația. Conștiința imposibilității accesului la putere nu numai că nu a limitat capacitatea de acțiune a P.N.R., ci, dimpotrivă, a determinat obiectivul programatic preliminar, obligatoriu, al înlăturării regimului politic oprimator ca o condiție indispensabilă a libertății naționale. Formularea acestui obiectiv a evoluat istoric de la necesitatea înlăturării dualismului austro-ungar până la Unirea Transilvaniei cu România. Unirea a fost, în esență, misiunea istorică a P.N.R., chiar dacă acest obiectiv nu a putut fi înscris de la început în programul său oficial.

În istoria generală a partidelor politice, P.N.R. se înscrie în categoria partidelor celor oprimați. Titulatura sa de partid se explică prin mecanismul politic în care era angrenat și care era structurat pe partide. În structura etno-demografică din Ungaria, românii constituiau o naționalitate, dar în Transilvania ei formau marea majoritate a populației. De aceea, în Transilvania. P.N.R. nu

* Lucrarea reprezintă textul revăzut al expunerii de la simpozionul consacrat aniversării a 125 de ani de la întemeierea Partidului Național Român din Transilvania, organizat în București la 11 martie 1994, de către conducerea P.N.Ț.C.D.

poate fi considerat în sensul îngust al noțiunii de partid, ca "parte" a vieții publice, cu atât mai mult cu cât românii se afirmau puternic prin unitatea lor națională, prin unitatea forțelor lor politice. În Transilvania, noțiunea modernă de partid politic însemna în primul rând organizare, iar delimitarea pe care o exprima nu putea fi decât de ordin național, adică de organizare a națiunii. P.N.R. s-a dovedit a fi, în întreaga sa istorie, principalul factor structurant al activității politice a românilor transilvăneni.

Situația specifică a unor zone – în speță cea din Transilvania istorică și cea din Banat – a făcut ca acest organism politic să se constituie, inițial, pe provincii. Semnalul a fost dat de bănățeni. La începutul anului 1869, fruntașii mișcării naționale din Banat au publicat un apel, semnat de Alexandru Mocioni, în vederea organizării unei conferințe politice naționale. Desfășurată la Timișoara în ziua de 7 februarie 1869, ea s-a soldat cu crearea Partidului Național Român din Banat, al cărui președinte a fost ales Alexandru Mocioni.

Programul adoptat protesta împotriva dualismului și revendica pentru români libertatea utilizării limbii materne, accesul lor în funcțiile administrative ș.a. Este semnificativ că P.N.R. din Banat cerea și respectarea autonomiei Transilvaniei (ce fusese de curând desființată), declarând totodata solidaritatea cu lupta celorlalte naționalități oprite din imperiu.

Preocupați și ei de problemele organizării, liderii din Transilvania au organizat o conferință similară, la Miercurea Sibiului, desfășurată în zilele de 7-8 martie 1869, în a cărei pregătire au avut un rol important George Barițiu, Visarion Roman ș.a. Cei 400 delegați au hotărât înființarea Partidului Național Român din Transilvania și au ales un comitet de conducere format din 25 de persoane, al cărui președinte a fost desemnat Ilie Macelariu. Invocând în mod tendențios legea naționalităților din 1868, comisarul guvernamental pentru Transilvania a dispus dizolvarea P.N.R. Principala formă de continuare - deghizată - a activității P.N.R. a fost aceea a organizării, în preajma alegerilor, a unor conferințe politice sub forma unor întruniri electorale, care erau permise de lege. Astfel s-a inaugurat noua etapă din istoria mișcărilor politice ale românilor transilvăneni, care a rămas cunoscută sub denumirea de "era conferințelor naționale"¹. În primii săi ani de existență, activitatea P.N.R. a constat în pregătirea unor memorii și proiecte de programe care, pornind de la cerințele programatice formulate în 1848, la Blaj, cereau anularea desființării autonomiei Transilvaniei, folosirea limbii române în învățământul și viața publică, drepturile cetățenești cuvenite, asigurarea funcționării normale a celor două biserici naționale, posibilitatea participării românilor la funcțiile administrative de stat ș.a. După o serie de consfătuiri desfășurate la Turda (1870), Sibiu (1871), Alba Iulia (1872)

1. Pentru faza inițială, a activității celor două partide, vezi Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, Editura Științifică, 1974, p.369-402.

ș.a., abia în 1875 s-a reușit organizarea unei conferințe naționale, la care George Barițiu a fost ales ca președinte al P.N.R. în tot acest timp, dezbaterile programatice s-au concentrat, de fapt, în jurul controversei dintre "pasivism" și "activism" care era – în fond – o chestiune de natură mai ales tactică, vizând, în principal, participarea sau neparticiparea românilor la activitatea parlamentară din Ungaria. P.N.R. din Banat a optat pentru tactica activistă, care părea mai potrivită tradițiilor și condițiilor ce o favorizau în zona.

În Transilvania, unde orientarea "activistă" reprezentată de mitropolitul Andrei Șaguna, pierdea tot mai mult teren, P.N.R. a adoptat tactica "pasivistă", susținută de gruparea al cărui exponent era George Barițiu.

"Pasivismul" nu trebuie confundat cu pasivitatea politică, deoarece el reprezenta – oricât de paradoxal ar apare la prima vedere – orientarea radicală din mișcarea națională. Concepția pasivistă reprezenta un adevărat program militant, de respingere a dualismului, a anexării abuzive a Transilvaniei la Ungaria prin desființarea autonomiei sale, o atitudine de boicotare și obstrucționare a vieții politice a vechii Ungarii. Exponenții cei mai de seamă ai "pasivismului" arătau că a participa la lucrările Dietei din Pesta însemna a recunoaște "Uniunea" (anexarea) și a cerși drepturile legitime de la oprimatori; românii nu vor alege deputați pentru acea Dietă, dorind o nouă lege electorală și alegeri pentru o Dietă proprie, a Transilvaniei, de felul celei de la Sibiu din anii 1863-1864, care a satisfăcut temporar doleanțele lor naționale. Curentul pasivist a fost adoptat în cele din urmă și de masele de alegători români, generalizându-se oficial până în 1905, dar înregistrând pe parcurs și unele nuanțări conjuncturale.

Organizarea politică a mișcării naționale românești din Transilvania și Banat a dobândit un impuls deosebit de rodnic în urma cuceririi Independenței și a proclamării Regatului României. Tendințele de apropiere între cele două partide naționale române, din Transilvania și Banat, s-au accentuat, acțiunile comune au generat importanta idee a unificării lor. Bănățeni și ardeleni, activiști și pasiviști, venerabili lideri și militanții mai tineri, din toate categoriile socio-profesionale, au îmbrățișat cu căldură această idee, în spiritul deplin al solidarității naționale, cu atât mai mult cu cât și politica statului ungar împotriva românilor din Transilvania și Banat se accentua crescând (vezi legea școlară Trefort din 1879 ș.a, precum și seria de măsuri administrative generale sau locale, tot mai restrictive și abuzive). Adunarea "Astrei" de la Turda (august 1880), urmată de consfătuirea inițiată de George Pop de Băsești și Ioan Rațiu, apoi conferința restransă de la Sibiu (octombrie 1880), au pregătit noul curs politic românesc, prin formarea comitetelor electorale (în realitate naționale) locale, elaborarea unui nou și cuprinzător program, care a sintetizat pe cele două anterioare, le-a dezvoltat și actualizat la noile condiții. Convocarea conferinței generale a produs o remarcabilă mobilizare a conștiinței naționale, o concentrare deosebită a eforturilor.

Conferința s-a desfășurat la Sibiu în zilele de 12-14 mai 1881, participanții reprezentând cercurile electorale atât din Transilvania cât și din Banat. Ea a dezbătut adoptarea unei atitudini comune față de apropiatele alegeri pentru Dietă, stabilirea programului de revendicări și de acțiune, precum și noua organizare a partidului. S-a hotărât de comun acord ca transilvănenii să-și mențină "pasivismul" în timpul alegerilor, iar bănățenii să poată acționa în sensul "activismului", deputații ce vor reuși în alegeri urmând să militeze susținut pentru cauza națională. Rezoluția conferinței combătea energic legile promovate prin instaurarea dualismului – legea uniunii, legea naționalităților, legile școlare, legea electorală și cea municipală. Apărarea drepturilor și intereselor poporului român făcea necesară unirea tuturor forțelor sale politice. În acest scop, delegații la conferință au hotărât unificarea celor două partide sub denumirea de "Partidul Național Român din Transilvania" (P.N.R.) și au adoptat noul program. Acesta era expus în nouă puncte. Primul dintre ele, considerat cel mai important, preconiza redobândirea autonomiei Transilvaniei, iar celelalte revendicau introducerea prin lege a folosirii limbii române în toate ținuturile locuite de români, atât în administrație cât și în justiție; numirea în zonele cu populație românească, de funcționari români sau care cunosc limba lor; revizuirea legii naționalităților în sensul egalității în drepturi a acestora; autonomia bisericilor și școlilor confesionale românești, sprijinirea lor de către stat; lărgirea dreptului de vot prin adoptarea unei noi legi electorale; combaterea tuturor măsurilor de desnaționalizare, colaborarea "cu toți aceia care vor ține cont de interesele poporului". Conferința a decis, de asemenea, elaborarea unui memorandum asupra situației românilor din Transilvania și a ales comitetul de conducere a partidului, care avea ca președinte pe Partenie Cosma². La conferința de constituire, din 1881 și la cele care au urmat, participanții au subliniat conștiința solidarității naționale atât la dimensiunile transilvănene ale acesteia, cât și în planul general românesc ("suntem și ne simțim membri ai unei familii române de 11 milioane"- Vincențiu Babeș).

În 1882 era publicat "Memorialul" redactat de G. Barițiu; tradus apoi în limbile germană, franceză și maghiară, înfățișând situația, dar mai ales doleanțele națiunii române din Transilvania, el constituia o reflectare sensibilă a nivelului de dezvoltare la care se situa mișcarea națională, având – datorită acestor caracteristici ale sale – un important ecou în străinătate. După cum se știe, apariția la Sibiu a "Tribunei" (1884), deși nu ca organ al P.N.R., a dat și ea un impuls de seamă intensificării luptei naționale a românilor. La conferința P.N.R. din mai 1887 s-a luat hotărârea de generalizare a pasivismului, prin adoptarea lui și de bănățeni, ale căror eforturi activiste dăduseră tot mai mult greș. Dar faptul cel mai relevant din primul deceniu de activitate a Partidului Național Român unificat

2. T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungara*, vol.VII, p.15-31.

a fost, fără îndoială, elaborarea marelui Memorandum al națiunii române. Procesul clarificării principiilor sale, a modalității expunerii lor, a fost deosebit de complex, uneori chiar greoi, nu lipsit de dificultăți interne reale, asupra cărora nu ne propunem să insistăm.

Memorandumul rămâne cel mai important moment din întreaga istorie a Transilvaniei dintre 1848 - 1918, constituind un adevărat monument al gândirii și acțiunii politice naționale românești, sinteza și bilanț istoric care a generat orientarea către orizonturile superioare de unde va începe a se întrezări calea politica ce va duce spre Marea Unire. Dar Memorandumul rămâne și ca un document fundamental al istoriei Partidului Național Român, nu numai prin faptul că autorii și semnatarii săi erau toți lideri al P.N.R., nu numai prin faptul că toți aceștia au fost condamnați și întemnițați ca urmare a acțiunii memorandiste, ci prin întreaga sa semnificație istorică, politică, națională. Elaborarea Memorandumului a produs dezbateri politice intense în interiorul P.N.R., în urma cărora, ca președinte al partidului a fost ales dr. Ioan Rațiu.

După lansarea Memorandumului, toate deosebirile de vederi s-au estompat, au fost lăsate deoparte, spre a face loc marelui și crescândului val de manifestări ale solidarității naționale, elocvent exprimată de conferința națională de la Sibiu, din iulie 1893. Procesul Memorandumului de la Cluj, din mai 1894, a reprezentat momentul culminant al întregii mișcări³. Amploarea și intensitatea manifestărilor pe care le-a generat pot fi comparabile doar cu preludiul unei mișcări revoluționare sau – la proporțiile istorice corespunzătoare – cu cele din toamna anului Marii Uniri.

Condițiile luptei de eliberare națională a românilor transilvăneni s-au înăsprit însă considerabil în perioada ce a urmat procesului Memorandumului. Partidul Național Român a fost scos în afara legii prin ordonanțe guvernamentale, iar activitatea sa, în împrejurările întemnițării liderilor, a fost organizată de un comitet provizoriu având în frunte pe Vasile Mangra. În ansamblul epocii, mișcarea națională intra într-o nouă perioadă, de reflux temporar. Suplețea tactică era plusul de experiență cu care furtunoșii ani ai Memorandumului îmbogățeau strategia mișcării naționale. Ea nu mai putea fi imaginată fără considerarea atentă a raporturilor internaționale ale României, cu toate consecințele care decurgeau din acestea. P.N.R. nu putea nesocoti disproporția dintre forțele ce mențineau încă imperiul austro-ungar și cele care îl subminau. Conferințele P.N.R. din anii 1887 - 1895 au exprimat destul de clar aceste considerente. Dar, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, Partidul Național Român intra într-o perioadă de criză internă, care a durat până aproximativ în 1901. Ea a fost cauzată de unele regroupări, de formarea unor grupări cu orientări deosebite, dar numai în ceea ce privea metodele de acțiune, iar apoi și de divergențe politice

3. Vezi Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondența politică (1887-1901)*, Cluj-Napoca, Editura Daco-Press, 1994, 366 p.

personale care au atins, în unele situații, limita unor fricțiuni trecătoare. La baza acestor disensiuni au stat relațiile cu partidele politice din România – cel liberal și cel conservator -, opțiunile diferite, personale (în principal V. Lucaciu – I. Rațiu) sau ale unor grupări în special locale (de la Timișoara, Sibiu, Arad, Brașov: vechi tribuniști și noi tribuniști, moderați ș.a). Nu mai puțin importante au fost însă și implicațiile de politică externă a României, influența negativă a factorilor diplomatici externi (presiunea austro - ungară) asupra atitudinii oficiale față de mișcarea națională din Transilvania. O anumită doză de dezorientare a liderilor P.N.R. se datora și efectelor unor rațiuni politice superioare ale statului român, care era obligat să limiteze la maximum accesul reprezentanților românilor din Transilvania în culisele diplomatice. În pofida divergențelor interne destul de pronunțate ale P.N.R., liderii au avut permanent clara conștiință necesității solidarității naționale, a unității de acțiune. Criza a frânat într-o anumită măsură ascensiunea mișcării naționale, dar nu atât prin fondul problemelor tactice controversate, cât mai ales prin tonul aprins al unor polemici personale. Aceste dezbateri au contribuit la clarificările necesare, la noi concluzii pentru descifrarea noului curs al mișcării, declanșat în primii ani ai secolului al XX-lea. Liderii și-au dat seama treptat⁴ că trebuie să țină seama într-o măsură mai mare de realitățile și mecanismele vieții politice din Vechiul Regat, că legăturile lor cu acestea trebuie axate tot mai mult nu pe factori de conjunctură sau de partid, ci pe comandamentele esențiale ale luptei de eliberare națională. La rândul lor, oamenii politici din Vechiul Regat al României au realizat și ei necesitatea de a nu mai încerca îndrumarea mișcării naționale din Transilvania în funcție de evoluția luptei pentru putere din țară. Anii "crizei" au reprezentat, în acest sens, o adevărată școală politică pentru toți factorii de conducere ai națiunii române. Aceasta "școală" era necesară deoarece condițiile vieții politice românești erau diferite în vechiul Regat – unde partidele politice își disputau puterea, indiciu al unui stadiu superior, datorat existenței statului național independent român – față de Transilvania, unde rivalitățile dintre grupuri se dovedeau trecătoare, impunându-se tot mai mult unitatea de acțiune în vederea eliberării naționale.

Degajarea treptată a impedimentelor interne și externe a condus la realizarea unei sinteze politico - naționale de gândire și acțiune la un nivel superior. La aceasta a contribuit desigur, într-o măsură importantă, aflulul crescând al unor păături populare, în special al țărănimii, către activitatea politică națională îndrumată în Transilvania de Partidul Național Român.

4. Pentru detalii asupra acestei crize, vezi seria studiilor semnate de Liviu Botezan și Nicolae Cordoș, - publicate în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*, XV (1972) p.285-326; XVI (1973) p.231-257; XXI (1978) p.209-231; XXII (1989) p.227-243. Privitor la aceste probleme am formulat unele aprecieri în volumul *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, Editura Academiei, 1985, p.194-199.

Noul curs al vieții politice a românilor transilvăneni a fost inaugurat prin punerea candidaturii la alegerile parlamentare și succesul acestei candidaturi, a lui Aurel Vlad, în 1903, la Dobra (Hunedoara), într-un moment când la nivelul conducerii P.N.R. nu se adoptase încă abandonarea vechii tactici și intrarea oficială în luptele parlamentare.

Conferința națională de la Sibiu întrunită la 10 ianuarie 1905, avea la temeliiile hotărârilor ce le va adopta, o întreagă pregătire istorică, politică și ideologică. Cea mai importantă decizie prin care această conferință reprezintă un moment de cotitură în lupta politico-națională, era adoptarea tacticii "noului activism" și a noului program al P.N.R. Aceasta cerea recunoașterea individualității politice a românilor, garantarea individualității lor etnice, aplicare legii naționalităților prin asigurarea dreptului de folosire a limbii române în administrație, justiție, învățământ și armată, combaterea tuturor tendințelor de maghiarizare; autonomia confesiunilor, a comunelor și comitatelor, alegerea funcționarilor din rândurile populației locale, corespunzător structurii și proporției etnice a populației; votul universal, asigurarea dreptului de întrunire și asociere, a libertății presei, inalienabilitatea minimului de proprietate, reformă fiscală, desființarea fidei-comiselor, împrăștierea țăranilor, ocrotirea muncitorilor, măsuri de asigurări sociale.

Acest program atesta progresele făcute de gândirea politică românească, în special prin renunțarea la revendicarea revenirii la autonomia Transilvaniei, care era evident depășită de dezvoltarea mișcării naționale. P.N.R. viza, în fond, mult mai mult decât un statut distinct al Transilvaniei în cadrul imperiului, el viza de fapt chiar instituirea unei administrații românești în cea mai mare parte a Transilvaniei, prin intensificarea luptei împotriva statului opresor ungar, îndeosebi pe calea trecerii la "noul activism"⁵.

Rezultatele obținute prin adoptarea tacticii "noului activism" au fost limitate și temporare deoarece, după frumoasele succese inițiale, asupra națională se agravează, barând accesul românilor la viața politică a "statului plural" (faimoasa lege școlară Apponyi din 1907, abuzurile electorale, procese etc). Treptat, până la izbucnirea primului război mondial, situația s-a agravat tot mai mult, numărul deputaților români în parlamentul de la Budapesta a scăzut constant, iar în timpul războiului ei nu mai puteau întreprinde acolo aproape nimic. Bilanțul istoric al "noului activism" a rămas în cele din urmă și el negativ, din aceleași cauze esențiale care reliefaseră, la timpul lor, ineficiența pasivismului. Acestea dovedeau încă o dată faptul că deosebirile dintre pasivism și activism nu erau de esență, de principiu, ci de apreciere a oportunității tacticii, a modulării ei în deferitele situații, zone, momente sau etape ale mișcării naționale.

5. T. V. Păcățian, *op.cit.*, vol.VII, p.106-107,165-174. Vezi și Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol.I, Editura Academiei, 1983, p.296.

Anii 1910-1911 au produs în cadrul mișcării naționale transilvănene unele frământări care reprezentau un reflex al declinului destul de timpuriu al "noului activism", o consecință a insucceselor electorale, a acumulării factorilor de presiune crescândă exercitată asupra românilor de statul oprimator ungar. Aceste frământări s-au manifestat prin conflictul declanșat la nivelul conducerii P.N.R. de noua generație, a "tinerilor oțeliți", soldându-se cu încetarea apariției "Tribunei" de la Arad și apariția ziarului "Românul", condus de Vasile Goldiș.

Cercurile guvernamentale ungare au sperat că astfel de probleme interne ale P.N.R. le-ar putea fi favorabile și au încercat să profite de situație. Contele Tisza Istvan a inițiat un simulacru de tratative cu românii, desfășurate în mai multe etape, începând din 1910, întrerupte, reluate și mult prelungite până în preajma izbucnirii războiului mondial. Intențiile perfide și tactica temporizantă au fost descifrate corect de liderii P.N.R., ceea ce a determinat eșecul complet al tratativelor, în februarie 1914. Chiar dacă în primăvara și vara anului 1914 nu s-a putut păși la acțiuni efective de eliberare politico - națională a românilor din Transilvania și de pregătirea trecerii la înfăptuirea unirii lor cu Țara, condițiile istorice obiective și subiective pot fi apreciate ca foarte coapte, aproape deplin coapte pentru trecerea la inițiativa decisivă. Ruperea tratativelor de către partea română, perfect îndreptățită și așteptată de toți românii era un indiciu elocvent al acestei evoluții ireversibile, deoarece ea nu putea avea o altă consecință decât în direcția obiectivului național suprem. Izbucnirea războiului a împiedicat, a amânat cu patru ani, înfăptuirea marelui deziderat al Unirii⁶.

În cursul întregului proces istoric al pregătirii, întemeierii și dezvoltării activității Partidului Național Român din Transilvania, Sălajul a constituit o zonă deosebit de activă, cu o contribuție de seamă la afirmarea ansamblului mișcării naționale a românilor transilvaneni. Momentele și etapele caracteristice în acest sens sunt participările sălăjene elocvente la manifestarea generală a solidarității naționale a românilor din Transilvania și Banat cu războiul pentru independența României, urmate de eferescența generalizată din anii mișcării memorandiste, care au generat și în Sălaj, în special în "Țara Silvaniei", exprimări la un nivel politic ridicat, de gândire și acțiune. Trecerea la "noul activism", a prilejuit și în Sălaj participarea populară intensă la campaniile electorale, la afirmarea energică a programului național. De o deosebită însemnătate a rămas faptul că în planul superior și concentrat al rolului personalităților conducătoare ale luptei pentru eliberarea națională a românilor, Sălajul a dat o întreagă pleiada de corifei ai acesteia, în fruntea cărora strălucesc numele ilustre ale lui George Pop de Băsești și Iuliu Maniu. Rolul istoric al tuturor acestora își va găsi împlinirea desăvârșită în marele act al Unirii din 1918⁷.

6. Alexandru Porțeanu, *op.cit.* p.202-204, 215-219. Această ipoteză ne-a fost sugerată de observația lapidară a lui Silviu Dragomir referitoare la ruperea tratativelor: "lipsește doar afirmarea dreptului de autodeterminare..." (*Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei*, p.6)

7. Vezi *Lupta românilor din "Țara Silvaniei" pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*, culegere de documente, note și comentarii de Ioan Tomole, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 244p.

Examinarea atentă a rolului esențial, definitoriu al Partidului Național Român din Transilvania în ultima, cea mai grea și complexă etapă a luptei poporului român pentru integritatea unității statului său național, în anii războiului face necesară prezentarea ei într-o expunere distinctă, pentru care ne rezervăm îndatorirea și aceiași satisfacție de a o supune atenției Domniilor Voastre la una din următoarele noastre reuniuni.

THE NATIONAL ROMANIAN PARTY OF TRANSYLVANIA AND BANAT 130 YEARS FROM ITS FOUNDING (SUMMARY)

At the beginning of 1869, the Național Românian Party of Banat (by the Timisoara conference, on 7th February) and the Național Românian Party of historic Transylvania (the former Great Principality of Transylvania; the conference took place at Miercurea Sibiului on 7-8 March) were set up. According to their programs, they militated în favour of fundamental național rights of the Romanians, against the Austrian - Hungarian dualism which was oppressing the peoples în the empire. în a natural way, the two parties developed towards their unification, which took place at the Sibiu conference, on 12-14 May 1881. Up to 1905, the N.R.P. adopted the tactics of boycotting the political system, by not participating at the elections (the "passivism") a.s.o.

The most important action was that of elaborating the Great Memorandum of the Transylvanian Românians, which was handed over to the emperor Franz Iosef on May 1892, but it was not accepted by the latter and a law suit against the N.R.P. leaders - the authors of the document – followed, suit tried în Cluj on May 1894. These facts triggered an ample mass movement all over Transylvania, a considerable strengthening of solidarity links of the independent Old Kingdom of România, with its conaționali în Transylvania, as well as an important European echo în support of the Românian cause.

The activity of N.R.P. was banned as a consequence of the trial. After a period of decrease în the movement and even certain crisis moments, the conference of Sibiu on 10th January 1905, adopted the new party program and decided to enter the election struggle ("the new activism"). A series of initial successes were registered, but a new regress followed, which proved that, because of the oppressing political system, both the "Passivism" and the "Activism" could not give the desired results.

The Românian - Hungarian talks of 1910-1914 failed because of the same fundamental causes. The break out of the First World War delayed the decision to pass to the final political action of the unification of Transylvania, by four years. The area represented by the county of Salaj had an outstanding contribution to all these actions of the Național Românian Party of Transylvania .

A sequence to this paper will present the role N.R.P. played în accomplishing the Great Unification of 1918.

DOCUMENTE PRIVIND ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI SĂLĂJEAN AL ASTREI (1879 - 1891)

IOAN MUSCA

Continuăm publicarea documentelor ce se referă la activitatea desfășurată de despărțământul sălăjean al Astrei, cu centrul la Șimleu Silvanie, între anii 1879 - 1891. Documentele selecționate sunt arhizate în fondurile: "Astra" - Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (32 cote /nr./ de inventar) și "Ioan Ardeleanu Senior" - Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale (14 cote /nr./ de inventar).

Procese verbale¹ (anexele 8, 12, 25, 31, 35, 39, 41, 44, 46) ale adunărilor generale ale despărțământului sălăjean al Astrei și ale comitetului despărțământului conțin date referitoare la: locul și data desfășurării lor, numărul participanților și arealul de pe care s-au adunat, cuvintele de salut ale oficialilor și organizatorilor (de cele mai multe ori în rezumat), rapoartele de activitate ale comitetului de conducere, măsurile organizatorice luate, rapoartele comisiilor alese pentru - înscrierea noilor membri; adunării taxelor de la membri vechi și noi; de propuneri-, conferințele ținute, alegerea locului de desfășurarea a următoarei adunări, etc... Alături de procesele verbale, uneori, în dosar, se află adresa care informează asupra anexelor expediate, rezumatul desfășurării adunărilor, conferințele prezentate, listele membrilor nou înscriși și a celor care ș-au plătit cotizațiile, listele contribuabililor, donatarilor la diverse solicitări ale Astrei în scopuri culturale, cereri de fonduri bănești ori materiale necesare desfășurării activității în despărțământ, concluziile ședințelor Comitetului Central al Astrei de la Sibiu referitoare la activitatea depusă de despărțământ cu îndrumări de perspectivă, etc.

Adresele și circularele Comitetului Central al Astrei de la Sibiu către despărțământ² (anexele 2, 3, 4, 6, 7, 18) se referă la hotărârile luate în adunările

¹ Arhivele Naționale - Direcția Județeană (prescurtat A.N. - D.J.) Sibiu, *fond "ASTRA"*, doc. nr. 34/1881, f. 1-6; 205/1881, f. 1-5., 257/1883, f. 3-6, 265/1884, f. 1-6. 97/1886, f. 3-6, 376/1887.f. 1-7, 328/1889, f. 1-8, 190/1890.f. 4-10, 356/1891, f. 1-19.

² A. N. - D. J. Sălaj, *fond Ioan Ardeleanu - Senior*, dosar nr. 20, doc. nr. 13/1880, f. 1, 141/1880, f. 1, 330/1880, f.1, 238/1880, f. 1-1v, 369/1880, f. 1-2v, doc. din 18 decembrie 1881, f. 1.

generale anuale ale Astrei și popularizarea lor în despărțăminte, la trimiterea unor publicații, intensificarea efortului de a populariza programele asociației și atragerea de membri noi, de a se insista asupra necesității achitării cotizației de membru, susținerii periodicului Asociațiunii "Transilvania", prin înmulțirea abonamentelor, necesitatea redactării monografiilor locale după criterii prestabilite, etc.

Adresele semnate de Alimpiu Barboloviciu în numele despărțământului ca președinte au ca destinație Comitetul Central al Astrei³ (anexele 11,14,15,16,17, 21, 22, 24, 27, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 42, 43), una către episcopul Oradiei⁴ (anexa 37), circulare sau scrisori către protopopi și preoți⁵ (anexele 10, 13), către ziarul "Transilvania" pentru tipărirea actelor despărțământului⁶ (anexa 45), cereri sau scrisori formulate în numele unor tineri, care solicitau Astrei acordarea de ajutoare și stipendii bănești pentru continuarea studiilor ori învățarea de meserii⁷ (anexele 5, 20, 23, 26, 29, 33).

Printre documente se regăsesc răspunsurile protopopilor sau preoților la circularele comitetului despărțământului⁸ (anexele 1, 9, 19), formularele de declarații ale unor membri ai Astrei din Ileanda, Răstoci, Vima mică ⁹(anexa 40).

Prezentarea documentelor în anexe a urmat criteriul cronologic, indiferent de arhiva și fondul din care au făcut parte.

ANEXE:

1.

Reverendisime Domnule Vicariu

/f. 1/

Obligându-mă și io a da 1-a Martii - pentru întregirea fundului gimn. de Șimleu, 5-cinci fl. a., diua au trecut, dar fiind închiși de tâna ai duce, nu i-am putut; deci, având cuitați la Rdssa Dvs. 6 fl din carii primind 3 fl, ca să-mi țină vorba - aclud aci 2 fl., cu rogare, ca punând cătră ei 3 fl., să binevoiți ai străpune la dl polgar meșteru,apoi suntem în pace cu monum: dl Bărnuțiu, a cărui ciuctură de s-ar pune cât de grabă, că este un vecin Teodor Crișianu departe de Dd - că e bocotan-superb și neșce porci a lua trecând prin dosul Cemter: care după legi - de-am avea - ar fi partea lui ... cu gardu drept de spini cu arac - întrând au sepat

³ A. N. - D. J. Sibiu, *fond Astra*, doc. nr. 204/1881, f. 1-2, 403/1881, f. 1, 8-9v, 439/1881, f. 1, 451/1881, f. 1, 453/1881, f. 1, 160/1882, f. 1-2v, 931/1883, f. 1, 218/1883, f. 1, 106/1884, f. 1-1v, 126/1884, f. 1, 240/1884, f. 1-2v, 295/1884, f. 1, 2v, 178/1886, f. 1, 344/1886, f. 1-4, 68/1890, f. 1-1v, 163/1890, f. 1-3; A. N. - D. J. Sălaj, *fond Ioan Ardeleanu-Senior*, dosar nr. 20, doc. din 11 august 1885, f. 1-2v.

⁴ A. N. - D. J. Sălaj, *fond Ioan Ardeleanu-Senior*, dosar nr. 20, doc. nr. 440/1886, f. 1-3v.

⁵ *idem*, dosar nr. 20, doc. nr. 255/1881, f. 1-2v, 443/1881, f. 1-2.

⁶ A. N. - D. J. Sibiu, *fond cit.*, doc. nr. 324/1890, f. 1.

⁷ *idem*, doc. nr. 101/1882, f. 1, 204/1883, f. 1-1v, 343/1883, f. 1-1v, 220/1884, f. 1, 21/1885, f. 1; A. N. - D. J. Sălaj, *fond cit.*, dos. nr. 20, doc. din 22 iulie 1880, f. 1-2v.

⁸ A. N. - D. J. Sălaj, *fond cit.*, dosar nr. 20, doc. nr. 201/1879, f. 1-1v, 58/1881, f. 1-1v, 834/1881, f. 1-3v.

⁹ A. N. - D. J. Sibiu, *fond cit.*, doc. nr. 142/1889, f. 19-21.

acolo contra multor am ... făcute prin curatore D-sale - Bas: slăbind forte n-are modu de a face gardu și acolo, prin care să nu-i potă trece porcu, dar tempul nu ni-o ertat, a face ce am potut ... aici nu e disciplină. Indele e un ignom nepăsătoriu ca domnu profan - solgăbirău e departe, și-și de ordina ceva, plinirea ordin: mege sau în nemică, sau forte departe, ales în celea basericești.

După care, cu totă stima sum al Reverendisimului Domn. Bocșia R. Mart. 4 1879. Cred: în con efrate Mateiu Silvani, paroch, Bocș. R. GC.

/f. 1v/Reverendisimului Domnu Alimpiu Barboloviciu, vicariu foran. al Silvaniei, etc...și parochu Gr. cath., cu distinsă stimă adusei 2 fl. a. m S: Șimleu.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20/1879, f. 1-1v.

2.

Nr. 13 -1880

/f. 1/

Prea Onoratului Domn Alimpiu Barboloviciu vicariu în Șimleu

Din rațiociniul despre starea casei Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, precum și despre fondul unei Academii române de drepturi pro anul administrativ 1878/9, aprobat de adunarea generală, ce s-a ținut în Sighișoara la 3 și 4 August 1879, se tramit aci 20 esemplarie pentru a le comunica membrilor subcomitetului spre sciinția și notiția, și la alții cari s-ar interesa.

Sibiu, 28 Ianuarius 1880. Comitetul Asociațiunei transilvane. Bologa. Dr. Ios. Hodoșiu, secr.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20, doc. nr. 13/1880, f. 1.

3.

Nr. 141/880

/f. 1/

Reverendisimului Domn Alimpiu Barboloviciu vicariu în Șimleu

Direcțiunea călilor ferate orientali a benevoit a concede ca acei membri ai Asociațiunei transilvane, cari vor voi a călători pe acele linii la adunarea generală ce se va țiene în 7-9 August a. c. la Turda, se potă călători încolo și înderept cu prețiu scădiut, și anume cu biletu de cl. III. se potă călători pe cl. II. și cu jumătate biletu de cl. II. se potă călători pe cl. III.

Acestă favore dureză de la 4 August începând până în 11 ale aceleiași luni a. c., dar ea se estinde numai asupra persoanei er nu și asupra bagajului.

Avem onorea a Ve încunoscinția despre acesta și a Ve trimite în aclusu 3. certificate rugându-Ve se binevoiti a le împărți la membri doritori de a participa la adunarea generală din Turda; de sine înțielegându-se că pe certificat va fi de a se însemna numele membrului care călătorește, precum și locul de unde plecă pe calea ferată la Turda și înderept.

De la presiđul Asociațiunei transilvane. Sibiu, 14 Juliu 1880. Bologa.

Ah. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr.20, doc. nr. 141/1880, f. 1.

4.

Nr. 330/1880

/f. 1/

Prea Onoratului Domn Alimpiu Barboloviciu vicariu în Șimleu

Din rațiociniul despre starea casei Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, precum și despre fondul unei Academii române de drepturi pro anul administrativ 1879/80, aprobat de adunarea generală, ținută în Turda la 7, 8 și 9 August 1880, se tramit 12 esemplarie spre a le împărți membrilor subcomitetului și altora ce s-ar interesa, spre știința și notiția.

Sibiu, 28 Octombrie 1880. Comitetul Asociațiunei transilvane. Bologa. Dr. Ios. Hodoșiu.

*Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20,
doc. nr. 330/1880, f. 1.*

5.

Mărit Presidiu !

/f. 1/

Cu umilința subsemnatul mi iau cutediare, a recurge cătră mărinimosa bunăvoința a măritului Presidiu, cu aceia pre umilita rogare ca: fiind născut în comuna Mălădia în vicariatul Silvaniei, îngremiată precum dice din ex. % cu umilința alăturatul atestat baptismale, am îmbrețioșat meseria făurăriei, și aceia o am învețiat așa cu succes bun cât în decurs de mai mulți ani am lucrat în mai multe orașie în calitate de sodal, spre mulțiemirea respectivilor măeștri, iar în timpul de fația-mi esercediu profesiunea în Șimleul Silvaniei, precum apare dein adeverința su 2 % cu onore alăturată.

Înșă după ce părintele meu miseru care ca învețiatoriu român, dein soluțieua sa de (200 ? 100 ?) fl. v. a. anuală abia fiind în stare a se susține pe sene și familia sa constătătore dein 9 membri, nu e în stare de a me ajuta ca se-mi procurediu uneltele recerute la meseria mea, spre a-mi aiungie scopul dorit, de a fi măeștru de senem stătătoriu.

Dein acestea motive - aflendu-mă în stare așa debilă și for-de neci un izvor de ajutoriu, umilit me rog, ca luând la considerațiune aceia că eu me aflu unicul măeștru de această calitate în Silvania, ca se nu fiu silit a me depărta dein sânul națiunei mele /f. 1v/ Române - să mi se aplaciedie un adiutoriu banal dein fondul "Asociațiunei Transilvane pentru Literatura Română si Cultura Poporului Român".

Am firma sperare - că deși în trecut prin suplica-mi așternută cătră Măritul Presidiu, fui respins cu cererea dein aceia causă, că adiutoriu cerut s-a acordat altorue concurenți - în rogarea-mi pretinse spre a-mi aiunje scopul dorit, nu voi suferi naufragiu.

Pre lengă care umilita rogare esorând rezoluțiunea favoritoare, profundă venerațiune sum. Șimleul Silvaniei, 1880, Iuliu 22. Al Măritului Presidiu, umilit serv. Ioan Sabou, sodal de făurari.

/f. 2v/Cătră Măritul Presidiu a "Asociațiunei Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român" - cu umilinta suscernută rogămintă a lui Ioan Sabou sodal de meseria faurăriei în Șimleul Silvaniei, prin carea se rogă a i se aplacida un adiutoriu dein fondul Asociațiunei în Sibiu.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20, doc. din 22 iulie 1880, f.1 - 2v.

6.

Nr. 238/880

/f. 1/

Domniei Sale, Domnului Alimpiu Barboloviciu, vicariu în Șimleu

Precum cele mai multe adunări generali din periodul de 19 ani, așa și ultima adunare generală a Asociațiunei Transilvane ținendă la Turda, inspirată de dorința patriotică de a propaga cultura în tote clasele poporațiunei noastre, a decis din nou a se lua mesurile cele mai eficace pentru agiungerea scopului sublim.

Aci înse atât adunarea generală, cât și acest comitet sunt imperiosa necesitate de a recurge la agiutoriu tuturor despărțimentelor înființate de la 1871 încoco, în sensul regulamentului votat încă de cătră adunarea din anul 1869, ținută la Șiomcuta Mare.

Adunarea generală din urmă a obligat pe acest comitet, a înveția pre tote despărțimentele Asociațiunei ca se nu-și pregete a studia, cât se pote mai exact fiesce care în regiunile în cari se află funcționând, starea poporațiunei și tote condițiunile și împrejurările în cari vețuiesce dn punct de vedere fizic, economic, etnografic, intelectual și moral, cu alte cuvente se descrie natura locului, clima, productivitatea, feliul economiei pe care o portă omenii, prin urmare produsele din care se susțin economia vitelor, după aceea din punct de /f. 1v/ vedere etnografic, soiul de omeni, starea sănătăței, feliul vestmintelor, și-n fine gradul în care se află inteleginția și moralitatea poporului. Numai după ce se vor primi seu se vor trage informațiuni de aceste și altele asemenea acestora, Asociațiunea va fi pusă în stare de a veni cu agiutorele sale modeste, spre a le întinde acolo unde se va afla necesitatea mai mare.

Cunoscutul Domniei Vostre zel și luminile științei de care dispuneți, ve vor pune în stare de a satisface legitimele asceptări ale acestei Asociațiuni, a cărei vocațiune sublimă este de a se îngriji de progresul poporului întrieg, de aceea nici nu ne îndoim că vom fi surprinși de cătră despărțimentul Domniei Vostre în modul cel mai plăcut prin informațiuni de totă valoarea.

Din șiedinția Comitetului Asociațiunei Transilvane. Sibiu, 18 Septembre 1880.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20, doc. nr. 238/1880, f. 1-1v.

7.

Nr. 369/880

/f. 1/

Reverendisimului Domn Alimpiu Barboloviciu, vicariu în Șimleu

Subscrisul comitet vine a atrage atențiunea, nu numai a membrilor

Asociațiunei noastre din despărțimentul pre care-l conduceți, ci și a întregii sale poporațiuni inteligente, mai vârtos la decisiunea luată de cătră adunarea generală dein Turda, relative la continuarea publicărei Organului Asociațiunei Transilvană, care se sistasă în 31 Dec. 1878, ca în acea adunare s-a decis ca se se publice tot ca în cei 11 ani trecuți, de la 1 Ian. 1868 până în 31 Dec. 1878, de câte 2 ori în lună, tot în sensul programei de mai-nainte și numai cu acea modificare, ca membrilor Asociațiunei care vor fi numerat tacsă de membru până la 1 Ian. 1881, se se tramită gratis.

Fiindcă cei mai mulți din membri sunt în restanția cu tacsă de pre anul 1880, Dv. sunteți rogați, ca în vederea scurtimei terminului, se ve pregătiți a convoca cât se pote mai curând pre toți Domnii Comitetului de acolo, spre a lua măsuri - cum ve-ți sci mai eficaci, pentru încassarea tacselor, atât de la membri vechi, cât și de la alții cari se vor îndupleca a se face membri pre viitoriu.

/f. 1v/

După 19 ani de activitate salutaria desvoltată de cătră Asociațiunea noastră, cu trecerea anilor s-eu înmulțit și pretențiunile publicului nostru cătră /dânsa/? în măsura neasemănat mai mare, decât au crescut veniturile sale. Nu este ram de sciinția nici de arte, nici de profesiuni, care se nu aștepte agiutoriu de la acesta Asoțiatiune. Se pretinde nu numai stipendii pentru tineri de la o mulțime de institute publice, dar așteaptă ca se fie agiutate și școle. Incă se se și înființiadia de aceste, tot din venitul fondului Asoțiatiunei. Cu un cuvent acceptările celor lipsiți de agiutorie sunt atât de mari, încât dacă venitul anual ar fi atât de mare cât este fondul întreg, și nici atunci nu ar agiunge spre a îndestula lipsele cele mai greu simțite și cele mai legitime a mielor de familii și respective ale fiilor și a ficelor cari doresc a se cultiva, și a înainta în sciinția, în arte, în industrie.

În epoca de fația, între împregiurările actuali, numai agiutoriu cel mai energios reciproc, pe care avem să ni-l dăm nouă înșine, poporul întreg ar fi în stare de a îndestula, fia și numai lipsele mai ardente, dară și numărul acelora este legian.

Cunoscutul Dv. zel și activitate manifestată până acuma, ne este o garanția - mai mult, că veți face tot ce Ve stă în potinția, pentru ca /f. 2/ și din acel despărțiment să se înmulțiască membrii Asociațiunei și tacsele se intre atât mai regulat acum când 2 fl. li se restituie prin foia Transilvania, pre care au se o primescă gratis.

Sibiu, în 7 Decembre 1880. Comitetul Asociațiunei Transilvane.

/f. 2v/

Mult onorate Domnule !

Pentru de a ne pote cointelege în causa alegerilor. În cointielegere cu inteliginția română din locu am aflat consult, că și alegătorii români de deputat dietale din cercul electoral a Șimleului se fie reprezentați - conform concludului bărbaților de încredere a națiunei - la conferinția țienendă în Sibiu la 12 Mai a. c.

prin doi delegați; drept-aceea am onore a ve roga, se binevoiți a lua parte și a provoca și pre totă inteligenția română din comună, ca să nu pregete a participa la conferinția, în privinția alegerii acelor doi delegați, ținendă la 26 Aprilie a. c. st. n. la 2 ore d. m. în Șimleu-Silvaniei.

Dat, Șimleu la 11 Aprilie 1881. Alimpiu Barboloviciu, vicariul for., Silvaniei.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, dosar nr. 20, doc. nr. 369/1880, f. 1-2v.

8.

Nr. 1 - 881

/f. 1/

Preonorat Comitet Central

Am onore a suscerne scris. alăturat în copia autentică protocolul adunării generale a despărțimentului XI a Asociațiunei transilvane pentru literatura și cultura poporului român ținută în Șimleul Silvaniei, la 22 Iuliu 1880.

Totodată am onore a rectifica, că după ce turația aptivității comitetului acestui despărțiment prevediută în /paragraful/ 19 a regulamentului a expirat, s-a ales din nou și membrii comitetului.

Dealtmintrea cu profundă onorațiune sum Șimleul Silvaniei, la 16/1.881.

A preonoratului Comitet Central, plecat serv Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC a Silvaniei și directorul desp. XI a Asociațiunei.

/2 v./ Pres. în 18/1. 881. Cu 1 acl. Nr. 34. Alimpiu Barboloviciu subșterne protocolul adunării gen. al despărțiam. XI, ținută la Șimleu în 22/7. 880.

Copia

/f. 3/

Protocol

Luat în șiedinția adunării generale a despărțiemântului XI a Asociațiunei tansilvane pentru literatura română și cultura poporului român, ținută în Șimleul Silvaniei la 22 Iuliu 1880 sub pesidiul Reverendisimului Domn Alimpiu Baebooviciu, vicariu for. eppesc. în Silvania.

Reverendisimul domn presidinte prin una cuventare acomodată giursturilor și scopului dechiară șiedinția de deschisă.

1) În absinția actuarului ordinariu a despărțimentului se propune alegerea unui actuariu adhoc. Cu vot unanim se alege de actuariu adhoc domnul Danil Delleu, notariu cercual în Pericei.

2) Se cetesce abdicarea fostului actuariu a despărțimentului sp. domn Vasiliu Pop, dtto 22 Iuliu 1880, insinuată adunării generale a despărțiemântului.

Luându-se în considerațiune motivele produse insinuarea actului de abdicere a domnului actuariu Vasiliu Pop, i se primesce abdicerea exprimându-și adunarea recunoscienția mulțemitore pentru laboriositatea și zelul desvoltat întru manuarea afacerilor despărțimentului.

3) Se propune substituirea unui actuariu a despărțimentului.

Se alege de actuariu substitut dl Danil Delleu.

4) Pentru de a se vede, că ce activitate a desvoltat despărțimentul de la adunarea trecută, se cetesce protocolul adunării generale a despărțimentului, ținută în Băsesci la 16 Iuliu 1878 și se rogă presidiul, a face raport despre esecutarea decisiunilor aduse în acea adunare.

Presidiul descopere cauzele cari au împedcat ținerea adunării generale în anul 1879, defiptă în comuna Ciseriu și totodată aretă că nepotendu-se țiene adunarea generale a despărțimentului și cele a comitetului centrale prevediute în /paragraful/ 15 a regulamentului pentru despărțimente, n-a fost cu potenția nici esecutarea și punerea în pracsă, a decisiunilor adunării de la Băsesci.

5) După ce conform /paragrafului/ 19, durata de trei ani a activității comitetului despăr- / f. 4/ țimentului a expirat, se propune reconstituirea comitetului și fiind suspinsă șiedinția pre 10 minute, de membri comitetului s-au ales: Georgiu Pop, Gavrilu Trifu, Ioan Cosma, Georgiu Mayor, Danil Delleu, Florian Mărcușiu, er de membri suplenți Vasiliu Mureșianu, Simeon Budișianu, și Ioan Serbu.

6) Se propune alegerea unui actuariu onorariu: Se alege cu vot unanim dl Valentin Pop.

7) Se propune, că ore de lipsă-i, se se țină încă în decurgerea acestui an, una adunare generală a despărțimentului și unde ?

Se decide că împregiurările nu vor erta conchemarea uneia a doua adunare generale în acest an, ci se se țină în anul venitoriu, 1881, adunarea generale în Cehu, în septămena după Rusale. Totodată se decide ca pre venitoriu adunările comitetului se se conchiame pe septămenile după nascerea Domnului și după învierea Domnului, er cea generale a despărțimentului totdeauna în septămena după Rusale.

8) Fiend întrebare, că prin ce modalitate se se aducă la cunoșcinția onoratului public român pe venitoriu ținerea adunărilor generale a despărțimentului, ca acelea se potă fi cercetate de un public cât de numeros ?

Se decide, că afară de publicarea făcândă în colonele foilor nostre române, membrii comitetului se se conchiame ad personam, er onoratul public român din gremiul Silvaniei prin protopopi.

/f. 4v/ Pentru verificarea acestui protocol s-au ales dnii: Florian Mărcușiu și Georgiu Mayoru sub președinția directorului despărțimentului. Alimpiu Barboloviciu, vic. for. eppesc a Silvaniei și Directorul desp. XI. Danil Delleu, m/p, actuariu subst..

Acest protocol cetindu-se se verifică. Dat în Simleul Silvaniei, 1880, novembrie 7. Alimpiu Barboloviciu, vic. for. gr. cath. eppesc a Silvaniei și directorele desp. XI. Florian Mărcușiu, m/p. Georgiu Mayor, m/p. Valentin Pop, actuariu onorariu, m/p.

Pentru autenția copiei: Alimpiu Barboloviciu, vicariu fo. GC a Silvaniei și Directorul desp. XI a Asociațiunei.

Nr. 34/881

On. D-lui vicariu Alimpiu Barboloviciu în Șimleu

Primindu-se la acest comitet, pe lângă comitiva Dvs. din 18/1 a.c., protocolul adunării generale al despărțimentului XI, ținute sub presiul Dvs. în 22 Iuliu 1880 și dându-se în pertractare, conclusele aceleasi adunări se ioau spre sciinția; totuodată alegerile de membri ai subcomitetului, prin aceasta, se confirmă, pentru periodul de trei ani, prevediut în regulament. Cea ce D-vs. sunteți invitați cu toată onorea, ca să aduceți la cunoscinția on. membri, cari au primit o misiune atât de frumoso asupra Domnia lor de a propaga cultura și literatura în acea regiune a cărei poporațiune merită simpatiile și îngrijirea noastră a tuturor.

Din șied. comit. Assoc. Tr.. Sibiu, în 28/2 881. G. Barițiu. Exp. Bologna.

Arh. Stat Sibiu, fond Astra, doc. nr. 34/1881, f. 3-6.

9.

Nr. 54 - 1881

/f. 1./

Mult Onorate în Christos Frați !

Am onore aci su ./ acludat a ve comunica veneratele cercularie Consistoriali nr.ii 1-2-3-4 și 5, pentru statul condsciinției și acomodării tneiei lor, în modul cel mai strict, observând totuodată, că apropiindu-să dilele de penitnția, să nu întrelăsați nici una ocașiune - pentu predicarea evangheliei lui Is. Christos poporului nostru credințios - că astfelui periclele delăturate să devenim linisciți - și neturburați întru esercearea ofițiului mărățiu a preoției căria suntem devotați; notificând totuodată că până în 15 maiu a. c. să trimiteți la acest off. rațiunile basericesci și școlari în esemplariile recerute - pentru a se pote sustene până cu fine lunei martie la mărutul Guvern Diecesan.

Dealtmintrea recomandat ofertelor bune frățiesci sum în Periceiu, la 28 febr. 1881.

Al Mult Onor. Frățielor Vostre, sincer în Chr. frate Ioan Cosma, protopop tractuale.

/ f. 1v./ 54/1881. Mult Onorațiilor Domni și frați parochi gr. cath. în:

Siciu;

Bădăcin - primit în 1/3 și spedită atunci, /ss/ I. Serbu;

Giurtelec - primit în 2, spedită în 3/III 81, /ss/ Budi<siu?>;

Lompert - ved. 4, sp. 5/3 881, /ss/ Mateiu Silvani;

Bocșia r.

Badon - primit în 10 III și spedit., /ss/ <S?> Filip;

Recea - primit 14 și spedit 15/3, /ss/ Petru Ostatea;

Cățielul Ung. - prim. în 16, esped. 17, /ss. indescifrabil/

Vârșolțiu - vidi, /ss. indescifrabil/.

< ... > din oficiu se <pone ?> acest cerculariu la locul destinat, er cel din urmă la acest oficiu să-l aducă.

Ex offio. /ss./ I. Cosma, protopop.

În Bocșia au întârziat cerc. din ca a apei mari, cum e și adi - precum care, de 2 ori probând al duce, au fost silit a renturni - ce pentru scântia anunțu și conscântia - cu onore. /ss./ M. Silvani.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu - Senior, doc. nr. 54/1881, f. 1 - 1v.

10.

Nro. 255 - 881

/f. 1./

Mult Onorate Domnule Protopope!

Onorat Cler și Inteligenția mirenă română!

1). Am onore a ve aduce la cunoscinția prețuită cum că Comitetul central din Sibiu a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, prin transcrierea sa adresată acestui directorat dtto. 18 Sept. 1880, nr. 238, notifică cum că conform decisiunilor tuturor adunărilor premerse generali a asociațiunei este obligat a invita pre tote despărțiemintele asociațiunei, prin urmare și pre al nostru, ca să nu-și pregete a studia cât se pote mai esact fiescecare în regiunile în cari se află funcționând, starea poporațiunei și tote condițiunile și împregiurările în cari viețuiesce din punct de vedere fisic, economic, etnografic, intelectual, și moral, - cu alte cuvinte: se descrie natura locului, clima, productivitatea, feliul economiei pre care o portă omenii, prin urmare produsele din care se susțien, economia vitelor; după aceea din punct de vedere etnografic: soiul de omeni, starea sănătătei, feliul vestmintelor; în fine, gradul în care se află inteligenția și moralitatea poporului. Spre compunerea acestui operat din partea despărțimentului nostru - conform decisiunei adunarei din 20 Ianuaru a. c. este însărcinat Stimatul Domn Gavril Trifu, professor preparandial în Zelau; înse ca se potă corespunde acest operat asceptarei /f. 1v./ asociațiunei, națiunei și scopului mărețu prefipt e lipsă neaperavere ca M. On. Domni protopopi se facă una descriere esactă a traptului după postulatele mai sus înșirate a asociațiunei și acea a o transpune Stimatului Domn Gavril Trifu, - care din descrierea tuturor M. Onoraților Doni Protopopi, va compune operatul monografiei Silvaniei; prin urmare ve rog se aveți bunetate în cointielegere cu On. Cler și inteligenția a satisface acestei datorinție plăcute cât mai în grabă.

2). Totodată în tenorea veneratei transcrieri și însărcinare a Comitetului asociațiunei dtto. 7 decembrie 880, nr. 369, am onore a ve notifica: cum că organul asociațiunei „Transilvania” începând din 1-a Ianuaru 1881 din nou a eșit la lumină, cu prețu de abonament anuale de 2 fl. v. a., er acelor domni membri, carii până în 1-a Ianuaru 1881 vor fi numerat tacsă de membru se se

transmite gratis. După ce prin 19 ani de activitate salutară dezvoltată prin asociațiune, s-a înmulțit pretensiunile publicului român către dânsa în mesura neasemănată mai mare de cât a crescut veniturile ei; pentru că nu este ram de știință - dice Comitetul în recercarea sa - neci de arte, neci de profesiuni, care se nu ascepte adiutoriu de la această Asociațiune. Se pretind nu numai stipendii, pentru teneri de la o mulțime de institute publice, dar se ascepta, ca se fia adiatate și scole, ca, se se și înfiențiedie de acestea, tot din venitul fondului asociațiunei -, în cât deca venitul anual ar fi atât de mare cât este fondul întreg, și neci atunci nu ar ajunge, spre a îndestula lipsele cele mai greu simțite /f. 2./ și celea mai legitime a miilor de familii, și respective ale fiilor și fiicelor, cari doresc a se cultiva și înainta în știința, arte și industria! provoc comitetul pre toți membrii asociațiunei, ca se solveze tacsele restante și cursive, și încă cu atât mai vertos, că 2 fl. li se restituie membrilor prin foia „Transilvania”. Drept aceea am onore a ve roga pre M. On. Domnia Voastră ca se binevoiți a stărui, ca din partea tuturor membrilor se se respundă tacsele restante și cursive și cât mai în grabă se se tramită casariului despărțimentului nostru spectatul dl Georgiu Maioru în Șimleu. Domnilor și Fraților! Asociațiunea transilvaniei are misiunea sublimă de a deveni pantheonul nemorii numelui român, acest institut va se fia scutul și acoperementul națiunei și a fiilor ei în contra fortunelor desastrose; drept aceea se ne întrunim puterile nostre spirituale și materiale spre aredicarea acestui edificiu morale a gloriei și venitoriului națiunei române. Ce dăm asociațiunei, noue și fiilor și strănepoților noștri dăm.

3). În urma Ven. Comitet Central a Asociațiunei prin transcrierea sa dtto. 15 Ian. a. c. , nr. 377/880 notifica despărțimentului nostru ca virtutea grațitudinii impune națiunei române, - ca după 18 ani de la moartea stâlpului națiunei române Andreiu Mureșianu până la adunarea generală ținută în Sibiu la 15/27 Aug. a. c. se ridice monumentul aceluia, - Înse, după ce spre acest scop în cassa asociațiunei se afla depusă numai summa modestă de 442 fl. și 49 cr., adunată din colecte, er meritele nemoritorie aceluia bărbat se recere suma de 2 000 fl. v.a., provocă pre fii /f. 2v./ națiunei nostre - ca se dăm și coadunăm oferte banale spre acest scop mărețiu. Drept - aceea, după ce Andreiu Mureșianu prin meritele sale și-a câștigat drept la recunoscința națiunei nostre, nu numai ca poet desceptătoriu de spiritul național în peptul fiilor națiunei, ci și ca profet al națiunei, ca profesor și ca cultivatoriu a limbei române, și pre dânsul l-a mâncat zelul națiunei; și după ce numai aceea națiune are venitoriu, carea sci aprețui meritele și sacrificiele bărbaților cari prin sudorile luptelor sale cele crunte a cimentat fundamentul viitorului națiunei, - am onore a ve roga pre M On. Dvoastră, ca se aveți bonetate a deschide și cercula cole de colecte în sensul traptului provocând pre On. Cleru, Inteligința și poporu; ca se concurgă cu obolul lor - fia cât de puțin - spre eternisarea numelui acestui lucefer care a strălucit în orisontul națiunei române,

și spre înălțarea gloriei mamei noastre națiuni. Banii încurși din colecte se aveți bunătate ai transpune la acest oficiu.

Acest apel către animile române frățiesci ve rog, pre M On. Dvoastră se aveți bunătate al cercula în trapt.

Dealtmintrea cu deplină stimă frățiescă, sum Șimleu la 19 Martiu 1881. addies stimătoriu frate: /ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și directorul desp. XI. *Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu - Senior, doc. nr. 255/1881, f. 1 - 2v.*

11,

Nr. 8-881

/f. 1./

Mărit Presidiu !

Despărțimentul XI a „Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” în adunarea sa generală ținută în Cehul-Selagiului la 18 Iuliu a.c.sciind că scopul sublim a asociațiunei este a lăți cultura în sânul poporului român în tote părțile patriei nostre locuite de români, er spre ajungerea acestui scop salutaru fiind vehiculul cel mai secur școlele nostre populare române, a decis: a se suscerne Măritului Presidiu a „ Asociațiunei” una rogămintă pentru aplacidarea unuia ajutoriu anuale spre susținerea școlei greco-cath. române populare din Șimleul Silvaniei. Drept aceea considerând că Șimleul-Silvaniei, precum în trecut a fost- și în presinte- precât conced împregiurările nepătinitorie-este, așa și în venitoriu e chiebat se fia foculariul românimeii din Selagiu în privința respândirei națiunale, prin urmare e necesitate imperativă ca se aibă una școlă poporală română nu numai corespondietoria postulatelor legii, ci și indiginițelor poporului român din loc, și una școlă carea se servescă de model și pentru școlele populare gr. cath. confesionale din giur; er poporul român din Șimleul Silvaniei, care numeră preste 700 suflete stătătoriu din siervitori și dilieri miseri, abia pote vegeta din di în di, dar pentru susținerea școlei nu-i în stare de a sacrifica, prin urmare, apunând școla din lipsa medilocelor susținerei, pruncii români vor fi necesitați a cerceta școla comunală din loc, unde mai mult nu se vor cresce în spirit român și așa cu încetul se va desnaționalisa întreaga populațiune română; /f. 1v/ considerând că după redeschiderea gimnasiului rom. cath. din Șimleul-Silvaniei în 1879, s-au aflat consult că tinerimea română -careă frecventediă în numer însemnat acest gimnasiu - această succrescență de bună speranță a națiunei române se guste sentimentele prime a instituțiunei din tote sorginții scințielor și numai din sorgintele limbei sale naționale se nu fia îndulciță - în cointelegere cu direcțiunea gimnasială am indus în cadrul programului studiilor propunânde și limba română și predarea aceleia, i-am încredințat docintelui de la școla română gr. catholică populare din loc, care a și propus și o propune, iar de a primi ceva remunerațiune seu de la stat seu de aiurea.

Considerând finalmente, că în venitoriul an scolastic se va deschide și

clasa a 4-a la amintitul gimnasiu și din școalele normale locale, vor pași în gimnasiu un număr și mai mare de tineri români - chemarea școlei române populare din Șimleu este pre venitoriu ca se fia un resedariu din care tinerimea română să se transplante în gimnasiu.

Din însărcinarea adunării despărțimentului mi ieu permisiunea a roga pre Măritul Presidiu, ca din considerațiunile atinse și din altele momentose , se binevoiescă a aplacida și a asemna pentru susținerea școlei populare gr. catholice române din Șimleul-Silvaniei un adiutoriu anual de 200 fl. v. a. din veniturile Asociațiunei, din carea sumă 100 fl. v. a. se fia destinată pentru susținerea docentelui, er 100 fl. v. a. să se capitalisedia în cassa de păstrare din Șimleu pentru crearea unuia fond spre aredicarea - cu tempu - uneia școle greco-catholice centrale în Șimleul- Silvaniei /f. 2/, astfel organizate, ca tinerimea din aceia se potă intra de-a dreptul în classa prima gimnasială.

Dat din șiedinția adunării generale a despărțimentului XI a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ținută în Cehul-Selagiului la 18 Iuliu 1881. L. S./ss/ Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC. eppesc. a Silvaniei și directorul despărțimentului XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 204/1881, f. 1-2.

12.

Nr. 3 - 881

/f. 1/

Preonorat Comitet !

Mi ieu permisiunea, cu totă onorea, a suscerne Preonoratului Comitet, su ./, alăturat Procesul verbal luat în adunarea gen. a despărțimentului XI a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, ținută în Cehul-Selagiului la 18 Iuliu 1881 - prelungă aceea modestă observațiune: că împregiurările nepărtinitorie și apesătorie de facia a împedecat pre inteliginția română din Silvania a desvolta una aptivitate mai fructiferă pre terenul Asociațiunei; înse me nutresce speranția, că în venitoriu, mutându-se împregiurările și rezultatele vor fi mai îmbucurătorie și corespundiătorie scopului sublim.

Dealtmintrea cu distinsă venerațiune sum Șimleul-Silvaniei, la 18/8 881. Al Preonoratului Comitet. Devotat ... /ss/Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC. eppesc. a Silvaniei și directorul despărțiem. XI.

Copia

/f.3/

Proces verbale

a adunarei Desărțiemântului XI al "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ținută în Cehul Selagiului la 18 Iuliu 1881 st. n.

Reverendissimul Domn director a despărțiemântului Alimpiu Barbooviciu deschide adunarea prin una cuvântare scopului și împregiurărilor acomodată.

1) Conform programei prezentate adunării, directorul referedea despre activitatea despărțimentului de la ultima adunare încoace.

Er despre cele trei premie destinate pentru docenții poporali: a) pentru una disertațiune despre modalitatea cultivării pământului din Silvania cu succes; b) pentru acel învețiatoriu care va obține mai bun examen și cu mai mulți elevi în școla de repetițiune; c) pentru acel învețiatoriu care va documenta mai frumos succes în școla de pomărit - referedea directorul că parte din cauza că banii destinați pentru premii încă n-a încurs, parte din alte /f. 3v/ cauze nepărtinitorie nu s-a putut escrie, deci se decide: că banii fără amânare să se încassadie; er terminul concursuale la tote trei premiele se defige pre 1-a August 1882. Cu escrierea concursului se însărcinedia directoratul căruia vor avea concuriat a se insinua cel mult până în 1-a Aug. er directoratul va denumi una comissiune specială spre esaminarea lucrărilor concursuale.

2) Se dă cetire protocolului adunării trecute la 20 Ianuarius 1881 și anumit punctul al VI referitoriu la edarea monografiei Silvaniei, cu privire la acăruia operat esecutarea se află consult a se prelungi termenul și se decide: că terminul pregătirei monografiei Silvaniei să se fipsedie pre 1 Mai 1882, despre ce să se avisedie previe prin directoratu spectatului Domn Gavril Triffu - căruia se încredințiază exgătirea acestui operat, cu însărcinare ca după îndeplinire se-l tracsună directoratului.

3) Directorul referedea că prein protopopi a fost recercat memoria spre refuirea tacselo restante și cursive de repetite ori dar din cauza împregiurărilor nefavoritorie, fără rezultat, prein urmare, se decide: că încă o dată să se recerce /f.4/ protopopii, că baremi după secerat să se recerce încassa tacsele.

4) D. director aduce la cunoscinția adunării că prin protopopi a fost provocat clerul, inteliginția mirenă și poporul ca se succurgă pren oferte benevole spre rădicarea monumentului laureatului nostru poet Andrei Mureșianu. Se ia spre plăcută sciinția.

5) După ce din reportul directoratului, apare că protocoalele și ante actele despărțimentului se află încă la fostul actuariu spectatul d. Vasiliu Pop, se decide: ca să se însărcinedie dl Gavril Trifu și Danil Delei cu străluarea actelor de la fostul actuariu.

6) Luându-se în considerațiune -în urmarea propunerii spectatului Domnu Alesandru Popa - că provocarea membrilor de ase înfățișia la adunările despărțimentului prein protopopi făcută, nu duce la rezultat, că mulți membri nu devin avizați la timpul seu, se decide: ca în venitoriu membrii asociațiunei se fia avisați în personam, direct pre calea poștală despre terminul /f. 4v/ adunării pre una diumătate de colă tipărită, nesigilată lăsându-se locul datului și adresei respectivului.

7) Făcându-se propunere, că introducerea protocoalelor nostre de până acuma este numai versiunea și imitarea formulei usitate în limba magiară, se decide: ca în venitoriu să se urmedie următoria introducere: "Processu verbalu a

adunării despartiemântului XI a" Asociațiunei transilvane pentru literatura romana și cultura poporului roman tenute la N.N etc.

8) Reverendissimul d. Alimpiu Barboloviciu aduce la cunoștința adunării starea precară a școlii gr. catholice române populare din Șimleul Silvaniei - a căreia chemare după redeschiderea gimnasiului rom. catholic din Șimleu-Silvaniei - facia cu creșterea tinerimei române aflătorie la acel gimnasiu e de mare însemnătate, prin urmare căderea acelei școlii ar avea urmări dăunătoare pentru succrescențele națiunii române, deci propune a se înainta la Asociațiunea Transilvaniei pentru literatura română și cultura poporului /f. 5/ român una rogare pentru aplacidarea și asemnarea unuia agiutoriu anuale pre partea școlei greco-catholice române populare din Șimleu-Silvaniei - primindu-se propunerea se decide: ca să se suscernă Măritului Presidiu a Asociațiunei rogăminte, pentru aplacidarea unuia adiutoriu anuale de 200 fl. v.a. din veniturile Asociațiunei, pentru susținerea școlei greco-catholice confessionale și întemeierea, cu timpul, a uneia școle greco-catholice centrale în Șimleul-Silvaniei, și cu înaintarea și formularea rogămintei s-a însărcinat presidiul despărțiemântului.

8) Ne fiind alte obiecte de pertractat, cu verificarea procesului verbal se încredinția: Reverendissimul Domn Vicariu și director Alimpiu Barboloviciu, spectatul Domn: Alesandru Pop și Demetriu Suci. /f. 5v/

Președintele dechiară șiedinția adunării de închisă. Dat ca mai sus: /ss/ Alimpiu Barboloviciu m.p., vicriul Silvaniei și directorul despărțiemântului XI; /ss/Valentin Pop m.p., actuariu onorar.

Protocolul aflându-se dedus conform conclusiunilor s-a verificat: /ss/ Alimpiu Barboloviciu m.p., vicariul for. a Silvaniei și directorul desp. XI; /ss/ Alesandru Pop m.p.;/ss/ Demetriu Suci m.p.

Pentru autenția copiei: /ss/Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC. a Silvaniei și _____directorul desp. XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond. Astra, doc. nr. 205/1881, f. 1-5v.

13.

Nr. 443 - 1881

/f. 1./

Multonorate Domnule Protopope,
Stimate în Christos frate !

Este unu adevăr necontestaver, că dacă un corp fisic, când nu-i morbos sau mort, din instinctul de a-și susține sanatatea și vieția sa, debue se fia în activitate continuă, așa cât munca e condițiunea sine qua non a sanetatei și vieții corpului, penă când lenea și inerția ruinedia și ucide și corpul atletului robust, asia și una națiune ca corp morale compact, deca voiesce a avea vieția și sanatate, neintrerupt debue se esercitedie aptivitate în cutareva direcțiune. Înse după ce națiunei nostre române între înprsiurările actuali, nu i-a rămas alt teren

spre a-și pune în lucrare activitatea puterilor sale spiritali și materiali, pentru de ași susține viața și a-și croi un venitoriu mai senin, - afară de terenul culturai naționale, - pre basa decisiunei aduse în ziua de azi în adunarea despărțiamântului XI a asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, ținută în Cehul Selagiului și în conformitate cu recercarea mea circulară dtto 19/3 881, nr. 258, - am onore și încredere frățiescă a Ve roga pre M. On. D-voastră, pre Onor. Cler și inteligenția mirenă română, - ca toți aceia domni frați, cari sunt membri asociațiunei, tacsele competente, cât mai în grabă și cel mult până în finea lunei iuliu se aibă bonătate a le solvi sau în mâna dlor protopopi, - cari vor avea bonătate a le transpune acestui directorat sau de-a dreptul a le tramite cassariului despărțiamântului spect. dlui Georgiu Mayor /f. 1v./ în Șimleu. Repet solvirea e de lipsă să se întâmple cât de în grabă ca să se potă subșterne banii Comitetului central dein Sibiu cu începutul lunei August, spre a se induce în referatul general al adunării generale ținându în Sibiu la 27 Aug. a. c. ca astfel să vedea națiunea noastră și fii ei însuflețiți de cultura poporului nostru, că despărțiemântul nostru stă la înălțimea chemării sale, pentru că precum în trecut a conlucrat așa și în presinte conlucra prin puterile sale spiritalie și naturali, spre a assecura viața vitală și venitoriul națiunei nostre. Să lucrăm dlor și fraților pe terenul culturali descis nouă prin asoțiețiune că numai asia ne vom putea cresce poporul și vom putea stârni în anima lui semțiul demnității sale de națiune, și numai prin desvoltarea și cultivarea acestui simțiul va deveni cu timpul capace de a-și essercita aptivitatea puterilor sale și pe alte terenuri a vieții sociale și naționale.

Tot în conformitate cu recercarea-m circulară dtto 19/3 881, nr. 250 me adresed de nou cătră anima română a onoratului Cler și inteligenția mirenă română ca să binevoiți fraților a da înșivă și a culege și de la popor oferte benevole spre aredicarea monumentului lauratului nostru poetul Andrei Muresianu, care până la adunarea ținândă în Sibiu la 27 Aug. a. c. trbue să fie redicat. domnilor și fraților ! Venitoriu ori și căriora națiunie-l îtemeedia și croesc bărbații ei cei mari puși în fruntea ei prin providenția, cari ocârmuiesce destinele popoarelor și națiunea, carii nu-și stimedia și iubesc pe bărbații care din când în când a apărut în orisonul ei ca necesari luceferi /f. 2./ luminși și conducători den aia națiunei prin oceanul evenimentelor lumesci cătră portul chemării sale, - atare națiune nu se stimendia și nu se iubesc pre sine, nu-i capace de viața și venitoriu, prin urmare cu ce titlu ar putea pretinde stima popoarelor conlocuitoare ? Poporale civilisate eternisadia memorea și virtuțile bărbaților sei mari prin monuminte radicate întru onorea acelora. Și ore care națiune nu ar fi mândră a fi născut din sânul său pe un Andrei Muresianu ? Deci fraților ! După ce voim ca și națiunea noastră română să cuprindă loc în concertul poporilor Europei civilisate să documentăm stima și onore cătră atleții națiunei nostre prin sucursul dând spre redicarea monumentului marelui nostru poet Andrei Muresianu. Nu se pretinde

de la noi să dăm mult, că suntem fii unei națiuni misera, dar se pretinde să dăm toți ca din sufletul și cătră sufletul tuturor, a <...> Andrei Muresianu, și să dăm în grabă cât de puțin că puținul multora cimentat fundu amorea va redica monumentul amarei și nemuririi bărbatului nostru. Și ca de la Onoratul Cler să se potă cât mai în grabă coaduna aceste oferte, cred că nu vor lua cu nume de rău iubiții mei frați, M. Onor. dni Prot. și preoți când recomând oportuna spre acest scop, ocasiunea distribuirii subsidiului Onoratului Cler care se întâmplă în dilele acestea și sumele oferite din partea Onoratului Cler traptuali. Mult Onor. dnii Protopopi și până la coadunarea ofertelor priminde în /f. 2v./ gremiul traptului, vor avea bunetate a le străpune la acest officiu. Dic și cu acesta închid să dăm cât de puțin, dar cu toții, că numai astfel se va înredăcina în animele noastre solidaritatea în cuget, simțiri și fapte, fără de care neamul nostru nu are vieția și venitoriu.

Dealtmintea cu deplină stimă frățiescă, sum Șimleu, la 25/7. 881.

Al M. On. Dvs., addictustimatoriu, /ss./Alimpu Barboloviciu, Vicariul Silvaniei și directorul desp. XI.

MOnoratului Domn Ioan Cosma, protopopul Periceului a Periceiu. Exoffo.
Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu - Senior, doc. nr. 443/1881, f. 1 - 2.

14.

Nr. 701-881

/f. 8/

Pre-onorat Comitet !

În conformitate cu decisiunea pre Veneratului Comitet a asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ddo 4 Octobrie a.c., Nr. 308 - referitoria la împărțirea adiutorului de 500 fl. v.a., votat prin adunarea generală a asociațiunei, ținută în anul curgătoriu la Sibiu, între școalele cele mai lipsite române și care considerate din mai multe puncte de vedere se află în pericol mare - ca pre veneratul și măritul Comitet să fie în pozițiune de a pote judeca rogămintei directorelui despărțământului XI a asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului, suscernută Măritului Presidiu a asociațiunei din încredințarea adunării generale a despărțământului ținută în Cehul-Selagiului la 18 Iuliu a.c. pentru aplacidarea unuia adiutoriu anuale din venitele asociațiunei spre susținerea școlei gr. cath. române populare din Șimleul-Silvaniei - mi ieu permisiune a respunde la punctele accentuate în sus lăudata ven. decisiune și anume:

ad. 1. Parochia gr. cath. Șimleul-Selagiului numera 135 familie

ad. 2. Prunci de ambele sexe obligați de a frecvențașcola sunt 49;

ad. 3. În 1880/1 au frecventat în despărțământul I. 13; despărțământul II. 9 și despărțământul III. 8, în suma-30; /f. 8v/

ad. 4. Un docente cu decret definitiv provediut, a căruia cualificațiune o

documentedea sub A și B, alăturatele două atestate;

ad. 5. Spre susținerea școlei nu există nici un fond, ci până-acum se susține din repartiziune pe poporul miser, care nefiind în stare se a și mai susține școla sa confesională pruncii vor fi siliți a cerceta școla comunală din loc, de unde generațiunea fragedă va eși cu totul desnaționalisată.

Însă am onore a recomanda prețuitei atențiuni a Preonoratului Comitet și una altă împregiurare momentosă și una alta împregiurare momentosă - carea a îndemnat pe adunarea despărțimântului XI a asociațiunei ca să recurgă nu numai în numele poporului român miser din Șimleul-Selagiului - ci și în interesul cultural a poporului român din întregul despărțimânt a XI a asociațiunei, care cuprinde în sene vicariatul Silvaniei, stătătoriu aproape din 180 comune. Deci un scop sublim, adecă răspândirea culturai națiionale române în întregul vicariat, a avut-o în vedere - carea ne animă tinerimei studiose române din celea 4 clase gimnasiale din Șimleul-Silvaniei, numai prin adiutoriul școlei române populare din loc să potă răsădi; deoră ce nevoind a întemeia Înaltul regim - nice după repetite rogări - cathedra de limba română la amentitul gimnasiu, docentele român de la școla poporală din loc propune - ca studiu obligat pentru tinerimea română - limba română începând din 1879 până în diua de astăzi, fără de a percepia ceva remunerațiune de undeva. Școla română populare din Șimleu fără de adiutoriul cerut nu mai pote susta și apunând /f. 9/ acea nu va mai resuna limba română între murii amintitului gimnasiu, dar nici pe buzele nici în anima tinerimei nostre, și va cresce fără de a fi îndulcită de limbă și de spiritul național, deoră-ce limba națională e espresiunea fidelă și permanenă a spiritului naționa. Afară de aiasta, docentele român de la școla poporală din Șimleu - fiind totodată și cantore - instruedia tinerimea română gimnasială în ritul și cântul nostru basericesc și tinerimea frecventedea baserica română. Pre onoratul Comitet ! în interesul bineînțieles a poporului român din parochia Șimleu și din vicariatul Selagiului, precum că reprezentantele și din încredințierea senatului scolastic gr. cath. confesionale din Șimleu, așa și că reprezentantele acestui vicariat din nou recurge la mărinimosa bunăvoința a Preonoratului Comitet, ac să se îndure a lua în considerațiune periclul în care se află acesta școlă poporală română și printrensa cultura română națională a sucrescențielor române chemate de a forma odinioară falanga inteliginței române din Selagiu, și a aplacida și asemna pentru susținerea acestei școle cerutul și prin adunarea generală recomandatului adiutoriu anual; pentru că cutediu a aseguara pe Pre onoratul Comitet, că neci una parte a altariului națiunei simția necesitatea imperativă a sacrificiului intendiend de la venerata asociațiune - acest foculariu a culturai române- că și școla română poporală gr. cath. confesională din Șimleu-Silvaniei - a căreia missiune este a lăți cultura în spirit ro/f. 9v/mănesc preste un teritoriu locuit de una parte însemnată a fiilor națiunei nostre române.

Prin șiedinția senatului școlei gr. cath. confessionale a Șimleului-Silvaniei ținută la 26 Octombrie 1881.

Din încredințierea senatului scol. /ss/Alimpiu Barboloviciu, parocu și președintele senatului scol. GC. confes. din Șimleu, vicariu foe. eppesc a Silvaniei.

Nr. 709 - 881

/f.1/

Preonorat Comitet !

În necsu cu relațiunea și rogarea senatului scolastic gr. cath. de la școla poporală română din Șimleul-Silvaniei, aici prin mine Preonoratului Comitet dato 26/10 a.c. nr. 701 înaintată mi ieu permisiune a suscerne - la A și B alăturatele doue atestate despre cualificațiunea docentelui din Șimleul-Silvaniei, Ioan Lazăr - prelunga acea rogare ca documentele să mi se retramită.

Dealtmintrea cu profundă venerațiune perseverediu, Șimleul-Silvaniei la 28/10. 881. Al Preonoratului Comitet, plecat serv: /ss/Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC. eppesc a Silvaniei.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 403/1881, f. 1, 8-9v.

15.

Nr. 777 - 881

/f.1/

Prea Onorat Comitet Central !

Despărțământul XI a Asociațiunei Transilvane pentru literatura română și cultura poporului Român pe basa decisiunilor luate în adunările precedente, în adunarea generală ținută în Cehul Selagiului la 18 Iuliu anul curente, au decis escrierea de concurse pentru esecutarea unor operate documentative de interessare și collurare energiosă spre lățirea și înaintarea culturai poporale în tote direpțiunile preținse de exigențiile și lipsele simțiele poporului nostru: premiarea alor doue operate au făcut possiveră prin ofertele benevole a membrilor despărțământului.

Însă diligența unui premiu de 10 fl. v.a. pentru acel învețiatoriu român poporal confesional, care în decursul anului scolastic 1881/2 va pote da mai bun esamen cu mai mulți elevi din școla de repetițiune, și neavând la dispozițiune fond spre asemnarea acestui premiu a decis a se recerca Prea Onoratul Comitet Central din Sibiu ca să binevoiescă a aplacida din venitele fondului Asociațiunei premiul din cesciune.

Dirept aceea din încredințierea despărțământului am onore a roga pre Prea Onoratul Comitet ca să binevoiescă a vota și asimna acest premiu, ca și prin aceasta să se deie îndemn învețiatorilor noștri poporali de a lucra cu zel nefrețigaver pre terenul culturai poporale.

Dealtmintrea cu distinsă venerațiune perseverediu, Șimleu, 1881 Noemvrie 23. Al Preonoratului Comitet Central plecat serv Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și directorul desp. XI a asociat.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 439/1881, f. 1.

16.

Nr. 810 - 881

/f.1/

Pre Onorat Comitet !

Cu nespusă bucuria sufletescă a primit senatul scolastic gr. cath. din Șimleul-Sivaniei maranimosa decisiune a Pre Veneratului Comitet ddto 17 Novembrie a.c. Nr. 436 prin carea a binevoit a aplacida din venitele Asociațiunei una subvențiune de 100 fl. pentru școla poporală română din Șimleul-Sivaniei.

Drept aceea cu onore subsemnații ne ținem de cea mai plăcută și scumpă datorinția în numele miserului popor român din Șimleul-Silvaniei și în numele succrescenței române studiose de la gimnasiul inferior din loc - carea încă se îndulcesce de sorgintele limbei române și a religiunei și a ritului străbun la această șșcolă - a aduce mulțiamita nostra cea mai adâncă și fierbinte Pre Onoratului Comitet a Asociațiunei pentru maranimosa bunăvoinția către școla nostra documen/f.1v/tată.

Prelunga espresiunea simțiementelor nostre de profundă venerațiune perseverăm. Șimleul-Silvaniei, la 11 Decembrie 1881. Al Pre Onoratului Comitet, plecat servi: Alimpiu Barboloviciu, președintele senatului scol. gr. cath. și vicariu for. eppesc.; Ioan Lazăr, docente gr. cath. și notariu în senatul scolastic.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 451/1881, f.1.

17.

/f. 1/

Preonorat Comitet!

Avend propus firm, acest direptorat dennpreună cu subcomitetul despărțiemântului, că de una parte să încasedie tacsele restante de la membrii Asociațiunei aflători în cadrul acestui despărțiemânt, er de altă parte de a face arătare despre membrii repotați, am onore a roga pre Preonoratul Comitet, ca să binevoiescă a mi tramite un esemplariu din Catalogul general de pre anul 1881 a membrilor Asociațiunei, ca prin acela să ne putem adiuta întru esecutarea întreprinderii nostre.

Dealtmintrea cu distinsă venerațiune Sum Șimleul-Silvaniei, la 16/12. 881. Plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, vicariul Sivaniei și directorul desp. XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 453/1881, f. 1.

18.

Mult Onorate Domnule!

Sciind că M. On. D-voastre sunteți pătruși de aceea convingere, cum că „Asociațiunea Transilvană” pentru literatura română și cultura poporului român este unicul foculariu, care-și respândesce radiele sale luminatorie pe tote terenurile culturai nostre naționale adeca: peste terenul literaturii, culturai populare, industriei și economiei naționale și ca aceste tote ca dintr-una Sorginte-și împrumutedia fecunditatea lor apromițiatoria de unu venitoriu mai mărețiu asia cât întru

împregiurările de adi a Constallațiunilor sociali terenul de activitate pentru națiunea română în tote direpțiunile vieției sociale și naționalo-culturale, singura numai Asociațiunea Transilvană-l pote croi pentru fiecare anima română învăpăiată de dorul înfloririi națiunei sale în conformitate, ca prea venerata recercare a Comitetului central din Sibiu, adresată de d-tto 28 octomvrie a. c. către directoratul acestuia despărțiment.

Avem onore a Ve provoca și frățiesce a Ve roga, ca, considerând nenumeratele sacrificii materiale, cari debue se le adu<...> Asociațiunea noastră pe altariul națiunei pentru de a supplini tote indiggențele uneia națiune misera dera însetată de cultură și demnă de unu venitoriu mai mărețiu, - se aveți bunetate a succurge și M. On. D-voastră în calitate de membrul aceleia cu petricica tacsei spre aredicarea acestui edificiu a gloriei națiunei române și tacsele banali restante până 1-a ianuaru stil vechiu a le transpune cassariului despărțimentului, spect. Domnu Georgiu Maioru în Șimleu, și încă cu atât mai vertos, ca aceeia domni membrii, cari-și vor refui tacsele până la finea anului currinte, vor primi gratis pe anul 1882 foia *Asociațiunei*, care cuprinde în sine tesaurul de monuminte istorice.

Dat în Șimleul Silvaniei, anul 1881, dec. 18.

/ss./ Valentin Pop, act. supl., /ss./ Alimpiu Barboloviciu, Vicariu for. epp. a Silvaniei, direct. despărțimentului XI.

/f. 1v./ M. O. Domn Ioan Cosma, protopop în Periceiu.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, doc. din 18 decembrie 1881, f. 1.

19.

Nr. 834 - 881

/f. 1./

Mult Onorate Domnule Protopope

Onorat Cler și Inteliginția Română

Literatura diurnalistică e barometru de după care iudec opiniunea publică a Europei civilisate, gradul de cultură la care se află eluptată cutare-va națiune, pentru ca în colonele aceleia într-o oglindă vedem reflexsiunea fidelă a activității spirituale și materiale a cutareiva națiune pre tote terenurile vieției culturale, adeca a literaturii industriei, comerțului și economiei naționale; dar ea totuodată e terenul acela, pre care-și masură tote poporele Europei - ba a lumii - poterile lor spirituale și materiale și prin punerea în lucrare a acelora-și documenteadia înaintea lumii vitalitatea și dreptul orișiiarei națiuni de a fi înșirate în rândul poporelor civisate a Europei.

Prin urmare de ce e mai lătit și prin multe foi periodice reprezentată în tote direpțiunile culturale diuaristica cutăreia națiune și de ce ei mai numeros publicul care-și află nutremântul în geniul animei sale, în produsele diuaristice ca într-unu sorginte dătătoriu de viația spirituală, /f. 1v./ de aceea are dreptul respectiva

națiune a cuprinde unu gradu mai înalt între poporele acelei patrie în a cărei sân a asediat aprovedinția. Dacă vom face o asămănare între starea diuaristiceii nostre române și între a celorlalte popore colocuitoare cu noi în această patrie și dacă vom măsura cu bilanțul dreptăței interesarea fiilor poporelor colocuitoare cu desinteresarea fiilor națiunei nostre române facia de produsele diuaristiceii, adecă foile periodice, trebue se ne recunoștem păcatul comis în contra bunei nostre mame națiuni, carea ne-a păstrat nouă, luptându-să cu fortune seculare, limba dulce strămoșiască și noi fii ei născuți și crescuți în secul luminelor suntem în stare de a vegeta spiritualminte decenii întregi for de a ne nutri spiritul și anima din produsele literaturii nostre diuaristice, adecă for a ceti barăm o foia rumâniască de unde urmiadia ca cele două diare române, adecă "Gazeta Transilvaniei" și "Observatoriul" ("Familia și Amicul Familiei") stând la înălțimea chiemarei lor și vgilând ca nisce beliduci credincioși preste presintel și venitoriul națiunei nostre și aperând drepturile aceleiai cu tanacitatea eroică, abia sunt cetite de orecâteva sute de prenumerați și prin urmare abia să pot susține, deci Domnilor și fraților, apropiindu-ne de mormântul anului vechi și stând adi mâni lângă leagănul celui nou în care sunt înfășiate evenimentele neprevăzute; dar, adânc tăietore în venitoriul sermaneii nostre națiuni; ve rog, ca se ne racunoștem după datorințele cu cari suntem uniți lui Dnediu, santei nostre religiuni, și nouă și familielor /f. 2./ nostre și între ei omenimi a ne aduce aminte și de obligațiunile sante datorite scumpei nostre națiuni, și se concurgem cu toții, deși miseri, întrunindu-ne puterile nostre spirituale și materiale spre croirea și întemearea venitoriului culturale a națiunei nostre; însă deorece noi suntem lumina poporului, adeca, preoți, învețietori și inteliginți să ne cultivăm, pre noi înșine înainte de toate, adeca să prindem în ingeniului nostru lumina desceptarei și în anima noastră focul iubirei națiunei nostre și prin prenumărarea la atareva din prețiuitele nostre foi periodice "Observatoriul" sau "Gazeta Transilvaniei" și "Amicul Familiei" să aducem sacrificiul datorit pre altariul națiunei și vă asecures că cauza națiunei spriginite prin puterile nostre va deveni un capital de tesaur comun a niamului nostru care va renta sacrificiul nostru în miitre nu numai nouă ce și posteritatea care va uda cu lacrimi de recunoștinția trârna mormântului nostru. Fraților și Domnilor! aceste orduri nu mi le esdictați în piana pusițiunea mera oficiosă fația de jubirea voastră ci legătura mia de ruman corelepre cât mi iubesc națiunea pre atât vă am la anima și pre Frățiele vstre.

Drept aceave rog se aveți bunătate a prenumăra încă până a nu se începe anul venitoriu cu tareva foie română și dacă nu ve-ți pote < ... > fie care a prenumăra să vă întruniți inteliginția câte din o parochie, adeca domni preoți, notari români și învețietori spre a vă procura câte / 2 v./ o foie, sa câte doi , trei frați preoți vecini la olaltă după cum va veni mai îndemnatic, numai vă rog să nu lipsiți nici unul din această legătură a cultivarei naționale.

Nutrit de speranția firmă că apelul meu frățiesc va afla resunetul dorit de sântiania cauzei în animele frățiilor vostre, cu deplină stimă frățiască sum. Șimleu Silvaniei, la 21 Decembrie 1881. Al M. On. Adictstimătoriu, Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. G.C. eppesc a Silvaniei.

Mult Onoratului Domn protopop a traptului Periceiului este frățiesc rogat a curenta acest Cerculariu în trapt. Barboloviciu, vicariu.

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu - Senior, dosar nr 834/1881, f. 1 - 2v.

20.

Nr. 439 - 882

/f.1/

Prevenerat Comitet!

Mi-ieu permissiune a aduce la prețuita cunoștința a Preveneratului Comitet, cum că Ioan Cosma docente GC. român în Hidig, părintele lui Augustin Cosma învețiacei de meseria pantofăriei, în dilele acestea a reposat în Domnul, lăsând 6 orfani espuiși miseretației. Drept aceea am onore a roga pre Preonoratul Comitet, ca pensiunea de 25 fl. v.a. numitului învețiacei dato 13 Mai 882 Nr. 141 aplacidată să binevoiescă a o tramite subsemnatului spre imanuare menționatului orfan.

Daltumintrea cu profundă venerațiune perseverediu. Șimleul-Silvaniei, la 13/7, 882. Al Preveneratului Comitet, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și directorul Des. XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 111/1882, f. 1.

21.

Nr. 501 - 882

/f.1/

Preonorat Comitet !

Pentru de a documenta înaintea măranimosei bunăvoinție a Preonoratului Comitet că subvențiunea de 100 fl. v.a. asemnată prin decisiunea Preveneratului Comitet a Asociațiunei transilvane pentru literatura tomână și cultura poporului român dato 17 Novembrie 1881 Nr. 430 spre susținerea școlei române gr. cat. populare din Șimleul-Silvaniei - a produs fructele intenționate și scopului culturai poporului nostru corespundietorie - mi-ieu permissiune - din încredințaierea senatului scol. din Șimleu - a suscerne cu totă onorea su ./ alăturata clasificaițiunea și scrisorile de probă a tinerimei române gr. cat. carea a frecventat școla poporală română din Șimleul-Silvaniei în decursul elapsului an scolastic; aflându-me tot-odată în pozițiune plăcută de a aduce la prețuita cunoștința a Preonoratului Comitet, cum că luându-se în considerațiune giurstările nepărtinitorie și starea materială cu totul decădiută a miserului popor român din Șimleul -Silvaniei, tinerimea școlară a făcut un progres îmbucurătoriu.

Deci considerând că misiunea acestei școle și în venitoriu va fi tocma ația de momentosă - pentru românismul din acest giuru - precum a fost în trecut;

considerând, că starea materială a poporului a devenit încă și mai precară; considerând că împregiurările și condițiile acestei școle nu s-a stămutat întru nemica, ci sunt tot acelea pre care senatul scol. prin umilita sa relațiune dato 16/ 10. 881, nr. 701, le-a supus aprețiariei Preonoratului /f. 1v/ Comitet, și cări a binevoit a le lua de bazea decisiunei, cu ocasiunea aplacidărei subvențiunei măranimose, mi-ieu permissiune în numele senatului scolastic și poporului rom. miser din Șimleul-Silvaniei, a apela din nou la maranimitatea Preonoratului Comitet cu acea rogare: ca să binevoiescă a asemna și pre venitoriul an scolastic subvențiunea de 100 fl. v.a. pentru susținerea școlei române gr. cat. poporale din Șimleul-Silvaniei, ca condițiune sine qua non a esistenței acestei școle române.

Dealtmintrea cu profundă venerațiune sum. Șimleul-Silvaniei la 17/8. 882. Al Preonoratului Comitet, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC. eppesc a Silvaniei și dirigintele școlei române GC. din Șimleu și președintele senatului scol..

Nr. 502 - 882

/f. 2/

Preonorat Comitet !

Directorul despărțiemântului XI a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, când - din încredințarea adunării generale a despărțiemântului ținută la 18 Iuliu 1881 în Cehul-Selagiului - a recurs la Măritul Presidiu și Preonoratul Comitet a Asociațiunei pentru aplacidarea uneia subvențiuni - din veniturile Asociațiunei - spre susținerea școlei române gr. cat. poporale din Șimleul-Silvaniei, a accentuat - între alte motive - prin care și-a propus rogarea - împregiurarea momentosă, că miesiunea acestei șcule române este: a instrui tinerimea română de la gimnasiul inferior rom. cat. din loc, în limba română, a sedi în inima și spiritul acelei tinerime simțitul național, a o cresce în religiune și ritul strămoșiesc. Cum că această școlă a corespuns chiemarei sale și în această privinția sunt document învederat precum cu onore su ./ alăturată programa școlară gimnasială - din carea duce, cum că Ioan Lazăr docintele român gr. cat. din loc a predat tinerimei române de la gimnasiul limba română în 8 ore pre septemână, așa și din ecsercițiile scripturistice de limba română acelei tinerime, carea eșită din școli normale magiare nu scia neci ceti și scrie românesce la intrarea în gimnasiu.

Drept aceea, din însărcinarea adunării generale a despărțiemântului XI ținută la 14 Aug. a.c. în Șimleul-Silvaniei - mi-ieu permissiune a roga pre Preonoratul Comitet, ca luând în considerațiune împregiurarea momentosă: că docentele român de la școla poporală din Șimleu e și profesor de limba română la gimnasiul din loc - fără de a avea ceva remunerațiune de aiurea - să binevoiescă a asemna și pre venitoriul an scolastic subvențiunea /f.2v./ de 100 fl. v.a., cu atât mai vârtos că în venitoriul an scol. din școlele normale locale va intra în gimnasiu un numer consideraver de tineri români; er crescerea tinerimei române de la

desumenționatul gimnasiu fără de succiasul bisericeii și școlei române din Șimleu ar deveni despoietă de simțiul și spiritul național, spre dauna nereparavera a Selagiului.

Dealtmintrea cu profundă venerațiune perseverediu. Șimleul-Silvaniei, la 17/8. 882. Al Preonoratului Comitet, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. a Silvaniei și Directorul desp. XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 160/1882, f. 1 - 2v.

22.

Nr. 259.

Prevenerat Comitet !

În tenoarea preveneratei decisiuni a Comitetului Asociațiunei Transilvane pentru literatura română și Cultura poporului român dt-o 3 faur a. c. Nr. 40, îmi ieu permissiune a suscerne su /paragraful/ alăturat, Cuietanția preste subvențiunea aplacidată școlei române din Șimleul - Silvaniei pre anul 1882/83.

Totodată precum în numele miserului popor român din Șimleu, așa și a tinerimei române din Silvania, - a acestor succrescenți a națiunei, care studiadia la gimnasiul din Șimleu și se îndulcesce din sorgintele limbei române prin midlocirea școlei române me aflu în plăcuta pusețiune a rosti Preveneratului Comitet cea mai adâncă mulțiamită pentru maranimosul sprigin întins acestei școle, acăreia missiune frumoasă este a răsădi în sufletul tinerimei române de la acest gimnasiu, iubirea cătră națiunea și biserica română.

Dealtumintrea cu profundă venerațiune perseverediu.

Șimleul - Silvaniei, la 10 Martiu 1883. Al preveneratului Comitet, plecat serv, Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. a Silvaniei și presiedintele senatului scol. rom. din Șimleu.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 93/1883, f. 1.

23.

Nr. 455 - 883

Preonorat Comitet !

Mi ieu permissiunea cu totă onorea a suscerne su -/- alăturată Cuietanția din rata a doua a stipendiului aplacidat din venitele Asociațiunei învățiacelului de pantofărie Augustin Cosma; iar su -/- am onore a străpune attestatul strădat din parte maestrului la care înveția tenărul despre diliginția și portarea morală bună a aceluiashi.

Dealtumintrea cu profundă venerațiune perseverediu.

Șimleu - Silvaniei, la 14/7. 883. Al Preonoratului Comitet, plecat serv, Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC. eppesc a Silvaniei.

Bizonyitvány

Melinek rendén alúlirt részéről lelküismeretes bizonyság tétetik arrol miszerént Cosma Agoston férfi czipész tanuló jelenleg is az éu üzletemben van,

magát becsületesen és szófogaiolag viseli, a mesterségben jó előmenetelt tesz.
Kelt Szilágy - Somlyon 1883 Juliu, 14. Laczaý József, Shúster mester.
Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 204/1883, f. 1 - 1v.

24.

Nr. 478/1883

/f.1./

Prevenerat Comitet !

Ca se se convingă Preveneratul comitet, cumcă sacrificiul ce l-a făcut Asociațiunea transilvaniei pentru literatura română și cultura poporului român - acest focular a culturii române - prin asemenea adiutoriului de 100 fl. v. a. pentru susținerea școlii gr. cath. române din Șimleul-Silvaniei și pentru generațiunea tineră română studioasă, de la gimnaziul rom. gr. cath. din Șimleu - ca o sămânța bună cădiută în teren bun a prins rădăcine cari prefăcându-se în plante, odinioară vor produce fructele dorite de mama națiune-mi ieu permisiune a suscerne Preveneratului comitet su A ./ alăturata Clasificațiunea tinerimii de la școala gr. cath. confesională din Șimleu, din care apare că au frecventat școala 26 elevi de ambele sexe; ei în studiul limbii române au fost instruiți din partea docentului român de la școala confesională din Șimleu precum apare din programa su ./ B cu onoare alăturată 29 studenți gimnaziali /f. 1v./ români.

Totodată-mi ieu permisiune a suscerne Preveneratului Comitet, cu poșta de astăzi și scrisorile de probă, precum din partea pruncilor de la școala confesională din loc - și din partea elevilor români gimnaziști, ca din aceleași se binevoiescă Preveneratul Comitet a aprecia progresul făcut într-o cultivare a limbii române în acest centru a românimii din Silvania.

În urmă, în numele poporului român și a senatului școlastic de la școala confesională gr. cath. română din Șimleu precum și în numele și din încredințarea românimii din Silvania, mi ieu permisiune a roga pre Preveneratul Comitet ca binevoind a lua în considerațiune meritoria ca de una parte neajunsurile noastre sunt tot așa de numeroase ca și în trecut; ei de altă parte că împregiurările - cari pretend precum susținerea școlii române din Șimleu, așa și predarea limbii române tinerimii române de la gimnaziul din loc -, sunt cu mult mai critice și imperative - și se îndure Preveneratul Comitet a aplacida adiutoriul de 100 fl. v. a. și pre /f. 2v./ venitoriul an școlar, pentru școala română gr. cath. din Șimleul-Silvaniei.

Dat din ședința senatului școlar gr. cath. din Șimleul-Silvaniei la 28 Iuliu anul 1883.

Al Preveneratului Comitet, plecat serv: /ss/ Alimpu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și președintele Senatului școl. gr. cath. român din Șimleu.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 218/1883, f. 1 - 2.

25.

/f. 1./ Copia

Adunarea generală a Despărțământului XI a „Asociațiunei
transilvane pentru literatura română și cultura poporului
român, Ț ȋenută în opidul Tășnad la 9 August 1883,
sub presidiul Reverendissimului D-lui Alimpiu Barboloviciu

Procesul verbal

I.

Conform programei statorite la orele 8 a. m. îndeplinindu-se serviciul Divin în biserica gr. cath. română din loc, Reverendiss. Domn Alimpiu Barboloviciu, directorul Despărțământului deschisă ședinția la 9 ore a. m. prin o cuventare benesețită arătând scopul mărețiu a Asociațiunei provocă pre membri spre agiungerea aceluiasi. Cuventul de deschidere s-a luat spre plăcută sciinția și se decide a se alătura la protocol în estensiune su //.

II.

Înainte de a trece la ordinea dilei dl protopop Demetriu Coroianu, sculându-se a beneventat în numele adunarei generale pre Re /f. 1v./ verendiss. Domnu presiedinte; er dl Vasiliu Păcșăiu, în numele comitetului de de primire a salutat adunarea generale. III.

Trecând la ordinea dilei, la propunerea dlui presiedinte adunarea alege de notari ad-hoc a ședinției pre următorii domni: Augustin Vecasiu, Vasiliu Pop și Ioan Cherebețiu.

IV.

S-a dat cetire raportului general despre activitatea comitetului despărțământuluide la adunarea generală precedentă; care s-a luat spre plăcută sciinția.

V.

Absentând cassariul Despărțământului și referând presiedintele că n-a incurs nimic în cassă în decursul anului trecut. S-a trecut la ordinea dilei.

VI.

Se propune esmiterea unei comisiuni de 3 membri /f. 2./ pentru reviderea referatei comitetului despărțământului, pentru conscrierea membrilor nuoi și încasarea tacselor de la membrii vechi și nuoi. S-au ales dnii: Georgiu Pop, Georgiu Filip și Gavril Vaida.

VII.

Presidiul notifică că i s-a prezentat concurse de la docenții din despărțământ pentru premiul de 15 fl. v. a. defipt prin adunarea generală a despărțământului ȋienută în Băsesci la 16 Iuliu 1878, pentru înviețiatoriul care va areta cea mai bună școlă de pomărit. Pentru dejudecarea premiu pre basa documentelor incurse de la

respectivii dñi protopopi și senatele scolastice, - se alege una comisiune censoratorie de 3 membri în persoanele dlor: Georgiu Pop, Emiliu Lobonțiu și Ludovic Buteanu.

VIII.

Presidiul provocă pre dl Andreiu Cosma, referintele comisiunei esmisă pentru censurarea operatelor incurse la premiul de 6 galbeni / f. 2v./ imperiali, pentru cea mai bună disertațiune, despre modul și mijlocele cu și prin cari ar fi mai cu succes a cultiva pământul, pentru-ca se potă produce mai mult grâu, secară și cucurudiu. Carele dând cetire raprtul seu aduce la cunoștința adunarei generale că au incurs 4 disertațiuni bene lucrate, între cari înse pare pentru originalitatea sa, pote pentru principiale cele practice servitorie de cinsura întru conducerea unei economii racionabile și rentabile s-a aflat de cae mai demnă pentru de a fi premiată disertațiunea cu motto: „Ora et laboraÎ, auctorul caren desfăcându-se plicul s-a aflat a fi dl Georgiu Pop, proprietariu în Băsesci, - la ce presidiul în facia adunarei au predat auctoriului premiul de 6 #, pre lângă expresiunea mulțiamitei căldurose ca esperinția sa câștigată pre terenul economiei o a predat națiunei ca un /f. 3./ mijloc spre promovarea economiei nostre naționale și spre îmbunătățirea sortei materiale a poporului român. Auctoriul premiat dând mulțiamită pentru distincțiuneai făcută și totodată voind a da doveda că nu interesul material ci promovarea culturai agronomice în senul poporului nostru l-a îndemnat spre lucrare, din premiu 4 # a reîntors Despărțimentului cu dorințiai espresă ca pre venitoriu sumuliția acesta de nou se servesca de basa unui asemenea premiu; er l # rețienendu-l pentru sene ca un suvenir plăcut, celălalt l-a donat decopiatoriului disertațiunei, carea din nobilul îndemn a disertantelui a devenit în posesiunea despărțimentului. La ce presidiul de nou muțamind donatoriului mărinimos pentru ofertul prețuiut, în urmă s-a decis ca disertațiunea oferită se se tipărescă pre spesele despărțimentului și vendiendu-se cu prețiu mo- /f. 3v./ derat între popor, din venitul aceluia se se formeie basa unui fond pentru premiarea disertațiunilor aparținându economiei naționale, totodată la dorinția adunarea generală la 5 ore p. m. s-a cetit disertațiunea cu acăreia tipărire s-a însărcinat dl Andreiu Cosma.

IX.

Referentele comisiunei esmise din partea adunarei gen. a Despărțimentului pentru revederea rațiunilor adunarei gen. din 1878 ținute în Șimleul-Silvaniei și a celor deduse pentru susținerea scolei gr. cath. din Șimleul-Silvaniei. Dl Andreiu Cosma aduce la cunoștința adunarei cum că comisiunea eseminatoria au aflat ambele rațiocinie deduse prin directorul Alimpiu Barboloviciu corect manipulate și ca atari le-a și aprobat. Adunarea ... /f. 4./ despărțimentului Alimpiu Barboloviciu, care ofertele benevole incurse la adunarea generale din 1878 prin elocarea în cassa de păstrare din Șimleul-Silvaniei le-a sporit la o suma de 711 fl. 78 xr./n. n. creițari/ și spre augmentarea acestei sume a oferit un supererogat

făcut din partea sa de 16 fl. 80 xr. așa cât adi dispune Despărțiametul de o sumă de 728 fl. 58 xr. v. a. subînțelegându-se aici și venitul balului ținut cu acea ocaziune - i-a votat mulțiamită.

X.

Referintele Andreiu Cosma în numele comisiunei propune: a) ca din suma de 728 fl. 58 xr. se se facă un fond sub titlul: „Fondu de cultură română a Selagianilor”, carele administrându-se prin comitetul despărțiam. XI se se întrebuințiedie exclusiv spre scopuri culturali pentru românii Selagiani; b) se se sporescă acest fond din an în an prin oferte benevole; c) ca din acest fond /f. 4v./se nu se spesescă până nu va adunge la suma de 1000 fl. când apoi interusuriul de la 1000 fl. 2/3 parte se se întrebuințiedie pentru scopuri culturali; er 1/3 se se adaugă capitalului; d) se se constituiesca agenture în Șimleu, Zelau, Băsesci și Tășnad, pentru a grigi ca restanțierii din 1878 se plătescă tasele în acest fond și se coadune ofertele benevole; e) Se se lucredia un regulament pentru administrarea acestui fond. _ Se primesce și exprimă mulțiamită protocolară atât presiedintelui A. Cosma, cât și comisiunei respective.

XI.

Se propun de cătră presidiu midilocene susținerii scolei gr. cath. din Șimleul-Silvaniei. Se decide ca se se ceră și pre venitoriu de la Asociațiunea transilvaniei, adiutoriu de 100 fl. v. a.

XII.

Se propune suspendarea șiedinței pre 15 minute. /f. 5./ Redeschidiendu-se șiedința se împărțiesc diplomele de membri ai Asociațiunei și primindu-se abdicerea Comitetului se reconstituiesce din nou în modul următoriu: Presiedintele: Alimpiu Barboloviciu, membri în comitet: Georgiu Pop, G. Filip, A. Cosma, G. Trifu, V. Patcasiu, I. Moldovan și I. Serbu; er de membri suplenți: Fl. Marcusiu, S. Oros, G. Vaida și I. Cherebețiu.

XIV.

Comisiunea esmisă pentru censurarea recurselor referitoria la premiul de 15 fl., pentru cea mai bună grădină de pomărit. preferedia adiudecând premiul dlui Ioan Chira, învețiatoriu în Ortelec. Se primesce.

XV.

Comisinea esmisă pentru încasarea tacselor, raportedia că au încassat 113 fl. v. a. ca tase de la membrii, ceea ce s-au admănat directorelui despărțiametului. Se ia la cunoscințe și /f. 5v./

XVI.

Se desbate cesciunea locului și terminului adunarei gen. venitoria a despărțiametului. Se alege opidul Cehul Selagiulu; er timpul ținerei se concrede pentru defigere Comitetului.

XVII.

Se propune alegerea unei comissiuni verificatoria de procesul verbal. Se alege: G. Pop, G. Filip, A. Cosma și Vas. Patcasiu.

XVIII.

Directorul Despărțimentului mulțiamind membrilor pentru interesarea de scopul sublim a despărțimentului și încrederea așediată în persona se închide siedinția între cele mai căldurose urări de fericire. D. M. S. /ss/ Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și directorul desp. XI., Notarii ad-hoc: I. Cherebețiu, Augustin Vecasiu și Vas. Pop.

/f. 6./ Acest proces verbal s-a verificat de către următorii membri ai despărțimentului: Georgiu Filip, Georgiu Pop, Andreiu Cosma, Vasiliu Patcasiu. Pentru autenția Copie: Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC eppesc. a Silvaniei și directorul desp. XI. /L. S./

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 257/1883, f. 3 - 6.

26.

/f. 1./ Ilustrisime Doamne!

al meu Prebun Patron!

Ori când mi-am luat cutezarea a me adresa cu vre-una rogare către esperta bunăvoinția a Ilustrității vostre, totdeauna, de una parte m-am rădimat pre mărinitatea Ilustrității vostre, er de altă parte pre adeverul motivet prin cari mi-am proptit rogarea. Și astă dată vin a ve roga pre Ilustritatea voastră pentru venitoriul uneia surcele române, carea pote și debue se collucre și pentru venitoriul cauzei nostre române culturale.

Crediu că vi place a fi cunoscut Ilustrității vostre, cum că Domnul Gavril Trifu, profesor la preparandia de stat din Zelau a recurs către bunăvoinția Preveneratului Comitet a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, pentru dobândirea stipendiului de 60 fl. în favoarea ficei sale Emilia - carea învația croitoria superioră de dame în Buda-Pesta /f. 1v./ în oficina Domnei Barbara Láčovanský. Deci confirmând, că Domnul Gavril Trifu, părintele recurentei e bun factor zelos a instrucțiunei populare române din Silvania, pentru ca Domnia sa de una parte insuflă spiritul național culturale în tinerimea studiosa la institutul de stat pedagogic din Zelau, er de altă parte ca vicepreședintele Reuniunei învețiatorilor români Selagieni brave dia multe piedeci în progressul culturale național -, am onore a ve roga pre Ilustritatea voastră, ca se vă îndurați a sprigini zelul acestui cordat bărbat român țientitoriu spre cultura română - prin aplacidarea stipendiului cerut în favoarea ficei sale, carea e una tânera de forte bună calificațiune laudavera și portare morală esemplară.

Dealtumintrea nobilelor afepte recomandat cu profundă venerațiune perseverediu. Șimleul-Silvaniei la 11/11 883. Al Ilustrității vostre, devotat Cultore, /ss/ Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 343/1883, f. 1-1v.

27.

Nr. 222/1884

/f. 1./

Prevenerat Comitet!

După ce Preveneratul Comitet a „Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”, prin decisiunea adusă în ședinția ținută la 24 Martie 1884, Nr. 86, la rogarea senatului scolei gr. cath. confessională română din Șimleul-Silvaniei, luând în considerațiune de una parte miseritatea poporului român din acest opid; er de altă parte misiunea culturală română a acestei scole facia cu poporul român din loc și giur au benevoit a vota și pentru anul curinte scolastec unadiutoriu de 100 fl. v. a. pentru susținerea acestei scole, mi-ieu permissiune a suscerne su ./ cu totă onorea alăturata cuietanția preste suma aplacidată.

Totodată în numele senatului scolastec și a poporului român din Șimleu, precum și în numele întregii româtime din despărțământul XI; mi țien de plăcută datorinția a rosti recunoscinția și cea mai adâncă mulțiamită Preveneratului Comitet pentru acest mărinimos adiutoriu, asecurându-l totodată că talantul dat de /f. 1v./ mama națiune fii nu-l vor îngropa în pământ ci-l vor fructifica, spre înaintarea prosperității culturai naționale române din Silvania.

Dealtmintrea cu profundă venerațiune perseverediu. Șimleul-Silvaniei la 11 April 1884. Al Preveneratului Comitet, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, Presiedintele senatului scol. GC conf. și vicariu for. eppesc.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 106/1884, f. 1 -1v.

28.

Nr. 121/1884

Mărit Presidiu !

/f. 1./

După ce conform decisiunei luate în ședinția Preveneratului Comitet a „Asociațiunei transilvane pentru lit. română și cult. poporului român” ținută în Sibiu la 24 Martiu a. c. Nr. 86, prin care s-au votat pentru scola confes. gr. cath. română din Șimleu un adiutoriu de 100 fl. er pentru anul curent scolastec - mi-am luat permissiune încă de dtto 11 April a. c., Nr. 222, a suscerne Preveneratului comitet Cuietanția recerută preste suma asemnată și totuși până adi încă n-am primit bani, sum în dubietate din incidentul întârzierii, ca ore ajuns-au Cuietanția tramisă la locul destinațiunei.

Drept aceea rog umilit pre Măritul Presidiu se benevoiescă a me chiarifica despre starea lucrului.

Dealtmintrea pre lângă espressiunea profunde mele venerațiuni sum, Șimleul-Silvaniei la 20 Mai 1884, Al Măritului Presidiu, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC eppesc. a Silvaniei și directorul desp. XI.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 126/1884, f. 1.

29.

Nr. 383/1884

/f. 1./

Prevenerat Comitet !

Am onore a suscene Preveneratului Comitet su ./ alăturata cuietanția preste adiutoriu aplacitat tenerului Augustin Cosma, învețiacele de meseria pantofăriei din partea Asociațiunei transilvane și obveniend aceluia-și pre semestrul I a anului curinte.

Dealtmintrea cu profundă venerațiune perseverediu, Șimleul-Silvaniei, la 28 Iuliu 1884, Al Preveneratului Comitet, plecat serv: /ss./Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC., eppesc. a Silvaniei.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 220/1884, f. 1.

30.

Nr. 386/1884

/f. 1./

Prevenerat Comitet !

Cu onore subsemnatul, în numele și din încredințarea senatului scolastic gr. cat. de la scola poporală din Șimleul-Silvaniei și însărcinat prin adunarea Comitetului despățiammentului XI a „Asciațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”, ținută în Șimleul-Silvaniei la 13 Iuliu a. c., dar mai vertos în interesul bine priceput a sântei causa culturală română din despărțiammentul Selagiului, me simt îndemnat din nou a recurge cătră mărânimoasa bunăvoinția a Preveneratului Comitet, cum că: considerând, că poporul român din Șimleul-Silvaniei nu numai că nu și-au eluptat una stare materială mai favorotora, ci asuprit de vitregimea împregiurărilor din di în di decade materialmintre; er unicul mentor în contra decadinției sale totala, scola i pote fi, ca în lipsa averei materiale, se-și pregătesca surescnenția viito /f. 1v./ riului, prin instrucțiunea scolară la îmbrăcișia meseriilor și altor carieri, cari pre de-o parte se-i garantedia un sorginte de venituri materiali; er de alta parte radicându-l la cutareva grad a culturei, se-l facă consciu de demnitatea sa națională și se-l înarmeza cu o tărie sufletescă spre a potea brava tote greutățile împreunate cu susținerea individualității sale naționale și religionarie, prin urmarea susținerea scolei gr. cat. română din Șimleul-Silvaniei e una condițiune sine qua non, penmtru viitorul poporului român din acest orașiu; considerând, că această scolă de 6 ani de când s-a redeschis gimnasiul rom. cat. inferior și de când s-a întemeiat scola comună din loc, are una chiamare de misionariu a religiunei nostre străbune și a limbei nostre română facia cu întregă Silvania, pentru ca tinerimea română din gimnasiu, prin canalul acestei scole-și primesce instrucțiunea în religiunea gr. cat. orient. în 7 ore pre săptămână; er în limba română 8 ore pre săptămână și foră de acești duoi rami a sciințelor, nu numai că n-ar fi completă, dar unilaterală, prin urmare dăunăcioasa crescerea tinerimei ro- /f. 2./ mâne, deoră-ce studinții români eșiti din gimnasiul inferior for-de cunoscinția limbei române și a religiunei

și ritului părintesc, ce surescenții ar putea da bisericeii și națiunii române ?; considerând, că scola comună din loc, au frecventat-o în anul școlastic elaps 22 elevi români de ambe secsele din întregul ambit a Silvaniei coadunate, cărora docentele de la scola poporală română din loc le-au propus religiunea și ritul gr. cat. precum și limba română în 4 ore pre săptămână; finalmente considerând, ca precum eluce din clasificățiunile și scrisorile de probă a pruncilor școlari de la scola poporală, din programa gimnaziale și din exercițiile limbistice a tenerimei române de la gimnasiu, precum și din programa școlii comunale, tote su ./ cu onore alăturate: scola confesională gr. cat. română din Șimleul-Silvaniei prin zelul laudaver a învețiatoriului Ioan Lazăr, se-au corespons în tote direpțiunile chiamarei sale celei - pot dice - grele; dar țintitorea spre regenerarea poporului român prin cultura - mi ieu permissiune a roga /f. 2v./ pre Preveneratul Comitet a „Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”, ca se se îndure a aplacida și pre anul viitoriu școlaste 1884/85 adiutoriul de 100 fl. v. a. pentru susținerea școlii gr. cat. poporale română din Șimleul-Silvaniei, ca prin acel adiutoriu întins de iubita noastră mama națiune, se fia în stare a aduce fruptele culturai naționale spre îndulcirea vieței fiilor națiunei.

Din ședința șenatului școlastic gr. cat. ținută în Șimleul - Silvaniei la 30 Iuliu 1884. Din încredințarea șenatului școlastic, plecat serv: Alimpiu Barboloviciu, șesiedintele șenatului GC. școl. și vicariu for. eppesc.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 240/1884, f. 1 - 2v.

31.

Nr. 2.

Prea Venerat Comitet!

/f. 1/

Am onore a susterne sub ./ alăturat proces verbal luat în Șimleul Silvaniei la 18 August 1884, în adunarea generală eștraordinaria a despartimentului XI a „Asociațiunei Trans.” pentru lit. rom. și cultura pop. rom. aclusele citate în protocolu-mi voi lua permissiune a le susterne subsecurs. Banii coadunați de la membrii din taxele incurse, am onore ai susterne Prea veneratului Comitet cu dtul de atadi prin asemnațiune paftala, în suma de 35 fl. v. a.

Dealtmintrea cu profunda venerațiune perseverediu. Șimleul Silvaniei, la 12 August 1884.

Al Prea veneratului Comitet, plecat serv: /ss/Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC eppesc al Silvaniei și directorul desp.

Proces verbal

/f. 3/

Luat, în Șimleul Silvaniei la 18 Aug. 1884, în adunarea generală eștraordinaria a despartimentului XI a „Asociațiunei Trans. pentru lit. rom. și cultura poporului rom.”

Presedinte Alimpiu Barboloviciu, directorul despartimentului, actual Andreiu Cosma.

I. După serviciul divin membrii ordinari și ajutători a Asociațiunei Trans. pentru lit. rom. și cultura poporului rom., coadunându-se în bas. <biserica n.n.> din loc, dl Alimpiu Barboloviciu directorul despartimentului la 10 ore a. m. prin o cuventare clasica ocașională în care desfășiura și deduse desvoltarea literaturii și culturai de la poporele cele mai vechi până în presinte și accentu- <...> /f. 3v./ ce pre acest teren urmează instituțiunea nostra, - dechiară adunarea gen. estraordinaria de deschise. - Cuvântul presidial primit cu aplause din partea adunarei se aclude la acest proces verba. su lit. A ./.

II. Andreiu Cosma, actuariul comitetului despartimentului raportă despre motivele cari pre comitetul desartimentului l-a îndemnat ca pre basa paragrafului 10 din regulament se conchieme acesta adunare estraordinarie. - Raportul actuariului se ie spre scienție și conchiemarea acestei adunări este ordinarie pre basa motivelor produse în acel capitol se judecă deplin motivația, totuodată considerând că Asociațiunea Trans. pentru lit. și cult. poporului român ținându-și adunarea /f. 4./ această lună, este cu neputinția ca conform paragrafului 10 din regulament adunarea gen. ordinaria a despartimentului se premergeă aceleia; se decide: ca această adunare estraordinaria transformându-se în adunare ordinară, cauzele pendinte a despartimentului se se ieie la pertractare mertoria.

III. Actuariul despartimentului în urmarea acestor decisiuni raportează asupra activitatiei din anul decurs a comitetului despartimentului. - Raportu actuariului se ie spre scienția și se aclude la acest proces verbal sub lit. B., avend a pertracta la locul seu propunerile cuprinse în acel raport.

IV. Se propune și se aleg cu unanimitate în comisiunea pentru înscrierea membrilor noi și culegerea taxelor de la membrii noi și vechi Teodor Pop, Ioan Sirbu și Danil Delei.

V. În comisiunea pentru primirea propunerilor /f. 4v./ și raport aupra aceloră se propun și aleg cu unanimitate - Dr. Ioan Maniu, Gavr. Trifu și I. Vicașiu.

VI. Pre basa raportului actuariului despartimentului punendu-se la discusiune cestiunea escrierei de concurs pentru o disertatiune economică premiandă cu 4 galbeni donați prin dl Georgiu Pop, conforme punct. 8. din procesul verbal a adunarei gen. din 1883. - Este avisat comitetul despartimentului ca se escrie concurs pentru cea mai bună disertatiune poporală despre pomărit avend a raporta, la adunarea gen. proximă. Cea mai bună disertatiune se va premia cu cei 4 galbeni donați spre acest scop prin dl Georgiu Pop, totuodată se dechiară că luând în considerațiune dispozițiunile paragrafului 28 din regulament, pentru acest premiu pot concurge singur numai individi din ambitul despartimentului. /f. 5./ Fiend timpul înaintat continuarea pertractărilor se amână până la 4 ore p. m. din acea diua când și comisiunile esmise au de ași fini lucrările sale.

S-a continuat la 4 ore p. m., acela presidiu.

VII. Dl I. Sârbu, referintele comisiunei pentru înscrierea membrilor și culegerea taxelor, raportează că, ca membrii ordinari s-a înscris și respective și-au refuit taxele anuale a 5 fl.: Alimpiu 1. Barboloviciu, în Sz. Somlyó, 2. Andrei Cosma, în Supurul de Sus, 3. I. Sârbu, în Siciu, 4. Samuil Bădescu, în Hidig, 5. I. Vicasiu, în Hidvég, 6. Gavril Vaida, în Bobota, membrii ajutători a 1 fl.: Alex. Vicasiu, Schill Cristof, Aug. Vicasiu, Vasiliu Pop și Georgiu Aciu - suma totală = 40 fl. - Raportul comisiunei se ie spre știință, er suma de 40 fl., în absenția casariului, se numeră în mâna directorului. Din acesta, suma taxelor membrilor ordinari se vor înainta comitetului central, /f. 5v./ er 5 fl. taxa acea memb. ajutători, pre lângă rațioțiunare ulterioara, se pun la dispozițiunea comitetului, pentru spelele curinte anuali.

VIII. Comisiunea esmisă pentru primirea propunerilor, făcându-și raportul seu prin referintele I. Vicasiu, pre baza acelui raport, Asoțiețiunea transilvană pentru lit. rom. și cultura pop. rom. este a se roga, ca luând în considerațiune importanța culturală și națională a scol.<ilor> gr.<eco> c.<atolice> rom.<âne> din Șimleu și considerând neajunsurile materiale a acelei scole, se binevoiescă și pre an. venitoriu scol., a aplacida ajutoriul de 100 fl.

IX. Propunerea dlui T. Pop ca comitetul central a Asociațiunei se fie rogat a intreveni pentru a se modifica paragraful 6 din statute în acel înțeles ca taxa pentru membrii fondatori se se scaritiece de la 200 fl. la 100 fl., er membrilor ordinari de la 5 fl. anuali la 2 fl. 50. - Neaflându-se destul de basată și motivată.

/f. 6./ X. Punendu-se la desbater locul și teminul pentru ținerea adunare gn. venitoria - Se decide ca adunarea gen. în 1885 - în comuna Basesci; terminu ținerei acelei adunări lu va satori comitetul despărțiementului.

XI. Pentru verificarea acestui proces verbal se esmit domnii: Dr. Ioan Maniu, T. Pop și Gavril Trifu.

Alimpiu Barboloviciu, m. p.,
vicar. for. a Silvaniei și presedinte

Andrei Cosma. m. p.

S-a cetit și s-a autenticat. Șimleul Silvaniei, 11 Aug. 1884. Dr. Ioan Maniu, Teodor Pop, Gavril Trifu - membrii ai com. verificatorie - pentru autentia copiei /ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC. a Silvaniei și Directorul desp. XI.
Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 265/1884, f. 1 - 6.

32.

Nr. 4 - 1884

/f. 1./

Pre Onorat Comitet !

În necsu cu relațiunea mea de dtto. 12 August a. c. Nr. 2; am onoare a suscerne su ./ alăturat, raportul actuariului, precum și cuventul de deschidere ținut în adunarea generală a despărțiamentului XI a Asociațiunei transilvane pentru lit. română și cult. poporului român, la 11 a. c. în Șimleul - Silvaniei; din

care raport va benevoli a lua notiția Pre ven. Comitet despre măsurile cari are intențiunea și propusă firm ale pune în lucrare acest despărțământ spre înaintarea scopului comun a Asociațiunei; dreptu - acea mi iau permisiune a roga pre Pre Ven. Comitet se binevoiscă a ne trimite baremi 50 esemplare din Regulamentul destinat pentru constituirea agenturilor comunale.

Dealtumintrea cu profundă venerațiune perseverediu, Șimleul - Silvaniei, la 20/9 884. /ss/ Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC. eppesc.

/f. 2v./ Șed.< Comitetului Central de la Sibiu, din n.n.> 3/3 885.

În legătură cu raportul de sub Nr. 265.

Direcția prezintă cuventul de ieschidereal ad. gen. a despărți. în raportul actuariului despărțământului. Arată: a) că s-a tipărit disertația G. Pop promisă în 2 000 esemplare, ce au a se vinde cu 20 xr.; b) s-a designat un nou premiu de 4 # <galbeni> pentru o disertație despre pomărit; c) arată că au repausat dintre membri: Ioan Colcer, Ioan Cosma, Georg Sote-Sajtos; d) că s-au dispus întemeierea unei biblioteci a despărțământului; e) că s-a întemeiat un fond de învățământ al despărțământului, din care s-au acoperit spesele cu 88 fl. pentru tip. disertației Pop; f) s-a dispus înființarea de ... agenturi comunale.

Spre știință cu aceea, că întemeierea de fonduri speciale ale despărțăminte., că în contra regulamentului paragraful 27 nu se pot aproba, fiind mai cu scop a concentra mijloacele lor <...>

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 295/1884, f. 1, 2v.

33.

Nro. 14 - 885

/f. 1./

Preonorat Comitet !

Am onore a suscerne su ./ alăturata cuietanția lui Augustin Cosma invețiacele de meseria pantofăriei preste rația a II-a a stipendiului aplacidat din partea Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului rom. pre anul 1884.

Dealtumintrea cu profundă venerațiune perseverediu. Șimleul-Silvaniei, la 20 Ianuarie 85.

Al Preonoratului Comitet, plecat serv: /ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. GC. eppesc a Silvaniei.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 21/ 1885, f. 1.

34.

Însemnare

/f. 1/

de membrii Asoțiațiunei „Transilvania” cari au plătit la adunarea despărțământului XI ținută în Basesci 11 Aug. 1885.

Numele, conumele, caracterul și locuința contribuenților	fl.	xr.	a solvit
1. Ioan Serb, preot în Siciu - membru vechi	5	-	solv.
2. Rvdis. D. Alimpu Barboloviciu, vicariu în Șimleu - membr. v.	5	-	"
3. Gavriil Vaida, parochu în Bobota - membr. vech.	5	-	"
4. Ioan Covaciu, preot în Iazu - membr. vech.	5	-	"
5. Simeon Orosz, avocat în Șimleu - membru v.	5	-	"
6. Vasiliu Mica, notariu în Szamos-Udvarhely, m. v. pe 2 1/4	11	25	"
7. Petru Dulfu, profess. la Azilul Elena Doamna-București, m. nou	5	-	"
Tot acesta - pentru Diplomă	1	-	"
8. Georgiu Filepu, avocat în Tășnad - membru verch.	5	-	"
9. Ioan Pop, posesor în Domnin - membru vech. - 2 ani	10	-	"
10. Teodor Lengel, preot în Stremțiu - memb. vech.	5	-	"
11. Vasiliu Pop din Bănișori - membru ajutător	1	-	"
12. Ioan Vasvari, preot în Berseu de Sus - membru vechiu	5	-	"
13. Zacharie Varna din Berseu de Sus - memb. aut.	1	-	"
14. Ioan Osian din Berseu de Sus - memb. ajut.	1	-	"
15. Ioan și			
16. Laura Bran, posesor. în Unimăt - memr. vech.	10	-	"
17. Demetriu Coroianu, protopop în Santău - membr. vechi	5	-	"
18. Augustin Vicașiu, preot în Cosniciu - membr. ajutător	1		
19. Emiliu Vicașiu, preot în Marin - membr. ajut.	1		
20. Vasiliu Pățașiu, preot în Hotoan - membru vechi	10		
21. Ioan Ciurcașiu, preot în Motișiu - membr. ajut.	1		
22. Georgiu Velle, econom în Arghihat - memb. ajut.	1		
<hr/>			
cotore	=	99	25 solv.
			/f. 1v/
23. Toderu Velle, econom în Arghihat - membru ajut.		1	
24. Grigoriu Zachu, econom în Arghihat - membr. ajut.		1	
25. Danila Dragoș, econom în Odesci - memb. ajut.		1	
26. Georgiu Robotinu, econom în Stremțiu - memb. ajut.		1	
27. Andreiu Popu, econom în Basesci - memb. ajut.		1	
28. Osian Masteu, econom în Berseu de Sus - memb. ajut.		1	
29. Pop Mitru a Costanței, econom în Basesci - memb. ajut.		1	
30. Pop Vila, econom în Basesci - memb. ajut.		1	
31. Pop Flore, econom în Basesci - memb. ajut.		1	
32. Dragoș Ioan, dto.		1	
33. Mariesiu Ștefan, dto.		1	
34. Pop Grigore, dto.		1	
35. Remeș Ioan, dto.		1	

36. Nicolae Hoble, econom în Cig - memb. ajut.	1	
37. Vasiliu Gavrișiu, preot în Odesci - memb. ajut.	2	
38. Florian Cocian, avocat în Cehu - mem. ordin.	10	
39. Coriolanu Ardeleanu, profesor în Beiuș - memb. nou	5	
Tot acesta pentru diplomă	1	
40. Ioan Chesielu, protopp. în Năpradea - memb. ordin.	5	
41. Ionesă Pop, econom în Basesci - memb. ajut.	1	
42. Grigoriu Pop, preot în Akos - memb. ajut.	2	
43. Ioan Rusu (Oros), profesor în Cuceu - memb. ordin.	10	
44. Samuil Szabo, protopop în Supurul de Jos - memb. ajut.	2	50
45. Emiliu Lobonțiu, preot în Boian - memb. ajut.	1	

lature = 152 75

/f. 2/

46. Gavrilă Bota, econom în Orția de midiloc - memb. ajut.	1	
47. Georgiu Pop, țieren /țăran n.n./ din Basesci - memb. ajut.	1	
48. Andreiu Vlaica, țieren din Orția de Jos - m. ajut.	1	
49. Marchișiu Dănilă, țieren din Orția de Jos - m. ajut.	1	
50. Teodor Bonție, adjunct notar în Bobota - m. ajut.	1	
51. Dr. Vasiliu Lucaciu, profesor în Sătmariu - m. ord.	5	
52. Teodor Nichita, executor regesc în Zelah - m. ajut.	1	

163 75 solvit

53. Grigorie Sima, preot în Coșieiu - membr. ajut.	1	
54. Elea Fortișiu, preot în Bicadu - membr. ajut.	2	
55. Alexu (Zavra)?, protopp, Asoagiu de Sus - memb. ajut.	1	

167 75 solvit

56. Iuon Vecașiu, protopop în Hidig, membru vechi	6	25
57. Andreiu Cosma, profesor, Supuru, "	5	

179 39 50

58. G. Pop din Basesci, m. fond.	139	50
59. Dr. Iuon Nichita, m. fond.		
60. Vasiliu Marinceașiu, m. ord.		
61. Iuon Chira din Ortelec		
62. Iuon Selagian din Cățiel		
63. Nicolau Pop din Hidig		

??9 25

În 18 Septembrie 885 M. On. Basiliu Marinceșu, preot în Pria a solvit 5 fl. tacsă.

64. Nichita Liscan din Ciser

65. Teodor Medan

66. Teodor Varna

67. Iuon Ciupe din Sterci

68. Macedon Boțianu

69. Iuon Mândruțiu

70. Iuliu Chita

71. Florian Iepure

Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, doc. din 11 august 1885, f. 1 - 2v.

35.

Proces verbal

/f. 3./

luat în ședința comitetului Despărțimentului XI al Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ținută la 1-a Martiu 1886 în Șimleul Selagiului.

Au fost de facia: Alimpiu Barboloviciu, directoru, Andrei Cosma, actuariu, Florian Mărcușiu, George Filep, Vasiliu Păcașiu, Ioan Cosma și Simeon Oros, membrii ai comitetului.

1. Conmembru Georgiu Pop prin scrisoarea sa ddto. 28 februarie a. c. fiind morbos și escusa absentarea de la această ședința a comitetului. - Scusa dlui conmembru se ia spre știința dându-se spresiune ferbintei dorințe din partea comitetului ca acest membru laborios al despărțimentului să se potă vede era-și în deplină sănătate.

2. Se dă cetire literelor ddto. 20 novembre 1885 ad nr. 311 ale comitetului central, prin cari a) se recunosc primirea tacselor încassate la adunarea gen. din 11 august 1885 în suma de 139 fl. 50 cr.; b) protocolul și decisiunile adunării gen. s-au luat spre plăcută știința eaprimându-se recunoscința membrilor comitetului Despărțimentului pentru zelul desvoltat întru promovarea culturii poporului român din aceste părți; c) budgetul pro anul 1885/6 se aprobă; d) raportul actuariului Despărțimentului s-a transpus redacțiunei pentru a fi tipărit în „Transilvania”. - Servesce spre plăcută știința. Direcțiunea este avisată, ca conformându-se budgetul aprobat a) să procureze un sigiliu pentru Despărțiment, b) să procureze una hectografie necesaria pentru multiplicarea scrisorilor oficiose, c) să escrie concurs la un premiu de 10 fl. pentru un învățatoriu /f. 3v./ < ...> siunea sa care pentru /arondarea ?/ Despărțimentului în prețiu de 8 fl., er pentru premiarea școlarilor în prețiu de 1fl. 50 cr.; e) di restul budgetului în sumă de 5 fl. a acoperi spesele eventuali de cancelaria. Tot una dată considerând decisiunea 6 din adunarea gen. a anului trecut, prin care s-a edăs, că raportul actuariului să se tpăriască și să se distribue membrilor Despărțimentului, considerând, că acel

raport s-a tipărit în „Transilvania” foia oficioasă a Asociațiunei, care cu un prețiu bagatel de 1 fl. la an se pote prenumăra din partea membrilor: pentru cruțiarea de spese tipărirea în broșiură deosăbit a raportului se amână, er membrii Despărțimentului vor fi avisați și îndemnați, ca să prenumere la numita foia, în care vor pote ceti și interesantul raport asupra stării culturali a românilor selagieni.

3. Se face cunoscut, că direcțiunea dtdo. 20 August 1885 nr. 21 a comunicat Reuniunei Învețiatorilo români selagieni numele învețiatorilor premiați și lăudați prin adunarea gen. Aceași Reuniune s-a recercat, să aviseze pre membrii săi, ca Despărțimentul în viitor va cere de la concurenți pentru premie, ca pe lângă alte condițiuni să fie membri ai Despărțimentului și ai Reuniunei învețiatorilor r. selageni. Se aproabă. - Procedura direcțiunei convenind cu intențiunile esprese în Regulament și ale comitetului, se încuviinieză și prin acesta se edice, ca comitetul în viitoriu va vota premie sau alte ajutorie singur acelor învețiatori, cari întrunind alte condițiuni recerute pentru premiare vor proba, că sunt membri ai Despărție- /f. 4./ < ...> geurare /?/ va fi a se accentua și la escrierea concurselor.

4. Se face cunoscut, că direcțiunea dtdo. 20 August 1885 nr. 22 a recercat Reuniunea învețiatorilor români selagieni, ca până l a 30 Aprile a. c. să ne comunice datele statistice referitorie la starea Reuniunei, la statul învețiatoresc și la școlele românesce din ambîtul Despărțimentului. - Se ia spre sciința avend ca datele staistice incurse pre această cale să se folosească la completarea statisticeii scolastice selagiene la care s-au făcut începutul încă în anul trecut.

5. Se dă cetire scrisorei dtdo. 12 novembre 1885 a dlui casariu al Asociațiunei pre-lângă care se transpune lista membrilor Asociațiunei din acest despărțiment dinpreună cu 8 cuietanție, în sumă de 40 fl. spre a îngrigi, ca aceste să se prezenteze membrilor respectivi pentru solvirea tacselor. - Cuietanțele pentru presentare spre solvire, precum și conspectul despre membri mai vechi ai Asociațiunei și ai Despărțimentului se va transpune preșiedinților comisiunilor scolastice avisând pre aceștia ca la eșirea lor în facia locului prin comune să zeleze pentru încassarea tacselor restante.

6. Se cetesce scrisoarea dtdo. 30 Octomvre 1885 a comitetului central, prelângă carea se tramit esemplare din apelul în interesul scolei superioare de fete din Sibiu. - Apelul și listele de contribuiuri se vor transpune preșiedinților comisiei scolastice spre a procede conform decisiunei de sub 5.

/f. 4v./ < 7 ? ...> și școlarii români -

1. Se constatează și se ia spre plăcută sciință că dl Geogiu Pop în înțielesul scrisorei d-sale dtdo. 28 februarie a. c. și pentru acest an pune la dispușețiunea despărțiemntului doue premie, anume premiul I, una vacă cu vitel, premiul II o scrof cu purcei;

2. Dl Simeon Oros, un premiu de 20 fl.;

3. Dl Alimpiu Barboloviciu doue premie, premiul I, 10 fl. pentru învățiatori, premiul II, 10 fl. pentru procurare de cărți pentru premiarea la esmene a școlarilor;

4. Andrei Cosma, un premiu , 2 hectoliteri grâu de semânția;

5. Deși comitetul că atare încă nu este avisat, dar este informat, că dl dr. Iuon Nichita, un premiu de 4 galbeni, er dl Iuon Pop de Domnin, un premiu de una scrofă cu purcei și pentru acest an le susțien și respective le pun la dispozițiunea Despărțimentului.

Prin urmare cu considerare și la decisiunea 2 luată în diua de adi din partea Despărțimentului, pentru învățatorii români selagieni pre acest an se va escrie concurs la următoriele premie: I. premiu 1 vacă cu vițelul; II. 1 scrofa cu purcei; III. 1 scrofa cu purcei; IV. 4 galbeni; V. 20 fl v. a.; VI. 10 fl. v. a.; VII. 10 fl. v. a. (pentru industria de casă); VIII. 2 hl. grâu de semânția. - er pentru premiarea școlarilor se vor procura cărți în prețiu de 11 fl. 50 cr. /f. 5./ Concurenții vor ave a se insinua la direcțiune până la 30 aprilie a. c.

8. Comisiunile scolastice pre acest an se compun precum umează:

I. Tractul Băsescilor. Georgiu Pop, președinte, Alexa Varna, Petru Ilieșiu, Georgiu Simonca;

II. Tractul Ortiei. Demetriu Suci, președinte, Leone Maioru, Petru Robu;

III. Tractul Năpradei. Florian Cocianu, președinte, Petru Pop, Alesiu Deac;

IV. Tractul Cuceului. Iuon Pop de Domnin, președinte, Gavrilă Cherebețiu, Ipaté Todoreanu, Vasiliu Mica;

V. Tractul Ortecului. Dr. Iuon Nichita, președinte, Gavrilă Trifu, Iuon Chira, Clemente Pop;

VI. Tractul Crasnei. Iuon Moldovan, președinte, Vasiliu Pop, Aureliu Orian, Nichita Liscanu;

VII. Tractul Valcăului. Vasiliu Buteanu, președinte, Simeon Orosu, Iuon Oegar;

VIII. Tracrul Pereceilor. Iuon Serbu, președinte, Iuon Delei, Teodor Taloșiu;

IX. Tractul Hidigului. Alecsandru Vescanu, președinte, Augustin Vicașiu, Nicolau Pop;

X. Tractul Supurului. Andrei Cosma, președinte, Augustin Osian, Iuon Sonea, Mihai Bobișiu, Andrei Simonca;

/f. 5v./ XI. Tractul Eriului. Grigoriu Pop, președinte, dr. Iuliu Dragoșiu, Iuon Basti, Iuon Branu, Mihai Bobu;

XII. Tractul Santăului. Georgiu Filep, președinte, Vasiliu Pățașiu, Emiliu Lobonțiu, Teodor Medan, Teodor Văleniu;

XIII. Părțile preste Medieșiu. Ilarion Labo, președinte, Simeon Marinceșiu, Iuon Simoc.

Comisiunile vor vor avisate, ca conform instrucțiunilor specificânde prin direcțiune și usului din anul trecut.

a) să petreacă cu atențiune cursul învețământului în scolele nostre, nu numai până la esamenale de vera din acest an, ci și mai departe, până la

compunerea nouă a comisiunilor scolastice pro anul 1887;

b) comisiunea în cât va pute, în corpore, la tot casul cel pucîn prin 2 membri să se prezenteze în calitate de ospe în fiecare comună română la esamenale de vera;

c) să conlucre la esecutarea decisiunilor 5 și 6;

d) să colecteze cărți pentru biblioteca Despărțimentului și alte obiecte de interes pentru museu;

e) să scruteze ore în arhivele basericesci sau la privați, nu s-ar afla cărți sau alte documinte vechi de interes pentru istoria patriei sau a literaturii române. În cât ar pute aceste cărți sau /f. 6./ documinte să le câștige pentru biblioteca Despărțimentului.

9. Autenticarea acestui proces verbal se concrede domnilor Georgiu Filep și Vasiliu Patcasiu. Datul ca la început. /ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. G C. eppesc a Silvaniei și director; Andrei Cosma, actuariu. S-a cetit și autenticat. În Tășnad la 5 martiu 1886. /ss./ Georgiu Filepp, Vasiliu Patcasiu

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 97/1886, f. 3 - 6.

36.

Andrei Cosma din Supurul de sus, dt. 10/6 886, trimite 2 fl. și se roagă pentru foaea transilvania pro 1885 și 1886, per Csucsă, Alsó Szopor. /sosit ?/ 14/6 1886.

Nr. 178. Originalu și bani la casă. /ss. indescifrabil/

Onoratei redacțiunii a foaei „Transilvania”. Loco. S-a insinuat ca abonent la foaia Asociațiunii „Transilvania” pe anul 1885 și 1886 Domnul Andrei Cosma din Supurul de sus, rogându-se ca să i se tramite foca per Csucsă - Also Szopor, ceea ce se face onoratei redacțiunii prin aceasta cunoscință. Sibiu 17/6 886. Secretariul Asociațiunii.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 178/1886, f. 1.

37.

Nr. 440 - 1886

/f. 1/

Multisime Domne Episcopi !

Domne și Pregrațios Părinte !

Când la anul 1878 s-a făcut pașii necesari pentru redeschiderea gimnasiului rom. cath. inferior din Șimleu Silvaniei mi-am recunoscut de datorinția nedispensavă a lucra în sânul reprezentatiunii și rasiens, ca în programa studiilor să se suscepa și studiile religiei gr. cath. și a lanbei române ca obligatorie pentru tenerimea română; însă studiul limbei române numai prin multe lupte și după devingerea multor stavile și opunere am reușit a lu induce în cadrul studiilor gimnasiale. Și după ce latura acestor două studii în acest gimnasiu de mare importanția pentru românimea gr. cath. din Selagiu, sausțenerea e de necesitate

imperativă - aceleia orice om nepreocupat trebuie se o recunoască de un interes comun, vital pentru întregul vicariat al Silvaniei și zic "qui vuet scopum debet velle et media", basat pe ven. ord. Cons. din 12 Sept 1877, Nr. 3783 în a căreia tenore mi se recomandă ca ținând o adunare cu popii Selagiului să ne înțelegem despre importanța susținerii școlii din Șimleu și despre /...?/ locale prin cari s-ar asigura sustarea ei statornicește - am și convocat într-o confer. pe dnii popi din vicariatul Silvaniei și am statorit ca fiecare parohie matre să concurgă pre anu cu 2 fl. er filialele cu 1 fl. spre acest scop; er din suma coadunantă o parte să se întrebuințedea spre susținerea învețiatoriului cre totuodată /1 v/ trebiuie să fie și prof. de l. română la gimn. local; er cealaltă să se capitalisedea pentru întemeierea unui fond destinat asemenea spre acest scop așa ca când va cește fondul la o sumă corespundietoria scopului, contribuiriile ulterioare să se sistedia. În urmarea acestei conf. popești sau ținut și conf. traptuali în cari unele trapturi au adoptat, er altele nu, - concludul conf. popești. Resultatul au fost că din unele trapturi au incurs ajutoarele anuali, er din altele sau forte iregular seau de loc nu, er acum unele și din acelea trapturi care au prestat ajutoriul la /...?/ putu l-au sistat și-l deneagă astădi precum mi-am fost luat permisiunea a Vă relata cu umilință Ilus. Vostre în anul 1883, pre lâng susternerea raciociniului dedus peste ajtoarele banale încasate.

De la an. 1883, încă până în diua de astădi s-au dus raciociniul regulat preste percepțiunile și erogățiunile banilor spre acest scop incurși, care se vor sușterne cu finea anului curgătoriu, er pentru Clerul din vicariat sunt totdeauna la dispozițiunea de a le inspicia.

Precum mi-am luat permisiunea a aduce la grațiosa cunoștința a Ilus. V., dto. 9 fauru a. c., Nr. 68 gimn. din Șimleu era într-o criză de a apune din nou; însă representația orășienească au străbătut pre la tote cercurile Înalte decidătoria în meritul cauzei sustarei acestui gimn. și după ce esmisutu Înaltului Ministeriu de culte și instrucțiune publică în fața locului sau convins despre necesitatea imperativă a sustenerei acestui gimn. nesuința representațiunei orășienești rostită și prin grațiosa interpunere a Episcopiei catolice de ritul latin de la Urbia-mare / f. 2/ și a Ilustr-Vostre au aprins în acest stadiu îmbucurătoriu cât cu poteri unite o speranță fundată că gimn. se va sușține și pre viitoriu, ce pentru noi românii gr. cat. - e o întrebare de interes vital, deorece și în anul elapsu scol. între 80 de studinți de religiuni deosebite români au fost 28; prin urmare în număr cu elevii aparținători deosebitelor religiuni, er în scola comună din loc au fost 32 de români iar în normele din loc asemenea 31; cari toți dau o sucresceția nouă pentru gymnasiu; de unde apare că-n scurt timp maioritatea junimei gimn. stă din teneri rom. gc., însă cursul studiilor percurs de către tinerimea română în acest gimn. numai pote aduce basericei și națiunei nostre fruptele dorite, dacă tinerimea paralel cu celelalte studii va fi instruită precum în religiunea și ritul nostru gc., așa și în l. română, care scop comun pentru vicariatul Silvaniei, numai

cu poteri unite comune se pote ajunge - însă Il.Dne Eppli. precum mi-am fost luat permisiunea a Vă descoperi verbalmente în primăvara anului acestuia, când fusei fortunat a-mi face onoarea fiască, pre lângă spriginul material debil care l-au prestat în anii elapși, vicariatul Silvaniei, pentru susținerea scolei gc. populare din Șimleu și a catedrei de l. rom. de la gimn. local pre venitoriul an scol. nu pot garanta cum că se va și propune studiul l. române tinerimei nostre de la gimn. din loc, din cauza că, ca să se potă ocupa locu un docente român și pre cathedra unui gimn. se recere /f. 2v/ ca să aibă soluțiune cel puțin de 400 fl v. a. și acea se o capete în rate regulate, pentru ca din în puțin la un oraș ar vegeta însă spre disprețul altor națiuni. Er docentele din Șimleu l. l. care de 5 ani ocupă acesta stațiune și au corespuns în totă privin precum datorinței sale în Scola populare, așa și postulatelor față cu propunerea l. rom. la gimn. și a religig. la școla comună din loc, abia dispune preste an de un venit de 230 fl. însă și acela-l capătă iregulat, pentru că soluțiunea docențială eieptaă pe poporul din Șimleu precât de infer pre atât de îndereptnic, încă abia acum se percipiadia prin întervenirea puterii esecutive a ocârmuirii orășienești; er până acuma numai bunul Ddieu știa cum am potut susține pre acest docente, care deși șerbește de 5 ani în acesta stațiune grea în loc să-și potă cruția din venitul seu cel crunt pentru viitoriu și casurile de morb seau alt necas, abia pote trăi din di în di; ce vedind s-a aflat necesitat tocmai acuma a recurge pentru conferirea ore-căreia dintre stațiunile școlelor comunale aflătoria în vacanția -Strămutarea densului din acesta stațiune când cu 1 Sept. se începe cursul gimnasiale ni-ar aduce în pusețiunea critică de a nu pote începe cursul predărei /f. 3/ l. române la gimn. local și deca aş scăpa terenul pentru acestscupat în gimn., după cum stau împrejurările de astăzi ar fi cu neputență al mai reocupa. (Deorece prin ori și care învețatoriu neversat în afacerile instrucțiunei de aici, depărtarea densului de la acest post care-l împle cu succes laudaver nu s-ar potea nici de cum suplini.)

Il. Dne Epe! Spre a potea scăpa de acest necas împreunat precât cu dauna ireparaveră, pre atât cu blamu dejositoriu pentru românimea gc. din vicariatu-mi ieu onore a mă adresa cătră Inalta Grația a Il. Vostre și a Ve roga ca să vă îndurați - precum realminte a-ți binevoit a-mi mângâia cu părintească apromisiune - a-mi întinde Dreapta Archierească prin emiterea uneia grațiosă ordinațiune cătră on. Cleru din Silvania țientitoria spre susținerea scolei gc. din Șimleu și a catedrei de l. română de la gimn. din locu, cu acesta scola împreunate, binevoind a îndatora prin unu cerculariu pre on Cleru, ca conform statoririi aduse în confer. popilor se contribue spre acest scop parochiale matre din vicariat câte 2 fl., er filialele câte 1 fl. anuatim, care a mea umilită opiniune de se va primi am speranția firmă ca în decurs de ore câțiva ani, pre lângă /f. 3v/ acea că docentele de aici și va primi remunerațiunea anuale adecvată, voi fi în stare a întemeia și un fond pentru susținerea ulterioară a scolei din cestiune, deorăce se vor afla preste 700 fl. bani comuni a vicariatului, incurși cu ocașiunea adunarei generale

a Asociațiunei transilvane ținută aici la 1878, depuși în cassa de păstrare spre fructificare, prin urmare începutul unui fond e și depus.

Ca să nu vă abusediu de Inalta Grație a Il. Vostre, prin espunerea acestei cause-mi închiu relațiunea în firma sper. că Vă ve-ți îndura a face cât mai în grabă. Dispozițiunea părințesca pentru ajungerea scopului salutaru și mântuirea de cadere a uneia cauză în gradu suprem momentuosă pentru s. noastră religione, ritu strămosiesc și l. noastră română.

Dealtmintrea grațiilor respecte mărinimosă Archierești recomandat sum, Șimleu 9/8. 886.

Arh. Stat Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, doc. nr. 440/1886, f. 1 - 3v.

38.

Onorabilelui Comitet Central al „Asociațiunei Transilvane /f. 1./ pentru lit. și cult. poporului român - în Sibiu

La 30 August a. c. despărțiamântul nostru ținându-și adunarea generală în comuna T. Santău, în înțielesul regulamentului, avem onore a vă susterne procesul verbal, luat în acea adunare denpreună cu cuvântu de deschidere a directorului și raportul anual a actuariului despărțiamântului - nu a venit /n. destinatarului/ - precum și registruul membrilor despărțiamântului și ai Asociațiunei. În urmă 70 fl. v. a. adecă șeptedieci floreni, tacsă a 5 fl. de la membri Asociațiunei.

Cu această ocasiune venim cu următoriale rogări:

a) Binevoiți a lua spre sciinția și a încuviinția decisiunile luate în adunarea generală și anume - luând în considerațiune multele lipsă intențitoria ale despărțiamântului sum ade 30 fl., adecă treidieci floreni din tacsă membrilor ajutători, precum și cei 10 fl. donați prin dl. Petru Pop, spre scopurile indicate în decisiunea VI din procesul /f. 1v./ verbal să se lase la dispozițiunea despărțiamântului, având acesta a rațioci la finea anului de gestiune.

b) Încât pentru decisiunea punctul VIII, 3, referitor la fundațiunea Conțiană, este rogat On. Comitet Central să bineboiescă a țiane în suspans decisiunea meritoria până când direcțiunea sau Comitetul Despărțiamântului va fi în stare a vă da tote chiarificățiunile necesaria la prevederea cauzei.

c) Direcțiunea vine cu rogarea, ca luând în considerațiune interesul ce raporul anual al comitetului către adunarea generală, are referitor la cauzăle nostre culturali din acest ținut, - să binevoiți a-l publica în „Transilvania” și încât s-ar potea deunpreună cu cuvântul de deschidere și pre contul despărțiamântului a ni se espeda 50 esemplare din același numări spre a fi distribuiți între români fruntași din Selagiu și Sătmar; din care comitat încă s-a îfădișat un public număros la adunarea din Santău, căci românii din acele părți vin a să interesa tot mai mult de < ...>cămintele nostre culturali.

Distribuirea numerilor din cestiune la românii din acelea părți crediu va avea bun efect spre a-i îndemna /f. 2./ ca și ei să imitedă ce vor vedea bun în procedura noastră, a românilor Sălăgieni.

Primiți spresiunea distinsei noastre venerațiuni fiindu-vă în Șimleu Silvaniei la 17 Septemvrie 1886. Cu deplină stimă /ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și Direct. desp. XI a Asociațiunei transilvane pentru lit. rom. și cult. pop. rom., Andrei Cosma, actuariu.

Cătra Onorabila Direcțiune a Despărțimentului XI a /f. 3./
Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului
român în Șimleul Silvaniei

Raportul D-voatre despre ținuta adunare generală din T. Santău, înaintat în 17 Sept. a. c., Nr. 34 și sosit aici în 2 Octobrie împreună cu procesul verbale al acelei adunări, cu discursul de deschidere al domnului director și cu raportul anuale al dlui actuariu, au fost pertractat cu viu interes de cătră subscrisul comitet; era decisiunile acestuia luate asupra punctelor coprinse, atât în procesul verbale a adunarei de la T. Santău din 30 August a. c., cât și în raportul Direcțiunei, se cuprind în procesul nostru verbale, una câte una publicat în organul Asociațiunei Transilvane, nri. 21 - 22.

Din același se vede, că tote conclusele luate de cătră adunarea generală a Despărțimentului s-au aprobat cu escepțiune numai de cestiunea fundațiunei Conțiane, care a fost amănată în sensul punctului din raportul Direcțiunei până la venirea unei informațiuni exacte.

Primirea sumei de v. a. fl. 70 și admnistrarea ei de casa Asociațiunei noastre se constată și respective se quittedia.

În cât pentru banii intrați din taxele membrilor ajutători are se ne fia de cinosura ca și până acilea § <paragraful> 27 din „Regulamentul mijlocelor spre ajungerea scopului Asociațiunei trans.”, în nexu de aproape cu § 5 al aceluiași, la care D-voastră ați reflectat mai des, și până acuma, precum se pote cunosce chiar din rezultatele salutarie ale lucrarei acelu Despărțiment.

Pentru tipărirea cu 50 exemplarie mai mult din actele adunarei de la T. Santău în „Transilvania” pentru Despărțiment s-a însărcinat redacțiunea și în luna viitora se vor înainta la Direcțiune.

Din șiedinția Comitetului Asociațiunei Transilvane pentru dto. 28 Oct. 1886.
Exp. /ss. indescifrabil/

-la persoana Alimpiu Barboloviciu esped. 4/11 886 /ss. indescifrabil/

- în 5/11 886 a scos dl. Barițiu cele trei acte spre îngrigirea tipării la foaea „Transilvaniei” /ss./ G. Barițiu.

- 50 exemplare s-a exped. 14/12 886 /ss. indescifrabil/

Onorată direcțiune a Despărțământului XI al Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român în Șimleul Silvaniei. adr. Nr. 344/886.

Cu provocare la raportul Onoratei direcțiuni de dto. 17 Septemvrie Nr. 34/886 prin care s-a trimis protocolul adunarei generale a Despărțământului,

ținută în Santău, dimpreună cu cuvântul de deschidere și raportul anual, onorată direcțiune e înștiințată că registrul membrilor, însemnați ca aclusat la protocol, a lipsit dintre acluse, astfel că nu putem constata de la cine sunt cei 70 fl. trimiși prin asigurățiunea poștală, titula taxe de membri. Având cassa a încheia socotelile pentru anul curent. Onorata direcțiune să binevoiască a trimite cât mai în grabă acel registru al membrilor. Presidiul Asociațiunei. Sibiu, 13 Decembrie 1886. Exp. /ss. indescifrabil/- esped. 14/12 886.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 344/1886, f. 1 - 4.

39.

26 - 887

Onoratului comitet central al

/f. 1./

al Asociațiunii transilvane pentru literatura română și
cultura poporului român în Sibiu

Avem onore cu respect a Ve presenta procesul verbal al adunarei generali, ținută la 4 l. c. în comuna Buciumi, cuventul de deschidere al presedintelui, raportul comitetului Despărțimentului nostru asupra activității sale anuale, lista membrilor înscrși cu ocasiunea acelei adunări generale și 15 fl. încasați de la membrii Asociațiunei.

Totunadată observând, că în urma bunei proceduri a onoratului comitet central d-a încasa tacsele de membri ordinari prin rambuse poștali suma de la membri ordinari ai Asociațiunei a devenit neînsemnată, ne permitem a Ve roga ca să binevoiți:

1-a. A lua spre cunoscinția și a aproba deci (... ?) luate și cuprinse în procesul verbal al adunării generali;

2-a. A cuita subșternerea taxelor de la membri ordinari;

3-a. Eventual a publica în foia periodică "Transilvania" cuventul de deschidere al directorului și raportul comitetului și după modalitatea din anul trecut din numărul "Transilvaniei" în care vor apare cuventul de deschidere și raportul a ni tramite 50 exemplari (- adresa nr. 344/886, încă s-a trimis 50 exempl. pe speșele desp. dar până în present n-a intrat parale -) pentru a lu divulga între bărbații noștri din Selagiu și giuru, cari petrec cu interes crescund activitatea modestă a despărțimentului nostru. /f. 1v./

Precum apare din raportul comitetului și din procesul verbal al adunării generale, cei 30 fl. renani din anul trecut la dispușețiunea Despărțimentului și alte economisări s-au întrebuințat spre premiarea docinților.

Cerem cu umilinția, ca suma de ____ fl intrată de la membri ajutători sau membri ai Despărțimentului, de nou să se lase la dispușețiunea noastră îndetorându-ne, ca acei vom folosi singure conform intențiunei măritei Asociațiuni în sensul Regulamentului și la finea anului vom da semn despre întrebuințarea acelora.

Mai acludem și disertațiunea membrului Augustin Vicașiu, compusă pentru cetire în adunarea generală, care înse pentru scurtimea timpului nu s-a putut ceti.

Ve rogăm, ca deca aveți a afla demnă, să binevoiți a o publica în "Transilvania".

În urmă Vă rogăm, ca raportul actuariului, în numele comitetului, prezentat adunării generali a Despărțimentului, să binevoiți al privi și de raportu anulu despre activitatea noastră detorit al subșterne onoratului comitet central, asecurându-vă că între grelele împregiurări, căroră suntem părtași, încă ne vom concentra <...> a sucurge măritei Asociațiuni întru cultivarea literaturii române și la cultura poporului român.

Despărțimentul XI (Selagian) al Asociațiunei transilvane pentru / f. 2./ literatura și cultura poporului român.

Șimleul Selagiului, la 19 August 1887, cu nespusă stimă ! /s.s. / Alimpiu Barboloviciu, vicariul for. gc. eppesc a Silvaniei și directorul despărțimentului XI. /s.s/ Andreiu Cosma, actuariu.

Proces verbal

/f. 3./

piste decursul adunarei generale a despărț. XI a Asociațiunei Transilvane pebru lit. și cult. poporului român, ținute în Buciumi la 4 Augst 1887, în localul Sfintei biserici, în prezența unui numer considerabil de intelighinția și popor român din tote părțile Selagiului și din comitatele învecinate.

1. Amesurat programei adunarei, la 8 ore demineția s-a celebrat s. lyurgia sub pontificatul Revssimului Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei, concelebrând patru preoți.

2. După 9 ore, la invitarea comiteului de primire constituit din bărbați din jurul localului adunarei, Presidiul și comitetul despărțimentului XI s-au prezentat în medilocul adunarei în biserică, unde au fost salutați și binevențați de tenerul preot din Agrigiu, Ioan Moldovan în termini forte călduroși, ca fari luminatori ai culturei române din Selagiu. După care Presidintele și-a ținut discursul seu cel plin de erudițiune în mai bene de jumătate oră, despre lipsa, frumuseția și îmbrățișoarea culturei naționale române, și ad. 2. Dechiară șiedinția de deschisă, er cuventul de deschidere se aclude la acest proces verbal sub A.

3. Pentru conducerea procesului verbal a ședinției adunarei se propune a se alege doi notari ad-hoc. ad. 3. Notarii ad-hoc se aleg în persoana lui Aug. Vicașiu, preot și Ioan Chira, înv.

4. Se procede la cetirea raportului comitetului, în care tractând actuariul desp. dl. Andre Cosma, despre mai multe acțiuni măreție /f. 3v./ și nobile ale comitetului cari privesc cultura românului Selagian în speci, dintre cari se redica patru mominte mai interesante, despre care plededia mai pe larg. Primul, progresul îmbucurătoriu în schole și învețiament ce s-a oservat în anul acesta. Al doilea e premiarea alor 14 înnvețiatori prin despărțiamet, conferindu-se premiul I, una vaca cu vițel dlui Ioan Maxim, învețiatoriu în Buciumi; al 2-le premiu, una scrofă cu porci dlui Ioan Ciupe inv. în Stârciu; al 3-le premiu, 4 # dlui Elia Gogu din

Tresnea; a 4 premiu, 20 fl. v.a. dlui Iuliu Chita învețiatoriu în Pria, a 5 premiu, 2 h. l. grâu dlui Iuon Nichita din Piru; a 6 premiu, 1 h.l. ordiu și 0,50 h.l. cucurudiu unicantin dlui Teodor Bucui înv. în Dohu; dl D. Pașca înv. în Siciu a 7 premiu, în 10 fl. v.a.: a 8 premiu, dlui Michail Bobișiu, înv. în Supurul de sus, cu 10 fl. v.a.; a 9 premiu, dlui Petru Robu, înv. în Oarția de dios; a 10 premiu, dlui P. Longin, înv. în Crasna, cu 10 fl. v.a.; a 11 premiu dlui Nicolae Pop, înv. în Hidig, cu 10 fl. v.a.; a 12 premiu, dl Ioan Selegianu, înv. în Cățielul român, cu 10 fl. v.a.; a 13 premiu, dl Gavril Labo, înv. în Bogdana, cu 10 fl. v.a.; și a 14 premiu, dlui Ioan Mândruțiu, înv. în Bănișior, cu 10 fl. v.a.. Al treilea moment interesant e premiarea unui țieran român tener, sergiutoriu din comuna Buciumi, Ioan Ciupe, cu un plug de fer de model, urmate premiarele cu un laudatoriu a premiaților, punându-i de exemplu de invitat poporului present. Și al patrulea moment - jubileul de 25 ani a Asociațiunei Transilvane, căruiei face (unu mai ... interesant totuși ?) - ad. 4. Se votedia mulțiamită protocolară actuariului pentru lungu și interesantul seu elaborat, care se va alătura actelor despărț. spre a fi și publicat; er premiarea celor 14 învețiat. și a țieranului Ioan Ciupe se aprobă și se lie spre plăcută cunoștința. /f. 4./

5. La punctu 5 din program: esmiterea unei comisiuni de trei membri pentru anscrierea membrilor nooi, încassarea tacselor de la membri vechi și nooi. - ad. 5. Se aleg în comisiune domnii Vasiliu Poruțiu, Teodor Simoc și Georgiu Filep.

6. Pentru a lesa loc activității comisiunei esmise sub p. 5 se propune a se suspinde șiedinția până după. - ad. 6. Se primesce a se radica șiedinția apoi se se continuedie la 4 ore după amiadi.

7. Reîncepându-se șiedinția adunarei la 5 ore după amiadi, la punctul programului: "Cetirea disertațiunilor", fiind timpul înaintat, nu s-au potut ceti. - ad. 7. Se decide a se transpune la comitetul central, pentru eventuala publicare în foia Transilvania.

8. Comisiunea esmisă sub p. 5, pentru conscrierea și culegera tacselor de la membri, și dă raportul său prin Georgiu Filep, curgând o sumă de . ad. 8. Se lie raportul spre cunoștința și transune la comitet.

9. Pentru țienerea adunarei generale a despărț. pe anul venitoriu ad. 9. Se desemnedia locul în comuna Domnin, lăsându-se comitetului ca se defigia terminul țienerei adunarei.

10. Rvs. D. Presiedinte face cunoscut că Ilustrul bărbat Georgiu Barițiu a trimis mai multe cărți pentru a se împărți între membri despărțământului, între învețiatori și la propunerea dlor Georgie Pop și Teod. (?). ad. 10. Se decide ca pre lângă mulțiamita protocolară propusă de presidiu, se i se mulțiamescă Ilustrului bărbat și în scris privat urându-i-se să trăesca la mulți ani. /f. 4 v./

11. În comisiunea pentru autenticarea procesului verbal. ad. 11. S-au ales Domnii Ioan Sârbu, Ioan Cherebețiu și Alesandru Vicașiu membri a despărțământului.

12. În fini Rvs. Presedinte, mulțiamind totoror factorilor și propagatorilor culturai naționale române cari s-au unit și cu asta ocașune. Speră ca fructele nesuiniților le vom gusta încă în venitoriul cel mai apropiat. Și pre cum tote lucrările dilei le finesce cu invocarea numelui lui Ddieu. și ad. 12. Dechiară șiedinția adunarei generale a despărțământului XI de inchisă.

Dat ca la început.(s.s.)Alimpiu Barboloviciu, vicariul for.gc. eppesc a Silvaniei și directorul despărțământului XI.(s.s.)Augustin M. Vicașiu, notariu ad-hoc.

376/887

/f. 5/

Direcțiunea despărțământului XI (Selagiu) prin hârtia de dto 19 August a.c., nr. 26 presntă protocolul adunării generale a despărțământului, ținută în 4 August a.c., în Bucium, dinpreună cu aclusele, anumit cuvântul de deschidere al presidentului, raportul anual al comitetului despărțământului despre activitatea sa din 1886 și o disertațiune despre "cultura națională a poporului român în comparațiune cu starea lui materială". (Cerând luarea la cunosciniță și aprobarea decisiunilor, prinse în procesul verbal a se cuita, subșternerea tacselor de la membrii ordinari, precum și a se publica în foaea periodică Transilvania cuvântul de deschidere al directorului și raportul comitetului, trimițându-li-se după modalitatea din anul trecut din numărul acel al Transilvaniei, în care acelea vor apăre, 50 exemplare, în fine cerând, ca suma nenumită, intrată de la membrii ajutători sau membrii a-i despărț. se se poată folosi pentru scopurile despărțământului.) Lista membrilor înscriși cu ocașunea adunării generale, despre care se face amintire în adresa direcțiunii, lipsește de la act, de aseamenea nu s-au așternut nici suma de 15 fl. încasați de la membrii Asociațiunii. Din protocolul adunării generale se vede că:

1. s-au premiat 14 învățători din despărțământ, precum și un țăran român sânguitor din comuna Bucium;

2. fiind timpul înaintat, disertațiunea cu care s-au insinuat dl A. M. /f. 5v./ Vicasiu, se decide a se publica în foaea "Transilvania";

3. adunarea generală să se țină în anul viitor în comuna Domneni la terminul, ce-l va defige comitetul;

4. s-a mulțumit domnului secretar I al Asociațiunii G. Bariț pentru cărțile oferite.

Suma de 15 fl. lipsind de la act, nu se poate cuita, deasemenea nu se pot subșterne aprobării adunării generale procsime membrii noi insinuați, lipsind lista acelora de la act. (Cererea, de a se lăsa la dispozițiunea despărțământului sumele întrate întrucât ele ar fi întrat de la membrii ajutători și nu de la membrii ordinari, având în vedere prescisele § 27 din regulament, se încuviințează.) Încât pentru disertațiunea trimisă, aceea se va publica, dacă se va afla corespundătoare pentru foaea Asociațiunii, deasemenea se va publica și cuvântul de deschidere, precum și raportul comitetului și li se va trimite 50 esemplare din numerii "Transilvaniei", în care vor apare, cu aceea însă, ca direcțiunea să caute

a acoperi spesele atât a esemplarelor ce li s-au trimis anul trecut, cât și a ce li se va trimite. Toate celelalte puncte se iau spre știință.

Nr. 376/887

/f. 6./

Onoratei Direcțiuni a despărțământului XI (Selagiu)

al Asociațiunii Transilvane în Șimleul-Silvaniei

esp. 1/9. 887

În Conformitate cu concludul comitetului din ședința de adi și cu provocare la adresa Onoraei Diecțiuni de dto 19 August a.c., nr. 26, prin care se prezintă protocolul adunării generale a despărțământului, ținută la 4 August în Bucium, se rescrie, că comitetul a luat cu aprobare la cunoscință hotărârile cuprinse în acel protocol lăudând zălul cu care acest despărțământ se nisuesce a înainta interesele Asociațiunii. Suma de 15 fl. despre care se face amintire în adresa Onoratei Direcțiuni, neîntrând /f. 6v./ la cassa Asociațiunii până la ședința de față, coitetul nu e pozițiune a o evita. Încât pentru lista membrilor, care s-ar fi așternut la adresa susmenționată, se atrage atențiunea Onoratei Direcțiuni, că aceea lipsește de la act. cererea, cuprinsă în adresă: a se lăsa la dispoziția despărțământului. Sumele intrate, cu ocasiunea adunării generale, se încuviințează întrucât acele sume ar fi incurs dela membrii ajutători, conform § 27 din regulament, și nu de la membrii ordinari, având tacsele incurse de la aceștia, conform statutelor, a fi administrate la casa centrală.

Cât pentru disetațiunea trimisă, aceea se va publica, dacă se va afla corespundătoare pentru foaia Asociațiunii; de asemenea se va publica și cuvântul de deschidere, precum și raportul comitetului și se vor pune la dispoziția Onoratei Direcțiuni spre împărțire, conform cerericuprinsă în adresă, 50 de exemplare din acel număr al foaiei Asociațiunii, în care acelea vor apăre, cu /f. 7./ aceea înse, ca Onorata Direcțiune să caute a se îngriji de acoperirea speselor împreuate cu această trimitere, precum și a speselor împreunate cu trimiterea celor 50 de esmplare din aceeași foie din anul trecut. Din ședința comitetului Asociațiunii etc., ținută la 23 Aug. 1877.

Exp. s.s. Bologa

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 376/1887, f 1 - 7.

40.

Declarațiune.

/f. 19/

Subscrisul declar prin acesta a intra între membrii (fundatori, pe viață, cu tacse) "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", începând de la _____, mă deobleg a solvi tacsa și a îndeplini cele prescrise de statutele și normativele acestei societăți.

Totdeodată am depus la mânilor dlui _____

tacsa de înscriere (pentru diplomă) cu 1 fl.
 Tacsă anuală doresc a o plăti deodată sau în
 patru rate.

Numele (complet și legibil!)

/s.s./ *Ioan Hossu*

Caracterul

proprietariu

Locuința (localitatea, strada, numărul casei)

Restoci

Poșta ultimă *Ileanda mare*

Nagy Ilonda

Declarațiune.

/f. 20/

Subscrisul declar prin aceta a intra între membrii (fundatori, pe viață, cu tacsă) "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", începând de la _____, mă deobleg a solvi regulat tacsă și a îndeplin cele prescise de statutele acestei societăți.

Tot deodată am depus la mânil dlui _____
 tacsă de înscriere (pentru diplomă) cu 1 fl.

Tacsă anuală doresc a o plăti Ț deodată sau în
 patru rate.

Numele (complet și legibil)

Mihaiu <?>

Caracterul

Notariu

Locuința (localitatea, strada, numărul casei)

Ileanda mare

Poșta ultimă

Ileanda mare

Declarațiune!

/f. 20/

Subscrisul declar prin acesta a intra între membrii (fundatori, pe viață, cu tacsă) "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", începând de la _____, mă deobleg a solvi regulat tacsă și a îndeplini cele prescise de statutele și normativele acestei societăți.

Totdeodată am depus la mânil dlui _____
 tacsă de înscriere (pentru diplomă) cu 1 fl.

Tacsă anuală doresc a o plăti deodată sau în
 patru rate.

Numele (complet și legibil)

/s.s./ *Ioan Roman*

Caracterul

notar cerc.

Locuința (localitatea, strada, numărul casei)

Dragavilma

Poșta ultimă

M. Ilonda

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 142/1889, f. 19 - 21.

41.

597

/f. 1./

Măritului Comitet al Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român în Sibiu

Avem onore a vă subșterne procesul verbal al adunării generale a Despărțământului nostru ținută la 6 August a. c. dimpreună cu lista membrilor cari au plătit taxele; 65 fl. taxe de la membri ordinari ai Asociațiunei și 4 fl. taxe de diplome preste totu 69 fl. v. a.

Taxele încasate de la membri ajutători ne-am permis a le întrebuința anume 1 fl. 10 xr. pentru corespondenție, er restul dimpreună cu alte ajutorie și colecte în sumă de 102 f. 78 cri. pentru premiarea docinților mai diligenți și a școlarilor din comuna Tresnea, unde fiacare școlariu, care a sciut ceti a primit premiu în carte de rogațiuni ori de altă lectură folositorie.

Tot din oferte benevole s-a mai împărțit între școlari din alte comune 120 Abecedarie și 20 cărți de rogațiuni.

Vă rogăm să binevoști a aproba decisiunile adunării generali, a înuviința întrebuințarea taxelor de la membrii ajutători și a celorlalte colecte folosite pentru premiarea școlarilor și a aproba realegerea membrilor subcomitetului în persona /f. 1v./ dlui Alimpiu Barboloviciu - director, dr. Ioan Nechita - actuariu, Georgiu Pop de Băsesci, Ioan Serbu, Andrei Cosma, Ioan Vicasiu, Demetriu Suciu, Ioan Cherebețiu, Florian Cocian, Ioan Moldovan.

În urmă avem onore a vă transpune cele două disertațiuni cetite în adunarea generale.

Datu în Șimleul Silvaniei la 10 oct. 1889.

/s.s./ Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. GC. și director. Cu destinsă stimă,
Dr. Ioan Nichita, actuariu.

P. S. Una dintre cele două disertațiuni se va trimite subsemn. Barboloviciu.

- 22; pres. 3 nov.; 3 acluse, Nr. 328; sub 327 a sosit banii la casă;
Disertațiunea dlui A. Cosma este transpusă la redacțiunea Transilvaniei. G. B.

Membrii

despărțământului XI al Asociațiunei transilvane

Nr.	Numele membrului	Locuința	Caracterul	Suma	Observări
	curinte				f.cr.
1.	Ioanu Simocu	Restolțiu m.	preut	1	
2.	Ioanu Andrei Domsa	Rachișiu	"	5	? în 889
3.	Simeonu Orosu	Șimleu	advocat	5	pro 889
4.	Alimp Barboloviciu	Șimleu	vicariu	5	
5.	Vasile Cărpineanu	Ortelec	docinte	1	
6.	Gavrilu Olariu	Stana	preut	1	
7.	Mihaiu Bobu	Unimet	docinte	1	
8.	Alecsandru Dragomir	Zelau	advocat	5	? în 889
9.	Pavel Roșca	Fizeș	protopop	1	
10.	Unu ajutătoriu	-	-	2	

11. Vas. Moldovanu	Creaca	proprietariu	2	
12. Ioan Guruțianu	Unguraș	"	1	
13. Georgiu Pop	S Ceu	doctorand	1	
14. Valer P. Papiriu	Ciumărna	preut	5	? în 889
15. Ioan Pop	Vasceapau	proprietariu	5	1 fl. pt. dipl pro 889
16. Ioan Serbu	Siciu	preut	5	
17. Vasile Mica	Odoreiu	notariu	5	pro 889
18. Sim Marincea	Bogdana	preut	5	1 fl. pt. di- pl.pro 889
19. George (...?)euca	S. Georgiu	"	1	1 fl. pt. di- pl.pro889
20. Laurențiu Senia	Marin	"	5	
21. Vasile Vaida	Nadiș român	teolog	1	
22. Ioan Ilieșiu	Sig	notariu	2	
23. Teodor Pop	Ortelec	protopop	5	pro 889 /f. 3v/
24. Titu Trifu	Brebi	preot	5	1 fl. pt. di- pl. pro 889 pro 889
25. Andrei Cosma	Șimleu	director	5	
26. Emanoil Mocanu	Almaș	docinte	1	
27. Teodor Nichita	Zelau	esecutor	1	
28. Tulbure Gorge	Fildu de sus	preut	1	
29. Ioniția Galu	Secușu	proprietariu	2	
30. George Coposu	Ciora	"	1	
31. Gregore Sima	Cosieni(?)	preut	1	
32. Ales Lemenyi	Borșa	prtopop	1	
33. Ioan Gogu	Romita	preut	1	
34. Gregore Curea	Păușa	"	1	
35. Petru Bădescu	Vajdahaza	docinte	1	
36. Ioan Nossa	<u>Trestea</u>	<u>preut</u>	<u>1</u>	
		Total f.	92	
	Taxe de diplomă		4	

f. v. a. 96

Șomleul Silvaniei, la 20 Septembrie 1889.

/s.s./ Alimpiu Barboloviciu, Vicariu For. GC. Eppesc a Sivaniei și director

Proces verbal

/f. 4./

susceput în adunarea gen. anuală a Desp. XI al Asociațiunii transilvane
pentru literatura română și cultura poporului ținută la 6 aug. 1889 în comuna

Tresnea. Președinte: Rds. Alimiu Barboloviciu; Notar ad-hoc, Georgiu Cup.

După serviciul divin la 9 ore a. m. Despărțământului și alt oșpeți din tote părțile Selagiului și ale județelor învecinate în sumar cam la 800 coadunați în biserica română din Tresnea - dl președinte în cuvinte alese vorbind despre înaltul scop al Asociațiunei transilvane dice între altele: Ce e scopul-l scim cu toții, a fi-a însă răms înapoi ești nu numai ținta românului, ci și ai lumii de adi, și mai cu seamă noi românii fiind pucini delens să luăm bine aminte a ne pre(...?) și a nu trece (...?) a pași și a merge pe calea culturai națională.

Cultura națională atât prin industria cât și prin carte e scopul și al Despărțământului nostru.

Vorbesce mai pre larg despre folosul și despre progresăle în industrie și face publicul român atent, ca să păsească pe câmpul, și terenu acela, ... sau mai ... e ciocanulși sfredeul. Însulețește poporul adunat de a-și da copii de industriasi /f. 4v./ fiind-că așa umbând, cutreierând țieri li se dă ocasiune de a înveția forte mult, nu numai prn cart, ci și din pracsă făcută în diferitele meserii. Salută publicul adunat în număr frumos, și finindu-și vorbirea, declară șiedinția de deschisă. - La cuvintele dlui presedinte, în numele românilor din jur, dl protopop Pavel Roșca salută adunarea est an presentă în Tresnea, mulțumesce și pentru că a cercetat și românii de sub Meseșiu și prin cuvintele: " Bine ați venit", rogă pe tot insul să se afle și acmu.

II. Trecând la ordinea dilei, actuariul Despărțământului, dl Andrei Cosma-și dă următoriu raport anual: Despărțământul resp. comitetul a lucrat și până acum neperdiend din vedere înaltul scop cel are, s-a îngrijit de a fi bine informat despre învățământul poporului român din tote părțile Selagiului, nu a esitat a intra în scolele nostre de a vede ce progres se face. Doresc, că n-are ocasiunea de a constata mai mare progres decât în anul trecut <...> cari au lucrat până acuma merg înainte, poteri noue nu s-au ivit.

Pe calea învățământului însă succes mai mare câteva protopopiate și anume: Protopopiatul Cransna, Valcău, Unguraș și Brebi./f. 5./

Despărțământul ca totdeauna și acum s-a îngrijit și în est an de a fi premiați acei dñi învețiatori, cari au escelat prin progresul făcut. - Pentru compunerea premiilor au contribuit dl Georgiu Pop cu o vacă cu vițel și o scroafă cu 5 purcei; dl Dr. Ioan Nichita cu 20 fl.; dl. Florian Cocian cu 20 fl.; dl Alimpu Barboloviciu, 10 fl.; dl Ioan Serb cu 5 fl.; Institutul Silvania cu 2 esemplare din "Istoria Transilvaniei" de G. Barițiu și dl Andrei Cosma cu 10 fl.

Comitetul propune următoarea premiere: "a fi premiați dl M. Bobiș, învețiator în Supurul de Sus, cu o vacă cu vițel; dl. D. Gog cu o scroafă cu 5 purcei; G. Hossu cu 20 fl.; I. Mândruț cu 1 es. "Istoria Transilvaniei; N. Oltean cu asemenea esemplariu; P. Longin cu 20 fl. - Se primesce propunerea premiilor, se va esecuta după șiedinția când se vor premia cu cărți toți elevii de la scola din loc.

Dl actuaru aduce la cunoștință că au încurs 2 disertațiuni, una intitulată "O epistolă din 1842 a Episcopului Lemeny" de dl Andrei Cosma, a doua "Cultura națională română în raport cu meseriașii". de dl. I. Papiriu. - Raportul dlui actuaru servește spre știință; dlor, cari au contribuit la premiile pentru învățători se votă dă mulțumită. /f. 5v./ Disertațiunile prezentate se admit spre citire și se hotărăsește a se citi disertațiunea dlui Cosma în ședința de ante., er a dlui I. Papiriu în ședința de după miada.

Împlinindu-se 3 ani de când comitetul-și face datorința sa, acela-și depune mandatul, și roagă adunarea să-și aleagă comitetul pe 3 ani ce urmează. - La propunerea dlui Teodor Pop, protopop în Ortelec: "Bărbații care stau în fruntea Despărțământului și compun comitetul având deplină încredere a aceluia, pentru lucrarea în trecut și sacrificiile materiale ce s-au făcut pentru înaintarea culturii poporului românesc, votându-li-se mai departe la locul lor în comitet..

Dl Andrei Cosma, actuarul prezintă, fiind că e și secretariul "Reuniunii Femeilor Din Selagiu" e și director a scoalei acelei Reuniuni și că alte afaceri publice foste îngreunate, ar afla de bine, că în locul său să fie rogat d Dr. Ioan Nechita de a primi rolul de actuar al. - Primind dl Dr. Ioan Nechita postul de actuaru, comitetul rămâne în /...?/ -... constituit cari până aci.

IV. Pentru încasarea taxelor restante, pentru înscrierea /f. 6./ membrilor noi, comitetul roagă adunarea a esmite o comisie constatatorie din 4-5 membri. - Se alege pentru efectuarea amentită dñii: Dr. Ion Nechita, V. Poruțiu. P. Roșca și Gr. Flonta.

Pentru mai buna executare a înscrierilor președintele redică ședința pre 10 minute.

După redeschiderea ședinței dl Andrei Cosma-și citește disertațiunea și trage atențiunea publicului român la arhivul vicariatului din Șimleul Silvaniei și arhivele modeste de pe lângă bisericiile noastre, unde se află multe cărți interesante și unde a aflat și dânsul epistola caracteristică a timpului de atunci a Episcopului Lemeny către Sterca Șuluțiu. - Se hotărăsește a se păstra în arhivul despărțământului și a se sușterne la comitetul central pentru eventuala publicare în "Transilvania".

V. Comisiunea emisă pentru înscrierea membrilor noi și pentru încasarea tacselor restante, raportează în următoarele: Tacsele restante și le-au solvit următorii dñi ca membrii vechi, Teodor P., 5 fl. tacsă, 1 fl. diploma; Ioan Serb, 5 fl.; Alimpiu Barboloviciu, 5 fl.; Alecsandru Dragomir, 5 fl.; Vasiliu Mica, 5 fl.; Andrei Cosma, 5 fl.. De membrii noi s-au înscris: Ioan Andreiu, 5 fl; Valeriu Papiriu, 5 fl și 1 fl. diploma; Laurențiu Sima, 1 fl., 1 pentru diplomă; Simeon Marincășiu, 5 fl., 1 fl. pentru diplomă; Tit Trif, 5 fl., 1 fl. pentru dilomă. Membrii Ajutători: Ioan Sima, 1 fl.; Gavil Olariu, 1 fl.; Mihai Rob, 1 fl.; Pavel Roșca, un ajutor 1 fl.; Vasiliu Moldovan /f. 6v./, un necunoscut, 1 fl.; Georgiu Pop, 1 fl.; G. Toader (?), 1 fl.; V. Vaida, 1 fl.; Ioan Ilieș, 2 fl.; Emanuil Mocian, 1 fl.; Teodor nechita, 1 fl.; Georgiu T <...?>, 1 fl.; Gregoriu Copos, 1 fl.; Gregoriu Sima, 1 fl.; Alex. Lemeny, 1 fl.; Ioan Georg, 1 fl.; Georgiu Curca, 1 fl.; Petru

Babeșiu, 1 fl.; Vasiliu Cărpinean, 1 fl.. - Aducând comitetul atât comisiei esmisă, cât și membrilor, suma incursă în 96 fl., adeca nouădieci și șiesa fl. se predă comitetului, avend cu suma de tace de la membrii ordinari să se lase pentru acoperirea lipselor Despărțământului.

VI. Presedintele Despărțământului face întrebarea, unde ar fi bine să se țină adunarea în anul venitoriu? - Pre lângă propunerea dlui Georgiu Pop intervenind și invitarea dlui Andrei Cosma, proprietar în Supurul de sus, se defige locul adunării gen. în anul venitor în comuna Supurul de sus, termenul ținerei adunării având la timpul său comitetul al defige.

VII. Înaintând timpul, și luând în considerare că Reuniunea femeilor române Selagiene, are de a-și ține adunarea gen. încă adi presedintele redică șiedința la 11 ore a. m. și defige pentru continuarea aceiași orele 4 p. m.

La 4 ore p. m. deschidendu-se șiedința, i se dă loc cetirei ai 2 disertațiuni intitulată "Cultura națională română în raport cu meseriașii" de dl I. Papiriu. - Disertațiunea ... Atențiune încordată, se decide a se păstra în arhivul Despărțământului și a se trimite comitetului central spre eventuala publicare în "Transilvania".

Nefiind alte agende dl presedinte cu cuvintele "Uniți să fim în cugete, uniți în fapte și simțiri" ne despărțim adi, la revedere în Supurul de Sus la 5 ore și jumetate închide șiedința adunării gen. anuale. - Domnul G. Pop pentru ustenelele făcute, presedintele în numele tuturor îi aduce mulțiemită.

D. m. s.. /s.s./ Alimiu Barboloviciu, vicariu for. GC. eppesc. a Silvaniei și director. Georgiu Pop, notar ad-hoc.

Onoratei Direcțiuni a desp. XI, Șimleul Silvaniei
al Ass. Trans. etc. în Szilagy Somlyo Nr. 328/1889
esp. 29/XI 89 /s.s. indescifrabil/

/f. 8./

Cu provocare la hârtia Onoratei direcțiuni dto. 10 X a. c., Nr. 597, prin care se subșterne spre revizuire protocolul adunării generale a despărțământului ținute la 6/VIII a. c. în Tresnea, dinpreună cu suma de 69 fl. v.a., taxe intrate de la membrii vechi și noi, adevetim primirea acum numitei sume cu aceea că membrii noi vor primi diploma de membru numai după ce vor fi obținut aprobarea proximei adunări generale a Asociațiunei, precum și cu acel adaus că, deoarece din lista membrilor, aclusă la protocol, nu este evident, care dintre membrii solvenți sunt noi, după ce taxe pentru diplomă e însemnată în mai multe casuri la membrii de cei vechi, Onorata Direcțiune este invitată a lămuri acest lucru, ca astfel taxele incurse să poată fi ezact contată din partea cassariului Asociațiunei.

Tot cu provocare la numita hârtie On. Direcțiune este încunoscintă, că acest comitet a luat și de astă dată cu plăcere act de activitatea ce se dezvoltă în acest despărțământ în respectul culturii (+ exemplară n. a.) /f. 8v./ poporului român din acele părți aproabă ...dul întrebuintării sumelor intrate din taxele de

pe la membrii ajutători și alți binefăcători. Acest comitet a luat mai departe spre știință cu aprobare reconstituirea subcomitetului și preste tot cuprinsul protocolului subșternut. Încât pentru disertațiunile cetite în adunarea generală a despărțământului, cea subșternută e deja sub tipariu, cealaltă deasemenea se va examina după ce se va subșterne încoace - căci până adi n-a sosit și aflându-se, precum ne place a crede, corespundietore la cerințele culturale ale națiunei noastre, se va publica și ea în organul Asociațiunei.

Din șed. ect. de la 12/XI 1889 /s.s. indescifrabil/

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr 328/1889, f. 1 - 8v.

42.

197 (Pres 12 aprilie 1890, nr. 68)

/f. 1./

Pre Venerat Comitet Central !

În conformitate cu Venerat recercare emanată din șiedinția Pre Veneratului Comitet dto. 16 Septemvrie 1889, Nr. 296, referitoria la proiectul unei noue arondări a despărțiemintelor, comunicat cu direcțiunea despărțământului XI, spre a-și da opiniunea în privinția arondarei, despărțământul Selagiului - ne luăm permisiunea a aduce la prețuiita cunoscinția a Pre Veneratului comitet central modesta noastră opiniune că rezultatul șiedinției comitetului nostru: Deci considerând că împărțirea despărțământului actual XI-le a Selagiului în alte două despărțieminte accentuate sub punctele 23 și 24 a proiectului de o nouă arondare a despărțiemintelor asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român - "sub numirea de despărțimentul Șimleului cu centrul Șimleul Silvaniei, și despărțământul Crasnei cu centrul Tășnad" nu corespunde situațiunei și relațiunilor topografice a Selagiului, așa cât în loc se asigure reeșirea scopului prefapt de cătră asociațiune adeca: o comunicațiune mai ușioră și mai prmptă a membrilor și facilitarea încassarei taxelor de la membri l-ar îngreuna; dar considerând totodată unitatea și solidaritatea corpului, moral a inteliginției din Selagiu prin proieptata nouă arondare, s-ar sfâșia în două, și separându-să precum factorii așa și forțele moralo-spirituale și materiale în două, s-a debilita - : /f. 1v./ comittul-și dă espresiunea opiniunei basate pre deplina cunoscinția a relațiunilor sociale topografice și culturale ca: "despărțimentul Selagiului să rămână în cadrul său și pre venitoriu, tote părțile îngremiate în comitatul Selagiului".

Din șiedinția Comitetului despărțimentului XI a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ținută în Șimleul Silvaniei la 22 Martie 1890.

/s.s./ Alimpiu Barbolviciu, vicariu for. CG. eppesc a Silvaniei și director. / s.s./ pr. actuariu A. Cosma, membru din comitet.

Arh. Stat Sibiu, fond Astra, doc. nr. 68/1890, f. 1 - 1v.

43.

451 (2 v. Pres. 1 aug. 1890, Nr. 163, vezi 327/889, 2/ 1889 - 69 fl.) /f. 1./
Preonorat Comitet Central !

Am onore a aduce la prețuita cunoștința, cum că cu ocasiunea adunarei generale a despărțământului XI a "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" ținută la 6 Aug. 1889 în comuna Tresnea de membri ordinari noi ai Asociațiunei s-a înscris și a solvit taxa următorii:

1. Ioan Andrei Domșa din Rachîșiu,
2. Valeriu P. Papiriu, preot în Ciumerna,
3. Ioan Pop - din Vascapău,
4. Simeon Marinceșiu, preot din Bogdana,
5. Laurențiu Sima, preot din Marin,
6. Tit Trifu, preot din Bredu.

Acești domni încă n și-a primit diplomele de membri.

Tot cu această ocasiune am onore aduce la cunoștința prețuită a Preonoratului Comitet cum că, cu încasarea tacselor restante n-am putut reuși; însă cu ocasiunea adunarei generale a /f. 1v. despărțământului ținândă la 4 Aug. a. c. sper a le pote încassa.

Dealtmîntea cu distinsă venerațiune perseverediu. Șimleul Silvaniei la 29/7. 890.

Al Preonoratului Comitet, devotat cultore: /s.s./ Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. a Silvaniei și directorul desp. XI.

Cătră Venerabila Direcțiune a Despărțimentului XI

în Șimleul Silvaniei

/f. 3./

exp. 2/8. 890

Primind preastimata Dvoastră adresă din 29 Iul. a. c., la cuprinsul aceleia nu lipsim a ve tramite următorea informațiune.

Esta prea adevărat, că acei 6 domni numiți în relațiunea dvs. n-au primit diplomele de membrii, ceea ce și noi regretăm. Această neîmplinire înse a dorinței lejitime din partea ddlor își află esplicarea întru acea împregiurare, că deși Adunarea generală a Despărțimentului în care s-au înscris, anume patru domni, se ținu-se în 6 August 1889, dară lista și suma de 69 fl. încassată la acea adunare au ajuns la acest comitet numai în 2 Novembre și s-a înregistrat aici sub Nr. 329 (?), prin urmare la două luni după adunarea generală a Asociațiunei ținută la Făgărași între 27 et 2(...?) August. Adică acest comitet nu a mai fost în pozițiune de a presenta pe membrii cei noi spre a fi proclamați de către adunare, așa pre cum țin statutele, precum pretinde adunările generale care au ambițiunea de a cunosce pe toți membri cei noi.

În cât pentru ca domnii Papiriu și Domșa, de la ddlor lipsesc mica taxă de 1 fl, pentru diplomă.

În adunarea de la S. Reghin se vor proclama toți dd. membri noi.

Dacă cumva se vor fi înscris unii membri noi și în adunarea din 4 Aug. a Despărțimentului, dv, ne veți obliga, dacă până în 20 Aug. veți binevoi a ne trimite adresele, ca să se potă fi înaintate pe 27 Aug.

De la presidiu, Sibiu, 2 Aug. 890.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 163/890, f. 1 - 3.

44.

Proces verbal

/ f. 4./

luat în adunarea generală a despărțământului XI (Selagian) al "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cult. pop. român" ținută la 4 august 1890 în comuna Supurul de sus.

Presedinte: Alimpiu Barboloviciu. Notari: Ioan Cherebețiu, Ioan P. Lazăr.

I. După serviciul divin la 9 ore a. m., membrii despărțământului și alți oșpeți în număr cam la 400, coadunați în baserică,- donul presedinte, în cuvinte alese, cu elocinția recunoscută cuvântă despre sciinția și religiune, cum acești 2 felinari, numai pot fi conductori pre terenul culturale și cum religiunea a născut sciinția și cultura, prin urmare cultura foră religiune, - precum voiesce spiritul cel compt al timpului modern latote poprăle, - e periculosă; er ce se țiene de poporul român, au fost temp când n-au avut sciinția, dar a avut credinția și încă așa mare, încât se pot aplica cuvintele Mântuitorului nostru "O popor, mare / f. 4v./ este credinția ta".

Urditorii sciinției și ai culturei au fost: baserica, archirei și clerul, - încât se pote assera, că istoria neamului românesc din trecut, este Istoria basericească. - Archireii români, Alesandru și Andrei au născut și idea măreția a "Asociațiunei transilvane pentru lit. rom. și cult. pop. român". - Tot religiunea ne-a născut și crescut și inteliginția mireană; prin urmare, regenerarea poporului românesc țieran, numai așa o pot îndplini factori chiemați spre aceia de Provedinția, adeca Clerul și inteliginția mirena, deca în mod paralel vor conduce poporul prin falinarele religinei și a sciinței; - deci, să dăm poporului cultura, dar cultura religioasa-morale. Apoi salutând publicul coadunat declară șiedinția de deschisă. - La cuvintele de deschidere a dlui președinte, în numele inteliginție și a poporului din Supurul de sus ș a celui din giur, adunați în numer așa frumos - dl A. Cosma /f. 5./ salută întregă adunarea și o beneventeadia; apoi face spicuire din istoria trecutului ale părților acestora, vorbind despre originea numirilor comunelor și a unor locuri mai însemnate din ținutul acesta.

După finirea acestora O. Teodor Pop protopopul Ortelecului vine cu propunerea, ca frumoasa vorbire a dlui președinte să se dee publicității; la ce al George Pop de Băsesci face propunerea ca vorbirea acesta să se tipărească într-o broșură și săse distribue între românii Selagieni.

II. Trecând la ordinea dillei se constitue biroul, alegându-se de notari ad

hoc dnii Ioan P. Lazăr și Ioan Charebețiu.

Apoi se dă cetire raportului anual al comitetului, care este o iconă fidelă al activității acestuia în decursul anului alaps, din care apare, că: comitetul despărțământului nostru, pre lângă acea, că s-a /f. 5v./ îndeplinit cerințele comitetului central din Sibiu în afaceri oficiose, - a pus mai mare pondă, pre exmiterea de comisari aleși din senul seu, din bărbați cărora le jocă la animă înaintarea cauzei învețământului nostru poporal, - ca să asiste la examenele de vera ținându în scolele nostre poporale din Selagiu, - cu rogarea, ca după ce-și vor împleni această misiune, să binevoiescă a raporta comitetului cu totă consciențiositatea despre starea, progresul sau chiar și defectele observate de ei în fiecare școlă din acel cerc, unde au fungat comisari.

Din datele primite, comitetul apoi a compus referada sa către adunare, din care apare, că în anul curent scolastic, în scolele de unde s-a primit informațiuni au sciut ceti și scrie 2299 școlari de ambele secse; er scole de pomărit se află în 18 comune bine cultivate. /f. 6./ - Adunarea, între frenetice aplause de "Să trăiească" ia spre plăcută sciință acest raport.

III. Comitetul raporteada, cum că, despărțământul, precum în anii trecuți, așa și est temp s-a îngrijit de a fi premiați aceia dintre învețatri, cari au escelat în progresul făcut; er pentru compunerea premiilor au contribuit domnii: George Pop de Băsești cu una vacă și vițel și cu una scrofă cu 5 purcei; Ioan Nichita cu 4 galbeni imperiali; Florian Cocian și Ioan Pop cu 20 fl. v. a., apoi Alimpiu Barboloviciu cu 10 fl., Andrei Cosma cu 10 fl și Dem. Coroianu cu 5 fl. v. a.

IV. Comitetul aduce la cunoscința onoratei adunări, cum că, după o deliberare matură au aflat de mai demni pentru premii pe următorii învețatori: 1. Elia Pop, docente în Șomcuta mare, care a fost premiat cu una vacă cu vițel; 2. Vasile Olteanu, docente în Pereceiu / f. 6v./, premiat cu una scrofă și 5 purcei; 3. Teodor Medan, docente în Hotoan, premiat cu 4 galbeni imperiali; 4. Ipathe Teodoreanu, docente în Domnin, premiat cu 20 fl. v. a.; 5. George Mureșianu, docente în Arghihat, premiat cu 10 fl. v. a.; 6. Ioan Oegar, docente în Cehiu, premiat cu 10 fl. și 7. Ioan Gozman, docente în Bădăcin, premiat cu 5 fl. v. a., er docntelui din Băsești, Ioan Chira, carele după informațiunile primite a făcut cel mai bun progres în scola sa, și prin urmare comitetul l-a aflat demn de premiu I, - abdicând de astă dată la premiu în favorul altor colegi si sei, - adunarea pentru zelul neobosit pre acest teren îi voteada mulțiamită publică. - Adunarea primesce și acest conclus al comitetului, cu adfausul, ca premiele: una vacă cu vițel și una scrofă cu 5 purcei să se predee premiaților în facia /f. 7./, la locuința domnului premiante George Pop în Băsești, prin esmisul comitetului, domnul Andrei Cosma; er premiele banali se vor potea ridica de la preasidiu, pre lângă cueitanția.

V. Pentru încassarea taxelor de la membrii vechi și înscierea membrilor noi, comitetul propune a se alege o comisiune din 4 membri; er pentru eventualele

propuneri o comiss. din 2 membri. - În comisiunea pentru încassarea taxelor de la membrii vechi și noi se alege sub presidiul domnului Alesandru Pop domnii: Vasile Pățașiu, Gavril Vaida și Demetru Suciu.

În comisiunea pentru desbaterea eventualelor propuneri se aleg domnii: George Filep și Aurel Orian; er pentru esecutarea mai cu promptitudine a sarcinei primite, presedintele suspende ședința pe 15 minute.

VI. După redeschiderea ședinței, comisiunea esmisă pentru încassarea taxelor, prin re-/f. 7v./ verintele seu raporteada. Că au încurs ca taxe de membri ordinari și ajutători 94 fl. v. a. nouă deci și patru floreni, precum apare din conspectul aci alăturat; er membru pe vieția s-a făcut Andrei Cosma depunând 2 acțiuni: una de a "Economului" și una de a "Silvaniei" în valoare de 100 fl. - Aducând comitetul, atât comisiune cât și membrilor contribuenți, mulțiamită banii încurși se predau presiului.

VII. Notariul Ioan P. Lazăr.ș, cetesce scipta domnului conmembru Dr. Ioan Nichita, Înaintată presiului, - prin carea face propunerea, ca pentru mântuirea de peirea amenenția scolele nostre din cauza seraciei, - să se creedia un "Fond de învețiamânt Selagian" di ofertele benevole a tuturor românilor de anima din Selagiu, din care se ... docentu și scolele mai debil votate, pentru ajungerea căru scop, densul face un ofert anual de 100 fl. pe temp de 10 ani. / f. 8./ - Adunarea pătrânsă de cuprinsul acestei propuneri importante, la propunerea domnului George Pop de Băsești, alege 3 bărbați cari au precepere și dragoste cătră lucru în personele dlor: Dr. Ioan Nichita, Teodor Pop și Vasile Pop, Rogându-i ca judecând asupra cuprinsului acestei propuneri și întru cât s-ar uni cu statutele mamei Asociațiunii, la adunarea venitoria generale să vină cu un proiect detailat în obiectul acestei întreprinderi atât de salutară; er al propunetor pentru esemplul dat și interesul viu arătat facia de cauza noastră cultural-națională, la propunerea dlui Andrei Cosma i se votedia mulțiamită protocolare. Totodată rata l-ia de 100 fl. v. a. a și depus-o la dispușețiunea Despărțiamântului

VIII. Presidiul face întrebarea, că unde ar fi bene să se țină adunarea generală venitoria și când? - După propunerea mai multor membri se decide, ca aduna- / f. 8v./ rea generală venitoria să se țină în comuna Selsig; er defigerea tempului ținerei se concrede comitetului despărțiamântului.

IX. Pentru verificarea acestui proces verbal se aleg domnii: A. Cosma și Ioan Serbu. Nefiindd alte agende domnul presedinte la orele 2 1/2 p. m.: cu o vorbire alesă, în care muțiamesce adunarei, că au participat cu un interes așia viu și atențiune încordată desbaterile ședinței, rogă pre întreaga adunare, ca unindu-se toți și tote prin legătura solidarității să se întoarcă la vetrele lor ca tot atăția apostoli a culturei populare română, esecutânde prin religiune și sciinței și speranția firmă că sementia, care în decursul desbaterilor au presărat-o unul în anima altuia sub binecuventarea Dumnedeului poporelor va prinde rădăcini și

terenul culturale al neamului nostru, va crește, înflori și fructifica apărută de viscole de cătră ramii răspândiți a arborelui "Asociațiunei transilvane" - spre îndulcirea și nutrirea poporului român însetat de cultură; după cari mulțămînd lui Ddieu /f. 9./ dechiară siedința de închisă. D. u. S.

/s. s./Alimpu Barboloviciu, vicariul for. a Silvaniei și directorul desp. XI ca presedinte. Ioan Cherebețiu, notariu ad hoc. Ioan P. Lazăr, notar ad hoc. S-a cetit și verificat /s.s./ Ioan Serbu, memb. verific. A. Cosma.

"Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român"

Despărțământul XI (Selagian)

/ f. 10./

Registrul membrilor.

Pe anul 1890

Nr.l. crt.	Numele	Caracterul	Lociuința (localitatea p.u.)	Tacsă solvită pe cuartalul				Observare
				I.	II.	III.	IV.	
				fl.cr.	fl.cr.	fl.cr.	fl.cr.	
1.	Demetriu Suciu	advocat	Sz. Cseh	10				pre anul 1888 și 89
2.	Mihai Barbely	medic	Zsibo	5				pro 1889
3.	Vasile Pop	preot	Selsig	5				pro 1889
4.	Ioan Serbu	preot	Siciu	5				pro 1890
Acestea au solvit taxele în anul de adunare generală				15	douăzeci	și cinci floreni		
1.	Maria Cosma		Supurul de sus	10	m. v.			pro 1889 și 1888
2.	Andrei Cosma	advocat	Supurul de sus				100	în 3 acțiuni .
3.	George Füleș	advocat	Tășnad	5	m. v.			pro 1890
4.	Simeon Marinceșu	preot	Bogdana	5	m. v.			pro 1890
5.	Teodor Langyel	preot	Stremțiu	5	m. v.			pro 1890
6.	Alimp Barboloviciu	vicar	Șimleu	5	m. v.			pro 1890
7.	Ștefan Pop	preot	Babța	6	m. n.			5 fl. taxa și 1 fl. diploma
8.	G. Vaida	preot	Babța	5	m. v.			pro 1889
9.	Alesandru Costea	protopop	Oarția de jos	5	m. v.			pro 1890
10.	Simeon Oros	advocat	Șimleu	5	m. v.			pro 1890
11.	Vasile Pățaș	preot	Er. Kăoș	5	m. v.			pro 1889
12.	Teodor Pop	protopop	Ortelec	5	m. v.			pro 1890
13.	Demetriu Suciu	advocat	Sz. Cseh	5	m. v.			pro 1890
14.	Vasile Gheție	protopop	Cuceu	5	m. v.			pro 1889
15.	Ștefan Cucu	preot	Peer	5	m. v.			pro 1889
16.	Demetru Coroianu	protopop	Santău	10	m. v.			pro 1889 și 1890
17.	Mihai Borbely	medic	Zsibo	5	m. v.			pro 1889
18.	Rosalia Berinde	preutesă	Seini	2	m. a.			ajutătorie
19.	Vasile Vaida /f. 2/	teolog	Nadiș	1	m. a.			ajutătorie
Suma fl. v. a.				94				

Șimleu la 10 august 1890

/s.s./ Alimpiu Barboloviciu, vicariul Silvaniei și directorul despărțământului XI.

/s.s./ Ioan P. Lazăr, notar ad hoc.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 190/1890, f. 4 - 10 v.

45.

Către onorata Redacțiune a diarului "Transilvania" în loco /f. 1./

Alăturatele acte și corespondențe pentru redacțiune și respective pentru tipărire, au venit din întâmplare la adresa presidului Asociațiunei transilvane.

Din scisorea direcțiunei despărțământului Salagiu se vede, că cuvântarea transmisă este a se tipări întrega în foia "Transilvania", înse cu 50 exemplare mai mult, spre a se trimite acestea la numitul despărțământ, cunoscut ca cel mai activ și mai zelos din tote celelalte.

Convolutul de manuscrite transmise de cătră ilustr. Domn Cavaler I. Pușcariu în marea cunoscutului conclud al comitetului este a se tipări atât în foia Transilvania, cât și același text sepatrat în format 4° întocma conform indigitărilor coprinse în scrisorea domiisale dto Budapest 18 Decemvre 1890, alăturată la manuscript. Se înțalege de sine, ca Redacțiunea va avea a se consulta cu privire la executarea lucrării înainte de tote cu dirigentele tipografiei, cari se va comunica tot cuprinsul scrisorii respective; eară în cas de vre o nedumerire ve-ți cere și opiniunea preacuvioșiei sale a domnului archimadrid vice președinte Dr. Ilarion Pușcariu.

Ambele scrisori sunt a ni se remite la timpul seu.

Sibiu, în 1 Ianuarie 1891.

Cu totă stima,

/s.s./ G. Barițiu, pr.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 324/1890, f. 1.

46.

2v. prez. 10 sept. 1891. Nr. 356. 2 acluse și 134 fl. numerari /f. 1./

Preavenerat Comitet Central !

Am onore a suscerne sub ./ alăturat în copie autentică protocolul luat în adunarea generală a "Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" ținută la 3 August st. n. 1891 în comuna Selsig; pre lângă acea modestă observațiune că în ... despărțiemintelor fația cu teritoriul politic care cuprinde în fine acest despărțământ se află una eroare pentru că centrul despărțământului Șimleul Silvaniei e situat în comitatul Selagiului (Szilagyimegye) nu în comitatul Șimleul Silvaniei.

Totodată me aflu în plăcuta pusețiune a aduce la prețuiita cunoscinția a Preveneratului Comitet Central că cu ocașiunea acestei adunări s-a înscris de membri noi ordinari 12 inși, de la cari s-a încassat sub titlul tazei anuale dinpreună

cu competența diplomei 84 fl. v. a.

De la 10 înși membri vechi ordinari s-a încasat 50 fl. v. a. Deci suma incursă de la membri ordinari /f. 1v./ face 134 fl. v. a. De la 19 membri ajutători s-a încasat 22 fl., 50 xr.

Adunarea precum apare din punctul al X-lea a protocolului, a decis ca suma de bani incursă de la membri ajutători să se întrebuițeze spre scopul de a se arangia biblioteca despărțământului; drept acea-mi ieu permisiune a roga pre Preaveneratul Comitet Central ca să binevoiască a aproba această decisiune.

Suma banilor incursă de la membri vechi și noi ordinari 134 fl. v. a. am onore a o transpune prin asemnațiune poștală la adresa Preaonoratului Comitet Central.

În urmă rog cu deplin respect pre Preaveneratul Comitet Central ca să binevoiască a prevedea cu diplome pre membri noi ordinari înscriși cu ocasiunea acestei adunări, și pre aceia cari s-a înscris la adunarea despărțământului ținută în anul elaps în Supurul de Sus. Cuvântul de deschidere ținut cu ocasiunea adunării constituante a despărțământului-mi ieu permisiunea a-l aclude cu totă onorea sub ././, că de cumva se va afla cualificat spre acea, să binevoiască Preaonoratul Comitet a-l publica în "Transilvania", foia "Asociațiunei".

Dealtmintrea cu distinsă Venerațiune perseverediū.

Șimleu Silvaniei, la 7 Septemvre 1891.

Al Preonoratului Comitet Central, devotat cultore,

/s.s./ Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. a Silvaniei și directorul desp. XVI a Asociațiunei trans. pentru lit. rom. și cult. pop. rom.

Protocol

/f. 3./

luat în adunarea generală a despărțământului Selagian a Asociațiunei Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, ținută la 3 August n. a 1891 în comuna Selsig.

I. Reverendissimul Domn vicariu al Silvaniei Alimpiu Barboloviciu în calitate de director al despărțământului rostesc cu obicinuita sa elocinția și întrerupt adese de prelungite aplause un cuvânt de deschidere în care accentuând sublimul scop al Asociațiunei, menirea românului spre civilizație, cultură și progres, despicând marcante hotare între cultură și lux, îndemnând îndeosebi inteligenția la spriginirea Asociațiunei, și aretând necesitatea contopirei despărțiemintelor - celor două Selagian și Chioran /f. 3v./ într-unul dechiară adunarea de deschisă la 1 și 1/2 din di.

2. Corul vocal din Șomcuta Mare intonează cu mult succes "Adunare prea dorită".

3. M. On. D. Teodor Indre, paroc protopop local dice ospeților un călduros "Bine ați venit".

4. Urmeza la cuvânt dl Andrei Medanu, posesor în Șomcuta Mare, care cu durere constată că inteligenția română din di în di se împutinează și cu deosebire

în gimnasiile ungurești se pun fel de fel piedici tinerilor români. Reflecând apoi la cuvintele paroc protopopului Teodor Indre, dice că nu este pentru ce a se scusa de a provide ca nu chiar orășenească, căci scopul ăstor feluri de adunări este încă mai sublim, și că Românul numai să dea la țintă se satisface cu puțin.

5. Dl Andrei Cosma propune să se aleagă no- /f. 4./ tariul ad-hoc, apoi constituirea unei comisii care ar avea să conscrie membri noi și vechi și să încaseze taxele și în fine care să censureze și rezumeze referada comitetului preste celea săvârșite în decursul anului trecut. /ad. 5/ Notariul ad hoc se alege cu aclamațiune Georgiu Stanciu, preotul Tășnadului și a Sarvadului, er în comisiune se aleg dnii: Nicolae Nilvanu, avocat în Șomcuta Mare, Florian Cocian, avocat în Cehul Silvaniei, Dr. Florian Stan, profesor și Ioan Serbu, paroch protopop.

6. Presidentu dă cuventul comisiunei pentru conscrierea membrilor noi și vechi și pentru esamenarea referat. /ad. 6./ Comisia spuen pre scurt prin rostul notarului ad hoc, Georgiu Stanciu, că fiind anul trecut în transit de latarea veche la cea nouă nici activitatea nu a putut fi așa mănosă; că s-a susținut cu credința ... cu comitetul central al Asociațiunei, și care cest din urmă a luat spre sciința apro- /f. 4v./ batoare cele isprăviile și adunarea din anul trecut, că comitetul central prin ședința sa ot Sibiu, 24 Septemvre 1890, Nr. 24, conform celor decise în șiedința II a adunarea generală a "Asoc." ținute în 28 August a. trecut în Reghinul Săsesc, plasa a se aronda despărțiemântul Șiomcutei Mari în cel al Selagian; anumit susținându-se teritoriul despărțiemântului Selagian de până acum a caestuia i se vor adăuge comunele din cercul Șiomcutei Mari ff Sătmariu. Comitetul despărțiemântului a mai ținut la 28 Iuniu a. c. șiedința în care a hotărât ținerea acestei adunări generale în 3 August în Selsig, cea ce fiind vorba și de arondarea cea nouă, s-a făcut cunoscut publicului pe calea diarelor nostre dilnice și pe calea oficiilor protopopești. Comitetul n-a scăpat din vedere nici instrucțiunea poporale. A făcut să se premieze 20 învețiatori zeloși care au să producă document /f. 5./ din partea senatului scolariu despre reușita examenului dat, care documentare are să fie confirmat, eră protopopul con/cervent ?/ condiția ei s-a pus docenților ca să fie membri câte cu 1 fl. atât a "Asociațiunei" cât și a "Reuniunei Învețiatorilor Români Selagieni" și acesta să ea a fi solvit.

Între cei de o potrivă meritați vor fi preferiți cei ce au dat ezamene și cu scola adultă și cari vor fi alcătuit choruri vocale, etc.

Se constatezaq că unde preotu și învețiatoru au lucrat umăr la umăr instrucția înflorește er preste tot se constatează un progres satisfăcătoriu.

Premiile se compun din ofertele benevole ale mărinimoșilor patroni a scolei.

Comisia prin rostul M. ... Ioan Serbu prot. dă sema despre rezultatul conscrierei membrilor și despre taxele incurse. Amesurat acestora în chip de membri auxiliari au solvit câte un floren /f. 5v./ : Petru Robu, învețiator în Oarția de jos, Victor Colceriu, medicinist, Ioan Cosma, 50 xr., Georgiu Stanciu, preot în

Taşnad-Sarvad, Dr. Georgiu Pop, candidat de avocat, Lazăr Iernea, preot în Tarci, Augustin Osian, preot în Supurul de sus, Ioan Vasvari/Bârsăul de sus, Petru Caba/Cheud, Ioan Bâncaşiu/Selsig, Gregoriu Pop/Achiş, Ioan Simeon, Petru Ostate (Curiteu), Gregoriu Tămaşiu, Miculescu N. N., notariu, Iuliu Lobonţ (Gârdani), Ştefan Szabo, preotul, Demetriu Pop, preot. Total = 22 fl. 50 xr. Însemnând că Ioan Cosma a folosit 50 xr., er Ioan Vasvari N. N., notariu câte 2 floreni.

Membri vechi cari au solvit câte 5 fl. anuali sunt Ioan Dragomir, Ioan Serbu, protopop, /f.6./ Demetriu Suci, adv. Cehu Silvaniei, Vasile păţcaş, preot, Hotoan, Alimp Barboloviciu, vicar al Silvaniei, WSimeon Oros, avocat în Şimleul S., Gavril Vaida, preot în Bobota, teodor Pop., protopop, Ortelec, Andrei Medan., posesor, Şomcuta mare, Teodor Lengyel, preot în Stremţiu. Total = 50 fl. Membrii noi solvind 6 fl. sunt: Ilie Pop, docente în Şomcuta Mare, Teofil Dragomir, protopop în Lupoia, Ilie Buchia, notar cercual în Colţirea, Nicolau Nilvan, avocat în Şomcuta M., Ioan Gheţ(?), profesor în Năsăud, Gavril Cherebeţiu, preot în Odorheiu, Petru Pop, preot în Babţia, Ioan Dose, prot. în Secalasiani, Vasile Mureşian, preot în Lucăcesci, George Maior, preot în Nadişul Român, Emiliu Bran, preot în Biuşia, Mihai Bohăţiel, posesor în Supurul de Sus, Vasile Gavriş, Vasile Pop, preot în Miresiul Mare. Total = 84 fl. de la toţi membri de tustrele categoriile au incurs iară /f. 6v./ 22, 50 + 50 + 84 = 156 fl. 50 cr., adică una sută cincizeci şi siasă floreni şi 50 cr. v. a. Numerul membrilor: a) auxiliari = 19; b) noi ordinari = 12; c) vechi = 10; - 41.

7. Reverendissimul Domn Alimpiu Barboloviciu în calitate de presedinte, pune la ordine premiarea înveţiitorilor. Se cetesc patronii cari au oferit premiile anume: 1. Georgiu Pop de Băs., 1 vacă; 2. Georgiu Pop de Băs., 1 scofă; 3. Dr. Ioan Nichita, 4 galbini; 4. Advoc. Florain cocian, 20 fl. v. a.; 5. posesor Ioan Pop, domnin, 10 fl.; 6. Andrei Cosma, Sup. de Sus, 10 fl.; 7. A. Barboloviciu, vicar, 10 fl.; 8. I. Serb - Manu(?), 10 fl.; 9. Teodor P. Coroian, 10 fl.; 10. Suci Pop Alex., 10 fl.; 11. V. Chira(?) Gheţie, 10 fl.; 12. A. Costea - Indre, 10 fl. Adeca: una sută floreni, patru galbeni, una vacă şi una scofă. Acestea premii s-audistribuit în modul următor: /f. 7./ 1. Ioan Chira, Băseci, 1 vacă; 2. Ipate Teodorean, 1 scrofă; 3. Teodor Varna, 4 galbini; 4. Ign. Birlea, 20 fl.; 5. Gavril Hossu, 10 fl.; 6. Ioan Gozman, 10 fl.; 7. Ioan Crule(?), 10 fl.; 8. Gavril Aluaş, 10 fl.; 9. Const. Albu, 10 fl.; 10. Petru Bobu, 5 fl.; 11 X. Bolbea, 5 fl.; 12. Petru Longin, 5 fl.; 13. Ioan Batiu(?), 5 fl.; 14. Corul vocal din Şomcuta Mare, 5 fl.; 15. Choral vocal din Birseu, 5 fl.

8) Reverendissimul Domn Vicar A. Barboloviciu şi cu dânsul fostul comitet demisionează pe motiv, că contopindu-se desp. Chioran cu cel Selagian, vede de lipsă compunerea unui nou Comitet pentru îngementul despărţ. nou. (ad. 8.) Protopopul Teodor Pop, nu vede motivat şi destul schimbarea vechiului comitet la cea ce reflectează dl. Andrei Cosma, că în noul comitet are să fie reprezentaţi şi

Chiorul. Er dl avocat Nicolau Nilvan, între aplauze generali laudă și salută înbinarea ce- /f. 7v./ lor două despărțiaminte vechi. Deci cu aclamațiune se constituiesce noul comitet în persoanele următorilor. President-director - Alimpiu Barboloviciu, vicar a Silvaniei, Georgiu Pop de Băesci, Florian Cocian, avocat, controlor, Ioan Sârbu, protopop, Dr. Ioan Nichita, avocat, Dr. Ioan Manu, Nicolae Nilvan, avocat, Andrei Medan, posesor, Casiu Man, Teodor Pop, preot, Andrei Cosma, dir. al Silvaniei, Ioan Dose, preot, Aug. Vicaș, preot.

9. Dl. Andrei Cosma accentuând că activitatea desp. din trecut este prea neconstantă și casuistică și indicând la noul teren a asilelor de copii " cercare să-l înbrățișeze Asociațiunea" face următoarea propunere de rezoluțiune "Adunarea generală a despărț. Selagian, luând la desbatere propunerea dlui Ioan Nichita, avocat în Zelau referitoare la crearea unui fond pentru ajuto- /f. 8./ rarea scolelor poporali făcut-am în adunarea generală ținută la 3 August a 1890 decide. Avend în vedere starea nemulțumitoare a scolelor poporali ce se află pe teritoriul acestui despărțiemint precum și dotarea cea slabă a învețiatorilor, er de altă parte necesitatea de a redica asile de copii, conform articlului de lege din 1891, adunarea generală salută și primesce cu bucurie propunerea drului Ioan Nichita și considerând că prin crearea unui asemenea fond s-ar atinge mai cu rezultat scopul prea sânt al Asociațiunei Trans. pentru literatura română și cultura poporului român, și având în vedere drepturile și datorințele ce se cuprind în regulamentul despărțiemintului pentru membrii asociațiunei determineză a0 că în scopul susnumit se-și creeze un fond sub numirea Fond scolastic al despărțiemintului XVI /f. 8v./ pentru spriginirea învețiamântului la poporul român de pe teritoriul despărțiemintului. b) Acest fond se va înființia din contribuiri benevole a poporului român Selagian, Chioran precum și din ofertele altor mărinimoși și iubitori de cultură a poporului român.

c) Din suma incursă în acest fond, până nu va ajunge la 5 000 (cinci mii floreni) nu se vor face ajutoare, ajungând înse fondul la suma aceasta, jumetate din fructele (procentele) aceleia se vor folosi pentru destinația lor, er ceialaltă jumetate se adauge la capital și numai după ce se va dobândi suma de 100.000, o sută mii (floreni) se va împărți tot procentul pentru ajutoare.

d) Comitetul acestui despărțiemânt se însărcinează ca în propriul său cerc de activitate să stabilească un regulament conform căruia s-ar încassa sumele dăruite în folosul /f. 9./ incurs.

f) Atât acest conclus al adunarei generale cât și regulamentul respective, statutele care se vor elabora conform p. d) va avea valoare numai după aprobarea din partea comitetului central. Se însărcinează, deci comitetul acestui despărțiemânt a presenta conclusul present, precum și statutele referitoare la acest conclus spre confirmare și aprobare la Comitetul Central. Despre rezultat să se raporteze la adunarea proximă viitoare. (ad. 9) Avocatul Nicolae Nilvan crede de consult ca

să ajungă la /f. 9v./ 100 000 fl. să se capitalizeze cel puțin 1/10 parte, er dl George Pop din Băsesci recomandând propunerea spre primire dice ca prin acesta s-ar corege cea ce am greșit în trecut cea ce ar fi 1/2 dobândă.

Adunarea primesce propunerea dlui Andrei Cosma cu modificarea dlui Nicolae Nilvan, deci roagă presidiul să enunție. R. Vicar Alimpiu Barboloviciu în calitate de president enunția de primită cu modificarea propusă de N. Nilvan, propunerea de rezoluțiune a dlui Andrei Cosma referitoare le înființarea unui fond scolastic spre spriginirea învețământului.

10) Andrei Cosma propune ca taxele incurse de la membri ajutători să se lase la despărțământ spre scopul de a se arângia o bibliotecă a despărțământului /f. 10./ -(ad 10) Adunarea primesce cu acel avans ca comitetul să ceră la caesta încuviințarea ulterioară a comitetului central și rogat presidiul a enunția de primită și acestă propunere.

11) Dl. Ioan Serbu, protop, propune ca bisericele și alte corporațiuni să fie provocate a se face membri de ai "Asiațiunei". -Precând dl. Andrei Cosma este în contra provocărei, dl George Pop de Băsesci spriginesce propunerea, deci primind adunarea se enunția de primită propunerea prot. Serbu.

12) Dl A. Cosma propune ca nou înfrățitul despărțământ să porte numele de "Selagian Chioranu". -(ad. 12) Se primesce cu unanimitate și enunția pre presedinte.

13) Presidentul propune ca despărțământul să fie reprezentat est an la adunarea generală din Hațieg (f. 11.), Andrei Cosma, m/p, Ioan Serbu, m/p.

Pentru autenția copiei: /L.S., ss./ Alimpiu Barboloviciu, vicariu for. a Silvaniei și directorul despărțimentului.

/f. 11 v./ Nr. 356/891.

Protocolul adunarei generale a despărțământului XVI a Șimleului Silvaniei, ținută la 4. Aug. 1891 în Selsig.

/f. 12./

Cuvânt

la deschiderea adunărei generale constituante a despărțământului XVI "Șimleul Silvaniei" a Asociațiunei transilvane, ținută la 4 August 1891 în Comuna Selsig - prin directorul despărțământului Alimpiu Barboloviciu.

Sunt momente solemne în viața muritoriului, când spiritul omului nu este în stare a da expresiune fidelă simțămintelor, de care unduleză alvia inimei sale, prin cuvinte, ci numai prin lacrimi ferbinți; când spiritului omului înălțiat într-o regiune mai înaltă se deschide un orizont așia de vast al cugetărei, cât darul vorbirei nu e capabil a investi darul ramificat al spiritului în cuvinte corespudetore; când omul pământean se simte forte mic față cu scânteia dumnezeirei - care strălucesce într-însul și-l apropia, îl înalță pe el cătră prototipul seu, cătră Dumnedieu. Pentru acestea momente serbătorești vorbitoriul e numai organul

executiv și tălmăcitor al unirei spirituale, înpletite de-a dreapta lui Dumnezeu, din simțemintele inimilor celor de față, care simțeminte în modu cetitoriu se oglindează în ochii tuturor. Și tocmai această înpregiurare, ce ni dictează concertul sublim al simțemintelor inimilor D-vostre celor nobile pătrunse de momentuositatea serbăto- /f. 12v./ rei de adi, ceia ce au ... să cuvintez mi-a creat în locul care din încrederea româniei din Silvania îl ocup nedemnul, de 17 ani, pentru că sum convins, că nu l-am umplut asia precum pretind interesele multifarie și vitale a națiunei mele, a pozițiune preclăt de onorifică e pusețiunea în acest minut solemn, pentru că stau față în față cu lamura româniei, mi se desfătează, nu numai ochii corpolati, ci ci ochii spirituali, în fația unor bărbați, pe care n-am fost fericit a-i putea venera până acum, și a-mi împlėti simțemintele inimei la peptul său, în cununa simțemintelor nutrite în inimele d-vostre. Grea, dar înaltă e pusețiunea mea în acest moment sevătoresc, pentru ca în fața iubitei mele maice națiuni să-mi scadă ochii spiritului meu în rodele strălucitoare ale gloriei străbune a neamului meu și picur lacrimile recunoscinței pre rane fipte prin furtunile celea seculare sinului celui dulce al iubitei mele națiuni.

Dacă e sânta și maiestosa și însuflețitoare de respect înaintea noastră personă maicei nostre fizice, care ne-a purtat în sânul său ne a lăptat, fine a făcut lacrimile prin sărutările sale; și dacă când o întâmpințm nu scim, ce vom face mai întâi: sărutai-vom mâna și fația, sau întreba o vom: Maică dulce ce-ți lipsesce? Flămândă sau înșelată ești ca să te mângâi. Dacă fața ... individi singurateci și care a întemeiat o familie. Suntem datori a presta tributul necunoscinței, cu cât mai vârtos ni se umple sufletul de pietate sântă și recunoscinția firescă, când stăm față cu mama nostra națiune, care și adi î-și portă înălța a sa frunte brăzdată de fortunele seculare /f. 13./ și să o întrebăm: Maică dulce, flămândă, înșelată ești? Cu ce să te mângâiem? Ear maica națiune ne resunde: Însetez de cultura și învețiatura voastră, a fiilor mei !

Onorată Adunare ! O înpregiurare î-mi umple inima de bucurie și sufletul de curaj sânt, căci ca Român, care cuget, simțesc și lucru românesc, stau față cu confrății români, cari sunt cnvins că asemenea cugetă simțesc și lucră ca Români.

Am venit la voi, fraților, ca arborând în mijlocul vostru, drapelul culturei românesci, a poporului și țeranului român să grăvăm pe acela prin penelul întins în simțemintele inimilor nostre emblema asigurătorea de reușirea întreprinderilor solidarare "viribus unitio", și să continui opul sublim alrenascerei neamului românesc, început în altariul crucei prin salvatorul omenimei Christos, care prin lacrimile divine vârste pentru decădința neamului său, a picurat în inimele nostre virtutea iubirei mamei națiunei nostre și ni-a dat învețiatură și exemplu, că opu renascerei fiecărui neam se pote împlini și singur prin sciință, virtute, labore și sacrificiu. Oare promite rezultat dorit opul sublim dar storcător de sudori crunte al regenerării poporului român ? Promite, deorece și prin rezultatele obținute

până acum, pe terenul refacerii și cultivării poporului român este deplin constatat, că mintea Românului îsetoșează după fălănarul sciitei și inima lui îsetează cu căldură după scânteia culturai /f. 13v./

Poporul țieran Român merită a asuda pentru renașcerea sa, deoarece are viitoarerol însemnat în concertul popoarelor Europei civilisate, ear chezășuirea viitorului poporului român e întemeiată pe trecutul lui cel desăstros. Pentru că un popor, pre care sub durata apesărei seculare, nu-l pot despărți de cătră limba, naționalitatea și legea sa strămșiască, nici rane usturătoare înfipite prin lovirile sortei neîndurate, ci acelea le a păstrat ca pre nisce clenodii scumpe în sacrariul stimei sale, acelui popor a vitalitate, are putere de viația pentru că precum aurul în foc se curătesce și probeză, așa și credința Românului în văpaia suferințelor seculare s-a probat.

Onorată adunare ! Dumnedieul părinților noștri prin geniul popoarelor, care a vărsat lacrimi fierbinți preste cătușele popoarelor subjugate a înălțat sorele libertății și pe orizontul poporului român, care pre focul său divin a topit lanțurile subjugărtă nu numai de pe brațele lui, ci și de pe mintea și inima lui, și poporul român devenit liber și demn preste persona, voința și cugetarea sa, și-a înălțat fruntea brăzdată de furtunele seculare, ca să petrundă întrânsa radele binefăcătoare ale sciinței și a deschis inima, ca să o străbată căldura civilizațiunei. Vedând bărbații providențiali ai neamului nostru /f. 14./ eșiți din sânul poporului (Andrei și Alexandru și alți asemenea ale căror spirite clarificate și adi planeză asupra sortii poporului român ca popor cel liber însetează după sciință și cultură, s-au concentrat radele sciințelor într-una și formând din acelea un sore strălucitor, l-a înălțat în orizontul națiunei române și i-a luminat, i-a făcut diuă preste terenul, care îl cultivă. Acest far luminos, acest far strălucitor, care dă direcțiune culturai în terenul națiunei române e "Asociațiunea Transilvană pentru literatura română și cultura poporului român".

Scim și experăm, că autorul naturei în nemărginita sa înțelepciune, spre a lumina lumea fiziă, diua și noaptea, a aflat de bine a înfrumuseța bolta cerului, afară de soarele strălucitoriu și cu miliarde de stele, planete, caretote-și împrumută strălucirea din lumina soarelui; asemenea și bărbații noștrii providențiali, voind ca lumina soarelui "Asociațiunei Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" să nu fie localizată, ci să-și reverse rodele sale binefăcătoare preste întregul orizont al românismului unde numai se află suflet, care suspină după cultura și sciința românească, a dislocat în orizontul cultural a "Aso- /f. 14v./ ciațiunei" mai multe steluțe sub numirea de despărțăminte, ca acelea lumi scânteii împrumutată de la mama soră adecă de la "Asociațiune", în adunarea generală ținută în Reghinul Săsesc la 17 și 18 August 1890, după arondarea cea nouă a Asociațiunei, în cele 33 despărțăminte al Șimleului și al Șomcutei mari, le-a topit în unul sub numirea despărțământul Șimleului al XIII.

Onorată Adunare ! În unire e putere, pentru că mai multe forțe spirituale, materiale, deși modeste, întrunite pot produce rezultate îmbucurătoare. Afar de acesta este deosebire între lucrare dezvoltată prin individi singuratici în mod separat pe ori și care teren, și-ntre activitatea dezvoltată prin toți, acei individi, dar împlețiți în legătura spirituală a unei însoțiri, ca corp moral, pentru că, după axiomă: "exempla trahunt" asemenea secerătorilor care lucră laolaltă de la soții lor de muncă fiecare împrumută zel și însuflețire spre lucru. Prin întrunirea celor două despărțăminte s-a înmulțit și terenul încredințat muncii noastre, însă s-au sporit și forțele spirituale și materiale; ear sporirea puterilor trebuie să ne potențeze și zelul spre lucru.

/f. 15./ Nu putem dice: "mensis magna, operari, autem pauci" ci și "mensis magna operari autem multi". Vast e terenul cultural cuprins în cadrul despărțământului celui nou, și pote să fiă și părți, pe unde n-a pătruns însă acarul culturai, dar tocmai petru aceea s-a contopit aceste două despărțăminte, două stele în lună ca lumina lor concentrată devenind mai mare și mai puternică, să-și respândescă rodele binefăcătoare cu o putere mai mare și extensivă și intensivă în tote direcțiunile, în tote păturile societății românesce și ore cine sunt aceia, care constitue steua lucindă a cărei chemare sântă este a lăți rodele culturai în sânul poporului român ? Inteligenției mirene și bisercești române îi incumbe datorința de a premerge cu fălinarul culturai pe tote terenele vieții sociale. Deci să lucrăm cu toții pentru că nici o poziție socială, fie înaltă, fie mică, nu ne pote mântui sau scuza de datorința sântă de a conlucra cu puterile nostre spirituale și materiale la ridicarea edificiului cultural al neamului nostru, sub care, singur se va pute scuti națiunea noastră în timpurile viitoare. Nu este Român cărturar care să nu datorească națiunei sale pozițiunea onorifică, care o ocupă; națiunea ne-a născut, noi să o crescem ! Și dacă fiecare dintre noi în totă viața se va lucra pentru prosperitatea neamului seu, nici interesul capitalului moral împrumutat de la națiune nu-l va pute răsplăti, să punem în mișcare tote mijlocele care ne garantează și asiguresă ajungerea scopului sublim /f. 15v./ între cari după modesta me opiniune sunt următoarele: să începem adi și nu mâne sau poimâne, pentru că Europa a înălțat în fruntea poporelor drapelul culturai și civilizațiunei și tote poporele pe întrecute înainteză; să nu stagnăm nici un minut, deoarece a stagna pe cariera culturai înseamnă a regresa. Dar, să lucrăm tată și mamă în familiă, învățătorul și școla, profesorului de pe catedră, /...?/sclaru, preotul de pre amvon, iuris-consultul și avocatul pe terenul său de activitate; ear poporului țeran să-și pregătească terenul inimei și al ingerului său, spre a primi sămânța culturai și a înepătaturei, care singură îi pote croi un viitor mai fericit, pentru că acel popor va ave viitor, care va ave carte, și al aceuia va fi pământul care va ave cultură. Să îndemnăm pre sucrescentele tinere ale poporului nostru, ca să îmbrățișeze măiestriile și industria, pentru că singure aceste deschid națiunilor sorginții unei stări spirituale și

materiale însuflețitoare.

Să lucrăm în direcțiunea îndegetată de cătră mama "Asociațiune", pentru că de la acest sore strălucitor primim lumina. Să lucrăm pe tot locul, și între tote împregiurările da în una și aceeași direcțiune să lucrăm neîncetat, fără întrerumpere. deci spre crescerea și cultivarea unui individ se rece baremi două decenii atunci spre cultivarea și educarea unei /f. 16./ națiuni se recer tot atâți secolii, pentru că dacă un individ are a da de pedeci pe cariera culturei sale, câte stavile nu se rostogolesc în mersul carierei culturale a unei națiuni ? Câte greutăți are a suporta și câte furtuni a brava.

Să nu identificăm cultura cu luxul, pentru că laolaltă sunt inimi conjurali, unul în contra altuia; cultura adevărată iubește virtutea, sciința, laborea, sacrificiul și parcimonia sau cruțarea pânț când luxul nacse păcatul, tâmpireaingeniului, moliciunea și lenea, egoismul și dilapidarea sau predarea averii. Să nu ne însușim cultura străină, ci proprie românească; pentru că Creatorul a depus în mintea și inima Românului, ca într-o mină bogată, tesauru tuturor facultăților nobile; să le scoatem acelea la iveală și să le cultivăm pe baza limbii și spiritului nostru național, și atunci vom avea cultură proprie și permanentă, până când, dacă vom importa în sânul neamului nostru cultură străină, cu acela dimpreună vom împărți și luxu și datinile străine și cultura nu ne o vom pute însuși, ca necompatibilă însușirilor și giurstărilor poporului român, și numa vom rămânea cu pasiunile și carte importate cu cultura străină. /f. 16v./ Să nu adoptăm ideea răăcită, că cartea și cultura nu sunt compatibile cu cornele plugului, cu sapa , cosa, secerea, cânepa, fusul și resboiul, adecă că cel ce scie carte să nu lucre; pentru că numai acela, care scie lucrul, e în stare să și dirigă, apoi togmai cartea ne înveția, cum să muncim mai rațional, ca fructele să fie resplătitoare pentru ostenelele, ba incumbă datorinția a deda și pe poporul țeran cu agricultura, horticultura, pomăria, stupăria națională.

Să ne îmbrățișăm produsele literaturii nostre naționale și diaristice, pentru că literatura și diaristica sunt barometrul după care judecă opiniunea publică a Europei civilisate gradul de cultură, la care s-a avântat cutare națiune. pentru că și coloanele aceleia, ca într-o oglindă, vedem relecțiunea fidelă a activității spirituale și mateiale a cutărei națiuni, pe toate terenele vieței sociale, adecă a literature, industriei, comerciului, economiei naționale. Dar totodată e terenul acela, pe care își mesura tote poporele lumi puterile lor spirituale și materiale și prin punerea în lucrare a acelora se documentează înaintea lumi vitalitatea și dreptul ori și cărei națiuni de a fi înșirată în rândul popoarelor civilisate ale Europei.

Prin urmare încă e mai lătită și prin mai multe foi periodice în tote direcți- /f. 17./ unile reprezentată diaristica unei națiuni și din ce e mai numeros publicul, care își află nutremântul ingeniului și animei sale în produsele diaristice ca într-un sorginte dătătoare de viață spirituală, de aceea are drept mai mare respectiva națiune de a cuprinde un grad mai înalt între poporele civilisate.

În urmă tote năsuințele noastre trebuie să le încarnăm cu un postulat principal, cu condițiunea "sine qua non" că în toate întreprinderile să exilăm, să excludem separatismul și egoismul din mijlocul nostru, acest moloch, care a înghițit multe întreprinderi sante și salutare și cu sacrificarea eului să înălțăm pe pedestalul inimelor noastre altariul virtuții, solidarității, și pe acela toți, mici și mari inteligență și popor, țeran, femei și bărbați, să punem pentru cultura și renascerea națiunii noastre și a poporului țeran, sacrificiile ingeniului, inimii și ale averii noastre, și uniți în cugete, simțuri și fapte. să înrolăm sub drapelul "Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" înălțat în mijlocul nostru prin însă-și mâna mamei noastre națiuni, înscriindu-ne de membri ai aceieia, precum suntem mem- /f. 17v./ brierii uneia și aceleia-și națiuni.

După acestea mulțumim preanonatei adunări pentru prețuita atențiune cu care a binevoit a mă asculta și implorăm de la părintele îndurărilor lumina harului ceresc, preste lucrările noastre din ziua de astăzi, mă simt fericit a declara ședința de deschisă.

Onoratei Redacțiuni a foei "Transilvania"

/f. 18./

Loco. D-lui Z. Boiu ! (ss. indescifrabil) 23/12. 91. (ss. indescifrabil). Nr. 356/1891.

În conformitate cu concludul comitetului subsemnat din ședința de la 9 Decemvrie a. c., pt. prot. 252, se transpune Onoratei Redacțiuni, în alăturare sub. /., "cuvântul de deschidere" rostit la 4 August a. c. în adunarea generală a despărțământului XIII (Șimleu) de către directorul acelui despărțământ, cu aceea, ca Onorata Redacțiune, aflându-l corespundător, să-l publice într-unul din numerii proximi ai organului Asociațiunii.

Sibiu, în 22 Decemvrie 1891.

Pentru comitetul As. tr. pentru lit. r. și cult. pop. român. (ss. indescifrabil.)

/f. 19./

Onoratei Direcțiuni a despărțământului XIII (Șimleu)

al Asociațiunii Transilvane în Șimleu Silvaniei

Nr. 356/1891

Cu provocare la hârtia Onoratei Direcțiuni, dto. 7 Septemvrie a. c., nr. 1, prin care s-a subșternut, pe lângă suma de fl. 134 v. a., taxa de la membri vechi și noi, spre revisuire protocolul adunării generale a despărțământului XVI (Șimleu), ținută în 3 Augst a. c. în comuna Selsig, dinpreună cu aclusele aceleia și cu provocare la cuprinsul protocolului subșternut, subsemnatul comitet, în ședința sa de adi, a luat următorul conclud: A se descrie concludul de la pt. prot. 252. Acest conclud se aduce la cunoștința Onoratei Direcțiuni spre scire și conformare.

Din șed. de la 9/12 1891. exp. 19/12. 91. exp. G. B.

Arh. Stat. Sibiu, fond Astra, doc. nr. 356/1891, f. 1 - 19.

**DOCUMENTS REGARDING ASTRA'S DEPARTMENT
IN SALAJ COUNTY (1879 - 1891)
(SUMMARY)**

The author continues publishing the series of documents regarding ASTRA's developing activity (XI) in Salaj county since its foundation (in the year 1870) up to the Great Unification from December the 1st, 1918.

The documents are archived in "ASTRA" funds at the National Archive – Sibiu county Department and "IOAN ARDELEANU-SENIOR" funds at the National Archive – Salaj county Department.

We have selected these documents and presented them in 46 appendages covering many activities that have been made by the inhabitants of the Salaj department between 1871 - 1891.

MEMORIA DOCUMENTELOR BIBLIOTECII ASTRA: GEORGE POP DE BĂSEȘTI

VOICHIȚA BIȚU

Moigradul, cu ruinele Porolissumului, a rodit miraculos, dând românilor de pretutindenți nume și fapte exemplare din aceasta parte de nord - vest a țării. Alături de Grigore Maior, Ignatie Darabant, Ioan P. Alexi, Simion Bărnuțiu ori Iuliu Maniu, numele lui George Pop de Băsești se reține cu firescul și obișnuința de a remarca și memora caractere și fapte emblematică.

Păstrate în fondul tradițional al Astreii, scrisorile semnate de George Pop de Băsești și adresate în majoritate fiicei Elena iar câteva soțului ei, au putut fi constituite în Fondul Elena Pop Hossu Longin. Ea însăși o personalitate a vremii prin înfăptuiri rezonante (buna mânăitoare a condeii, persuasiv orator, întemeietoarea Reuniunii femeilor române din Sălaj și Hunedoara, creatoarea atelierului de țesătorie și cusături românești din Orăștie), președinta Uniunii femeilor creștine își prețuiește descendența și o onorează.

Correspondența lui George Pop de Băsești, păstrată în compartimentul colecțiilor speciale al Bibliotecii ASTRA cantonează evenimente, trăiri și preocupări din perioada 1894 - 1895, una singură mai târzie - 1901 - adresată lui Iosif Vulcan. Redactate în cerneală neagră, pe hârtie obișnuită ori chiar pe file de caiet școlăresc, dimensionate diferit, potrivit cantității de sfaturi, comentarii, relatări ori cereri numerotate despre probleme ce se doreau imperios cunoscute, epistolele nu invită cercetătorul la o lectură facilă. Fraze adesea supradimensionate, presărate cu regionalisme și arhaisme, toponime ori nume de persoane greu de verificat nu pot constitui opreliști în conturarea profilului omului George Pop de Băsești: gospodar avut, tată iubitor, stăruitor în a nu risipi ce a adunat și generos cu cei merituoși. Reluarea cuvântului final din pagină pe următoarea este un amănunt ce ține de conduita redactării la acea vreme (vezi colon - titlul) dar și sublinierea unei trăsături de caracter: rigurozitate. Cuvintele, pasajele sau cifrele ilizibile le-am marcat între paranteze drepte, dar ele nefiind numeroase nu vor afecta economia întregului. Parte din epistole s-au păstrat cu plicurile originale,

cu toate însemnele poștale, importante și de folos în datare și localizare. Am respectat în general normele de scriere ale semnatarului (chiar și inconsecvența în redactarea numelor de persoane) din dorința de a putea reține realitatea acelor vremi. Modeste calitativ, ca și hârtia de scris, trădează și ele cea mai pregnantă calitate a caracterului său: cumpătarea. Formulele de început ca și cele de încheiere trădează latura duioasă a tatălui îndepărtat de cei dragi.

Întemnițarea la Vaț este poate cea mai schilodită răsplată pe care o putea primi un asemenea luptător român pentru binele românilor. Pentru a reface, fie și la scară redusă, atmosfera aceluia timp voi oferi un scurt citat:¹

În temeiul sentinței Nr. 6002–1894/bf. a Tribunalului din Cluj, primprocurorul acestui tribunal, cu ordinul Nr. 3304–1894/fii, cere imediata ei executare: deținere, excortare jandarmarescă de acasă și până la temnița din Vác, iar acolo arest de un an. Locotenentul din jandarmarie, Polyánszky Dénes, staționând în Casovia (Kosice), însoțit de șase jandarmi, la 26.7.1894, orele 21^{1/2}, lasând cinci jandarmi la uși, însoțit de un sergent, intra în sufragerie, unde G. Pop de Băsești răsfoiește ziarele și întocmește poșta pentru a doua zi. Cerând obișnuitele scuze, îi arată ordinul pe care trebuie să-l execute. I se mai dă un scurt răgaz de nici 12 ore, până dimineața la orele 10. Atunci e ridicat și dus la Baia Mare. De aici, odată cu prietenul și tovarășul său de lupte, Vasile Lucaciu, parohul din Sisești, e transportat prin Dej la procuratura din Cluj. Aici li se despart drumurile, Ioan Rațiu, V. Lucaciu și I. Coroianu sunt trimiși să-și espășească păcatul dragostei de neam la Seghedin, iar G. Pop de Băsești, și ceilalți condamnați în procesul «Memorandului», la Vác.

Spărgând cronologia fondului corespondenței, am optat pentru scrisorile expediate din temniță. De regăsit în B.A. la cota M.CL 1/1,² datată: Vat 31/7.894, ea este adresată fiicei Elena și este mărturia primelor impresii ale celui pedepsit, atenuate, cu siguranță, de dorința de a nu-i înspăimânta pe cei de acasă. Cele două foi de manuscris autograf, dimensionate 290 x 230 mm, sunt luate dintr-un caiet de matematică. Duioasa formulă de început cât și enumerarea pe puncte a sfaturilor ce privesc bunul mers al gospodăriei nu sunt decât dovezi ale caracterului echilibrat ce nu se va lăsa alterat de primejdiile detenției nemeritate.

Vat 31/7.894

Scumpa Tati!

Eri pe la 10 ore am sosit aici în pace despre ce Tia depesat Francisc. Pe consoti iam gasit sanatosi si bine dispusi, cari fiind deja dedati cu viata asta sia dat tota silinta seme informeze si cu adevarata lor jubire si stima frateasca semi netezasca primele impresiuni decari este fieste care nou colon preocupat.

1. Georgescu, Ioan. *George Pop de Basesti*. Oradea: Ed. Asoc. Culturale ASTRA, 1935, P. 82.

2. Scrisorile prezentate se găsesc în Biblioteca Astra, la cotele M.CL 1/1...1/6.

La intrare ma primit dragalasul si purure bine dispusul Domide cu "Se traiasca Bade George" iera present si directorul inchisorilor un barbat voinic si cult carele fata de noi toti dovedeste multa buna vointa in cadrul instructiunilor si regulamentelor cari fireste ca elu obligu si pe dinsul si pe noi.

De altcumu chilii avem curate si acomodate apoi servitiu prompt, menage comunatati o primim din orasu cu 22 fl la luna; comunicam peste zi de la 6 ore demineata pana la 9 seara liber in curte si in spatiore deosebite destul de racorose a edificiului, cu un cuvent *afara de libertate personala* altceva nu ne lipsesce; numai sanatate sene darueasca bunul Dumnezeu bunul Dumnezeu apoi vom indura si suferi si asta grea pedeapsa cu anima linistita pentru scumpa noastra natiune.

Dupa regulament epistolele noastre [trebuie] se fie revazute de director, dara epistolele cari le primim noi ale nu sunt controlate se intelege ca si ale pe cum tote faptele nostre [trebuie] sa fie legale.–

Atata de asta data despre cele de aici si anca ca visite putem primi zilnic de la 9-12 ore si de la 2-5 dupa meazi.–

Si acum se ne ocupam de ale nostre special si sa te rogu ca primind epistola asta semi scrii si anume:

1= Cum esti tu si mumeta cu sanatate?

2= Primitai contractu si 2000 fl asupra vinzarei de padure?

3= Insemnatusa si numeratusa 1000 de lemne si prin cine din partea nostra? Daca nusa numerat lemnele asta seo faca Mihaly si Opris dara grijasca se nu sminteasca, daca Opris aru fi ocupat cu diresu rapitei apoi a fi bine sa isprevesca lucrul esta bunul dascal Chira.–

4= Asteptu raportul economic de la Leményi scurt despre fie care zi care se coprinda tote ocupatiunile economice zilnic.

5. Lui Leménny ei spune ca incat va fi posibil se tina lucratori cam la un locu sub paza sa ca se nu pearda tempu nefiind bine supravegiati.–

La ovezu si [...] daca va fi lipsa poate folosi si alti lucratori ca se nu se intarzie.

6. Cum stati cu inblatitu? Daca Récsy nar duce masina de inblatit apoi fiind tempu fara ploaie [trebuie] inblatite ale nostre si semi scrieti in raport ca bucatele unde leati asezat grau de la Baita fiind forte curat a fi bine alu pune la Tamasesci cu acela de acolo.

7= Miristirile [trebuie] folosite cu jugani oile de mostra si cu porcei, daca na ploat si nui apa de ajuns, apoi turmele de porcei se potu disloca separat la Beriste si pe tabla ei [Mimi] si la Baita; daca porcariu Mihaiu sa mai intreumat elu stie cum se faca.

8. Juganiloru si oilor de [mostra] [trebuie] ale da la zi numai 2 saci de fasole. Despre ghinda pentru porci voi scrie mane lui Recsei si cu aste termin asteptandu de la Tine respuns la *Vacz-allamfoghaz*. Va sarutu cu iubire alu vostru iubitu Tata.

[Semnatura]

Fără să fi primit răspuns la întâia scrisoare, în 2/8.894 expediază o alta prin care îi anunță venirea lui Mihai Veliciu, Aurel Suciu și a dr. Oncu dar nu și a lui Teodor Mihaly. Folosește tot file de caiet (230 x 14,5 mm) și continuă s-o sfătuiască pe Elena să prevină un eventual incendiu ori venirea hoților, reamintindu-i de obligația de a întocmi atent și prompt actele (raportul economic) pe care le aștepta nerăbdător.

Vat 2/8.894

Amata Elena!

Sper ca ai primit epistola me din 31 Iulie, eu anca n-am primit nimica.–
Sum sanatos multumitu lui Dieu sfantul.–

Eri a venit aici si Veliciu si Suciu cu Dr. Oncu,– asa fara Mihali suntem toti pusi la recore in ad maiorem gloriam fratietati si libertati.–

Aici continua o seceta terribila nu stiu daca pe la noi a plouat? Scriemi.

Daca e tempu cu seceta [trebue] portat cu sirguinta dupa grau fenu, ovez etc. ca se vor porni ploile mai tarziu.–

Sper a primi epistola si raport de la tine detailat.–

Raportu economic trebue [jurizat] peste septamana asa ca sambata seara sa se inchie si sa se subscrie prin Tine si Leméni ca cu posta de Domineca se vina incoace.

Aici [aclud] actele asta vei face pe cum am scris pe ele.– Facutai [asigurarea] de foc pe cum ti-am scris? La fieste care majeriste se fia o cada plina cu apa si gornicu se nu se miste din majeriste ca cu seceta aste este mare primejdie de foc.

Apropos. Cred ca ai dispusu ca [...] Morosan Vasilie se fie stabil la curte peste nopte pe langa asta ti recomandu ca in tota seara se inchizi in persona usile de la ante schambru de la scara–treptele culinei) si chilia mumeti si se iei cheile la tine, asta neo lesa pe nime neci pe Todorica neci pe Sobretta, nu cumva ceva strengar se se furiseze in curte, apoi tine cheile de la podu, chilia argatilor sa le inchizi la tine.– Anca una, cerca daca nusa stricat stratu vinului rosu ar trebui umplut, apoi si vinul cel vechi [trebue] umplut daca va veni Francisc țincoloă. Asteptu epistola si raportul economic si sețmneză alu Vostru iubitor parinte

[Semnatura]

În 4/8.894, bucuria primirii primului răspuns se contopește cu cea produsă de vizita lui Oncu și a profesorului Frățilă din România, dar nu-i diminuează vigilența de rânduitor al gospodăriei; cere amănunte dar și alimente și silvoriu pentru cei care i-au devenit frați. Cele două foi de manuscris autograf sunt aceleași file de caiet (230 x 145 mm) redactate tot în cerneală neagră, ca de altfel toate scrisorile.

Vat 4/8.894

Iubita Tati!

Cu mare bucurie am primit 1^a epistola de la tine aici in ternita, -mi pare bine ca ai ajuns acasa in pace.

Noi cei judecati fara Mihaly suntem toti aici sanatosi, amu avut deja si vizite, Oncu si nevasta cari in cale loru catra Marienbad au stat aici 2 zile si profesorul Frasila din Romania. Si o se mai avem mereu vizitatori.

Eu tiam adresat pana acum 2 epistole cred ca leai primit te rogu semi responzi la tote cele intrebate.-

In epistola primita numi scri ca ore primitai contractu si 2000 fl asupra vinderei de padure; apoi despre tergu din Ardihat³ numai ca sa vendut oi, dara nu cate sa vendut si cu ce pretu? Speru inse ca despre asta voi primi deslusiri in raportu economicu. Acum

Acum te rogu: ca fiind ca frati nostri mai vertos cei mai tineri dispun de apetit bunu sene tran smiti:

a, un casu

b, in 2 duoa glazi care de 1/2 litru vinarsu silvoriu

c, daca vei ave si pere bune dara griji se nu fie copte tare ca apoi se prapadescu pana ajung aici.- tote la o lalta le poci pacheta in un pachet - adeca silvoriu pote fi si numai o glage ca apoi mai tramiti mai tarziu.- ca asa pachetu se nu treaca a fi mare se pota veni pe posta ca asa elu primi in 2-3 zile.

Te saruta cu dragoste alu tau iubitoru parinte

[Semnatura]

Nb. Scriemi mai multe dara mai incet si frumos mai legibil.

Chiar a doua zi (5 august) trimite Elenei o scrisoare de numai o filă (230 x 145 mm), zorit fiind de graba de a se face lucrări urgente în gospodărie. Plicul original poarta adresa destinatarului care se afla în Cehu Silvaniei în acea vreme.

Vat 5/8.894

Scumpa Tati!

Sa stramutat tempu si pe aici in ploios, o adeverata bine facere cereasca si pentru noi - cu aer bun si racoros.-

Daca ploua si la noi spune lui [Lev...] se steie cu tota putere de gunoiu si de grapatu ogorului pe tot locu dara mai vertosu la Beriste acelu de rapita, - din gradina Surei se porte tote gunoiele si rasaturile de pe langa sura pe ogor langa [Iliana], plevile uscate le porte sub vite etc. apoi mai multe voi scrie daca primesc raportu economic. Te saruta al Tau

[Semnatura]

3. Ardihat = Arimis (Cehu Silvaniei), cf. Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. București, Ed. A.R.S.R., 1967.

Preocupările pentru bunul mers al moșiei se nuancează în amănunte de ordin contabil (de neignorat pregătirea sa în domeniul economiei în scrierile rămase) dar și grija pentru buna îngrijire a animalelor și semănăturilor. Toata intransigenta lui de econom poate fi cumpănită prin dorința de a primi în plic un lujer de trifoi ca să-i vadă sămânța. Având obișnuitele dimensiuni, cele două foi de manuscris autograf datate Vat, 8/8.894, s-au păstrat în plicul original.

Vat 8/8.894

Amata Elena!

Cu bucurie am primit epistola din 4 a. cur. afland ca sunteti sanatosi si ca afacerile anca sunt normale.— Sum ansa nedumerit asupra urmatoarelor lucruri:

1- Ca ore in pretu padurei adususa cele 2000 fl? De asta ai trebuinta sa poti acoperi erogatiunile obreniente.

2- Da cu jugani cum stai aceia daca nusa vendut [trebue] lasati la pasciune pe coste si daca nusu prospecte de otava si pe riturile de la [Mimi].— mai bine aru fi daca iati fi vendut

3- Da cu ghinda pentru porcei cum este? Asta amicul [Rēcsey] a luat asupra sa, dara vafi bine sa vorbesti cu dinsul in persona, ca daca nuva fi ghinda apoi ancai 400 porcei vafi bine se se vinda daca seva capata pe pareche 24-25 fl. La epistola din Sambata viitoare ceru a sa aclude urmatoarele:

1- Raportul [septamanaeu] luand din bagare de sama observarile cari le fac pe estu din septemana trecuta; apoi separat trimite in una coverta.

2- Leméni semi trimita un extractu din ratiotiniu graneloru care pe 1/2 cola se coprinda sumele finali din tote granele

3- Lemi [trebue] semi trimita si lista rezultatului secerisului care va fi completare listei de semanaturi cu numerul cruciloru de grau cur. grau [...], secara, ovez etc.—

4. Comunicam[i] cate magi[maji] de rapita sa expedat?

5- Cum sta ródă de Trifoi? pune in epistola si un capu de trifoi se vedu cum se desvolta seminta?

6- De pe ȋrituriă cum sta otava in special pe la tote mosiile?

Daca pasciune vitelor a trecut la Baita apoi vitele ȋguleă sterpe ȋtrebueă mutate la Ortita cu vitele vendute la Cehu cu tot; apoi vacile cu lapte daca va fi lipsa la Tamasasci pe jumatate cucuruzu ramas, ne sepat, caci jumatate trebue rezervat pentru boi candvor fi acolo in lucru special la seminat. Te rogu draga Tati semi tramiti una copie ancai in 2 septamani despre Cassa journal se potu controla nu-cumva sa facut platiri incompetente, si ca cum stai cu Cassa? Asta o pute face Mihai se decopiire asa scris frumos. Sa trimiti si nesce cedule cari nu leam aflatu indusu in ratiotiniu. Inchei ca se duce posta Te saruta cu iubire alu Tau

[Semnatura]

Exigența moșierului se răsfăță în epistola din 14/8.894 pe patru file manuscris autograf și aceleași dimensiuni (230 x 145 mm). Mulțumirile pentru cele căpătate de acasă se îmbogățesc cu cele transmise de musafirii care au fost părtași la degustări și se alătură celor transmise lui Francisc. Relația socru - ginere este una exemplară. Încâlcitele probleme ale administrării, vinderii ori cumpărării de pământ ori de case sunt stăruitor prezentate.

Vat 14/8.894

Amata Elena!

Pana a primi raportul despre cele petrecute in septemana trecuta pe care daca lati expedat duminica elu primescu astazi la 10 ore, si apoi la care voi responde ulterior – ca se nuse intarzie epistola asta de la posta țvinu atîă comunica Tie si iubitului nostru Francisc urmatoarele: si incepu nainte de tote cu multumirile mele si anume: Multumesc nainte de tote iubitului nostru Francisc pentru fatigiile sale in concomitare si asezare me aici pe cari lea sevirsit cu nepretuita iubire si devotament; am primit si epistola din Deva si invalitoare de pat.– miam castigat un divan si una cadutie si asa cum [am] prevezut forte bine cu tote, numai bunul Dieu semi faca parte de tarie sufleteasca si trupesca se pot indura cele de indurat; de altcum si eu si consorti suntem senetosi. Apoi i multumescu eu si toti cei cari ne aflam aici pentru cele tramise, poame, casu, slanina si silvoriu; eram toti de fata adeca condamnati si familiile lor Zina cu varasa Dsoara Sandor, nevasta lui Barcianu cu 2 copii alui Comsa cu alti 2 copii cand a sosit cele tramisa si apoi prin major țdomnuă Domide – dînsul ne este economul – iam invitat pe toti la dejun; se fi vazut bucuria lor si cu care gust si apetit sa mancat cum sa laudat casul si slanina, cum sa radicat toast si sa inchinat in sanatate harniciei Tale si cum ma rugat cu toti ca se-ti multumescu si in nomele lor pentru cele tramise asta o si fac si Te rogu ca si pe viitoru sene mai tramiti daca vei ave pere bune, casu si cate o glajiuta de silvoriu? Intru adeveru casu este forte bun si [trebue] mulsa oile asa odata pe zi pana la 15 Septbr, apoi pe Terente nul lasa din servitiu elu proboreste in cole ca se nu umble abricand fara se se omineasca ca a putut vede ca sa țîmbatată pana ce am fost acasa la 20 de pacurari dara pe langa elu țtrebueă tinut si pe fratele seu Vasalica paremise celu mai mare care anca este un fecior bun si pastoru credinciosu, plata se ramana cum cum a fost dara tinutul de oi țtrebueă redus asa ca in 10% se incapa si alui Lemeni [vro] 15-20.– ca iernatul vafi forte scump.– Pe Pacurar Vasalica daca va voi se steie [trebue] tinut langa gule, si dînsu este servitoriu credincios dara ei cam [prostu] si anu dupe anu scapa turma sa la vie si aste nuse pote suferi mai departe. Casa si ograda in care sede Leu in suma care a cumparat elu de la Verdele [trebue] cumperatu si anca daca cocisu Ilie ar vre pe sama dînsului asa ca Bukse apoi se-mi vinda mie ceva si tota ograda lui ca asa se putem arangia teritoriu de peste drumu pana in malu cu pomarie si cu

vie,– daca in sa Bukse remane tot servitorul atunci cumparati casa de la Leu pe sama lui Terente,– in tot casu daca Terente sa porta bine si daca se va face treaba cu Bucse, lui Terente ei voi da nova comperatu de la Sandoreasa.

Eri nam primit scrisoare Ta si raportu se-vede ca nulai expedat domineca si asa sperand cal primescu astazi, si apoi voi raspunde si reflectez la dinsul in alta epistola, cand trimitu epistola asta si o expedezu si iaca cum:

1. Iubitul Francisc cu agiutoriu fratelui Suciul apoi notarului Duma se staruesca la [...tirea] mosiilor; va fi practic pe cum a zis Francisc ai face conduc. cart. fund. din Cehu un cado de 1 porc apoi 1 [...] lemne de foc

2. Francisc se aduca pe Suciul si impreuna se tina [...] sub conducerea lui Lemeni si a Puscasiului langa mora la Tamasesci ca acolo sa ocupat un pamant mai mare de 1 jugeru, [trebuie] chemat si pe respectivul si daca nu lasa roda de malaiu jumatate pentru noi [trebuie] facut in numele Tau ca in carte fund. si ei transcriu pe tine proces de repozitie.– Respectivul care la ocupat zice incole ca eu lam promis sau vendut [dumnealui] pamintu dara asta nui adeverat caci pamantul a stat ne-arat de ani de arindul si si pana estimp nuia venit in minte selu foloseasca – pana cand murind Banu sa gandit orcum nafi cine sei spuna domnului – pamantu lam folosit [eu cu] pascutul de vite, oi, si porci etc, – martori pastori Sabadiu si Terente apoi ei intabulat pe noi.– 3. In Salagiu langa pod avem 1 [...] care la cosit estimp in parte Remes Imre si din vita esta anca a ocupat 2 oameni din Ulciug martoru forte bun este Podina Vasalica din Baita dela Remes si Podina se potu lua informaciunile necesare.

4. Da in Baita face se executie prin Seidler pentru tpretulă de 1400 fl din spezele de comasare – de nu, va fi bine solicitat prin Dr. Nichita.

5. In cutie epistolelor mele veti afla un [...] alui Duma si a nevastei sale, loru le-am imprumutat cu 4 ani daru si mai [...] mai nainte 100 fl de astezi pe maini si Duma ma tot tinut cu promisiuni acum [trebuie] provocat se plateasca si daca plateste [trebuie] primit fara [camata] de nu trebuie inprocesuiti si anca asa ca [trebuie] umplut [cambiu] ca se se pota pretinde 8% pe 4 ani, caci si eu dator fiind platesc %, incole are Duma in stava 2 mazuca daca vre a le cu tot ca [reman] cai din casa le primesc in suta de floreni.– Termin ca se duce posta, apoi dara primesc raportu si apoi de ale a econ. voi scrie dupa meazi.– Va saruta cu iubire parinteasca alu vostru

[Semnatura]

Am patruns doar în "ante schambru" sufletesc al omului George Pop de Băsești. Epistolele rămase vor constitui obiectul unor cercetări ulterioare.

**THE MEMORY OF THE DOCUMENTS OF ASTRA LIBRARY:
GEORGE POP DE BĂSEȘTI
(ABSTRACT)**

George Pop de Basesti is among the famous men coming from the North-West of our country who influenced the destiny of the whole nation.

The special fund of Astra Library in Sibiu preserves some of the letters sent by George Pop de Basesti mainly to his daughter Elena from the prison of Vác. There he was expiating the guilt of loving his country and fighting for his people. The letters immortalise the author's feelings as well as ideas and events that preoccupied him in the years 1894 and 1895.

The layout of the letters is rather unpretentious (they are written in black ink on notebook paper), but it illustrates both the conventions connected with letter writing at the time when they were written and some of the essential characteristics of their author, such as sternness and temperance. Some words, phrases and figures are no longer legible, but this fact contributes to the special flavour of old times that the letters give forth.

INVESTIREA DR. DEMETRIU RADU ÎN FRUNTEA EPISCOPIEI GRECO - CATOLICE DE ORADEA ȘI PRIMELE REACȚII ALE ROMÂNILOR SĂTMĂRENI (1903)

SORIN VASILE HENDEA

Promovarea pe scară largă a culturii românești în Transilvania dualistă s-a realizat prin biserica - ortodoxă și greco-catolică - și școală, două instituții a căror activitate și idelauri sunt complementare, cu atât mai mult cu cât acestea, împreună, au ridicat "conștiințe purtătoare de ideal național", dovedindu-se a fi "ostași creatori și apărători ai culturii spirituale și materiale ale poporului român din toate vremurile și din toate provinciile românești"¹.

Abordarea unor probleme privind sistemul educațional românesc din Transilvania perioadei dualiste², ne-a permis să trasăm o serie de concluzii privind eficiența acestor raporturi dintre biserică și școală. Ierarhii bisericii românești, fie ortodocși sau greco - catolici, au înțeles prioritatea promovării culturii românești, dovedindu-se a fi adevărați apărători ai școlilor populare românești.

La loc de funte între ierarhii Episcopiei greco - catolice de Oradea, sub a cărei păstorire se găseau și o parte din parohiile comitatului Sătmăr, se înscrie numele *Dr. Demetriu Radu*, ierarhul suprem al acestei episcopii începând cu anul 1903.

Numirea noului episcop orădean s-a relizat printr-o "Diplomă imperială"³, purtând semnătura lui Wlassics Gyula, ministrul maghiar al cultelor și instrucțiunii

1. Marcel Știrban, *Biserică și școală. Spiritualitatea greco - catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, în *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1993, p.52.
2. Sorin Vasile Hendea, *Învățământul confesional românesc din Protopopiatul ortodox Beiuș (jud. Bihor) în perioada 1912 - 1918*, în curs de apariție în *Satu Mare - Studii și comunicări*, Idem, *Contribuții privind învățământul românesc bihorean în perioada 1914 - 1919. Liceul greco - catolic "Samuil Vulcan" din Beiuș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, vol.III, Alba Iulia, 1997, pp.139-146; Idem, *Noi contribuții documentare cu privire la concentrarea învățătorilor români din Protopopiatul ortodox Beiuș (jud. Bihor) în perioada anilor 1914 - 1916*, în *Munții Apuseni*, anul III, nr.1-2, Oradea, 1997, pp.3-10; Idem, *Încercări de combatere a analfabetismului în satele românești din Bihor în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în curs de apariție în *Analele Universității de Vest "Vasile Goldiș" Arad*.
3. Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), *fond Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.f.1-2.

publice la acea dată. În actul menționat, al cărui original se păstrează în limba maghiară la Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, sunt subliniate calitățile Dr. Demetriu Radu, cele care au stat de altfel la baza numirii sale în fruntea Episcopiei orădene. În documentul amintit se vorbește despre "un comportament lăudabil și avantajos, cu o experiență științifică, culturală și un exemplar și plăcut dialog prin care se remarcă scumpul nostru credincios", merite pe care le-a dobândit, se arată în continuare în materialul citat, "în timpul conducerii sale chibzuite a bisericii lugojene"⁴.

Ministrul maghiar al cultelor și instrucțiunii publice, Wlassics Gyula, recurge, în vederea numirii noului episcop, la "virtutea dreptului nostru suprem", la drepturile moștenite de la bravi înaintași "preafericii regi maghiari", cei care de-a lungul timpului "au sprijinit o parte a bisericilor aparținătoare Ungariei și regiunilor anexate de aceasta (subl. ns. - S.H.)". În virtutea tuturor acestor drepturi au decis ca "din acest moment (mai 1903 - n.n.) sus-numitul Dr. Demetriu Radu să fie recunoscut ca episcop legal, incontestabil (subl. ns. - S.H.), să fie tratat precum slugile lui Dumnezeu, cu mult respect și îngăduință, iar în fața autorității sale impunem supunere în toate lucrurile..."⁵.

Numirea Dr. Demetriu Radu în fruntea Episcopiei greco - catolice a Oradei a fost întâmpinată cu multă simpatie de către reprezentanții protopopiatelor și ai parohiilor românești aparținătoare episcopiei orădene⁶, văzând cu toții în persoana noului episcop un apărător al culturii românești transilvănene.

Instrucția școlară cunoscuse numeroase transformări în ultimele decenii, rezultat al legilor adoptate de statul maghiar începând cu anul 1868. Aceste legi aveau menirea de a ridica nivelul cultural al locuitorilor Imperiului austro - ungar, urmărind "schimbarea întregului sistem educativ"⁷, însă s-au dovedit a fi mai puțin benefice în ceea ce privește învățământul românesc. Sărăcia și lipsurile cu care se confruntau școlile românești, mentalitatea țaranului român și neimplicarea statului maghiar în sprijinirea sistemului educațional nemaghiar au făcut ca școlile confesionale românești să nu mai corespundă exigențelor impuse de legislația maghiară și să permită astfel autorităților de la Budapesta declanșarea procesului de desființare a lor sau de transformare în școli cu limba de predare maghiară.

Împotriva acestei politici antișcolare s-au ridicat numeroase voci, venite cu precădere din partea ocrotitorilor de școală și biserică. În această ordine de idei se înscriseră, spre exemplu, poziția adoptată de vicarul episcopal Vasile Mangra, acesta pledând pentru "salvarea școalelor naționale", și pentru neacceptarea compomisurilor care ar leza "autonomia bisericii și așezămintelor ei culturale"⁸.

4. *Ibidem*, f.1.

5. *Ibidem*, f.2.

6. *Ibidem*, dos.334, f.118-122; f.127-130, f.148.

7. Mánn Miklós, *Oktáspolitika a dualizmus korában* (Instrucția publică în perioada dualismului). în *Magyarország és Európáról* (Despre Ungaria și Europa), Budapesta, 1966, p.79.

8. D.J.B.A.N., fond: *Protopopiatul ortodox din Beiuș*, inv.1057, dos.125, f.155.

Vicarul ortodox Vasile Mangra face un apel, cu această ocazie, la preoțimea și învățătorimea românească, cerându-le acestora să explice poporului faptul că "stratificarea școalelor nu are de consecință nici un fel de ușurare a poporului", întrucât aplicarea acestor măsuri ar însemna "ca toate averile nemișcătoare... cum sunt edificiile școlare, locuințele învățătoresți, clădirile laterale, intravilanele, grădinile și pământurile școlare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie"⁹.

Gravitatea faptului se datora și faptului că puterea în Ungaria a fost preluată de către Istvan Tisza. Omul politic maghiar considera bisericile naționale, în special pe cele românești, ca fiind periculoase pentru stat întrucât "au deplină autonomie culturală, iar limba liturgică română este în măsură să constituie stat în stat"¹⁰. Aceeași persoană își exprima temerea în parlamentul maghiar vis-a-vis de unele complicații care ar putea să prindă contur și chiar să ia unele proporții dat fiind faptul că "românimea organizată sub masca bisericii din punct de vedere național, fiind în relații slabe cu statul, s-ar desprinde de acesta și ar cădea ca un fruct copt în brațele României"¹¹.

În vederea anihilării bisericii românești transilvănene, a eliminării ultimelor focare de cultură național - românească, s-au dus numeroase tratative, fiind proiectate mai multe scenarii. O mare victorie va obține statul maghiar în anul 1912, atunci când un număr de 83 de parohii greco - catolice românești au fost încorporate în mod abuziv la nou-înființata Episcopie greco - catolică maghiară de Hajdudorog¹², după cum urmează: 44 parohii aparținătoare de Episcopia Oradea, însumând 44.839 suflete, 4 parohii aparținătoare Episcopiei Gherla, însumând 9.657 suflete și 35 parohii aparținătoare Arhiepiscopiei Blajului, cu un total de 18.719 suflete¹³.

Această episcopie maghiară a cuprins și un număr de 46 parohii greco - catolice sătmărene. Desprinse la finele anului 1918 de Hajdudorog, ele vor forma la 18 noiembrie al aceluiași an *Vicariatul Național Român Greco - Catolic de la Carei*, singurul organism românesc care a funcționat în această parte a țării în primele luni ale anului 1919, atunci când aceste teritorii nu trecuseră încă efectiv sub administrație românească¹⁴.

Speranțele clerului și ale învățătorilor români, ale tuturor credincioșilor români din Eparhia Oradea, se îndreptau spre noul episcop. Aceasta întrucât

9. *Ibidem*, f.22, vezi și Sorin Vasile Hendea, *Contribuții documentare...*

10. Liviu Maior, *Contribuții la istoria raportului Biserică - Putere în Transilvania (1867 - 1918)*, în *Convergențe europene...*, p.179.

11. *Ibidem*.

12. Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 - 1918)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986, pp.106-120.

13. *Ibidem*, f.113.

14. Viorel Ciubotă, *Vicariatul Național Român din Carei*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997.

Demetriu Radu făcea dovada maturității sale, având o bogată experiență profesională, cât și o serioasă pregătire teologică, fiind absolvent al școlilor din Aiud și Blaj, urmând apoi, începând cu anul 1879, "Institutul Sfântul Atanasie" și Colegiul de Propaganda Fide de la Roma, obținând, după șase ani, doctoratul în teologie¹⁵. Credincioșii români și "păstori" acestora așteptau deopotrivă un sprijin ferm din partea noului episcop, în vremurile dificile ale primelor decenii ale acestui secol.

În acest context se înscriu desigur și reacțiile românilor sătmăreni, al căror ecou se va face auzit prin intermediul preoților și al învățătorilor care-i reprezentau în fața episcopului. Vom puncta în acest sens Scrisoarea de felicitare a noului episcop din partea "*Reuniunii învățătorilor români din Arhi-Diaconatul părților sătmărene*", din 2 iunie 1903¹⁶. Este vorba despre o scrisoare de felicitare, dar în același timp reprezintă și un apel adresat noului episcop în vederea luării unor măsuri care să aibă ca efect îmbunătățirea situației critice în care se găsea școala confesională românească, întrucât, se arată în continuare în amintitul document, "suntem foarte strâmtorați în vitregia timpului și a împrejurărilor nefaste". Sătmărenii semnatori sunt convinși de sprijinul pe care-l vor primi din partea lui Demetriu Radu, plecând de la premisa că "școala este fiica Bisericeii", ea neputând fi abandonată în momentele "nefaste" pe care le traversa. Dintre persoanele care au semnat acest important act ne-au reținut atenția: Felician Bran, arhidiacon, președintele Reuniunii; Lazăr Fernea, membru al Comitetului Central; George Pteancu, președintele Filialei Carei; Mihail Marcu, vicepreședinte al Filialei Mădăras; Vasiliu Lucaciu, învățător, Dimitriu Firoiu, învățător al Despărțământului Carei, Iosif Pataky, membru al Comitetului și notar ad-hoc.

Învățătorii sătmăreni au apelat cu încredere și speranță la noul episcop, fiind-ule cunoscută sensibilitatea care-l caracteriza pe acesta atunci când era vorba despre cultura românească. Dr. Demetriu Radu era conștient de importanța dezvoltării sistemului românesc, antrenându-se în procesul de apărare a acestui segment cultural, sprijinind atât școlile de preoție cât și pe cele ale mirenilor.

De altfel istoricul Nicolae Iorga va surprinde peste doar câțiva ani rolul determinant jucat de aceste școli românești la acea dată, considerând, pe bună dreptate, că toate aceste școli veneau "tocmai la ceasul lor, când se încheiau izvoarele de lumină, mai umile, ale mănăstirilor pentru a duce mai departe grija pentru cartea românească și statornicind legături noi cu cultura creștină a Apusului"¹⁷.

O scrisoare similară celei primite din partea Reuniunii învățătorilor sătmăreni, i-a fost expediată episcopului orădean din Careii Mari, la data de 23

15. Pr. Dr. Ioan M. Popa, *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii românești de la origini până în zilele noastre*, Casa de Editură "Viața Creștină", Cluj Napoca, 1994, pp.288-289.

16. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.127.

17. Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, volII, București, 1906, pp.408-419.

mai 1903. Această nouă adresă, anterioară de altfel celei mai sus menționate, purta semnăturile preoților din parohiile greco - catolice sătmărene, dovedindu-se a fi, la rândul ei, "încărcată" de emoții și speranțe¹⁸.

Semnatarii acestei scrisori sunt mulțumiți cu noul episcop, întrucât acesta este unul, care "s-a adăpat la izvorul sciințelor Cetății etrne (Roma - n.n.), a respirat aerul roman, s-a crescut în umbra monumentelor romane și ale Vaticanului". Drept urmare clerul greco - catolic și, implicit, credincioșii sătmăreni, se arată în continuare în documentul citat, sunt cu inimile încărcate de speranță, așteptându-se din partea noului episcop Demetriu Radu să înțeleagă "dorințele, îngrijirile și luptele" credincioșilor români ale acestor ținuturi "în aceste vremuri grele". Se mai așteaptă din partea domniei sale să fie "solid în condiția sa, înțelept în proiectele sale, ecuitabil (echitabil - n.n.) în alegerea mijloacelor spre a le duce îndeplinirile..." și, desigur, să apere "*independența provinciei noastre bisericești și caracterul românesc al diecezei Orădene* (subl.ns. - S.H.)".

Tocmai de aceea, se arată în finalul acestei scrisori, "clerul și poporul credincios din arhi-diaconatul părților sătmărene și districtul vecinaș al Vășadului își depune omajul (omagiul - n.n.) profundeii sale venerațiuni la treptele tronului vostru episcopesc..."¹⁹.

Se pare că speranțele și proiectele credincioșilor sătmăreni aparținători episcopiei Orădene au fost realiste și întemeiate, ele bucurându-se de înțelegerea și sprijinul noului episcop. Este însă la fel de adevărat și faptul că nu întotdeauna s-a reușit soluționarea favorabilă a numeroaselor probleme existente, dar eșecurile trebuiesc puse pe seama acelor "vremuri grele"²⁰ pe care le trăiau cu toții în acești primi ani ai secolului al XX-lea.

Ideile care au caracterizat și au conturat întreaga existență a Dr.-ului Demetriu Radu creionează de altfel personalitatea acestuia. prin intermediul profesorului beiușan Constantin Pavel facem cunoștință cu acest personaj, iubitor și apărător al culturii românești. Din relatarea profesorului Pavel aflăm că D. Radu "a luptat mult pentru menținerea și asigurarea institutelor de învățământ. Soarta acestor așezăminte l-a preocupat în cea mai largă măsură". Și toate acestea în condițiile în care "exigențele pedagogice și greutatea vieții creșteau pe zi ce mergea". Pătrundem, de asemenea, prin intermediul eruditului profesor beiușan, în realitățile începutului de secol, atunci când, cu fiecare zi scursă "se înteteau și amenințările guvernelor ungurești", astfel încât episcopul orădean "nu... putea întrevădea clipa când guvernul într-o dimineață vine și pune mâna pe tot ceea ce a adus pentru cultura românească"²¹.

18. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.121-122.

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*, f.121.

21. Pr. Iacob Radu, *In memoriam - prinos memoriei Episcopului Dr. Demetriu Radu*, Tipografia Litografică Românească S.A., Oradea, 1930, pp.45-46.

Se pare că în timpul păstoririi episcopului D. Radu "s-au zidit ori restaurat în dieceză: biserici, case parohiale și școli", domnia sa înțelegând a organiza periodic întâlniri și consfătuiri cu "profesorii și superiorii internatelor". Obișnuia adesea "a le asculta durerile și dorințele, îi mângâia și povățuia în greaua lor slujbă ce trebuiau să o poarte cu multă răbdare și abnegațiune, sub controlul sever și șicanele directorilor supremi și a comisarilor guverniali"²².

Episcopul a sprijinit și cu fonduri materiale biserica și școala românească, totalitatea ajutoarelor și funcțiilor mai importante realizate de episcopul orădean în timpul vieții sale ridicându-se la considerabila sumă de 1.288.652 lei. Las aceasta se mai adăuga și marea sa fundațiune auxiliară al cărei capital se ridica la finele anului 1926 la 5.163.779 lei²³.

Demetriu Radu s-a dovedit a fi și un consecvent apărător al intereselor bisericii greco - catolice românești. Va întreprinde în acest sens mai multe vizite la Roma, de o semnificație aparte dovedindu-se a fi vizita din 1 - 15 martie 1912, realizată în vederea prezentării unui memorandum "în chestia înființării episcopiei de Hajdudorog". În memoriul adresat Papei, episcopul orădean "dovedea falsitatea statisticei prezentate din partea guvernului ungar și netemeinicia argumentelor aduse de către acela într-un lung memorandum către Sfântul Scaun", în vederea anexării unui număr considerabil de parohii greco - catolice românești la noua episcopie greco - catolică maghiară de Hajdudorog²⁴. Decizia luată de Papa Piu al X-lea a fost însă favorabilă înființării episcopiei maghiare, aceasta contrar realității din teritoriu. Venerabilul Pontif va recunoaște greșeala săvârșită câțiva ani mai târziu, împărtășind această constatare, se pare, episcopului Vasile Hossu în termeni foarte simpli: "Mi hanno ingannato!", adică "M-au înșelat!"²⁵.

Greșeala va fi remediată de Papa Benedict al XV-lea, care în iunie 1919 emite un decret către parahiile românești anexate la Hajdudorog în 1912 reveneau acum la formula inițială²⁶. Mulțumirea episcopului Demetriu Radu a fost atât de mare încât în aceeași lună realizează o vizită canonică în cele 42 de parohii ce fuseseră atribuite spre păstorie (ele aparținând de Comitatul Sătmar) și unde "i s-a făcut o primire grandioasă și a fost întâmpinat cu nespusă bucurie"²⁷.

Departa de a fi epuizat informațiile cu privire la implicarea episcopului Demetriu Radu în procesul de promovare și sprijinire a culturii românești în ținuturile sătmarene și, implicit, a celei transilvănene, în sensul larg al termenului, a bisericii românești și a învățământului confesional, în studiul de față ne-am

22. Idem, *Istoria Diecezei române - unite a Orăzii Mari (1777 - 1927)*, Tipografia "Ateneul", Oradea, 1932, p.182.

23. *Ibidem*.

24. *Ibidem*, f.184.

25. *Ibidem*, f.185.

26. Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.128.

27. Dr. Iacob Radu, *In memoriam...*, p.35.

propus să realizăm un punct de plecare în vederea aprofundării temeinice, în timp, a acestor probleme.

Ne-am propus cu alte cuvinte să direcționăm cercetarea spre ținuturile sătmărene, acolo unde evenimentele culturale majore erau receptate cu promptitudine de către intelectualitatea românească a acelei perioade²⁸, subliniind interesul românilor din aceste ținuturi pentru menținerea și apărarea caracterului românesc al propriilor școli și biserici²⁹.

În această ordine de idei numirea Dr. Demetriu Radu în fruntea Episcopiei greco - catolice de Oradea o considerăm ca fiind una benefică pentru aspirațiile credincioșilor greco - catolici sătmăreni, într-o perioadă de criză a principalelor instituții culturale românești: biserica și școala.

THE INVESTMENT OF DR. DEMETRIU RADU AS LEADER OF THE GREEK - CATHOLIC BISHOPRIC FROM ORADEA AND THE FIRST REACTIONS OF ROMANIANS FROM SATU MARE (1903) (SUMMARY)

Dr. Demetriu Radu was a leader of the Greek - Catholic Bishopric from Oradea in 1902 - 1920, being an ardent defender of Romanian culture.

To the Greek - Catholic Bishopric from Oradea were belonging, also, a part of the parishes from Satu Mare, since 1903 under direct jurisdiction of new bishop. Thus, his investment as supreme hierarch of this bishopric had a large response in Romanian world from Satu Mare. The voice of these Romanians was heard through teachers and priests, authors of tow congratulations letters for the new bishop.

The letter sent by "The reunion of the Romanian teachers from Archidiaconry of Satu Mare region" had a emotional significance, the teachers wanted an improvement of the critical state of Romanian confessional education.

Same meaningful essence was the letter addressed to the bishop by the priests from Satu Mare region, these ones expecting a bettering "in these hard times".

28. D.J.B.A.N., fond: *Episcopia greco - catolică Oradea*, dos.334, f.121-122 (este vorba despre scrisorile adresate de intelectualitatea românească din ținuturile Sătmărilor cu ocazia investirii episcopului D. Radu în fruntea Eparhiei orădene).

29. Consultați în acest sens: Bujor Dulgău, *Reuniunea învățătorilor greco - catolici din Arhidiaconatul Sătmărilor*, în *Acta Musei Porolissensis*, XX, Zalău, 1996, pp.227-284.

DR. VALERIU TRAIAN FRENȚIU, PAROH AL ORĂȘTIEI ȘI PROTOPOP AL CUGIRULUI (1904-1912)

IOACHIM LAZĂR

În istoria Bisericii Române Unite cu Roma numele episcopului și mitropolitului Dr. Valeriu Traian Frențiu ocupă un loc important, situându-se în galeria personalităților marcante ale românilor transilvăneni. El face parte dintre marii ierarhi ai Bisericii greco-catolice din Transilvania. Deși a contribuit direct la ridicarea a peste 25 de biserici, a școlii de băieți din Oradea și a liceelor de băieți și fete din Beiuș, există diferite etape din îndelungata sa activitate mai puțin cunoscute¹. Este și cazul perioadei în care tânărul preot a funcționat la Orăștie îndeplinind în același timp și funcția de protopop al Districtului protopopesco al Cugirului² și apoi a vicariatului său la Hațeg. Demersurile noastre se înscriu în cadrul încercărilor de reconstituire a vieții și activității unor personalități, în cazul de față, a lui Valeriu Traian Frențiu, a vieții spirituale și religioase românești, mai puțin cercetate sau chiar interzisă cercetării în anii dictaturii comuniste.

Valeriu Traian Frențiu s-a născut la 25 iunie 1875 la Reșița, jud. Caraș-Severin, unde urmează studiile primare și gimnaziale. După absolvire se înscrie la liceul din Reșița și apoi îl continuă la Blaj. După terminarea studiilor liceale urmează teologia în cadrul Universității din Budapesta³. Tânărul absolvent al Facultății de teologie, a fost încadrat "practicant în cancelaria diecesană, chirotonit de preot la titula diecesei Lugojului, la 1898"⁴. În același an este trimis pentru

1. Despre viața și activitatea episcopului și mitropolitului Dr. Valeriu Traian Frențiu vezi lucrările: Alexandru Ciura, Episcopul Dr. Valeriu Traian Frențiu, în *Cosânzeana*, An. III, nr. 1-2, 5 ianuarie 1913, p. 67-67; Coriolan Suciu, *Arhieriei Blajului, cititori de școli naționale*, Blaj, 1944, p. 104-106; Valeriu Traian Frențiu, în *Revista Teologică*, 1993, nr. 3, p. 46-54; Ana Hinescu, Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Blaj, 1994, p. 75-76. Valeriu Traian Frențiu (1875-1952), în *Contemporanul*, 1994, nr. 1-3, p. 1 și 15.
2. Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), *fond Parohia greco-catolică Orăștie*, Dosar 1/ 1904, f. 14-15.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*.

continuarea studiilor la "Institutul sublimior din Viena", luându-și doctoratul în teologie, în anul 1902⁵. După obținerea doctoratului, Valeriu Traian Frențiu a fost "aplicat, mai întâi ca actuar protocolist, apoi vicenotar consistorial în cancelaria diecesană"⁶. Capacitățile intelectuale și morale ale tânărului preot sunt determinante în numirea sa în fruntea unei parohii importante cum era parohia greco-catolică a Orăștiei. Valeriu Traian Frențiu era unul dintre tinerii teologi greco-catolici care absolviseră în mod strălucit universitățile din Budapesta și Viena și în care superiorii săi își puneau mari speranțe. Aprecierile făcute la persoana sa sunt mai mult decât elogioase. Tânărul teolog dovedise, pe lângă "cultura diligentă a științelor sacre și dexteritate pastorală, a știut a-și câștiga inimile credincioșilor griji lui concreate și a dovedit purtare preotească amăsurată spiritului Evangheliei și Așezămintelor Sântei Mame bisericești"⁷.

La 2 aprilie 1904, Consistoriul episcopesc din Lugoj hotăra numirea lui Valeriu Traian Frențiu în funcția de "administrator provizor al oficiului parohial-protopopesc al Orăștiei"⁸. Parohia Orăștiei făcea parte din Districtul protopopesc al Cugirului, alcătuit, la 1903, din 14 parohii și 7 filii⁹, cu un număr de 5651 credincioși greco-catolici¹⁰. La rândul său biserica din Orăștie păstorea 859 credincioși, situându-se pe locul al cincilea în oraș după parohiile ortodoxă (2815), romano-catolică (1100), calvină (1040) și luterană (890)¹¹.

Parohia greco-catolică a Orăștiei era una dintre cele mai vechi fiind înregistrată în conscripția din 1730 cu 214 familii, 1 biserică, casă parohială cu porțiune canonică și 3 preoți, David, Enarie și Marian¹². Peste alte trei decenii, la 1765, se înregistrau aici doar 36 familii greco-catolice, păstorite de preoții Ioan, Ionașc, George și Vasilie¹³. Scăderea numărului de credincioși greco-catolici este produsă de mișcările confesionale din anii 1744 și 1759-1761, care au determinat reîntoarcerea în masă a locuitorilor din ținutul Orăștiei la religia ortodoxă. În anul 1755 locuitorii români din scaunul și orașul Orăștie se plâng autorităților imperiale împotriva unirii religioase. "Noi Orăștie, cu 2 biserici, cerem arhieru pe legea cea grecească și ne-am iscălit jurații, eu George Mateiu, Părvul Grecul, eu Stavre Grecul și cu tot orașul împreună, toți"¹⁴.

5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*.

9. Demetriu Radu, *Diecesa Lugojului, Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 381-403.

10. *Ibidem*, p. 390.

11. *Ibidem*.

12. *Ibidem*, p. 379.

13. *Ibidem*.

14. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 141.

În anul 1742, familiile preoțești Popa Ilieș și Pavel Socaciu s-au reîntors la unire, ceea ce a constituit nucleul greco-catolic în jurul căruia s-au raliat și alte familii din oraș. În anul 1782, la alegerea episcopului Ioan Bob participă și protopopul unit al Orăștiei, Ioan Pop¹⁵. Funcția de protopop al Orăștiei se menționează, în documente și după anul 1801, deși el își avea sediul în Cugir. Începând din anul 1811 seria preoților greco-catolici din parohia Orăștiei este neîntreruptă, până la desființarea acestei biserici în anul 1948. Au funcționat aici, până la numirea lui Valeriu Traian Frențiu, preoții Antonie Pop Ilieș (1811), Ioan Pop Ilieș (1812-1856), Iosif Pop Ilieș (1856-1860), George Bercianu (1863-1865), Iacob Stanc (1865), Petru Vălean (1865-1876), Iustin Moldovan (1876-1888), Nicolae Nestor (1889-1891), Ștefan Pop (1891-1896) și Iuliu Rațiu (1896-1904)¹⁶. Valeriu Traian Frențiu îi urma în parohie unuia dintre cei mai devotați slujitori ai bisericii greco-catolice, Iuliu Rațiu¹⁷.

Cu prilejul numirii episcopul Vasile Hossu își exprima speranța că tânărul preot va "lua măsurile corespunzătoare pentru ca acolo să se zidească, cu timpul, biserică și casă parohială corespunzătoare"¹⁸. În același timp Consistoriul era convins că Valeriu Traian Frențiu își va "păstra zelul său preoțesc manifestat în trecut, îl va păstra și în viitor față de biserică și școală și de parohia Orăștiei"¹⁹. Îndată după sosirea la Orăștie, Valeriu Traian Frențiu, încheie două contracte de lucrări, pentru repararea caselor parohiale, cu meșterii Dumitru Martin și Ioan Metea²⁰. Primul contract încheiat cu meșterul măsar Dumitru Martin, este în valoare de 290 coroane și prevedea confecționarea sau repararea tâmplăriei – ferestre, uși, padiment, vopsitorii - și trebuia finalizat până la 25 septembrie 1904²¹. Al doilea contract, încheiat cu meșterul zidar Ioan Metea, cuprindea lucrări privind montatul ferestrelor, ușilor, pardoselii, zugrăvelii etc., și era în valoare de 87,80 coroane și urma a fi onorat până la data de 5 octombrie 1904²². Lucrările se executau "la casa parohială din loc și la casa vecină cu această, care ambele formează proprietatea bisericii greco-catolice din Orăștie"²³.

Dar cea mai grea sarcină de realizat era construcția unei noi biserici în locul celei vechi, șubrede și necorespunzătoare. Primele demersuri pentru strângerea fondurilor necesare au fost făcute de predecesorul lui Valeriu Traian

15. Demetriu Radu, *op. cit.* p. 380.

16. *Ibidem*, p. 389.

17. *Ibidem*, p. 554. Iuliu Rațiu, născut în anul 1864, era absolvent al teologiei din Roma. Hirotonit în anul 1886, a funcționat ca actuar diecesan, vichenotar consistorial și capelan de Lugoj. Între anii 1896-1904 a îndeplinit funcția de protopop al Cugirului și preot în Orăștie.

18. DJHAN, *fond Parohia greco-catolică Orăștie*, dosar 1/1904, f. 14-15.

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*, dosar 3/1904, f. 6-9.

21. *Ibidem*. f. 6.

22. *Ibidem*. f. 6 și 9.

23. *Ibidem*.

Frențiu, parohul și protopopul Iuliu Rațiu. Astfel, în anul 1902, banca "Ardeleana" din Orăștie, donează pentru construcția bisericii gr. cat. din oraș, suma de 314,91 florini²⁴. În numele Consiliului de Administrație al băncii semnează directorul Aurel Vlad²⁵. Construcția noii biserici depășea posibilitățile materiale ale credincioșilor greco-catolici din parohia Orăștiei și protopopiatul Cugirului.

Conștient de dificultățile pe care le ridica o asemenea lucrare, Valeriu Traian Frențiu cere Mitropoliei Blajului să intervină la guvern pentru a aproba efectuarea de colecte în toate episcopiile greco-catolice din Transilvania. După obținerea aprobărilor sunt tipărite formularele pentru înscrierea binefăcătorilor care contribuie cu bani sau cereale și le înaintează protopopiatelor, pentru a fi trimise de către acestea parohiilor greco-catolice din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, după ce obținuse permisiunea episcopiiilor.

Dieceza Gherlei răspundea afirmativ, la 22 iunie 1907, cererii Dr. Valeriu Traian Frențiu, permițând efectuarea de "colecte în teritoriul diecezei Gherlei pentru edificarea bisericii din Orăștie"²⁶. Dar cele mai multe dintre parohii se confruntau la rândul lor cu mari dificultăți materiale, cauzate de reparații, construirea de biserici, case parohiale, calamități naturale sau numărul mic de credincioși. Totuși foarte multe comunități trec peste astfel de dificultăți și îndemnate de preoți, reușesc să colecteze și expedieze la Orăștie diferite sume de bani. Din Reteag era expediată suma de 19, 68 coroane²⁷. De la bisericile din Iezvin și Gruia, s-au adunat 7 coroane, sumă expediată la Orăștie, la 15 ianuarie 1908²⁸. Din Indol, s-a trimis suma de 3 coroane, prin preotul George Simu²⁹. De la biserica din Șieușa s-au adunat 4 coroane³⁰. Din Chimintelnicul de Câmpie s-au strâns 5,90 coroane, din Nirașteu 32,90 coroane, din Ghisașa de Sus 13,06 coroane, din Petrinjeni 4,60 coroane, din Bolda 1,60 coroane, din Albou 18,60 coroane, Sebeș 8,36 coroane, Căpâlnaș-Mănăstur 17,55 coroane, Frata 5 coroane, Comana Inferioară 5,94 coroane, Mureș-Hodac 2,50 coroane, Vințu de Jos 12,34 coroane³¹. Din îndepărtatul Cenad Sârbesc s-a colectat suma de "10 coroane, 10 fileri pentru zidirea bisericii din Orăștie"³². Prin purtarea discului în biserica din Șelcău, în trei duminici la rând, abia s-a colectat suma de 2 cor., 40 fil., pe care preotul George Grecu îi expedia la 20 martie 1908³³. Din Colun, preotul Nicolae

24. *Ibidem*, dosar 2/1902, f. 2.

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*, dosar 1/1907, f. 13.

27. *Ibidem*, dosar 3/1907, f. 56.

28. *Ibidem*, dosar 3/1907, f. 4.

29. *Ibidem*, f. 22-23.

30. *Ibidem*, f. 30.

31. *Ibidem*, f. 43-68.

32. *Ibidem*, f. 3.

33. *Ibidem* f. 58.

Giurca, trimitea la 1 aprilie 1908, modesta sumă de 2 coroane, 70 fileri. “Cauza – scria preotul – constă din faptul că în timpul acesta am fost umblat și noi prin comună de am colectat bani și bucate, pentru a zidi și noi o biserică nouă și în comuna noastră sunt abia 33 familii greco-catolice”³⁴. Dar gestul nostru s-a bazat pe cuvintele sfinte că “din puțin, puțin, dar din mult, mult să dați”³⁵. Chiar și dintr-o localitate minieră ca Baia de Arieș, abia se poate strânge o sumă de 4 coroane, 50 fileri³⁶. Aceasta se datorează faptului că “aici lucrul la băi s-a sistat de vreo trei ani”³⁷, scria preotul Ioan Tordai, la 26 martie 1908. Din Arad, preotul Laurean Luca, parohul protopop al oficiului protopopesco al Timișoarei, expedia la 19 februarie 1909, “colecta pentru ziduita biserică în Orăștie”³⁸, în valoare de 21,60 coroane.

Impresionat de gestul lor Valeriu Traian Frențiu mulțumea, la 13 ianuarie 1912, oficiului parohial din Cătelul Român “pentru darul de Crăciun trimis bisericii noastre în sumă de 5 coroane, care a fost adunată de tinerii colindători”³⁹.

La rândul lor comunitățile greco-catolice din comitatul Hunedoarei vor contribui cu diferite sume pentru ridicarea bisericii din Orăștie. Din Sântămăria Orlea preotul Dionisie Dobrean, strânge suma de 11,10 coroane⁴⁰, pe care o expediază pe adresa parohiei din Orăștie. Comunitatea Bara Mare și Mic adună 50,70 coroane, din care se expediază 48,50 coroane prin preotul Petru Voin la 23 iulie 1908⁴¹. Diferite sume expediază și comunitățile din Balomir (3 coroane), Câmpul lui Neag (17 coroane), Petros (42 coroane), Mesteacăn (7 coroane)⁴². Merită amintită contribuția locuitorilor din Cib, în valoare de 26,26 coroane, între donatori aflându-se și “Iosif Costea, preot greco-ortodox”⁴³.

Acolo unde comunitățile, din cauza greutăților materiale n-au reușit să adune bani sau cereale, preoții vor dona din micul și modestul lor salariu. Astfel, din Silvașul Superior, sunt expediate 2 coroane donate de “preotul Petru Nandra și preoteasa Susana Nandra”⁴⁴. Din Baia de Criș protopopul Constantin Pop trimite 4 coroane menționând că sunt “donate de subsemnatul pentru zidirea bisericii din Orăștie”⁴⁵. “Circulă multe liste pentru scopuri filantropice”⁴⁶, menționa protopopul în scrisoarea sa din 5 decembrie 1907. La rândul său preotul Atanasie P. Bologa din Lupeni, contribuie cu 5 coroane arătând că “și noi am zidit o biserică nouă care încă nu e terminată”⁴⁷.

34. *Ibidem*, f. 59-60.

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*, f. 63-64.

37. *Ibidem*.

38. *Ibidem*, dosar 1/1909, f. 16-17.

39. *Ibidem*, dosar 1/1912, f. 7-8.

40. *Ibidem*, dosar 3/1907, f. 8.

41. *Ibidem*, f. 24-25.

42. *Ibidem*, f. 26-31.

43. *Ibidem*, f. 20.

44. *Ibidem*, f. 10-11.

45. *Ibidem*, f. 12-13.

46. *Ibidem*.

47. *Ibidem*, f. 15-16.

La 26 august 1907 administratorul parohial din Ghelar răspundea cererii lui Valeriu Traian Frențiu : “Coalele pentru colectă la Sfânta Mănăstire Ghelar, voi face tot posibilul, însă mai în toamnă”⁴⁸. Din cauza angajării în repararea sau construcția de noi biserici, a unor calamități, unele comunități își exprimă regretul de a nu putea sprijini acțiunea de la Orăștie. Beniamin Popovici, parohul greco-catolic al Băciei, comunica, la 27 august 1907, că nu se poate face colecta în parohie din cauza furtunii, din 3 iulie, care “a rupt turnul și biserica pe două locuri, pagubă de 120 coroane”⁴⁹. Oficiul parohial greco-catolic din Crișcior preciza că nu poate face colecte “fiind în edificare cu biserica din Zdrapți”⁵⁰.

Din Mureș Oșorhei se răspundea “că nu se poate colectă, încât repară biserica cu 10.500 coroane și nu dispun decât de 7.000 coroane”⁵¹. Din Ciuc, preotul scria, la 13 august 1907 “că nu se poate face colectă, spesele cele mai de lipsă din jebul meu propriu le fac, ceea ce nu mi le reîntoarce nimenea niciodată, fiind împrăștiati oamenii la lucru în Moldova”⁵².

Preotul Vasile Bora din Krivobara îi scria protopopului Valeriu Traian Frențiu, la 8 septembrie 1907, cerându-i să-i “trimită 10 Sf. Liturghii și pe acestea bucuros le servesc și stipendiul lor îl cedez pentru noua biserică”⁵³.

În aceeași perioadă sosesc la Orăștie liste pentru colecte, însoțite de scrisori, de la diferite parohii din Transilvania. În ziua Sf. Cruci (14 septembrie) 1907 biserica din Cucerdea Română a fost mistuită de incendiu. Preotul George Nicoară îi scrie protopopului Valeriu Traian Frențiu, solicitându-i sprijinul de a permite a se “colecta ceva ajutor, în cercul de activitate al Domniei Voastre, pentru parohia noastră lipsită și săracă”⁵⁴. Un alt apel sosește, la 20 decembrie 1910, din Episcopia Gherlei, cerând sprijinul de a “colecta pentru biserica Sf. Gheorghe din Ocna Dejului. Numele colectanților va fi trecut în Cartea de Aur a bisericii”⁵⁵. La 31 decembrie 1911 comunitatea din Jidvei cere ajutor “pentru a edifica o biserică începută din 1907. Peste sat se abătuse o mare nenorocire, în anul 1906, când “prin foc au fost distruse casele și superedificatele economice, parohiale și cantonale, și ale tuturor românilor”⁵⁶.

Protopopul Valeriu Traian Frențiu manifestă preocupări pentru buna păstorire a credincioșilor încredințați și pentru sporirea resurselor financiare ale parohiei. În folosul bisericii se înființează “Fundațiunile Iosif Kis și Marina Popa.

48. *Ibidem*, dosar 1/1907, f. 15.

49. *Ibidem*, f. 16.

50. *Ibidem*, f. 21.

51. *Ibidem*, f. 17.

52. *Ibidem*, f. 20.

53. *Ibidem*, f. 23.

54. *Ibidem*, dosar 1/1908, f. 7.

55. *Ibidem*, dosar 1/1911, f. 2.

56. *Ibidem*, dosar 1/1912, f. 2.

Ana Kis n. Staicu, din Sibiu, dona bisericii greco-catolice din Orăștie două acțiuni, de 100 și respectiv 50 de coroane, care prin valoarea lor vor forma o fundațiune pie care va purta numele "Fundațiunea Iosif Kis"⁵⁷. La 18 februarie 1909 se puneau bazele și "Fundațiunii liturghice Marina Popa"⁵⁸. La cererea vicarului foraneu al Hațegului, din 5 septembrie 1910, Valeriu Traian Frențiu îndeamnă credincioșii să "ia parte la peregrinajul de toamnă la Mănăstirea Prislop"⁵⁹, ce urma să aibă loc în ziua Înălțării Sfintei Cruci.

Prin activitatea sa de apostol al adevărului evanghelic, dragostei de neam și țară, a atras noi credincioși la biserica în care slujea Valeriu Traian Frențiu. Numai în anul 1911, 14 locuitori din Orăștie solicită trecerea "de la ortodoxie la Sfânta Unire"⁶⁰. În aceeași misiune de bună păstorie protopopul Valeriu Traian Frențiu trebuie să apere preoții din protopopiat împotriva persecuțiilor autorităților statului dualist ungar. Pe fondul crizei care se accentua la începutul secolului al XX-lea, guvernele ungare au continuat cu o și mai mare asiduitate politica de deznăționalizare îndreptată în primul rând împotriva românilor⁶¹. La 4 martie 1907, ministrul Albert Apponyi a prezentat în parlament legea privind școlile elementare care nu erau de stat, adică cele confesionale sau întreținute de fundații, societăți, etc. Legea prevedea printre altele ca "în sălile de învățământ se mai pot admite afișarea portretelor episcopilor respectivei confesiuni, insignii religioase, icoane despre pietatea creștină și rechizitele de învățământ necesare la instrucțiune"⁶². Învățătorii confesionali erau declarați funcționari ai statului și în consecință erau supuși măsurilor disciplinare care se puteau aplica de către organele de justiție și nu de cele bisericești.

Preoții în predarea religiei erau obligați să folosească limba maghiară. În protocolul ședinței parohiale Orăștie din 17 noiembrie 1908, se face cunoscut faptul că Ministerul Cultelor, prin ordinul nr. 106247 din 23 octombrie 1908, cerea ca toți "preoții care nu propun religiunea în limba maghiară să fie denunțați ca să li se retragă remunerațiunea pentru catehizare"⁶³. În cadrul ședinței protopopul Valeriu Traian Frențiu informa participanții că "peste tot, în timpul din urmă parohul e expus la nenumărate neplăceri și șicanări din cauza catehizării în limba română"⁶⁴. Pentru a feri preoții din oraș de astfel de neplăceri, Valeriu Traian Frențiu propune "a se înființa un post separat de catehet, mai ales fiind în

57. *Ibidem*, dosar 1/1909, f. 8.

58. *Ibidem*, f. 1.

59. *Ibidem*, dosar 1/1910, f. 12.

60. *Ibidem*, dosar 1/1911, f. 7-20.

61. Liviu Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914)*, în *AIIIC*, XXX, 1990-1991, p. 123.

62. *Ibidem*, p. 129.

63. DJHAN, *fond Parohia greco-catolică Orăștie*, dosar 1/1909, f. 9.

64. *Ibidem*.

Orăștie 17-19 ore de religie la săptămână⁶⁵. Prin munca sa plină de zel situația financiară a parohiei începe să se redreseze. Se poate trece la realizarea proiectelor de construcție încredințate de către Episcopia Lugojului încă de la numirea sa în această funcție. Preliminarul financiar pe anul 1912, prevedea la capitolul reparații suma de 141,45 coroane, iar fondul de zidire era de 1882,23 coroane⁶⁶.

Dar protopopul Valeriu Traian Frențiu nu mai dispune de timpul necesar pentru ridicarea bisericii din Orăștie. La 8 martie 1912, el semna un ultim act al parohiei⁶⁷. Încă de la 1 februarie 1912 Valeriu Traian Frențiu era numit vicar foraneu al Hațegului⁶⁸. La 22 mai, același an, actele erau semnate de către preotul Romul Crișan, în calitate de administrator parohial în Orăștie⁶⁹. În funcția de vicar al Hațegului Valeriu Traian Frențiu a slujit doar un singur an, după care este înălțat la demnitatea de episcop al Lugojului.

“Dieceza românească unită din Lugoj, după o scurtă văduvie, a avut mângâierea de a saluta în fruntea sa pe noul său ocrotitor, în persoana S. Sale vicarul de Hațeg, fost protopop al Orăștiei⁷⁰, scria Alexandru Ciura imediat după numirea sa. Se exprima părerea unanimă că noul episcop, aflat în floarea vârstei, este un bărbat înzestrat cu înalte pregătiri științifice, preot zelos, cu un trecut curat și bogat în zelul pentru vestirea cuvântului Evangheliei și preamărirea cultului dumnezeesc, va ridica activitatea episcopiei la noi culmi. Cât pentru sentimentele naționale ale noului arhiepiscop, nu există nici o îndoială, dovadă fiind trecutul lui și creșterea la școlile românești din Blaj⁷¹.

Activitatea lui Valeriu Traian Frențiu la Lugoj și apoi Oradea, va cântări greu în alegerea sa în fruntea Mitropoliei Blajului, în 1941. El va continua tradiția glorioasă de patron al școlilor din cetatea de lumină a Blajului istoric, pentru ca aceste școli să poată adăuga la trecutul lor falnic, un falnic viitor⁷².

65. *Ibidem*.

66. *Ibidem*, dosar 2/1912, f. 2-3.

67. *Ibidem*, dosar 3/1912, f. 4.

68. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 131.

69. DJHAN, *fond Parohia greco-catolică Orăștie*, dosar 3/1912, f. 5.

70. Alexandru Ciura, *op. cit.* p. 6.

71. *Ibidem*.

72. Coriolan Suciu, *op. cit.* p. 106.

ANEXE

Nr. 1965 – 1904

I

Vasile Hossu

Din Îndurarea lui Dumnezeu și Grația Sântului Scaun Apostolic al Romei
Episcop român unit gr. cat. de Lugoj, Prelat Domestic al Sântiei Sale
Pontificalui Roman, Doctor în Filosofie și S. Teologie etc.

Cetitorilor în Domnul salutare

În tenorea litterilor presente facem cunoscut tuturor, căroră se cuvine în timpul de față și viitor, că după ce parochia gr. cat. Orestia situată în Districtul protopopesco al Cudșirului, în urma punerii în disponibilitate a Mult Onoratului Iuliu Rațiu, parochul de până aci amesurat decisiunii consistoriale de azi după drept și în faptă a devenit vacantă. Noi amesurat poterii noastre ordinare, cu autoritatea noastră episcopescă și în coînțelegere cu Consistoriul nostru Episcopesc luând în considerațiune, că Clarissimul în Christos Frate Dr. Valeriu Traian Frențiu născut la anul 1875, absolut de S. Teologie în Seminariul Central din Budapesta și ca aplicat de practicant în Cancelaria diecesană, chirotonit de preot la titula Diecesei Lugojului la 1898, fu trimis în același an în Institutul sublimior din Viena, unde în 1902 promovându-se de Doctor în S. Teologie, a fost aplicat mai întâi ca Actuar Protocolist, apoi ca vicenotar consistorial în cancelaria diecesană și de la 2 April a. c. ca administrator provisor al Oficiului parochial protopopesco din Oreștia și pre lângă cultura diligentă a sciințelor sacre și desteritate pastorală a știut a-și câștiga inimile credincioșilor grijei lui concrezuți și a dovedit purtare preuțească amesurată spiritului Evangheliei și așezămintelor Sântei Mame Biserici atât întru împlinirea recerută a funcțiunilor sacre și a agendelor sale preotești, cât și în viața lui privată și socială, despre ce am primit mărturisire bună de la persoane competente și demne de crezământ: am decis în Domnul ca pre numitul Clarissimul în Christos Frate Dr. Valeriu Traian Frențiu să-l denumim și constituim, precum în virtutea litterilor noastre presente îl și denumim și constituim de paroch actual în parochia gr. cat. din Oreștia și deodată dispunem, ca acelaș să se introducă în posesiunea reală și actuală a bisericii gr. cat. din Oreștia și a tuturor drepturilor generali și speciali împreunate cu oficiul și cu beneficiul parochial din Oreștie împărțindu-i deodată și receruta jurisdicțiune canonică.

Atribuind drept-aceea de o parte Clarissim Frăției Sale Dr. Valeriu Traian Frențiu drepturile și împunându-i toate obligamentele, care în sensul Sântelor Canoane, amesurat usului legal bisericesc și după statutele diecesane sunt împreunate cu această treaptă a păstoririi spirituale; de altă parte sperăm și așteptăm, ca acum numitul Clarissim în Christos Frate, zelul său preotesco manifestat în trecut, îl va păstra și în viitor, sua față de biserică, de școală și de

parochia Oreștiei după putință îl va și înmulți, stăruind cu deadinsul a lua măsurile corespunzătoare, pentru ca acolo să se zidească cu timpul Biserica și Casă parochială corespunzătoare recerințelor de azi, în carea privință pre Frăția Sa cu aceasta în consecință strâns îl și îndatorăm, îndemnându-l în Domnul să conlucre în mod special spre binele și folosul Sântei Mame Biserici Catolice și ai fiilor săi sufletești din parochia Oreștie încredințați păstoririi sale, căroră le va premerge cu învățătura și cu exemplul păstorului celui bun, care și sufletul și-l pune pentru turma sa. Iară față de Ordinariatul Episcopesc al Lugoșului să fie și de aci înainte cu aceea constantă credință, reverință și ascultare canonică, carea o a arătat până aci, și spre carea s-a legătuît prin jurământul de după chirotonie.

Comitem drept-aceea tuturor Vicarilor, Protopopilor, Preoților și credincioșilor de sub ascultarea Sântului Scaun Episcopesc Român Unit al Lugoșului, cătră care se va arăta – în specie însă fiilor noștri sufletești din onorabilul opid Oreștie, pre care are să-i conducă în cele spirituale, - iar pre Inclitele Autorități Civile după demnitate le recercăm ca pre Onoratul în Christos Frate Clarissimul Dr. Valeriu Traian Frențiu să-l primească și întâmpine ci toată onoarea cuvenită unui paroch actual pre lege denumit și constituit și apărându-l în toate drepturile și în immunitatea sa bisericească.

Dat în Lugoș în curțile reședinței noastre episcopesci la a 15 zi a luni Septembrie st. n. anul Domnului una miie nouă sute patru (1904), al Episcopatului Nostru anul II-lea.

Episcop Vasile Hossu

Dr. Daniel Firezaszu
Notar assesor consist.
Secr,epp.

L. S.

DIHAN, Fond. Parohia greco - catolică Orăștie, dosar 1/1904, fila 14 - 15.

II

Nru. 5103

Mult Onorate Domnule Protopoape!

La rogarea de dto 18 Iunie a.c. nr. 38 în care ceri permisiune a potea face collectă în teritoriul diecezei Gherlei pentru edificarea bisericei din Oreștie, prin aceste din partea Acestui Ordinariat să dă permisiunea cerută.

Din ședința Conzistoriului ținută în Gherla, la 22 Iunie 1907.

A. Benek

vicariu gen. episcopesc.

Mult Onoratului Dr. Valeriu Frențiu protopop și paroch gr. cath. în Oreștie.

DIHAN, Fond. Parohia greco - catolică Orăștie, dosar 1/1907, fila 13.

III

Nr. 1 – 1908

Mult Onoratului Oficiu Parochial gr. cath. în Orăștie

Aci în alăturare am onoare a trimite colecta cu subscrierile oferenților făcute între credincioșii parohiei subscrisului pentru zidirea bis. gr. cath. din Orăștie, din care se poate vede că s-au colectat suma de 17 cor. 55 fil., din care s-s subtras numai portul poștal. După care dorind bun succes și ajutoriu de la bunul Dzeu am rămas în .

Capolnaș – Mănăstur la 2 Ianuar 1908

Al prea Onoratului Oficiu parochial

Devotat

Nicolae Avram

Protopop Ad. CMănăstur

DIHAN, Fond. Parohia greco - catolică Orăștie, dosar 1/1907, fila 43 - 68.

IV

Nr.12 – 1908

Prea Onorate Domnule Protopoape!

Sub ./ alăturat cu reverință trimit coala în care să arată suma colectată în favorul noiei biserice edificânde din Orășcie. Populațiunea micuță precum și anii rei ce au urmat preste noi nu ne au ajutat a colecta o sumă mare.

Întru nobila acțiune dorindu – Vă ajutor de la bunul Dumnezeu și ca un augur felicitându – Vă și dorind a Vă aduce Atotputernicul în pace la timpul sau sub poalele bătrânului Retezat ca șef al Classicului nostru District Vicarial – am rămas în dragostea Prea On. Domniei Tale.

Dat în Sântămăria Orlea, la 28 februarie 1908,
cu toată reverința!

Dionisiu Dobrean

L. S.

paroch gr. cat.

DIHAN, Fond. Parohia greco - catolică Orăștie, dosar 1/1907, fila 8.

V

Act fundațional

Subsemnata văduvă Ana Chiș n. Staicu de religiunea gr. cat., locuitoare în Sibiu în sensul testamentului făcut de reposatul meu soțiu Iosif Chiș în 7 februarie 1901 transopun în virtutea actului prezent în mod irevocabil în posesiunea sf. biserici gr. cat din Orăștie și în administrarea reprezentanței ei legali și canonice:

- a.) Acțiunea "Ardeleana" din 1 Decembre 1886 ,nr. 549 în valoare nominală de 100 coroane (una sută coroane) sunătoare pe numele Iosef Kis împreună cu talonul ei.
- b.) Acțiunea "Minerva" din 31 Decembre 1890, nr. 87 în valoare nominală de 25 fl. (50 coroane), sunătoare pe numele Iosif Kis, împreună cu cuponul ei pe anii 1903-1912 pe lângă următoarele dispozițiuni:

- 1) Valoarea acțiunilor acestora pentru toate timpurile va forma o fundațiune pie care va purta numele "fundațiunea Iosif Chiș (Kis).
- 2) Din venitele fundațiunii acesteia să vor folosi după moartea mea în fiecare an 10 coroane pentru acoperirea speselor împreunate cu un părastas, ce se va celebra în biserica parochială gr. cat. română din Orăștie, conform obiceiului local întru odihna sufletului reposatului meu soțiu Iosif Chiș, cu care ocaziune se vor mai pomeni, pe lângă dânsul următorii răposați: Iosif Anisca, Ioan, Maria, Iosif, Teodora, Ana, Dochia, Magdalina, Gafina, Toader, Vasilie, Toader, Maria, Oana, Ana, Marișca, Ludovica, Iosif, Anisca, Maria, Iosif, Toader, Toma, Amalia și Dumitru.
- 3) Parastasul să va celebra după moartea mea în fiecare an în Dumineca ce urmează după ziua de 27 aprilie st. n. ziua morții soțului meu.
- 4) Restul eventual al venitului fundațiunii acesteia se va folosi pentru trebuințele bisericii gr. cat. române din Orăștie.
- 5) Uzufructul asupra venitului fundațiunii acesteia conform dispozițiunii testamentare a răposatului meu soț îmi rămâne rezervat mie până la moartea mea.

Acest act Fundațional compus din 2 exemplare pariforme, dintre care unul îl transpun reprezentanței sf. biserici gr. cat. române din Orăștie deodată cu valorile amintite mai sus, iar al doilea Veneratului Ordinariat episcopesc al diecezei gr. cat române a Lugojului, îl întăresc cu propria-mi subscriere înn fața martorilor subsemnați

Sibiu, în 10 octobre 1908.

Nic. Togan

Protopop gr. cat., ca martor

Romul Botezan

învățător gr. cat., martor

Nr. 31 – 1909

Ana Chișu Staicu

Se aprobă

Lugoj sed. Cons. ținută la 21 Ianuar 1909

L.S.

Episcop Vasile

**DR. TRAIAN FRENȚIU, VICAR OF ORĂȘTIE AND RECTOR OF CUGIR (1904-1912)
(ABSTRACT)**

In the beginning of his ecclesiastic career Dr. Valeriu Traian Frențiu has worked for 8 years as priest in the Greek-Catholic parish of Orăștie, also, fulfilling the rector position of the Cugir archpriest district. He was appointed in this position through the Episcopal Consistory Decision from Lugoj who was put forward on April 2nd, 1904. The Appointment Decison was signed by the bishop of Lugoj, Vasile Hossu at 15th, on september 1904.

Through the Appointment Decison, the clerical hierarches asked to V.T.Frențiu to take "the adequate measures for raising over there, in the long run, church and the adequate parish". In the same time they asked him to keep "his priestly zeal demonstrating both in the past and future, given the church and the school and also of the Orăștie parish".

The productive activity of a Valeriu Traian Frențiu as the Greek-Catholic priest of Orăștie and rector of Cugir will be crucial in his appointment, in 1912 in the Hațeg dean function. A year later will be raised in order to bishop of Lugoj and then of Oradea. A crowning of the brilliant activities: cultural, spiritual, political and national ones will be elected, in 1941, in the van of the Greek - Catholic Metropolitan Church of Blaj.

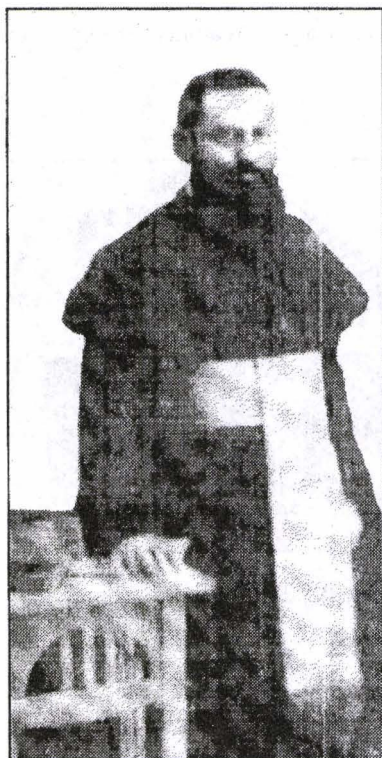

Figura 1. Dr. Valeriu Traian Frențiu în anul 1913.

Figura 2. Biserica greco-catolică din Orăștie în anul 1939.

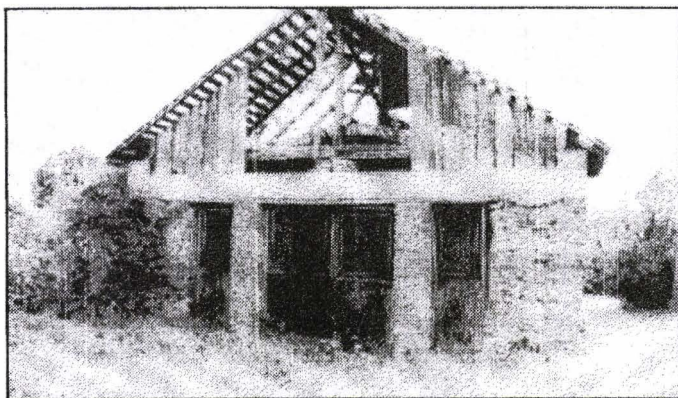

Figura 3. Ruinele actuale ale altarului bisericii greco-catolice din Orăștie.

(N° 1965-1904)

Vasile Hossu

Din Înălțarea lui Dumnezeu și Grație Sântului
Scaun Apostolic al Romei Episcop român unit gr.
catolic de lungă. Prebui Romesc al Sântei Sale, Sântice
lui Roman, Doctor în Filosofie și Teologie etc.

Belitorilor în Domnul salut.

În conținutul literelor prezente facem cunoscut tuturor,
cărora se cuvine în timpul de față și viitor, că după ce
parochia gr. cat. Cristie situată în Districtul prot.
popen al Cudvirului în urma puerii în dispozi-
bilitate a. Noultonoratului Sântic Rășin parochiei
de până aci am măsurat decisiunii consiliariile de ad.
după drept și în fapta a devenit *vacantă*. Noi a-
m măsurat poteriile noastre ordinare, cu autoritatea
noastră episcopicească, și în cointelegere cu Consistoriul
nostru Episcopesc luând în considerațiune, că Clariss.

Figura 4. a Decretul de paroh, la Orăștie, al Dr. Valeriu Traian Frențiu.

[illegible]

și actuală a Bisericii noastre din Orăștie și a tuturor drepturilor generale și speciale împreună cu oficiul și cu beneficiul parohial din Orăștie împărțindu-i deodată și recruta jurisdicțiune canonică.

Atunci când drept aceea de o parte Clarissim Președinte al Dr. Valeriu Traian Frențiu drepturile și impunându-i toate obligamentele, care în sensul Săntelor Canoane, armonizat cu legea legal Bisericii și după statutele diocesane sunt impuse, cu aceia treaptă a păstoririi spirituale; de altă parte sperăm și așteptăm, că acum numele Clarissim în Christos Președinte celui sîi profesor manifestat în trecut, îl va păstra și în viitor, mai puțin de Bisericii de școală și de parohia Orăștiei după putință îl va și înmulți, stăruind cu deardinsul a lua măsurile corecționare, pentru că acolo și se vede că cu timpul Biserica și Casa parohială corecționare, pocerințelor de acți în cana privință pre. Președinte Ta cu acie în conștiință trins il și îndatorim, îndemnându-l în Domnul să contribuie astfel în mod special spre binele și folosul Săntei Noastre Biserici Catolice și al fiilor și suflului din parohia Orăștiei încredințată păstoririi sale, căroră le va premerge cu învătătura și cu exemplul păstoririi celui bun, care și sufletul și l

Figura 4. c Decretul de paroh, la Orăștie, al Dr. Valeriu Traian Frențiu.

puine pentru turma sa. Tără Jafă de Ordinariatul Episcopesc al Lugojului să fie și de aci înainte cu aceea constanță credință, reverință și ascultare canonică, care o a arătat până aci, și spre carea s'a legătuț prin jurământul de după shirotonis.

Comitem drept aca tuturor Țărarilor, Proto-popilor, Proclilor și credincioșilor de sub ascultarea Țăntului Scaun Episcopesc Român Unit al Lugojului, vătră curi se va arăta, - în specie înse fiilor noștri reflexiv din onorabilul episc. Tristie, precum are să i conducă în cele spirituale, iar pre Țăntile Țăntorității Civile după demnitate le recerșim cu pre Onoratul în Țăntos Țănti Clarissimul Dr. Valeriu Traian Frențiu să l promieșcă și îndimpre cu toată onoreă curvita unui paroh actual pre lege denumit și constituit, dându i recerșita ascultare, și respective ținându l și îndimpre cu l în toată drepturile și în imunitatea sa bisericească.

Dat în Lugoj în curțile reședinței noastre episcopesci la a 15 di a lunii Septembrie st. n. anul Domnului miiă nouă sute patru (1904), al Episcopatului nostru anul II^{lea}.

Dr. Daniel Gheorghiu
Notar-adjunct
sec. episc.

Episcop. Vanilesco

Figura 4. d Decretul de paroh, la Orăștie, al Dr. Valeriu Traian Frențiu.

Arh. 5703.

Mult Onorate Domnule Protopope.

La rugarea de data 18 Iunie a.c. nr. 38, în care, din permisiune a pătă face colecta în teritoriul diocesei Gherlei pentru edificarea bisericii din Orăștie, prin aceste din partea Acestui Ordinariat s-a dat permisiunea cerută. -

Din sedința Consistorială ținută în Gherla, la 22 Iunie 1907.

A. Benet
vicar general episcopar

Mult Onorată lui Dr. Valeriu Frențiu protopop și paroh gr. catol.

(m) Orăștie

Figura 5. Răspunsul Consistoriului din Gherla la cererea Dr. Valeriu Traian Frențiu

Nr. 12-1908

9

Prea Onoratele Domnule Trotopoace !

Sub. / alăturat cu reverință trimite coala
 în care s-a creat suma colectată în favo-
 rul noului biserice edificând din
 Prăsciv. Populațiunea mică precum
 și anii pei ce au umrat preste noi, nu
 ne auajutat a colecta o sumă mare. —
 Între nobila acțiune dorind. Vă ajutor
 dela bunul Dumnezeu, și ca un lucru
 felicitându-vă și dorind a vă Enalțat
 puternicul și pace la timpul sau sub
 poartele bătăniei Răscut ca sof al
 Clasicului nostru Aspiot Săcual — am
 Asemăsi în dragostea Prea On. Domnule Tro.

D. H. în Sântămăria Orlea, la 28. Februarie 1908.

cu totă reverință:

Dionisie Dobrea
 paroch. ex. ord.

Figura 6. Scrisoarea preotului Dionisie Dobrea din Sântămăria Orlea.

Act fundational

Subsomnata văduvă Ana Chis n. Staicu de religie
nea gre-cat, locuitoare în Sibiu, în sensul testamentu-
lui făcut de reposedatul meu soțiu Iosif Chis în 7 Februa-
rie 1901, transpun în virtutea actului prezent în mod
irrevocabil în posesunea sf. biserici gre-cat din Orăștie
și în administrarea reprezentanței ei legale și canonică

- a.) Actiunea "Mădăraș" din 1 Decembrie 1886 # 549
în valoare nominală de 100 Coroane (una sută coroane)
denumită pe numele Iosif Chis împreună cu talonul ei.
- b.) Actiunea "Minerva" din 31 Decembrie 1890 # 88 în
valoare nominală de 25 fl. (= 50 coroane) denumită pe
numele Iosif Chis împreună cu cuponul ei pe anul
1903-1912, pe lângă următoarele dispozițiuni:

- 1.) Valoarea actiunilor acestora pentru toate tîm-
purile va forma o fundațiune pie, care va purta nume-
le "fundațiunea Iosif Chis (Chis)".

- 2.) Din venitele fundațiunii acesteia să vor folosi după
moartea mea în fiecare an 10 Coroane, pentru acoperirea
speselor împreună cu un părcășas, ce se va celebra în
biserica parohială gre-cat, română din Orăștie, con-
form obiceiului local, într-o adîlnă sufletului reposedatu-
lui meu soțiu Iosif Chis, cu care ocaziune se vor mai
pomeni pe lângă dînsul următorii reposedați: Iosif A-
nisca, Ioan, Maria, Iosif, Teodora, Ana, Păchia, Măgda-
lina, Gafina, Ioader, Vasile, Ioader, Maria, Cora, Ana
Marisca, Lidovica, Iosif Anisca, Maria, Iosif, Ioader,
Doma, Amalia și Dumitru.

- 3.) Parastasul să va celebra după moartea mea în fe-
care an în Duminică ce urmează după ziua de Ră-
prielit st. n. ziua morții soțului meu.

- 4.) Restul eventual al venitelui fundațiunii acesteia
se va folosi pentru trebuințele bisericii gre-cat române din
Orăștie.

Figura 7. Actual adițional al Anei Chiș din Sibiu.

5.) Uzupctul asupra venitului fundatiunii acestia, conform dispozitiunii testamentare a răposatului meu sot, imi rămâne rezervat mie până la moartea mea.

Acest act fundational, compus in 2 exemplare pariforme, dintre care unul îl tranopun reprezentantei sf. biserici gr. cat. române din Grădile de adăta cu valorile amintite mai sus iar al doilea Venerabilului Ordin arhiepiscopesc al diocesei gr. cat. române a Lugojului, îl întăresc cu propria-mi subscriere în fața martoriilor subsemnate

Sibiu, în 10 Octobrie 1908.

Nic. Teșan

Ara Chis. Hiccu

protopop gr. cat.
ca martor

Rom. Botexauly
în vătător. gr. cat.
martor

W^{re} 31-1909.

Să aproabă

Lugoj. Sed. Cons. ținută la 21 Ianuar, 1909

Episcop Sanile

Figura 7. Actual adițional al Anei Chiș din Sibiu.

LEUL DE LA ȘIȘEȘTI ÎN AMINTIREA LUI TIRON ALBANI SAU ROSTUL BISERICII ÎN TRECUTUL TRANSILVANIEI

VIOREL THIRA

Libertatea este cel mai scump ideal al omenirii, și poate nici un popor pe lume n-a plătit tribut mai greu, și n-a vărsat mai mult sânge, în această privință, ca poporul român.

Bărbații luminați și eroii faptelor mari, nicicând nu vor fi uitați și unul din campionii libertății a fost preotul Vasile Lucaciu. El este erou de epopee și figură de legendă. La noi în Ardeal și astăzi văile și munții îngână "Doina lui Lucaciu, Cântă mierla prin păduri...".

Poporul niciodată nu se înșeală în aprecierile sale. Lucaciu a fost botezat "Leul de la Șișești" și, în adevăr, în privința luptei pentru dezrobirea Ardealului el a avut partea leului.

Tiron Albani apreciază că: "Lucaciu a luptat mai mult decât oricare dintre contemporani."¹

El s-a impus în fața lumii prin ținuta lui falnică și prin tăria caracterului său. Nimeni și nimic pe lume nu l-a putut abate din drumul său. În anul 1884 guvernul din Budapesta a hotărât să-l scoată pe V.Lucaciu din sânul poporului românesc, și în acest scop este invitat la Budapesta și i se propune schimbarea postului său de profesor de la Gimnaziu din Satu Mare, cu cel de la Gimnaziul superior din Losoncz, ca apoi să fie promovat într-un post ministerial. Dar Lucaciu i-a răspuns ministrului Augustin Trefort: "Declar înaintea excelenței tale, că înaltul guvern maghiar nu dispune de atâtea milioane pentru care să-mi las eu poporul românesc."²

În temeiul integrității sale de caracter și în temeiul dăruirii totale pentru cauza poporului român, Lucaciu exercita o influență extraordinară asupra acestuia, îi atrăgea ca un magnet miraculos. Poporul român din Transilvania a văzut în el un nou Avram Iancu care venise să-i cheme la luptă.

În calitate de secretar general al Partidului Național Român, Lucaciu convocă la Șișești pentru o consfătuire pe toți membrii comitetului. Circulara

¹ Tiron Albani, *Leul de la Șișești*, Oradea, 1936, p.209

² Vasile Lucaciu, *Biserica S.Unirii a tuturor românilor ...*, Baia Mare (1892 p.5)

aceasta are litere de foc "Vă scriu aceste rânduri din tot sufletul, din tot focul inimii mele de român, care sufer alături de poporul meu. Și dacă nu aș avea cerneală v-aș scri-o cu sângele meu, pentru a vă face să lăsați teama și să veniți să începem lupta, lupta cea mare, care ne va aduce izbăvirea. Trebuie să ne-o aducă fiindcă deptatea este cu noi."³

Multă energie și-a consumat Lucaciu în ziaristică și cuvântări, care erau fulminante, în măsură să scoale și morții din morminte.

După mai multe lupte și frământări în 1907, Partidul Național Român din Transilvania propune candidatura lui Vasile Lucaciu la Beiuș, contra lui Kardoș Arpad, propus de guvern. Propaganda guvernului, contra lui Lucaciu a fost furibundă, dar poporul nu s-a lăsat mai prejos. Grupuri întregi umblau din casă în casă și cântau Marsilieza noastră "Deșteaptă-te Române" și "Doina lui Lucaciu".

În comuna Briheni din Bihor, jandarmii arestaseră pe preotul Nicolae Șurca și studentul Ioan Voștinari, ca propagandiști anti guvernamentali, dar în momentul când preotul Nicolae Șurca era pus în lanțuri, țăranul Ioan Scrofan le spuse: "Donule jandarm, să-mi dai aur cât încap aici în pălărie și tot nu voi vota cu altcineva decât cu dr. Vasile Lucaciu"⁴. Și astfel, prin voința poporului român, Lucaciu devine deputat în Dieta din Budapesta. Faptul acesta a îmbucurat toată suflarea românească, din țară și de peste hotare sosind zeci de telegrame la Șişești.

Ca deputat la Budapesta, Lucaciu a protestat vehement contra răpirii autonomiei Ardealului și a luptat din plin pentru drepturile românești.

Nu trebuie să uităm, de asemenea, că după începerea celui dintâi război mondial, Lucaciu trecând cu vaporul printre vasele austriece, a debarca la Roma și i-a lămurit pe italieni să intre în război contra Austro-Ungariei și Germaniei. Atunci își ziceau guvernării din Budapesta: "Dacă nu l-am putut câștiga pentru cauza noastră, să-l fi ucis mai bine"⁵. Tunet și trăsnet a fost Lucaciu în Italia, Elveția și Franța. În America unde președintele W.Wilson proclamase dreptul la autodeterminare al popoarelor, Lucaciu întrebat dacă și ardelenii gândesc ca și dânsul, a răspuns plin de demnitate, bătându-se cu pumnul în piept: "unde sunt eu bate inima Ardealului"⁶.

Aceiași demnitate și tărie de caracter a avut-o Lucaciu și la procesul Memorandului, unde s-a apărut strălucit și unde a refuzat să vorbească în limba maghiară.

Marele său prieten Octavian Goga spune despre Lucaciu că era: "mândru ca un senator roman și frumos ca un cardinal din vremea renașterii italiene".⁷ Sub alt aspect spus, înfățișarea lui Vasile Lucaciu este o dovadă în lume asupra latinității noastre.

³ Tiron Albani, *op. cit.*, p.62

⁴ Tiron Albani, *op.cit.* p.169

⁵ Tiron Albani, *op. cit.* P.187

⁶ O. Goga, *Părintele Lucaci, Mustul care fierbe*, București, f.an., p.305

⁷ O. Goga, *op.cit.*, p.302

Această puternică personalitate a stârnit și continuă să stârnească mare interes în cultura și istoriografia românească.

Pentru înfățișarea personalității lui în perioada interbelică și-au încercat condeiul: Barbu Delavrancea, Al.Cuira, Elie Dăianu, Corneliu Mezea, Tiron Albani, Augustin Iuga, Dumitru Furtună și alții.

Una dintre cele mai interesante monografii este a lui Tiron Albani. Dar să vedem cine a fost acest Tiron Albani (1887-1976).⁸

A fost fiu de țărani săraci din Gârbova, jud.Alba, aproape de Aiud. Rămâne de mic orfan și face cu greu două clase primare. Apoi timp de doi ani se angajează slugă la diferiți oameni bogați și după mai multe peregrinări, în 1904 termină ucenicia de tâmplar la Caracal.

Lucrând la Vidin în Bulgaria, ia contact cu mișcarea socialistă. Revine apoi un timp în Transilvania, de unde pleacă la Budapesta și se angajează la Fabrica de bănci școlare și unde ia legătura cu socialiștii români.

În 1908 trece din nou în România. Mai întâi la Craiova și apoi la București, unde participă la Seminarul socialist Ștefan Gheorghiu, iar în 1909 devine membru al cercului "România muncitoare" și face timp de doi ani o școală de ziaristică. Din acest moment, cum însuși mi-a spus, "se logodește cu pana".

A participat la toate acțiunile întreprinse de Partidul Social Democrat din Ungaria și de pe poziția acestui partid alături de Jumanca, Fluieraș și alții, au luptat prin scris și faptă pentru drepturile muncitorimii, cât și pentru unirea Transilvaniei cu România.

Activitatea sa ziaristică este foarte întinsă și nu poate fi analizată aici.

Amintim aici numai lucrările apărute în volum și care sunt în număr de șapte: Craiul munților, dramă istorică, Se clădea un templu, prelucrare după Francisc Fekete, "Leul de la Șișești" – monografie istorică, Douăzeci de ani de la Unire – antologie istorică, Atlantida – roman fantastic, "Un petec de Asie în Europa" și Memorii – privind rolul clasei muncitoare în înfăptuirea marii Uniri, Buc. 1969, Ed.Științifică.

În 1968 împlinindu-se cincizeci de ani de la marea Unire, am vizitat locurile respective și am stat de vorbă cu unii din participanți, în cele din urmă am ajuns la Aiud, unde l-am vizitat pe Tiron Albani. M-a primit foarte afectuos și mi-a vorbit pe larg despre marea Unire, lucruri pe care cândva le voi înfățișa în scris.

Înainte de plecare i-am prezentat pentru autograf cartea sa despre V.Lucaciu pe care dânsul o dăduse cu autograf cu treizeci și doi de ani în urmă lui Al. Kibedi, ziarist și traducător a lui Eminescu în limba maghiară. A fost foarte emoționat și am văzut cum îi curgeau lacrimile pe obrajii bătrâni.

Cu multă emoție mi-a scris: "După 32 de ani de la apariția acestei cărți,

⁸ Datele biografice au fost culese direct de la Tiron Albani la Aiud în anul 1968.

exemplarul de față se reîntâlnește cu autorul, prin norocoasa cunoștință cu preotul tânăr Viorel Thira. Mi se pare mai mult decât o revedere plăcută. Aiud, 18 mai 1968, Tiron Albani".

La plecare l-am rugat stăruitor să-mi trimită în scris amintirile sale despre Vasile Lucaciu, și în adevăr, după câteva zile primesc următoarea scrisoare și amintirile sale despre Leul de la Șișești.

"Aiud, 22 mai 1968. Stimat Părinte, După cum v-am promis zilele trecute când ați fost la mine, vă trimit filele în legătură cu prima mea cunoștință cu marele român, care a fost mare printre cei mari, care au făurit Unirea Transilvaniei cu România. Dr.Vasile Lucaciu.

În ce mă privește, spiritul său convingător a contribuit mult ca să mă determine să mă avânt în lupta pentru Unire în anul 1918; nu am regretat niciodată și nu voi regreta că am pus și eu o piatră la fundamentul acestei țări.

De altfel și bunicul meu Sebastian Albani a servit ca preot în biserica din Gârbovița (Gârbov-Alba) făcând și serviciul de curier, în luptele lui Avram Iancu. Vă salut cu stimă, Tiron Albani."

Din acel moment ne-a legat o caldă prietenie până în 1976, când la Oradea Mare în cimitirul Olosig i-am auzit: "bubuitul frânt al bulgărilor de pământ".

Amintiri scrise despre Vasile Lucaciu sunt relativ puține. Cele încredințate mie de Tiron Albani sunt absolut inedite.

Ținând seama de însemnătatea lor, cât și de personalitatea de al care provin, le prezint în întregime. Doresc să fie un pios omagiu adus acestor străluciți bărbați pentru toate strădaniile lor în slujba neamului românesc.

Trebuie remarcat faptul că Vasile Lucaciu în dialog cu Tiron Albani nu face deosebire între Biserica Unită și cea Ortodoxă din Ardeal, pentru el ea era una și aceeași: "bisericuța românească din Ardeal", de fapt când au fost în joc mari interese ale neamului, Blajul și Sibiul au făcut cauză comună.

Așa a fost la 1848 pe Câmpul libertății de la Blaj, așa a fost la Memorand și așa a fost la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia.

"Credința în Dumnezeu, propovăduită de acel umil preot român, a fost stânca de piatră de care s-au izbit și s-au sfărmat totți vrășmașii neamului nostru, care țineau să atace însăși fibrele inimii noastre naționale".⁹

Așa cum ocrotește creștinul făclia de Paști să nu se stingă, au ocrotit preoții viața românească din Ardeal și au transmis-o ca flacăra lumânării de la unul la altul. Acești preoți umili de sat s-au făcut de mult una cu pământul, dar ne-au păstrat sfânta noastră lege.

Putem afirma cu destulă tărie că, dacă astăzi se vorbește românește pe aceste plaiuri și neamul și-a păstrat ființă, se datorește în bună măsură Bisericii românești, una îi aceeași în toate timpurile.

⁹Nicolae Dobrescu, istoric Rom. 1874 - 1914.

Acesta este tezaurul tuturor veacurilor și generațiilor românești. Toate aceste fapte mari sunt și mari vor rămâne. Sfinte sunt și sfinte vor rămâne cum sfinte și curate sunt pentru creștinii din întreaga lume Crucea și Evanghelia lui Cristos.

Ideea de unitate trece prin istoria noastră ca un filon de aur și leagă cum zice Al. Vlahuță: “pe cei ce nu mai sunt, de cei ce sunt, de cei ce nu sunt încă e sufletul acestui pământ bătut de valuri”¹⁰.

Din măruntaiele pământului ne cheamă trecutul: “am fo și om si”. Înainte de noi nu au fost pe aceste plaiuri numai cerul și pământul. “Transilvanie amori et doli sacrum.”

Suntem pătrunși de aceste fapte mărețe și cât vom trăi, vom păstra comorile trecutului nostru, comori pe care tot aurul din lume nu le-ar putea răscumpăra.

Cum l-am cunoscut pe Vasile Lucaciu

Tiron Albani

Când eram copil, prin anul 1900 auzeam țăranii doinind “Cântă miera prin păduri”...

După aceea am citit în “Foaia Poporului” din Sibiu că “dr. Vasile Lucaciu este deputat în Camera din Budapesta”.

Prin 1911 mă aflu și eu la Budapesta și cu ambiție tinerească m-am avântat și eu în “arena politică”. Eram socialist și ajunsese bibliotecar la Secția Română a P.S.D.U. Aici se țineau conferințe săptămânale și românii stabiliți în orașul de pe malul Dunării veneau la socialiști să audă “vorbă românească”.

Îmi venise și mie rândul să țin o conferință.

Conferințele devenind mai populate subiectele trebuiau mai variate. Socialiștii profitau de ocazie și făceau propagandă socialistă. Se vorbea despre Marx, Engels, Lazare, Fourier, Saint Simon, Robert Owen, Jean Jaures, Dobrogeanu-Gherea, Cernîșevski și chiar Kropotkin.

Despre Ulianov se vorbea mai puțin căci în vremea aceea el scria și studia.

Eu imi luasem ca subiect “Biserica în serviciul capitalismului”. Concursul acestei instituții ce-l dăduse în exploatarea muncitorilor. Subiectul acesta atrase multă lume. Arătam că biserica își luase ca lozincă dictonul latin “Ora et labora” (Roagă-te și muncește“)

Am arătat deci că biserica dă un prețios concurs capitaliștilor ca să exploateze cu succes pe muncitori. De fapt se muncea câte 12-14 ore pe zi și de plăteu salarii de mizerie.

Muncitorii se rugau sau nu, dar munceau din greu ca să îmbogățească pe capitaliști. Poate îi va sătura odată Dumnezeu.

La o masă, înconjurat de studenți, luase loc un preot.

¹⁰ Al. Vlahuță, *Vlad Țepeș*

După conferință un student veni la mine și mă invită la masa lor.

Preotul purta haine civile, decât că gulerul alb îi acoperea o vestă neagră cu piept închis cu nasturi mărunți lăsa să se vadă gulerul alb numai un centimetru și fața rasă îi trăda misiunea.

- Sunt dr. Vasile Lucaci, deputat și directorul ziarului "Lupta" se prezintă el.

- Mă bucur mult. Vă cunoaștem după nume și activitate și Vă apreciez tenacitatea în lupta pentru drepturile poporului român i-am răspuns.

- Mi-a făcut multă plăcere conferința d-tale mai ales în ce privește limba, dar și o mică dezamăgire. Unde ai învățat d-ta românește?

- În România, adică în Oltenia.

- De unde ești?

- Din Gârbova, județul Alba.

- Și cum ai ajuns în Oltenia?

- Copil orfan fiind, n-am putut învăța carte în țara noastră. Am trecut Carpații pe jos și am învățat meserie.

- Ce meserie?

- Tâmplăria. Ieșind calfă am ajuns aici.

- Tot drăguța noastră mamă, România ne vine în ajutor, în ultima instanță...

- Fără ea azi aș fi fost un argat.

- Și acum ții conferințe...Îmi place cum ai vorbit, dar s-a strecurat și o greșală.

- Ce anume?

- Că d-ta ai luat sub aceeași măsură toate bisericile din Imperiul Austro-Ungar, între care și biserița românească din Ardeal.

- Păi nu au toate aceeași concepție, aceeași misiune?

- Nu...E posibil ca marea biserică catolică și cea reformată să fie în serviciul capitalismului, lucru care nu se poate afirma despre biserița românească din Ardeal.

- Cum așa?

- Păi d-ta ai protestat contra reacțiunii guvernamentale că înăbușă orice glas de educare și îndemn la organizare exprimat în popor, mai ales al țăranilor semi-iobagi, contra loviturilor ce le dau moșierii. Cum încearcă să se adune vin jandarmii și îi duc la închisoare.

- Păi nu este așa?

- Ba da...Dar știi d-ta cine oferă acestor oameni necăjiți scut contra firoșilor jandarmi?

- Cine?

- Biserița românească din Ardeal, pe care d-ta ai acuzat-o că se pune în serviciul exploatarei omului de către om. După liturghie o seamă de oameni mai rămân în biserică, își spun păsurile, durerile, se sfătuiesc. Vezi deci că biserița aceasta despre care Octavian Goga scrie că biserica din deal e o cloșcă ce-și apără puii cu aripile când vine uliul sau vremea rea...

- Așa este!

- Tot d-ta spuneai că guvernul obligă școlile românești din sate să introducă limba de predare în școală exclusiv limba maghiară și că învățătorul, necăjit și el că elevii nu pot învăța o limbă pe care nu o mai auziseră îi bate cu capul de tablă ca să învețe. E ca și cum ai sili copilul să învețe chinezește. Prin aceasta se dă o lovitură gravă culturii.

- Păi nu-i așa?

- Ba da! Exact așa, dar știi d-ta unde se mai învață românește?

- ?

- În școlile confesionale susținute de biserica românească din Ardeal pe care d-ta o puneai sub aceeași acuză ca și bisericile de stat.

- Aveți dreptate.

- Dacă vrei vino pe la mine la redacția "Lupta" să mai stăm de vorbă...

Dar eu trebuia să muncesc să mai învăț, căci rămâneam în urmă cu autoeducarea și nu m-am putut duce să ascult cuvintele înțelepte ale acestui apostol al culturii naționale.

Mai târziu i-am văzut biserica de la Șisești, pe al cărei frontispiciu scria: "Pro S.Unione Omnium Romanorum".

VASILE LUCACIU IN THE MEMORY OF TIRON ALBANI (ABSTRACT)

There are shown some essential data about the life and activity of Vasile Lucaciu in the first part of the essay, concerning the Great Union of December 1, 1918 and his contribution to it.

In the second part of the study the biography of Tiron Albani is included after the data brought by Viorel Thira directly from Tiron Albani in 1968 at Aiud and they are named the seven works of Tiron Albani with their titles, also his work for the achievement of Great Union from 1918.

In this part the text of a letter of Tiron Albani to Viorel Thira is also included, as an answer to his ask for sending him in writing his memories about Vasile Lucaciu.

The whole memories of Tiron Albani about Vasile Lucaciu are also next included. Tiron Albani held a conference to headquarter of Social Democrat Party of Budapesta with the subject "The Church - a Collaborator of Capitalism", where he had tried to demonstrate that the Church isn't a collaborator of the capitalism society but only the institution which maintain the being of our people.

After the conference V. Lucaciu had a discussion with Tiron Albani and Lucaciu demonstrated to him that "Romanian little church from Ardeal" isn't a collaborator of the capitalism society but the institution which keep entire the being of our people in this part of the countru and also the Romania education.

There is also demonstrated the situation of Romanian church in Ardeal isn't identically with the Great Catholic or Protestan Church of West.

TIRON ALBANI

LEUL DELA ȘIȘEȘTI

DE CE S'A PRĂBUȘIT MONARHIA
AUSTRO-UNGARĂ

*După 32 de ani de la
aparitia acestei carti exem-
plarul de fata se reintilucește
cu ^{autorului} ~~autorului~~ NOTĂ: ~~se~~ prin vorbire
cunoaștință
cu prețul tinut*

Politica de ură ajunge cu totul
alte scopuri decât cele urmărite de
cei ce o practică.

Dr Vasile Lucaciu

*Thirre Thirre.
Mi se pare mai mult decât o re-
vedere plăcută.*

Pind, 18 mai 1968

EDITURA Tiron Albani
CERCUL ZIARISTILOR ORADEA

Aiud, 22 mai 1968.

Stimate Părinte,

După cum V-am promis zilele trecute, când ați fost la mine, vă trimit filele promise în legătură cu prima mea cunoștință cu marele român, care a fost mare printre cei mari, care au făcut Unirea Transilvaniei cu România.

^{Grigore Lucaci} În ce mă privește, spiritul său convingător a contribuit mult ca să mă determine să mă așez în lupta pentru Unire în anul 1918.

Nu am regretat niciodată și nu voi regreta că am pus pe ea o piatră la fundamentele acestei țări.

De altfel și bunicul meu Sebastian Albani a servit ca preot în biserica din Gârbovita (Gârbova-Alba.)

Făcând și servicii de curier în luptele lui Avram Iancu.

Vă salut cu stimă.

Tiron Albani

Cum l-am cunoscut pe Vasile Lucaci.

Cînd eram copil, prin anul 1900 cunoșteam tărîmii cîntînd:

"Cîntă mierla prin păduri
Robuși Lucaci la unguri..."

După aceea am citit în "Foaia Poporului din Sibiu" că dr Vasile Lucaci este deputat în Camera din Budapesta.

Prin 1911 mă aflam și eu la Budapesta și cu ambiție tinerească m-am arîtat și eu în "arena politică". Eram socialist, și ajunsesem bibliotecar la Secția Română a P. S. D. U. Aici se țineau conferințe săptămânale și românii stabiliți în orașul de pe malul Dunării veneau la socialiști să audă "vorba românească".

Îmi venire și mie rîndul să țin o conferință.

2.

Conferințele devenind mai populare subiectele trebuiau mai variate. Socialiștii profitau de ocazie și făceau propagandă socialistă. Se vorbea despre Marx, Engels, Lassalle, Fourier, Saint Simon, Robert Owen, Jean Jaurès, Dobrogea-Negrea, Cernisevski și chiar Kropotkin. Despre Miliutin se vorbea mai puțin, căci în vremea aceea el scria și studia.

Cu îmi luasem ca subiect „Biserica în serviciul capitalismului”. Cursul acestei instituții ce-l dădea în exploatarea muncitorilor. Subiectul acesta atrase multă lume. Prăta că biserica își luase ca lozincă dictonul latin „Ora et labora” (~~hora~~ (Rogă-te și muncește).)

Am arătat deci că biserica dă un pretios concurs capitaliștilor ca să exploateze cu succes pe muncitori. De fapt se muncea câte 12-14 ore pe zi și se plăteau salarii de mizerie.

Muncitorii se rugau sau nu, dar munceau din greu ca să îmbogățească pe capitaliști. Păcate îl va pătrunde odată și eu.

3

La o masă, înconjurat de studenți, luase loc un preot.

După conferință un student veni la mine și mă invita la masa lor. Preotul purta haine civile decît că gulerul alb îl acoperea o vestă neagră cu piept închis cu nasturi mărunți lăsa să se vadă gulerul alb numai un centimetru și fata roasă îi trăda misiunea.

— Sînt dr Vasile Lucaci, deputat și directorul ziarului "Lupta" — se prezintă el.

— Mă bucur mult. Vă cunosteam după nume și activitate și Vă apreciez tenacitatea în luptă pentru drepturile poporului român — i-am răspuns.

— Mi-a făcut multă plăcere conferința d-tale, mai ales în ce privește limba, dar și o mică dezamăgire. Unde ai învățat d-ta românește?

— În România, adică în Oltenia.

— De unde ești?

— Din Gîrbova, județul Alba-

— Și cum ai ajuns în Olte-

— Copil orfan fiind, n-am putut învăța carte în Gîrbova noastră. Am trecut Corpăfii pe jos și am învățat meserie.

4

- Ce meserie?
- Tîmplăria. Jesind calfă am ajuns aici.
- Tot drăguța noastră mamă, România ne vine în ajutor, în ultima instanță...
- Fără ea azi ai fi un argat.
- Și acum îi conferințe...
- Îmi place cum ai vorbit, dar s-a strecurat și o greșală.
- Ce aume?
- Că d-ta ai luat sub aceeși măsură toate bisericile din imperiul Austro-Ungar, între care și bisericuța românească din Ardeal.
- Păi nu au toate aceeși Conceptie, aceeși misiune?
- Nu!... E posibil ca marea biserică catolică și cea reformată să fie în serviciul capitalismului, lucru care nu se poate afirma despre bisericuța românească din Ardeal.
- Cum așa?
- Păi d-ta ai protestat contra reacțiunii guvernamentale că înăbușă orice glas de educare și îndemn la organizare exprimat în

5

popor, mai ales al țăranilor
semi iobagi, contra loviturilor
ce le dau moșierii. Cum încear-
că să se adune în jandarmii
și îi duc la închisoare.

— Păi nu este așa?

— Ba da... Dar alții d-ți
cine oferă acestor oameni nea-
giti sunt contra fiitorilor jandarmi?

— Cine?

— Biserica românească din
Prudul, pe care d-ți ai acuzat-o
că se pune în serviciul exploa-
tării omului de către om. După
liturghie o seamă de oameni mai
rămân în biserică, își spun pân-
sile, durerile, se sfătuiesc. Vesi
deci că biserica aceasta despre
care Octavian Goga scrie că
biserica din deal e o cloșcă ce-
și opăra puii cu oripile când vine
iulul sau vremea rea.

— Fra este!

— Tat d-ți spunea că guver-
nul obligă școlile românești
din sate să introducă limba de pre-
dare în școală exclusiv limba
maghiară și că învățătorul, nea-
gii și el că elenii nu pot învăța
o limbă pe care nu o mai aușieră
ci bate cu capul de tablă a să

6
 învețe. E ca și cum ai sili copilul să învețe chinezește. Prin aceasta se dă o lovitură gravă culturii.

— Păi nu-i așa?

— Ba da! Exact așa, dar stă de tă unde se mai învață românește?

— ?

— În școlile confesionale susținute de biserică, românii din Ardeal pe care d-tu o puneai sub aceeași acuză ca și pe bisericile de stat.

— Aveți dreptate.

— Dacă vei vino pe la mine la redacția „Lupta” să mai stăm de vorbă...

Dar eu trebuia să nunciez să mai învăț, căci rămânem în urmă cu autoeducarea și nu m-am putut duce să ascult cuvintele înțelepte ale acestui apostol al luptei culturale naționale.

Mai târziu, i-am văzut biserica de la Șisești, pe a cărei frontispiciu scria:

„Pro I. Unione Omnium Romanorum”

Tiron Albani

ATITUDINEA PRIZONIERILOR ARDELENI DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL FAȚĂ DE CORPURILE DE VOLUNTARI

EUGENIA BÎRLEA

După o lăncezeală de 2-3 ani, posibilitatea de a pune capăt stării nefericite în care se găseau, prin înrolarea în unitățile de voluntari, a fost, pentru mulți prizonieri, binevenită.

Nu ne-am propus o reluare a problematicii voluntariatului decât sub aspectul atitudinilor față de această alternativă, deoarece ea s-a bucurat de o atenție sporită în istoriografia noastră,¹ dar din unghiul istoriei sale politice. Incursiunea noastră are în vedere nuanțarea acestor atitudini, focalizarea atenției asupra acelor care au refuzat voluntariatul și care, numeric, i-au depășit pe entuziaștii aderenți. O parte dintre prizonieri au făcut considerabile eforturi de a ajunge în armata României, cu mult înaintea demersurilor oficiale. Dar rezultatele au fost cu totul insignifiante: până la intrarea României în război doar trei români ardeleni au reușit să ajungă în țară, între care Eugen Goga, fratele poetului și Laurian Gabor, candidat de avocat din Sibiu. Nici pentru cei din Franța sau Italia lucrurile nu au stat altfel.

Reacțiile față de ideea unităților de voluntari diferă, ele se situează între două extreme: dorința entuziastă și refuzul categoric de a pune mai presus de siguranța personală binele neamului. Factorul hotărâtor a fost gradul de dezvoltare al conștiinței naționale, dezvoltare condiționată de o serie de condiții precum: nivelul socio-cultural, dezvoltarea economică, gradul de deschidere spre modernitate etc. Existau, la începutul secolului nostru, zone ale societății ardeleni intens pătrunse - până la nivelul rural - de convingerea că realizarea României Mari este condiția însăși a ființării națiunii române, că pentru acel ideal merită să-și sacrifice comoditatea, situația socială, averea și chiar viața, că țelul acesta e suficient de important pentru a înfrunta toate riscurile presupuse. Țăranii din zona

1. Vezi studiile lui I. Șerban din *Apulum* vol. XII, XVIII, XXIV. XXVI; I. Botezan, *Contribuții la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunși prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în *Acta Musei Napocensis*, XX, 1983; V. Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, etc.

Făgăraşului, de exemplu, "...aveau o conştiinţă naţională vie. Cei mai mulţi ştiau carte, citeau gazete şi oameni umblaţi prin România şi America, îşi dădeau seama de rostul lor în lume ca neam. Mulţi erau gospodari cu dare de mână, căci aveau drept de alegători şi luaseră parte la luptele politice din cercurile electorale ale Arpaşului şi Făgăraşului."² Existau deci zone rurale care depăşiseră stadiul unui orizont mărginit la hotarele satului natal, puţine, totuşi, în raport cu masa lumii săteşti. Ele gravitau în jurul centrelor cu puternică elită românească: Sibiu, Arad, Orăştie, Făgăraş, Blaj etc. Un mare număr de voluntari s-au recrutat dintre cei proveniţi din aceste zone. Hunedorenii, de exemplu, au dat mulţi voluntari, fapt subliniat de comisiile de recrutare,³ la fel cu cei din partea Săliştii,⁴ cu bănăţenii etc. Din comuna bănăţeană Mehadia au fost 26 de voluntari: au trecut graniţa în România, în 1915, restul au fost recrutaţi dintre prizonierii din Italia (17) şi Rusia (6)⁵.

După august 1916, zeci de mii de scrisori ale prizonierilor cereau autorităţilor româneşti şi ale aliaţilor dreptul de a lupta de partea Antantei. Prizonierii din Rusia, al căror număr trecea de 120000, ⁶ au expediat peste 35000 de asemenea scrisori.⁷ Ideea constituirii unor unităţi de voluntari din ardelenii, bănăţenii şi bucovinenii ajunşi prizonieri în ţările Antantei nu era nouă, ea avea deja o tradiţie din vremea Războiului de Independenţă şi exemplul celorlalte etnii din Austro-Ungaria, al cehilor şi sârbilor, mai ales. Sublocotenentul I. Şaiu, prizonier în Rusia, a început să-şi organizeze soldaţii români încă de la căderea în prisoare, în 1915. În anul următor a intervenit la autorităţile militare ruse pentru eliberarea sa şi a unui grup de 617 prizonieri care doreau să intre în armata României.⁸

În România, ideea voluntariatului avea numeroşi susţinători între refugiaţii ardeleni. La 1 septembrie 1916, un grup de fruntaşi politici ardeleni adresează Consiliului de Miniştri un memoriu în acest sens, semnat de V. Lucaciu, Ioan Nistor, Octavian C. Tăslăuanu, Iorgu G. Toma, Dim. Marmeliuc, Vasile C. Osvadă şi O. Ghibu.⁹ În aceeaşi problemă Sever Bocu a redactat 4 memorii.¹⁰

Demersurile au rămas, toate, fără urmă, fie că se adresau consulilor români din statele aliate, ziarelor sau altor organe oficiale. Exasperat, un fost soldat al Regimentului de Infanterie nr. 50 din Alba Iulia, Augustin Roşianu s-a adresat

2. Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român ofiţer în armata austro-ungară, care a luat parte cu glotaşii români din Ardeal, la luptele din Galiţia, Bucureşti*, 1916, p. 26-27.

3. Ioicu Niţescu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, vol. I, Braşov, 1926, p. 289.

4. *Ibidem*, p. 84.

5. Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica "măruntă" sau istoria ignorată*, Reşiţa, 1995, p. 49.

6. Raportul colonelului Pietraru către Ministerul de Război al României, în Elie Bufnea, *Cruciaţi, tirani, bandiţi. În Rusia Sovietelor*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 135.

7. V. Dudaş, *Voluntarii Marii Uniri*, Timişoara, Editura Augusta, 1996, p. 26-27.

8. Arhiva Muzeului Unirii, *Memoriul lui I. Şaiu*, Alba - Iulia, inv. 6658, p. 1-2.

9. V. Dudaş, *op. cit.*, p. 88.

10. *Ibidem*, p. 89.

ministrului de război al României, Vintilă Brătianu. În scrisoarea pe care i-o trimite acestuia descrie nenumăratele încercări pe care le-a făcut "la toți domnii comandanți ce i-am văzut și i-am întâlnit pe aicea prin Rusia și am trimes cărți și la consulul D-voastră din Petrograd și pi la tipografiile românești din Basarabia. Rugatu-ne-am în tot felul ca să ne dea sfat și îndrumare cum să putem ajunge de bună voie soldați în armata română, și până astăzi n-am primit nici un răspuns de la nimenea."¹¹ Economisind 50 de ruble din banii ce-i primea ca prizonier (21 de copeici pe zi), s-a gândit să trimită acești bani statului român, ca împrumut, iar dacă țara nu vrea să-i primească suma, o va trimite Crucii Roșii Române, adică "fraților mei români care și-au vărsat sângele și s-au nenorocit pentru mine cel din Transilvania să mă elibereze."¹² Bucovineanul Arcadie Buliga, din Rădăuți, a semnat *Angajamentul* de voluntar în septembrie 1917 și a plecat cu primul batalion din Elet, dar s-a rătăcit de ceilalți voluntari, la Harkov, unde coborâse din tren să-și cumpere mâncare. A pribegit o vreme prin gubernia Harkovski, muncind să-și adune bani de drum, căci voia cu tot dinadinsul să ajungă la Kiev, la Corpul Voluntarilor Români.¹³ I-ar fi fost mai ușor să se complacă în acel vagabondaj, căci, în haosul creat de revoluția rusească, nimeni nu l-a întrebat nimic, nici o autoritate nu l-a inoportunat.¹⁴ Păun Oroșlan, bănățean din Cadăr, (jud. Timiș-Torontal), auzind că România a intrat în război s-a prezentat la comandantul lagărului italian cerând ca să fie primiți în armata italiană și trimiși pe frontul românesc. Dar abia în 1918 a reușit să se înscrie în *Legiunea Română din Italia*, atunci când V. Lucaciu a ajuns în lagărul lor.¹⁵

Am reținut doar câteva cazuri de oameni care au făcut eforturi mari pentru a ajuta efectiv în lupta dusă de România și realizarea statului tuturor românilor. Conștiința națională a prizonierilor a fost actualizată și potențată de mai mulți factori: condițiile de trai, propaganda făcută de comisiile de recrutare, antipropaganda făcută de națiunile privilegiate din Monarhie și, mai pe urmă, de bolșevici, exemplul prizonierilor de alt neam etc. Sârbii și cehii erau un model, căci beneficiau, mai ales în Rusia, de un sprijin cvasioficial. Cehii aveau legături între conducătorii statelor aliate, aveau ziare care circulau și printre români, erau în legătură cu națiunile oprimate ale Austro-Ugariei.¹⁶ Mai ales ofițerii români au beneficiat de sprijin din partea lor. "Fără ajutorul cehilor", scrie unul din ei, "mi-ar fi putrezit ciolanele în carcera rusă, dacă nu le mâncau păduchii mai repede."¹⁷ Pentru soldați, contactul era dificil de realizat, căci ei nu cunoșteau limbile de circulație. Vichentie Radin, un bănățean din Cermeteaz, s-a înrolat, în octombrie 1916, în *Legiunea Cehoslovacă*, dar n-a stat acolo decât trei săptămâni, căci nu înțelegea limba.¹⁸

11. Scrisoarea sa către Vintilă Brătianu e publicată de *Gazeta Voluntarilor*, I, nr. 1, 1923, p. 6.

12. *Ibidem*.

13. Filiala Cluj a Arhivelor Naționale, *Fondul "Iacob Popa"*, doc. nr. 276.

14. *Ibidem*.

15. V. Leu, C. Albert, *op. cit.*, p. 49-50.

16. V. Nițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 125.

Mediul italienilor exercită și el o influență pozitivă. Prizonierii italieni din Rusia, cu care românii trăiau într-un lagăr, întâmpină cu entuziasm pe cei veniți să recruteze voluntari români. Românii s-au contaminat, erau dornici de acțiune: "Ei ne smulg aproape jurnalele și broșurile aduse pe seama lor."¹⁹ Italia pare să fi fost, pentru prizonierii noștri de acolo un mediu stimulant al conștiinței naționale. Nu poate fi întâmplător faptul că, raportat la numărul prizonierilor de aici, proporția de voluntari e mai mare acolo decât în Rusia. Reprezentative sunt, sub acest aspect, răspunsurile date chestionarului lansat, în perioada interbelică, de profesorul bănățean Ilieșiu. Întrebarea cu numărul 5 avea în vedere numărul de voluntari dat de fiecare comună. Din păcate, numai o parte din cei care completează chestionarele detaliază răspunsurile, specificând câți voluntari provin din fiecare țară aliată. Din comuna Căpâlnaș, (jud. Severin) au fost 11 voluntari de pe frontul italian și doar 6 de pe cel rusec,²⁰ iar din Dalci, comună a aceluiași județ, au fost 9 voluntari din Italia și 2 din Rusia.²¹ Din Cutina, toți cei 5 voluntari erau de pe frontul italian,²² iar din Bucovăț, jud. Timiș, din 11, 10 sunt foști prizonieri din Italia.²³ Fostul voluntar Ioan Harambașa, din Zervești, jud. Severin, povestește că s-a înscris voluntar, împreună cu cei 6 consăteni cu care se afla în lagărul italian din Avezzano.²⁴ Voluntarii din comuna Naidăș, jud. Caraș, provin, în majoritate, tot din Italia (11 față de 5, din Rusia). Numărul prizonierilor români din Rusia trebuie să fi fost mult mai mare, din datele oferite de același document rezultând că, din 100 de oameni din comună morți pe front, 62 au murit în Rusia și numai 19 pe frontul italian.²⁵

Talentul și tactul comisiilor de recrutare hotăra, de multe ori, soarta întâlnirilor cu prizonierii. Prețioase însemnări despre eșecurile de la început ale comisiilor neexperimentate încă, ne-a lăsat vicarul Iacob Popa, refugiat în România o dată cu retragerea armatei române din Transilvania și ajuns în Rusia, în Comisia a III-a de recrutare a voluntarilor.²⁶ Șef al Comisiei era maiorul român G. Plesnilă, ofițer al cărui portret, așa cum reiese din însemnările vicarului, devine

17. Aurel D. Pop, *Amintiri din două războaie mondiale*, Partea I, 1914-1918, p. 196, Manuscris aflat la Muzeul Unirii, Alba Iulia, Inv. 6339.

18. Filiala Timiș a Arhivelor Naționale, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, dosar 1, fila 29.

19. V. Nițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 81.

20. Muzeul Banatului, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, Timișoara (MBT, în continuare) Inv. 6883, dosar 38.

21. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, inv. 6883, dosar 63.

22. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, dosar 62.

23. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, inv. 6882, caiet I, p. 82.

24. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, inv. 6883, dosar 215.

25. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, inv. 6881, caiet II, pp. 254-258.

26. Iacob Popa, *Caietele de însemnări despre primul război mondial*, V-IX, păstrate la Filiala Cluj a Arhivelor Naționale, *fond "Biblioteca Centrală Blaj"*, XII/286, 1914-1922. Manuscrisul conține însemnări zilnice despre activitatea Comisiei a III-a, reacțiile și atitudinile prizonierilor față de Corpul Voluntarilor Români.

interesant mai ales prin gafele pe care le comitea la întâlnirile cu prizonierii. Lipsa științei de abordare a oamenilor a îndepărtat mulți posibili voluntari. Maiorul încerca să-i atragă fără a le spune întreg adevărul. “A spus multe lucruri exagerate și nereale”, nota I. Popa, “ca p. es. că în România Mare vor fi luate și date la români toate pământurile străinilor, că în România nu sunt străini, că neromânii nu vor fi suferiți printre români etc.” Iacob Popa, care a vorbit după el, a trebuit să repare adevărul, precizând adevăratul scop al recrutărilor. Diferența dintre cele două cuvântări îi face pe oameni bănuitori; nu numai că nici unul nu s-a înscris voluntar, dar au refuzat și darul oferit de comisie: câte o rublă fiecăruia.²⁷ La altă întâlnire, maiorul “luându-și o ținută severă și întunecată, le-a pus direct și scurt și răstit întrebarea dacă sunt ori nu aplicați să intre voluntari în armata română, la care ei au răspuns hotărât: ba. <<Atunci, am gătat-o cu d-voastră, armata română are lipsă de viteji, nu de astfel de nemernici>>”, a fost răspunsul d-lui maior. La aceasta oamenii au pus capul în pământ și au plecat zicând: sănătate bună.²⁸ În cazul acestui trimis oficial al României nu era vorba numai de neștiința comunicării cu țărani, ci de o miopie politică accentuată de ignoranță. Era atât de neinformată în problema ardeleană, încât l-a întrebat pe I. Popa dacă sașii din Transilvania nu sunt unguri. După părerea sa, România se putea mulțumi, la sfârștul războiului, cu o parte a Transilvaniei sau chiar fără ea. Era revoltat împotriva celor care au târât țara în război, repetând mereu că România ar fi trebuit să lupte alături de germani.²⁹

Probabil că între cei care se ocupau de recrutarea, nu era singurul ale cărui calități morale și pregătire politică lăsa de dorit, așa încât măcar o parte a refuzurilor trebuie pusă pe seama acestor neajunsuri.

Un element foarte important în succesul acestor recrutări era discursul însuși, forma în care erau îmbrăcate ideile politice pentru a fi accesibile nivelului de înțelegere al soldaților, în marea lor majoritate țărani. Discursurile comisiilor, în măsura în care s-au păstrat mărturii despre ele, se remarcă prin coloratura lor religioasă. Ilustrative sunt cele ale vicarului Iacob Popa. Ele se aseamănă ca formă și conținut predicilor, iar limbajul este de asemenea marcat de vocabularul religios. Pornește de la pilde evanghelice, vorbește prizonierilor despre “războiul sfânt al neamului”³⁰, exploatează ocazia oferită de sărbătorile creștine prezentând lupta pentru unire ca pe o “schimbare la față a României”³¹ sau ca pe o înviere ce urmează “Vinerii patimilor”, identificată cu războiul.³² Unirea cu România este un lucru extraordinar care cere sacrificii pe măsură. Argumentează ideea

27. *Ms. cit.*, caietul V, fila 4.

28. *Ibidem*, fila 15.

29. *Ibidem*, fila 53.

30. *Ibidem*, fila 84.

31. *Ibidem*, fila 56.

32. *Ibidem*, fila 42.

jertfei pornind de la cuvintele lui Iisus Hristos: "Cela ce vrea să vină după mine, să se lepede de sine și să ia crucea sa și să vină după mine." Prizonierii să-și asume, așadar, crucea voluntariatului, așa cum România a luat crucea întregului neam românesc. În urma acelei cuvântări s-au înscris 9 voluntari, din 50 de prizonieri prezenți, număr mare în comparație cu rezultatele altor întruniri.³³ Altădată pornește de la pilda talanților arătându-le că trăiesc un moment unic în care își pot înmulți talantul primit în folosul neamului.³⁴ Momentul prielnic realizării României Mari îl exprimă într-un limbaj biblic: "vremea secerișului celui mare"³⁵

Discursul vicarului este cel al unui cleric angajat în viața politică, angajare ce avea, în Ardeal, o vechime mai mare de un secol. Deși după mijlocul secolului trecut se produce o laicizare treptată a mișcării naționale, preoții și ierarhii ocupă încă un loc important în structura elitei românești. La nivelul mentalității sătești, preotul este încă cel mai important dintre personajele investite cu autoritate, căci este și reprezentant al puterii divine.

Iacob Popa nu este singurul preot dintre cei care se ocupau cu recrutarea voluntarilor. În Rusia, cele 6, apoi 7 Comisii mai aveau încă doi preoți, iar în Italia Vasile Lucaciu s-a remarcat printr-o activitate intensă și cu rezultate pe măsura eforturilor. Era normal ca ei să facă uz de experiența lor de diriguitori ai conștiințelor, de știința lor de a convinge. Vasile Lucaciu a determinat, în mai puțin de o lună peste 11000 de prizonieri să se facă voluntari.³⁶ A stat multă vreme în lagărul de la Avezzano care devenise un imens spital supraplin de bolnavi de tifos exantematic. La 21 noiembrie 1918, în curtea lagărului s-a improvisat o tribună pentru întâlnirea lui Lucaciu cu prizonierii. Deși vremea era potrivnică, prizonierii îl ascultă cu interes, după cuvântarea sa din acea zi înscriindu-se voluntari peste 3000 de prizonieri. Asupra lor făcea, probabil, o bună impresie energia acestui preot care se apropia de 70 de ani,³⁷ energia pe care le-o insufla cu cuvinte simple: "Eu sunt popa Lucaciu, am venit să vă dezrobesc. Am auzit că am aici viteji mulți pe care-i chem să apere România Mare."³⁸ Față de discursurile lui I. Popa, care îi chemau să se sacrifice pentru o cauză care nu era percepută de toți ca indispensabilă, Lucaciu merge în întâmpinarea unor așteptări ale mentalului colectiv. Se prezintă pe sine ca un izbăvitor al prizonierilor; în el oamenii văd pe conducătorul care lipsea pentru a se identifica cu o cauză, pentru a strânge în jurul său energia colectivă și a o canaliza. Între acest salvator și fiecare din cei din marea masă a prizonierilor se

33. *Ibidem*, fila 95.

34. Iacob Popa, *ms. cit.*, Caietul VI, fila 123.

35. Filiala Cluj a Arhivelor Naționale, *Fondul "Iacob Popa"*, (FCAN, în continuare), Doc. 581.

36. I. Șerban, *Istoricul Legiunii Române din Italia (1918-1919)*, *Apulum*, XVIII, Alba Iulia, 1980, p. 519.

37. Eugen Hulea, *Vasile Lucaciu luptător pentru realizarea unității naționale (1914-1919)*, *Apulum*, XII, Alba Iulia, 1970, p. 489.

38. I. Șerban, *art. cit.* p. 518.

stabilește o relație personală care insuflă siguranță. Abia după ce le oferă această siguranță îi cheamă să se dedice cauzei colective, făcând apel la sentimentul lor de mândrie. O cerere adresată unor "viteji" are mai puține șanse de a primi un răspuns negativ, căci și la acest nivel, "la noblesse oblige". Din aceste două fraze rostite de Lucaciu ne putem face, totuși, o imagine despre discursul său, de un alt tip decât al vicarului I. Popa. Lucaciu renunță la digresiunile istorice, recurge la un stil simplu, dar mobilizator. Referințele istorice ale vicarului ar fi putut înflăcăra pe cei care aveau deja o educație patriotică și suficiente cunoștințe despre trecutul neamului, dar aceștia erau o minoritate. În cuvântarea din 11 august 1917, el prezintă istoria românilor ca pe o succesiune a vârstelor omenești: copilărie, tinerețe, maturitate. Copilăria lungă și necăjită a neamului e marcată de personalitățile unor mari domni - Mircea, Ștefan, Mihai Viteazul. Le vorbește despre Huniazi, despre Nicolaus Olahus, despre familiile nobiliare maghiare ridicate dintre români, încercând să le trezească mândria de urmași care să se facă demni de asemenea înaintași. Tinerețea culminează cu momentul 1877, după care începe vârsta bărbăției sale, în care trebuie să-și realizeze unitatea sa politică.³⁹ Comparațiile sale luate din *Biblie* nu sunt întotdeauna alese cu inspirație; în aceeași cuvântare el vedea în intrarea României în război un moment comparabil ca importanță cu coborârea Sf. Duh peste apostoli.⁴⁰

O cauză a succesului pe care-l avea V. Lucaciu în a-i convinge pe oameni ar putea fi și faptul că războiul se sfârșise, riscurile erau mai mici, iar viitorii voluntari aveau asigurarea că luptau pentru un scop pe cale de a se îndeplini. În 1917, situația politică în România era atât de complicată, încât puțini se aventurau să-și pună în joc viața. Acum se întrevedea lumina de la capătul tunelului, ieșirea din lunga noapte a războiului părea aproape.

Totuși, Iacob Popa a intuit că se adresa unei lumi al cărui orizont nu trecea mult dincolo de hotarele satului, pentru care valorile esențiale erau cele tradiționale și pentru care realitatea transcendentă e mai aproape decât istoria, o lume care nu ieșise încă în totalitate din atitudinea de boicotare a istoriei. Națiunea este o formă de viață ce s-a născut o dată cu secularizarea lumii moderne. Dar ideologia națiunii moderne încerca să încorporeze dimensiunea creștină, Dumnezeu fiind chemat să binecuvânteze această realitate. Ea face apel la vechea interpretare a istoriei ca dialog al lui Divinității cu poporul ales. Națiunile se legitimează prin acest apel; războiul, în această viziune, este "războiul sfânt al neamului." Adresându-se unor țărani, el simte nevoia de a îmbrăca discursul național într-o haină creștină, de a prezenta o realitate relativ nouă într-o formă cunoscută.

Efectele acestor discursuri n-au fost foarte spectaculoase. Oamenii se entuziasmau, aclamau armata română și "România Mare", dar erau puțini cei

39. Iacob Popa, *ms. cit.*, caietul V, fila 43.

40. *Ibidem*.

care semnau **Angajamentul** de voluntar. O făceau cei care erau deja familiarizați cu ideea României Mari, a căror conștiință națională era formată în deceniile trecute prin școală, presă și activitate politică. Există, totuși, oameni care se hotărâsc să înfrunte toate riscurile. Un anume Vasile Faur, din jud. Arad, îi scria lui Iacob Popa: “Onoraților domni și frați de un sânge și de o lege, vă aduc la cunoștință că ieu din vorbirea ce ați ținut-o dumniavoastră cu noi cei din robia rusească în ziua de 11 octombrie, în mine s-a aprins un foc în inimă carele nu iaste în stare să-l astâmpere nimenea...”⁴¹

Ideea voluntariatului surâde multora, dar pentru a fi privită fără ezitare era nevoie de timp. Oamenii șovăiau, cereau timp de gândire, cântăreau șansele reușitei în funcție de evoluția războiului. Invocă tot felul de scuze: sunt bătrâni, au fost răniți de 2-3 ori, au frați pe frontul opus. Șovăielile lor traduc, mai mult decât un accentuat instinct de conservare, teama eșecului. Unii o spun clar: “<<Părinte, dacă am fi noi siguri de biruință, adecă dacă frontul român ar înainta din nou în Transilvania, cu toții am merge.>>”⁴² Riscuri existau, dar nu erau de netrecut, după cum demonstrează cei care s-au hotărât pentru acțiune. Dar vedem aici o inerție specifică lumii rurale. În vechea comunitate sătască se trăia după reguli moștenite, tradiția era o regulă, iar noutățile erau privite cu suspiciune, sever cenzurate. Rapiditatea de acțiune pe care momentul o cerea acum îi deruta pe acești țărani neobișnuiți cu inițiativa, care le-a aparținut doar în vremea marilor răscoale, în rest au trăit departe de scena istorică. Se vor înscrie mai mulți, spuneau ei vicarului, după ce se vor mai obișnui cu ideea și mai ales după ce vor vedea că numărul voluntarilor a crescut și România va înainta din nou în Transilvania.⁴³ Noutatea acțiunii îi face temători pe țărani obișnuiți să repete ceea ce strămoșii lor făceau de sute de ani și pentru care orice lucru era real în măsura în care repeta un prototip. Trebuie să subliniem forța convingătoare a numărului, a masei care conferă forță, siguranță și estompează responsabilitatea personală. Ni se pare că putem detecta aici aceeași psihologie a țărânimii care are impresia că mulțimea răsculată are puterea de a schimba lumea, că în fața masei legile nu mai au nici o putere de a-i pedepsi, că responsabilitatea aparține mulțimii, nu fiecăruia în parte. I. Popa intuiește refuzul noului, “bănuiala nereușitei ori a unei curse în orice afacere porceasă dintr-o inițiativă nouă.”⁴⁴

Un alt element ce explică insuccesele comisiilor de recrutare a voluntarilor era timpul scurt pe care prizonierii îl aveau la dispoziție pentru a se decide. Uneori li se cerea să ia hotărârea pe loc, după prima întâlnire cu comisia. Când observă că procedeul nu dă rezultatele scontate, membrii comisiilor încearcă să

41. *Fondul “Iacob Popa”*, doc. nr. 581.

42. Iacob Popa, *ms. cit.*, caietul VI, fila 123.

43. *Idem*, caietul V, fila 30.

44. *Ibidem*, fila 37.

le lase timp de gândire. Dar era dificil să revină pentru o nouă întâlnire cu prizonierii, căci aveau de parcurs trasee lungi, o a doua întâlnire era destul de improbabilă. Se ajutau de propaganda indirectă făcută cu ajutorul ziarului Corpului Voluntarilor Români, "România Mare", pe care îl trimiteau grupurilor de români răspândiți prin Rusia.

Fostul voluntar bănățean, Ioan Borca, din Crâjma (jud. Severin) își amintea că s-a hotărât să devină voluntar citind acest ziar: "și aiciastă foaie atât ni-au mișcat încât cine era român adevărat n-ai fi putut nici să dormi." În grupul de 8 români în care se găsea, pe o moșie din Siberia, s-a iscat o mare agitație sufletească ce a durat aproape două săptămâni, "până când într-o sară eu li-am spus că e timpul să trecem la fapte că vorbă au fost destul."⁴⁵

Acolo unde ajunge, "România Mare" produce mari tulburări în grupurile de români. Cei cu o conștiință națională mai dezvoltată sunt apostrofați ori brutalizați de cei care preferau să se complacă în situația de supuși loiali ai statului austro-ungar și cuminiți prizonieri. Pe adresa redacției sosesc scrisori entuziaste, precum a lui Ion Marcu. "Cu ziua de ieri am primit jurnalul D-voastră, aici în lagăr. O bucurie nemaipomenită a fost între noi când am primit jurnalul. L-am citit cu voce voioasă cuvântul nostru românesc[...]" Dar dintre cei 50 de români, abia vreo 10 sunt atașați cauzei naționale. Seara, când au citit ziarul, cele două tabere s-au încăierat.⁴⁶

Din însemnările vicarului reiese că au fost destule cazuri când prizonierii nu voiau să primească gazeta. Unul i-a spus că e mulțumit cu ziarele rusești, nu-i trebuie "România Mare" și nu vrea să intre voluntar ca să nu fie trădător.⁴⁷ Cei din Comisia a III-a, se duc, în 4/17 ianuarie 1918, să împartă nr. 22 al gazetei în lagărul prizonierilor din Eleț, abia la insistențele vicarului. Locotenentul Alexandru Sochi se temea că au să-l bată, iar când s-a întors i-a spus lui I. Popa că unul dintre prizonieri l-a înjurat de mamă.⁴⁸

Voluntariatul presupunea niște riscuri pe care mulți nu mai erau dispuși să și le asume. Acțiunea oficială de constituire a unităților de voluntari, în Rusia, se suprapune cu tulburările provocate de revoluție și cu propagarea refuzului de a mai continua războiul. Soldații trăiesc așteptând încheierea păcii și plecarea acasă. În primele clipe, comisiile de recrutare sunt luate drept comisii de repatriere sau ale Crucii Roșii. "Prizonierii", constata Iacob Popa, "sunt sătui de toate și nu mai au altă dorință decât ca oricum să se gate o dată războiul, să se facă pacea ca să-și poată vedea casa și de treburi. În gândul acesta s-au întărit până la fanatism, așa încât numai cu școală îndelungată i-ai putea face voluntari."⁴⁹ Comisiile,

45. MBT, *Fondul "Iustin Ilieșiu"*, inv. 6883, dosar 55.

46. *România Mare*, I, nr. 4, Kiev, 10 august 1917, p. 3.

47. Iacob Popa, *ms. cit.*, caietul VI, fila 125.

48. *Idem*, caietul VII-IX, însemnarea din 4/17 ianuarie 1918.

49. *Idem*, caietul VI, fila 150.

însă, erau grăbite, nu aveau vreme pentru o propagandă sistematică în stare să suplinească lipsa educației naționale. Imensitatea Rusiei, dificultatea comunicării, accentuată după izbucnirea revoluției, lipsa de bunăvoință manifestată uneori de autoritățile rusești și mai ales de cele sovietice etc., toate aceste condiții făceau ca întâlnirile cu prizonierii să se desfășoare sub semnul grabei. Dezertați în masă de pe frontul românesc, rușii sporeau neliniștile prizonierilor, le alimentau cu zvonuri și făceau, prin refuzul de a mai lupta, tot mai improbabile șansele României de a câștiga războiul. În asemenea condiții, chiar propovăduitorii voluntariatului sunt neliniștiți: "...simt oarecari remușcări de câte ori vorbesc prizonierilor în sens optimist despre lucrurile acestea.", nota într-unul din *Caietele* sale Iacob Popa, la 13/26 octombrie 1917.⁵⁰ Prizonierii se complăceau în situații umilitoare, dar puțin riscante. La 20 august 1917, vicarul nota: "În zilele acestea am văzut pe prizonierii noștri de aici ducând cu câte un cal buțile cu care curăță latrinele. Preferă meșteșugul acesta decât să intre voluntari."⁵¹

Pe lângă neîncrederea față de o acțiune nouă, împrejurările vieții de prizonier generează piedici mari, uneori de netrecut. Aveau de înfruntat amenințările maghiarilor și germanilor, apoi ale rușilor care-i acuzau că prelungesc războiul. Foarte sensibili erau la amenințarea că celor care au fost neloiali patriei maghiare li se va lua pământul la întoarcerea acasă. Prizonierii din Bachmut au fost speriați că "dacă se vor înscrie voluntari ei vor comunica numele acestora autorităților de acasă și femeile lor vor fi închise și torturate, ajutoarele de război nu li se vor mai da și ei înșiși când se vor întoarce în patrie sau vor fi luați prizonieri pe frontul român, vor fi spânzurați sau stropiți cu fotoghin și arși de vii."⁵² Amenințările nu vin numai din partea ungarilor, nemților sau bolșevicilor, ci și din partea acelor români care țineau să rămână fideli jurământului făcut.⁵³ Unii se bucurau de victoriile Puterilor Centrale, țineau să-și demonstreze fidelitatea și se temeau ca în cazul realizării României Mari vor fi tratați ca niște răi români.⁵⁴

Egoismul merge departe la unii, ei rămân împietriți față de orice argumente, insensibili la soarta viitoare a familiilor lor. "Unul a zis că dacă ar ști că praf s-ar alege din copiii și din familia lui, nici atunci n-ar mai merge la război."⁵⁵

Situația de prizonier este destul de comodă uneori, mai ales pentru aceia care trăiau în gospodăriile țărănești. "țăranului rus nu-i păsa că prizonierul trăiește cu nevasta sau fata lui, principalul era să aibă satul cât mai multe brațe de muncă pentru prezent și viitor. Mai era și dispoziția guvernului rus ca văduvele de război să primească pentru lucrul câmpului câte un prizonier țăran; acesta intra de regulă în toate drepturile

50. *Ibidem*, fila 121.

51. Iacob Popa, *ms. cit.*, caietul V, fila 57.

52. V. Nițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 95.

53. FCAN, *Fondul "Iacob Popa"*, doc. nr. 183, 231.

54. Iacob Popa, *ms. cit.*, caietul VII-IX, însemnarea din 15/28 martie 1918.

55. *Idem*, caietul VI, fila 116.

răposatului stăpân. Așa s-a întâmplat că mulți prizonieri de toate naționalitățile s-au trezit capi respectați de familie și au rămas pentru totdeauna în Rusia.⁵⁶

Cu toate avantajele, au fost destui cei care au renunțat la această viață fără griji pentru a se consacra unui scop superior. Ni s-a părut relevant cazul unui prizonier bănățean, din zona Oraviței, Gligore Careba. Lucra ca funcționar și era plătit cu 120 de ruble (ofițerii superiori primeau 75 de ruble), dar s-a înființat singur la a II-a Comisie ca să se înscrie voluntar; nu mai voia să rămână acolo, “chiar dacă rușii i-ar cinsti Rusia întreagă.”⁵⁷ Sau cazul unui grup de prizonieri din Siria, jud. Arad, care vine de la mare depărtare până la aceeași Comisie⁵⁸, dorind să iasă din inactivitate și lăncezeală.

Spre sfârșitul toamnei anului 1917, situația, în Rusia, este tot mai critică. Grevele se țineau lanț, fabricile mai produceau doar în măsura în care dispuneau de prizonieri, mărfurile ieftine și abundente la începutul războiului încep să nu se mai găsească. Drumul voluntarilor până la Darnița e din ce în ce mai nesigur. Comisiile de recrutare au remușcări atunci când trebuie să-i ia pe prizonieri din locurile în care erau bine plasați. Încă de la începutul lui noiembrie, a II-a Comisie înscria voluntari doar pe cei dispuși să înfrunte toate riscurile.⁵⁹ Unii erau tentați să intre voluntari pentru a scăpa de situația nesigură creată, fapt relevat de I. Popa într-o scrisoare a sa către maiorul Plesnilă.⁶⁰ Au existat și unii care s-au înscris în Corpul Voluntarilor Români, apoi au dezertat,⁶¹ circulau liste cu cei care refuzau să se înscrie voluntari.⁶² Întreaga acțiune a fost un moment de despărțire a apelor, de cotitură în viața prizonierilor. Dacă unii au ales să stea deoparte, neînțelegând că sunt chemați să ia parte la istoria ce se făcea sub ochii lor, alții, în schimb, au venit în întâmpinarea evenimentelor, au ținut să fie în primele rânduri.

Ieșirea Rusiei din război, încheierea Păcii de la București, izbucnirea războiului civil în fostul imperiu țarist făcuseră imposibilă și oarecum inutilă recrutarea de noi voluntari, astfel că, în ianuarie 1918, ea încetează.⁶³

În ansamblu, recrutarea de voluntari are trăsăturile unei acțiuni pornite prea târziu. Ofițerul voluntar Aurel D. Pop apreciază că pe front au ajuns abia vreo 2500 d voluntari. Dacă nu s-ar fi întârziat atât organizarea Corpului de Voluntari, România ar fi putut avea, în vara lui 1917, cel puțin 10000 de voluntari pe front,⁶⁴

56. Aurel D. Pop, *ms. cit.*, p. 200.

57. V. Nițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 131.

58. *Ibidem*, p. 236.

59. *Ibidem*, p. 287.

60. Fondul “Iacob Popa”, doc. 231.

61. Problema dezertărilor celor care au semnat *Angajamentul* de voluntar face obiectul preocupărilor Comisiei a III-a, după cum rezultă din documentele cu nr. 187, 210, 228, 753 din Fondul “Iacob Popa”

62. Fondul “Iacob Popa”, doc. 210 și V. Dudaș, *op. cit.*, p. 93.

63. *Ibidem*, doc. 229.

64. Aurel D. Pop, *ms. cit.*, p. 201.

credea el. Acțiunea poartă amprenta unei lipse de sincronizare între voința oamenilor și necesitățile frontului român, pe de o parte și demersurile oficiale, pe de altă parte. Energia pe care românii din Austro-Ungaria ar fi voit s-o pună în sprijinul armatei române s-a irosit, în bună parte, în așteptare și demoralizări.

THE ATTITUDE OF PRISONERS FROM TRANSYLVANIA DURING THE FIRST WORLD WAR TOWARD VOLUNTEERS

(SUMMARY)

The purpose of this study is not take again into consideration the problem of volunteers but to underline the attitudes toward this alternative for it is of a consideration political aspects. This approach pay attention to those who refuse to become volunteers many more considerable efforts to enlist in Romanian army, before official announcement. But the results were of minor importance: before Romania joined the war only three Transylvanian managed to arrive in the country; among them Eugen Goga, poet's Octavian Goga brother and Laurian Gabor, a candidate for lawyer from Sibiu. The same for those from France or Italy.

To resume, volunteers' recruit seemed to begin too late. The volunteer officer Aurel D. Pop stated only 2.500 volunteers arrived to front. If Volunteer Group organization had not taken so long Romania would have had enlisted, in Summer 1917, at least 10.000 volunteers. This action seemed to be the result of a lack of synchronisation between people's will and the priorities of the Romanian front on the one hand and the official announcement on the other. The Transylvanian energy wasted during waitings and discouragement.

STRUCTURA PUTERII REVOLUTIONARE ROMÂNESTI DIN TRANSILVANIA ÎN TOAMNA ANULUI 1918

VIRGIL OGĂȘANU

Consiliul Național Român Central, creat la 31 octombrie 1918, pe bază de paritate din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social Democrat avea să preia puterea administrativă și militară în Transilvania, Crișana, Maramureș și Banat și să pregătească actul Marii Uniri de la Alba Iulia.

C.N.R.C., având sediul la Arad, exercita practic funcțiile unui organ suprem al revoluției naționale românești, reprezentând o adevărată autoritate statală, investită cu puteri depline în organizarea și conducerea activității de eliberare națională și unire a românilor ardeleni cu vechea Românie.

În calitate de for politic suprem al revoluției naționale a românilor și de organ guvernamental, C.N.R.C. era organizat la nivel central în 12 secții¹:

- I. Secția prezidială, însărcinată cu organizarea, statistica și rezoluirea afacerilor curente. Era condusă de dr. Ștefan Ciceo Pop, membru al Consiliului Național Român.
- II. Secția justițiară, însărcinată cu adunarea datelor despre atrocitățile comise în comunele românești, cercetarea jafurilor și transgresiunilor săvârșite.
- III. Secția culturală, însărcinată cu adunarea datelor despre oprimarea învățământului public și pregătirea reformelor pe acest teren.
- IV. Secția sanitară, însărcinată cu adunarea datelor statistice despre instituțiile sanitare etc.
- V. Secția economică, însărcinată cu asigurarea alimentării și pregătirea reformei agrare.
- VI. Secția comercială și industrială, însărcinată cu pregătirea reformei comerțului prin organizarea tovărășiilor.
- VII. Secția financiară, însărcinată cu afacerile și reformele financiare.
- VIII. Secția de comunicație, însărcinată cu afacerile căilor ferate, poștă, telegraf și telefon.

1. *Românul* an VII, nr.14, din 16/26 noiembrie 1918.

- IX. Secția de siguranță, însărcinată cu organizarea gardelor naționale.
- X. Secția de externe, însărcinată cu susținerea legăturii cu reprezentanții C.N.R. la statele și națiunile celelalte și va aduna datele despre conferința de pace.
- XI. Biroul de presă, însărcinată cu informarea ziarelor românești și din străinătate și a publicității.
- XII. Cancelaria centrală, poartă cărțile de exhibit și expedit, păstrează arhiva și biblioteca.

Ca organe din afară (locale) se menționează:

I. Consiliile comitatense (județene) organizate pe secții în reședințele vechilor comitate.

II. Consiliile comunale care se aleg prin vot universal.

De observat că pentru rezolvarea problemelor complexe și ținerea legăturilor cu comitatele, consiliile și gardele comitatense erau obligate să trimită reprezentanți (esmiși) din rândul intelectualilor și ofițerilor de încredere care activau în secțiile C.N.R.C. Arad sau erau orientați, instruiți și retrimiși în cadrul comitatelor.

Se făcea apel la toți intelectualii, îndeosebi la cei cu pregătiri sociale de a veni la Arad pentru a alcătui câte un senat care se va ocupa cu afacerile curente în cadrul secțiilor înființate.

În calitate de secretari ai C.N.R.C. erau nominalizați: dr. Sever Miclea, dr. George Crișan și dr. Petru Groza.

C.N.R.C., constituit pe baza dreptului de autodeterminare a națiunii române, ca organ de guvernământ, a dirijat întreaga acțiune de "organizare a vieții politico-administrative" pe teritoriul Transilvaniei ceea ce s-a realizat prin crearea la nivelul comitatelor (județelor) a Consiliilor naționale comitatense. La rândul lor aceste consilii au îndrumat direct crearea consiliilor naționale comunale și cercuale.

Concomitent au fost organizate gărzile naționale militare și civile, aflate sub îndrumarea nemijlocită a consiliilor naționale.

În cadrul structurii organizatorice exista un raport de subordonare între C.N.R.C. și consiliile și gărzile naționale locale.

De observat că o serie de reprezentanți ai consiliilor și gărzilor naționale comitatense desfășurau o activitate concretă într-una din secțiile C.N.R.C. de unde țineau direct legătura cu consiliile naționale comitatense ai căror esmiși (reprezentanți) erau.

La Arad esmișii erau orientați, instruiți și retrimiși pentru a completa organizarea comitatelor ("Glasul Ardealului" an I, nr. 16 din 16/29 noiembrie 1918).

C.N.R.C. a asigurat o coordonare unitară luptei pentru organizarea politică și militară a românilor din Transilvania. Dovedind fermitate încă de la 12 noiembrie 1918, după ce constatase că la Cluj se încerca sub conducerea dr. Amos Francu să se organizeze un nou centru conducător a luptei românilor din Transilvania, a revenit asupra necesității de a se respecta unitatea de acțiune și a

ordonat ca organizarea politică și militară să continue a se dezvolta exclusiv pe principiul teritorial al comitatelor. C.N.R.C. atrăgea atenția printr-un comunicat special ca "nici un consiliu comitatens, nici vreo persoană singuratică nu are dreptul de a organiza garde naționale ori organe administrative de sine stătătoare unitare pe teritoriul mai multor comitate. Numai în mod excepțional și din motive temeinice se admiteau abateri de la acest principiu și numai cu asentimentul său"².

Până la crearea Consiliului Dirigent, C.N.R.C. a fost considerat supremul și unicul organ politic al națiunii române din Transilvania și Ungaria.

În diferitele sale acte și manifeste C.N.R.C. a precizat că "nu este subordonat" nici unui alt organ politic și este liber și independent, având o înaltă misiune istorică de a conduce lupta națională a românilor din Transilvania și Ungaria spre dobândirea libertății lor naționale și făurirea statului național unitar român. În numele acestor țeluri el era dispus să trateze cu alte organe similare, precum era Consiliul Național Maghiar și chiar să coopereze în condițiile egalității și respectului reciproc. Într-un document se preciza: "Noi avem astăzi un singur punct fix: Consiliul Național Român, singurul for competent după care, trebuie să se orienteze întreaga suflare românească"³.

Autoritatea C.N.R.C. sporea pe măsură ce organizarea consiliilor și a gărzilor naționale lua amploare, sub conducerea lor teritoriul Transilvaniei trecând practic în mâinile poporului.

C.N.R.C. se bucura de recunoașterea și încrederea reprezentanților bisericilor românești. Astfel încă în ziua de 1 noiembrie, episcopul Caransebeșului Miron Cristea, într-o adresă către C.N.R.C., scria: "Războiul mondial a scos la iveală principiul social atât de creștinesc că fiecare popor are pe viitor dreptul de a dispune liber asupra sorții sale... În consecință declarăm că recunoaștem marele Consiliul Național Român de reprezentantul și emanatorul politic al națiunii române din Transilvania și Ungaria și ne supunem întru-toate hotărârilor acestui consiliu"⁴.

De asemenea episcopul greco-catolic din Oradea Mare, Demetrius Radu declara: "În politica românească principiul regulator pentru episcopii români din Ungaria și Transilvania a fost acela că facerea și conducerea politicii militante cade în sfera de activitate a partidului și respectiv a Comitetului Național Român. Principiul acesta a fost recunoscut ca normal din partea noastră și cu ocazia conferinței Comitetului Național ținut la Oradea în 12 noiembrie a.c."⁵.

În aceste condiții de sprijin unanim din partea populației românești din Transilvania, C.N.R.C. a fost recunoscut ca organ politic reprezentativ al românilor de către organele care reprezentau celelalte naționalități cât și de guvernul ungar.

2. *Românul* an VII, nr. 3 din 12 noiembrie 1918.

3. *Drapelul* din 20 octombrie / 2 noiembrie 1918.

4. Arh. Mitropoliei Timișoara, *Fond Episcopia Caransebeș*, act 19.

5. Arhivele Naționale Blaj, *Fond Mitropolia Blajului*, doc. 2/1918.

"Acest Consiliu - se spunea într-un document al vremii, recunoscut nu numai de puterile mari ale lumii, ci și de guvernul ungar ca factor neatârnat, este cel mai înalt și singurul for politic al națiunii noastre..."⁶.

x x x

Constituirea C.N.R.C. a fost semnalul începerii unei vaste activități de organizare a revoluției românilor din Transilvania, Crișana, Maramureș și Banat, care și-au creat propriile organe conducătoare prin formarea Consiliilor naționale comitense (județene) și comunale, constituite în toate reședințele comitatelor locuite de români și apoi în orașele și satele fiecărui comitat. Primele, ca organe ajutătoare ale C.N.R.C. iar celelalte ca secții ale Consiliilor naționale comitatense.

La Sibiu, la o zi după constituirea C.N.R.C. s-a creat un Comitet de 10 membri, sub conducerea căreia și a Sfatului militar al legiunii române s-au creat la sate "Sfaturi naționale comunale și cete de gardiști români".

Crearea Consiliilor naționale comitatense s-a realizat însă cu precădere în urma Manifestului lansat la 3 noiembrie 1918 de către Partidul Național Român, intitulat "Spre orientare", în care se cerea ca în fiecare comitat să se constituie un Consiliu național român comitatens, afiliat C.N.R.C.⁷

Formarea consiliilor naționale comitatense, cunoscute și sub numele de Sfaturi ori Senate Județene s-a realizat și din inițiativa proprie a populației românești, aflată în plină efervescență revoluționară.

În multe cazuri Consiliile naționale locale au apărut odată cu dizolvarea sau înlăturarea vechilor organe administrative în localitățile respective, imediat după Declarația de independență de la Oradea. Un raport al C.N.R. din Năsăud, referindu-se la momentul formării și începutul activității sale scria: "Duminică în 3 noiembrie... s-au adunat fruntași și poporul la casa comunală, s-au constituit în Comitet național; a declarat spontan și unanim suspendarea imediată a organelor administrative ungurești, a prim - pretorului Czirijek-Laszlo, a primarului și a notarului și a luat fără amânare măsurile necesare pentru restabilirea ordinii. S-a dezarmat Jandarmeria și cu armele acvirate de la aceea și de la podul de finenți s-a improvisat o gardă națională de circa 30 feciori, aproape toți fosti soldati"⁸.

Reprezentanții statului ungar au întreprins multe încercări de a menține cu orice preț configurația teritorială a vechiului stat maghiar. Astfel de tendințe au existat atât pe plan central, unde guvernul Karolyi se străduia să obțină o recunoaștere internațională a integrității Ungariei cât și pe plan local în Transilvania unde organizațiile politice maghiare au încercat să creeze cadre organizatorice în care incluzând și reprezentanții populației românești să poată stăvili revoluția de eliberare națională a românilor și lupta pentru înfăptuirea

6. Arh. Muzeului Unirii din Alba Iulia, doc. 2123.

7. Arhiv. Naționale, Buc. *Fond CNR*, Cluj, dos. 1/1918.

8. Arhivele Naționale, Buc, *Fond C.N.R.* Năsăud, f. 2.

unității statului sau național. Astfel, la Brașov și în Țara Bârsei s-a încercat crearea unui Consiliu Național Județean sub prezidenția vicecomitelui L. Servatius, al cărui prim act oficial a fost o declarație de respectare și de apărare a integrității Ungariei, de sprijinire a noului guvern ungar condus de Karoly Mihaly.

Declarația n-a întrunit azeziunea celor doi reprezentanți ai populației românești care s-au pronunțat împotriva ei și pentru principiile expuse de către reprezentantul P.N.R. în parlamentul din Budapesta la 18 octombrie 1918⁹.

Aceste încercări întâlnite și în alte localități au fost dejucate rapid de forța revoluției naționale românești.

Începutul organizării revoluției naționale în Cluj a fost marcat de acțiunea ofițerilor români din garnizoană, care au refuzat să depună jurământul de credință Consiliului național maghiar. Printr-o delegație condusă de Amos Francu, ei au declarat "că nu pot să jure credință decât unui Consiliu național român".

Pornind de la principiile expuse în declarația P.N.R. prezentată în parlamentul ungar, adunarea de la Cluj a reafirmat necesitatea respectării principiilor "libertății naționale, a egalității desăvârșite și a frăției veșnice", pe care poporul român se obliga a le respecta. Adunarea a creat un organ conducător al mișcării naționale, intitulat Senatul național român alcătuit din două secții, una civilă și una militară, subordonându-se C.N.R.C. din Arad. Era compus din 100 de membri și urma a se întregi cu câte un delegat al suborganizațiilor din provincie. În fruntea senatului a fost ales un comitet, având ca președinte pe Dr. Amos Francu, doi vicepreședinți Ioan Pop și dr. Emil Hațeganu, doi notari căpitani Valentin Poruțiu și dr. Augustin Pordea și alți opt membri. Acest organ ales însă, deși formal s-a subordonat și declara că-și va desfășura activitatea pe baza programului acestuia urmărind organizarea civilă și militară a populației, a formulat de la început "dreptul de organizare centrala pe întreg Ardealul", constituindu-se ca a doua forță politică și un al doilea centru organizator al revoluției naționale, paralel cu cel de la Arad. În manifestele și ordonanțele sale Senatul național din Cluj se intitula "organul suprem al organizațiilor românești din Transilvania"¹⁰ aceasta a fost de natură a produce o anumită confuzie cu privire la forul conducător al revoluției.

C.N.R.C. a sesizat din timp pericolul cel reprezenta o asemenea acțiune și în ziua de 3/12 noiembrie 1918 în coloanele ziarului "Românul" a anunțat că "acest Senat național nu poate avea drept de dispoziție, decât numai pe teritoriul comitatului Cluj și numai atât într-un cât dispozițiunile sale vor fi în consonanță cu C.N.R.C. din Arad"¹¹.

Apreciind acțiunea condusă de dr. Amos Francu ca un serios pericol pentru unitatea luptei naționale a românilor, C.N.R.C. a dezaprobat activitatea acestuia

9. *Gazeta Transilvaniei* an LXXXI, din 2 noiembrie 1918.

10. Biblioteca Academiei, Filiala Cluj, *Fond C.N.R./1918*, dos. Blaj, f. 36.

11. *Românul* an VII, nr. 3 /12 noiembrie 1918.

și i-a destituit din funcția de președinte a Senatului național pe care a preluat-o dr. Emil Hațeganu. Organul avea să se numească "Consiliul național român din Cluj și comitatul Cojocna" restrângându-și atribuțiile la acelea ale unui organ politic județean subordonat C.N.R.C.

La baza constituirii Consiliilor naționale comitatense și apoi a celor comunale a stat ideea respectării unor principii democratice largi, astfel că în aceste organe au fost aleși cei care s-au distins de-a lungul anilor în lupta pentru menținerea ființei naționale a românilor și apărarea drepturilor lor naționale.

Atribuțiile Consiliilor comitatense de realizare în fapt a directivelor C.N.R.C. de la Arad erau multiple și necesitau a fi realizate într-un ritm rapid datorită procesului revoluționar.

În Manifestul Spre Orientare semnat de Teodor Mihali, președintele C.N.R. se spunea: "Fiecare Consiliu național român comitatens să înființeze de urgență în toate comunele comitatului secții comunale ale Consiliului național român comitatens"¹².

Înființarea Consiliilor naționale s-a realizat în etape. Cele mai multe au fost create la începutul lunii noiembrie, apoi în a doua jumătate a lunii noiembrie, în plină activitate pentru pregătirea Adunării naționale de la Alba Iulia. Ultima etapă se circumscrie în timp după hotărârea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de unire a Transilvaniei cu România, când se constituie și consiliile naționale cercuale ca verigă de legătură între Consiliile naționale comitatense și cele comunale, desăvârșindu-se astfel procesul de organizare politică și administrativă a românilor din Transilvania.

Consiliile naționale locale au fost create ca organe populare alese în cadrul unor mari adunări, cu participarea tuturor locuitorilor din rândul cărora se detașau intelectualii, de regulă conducători ai mișcării revoluționare. Adunările de alegere a consiliilor naționale au fost prilejuri importante de afirmare a principiului de liberă dispunere a națiunii române și se încheiau cu jurământul de credință față de C.N.R.C., în sunetele vibrante ale cântecelor: Deșteaptă-te Române!, Pe-al nostru steag e scris unire și Trei Culori.

Semnificativ este conținutul jurământului: "Eu ... jur atotputernicului Dumnezeu cum că întru-toate voi fi cu credință și supunere Consiliului Național Român din Ungaria și Transilvania, care este supremul for al națiunii române din Ungaria și Transilvania. Conștient de datoriile ce ne impun vremurile istorice de azi, jur ca în toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei locuiască pe orice fel de teritoriu politic. Așa să-mi ajute Dumnezeu"¹³.

În comitatul Bihor printr-un ordin al Consiliului național român se cerea sa se creeze ca organe conducătoare "senate populare" care să aibă în componența

12. Arhivele Naționale, București, *Fond CNR. Cluj*, dos 1/1918, f. 4.

13. Arh. Naționale, Buc, *Fond C.N.R.. Caransebeș*, dos. 96/1918, f. 3-4.

lor "numărul îndoit de la membrii antistiei comunale" iar apoi din sânul acestor senatate să se aleagă "comitete executive de control care să controleze activitatea administrației românești"¹⁴. Practic în fiecare comună au fost create mai întâi comitete de încredere, formate din câte cinci persoane, iar apoi s-a trecut, după indicațiile lui Aurel Lazăr, la constituirea în fiecare comună a unui sfat național din câte 18 - 20 membri care depuneau jurământul de credință C.N.R.

Un manifest al Consiliului Național Român din orasul și comitatul Sibiu subliniază faptul că "în unele comune oamenii, voind să rupă cu trecutul și să înceapă o viață nouă au delăturat de la cârmă pe slujbași de până acum, mai cu seamă pe notari... Unii din acești slujbași au fost depărtați cu puterea din locurile lor, alții văzând pornirea îndreptată împotriva lor și-au părăsit slujba de bună voie, rămânând astfel comunele fără nici o conducere"¹⁵.

Dezarmarea unităților locale de jandarmi s-a înscris pe aceeași linie a activității Consiliilor naționale de desființare și înlăturare a aparatului de stat Austro-Ungar prin forță coercitivă.

Consiliile naționale, organe politico-administrative din momentul creării lor au preluat conducerea tuturor instituțiilor existente în raza lor de activitate: bănci, poștă, cale ferată, spitale și în unele locuri chiar judecătoria în situațiile în care colaborarea cu autoritățile ungurești devenea imposibilă.

În general, Consiliile naționale românești s-au impus foarte repede în fața autorităților ungurești, reușind să-i subordoneze pe reprezentanții care au mai rămas la posturile lor după preluarea puterii pe întreg teritoriul Transilvaniei¹⁶.

Animate de ideea obținerii libertății naționale și a unirii cu România, Consiliile naționale românești au dovedit că sunt adevărate forțe organizatorice capabile să preia și să dirijeze întreaga viață economică, politică și administrativă a localităților și ținuturilor respective.

În atenția Consiliilor naționale românești au stat și problemele agrară, sanitară și combaterea propagandei și agitației ungurești împotriva unirii tuturor românilor.

Consiliul național român din Oradea Mare și Bihor, într-un raport al său scria că a făcut tot posibilul pentru contrabalansarea agitației antinaționale folosind în acest scop editarea broșurii "Către poporul român", ziarul "Tribuna Bihorului" și prin adunările populare¹⁷.

În cadrul activității de propagandă un rol deosebit a avut presa. În cursul lunii noiembrie se editează o serie de ziare ca organe ale Consiliilor naționale ca: "Românul", "Glasul Ardealului", "Tribuna Sibiului", "Voința Neamului", "Tribuna Bihorului", care au fost mijloace de menținere a legăturii organelor po-

14. *Glasul Ardealului*, an I, nr. 4 din 14 noiembrie 1918.

15. Arh. Naționale Sibiu, *Fond C.N.R.* act. 15/1918.

16. Arh. M.A.N. *Fond M.C.G.* dos. 27/1918, f. 680.

17. Arh. M.Ap.N. *Fond MCG*, dos. 32/1918-1919, f. 556.

litico - administrative cu populația. De asemenea presa a dezbătut principiile autodeterminării și ale democrației americane wilsoniene, exprimând năzuințele poporului român de a-și desăvârși unitatea națională statală.

De observat că pe lângă unele Consilii naționale, ca cel de la Oradea - Bihor au fost create comisii de propagandă și chiar "camere mixte de propagandă" menite a preîntâmpina acțiunile propagandistice ale autorităților de la Budapesta. Aceste comisii s-au preocupat de editarea unor organe de presă, manifeste și broșuri în care se prezenta cursul evenimentelor și justetea revendicărilor naționale ale populației românești.

Un aport deosebit l-au adus forurile bisericești care au explicat masei largi de credincioși revendicările legitime ale poporului român ce au propovăduit "unirea popoarelor prin dragoste, libertate, egalitate și frățietate"¹⁸.

În realizarea multor probleme ridicate de cursul evenimentelor revoluționare, Consiliile naționale române au colaborat cu organele politice și militare create din rândurile populației maghiare, germane și sârbești, în special pentru menținerea ordinii, combaterea elementelor iresponsabile, organizarea aprovizionării și distribuirea ajutoarelor de război. Rod al colaborării între cele două Consilii naționale din Oradea Bihor s-a constituit o comisie mixtă permanentă pentru investigarea neorânduinelor, condusă de o singură dorință, descoperirea adevărată a faptelor, lăsând în seama consiliilor respective ca, pe temeiul datelor de investigare, să-și facă concluziile juridice și politice"¹⁹.

Documentele vremii reflectă activitatea de colaborare. Astfel, într-un raport se relatea: "Consiliul național român comitatens din Oradea Mare, constituit deodată cu Consiliul național maghiar la izbucnirea revoluției au conlucrat în deplin acord pentru restabilirea siguranței publice și economice prin înfăptuirea gardelor și alegerea sfaturilor satești. Chestiile de ordinea siguranței publice și economice s-au dezbătut în ședințe mixte, executând fiecare consiliu hotărârile aduse prin organele sale. Înțelesul era să se respecte reciproc dreptul de liberă dispunere națională a fiecărei națiuni în circumscripția comunelor sale și cu eliminarea politicii. Înțelegerea aceasta a dat bune rezultate la început. Gardele dețineau o ordine exemplară în comunele rurale, iar Sfaturile satești îngrijau conștiincios de treburile economice. Tot omul era la locul său"²⁰.

Consiliile naționale române și-au câștigat autoritatea deplină prin aportul deosebit adus la victoria revoluției, organizarea noului aparat de stat românesc și apărarea populației în fața nelegiuirilor comise de elemente iresponsabile. Consiliile naționale românești, ca organe ale puterii național - revoluționare au desfășurat o intensă activitate pentru menținerea unei situații calme menite a evita ciocnirile și vărsările de sânge, pentru realizarea pe cale pașnică a obiectivelor urmărite.

18. Arh. Naționale Blaj, *Fond Mitropolia Blajului*, doc. 5724/1918.

19. Arh. M.Ap.N., *Fond M.C.G.*, dos. 32, 1918-1919, f. 408.

20. Arh. M.Ap.N., *Fond M.C.G.*, dos. 32/1918-1919, f. 296.

Protocoloalele de constituire ale Consiliilor naționale românești locale înscrisau hotărârea unanimă a românilor de a considera C.N.R.C. ca singura instituție investită până la 1 decembrie 1918, cu puterea de a reprezenta interesele lor. Aceste acte (protocoloale) au conferit C.N.R.C. - o putere populară cu o valoare de excepție.

În procesul formării Consiliilor și a gărzilor naționale, comunale ca și a celor cercuale au fost întocmite documente, fiind respectate proceduri de drept administrativ. C.N.R.C. a fost investit cu dreptul și puterea de a acționa în numele românilor din diverse localități care au participat la constituirea consiliilor și gărzilor naționale²¹.

x x x

Pentru a-și îndeplini misiunea, C.N.R.C. înființează organizația militară Centrală, Consiliul Militar Național Român, for superior, însoțit cu asigurarea ordinii și a liniștii, a vieții și a bunurilor oamenilor. Consiliul Militar Național Român, la rândul său, avea în subordine gărzi naționale în toate județele, orașele, comunele și satele.

Cel dintâi consiliu militar național ia ființă la Timișoara în ziua de 31 octombrie, sub președinția lui Aurel Cosma, subordonat C.N.R.C.. Consiliul Național Militar din Arad ia ființă în ziua de 1 noiembrie și va deveni forul suprem al organizațiilor militare românești din Transilvania.

Gărzile Naționale, numite și legiuni, ca cea de la Cluj și Sibiu, ca organe executive ale consiliilor naționale, se constituie concomitent cu acestea și subordonate acestora.

După 7 noiembrie, când C.N.R.C. a hotărât înființarea de gărzi naționale românești în toate teritoriile locuite de români, ritmul organizării acestora este foarte alert. Apelul lui Ștefan Cicio Pop adresat națiunii române, prin care se anunță dezlegarea ostașilor români de jurământul față de împărat, deci, dreptul de a se înscrie în Sfatul Militar Național Român (Garda Națională Română) a constituit momentul hotărâtor în generalizarea organizației militare.

La festivitatea de înființare a consiliului Gărzii Naționale din 11 noiembrie a fost prezent Ștefan Cicio Pop, ca reprezentant al consiliului Național Român Central. Acesta, în cuvântarea sa, trasa rosturile organizațiilor militare românești, restabilirea și susținerea ordinii.

În fiecare județ se constituie un comandament suprem căruia îi erau subordonate secțiunile din cercuri și acestora gărzile comunale. Adunările de constituire a gărzilor naționale românești se încheiau cu jurământul acestora, prestat în fața adunării sau alteori în cadrul unui Te Deum, mai ales în centre bisericești, cum a fost Blajul. În fața tricolorului aplecat, cu mâna pe inimă sau ridicând trei degete în aer, se depunea următorul jurământ de credință nestrămutată față de Consiliul Național Român.

21. Marcel Stirban, *Civilizația medievală și modernă românească, Consiliile naționale românești din toamna și iarna anului 1918 ca forme de solidaritate națională*. Cluj Napoca, Ed. Dacia, 1985.

"Conștiu de datoriile ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiesc pe orice fel de teritoriu politic. Așa să-mi ajute Dumnezeu". Această formulă generală a suferit adaptări la realitățile locale.

Comandamentul suprem al gărzilor naționale era Comanda gărzii naționale române din Arad, formată din maiorul Alexandru Vlad, comandant; lt. Romul Rîmbas, adjutant; lt. Cornel Albu, secretar și căpitan Vasile Avrănescu, lt. Aurel Raicu și slt. Sabin Mladin, referenți prezidiali, la care se mai adăugau alte 12 referenți (strategi, economici, justițieri, sanitari, de legătură și sufletești).

Comandei din Arad îi erau supuse gărzile naționale județene, iar acestora cele cercuale și comunale. Gărzile trebuiau să facă rapoarte zilnice, telefonice, secțiilor cercuale, acestea din urmă și cele județene, Comandei generale de la Arad. Poruncile (ordinele) acesteia se comunicau telefonic sau prin ziarul "Românul" secțiilor județene care le transmiteau celor în subordine.

"Revoluția a învins" în Transilvania prin preluarea guvernării politico - administrative de către națiunea română prin consiliile și gărzile naționale române.

THE BODIES OF THE ROMANIAN REVOLUTIONARY POWER FROM TRANSYLVANIA IN THE FALL OF 1918 (ABSTRACT)

The Central National Romanian Council, founded on 31st of October 1918, from equal number of members from National Romanian Party and Social Democratic Party took the administrative and military power in Transylvania, Crișana, Maramureș and Banat, prepared the document of the Great Union from Alba Iulia.

The Central National Romanian Council, with the headquarter in Arad, was practically the supreme body of the Romanian National Revolution, representing a true state authority, vested with full power to organize and manage the activity of National Liberation.

As supreme political forum and governmental body, the Central National Romanian Council was organized at central level in 12 sections: Presidential, Juridical, Cultural, Health, Economical, Commercial and Industrial, Financial, Communication, Internal Affairs, External Affairs, Press Bureau and Central Chancellery.

As local bodies there were; the County Councils and the Village Councils.

To solve the complex problems the local councils were obliged to have their representatives, elected from the intellectuals and officers that activated in the sections of the Central National Romanian Council in Arad.

ELENA DR. ACIU - SCRITOARE ȘI REPREZENTANTĂ DE SEAMĂ A MIȘCĂRII FEMINISTE DIN SĂLAJ

PAMFIL BILȚIU

În România modernă mișcarea pentru emanciparea femeilor își are începuturile încă în programul revoluționar de la 1848. Doi ani mai târziu la 12-14 martie 1850, la Brașov ia ființă prima asociație a femeilor din țara noastră.

Înființarea acestei prime reuniuni a declanșat, în deceniile următoare, organizarea femeilor române, în reuniuni, și în alte localități din Ardeal, precum Sibiu, Blaj, Arad, Deva, Baia Mare, Șimleu Silvaniei¹.

La Șimleu Silvaniei adunarea de constituire a Reuniunii femeilor sălăjene a avut loc la data de 18 noiembrie 1881, când s-au aprobat statutele, s-au rostit cuvântări în care s-au jalonat inițiativele ce urmau a fi îndeplinite². La această adunare s-au constituit biroul și comitetul Reuniunii, în fruntea acestora fiind alese femei ce se vor dovedi deosebit de active și cu un mare spirit de inițiativă: Clara Maniu, președintă, Maria Cosma, vicepreședintă, Emilia Pop casieră³.

Programul a cuprins obiective majore: consolidarea statutului politic și social al femeii române, ridicarea nivelului cultural al acesteia, a gradului de participare la lupta pentru afirmarea națională, instruirea și educarea tinerelor vlăstare⁴.

Activitatea acestei reuniuni a continuat, cu un și mai mare elan, după Unire când se crează condițiile unui adevărat front de resuscitare a vieții naționale. De acum noul climat politic permitea să se acționeze mai liber și în mai multe direcții, până atunci îngrădite de fostul regim austro-ungar.

Între femeile care s-au angajat cu toată abnegația și hotărârea în bălălia dusă pe acest front de resuscitare națională, în cadrul reuniunilor de femei s-a numărat și Elena Dr. Aciu, născută Fabian. Ca și sora ei Marta și ea viitoare

1. Valeriu Achim, *Nord - vestul Transilvaniei. Cultură națională - finalitate politică 1848 - 1918*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1988, p.230.

2. *Ibid.*

3. *Op. cit.*, p.233.

4. *Op. cit.*, p.234.

reprezentantă de seamă a mișcării feministe băimărene s-a format în atmosfera laborioasă, animată de spiritul unui înalt patriotism care domnea la Școala confesională a tatălui său Nicolaie Fabian din Bârsana Maramureșului, care vreme de 34 de ani a ținut aprinsă făclia dragostei față de învățătură pentru toți ce treceau pragul școlii.⁵

Cea de a doua fiică a acestui inimos dascăl și mare patriot s-a născut în 1875 la Bârsana, care avea să devină în cadrul Reuniunii femeilor române din Baia Mare și jur președintă, depunând în cadrul Reuniunii o activitate deosebit de susținută.⁶ Primele clase le-a urmat la școala tatălui ei, liceul la Sighet, iar studiile universitare la Budapesta la Facultatea de pedagogie, unde se distinge ca o studentă eminentă, însușindu-și tot ce trebuia pentru a deveni o profesoară model.

După absolvirea facultății budapestane i se oferă posturi ispititoare în câteva mari centre din Ungaria, dar le refuză convinsă că trebuie să-și pună cunoștințele în slujba țării sale, preferând un post modest la Școala de fete din Beiuș. Imediat după Unirea din 1918, devine profesoară la Șimleu Silvaniei, unde va desfășura o îndelungată perioadă o susținută activitate pe tărâmul cultural, obștesc și pe linie de învățământ, mai ales după ce va prelua conducerea Reuniunii femeilor române sălăgene, la 1 decembrie 1924. La Șimleu se va căsători cu juristul Alexandru Aciu, fost prefect de Sălaj, unul dintre fruntașii mișcării naționale din Ardeal, care o va seconda îndeaproape la majoritatea inițiativelor ei.

Elena Aciu s-a evidențiat, mai întâi, ca o dascăliță de mare prestigiu, remarcându-se ca un pedagog deplin. Lecțiile sale au fost captivante prin accesibilitate și eficacitate. Autoritatea ei nu se baza pe distanța dintre catedră și elevi, ci pe o comuniune sinceră nedisimulată, pe convingerea că exemplul ei personal contribuie eficient la definirea personalității și fizionomiei morale a elevilor.⁷

Elena Aciu a activat în direcții multiple, precum în cadrul ASTREI, mai ales după ce soțul ei a înființat Casa culturală ASTRA, care a grupat în același imobil bibliotecile împreună cu toate societățile din oraș: Societatea Praporgescu, Casinoul Român și Reuniunea femeilor sălăgene, pe care o realizează în 1927 când se crează un cadru propice desfășurării activităților de orice fel.⁸

Aflăm din documente că realizarea acestui obiectiv se datorează calităților organizatorice ale acestei personalități apreciat drept "sufletul tuturor mișcărilor naționale românești din trecutul și prezentul Sălajului, care accentuează cu deosebire caracterul deschis, ce-l pune la contribuție în munca pentru bunul mers cultural și social".⁹

5. Petre Lenghel - Izanu, *Daina mândră pân Bârsana*, Baia Mare, 1979, p.73.

6. Pamfil Bîlțiu, *Reuniunea femeilor din Baia Mare și jur - o pagină luminoasă din trecutul luptei pentru emancipare social - economică și culturală a orașului Baia Mare*, în *Acta MP. XX*, Zalău, 1996, p.359 - 360.

7. Ion Berinde, *Publicista Elena Dr. Aciu*, manuscris.

8. *Anuarul Reuniunii Femeilor Române Sălăgene*, 1925 - 1929, Editura Reuniunii, Șimleu Silvaniei, p.51.

9. *Op. cit.*, p.50.

Activitatea Elenei Dr. Aciu capătă noi dimensiuni după preluarea conducerii Reuniunii, când, așa cum arată documentele, pe întreaga perioadă cât Reuniunea a fost condusă de către ea "nu numai că nu a stagnat activitatea, ci a înaintat tot mai mult, tot mai mult".

Noua președintă se va dovedi, de la început, o animatoare dărză și hotărâtă să dea întregii activități a Reuniunii un suflu nou, așa cum însăși mărturisește în cuvântarea de deschidere. "Bătrâna noastră societate se întrunește iar cu dorința vie de a-și întări și întinerii forțele, prin sentimentul satisfacției nobile după munca împlinită, prin pioasele amintiri ale trecutului său bogat în fapte bune".¹⁰

În hotărârea sa de a da un suflu nou întregii activități a Reuniunii s-a bizuit pe multiplele ei calități: bună organizatoare, pasiune pentru munca culturală și obștească, putere de convingere, capacitate de muncă deosebită.

Trebuie să subliniem că Elena Aciu, mai întâi, și-a știut selecta colaboratorii, din comitetul de conducere făcând parte femei cu multă tragere de inimă și deosebit de active, animate de mult entuziasm: Aurora Vicaș, Eugenia Lobonțiu, Maria Bran, Victoria Orian¹¹. Pe lista colaboratorilor ei figurau o serie de personalități de prestigiu și cu mare influență, precum Emil Bran, pe atunci vicar al Sălajului, Dr. Alexandru Aciu, Dr. Ioan Ossian, Elena Pop Hossu-Longin care se număra printre colaboratoarele permanente ale Reuniunii.

În activitatea cuprinsă în programul Reuniunii a promovat acțiuni și inițiative importante, unele generalizate în cadrul reuniunilor de femei din țara noastră. Între acestea figura la loc de frunte importanța și rolul pe care trebuie să-l dețină femeia în viață și societate. "Cea mai înaltă misiune pe terenul muncii caritative, moralizatoare și îndrumătoare îi revine femeii în toate timpurile. Ființa ei pururea poartă darul de a însuflă idealuri, de a înfăptui și inspira binele și frumosul. Ea are puterea sugestiunii, darul de a stăpâni sufletele, darul observației fine și darul de a se ști identifica cu aspirațiunile și străduințele deaproapelui, cu adevărat întruchipează farilluminători, dau îndemnuri, pilde vii".¹²

Cu rolul femeii Elena Aciu s-a dovedit foarte solidară, mergând până la admirație pentru munca acestora. „Cu admirație ne întoarcem privirile spre munca lor vrednică de recunoștință, cum cu căldura inimii, cu genialitatea gândirii cearcă, luptă pentru revendicarea drepturilor femeii, pentru înălțarea ei la o treaptă tot mai înaltă a demnității, a fericirii și pentru ridicarea țărâncei la o cultură superioară”.¹³

Rezultă că activității femeii îi acorda o funcție complexă, asta și în contextul noii perioade de după unire care implica o angajare energetică și hotărâtă. "Problemele noilor vremi ni se impun prin evoluție, dar și prin curente greșite

10. *Op. cit.*, p.11.

11. *Op. cit.*, p.8.

12. *Op. cit.*, p.5.

13. *Op. cit.*, p.13.

sau exagerate, care își așteaptă rezolvirea de la chibzuința, tactul, înțelepciunea și mai ales de la inima femeii. În multe direcții se cere colaborarea ei".¹⁴

Este mai mult decât satisfăcută să constate realizările fructuoase pe plan național ale femeilor organizate. "Mulțumită lui Dumnezeu, în țara noastră mare, multe femei muncesc, îndeplinesc nobilul apostolat și deschid directive cu principii formate pe baza înaltelor concepții de altruism și morală; se clădește o lume feministă, în care se muncește cu stăruință pentru asanarea relelor morale. Ele cearcă de a întruni idealul cu proza folositoare, frumosul cu utilul și de a înlocui acel detestabil materialism cu munca creatoare, râvna de lux cu emulare în fapte de caritate conduse de dragostea deaproapelui".¹⁶

În contextul acestui oboectiv trebuie căutată motivația nevoii ridicării țărăncii la un nou standard de educație și instrucție. "Să luăm în scut clasa trudită a țărănimei, să o ajutăm, să o ridicăm prin instrucție și îndemnuri. Cum se va ridica inteligența ei va crește și bunăstarea poporului român".¹⁶

Obiectivele, care figurau în programul de lucru al Reuniunii erau numeroase și promovate în raport cu importanța lor. Între acestea cultura era unul prioritar, asupra căruia se oprește încă de la începutul cuvântării sale de deschidere. "Dorul de cultură e scris cu litere de aur în inima poporului român. Acest dor l-au adus cu sine strămoșii noștri atunci, când sub scutul vulturului falnic, au descălecat pe acest pământ clasic care a devenit teatrul atât al virtuților romane cât și al suferințelor îndelungate".¹⁷

Pe tarâm cultural Elena Aciu a acționat susținut și hotărât, fapt ce ne este argumentat și de intențiile sale constante de diversificare a acestei activități și de permanentizarea ei.

Datorită prestigiului de care se bucura președinta, precum și grație relațiilor pe care le întreținea în lumea culturală prin soțul ei, Șimleul a devenit un centru spiritual, care a fost gazda a numeroase manifestări care au fost adevărate evenimente culturale. Așa au fost conferințele publice, mult savurate de public și susținute de mari personalități ale vremii, mai ales de la Universitatea din Cluj. Au conferențiat la Șimleu: Dr. Virgil Bărbat, Nicolaie Drăganu, Dr. Silviu Dragomir, Iuliu Moldovan, A. Mieruțiu, Petre Panaitescu, Ion Agârbiceanu și alții¹⁸.

Elena Aciu și-a adus ea însăși o contribuție aparte. "D-na pomind această acțiune n-a cruțat oboseală, muncă, însuflețire, ca să fie cât mai rodnică acțiunea începută".¹⁹ Potrivit documentelor Elena Aciu "a ținut conferințe între femei la Doh (1927), unde au fost întrunite opt sate", fapt ce ne evidențiază caracterul de masă al acțiunilor sale.

14. *Op. cit.*, p.12.

15. *Op. cit.*, p.13.

16. *Op. cit.*, p.20.

17. *Op. cit.*, p.11.

18. *Op. cit.*, p.80.

19. *Op. cit.*, p.81.

"Cu scopul de a îndrepta și lumina țărâna română" a mai ținut conferințe în mai multe sate din Sălaj precum Buciu, Giurtelec, Sumal, Poț, Camăr, Sâplac".²⁰

Activitatea pe tărâm cultural al Elenei Aciu a fost deosebit de susținută. Mai întâi a reprezentat Reuniunea la toate marile evenimente din perioada cât s-a aflat la conducerea acesteia, cum ar fi Congresul de la Brașov, axat pe probleme ale educației sociale, unde propune obiective importante pentru înființarea unei reviste feminine, care pe lângă valorificarea creației originale literare să slujească unor variate rosturi și preocupări ale femeilor. De asemenea a mai participat la serbările jubiliare ale Reuniunii femeilor greco-catolice Sfânta Maria din Cluj, la adunarea generală a Asociației învățătorilor sălăjeni, ținută la Carei în 1927, unde face elogiu lui Gh. Pteancu "îmbătrânit în vrednicii dascălești".²¹ A mai reprezentat Reuniunea la Congresul Uniunii femeilor române ținut la Brașov, în 1925, apoi la Timișoara și Brașov în 1926.²²

Complexitatea activității pe care a desășurat-o Elena Aciu se verifică și prin eforturile depuse pe planul vieții sociale, caritative și literare, materializate în organizarea de festivaluri, ședințe culturale, reprezentații școlare cu piese proprii, înființarea de biblioteci publice, la care se adaugă o activitate publicistică susținută în publicațiile vremii.²³

Exemplele ilustrative sânt numeroase. Merită amintită serbarea de la 16 octombrie 1927, ocazionată de sfințirea localului ASTREI când prin grija ei acesta a fost înzestrat cu o bibliotecă, un patefon, șah și modele de cusături necesare revitalizării și păstrării portului și țeșăturilor populare în formă autentică tradițională.²⁴

Activitatea publicistică înregistrează o realizare notabilă prin publicarea monografiei "Clara Maniu", Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1938, lucrare premiată la Congresul internațional „La mère au foyer au vivière de progres humain” (Mama în cămin făuritoare a progresului uman), care a avut loc la Paris în anul 1937.

Monografia este o veritabilă pledoarie pentru activitatea acestei personalități deosebit de întreprinzătoare și active pe multiple tărâmuri de activitate, care este privită drept un model desăvârșit.

După ce trece în revistă satul ei natal, Bădăcin, descris în culori vii, descrie casa părintească privită drept "locul de întâlnire a marilor luptători, spirite luminate, care poartă în suflele destinul neamului".

Monografia este un exemplu de etalare a talentului ei scriitoricesc, bine evidențiat în realizarea portretului Clarei Maniu, care în accepția ei era prototipul femeii ideale cu atâtea calități: "calmă, senină, radioasă, suflet cald, pururea

20. *Op. cit.*, p.82.

21. *Ibid.*

22. *Op. cit.*, p.81.

23. *Op. cit.*, p.82 - 83.

24. *Op. cit.*, p.80.

deschis, cu ochii plini de bunătate și cu fidela expresiune a gingășiei subtile". Era femeia care "avea atâta grație în figura ei impunătoare, cu fruntea netedă: părul ei nins se asorta armonios cu albeața fină a tenului". Toate calitățile ei te făceau, arată scriitoarea, să te afli în fața unei femei ce "avea înfățișarea aristocratică" sau "unei ființe alese". Parcă niciuna dintre calitățile fizice și psihice nu scapă acestui portret: "Era în timbrul glasului o muzicalitate dulce, acea coloratură a bunătății și a considerației umanitare, ce mângâie, inspiră, încurajează" (pagina 9).

Din aceleași sentimente de cult față de această personalitate ne-o prezintă "ca o icoană, amplasată între mamele celebre în galeria sufletelor mari de români, ca simbol al demnității, ca pildă de muncă creatoare, o întruchipare a virtuților frumoase, statornică în trai virtuos, iar cărarea adevărului era la ea o chemare sfântă". (pagina 9-10).

În cuprinsul cărții, pagini dense, scrise și ele cu elan stilistic sânt rezervate familiei Maniu, personalității părinților, apoi anilor de studii, căsătoriei cu Laurențiu Maniu, armoniei familiale, care a fost favorabilă creșterii și educării alese a celor nouă copii ai ei. Importante rămân paginile cu valoare de document istoric rezervate sincronizării satelor în progresul cultural al neamului. Cu multă pasiune redă calitățile sale de gospodină, care o transformau într-o pildă și un îndemn pentru săteni. Pagini de importanță istorică sunt rezervate prezentării copiilor începând cu Iuliu "bărbat de stat" și continuând cu Casiu, profesor universitar. Pagini dense sânt rezervate prezentării activității sale pe țărâm obștesc, culminând cu cea din cadrul Reuniunii femeilor române sălăgene a cărei președintă a fost vreme de 16 ani.

Autoarea face dovadă unor calități certe de cercetătoare. Știe să analizeze concepțiile sale despre rosturile învățământului, ilustrate prin înființarea Școlii de fete de la Șimleu a Reuniunii cu rosturi în "a păstra graiul românesc" dar cu rosturi și în "împodobirea limbii cu ornamente tot mai alese" sau cu rosturi privind "educația moral-religioasă în spirit românesc". Mai atribuia rosturi acestei școli și pe linia perpetuării tradiției culturale naționale. Considera "ca aceste raze de cultură românească copilele trebuie să le ducă în casele părinților, răspândind lumină, bucurie, fericire". (pagina 22). Răzbat aici ideile luminate ale propășirii prin cultură.

Autoarea consacră interesante pagini rolului jucat de Iuliu Maniu ca om politic "care avea răspunderea unor mari bătălii". Pentru ilustrarea celor afirmate citează pe Stere Diamandi cu "Galeria oamenilor politici" și pe Octavian Goga cu articolul său entuziast "Pleacă și Maniu", publicat în volumul "Strigăte în pustiu". Până și titlul capitolului consacrat acestei personalități este semnificativ "Icoana cea mai slăvită". În contextul acestui capitol Iuliu Maniu este tratat în adevărata lui complexitate.

Lucrarea suscită interese sub multiple aspecte. Descoperim pagini entuziaste în care ne este tratată cu căldură prețuirea de către Clara Maniu a obiceiurilor,

tradițiilor, dansurilor populare, modalitățile și felul în care a valorificat și sprijinit tradiția artei textile populare ("industria de casă").

Importanța documentară a lucrării Elenei Aciu nu poate fi pusă la îndoială. Înafara datelor despre activitatea Reuniunii femeilor române sălăgene reproduce și scrisoarea trimisă Reuniunii de la Mircești de către Vasile Alecsandri din 1884, când reprezentantele și conducerea Reuniunii trimit poetului de la Mircești un covor "lucrat măiestrit". Bardul de la Mircești le răspunde, în cuvinte pline de apreciere, cu atât mai mult cu cât darul trimis cu prilejul Anului Nou. Pentru interesul documentar cităm conținutul scrisorii.

" Mircești 6/8 ianuarie 1884.

Respectabile Maria Barboloviciu, Clara Maniu, Emilia Pop.

Un neam unde femeia cuprinde în sufletul ei cele mai înalte sentimente ale omeniei: amorul de patrie, respectul familiei și atragerea către tot ce e mai bun și frumos, este menit a lua o dezvoltare strălucitoare între celelalte neamuri din lume. Prin tainica și divină înrâurire a Mamei, a surorii, a soției se formează popoarele tari, nobile, inteligente, devotate pământului strămoșesc.

Damele române din Sălăgiu, gândindu-se la mine cu ocaziunea Anului Nou și transmițându-mi admirabila lucrare de artă ieșită din mâinile lor măiestre, mi-au umplut inima de bucurie. Suvenirul lor grațios mi-a adus convingerea, scumpă mie, că ele fac parte din acea pleiadă de bune patriote care înțeleg înălțimea menirii lor și vor ști a o îndeplini pășind pe urmele matroanelor din Roma, mame a atâtor oameni nemuritori!

Vă rog, dar respectabile doamne, să primiți pentru d-voastră și totodată să binevoiți a exprima, on. dame din Sălăgiu simțirile mele de adâncă recunoștință pentru nobilul îndemn ce l-au avut în privirea mea. Mult încântătoare d-voastră ofrandă o consider ca una din cele mai dulci comori ce am norocul de a câștiga în cariera mea de poet.

Primiți cu această fericită ocaziune asigurarea profundului respect cu care am onorul a mă subsemna, al doamnelor din Sălăgiu și al d-voastre, devotat servitor V. Alecsandri.

Binevoiți, vă rog, a-mi permite să ofer și eu la rândul meu onor d-voastre societăți colecția întreagă a operelor mele. D.l Socecu, editorul, le va espeda la adresa d-voastre". (pagina 25).

Presă vremii a apreciat elogios valoarea lucrării semnate de Elena Aciu. "Această monografie are meritul de a fi prezentat lumii o icoană de româncă și creștină, în fața căreia se descoperă cucernic, tot Ardealul românesc, țara întreagă, icoana doamnei Clara Maniu, împodobită cu nimbul muceniciei pe care a așezat-o la loc de frunte în galeria mamelor providențiale, străduința unei vieți active, devotată muncii creatoare, virtuților străbune". Din păcate nu se precizează publicația din care se reproduce citatul. Dintr-o altă publicație se reproduce

următorul pasaj. "Numele ei l-au săpat, cu caractere adânci în trecutul zbuciumat, fapte mari. L-au înscris în cartea de aur luptele eroice ale marelui fiu Iuliu Maniu, a cărui personalitate se reflectează în măreția ei asupra nobilei mame după cum virtuțile acesteia s-au întruchipat în el" (pag.6). Nici acest pasaj nu știm din ce publicație este reprodus.

Elena Aciu a desfășurat o activitate publicistică susținută materializată într-o serie de articole care i-au apărut în multe publicații prestigioase ale vremii precum: "Tribuna literară", "Familia", "Cosânzeana", "Flori de crin", "Cele trei Crișuri". În aceste publicații și-a valorificat și talentul ei literar, publicând povestiri și nuvele, unele semnate cu pseudonimele "Nușa", "Sândica" și "Florica"²⁵.

Unele dintre acestea au un caracter autobiografic și se remarcă prin atașamentul pentru plaiurile natale, casa părintească, școala satului și sunt remarcabile prin lirism, atmosferă și capacitatea de a realiza tablouri picturale de certă plasticitate.

O activitate susținută a depus Elena Aciu în domeniul teatrului pentru copii și școlari, fiind realizatoarea unor "piese școlare care au fost și sunt reprezentate, se arată în documente, în toate centrele din Ardeal, iar în timpul din urmă și în Vechiul Regat, fiind apreciate de factori distinși în presă"²⁶.

Piese de teatru scurt, pentru copii și școlari, scrise de Elena Aciu ne edifică în privința unui talent dramatic original și în ceea ce privește maniera în care au fost concepute. Sunt de factură alegorică și simbolică, cu un puternic suflu patriotic și de o pronunțată culoare națională, fără intrigi complicate, coerente din punct de vedere dramatic, cu un dialog viu și cu remarcabile valențe educative. Sursa de inspirație este folclorul.

Elena Aciu a realizat un număr impresionant de piese de acest gen, unele având un caracter ocazional. Astfel "Bunica" este o "piesă ocazională pentru serbarea națională de 10 mai în două acte" a fost publicată la Șimleu Silvaniei în 1926.

Așa cum se precizează pe versoul foii de titlu piesa s-a reprezentat pentru prima dată de către elevele Școlii normale Domnița Ileana în Teatrul orașenesc Șimleu Silvaniei. În rândul pieselor de acest gen merită să amintim "Rosamunda" alegorie eucharistică în patru acte și un tablou, după legenda "Gral" de Uhland. "Romana" este o "piesă națională într-un act pentru școlari și tinerime", apărută la Șimleu în 1927.

Urmărind să propage și pe calea scrisului educația religioasă, alături de "Rosamunda", scrie "Legendă", "piesă religioasă în trei acte și un tablou" apărută în 1939. Textul piesei este precedat de următoarea dedicație. "Scumpelor mele surori, conducătoare de societăți mariane, colaboratoare prețuite în propagarea cultului Preacuratei Fecioare Maria, cu dragoste și recunoștință".

Așa cum reiese din ultima filă a piesei "Legendă", până în 1939 îi apăruse 17 astfel de piese. În afara celor amintite o piesă de succes a autoarei a fost

25. *Op. cit.*, p.83.

26. *Op. cit.*, p.82.

"Ileana Cosânzeana", "feerie melodramatică în trei acte" care s-a reprezentat pentru prima dată la Beiuș în 1910, iar în ediția a doua la Șimleu Silvaniei în 1922. Triumful piesei s-a produs la ediția a treia când a fost reprezentată la Teatrul Național din Cluj, în 1923. Cu succes s-a reprezentat piesa în ediția a IV-a în cadrul Congresului Uniunii Femeilor Române de la Brașov în 1926.

Potrivit documentelor "feeria melodramatică Ileana Cosânzeana, la Brașov a avut un succes desăvârșit și autoarea a fost sărbătorită cu mare dragoste"²⁷.

Aceeași piesă s-a bucurat de un strălucit succes la Baia Mare în 1922, când elevele Școlii medii de fete din Șimleu Silvaniei "au predat frumoasa piesă dramatică compusă de d-na Elena Aciu" și când a fost nevoie de repetarea spectacolului, "actrițele făcând bucurie autorului și plăcere publicului, care atât pe autor cât și pe micile actrițe le-a întâmpinat cu bucurie, buchete de flori și le-au aplaudat foarte viu"²⁸.

Din șirul pieselor pentru copii și școlari scrise de Elena Aciu mai amintim "Maial". "Teatru pentru copii" piesă reprezentată pentru prima dată de către elevele Școlii medii din Beiuș, la 10 mai 1921.

Faptul că sursa de inspirație a autoarei acestor mici piese este folclorul ne-o dovedește și "O șezătoare", "piesă populară pentru băieți și fete", reprezentată pentru prima dată de către elevii Liceului Simion Bărnuțiu în sala Teatrului orașenesc din Șimleu la 1 decembrie 1922. Potrivit documentelor, la 27 ianuarie 1922 piesa a fost jucată și de către Asociația Doamnelor Române principesa Elena din America.

Șirul pieselor ce alcătuiesc repertoriul teatrului scurt al Elenei Aciu este lung. "Inimi nobile" este și ea o piesă pentru băieți și fete reprezentată pentru prima dată de către elevele Școlii normale din Șimleu Silvaniei la 23 mai 1924. A mai scris "Monolog pentru fete" reprezentat pentru prima dată la concertul Tinerimii din Oradea în 1903. "Casa fermecată" este o piesă teatrală pentru eleve, care s-a reprezentat pentru prima dată la Festivalul "Școalei de fete" din Beiuș în 1908.

Unele piese cu subiect istoric au fost menite a trezi sentimentul patriotic de care a fost atașată autoarea încă de pe băncile școlii tatălui ei. Tipică pe această linie este "Din istoria neamului", "poem istoric într-un act pentru popor și școli primare", reprezentat pentru prima dată la Șimleu în 1910. Tot pe această linie a mai scris "Țara mea", "poem alegoric pentru copii".

Elena Aciu și-a exercitat forțele și în comedie, dovadă "Lăcomia pedepsită", "comedie într-un act pentru băieți și fete". A scris piese și pentru grădinițe și copii din clasele mici. Din această categorie fac parte piesele "La Lenuța-n șezătoare". Scenete pentru școli primare și grădinițe și "Cuiburi", piesă ocazională de Paști pentru școli primare și grădinițe.

27. *Op. cit.*, p.81 - 82.

28. Pamfil Bîlțiu, *Op. cit.*, p.357 - 358.

O serie de piese din această categorie scrise de către Elena Aciu i-au rămas în manuscris. Dintre acestea amintim "Bucătăria veselă" "comedie pentru copii". "Apotheoză", "piesă consacrată încoronării, prezentată și la Șimleu Silvaniei în 1932 de către elevii Liceului Simion Bărnuțiu, "Visul mamei", "piesă algorică în patru tablouri", care s-a reprezentat la serbările Simion Bărnuțiu, la Șimleu în septembrie 1930. De amintit și "Medicina nimerită" pentru originalitate și caracterul educativ.

Este limpede că prin piesele sale a urmărit scopuri multiple în acord cu nevoile aceluși timp: dragostea față de tradiții, față de neam și credință, față de trecutul glorios al poporului. Putem spune că desele reprezentări și în întregul Ardeal ne întăresc convingerea că au slujit acestor țeluri.

Urmând modelul celorlalte reuniuni din țară Elena Aciu a pus accent pe valorificarea artei populare, pe care o considera un valoros produs al poporului, care se cerea apărat de influențe nefaste și valorificat, dar și îndrumat pe calea autenticului. "Manufacturile produse de genul creator al țăranei, cu destoinicia ei înăscută vor deveni tot mai perfecte prin călăuzirea femeii inteligente. Să le venim în ajutor prin câștigarea modelelor și a materialului, alegerea și potrivirea culorilor și pe urmă prin valorificarea manufacturilor admirate și de străini. Să introducem aceste geniale creațiuni ale industriei populare în casele noastre. Deosebită atenție să punem să se păstreze atât în ornamente cât și în portul național motive curat românești, neamestecate cu elemente străine"²⁹.

Elena Aciu, influențată și de concepțiile Elenei Pop Hossu-Longin cu care a colaborat îndeaproape știe să acorde artei populare și tradițiilor rostul de element de individualitate etnică, acestea fiind considerate o emblemă a etniei. "Aceste producțiuni ale artei populare au o valoare etnică, formează un mijloc puternic de conservare națională"³⁰.

În scopul realizării stimulării artei populare Elena Aciu a acționat concrete. Aflăm din documente că "pentru dezvoltarea industriei casnice și cu scop național, Reuniunea a aranjat expoziții, începând cu 1895 cu lucrări textile de casă, iar mai târziu a expus, pe lângă țesături și manufacturi de artă românească la care expoziții luau parte și femei de țăran". Este subliniat aportul preoteselor "cari cu sfaturi, îndrumări și exemple date și frumoasele fapte demne de urmat erau conducătoarele țăranelor noastre de la sate"³¹.

Se constată cu satisfacție că obiceiurile, limba, portul nu numai că sunt apărate și ocrotite, dar chiar cultivate din partea puterii stăpânitoare"³².

Pe fronturi culturale Elena Aciu a acționat în direcții multiple, nescăpându-i nici un obiectiv important. Așa cum se arată în documente "de mare însemnătate a fost și acțiunea pornită din partea d-nei președintă pentru fondarea unei biblioteci"³³

29. *Anureaul Reuniunii Femeilor Române Sălăgene, Op. cit.*, p.20.

30. *Op. cit.*, p.20 - 21.

31. *Op. cit.*, p.68.

32. *Ibid.*

33. *Op. cit.*, p.82.

Bibliotecii, în accepția ei, îi revenea scopuri multiple între care atragerea cititoarelor către literatura națională, asta "văzând nevoia cărții românești și văzând că în lipsa ei multe românce cetesc literatură străină". O atare situație o determină să lanseze "apele printre vastele sale cunoștințe, către factorii însemnați, făcând baza unei biblioteci"³⁴.

În scurtă vreme "s-a reușit adunarea unui fond apreciabil cuprinzând 871 de volume". Nu au lipsit din bibliotecă albumele "Cu modele printre țesături și cusături" necesare orientării și valorificării artei textile populare.

Convinsă de faptul că biblioteca cuprindea "cărți bune și frumoase de scriitori distinși" are certitudinea că prin aceasta s-au deschis porțile unei bune orientări pe plan cultural. "Dacă vom continua vom deveni orientate și în cultura și literatura națională"³⁵.

Activitatea de creație a fost pentru Elena Aciu un obiectiv major cu rosturi de bază în modelarea vieții spirituale, care să dea adevăratul sens vieții individului. Este un teren în care cere să se stăruie.

Și dacă mai cercăm în această direcție și mai triste icoane ne apar. Vedem cum talentele mor, dispar după culisele avuțiilor ușor câștigate, cum moare sufletul în letargia nelucrării, în întunericul pesimismului, fără culoare, fără lumină și cu dezgustul plăcerilor efemere duc o viață mohorâtă"³⁶.

Rezultă că activitatea de creație era în accepția ei un remediu al multor rele sociale, care întuneau viața. Este nevoită să constate totuși că "se afirmă totuși tot mai pronunțat că din îmbrățișarea muncii în proză și înțelegerea frumosului estetica poezie, din întâlnirea lor armonioasă se va ridica noul ideal"³⁷.

Educației religioase și pentru credință Elena Aciu îi acordă o importanță aparte. Să nu uităm că ea primise o astfel de educație în familie de la tatăl ei dascăl confesional. Alături de cultură credința era în accepția ei un factor esențial în viața individului și a societății, mai ales în vremurile grele de atunci. "În vremuri grele, cu credința vie și speranța tare am ridicat altare credinței și cultului neamului românesc. Ele au știut inspira idealuri, care au adus mulțumiri în cămin, în societate, familia mare a neamului românesc, au inspirat curaj în speranța unor vremuri mai bune, au dat suflet din sufletul lor, caracteri din voința tare a binelui, energie din putere de sacrificiu, ridicând mereu demnitatea femeii române"³⁸.

Desigur și pe această linie Elena Aciu a acționat la fel de hotărât. Potrivit documentelor"prezidenta solicită înființarea reuniunilor mariane și a altor reuniuni la sate pentru promovarea sentimentului religios"³⁹. Mai aflăm că "aceeași nobilă tendință

34. *Ibid.*

35. *Ibid.*

36. *Op. cit.*, p.13.

37. *Op. cit.*, p.14.

38. *Op. cit.*, p.64.

39. *Op. cit.*, p.26.

se remarcă și în conferințele ei rostite la sate, precum și din cuvântarea rostită la Congresul Reuniunii Femeilor Române ținut la Timișoara la 10 septembrie 1925".

Elena Aciu a înscris realizări notabile și pe această linie. Trebuie să subliniem împodobirea Bisericii greco-catolice din Șimleu Silvaniei. În acest scop pornește o acțiune în toamna anului 1925 "la început în cerc intim, restrâns, între membrele de comitet, care cu încetul se extinde în cerc tot mai larg"⁴⁰. Acțiunea s-a soldat în final cu achiziționarea a 50 de obiecte cu care s-a împodobit în mod corespunzător lăcașul de cult. Ceremonia de sfințire a obiectelor s-a petrecut în joia mare a anului 1926⁴¹.

În actul de donație Elena Aciu își exprimă deosebita ei satisfacție față de împlinirea acestui act. "Cu mulțumirea fericirii sfinte cu adâncă închinare în fața proriei cerești și slavă aducând sfintei tale milostiviri care mi-a dat grația divină să-mi văd realizat dorul fierbinte purtat în suflet de lungă vreme să împodobim Casa lui Dumnezeu pentru mai mare mărire a Domnului spre bucuria credincioșilor ei"⁴².

Dovezile asupra modului cum a acționat și pe planul vieții religioase sunt multiple. Aflăm din documente "că la caz de mare necesitate ajuta biserica de la sate". Între bisericile care au primit sume de bani din partea Reuniunii se numără cea din Țeud, al cărei inventar a fost distrus de un incendiu necruțător⁴³.

Imediat după război, Elena Aciu este nevoită să constate regresul vieții religioase, care în opinia ei reclama ajutorul și aportul femeilor din cadrul Reuniunii. "Azi când în urma războiului mondial pornirile nobilei religiozități scad mereu iar dragostea deapropelului s-a transformat în egoism și se reclamă propaganda spiritului religios, trebuie să se trezească toate sufletele la dumnezeiasca iubire, propovăduită de dulcele Mântuitor. Inima femeii își reclamă cu drag apostolatul său animator"⁴⁴.

Activitatea pusă în slujba educației sociale a fost pe agenda de lucru a Reuniunii un obiectiv prioritar, așa cum reiese din cuvântarea de deschidere rostită de către președinta Elena Aciu. "Una dintre cele mai importante probleme este educația socială și apropierea, strângerea raporturilor sociale, unirea sufletească, fără de care nu poate fi progres"⁴⁵.

Acestui obiectiv prioritar îi atribuia rosturi multiple. "Pe cât de mare și obștească este această problemă, educația socială - pe atât de diferite sunt mijloacele care ar putea servi interesul marelui ideal: fericirea individuală și mulțumirea colectivității"⁴⁶.

40. *Op. cit.*, p.26.

41. *Op. cit.*, p.26.

42. *Op. cit.*, p.27.

43. *Op. cit.*, p.26.

44. *Op. cit.*, p.27.

45. *Op. cit.*, p.12.

46. *Ibid.*

Activitatea caritativă a fost un obiectiv pentru care Elena Aciu a luptat cel mai mult și unde a înscris cele mai multe izbânzi. Rosturile obiectivului le explică de pe poziții înaintate. "Caritatea este cea mai ideală pornire din ființa omenească; numai prin prisma acestui ideal putem pătrunde mărimea dezastrelor reale"⁴⁷.

Pentru realizarea acestui obiectiv nobil cerea tact, altruism, discernământ și mai ales spirit de inițiativă. "Sentimentele altruiste ne îndeamnă, ca înainte de a declina vreo datorință să facem deosebire între ele, să chibzuim, care sânt cele mai grele și care reclamă mai mult ajutor. Faptele de caritate ne cer totdeauna jertfe mari. Poți face bine chiar în fiecare zi fără aceste. Ici un sfat, colo o admoniere cu iubire, un obicei primejdios de înlăturat, colo nepricepere de luminat. Chiar și felul cum oferi ajutorul tău valorează de multe ori mai mult decât dai"⁴⁸.

În accepția ei satisfacțiile actelor de caritate sunt supreme și nu au nici un echivalent de satisfacții. "Intenzitatea, sfințenia seninul- dar nici trăinicia acestor mulțumiri ce ni le dau nu se pot compara și mai puțin schimba cu plăcerile bucuriilor banale"⁴⁹.

Așa cum ne informează documentele, "în fiecare an s-au desfășurat acțiuni pentru ajutorarea orfanilor, văduvelor, școlarilor săraci, bătrânilor, familiilor nevoiașe"⁵⁰. De regulă sărbătorile Crăciunului au fost prilej de aducere aminte față de "cei ce îndură mizerie, de bieteile văduve, și orfani, de săracii copilași, dorind a le cauza și lor barem o mică mângâiere la această sărbătoare". Se arată că din aceste considerente "am alergat și am adunat lucruri în natură și în bani, care apoi în cadrele unei sărbări solemne s-au distribuit"⁵¹.

"Ajutoarele acordate nevoiașilor au fost numeroase. Numai în 1924 așa cum reiese din documente s-au împărțit daruri la 34 văduve constând în alimente, haine, lemne. De asemenea 11 bătrâni de la azil au primit lenjerie, un număr de trei elevi au primit haine, ghetе, rechize"⁵².

"Anul 1925 a fost bogat în acte caritative. Cu ocazia Crăciunului s-au împărțit daruri la 45 de elevi constând în haine, alimente, lemne, 13 bătrâni de la azil au primit și ei haine și alimente. Tot haine și alimente s-au distribuit la 12 familii sărace. Au mai primit daruri un număr însemnat de elevi de la școalele normală, de aplicație și comercială"⁵³.

Trebuie să subliniem că acțiunile caritative au luat proporții an de an. În 1926 s-au împărțit daruri la 72 de văduve constând din haine, alimente, lemne. Au primit daruri un număr de 51 de elevi de la școala primară și la 21 de elevi de

47. *Op. cit.*, p.15.

48. *Op. cit.*, p.16.

49. *Ibid.*

50. *Op. cit.*, p.69.

51. *Op. cit.*, p.69.

52. *Ibid.*

53. *Ibid.*

la Școala de aplicație, 16 elevi de la Școala de copii mici, la 13 de la Școala comercială precum și la 5 ucenici⁵⁴

Anul 1927 a fost și el un an de vârf pe linia acțiunilor caritative, așa cum arată documentele. "Acțiunea de ajutorare a anului 1927 este mai mare mai impozantă". În acest an au beneficiat de daruri în haine nu mai puțin de 146 de elevi de la toate școlile din Șimleu. 62 de familii au primit daruri în bani, alimente, lemne. 16 bătrâni de la azil, de Crăciun, li s-au împărțit lenjerie, vin, haine, tutun, cozonac. Li s-a dat și o cină. Tot în acest an la 378 de copii li s-au împărțit pachete cu daruri: zmochine, nuci, bomboane, prăjituri.

Elena Aciu s-a folosit de multiple căi de procurarea sumelor necesare. "În partea aceasta s-au realizat din venitul rezultat de pe urma seratelor aranjate pentru acest scop"⁵⁵.

În acțiunile caritative Elena Aciu a avut darul de a-i mobiliza pe toți colaboratorii, mai ales femeile din cadrul Reuniunii: Victoria Dr. Sabo, Aurora Dr. Vicaș, Geni Dr. Lobonțiu, Elena Pușcaș, Piri Agârbiceanu și altele⁵⁶.

Pentru stimularea donatorilor Elena Aciu s-a folosit din plin de talentul său oratoric și sciitoricesc, pe care l-a folosit ori de câte ori avea ocazia. La una din serbările de Crăciun (1927) când are loc o serbare de suflet în care s-a prezentat "piesa alegorică Pomul de Crăciun de Dr. Sabo, Elena Aciu rostește o emoționantă cuvântare, care se arată în documente "și-a găsit un viu răsunset în sufletele cărora le-a vorbit". În această alocuțiune a spus printre altele "către donatorii mărinimoși și către iubitele mele tovarășe de muncă îmi îndrept primele cuvinte. Priviți tabloul ce vi se desfășoară. Atâtea inimioare în aceeași palpitație de bucurie și emoții cerești! O pioasă înduioșare ne ridică sufletele. Iată cum le-a îmbujorat fețele palide, înfrihurate, cum se preschimbă în lacrimi în radioas epriviri, cum a vrăjit în inimi inocente, triste, de copii orfani, săraci, vii și dulci senzații de fericire... Aveți dreptul la aceste mulțumiri, mărinimoși donatori. Tabloul din fața voastră vă arată mai mult decât graiul meu, mărimea binefacerii. Să vă fie izvor de pace și bucurii în sfintele sărbători și... pe căile vieții"⁵⁷.

Cu această ocazie li se aduc mulțumirile cuvenite din partea președintei și Reuniunii donatorilor între care sânt pomeniți Banca Națională, condusă de către Vasile Buzangiu, Prefectura, Primăria Șimleu și aportul unor persoane fizice Valer și Aurora Vicaș⁵⁸.

Este important de amintit că pe linie caritativă Elena Aciu și Reuniunea s-au sensibilizat în situația unor calamități naturale. Aflăm că "cea mai frumoasă, dar și mai impunătoare acțiune de ajutorare a fost cea făcută în favoarea celor sinistrați

54. *Op. cit.*, p.70 - 71.

55. *Ibid.*

56. *Ibid.*

57. *Op. cit.*, p.73.

58. *Op. cit.*, p.74.

din noaptea de 25 decembrie 1925 când o groaznică inundația a Râului Crasna a lăsat fără adăpost 100 de familii, fără alimente și în cea mai mare mizerie"⁵⁹.

Aflăm, că "președinta, în raport cu mărimea dezastrului, pornește o acțiune cu puteri unite, chemând la munca de ajutorare toate societățile feminine din localitate", la care "s-a răspuns cu o inimizitate vrednică de respect și de cele mai înalte considerațiuni"⁶⁰.

Potrivit documentelor acțiunea pornită a avut rezultate satisfăcătoare, "în urma cărora s-au împărțit ajutoare la 95 de familii în sumă totală de 130.107 lei", care s-au acordat "în raport cu mărimea mizeriei, fără considerație de confesiune și naționalitate"⁶¹.

Aceleași documente ne informează aportul Elenei Aciu, care "și-a adus partea leului și în această muncă, ridicând prestigiul Reuniunii femeilor în fața reuniunilor străine la înălțimea impunătoare, asigurându-și pentru totdeauna adevărata superioritate ajunsă prin cel mai ideal altruism"⁶².

Pe întreaga perioadă cât a activat în cadrul Reuniunii, Elena Aciu s-a dovedit o animatoare de neîntrecut a acțiunilor caritative, oferind peste tot, mai întâi exemplul personal. Aproape că nu i-a scăpat nici o ocazie în care să nu intervină cu acte caritative. Astfel cu ocazia ședințelor cercurilor de învățători a premiat elevii, care au prezentat program artistic și în mai multe localități precum Periceiu, Criștelec, Bădăcin, Șumal⁶³.

Ajutoarele date de către Reuniune au fost numeroase. Ea s-a raliat la cererile venite și din partea altor societăți, care i-au solicitat sprijin cum ar fi Crucea Roșie. Cu ocazia jubileului de 50 de ani și acestea a adunat o sumă de 5.000 lei. A mai strâns fonduri pentru ziua aviației și în favoarea Uniunii Femeilor Române. De asemenea a ajutat cu fonduri pentru trimiterea unei delegate la Congresul Internațional de la Paris (1926). Însăși Elena Aciu a dat ajutor la trei surori bătrâne timp de jumătate de an constând în lemne, bani și alimente⁶⁴.

Perioada de activitate a Elenei Aciu în cadrul Reuniunii a fost una de vârf. Ea a fost o femeie de acțiune, care a depus o activitate dusă până la sacrificiu. Modul în care a lucrat ne este pus în lumină de documentele Reuniunii. Ea a sporit considerabil numărul membrilor, așa încât cele de onoare se ridicau la 14 și acestea au fost selecționate chibzuit dintre cele mai înstărite și mai influente femei din oraș la acea vreme, dar și din alte colțuri ale țării. Numărul membrilor fondatori sub președinția ei au fost de 60, membrii pe viață erau în număr de 80, iar membrii ordinari erau peste 100⁶⁵.

59. *Op. cit.*, p.76.

60. *Ibid.*

61. *Op. cit.*, p.66 - 67.

62. *Op. cit.*, p.77.

63. *Op. cit.*, p.79.

64. *Op. cit.*, p.74.

65. *Op. cit.*, p.94 - 99.

După o perioadă de activitate strălucită depusă la Șimleu, Elena Aciu se va muta la Cluj unde cu același elan va depune o muncă susținută pentru educația religioasă a celor mulți în calitate de președintă a Uniunii Mariane din Eparhia Gherla.

După o viață închinată emancipării social - economice și spirituale Elena Aciu se va stinge din viață la 3 iunie 1955 la vârsta de 80 de ani la Cluj, fiind condusă pe ultimul drum de o mulțime a intelectualității clujene sau din alte centre spirituale.

ELENA D.A. A WRITER AND ILLUSTRATIVE OF THE FEMININE MOVEMENT OF SĂLAJ (SUMMARY)

The study monographically deals with the multilateral activity of this personality, laying stress on its two basic sides: her activity as a writer and journalist and as an important militant of the feminine movement from Sălaj county.

After presenting the biographical data are treated at length some aspects of her activity as a president of the Reunion of the Romanian women of Saălaj. Her cultural activity, her activity dedicated to religious and social education pointing out the her conceptions in these fields, especially in those concerning the woman's role and place in life and society, which is an objective common to all women organisations in the county are emphasised. The study also deals with her achievements in the field of the education, especially in journalism and creation which was more important in school short drama for schoolchildren and youth.

She wrote a lot of such plays which were staged throughout Ardeal and even abroad.

The study is based on documents, some of them inaccessible, from private archives.

Secvență din spectacolul cu piesa "România Mare" de Elena Dr. Aciu prezentat de către elevele Școlii medii de fete din Baia Mare, în cadrul activității Reuniunii Femeilor din Baia Mare și jur, 1922. A treia de la stânga la dreapta jos Olga Manu, prima din rândul 2 de la stânga la dreapta Alexandrina Manu.

Elena Dr. Aciu cu o clasă de eleve de la Școala civilă de fete. A treia din rândul de jos de la stânga la dreapta Maria Iepure, fiica Martei Iepure, sora Elenei Aciu. Fotografia datând din anul 1928.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

BISERICA SI SOCIETATEA. CONTRIBUȚIA BISERICII SĂLĂJENE (ORTODOXĂ ȘI GRECO - CATOLICĂ) LA ACTUL DE CULTURĂ (1918 - 1940)

DĂNUȚ POP

Rolul bisericii în ridicarea culturală a românilor sălăjeni este incontestabil. Bisericii îi sunt datorate primele școli românești iar cei dintâi dascăli preoții au fost. Unirea cu Biserica Romei a avut extraordinare urmări în afirmarea neamului românesc din Transilvania. Porțile vestitelor școli ale apusului Europei s-au deschis și pentru români. Treptat, prin tinerii deveniți "*ceata ingerească a redeșteptării noastre naționale*"¹, cultura românească se înscrie în civilizația europeană. Din școlile Blajului, inaugurate în 1754, această cultură se răspândește în întreg Ardealul, numeroși sălăjeni împărtășindu-se din ea.

În anul 1810 lua ființă, pentru o conducere mai eficientă a activității preoților sălăjeni, Vicariatul greco-catolic al Silvaniei. Primul vicar foraneu al Silvaniei a fost George Tat, numit de episcopul Ioan Bob (1782-1830). I-au urmat, până în 1835, când pe teritoriul Sălajului erau desemnate 11 protopopiate cu 154 parohii, George Abraham și Isidor Alpini. Vicarii puneau preoții în parohii, cantorii în biserici, învățătorii în școli. Preoții, în majoritate lipsiți de studii corespunzătoare, având doar cunoștințe obținute în școlile elementare sau în Mănăstirea din Strâmba, trăiau aproape la fel ca țărani. Aveau o mică "*porțiune canonică*" și primeau "*o merță de mălai și o zi de clacă*" din partea credincioșilor. Munceau pământul "*ca și plugarii*" iar a treia parte din venituri o datorau cantorilor².

Odată cu venirea lui Alexandru Sterca Șuluțiu (1794-1867) în fruntea Vicariatului Silvaniei (1835) va începe, în istoria bisericii și școlii sălăjene, o nouă epocă, plină de împliniri. Viitor episcop și mitropolit de Blaj (1850-1867) Șuluțiu acordă acestor instituții o deosebită grijă. Sub conducerea lui vicariatul devine "*o instituție națională de primă forță pentru apărarea drepturilor naționale și a limbii strămoșești*"³. Sinodul vicarial din 1850, adevărat "*congres*

¹ Școala Noastră, XII, 1935, p. 28.

² Stoica, D., Lazăr, I.P., *Schița monografică a Sălajului*, Șimleu Silvaniei, 1908, p.62-63.

³ *Acta MP*, 16, 1992, p. 418.

*cultural al Sălajului*⁴, va determina apariția școlilor în majoritatea satelor din Sălaj. Până atunci, în foarte multe sate, lipsa școlii era suplinită de biserică, unde se desfășura instruirea. Șuluțiu devine, după Șincai, al doilea mentor al școlilor sălăjene cărora le pune, în secolul al XIX lea, noi temelii. A adus *"de la Blaj, cu carul cu boi"*⁵ cărțile atât de necesare școlilor românești confesionale unite.

Cel care i-a urmat, în 1850, în scaunul vicarial, Demetriu Coroianu (1814-1891) a devenit, curând, *"o adevărată autoritate spirituală a Sălajului atât din punct de vedere religios cât și al vieții cultural-naționale"*⁶. A sprijinit, în 1861, protestul lui Ioan Galu și Ioan Maniu, concretizat în *Memorandul sălăjean*, împotriva anexării forțate a Partiumului și Sălajului la Ungaria. Era fondatorul și primul director al Despărțământului sălăjean al Astrei iar la Gimnaziul minorităților din Șimleu Silvaniei, era profesor. Fondase și era președintele Reuniunii Învățătorilor Români Sălăjeni.

Înființarea Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, la mijlocul secolului al XIX-lea, sub episcopatul fostului vicar al Silvaniei, Al. St. Șuluțiu, face ca teritoriul actualului județ Sălaj să intre sub jurisdicția Episcopiei greco-catolice de Gherla, înființată, prin bula papală *"Ad Apostolicam Sedem"* din 26 noiembrie 1853, ca dieceză sufragană a noii mitropolii. Sunt aduși, în parohiile greco-catolice din Sălaj, preoți mai bine pregătiți. Biserici noi, din piatră, sunt construite. Majoritatea continuau să fie, însă, din lemn, *"cu ferești mici, întunecate, încât nici ziua la amezi nu se poate citi în ele. Cele mai multe biserici de lemn aveau numai în dreptul stranei și al altarului niște fereștrufe cât ar încăpea capul omului. De regulă în tinda muierilor nu era nici o fereastră"*⁷. De aceea vicarii, protopopii, preoții se străduiesc să cumpere terenuri pe care să ridice noi biserici. Sau fac eforturi pentru consolidarea celor existente. Așa, numărul bisericilor de piatră ajunge, în 1908, la 71 (de la 36 în 1867). Din lemn mai erau 97. Din lut, două⁸. Tot în vremea lui Demetriu Coroianu s-a reglementat și dotațiunea preoților. Terțialitatea (a treia parte a veniturilor preoților, ce trebuia dată cantorilor) a fost, în 1873, ștearsă. Credincioșii datorau preotului lor *"o merță de grăunțe, o zi de lucru cu palma și un cleșcaș de fân (patru cleșcașe echivalau cu un car) care s-a răscumpărat cu bani"*⁹.

După realizarea Dualismului (1867) și crearea județului Sălaj (în anul 1876, prin unirea comitatelor Crasna și Solnocul de Mijloc, la care s-au adăugat câteva comune din comitatele Cojocna și Dobâca), orașul Șimleu Silvaniei își

⁴ *Aspecte ale dezvoltării învățământului din Sălaj*, Zalău, 1971, p. 17-20.

⁵ I.M.Bota, *Istoria Bisericii universale și a Bisericii românești de la origini până în zilele noastre*, Cluj, 1994, p. 268.

⁶ *Acta M.P.*, 16, 1992, p. 419.

⁷ Stoica, D..., *op. cit.*, p. 65.

⁸ *Idem*, p. 66.

⁹ *Idem*, p. 62.

accentuează rolul de cel mai important centru cultural sălăjean. Deși Zalăul devenise, în 1876, reședința județului, toate instituțiile românești importante (Vicariatul Silvaniei, reuniunile culturale și cele de credit) își aveau sediul în Șimleu Silvaniei. De altfel, până la 1914, Zalăul, cu foarte puțini locuitori români, nu era nici măcar parohie ci aparținea, ca filie, parohiei Ortelec. Abia în acel an, cu eforturi deosebite, românii uniți din Zalău reușesc să obțină statutul de parohie și să transforme o casă, donată de filiala Zalău a Băncii "*Silvania*", în biserică.

Lui Demetriu Coroianu, ajuns, după 1873, canonic greco-catolic și rector al Seminarului teologic din Gherla, i-a urmat, în scaunul vicarial, Alimpiu Barbuloviciu (1834-1914). Era absolvent al Seminarului teologic din Budapesta (1858), a fost preot și protopop. În 1873 este numit, de către episcopul Gherlei, Mihai Pavel, vicar foraneu al Silvaniei, paroh al Șimleului și arhidiacon al tractelor protopopești ale Crasnei și Valcăului. În această calitate el reorganizează organismele culturale românești din Șimleu Silvaniei (A.S.T.R.A. și R.I.R.S.). Dar este și membru fondator al altora (Reuniunea Femeilor Române Sălăjene, Banca "*Silvania*"). A fost un adevărat "*patron al învățătorilor și povățuitorul lor*"¹⁰, interesându-se îndeaproape de relațiile existente între preoți și învățători, de procurarea manualelor școlare sau înființarea și dotarea bibliotecilor populare. Două adunări generale ale A.S.T.R.A. se desfășoară la Șimleu Silvaniei (în 1878 și 1908) și datorită strădaniilor sale. Sub conducerea lui, preoții sprijină acțiunea de răspândire a cărților românești, asigură buna funcționare a școlilor confesionale, pe care le îndrumau în calitate de directori, ajung, în 1892, prin Emil Bran, Alexandru Centea, Ioan Lenghel, Matei Moldovan, Vasile Mureșan, Ioan Pop, Ioan Vașvari, Iuliu Dragoș, Aurel Biltiu, Ioan Pocol, Ștefan Mureșan, Teodor Simoc cu *Memorandul la Viena*¹¹ și câștigă, treptat, între credincioșii lor, o deosebită vază.

Bine gospodărite, veniturile bisericii sporesc. Starea și locul preoțimii, în satul românesc sălăjean se schimbă. Preoții devin, alături de învățători, liderii spirituali ai comunităților. Nu mai sunt preoții țăranii de până atunci. Au case parohiale bine întreținute, haine frumoase, gospodării model. Aveau un salariu asigurat de credincioși, o "*eclejie*", și încasau, pentru serviciile religioase, taxe. Din veniturile acestea, la care se adăugau daniile celor de o credință cu ei, trăiau preoții uniți și erau întreținute și școlile primare¹². Uneori, din cauza lipsei banilor, unele taxe erau convertite în zile muncă. Nu toți preoții aveau, din punct de vedere material, o situație excepțională dar ea era, de acum, mai bună decât a majorității țăranilor. Schimbarea aceasta în statutul preotului a făcut ca, în unele locuri, preoțimea să fie "*șicanată, rău văzută, ba pismuită și clevetită*". Poporul trebuia

¹⁰ S.Oros, *Memorialul jubiliar al "Reuniunii Învățătorilor Români Sălăjeni". 1870-1910.*, Șimleu Silvaniei, 1911, p. 130-131.

¹¹ *Acta M. P.*, 16, 1992, p. 425.

¹² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București., 1985, p. 738.

însă să fie încredințat "că și preoții de azi între împrejurări tot atât de grele luptă ca și cei din trecut, pentru dezrobirea lui culturală și materială, povățuindu-l spre calea luminării și fericirii de neam și popor creștin conștiu de înalta sa misiune"¹³.

Așa era. Preoțimea din județul Sălaj s-a implicat în toate marile evenimente politice, culturale, sociale de la începutul secolului al XX-lea. Biserica este alături de români în toate momentele de seamă ale mișcării naționale românești din Transilvania. Vicarul Silvaniei, protopopii și preoții sprijină, în alegerile parlamentare din 1905 și 1910, candidații români, protestează, prin adunări, memorii, delegații împotriva înființării episcopiei greco-catolice de Hajdudorog (1912), strâng ajutoare pentru soldații români și familiile lor în anii primului război mondial. Mulți preoți greco-catolici, fruntași ai mișcării naționale, sunt, în anii 1916-1918, arestați, condamnați și deportați¹⁴.

În evenimentele revoluționare care marchează toamna anului 1918, implicarea preoțimei este considerabilă. Gărzile naționale românești, consiliile naționale sunt conduse de preoți. Sfatul Național Român din Șimleu Silvaniei se afla sub președinția lui Alexandru Gheție. Născut în 1869, doctor în teologie, Al. Gheție a fost numit, în 1914, vicar al Silvaniei. La fel ca ceilalți vicari, el a devenit fruntașul incontestabil al luptelor naționale ale sălăjenilor în anii primului război mondial și în evenimentele din 1918. Biserica a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Cadrul participării a fost stabilit într-o ședință a Consiliului Național Central Român, din 2/15 noiembrie 1918. Pe lângă arhieriei bisericilor românești urmau să participe reprezentanți ai tuturor consistoarelor și capitlurilor, vicarii episcopoești, toți protopopii¹⁵. Delegații de drept din județul Sălaj, din partea preoțimii, au fost: dr. Alexandru Gheție, vicarul Silvaniei și protopopii: Vasile L. Pop (Almaș), Mihail Pop (Breb), Petru Petrișor (Ciocmani), Emil Ostate (Crasna), Iovian Andrei (Gârbou), Avram Dragoș (Ip), Teodor Bohățiel (Năpradea), Gavril Cherebețiu (Noțig), Leon Maior (Oarța), Grațian Flonta (Pericei), Vasile Pop (Surdac), Augustin Ossian (Șamșud), Simion Petriceica (Vad), Alimpiu Coste (Valcău). Acestora li s-au adăugat numeroși preoți, aleși să participe la Marea Adunare Națională (Traian Trușașiu - Zălau, Valentin Coposu - Bobota, George Maior - Băița, Remus Roșca - Treznea ș.a.)¹⁶. Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia¹⁷ prevedea: "*Egală îndreptățire și deplină libertate confesională pentru toate confesiunile din stat*" (art.2) precum și: "*Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândurilor omenești*" (art.4). Pentru românii sălăjeni prezenți acolo, care au votat în unanimitate Unirea Transilvaniei cu România, pentru toți ceilalți români

¹³ Stoica, D..., *op.cit.*, p. 70.

¹⁴ Acta M. P., 16, 1992, p. 429.

¹⁵ A. Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 397.

¹⁶ Acta M. P., 16, 1992, p. 431-432.

¹⁷ 1918 la Români. Desăvârșirea unității național statale a poporului român, vol. II, București, 1985., p. 1246.

sălăjeni și de pretutindenii, aflați sufletește alături de ei, se împlinea un ideal secular. Dar pentru cei rămași dincolo de linia demarcațională provizorie, suferințele n-au încetat la 1 Decembrie 1918. Pentru atitudinea avută în toamna aceluia revoluționar an, când s-au așezat în fruntea mișcării pentru Unire, înființând, în satele județului, consilii și gărzii naționale, unii preoți vor pătimi mult, în primăvara anului 1919, "*din partea armatei roșii ungurești*". Abia eliberarea întregului teritoriu al Sălajului de sub autoritatea maghiară, în aprilie 1919, va deschide zorii unei vieți noi pentru preoții și populația românească din Țara Silvaniei.

În perioada interbelică românii sălăjeni continuă să aparțină, în majoritate, Bisericii Române Unite. *Legea pentru unificarea administrativă*, din 13 iunie 1925¹⁸, prin care toate comunele plășilor Carei (din județul Satu Mare) și Valea lui Mihai (din județul Bihor), la care s-au adăugat opt comune din județul Someș, alte trei comune din județul Satu-Mare și o comună din județul Cluj treceau, sub raport administrativ, la județul Sălaj, nu a schimbat această situație deși suprafața județului a crescut de la 3.818 kmp. la 5.191 kmp., iar populația a sporit de la cca. 240.000 locuitori la cca. 340.000 locuitori. Și caracterul preponderent agricol al județului Sălaj se menține pe toată durata perioadei interbelice. Principala ramură economică rămâne agricultura, unde era ocupată marea majoritate a populației. Asupra comerțului, finanțelor locale sau a micii industrii se constată o prelungire a preponderenței maghiarilor și evreilor.

Trăiau în județul Sălaj, în anul 1930¹⁹, 180.608 greco-catolici, reprezentând 52,6% din totalul populației județului (343.347 locuitori). Români ortodocși nu erau decât 15.183 (4,4% din total), concentrați, majoritatea, în parohiile Protopopiatului ortodox Unguraș (azi Românași). Restul populației era format din reformați (25,4%), romano-catolici (12,2%), evrei (4,0%) ș.a. În mediul rural exista o populație statornică de 171.938 români greco-catolici (55,2%) și 13.614 români ortodocși (4,4%), iar în mediul urban, foarte slab reprezentat în județul Sălaj (erau doar trei orașe: Zalău, Carei și Șimleu Silvaniei, toate mici, cu o populație totală de 31.830 locuitori), trăiau 8.670 greco-catolici (27,2%) și 1.569 ortodocși (4,9%). Orașele adăposteau în schimb o însemnată populație minoritară: 9.101 reformați (28,6%), 7.696 romano-catolici (24,2%), 4.391 evrei (13,8%). Mai mulți reformați (44,8%) se găseau în plasa Valea lui Mihai, iar romano-catolici (41,8%) în plasa Carei. Evanghelici luterani erau, în întregul județ, 1.172. Cele mai mari comunități erau în Hodod (561 luterani) și Șimian (211). Unitarieni nu erau decât 50. Zalăul, cu 15 credincioși, deținea întâietatea în mediul urban iar Sălățigul, cu patru, în cel rural.

¹⁸ V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 44 și *Acta M.P.*, 10, 1986, p. 340.

¹⁹ *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930*, vol.II (Neam, Limbă maternă, Religie), București., 1938, p. 713.

Situația nu se schimbă semnificativ nici spre sfârșitul perioadei interbelice. Crește numărul populației (sunt 376.737 locuitori în 1939), crește densitatea (72 loc/kmp. în 1939 față de 66 loc/kmp în 1930), crește numărul românilor (57,9% din total față de 56,2% în 1930), dar raportul între etnii și confesiuni rămâne neschimbat²⁰. Cu o populație majoritar greco-catolică, județul avea o situație diferită de cea existentă pe ansamblul țării unde ortodocșii reprezentau 72,6% din totalul populației.

Constituția din 1923, care stipula o egalitate deplină pentru toți românii, indiferent de originea etnică, de limbă sau religie, garanta, prin art. 22²¹, "*tuturor cultelor o depotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului*". Prin ea erau recunoscute, ca biserici românești, atât biserica ortodoxă cât și cea greco-catolică: "*Biserica ortodoxă română fiind religia marei majorități a românilor este biserică dominantă în statul român iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte*".

Aceste formulări au fost păstrate, cu unele mici modificări (apare, de exemplu, "*siguranța Statului*" în loc de "*legile de organizare ale statului*"), în Constituția din februarie 1938²², când regimul parlamentar constituțional a fost, de fapt și de drept, înlăturat iar în țară a fost instaurat un regim monarhic autoritar (februarie 1938-septembrie 1940). Preoților le era însă oprit, de orice rit sau credință religioasă ar fi fost, să-și pună "*autoritatea lor spirituală în slujba propagandei politice, atât în locașurile destinate cultului și funcțiunilor oficiale, cât și în afară de ele*". Propaganda politică nu era îngăduită, iar asociațiile politice pe "*temeiuri ori pretexte religioase*" erau interzise. Cele două Constituții lăsau stabilirea raporturilor dintre diferitele culte în seama unor legi speciale.

Biserica Ortodoxă Română și-a căpătat "Legea" și "Statutul" de organizare la 6 mai 1925²³, an în care este înființată și Patriarhia, iar Biserica Română Unită a semnat Concordatul cu Sfântul Scaun în 1927. *Legea pentru ratificarea Concordatului cu Sfântul Scaun* a apărut însă abia în 12 iunie 1929²⁴. Prin *Legea pentru regimul general al cultelor*, din 22 aprilie 1928²⁵ statul garanta tuturor cultelor o depotrivă libertate și protecțiune, respectând prevederile constituționale. În art. 21 al cap. II (Raporturile dintre stat și culte) se afirma: "*Pe lângă Biserica ortodoxă... în Statul român mai există următoarele culte istorice: a) cultul român greco-catolic (unit); b) cultul catolic (de rit latin, grec-rutean și armean); c) cultul reformat (calvin) etc.*" ceea ce a determinat din partea greco-catolicilor sălăjeni numeroase proteste. Statul Român avea asupra tuturor cultelor dreptul

²⁰ *Țara Silvaniei*, Zalău, anul I, nr. 1/1940, p. 101-104.

²¹ *Cod Hamangiu*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 6.

²² *Idem*, 1938, partea I. p. 171-184.

²³ *Idem*, 1922-1926, p. 496-525.

²⁴ *Idem*, 1929, p. 521-527.

de supraveghere și control, drept exercitat prin Ministerul Cultelor. În programele partidelor politice, care au guvernat România interbelică, problemelor cultelor li s-a acordat o deosebită importanță. În Biserică, guvernanții vedeau un prețios ajutor în educarea religioasă și moralizarea maselor. Preotul trebuia să se implice în viața socială, în promovarea vieții culturale în rândul păstoriților săi. Educația și învățământul moral religios erau, în învățământul primar și secundar, obligatorii. Prevederile constituționale, în domeniul cultelor, erau respectate.

Sălajul rămâne în întreaga perioadă interbelică, datorită numărului mare de minoritari ce locuiau aici și a apropierii de graniță, o zonă de confluență, de autentic pluralism cultural. Statul Român a asigurat minorităților condiții favorabile de dezvoltare în plan politic, economic, social sau cultural²⁶. Minoritățile aveau o presă dezvoltată. Au înființat tipografii și reuniuni culturale, mai ales în orașele sălăjene, în care dețineau majoritatea. Aveau biblioteci, organizau dezbateri și conferințe pe diferite teme, se îngrijeau de sănătatea tineretului și a familiei, de apărarea propriei credințe prin întărirea vieții religioase²⁷. Și evreii participă, după 1918, la viața societății, depășind izolaționismul tradițional²⁸. Școlile lor confesionale înregistrau rezultate bune, iar învățătorii evrei nu au refuzat, după realizarea României Mari, depunerea jurămintelor și examenelor cerute. Erau, în 1930, 13.754 evrei în localitățile județului. Locuiau mai ales în orașe, reprezentând 13,4% din totalul populației urbane din județ. Cei mai mulți erau în Carei (2.394) și Șimleu Silvaniei (1.568). Nu lipseau însă nici la sate. Aici, cele mai mari comunități evreiești, de peste 500 locuitori, se găseau în Valea lui Mihai (1.535), Tășnad (823), Jibou (640) și Cehu Silvaniei (553). Au înființat, în anii interbelici, pe lângă organizațiile sioniste : "*Federația evreilor ardeleni*", "*Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania*" etc., o serie de alte organizații, cu scop filantropic dar și cu caracter cultural-religios. Așa erau: "*Reuniunea Femeilor Israelite*", Șimleu Silvaniei, 1930; "*Reuniunea Fetelor Evree*", Zalău, 1924; "*Societatea de ocrotire a evreilor orfani*", Zalău, filială a celei din Cluj ș.a. Au o bogată viață culturală, ilustrată de numeroase spectacole de teatru, poezie, cântece sau serate artistice.

Sectanți erau puțini în Sălajul interbelic. Doar baptiștii aveau, în 1930, câteva comunități importante: Pericei (271), Camăr (212), Borla și Nușfalău (câte 142), Pătal (133), Ip (113), Brebi (109), Hodod (103). În întreg județul ei reprezentau doar 0,8% din populație (2.881 locuitori). Adventiștii, 46 în întreg județul, locuiau în Buiș (19 credincioși), Crasna (11 credincioși) și alte câteva

²⁵ *Idem*, 1926-1929, p. 1039-1047.

²⁶ Gh. Iancu, *Considerații cu privire la România și problema minorităților naționale*, în *Minoritățile naționale din România. 1918-1925*, București, 1995, p. 38.

²⁷ G. Cosma, *Asociaționismul feminin maghiar din Transilvania în perioada interbelică*, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Cluj, 1994, p. 150.

²⁸ G. Buda, *Evreii din Sălaj în perioada interbelică*. Lucrare de diplomă, Cluj, 1996.

localități. Numărul sectanților nu crește semnificativ nici spre sfârșitul perioadei interbelice. În 1939 adventiștii sălăjeni sunt 82, dar numărul baptiștilor scade (2.670 față de 2.881 în 1930)²⁹. Baptiștii și adventiștii se bucurau "*de toate drepturile și libertățile pe care Constituția le acordă asociațiunilor în genere*". Cu toate acestea "*în interesul ordinii publice*" asociațiunile amintite puteau funcționa numai îndeplinind câteva condiții: - predicatorii să fie cetățeni români, fără condamnări; - adunările să se desfășoare doar în case de rugăciuni; - autoritățile să fie informate despre ajutoarele primite; - prevederile legii despre primirea altor noi membri să fie respectate; - actele de natură a jigni alte culte să fie evitate ș.a.³⁰ Împotriva sectelor și a sectanților (apar și unele secte interzise prin lege: Martorii lui Iehova, Studenții în Biblie ș.a. dar nesemnificative din punct de vedere numeric) se ridică preoții greco-catolici, cei ortodocși, cei ai celorlalte culte recunoscute dar și presa sălăjeană: "*Cea mai puternică cetate a acestui neam a fost totdeauna biserica. În ea și prin ea ne-am putut menține ca neam, în ea și prin ea am putut învinge furia tuturor asupritorilor. În viitor această instituție are menirea să ne mențină uniți sufletește. De aceea considerăm sectarismul religios ca un atentat la această unitate sufletească și de aceea îl vedem ca o mare primejdie pentru menținerea unității noastre naționale... pe măsură ce se înmulțesc, rândurile apărătorilor patriei noastre sunt din ce în ce mai slăbite*"³¹. Măsurile adoptate de preoți, luările de poziție din presă etc. au determinat încetinirea procesului de constituire de noi secte în județul Sălaj, care își păstrează, în întreaga perioadă interbelică, caracterul de județ românesc și greco-catolic.

Cei mai mulți sălăjeni ortodocși făceau parte din parohiile protopopiatului Unguraș (Românași) care, în perioada interbelică, era singurul din județ. Avea în 1919, 24 parohii³² iar în 1939, 27³³. Era subordonat Episcopiei ortodoxe române a Vadului, Feleacului și Clujului, eparhie înființată după realizarea Marii Uniri din 1918, prin hotărârea sinodului arhiepiscopozan din martie 1919. Protopopiatul l-a avut în frunte, din 1919 până în 1940, pe Ioil Ghiuruțan³⁴. Născut la 20 iunie 1881, în comuna Românași, județul Sălaj, obține, în 1900, diploma de bacalaureat, la Liceul Reformat din Zalău. Urmează, apoi, cursurile teologice la Sibiu. În 1903, le absolvă. Cunoștea, bine, limbile maghiară și germană. Ocupă, în Unguraș, funcțiile de învățător (1903-1908) și paroh (1908-1919). A fost ales administrator protopopesesc în 1919 și protopop în 18 noiembrie 1920. Între 1916-1920 a predat religia, în școlile din orașul Zalău iar în 1930 a fost răsplătit cu medalia "*Răsplata muncii pentru Biserică*", cl. I³⁵.

²⁹ Arh. Nat. Sălaj, fond. Protopopiatul ortodox. Românași, dos. 71, f. 139.

³⁰ *Monitorul județului Sălaj*, X, nr. 33, 19 iulie 1928, p. 1.

³¹ *Gazeta Sălajului*, VIII, nr. 5, 30 ianuarie 1937.

³² Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul ortodox Românași, dos. 118, f. 15.

³³ *Idem*, dos. 190, f. 40.

³⁴ *Idem*, dos. 95, f. 13.

³⁵ *Idem*, dos. 177, f. 159.

În anul 1920, trăiau în parohiile protopopiatului 15.947 români ortodocși (7.976 bărbați și 7.969 femei). Știau carte, dintre aceștia, doar 4.979 (2.764 bărbați și 1.211 femei)³⁶. După câțiva ani, în 1928, populația ajunge la 16.521 ortodocși (8.292 bărbați și 8.229 femei), numărul știutorilor de carte sporind cu 1.483 (atinge acum 6.458)³⁷. În alte părți ale județului ortodocșii erau, însă, foarte puțini. Nu exista, de exemplu, în 1930, nici măcar un singur ortodox în 79 comune rurale sălăjene iar în alte 33 se găsea doar câte unul.

Parohii ortodoxe vacante sunt puține. Doar în primii ani de după 1918 se întâlnesc mai multe asemenea cazuri. Nici preoții ortodocși nu aveau, toți, în aceeași perioadă, pregătirea corespunzătoare. La întregirea de salariu, din 1919, doar 5 preoți ajung la un salariu de 1.600 cor. Doi preoți ajung la 1.200 cor., iar restul de 15 preoți la doar 800³⁸.

Peste puțini ani, în 1926, erau deja 16 preoți ordinari (având studiile necesare) și doar 9, încă, cu "*calificare extraordinară*"³⁹ pentru ca, în 1933, să existe deja un surplus de preoți calificați corespunzător. În eparhia ortodoxă Cluj sunt, în acel an, 26 candidați de preoți iar "*parohii vacante luate la buget nu mai avem decât vreo cinci. Problema șomajului bate deci la ușă și la noi*", îi scria episcopul Nicolae Ivan protopopului din Unguraș. Ca urmare nici un candidat nu mai trebuia primit "*în cale extraordinară*", iar la teologie nimeni nu mai putea fi trimis "*fără bacalaureat*"⁴⁰.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, în 1938, toți preoții ortodocși aveau pregătirea și salariul cerute de funcția ocupată, câțiva dintre ei: Nedelcu Negoită (Bozna), Gavril Câmpeanu (Gălpâia), Valentin Pop (Rachîș), Ioan Câmpeanu (Poarta Sălajului) și Simion Curea (Zimbor) având și diploma de învățător.

Consiliul Central Bisericesc, a solicitat guvernului, în 1930, ca preoților și cantorilor care nu aveau sesiunea parohială de 32 jug. și cantorală de 8 jug. să li se dea un spor de 25% la salariul integral. Cererii i s-a răspuns favorabil. Protopopii au început să întocmească situațiile cerute luând însă în considerare doar "*pământul cultivabil: arător, cositor și via nu și altfel de pământ impropriu culturii ca pășunea, pădurea, cimitirul etc.*"⁴¹.

În protopopiat doar șase parohii (Bozna, Chendremal, Sântămăria, Șimleu Silvaniei, Zalău și Zimbor) aveau, în 1928, o suprafață de 32 jug. în proprietate sau în folosință, iar două aveau o suprafață mai mare (Unguraș cu 46,99 jug. și Treznea cu 35,12 jug.).

Dar situația nu a fost atunci rezolvată. În 1939, șapte parohii (Bodia, Gălpâia, Păușa, Racăș, Sâmpetru Almașului, Stârciu și Poarta Sălajului), existente

³⁶ *Idem*, dos. 129, f. 15.

³⁷ *Idem*, dos. 129, f. 21

³⁸ *Idem*, dos. 177, f. 81.

³⁹ *Idem*, f. 122.

⁴⁰ *Idem*, f. 195.

⁴¹ *Idem*, dos. 21, f. 188.

în timpul aplicării reformei agrare, nu aveau încă sesiunea parohială completă. Se adăugau încă trei parohii (Buciumi, Jibou și Romita) și două filii (Cehu Silvaniei și Chichișa) aflate în aceeași situație⁴².

Nu putem afirma, deoarece nu pentru toți e valabil acest lucru, că preoții "aveau o situația materială mizerabilă"⁴³. Unii trăiau mai bine, alții mai rău. Era în cauză calificarea, sporurile, numărul de copii etc. Dar și pământul avut în folosință sau în proprietate. Mai fertil sau mai slab, mai mult sau mai puțin. Buni administratori, unii aveau chiar o situație de invidiat.

După desăvârșirea unității național-statale a poporului român, importanța școlilor confesionale începe să scadă. Ele fuseseră, în timpul dualismului, principalul obstacol al penetrației limbii maghiare în teritoriile locuite de români. Tipul de "școală națională" introdus prin Decretul nr. 13.869 al Resortului Instrucțiunii și Cultelor din cadrul Consiliului Dirigent s-a impus, și în cazul școlilor confesionale ortodoxe, greu. A contribuit la aceasta opoziția bisericii ortodoxe. Din Cluj, arhimandritul Nicolae Ivan, viitor episcop, cere, la 24 ianuarie 1920, ca "*toate comitetele parohiale să rămână și pe mai departe pe lângă școala confesională, despre care, în temeiul art. 23 din Statutul organic sunt datorii să se îngrijească*"⁴⁴. La rândul-i, protopopul Ungurașului cerea tuturor oficiilor parohiale, la 3 februarie 1920, "*să fie cu mare băgare de seamă și bine să-și cumpănească ținuta ce o vor avea în fața tendințelor de naționalizare a învățământului*"⁴⁵.

În anul școlar 1919-1920 erau, în protopopiat, cinci preoți-învățători: Vasiliu Fărcaș (în Cubleșu Român), Vasiliu Ferghete (Dânc), Gavril Curea (Dol), George Vlaicu (Păușa) și Andrei Măgureanu (Tămașa). "*Instrucția*" a început cel mai devreme în Tămașa (14 octombrie 1919) și cel mai târziu în Păușa (14 noiembrie 1919) și s-a încheiat între 8 și 14 mai 1920⁴⁶. În protopopiat erau, în acel an, doar 3 școli primare "naționale" (în Bozna, Hida, Treznea), iar școlile primare din Ciurmărna și Stârciu erau comune cu ale greco-catolicilor. Numărul școlilor primare de stat din protopopiat crește însă mereu (5 în anul școlar 1921/1922, 6 în 1922/1923, 11 în 1923/1924), reducându-se numărul școlilor primare confesionale ortodoxe (18 în 1921/1922, 12 în 1923/1924)⁴⁷.

Rolul bisericii rămâne însă, în conducerea învățământului primar, însemnat. Un reprezentant al bisericii făcea parte din sfatul școlar județean, iar din sfaturile școlare locale, făceau parte preoții locali. Biserica stabila planul de învățământ religios, supraveghea și controla educația religioasă, disciplina personalul didactic pentru abaterile de ordin religios. Cu toate că avea obiecții față de

⁴² *Idem*, dos. 190, f. 89-90.

⁴³ *Idem*, dos. 71, f. 120.

⁴⁴ *Idem*, dos. 58, f. 123.

⁴⁵ *Idem*, f. 124.

⁴⁶ *Idem*, dos. 167, f. 69.

⁴⁷ *Idem*, dos. 167, f. 88-91.

introducerea "școlilor naționale" episcopul cerea tuturor preoților din subordine "să se conformeze decretului de mai sus"⁴⁸ dar să se îngrijească în continuare de soarta școlii, pentru a nu da "pradă pierzării un așezământ de cultură și creștere națională susținut cu cele mai mari jertfe". El recomandă ca edificiile școlare să fie puse în stare de funcționare, înscrierea elevilor să fie făcută în termenul stabilit, preoții să predea materia în localitățile unde nu există învățător, iar învățământul religios să nu fie predat de altcineva, ci de preoți, "fără altă remunerație decât cea de preot"⁴⁹.

Consfătuirea protopopilor și revizorilor școlari, ținută la Cluj, în noiembrie 1922, sub președinția episcopului Nicolae, dezbată câteva probleme legate de școală: cercetarea bisericii, catehizarea, cursurile de adulți și de analfabeți, prelegerile, cântările bisericești, reuniunile de femei și de temperanță, căminele și cantinele școlare etc. Pentru stabilirea modalității de rezolvare a acestor probleme trebuiau înființate, în fiecare localitate, grupuri de fruntași formate din preot, învățător, notar și primar care să colaboreze cu comitetul parohial⁵⁰.

Unele succese s-au obținut. Parțiale, însă. În 1928, învățătorii și preoții trăiau, după aprecierea protopopului, "în relații bune și în armonie". Învățământul religios era considerat "mulțumitor". În același an, însă, numărul analfabeților din protopopiat trecea de 10.000. Era "un număr considerabil la a cărui micșorare trebuie să conlucrăm din răspunderi"⁵¹.

Multe însă nu se vor schimba nici mai târziu. Din 2.908 copii obligați să urmeze cursurile școlii primare rămân, în anul 1932, 950 neșcolarizați. Numărul elevilor ortodocși din protopopiat care frecventau școli secundare și superioare era extrem de mic. În anul școlar 1931/1932 urmau cursuri liceale doar 13 băieți și 1 fată, în școlile normale erau 5 băieți și 3 fete, în școlile profesionale și comerciale erau 4 băieți și 1 fată, teologia o urmau 2 băieți, iar cursuri universitare alți 7⁵².

Rămâne ridicat numărul copiilor neșcolarizați. În anul școlar 1934-1935 rămân, de exemplu, 702 copii neșcolarizați. Număr mai mic decât în 1932, dar încă considerabil. În același an funcționează în parohiile ortodoxe sălăjene, 6 școli de adulți cu 277 elevi, 3 școli de duminică cu 159 elevi, 2 grădinițe de copii cu 57 băieți și 43 fete. Nici numărul elevilor ortodocși din școlile secundare sau superioare nu crește. Dimpotrivă (în 1935 sunt la diferite universități 6 băieți, iar în 1932 fuseseră 7).

Învățământul religios rămâne, și după ce apare *Legea pentru învățământul primar al Statului (școli de copii mici, școli primare, școli și cursuri de adulți, școlile și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili)* și învățământul

⁴⁸ *Idem*, dos. 189, f. 1.

⁴⁹ *Idem*, dos. 58, f. 126.

⁵⁰ *Idem*, dos. 189, f. 13-15.

⁵¹ *Idem*, dos. 71, f. 128-130.

⁵² *Idem*, f. 137.

*primar normal*⁵³ terenul de acțiune al bisericii. Deși preoții fac parte încă din sfaturile școlare, conducerea efectivă a școlilor aparține Ministerului Instrucțiunii și Revizoratelor școlare județene. Unele divergențe există între preoți și învățători. Eforturi, pentru înțelegere, se fac. Din ambele părți. Numai că, din punctul de vedere al învățătorilor, armonia de toți dorită nu se putea stabili "*până când preoțimea se gândește la servilismul învățătorilor din era confesională*"⁵⁴.

Preoții raportau anual despre modul în care se desfășura învățământul religios. Ei semnalau greutățile întâmpinate (bază materială precară, lipsa manualelor etc.) și făceau propuneri pentru înlăturarea lor. În Zalău, de exemplu, Remus Roșca predă învățământul religios atât în cursul primar (școala primară de stat) cât și în cel secundar (școala secundară de fete, Liceul de Stat, Școala Normală de Învățători). În 1928, după apariția noii *Legi pentru învățământul secundar* din 15 mai 1928⁵⁵, preotul Remus Roșca cerea ajutor în procurarea noilor manuale⁵⁶. Legea schimba programa în școlile secundare, sporea orele de predare a religiei, revizua manualele⁵⁷.

Pentru examinarea și aprobarea manualelor didactice Sf. Sinod a instituit o comisie. Multor manuale prezentate, "*lipsite și de valoare didactică și pline de greșeli doctrinare*", le-a fost refuzată aprobarea. Chiar fără aprobare, unele fuseseră, totuși, puse în circulație. Din acest motiv Consiliul eparhial ortodox român din Cluj cerea protopopului din Unguraș să ordone "tuturor profesorilor de religie și cateheților... să nu introducă în școlile respective decât manualele didactice care au fost aprobate de Sf. Sinod" făcându-i atenți că "*în caz de nerespectare vor fi trași la răspundere*"⁵⁸.

Mereu revine această problemă în atenția preoților, protopopului, consiliului eparhial. Sunt avute în vedere școlile secundare de orice categorie (comerciale, profesionale etc.). Programa devine, la rândul ei, mai complexă⁵⁹.

Protopopul, preoții din subordinea sa, participau la majoritatea manifestărilor culturale. Erau invitați la ședințele "*Asociației Învățătorilor din județul Sălaj*" sau la cele ale "*subsecției învățătorilor din plasa Buciumi și Zalău*"⁶⁰.

De altfel, toate manifestările culturale de acest fel, începeau cu celebrarea Serviciului Divin. La marile sărbători ale neamului românesc luau parte și reprezentanții bisericii ortodoxe. Te Deum-ul, cu ocazia sărbătorilor naționale, era oficiat în întreaga țară. La Alba Iulia, cu ocazia încoronării Regelui Ferdinand I, în

⁵³ *Cod. Hamangiu*, XI, 1923-1924, p. 525.

⁵⁴ *Arh. Naț. Sălaj*, op. cit., dos. 40, f. 202.

⁵⁵ *Cod. Hamangiu*, XV-XVI, p. 1064.

⁵⁶ *Arh. Naț. Sălaj*, op. cit., dos. 104, f. 158-159.

⁵⁷ *Idem*, dos. 189, f. 23-24.

⁵⁸ *Idem*, f. 20.

⁵⁹ *Idem*, f. 26.

⁶⁰ *Idem*, dos. 52, f. 172.

octombrie 1922, episcopul a cerut ca din fiecare parohie ortodoxă să participe "*pe lângă primarul care merge din oficiu și câțiva fruntași în portul lor național*"⁶¹.

Prin marcarea evenimentelor însemnate de către Biserică, prin Serviciul Divin, Te Deum, trasul clopotelor, predici, conferințe ș.a., această instituție joacă, în transmiterea informațiilor, un rol covârșitor (ziarele, în mediul rural, sunt puține, radio-ul se găsea la început de drum, bibliotecile satești erau sărace și aveau cititori puțini etc.). După 1930 sărbătorile devin mai complexe. Serviciul divin se îmbină cu procesiuni, parastase, coruri și recitări de poezie, cuvântări ale preoților și învățătorilor. Personalitățile politice, religioase, culturale, sunt omagiate. Evenimentele ce țin de tradiția locului sunt sărbătorite. Cuvântările, predicile, "*potrivite*" momentului sărbătorit⁶², sunt ascultate de majoritatea locuitorilor. La Chendrea, la sfințirea Troiței ridicate în memoria eroilor locali ai revoluției de la 1848, în iunie 1927, au participat 4.000 de oameni și 18 preoți⁶³.

Numeroase sunt și "*vizitațiunile canonice*". Episcopul Nicolae Ivan participă la aproape toate sfințirile de biserici din protopopiatul Unguraș. La 15/28 august 1922 sfințește biserica din Unguraș, sediul protopopiatului. Vizitează apoi parahiile ortodoxe din apropiere. La Zalău este primit cu "*impunător alai la capela ortodoxă română, improvizată în fosta grădiniță de copii*"⁶⁴.

În 1927, la 23 octombrie, are loc sfințirea bisericii ortodoxe din Zalău, "*o frumusețe de biserică. Mică, dar veselă. Ea trăiește. Nu are nimic din rigiditatea bisericilor obișnuite a se clădi la noi. E zidită în stil bizantin și lucrată din punct de vedere arhitectonic ireproșabil*"⁶⁵. Episcopul Nicolae oficiază Serviciul Divin și actul sfințirii. Seara are loc, în sala teatrului orășenesc din Zalău, Concertul Corului Episcopiei din Cluj⁶⁶. La toate aceste manifestări, indiferent unde se desfășoară, participă un număr impresionant de oameni, veniți, unii, din depărtate sate.

Protopopul Ungurașului face eforturi pentru crearea și dezvoltarea bibliotecilor parohiale. Unele cărți sunt donate, de către preoți, bibliotecilor școlare, sprijinind, astfel, procesul instructiv-educativ. Există parohii ortodoxe care dispun de biblioteci. Toate însă sunt de mici dimensiuni. Cele mai mari, din Unguraș și Bălan, în 1929, au abia 79, respectiv 76 volume. Cele mai mici doar 5 volume (Bozna). Numărul cititorilor este și el insignifiant: 6 cititori în Bălan, 37 în Unguraș, nici unul în Treznea (unde biblioteca număra 38 volume) sau 12 cititori în Zimbor, la o bibliotecă de 48 volume. În întreg protopopiatul existau, în 1932, 17 biblioteci parohiale, cu 985 volume și 129 cititori.

⁶¹ *Idem*, dos. 140, f. 7.

⁶² *Idem*, f. 59.

⁶³ *Meseșul*, III, nr. 21-22 din 11 iunie 1927.

⁶⁴ Arh. Naț. Sălaj, Colecția Gavril Câmpeanu, d. 1-7, f. 108.

⁶⁵ *Meseșul*, III, nr. 41 din 29 octombrie 1927.

⁶⁶ Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul ortodox Românași, dos. 202, f. 4.

Preoții aveau însă biblioteci personale de mult mai mari dimensiuni. Biblioteca personală a preotului din Gălpâia număra 368 volume, a celui din Zalău 540 volume, iar a celui din Hida 520 volume. Preotul din Treznea avea 147 volume în biblioteca personală, iar protopopul din Unguraș avea 80. Toate împreună aveau, în 1922, un număr de 3.259 volume⁶⁷. Erau și parohii fără biblioteci, erau și preoți cu puține cărți personale. Dar se remarcă interesul crescut pentru carte și achiziționarea ei⁶⁸. În 1935 existau 18 biblioteci parohiale cu 1.191 volume și 229 cititori⁶⁹. Bibliotecile personale ale preoților ajung, în același an, la un total de 3.631 volume.

Cărți se primeau și de la episcopie. Cu ocazia sfințirii bisericii ortodoxe din Unguraș, în august 1922, protopopul Ioil Ghiuruțan primește din partea episcopului Nicolae *"spre a pune bazele unei biblioteci poporane în această comună"*⁷⁰ un număr de 132 cărți. Printre autori se numără: M. Eminescu, V. Alecsandri, I. Creangă, I.L. Caragiale, P. Ispirescu, G. Coșbuc, M. Sadoveanu, Gr. Alexandrescu, Al. Odobescu, O. Goga, D. Bolintineanu, I. Lupaș, A. Rusu ș.a.

Mereu sunt recomandate cărți spre achiziționare și completarea bibliotecilor *"poporane"*. Așa este cazul, în 1922, cu *Dicționarul Transilvaniei*, de 480 pagini și la un preț de 40 lei recomandat *"sau pentru biblioteca personală a parohiilor sau învățătorilor sau pentru cea parohială"*⁷¹.

Unele cărți trebuiau obligatoriu achiziționate de preoți. Așa se întâmplă, de exemplu cu broșura *Prinos Prea Sfinției Sale Episcopul Nicolae Ivan la aniversarea etății sale de 80 ani*, apărută în 1935, distribuită tuturor preoților ortodocși și al cărei preț, 40 lei, a fost reținut din salariile preoților pe trimestrul IV, 1935⁷².

Cele care nu erau distribuite în acest mod, greu puteau fi plasate. În luna iunie 1919 protopopul raporta Consiliului Eparhial Cluj că *"din calendarul Femei Române n-am putut plasa nici un exemplar"*⁷³.

Cărți bisericești erau în fiecare parohie. Ele serveau cultului și nu erau puse în circulație. Unele erau foarte vechi, altele mai noi. Multe, deteriorate, nu puteau fi date.

Situația nu era mai bună nici în privința reuniunilor culturale. La mijlocul deceniului 3 întâlneai, în întreg protopopiatul, doar două *"agenturi Astra"* (în Hida - cu 25 membri și în Treznea cu 12 membri), două *"societăți ale tinerimei"* (Treznea cu 36 membri și Unguraș cu 34 membri) și societatea *"Cuvioasa Paraschiva"*, în Gălpâia, cu 120 membri, înființată legal după aprobarea statutelor

⁶⁷ *Idem*, dos. 71, f. 135-138.

⁶⁸ *Idem*, dos. 118, f. 23.

⁶⁹ *Idem*, dos. 213, f. 1-3.

⁷⁰ *Idem*, dos. 96, f. 108.

⁷¹ *Idem*, dos. 141, f. 26.

⁷² *Idem*, f. 31

⁷³ *Idem*, f. 27.

sale în ședința Consistorului Diecezan ortodox român din Cluj, la 5 februarie 1926. Gavril Câmpeanu, preotul local, a inițiat această asociație în scopul "*promovării vieții religioase, morale, culturale și sociale, a dezvoltării simțului de jertfă și iubire creștinească, precum și înfrumusețarea bisericii*"⁷⁴. Mai mult, în această direcție se îndreaptă eforturile membrilor acestei asociații.

Cu timpul, se crează alte asociații și reuniuni culturale, în alte localități și se dezvoltă cele deja existente. În anul 1929, Zimborul apare în statisticile protopopiatului ca având o "*agentură a Astei*" cu 42 membrii și o "*societate a tinerimei*" cu 58 membrii. În parohia Zalău era semnalată, în același an, o "*agentură a Astei*" cu 138 membri. În Unguraș apăruse o "*casă culturală*" cu 18 membri⁷⁵.

În anul 1932 sunt menționate, în cele 25 parohii din protopopiatul Unguraș, 5 reuniuni de femei cu 392 membri, 7 agenturi ale Astei cu 728 membri și 1 casă culturală cu 18 membri⁷⁶.

În 1935 erau 6 reuniuni de femei (cu 180 membri), 7 agenturi Astra cu 842 membri, 2 case culturale cu 218 membri, 1 reuniune de tineret cu 72 membri. Erau 5 coruri cu 170 membri. În același an preoții au participat, în fruntea acestor reuniuni, la diferite festivități: sfințirea unor biserici, închiderea și deschiderea anului școlar, sărbătorile naționale și cele ce țineau de tradiția locului, cercurile culturale etc. Existau, mai ales în anii 30, și abonamente, ale "*caselor culturale*" spre exemplu, la diverse publicații. Casa culturală "*Episcopul Nicolae Ioan*" din Bălan era abonată, în acei ani, la următoarele gazete: *Libertatea* cu *Foaia interesantă*, *Lumina satelor*, *Foaia poporului*, *Renașterea* și unele ziare locale (*Meseșul*, *Gazeta Sălajului* ș.a.). Acestea au fost citite "*în duminici și sărbători de pușinii membri iubitori de carte*"⁷⁷.

Tot în Bălan, în "*sala de citire*", s-a instalat un aparat de radio, la care "*membrii au ascultat cu plăcere*". Se făceau serbări, se recitau poezii, se cânta. Societatea avea organizat un cor pe patru voci care repeta aproape zilnic. Corul, probabil cel mai bun din întreg protopopiatul, cânta duminica în biserica din localitate la Sf. Liturghie și participa la toate sărbătorile oficiale și locale (Ziua Eroilor, Ziua de 10 Mai, Unirea etc.). Corul participa anual la pelerinajul organizat, de biserica ortodoxă, la Mănăstirea Bălan, cu ocazia sărbătorii "*Adormirea Maicii Domnului*". Ideea pelerinajului fusese lansată, în 1890, de protopopul de atunci al Ungurașului, Pavel Roșca. Pelerinajul s-a bucurat de succes încă din primii ani și a început să rivalizeze cu cel organizat de greco-catolici la Strâmba (de fapt, în această idee și fusese înființat). Dar, după realizarea Marii Uniri din 1918, în loc de o intensificare a pelerinajelor s-a produs un regretabil regres, numărul pelerinilor scăzând an de an⁷⁸.

⁷⁴ *Idem*, Colecția Gavril Câmpeanu, dos. 1, f. 125.

⁷⁵ *Idem*, fond Protopopiatul Ortodox Românași, dos. 118, f. 66.

⁷⁶ *Idem*, dos. 71, f. 135-138.

⁷⁷ *Idem*, dos. 70, f. 24.

⁷⁸ *Idem*, dos. 71, f. 132

Parohul Bălanului, Ioan Pop, cerea *"reorganizarea pelerinajului și intensificarea cultului Fecioarei Maria"* deoarece, în forma actuală (avea în vedere pelerinajul din 1928) *"nu numai că nu poate aduce nici un folos real, ci din contră..."*. El avea în vedere următoarele remedii:

- decretarea obligativității prezenței tuturor preoților și cantorilor;
- cantorii să-i conducă pe pelerinii din parohia lor;
- Mănăstirea Bălan și împrejurimile să fie amenajate corespunzător;
- actele de comerț pe o rază de 1 km, în jurul mănăstirii să fie oprite, ș.a.⁷⁹.

Unele măsuri preconizate de parohul Bălanului au fost aplicate. Altele, nu. Dar preoțimea a continuat să activeze pe tărâm cultural. Preoții erau conștienți de rolul pe care îl aveau în ridicarea culturală a poporului român. Și nu priveau cu ușurință neîmplinirile în acest domeniu. Căutau soluții de îndreptare. Puneau întrebări. Criticau activitatea altor preoți, dar și propria activitate. Așa face Simion Curea, din Zimbor, într-un sinod protopopes. El considera, în cuvântul său, că preoțimea *"nu-și îndeplinește într-adevăr chemarea pe deplin"* și explica, pe scurt, de ce este așa: - în cadrul Astra preoțimea nu mai lucrează nimic; - conferințele de la sate și înființarea de noi biblioteci au fost uitate; - toată activitatea culturală a fost lăsată, de către preoți, în seama altora.

Considera că și autoritatea preoțească este în descreștere. Cauzele erau atât de ordin politic cât și material. *"Pentru câștigarea și menținerea puterii de guvernare se duce o luptă înverșunată cu armele cele mai murdare posibile. Minciuna, calomnia sunt cele mai nevinovate arme (...) adevăratul bine a tuturor partidelor și oamenilor politici este căpătuiala. Ce rost avem noi în aceste lupte? Este, ca pe umerii noștri să se ridice toți nechemații"*.

A doua cauză era starea mizerabilă în care se zbătea preoțimea: *"Trebuie să recunoaștem că românul nostru are respect față de preotul lui numai atunci când (preotul - n.n.) are boi mai frumoși decât el. Care dintre dumneavoastră îndepliniți această condiție?"* se întreba și întreba el⁸⁰.

Se puneau probleme dar se ofereau și soluții. Abținerea de la luptele politice, desfășurate cu arme murdare și o luptă înverșunată pentru o situație materială mai bună erau doar două din ele. La vremurile noi, când *"în rândul poporului nostru sunt unele răni noi de tot, cari cer urgentă lecuire"* referindu-se la beție, desfrâu, boli venerice, concubinaje și *"prea desele avorturi"*, erau necesare metode noi. Preotul, fără frică, trebuia să critice din amvon aceste rele, păcătoșii trebuiau, la mărturisire, mai aspru pedepsiți, concubinii nu trebuiau să mai fie tolerați în biserică ș.a. Încheie cu îndemnul *"să ne croim un nou program de păstorie, prin care să contribuim în mod efectiv la ridicarea neamului"*⁸¹.

⁷⁹ *Idem*, f. 133

⁸⁰ *Idem*, f. 119-122

⁸¹ *Idem*, f. 126.

Îndemnuri repetate pentru îmbunătățirea vieții spirituale a oamenilor, pentru ridicarea lor culturală. Idei generoase. "*Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*" își propunea, de exemplu: "*Dezvoltarea cultului și educației copiilor români din punct de vedere religios și național*". Pentru asta trebuiau folosite mijloace ca "*înființarea de școli și internate, cursuri pentru adulți, biblioteci populare, premiarea serviciilor educative pentru tinerime, conferințe religioase, de istorie, igienă și literatură*"⁸².

În parohii urmau să fie înființate reuniuni de femei care, acceptând statutele reuniunii centrale, ar fi devenit filiale ale acesteia. Mare lucru nu s-a făcut însă. La 1935 nu existau în întreg Protopopiatul ortodox Unguraș decât 6 reuniuni de femei (erau 25 parohii) cu doar 280 membri (la o populație feminină de 8.957) și care se ocupau doar de întreținerea bisericii și, uneori, ajutorarea copiilor, care, săraci fiind, nu puteau urma școli primare⁸³.

Nici alte reuniuni, inițiate la București sau Cluj, nu pătrund până în parohiile rurale, nu-și îndeplinesc, decât în parte, scopul propus. E cazul "*Frăției Ortodoxe Române*" care-și ține "*marea adunare de constituire*" la Cluj, în 1933. Pentru buna desfășurare a acestei adunări preoții ortodocși trebuiau să contacteze personal pe toți intelectualii și fruntașii comunelor (rurale sau urbane) și să-i invite să se înscrie ca membrii⁸⁴.

Pe "*Lista pentru înscrieri de membri*", întocmită înaintea adunării din Cluj, figurau, din Protopopiatul Unguraș, doar 3 persoane: Dr. Domșa Iulian, din Zalău - ca membru activ, Bompă Traian, din Miluan, ca membru activ și Lazăr Ilie din Sântămăria, ca membru ajutător⁸⁵. După adunarea de constituire a "*F.O.R.*", se mai fac înscrieri. Din Sântămăria, de exemplu, s-au înscris 15 persoane. Toți, însă, ca membri ajutători⁸⁶.

În alte părți nu s-a realizat nici atât măcar. De altfel, la 7 februarie 1934, episcopul îi cere protopopului din Unguraș să-i arate "*până la 11 martie, termen fix*" dacă în Protopopiatul Unguraș "*s-a constituit organizația F.O.R.-ului și care sunt conducătorii mireni: prezident, comitet și secretar*". Răspunsul întârzie însă. Abia la 27 aprilie este trimis: "*F.O.R. pe teritoriul protopopiatului nostru s-a constituit, având ca președinte pe Dr. Iulian Domșa, avocat, senator de Sălaj, vicepreședinte Belizarie Alesandrescu, Zalău și Vasiliu Nan, Hida, secretar Ioil Vlaicu, Zalău iar cassar T. Ciuca, Hida*"⁸⁷. Procesul verbal de la constituirea

⁸² *Idem*, dos. 175, f. 10.

⁸³ *Idem*, dos. 223, f. 1-3.

⁸⁴ *Idem*, dos. 175, f. 2.

⁸⁵ Erau mai multe categorii de membri în "F.O.R.": - fondatori, care plăteau o singură dată, la înscriere 5000 lei; - pe viață, care plăteau o singură dată 1.000 lei, - activi și -ajutători - cu o cotizație anuală de 100 lei, respectiv, 10 lei.

⁸⁶ *Idem*, dos. 175, f. 17.

⁸⁷ *Idem*, dos. 175, f. 20.

"F.O.R." Unguraș nu l-am găsit în arhiva protopopiatului. Nici urme semnificative ale activității sale. De altfel, "F.O.R.", mai ales, protesta împotriva Concordatului, organiza conferințe, recitări și adunări religioase⁸⁸.

Biserica greco-catolică a luat ființă în februarie 1697. Actul unirii cu Roma "a fost o realizare a Românilor înșiși" iar evenimentul acesta a avut extraordinare urmări pentru mersul înainte al națiunii române⁸⁹. Renașterea spirituală a românilor ardeleni, trezirea conștiinței naționale, culturalizarea maselor, declanșarea luptei de emancipare politică sunt câteva din roadele acestui act istoric⁹⁰. Românii sălăjeni au făcut parte, în marea lor majoritate, din rândurile acestei biserici. Timp de 250 de ani, până în 1948, când Biserica Română Unită și-a încetat, temporar, existența, puțini sălăjeni au părăsit-o, în ciuda tuturor atacurilor la care aceasta a fost supusă.

După desăvârșirea unității național-statale a poporului român, menirea preotului în România Mare se considera a fi social-religioasă. *"Porecla de părinte pofteste abnegațiune, străduință și pricepere pentru îndreptarea moravurilor stricate, pentru înfăptuirea culturii, pentru progresele satelor - se scria în paginile publicației Sălajul, la 5 august 1920 - Preotul român, chiar în vremurile noastre are de îndeplinit mari și prețioase însărcinări pe motivul că războiul îndelungat a contribuit mult la stricarea moravurilor bune și s-a importat pe sate necredința și ura clasei noastre intelectuale, care are chemarea de conducere și administrarea dreptății și legalității. Cine poate pune stavilă acestui curent bolnăvicios și saturat de duhul răzvrătitor al bolșevismului, care tinde a mina tot ce a clădit mintea, înțelepciunea și jertfa seculară? Răul acesta numai preotul conștient de chemarea sa, numai păstorul treaz, care și sufletul și-l pune pentru oi, poate să-l stârpească din grădina mândră a neamului nostru"*.

Mai târziu, în 1925, la întrebarea: *"Ce ar fi poporul nostru fără biserică?"* se dădea acest răspuns: *"Ar crește buruiana răzvrătirii și a pornirilor rele în inima lui și praf și cenușe s-ar alege din toată civilizația noastră"*⁹¹.

Era un adevăr incontestabil. Mai ales că, în primii ani de după marele război mondial, preoții vor prelua, în multe sate, și slujbele de dascăli. Revizorul școlar al județului Sălaj, Ioan Mango, printr-o adresă trimisă protopopiatelor sălăjene cerea, având în vedere marea lipsă de învățători calificați, *"a întregi posturile învățătoresți în mod provizoriu prin preoți, care cu considerare la progresul cultural al poporului nostru nu vor ezita a lua asupra și această sarcină adevărat apostolică în timpurile grele de azi"*⁹².

⁸⁸ Idem, dos. 171, f. 27.

⁸⁹ N. Gudea, *Biserica Română Unită (Greco-Catolică) - 300 de ani - februarie 1697-februarie 1997*, Cluj-Napoca, 1994, p. 5-6.

⁹⁰ T. Langa, *Credo. Dicționar teologic creștin din perspectiva ecumenismului catolic*, Cluj-Napoca, 1997, p. 274.

⁹¹ *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 46-47 din 8-15 noiembrie 1925.

⁹² Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul greco-catolic Buciumi, dos. 90, f. 137.

Preoții greco-catolici, solicitați să sprijine școala, n-au ezitat. Ba, chiar, acolo unde instrucția elevilor nu se desfășura corespunzător, au luat măsuri de îndreptare. De altfel, comunele bisericești, ca susținătoare de școală, se ocupau, și în noile condiții de după Marea Unire, de procurarea și înzestrarea școlilor cu cele necesare: edificii, cadre didactice, manuale etc. Învățătorii absenteiști, bețivi, delăsători au fost înlăturați. Preoții îi suplineau și o făceau foarte bine⁹³.

Când preoții, din diferite motive, nu-i puteau înlocui pe învățători, se apela la cantori. Aceștia trebuiau să adune copiii la școală *"decât să umble pustii pe stradă și să rămână și fără cele mai elementare cunoștințe. Până când vom avea învățători în număr suficient, trebuie să ne ajutăm cum putem"*⁹⁴.

De școală și problemele ei se interesau îndeaproape vicarii Silvaniei⁹⁵, protopopii și preoții greco-catolici. Conlucrarea cu revizorul școlar este bună. Între Ioan Mango, revizorul școlar județean și protopopii greco-catolici se poartă, pe tema învățământului, o intensă corespondență. Bisericile înaintau revizoratului situația școlilor *"din circumscripția lor, arătând ziua când se vor ține examenele"* tocmai pentru *"bunul mers al instrucțiunii și înțelegerea frățească dintre școală și biserică"*. Transformate în adevărate sărbători ale satului, la care toți sătenii erau invitați, examenele de sfârșit de an școlar dădea oamenilor ocazia *"de-a putea aprecia rostul adevărat al școlii"*⁹⁶.

Preoții fac parte și din comitetele școlare. Nu doar în învățământul primar ci și în cel secundar. Ioan Taloș, de exemplu, preot greco-catolic în Giurtelecul Șimleului era, în 1923, membru în Comitetul Școlar al Liceului *"Simion Bărnuțiu"* din Șimleu Silvaniei.

Învățământul religios rămâne însă domeniul principal de acțiune al bisericii. Decizia ministerială nr. 63.193 din 20 iulie 1921, preciza că *"instrucțiunea religioasă a elevilor și elevelor din școlile statului cade în competența confesiunilor"* iar instrucțiunea *"o fac preoții locali, în baza salariului preoțesc, fără nici o remunerație specială"*. Rapoartele privind desfășurarea acestuia erau înaintate anual Revizorului școlar județean. Ele cuprindeau date despre caracterul școlii, numărul elevilor greco-catolici din fiecare clasă (băieți și fete), numele și prenumele celui care preda religia (aproape întotdeauna preotul local), numărul de ore consacrat săptămânal acestei activități, zilele în care se desfășoară aceste ore și

⁹³ *Idem*, dos. 90, f. 14.

⁹⁴ *Idem*, f. 185.

⁹⁵ Lui Al. Gheție i-a succedat, în scaunul vicarial din Șimleu Silvaniei, Emil Bran. A absolvit teologia la Gherla iar în anul 1926 a fost numit vicar foraneu al Silvaniei. A activat în direcția înviorării așezămintelor culturale: A.S.T.R.A., R.F.R.S. și a încurajat școala sălăjeană. A publicat *Păstorul sufletesc. Bunul păstor și Sălajul*. După arondarea eparhiilor din 1930, vicariatul Silvaniei, în forma sa veche, tradițională, dispare. Numele este păstrat, dar în subordinea sa nu mai rămân decât trei protopopiate. Vicarii rămân personalități locale însemnate. Fac parte din Consiliul Județean iar Petru Cupcea, vicar din 1932, este ales președinte de consiliu în 1937 (vezi și I. Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj*, Zalău, 1938).

⁹⁶ Arh. Naț. Sălaj, Protopopiatul greco-catolic Cehu Silvaniei, dos. 5, f. 112.

manualele folosite. Până în anul 1929 rapoartele sunt scrise de mână. Ele diferă, uneori, de la o parohie la alta sau de la un protopopiat la altul. Apar unele rubrici în plus, ordinea este inversată ș.a. Din 1929 sunt însă tipărite și destinate doar învățământului religios urmând a fi completate *"cu ocazia inspecțiilor catehetice de peste an, ori cu ocazia examenelor"*. Pe baza lor se pregătea anual, *"situația învățământului religios"*, ce trebuia trimisă "P.V.Consistor" până la data de 15 iulie⁹⁷.

Colaborarea, de atâtea ori fructuoasă, dintre școală și biserică, continuă și după trecerea la pensie a lui Ioan Mango în 1930. Noul revizor școlar, Dumitru Mărgineanu trimite scrisori protopopilor, prin care îndeamnă la colaborarea celor două instituții în educarea tineretului. *"Pentru aceste două instituții (biserica și școala - n.n.) tineretul rămâne un câmp comun de muncă. Amândouă tind să modeleze sufletul copilului, arătându-i calea în viitor (...). Dacă în trecut biserica și școala au păzit și apărat cu atâta demnitate patrimoniul nostru strămoșesc: limba, legea și credința, cu atât mai vădit trebuie să o facă astăzi, când temelile sufletului omenesc sunt zdruncinate și lumea se abate de la izvorul moralei și iubirii de Dumnezeu. Tendințe subversive și de rea credință rod la temelia societății, producând o viață anormală și o scădere bruscă a vitalității omenesci"*. Preoțimea era chemată *"la o sinceră colaborare cu învățătorimea în opera de educație a tineretului în principiile moralei creștine, singura cale spre regenerarea societății..."*⁹⁸. Toți preoții greco-catolici au fost informați despre această scrisoare și conținutul ei. Li s-a cerut, din partea protopopilor, să nu ezite *"a colabora împreună cu învățătorimea în educarea poporului și îndeosebi a tinerelor vlăstare"*.

Biserica avea grijă de educația tinerilor dar se îngrijea și de creșterea calitativă a propriilor rânduri. Pentru a fi primiți în *"clerul tânăr al eparhiei de Gherla, era necesară îndeplinirea unor condiții. Tinerii, obligatoriu absolvenți de liceu, trebuiau să prezinte pe lângă cererea de primire următoarele documente: 1) Carte de botez; 2) Certificat de maturitate; 3) Certificat de conduită de la oficiul parohial de domiciliu ori de la catehet; 4) Document cu privire la situația serviciului militar și 5) Declarație dată de către părinți ori tutorii tânărului înaintea a doi martori și vizată de către Primăria locală dacă recurentul va fi primit în clerul tânăr eparhial și ori că în decursul studiilor teologice va părăsi seminarul ori că după absolvirea teologiei nu se va preoți vor restitui diecezei toate spesele ce vor fi cu creșterea și provederea lui în seminar"*⁹⁹.

Cariera preoțească era grea. Presupunea sacrificii. Satisfacțiile, de ordin material, nu erau mari. Salariile primite nu acopereau, întotdeauna, necesitățile. Pământul afectat folosinței preotului, 32 jug. era situat, în multe cazuri pe *"teren deluros și neroditor"*¹⁰⁰. La fel pământul cantorului (8 jug.). Venitul adus de aceste terenuri era și el mic (de ordinul sutelor sau miilor de lei - anual)¹⁰¹.

⁹⁷ *Idem*, Protopiatul greco-catolic Buciumi, dos. 94.

⁹⁸ *Idem*, dos. 90, f. 231.

⁹⁹ *Sălajul*, an. VI, nr. 10 din 30 iunie 1925.

¹⁰⁰ Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul greco-catolic Oarța, dos. 2, f. 4.

¹⁰¹ *Idem*, f. 7.

Salariile primite de la stat s-au modificat, datorită inflației ș.a., de mai multe ori în perioada interbelică. De exemplu, în 1921, preoții greco-catolici din protopopiatul Oarței primeau, trimestrial, o sumă cuprinsă între 2.153,50 lei (Cornel Bucșa - preot în Sălătig) și 3.034 lei (Titus Trif - preot în Mineu). Se deosebeau din punct de vedere al salarizării cu multe categorii de preoți: parohi ordinari și extraordinari, administrativi parohiali permanenți și interimari. Aveau un salariu fix la care se adăugau diferite sporuri: de vechime, de scumpete, ajutoare pentru copii. Se reținea, din suma totală, 10% pentru fondul de pensii. În anul 1924, Titus Trif primea, pe trimestrul I, un salariu de 6.282 lei iar Ilie Călăuz, preot în Cehu Silvaniei 5.869 lei. În 1929, Ilie Călăuz avea un salariu trimestrial de 20.517 lei, Titus Trif, de 21.862 lei, Bucșa Cornel de 17.704 lei¹⁰².

Diferențele proveneau din vechimea fiecărui preot, calificarea lui, sporurile primite. Creșterile, de la un an la altul, pot părea însemnate. Nu sunt. Iată ce se scria despre salarizarea preoților în anul 1937: *"Dintre toate tagmele de slujbași din țara noastră, mai mașter a fost tratată totdeauna preoțimea. Într-o vreme s-a ajuns să se facă o adevărată batjocură cu salarizarea preoților. S-a ajuns să se plătească unui preot o leafă, care chiar dacă atingea câteodată, dar cu siguranță nu întrecea cu nimic salariul unui servitor sau ordonanță de birou. Preotului din Transilvania nu i-a fost dat să se retragă la vârsta înaintată la pensie. Iar aceia, care erau siliți să nu mai activeze, din cauză de boală etc., primeau un ajutor de mizerie. Ce să mai zicem de văduvele și orfanii de preoți?"*¹⁰³.

Cu 13 ani mai înainte, în 1924, preotul Aurel Ghilea, din Săuca scria: *"Azi nu mai este preoțimea în acea stare din trecut când - pe lângă o crutare mai mare - preotul putea să-și facă și oareșcareva avere pentru asigurarea familiei și a bătrânețelor sale. Azi ne pare bine că putem satisface de pe-o zi pe alta strictul necesar de trai, fără să ne putem nici măcar gândi la îndeplinirea altor trebuințe, cari le-ar pretinde poziția ce-o avem în societate"*¹⁰⁴.

Nu toți au o situație grea. Unii, datorită calificării sau pământului avut și bine gospodărit, o duceau bine. Alții, din păcate, chiar o duceau rău, iar imaginea preotului avea, în aceste condiții, de suferit. Își crează însă asociații de întrajutorare.

În ciuda acestei situații, preoțimea greco-catolică din Sălaj rămânea *"una dintre cele mai bune, mai conștiincioase, mai harnice și dintre cele mai românești, vrednică de mai bună apreciere și răsplată"*¹⁰⁵.

Vizitele canonice ale P.S.S. Iuliu al Gherlei contribuie mult la aceasta. Față de perioada de dinaintea Marii Uniri din 1918 vizitele canonice sunt mai numeroase. În septembrie 1912 Zalăul a fost vizitat de Dr. Vasile Hossu, episcopul

¹⁰² *Idem*, dos. 1, f. 1-13.

¹⁰³ *Gazeta Sălajului*, an. VIII, nr. 12 din 20 martie 1937.

¹⁰⁴ *Gazeta de Duminică*, an. IV, nr. 5 din 3 februarie 1924.

¹⁰⁵ *Idem*, an. V, nr. 29 din 20 iulie 1924.

de atunci al Gherlei. Această vizită, care urma după sfințirea bisericii din Supurul de Sus, a pus temeliile parohiei unite Zalău. Cuvintele spuse atunci de P.S.S. Vasile sunt memorabile: "*Faceți-vă biserică oricum și din orice. Transformați o casă cât de slabă, chiar de ar fi acoperită cu stuf, numai să aibă o cruce și eu mă voi îngriji să deveniți parohie*"¹⁰⁶. Doi ani mai târziu, în 1914, Zalău devenea parohie. Pretutindeni unde ajung, episcopul "*vizitațiilor canonice*" Iuliu și sfetnicii săi, profesori, clerici diecezani, canonici, sunt primiți cu cinstea cuvenită. În fiecare sat este salutat de autorități și de preot. Porți triumfale erau ridicate la intrările comunelor. În satele vizitate episcopul Iuliu Hosu îndeplinește funcțiuni bisericești, predică, sfințește biserici, mângâie pe cei bolnavi, pe văduve, orfani, invalizi. El înființează, în multe comune, societăți culturale românești, despărțăminte ale A.S.T.R.A. și biblioteci populare. În întreg cuprinsul eparhiei, vizitele canonice contribuie la ridicarea culturală a țăranimii. Cultura, prin aceste evenimente, se răspândește mereu. La sfințirile de biserici, de pildă, lumea se adună de peste tot. În anul 1923 este sfințită biserica ridicată prin strădaniile credincioșilor și ale preotului Aurel Petruca, din Aghireș, "*care de aproape 20 de ani muncește în această parohie*". În protopopiatul Valcăului, în cadrul aceleiași vizite, este sfințită biserica din Iaz, arsă cu douăzeci de ani în urmă, credincioșii fiind nevoiți să se roage în școală¹⁰⁷.

Anul următor, episcopul Iuliu Hosu, într-o vizită ce cuprinde aproape 50 comunități bisericești¹⁰⁸, sfințește biserica greco-catolică din Curitău. "*Toate satele vecine au venit să se bucure*"¹⁰⁹. Au participat 22 de preoți din întreg județul. Parohul local, Valentin Sima, a fost numit, cu această ocazie, protopop onorar.

La Cehăluț, într-un sat locuit în majoritate de calvini și în care nu erau decât 22 familii de români se ridică prin strădania preotului Vasile Sfura, în vârstă de 90 de ani în 1925, o biserică greco-catolică. Episcopul Iuliu Hosu participă la sfințirea ei. Din jur "*cu procesiune*" au venit toate satele¹¹⁰.

Oamenii îl așteptau pe arhiepiscopul lor îmbrăcați în haine de mare sărbătoare. Cu mic, cu mare, se adunau la Biserică. Preotul local îl saluta, printr-o scurtă cuvântare. Clopotele, la intrarea Episcopului în comună, erau trase¹¹¹.

După 1930 aceste vizite sunt continuate. În satele județului ajunge, datorită noii organizări a bisericii greco-catolice și înființării Episcopiei greco-catolice române a Maramureșului, dr. Alexandru Rusu. La sfârșitul vizitelor canonice sunt încheiate "*protocoale*". Vizitele sunt, și acum, bine și din vreme pregătite.

¹⁰⁶ Arhiva Muzeului de Istorie și Artă Zalău, Colecția istorie contemporană.

¹⁰⁷ *Gazeta de Duminică*, an IV, nr. 25 din 24 iunie. 1923.

¹⁰⁸ *Idem*, an V, nr. 29 din 20 iulie 1924.

¹⁰⁹ *Idem*, nr. 40-41 din 12 octombrie 1924.

¹¹⁰ *Idem*, an VI, nr. 46-47, 8-15 noiembrie 1925.

¹¹¹ Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul greco-catolic Cehu-Băsești, dos. 33, f. 1.

Dr. Valeriu Traian Frențiu sfințește, în 27 ianuarie 1937, biserica din Marca, unde prin strădania preotului Teofil Balibanu luase naștere "*o tabără legionară de muncă unde sute de tineri și-au bătut palmele și au asudat pentru ca să ridice un altar lui Dumnezeu*"¹¹².

Biserica sărbătorea evenimentele însemnate din viața neamului românesc. La împlinirea unui an de la Unirea Ardealului, Banatului și Maramureșului cu vechiul Regat, episcopul Iuliu Hossu, cerea tuturor vicarilor, protopopilor și preoților, "*să ia toate măsurile ca această splendidă aniversare să se înfăptuiască în cadrele celei mai largi și mai sincere însuflețiri naționale*"¹¹³. Era celebrată Liturgia de mulțumită, se cânta Docologia cea Mare și se ținea o cuvântare potrivită momentului istoric. Preoții participau la serbările școlare organizate cu acest prilej. Lecții, în școală, nu se țineau, elevii participând, dimineața, în frunte cu cadrele didactice, la serviciul religios. În anii următori lucrurile s-au petrecut la fel¹¹⁴. Și în cazul celorlalte sărbători, biserica oficiază serviciul divin, ridică parastase (pentru regele Ferdinand I, parastasul de șase luni e făcut în 28 ianuarie 1928)¹¹⁵ și panegirice pentru eroii și martirii neamului, celebrează Te Deum, serviciul divin, aniversează zilele de naștere ale Regelui și familiei regale.

Prin predicile ținute cu acest prilej, preoții reaminteau credincioșilor lor evenimentele petrecute, în plan intern sau extern și informau oamenii despre semnificația acestor evenimente. Biserica era, evident, o școală pentru credincioșii ei. La Te Deum și Liturgia solemnă erau invitate toate autoritățile locale. De exemplu, în ziua de 24 ianuarie 1934, cu ocazia aniversării Unirii Principatelor, protopopul Cehului, Ilie Călăuz, adresa invitația de participare unui număr de 13 autorități locale¹¹⁶.

Tineretul revine mereu în atenția bisericii greco-catolice. Vasile Suciu, arhiepiscop și mitropolit, cerea protopopilor, prin adresa nr. 189 din 1921, să se facă catehizarea adulților în duminicile și sărbătorile din posturi cu mai multă intensitate și să se înființeze reuniuni culturale, coruri, trupe de teatru, în fiecare parohie. Era replica dată de mitropolit faptului că, în unele sate, tineretul începuse "*să joace în duminicile și sărbătorile posturilor*"¹¹⁷. Protopopul din Sângiorgiu de Meseș transmite aceste "*instrucțiuni*" preoților din subordine. Completate. Cereă ținerea de vecernii duminica și în sărbători și catehizarea tinerilor prin conferințe "*despre lucruri folositoare*". Impunea ca reuniunile sau corurile înființate să fie îndeaproape controlate. Preoții să ceară pretorilor neautorizarea jocurilor în Postul mare. Să fie combătute concubinajele: "*Concubinarii să nu capete înmormântare bisericească, nici clopotele să nu li se tragă pe caz de*

¹¹² *Gazeta Sălajului*, an. VIII, nr. 27 din 3 iulie 1937.

¹¹³ Arh.Naț. Sălaj, fond Protopopiatul greco-catolic Cehu-Băsești, dos. 25, f. 2.

¹¹⁴ *Idem*, f. 4.

¹¹⁵ *Idem*, f. 7.

¹¹⁶ *Idem*, f. 18.

¹¹⁷ *Idem*, fond Protopopiatul greco-catolic Buciumi, dos. 9, f. 182.

moarte, să li se denege sfințirea casei și unele molitve , iar pentru botezul celor nelegiuți să se pretindă taxe de 4-10 lei după stare și unde e gratuit botezul"¹¹⁸.

Pentru educația tineretului se face mult. Sunt prezentate cărți utile în viața de zi cu zi, se conferențiază despre însemnătatea bibliotecilor și necesitatea citirii cărților. Se încearcă cultivarea tradițiilor locale, se luptă împotriva relelor ce au lovit societatea¹¹⁹.

Preoții greco-catolici au făcut eforturi și pentru constituirea reuniunilor culturale în parohiile lor. Mai ales Reuniuni Mariane s-au înființat. După 1930. În parohia Strâmba, Reuniunea Mariană fusese înființată în 1932. Avea, în 1939, 24 membri pe viață și 40 membri activi. Membrele plăteau o mică cotizație. Din încasarea ei s-au adunat, între 1932-1939, 266 lei și s-au cheltuit 220. "*Femeile au participat la paraclise, acatiste, vecernii, au curățat și înfrumusețat biserica, au cumpărat tămâie și lumini pentru biserică*"¹²⁰. Și în alte parohii la fel era. Maria Pop, preoteasă, președinta Reuniunii Mariane din Căprioara rezuma astfel activitatea desfășurată de cele 56 membre: "*recitarea regulată a Rozarului, Paraclise în toate duminicile și sărbătorile, mărturisirile lunare, colecte pentru diferite scopuri de binefacere, curățirea și împodobirea bisericii*"¹²¹.

Reuniunea Mariană a Femeilor din Dragu a luat ființă la 8 septembrie 1934. S-au înscris 124 membri iar președintă a fost aleasă Elvira Aciu. În primul an de activitate s-au desfășurat 10 întruniri lunare. În cadrul lor se conferențiază, recita, citi și se cânta în cor. Membrele reuniunii au confecționat, după o colectă întreprinsă în parohie și după încasarea taxei de membru, un rând de podoabe bisericesti. Împărțite în grupuri de câte 4, femeile făceau, săptămânal, curățenia și împodobirea bisericii. Cu ocazia zilei copilului "*în cadrul unei ședințe festive Reuniunea a premiat două familii sărace cu copii mai numeroși*"¹²².

În Ugruțiu reuniunea a luat ființă abia în anul 1938 (la 2 februarie). Președintele adunării de constituire a fost preotul local. "*Cu aclamare*" Victoria Lehen a fost aleasă președintă a reuniunii. S-au înscris 38 membre. Comitetul ales era format din 8 membre. Constituirea a fost aprobată cu nr. 4073/1938, la 19 mai 1938, de episcopul Iuliu Hossu¹²³. Exemplele pot continua. Reuniunile aveau statute, aprobate de episcopi. Activitățile desfășurate sunt aceleași, aproape peste tot. În primul rând cele religioase (slujbe, mărturisiri, cultivarea credinței deci) completate cu îngrijirea, curățenia și înzestrarea bisericii. Cele de caritate, filantropice, sociale apoi: grija față de tineri, ajutorarea celor loviți de necazuri, ocrotirea copiilor săraci, îngrijirea bolnavilor, invalizilor. Reuniunile activează și în domeniul cultural. Ele sprijineau

¹¹⁸ *Idem*, f. 183.

¹¹⁹ *Gazeta Sălajului*, an. VIII, nr. 7 din 13 februarie 1937.

¹²⁰ Arh. Naț. Sălaj, fond Protopopiatul greco-catolic Gârbou, dos. 4, f. 16.

¹²¹ *Idem*, f. 15.

¹²² *Idem*, f. 6.

¹²³ *Idem*, dos. 9, f. 11.

școala din sat acordând premii pentru școlarii buni, haine și cărți pentru școlarii săraci sau donând cărți ce intră în bibliotecile școlare.

Eforturi, se fac. Spre sfârșitul perioadei interbelice concluziile trase în urma analizei activității reuniunilor mariane încă nu mulțumesc. Nu s-au înființat în fiecare parohie. Unele nu desfășoară, decât sporadic, activitate rodnică. Pentru impulsionarea activității sunt alese comitetele protopopești. Rolul lor era de a înființa în fiecare parohie asemenea reuniuni. De a îmbunătăți activitatea celor existente¹²⁴.

În noiembrie 1929 are loc, la Blaj, congresul general de constituire al "*Asociației Generale a Românilor Uniți*" (A.G.R.U.).

Conform statutelor¹²⁵. A.G.R.U. era, "*uniune cu caracter religios, cultural și național a Românilor uniți cu Roma*". Sediul asociației era în Cluj iar scopurile ei erau: a) menținerea, apărarea și realizarea intereselor Bisericii române unite cu Roma; b) adâncirea vieții sufletești a membrilor și intensificarea educației religioase; c) îndrumarea vieții publice și private potrivit eticii creștine, în sentimentul iubirii de neam și de patrie; d) combaterea curentelor sociale și religioase cu caracter sectant, distructiv, antinațional și anticreștinesc.

Pentru a-și realiza aceste scopuri A.G.R.U. folosea mijloace morale (adunări, conferințe, prelegeri, răspândirea de reviste și ziare scrise în spirit creștinesc și românesc etc.) și mijloace materiale (cotizații, donații, legate, chete, alte izvoare legale de venit). Politica de partid, în cadrul A.G.R.U., era exclusă.

Membrii, români uniți, fără deosebire de sex, erau fondatori, pe viață, activi și ajutători. Erau datori a avea o conduită morală corespunzătoare scopurilor A.G.R.U. Trebuiau să participe la manifestările organizate, să popularizeze asociația și să-și plătească cotizația (de exemplu cotizația era de 10 lei/an pentru membrii ajutători și 100 lei/an pentru cei activi).

În cadrul asociației puteau fi organizate mai multe secții: - religioasă; - literară; - socială; - caritativă; - a tinerimii și economică. Pe plan local conducerea era asigurată de adunarea generală parohială și comitetul parohial. Din adunarea parohială desfășurată anual în Duminica Tomii, făceau parte toți membri A.G.R.U. domiciliați pe teritoriul respectivei parohii. Comitetul parohial avea membrii aleși și membrii de drept. Membrii de drept erau preoții localnici, respectiv administratorii parohiali și președinții societăților unite, cu caracter religios, din localitate.

În parohiile române unite asociații A. G. R. U. au luat ființă începând cu anul 1930. Procesul de constituire a acestora a continuat în întreg deceniul al IV-lea. Membrii A.G.R.U. din Sălsig, asociație înființată în 1930, erau "*creștini buni, care cercetau regulat biserica, se mărturisesc și se cuminecă iar purtarea lor în public și în familie a fost creștinească și exemplară*". Ei participau la întrunirile Reuniunii Mariane și erau oameni "milostivi și cumpătați"¹²⁶.

¹²⁴ *Idem*, fond Protopopiatul greco-catolic Buciumi, dos. 9, f. 16.

¹²⁵ A.G.R.U., *Statute*, Blaj, 1929 și Arh.Naț. Sălaj, fond: Protopopiatul greco-catolic Ileanda, dos. 28, f. 2-8.

¹²⁶ *Idem*, fond Protopopiatul greco-catolic Cehu Silvaniei, dos. 31, f. 24.

În Odești, unde A.G.R.U. a luat ființă în 1934, comitetul de conducere era "*aproape identic cu cel al Reuniunii Mariane*"¹²⁷. Cei 40 de membri înscriși desfășurau mai ales activități pe tărâm religios și caritativ: - frecventarea regulată a bisericii; - rugăciuni pentru pacea lumii, vizitarea celor bolnavi; - împărtășiri devoționale (de două ori pe an); - ajutorarea celor lipsiți.

Activitate religioasă și caritativă și în Mineu, unde A.G.R.U. există din 1935 și "*lucrează împreună cu Reuniunea Mariană*"¹²⁸. Și în Băița "*comitetul A.G.R.U. este același cu al Reuniunii Mariane*". Aici se desfășurau ședințe lunare, se răspândeau cărți și broșuri religioase, se acționa pentru "*împuținarea cazurilor de furturi de fete*". Asociația luase ființă în 1937 și avea 50 membri, "*aceeași ca în Reuniunea Mariană*"¹²⁹.

Adunarea de constituire a A.G.R.U. în parohia Ugruțiu, a fost convocată de preotul Petru Lehen. S-a desfășurat în 30 ianuarie 1938. Au participat aproape toți locuitorii satului. După ce preotul a arătat scopul adunării și a citit statutele A.G.R.U., i-a invitat pe cei prezenți să se înscrie ca membri. S-au înscris, conform Procesului verbal al ședinței, 33 membri. Din rândul celor înscriși a fost ales comitetul parohial. Președinte a fost ales învățătorul Ioan Tudose iar secretar cantorul Vasile Onău. Mai complexă era activitatea A.G.R.U.-ului din Tămășești, înființată, însă, abia la 29 iulie 1939. Aici erau și secții organizate: religioasă, literară și caritativă. Membrii activau, și în acest caz, împreună cu cei ai Reuniunii Mariane.

Sălajul a fost, înaintea Marii Uniri din 1918, sub raport cultural, un județ de frunte. A.S.T.R.A., reuniunile cultural- naționale, cele religioase, au desfășurat o înfloritoare viață culturală. După desăvârșirea unității național-statale a poporului român, Sălajul își pierde, din punct de vedere cultural, locul ocupat până atunci. Instituțiile culturale, inclusiv Vicariatul Silvaniei, își pierd, treptat, importanța. Autoritatea fruntașilor vieții cultural- naționale, scade. Sălajul devine o parte de țară unde "viața culturală pulsează foarte slab", datorită confruntărilor politice, luptelor confesionale, indiferenței intelectualilor locali¹³⁰. Sunt și alte cauze, desigur. Dispariția unor marcante personalități ale vieții culturale sălăjene. Neridicarea altora de același calibru. Delăsarea altora. Lipsa unor obiective clare, bine precizate, a instituțiilor ce își continuă activitatea în perioada interbelică. În această lume, provincială, de confluență, de autentic pluralism cultural, datorită numărului mare de minoritari ce locuiau aici, rolul bisericii rămâne covârșitor. Educația tineretului dar și a celorlalți enoriași rămâne una din importante probleme care preocupă Biserica și se realizează prin școlile confesionale, la început, și prin învățământul religios, mai apoi. Preoții fac parte din comitetele

¹²⁷ *Idem*, f. 33.

¹²⁸ *Idem*, f. 31.

¹²⁹ *Idem*, f. 29.

¹³⁰ Arh. Naț. Sălaj, Colecția personală Leontin Ghergariu, dos. 5, f. 78.

școlare, biserica colaborează de cele mai multe ori fructuos cu școala și autoritățile școlare. Vizitele canonice contribuie și ele la ridicarea culturală a țăranimii. Sfințirile de biserici, numeroase în perioada interbelică, sunt transformate, toate, în adevărate sărbători ale satelor românești. Reuniunile cultural-religioase, organizate pe mai multe secții joacă, prin antrenarea oamenilor la activitățile lor, un incontestabil rol în culturalizarea sătenilor. La fel agenturile A.S.T.R.A. sau casele culturale. Bibliotecile parohiale și cele personale ale preoților vin și ele în sprijinul procesului educativ. Cărțile pătrund în cele mai izolate sate. Există abonamente, mereu sporite, la diverse publicații, aparate de radio și săli de "citire", sunt organizate coruri pe mai multe voci. Conferințele susținute de preoți cu diferite prilejuri, marcarea momentelor de seamă ale istoriei românilor ca și a celor ce țin de tradiția locală, fac din biserică, datorită informațiilor transmise, o adevărată școală pentru credincioșii ei. Activitatea publicistică pe teme culturale a multor slujitori ai altarului, cea desfășurată în cadrul instituțiilor cultural - naționale sau în cercurile preoțești întregesc contribuția bisericii la actul de cultură. Biserica, care a avut un atât de important rol în lupta pentru drepturi naționale și realizarea unității statale a tuturor românilor a rămas și după 1918, o instituție de maximă importanță în ridicarea culturală a neamului românesc.

**KIRCHE UND GESELLSCHAFT. DIE BEITRÄGE DER ORTHODOXE
- UND GRIECHISCH KATHOLISCHE KIRCHEN IM KREIS SALASCH FÜR
AUSBILDUNGSWEK - 1918 - 1940
(ZUSAMMENFASSUNG)**

Die Volksausbildung in unseren Kreis war, in der Zeit der zwischen Kriege, für die Orthodoxe - und Griechisch-Katholische Kirchen die Hauptaufgabe und darum haben sie mit Schulbehörden und verschiedenen Schulen fruchtbar mitgearbeitet.

Kanonische besuchen, die von Bischöfe den beiden Kirchen ausgeführt haben, trug substantiell zur Kulturerhebung der bauern von Salasch bei. Die zahlreiche Einweihungen der Kirchen in der Zeit der Zwischenkriege wandelten sich in wahrhaftigen Festage.

Die in Abteilung organisierten kulturell-religiösen Zusammenkünfte spielten in dieser Epoche durch die Mitarbeit der Bauern an der Entwicklung der Dorfer eine riessige Rolle die in damalingen Zeiten die Kulturalisierung genaunt wurde. Die Pfarreibibliotheken und die persönlichen haben auch eine wichtige Rolle gespielt.

Die Vorlesungen der Pfarrer die mit verschiedenen Gelegenheiten angehalten wurde erwähnten die wichtigen Ereignisse der rumanischen Geschichte so wie die anderen der lokalen Traditionen, so wurde von den Kirchen wahrhaftige Schulen für die Glaubigen gemacht.

MONUMENTUL MEMORIAL, DIN SEINI, PENTRU PREOTUL-MARTIR IZIDOR SILAGHI (1878-1919)

TRAIAN URSU

În Seini, județul Maramureș, la ieșirea spre localitatea Apa, din județul Satu Mare, se află unul din cimitirele orașului. În partea centrală, zisă “La Cruce”, al acestui loc de veci, la est de capela cimitirului, a fost ridicată, prin anii treizeci, o cruce răstignire de cimitir, care are rol și de piatră de căpătâi, precum și de monument memorial pentru preotul-martir, unit, Izidor Silaghi din satul Bicău, comuna Pomi, județul Satu Mare.

Mormântul martirului, cu o bordură din plăci de marmură albă, ornamentate cu acolade în partea superioară, este orientat sud-nord, cu piatra de căpătâi - monument memorial - așezată la sud.

Monumentul, înalt de 390 cm, lucrat în piatră nisipoasă, are un soclu ornat cu mură și listele, în partea inferioară și respectiv superioară. Peste acest soclu, de formă paralelipipedică, se află crucea- răstignire de 225 cm înălțime.

Pe fețele de nord și de sud, ale crucii monumentale, sunt fixate două plăci din marmură albă, de 50/40 cm și respectiv 50/34 cm, pe care sunt săpate inscripțiile: “Aci se odihnește Izidor Silaghi paroh de Popbicău trădat inamicului în 19 februarie 1919 și repus (răpus n.n.) nevinovat în anul 40 al etății. În veci pomenirea lui. O-a ridicat nemângâiata soție”; (placa de nord) și “Acest monument este totodată s. cruce a temeteriului, - și ca atare - pus sub scutul bisericii” (placa de la sud)¹.

În ce împrejurări a fost “răpus” de fapt martirizat, preotul unit, Izidor Silaghi, precum și câteva date din viața sa le prezentăm în cele ce urmează.

Popbicău, pomenit în inscripție, este același cu Bicăul, care, ca multe alte sute de sate românești, cu sute de mii de locuitori, a rămas la nord-vest de linia demarcațională care începea din nord, de “la Trebușa și Câmpulung la Tisa și se cobora spre sud prin vârful Capului Fetei, Băsești, Recea, vârfurile Măgura Priei, Secătura, Caprei, Glăvoiu, Bihor, Găina, apoi: Zam, Pojoga, Fintoag, Runcu, Bucova”² sau, jalonată cu alte repere pe aliniamentul: “Ciucea, Cehu Silvaniei,

1. Fișa analitică de evidență nr. 4775/26.08.1996

2. Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, II, București, 1989, p.416.

Băsești, Ardusat, Cicârlău și în continuare pe creasta munților, peste Gutâi³, spațiu în care hoardele bolșevice, ale Ungariei Sovietelor, maltratau și terorizau populația românească în cel mai bestial mod.

În rândul miilor de martiri și eroi români, din satele românești situate la vest de linia demarcațională amintită, până la râul Tisa, din acel moment istoric, se numără și preotul-martir Izidor Silaghi, asasinat la 19 februarie 1919⁴, crimă abominabilă care "s-a întâmplat într-o zi de joi"⁵.

Izidor Silaghi s-a născut la 28 ianuarie 1878 în satul Giungi, județul Satu Mare. Cursul liceal îl face la Carei și Beiuș. Apoi urmează academia teologică la Oradea și facultatea de teologie la Universitatea din Budapesta. Între anii 1902-1906 și 1906-1911 a fost preot în satele Nadeș și respectiv Nojorid, județul Bihor, iar din anul 1911 și până la moartea-i năprasnică în Bicău⁶.

Despre martiriul preotului Izidor Silaghi aflăm din Raportul lui Pamfil Ossian, paroh-protopop unit din satul Roșiori, comuna Valea Vinului, județul Satu Mare, raport cerut, de Ioan Georgescu "secretar general al Comitetului de organizare a serbărilor Unirii", prin adresa nr. 41/23 martie 1929⁷. Prin această adresă, trimisă tuturor protopopiatelor unite, se solicită informații despre "viața bisericească a ultimului deceniu"⁸. Adresa are, însă, un "P.S." notat de mână pentru parohul-protopop Pamfil Ossian; "Rog foarte mult pe P.C.V. să binevoiți a-mi trimite de urgență un Memoriu amănunțit asupra sălbăticiilor săvârșite de bolșevicii lui Bela Kun, despre care - îmi scrie pâr. dr. Aloiziu L. Tăutu din Orade, fostul meu elev - că P.C.V. aveți informații complete și fidele; îndeosebi amănuntele uciderii preotului-martir Izidor Silaghi, precum și o bună fotografie a lui ar fi de mare preț. Să nu vă sfițiți a reproduce textual până și înjurăturile și toate murdăriile debitate la adresa noastră. Horum quoque meminisse juvabit (ale acestora, pe cât te va ajuta amintirea tr.n.). I.G. Memoriul aș dori să-l am aici (la București n.n.) în zilele Sf. Paști."⁹

3. General maior (r.) Victor Popescu, *60 de ani de la înfăptuirea statului național unitar. Evocări*, în *Marmăria*, IV, Baia Mare, 1978, p.211.

4. Arhivele Naționale, Baia Mare, Registrul morților biserica gr.cat., nr. 1574 satul Seini, comuna Seini, județul Maramureș Morți 1913-1927, p. 38, nr.crt. 28. (În continuare *Registrul Morților*).

5. Arhivele Naționale, Baia Mare, Fond Protopopiatul gr. cat. român unit Someș, Dosar 91/1929 (intitulat *Raportul lui Pamfil Ossian din Roșiori cuprinzând descrierea atrocităților săvârșite odată cu retragerea armatelor în martie 1919 și eliberarea localităților dincolo de linia demarcațională Bicău - Borlești - Aciua*), p. 6. (În continuare *Raportul protopopului Pamfil Ossian*). Cu această ocazie mulțumim domnului Ioan Sabău, arhivist, pentru documentul identificat și apoi pus la dispoziție.

6. *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, II, București, 1929, p. 799. (În continuare *Transilvania...*).

7. Arhivele Naționale Baia Mare, Dosar 91/ 1929, Fond protopopiat gr.cat. român unit Someș. (În continuare adresa lui Ioan Georgescu)

8. *Idem*

9. *Idem*

Din Raportul lui Pamfil Ossian aflăm, odată mai mult, despre teroarea, atrocitățile, abuzurile și maltrătarile la care erau supuși românii, de către bolșevicii lui Béla Kun, dar cu deosebire preoții și învățătorii.

Preotul Izidor Silaghi a fost arestat la 18 februarie 1919, “de o patrulă bolșevică sub comanda plutonierului Rapolti”¹⁰, “original (originar n.n.) din Berchez comună maghiară plasa Șomcuta jud. Satu Mare”¹¹ (ambele localități acum se află în județul Maramureș n.n.). “L-au interogată în o odăie (cameră n.n.), păzindu-l, întru aceea a făcut percheziție și a găsit procesul verbal a înființării gardei naționale, și asta i-a fost fatală.

În noaptea aceea, până pe el îl păzau în odăie, o trupă a cutrierat comuna și cu arma încărcată și baionetă au ca adunat pe membri[i] reprezentanței comunale și senatul școlar și de la ei cu forța a stor[s] o declarație în care s-a zis că părintele i-a jurat pe oameni pe România Mare și pe regele Ferdinand. Grefierul acelei declarații a fost învățătorul local Chindriș. Având la dispoziție procesul înființării gardei naționale, și declarația smulsă cu baioneta, a fost pecetluită soarta lui. În noaptea aceea pedestru a fost escortat la Pomi la cartier”¹². Ajuns aici, plin de noroi, preotul Silaghi este “închis într-un subteran (beci n.n.) a casei lui Ujfalusy Miklós, mare proprietar în Pomi”, unde-l “păzau mai mulți soldați cari îl batjocoreau și maltractau. Unul dintre ei pierzându-și paciința a provocat pe soții (tovarășii săi n.n.) să-l asasineze zicând <ussuk agyon ezt az oláh papot! > (Să lovim în cap pe acest popă valah !) la care a reagat (replicat n.n.) părintele în cuvintele < nem vagyok kutya hogy agyon ussenek !> (Nu sunt câine ca să mă omorâți așa!)”¹³. În sbuciumul sufletesc, între batjocuri și expresiuni triviale a petrecut restul nopții”¹⁴.

A doua zi, 19 februarie, soția lui îi duce haine și alimente la închisoarea improvizată. Acum cere comandantului, un colonel, să-i elibereze soțul. E refuzată spunându-i-se că soțul “va fi escortat la Curtea Marțială din Satu Mare, și dacă s-a afla nevinovat va fi eliberat. Ziua aceea a petrecut arestat. În noaptea acelei zi de joi, a fost ridicat de către bărbatul de încredere a ostașilor Rapolti... însoțit de alți doi ostași, su[b] pretextul că-l vor escorta la Curtea Marțială în Satu Mare a trecut cu podul mișcătoare Someșul și în sălci[i]șul dinspre Seini după ce l-a jefuit de ce avea prețios (inel de logodnă, ceasornic și bani), a fost împușcat, dar să vede că nu a murit momentan ci numa după ce l-a aruncat în apă și l-a legat de mijloc cu un șinor (șnur n.n.)... de nește tufe de pe țarm. Că

10. *Transilvania...*, p. 799.

11. *Raportul protopopului Pamfil Ossian*, p. 5.

12. *Idem*, p. 4-5.

13. *Idem*, p. 5; *Transilvania...*, p. 799. (Aici e dată și traducerea din maghiară în română, dar se afirmă că aceste cuvinte au fost rostite în drumul de la Bicău la Pomi. În Raport sunt prezentate expresiile numai în limba maghiară, pe când în Transilvania, prima expresie este în ambele limbi, iar replica preotului redată numai în limba română).

14. *Raportul protopopului Pamfil Ossian*, p. 5

moartea nu i-a fost repentină (din latină: repens, tis (adj.), neașteptat, brusc) se deduce de acolo că medicul la disecare a constatat mol (nămol n.n.) în stomac¹⁵. Iar în foaia de deces, la "Observațiuni", s-a notat astfel, despre moartea lui: "L-a scos din casa sa noaptea ostașii obsedatori (din latină: onsideo, -idere, -edi, -essum, a pune stăpânire, a cotropi; obsido, -idere, edi, a asedia, a acupa, a cotropi. Aici este substantivat, cotropitori, ocupanți) secui l-a omorât și aruncat în Someș"¹⁶.

Sâmbăta următoare, protopopul Ossian se deplasează la Pomi, cerând comandantului bolșevicilor eliberarea preotului Izidor Silaghi, neștiind că era mort. Și de data aceasta răspunsul este tot un refuz, dar acum "întemeiat"; cel arestat fusese deja asasinat. Cinismul trebuia dus până la capăt. Ca urmare, spune "că eliberarea lui nu cade în sfera lui de competență, ci vrea să fie condus la Curtea Marțială din Satu Mare, care a fost și pretextul ridicării lui din arestul preventiv". La rândul ei "soția lui (Izidor Silaghi n.n.) crezând că (soțul ei n.n.) încă e în viață a cutreerat orașele Satu Mare, Debrețin, Arad, Seghedin, pretutindenea cerându-l și *cerând intervenția autorităților dar nimene nu i-a comunicat cazul până a fost găsit și cunoscut cadavrul*¹⁷. Episodul acesta, relatat de documentul citat, ne prezintă parcă o adevărată Victorie Lipan a Ardealului, aceasta având, însă, de înfruntat autoritățile administrative și militare în derută, pornite pe răfuială și răzbunare în situația înfrângerii suferite în cel mai mare dintre războaiele omenirii.

Corpul neînsușit, al preotului-martir Izidor Silaghi, a fost găsit pe malul drept al Someșului, în zona localității Seini, după o sută de zile, când s-au retras apele râului. Referitor la acest moment protopopul Pamfil Ossian spune: "Legat de sălci[i] a stat cadavrul în apă până în luna lui maiu când enundările (inundațiile n.n.) de primăvară a rupt șinorul cu care a fost legat, și l-a aruncat la țarm dinspre Seini unde a fost găsit și transportat în cimiter din Seini, unde a fost cunoscut și apoi înmormântat cu toată pompa"¹⁸. Privind identificarea cadavrului un alt document ne spune: "S-a cunoscut și prin inițialele de pe rufă"¹⁹.

Autoritățile din Seini au fost anunțate despre existența unui cadavru, pe malul Someșului, de către preotul Coriolan Târnavăanu din Borlești, comuna Pomi, județul Satu Mare, care "aude de la niște copii că în Someș este un om legat de răchită. Venind jandarmii și cercetând, au găsit cadavrul oribil mutilat al fostului preot Silaghi, pe care îl jefuiseră mai înainte de bani, de ceasornic și chiar de inelul de logodnă. Din faptul că, la autopsie s-a găsit o mare cantitate de nomol în stomac, s-a constatat că preotul nu a murit numaidecât, după ce a fost împușcat, ci a fost înneecat silnic, legându-l de mijloc cu niște sfori la rădăcini

15. *Idem*, p. 5-6.

16. *Registrul morților*

17. *Raportul protopopului Pamfil Ossian*, p. 6-7.

18. *Idem*, p. 6.

19. *Registrul morților*

adânc înfipite în malul Someșului. Odată recunoscut, cadavrul a fost scos din apă și înmormântat cu toată cinstea cuvenită unui martir național în cimitirul din Seini, unde sfânta slujbă a înmormântării a oficiat-o, cu asistența tuturor preoților din protopopiat și a nenumărat popor, părintele protopop A.D.Berinde. Pe urma mortului a rămas o văduvă cu șase minori²⁰. Despre această moarte tragică Pamfil Ossian notează: "Astfel și-a sfârșit viața martirul neamului păr[intele] Izidor Silaghi în vârstă de 40 ani..."²¹.

Din zona unde a avut loc martirajul preotului Izidor Silaghi, precum și terorizarea românilor, teroriștii bolșevici, unguri și secui, ai lui Béla Kun, s-au retras "joi mare de către seară", iar "vineri la ora 1 a sosit prima patrulă română, - când - spune Ossian - ne-am sințită eliberați, iar seara a sosit un escadron de roșiori cu două tunuri, și a înaintat spre Satu Mare ... Bandele roșii apropiindu-să de Satu Mare a aruncat de la sine armele, s-a îmbrăcat în civil să schepe de a fi prinși. Pe Rapolti tot l-a ajuns soarta binemeritată. În Satu Mare a ajuns în mâinile românilor unde a fost executat."²².

Despre martirul Izidor Silaghi s-a scris și s-a comentat la zece ani de la asasinarea lui. De asemenea, moartea sa a fost evocată în anul 1941 când Sătmarul a mai dat un martir, de data asta din comuna Crucișor, județul Satu Mare, pe învățătorul Iosif Nistor, asasinat la 6 martie 1941, între Curtuiuşeni (județul Bihor n.n.) și Petrești (județul Satu Mare n.n.), de către jandarmii horthyști: "prezintă împunsături de baionetă pe corp și între coaste, tăieturi la încheieturile mâinilor și tălpile picioarelor sfâșiate"²³. Acest tragic și abominabil act, comis tot de unguri, a constituit prilejul de a fi evocată crima din 19 februarie 1919 - amintindu-ne că, "Acum 22 de ani, de lângă aceeași comună Crucișor, din Bicău, hoardele maghiaro-secuiești au ridicat, din mijlocul celor 7 copii (6 n.n.) și a unei mame înspăimântată de cruzimea nobilului popor arpadian, pe preotul Isidor Silaghi și după ce i-au tăiat nasul, limba, urechile, l-au aruncat în Someș pentru a i se pierde urma"²⁴.

În concluzie, privind retrospectiv relațiile româno-maghiare, să coborâm în timp doar până la anul 1848 și, în perspectivă, până în zilele noastre, având ca punct de reper momentul istoric noiembrie 1918 - aprilie 1919, constatăm, cu durere și tristețe, că poporul român a dat zeci de mii de martiri, căzuți sub jungherul și prin gloanțele ungarilor, la care se adaugă sutele de mii de români maghiarizați. Asta mă obligă să afirm deschis și fără teama de a greși, dar iarăși

20. *Transilvania...*, p. 800 ("Pentru a veni în ajutorul familiei greu încercate, s-a dat în administrația văduvei tutungeria cea mare din Carei, ca să-i mai aline durerile și suferințele"); *Registrul morților*.

21. *Raportul protopopului Pamfil Ossian*, p. 7.

22. *Idem*, p. 8.

23. Sabina I. Cosma, *În Sătmar a mai căzut un frate Doi martiri ... două învieri*, în ziarul *Cronica*, An. VI, nr. 6, 20.04.1941, p. 2 (Redacția Baia Mare ... apăsarea la Bacău, unde se refugiase redactorul șef Gheorghe Crișan și ziarul său, după Diktatul de la Viena din 30.08. 1940).

24. *Idem*.

cu tristețe și durere, că românii nu pot supraviețui, nu au nici o șansă de existență ca români, sub stăpânire ungurească, însă afirm, de data asta cu bucurie și cu mândrie, nu neaparat patriotică, ci de român și cunoscător, că maghiarii au toate șansele de a se dezvolta, în toate domeniile, sub stăpânire românească.

Istoria ne stă ca martor; un martor "sine ira et studio".

THE MEMORIAL OF MARTYR PRIEST IZIDOR SILAGHI (1878 - 1919), IN SEINI (SUMMARY)

Izidor Silaghi was born in Giungi village, Satu Mare county.

After he graduated the highschoools of Carei and Beiuș and studied theology in Oradea and Budapest, he was first appointed priest in Nadeș and Nojorid, Bihor county and later in Bicău, Satu Mare county.

It was from Bicău that he was taken on February 18th 1918 by Béla Kun s bolshevik Hungarians and assassinated the next day. The priest was assassinated because he was a Romanian intellectual belonging to a nation which had freed itself from Hungarian ruling on December 1st 1918.

The documents of the time- November 1918- April 1919- speak about the atrocity, savageness and terror to which the Romanians who remained North and West of the line: Trebușa and Câmpulung la Tisa, Capul Fetei Peak, Băsești, Recea and Măgura Priei, Secătura, Caprei, Glăvoiu, Bihor, Găina Peaks, than: Zam, Pojoga, Fintoag, Runcu, Bucova were subjected to.

The advancement of the Romanian Army put an end to the killings of Romanian civilians by these people unable to adapt to the norms of European civilization.

DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI DR. ROMUL BOILĂ (I)

TRAIAN BOSOANCĂ

Personalitate marcantă a vieții politice, culturale și universitare românești, luptător pentru apărarea drepturilor legitime ale românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar, participant activ la actul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, ca delegat la această Adunare și membru în Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent, membru marcant al Partidului Național Român și al Partidului Național Țărănesc, deputat și senator în Parlamentul României, profesor titular, prodecan și decan al Facultății de Drept a Universității Dacia Superioară devenită Ferdinand I, din Cluj, autor de studii, broșuri și lucrări în domeniul dreptului, membru în diferite asociații și societăți administrative, culturale, bancare, renumit avocat etc. sunt repere ale celui care a fost dr. Romul Boilă.

S-a născut la 8 octombrie 1881 în localitatea Târnăveni (fost Diciosânmărtin)¹ din județul Târnava Mică. Tatăl său, Zaharia Boilă, era portărel la judecătoria de ocol din Târnăveni (Diciosânmărtin). Mama sa, Berta Szabo era fiica lui Mihai Szabo de Csiksentmárton, coborâtor dintr-o familie de secui primari². Strămoșul lui Romulus Boilă, Teodor Boilă, era țăran înstărit din localitatea Varolea (comitatul Târnava Mică). Fiul lui Teodor Boilă, Ioan, s-a căsătorit a doua oară cu Ana Radu din Dârlos (localitate lângă Mediaș), și din acea căsătorie s-au născut Zaharia, Constantin, Iosif și Ana. Romul, fiul lui Zaharia și al Bertei, avea încă patru frați: Eugen, născut în anul 1887, Zaharia, născut în anul 1892, Petru și Paul născuți în 1894, precum și o soră, Ana născută în 1896.³

¹ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p.112; Minerva, *Enciclopedia României*, Cluj, 1929, p.202; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol.II, partea a-II-a, nov.1933-sept.1940, București, 1988, p.230; Muzeul Județean Mureș, Manuscris nr.8447, *Dr. Romul Boilă*, redactat de Boilă Iuliu, Cluj-Napoca, str.Moșilor nr.121, p.1 (în continuare Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă); Cornel Sigmirean, *Formarea intelectualității românești în Transilvania în perioada anilor 1867-1918*, lucrare de doctorat în curs de susținere, Tg-Mureș, 1999, p.73.

² Muzeul Mureș, Manuscris *dr. Romul Boilă*, fila 1.

³ *Ibidem*.

Romul Boilă, după terminarea școlii primare în Târnăveni, nefiind pe atunci școală medie, tatăl său l-a trimis în anul 1891, la gimnaziul săsesc din Mediaș, unde limba de predare era cea germană⁴. Pe urmă, în anul 1896 a trecut la gimnaziul superior romano-catolic din Cluj (condus de călugări piariști)⁵. După ce își ia bacalaureatul în 1899 urmează Facultatea de Drept a Universității maghiare din Cluj în perioada anilor 1899-1902/1903.⁶ După absolvire imediat, la 5 decembrie 1903 își susține doctoratul în științe juridice⁷, iar la 24 decembrie 1903 devine doctor și în științe politice⁸. Deci într-un interval de o lună a reușit să susțină două doctorate. Încă din anul 1903 s-a înscris ca stagiar în cancelaria lui Iuliu Maniu de Blaj, acesta fiind avocatul-jurisconsult al Mitropoliei greco-catolice. Biroul avocațial al lui Iuliu Maniu fiind, pe acele vremuri, unul dintre cele mai mari și mai renumite din Ardeal.⁹ Fiind stagiar încă, în anul 1905 face o călătorie de studii la Berlin și Paris, frecventând cursuri de drept penal și economie politică, filosofie, psihologie, la universitățile de acolo.¹⁰

După terminarea stagiului de avocat, în mai 1906 se prezintă la cenzura (examen) de avocat în fața comisiei examinatoare atașată Curții de Apel de la Târgu-Mureș. Reușind la examen își deschide birou avocațial în Târnăveni.¹¹ Deși ia toate examenele cu cele mai bune calificative, Romul Boilă caută să-și îmbogățească cunoștințele în toate domeniile științelor juridice și politice. În curând va publica manuale de călăuză, mai ales în domeniul dreptului politic și administrativ.

La 17 noiembrie 1907, Romul Boilă se căsătorește cu Livia Pop, fiica fostului vicar greco-catolic din Năsăud și a Elenei Maniu¹². Căsătoria este celebrată în catedrala din Blaj, preot cununător fiind canonicul Augustin Bunea, istoriograf și membru al Academiei Române. La actul bisericesc asistă și mitropolitul Victor Mihalyi de Apșa. Soția lui Romul Boilă este vlăstarul unei familii românești distinse. Tatăl ei, Ioan Pop, șef al tractului ecleziastic al Năsăudului și președintele consiliului de administrație al Fondurilor Grănicerești, ca membru al Consiliului național a jucat un rol de seamă în viața politică românească din zonă.¹³ Străunchii ei, Simion Bărnăuțiu, Iuliu Coroianu și unchiul ei Iuliu Maniu sunt tot atâtea personalități proeminente ale vieții publice și politice românești.¹⁴ Livia avea trei frați și o soră. Unul din frații ei, Ionel Pop, înaltul

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Idem*, fila 2; Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p.75.

⁶ *Ibidem*; Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p.76.

⁷ Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p.83; L. Predescu - *op.cit.*, p.112.

⁸ *Ibidem*; *Ibidem*.

⁹ Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 2.

¹⁰ *Ibidem*; Mircea Mușat, *op.cit.*, p.230.

¹¹ *Ibidem*; *Patria*, An XXVII, nr.23,16 martie 1946.

¹² Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 2.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

comisar al Transilvaniei după 23 August 1944, a fost distins scriitor și profund cunoscător al faunei României. Ceilalți frați mor fiind încă tineri, Iuliu în 1900 iar Matei în 1919 la Geneva, făcând parte din Corpul voluntarilor români. Sora ei Clara s-a căsătorit în anul 1922 cu Zaharia Boilă.¹⁵

Din căsătoria lui Romul Boilă cu Livia Pop s-au născut 6 copii: Romul născut în 1909, mort în 1963 la Paris; Livia născută în 1910, căsătorită cu Ionel Sava (1933); Ileana născută în 1912, căsătorită cu medicul Valer Cimoca; Cornelia născută în 1914, căsătorită cu profesorul Semproniu Lupaș în 1938; Iuliu Boilă născut în 1916 și Ioan născut în 1929, mort după câteva zile.¹⁶

Încă de tânăr se implică în mișcarea națională. Timpul petrecut în biroul avocațial al lui Iuliu Maniu, a influențat gândirea și orientarea politică a lui Romul Boilă, care a devenit nu numai un fervent aderent personal al lui Iuliu Maniu ci și un luptător entuziast pentru cauza poporului român din Transilvania. Încă de tânăr avocat stagiar este preocupat de problemele de drept politic. Publică în anul 1905 broșura "*Dreptul de alegător dietal*"¹⁷, apoi în 1906 "*Dreptul de alegător comunal*"¹⁸, pentru ca în anul 1909, să întocmească un comentariu al proiectului legii electorale în broșura "*Votul universal*".¹⁹ Ele răspundeau unor probleme vitale pentru românii ardeleni, în condițiile când, în comitatul Târnavei Mici, în anul 1892, statistica menționa la o proporție de 50% români doar patru funcționari de această naționalitate, pe când la 33% locuitori maghiari erau 119 funcționari.²⁰

Participă din plin și la luptele politice ale Partidului Național Român din vechea Ungarie. În ianuarie 1905, fiind încă avocat stagiar, Romul Boilă a fost desemnat delegat al românilor la Conferința Națională a Partidului Național Român din Transilvania care s-a ținut la Sibiu, și unde s-a adoptat tactica "noului activism", reintrând în lupta electorală.²¹ La alegerile efectuate de guvernul Wekerle Sándor în mai 1906, Romul Boilă este primul asistent la alegerea de la Vințul de Jos, unde Maniu este ales cu o impresionantă majoritate.²² Participarea sa ca prim asistent al lui Iuliu Maniu, însemna după sistemul de alegeri maghiar, destul de important în cursul operațiilor de votare.²³

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ L.Predescu, *op.cit.*, p.112; Nicolae Victor Folea, *Câteva aspecte privind activitatea social-politică desfășurată de dr.Romul Boilă între cele două războaie mondiale*, în *Marisia*, XXV, Tg-Mureș, 1996, p.380.

¹⁸ *Patria*, An XXVII, nr.23, 16 martie 1946.

¹⁹ Nicolae Victor Folea, *op.cit.*, în *Marisia*, XXV, p.380.

²⁰ Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 și 1940. Drepturi și privilegii*, Tg-Mureș, 1996, p.126.

²¹ Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 2.

²² *Ibidem*; *Unirea Transilvaniei cu România, 1 dec. 1918*, ediția a II-a, Lucrarea apare sub redacția: Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972, p.338.

²³ *Patria*, An XXVII, nr.23, 16 martie 1946

Membru în conducerea Partidului Național Român, colaborează până la Marea Unire cu fruntași români din zonă, cazul avocaților dr.Ioan Radeș, și dr.Marțian Căluțiu, clericii Nicolae Platon, Iosif Lita, Laurențiu Pascu, Augustin Folea, învățătorul Baziliu Popa, Constantin Frâncu²⁴ etc.

În anul 1908, urmărind să dea un caracter popular Partidului Național Român, presa a propus reorganizarea lui pe baze democratice, prin integrarea întregii populații românești în cadrele sale. Izvorâtă din însăși adaptarea activismului, această problemă urmărea, în primul rând, lărgirea bazei de masă a partidului. Interesul pentru această chestiune s-a datorat într-o măsură largă criticilor formulate în legătură cu tendința unora dintre fruntașii mișcării naționale de a restrânge conducerea ei la deputații aleși pentru parlament. Soluțiile propuse urmăreau angrenarea unui număr sporit de români la acțiunile Partidului Național Român, pe baza disciplinei prevăzute de un statut. Problema reorganizării s-a pus cu acuitate la ședința comună a clubului parlamentar și a comitetului central, desfășurată la Budapesta, între zilele de 19-20 ianuarie 1908, la hotelul "Cornul vânătorilor"²⁵, la care a participat întreaga conducere a partidului. Cu acest prilej I.Suciu a prezentat proiectul de organizare conform căruia partidul devenea o secție a Clubului parlamentar al naționalităților. S-a recurs la această soluție uzându-se de legea electorală care permitea organizarea deputaților în cluburi.²⁶ Cu același prilej au fost desemnați membri ai comitetului central care urmau să organizeze cluburile comitatense ale partidului. Pentru comitatul Târnava Mică a primit această sarcină dr.Romul Boilă.²⁷ El procedează la organizarea Partidului Național Român în comitat. Ca președinte al organizației a fost ales avocatul Simion Căluțiu, iar secretar general este ales dr.Romul Boilă.²⁸

Tot în anul 1908 este ales membru în Consiliul județului Târnava Mică (Congregația comitatensă) unde va duce o luptă aprigă pentru validarea drepturilor poporului român și pentru principiile democratice.²⁹ Un exemplu concludent în acest sens a fost ședința congregației comitatense, convocată pentru ziua de 20 aprilie 1910 cu ocazia demisiei guvernului Wekerle și numirea unui nou guvern în persoana contelui Khuen-Hederváry.³⁰ Conform obiceiului, adunarea județeană își lua rămas bun de la guvernul vechi și întâmpina numirea celui nou, examinând programul de guvernământ. Acest eveniment l-a ales Romul Boilă

²⁴ Nicolae Victor Folea, *op.cit.*, p.379.

²⁵ I.Georgescu, *George Pop de Băsești: 60 de ani din Luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p.137-138.

²⁶ Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, p.86.

²⁷ *Ibidem*; I.Georgescu, *op.cit.*, p.138.

²⁸ *Patria*, An XXVII, nr.23, 16 martie 1946, prof.Ion Damian *Monografia orașului Târnăveni*, Cluj-Napoca, 1996, p.213.

²⁹ Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 3.

³⁰ *Ibidem*.

pentru a declanșa lupta contra stăpânirii maghiare. Oficialitatea era mai ales alarmată aflând că Boilă va rosti discursul său în limba română, lucru ce s-a și întâmplat.³¹ Punctul prim din program a fost interpelațiunea avocatului dr. Romul Boilă, în cauza abuzurilor săvârșite de cortesii și organele administrative, a incorectitudinilor comise la corectarea listelor electorale a alegătorilor dietali, precum și la alegerea alegătorilor după fum.

Este de menționat faptul că din cei 200 de membri ai congregației comitatense, din care 100 erau membri aleși și 100 cooptați, adică membrii desemnați în baza censului material, doar 14 erau români. Dintre românii care au participat la această adunare menționăm pe Simion Căluțiu, Romul Boilă, Laurențiu Pascu, Alexandru Mocanu, Emil Pop, Moise Birtolon, Iosif Lita, Ioan Harșia, Iuliu Moldovan³², etc.

De asemenea este interesant să urmărim punctul de vedere al lui Boilă despre dreptul de alegere: "caracterul constituțional al unui stat așa zis constituțional, cum ne place să numim și țara noastră, se învederează prin faptul că și poporul participă la exercitarea puterii de stat. Cea mai însemnată ramură a puterii de stat este puterea legislativă. A aduce legi cu vigoare pe teritoriul întreg al statului, a impune concetățenilor noștri, că ce sunt datori și de la ce sunt opriți a face, este cea mai notabilă și mai înaltă funcțiune de drept public. Poporul ia parte la aducerea legilor prin deputații săi aleși. Dreptul, prin care alege poporul deputații se numește dreptul de alegător de deputați". "Orice drept numai atunci are valoare reală, dacă se poate exercita liber, dacă libera lui practicare este garantată prin instituțiuni de drept public corespunzător... Eu din partea mea, în exercitarea liberă a dreptului de alegător văd cea mai însemnată garanție constituțională... Constituția fără de garantarea libertății electorale nu este constituție, ci numai o mască, care după folosință se poate rupe, se poate arunca la coș..."³³ Despre această dezbatere, *Gazeta Transilvaniei* scoate un număr special cu titlul peste toate coloanele: **Lupta românilor în comitatul Târnavei Mici**.³⁴

După cum se știe, la 1 iunie 1910 au avut loc alegeri parlamentare în Ungaria.³⁵ Noul guvern prezidat de contele Khuen Hedérváry era susținut de toate elementele reacționare, conservatoare și șoviniste din Ungaria, în frunte cu contele Tisza. Partidul Național Român participă la alegeri, deși guvernul a dezlănțuit cea mai deșăntată teroare și asta ferm hotărât să înfrângă orice fel de opoziție și în primul rând cea a neamurilor nemaghiare. Alegerile s-au desfășurat în condiții deosebite, guvernul numind contracandidați în toate circumscripțiile

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*; *Gazeta Transilvaniei*, 30 aprilie 1910.

³³ *Ibidem*.

³⁴ "*Gazeta Transilvaniei*", 30 aprilie 1910.

³⁵ *Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, ediția a II-a, sub redacția: Ion Popescu - Puțuri, Augustin Deac, București 1972, p.408.

electorale în care candidau reprezentanți ai P.N.R.-ului. În plus întregul mecanism administrativ a fost pus în slujba mașinii electorale oficiale uzând de corupție, violență și șantaj pentru ai descuraja pe alegătorii români, oricum puțini la număr, de a se prezenta în fața urnelor.³⁶ Măsurile luate au dus la căderea majorității candidaților, doar șase dintre ei reușind să intre în parlament, astfel că Partidul Național Român a suferit o grea înfrângere.³⁷ Romul Boilă participă la aceste alegeri în circumscripția Târnăveni (Diciosânmartin). Deși în această circumscripție existau 33199 români față de 16280 maghiari și 10879 sași³⁸, conform sistemului electoral, alegători maghiari erau 671, sași 273 și români abia 371. Nici chiar dacă sașii ar fi votat cu românii, n-ar fi avut majoritate. Dar în acel timp sașii votau cu candidații guvernului și astfel față de 371 români, în tabăra guvernamentală erau 944, cu perspective evident negative pentru orice candidat român. La alegere din cei 371 de alegători români, 213 au votat cu Boilă, 45 cu guvernul și 28 cu candidatul koșutist; 95 s-au abținut de la vot.³⁹ Rezultatul a însemnat doar un succes moral pentru Partidul Național Român. La conferința națională ținută în data de 5 aprilie 1910 la Sibiu,⁴⁰ Romul Boilă a fost ales membru în Comitetul executiv al partidului național.⁴¹

La 23 aprilie 1912, în piața primăriei din Târnăveni, au avut loc festivitățile în cadrul cărora s-a citit ordinul Ministerului de interne nr.36911 prin care comuna Diciosânmartin este ridicată la rangul de oraș. Astfel alegerea noului consiliu al primăriei s-a făcut, chiar dacă adunarea nobiliară era desființată prin lege, tot pe baza surselor de venit și a contribuției. Din numărul celor 30 de consilieri doar unul singur era român, și acesta a fost dr.Romul Boilă.⁴² Acesta a fost, alături de mulți patrioți români, un luptător împotriva înființării episcopiei de Hajdudorogh. Din inițiativa mitropolitului și a episcopilor uniți, deputatul Ștefan Cicio Pop a fost însărcinat să organizeze o mare adunare de protestare a tuturor credincioșilor uniți. Această adunare a avut loc în data de 29 mai 1912, la Alba Iulia, vechea cetate a Bălgradului, unde au reușit să se adune peste 20000 de oameni. Adunarea își alege organele de conducere: Gh.Pop de Băsești și dr.Izidor Marcu, *președinți*, dr.Teodor Mihaly, Andrei Cosma, Romul Marchiș, arhidiacon în Carei și Alexandru Halița vicar în Năsăud, *vicepreședinți*, dr.Camil Velican, avocat în Alba Iulia, dr.Romul Boilă, avocat în Târnăveni, dr.Ioan Cherecheș, avocat în Dej; dr.Alexandru Rusu, profesor de teologie în Blaj; dr.Grigore Pop, secretar episcopesc în Oradea, dr.Alexandru Nicolescu, profesor de teologie în Blaj,

³⁶ Liviu Maior, *op.cit.*, p.133.

³⁷ *Idem*, p.134.

³⁸ Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 4

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Liviu Maior, *op.cit.*, p.132.

⁴¹ Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 4; "Patria", An XXVII nr.23,16 martie 1946.

⁴² Ion Damian, *Monografia orașului Târnăveni*, Cluj-Napoca, 1996 p.213.

notari.⁴³ De asemenea el a fost desemnat de către Gh.Pop de Băsești să citească telegramele, scrisorile de felicitare și de adeziune la miting, precum și cele de protest împotriva proiectatei episcopii maghiare de Hajdudorogh. A impresionat în chip deosebit telegrama episcopului Demetriu Radu și a clericilor sătmăreni, care au cerut dreptate, nu milă.⁴⁴

Este unul din cei șapte apărători (dr.Iuliu Pordea, Coriolan Bohățel, Ioan Ciordaș, Andrei Doboși, Aurel Lazăr, Petru Poruțiu, și Romul Boilă) ai celor 34 de credincioși din Moftinul Mic, comitatul Satu-Mare, în procesul desfășurat la Satu-Mare (1913-1914) sub acuzația “pentru ultraj împotriva particularilor și a autorităților”. Este unul din numeroasele proteste împotriva episcopiei maghiare din Hajdudorogh, în care urmau să intre numeroase parohii greco-catolice (un număr de 83) de pe cuprinsul Transilvaniei. În urma procesului au fost condamnați un număr de 15 credincioși la pedepse între un an și jumătate și 6 luni de temniță.⁴⁵

Tot în anul 1912 Comitetul Național al Partidul Național Român i-a însărcinat pe Victor Onișor, Valeriu Moldovan și Romul Boilă cu elaborarea unui “*proiect de lege a votului universal, egal, direct și secret*”. Prezentat de către deputatul Ștefan Cicio Pop și adoptat de conducerea partidului, el a fost prezentat în Camera Deputaților din Budapesta și publicat de biroul acestuia. La sfârșitul anului 1917, când Vársony Vilmos, consilier al ultimului habsburg, împăratul Carol al IV-lea, a trebuit să redacteze și să prezinte un proiect de lege referitor la votul universal, a studiat și proiectul românesc din 1912.⁴⁶

A participat activ, la început ca membru, apoi membru pe viață, secretar, vicepreședinte și președinte (director) la activitatea despărțământului Târnăveni al Astrei. Devine membru al despărțământului din anul 1906⁴⁷, iar la 2 august 1906 este ales vicepreședinte al despărțământului (președinte era Simion Căluțiu)⁴⁸. În perioada anilor 1910-1914 este președintele despărțământului⁴⁹, relansând activitatea despărțământului, având în vedere că în perioada 1900-1905 acest despărțământ nu a funcționat.⁵⁰ Prelegerile ținute conțin o gamă diversă de probleme, de la probleme de agricultură, meșteșuguri, industrie, comerț, populație, teme juridice, la probleme de literatură sau istorie. Anul de vârf al activității sale este 1913, când a susținut și organizat 29 de prelegeri în 11 comune. Din titlurile conferințelor amintim: “*Însemnătatea scrisului și cititului*” (în

⁴³ I.Georgescu, *op.cit.*, p.273-274; 278.

⁴⁴ *Idem*, p.278.

⁴⁵ *Idem*, p.288-301; *Patria*, An XXVII, nr.23,16 martie 1946.

⁴⁶ Nicoale Victor Folea, *op.cit.*, p.382; Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 5.

⁴⁷ *Transilvania*, nr.IV, iul. - aug.1906, p.97.

⁴⁸ *Idem*, nr.IV, iul.-aug. 1911, p.511.

⁴⁹ Nicolae Victor Folea, *100 de ani de la înființarea Despărțământului Târnăveni al Astrei*, în *Steaua roșie*, Tg-Mureș, An II, nr.252, 20 dec.1930.

⁵⁰ *Transilvania*, nr.IV, iul.-aug.1911, p.567.

localitățile Bahnea, Lepindea), “*Noțiuni de drept privat*” (în localitatea Ogra), “*Portul național*” (în localitatea Crăiești-Adămuș), “*Despre însoțiri*” (în localitatea Hărânglab)⁵¹ etc. Tot în anul 1913 a organizat 4 cursuri pentru analfabeți în localitățile Feisa, Șaroșul unguresc (azi Deleni), Giuluș, Velt, iar în localitățile Cornești, Blăjel, Feisa, Căpâlna de Jos, Boian și Hărânglab a înființat însoțiri de credite și economii.⁵² Acest despărțământ avea în subordinea sa, în anii 1913-1914, 59 de localități, 41 de agenturi și 42 de biblioteci comunale.⁵³ Din anul 1914 devine membru corespondent al Secțiunii de științe sociale a Astrei.⁵⁴

Tot pe tărâm cultural, în anul 1910, pune bazele, împreună cu o seamă de intelectuali ca dr.Ioan Radeș, dr.Emil Folea, dr.Simion Căluțiu, dr.Vasile Zehan, dr.Virgil Radeș și Zaharia Boilă, primei publicații locale în limba română, la Târnăveni, “*Românul Târnăvean*” suprimată o dată cu declararea războiului mondial (1914).⁵⁵ Apărută inițial ocazional, apoi cu apariție săptămânală, majoritatea materialelor fiind axate pe evenimentele politice ale vremii, dar și pe activitățile despărțământului Târnăveni.⁵⁶ În coloanele acesteia, prin articolele sale, nu numai că susține, cu vigoarea sa cunoscută, lupta românilor din ținutul Târnavelor, ci publică o serie de amintiri despre lupta românilor din comitatul Târnavei Mici din epoca anilor 1850-1868. Era o contribuție la studierea trecutului românesc de pe acele meleaguri. De asemenea a colaborat și la *Gazeta Transilvaniei* și *Românul*.⁵⁷

Romul Boilă a fost acela care a fondat în anul 1907 banca “Vulturul”, a doua bancă românească din comitat, care se alătura filialei băncii sibiene “Albina”, fiind directorul acestui institut de credit și economii până în anul 1914 când a fost mobilizat.⁵⁸ În perioada interbelică va deține funcția de președinte al Consiliului de administrație.⁵⁹ Tot până la declanșarea primului război mondial, a fost membru în Comitetul de supraveghere la “Mugurul”, însoțire economico-comercială în Dumbrăveni (Elisabetopol)⁶⁰, și jurisconsult la agentura din Târnăveni a băncii “Albina”.⁶¹ Pe plan ecleziastic, a fost membru în senatul scolastic protopopesec greco-catolic Târnăveni.⁶²

⁵¹ *Idem*, Nr.7-8, 1 sept.1914, p.266.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Idem*, p.357.

⁵⁵ Ion Demian, *op.cit.*, p.217.

⁵⁶ Nicolae Victor Folea, *Câteva aspecte privind activitatea social-politică desfășurată de dr.Romul Boilă...*, în *Marisia*, XXV, Tg-Mureș, 1996, p.381.

⁵⁷ Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 5.

⁵⁸ Nicolae Victor Folea, *op.cit.*, p.379; *Anuarul băncilor române*, An X, 1909, p.144-145; Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 3.

⁵⁹ Arhivele Naționale, Direcția județeană Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Târnăveni*, dos.nr.115/1932-1935, p.261.

⁶⁰ *Anuarul băncilor române*, Sibiu, An XI, 1910, p.173.

⁶¹ *Idem*, An XVII, Sibiu, 1916, p.8.

⁶² Arhivele Naționale Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Târnăveni*, dos.nr.64/1911-1914, p.13.

În vara anului 1914, izbucnind prima conflagrație mondială, Romul Boilă, deși găsit inapt militar, a fost mobilizat în serviciul de intendență, la Sibiu.⁶³ Pe urmă a fost trimis pe frontul din Polonia și apoi în Italia. În vara anului 1916 i s-a comunicat oficial să-și mute familia din Târnăveni, în caz contrar soția, care atunci îngrijea cei cinci copii minori, urma să-i fie internată în lagăr. Astfel Romul Boilă și-a mutat familia în orașul Pécs, apoi în localitatea Bădăcin din comitatul Sălaj, de unde nu au putut reveni la Târnăveni decât în toamna anului 1918.⁶⁴ În timpul războiului, moșia de 44 de jugăre pe care o avea în localitatea Bord, a trebuit să fie dată în arendă și ulterior nu a mai fost lucrată, iar fabrica de cărămizi și moara unde era coproprietar au fost închise. Soarta a vrut ca Romul Boilă să primească și o lovitură dureroasă. În vara anului 1917 i-au murit părinții, iar trei frați erau și ei mobilizați pe front.⁶⁵

Dezmembrarea Austro-Ungariei îl surprinde pe Romul Boilă pe frontul italian. În drum spre Sibiu, unde urma să fie demobilizat, s-a oprit la Arad și a luat parte la negocierile politice care s-au desfășurat între reprezentanți ai P.N.R. și delegația guvernului maghiar condusă de Oskár Jászi. La aceste tratative a participat și fratele său Zaharia Boilă.⁶⁶ După eșuarea tratativelor se îndreaptă spre Târnăveni, unde românii din localitate îi fac în gară, o primire entuziastă.⁶⁷ Se implică direct în evenimentele premergătoare Marii Uniri în comitatul Târnava Mică. A fost președintele adunării electorale a cercului electoral Bălăușeri, în ședința ținută în data de 25 nov.1918, în care au fost aleși cei cinci delegați oficiali (dr.Emil Folea, avocat în Târnăveni; Iuliu Anca, comerciant în Târnăveni; Aurentie Popa, econom în Lepindea; Emanoil Feleșeriu, preot ortodox în Vișoara; Victor G.Maior, notar în Cerghidu Mare) și cei cinci delegați supleanți (dr.Emil Breda, avocat în Târnăveni; Dănilă Boilă, comerciant în Târnăveni, Nicolae Grigore Deac, preot greco-catolic în Șomoștelnic; Ștefan Șerban, econom în Alma; Gedeon Frâncu, contabil în Șomoștelnic)⁶⁸. La adunarea cercului electoral Târnăveni, ținută în ziua de 26 nov.1918, dr.Romul Boilă, avocat în Târnăveni a fost ales delegat ordinar (titular) al acestui cerc pentru a participa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, alături de Ioan Muntean, econom în Tătârlău, Vasile Smigheleschi, preot ortodox în Sâncel; dr.Ioan Bianu, avocat în Valea Lungă, Ioan Radeș, funcționar de bancă în Târnăveni. De asemenea la această adunare au mai fost aleși și cinci delegați supleanți (Zahei Sas, preot în Blăjel; dr.Eugen Bianu, avocat în Făget; Alexandru Dănilă, econom în Feisa; Victor Barna, preot

⁶³ Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 5.

⁶⁴ *Ibidem*; Nicolae Victor Folea, *op.cit.*, p.383.

⁶⁵ Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 5.

⁶⁶ Nicolae Victor Folea, *op.cit.*, p.383.

⁶⁷ Muzeul Mureș, Manuscris dr.Romul Boilă, fila 6.

⁶⁸ 1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918. (în continuare 1918 la români), vol.IX, București, 1989, p.338.

în Jidvei și Nicolae Todea, funcționar de bancă în Iernut).⁶⁹ Deci Romul Boilă, participant la Alba Iulia s-a aflat printre cei care au semnat Actul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918.

Marea Adunare de la Alba Iulia, după ce a hotărât mărețul act al unirii, a ales Marele Sfat Național Român care “avea toată îndreptățirea ca să reprezinte națiunea română oricând și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le află necesare în interesul națiunii”. Aceasta, în ziua de 2 decembrie și-a ales organele de conducere.⁷⁰ În acest act legislativ a fost ales și dr. Romul Boilă.⁷¹

Pentru conducerea treburilor interne ale Transilvaniei până la unirea sa definitivă cu România, Marele Sfat Național alege un guvern provizoriu – Consiliul Dirigent – format din 15 membrii. Din acest Consiliu, ales la 2 decembrie 1918 și aprobat prin decret regal nr.36/72 din 13 decembrie 1918, făcea parte și dr. Romul Boilă. În prima ședință a Consiliului Dirigent, lui Romul Boilă i s-a repartizat Resortul Comunicației, lucrări publice, poșta, telegraf și alimentație publică. Tot în această ședință, după depunerea jurământului în fața Marelui Sfat Național, i-a fost încredințată temporar sarcina de a redacta procesele verbale ale ședințelor guvernului autonom provizoriu al Transilvaniei, împreună cu dr. Emil Hațieganu.⁷²

În legătură cu numirea sa în Consiliul Dirigent, în memoriile sale Victor Moldovan, membru important al P.N.R. își arată uimirea că în acest organ autonom al Transilvaniei, nu au fost aleși doi membrii de seamă ai conducerii partidului și ai burgheziei române din Transilvania, Teodor Mihali, fostul președinte al clubului parlamentarilor români și croați din parlamentul ungar, și Amos Frâncu, apărător al memorandiștilor, activ sprijinitor și organizator al luptei românilor pentru desăvârșirea unității naționale. El a arătat că în schimb au intrat în Consiliul Dirigent, persoane de mai puțină importanță ca trecut politic. Nepotismul a jucat și el un oarecare rol la desemnarea acestor membrii. Victor Moldovan se referea la numirea lui Romul Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu în cadrul Consiliului Dirigent.⁷³

⁶⁹ *Idem*, p.345.

⁷⁰ *Românul* (Arad), VII, (1918) nr.20 din 20 nov. / 3 dec; Proces verbal al ședinței Marelui Sfat Național ales de Adunarea Națională în ziua de 1 Decembrie 1918 în Alba Iulia, ședință ținută în sala Tribunalului din Alba Iulia la 2 decembrie 1918, începând de la orele 10, în *România Documentele Unirii 1918*, album, Arhivele Statului din România, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 145.

⁷¹ Ioan Georgescu, *op.cit.*, p.200-202; Consiliul Dingent, *Gazeta Oficială*, Sibiu, nr.13,15/28 febr.1919, p.64.

⁷² Romul Boilă, *Consiliul Dirigent în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1920*, vol.I, București, 1929, p.90; Arhivele Naționale București, *Fond Consiliul Dirigent*, Procesele verbale ale Consiliului Dirigent (fotocopii), vol.I, Procesul verbal nr.1 din 2 dec.1918, p.1-2; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire 1918-1933*, vol.II, partea I, București, 1986, p.71; dr.Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 dec.1918-10 apr.1920)*, Tg-Mureș, 1996, p.132.

⁷³ Biblioteca Academiei Române, secția manuscrise, arhiva Victor Moldovan, *Memoriile mele*, vol.I, p.83; Dr.Aurel Galea, *op.cit.*, p.132.

Resortul condus de Romul Boilă era unul dintre resorturile cele mai grele și cu o moștenire dezastruoasă, datorată în mare parte și războiului. După unire, administrarea și organizarea căilor ferate, a poștei, a telefoanelor și telegrafului au trecut sub autoritatea guvernului. În consecință, hotărârile privind aceste domenii vor emana de la Ministerul Lucrărilor Publice pentru căile ferate și de la cel de Interne pentru poștă, telefoane și telegraf, Consiliul Dirigent fiind însă consultat în luarea acestor hotărâri. În plus Direcțiile Generale care se vor constitui în Transilvania, având ca for superior ministerele, își vor desfășura activitatea în colaborare și sub supravegherea Consiliului Dirigent. și era firesc să fie așa întrucât chestiunile cu privire la mijloacele de comunicații nu puteau fi cu totul scoase din ansamblul realităților din Transilvania, asupra cărora decidea Consiliul Dirigent.⁷⁴

Se știe că la sfârșitul războiului căile ferate din Transilvania, arteră vitală în câmpul economic al unei țări, se găseau într-o stare deosebit de gravă. șine distruse, parcul rulant avariât, lipsa materialelor de rezervă, a atelierelor mari de reparat, a combustibilului, au fost factorii care au determinat o asemenea situație. Într-o primă etapă, căile ferate din Transilvania au fost preluate de Resortul de Comunicație, trecând apoi sub controlul Direcției Generale a C.F.R. din București. După mai multe consultări ale șefului de Resort, Romul Boilă, cu reprezentanții Ministerului Lucrărilor Publice, găsindu-se neoportună modificarea bruscă a organizării și administrării căilor ferate, s-a convenit ca administrarea lor să se încredințeze Ministerului și Consiliului Dirigent.⁷⁵ Cele discutate s-au concretizat în dispozițiile Decretului lege "cu privire la funcționarea în mod provizoriu a căilor ferate din Ardeal până la completa unificare a rețelelor C.F.R."⁷⁶ La propunerea sa, director central al căilor ferate din Transilvania a fost numit ing. Leo Bohățiel, secretar general de la Resortul de Comunicații. Numirea directorului central a fost punctul de pornire în constituirea Direcțiunii Centrale C.F.R. din Transilvania, asupra căreia influența Consiliului Dirigent era considerabilă. Treptat s-a constituit Direcția centrală C.F.R. cu sediul la Sibiu, apoi la Cluj, formată din mai multe Direcțiuni și Servicii.⁷⁷ Printr-o decizie ministerială s-a constituit comisia care să studieze și să propună un proiect pentru stabilirea unei administrații și unor norme uniforme pentru exploatarea rețelei de căi ferate din întreaga țară, în care Transilvania avea doi reprezentanți. După desființarea Consiliului Dirigent, Direcția Centrală C.F.R. Cluj, care se redusese între timp doar la un birou de lichidare a lucrărilor curente, își va înceta activitatea.⁷⁸ Tot la propunerea lui Boilă a fost

⁷⁴ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p.249.

⁷⁵ *Idem*, p.250.

⁷⁶ *Ibidem*; Decret-lege nr.1388 din 25 martie 1919, în *Monitorul Oficial*, nr.294, din 30 martie / 12 aprilie 1919.

⁷⁷ Gheorghe Iancu, *op.cit.*, p.230-251.

⁷⁸ *Ibidem*.

numit secretar general la alimentație dr.Constantin Misici din Lipova, iar director general al Direcției lucrărilor publice, ing.Eugen Tilea.⁷⁹

În calitatea sa de șef al Resortului de Comunicații, lui Romul Boilă i-a revenit și sarcina de a prelua și reorganiza serviciile de poștă, telegraf și telefoane, ceea ce nu era o sarcină ușoară. Aceasta din următoarele motive:

1. Judecând cu obiectivitate, aceste servicii, pe timpul dominației maghiare, erau la un nivel înalt, personalul corespunzând din toate punctele de vedere chemării profesionale. În același timp românii, din motive lesne de înțeles nu dispuneau de astfel de personal.⁸⁰

2. Chiar la început s-a pus problema încadrării sau angajării funcționării maghiare în aparatul de stat românesc. În mod firesc s-a ridicat problema încrederii și aceasta mai cu seamă la acele servicii care prin caracterul și destinația lor puteau să dăuneze siguranței statului.⁸¹ Ca o soluție, neavând decât un sens formal, s-a stabilit depunerea unui jurământ de fidelitate către statul român, din partea funcționarilor maghiari. Acești funcționari maghiari din Ardeal, deși guvernul de la Budapesta (ministru de interne fiind contele T.Báthanyi) dăduse sfatul să depună acest jurământ, în afară de foarte puține excepții au refuzat depunerea jurământului. Sancțiunea Consiliului Dirigent a fost aplicată prompt: concedierea acestor funcționari și înlocuirea lor cu funcționari români, sași, eventual evrei, care depuseseră jurământul cerut. Astfel s-a creat următoarea situație: funcționarii maghiari de la poștă, telegraf, telefoane, știind că nu pot fi înlocuiți ușor cu elemente corespunzătoare, au rezistat. Concedierea lor în masă ar fi însemnat o slăbire, dacă nu chiar o distrugere a acestor servicii. A trebuit deci un deosebit tact și grijă ca serviciile să fie menținute fără să se aducă o știrbire prea mare, fie prestigiului autorității românești, fie siguranței statului. Meritul de a fi soluționat problema într-un mod satisfăcător a revenit în primul rând lui Romul Boilă.⁸²

3. Marile greutăți decurgeau din faptul arhicunoscut, că marele public, și mai ales țărani înțelegeau să se folosească de aceste servicii publice fără să plătească taxele cuvenite, fără să timbreze scrisorile și fără să plătească abonamentul telefonic. În unele locuri nu se plăteau nici telegramele. Foarte mulți expediau telegrame împreună cu cele oficiale, vizate de consiliile naționale.⁸³ În alte părți, oficiile poștale vărsau banii de la casierile lor centrale de la Budapesta. În unele locuri mult timp încă, sumele de bani expediate de la Budapesta în ținuturile din Ardeal se plăteau persoanelor vizate fără să li se ramburseze sumele din Ungaria propriu-zisă, fără să existe un acord (tratat) cu guvernul de la Budapesta.⁸⁴ Aceste

⁷⁹ Dr.Galea Aurel, *op.cit.*, p.146-147; Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 6.

⁸⁰ Muzeul Mureș, Manuscris *dr.Romul Boilă*, fila 7.

⁸¹ *Idem.*

⁸² *Ibidem.*

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Ibidem.*

obstacole, inconveniente, sabotări etc. au fost soluționate în timp relativ scurt de către conducerea Resortului Comunicațiilor, în general în mod satisfăcător și încetul cu încetul s-a reintrat în normal.

Ca și în cazul căilor ferate, după preluarea serviciilor de poștă, telegraf și telefoane din Transilvania de către statul român, s-a înființat sub autoritatea și controlul Ministerului de Interne (Direcțiunea Generală a poștelor, telegrafelor și telefoanelor din București) și sub supravegherea Consiliului Dirigent o Direcțiune Centrală cu sediul la Sibiu și apoi la Cluj. Tot la propunerea sa ca director central a fost numit Augustin Maior, iar directori, Victor Bolchiș, Ioan Chișiu și Nicolae Ilea.⁸⁵

Deci lui Romul Boilă i-a revenit resortul Comunicațiilor și al Aprovizionării, adică două dintre cele mai importante și mai grele departamente. După patru ani de război și după o revoluție, serviciile publice erau dezorganizate, șoselele desfundate, poșta nu funcționa, la căile ferate era un haos, iar în ce privește aprovizionarea situația era și mai grea. Administrația publică și cea locală erau dezorganizate, iar hambarele fiind goale, se ridicau cele mai mari probleme în calea aprovizionării publice. În asemenea condiții era imposibil să reușești în a pune ordine. Dar Romul Boilă prin puterea sa de muncă excepțională, energia sa de fier și un elan inegalat, a reușit să facă față acestor probleme.⁸⁶ Se știe că în 1919 a urmat mobilizarea armată în vederea campaniei de pe Tisa. Acțiunea a necesitat eforturi mari. Pe acele vremuri nu numai căile de comunicație se aflau într-o stare impracticabilă dar și aprovizionarea trebuia pusă în serviciul armatei. Boilă a învins toate greutățile, resortul său făcându-și cu vârf și îndesat datoria. Pentru marile servicii aduse, Marele Cartier al Armatei îi adresează o scrisoare de mulțumire și recunoștință, iar regele Ferdinand I i-a acordat o înaltă distincție: Ordinul "Steaua României" în gradul de Mare Ofițer.⁸⁷

De numele său se leagă și preluarea Universității maghiare din Cluj. Resortul Cultelor la 9 mai 1919 le-a cerut profesorilor maghiari, de la Universitatea maghiară de stat din Cluj, în mod categoric ca în timp de 48 de ore să se declare în chestiunea jurământului de credință față de statul român. La protestul și refuzul în bloc al corpului profesoral maghiar de a depune jurământul, Consiliul Dirigent prin ordinul Nr.4336/1919 l-a însărcinat pe dr. Romul Boilă să ia în primire Universitatea, împreună cu întregul ei inventar și cu toate instituțiile pendinte de ea, instituind pentru supravegherea lor un număr corespunzător de persoane potrivite. În ce privește personalul de la diferite servicii, inclusiv medicii de la clinici, el fu obligat să rămână deocamdată mai departe la post, în care scop avea să fie la nevoie rechiziționat printr-un ordin special al autorităților în drept.⁸⁸

⁸⁵ Gheorghe Iancu, *op.cit.*, p.251; Dr. Aurel Galea, *op.cit.*, p.146-147.

⁸⁶ *Patria*, An XXVII, nr.23, 16 martie 1946.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1929, p.876-880.

Actul de preluare a avut loc în ziua de 12 mai 1919. Odată cu preluarea au fost instituite în mod provizoriu autoritățile universitare românești, care avea să asigure continuitatea instituției până în momentul când se vor putea constitui autoritățile propriu-zise. În fruntea oficiului Rectoratului a fost numit dr.N.Drăgan, fost docent de limba română la Universitatea din Cluj. În fruntea decanatelor: la litere și filosofie Dr.Pavel Roșca, la științe Dr.Al.Borza, la Drept Dr.Moise Ienciu și la medicină Dr.Alexandru Nemeș. În fruntea clinicilor au fost puși cei trei asistenți români ai acestora: Dr.C.Tătaru, Dr.C.Stanca și Dr.Al.Nemeș.⁸⁹

Preluarea Universității a impus autorității de stat greaua problemă a organizării ei pe baze noi, corespunzătoare atât cerințelor științifice cât și celor naționale și de stat. Autoritatea de stat a instituit un organ universitar autonom provizoriu, căruia i-a dat libertatea de a crea organismul noului așezământ, sub toate aspectele. Acest organ a fost *Comisia universitară* pusă sub conducerea lui Dr.Sextil Pușcariu.⁹⁰ Această comisie era formată din cele mai renumite personalități ale universităților din București, Iași și Cernăuți. În baza rapoartelor și propunerilor Comisiei universitare, Consiliul Dirigent numi profesori la Facultățile de Medicină, Litere, științe și Drept. La propunerea acestei Comisii și în baza decretului lege nr.4090 din 12 septembrie 1919, referitoare la prefacerea universității din Cluj în Universitate românească, dr.Romul Boilă a fost numit cu data de 1 octombrie 1919 titular de drept constituțional la catedra de drept constituțional a Facultății de Drept a Universității Dacia Superioară din Cluj.⁹¹ Ulterior (în anul 1931) pentru întreaga activitate depusă pentru realizarea Marii Uniri și instalarea administrației românești în Transilvania, dr.Romul Boilă a primit Ordinul "Ferdinand" în gradul de comandor.⁹² În perioada interbelică activitatea sa se va axa pe două direcții principale: ca profesor universitar și ca om politic în cadrul Partidul Național Român și din 1926 în Partidul Național țăranesc.

THE LIFE AND THE ACTIVITY OF DR. ROMUL BOILĂ (SUMMARY)

Romul Boilă is a personality of public and university Romanian life. He fought for the Romanian's rights in the period of Austro-Hungarian dualism.

He participated at "Marea Unire" from 1 Decembrie 1918, he was member of Marele Sfat Național and Consiliu Dirigent, member of P.N.Ț., parliamentarian, professor in University "Dacia Superioară" and "Ferdinand I" from Cluj, he wrote studies and books in juridical and historical field.

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *M.O.* nr.83/31 ian.1920: Lucian Predescu, *op.cit.*, București, 1940, p.112; *Minerva, Enciclopedia Română*, Cluj, 1929, p.202.

⁹² *M.O.*, nr.90/19 aprilie 1941, p.3802.

INFORMAȚII ARHIVISTICE PRIVIND ÎNFĂPTUIREA REFORMEI AGRARE DIN ANUL 1921 ÎN JUDEȚUL SĂLAJ

IOANA BURLACU

În concepția întemeietorilor României Mari modernizarea agriculturii și a relațiilor agrare a reprezentat o pârghie principală a noii societăți românești fapt ce determină statul român, ca în perioada interbelică, politica sa agrară să însemne în principal demersuri legislative și acțiuni practice de aplicare ale acestora.

Reforma agrară din 1921 s-a legiferat treptat. Încă în 1917, parlamentul refugiat la Iași a înscris dreptul de expropriere în Constituție, apoi începând din decembrie 1918, legea s-a aplicat progresiv pe regiuni mai întâi în vechiul regat, apoi în Transilvania, Bucovina, Basarabia, întregul proces încheindu-se în 1921 prin votarea unei legi agrare definitive de către parlament¹. Rezultatele se cunosc. Au fost împrăștiți circa 1.400.000 capi de familie cu aproape 6.000.000 hectare schimbându-se astfel radical structura proprietății. Dintr-o țară de latifundiați România va deveni o țară de mici proprietari, proprietățile de până la 5 ha reprezentând 82,70% din totalul suprafețelor agricole².

Este cunoscut că până la sfârșitul primului război mondial cu soluționarea lucrărilor izvorâte din aplicarea legii de împrăștiere din 1864 s-a ocupat Direcția proprietății și a exploatării moșiilor din cadrul Ministerului Agriculturii, dar conform noii legislații, din anul 1921 lucrările de acest fel au intrat în competența Casei centrale a cooperăției și împrăștiării sătenilor³. Această instituție și-a desfășurat activitatea prin cinci direcții: Centrala băncilor populare, Centrala cooperativelor sătești de producție și consum, Centrala obștiilor și a exploatărilor agricole, Direcția funciară și Direcția cadastrului. De la 1 ianuarie 1930, potrivit noii legi de organizare a ministerelor⁴, atribuțiile Direcției funciare

1. Despre stadiul problemei agrare din România înaintea legiferării Reformei agrare din 1921 și despre legiferarea Reformei agrare vezi D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Academiei, București, 1975, p. 5-79.

2. Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Edit. Humanitas, București, 1992, p. 213; vezi și N. Păun și M. Stirbu, *Politica economică a României între primul și al doilea război mondial, în Dezvoltare și modernizare în România interbelică (1919-1939)*, Edit. Politică, 1988, p. 71-95.

3. Vezi Legea nr. 3237, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 65 din 21 iulie 1921.

4. Vezi *Monitorul Oficial* nr. 169 din 2 august 1929.

din structura Casei Centrale a cooperăției și împrumutării, și anume executarea lucrărilor prevăzute în Legea de împrumut și administrare a bunurilor mici ale statului, sunt preluate de noua instituție acum înființată, și anume Direcția aplicării reformei agrare, care din anul 1936⁵ se va intitula doar Direcția reformei agrare. În anul 1939 când Ministerul Agriculturii și Domeniilor primește o nouă organizare⁶, Direcția reformei agrare se transformă în serviciu aflat în structura Direcției Geniului Rural, formă sub care va funcționa până în anul 1944⁷.

Documentele create de această instituție din perioada anilor 1921 - 1944 reprezintă unul dintre cele mai complete și consistente fonduri arhivistice conservate la Arhivele Naționale cu privire la agricultura României în perioada interbelică. Însușind peste 24.600 de unități arhivistice, documentele aparținând acestui fond de arhivă au fost ordonate pe județe, alfabetic în cadrul fiecărei provincii, iar în interiorul județelor pe probleme sau pe corespondenți - aceasta și în funcție de modul în care actele au fost organizate inițial de către creatori⁸.

Ținem să atragem atenția asupra acestui masiv și valoros fond de arhivă, întrucât până în prezent acest material documentar-istoric a fost destul de puțin pus în valoare, iar pentru anumite județe, precum este și județul Sălaj aproape de loc. Informația documentar - istorică însumată în fonduri eminate de la instituțiile locale este astfel întregită în chip fericit de către datele cuprinse în această arhivă centrală, care reliefează atribuțiile instituției creatoare: aplicarea legilor și regulamentelor privind exproprierea și împrumutarea, efectuarea lucrărilor privind înstrăinarea bunurilor dobândite prin împrumut și cele privind administrarea proprietății funciare a statului, lichidarea operațiilor financiare ale proprietarilor expropriați, examinarea lucrărilor de validare cerute de proprietari.

Studierea unităților arhivistice cu privire la județul Sălaj, în număr de 622 din perioada anilor 1924 - 1943, permit cunoașterea în detaliu a acțiunilor întreprinse de autoritățile abilitate pentru exproprierea terenurilor arabile, fânețelor, pădurilor, pășunilor din întregul județ. Există date și referiri despre modul de întocmire a tabelelor de împrumut, plata proprietarilor pentru moșiile expropriate, stabilirea și urmărirea debitelor percepute țăranilor, împrumutarea țăranilor cu loturi de case, precum și a comunelor cărora li s-au afectat păduri sau izlazuri comunale.

În aceste dosare sunt numeroase plângeri individuale sau colective ale țăranilor neîmprumutați, care cereau pământ, petiții sau reclamații privind unele abuzuri sau nereguli săvârșite de organele cadastrale, hotărâri ale instanțelor judecătorești sau acte privind derularea unor procese, unele durând ani în șir.

În ansamblu aceste 622 de dosare atestă condițiile extrem de dificile în care s-a transpus în practică, în județul Sălaj, exproprierea unei mari suprafețe

5. Vezi Decretul-lege nr. 1986, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 255 din 2 noiembrie 1936.

6. Vezi Decretul-lege nr. 1565, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 82 din 6 aprilie 1939.

7. Vezi Decretul-lege nr. 1357, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 167 din 20 iulie 1944.

8. Vezi M. Rusenescu, V. Tatomir, *Direcția reformei agrare* (prezentare de fond) în *Revista Arhivelor*, nr. 2, anul VIII (1965), p. 205-216.

de pământ și darea acestuia pentru împrumut. Ele relevă că minuțiozitatea cu care s-au făcut aceste lucrări, măsurarea loturilor expropriabile, parcelarea loturilor convenite celor îndreptățiți, respectarea fazelor de lucru impuse de o legislație complicată, împotrivirea marilor proprietari au imprimat mersului lucrărilor de reformă un ritm lent, anevoios, care s-a prelungit, în unele cazuri, până în preajma celui de al II-lea război mondial sau în cazuri extreme chiar și mai mult. Astfel se explică prezența multor dosare ulterioare anului 1926, când reforma se declarase de guvernanți în linii generale încheiată, ce cuprind cereri ale unor locuitori îndreptățiți, văduve, orfani, invalizi, învățători, ale unor comitete școlare sau parohii bisericești, pentru a fi împrumutați cu terenuri de cultură, cu păduri și pășuni, cu locuri de casă. Pentru a da numai unele exemple, amintim în acest sens cererea colectivă a locuitorilor din comuna Bodia, din anul 1930 însoțită de corespondența aferentă⁹, cererile unor locuitori de a fi împrumutați cu terenuri în comunele Moiad, Sărvăzel, Chilioara, însoțite de actele doveditoare¹⁰, cererile locuitorilor din Berveni, Bodia, Pirul Nou, din anii 1931 - 1933, prin care se solicita împrumutarea bisericilor și școlilor lipsite de terenuri¹¹, cele ale parohiilor din comunelor Chechiș, Mincu precum și a penitenciarului din Zalău¹² sau cereri ale unor învățători din comunele Chieșd, Salacea, Someș Odorhei, Sărmășag și altele¹³.

Dosarele mai sus amintite, ca de altfel și alte multe similare, oferă sub aspectul conținutului o serie de date interesante pentru cunoașterea condițiilor de viață și starea materială a țăranilor, situația proprietății asupra pământului și o serie de particularități ale aplicării legii de reformă agrară într-un județ preponderent agricol, unde proprietatea era concentrată într-un procent ridicat, în mâinile unor mari proprietari, în majoritate optanți pentru cetățenia străină. Există informații care atestă că proprietarii unguri din județul Sălaj - ca de altfel din întreaga Transilvanie - ce optaseră pentru cetățenia ungară, au contestat hotărârile instanțelor care au decis asupra exproprierii pământurilor lor, nota comună a revendicărilor lor fiind aceea de a li se aplica un regim similar cu cel al proprietarilor cu domiciliul în România. Ei invocau Tratatul de pace de la Trianon (art. 63), care le dădea dreptul să opteze pentru cetățenia străină și pe acest temei motivau că acceptând cetățenia ungară nu pot fi tratați ca români absentești. Profund nemulțumiți de hotărârile instanțelor de judecată ale reformei agrare, optanții unguri s-au adresat guvernului maghiar, care la rândul său a ridicat chestiunea la Consiliul Ligii Națiunilor. Se impune a aminti aici rolul important jucat de Nicolae Titulescu în lămurirea opiniei publice că nu există nici un fel de contradicție între reforma agrară din România și tratatele de pace,

9. Arhivele Naționale Istorie Centrale, fond Reforma agrară din 1921, jud. Sălaj, dosar 32/1930, f. 1-22.

10. *Idem*, dosar 36/1930, f. 1-327.

11. *Idem*, dosarele 109/1931-1933, f. 1-60; 197/1932-1938, f. 1-127.

12. *Idem*, dosar 39/1930, f. 1-62.

13. *Idem*, dosarele 488/1936; 489/1936; 490/1936; 491/1936.

că prin legile de reformă nu se recursese la o confiscare a bunurilor cetățenilor maghiari, neexistând nici o diferență de tratament la expropriere între proprietarii maghiari și cei români, precum și strădaniile sale - în calitate de reprezentant al României la Liga Națiunilor - de a se ajunge la un acord între părți.

Deși la 27 mai 1923 în urma tratativelor de la Bruxelles se ajunge la un asemenea acord, la nici o lună de la semnare ministrul de externe maghiar îl dezaproabă, pretextând viciu de consimțământ. Astfel acordul de la Bruxelles nu a putut fi aplicat¹⁴. În anul 1927 conflictul optanților cu statul român a fost adus în discuția Tribunalului arbitral mixt româno-maghiar de la Paris. Lui i se adresează în acel an 345 de proprietari¹⁵.

În ce privește județul Sălaj, în fondul arhivistic pe care l-am semnalat, există un număr destul de însemnat de dosare ce cuprind corespondență referitoare la intentarea de procese statului român de către proprietarii unguri. Printre aceștia amintim pe Nicolae și Adalbert Banffy, posesori ai mai multor proprietăți¹⁶, Eltető, Akos, proprietară în comuna Ortelec¹⁷, Melinda Karoly, proprietară în comuna Căpleni¹⁸, Emeric Miskolzy, proprietar în comuna Șimian¹⁹, Iosif Degenfeld²⁰ ș.a.

În memoriile adresate Tribunalului mixt, aflate în copii la dosar, acești proprietari contestau de regulă hotărârile instanțelor, care au decis asupra exproprierii pământurilor lor, sau pretindeau un preț superior, mult exagerat, pentru pământul expropriat. Se anexează memoriilor o serie de acte în legătură cu exproprierea diferitelor proprietăți ca referate de plată pentru terenuri expropriate, fișe cadastrale, hotărâri ale comisiilor județene, ale comitetelor agrare și ale curților de apel.

Există, de asemenea, în acest fond de arhivă documente care relevă neconcordanța existentă în județul Sălaj între suprafețele ce trebuiau expropriate și cele necesare pentru a asigura îndreptățiților lotul tip maxim, considerat însă un minim pentru familia țărănească; modul de parcelare a terenurilor; condițiile în care se executau schimburile de terenuri; exercitarea dreptului de preempțiune de către stat asupra terenurilor diverșilor proprietari, care au încheiat contracte de vânzare-cumpărare în diferite comune din județul Sălaj. Mai amintim o suită de documente privind lucrările de ameliorare ale pădurii degradate din comuna Simian, efectuate în anii 1931 - 1932²¹, precum și cererile prin care mai mulți locuitori din comuna Ulmeni solicită a li se atribui terenuri neproductive din această comună pentru a le transforma în pământ arabil²².

14. Vezi D. Sandru, *op. cit.*, p. 117.

15. Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dosar 8, f. 86-87.

16. *Idem*, jud. Sălaj, dosarele 13-18/1928; 224-226/1932.

17. *Idem*, dosar 161/1931-1933, f. 1-67.

18. *Idem*, dosar 8/1926, f. 1-103.

19. *Idem*, dosar 240/1932, f. 1-23.

20. *Idem*, dosarele 48/1930, f. 1-6; 296/1933, f. 1-19.

21. *Idem*, dosar 111/1931-1932, f. 1-25.

22. *Idem*, dosar 462/1936-1937, f. 1 și urm.

Informațiile și datele prezentate mai sus permit o imagine de ansamblu asupra valorii documentar-istorice a fondului arhivistic “Reforma agrară din 1921”, fond puțin cercetat până în prezent. Studiarea sa va da posibilitatea aprofundării sau completării unor probleme generale sau de amănunt privitoare la cea mai mare reformă agrară din estul Europei din perioada interbelică, cu efecte deosebite în timp și anume înscrierea agriculturii României în ansamblu pe traiectoria unui progres notabil.

ARCHIVISCHE INFORMATIONEN ÜBER DIE DURCHFÜHRUNG DER BODENREFORM VON 1921 IM KREIS SĂLAJ (ZUSAMMENFASSUNG)

Im Archivbestand “Die Bodenreform von 1921”, einer der bedeutendsten und vollständigsten Bestände über die Landwirtschaft Rumäniens zwischen den Weltkriegen, der im Nationalarchiv aufbewahrt wird, befinden sich 622 archivische Einheiten, die sich auf die Durchführung der Bodenreform im Kreis Sălaj beziehen.

Die Untersuchung dieser Dokumente aus der Zeitspanne 1924-1943 gewährleisten die genaue Kenntnis der Handlungen, die im Kreis Sălaj im Bereich der Bodenreform durchgeführt wurden: die Expropriation der Ackerböden, Heuwiesen, Weiden, Wälder; die Arbeiten zur Parzellierung der Kulturböden; die Zahlung der Besitzer für die enteigneten Landgüter; die Festsetzung und die Beobachtung der Debets der Bauern, die zum Haus- und Bodenbesitzer gemacht wurden, und der Gemeinden, denen Weiden verteilt wurden.

Diese archivischen Informationen ergänzen die Daten aus den lokalen Archivbeständen über die größte Bodenreform aus dem Osteuropa zwischen den Weltkriegen, die die fortschrittliche Umwandlung der Rumänischen Landwirtschaft bewirkte.

CONSIDERAȚII PRIVIND REFORMA AGRARĂ DIN ANUL 1921 ȘI MINORITĂȚILE ETNICE DIN TRANSILVANIA

VIRGIL PANĂ

În momentul Unirii Transilvaniei cu România, repartitia proprietății funciare din această provincie purta încă amprenta secolelor anterioare când inegalitatea socială era asociată intim cu opresiunea națională a majorității populației.

Datele obținute prin recensământul maghiar din 1895, care nu îngloba însă decât 64,1% din suprafața provinciei, evidențiază faptul că proprietățile mai mari de 100 iugăre reprezentau circa 37 - 40% din suprafața totală a exploatațiilor agricole (în Transilvania, mare proprietate era considerată suprafața care depășea 100 iugăre, respectiv 57,5 ha). Acest recensământ nu înregistra însă proprietățile comunale ale sașilor din cele patru comitate constituite în *fundus regius* (Bistrița-Năsăud, Brașov, Târnava Mare, Sibiu), care reprezentau 38% din terenurile comunale din întreaga Transilvanie. De asemenea, era omisă marea proprietate constituită în interiorul posesorilor.

Marea proprietate funciară se afla în posesia a mai puțin de 700 latifundiari, a statului și a altor instituții, reprezentând, în 1910, în jur de 5.720.000 iugăre, sau 33% din întreaga suprafață agricolă a Transilvaniei. Marile exploatații particulare totalizau în jur de 3.565.000 iugăre, adică 20% din suprafața agricolă a provinciei. Ceva mai mult de 1/3 din marea proprietate (particulară și altele) era constituită din pământ arabil.²

Concentrarea unei părți însemnate a solului transilvan în posesia marilor proprietari avea, drept consecință, lipsa de pământ pentru țărani. Dezvoltarea capitalismului și descompunerea corespunzătoare a clasei țărănești au contribuit la formarea unui important contingent de țărani complet lipsiți de pământ sau cu pământ puțin, insuficient pentru a supraviețui.

1. Pentru detalii a se vedea: E. Petrini, *Reforma agrară*, în *România agricolă*, București, 1929; L. Vaida, *Relațiile agrare și situația țăranimii din Transilvania la începutul secolului XX*, în Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România 1904-1906*, București, 1961, p. 98; V. Liveanu, *Origine des clauses agraires de la Déclaration d'Alba Iulia et leurs conséquences pour l'évolution de la Grande propriété foncière*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, VII, 6, București, 1968, p. 1145-1172.

2. V. Liveanu, *loc. cit.*, p. 1147.

Conform amintitului recensământ, 591.485 exploatații agricole (80% din total) aveau o suprafață mai mică de 10 iugăre, deținând aproximativ 11,6% din suprafața solului transilvan. 152.695 exploatații (18 % din total) dispuneau de 10–20 iugăre, suficiente pentru o familie țărănească; aceste gospodării dețineau 11,8 % din suprafața agricolă a provinciei. Prin urmare, 88% din exploatațiile cu mai puțin de 20 iugăre dețineau o suprafață mai mică decât marea proprietate.³

Structura națională a marii proprietăți prezenta o inegalitate flagrantă între diversele naționalități ale Transilvaniei, elementul românesc, majoritar ca număr, fiind cel mai defavorizat. Conform recensământului maghiar din 1910, din totalul marilor proprietari care dețineau între 100 și 1000 iugăre, 58,4% erau maghiari, 20,2 % germani și alte naționalități și numai 24,1 % români. Latifundiarii (cu mai mult de 1000 iugăre) erau astfel reprezentați: 85,7% maghiari, 8,8% germani și alte naționalități și 5,5% români. Din totalul țăranilor care aveau în posesie mai puțin de 5 iugăre, românii reprezentau 70,5%, maghiarii 19,1%, germanii și alții 10,3%. Categoria țăranilor cu 5-10 iugăre era formată din 69,3% români și 18,8% maghiari. Elementul românesc ocupa un loc important (36,7%) printre țăranii înstăriți, inferioară totuși locului pe care aceștia îl dețineau în ansamblul populației rurale din Transilvania.⁴

Din analiza datelor prezentate rezultă că majoritatea marilor proprietari de pământ din Transilvania erau de naționalitate maghiară, în timp ce partea cea mai mare a țăranimii paupere și a proletariatului și semiproletariatului agricol era de naționalitate română.

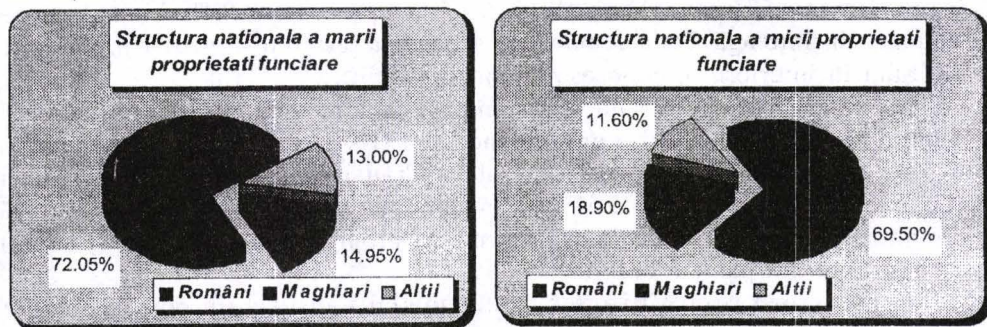

Figura 1

Inegalitatea economică existentă între țăranii români și cei maghiari, îndeosebi, nu se datora numai lipsei suportului financiar, necesar achiziționării de terenuri ci, în mod deosebit, inegalității de șanse ca urmare a piedicilor sistematice puse de autoritățile maghiare în calea ascensiunii economice a

3. *Idem*, p.1149.

4. L.Vaida, *op. cit.*, p.131; I.L.Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania*, București, 1931, p.28-29; V.Liveanu, *loc. cit.*, p.1150.

elementului românesc. O primă dovadă în acest sens îl constituie răspunsul Dietei ardeleni la Supplex-ul din 1791, conform căruia românii erau tolerați temporar pentru folosul obștesc, fiind cu totul și pentru totdeauna supuși ca muncitori proprietarilor de pământ. Lor nu li se puteau conferi drepturi și libertăți mai extinse decât cele pe care le aveau, fără a se "zgudui" Constituția și fără a se viola legile țării.⁵ Revoluția de la 1848 a înlăturat servajul, iobagii devenind liberi din punct de vedere juridic, proprietari ai loturilor urbariale care fuseseră anterior înscrise în registrul agricol în urma recensământului din anii 1818-1819.⁶ În momentul înscrierii acestor loturi în amintitul cadastru agricol, nobilii au reușit să-i inducă în eroare pe proprietarii acestora, sfătuindu-i să nu declare toată suprafața cultivabilă pentru a nu fi supuși unor impozite împovăraătoare și altor sarcini fiscale. În felul acesta, în 1849, țăranii s-au văzut expropriați de o parte din pământul nedeclarat anterior, asupra căruia aveau toate drepturile, acestea trecând în posesia *de jure* și *de facto* a nobililor. În această situație, foștii iobagi, spoliați de drepturile lor, s-au adresat justiției, acțiune care a generat procese interminabile.⁷

Admițând că înscrierea pământurilor care aparținuseră țăranilor români înainte de 1819 fusese marcată de greșeli și omisiuni, Móricz Miklós afirma, totuși, că împrăștierea efectuată de statul maghiar, în 1849, rezolvase în întregime problema agrară, astfel încât reforma românească nu a mai găsit pământ disponibil pentru exproprierile din regiunile locuite de români.⁸

Pentru a pune capăt proceselor provocate de împrăștierea din 1849, statul maghiar a intervenit prin mai multe legi promulgate între anii 1871-1876. Din acest "pachet" legislativ, cea mai nocivă pentru elementul românesc s-a dovedit a fi noua procedură de înscriere a pământului în registrele agricole care, printr-o serie de schimburi, a permis comasarea parcelelor dispersate, modalitate care s-a dovedit extrem de benefică pentru nobili care și-au reconstituit domeniile cu cele mai productive pământuri. Astfel se explică de ce țăranii dețineau pământurile de cea mai proastă calitate, cele mai defavorabil plasate din punct de vedere economic și geografic, defavorizate îndeosebi din punct de vedere al mijloacelor de comunicație și al debușeelelor. Prin această legislație, al cărui scop a fost consolidarea marii proprietăți, cât și prin procesele pe care le-a provocat, țăranii români, care într-o proporție de 98% proveneau din foști iobagi, s-au trezit despuiți de aproape 25% din pământurile cultivabile care le-au fost acordate, pe cale legală, în anii 1848-1849.⁹

5. Pentru detalii a se vedea Petre Poruțiu, *Situația juridică a proprietății imobiliare românești din nordul Transilvaniei*, în *Transilvania*, Sibiu, 1943, nr. 7 – 8, p. 553.

6. Lotul urbarial era suprafața de pământ exploatată de către țăranul iobag în schimbul unor prestații în natură datorate nobilului feudal.

7. Jacques Russu, *Quelques considerations sur la réforme agraire en Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1936, II, nr.3, p.371-392.

8. Móricz Miklós, *Az Erdélyi föld sorsa*, Budapest, 1932, p.54-55 sau versiunea în limba engleză *The Fate of Transylvanian Soil*, Budapest, 1934, p.24.

9. Ioan Iacob, *Chestia agrară în Ardeal*, Cluj, 1924, p.77.

Politica de maghiarizare promovată de Ungaria antebelică avea ca obiectiv principal slăbirea sistematică a elementului românesc și consolidarea celui maghiar. În această filozofie, posesia pământului a fost considerată cel mai sigur mijloc pentru atingerea acestui scop, fapt ce explică eforturile autorităților maghiare de obstrucționare a achiziționării pământului de către români. Această politică a debutat prin colonizările din 1880 care au fost finanțate de instituții de credit special create în acest scop: *Creditul funciar maghiar* (1871), *Creditul micilor proprietari* (1879), *Centrala tovărășiilor de credit* (1898), *Asociația regnicolă maghiară a institutelor de credit*, denumită și *Banca altruistă* (1911). La începutul secolului al XX-lea, acțiunea maghiară cunoaște o dinamică deosebită. Astfel, în 1909, ministrul agriculturii, Daranyi, a elaborat un proiect de lege care prevedea o subvenție de 10 milioane coroane anual, pe timp de 12 ani, pentru colonizări. Statul avea drept de preemțiune la licitarea oricărui teren scos la vânzare, pentru proprietățile care depășeau 50 iugăre. Începând cu anul 1912, Banca altruistă, cu un capital de 1.500.000 coroane, la care statul participa cu 8.000.000, a pus la dispoziția maghiarilor și germanilor, care doreau să se colonizeze în Transilvania, capital nelimitat, salvând în acest fel falimentarea unui număr de 840 proprietari care, devenind insolvabili, erau amenințați cu pierderea pământului.¹⁰

Schimbările din structura socială, intervenite ca urmare a dezvoltării capitalismului, au determinat, în același timp, o întărire a elementului românesc înstărit. Capitalul românesc ale cărui plasamente în industrie erau limitate de tot felul de îngrădiri ridicate de statul maghiar în calea emancipării economice a românilor, a fost valorificat în agricultură, cumpărându-se cu ajutorul lui o parte din pământurile scoase la vânzare de magnații maghiari ruinați. În această acțiune, un rol important l-a jucat Banca Albina, cu ajutorul căreia românii au cumpărat, între anii 1903-1911, 166.000 iugăre dintre care 96.000 arabile, restul păduri. Cea mai mare parte a pământului achiziționat pe această cale a intrat, însă, în posesia marilor proprietari români, țărănimea cumpărând mai puțin de 8% din suprafața amintită.¹¹

Proteste ale lui Tokayi László,¹² ale contelei Bethlen¹³ și ale altora care vedeau în această acțiune o relaxare a dominației maghiare în Transilvania l-au determinat pe ministrul ungar de resort să limiteze dreptul de cumpărare de terenuri în Transilvania, prin Ordonanța ministerială nr. 4.000/1917. Prin aceasta s-a introdus restrângerea circulației pământului, condiționându-se orice înstrăinare, închiriere sau arendare pe timp mai îndelungat de 10 ani, dacă acesta era situat în județele ardelenne, în special a celor locuite de români (Alba, Arad, Brașov, Caraș, Ciuc, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Maramureș, Mureș, Năsăud,

10. Dr. Ioan Luca Ciomac, *op. cit.*, p.18-22.

11. *Idem*.

12. Tokayi László, *Eladó ország*, Kolozsvár, 1913.

13. Grof Bethlen István, *Az oláhok birtokvásársai Magyarországon az utolsó öt évben*, Budapest, 1912.

Odorhei, Sălaj, Sătmăr, Tărnava Mică, Turda, Treiscaune), de aprobarea organelor anume instituite de Ministerul Agriculturii în înțelegere cu Ministerul de Interne. Aprobarea putea fi și refuzată, lucru pe care l-au pățit, în majoritatea cazurilor românii, pe motivul că înstrăinarea, închirierea sau arendarea aduceau prejudicii interesului public. Faptul că ascuțișul acestor măsuri era îndreptat, în primul rând, împotriva românilor este evident, pe de o parte, prin enumerarea județelor pe al căror teritoriu se aplicau, iar pe de altă parte, din dreptul acordat ministrului agriculturii de a desemna alt cumpărător în locul celui care cumpărase prin bună învoială sau prin licitație.¹⁴

Ca urmare, evoluția naturală a proprietății funciare a fost deturnată de la cursul său firesc în detrimentul românilor care constituiau populația majoritară. Din punctul de vedere al repartii pământului pe naționalități, în 1910: 2.574.922 agricultori români aveau în posesie 3.598.669 iugăre, revenind, în medie, 1,39 iugăre de persoană, iar 1.832.362 agricultori de alte naționalități erau proprietarii a 11.293.318 iugăre, revenind fiecăruia, în medie, 6,18 iugăre.¹⁵

O situație asemănătoare rezultă din examinarea proprietății statului și a bisericilor.

În timp ce în județele secuiești și în cele colonizate cu germani, statul maghiar deținea suprafețe nesemnificative (2 iugăre în Ciuc, 45 iugăre în comitatul Treiscaune, 377 iugăre în Odorhei, 71 iugăre în comitatul Brașov, 4.354 iugăre în Bistrița-Năsăud), în schimb, în comitatele cu majoritate țărănească de naționalitate română, proprietatea de stat prezenta o extindere apreciabilă (525.187 iugăre în Maramureș, 377.028 iugăre în Caraș-Severin, 148.757 în comitatul Hunedoara, 55.831 în Turda-Arieș, 43.175 în comitatul Făgăraș și 38.040 iugăre în Alba).¹⁶ În această situație, statul maghiar era perceput de către țărani români într-o dublă ipostază: ca instrument al opresiunii naționale și sociale, în același timp.

La fel de semnificativă se dovedește și analiza repartii proprietăților care aparțineau bisericilor. 47,8% din patrimoniul funciar ecleziastic se afla în dotarea Bisericii catolice, din care 38,6% se găsea în județul Bihor. Bisericile evanghelică, reformată și unitariană dețineau, respectiv, 6,1%, 2,2% și 2% din total. Biserica greco-catolică deținea 30,6%, în timp ce Biserica ortodoxă doar 10,7%. Din întreaga proprietate a celei din urmă, 52% era situată în Banat și aparținea, în mare măsură, bisericilor sârbești. Astfel, 52% din fondul funciar ecleziastic se găsea în proprietatea bisericilor maghiare (romano-catolică, calvină și unitariană). Opresiunii sociale i se asociau, în acest caz, privilegiile naționale și religioase.¹⁷

14. Pentru detalii vezi Petre Poruțiu, *loc. cit.*, p.551-582.

15. Jacques Russu, *loc. cit.*, p.368; a se vedea și Gh. Hristodol, *Agricultura României între primul și al doilea război mondial*, în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939*, București, 1988, p.139-172.

16. I.L.Ciomac, *op. cit.*, p.40-41.

17. V.Liveanu, *loc. cit.*, p.1151.

În urma acestor sumare considerații, se poate aprecia că marea proprietate funciară din Transilvania antebelică și, implicit, raporturile socio-economice generate de aceasta împiedicau dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură, agravau situația materială a țăranilor români și de altă naționalitate, menținea sistemul opresiunii naționale, toate împreună constituind un serios obstacol în calea progresului general. În consecință, prezența chestiunii agrare în programul de la Alba Iulia, așezată printre “principiile fundamentale ale noului stat român”, constituia reflexul anacronicelor realități istorice care trebuiau înlocuite, a necesităților sociale prezente.

Odată Unirea realizată, reforma agrară înscrisă în *Rezoluția* de la Alba Iulia devenea parte inseparabilă a reformei agrare din întreaga Românie.

Ducerea la îndeplinire a hotărârii luate de Marea Adunare Națională a fost mandatată Marelui Sfat Național care, la rândul său, a transferat această sarcină Consiliului Dirigent. În temeiul art.5 al Decretului-lege nr.3632/25 decembrie 1918, privitor la instituirea serviciilor publice în Transilvania – care preciza misiunea Consiliului Dirigent de a prezenta în cel mai scurt timp, pentru zona sa de competență, proiectul de reformă electorală pe baza votului universal și proiectul de reformă agrară și, în conformitate cu punctul 5 al art. III din *Rezoluție*, guvernul provizoriu al Transilvaniei, după lucrări pregătitoare (conscrierea moșilor și a celor îndreptățiți la împrumut) a întocmit proiectul de decret pe care l-a dat publicității și l-a supus spre discutare și amendare în trei “anchete”: la Alba Iulia, cu proprietarii români; la Sibiu cu proprietarii sași și la Târgu-Mureș, cu ungurii.

Pentru a se evita o catastrofală scădere a producției, în condițiile tulburi ale epocii respective, și pentru a capta și calma curențele extremiste impulsionate de realitățile din Rusia, Ungaria și Germania, concomitent cu pregătirea terenului legislativ, Consiliul Dirigent i-a obligat pe proprietarii pământului care urma să fie expropriat ca, în cazul imposibilității exploatării suprafețelor respective, să le dea, în mod provizoriu, în arendă țăranilor constituiți în obști țărănești (*Arenda forțată*, Ord.82/A 1918). În virtutea acestei ordonanțe au fost arendate: 154.136 iugăre, în 1919, 770.881, în 1920 și 1.304.201 iugăre, în 1921.¹⁸

În urma amintitelor discuții avute cu proprietarii români, maghiari și germani, la 10 septembrie 1919 a fost promulgat Decretul-lege nr.3911 care, prin art.1, stabilea principiile exproprierii și dreptul statului de expropriere pentru următoarele cauze de *utilitate publică*:

1. Pentru creșterea, completarea și integrarea economică a proprietăților rurale țărănești;

18. Jacques Russu, *loc. cit.*, p.377; Agrigoroaiei Ion, *De la decretul legi de expropriere, din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921*, în *AȘui*, 27, Iași, 1981, p.69-80; Marcel Știrban, *Legislația agrară privind arendările forțate în anii 1919-1921 din Transilvania*, în *Marisia*, 5, 1975, p. 283-312; Marcel Știrban, Gheorghe Iancu, *Documente privind legislația agrară din 1919-1920, referitoare la Transilvania*, în *R.A.*, 1976, nr.1, p.28-35.

2. Pentru intensificarea economiei rurale, păstrându-se sau înființându-se, după împrejurări, proprietăți mijlocii și ferme model;
3. Pentru încurajarea industriei naționale, păstrându-se terenuri pe seama existentei sau viitoarei industrii;
4. Pentru ridicarea nivelului de trai în orașe și în centrele miniere, industriale și balneare, rezervându-se terenuri în vederea creării de mici gospodării pentru muncitori și alți locuitori cu mijloace modeste de trai.¹⁹

În virtutea acestui decret au fost expropriate proprietățile absenteiștilor, ale străinilor, proprietățile date în posesie după 1 noiembrie 1917 prin Ordonanța 4000 a fostului regim maghiar, proprietățile mai mari de 30 iugăre care au fost lucrate în arendă mai mult de 12 ani în perioada 1900-1918, proprietățile mai mari de 200 și 500 iugăre. Dacă proprietarul avea un copil student la facultatea de agronomie și acesta declara că după terminarea studiilor se va dedica agriculturii, respectivul proprietar avea dreptul la încă 500 iugăre. Exproprierea s-a făcut pe baza declarației proprietarului, iar țăranii erau obligați la despăgubirea acestuia.

Moșiile mai mari de 200, 300 și 500 iugăre au fost expropriate în funcție de densitatea mare, mijlocie și mică a populației din zona respectivă. În regiunile cu populație densă se puteau expropria, cu avizul Comitetului Agrar, moșiile cu peste 100 iugăre, iar în cazul izlazurilor, cele care depășeau 50 iugăre.

Spre deosebire de motivația care a stat la baza expropriierilor din vechea Românie, *pentru cauză de utilitate națională*, Legea de reformă agrară din Transilvania folosește sintagma *pentru cauză de utilitate publică*, urmărind, prin această diferențiere, sublinierea intenției legiuitorului de a îngloba în prevederile acestui act juridic și interesele minorităților etnice.

În asemenea condiții, lovitura pe care a primit-o aristocrația maghiară prin reforma agrară din România a fost mult mai ușoară decât s-ar crede. *“Decăderea economică a aristocrației-scria Turnovszky Sándor - nu a avut proporții atât de tragice cum părea la început și cum a fost trâmbițată în întreaga lume de către presa maghiară. Marile domenii ale magnaților, la data anunțării reformei agrare, erau înscrise pe numele a mai multor persoane; astfel, suprafețele lăsate prin lege fiecărui proprietar în parte au constituit proprietăți foarte respectabile. Pe urmă, moșierul avea dreptul de a desemna el partea din moșie care urma să fie expropriată. și, în acest fel, firește, pe mâna țăranilor îndreptățiți la împroprietărire au ajuns pământurile cele mai lipsite de valoare, în timp ce partea rodnică a moșiei a rămas în stăpânirea moșierului. Astfel, au rămas în Transilvania și după reforma agrară destul de multe moșii de 4-5-600 iugăre de calitate întâi, dar au rămas și câteva moșii de 1000 de iugăre”²⁰*. Un ajutor

19. Pentru detalii vezi și Petre Poruțiu, *Principiile exproprierii în reforma agrară, în Transilvania*, Sibiu, 75, 8-9, 1944, p.614-638.

20. Turnovszky Sándor, *A társadalom, în Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936*, Cluj, 1937, p.28.

semnificativ l-au primit marii latifundiaari maghiari și din partea politicianilor corupți din România interbelică. *“Deputații și senatorii deveniseră, în foarte multe cazuri, simpli samsari, care își exploatau demnitatea lor publică pentru a servi fără nici o rezervă și fără nici o rușine clienții, în contul și în contra Statului – așa cum aprecia, în 1928, Onisifor Ghibu. Mai ales în noile provincii - continua acesta - au fost nenumărate cazuri în care “reprezentanți ai națiunii”- și nu numai localnici, ci adeseori tocmai cei din Capitală, cu legături și influențe mari - au intervenit ca avocați, ca procurori sau ca însărcinați, pentru scutirea de sub expropriere a conților și baronilor unguri revizionști...”*²¹

Analizarea cu deosebită atenție a decretului evidențiază faptul că la baza operei de reformare a structurii fondului funciar al Transilvaniei nu a stat ideea fixă de a se crea gospodării țărănești cu orice preț, în limitele unor anumite forme și întinderi-tip. *Reforma agrară din Transilvania a ridicat pământului caracterul de rentă și, ținând seama de mijloacele și capacitatea de muncă a foștilor proprietari, le-a lăsat atât pământ cât puteau exploata în regie proprie, iar plusul l-a oferit acelor care îl munciseră în trecut cu brațele lor.* Proprietatea mare a fost fixată, în general, la 500 iugăre cadastrale pământ cultivabil, cifră stabilită în funcție de circumstanțele economice și agricole specifice fiecărei zone a provinciei în cadrul planului general de reorganizare și consolidare economică a țării, iar în cazuri concrete cuantumul putea fi modificat în sus sau în jos. Pentru o agricultură intensivă, într-un mediu cu tendințe de industrializare crescândă, întinderea de 500 iugăre a fost considerată suficientă, uneori chiar prea mare. Aceste considerații au determinat formularea regulii care îngăduia, în cazuri specifice și concrete, exproprierea până la 200 iugăre și, în cazuri excepționale, și sub această limită. În felul acesta, locul marii proprietăți, situată în ținuturi unde, față de nevoile întregii populații nu puteau să primeze interesele individuale în fața celor colective, urma să fie luat de exploatațiile agricole mijlocii și de fermele model, fără ca echilibrul proprietății rurale și posibilitățile de culturi agricole sistematice să fie compromise. Restrângerea proprietății mari și reducerea ei la proprietatea mijlocie și mică trebuia compensată, cum s-a și întâmplat de altfel, prin valorizări mai favorabile ale produselor agricole pe piețele centrelor industriale care, la rândul lor, urmau să fie alimentate cu capitalurile formate din prețul pământului expropriat, plasate în industrii cu o rentabilitate superioară celei din agricultură.

Suprafețele expropriate au fost repartizate celor îndreptățiți în ordinea prevăzută de lege: 1. Invalizilor, văduvelor și orfanilor de război capabili să lucreze pământul; 2. Agricultorilor care nu posedau pământ; 3. Celor a căror proprietate era mai mică decât lotul-tip fixat pentru județul respectiv; 4. Altor îndreptățiți. Lotul-tip putea varia între 1 și 7 iugăre.

21. Onisifor Ghibu, *La o răscruce a vieții mele. Un bilanț și o mărturisire*, Cluj, 1928, p.5.

Prețul terenului primit în posesie era achitat de stat, care acorda o rentă perpetuă persoanelor juridice, iar persoanelor particulare o rentă de 5%, amortizabilă în 50 de ani. Cel împrumutat achita doar jumătate din prețul lotului primit, restul fiind completat de către stat, pentru a se facilita, astfel, achiziționarea utilajului agricol necesar.

Sume considerabile din totalul rentei de expropriere au intrat în posesia absenteiștilor care, în virtutea art.61 din Tratatul de la Trianon, se declaraseră optanți. Până în anul 1930, statul român plătise deja titluri de rentă în valoare de 138.519.537 lei unui număr de 19 optanți unguri din totalul celor 345 din Transilvania. În aceeași perioadă, latifundiarul Banffy Miklós primise 13.234.800 lei pentru moșiile Băița, din județul Mureș, Babița, Odești, Orțița, Corni, Cehu Silvaniei, Horvatu Român, Oarța de Jos, Oarța de Sus, Inău și Benesat, din județul Sălaj.²² Aceste sume considerabile au fost, aproape fără excepție, scoase din țară, sub formă de capital, de către beneficiarii lor.

Pe timpul desfășurării reformei agrare, țărani din regiunile foarte populate au fost colonizați în zone mai puțin dense din punct de vedere demografic, cu pământ excedentar. Până în 1931, 42.748 iugăre au fost distribuite unui număr de 4.271 familii de coloni, în loturi de 7, 8, 10, 12 iugăre. Pentru organizarea gospodăriilor, aceștia au primit din partea statului un sprijin financiar a cărui valoare se ridica, în 1931, la 197 milioane lei.²³ În 1925, Ministerul Agriculturii și Domeniilor constituise *Fondul pentru colonii unguri* pe care l-a alimentat cu un credit extraordinar în valoare de 28.350.000 lei. Pentru cei expropriați definitiv, pe baza art. 10 din Legea agrară pentru Transilvania, Consiliul de Miniștri aprobase, în același an, suma de 700.000 franci elvețieni.²⁴

După datele puse la dispoziție de Casa Centrală a Împroprietăririi, până la 1 ianuarie 1929, dată la care se considera, în general, încheiată etapa de punere în posesia pământului a celor îndreptățiți la împrumut, s-au dat în stăpânirea țăranilor 632.923.000 iugăre, din care 300.196.000 prin împrumut definitiv și 322.727.000 prin arendă. Din numărul total al celor înscrși în tablourile de împrumut (454.673 familii din care: 337.082 familii de români și 117.591 familii de minoritari) au primit pământ: 212.803 familii de români, adică 46,80% din numărul total și 63,13% din numărul românilor îndreptățiți; 45.628 familii de maghiari, adică 10,03% din total și, respectiv, 38,80% din numărul minoritarilor înscrși; 15.934 germani, sași și șvabi, adică 3,5% din total și, respectiv, 13,5%; 6.314 alte minorități, adică 1,38% și, respectiv, 5,3%.

După suprafața loturilor-tip, au primit: câte 1 iugăr 67.228 familii; 2 iugăre 83.987;

22. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capitaluri ale moșierimii*, în A.I.I.A., Iași, XXI, 1984, p.279, nota 34.

23. Până în 1928 se stabiliseră în: județul Arad, 1206 coloniști; în județul Bihor, 877; în Sălaj, 707; în Satu Mare, 613; în Timiș-Torontal, 1177 (Emil Petrini, *Reforma agrară, în Transilvania, Banatul Crișana și Maramureșul*, București, 1929, vol.I, p.313).

24. *Viitorul Mureșului*, Târgu-Mureș, 15 noiembrie 1925.

3 iugăre 68.557; 4 iugăre 43.980; 5 iugăre 14.745; 6 iugăre 999; 7 iugăre 1.183.²⁵

Tabelul 1

*Repartiția proprietății funciare din Transilvania înainte
și după reforma agrară din 1921*

Categoria proprietății	Suprafața (în ha)		După reformă	% din suprafața totală
	Înainte de reformă	% din suprafața totală		
1 – 10 ha	2.536.738	34%	4.200.547	56,45%
10 - 100 ha	2.153.117	29%	2.153.117	28,94%
peste 100 ha	2.751.457	37%	1.087.648	14,61%
TOTAL	7.441.312	100%	7.441.312	100,00%

Tabelul nr.1 evidențiază restructurarea repartiției proprietății funciare din Transilvania ca urmare a reformei agrare din 1921. Astfel, suprafața proprietăților țărănești mai mică de 10 ha a cunoscut o creștere apreciabilă, de la 34% la 56,45%, în timp ce marea proprietate care, înainte de reformă, ocupa 37% din suprafața totală, după reformă nu mai reprezenta decât 14,61%. Totodată, trebuie remarcat că în celelalte provincii istorice ale României, procentajul marii proprietăți era mult mai redus, îndeosebi în vechiul Regat unde aceasta nu depășea 7,75%; în Basarabia, 8,43% și în Bucovina, 7,71%.

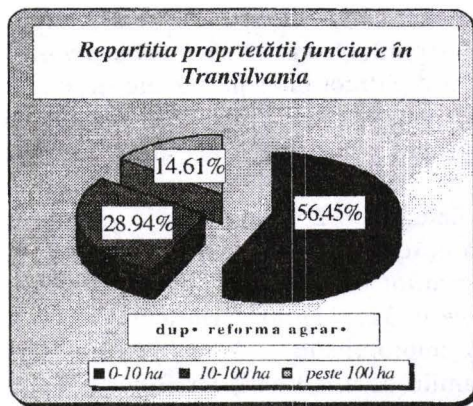
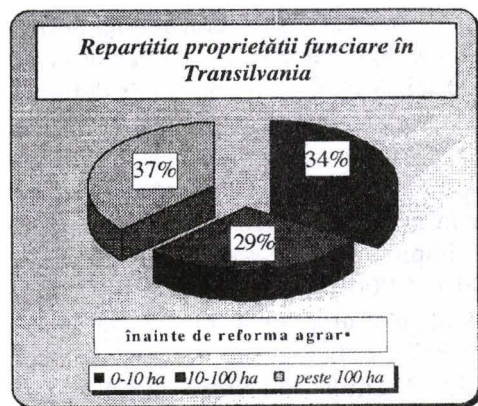

Figura 2

Dacă analizăm structura națională a proprietății funciare din Transilvania antebelică comparativ cu cea stabilită în urma schimbărilor intervenite în natura acesteia, ca urmare a reformei agrare din anul 1921, obținem următoarea situație:²⁶

25. Emil Petrini, *loc. cit.*, p.310.

26. Valorile au fost stabilite în urma analizei datelor privind populația rurală a Transilvaniei, oferite de recensământul regional 1919, publicate în *Buletinul statistic al României*, editat de Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, nr.2/1923, p.50-53 și de *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol.II, București, 1938, f.L-LI, LVIII-LIX; pentru punctul de vedere maghiar a se vedea MórícZ Miklós, *op. cit.*, p.179-180.

Tabelul 2

Înainte de reformă (1919)					
Naționalitatea	Numărul populației rurale		Suprafața deținută (în iugăre)		Media pe un agricultor
	Cifre	%	Cifre	%	
Români	2.702.599	62,17	3.598.669	24	1,33
Minoritari	1.644.136	37,83	11.335.172	76	6,89

După reformă (1930)					
Naționalitatea	Numărul populației rurale		Suprafața deținută (în iugăre)		Media pe un agricultor
	Cifre	%	Cifre	%	
Români	2.873.340	62,6	6.598.969	44,02	2,29
Minoritari	1.716.660	37,4	8.355.172	55,98	4,86

Reprezentarea grafică a acestor valori constituie o imagine elocventă a neseriozității afirmațiilor cu tentă revizionistă care au sesizat, la epoca respectivă, Comunitatea internațională despre distrugerea și ruina proprietăților agricole aparținând minorităților și despre nedreptățirea populației agricole de altă etnie decât cea română, în procesul de împroprietărire.

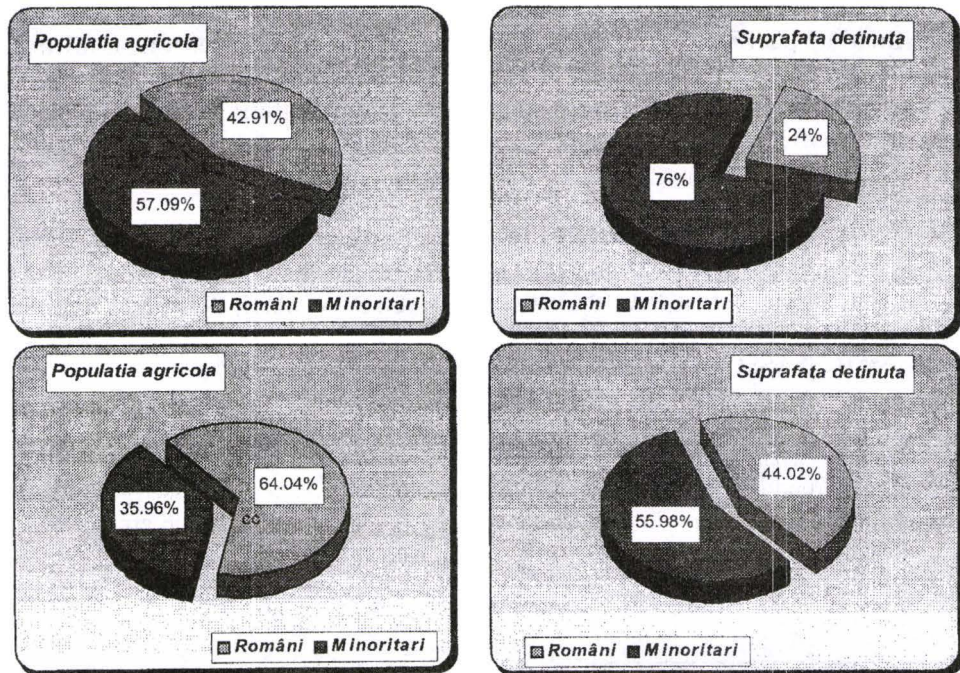

Figura 3

Un exemplu concludent demn de invocat în acest sens îl poate constitui analiza situației proprietăților mijlocii, mari și latifundiare din județul Mureș, unitate administrativă emblematică pentru chestiunea pusă în discuție, atât prin diversitatea structurii naționale (români, maghiari, germani, evrei, etc.), cât și prin raportul demografic existent între elementul românesc și cel minoritar (43% români și 57% minoritari, în 1919).²⁷

Tabelul 3

Categori proprietății	Români		Maghiari		Germani		Evrei	
	A	B	A	B	A	B	A	B
25 - 50 ha	181	6.068,84	179	6.244,21	38	1.320,94	6	206,29
50 - 100 ha	57	3.956,93	78	5.351,28	22	1.492,48	3	234,26
peste 100 ha	31	22.992,96	78	56.438,94	4	1.860,57	9	11.877,24
TOTAL	269	33018,73	335	68014,03	64	4673,99	18	12317,79

A = număr proprietăți

B = suprafața deținută

Din tabloul prezentat se desprinde faptul că 269 proprietari români (39,2% din total) dețineau, la nivelul anului 1927, 33.018,73 ha (27,9% din totalul suprafeței aferentă acestor categorii de proprietăți), iar 417 proprietari minoritari (60,8% din total) dețineau 85.005,81 ha (72,1% din suprafață)

Chiar dacă datele prezentate pot fi suspectate de o anume doză de aproximație, specifică, de altfel, oricărui recensământ, se poate, totuși, afirma că și după aplicarea reformei agrare românești, partea cea mai mare a fondului funciar al Transilvaniei a rămas tot în posesia minorităților etnice, iar media deținută de un agricultor minoritar, de două ori și ceva mai mare decât cea deținută de un agricultor român, spulberă orice afirmație privind *caracterul național* al reformei agrare din Transilvania.

BETRACHTUNGEN ÜBER AGRARREFORM AUS DEM JAHR 1921 UND DIE ETHNISCHEN MINDERHEITEN AUS SIEBENBÜRGEN (ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser empfiehlt der Aufmerksamkeit einige eigenen Betrachtungen über Wirtschaftliche-und nationale Struktur aus Siebenbürgen vor und nach dem Agrarreform aus 1921 an.

Auf Grund der Rumanischer und ungarischen Statistik, der Verfasser gelangt an die Schlussfolgerung dass sowohl vor der-als auch nach der Agrarreform, die grösste Teil des Grundbesitzes aus diesem historischen Gebiet mit Rumanischer Mehrheit, in dem Besitz der Minderheiten gebleiben ist.

27. Arhivele Naționale - Direcția Mureș, fond *Reforma agrară în județul Mureș*, dosar 320/1927, f. 10-15.

AGRICULTURA, PREOCUPARE DE BAZĂ A JUDEȚULUI SĂLAJ, OGLINDITĂ ÎN PRESA SĂLĂJEANĂ INTERBELICĂ

GABRIEL VASILIU

În cei aproximativ 40 de ani, cât a durat acest fenomen nefast, nu cu puține victime, cunoscut de noi toți sub numele de colectivizare, s-a realizat, așa cum s-a realizat, doar economic și administrativ, pentru că în concepția oamenilor, proprietatea individuală era mereu prezentă. Am mai spus, cu alte ocazii, toate localitățile (în număr de 289) din acest județ, în configurația actuală, au fost cercetate pentru "Tezaurul toponimic al României". În cele peste 80 de localități, anchetate de noi, discutând cu subiecții, unii născuți la început de secol, alții ceva mai tineri, când indicau numele de locuri (toponimele), care știm au o importanță aparte în lexiconul fiecărei limbi, făceau deseori trimeri la numele proprietarului.

Cultivarea pământului, creșterea vitelor, viticultura, pomicultura a constituit activitatea de bază a locuitorilor acestui județ. În 1940, înainte de Dictatul de la Viena, Sălajul istoric avea 519.919 hectare, din care 48% era suprafață arabilă (250.043 h). Marea proprietate deținea 14,9%, iar mica proprietate 85,1%. Fără să intrăm în jocul cifrelor, amintim pe cele mai semnificative. Alături de cele 250.000 de hectare intrate în circuitul arabil mai sunt menționate 80.360 ha - păduri, 65.572 ha - pășuni și 48.884 ha fânețe naturale. Pe locul unu la cereale cultivate se situează grâul, urmat de porumb, secară, ovăz; la plante alimentare ordinea este: cartoful, varza, ceapa. Încheiem cu pomii fructiferi; în actele fiscale erau înregistrați: 294.729 de pruni, 123.783 meri, 55.000 nuci și 6.692 ha de viță de vie. Toate aceste date au fost publicate în revista *Țara Silvaniei* care avea ca redactori responsabili pe Leontin Ghergariu și Grațian C. Mărcuș. Concluzia autorului este mai mult decât concludentă "...pământul județului prin hărnicia plugarilor, care îl lucrează produce bunuri de mare valoare pentru economia naturală"¹.

Imediat după 1920, oficialitățile județului și-au dat seama că specificul economic al acestei regiuni este și, va fi mult timp, agricultura. Presa timpului nu putea să nu se implice. Apar mai multe ziare a căror nume este mai mult decât semnificativ: *Foaia Plugarului*, *Plugarul*, *Plugul*, *Poporul sălăjean*.

1. Ion Rădulescu, *Agricultura în Sălaj*, în *Țara Silvaniei*, Zalău, 1940, p. 57.

Înainte de a parcurge, pe scurt, zierele timpului, e cazul să amintim numele celor care au dat viață acestor publicații: Victor Pop, Emil Lobonțiu, Tănase Pușcă, Victor Gheție, Leontin Ghergariu, Grațian C. Mărcuș, Ioan Mango, Gh. Matieșanu, R. Roșca, Gh. Pop, N. Făttu, George Sabou și lista poate fi completată. Dacă am amintit numele redactorilor, e cazul să amintim și publicațiile: *Sălajul* - foaie politico-culturală, *Gazeta Sălajului* - organ cultural și informativ, *Foaia plugarului* - publicație de propagandă culturală, economică și de informațiuni a Camerei de Agricultură, *Gazeta Nouă*, *Steaua* - gazetă politico-națională-culturală, *Țara Silvaniei*, *Plugul* - organ social-cultural, *Poporul sălăjean* - foaie culturală, economică și națională, *Redeșteptarea* - organ politic, cultural și economic, *Gazeta de Duminecă*, *Plugarul* - sfetnic al poporului român de la sate (toate acestea au apărut la Zalău sau la Șimleu Silvaniei). Am lăsat la final *Gazeta oficială a județului Sălaj* care s-a tipărit o lungă perioadă (1919 - 1938) avându-l ca redactor pe Cornel Sima, prim-notar și, poate și azi constituie un model de prezentare a legislației într-un periodic de largă circulație.

În majoritatea acestor publicații vom întâlni articole încadrate la: rubrica economică a Camerei Agricole, Plugarii și bugetele comunale, asociația "Buni gospodari", acțiunea silvică, acțiunea viticolă, acțiunea zootehnică, sfaturi pentru plugari (arătura de toamnă, rolul corporației, prețul grâului) toate având un scop major "să fie agricultura pregătită practic și economic².

Realizările de vârf sunt relatate cu mândria localnicului de exemplu în materialul "Expoziția zootehnică din Șimleu Silvaniei"³, ce a avut loc în 1925.

Nu de puține ori se puteau citi articole în care se lua atitudine față de nedreptățile la care erau supuși truditorii pământului. "*E într-adevăr dureros, cum după 20 de ani de la Unire, nu se vede aproape de loc nici o îmbunătățire în ramura agricolă a poporului român, deși s-au cheltuit sume considerabile de Ministerul Agriculturii*"⁴.

Ar fi greșit să credem că numai în Sălaj am asistat la această politică; în toate periodicele din toată țara întâlnim acest subiect, dar fiecare a avut specificul său local. Un lucru este cert, presa sălăjeană, fie că a abordat probleme economice, fie probleme agricole sau culturale, prin condeiele sale le-a abordat cu seriozitate, având ca scop final rezolvarea lor; dar, mai mult ca sigur, influențate de principiile ASTREI, informația și educația practică au avut prioritate. și în timpurile mai bune sau mai puțin bune, inginerul N. Făttu, un specialist în agricultură, cu multe pagini redactate remarca: "*Viața plugarului este un continuu lanț de suferințe și răbdare spre mai bine*"⁵.

2. *Foaia plugarului*, Zalău, 1929, nr. 4-5.

3. ***, *Expoziția zootehnică din Șimleu Silvaniei*, în *Meseșul*, Zalău, nr. 20/1925.

4. I.M. Săteanu, *Să fie ajutați micii agricultori români*, în *Gazeta Sălajului*, Zalău, nr.2/1938

5. N. Făttu, *Iubiți plugari*, în *Foaia Plugarului*, Zalău, nr. 1-2/1931.

**AGRICULTURE – PRINCIPAL OCCUPATION OF SĂLAJ –
AS IT WAS SEEN IN INTERBELIC PRESS OF SĂLAJ
(SUMMARY)**

The subject “Agriculture“ was permanently in interbelic press of Sălaj.

The articles contained many discussions about this problem. In the meantime, they tried to offer solutions.

ATITUDINEA LUI IULIU MANIU FAȚĂ DE REGIMUL TOTALITAR INSTAURAT DE REGELE CAROL AL II-LEA (1938 - 1939)

CONSTANTIN I. STAN

După alegerile din decembrie 1937, care s-au încheiat cu înfrângerea guvernului condus de Gheorghe Tătărescu, fără a ține seama de voința exprimată de națiune, Regele Carol al II-lea a dus la putere un cabinet personal prezidat de Octavian Goga, în ciuda faptului că Partidul Național Creștin a câștigat numai 9,15% din voturi și avea un program antisemit pronunțat. Suveranul a folosit de fapt partidul condus de O. Goga și A. C. Cuza drept un tampon împotriva Gărzii de Fier și a Partidului Național Țărănesc care, din motive diferite se opuneau instaurării dictaturii personale a monarhului¹. Carol și-a dat seama că noul cabinet va fi de scurtă durată datorită inexistenței unei majorități parlamentare și a poziției sale antisemite, netezind drumul regelui spre un regim totalitar. El recunoaște de altfel în jurnalul său: "după aceia voi fi liber să pot lua măsuri mai forte, măsuri care să mă descătușează, atât țara, cât și pe mine, de tirania atât de nepatriotică a meschinelor interese de partid"².

Noul guvern Goga - Cuza a instituit regimul cenzurii presei, fiind interzise marile cotidiene *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta*. Au fost adoptate, de asemenea, o serie de legi antievreiești³. Cu acordul regelui acest cabinet a început o campanie furibudă în contra mișcării legionare, fapt care a determinat pe Corneliu Zelea Codreanu să retragă la 8 februarie 1938 Partidul Totul pentru Țară pe care îl conducea, din campania electorală.

¹ I. Scurtu, în *Studii*, tom. 20, nr.1/1967, p.157; Kurt W. Treptow în *Colocviul român - american. Cetrocenii în istorie 15 - 17 iulie 1993*, București, 1994, p.115.

² Carol al II-lea, *Regele României. Însemnări zilnice 1937 - 1951*, Ediție de Viorica Moisuc, N. Raus, București, 1995, p.134.

³ A. Călinescu, *Însemnări politice 1916 - 1939*. Ediție de A. Gh. Savu, București, 1990, p.365; P. Shapiro, în *Canadian American Slavic Review*, nr.1/1974, p.45-48; Gh. T. Pop, *Caracterul antinațional și antipouar al activității Partidului Național Creștin*, Cluj Napoca, 1978, p.182-183; Cea mai dură lege antievreiască se referea la revizuirea cetățeniei și a fost elaborată la 21 ianuarie 1938 (*Evreii din România între anii 1940 - 1944. I. Legislația antievreiască*, București, 1933, p.30 - 31, doc.1).

Asigurat din interior, beneficiind de sprijinul puterilor aliate și neutralitatea binevoitoare a unor cercuri politice din Germania, Carol al II-lea a trecut la acțiune. În noaptea de 7 - 8 februarie 1938, sub motivul imposibilității colaborării pe mai departe cu gruparea cuzistă, Armand Călinescu și Ion Gigurtu la cererea monarhului și-au înaintat demisiile din guvern pentru a determina prăbușirea cabinetului. Cu prilejul unui dejun al miliardarilor organizat la 9 februarie 1938, cercurile industriale și financiare din jurul lui Carol au decis instaurarea dictaturii sale personale. Ultimele măsuri au fost perfectate în aceeași zi într-o consfătuire convocată de Carol la Palat cu participarea lui A. Călinescu, Gh. Tătărescu și Ernest Urdăreanu⁴.

După numai 44 de zile de existență, guvernul Goga - Cuza s-a prăbușit, iar convocarea alegerilor parlamentare a fost anulată. Deși unii colaboratori politici i-au cerut să reziste⁵, Goga a acceptat să cedeze puterea, iar la 10 februarie 1938 a fost constituit un guvern de "uniune națională" condus de Patriarhul Miron Cristea.

Noul prim ministru avea mai ales un rol de decor, întrucât adevăratul șef al cabinetului era A. Călinescu ministrul de interne. El controla și dirija din umbră aparatul de stat. Relevând acest lucru, cunoscutul ziarist Pamfil Șeicaru nota în cartea sa de memorii publicată cu peste trei decenii în urmă: "Chiorul acesta (aluzie la infirmitatea lui A. Călinescu care nu avea un ochi n.n.), afirma Carol unui ziarist francez venit la București în iarna anului 1938, este singurul care vede clar"⁶.

Iuliu Maniu a protestat imediat față de instaurarea la 10 februarie 1938 a regimului personal al regelui Carol al II-lea. El a fost în audiență la suveran chiar în dimineața aceleiași zile. Cu acest prilej, președintele partidului Național Țărănesc s-a pronunțat în favoarea păstrării sistemului democratic, fiind împotriva implicării coroanei în actele de guvernare. Maniu a declarat șefului statului că face "o neiertată greșală ale cărei consecințe sunt incalculabile". Conducătorul național țărăniștilor a atras atenția regelui Carol al II-lea că împrejurările internaționale sunt nefavorabile, iar acum "este nevoie mai mult ca oricând să mențineți sistemul democratic, parlamentar lăsând răspunderea integral partidelor politice. Asumând această răspundere personal, Majestatea Voastră vă expuneți inutil și riscați chiar tronul"⁷.

⁴ A. Călinescu, *op.cit.*, p.377; F. Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală. din viața politică a României 1930 - 1938*, Cluj Napoca, 1981, p.386-387; vezi și M. Rallo, *România în perioada revoluțiilor naționale din Europa (1919-1945). Mișcarea Legionară*, București, 1999, p.76.

⁵ M. Sturdza, *România la sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, ed. a II-a, Alba Iulia - Paris, 1994, p.127.

⁶ P. Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărăniști și național - țărăniști*, II. Madrid, 1963, p.243; La rândul său, englezul Ivor Porter aflat în România ca lector la Universitatea din București scria următoarele: "Obținând conducerea directă, Regele a numit în funcția de prim-ministru pe un om de paie, vârstnicul patriarh Miron Cristea". (L. Porter, *Operațiunea "Autonomus". În România pe vreme de război*, București, 1991, p.44).

⁷ Z. Boilă, *Memorii*, în B.A. R., Arh.Ist., fond 6, dosar 113, f.230.

Două zile mai târziu, Iuliu Maniu condamnă în discursul ținut la ședința extraordinară a Comitetului Central Executiv al P.N.Ț. instaurarea regimului autoritar condus de regele Carol al II-lea. El declara că "în momentul de față mă cuprinde o adâncă indignare și mi se revoltă întraga fire de român și de cetățean. Stăm în fața unei lovituri de stat care vrea să răpească națiunii drepturile sale cele mai sfinte".

Revolta șefului P.N.Ț. era justificată, el fiind un apărător consecvent al regimului parlamentar constituțional, orice încălcare a acestuia fiind o atingere gravă a democrației. Iuliu Maniu sesiza faptul că astfel regele "este izolat de națiune printr-o camarilă odioasă care personifică cea mai complexă imoralitate". De aceea, el era convins că noul guvern nu va dura fiind condamnat pieirii, iar democrația va triumfa din nou⁸.

La 11 februarie 1938, Maniu scria Prea Sfinției Sale Patriarhul Miron Cristea căruia îi cerea în numele vechii lor prietenii, să renunțe la șefia guvernului. Liderul P.N.Ț. își motiva atitudinea prin faptul că Majestatea Sa Regele l-a rugat să intre în guvernul pe care conducătorul Bisericii Ortodoxe Române îl prezidează. Semnatarul scrisorii îi atrăgea atenția că suveranul intenționează să treacă "la înfăptuirea planului său urmărit de atâția ani, de a institui o dictatură regală, care firește va putea trece, foarte ușor într-un despotism". Maniu își avertiza prietenul că acțiunile întreprinse până acum de guvern converg către măsuri autoritare: Abolirea Constituției, restrângerea drepturilor și libertăților cetățenești. "Cunosc și dispozițiile principale ale noii orânduiri și mă cutremur la gândul că drepturile Națiunii Române, dobândite cu atâtea jertfe și cu colaborarea atâtor slujitori ai Altarului, să fie distruse, cu colaborarea și sub patronarea celui mai înalt Preot român se săvârșește o lovitură de stat, în urma căreia vor fi distruse valori sufletești poate vieți omenești".

Conducătorul P.N.Ț. îi reproșa lui Miron Cristea faptul că prin reluarea președinției Consiliului de Miniștri în noile împrejurări își asumă o răspundere istorică deoarece va da o lovitură de moarte drepturilor înscrise în Actul Unirii de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 document pe care l-a predat în București Regelui Ferdinand.

Lui Iuliu Maniu îi readucea în memorie clipele frumoase, înălțătoare petrecute cu aproape două decenii în urmă spunându-i "Gândește-te că un fiu al Ardealului nu poate să prezideze opera de răpire a drepturilor țăranilor din Vechiul Regat, care s-au jertfit cu sutele de mii ca dezrobind pe ardeleni să se dezrobească și pe ei. "Șeful P.N.Ț. își reafirma și de data aceasta principiile sale democratice, hotărârea sa neclintită de a ocroti regimul parlamentar constituțional: "Cât mă privește, voi lupta pentru apărarea vieții constituționale și democratice a țării și pentru asigurarea hotărârilor de la Alba Iulia, cu suprema încordare, cu orice risc și cu orice jertfe".

⁸ I. Maniu în fața istoriei, (coord. G. Țepelea), București, 1993, p.204; 220-221.

Iuliu Maniu afirmă, în continuare, că poziția sa este îmbrățișată de întregul popor român, fiind convins că "Patriarhul României ar putea să patroneze o acțiune împotriva lor o dictatură care nu este pusă în serviciul unei idei mari, generoase și nu se întemeiază pe un curent popular, ci servește un cerc de interese condamnabile și stări profund imorale este dinainte condamnat și că nu este permis să îngroape sub ruinele ei și cea mai înaltă autoritate bisericească și falnicile noastre tradiții "ardelene".

În final, conducătorul național - țărâniștilor dădea un ultim avertisment lui Miron Cristea rugându-l să nu uite nici un moment "că ești preot și fiu de iobag din Ardeal"⁹. Această scrisoare nu a avut, din păcate, efectul scontat, capul bisericii ortodoxe române a colaborat, în continuare, cu Regele Carol, până la sfârșitul vieții.

În fața acestei situații deosebit de grave, Iuliu Maniu în calitatea de președinte, iar Virgil Madgearu ca secretar general, au trimis, la 19 februarie 1938, o scrisoare conducătorilor organizațiilor județene aducându-le la cunoștință că "Formarea guvernului zis De Uniune Național este în fapt intrarea într-un regim de dictatură regală".

Autorii documentului arătau că deși partidele politice nu sunt dezvoltate, guvernul prin măsurile luate "urmărește să suspende orice activitate politică, făcând aproape imposibilă orice manifestație de partid".

Semnarii scrisorii erau conștienți de pericolul pe care îl reprezintă noul regim politic și de aceea îndemnau la rezistență și întărirea unității și coeziunii partidului: "Avem datoria să rezistăm și să păstrăm intactă organizația partidului nostru pentru a fi în stare să le luăm răspunderea, când se va face din nou apel la noi, ca să restabilim ordinea constituțională și să salvăm țara. Ei erau în pofida situației grele pe plan politic, optimiști, considerând că noul guvern este condamnat la o existență efemeră deoarece folosește "metode de guvernare anticonstituționale și ilegale".

Iuliu Maniu și Virgil Madgearu informau organizațiile județene cu acest prilej că în pofida greutăților "comitetele își vor continua activitatea conform statutelor"¹⁰. Iuliu Maniu s-a pronunțat, de asemenea, împotriva plebiscitului care urma să fie organizat de regele Carol al II-lea. La 20 februarie 1938 el a semnat un comunicat în calitatea de președinte al P.N.Ț., informând opinia publică că deja "Astă noapte tipografiile din Capitală au cules Decretul referitor la noua organizare a statului românesc". Semnatarul documentului condamna Decretul deoarece consfințea lovitura de stat dată de suveran, care "era așteptată și anunțată". Maniu își motiva punctul de vedere prin aceea că noul act reprezenta "o răpire a drepturilor poporului pentru care el a sângerat și care i-au fost acordate în timpul când cu viața și cu sângele lui a înfăptuit unirea tuturor românilor între aceleași hotare".

⁹ *Idem*, p.225.

¹⁰ C. Ionițoiu, *Viața politică și procesul lui Iuliu Maniu*, I, București, 1997, p.177-179.

P.N.Ț. protestează vehement "în contra farsei așa zisului plebiscit organizat la patru zile după apariția la București a decretului cu vot pe față". Liderul național - țărăniștilor aducea ca principal argument în susținerea punctului său de vedere faptul că în acest mod "starea de asediu și cenzura ei și regimul de azi al presei, fac imposibilă libera manifestare a voinței populare".

Comunicatul P.N.Ț. arăta că răspunderea politică și juridică față de acest decret aparține în cea mai mare parte miniștrilor "care au cutezat să contrasemneze călcându-și jurământul făcut pe Evanghelie și Sfânta Cruce ofensând demnitatea națională și violând constituția țării și hotărârile de unire ale provinciilor. Ei sunt cioclii libertății cetățenești și ai drepturilor națiunii"¹¹.

Guvernul a luat măsuri față de unii fruntași locali național - țărăniști, care au îndemnat membri acestei formațiuni politice să nu participe la vot. Iuliu Maniu își exprima revolta față de noii guvernanți într-un mesaj din 1 martie 1938 adresat prof. Augustin Popa din Blaj care a comunicat în organizația P.N.Ț. din Târnava Mică "instrucția dată de mine că P.N.Ț. se abține de la votarea noii rânduieli de stat" motiv pentru care a fost suspendat din funcția de profesor¹².

Carol al II-lea a întreprins imediat măsuri de mână forte. La 30 martie 1938 prin decret regal, el a trecut la dizolvarea tuturor partidelor și grupărilor politice. Articolul 1 al documentului prevedea: "Toate asociațiunile, grupările sau partidele actualmente în ființă și care s-au constituit în vederea propagării ideilor politice sau realizării lor, sunt și rămân dizolvate". Articolul 2 arăta că: "Nici o nouă organizațiune politică nu va putea activa decât în condițiunile și formele prevăzute pîntr-o lege specială ce se va întocmi în acest scop". Ultimul articol încredința Președintelui de Consiliu, miniștrilor de interne, justiție și apărare națională, sarcina de a duce la îndeplinire prezentul decret"¹³.

Iuliu Maniu, apărător consecvent al regimului democratic pluralist parlamentar, constituțional, a luat atitudine fermă împotriva actului de dizolvare a partidelor politice. La 31 martie 1938, el a semnat în numele conducerii centrale a P.N.Ț. o declarație de protest. Documentul afirma că "partidele politice au izvorât din necesitatea de reprezentare a curentului de opinii, care frământă diferitele straturi ale poporului. Întrucât nu prin ordine se pot suprima curentele de opinie, partidele politice nu pot fi deființate prin decrete". Declarația sublinia că noua ordine de stat impusă țării "garantează drepturile și libertățile publice între care libera exprimare a opiniunilor, precum și libertatea de asociere". În felul acesta se petrece un lucru periculos căci "Viața politică nu poate să fie întreruptă prin ordin, fără a primejdui grav interesele de stat naționale".

¹¹ I. Maniu în *fața istoriei*,..., p.223.

¹² *Idem*, p.239. Comunicatul oficial al guvernului arăta că 4.297.581 de persoane s-au pronunțat în favoarea primirii Constituției și numai 5.483 au fost împotriva. (D. Pop, în *Acta MP*, 19, 1995, p.312).

¹³ *Monitorul oficial*, partea I, nr.75, din 31 martie 1938; C. Hamangiu, *Codul general al României*, I, București, 1949, p.373-374.

Documentul aprecia, în final, decretul lege ca fiind neconstituțional și în consecință "nu ne socotim dizolvați, ci ne simțim obligați a continua activitatea noastră depusă întotdeauna în interesul superior al statului român"¹⁴.

La 27 aprilie 1938, Iuliu Maniu a adrest un nou și amplu memoriu adresat regelui Carol al II-lea. Autorul documentului preciza că măsura dezvoltării partidelor și grupărilor politice este anticonstituțională întrucât și "noua așezare de stat în capitolul II privitor la drepturile românilor, recunoaște drepturile cetățenești" și prin articolul 26 dreptul de asociere. Din aceste motive "Textele constituționale nu justifică măsura generală de dizolvare în bloc a formațiunilor politice". Existența partidelor politice este expresia "unei comunități de vederi, de drepturi civile și de interese materiale și morale, de aspirații naționale și sociale și sunt forme de organizare care permit curente de opinii ale unei națiuni să se manifeste fără a întrebuița violența".

Partidele politice în opinia lui Iuliu Maniu au o origine națională, ele aspiră să pună doctrina lor în serviciul țării. Ele caută să-și impună doctrina, programul, principiile politice prin mijloace legale, prin puterea convingerii și prin disciplina organizării. Formațiunile politice au nevoie însă de libertatea de opinie, organizare care să le faciliteze funcționarea în bune condiții". Acestea sunt "Expresia unei necesități organice a vieții de stat moderne". Organismele politice s-au creat într-un anumit context, ele nu reprezintă un produs artificial al voinței omenești, ci "stadiul unei evoluții naționale, sociale și economice". Din aceste motive nu s-au creat prin legi și prin urmare nu pot fi desființate prin lege. Partidele politice reprezintă curente de opinii și aspirații care prin deființare se pot cel mult risipi dar în cele din urmă totuși "se grupează sub alte forme, dar nu pot fi înlăturate curente pe care ele le reprezintă ca purtătoare de cuvânt a unor interese obștești și permanente".

Ele n-au pus legea în serviciul formării lor, ci au pus formațiunile lor politice în serviciul intereselor naționale și au luptat pentru dobândirea puterii prin mijloace legale. Există, de asemenea, partide totalitare. Scopul constant al unui asemenea partid și a celor democratice este "orientarea opiniei publice și prin ea dobândirea și menținerea majorității formând totodată, și o supapă de siguranță pentru orice împrejurare". Partidele totalitare reprezintă un pericol real. Asemenea experiențe au dat greș. Autorul memoriului atrăgea atenția că sistemul comunist n-a putut prinde rădăcini la noi "într-un pământ udat de sângele vărsat pentru idealul național și muncit de milioane de țărani, care au pasiunea proprietății individuale și tradiția latină și creștină a familiei și a moștenirii".

Iuliu Maniu sublinia, în continuare, că formațiunile politice au nevoie de libertate, deoarece mijloacele lor de acțiune sunt legale "Propaganda lor grupează interesele la lumina zilei și poate fi oricând controlată și sancționată". După opinia

¹⁴ I. Maniu în fața istoriei..., p.249-250.

marelui om politic, partidele dizolvate nu pot fi înlocuite de azi pe mâine, prin formațiuni improvizate. Ele au nevoie pentru formare și organizare de un anumit timp. "Bărbații de stat - apreciază Iuliu Maniu - nu sunt investiți cu autoritatea lor de paragrafele legilor, ci de creditul național pe care li-l deschide națiunea". Autorul memoriului arată că P.N.Ț. este strâns legat de istoria țării. El a vut o contribuție importantă la înfăptuirea unității naționale. acest partid a menținut un strâns contact cu opinia publică din întreaga țară "spunându-și sincer și deschis cuvântul în toate problemele care atingeau interesele Coroanei și ale Națiunii".

Dizolvarea acestui partid este ilegală și inacceptabilă, deoarece "fiind izvorât din adâncurile vieții poporului românesc, nu putem considera rostul nostru istoric în evoluția statului ca încetat".

Iuliu Maniu se ridică, de asemenea, în finalul memoriului împotriva și a altor decrete referitoare la suspendarea inamovibilității magistraților și a statului funcționarilor publici, decretul privitor la reforma procedurii justiției militare, la urmărirea celor cu domiciliul în străinătate, la substituirea funcționarilor de carieră cu ofițeri al căror simț de corectitudine nu poate substitui cunoștințele practice și de specialitate, apoi cele privitoare la aplicarea stării de asediu, înăsprirea cenzurii, oprirea adunărilor politice. Introducerea acestor decrete crează o atmosferă de nesiguranță care "produce o stare sufletească insuportabilă și o strategie a afacerilor ducând fatal la incalculabile pagube morale și economice și la mari greutăți financiare". La acestea se adaugă "scumpetea care crește neîntrerupt, față de câștigurile tot mai reduse și lipsa atât de simțită a banului".

Introducerea sistemului dictatorial a avut consecințe nefaste asupra provinciilor reunite cu România în 1918 care se simțeau adânc înșelate în așteptările lor. Toate acestea s-au repercutat negativ asupra "unității sufletești și a solidarității de stat a Românilor de pretutindeni". Au avut de suferit desigur "cultura națională, dezvoltarea economică și socială, libertatea civilă și politică".

Noua ordine de stat era în neconcordanță cu principiile înscrise în actele realizării României Mari. De aceea, noua ordine, potrivit marelui om politic, trebuie susținută "de bărbați politici cu mare popularitate și autoritate", fără aceste condiții, ea nu poate fi dăinuitoare". Înlăturarea ei va fi o necesitate care se impune și care deci trebuie din vreme satisfăcută înainte de a o impune prin mari pagube și grele frământări¹⁵.

Acest memoriu reflectă concepția democratică a lui Iuliu Maniu, adversitatea lui față de regimul totalitar indiferent din ce parte ar veni, iar în această direcție nu era dispus să facă nici cel mai mic compromis.

Tot în aprilie 1938, Iuliu Maniu a semnat împreună cu Constantin (Dinu) I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal și dr. Nicolae Lupu un

¹⁵ V. Arimia, I. Ardeleanu, A. Cebuc (editori), *Istoria Partidului Național Țărănesc. Documente (1926 - 1947)*, București, 1994, p.176-182, doc.37.

memoriu pe care l-a înaintat regelui Carol al II-lea, protestând, din nou, împotriva desființării partidelor politice. Autorii documentului precizau că decizia regală nu a întâmpinat rezistență din partea partidelor politice. Aceste organizații au guvernat țara timp de mai bine de 70 de ani care "au deșteptat și întărit simțământul național în masele populare, care au creat și întregit România de azi și cărora nu li se putea aduce învinuirea că au lucrat în contra intereselor superioare ale țării".

Cei trei cunoscuți oameni politici atrag atenția suveranului că decretele regale privind cenzura, limitarea dreptului de asociere și întrunire, dizolvarea partidelor politice, suspendarea inamovibilității magistraților sunt în contradicție cu prevederile constituționale. A fost limitată libertatea de opinie căci "nimeni nu mai poate arăta greșelile ce se fac și a lua cuvântul pentru a cere îndreptarea lor". Deci drepturile și libertățile democratice fundamentale ale omului au fost limitate, unele chiar suprimate. Regele este în felul acesta izolat de opinia publică, care nu mai este consultată în luarea unor decizii. Situația internațională este din ce în ce mai furtunoasă, amenințând interesele naționale. De aceea se impune "restabilirea alegăturii dintre Tron și Națiune" și trebuie creată între români "solidaritate și având care să permită României să învingă pericolele ce o amenință". Rolul principal îl are Regele care are datoria "să revină la vechile principii constituționale pentru mântuirea țării"¹⁶.

Noul regim a urmărit încă de la început să decapiteze Mișcarea Legionară, cu toate că la 21 februarie 1938 Corneliu Zelea Codreanu hotărâse încetarea activității partidului. El și-a pregătit însă din timp un aparat clandestin care să acționeze pe căi ilegale. Codreanu a expediat la 26 martie 1938 o scrisoare în termeni nepoliticoși la adresa profesorului Nicolae Iorga.

Acesta din urmă fiind sfătuit de ministrul de interne A. Călinescu a sesizat Parchetul care a hotărât trimiterea în judecată a autorului mesajului insultător "pentru ultragiu adus unui ministru în exercițiul legal al funcțiunii"¹⁷.

La 16 aprilie 1938, Codreanu a fost arestat, judecat și condamnat inițial la 6 luni de închisoare. În timpul desfășurării procesului au fost arestați numeroși legionari și au fost efectuate descinderi la Casa Verde (sediul legionar n.n.) și la locuințele unor lideri legionari găsindu-se documente compromițătoare care probau caracterul distructiv, terorist al acestei mișcări. Activitatea era, potrivit mărturiilor descoperite, un atentat la siguranța statului.

În mai 1938, Codreanu a fost acuzat pentru trădare. Maniu a fost audiat la proces în data de 24 septembrie 1938 în calitate de martor al apărării. Prezența

¹⁶ Arhivele Naționale București, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare se va cita Arh.Naț. București, fond P.C.M.). dosar 61/1940, f.2-3; B.A.R., secția Mss. Arh. fam. Brătianu, cota A 1530, f.50-52; C.I.C. Brătianu Carol II Ioan Antonescu. *Amintiri. Documente. Corespondență*. Ediție de I. Ardeleanu, București, 1992, p.48-49.

¹⁷ *Universul*, an 55, nr.88, din 30 martie 1938.

lui la proces nu era determinată de simpatia și atașamentul față de Garda de Fier. Dimpotrivă, șeful P.N.Ț. condamnă această organizație extremistă întrucât "este totalitară, în contra democrației, este pentru un fel de dictatură. Ori, eu sunt un fanatic adversar al dictaturii sub orice formă s-ar prezenta ea. Eu sunt în politica externă pentru o colaborare cu Franța, cu Anglia și cu democrațiile apusene. Pentru că numai astfel văd posibilă asigurarea ființei și integrității statului nostru în grozava învălmășeală care se apropie".

Iuliu Maniu condamnă antisemitismul "Gărzii" precizând că "o politică de stat antisemită, la noi nu mai este posibilă". Existau unele puncte de vedere comune în special în problema moralei creștine care trebuie respectată, întrucât părăsirea ei "ar însemna și pentru poporul nostru ceea ce a însemnat și pentru multe popoare din trecut: distrugerea și pieirea".

Șeful P.N.Ț. a afirmat, în continuare, că "Într-un stat monarhic constituțional, contactul între coroană și națiune trebuie să fie direct și netulburat de imixtiunea factorilor nerăspunzători". Deși președintele completului de judecată a avertizat martorul că această chestiune nu se admite să fie discutată, totuși Maniu a adăugat "am fost de acord cu D. Codreanu că trebuie înlăturată camarila". În final, șeful P.N.Ț. înfățișa caracterul diametral opus al Gărzii de Fier față de partidul pe care îl conducea subliniind: "Dl. Codreanu este șeful unui partid, eu sunt președintele altui partid cu ideologii cu totul opuse. De aici urmează în mod firesc că eu nu a-și fi crezut de bine să fie la putere partidul d-lui Codreanu, fiindcă nu aprob politica D-sale". Maniu avea să concluzioneze: "Nu cred că există în țara aceasta două partide cu o adversitate mai categorică decât P.N.Ț. și mișcarea legionară"¹⁸.

Poziția lui Maniu nu era izvorâtă decât din afinitate față de Garda de Fier. El era era un apărător înfocat al regimului parlamentar constituțional, al echidistanței justiției vremii. Prestigiul lui Maniu l-a făcut însă pe Codreanu să ceară partizanilor săi în testamentul politic pe care l-a scris următoarele: "Când n-oi mai fi eu cu voi, să ascultați de sfaturile acestui om (Iuliu Maniu). Indiferent de vă vorbește ca ideologie, acest om este cel mai luminat și mai corect. Această hotărâre rămâne pentru voi ca putere de testament"¹⁹.

Procesul s-a încheiat cu condamnarea lui Codreanu la 10 ani de muncă silnică. La 14 august 1938 a fost promulgat decretul lege privind noua reformă administrativă, potrivit căreia lângă vechile unități "comuna, plasa, județul" se înființau ținuturile care cuprindeau mai multe județe și erau conduse de Rezidenți regali. Primarii, potrivit noii legi erau numiți de prefecți pe timp de șase ani și nu aleși prin vot ca până atunci.

¹⁸ *Din luptele tinereții române 1919 - 1930. Culegere de texte*, București, 1993, p.179; K.V. Treptow, Gh. Buzatu (editori), *Procesul lui Corneliu Codreanu (mai 1938)*, Iași, 1994, p.244-245; A. Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, București, 1997, p.337-338.

¹⁹ P.Pop Mureșan, *Adevărul despre Iuliu Maniu*, București, 1946, p.123; Elisabeth Barker, *British Policy and South East Europe in the second World War*, New York, 1976, p.76; Lorry Watts, *Romanian Vassandra. Ion Antonescu and the struggle for Reform 1916 - 1941*, New York, 1993, p.152.

În același timp, Iuliu Maniu a luat atitudine fermă față de unele organe de presă care îl acuzau că inaugurează o acțiune pentru dezlipirea Transilvaniei și Banatului de la România și realipirea lor la Ungaria. Conducătorul P.N.Ț. a dat la 14 septembrie 1938 declarații ferme unui redactor al zarului *Dreptatea*, dar cenzura nu a admis publicarea lor. Maniu a afirmat răspicat că aceste calomnii, "nu mă vor indimida, nici nu mă vor abate de la hotărârea de a lupta contra regimului dictatorial de azi, umilitor pentru națiune și păgubitor pentru țară și nedrept pentru provinciile alipite".

Cunoscutul lider politic își exprima, din nou, dezaprobarea față de orice regim totalitar prezicând: "Urâsc din tot sufletul tirania, iubesc cu fanatism libertatea și ordinea legală și țin neclintit la democrația națională". Autorul declarațiilor se pronunța cu tărie în favoarea revenirii la regimul parlamentar constituțional "într-o Românie veșnic unită". El condamna apoi guvernul dictaturii carliste că nu a luat măsurile corespunzătoare ca oamenii politici să nu mai fie denigrați. După părerea sa, actuala putere "calcă în picioare și cele mai sfinte interese naționale și de stat".

Iuliu Maniu se ruga la sfârșitul declarațiilor sale "pentru binele Națiunii și tăria neînvinsă a României Mari"²⁰.

Deteriorarea situației interne și internaționale l-a făcut pe Iuliu Maniu să adreseze la 24 septembrie 1938 un Memoriu Regelui Carol al II-lea. Semnatarul mesajului arăta că situația internă era gravă. La fel de complicată, opina Iuliu Maniu, este și situația internațională, întrucât revendicările germane față de Cehoslovacia la care s-a alăturat Polonia și mai ales Ungaria sunt tot mai amenințătoare. România se găsea într-o situație dificilă datorită lipsei de unitate și coeziune a Micii Înțelegeri. Autorul documentului critica poziția Angliei și Franței care au acceptat revendicările germane fiind de acord cu revizuirea frontierelor cehoslovace. Iuliu Maniu avertiza suveranul că deși "pacea ve fi păstrată, prețul ei va fi fost plătit astăzi de Cehoslovacia prin duireroasele sacrificii teritoriale". De aceea, riscul războiului nu este înlăturat: "Dacă el izbucnește, primejdiile pentru țara noastră vor fi și mai mari".

România se afla într-o situație dificilă pe plan militar, întrucât unele comenzi de armament făcute în străinătate au fost reziliate, iar altele nu erau livrate în întregime. Industria națională de război "nu era în măsură să completeze toate lacunele".

La aceste greutăți obiective se adăugau și unele de ordin subiectiv. În primul rând nu exista o coeziune morală a națiunii române: "Nu avem o perfectă armonie sufletească între cetățenii din stat".

În sânul națiunii române există nemulțumiri deoarece este lipsită de drepturi și libertăți elementare. Ea se află în cea mai cumplită dezorientare "nu mai este străbătută de însuflețire fiind sistematic împiedicată să-și exprime gândurile și simțămintele și condamnată la pasivitate și resemnare".

²⁰ I. Maniu în *fața istoriei*,..., p.275-276.

Această stare de spirit era determinată de interzicerea adunărilor cu caracter național. De aceea, "oamenii politici patrioți încercați nu pot să deștepte însuflețirea națională necesară pentru organizarea rezistenței naționale față de represiunile din afară, sau pentru purtarea unui război". Vremurile erau foarte grele. Iuliu Maniu consideră că pentru a le trece cu sorți de izbândă era necesar a se chema din nou, întreg neamul românesc să ia parte la viața politică. Se impunea cu stringență realizarea unanimității naționale, care trebuie pregătită fără întârziere. Ea era necesară spre a face față "cerințelor poruncitoare ale unui război de apărare, sau a unei păci de rezistență"²¹.

Iuliu Maniu a luat legătura cu o serie de oameni politici. O notă informativă a organelor de siguranță din 13 octombrie 1938 dezvăluie că la 12 octombrie 1938, șeful P.N.Ț. a avut o întâlnire cu Atanasie Joja și Barbu Rădulescu din partea "Uniunii Democratice", Emil Huszar din partea Madosz-ului. Cu acest prilej conducătorul național - țărâniștilor a afirmat că alegerile legislative trebuiau pregătite cu atenție. El a adus la cunoștința celor prezenți că o delegație alcătuită din 400 de fruntași ai P.N.Ț. din Ardeal, formată din țărani, muncitori, intelectuali, din toate categoriile va veni la București pentru a înmâna Regelui un memoriu. Ei vor ajunge în capitală în decurs de câteva zile ca să nu fie arestați de organele de ordine. Tot din acest motiv nu vor locui la hotel. Sosirea delegației ardeleni trebuia să fie însoțită de organizarea unor manifestații de stradă.

Memoriul reliefa că Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 s-a făcut pe baze democratice. Maniu a subliniat că era necesară revenirea la Constituția din 1923, Guvernul trebuind să plece și să facă loc unui cabinet pluripartid. Liderul național - țărâniștilor a reafirmat încă o dată atașamentul său la idealurile democratice precum și față de Anglia și Franța. Pentru realizarea acestor obiective se impunea "înlăturarea guvernului dictatorial al M.S. Regelui și constrângerea lui de a instaura un regim parlamentar constituțional". Iuliu Maniu își reafirma convingerile sale democratice subliniind că este împotriva oricărei dictaturi. El analizează în continuare atât dictatura fascistă cât și cea comunistă, dar și dictatura Regelui Carol al II-lea: "Dictatură este și a lui Hitler și a lui Mussolini și a lui Stalin. Nu accept nici una din ele și voi lupta contra tuturor". Cunoscutul om politic aprecia că regimul comunist "are însă marele avantaj că este progresist, pe când fascismul e reacționar", recunoscând că "prin comunism se realizează mari reforme sociale în favoarea întregii omeniri". Totuși, Maniu nu accepta modelul comunismului, dar și cele folosite de social democrați.

Analizând Mișcarea Legionară șeful P.N.Ț. era de părere că în rândurile ei sunt elemente cinstite, dar au unele vederi greșite.

²¹ V. Arimia, I. Ardeleanu, A. Cebuc (editori), *op.cit.*, p.182-184; doc.83; vezi în legătură cu "criza cehoslovacă": Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României 1919 - 1940*, București, 1991, p.344-354.

Pe planul politicii externe conducătorul național țărăniștilor se pronunța pentru relații normale și chiar prietenești cu Uniunea Sovietică. El milita însă în favoarea continuării raporturilor tradiționale cu Anglia și Franța. "Sunt hotărât pentru o politică alături de Franța și aliaților noștri istorici în contra expansiunii germane". Principiile sale politice în materie de politică externă nu puteau fi realizate de un regim totalitar. Maniu avertiza având o intuiție extraordinară", căci astfel ni se ciunțește țara".

Franța și Anglia nu puteau susține pe plan internațional România dacă aici exista un regim politic asemănător celui din Germania. "Este în general cunoscut că toate guvernele personale ale M.S. Regelui gravitează către Germania".

Maniu sesiza, în același timp, politica duplicitară a regimului carlist care oscila între Franța și Germania: "Nu se poate în nici un caz practica însă politica actualului guvern care vrea să fie și cu Franța și cu Germania"²².

Iuliu Maniu a sesizat pericolul ce îl reprezenta pentru țară Regele Carol al II-lea și ducea o luptă permanentă contra lui cu toate că pe plan internațional ascensiunea forțelor fasciste în special a Germaniei era foarte puternică. De asemenea, apropierea Angliei și Franței de Hitler pentru a-l calma era tot mai evidentă. La 7 noiembrie 1938 Iuliu Maniu a adresat un nou memoriu Regelui Carol al II-lea. Autorul documentului atrăgea atenția șefului statului că situația pe plan internațional este foarte gravă, pericolul izbucnirii războiului fiind mare. Liderul P.N.Ț. era îngrijorat în ceea ce privește pretențiile germane față de Cehoslovacia, la care s-a alăturat Polonia și mai ales Ungaria. Maniu arăta, în continuare, că datorită acestei situații și ca urmare a "greșelilor săvârșite în ultimii doi ani în sânul său, Mica Înțelegere nu mai reprezintă o forță politică capabilă de rezistență". Conducătorul național - țărăniștilor sublinia că Anglia și Franța au cedat în fața crizei cehoslovace acceptând revendicările germane, fiind de acord cu revizuirea frontierelor Republicii Cehoslovace "în scopul mărturisit de a pacifica Europa". El era îngrijorat de faptul că același lucru i se putea întâmpla și României. "Așadar situațiunea României poate deveni foarte critică chiar dacă pacea nu va fi tulburată". Riscul războiului nu este înlăturat.

Iuliu Maniu constata cu tristețe că datorită condițiilor internaționale nefavorabile "situațiunea noastră diplomatică este precară. Nu avem garanții dobândite prin tratate cu nici una din marile Puteri (...). Mica Înțelegere, care era singura noastră garanție precisă față de pretențiunile ungare și-a pierdut soliditatea și forța". Îngrijorarea șefului P.N.Ț. era determinată și de faptul că pregătirea militară a României nu este terminată, iar națiunea nu avea coeziunea morală necesară. Acest lucru are drept cauză principală regimul autoritar impus de Carol al II-lea, care a limitat drepturile și libertățile cetățenești a restrâns libertatea presei, poporul fiind condamnat la pasivitate și resemnare.

²² B.A.R.A Arh.ist., fond II, dosar 3374, f.1-9.

Autorul memoriului atrăgea atenția că înfăptuirea României Mari a fost rodul sutelor de mii de morți pe câmpurile de luptă. Ea nu s-a realizat într-un regim autoritar, ci prin sistemul parlamentar constituțional. În noile condiții "întregul neam românesc este chemat să ia parte la viața publică". Hotărârile realizate cu două decenii în urmă prin mari sacrificii trebuie păstrate, dar numai într-un regim democratic. Acest lucru nu se poate realiza fără unitate națională "pregătită fără întârziere spre a face față cerințelor poruncitoare ale unui război de apărare sau ale unei păci de rezistență"²³.

În toamna anului 1938 în contextul politicii muncheneze promovată de guvernele de la Londra și Paris, puterea Germaniei a crescut considerabil, iar Garda de Fier, profitând de situație a devenit tot mai activă. La 28 noiembrie 1938, un grup de legionari a încercat să-l asasineze pe profesorul universitar Florin Ștefănescu Goangă rectorul Universității din Cluj. Sub acest pretext în noaptea de 29/30 noiembrie 1938, au fost lichidați în timp ce erau transportați de la închisoarea de la Râmnicu Sărat spre Jilava, Corneliu Zelea Codreanu și alți 13 legionari (asasinii lui I.G. Duca și ai lui Mihail Stelescu)²⁴.

Imediat, Iuliu Maniu a adresat regelui un memoriu în care "pedepsirea guvernului asasin" și deplângerea modului în care au fost omorâți Căpitanul și ceilalți legionari²⁵. Atitudinea șefului P.N.Ț. era izvorâtă din dorința respectării legalității, a statului de drept, lichidarea grupului de legionari sub pretextul fugii de sub escortă fiind de fapt un asasinat.

Apropierea aparentă de legionari a determinat răspândirea unor zvonuri potrivit cărora Iuliu Maniu ar fi acceptat înscrierea unor membri ai Gărzii de Fier în P.N.Ț. Aceste informații sunt înserate într-o notă a Siguranței unde se preciza că liderii național țărăniștilor sperau să-și refacă rândurile din Ardeal "acolo unde legionarii produseseșă spărturi diminuându-le forțele"²⁶.

²³ I. Maniu în *fața istoriei*,..., p.283-286; C. Ionițoiu, *op.cit.*, p.221.

²⁴ Victimele au fost strangulate de jandarmi într-o pădure din apropierea Bucureștiului, un jandarm pentru fiecare deținut. Apoi la ordinul maiorului Dinulescu, Codreanu și cei 13 camarazi ai săi au fost dați jos din camion și împușcați în frunte. Corpurile lor neînsufletețe au fost duse la Jilava și auncate într-o groapă comună cu var, peste care s-a turnat o lespede de beton (vezi Ș. Palaghiță, *Garda de fier spre reînvierea României*, în *Istoria mișcării legionare*, Ediția de Al. V. Diță, București, 1993, p.110; Nistor Chioreanu, *Morminte vii*, Ediție de Marius Cristian, Iași, 1992, p.38-39; N. Cosma, *Culisele Palatului regal*, București, 1990, p.293-294).

²⁵ Z. Boilă, *op.cit.*, f.329; I. Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, ed. a II-a, București, 1994, p.338. Regele Carol al II-lea după părerea unor istorici dorea să-l asasineze concomitent și pe Iuliu Maniu, dar s-a opus Armand Călinescu (vezi C. Troncotă, *Mihail Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*, ef. a II-a, București, 1997, p.134-135. de altfel, A. Călinescu consemna la 13 noiembrie 1938 în jurnalul său: "Convorbire cu Urdăreanu. Codreanu și Maniu. eu nu la Maniu" (A. Călinescu, *op.cit.*, p.401). De aceeași părere este și fruntașul legionar dr. Șerban Milcoveanu în *Corneliu Z. Codreanu altceva decât Horia Sima*, I, București, 1996, p.36; *Idem.*, *Războiul dintre styat și națiune (dictatura și revoluția)*, II, București, 1998, p.482.

²⁶ V. Arimia, I. Ardeleanu, A. Cebuc (editori), *op.cit.*, p.188.

În acest context al apărării sistemului parlamentar constituțional se înscrie și memoriul înaintat la 15 decembrie 1938 de un grup de fruntași ai P.N.Ț. având ca autori principali pe Iuliu Maniu și Mihai Popovici. Documentul semnat alături de cei doi fruntași național - țărăniști de alți 48 de foști miniștri, parlamentari, prefecți, publiciști prezintă mai întâi principalele etape ale istoriei Ardealului și Banatului până la cristalizarea și victoria ideologiei politice ce a permis crearea României Mari: "Trei elemente au fost componente de competență ale ideologiei politice românești de peste Carpați: ideea națională, dreptatea socială și regimul democratic".

În continuare, memoriul face un scurt expozeu al celor două decenii scurse de la Marea Unire, relevând contribuția fruntașilor ardeleni la realizarea și consolidarea actului de la 1 Decembrie 1918. Autorii Memorandumului țin să elimine orice posibilă suspiciune de separatism regional (provincial) afirmând: "Nu vă vorbește Sire o generație de oportuniști și profitori, ci o generație de sacrificai (...). declarăm cu hotărâre că nu cerem respectarea rezoluțiilor de la Alba Iulia pentru a slăvi Unirea, ci pentru a o consolida, nu pentru destrămarea ei, ci pentru fortificarea națională a neamului întreg".

Bilanțul celor 20 de ani de la Unire în Ardeal și Banat se susține în partea expozitivă a Memorandumului și, cu deosebire în anexe - este "un complet dezastru, Ardealul și Banatul au fost ținute 20 de ani, cu o scurtă excepție, în permanentă opoziție". Datorită numirii ca prefecți și primari în fruntea județelor respective, orașelor ardeleni și bănățene a unor militari activi din Vechiul Regat, cele două provincii "au primit înfățișarea de ținuturi ocupate". Această afirmație este arugmentată cu date statistice în capitolul "Ocupație în Transilvania. Descentralizarea, Legitimismul, Presa Prestigiul moral" și cu deosebire "Constatări dovezi".

În finalul Memorandumului, semnatarii solicită suveranului "să binevoiască a nu mai prelungi nici un moment situația actuală din ceas în ceas tot mai prejudiciabilă (...). Nu o schimbare de guvern se cere acum, ci o schimbare de regim radicală". Totodată Regelui Carol al II-lea i se cerea "să binevoiască a dispune respectarea principiilor fundamentale ale Adunării de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. A reîntrona ordinea constituțională întemeiată pe principiile democrației naționale, pe reprezentarea parlamentară a națiunii, pe un regim de legalitate, respectuos față de drepturile civile și politice ale tuturor cetățenilor, desființarea stării de asediu și cenzurii. A dispune urgenta înarmare și fortificare a țării pentru apărarea hotarelor stabilite în tratatele de pace. A împarte Transilvania și Banatul cu o dreaptă participare la viața de stat și administrativă și a ocroti interesele naționale, economice în măsura cuvenită"²⁷.

Documentul amplu, bine informat este o încercare de a-l determina pe Carol al II-lea să revină la o soluție constituțională democratică de rezolvare a

²⁷ C. Grad, D.E. Goron, în *Acta MP*, 18, 1994, p.381-406.

crizei politice în care se adâncea țara. El nu a fost cunoscut de opinia publică, cenzura împiedicând publicarea lui. De aceea a luat drumul arhivei Palatului, fiind practic util peste mai bine de cinci decenii istoricilor perioadei.

La 16 decembrie 1938 a fost publicat decretul de înființare a Frontului Renașterii Naționale declarat "unica organizație politică de stat" orice activitate politică în afara acestui partid unic era socotită clandestină. Numai F.R.N. avea dreptul de a fixa și depune candidaturi în alegerile parlamentare, administrative și profesionale în întreaga rețea a partidului, organele de conducere erau numite pe scara ierarhică nefăcându-se nici un fel de alegeri²⁸.

Peste două zile Iuliu Maniu a expediat un memoriu Regelui Carol al II-lea în care protesta cu tărie împotriva creării F.R.N. El afirmă: "Declar decretul nr.431/1938 prin care se înființează un partid unic ca neconstituțional și toate măsurile ce se întemeiază pe acel decret ilegal". Președintele P.N.Ț. a afirmat că prin crearea noului organism politic "se desființează libertatea națiunii și o împiedică direct să participe la viața de stat".

Prin înființarea partidului unic activitatea politică s-a transformat într-un monopol de stat. Referindu-se la apelul făcut pentru înscrierea în noua formațiune politică, Iuliu Maniu și-a propus să adopte o atitudine de rezistență. Autorul documentului a reiterat faptul că "Tendința de a sugruma prin încazarmarea cetățenilor într-un partid unic a fost considerată o insultă adusă națiunii române". Totodată, el a făcut cunoscut că "membrii P.N.Ț. vor avea o atitudine de rezistență categorică și vor continua să profeseze credințele lor cuprinse în programul partidului. Salariații statului au fost și sunt dispensați de această îndatorire spre a fi feriți de rigurile legii".

Iuliu Maniu preciza, în final, că "Partidul Național Țărănesc condamnă pe toți foștii săi membrii care s-au înscris printre fondatorii partidului unic, declarându-i "trădători și excluși din sânul său"²⁹. Cu toate acestea, printre cei numiți în directoratul F.R.N. s-au numărat: Ion Răducanu, Constantin Rădulescu Motru, Iuliu Moldoveanu și Grigore Cazacliu, care au deținut funcții importante în partid și în organele ministeriale în timpul guvernării P.N.Ț.

Detășarea lui Iuliu Maniu de F.R.N. a fost reafirmată cu prilejul unor declarații de presă. La 22 ianuarie 1939 șeful național - țărăniștilor arăta că guvernul a recurs la presiuni și amenințări pentru a obține înscrieri în organizațiile F.R.N. Această manevră politică constituie "o confirmare a convingerii noastre să nu se poate trezi o stare de însuflețire pentru aderență voluntară, la o formațiune politică creată prin decret și înzestrată cu monopolul politic"³⁰.

²⁸ Arh. Naț. București, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar 37/1938, f.1-2.

²⁹ *Ibidem*, J. Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, 1995, p.226-229. anexa 12.

³⁰ Monica Vlaicu, în *Acta MP*, 17, 1993, p.350.

De asemenea, Iuliu Maniu a afirmat într-o declarație făcută presei străine că F.R.N. este "o alcătuire forțată care n-are nici o legătură cu sufletul națiunii" această formațiune politică "N-a stârnit nici un curent ideologic, nici o mișcare sau însuflețire a maselor și este întâmpinată de zâmbetul ironic al tuturor"³¹.

Iuliu Maniu era convins că noua ordine în stat era doar temporară. Regimul instaurat de Carol al II-lea trebuie schimbat radical și este necesară reintroducerea unui regim de legalitate și constituționalism față de libertățile cetățenești și politice, pe când guvernul instalat era menit să adâncească anarhia morală și spirituală în care a fost aruncată țara. Marele om politic era optimist, crezând din toată ființa sa că națiunea va lupta cu hotărâre pentru înlăturarea regimului dictatorial impus de regele Carol al II-lea. El se angaja să acționeze cu fermitate pentru desființarea acelei stări paradoxale. "Trăim o epocă de decadentă națională și cetățenească - declara unui grup de ziariști la 25 februarie 1939, dar și o epocă de eroism din partea acelor care opun rezistență dâră acestui regim de despotism și trădare. Aceștia sunt mulți, viitorul îi va cinsti după merit"³².

În octombrie 1939, Iuliu Maniu a trimis o scrisoare în calitate de președinte al P.N.Ț., primului ministru al României, Constantin Argetoianu, motivând refuzul formațiunii politice pe care o conducea de a intra în F.R.N. Liderul național țărăniștilor sublinia că întemeierea acestui partid de regele Carol al II-lea nu s-a făcut prin "manifestarea liberă a opiniei publice, ci printr-un decret regal". Celelalte partide nu își pot desfășura activitatea în timp ce frontul caută aderenți trecând la presiuni și intimidări. Deci, membri lui sunt înrolați cu forța, în cea mai mare parte cuprinzând funcționari și persoane intimidat. Prin intrarea în noul partid, Maniu sesiza faptul că implicit ar fi obligat a consimți "la această situație direct vătămătoare intereselor Coroanei și Dinastiei". Deși își reafirmă atașamentul față de monarhie, șeful P.N.Ț. condamnă noua Constituție care acordă Coroanei puteri și prerogative excepționale "concertând asupra ei toate atributele suveranității naționale în mod exclusiv".

În același timp, Maniu arăta că F.R.N. susține un regim dictatorial cu toate consecințele lui. El preconizează că nu poate renunța la existența P.N.Ț. ca organism politic, deși acesta era scos în afara legii. Maniu nu-și pierdea încrederea în revenirea regimului parlamentar constituțional sperând că Regele să renunțe la sistemul de conducere autoritară³³.

Consolidarea regimului carlist nu l-a îngrijorat numai pe Iuliu Maniu, dar și pe mulți oameni politici. Alături de conducătorul P.N.Ț. semnau un memoriu înaintat regelui încă din 23 martie 1939, numeroși oameni politici între care amintim: C.I.C. Brătianu, dr. C. Angelescu, Al. Lapedatu, Ion Mihalache, Mihai

³¹ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România 1919 - 1940*, București, 1976, p.178.

³² M. Valicu, *op.cit.*, p.350.

³³ V. Arimia, I. Ardeleanu, A. Cebuc (editori), *op.cit.*, p.188-193, doc.41.

Popovici, dr. N. Lupu, Virgil Madgearu, Sever Bocu, Octavian C. Tăslăuanu, Gh. Popp, Pan Halippa. Ei cereau ca în cazul luării unor hotărâri importante să se revină la practica convocării Consiliilor de Coroană din vremea războiului neatârării până la acela din timpul războiului întregirii. Acestea nu trebuie să aibă un caracter restrâns așa cum a fost cel convocat în martie 1939. El trebuie să cuprindă conducătorii și reprezentanții principalelor curente de opinie din țară și a-și spune cuvântul în deplină cunoștință de cauză. Autorii documentului aduceau în discuție problema regimului autoritar impus de Carol al II-lea. Ei socoteau că este necesar "un regim de uniune și încredere națională, în deplin contact cu țara atât de adânc frământată, care să reprezinte înăuntru și înafară un factor de securitate și armonie sufletească"³⁴.

În zilele de 1 - 2 iunie 1939 au avut loc alegeri parlamentare pentru Adunarea Deputaților și Senat. Ele au fost câștigate de F.R.N., singura organizație care a depus liste de candidați.

Prin decretul regal din 5 iunie 1939, toți deputații și senatorii aveau obligația să depună jurământul de credință față de rege, fapt unic în anele parlamentare românești și să poarte uniforma F.R.N.³⁵.

Un grup de senatori de drept, între care amintim pe Iuliu Maniu, Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Aurel Dobrescu, N. Georgescu - Tulcea, C.I.C. Brătianu au refuzat să presteze jurământul față de suveran și nu au îmbrăcat uniforma unicului partid legal din România. În aceste condiții au fost socotiți demisionați. Ei au refuzat astfel să-și exercite mandatul în condițiile cerute de regimul dictatorial "spre a nu colabora nici măcar în calitate de opoziție cu un regim care pentru noi - scria Iuliu Maniu - era absolut evident că va duce țara la dezastru extern și intern sigur"³⁶.

La 20 iunie 1939, Iuliu Maniu și C.I.C. Brătianu au înaintat regelui un protest energetic. Autorii documentului subliniau că "Am moștenit de la înaintașii noștri o țară independentă pe care ne-a fost dat să o întregim în hotarele ei de astăzi. Renașterea României între cele două Uniri le-a îndeplinit prin deșteptarea spiritului public și dobândirea treptată a drepturilor și libertăților cetățenești".

Cei doi oameni politici afirmau că "Războaiele neatârării și ale întregirii le-au purtat români liberi, stăpâni pe pământul și dreptul de vot". Românii din provinciile libere nu au fost cucerțiți, ci eliberați. Ei s-au unit cu țara prin manifestarea liberă și conștientă a voinței naționale, într-un stat care le-a garantat formal și solemn drepturile și libertățile obștești. C.I.C. Brătianu și I. Maniu au adus în discuție noua Constituție din 1938 care recunoștea dreptul de a se aduna

³⁴ B.A.R., Secția Mss., Arh. fam. Brătianu, cota A 1530, f.84-85; C.I.C. Brătianu, Carol II, I. Antonescu..., p.72-73.

³⁵ *Monitorul Oficial*, partea I-a, nr.127, din 5 iunie 1939.

³⁶ Arh. Naț. București, fond P.C.M. dosar 49/1940, f.2-4.

pașnic și de a discuta tot felul de chestiuni, a proclamat că "toate puterile în stat emană de la națiune și a prevăzut reprezentarea națională".

Autorii documentului atrag atenția că legea fundamentală a statului "nu cuprinde obligațiunea de a se înscrie sau a îmbrăca haina unei anumite formațiuni politice create de guvern". Semnatarii memoriului criticau faptul că în cadrul alegerilor nimeni nu se poate înfățișa alegătorilor decât cu voia guvernului îmbrăcat în uniformă F.R.N. Din aceste motive, ele nu sunt altceva decât "o imagine înșelătoare a regimului parlamentar, chemat să reprezinte voința țării". Iuliu Maniu și C.I.C. Brătianu condamnau faptul că "peste jumătate din țărâimea românească este lipsită de dreptul de vot".

În numele partidelor pe care le reprezentau, cei doi oameni politici protestau vehement, împotriva libetăților politice³⁷.

La 31 iulie 1939, Iuliu Maniu a făcut o serie de declarații în prezența unor fruntași ai P.N.Ț. după închiderea lucrărilor parlamentare, referitoare la așa zisele "Corpuri legiuitoare" ale F.R.N. Conducătorul național - țărâniștilor a precizat că aceste organisme parlamentare "nu mai formează expresia uneia din cele trei puteri în stat, a celei mai însemnate puteri legiuitoare". În opinia sa "Parlamentul este un organ închiriat, lipsit de inițiativă, de influență și de o acțiune de control, având un rol redus și mai ales decorativ".

Iuliu Maniu a folosit și acest prilej pentru a condamna cu fermitate regimul autoritar impus de regele Carol al II-lea. el a reliefat faptul că în ultima perioadă au sporit impozitele, pretextându-se că se folosesc banii pentru înzestrarea, echiparea și instruirea armatei. Dar noile impozite care au dus la creșterea bugetului "sunt înghițite de alte organizații care nu sunt decât apanajul unei dictaturi înăbușitoare de libertăți și ruinătoare de țară. Dictatura ne costă miliarde". Maniu își justifica afirmațiile prin faptul că miliarde de lei sunt folosite pentru Serviciul Special, Garda Națională, un aparat polițienesc mult mărit, tribunalele militare, închisorile, Straja Țării. Străjeria, de pildă, costa circa opt sute de milioane pe an. Iuliu Maniu, arăta, în continuare, că noul Parlament este "fără inițiativă, fără atribuțiuni, fără putere de a controla și a răsturna pe miniștri incompatibili sau incorecți".

El condamna lovitura de stat regală, pulverizând argumentele celor care susțineau că au urmărit salvarea țării de primejdia extremei drepte: "Dar această primejdie - afirma Maniu - mai departe - fusese creată în mare parte și încurajată chiar de cei care azi pretind să salveze țara de ea!".

Din motivele menționate, corpul electoral a manifestat față de alegerile din iunie 1939 o completă dezinteresare. De aceea, numeroși alegători au rupt buletinele de vot, iar în unele sate din Moldova, sătenii au pus în ele câte o foaie de brusture.

Referindu-se la situația internă, șeful P.N.Ț. afirma că politica minoritară este catastrofală. Guvernul este strâmtorat într-o atitudine defensivă, adesea

³⁷ B.A.R., Secția Mss., Arh. fam. Brătianu, cota A 1530, f.89-91; C.I.C. Brătianu, *Carol II, I. Antonescu...*, p.77-78.

penibilă și umilitoare. În materie națională este forțat să cedeze teren tendințelor minoritare, în lipsa unui program precis care să salvgardeze alături de considerațiuni de echitate și interesele permanente ale națiunii române".

Greutățile populației erau amplificate de situația economică din ce în ce mai grea. "Toate clasele sociale sunt într-o stare de decadență evidentă în așa măsură încât sărăcia nu bate la ușă, ci s-a așezat binișor la vatră". Este nevoie, atât de o dezvoltare economică corespunzătoare, dar și de "o înnoire morală", având la bază toleranța creștină. Resursele interne, în special cele bugetare trebuie folosite cu maximă chibzuință evitându-se a se face "Cheltuieli de lux și nu indispensabile", ori a se lăsa "cheltuieli importante și neacoperite". Iuliu Maniu constata cu luciditate că "Sfârșitul regimului se poate prevedea cu siguranță, soarta lui fiind pecetluită". Cunoscutul om politic își susținea aceste afirmații prin lipsa de sprijin din partea opiniei publice, față de regimul carlist, el fiind impus prin lovitură de stat³⁸.

Asasinarea la 21 septembrie 1939 a primului ministru al României Armand Călinescu de către legionari a determinat atât un val de indignare din partea opiniei publice, pe deplin justificat, dar și de organizarea unor acțiuni represive de amploare puse la cale de guvern împotriva mișcării legionare. Noul președinte al Consiliului de Miniștri, generalul Argeșeanu, având la Ministerul de Interne pe generalul Gabriel Marinescu a trecut la executarea principalelor căpetenii legionare în fiecare capitală de județ³⁹. Potrivit lui Eugen Cristescu acțiunile împotriva legionarilor s-au făcut cu autorizația și la îndemnul lui Mihail Moruzov, șeful Serviciului de Informații al Marelui Stat Major al Armatei Române. Acesta a dovedit o crasă inconsecvență, căci la scurtă vreme după moartea lui Armand Călinescu a trecut de partea legionarilor. Aceștia l-au asasinat însă în noaptea de 26/27 noiembrie 1940⁴⁰.

Însuși regele Carol al II-lea era susținătorul răzbunării morții lui A. Călinescu cel mai fidel colaborator al său. Suveranul consemna de altfel în jurnalul intim chiar în ziua de 21 septembrie 1939 următoarele: "Această stare de lucruri nu se poate tolera, vor trebui luate niște măsuri drastice care să curme această chestie. Lupta s-a deschis, din nou, e o luptă pe viață și pe moarte, este momentul de a hotărî cine pe cine (sic)"⁴¹. Iuliu Maniu a protestat energic într-un memoriu înaintat

³⁸ I. Maniu în fața istoriei..., p.390-406.

³⁹ M. Sturdza, *op.cit.*, p.159-160; N. Crainic, *Zile albe zile negre. Memorii*, I, București, 1991, p.229; N. Chivușescu, *Armand Călinescu. Omul de oțel al României*, București, 1995, p.214-215. Corpul neînsuflețit al primului ministru a fost dus la Curtea de Argeș unde a fost înmormântat în cripta cavoului familiei. (*Timpul*, III, nr.862, din 25 septembrie 1939).

⁴⁰ C. troncotă (editor), *Eugen Cristescu. Asul serviciilor secrete românești. memorii 1916 - 1944*, București, 1994, p.145; vezi și *Asasinatele de la Jilava... Snagov și Strejnicul 26 - 27 noiembrie 1940*, ed. a II-a, București, 1992, p.15.

⁴¹ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, II, (1939 - 1940). ediția de M.D. Ciucă, N.D. Ion, București, 1996, p.4.

regelui contra reprimării sângeroase a legionarilor. Autorul mesajului a condamnat faptul că acțiunea a pornit din răzbunare, s-a făcut fără discernământ, nu s-a cercetat cu amănunt vinovăția celui arestat, existând riscul declanșării unui război civil. Președintele P.N.Ț. a cerut sancționarea celor vinovați de abuzuri judiciare⁴². Liderul național - țărănist a trimis, de asemenea, în străinătate un memorandum intitulat *Despre dictatura regelui Carol al II-lea*, publicat la Londra de Victor Cornea rezident român în Anglia. Documentul condamna regimul carlist, evidențiind caracterul său antidemocratic și antipopular⁴³.

Constantin I.C. Brătianu a înmănat, la rândul său, un memoriu regelui Carol al II-lea în care se ridica împotriva măsurilor de reprimare a mișcării legionare, inclusiv executarea asasinilor pe locul faptei fără judecată și ținerea trupurilor acolo câteva zile. Conducătorul P.N.L. a protestat mai ales împotriva "măcelării și expunerii în stradă a sute de oameni a căror complicitate în asasinatul primului ministru nu a fost dovedită, întrucât acțiunea a umplut de groază și de oroare opinia publică"⁴⁴. Un alt lider liberal, Victor Slăvescu se pronunța tot împotriva reprimării legionarilor și în special contra executării lor fără judecată. De aceea a afirmat la 21 septembrie 1939 în notele sale între altele: "Scurt consiliu, o proclamație către țară, funeralii naționale, o reprimară severă a gardiștilor, cu executare pronunțată (...). Totul prin justiție nu arbitrar", iar la 22 septembrie "Pedeapsă da, dar cu judecată și cu paza unor forme elementare de decență"⁴⁵.

Atitudinea fermă, hotărâtă a lui Iuliu Maniu, C.I.C. Brătianu și a altor oameni politici a nemulțumit pe suveranul României. Acesta nota astfel în însemnările sale următoarele: "În general, nervozitatea tuturor e destul de mare. În interior, Maniu și Dinu Brătianu se agită împotriva regimului. Ei sapă și discreditează, se vor lua însă măsuri. Ieri au început: unii corofei ai lui Maniu au și fost depuși la domiciliu forțat în mănăstirea Turnu și anume Leucuția, Răchițeanu și Ilie Lazăr"⁴⁶.

Chiar unii colaboratori apropiați ai defunctului prim ministru și ai lui Carol al II-lea s-au pronunțat împotriva terorii îndreptate în contra legionarilor. Ministrul de externe Gr. Gafencu arăta în jurnalul său politic că în aceeași zi pe 21 septembrie 1939 a avut o discuție cu ministrul Palatului Ernest Urdăreanu la Cotroceni cerându-i "Să nu se facă fapte de sângeroasă răzbunare. Să nu se mai verse sânge între rege și țară. Răzbunarea cere, din nou răzbunare și aluneacă astfel pe calea unui măcel între români". Șeful diplomației române intuia riscul răzbinării unui război civil cu consecințe incalculabile. În același timp, el sesiza pericolul unei intervenții sovietice precizând: "Astfel deschidem calea rușilor care caută o pricină pentru a intra în țară"⁴⁷.

⁴² Arh. Naț. București, fond P.C.M., dosar 49/1940, f.4-5.

⁴³ G. Beza, *Misiune de război. Al doilea război mondial*, București, 1994, p.116.

⁴⁴ V. Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, II, ediția de Georgeta Penelea Filitti, București, 1996, p.430.

⁴⁵ B.A.R., Secția Mss., Arh. fam. Brătianu, cota A 1530, p.92-95.

⁴⁶ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune...* II, p.77.

⁴⁷ Gr. Gafencu, *Însemnări politice 1929 - 1939*, ediția de S. Neagoe, București, 1991, p.338.

De asemenea, scriitorul de origine evreiască Mihail Sebastian, cunoscut prin atitudinea sa antilegionară scria în memoriile sale la 25 septembrie 1939 că la Râmnicu Sărat, legionarii aflați aici în închisoare în frunte cu Mișu Polihroniade au fost uciși cu mitraliera, iar cadavrele lor au fost aruncate în curtea penitenciarului. Asasinate similare au fost comise de autorități în contra legionarilor la Miercurea Ciuc, la Vaslui și în alte orașe. "Nu pot judeca politic drama asta - scria renumitul scriitor - sunt omenește îngrozit. Știu bine că toți oamenii ăștia, toți laolaltă și fiecare în parte, ar fi asistat nepăsători la teroarea legionară și ne-ar fi ucis cu cea mai mare nepăsare (...). Totuși, totuși, totuși, mă simt trist, bătut, cuprins de un dezgust amar"⁴⁸.

Numărul frunțașilor legionari asinați în întreaga țară a fost foarte mare. Cunoscutul istoric spaniol Francisco Veiga aprecia că jandarmii au împușcat în câteva ore 252 de legionari, "adică toate cadrele de comandă și toți cei care au putut fi arestați alături de câțiva nevinovați victime ale unor conflicte personale"⁴⁹.

Situația internă și externă era gravă. La 26 octombrie 1939 Iuliu Maniu a făcut noi declarații în fața unui grup masiv de tineri din P.N.Ț. reprezentând toate straturile sociale. Vorbitorul a precizat că "situația internațională este extraordinar de periculoasă pentru noi". De aceea se impune întărirea solidarității pe plan intern, lucru care nu se putea realiza în acele momente deoarece "Între Coroană și națiune este un conflict acut din pricină că prin noua așezare de stat națiunea a fost lipsită de drepturile sale asigurate prin pactul fundamental al națiunii, trecându-se toate aspra coroanei". astfel a fost tulburat echilibrul interior căci regimul a produs nemulțumiri și frământări printre cetățeni care "fac imposibilă o muncă productivă, liniștită și înjghebarea energiilor naționale într-o singură forță dinamică mănătată de o însuflețire națională absolut necesare, mai ales în vremurile grele ca cele de azi". Noua așezare de stat împiedică deci în mod absolut manifestarea voinței naționale și exercitarea drepturilor fundamentale ale omului: libertatea presei, a întrunirilor, a cuvântului "atât de necesară pentru purificarea vieții publice și producerea elanului de muncă, a creațiunii materiale și spirituale".

Iuliu Maniu sublinia, în continuare, necesitatea înlăturării regimului carlist și revenirea la sistemul parlamentar constituțional. Cunoscutul om politic scotea în evidență conflictul dintre coroană și națiune, precizând că el trebuie cât mai repede rezolvat. Șeful P.N.Ț. atrăgea atenția că nu numai prin dezamorsarea lui se poate reveni la echilibrul atât de necesar pe plan intern. Înfăptuirea acestor deziderate este în sarcina generației de azi care trebuie "să stea și va sta neclintită în serviciul ideii naționale, a constituționalismului parlamentar și a unei concepții

⁴⁸ M. Sebastian, *Jurnal 1935 - 1944*. Ediție de Gabriela Omăt și L. Volovici, București, 1996, p.234-235.

⁴⁹ F. Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919 - 1941. Mistica ultranaționalismului*, ed. a II-a, București, 1995, p.261; Și în provincie cadavrele legionarilor împușcați au fost expuse în locuri publice. (vezi E. Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană*. Ediție de Marguerite Dorian, București, 1996, p.85).

morale, creștine". Maniu revenea și de data aceasta asupra respectării drepturilor cetățenești. el se ridica, din nou, împotriva desprinderii Transilvaniei din trupul țării, formând o entitate independentă. marele om politic afirma că acest lucru reprezintă "o soluție absurdă și imposibilă din punct de vedere românesc și din acela internațional. Realizarea acestei soluții ar însemna distrugerea României unite înfăptuită din năzuințele seculare ale neamului românesc"⁵⁰.

Conducătorul P.N.Ț. a protestat, de asemenea, față de preocuparea guvernului de a racola în rândurile F.R.N. membri ai formațiunii sale politice inclusiv organele de conducere. La 9 noiembrie 1939, Maniu a trimis un nou mesaj primului ministru Constantin Argetoianu în care afirma că "Intrarea noastră în F.R.N. ar însemna că noi consimțim la această situație direct vătămătoare intereselor Coroanei și Dinastiei". Autorul scrisorii preciza că în noile împrejurări deosebit de grele "fiecare cetățean local are datoria să ferească persoana suveranului de orice răspundere, lăsând-o în sarcina guvernului și partidelor politice". Iuliu Maniu sublinia, mai departe, că noua Constituție acordă Coroanei puteri și prerogative excepționale. Liderul național - țărănist arăta că principiile înscrise în Constituție sunt diametral opuse credințelor noastre politice, deoarece F.R.N. susține un regim dictatorial, iar partidul pe care îl reprezintă "apără democrația națională și un regim constituțional cu răspundere ministerială reală, cu respectarea dreptății și a moralei creștine". Maniu refuză deci intrarea în F.R.N. deoarece consideră că ea ar însemna "renegarea credințelor noastre sau plutirea noastră într-o atmosferă de continuă falsitate insuportabilă pentru noi"⁵¹.

La 24 noiembrie 1939 s-a constituit un guvern prezidat de Gheorghe Tătărescu care a adoptat o politică de "reconciliere" având ca obiectiv înfăptuirea unității în jurul regelui trecând astfel peste vechile divergențe, care separau diferitele grupări politice. Această unitate era absolut necesară datorită situației internaționale nefavorabile care putea impune o politică de rezistență. Iuliu Maniu era conștient că în acele împrejurări dificile constituia un mare risc apropierea de rege. El aștepta cu răbdare înfrângerea Germaniei de către Anglia și Franța și revenirea cu ajutorul acestora la un regim parlamentar constituțional în România⁵². Președintele P.N.Ț. era consecvent principiilor sale democratice, antitotalitare care l-au călăuzit întreaga viață.

⁵⁰ I. Maniu în fața istoriei, ..., p.407-411.

⁵¹ *Idem*, p.422-423. O scrisoare cu conținut asemănător a adresat I. Maniu lui Gh. Tătărescu la 20 decembrie 1939. (*Idem*, p.427-432).

⁵² Al. Gh. Savu, *Dictatura regală 1938 - 1940*, București, 1970, p.344.

IULIU MANIU AND THE TOTALITARY REGIME OF CAROL II (1938 - 1939)
(ABSTRACT)

The December 1937 election marked and the quasidemocratic political regime in Romania.

Carol II designated Octavian Goga as head of the government (Goga's National - Christian Party had obtained only 9,15 percent of all votes). The King appointed to this government also several members of the centrist group of the National Peasant Party headed by Armand Călinescu. Iuliu Maniu n'accept the installation of the royal dictators hipon February 10, 1938.

The King Carol II dissolved togheter with the other political parties on March 30, 1938, the National Peasant Party continued its activity within much more restricted limits. All those who had accepted among them having been Mihai Ralea, Petre Andrei, Mihai Ghelmengeanu. Iuliu Maniu sent repeated memorials to the King and to the government protesting against the antidemocratic measure taken by the regime sponsored by Carol II.

DOCUMENTE INEDITE DESPRE CONFISCAREA PROPRIETĂȚILOR LUI IULIU MANIU DIN JUDEȚUL SĂLAJ

IONI. DRĂGOESCU

Descoperirea întâmplătoare a unor documente inedite despre confiscarea proprietăților din județul Sălaj a aceluia care a fost Iuliu Maniu, ne permite următoarele constatări:

- Ele se păstrează în fondul arhivistic "Reforma agrară din 1945" - fond arhivistic ce după părerea noastră nu are nimic comun cu amintita reformă. Este, credem și motivul pentru care n-au fost consultate de exegeții patriotului martir.
- Exproprierea a avut loc abia după înscenarea procesului despre "tentativa de fugă" a lui Iuliu Maniu când s-a trecut la confiscarea averii sale din Șimleul Silvaniei, Bădcin și Lompirt.
- Constatăm o solidaritate a autorităților și localnicilor din zonă cu Iuliu Maniu. Aflăm, bunăoară, că "deoarece autoritățile locale care au ajutat la inventariere nu au găsit altă persoană cu garanție morală și materială care să primească bunurile... se lasă în administrarea condamnatului în mod provizoriu". Acest provizorat era, de fapt, perpetuarea administrării, pe mai departe a proprietăților lui Iuliu Maniu de sora sa Cecilia Cornelia. Noi vedem în această acțiune un act de solidaritate atât a localnicilor cât și din partea autorităților și de ce nu chiar a delegației județene de partid. Se știe că în acea vreme nu se punea problema garanției morale și materiale, că în acea vreme orice sărăntoc "prezenta garanție" chiar dacă nu se pricepea la nimic.

Aserțiunea noastră se bazează și pe faptul că la 20 decembrie 1947 serviciul de siguranță al județului Sălaj se sesizează și impune "schimbarea" custodiei impunându-l pe cetățeanul Cozbaș Gavril, schimb care însă nu s-a produs imediat. A trebuit să se intervină pentru a o lămuri pe Conelia Maniu să renunțe la custodie iar autoritățile locale să raporteze că au luat, în sfârșit, măsurile necesare schimbării custodelui.

Am insistat *numai* asupra acestui aspect, dar documentele pe care le publicăm trădează o multitudine de probleme ce se impun a fi cercetate, tematic, de către exegeți.

Urmare a condamnării lui Iuliu Maniu, prin cunoscuta înscenare, s-a hotărât confiscarea proprietăților sale.

Câteva documente inedite, descoperite recent de noi în fondurile Arhivelor Naționale din București permit unele forme de solidarizare a sălăjenilor cu patriotul județean. Astfel:

La 15.XI.1947 "Parchetul Sălaj a luat toate măsurile pentru luare sub sechestru de asigurare a averii confiscate de la condamnatul Iuliu Maniu, ordonând Șef Portărelului inventarierea și punerea sub sechestru a întregii averi, încheind un proces verbal despre întreaga procedură, în care menționează următoarele: deoarece autoritățile locale, care au sistat la inventariere nu au găsit altă persoană cu garanție morală și materială, care să le primească în custodie, bunurile se lasă în custodia sorei condamnatului"¹.

Nu știm, cel puțin deocamdată, cum s-a desfășurat acțiunea de preluare dar aflăm ce s-a confiscat.

Teritoriile din Bădăcin, Șimleu și Iompirt.

I. Imobilul din Bădăcin

	Iugăre	Stg.	Socotit în hectare
a) Arabil	15	1.602	86.325
b) Fâneț	2	1.461	16.726
c) Izlaz	5	-	28.775
d) Livadă	7	1.007	41.882
e) Grădină zarzavat	-	600	-
f) Vie	8	8000	48.917
g) Pădure	5	-	28.775
h) Curte, drumuri	1	800	10.791
Total	46	930	262.191

II. Coala cadastrală din Șimleu Silvaniei, nr.518:

a) Arător, cl.5	-	400	
b) Grădină, cl.1	-	388	
c) Fânețe, cl.3	1	280	
d) Fânețe, cl.5	-	600	
e) Vie, cl.4	-	400	
f) Pășune, cl.2	-	918	
g) Pășune, cl.4	5	-	
h) Pășune, cl.7	5	-	
i) Pădure, cl.6	-	1.264	
j) Pădure, cl.7	13	1.400	
k) Pământ neproductiv	12	1.210	
l) Casă, curte		400	
Total	40 iug.	860 stg.,	în hectare 221.802

¹ Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Agriculturii, Reforma Agrară 1945, 123 fila 35.

III. În Lompirt:

a) Arabil

b) Fertilitate cca. 18 iugăre din 4 diferite clase².

Contrar așteptărilor, Iuliu Maniu nu dispunea de mari proprietăți în această parte a țării.

De remarcat că pentru averea aflată în custodia Ceciliei Cornelia Maniu autoritățile au luat atitudinea cerând, care mai de care, explicații.

La 28.VI.1950, sub Nr. 8615/1950 Ministerul Justiției cere explicații asupra rămănerii averii lui Iuliu Maniu: "Vă rugăm să dispuneți a se examina problema luând măsurile ce le veți socoti necesare și să ne comunicați modul de rezolvare, restituindu-ne anexele"³.

Să reținem că autoritățile vremii au luat măsuri speciale ca unele documente să nu fie cunoscute prin arhivare. Am căutat eventualele copii ale "anexelor" dar cel puțin deocamdată nu le-am aflat. Să nădăjduim că se vor fi păstrat undeva și vor aduce noi contribuții la studiul de față.

Apoi:

La 11.V.1959 se cere explicații pe care le vom afla sub același număr al Ministerului Justiției 8615:

"Vă rugăm a ne preciza cum de a ajuns petiționare custode a averii fratelui său condamnat, adică pentru bunurile are prin condamnarea proprietarului au devenit proprietatea statului"⁴.

Dintr-un alt document aflăm:

La 10.VII.1950 Ministerul Justiției, către Ministerul Agriculturii:

"Referindu-ne adresei Dvs. nr.543612 din 26 iunie 1950 privind custodia averii confiscate de la condamnatul Iuliu⁵ Maniu vă facem cunoscut că am luat măsurile necesare prin parchetul Sălaj, în vederea schimbării custodelui, urmând ca deîndată ce schimbarea se va efectua, să vă încunoștințăm. Vă restituim alăturat corespondența primită pe lângă adresa de mai sus"⁶.

Față de aceste presiuni, Cecilia Cornelia Maniu adresează secției agricole a Sfatului Popular Județean următoarea scrisoare:

"Subsemnata, vă rog, dați-mi voie, să vă prezint o rugămintă.

Bine știm, că în anul 1947, luna noiembrie, imobilele, proprietățile fratelui meu Iuliu Maniu, condamnat, au fost confiscate de către stat, lăsându-mă oficialitatea în folosința acestei averi, în Bădăcin pe temeiul meu de uzufructură, întăbulat pe întreaga moșie de aici, iar pentru imobilele din Șimleu Silvaniei și comuna Lompirt, însărcinată fiind cu custodia și administrația.

² Idem, fila 38.

³ Idem, fila 40.

⁴ Idem, fila 42.

⁵ În manuscris Iuliu.

⁶ Arhivele Naționale București, Fond cit., fila 34.

De atunci am lucrat aceste teritorii cu cea mai mare conștiinciozitate, pe lângă toate greutățile enorme ce mi s-au ivit în cale. De acum însă istovită de toate puterile materiale, nemaiputând continua cu lucrările recente, vă rog, să mă liberați de sarcina custodiei și administrației referitor la averea din Șimleu și Lompirt, - iar privitor la moșia din Bădăcin suspendez și vă ofer dreptul meu de uzufruct afară de un apartament din locuință, și atâta din teritor cât îmi este neapărat de lipsă - sau de recoltă - pentru susținerea mea personală și plățirea și întreținerea unei servitoare pe lângă mine, fără de care nu mai pot fi la adâncă mea bătrânețe - sunt de 74 ani, debilă și greu bolnavă, - și care împrejurare este asemenea o cauză, pentru care trebuie să mă retrag de la administrare. Doresc să-mi rezervez via cu hibrizi din Bădăcin numită Veresed, cu cca. 1 iugh. (50 ari) și 50 ari grădină și 3 iugh. arător.

De aceea vă rog să binevoiți a da loc și rezolvare favorabilă cererii mele și a vă îngriji urgent de continuarea lucrărilor în toate ramurile acestei economii cari cu începând din ziua de 1 april a.c. din lipsă absolută de mijloace materiale nu le mai pot continua.

Aclud tabloul imobiliar și notez că din casa din Șimleu, de când m-am întors din refugiu de 5 ani, nu a mai fost în posesia noastră, reținută fiind de Primăria din Șimleu cu toate acestea tot timpul am fost eu obligată să suport sarcinile.

În "Procesul Verbal" al confiscării sunt amănunțit toate aceste imobile.

Repetându-mi rugămintea, semnez

Bădăcin, 17 Martie, 1950.

Cu toată stima,

Sora M. Cecilia Cormelia Maniu⁷

- 1) Deși nu mai avea drept asupra recoltei Cornelia Maniu a organizat "cu cea mai mare conștiinciozitate" munca câmpului.
- 2) Condițiile erau foarte grele "lipsă absolută de mijloace materiale".
- 3) Sora M. Cecilia Cornelia Maniu nu ezită ca în această situație, de renunțare forțată, să-și exprime preocuparea pentru soarta recoltei. Oricum gestul autorităților locale care nu au predat la început aceste proprietăți unui comunist, faptul că au tăragănat problema în urma atâtor presiuni, avem motive să credem că ne aflăm în fața unui act de solidaritate cu patriotul Iuliu Maniu.

⁷ Idem, fila 37.

**NEUE DOKUMENTEN ÜBER DIE KONFISKATION DES EIGENTUMS
IULIU MANIU IN DISTRIKT SĂLAJ
(ZUSAMMENFASSUNG)**

Eine Reihe neue Dokumenten in Nationalarchiv Bucarest (der Fond Landwirtschaftlichereform 1945, Distrikt Sălaj) aufbewahren Beweisen wie das Eigentum Iuliu Maniu in Distrikt Sălaj konfiskiert wird.

Die Dokumenten benachrichtigen uns dass eine diskrete Solidarität zwischen die lokalische Autorität und der politiker Stadtgefunden hat, so dass seine Schwester ist stetig die auf Bewarerin des Eigentums geworden.

GRUPURI DE REZISTENȚĂ ANTICOMUNISTĂ ÎN LUMEA SATULUI BIHOREAN ÎNTRE 1948 ȘI 1950

GABRIEL MOISA

După instaurarea regimului bolșevic, în România au luat ființă o serie de centre ale rezistenței anticomuniste. Zonele de munte au fost în general cele care au facilitat proliferarea unor asemenea grupuri, dar existența lor va fi mai mult sau mai puțin efemeră, consecință a faptului că au fost sistematic vânate de noul regim.

Istoriografia postdecembristă a problemei atinge o serie de aspecte cauzate de acțiuni contrare regimului în diverse regiuni ale României, mai puțin însă în cele apusene. Cu toate acestea vestul țării a intrat și el în circuitul mișcărilor anticomuniste organizate. O serie de documente ale Securității ne conving că și în Bihor au existat asemenea organizații. Informațiile inedite de arhivă pe care le punem acum la dispoziție ne permit să afirmăm cu certitudine că aici și-au desfășurat activitatea între 1948 - 1950 cel puțin trei asemenea grupuri de rezistență

O primă organizație a fost ***Organizația România Independentă (O.R.I.)***. Aceasta a luat ființă, cu certitudine, cândva în cursul anului 1947, pentru că, deja în primăvara lui 1948, existența sa să fie precis semnalată de Securitate ca având centrul în Oradea. Primul ei șef a fost Nistor Bădiceanu. De la început aceasta avea ramificații într-o mare parte a județului Bihor, dar și în vestul județului Sălaj. Ca urmare a descoperirii parțiale a activității clandestine a acesteia, unii dintre fruntașii ***O.R.I.***, în frunte cu Nistor Bădiceanu, au fost prinși și arestați în vara anului 1948. O parte a organizației a supraviețuit și în toamna aceluiași an s-a regrupat sub conducerea lui Vasile Furtoș, de loc din Sărsig. Punctul de comandă era tot în Oradea și avea ramificații în comunele: Sărsig, Chiribiș, Ciutelec, Varviz, Ciulești, Bogeiu, Ghida, Săldăbagiu de Barcău, Marginea, Spinuș, Cenaloș, Ciuhoiu, Hăucești, Fegernic, Sarcău, Oșorhei, Nădar, Misca, Rontău, Făncica, Abrămuț, Sfârnaș, Sălard, Bradea (?) din județul Bihor și Marca, Ip și Porți din județul Sălaj¹.

1. Arhivele Serviciului Român de Informații, *Fondul documentar, Dosar nr. 4638, f. 68* (în continuare A.S.R.I.)

Primele informații despre activitatea organizației, în a doua parte a existenței sale, când în fruntea ei se găsea Vasile Furtoș, sunt cunoscute de la sfârșitul anului 1948 când, la 27 decembrie, comandantul Securității bihorene, Czeller Ludovic, emite ordine de arestare pentru 155 de persoane care ar fi aparținând acestei grupări. În Sălaj au fost arestate pe aceleași motive, ca membri ai aceleași grupări, doar 21². Erau semnalate chiar și pentru Satu Mare rețineri de persoane care au făcut parte din organizație, în număr de 28 din zona Tășnad - Carei, ceea ce dovedește că ramificațiile grupării s-au întins și în acest județ.

Informațiile ulterioare legate de mișcare se situează pe linia regroupării forțelor acesteia la nivelul comunelor mai sus amintite. 1949 a fost anul în care s-au intensificat mult acțiunile derulate de această organizație în contextul în care începând cu luna martie, în România s-a declanșat la scară națională procesul de colectivizare a agriculturii. Informațiile deținute de forțele de Securitate convergeau toate înspre dezvoltarea unor acțiuni potrivnice regimului, toate foarte bine coordonate și organizate. Primele elemente care conduc la concluzia organizării unor acțiuni în *stil mare*, au fost primite de Securitate la 11 mai 1949 când se știa deja că exista un plan în două etape pentru rezistență la colectivizare în lumea satelor³.

În prima fază urmau a se rezolva chestiunile legate de logistică prin procurarea armamentului, cu sprijinul unor ofițeri activi ai armatei române și organizarea grupurilor de acțiune, iar în a doua parte răscularea comunelor una după alta prin oamenii care făceau parte din organizație. S-a reușit atragerea la nivel local, de partea răsculaților, a unor funcționari din aparatul de stat, iar la nivel central organizația a reușit să-și apropie unele elemente din armată, grăniceri, trupe de Securitate și Miliție. La 20 iunie 1949 o bună parte a armamentului necesar desfășurării acțiunilor era procurat de la unități militare din Oradea și Marghita⁴. Declanșarea acțiunilor a fost fixată pentru 5 iulie, dată condiționată de aprobarea unor legături superioare cu Bucureștiul și a semnalelor venite de la *conducerea bandelor din munți*. Acțiunea urma a fi deci corelată cu desfășurări de forțe venite dinspre grupările din rezistența anticomunistă care își aveau spațiile de acțiune pe versantele vestice ale Apusenilor.

La 21 iunie au început preparativele pentru aplicarea pe teren a planului de acțiune convenit. Șeful **O.R.I.**, Vasile Furtoș, într-o ședință conspirativă desfășurată în casa lui Teodor Molnar din Chiraleu, membru al organizației, a hotărât constituirea echipelor de sacrificiu care vor circula prin toate satele pentru declanșarea acțiunii propriu-zise. La ședință au participat mai mulți fruntași ai mișcării care și-au luat angajamentul că vor merge acolo unde li se va ordona și vor executa întocmai planurile. A doua zi însă Vasile Furtoș a fost arestat de Securitate⁵.

2. A.S.R.I., *Fond cit., Dosar nr. 4640*

3. *Idem*, *Dosar nr. 4638, f. 70*

4. *Idem*

5. *Idem*, f. 71

Pe moment acțiunea părea compromisă. În aceste condiții, la 25 iulie, acasă la Nistor Pop din Sârsig s-au întâlnit câțiva frunțași ai **O.R.I.** care au hotărât amânarea declanșării acțiunii pentru 1 august 1949. S-a definitivat organizarea fiecărui grup de acțiune. În prima fază urmau a fi 5 grupuri a câte 10 oameni (acțiunea a pornit deci cu 50 de oameni, la care trebuiau apoi să se adauge locuitorii satelor) care aveau misiunea specială de a da semnalul declanșării acțiunilor în toate satele. Din aceste grupe de sacrificiu făceau parte foarte mulți studenți care se aflau în vacanță⁶. Ei trebuiau să asigure paza satelor răsculate prin constituirea unor pichete la marginea localităților pentru ca în cazul apariției forțelor de represiune să anunțe sătenii și, în măsura posibilităților, să reziste până la sosirea de întăriri din așezările amenințate.

Împrejurările au făcut ca data de 1 august să fie devansată în ceea ce privește declanșarea acțiunilor, astfel că prin 27-28 iulie acestea erau în plină desfășurare în partea de nord - est a județului, iar membrii **O.R.I.** se aflau în mijlocul violentelor evenimente care au urmat.

Altă așa-zisă organizație subversivă semnalată, care își defășura activitatea cu predilecție în partea central - sudică a Bihorului și în județul Arad era **Vlad Țepeș II**, având în frunte pe avocatul **Constantin Militaru** din Oradea⁷. Ea făcea parte dintr-o mișcare națională de rezistență cu același nume și în această situație avea strânse legături cu eșaloanele superioare din conducerea mișcării. În Bihor cei care compuneau organizația proveneau în marea lor majoritate din funcționarii aparatului de stat, ofițeri deblocați, elevi, muncitori, iar la sate mai ales dintre intelectualii comunităților locale. Ramificațiile sale cuprindeau pe lângă Oradea și comunele Vașcău, Baital (?), Beliu, Ucuriș, Lunca, Cămpanii de Sus, Lehecenii, Beiuș, Marghita și Sălard. Organizația avea legături, la fel ca și cea condusă de Vasile Furtoș, cu grupurile din rezistența din munți.

În planul de acțiune ei se bazau mai ales pe acei membri ai organizației care făceau parte din cadrele armatei, în special pe cei din batalioanele de Securitate și Militie, care aveau misiunea de a nu opune rezistență la ocuparea instituțiilor. Aceași sarcină revenea și celor din aparatul de stat "...care în plus mai aveau și misiunea de a produce sabotagii"⁸. În planurile de revoltă ale organizației un loc important urmau să-l ocupe masele de țărani, dorindu-se antrenarea lor masivă în acțiunile preconizate, pentru a fi postate în fața trupelor de Securitate, sperându-se că acestea vor evita astfel deschiderea focului.

Cea de a treia organizație de rezistență anticomunistă a fost semnalată în zona masivelor Codru-Moma și Bihor⁹. Centre principale de aprovizionare și

6. *Idem*

7. *Idem*, f. 72

8. *Idem*

9. *Idem*, f. 71

legătură erau comunele Susag, Craiova -azi Craiva- din județul Arad, Ucuriș și Dumbăvița de Codru din Bihor. Grupurile erau formate, conform rapoartelor Securității, din oameni politici - mai ales legionari - care se ascundeau în munți, ofițeri deblocați și intelectuali originari din localitățile învecinate cu muntele. De aici, aceștia agitău lumea satelor în speranța unei revolte.

La 23 iulie 1949, cu câteva zile înainte de dezlănțuirea acțiunilor țărănești, în zonă a avut loc o adunare organizată de unul dintre comandantii grupurilor, *Alexandru Curta*, din Chișlaca, în satul Siad, comuna Craiova (Craiva) cu circa 20 de participanți. În vederea ridicării spiritului combativ și a moralului, el le-a făcut cunoscut acestora că grupurile din munți sunt foarte bine organizate și posedă armament suficient pentru o rezistență de lungă durată. *Alexandru Curta* le-a trasat ca sarcină țăranilor să se împotrivească predării cotelor de cereale și "...să-și ia inima în dinți și să lupte cu hotărâre împotriva acelor care ar vrea să le ia grâul"¹⁰. La plecare le-a promis celor prezenți că prin 27 iulie va veni împreună cu un maior din *bandă* pentru a fixa detaliile acțiunii. Pentru aceasta însă trebuie să fie prezenți la întâlnire cât mai mulți oameni. Misiunea lui *Alexandru Curta* era de a organiza satele începând cu Chișlaca până la Hodișel.

În acest timp toți fugarii din pădure aveau ordine precise care constau în apropierea fiecăruia de satul natal pentru a pregăti pe oameni, iar intelectualii de satele unde au funcționat pentru a contacta pe cât mai mulți locuitori și a-i agita împotriva noii ordini politice din țară, susținând iminenta izbucnire a unei *revoluții*. La 24 iulie 1949 în comuna Ucuriș, acasă la Ioan Mateoc, doi membri din rezistența montană au adunat circa 40 de săteni, în majoritate foști legionari și membrii ai cultului baptist, pentru a se pune de acord vizavi de desfășurarea ulterioară a acțiunilor, îndemnându-i de asemenea să refuze predarea cotelor către stat. Pentru a pregăti cum trebuie acțiunile, câte doi membri din rezistență s-au deplasat spre alte 10 sate din zonă spunându-le oamenilor că "...acum este momentul prielnic să se ridice și să dea lovitura de grație Guvernului din R.P.R"¹¹. După ce aceștia și-au îndeplinit misiunea s-a observat o recrudescență serioasă a acțiunilor țărănești mai ales în Batăr, Tăut, Talpoș și Ucuriș din județul Bihor și Berechiu, Șomoșcheș și Apateu din Arad.

După cum se poate lesne sesiza, rapoartele forțelor de represiune semnaleză în anii 1948 - 1950 existența a nu mai puțin de trei grupuri de rezistență la nivelul județelor Arad, Bihor și Sălaj. Toate își încep activitatea cândva la sfârșitul anului 1947 - începutul anului 1948, în condițiile în care în România sunt demolate pas cu pas toate formele de existență democratică. Eliminarea ultimului element de viață democratică românească interbelică la sfârșitul anului 1947, instituția monarhiei, coroborată cu intensificarea terorii

10. *Idem*

11. *Idem*, f. 72

comuniste pe toate palierele vieții au fost probabil la nivelul întregii țări fermentul care a condus la organizarea rezistenței anticomuniste. În acest context și în partea de vest a României avem de a face cu acțiuni organizate îndreptate împotriva noilor reglementări din societate, evident străine de ființa românească.

Fiecare din cele trei grupuri de acțiune își avea propria sa identitate. În primul rând zonele în care acționau erau diferite sau se întrepătrundeau arareori.

Grupul *Bădiceanu - Furtoș* acționa în partea de nord a Bihorului, vestul Sălajului și sud-estul județului Satu Mare. Membrii săi proveneau cu predilecție din rândurile țărănimii înstărite de la sate - așa numita chiaburime. Aceasta nu a exclus prezența în rândurile organizației și a unor funcționari, militari deblocați sau studenți aflați în vacanță.

Grupul condus de avocatul *Constantin Militaru* acționa în schimb, conform rapoartelor informative, mai mult în zona centrală și sudică a județului. În mare majoritate cei care compuneau organizația erau intelectualii din lumea satelor și Oradea, muncitori și ofițeri deblocați. Desigur, printre membri regăsim și alte categorii sociale.

În fine, cea de a treia organizație, care avea ca lider printre alții pe *Alexandru Curta*, acționa în zona montană sud-vestică a Bihorului și nord-estul județului Arad. Aproape fără excepție grupul era format din foști ofițeri, fruntași maniști și membri ai defunctei mișcări legionare care s-au refugiat în munți și au încercat să reziste cu arma în mână împotriva regimului comunist.

Spațiile de acțiune și componența socială a acestor trei grupuri de rezistență le individualizează pe una în raport cu cealaltă. Cu toate acestea modul de acțiune și mai ales intervalul de timp în care au început să-și facă simțită prezența ne fac să credem că se găseau în permanentă legătură. Toate își încep preparativele serioase de acțiune prin mai - iunie 1949 iar revoltele propriu-zise sunt declanșate concomitent pe cuprinsul celor trei județe în a doua jumătate a lunii iulie.

Concluzia care se desprinde de aici este că existau legături serioase în ceea ce privește coordonarea acțiunilor celor trei grupuri de rezistență care se înțeleseseră probabil vizavi de eventualul sprijin pe care ar urma să și-l acorde.

În ceea ce privește apartenența politică a membrilor acestor grupuri de rezistență este mai greu de dat un verdict definitiv pentru că rapoartele informative ale Securității vorbesc prea puțin și doar tangențial despre aceasta. Ceea ce este cert din acest punct de vedere, conform rapoartelor informative, este faptul că între cei care s-au ridicat împotriva regimului găsim foști legionari și membri ai dispărutului P.N.Ț - Maniu. Toți însă erau numiți generic cu termenul de *bandiți*.

Se poate spune, cu siguranță, că una dintre cauzele revoltelor din vara lui 1949 din Bihor a fost consecința a activității duse de aceste organizații în lumea satelor, iar declanșarea simultană a revoltelor ne demonstrează că oamenii dădeau ascultare șefilor acestora având încredere în afirmațiile și imboldurile lor. În

fruntea acțiunilor se vor găsi de cele mai multe ori persoane înregimentate în aceste grupuri de rezistență care au profitat și de strângerea cotelor, exorbitante pentru gospodăria țărănească, într-o perioadă în care războiul mondial și-a lăsat serios amprenta asupra nivelului de trai al tuturor categoriilor sociale și a țărănimii în particular. Desfășurarea evenimentelor va demonstra acest lucru.

ANTICOMUNISTS GROUPS IN THE RURAL WORLD OF BIHOR (SUMMARY)

In the period 1948 - 1950, a number of resistance organizations appeared in the west part of Romania. The reports of Securitate pointed out three such groups in the districts Arad, Bihor, Sălaj. All these groups began their activity at the end of 1947 and the beginning of 1948. Each of these resistance movements had its own identity.

First of all, the areas of action were different for each of them.

The group Bădiceanu - Furtoș acted in the north of Bihor, the west of Sălaj and south-east of Satu Mare. Its members came mainly from the well-of peasantry the so called kulaks, but also from office workers, the clear-away militars or students in holiday.

The group leaded by Constantin Militaru acted mainly in the central and south areas of the country, according to the raports. The members of the organization came from the intellectuals from Oradea and neighbouring villages, office workers and clean-away militars, but we could also find here other social categories.

The third organization, leaded by Alexandru Curta acted in the mountain area from south - est of Bihor ond north-est of Arad. The group was formed almost entirely by the ex-members of the legionary movement.

COOPERATIVIZAREA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA. STUDIU DE CAZ - ROȘIORI, RAIONUL ȘOMCUTA MARE

DORIN DĂRĂBAN

În cadrul procesului de comunizare a României un loc aparte îl ocupă acțiunea de colectivizare a agriculturii. Urmările se regăsesc, la nivelul lumii rurale, pe plan material, mental și juridic, la 10 ani de la acțiunea incompletă de decooperativizare. Prin acest studiu de caz, încercăm să surprindem, din perspectiva acestei lumi, martoră sau participantă, modul în care a fost percepută această acțiune. Am făcut apel prin intermediul anchetei orale, la martori sau participanți direcți din localitatea Roșiori. P.C.R. își îndreaptă atenția asupra țăranimii încă din 1947 când se hotărăște la plenara din 8-9 ianuarie înființarea secțiilor țărănești în întreaga structură organizatorică. Deși la 9 aprilie 1948 Gh. Gh. Dej dădea asigurări că “proprietatea particulară și dreptul la moștenire sunt recunoscute și garantate de stat”¹ la 27 decembrie același an își arată adevăratele țeluri declarând că “trecerea țăranimii în gospodăriile colective este singurul mijloc prin care țăranimea săracă și mijlocașă poate scăpa din starea de mizerie și înapoiere”².

La 2 martie 1949 apare decretul 83 care lichidează resturile proprietății moșierești rămase după aplicarea legii 187/1945. Prin acest decret se expropriează pământul cu tot inventarul agricol viu sau mort, clădirile și instalațiile agricole. Rezistența la confiscare se pedepsea cu 5-15 ani de muncă silnică și confiscarea totală a averii. La 3-5 martie 1949 are loc Plenara C.C. al P.C.R. S-a fixat ca obiectiv desființarea completă a exploatării chiaburești la sate arătându-se că “unirea gospodăriilor țărănești individuale, mici și mijlocii, în mari gospodării agricole colective bazate pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție este singura cale de dezvoltare a agriculturii, care corespunde țărilor și intereselor fundamentale ale clasei muncitoare și țăranimii”³. Călăuziți de ideile leniniste că proprietatea produce capitalism și burghezii permanent, spontan și-

1. Gh.Ghe. Dej - Articole și cuvântări, Editura P.M.R. București, 1951, pag. 163

2. ibidem - Editura de Stat pentru literatură politică, 1953, pag. 231.

3. colectiv - Agricultura României, 1944-1964, Ed. Agro-silvică, București, pag.27.

n proporții de masă P.M.R. considera că "transformarea socialistă a agriculturii este o lege generală a revoluției socialiste față de care nu se poate asigura victoria deplină a construcției socialiste, avântul neîntrerupt al întregii economii naționale"⁴. La 2 octombrie 1948 Ana Pauker declara că victoria socialismului nu este de conceput fără îndeplinirea colectivizării, în 1949 frunțașii comuniști continuau pe aceeași linie afirmând: "câtă vreme există mica producție de mărfuri pozițiile capitalismului nu puteau fi lichidate definitiv și nici primejdia restaurării vechilor orânduieli. Există un singur drum, trecerea la marea agricultură socialistă... și îngrădirea treptată a puterii economice a chiaburimii în vederea lichidării ei ca și clasă"⁵. Contrar tuturor realităților se afirma că "în întreaga activitate de reorganizare socialistă a satului partidul nostru a îmbinat politica de cointeresare materială a țărănimii muncitoare în creșterea producției agricole cu politica de colectivizare a agriculturii. Intre anii 1948 - 1953 calea de formare a fondului central de produse agricole al statului a fost cotele obligatorii. Grupul fracționist Luca-Pauker a subminat aplicarea politicii de cointeresare materială a țărănimii, au impins cotele la limite exagerate și au stabilit prețurile sub nivelul de cost"⁶. La aceeași plenară s-a dat semnalul începerii campaniei de colectivizare "cu ajutorul clasei muncitoare printr-o stăruitoare și permanentă muncă de lămurire și convingere a țărănimii sărace și mijlocașe despre superioritatea marii gospodării colective față de mica proprietate individuală vom putea uni marea masă a țărănimii muncitoare"⁷. La 1 august 1949 apare decretul 319 prin care se aproba organizarea gospodăriilor colective la propunerea Ministerului Agriculturii prin hotărârea Consiliului de Miniștri. Plenarele din lunile august 1953, iulie 1956 și iulie 1961 stabilesc măsuri pentru întărirea continuă a G.A.C.

La 27 decembrie 1948 Dej afirma că "sub nici un motiv și nici într-un caz țărănimea nu trebuie să fie forțată să treacă la forma gospodăriilor colective"⁸ în anul următor, la 22 august avertiza că va zdrobi "fără cruțare orice încercare de grupare sau rezistență a dușmanului față de măsurile economice și sociale luate de partid și de guvern"⁹. Rupti de realitate frunțașii comuniști considerau că "dezvoltarea G.A.C. se face pe măsura creșterii conștiinței maselor largi, formării agronomilor și creșterii interesului social. Respectarea cu strictețe a liberului consimțământ a constituit una dintre condițiile esențiale care au determinat transformarea socialistă a agriculturii. Numai convingerea adâncă a țărănimii muncitoare despre marile avantaje ale gospodăriei colective poate servi drept

4. ibidem - pag. 35.

5. ibidem - pag. 36.

6. ibidem - pag. 39.

7. ibidem - pag. 41.

8. Gh.Ghe. Dej - Articole și cuvântări, Editura de Stat pentru lit. politică, 1953, pag.231.

9. ibidem - 1955, pag.262.

bază pentru crearea unor gospodării colective cu adevărat trainice. Prin metode administrative se îndepărtează țăranul de gospodăria agricolă, se dă apă la moara dușmanului de clasă care cauta să profite de greșelile și de abaterile de la linia partidului pentru a pescui în ape tulburi. Când am avut manifestări de încălcare a liberului consimțământ al țăranului muncitor P.M.R. și guvernul au combătut și curățat cu hotărâre acele tendințe dăunătoare, orice încercare de a înlocui munca politică de convingere a țăranului și studiul atent al condițiilor și posibilităților concrete"¹⁰.

Între decretul 183/1949 și cel cu numărul 89/1959 se întind o serie de acte legislative (131/1952, 308/1953 etc.) represive care au ruinat țărănimea lovind în baza economică care le permitea o anume rezistență la colectivizare. Legislația adoptată în această perioadă a fost un instrument de impunere al unui anume tip de politică agrară, cel copiat de la sovietici și promovat de comuniști. Cotele impuse peste limitele de suportabilitate au dus la pauperizarea severă a țăranilor chiar și după anul 1957 când au fost înlocuite cu sistemul de achiziții și colectări de către stat. Decretul 115 din 30 martie 1959 care interzicea darea în arendă a pământului și exploatarea muncitorilor de către producătorii agricoli este ultimul care lovește în baza economică a chiaburilor. După o oarecare acalmie în perioada 1957 - 1962 se simte o accelerare a intrărilor forțate în G.A.C. pentru încheierea cât mai grabnică a procesului de colectivizare a tuturor regiunilor țării. La 3 aprilie 1958 Ghe. Gh. Dej într-o cuvântare ținută în județul Constanța, critică actuala situație în care alături de regiuni unde suprafața cooperativizată este de 50 - 60% mai există și regiuni ca Baia Mare, Cluj, Hunedoara unde suprafața este de 10 - 15% cu deosebiri mari în interiorul fiecărei regiuni de la un raion la altul"¹¹.

Organizarea întovărășirilor agricole va cuprinde treptat întreaga populație a satelor din diverse cauze: comasarea pământului, nu-și pierdeau dreptul la proprietate, tradiția de a se supune legilor existente, promisiunilor demagogice, diverselor metode de constrângere. Echipele de lămurire îmbinau propaganda vizuală cu munca de convingere atât pe la casele oamenilor cât și la adunările de la căminele culturale.

"La Roșiori prima întovărășie a apărut în 1953 și-a cuprins 12 persoane Borșe Gheorghe, Sabou Maria, Boloș Ioan etc. iar a doua a cuprins un număr mai mare de persoane între care Barbuș Vasile, Roatiș Ioan, Sabou Ionel și s-a înființat în anul 1957. Președintele întovărășirii a fost numit Roatiș Ioan, vicepreședinte Barbuș Vasile, contabil era Sabou Ionel. Pe pământurile comasate se cultivau diverse culturi care după recoltare erau valorificate în vederea constituirii unui fond bănesc. Acești bani au fost cheltuiți la inaugurarea C.A.P. în 28 ianuarie 1962"¹².

10. ibidem - 1960, pag. 385-386.

11. ibidem - 1960, pag. 383.

12. mărturie - Gita Ioan, Roșiori.

"În 1953 a intrat în tovărășie tatăl meu Dragoș Ioan, peste câțiva ani în 1958 împreună cu soția mea Muruca ne-am pus primii cererea de intrare în colectiv deoarece ne-au promis și chiar ne-au dat un loc de casă în schimbul unui lot de pământ cultivabil"¹³.

"Au intrat în tovărășie cei care aveau pământ sărac și-au primit altul în locuri mai bune. Au intrat printre primii Roatiș Ioan, Gîta Ioan, Costan Ioan, Dragoș Ioan, Roatiș Augustin etc. Unde este căminul cultural acum, era pe vremea aceea o lăptărie și acolo într-o cămăruța își avea sediul la început întovărășirea. În zona asta, la Lipău s-a făcut primul G.A.C., erau la putere comuniștii și făceau ce vroiau ei. Când am aflat că ne ia pământul am fost foarte supărată deoarece mai aveam 3 fete de măritat și nu-l mai aveam pentru zestrea lor"¹⁴.

În aprilie 1961 o parte dintre întovărășiți - 98 de familii - au înființat o gospodărie colectivă, ajungându-se prin diverse metode de constrângere ca în 25 ianuarie 1962 să intre 286 de familii, cooperativizarea încheindu-se cu o chermeză populară la 28 ianuarie 1962.

"Încă din vara anului 1960 activistul Roatiș Gheorghe împreună cu alți membri de partid din raionul Șomcuta făceau adunări de lămurire la școala din sat, unde chemau tot satul. Adunările se faceau peste săptămână, o dată sau de două ori plus duminica seara. Oamenii aveau dreptul să se înscrie la cuvânt dar se temeau să se declare a fi împotriva colectivizării. Activiștii ne cereau să ne unim împotriva chiaburilor. Chiaburi nu mai erau pentru că cei cu mult pământ cum ar fi Roatiș Vasile sau Gîta Gheorghe fuseseră arestați și duși la Canal unde au și murit fiind oameni bătrâni și bolnavi. Ne-am înscris în gospodăria colectivă pentru că soțul meu Borșe Gheorghe lucra la Baia Mare la drumuri și-i trebuia o adeverință că s-a înscris pentru a-și putea continua munca. Unii vecini încuiau ușile, alții fugeau și se ascundeau când îi vedeau venind pe cei de la partid. Erau ca și pocăiții de acum, ne promiteau pensii la cei bătrâni, dar n-au primit părinții mei nimic deși au murit după încheierea colectivizării. Pensii s-au dat începând cu 1967 câte 100 de lei la cel îndreptățit. La noi au venit cu munca de lămurire Roatiș Gheorghe și unul Borhidan care nu era de aici. Duceau cu ei un registru în care îi scriau pe cei care intrau. Trebuia să scriem cereri benevole și trebuiau semnate de toată familia, inclusiv de fiicele mele în vârstă de 17 și 15 ani. Cei care aveau și un cal se înscriau obligatoriu cu el în colectiv. S-au constituit 2 brigăzi de colectiviști, muncile făcute se calculau în norme pe un hectar lucrat. Pentru o normă primeam 5 kg de porumb și 2 kg de grâu. Șefi de echipă erau Manța Ioan și Sabou Ioan iar deasupra lor era activistul Roatiș Gheorghe. Am avut mult porumb în primii ani că nu aveam unde-l depozita. Ne-au dat și 30 de ari de pământ pentru o familie, fără titlu de proprietate doar cu drept de folosință.

13. idem - Dragoș Gheorghe

14. idem - Borșe Maria

Această suprafață a fost mai târziu redusă la 15 ari pentru o familie. În anul 1962 a intrat toată lumea în colectiv cu excepția familiei Onciu Gheorghe și Terezia care au rămas doar cu pământul de lângă casă. Colectivul se numea 9 Mai iar cel din Valea Vinului se numea Iuri Gagarin. Au venit activiștii de partid împreună cu miliția și ne-au luat carul, plugul, semănătoarea și mulți saci de pânză și le-au dus la colectiv. Dacă ascundeai ceva te spuneau vecinii ce nu vroiai să dai, așa au ajuns unii oameni de răi în acele timpuri. Prin muncă voluntară s-au construit și grajdurile pentru animale care au fost, mai târziu, trăznite în timpul unei furtuni. Acest lucru se întâmpla în vara anului 1962 și au ars 30 de vaci, mare pagubă în acele vremuri. După un timp au înapoiat o parte din care, la 3 familii câte un car, deoarece stăteau în curtea colectivului nefolosite. Tot la C.A.P. a fost luat și pământul școlii, 2 hectare ca și cel al bisericii , 18 hectare. Cu timpul au ajuns să dea doar a 3 parte din recoltă și oamenii au fost nevoiți să mai fure"¹⁵.

"Pentru munca de lămurire au fost aduși tovarăși de la raion cât și din alte părți: Sighet, Săbișa etc. Aceia dintre noi care se înscriau erau trimiși în altă parte pentru a lămuri și pe alții, la Bicău, Iegheriște etc. Ne-au dus cu 2 mașini , la Ghenci, ca să vedem rezultatele gospodăriei. Cei care nu doreau să meargă erau considerați a fi contra partidului. Ne-am dus la casele oamenilor de acolo și am văzut că aveau saci de zahăr, de grâu mai mulți decât în partea noastră. La sediul gospodăriei aveau multe animale, difuzoare prin care anunțau lumea din sat unde să se prezinte la muncă, aveau chiar și un televizor. Au tăiat chiar și un porc cu care ne-am ospătat așa încât am venit foarte multumiți acasă mai ales cei care erau și băuți nu numai sătui. Oamenii din Roșiori nu ne credeau ce le povesteam zicând că spunem numai minciuni. Am făcut și eu parte dintr-o echipă de lămurire împreună cu Laza Nicolae și Juhas Florica și am mers la Gherman Vasile acasă dar nu am reușit să-l lămurim deloc. Într-o primă fază au rămasă neînscriși Țara Gheorghe, Ardelean Vasile, Onciu Gheorghe și Roatiș Ioan dar le-au luat forțat pământurile. Pe ultimul l-au și bătut deoarece venind beat de la un târg a afirmat în gura mare că nu se înscrie în colectiv nici dacă o să aibă epilepsie deoarece are destui bani ca să trăiască. Fiecare brigadă de colectiviști era formată din 6 echipe. C.A.P. era condus de un președinte numit de partid, ajutat de 6 persoane care formau consiliul de conducere ca și de adunarea generală. Inclusiv milițianul Talos, șeful de post a fost trimis prin sat cu munca de lămurire. Pe unul dintre președinti, Bran Petre, l-au prins ca a schimbat cereale furate contra lemne din pădure și abia a scăpat să nu fie închis și exclus din partid"¹⁶.

"Am lucrat între 1962-1964 ca și casieră la colectiv. Toate funcțiile de conducere erau evaluate în norme pentru care primeau cereale, Statul dădea bani pentru a cumpăra animale și inventar agricol. Cei mai mulți care erau în

15. ibidem

16. idem - Gîta Ioan

întovărășie au fost trecuți automat în colectiv la înființare. După ce s-au întărit au început să dea și bani pentru normele efectuate, 2 lei în funcție de greutatea muncii depuse. Normele erau calculate în puncte uneori îți dădeau doar 70 de puncte în loc de 100¹⁷.

"Am intrat în colectiv cu aproape 3 ha., un car și un plug. Cei care nu erau lămurii în adunările de la școala erau duși în cancelarie unde erau închiși mai multe ore sau erau bătuți. Nu a rezistat nimeni doar într-un sat vecin, în Barsău de Sus au ieșit femeile contra activiștilor și iau speriat scăpând de colectivizare. Eu eram la muncă în Baia Mare și cum nu aveam pământ în proprietate n-am avut parte de munca de lămurire. În sat nu puteai fi nici ciurdar dacă nu erai înscris în colectiv sau în partid. Înainte nu aveau nimic și acum se considerau fruntașii satului, stăteau la prezidiu, se îndopau cu de toate. Se considerau fruntași în producție deoarece își luau pământul cel mai ușor de lucrat pentru norme¹⁸.

"Pe cei care nu doreau să intre îi băteau la cancelaria școlii. Mie au vrut să-mi spargă fundația de la casă zicând că ei au puterea să spargă munții. Or mai zis că nu mă lasă să-mi construiesc casa până nu mă înscriu în colectiv. Aveau următoarea deviză: nici un spic pierdut nici o bucată de pământ necultivat, din cauza lucrului abia reușeam să mâncăm o dată pe zi. Am avut recolte bune, în primii ani 2 săptămâni a durat până au reușit să transporte toată recolta la baza de colectare¹⁹.

"N-au vrut părinții mei ca să intrăm în colectiv, am rămas doar cu un lot de pământ în jurul casei părintești. Cine nu intra în colectiv nu era primit în serviciu nicăieri. Am ajuns membru de partid doar când mi-au promis serviciu și-au venit cu mașina după mine ca să mă convingă. Deși n-am intrat în colectiv celelalte pământuri pe care le aveau părinții mei au fost confiscate"²⁰.

"Maxim Gheorghe și cu Polgar Ioan au primii care au început munca de lămurire prin sat. Unii s-au înscris de bunăvoie deoarece aveau pământ sărac și la mare distanță. Au fost aduse mașini agricole ca să arate cât de bine se poate lucra pământul mecanizat. Înainte de 1960 ne-au împovărat cu cotele care trebuiau date. Fiecare utemist avea ca sarcină lămurirea țăranilor. Partidul a pornit pe o cale și a ajuns într-o direcție greșită. Pe cei mai încapățânați îi chemau până la raion, la Șomcuta. Acolo îi țineau închiși noaptea sau cu fața către un perete alb, le dublau impozitele până credeau că vor muri de foame numai ca să intre în colectiv. O femeie din sat, Roatiș Ana a fost ridicată odată cu soțul ei dar a reușit să fugă din spitalul închisorii Satu Mare. A stat 10 ani ascunsă, la nunta fiului ei a venit deghizată în vânzătoare de cireșe și nu a fost recunoscută de nimeni. A fost prinsă furând haine de la o rudă din Valea Vinului pentru că credea că astfel

17. idem - Dragoș Maria.

18. idem - Dărăban Ioan.

19. idem - Boitor Ioan.

20. idem - Goie Terezia.

va intra cu pedeapsa la drept comun. Pe pământul foștilor chiaburi s-au făcut ferme de animale unde munciau oameni din sat care cu aceasta ocazie au furat tot ce au putut din locuințele părăsite așa cum au făcut înainte cu cele ale evreilor deportați. La început S.M.T. lucra pentru colectivști gratuit și mergeau oriunde era nevoie de munca mecanizată. Fruntașii erau puși pe un tablou de onoare și primeau premii în grâu și porumb. Cine avea carnet de partid nu se temea de nimeni, de multe ori nu mai cântăreau porumbul ci îl duceau direct acasă²¹.

"S-a furat mult de la colectiv, de la recoltare până la depozitare. Cei prinși erau pedepsiți în diverse moduri: de la condamnare la locul de muncă pînă la închisoare 6 luni. Toma Vasile a înjurat pe reprezentanți locali ai partidului, fapt pentru care a făcut 3 luni de pușcărie la Satu Mare iar complicele său, a reușit să scape datorită unor relații la tribunal. La început s-a dat doar a treia parte și apoi a scăzut la a 20 parte din recolta de porumb, pentru o familie s-a dat 130 kg. de grâu. Aveai de făcut 130 de norme pe un an și dacă nu le îndeplineai atunci trebuia să plătești o taxă sau dădeai 30% din recolta de fân"²².

Aceste mărturii exprimă un anume punct de vedere, cel al lumii rurale și este deosebit de cel aflat în paginile presei locale care reflectă astfel evenimentele "în aprilie 1961 cei din satul Roșiori, raionul Șomcuta au înființat o gospodărie agricolă colectivă. Intraseră în colectivă atunci numai o parte din întovărășiți - 98 familii. Din prima zi de existență, sub îndrumarea organizației de bază, colectivității și-au propus să continue munca politică pentru colectivizarea satului. Munca spornică a colectivștilor, ambiția lor sănătoasă au dat roade bune. Încă din vară s-a putut aprecia că porumbul lor, floarea soarelui, cartofii sunt mult mai frumoase decât ale întovărășiților. Acesta s-a adevărit apoi pe deplin în toamnă. Diferențele de producție erau prea mari pentru a nu fi bagate în seamă. Cele 2200 kg. de porumb boabe în medie la hectar, în condiții de secetă, au fost considerate un mare succes. Această producție era mai mare aproape de 2 ori decât a vecinilor lor de tarla - întovărășiții. Și la floarea soarelui diferența a fost de 300 kg. la hectar. Așa și la alte culturi. Puteau să nu vadă întovărășiții acest lucru? Nu, fiindcă colectivștii nu le-au ascuns adevărul. Adânc impresionați de cele văzute în gospodăriile din Pir și Ghenci...foarte mulți din cei întorși din vizită au depus cereri și s-au alăturat colectivștilor ca cei mai buni agitatori. Ei au adresat chemări în scris către ceilalți întovărășiți să vină alături de ei în colectivă. Zilele și serile de iarnă sunt de asemenea bine folosite la Roșiori. Ele se caracterizează printr-o muncă politică intensă. Colectivștii, al căror număr este în continuă creștere, vorbesc cu mândrie despre realizările lor. Ei au pornit la drum cu 8 luni în urmă, având 2 cai. Acum în grajdul nou construit, cu o capacitate de 100 de bovine sînt deja 32 de vaci și juninci, 18 vițele. Au mai cumpărat

21. idem - Bumb Vasile.

22. idem - Daraban Florica.

10 scrofițe de rasa Landrace, au și 10 atelaje. Cea mai mare realizare este considerată aceea că, pe baza muncii politice de convingere, în această iarnă numărul familiilor din colectivă aproape s-a triplat. Astăzi marea majoritate a țăranilor sînt colectivști- 286 familii. Au mai rămas doar cîteva familii în afara colectivei. Munca politică de masă cu variatele ei forme, continuă cu tot mai mult entuziasm. Oamenii vorbesc despre completa cooperativizare a satului ca despre un țel apropiat"²³.

Colectivizarea este o parte a istoriei ultimilor 50 de ani, o istorie care a schimbat existenta multor generații. paradoxal cu tot aerul de lucru diabolic pe care-l degajă studiile făcute pe această temă, la nivelul omului obisnuit este perceput ca un lucru cu urmări pozitive în raport cu incertitudinea prezentului. "Mai bine ar fi mai ținut pentru că fiecare a avut cât i-a trebuit, cu cât fura se ajungea. Acum cu pămîntul pe care-l avem nu mai iese nimic, totul este scump și rămîne mult pămînt pustiu"²⁴.

"S-a deființat în primavara anului 1991. S-au dat cîte 50 de arii la fiecare colectivist apoi s-au licitat clădirile și animale ca și inventarul agricol existent. Din ce a rămas nelicitat s-a vandut la un preț mai scăzut și s-au împărțit banii. Am mai primit 100 kg. de grâu pentru fiecare hectar de pămînt cu care am intrat în colectiv și 400 de lei pentru carul confiscat. A fost bine pe vremea aceea pentru că aveai doar de săpat și de cules pe deasupra mai primeai și bani după tutunul sau sorgul recoltat. Primeai și grâu ca și 15 arii de pămînt pe care reușeai să-l lucrezi"²⁵.

"Ar fi bine să fie și acum cum a fost pe vremea colectivului. Ar trebui să dea mai multe cereale și mai mulți bani. Erau holde mîndre, ierbicide pentru culturi acum îi doar sărăcie"²⁶.

"S-au făcut multe lucruri bune pe vremea colectivului, a fost o domnie să lucrezi atunci"²⁷.

"Nu cred că a fost bine amplasat în centrul satului, trebuia undeva mai la margine. Se putea lucra cu oameni mai puțini deoarece era totul mecanizat, acum îi multă muncă și puțină recoltă"²⁸.

La 25 februarie 1962 într-o telegramă adresată de Comitetul raional Șomcuta către Comitetul regional al P.M.R. din Maramureș se raporta încheierea colectivizării "urmînd cu încredere politica leninistă a partidului și îndemnați de rezultatele deosebit de încurajatoare ale gospodăriilor colective din vecini, din raion și din regiune, cele 14.473 de familii ale țăranimii muncitoare din satele

23 Pentru Socialism - 25 ianuarie 1962. art. Pe drumul gospodăriei colective.

24. mărturie - Dragoș Maria.

25. idem - Dărăban Florica.

26. idem - Boitor Ioan.

27. idem - Goie Terezia.

28. idem - Bumb Vasile.

raionului Șomcuta s-au unit în 57 de gospodării agricole colective care dețin 31.900 ha însemnând 99,2% din suprafața colectivizabilă a raionului²⁹.

"La 7 martie 1962 într-o telegramă adresată C.C al P.M.R, tovarășului Dej se raporta încheierea colectivizării de către regiunea Maramureș. Se raporta infiintarea a 373 de gospodării colective reunind 110431 familii de țărani cu o suprafață de 335008 hectare"³⁰.

La 10 aprilie 1962 are loc plenara lărgită al Comitetului regional Maramureș al P.M.R. în care se prezintă un raport de către Iosif Uglar unde apar alte cifre decât cele raportate conducerii superioare de partid "s-au constituit 341 de gospodării cuprinzând 119084 de familii cu o suprafață de 359144 ha din care arabil 257800 ha."³¹.

La 28 aprilie 1962 începe la București sesiunea extraordinară a M.A.N. prilejuită de încheierea colectivizării în întreaga țară. Din cuvântările participanților la sesiune rezultă încrederea în justetea măsurilor luate de către partid "socialismul a învins definitiv la orașe și la sate, a spulberat pentru totdeauna speranțele celor care se mai mângâie cu ideea că țărănimea din România este refractară socialismului"³².

THE AGRICULTURE COLLECTIVIZATION. A CASE STUDY ROȘIORI. AN ORAL HISTORY RESEARCH

The introduction of this study deals with a general framework of collectivization in Romania containing a chronology methods and strategies used by the communists for the abolishment of the private propertiers in the country. The second part of it deals with the very process of colectivization in the village Roșiori. For the better image of the phenomenon which is a part of an immediate history and a local one we took into consideration nine interviews inserted in this study. The study also a mentions some of the most interesting methods and strategies the party militants used for the future succes of collectivization

29. Pentru Socialism - 25 februarie 1962.

30. idem - 7 martie 1962.

31. idem - 10 aprilie 1962.

32. idem - 28 aprilie 1962.

TRANSFORMĂRILE SOCIAL - POLITICE ȘI ECONOMICE ÎN SATELE JUDEȚULUI SOROCA ÎN PERIOADA ANILOR '40, SEC.XX

NICOLAE BULAT

Cel mai tragic moment din istoria satului basarabean este deceniul 4 al sec.XX - anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică - războiul, foametea descheaburirea și colectivizarea forțată. Și toate acestea în decurs de câțiva ani.

Visul țăranului basarabean de a avea al său mult râvnitul pământ s-a încununat prin reforma agrară din România din 1921.

La 1911, în Basarabia, un număr de 5.507 moșieri dețineau împreună cu statul și mănăstirile 1.844.539 ha, sau 44,1% din suprafața cultivabilă a regiunii. În același timp 284.636 familii de țărani cu proprietăți mai mici de 10 ha posedau 2.156.827 ha, sau 51,6% din aceeași întindere. Dintre micii proprietari un procent de 21% stăpâneau suprafețe sub limita de 3 ha¹.

Analiza structurii proprietății funciare oferă contraste izbitoare din punct de vedere al repartiției. Un număr restrâns de moșieri stăpâneau cea mai mare parte a pământului. Lipsa de pământ agrava foarte mult starea socială a țăranimii.

La începutul sec.XX cei mai mari proprietari de pământ în Basarabia erau nobilii, mănăstirile de peste hotare, asociațiile țăărănești, târgoveții și mica burghezie. Mai mult de 1/5 sau 22% din pământul cultivabil aparținea nobililor care erau în număr de 1.427 persoane. Mărimea medie a unei moșii a unui nobil ajungea la 603 desetine (o desetină - 1,09 ha)².

Conform datelor lui L.S.Berg în județul Soroca, la începutul sec XX, 87,6% din gospodăriile țăărănești posedau mai puțin de 5 desetine de pământ³.

Lipsa de pământ a țăranimii și raporturile anacronice de producție din agricultură au menținut o stare de tensiune permanentă între țărani și moșieri, concretizat într-un șir de răscoale țăărănești. În Basarabia mișcările țăărănești au unit în sine atât lupta pentru pământ cât și lupta împotriva asupririi naționale.

1. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București 1975, p. 26-27

2. L.S.Berg. *Basarabia. Strana - liudi - hozeaistvo*. Petrograd 1918, p.148

3. *Ibidem* p.148

Tabelul 1

Cantitatea de pământ la o gospodărie țărănească în %:

Județ	Până la 5 desetine	Mai mult de 5 desetine
Hotin	93,7	6,3
Orhei	93,3	6,7
Soroca	87,6	12,4
Chișinău	80,1	19,9
Bălți	40,7	59,3
Izmail	32,5	67,5
Bender	13,9	86,1
Acherman	0,4	99,6

În Basarabia, datorită condițiilor interne, mișcările țărănești s-au dezvoltat mult mai repede decât în alte regiuni ale României. Partidul Național a formulat, încă din martie 1917, un program de revendicări în care, printre altele, figura și împrăștierea țăranilor din contul pământurilor marilor proprietari. După actul din 27 Martie 1918, Votarea Unirii, Sfatul Țării a promulgat la 22 decembrie 1918 - o lege de reformă agrară prin care urmau a fi expropriate pământurile moșierilor, inclusiv pădurile satului și bisericii. Moșierii puteau păstra o cotă maximă de 100 ha cultivabile. În cazul când proprietarul da pământul în arendă pe mai mulți ani, cota lăsată proprietarului, se reducea la 25 ha.

Un nou pas în împrăștierea țăranilor basarabeni cu pământ a fost făcut prin reforma agrară din 1921 din întreaga Românie.

În Basarabia, întinderea expropriabilă era apreciată ca suficientă pentru împrăștierea țăranilor. Aici a prevalat punctul de vedere economic, care avea menirea să asigure înzestrarea țăranilor cu loturi situate la distanțe cât mai mici de sediul exploatării lor. Reforma agrară a împărțit la sătenii basarabeni câte 6 ha: 5 arabile și unul de pășune.

Dezvoltarea de mai departe a proprietății funciare în Basarabia a fost stopată la 28 iunie 1940 odată cu anexarea Basarabiei de către Rusia Sovietică.

Mai întâi de toate satul basarabean a fost trecut prin primele arestări, urmate de deportarea de la 13 iunie 1941 și foametea din 1946 - 1947.

Într-adevăr, urmările celui de-al II război mondial, care a adus imense pagube materiale și umane, seceta din 1945 - 1946 și colectarea produselor agricole au aruncat satul moldovenesc în ghiarele unei foamete cumplite. Îndată după "eliberare" reprezentanții Puterii Sovietice au început o campanie de colectare a produselor agricole de la țărani. Fiecare gospodărie țărănească era dator să predea statului pâine, cartofi, carne, lapte, ouă, brânză, lână, floarea satului ș.a. cotele de predare erau fixate centralizat și erau obligatorii. Chiar din primii pași colectarea era redată ca ceva ce era primit de țărani cu bucurie și însuflețire.

A. Hermanu scria la 1944 pe paginile gazetei "Steagul Roșu" (județul Soroca). "Norodul moldovenesc își manifestă bucurie pentru eliberarea pământului nostru de către eroica Armată Roșie, prin împlinirea la vreme a îndatoririlor față de stat"⁴. "Datorită rezultatelor conducerii înțelepte a activului Sovietului sătesc și a împuterniciților agricoli care zilnic totalizau lucrul făcut și stabilesc planul de lucru pe a doua zi țaranii din Țarigrad au predat statului 90% pâine"⁵. Vorbind în presă despre marele entuziasm la predarea pâinii, presa sovietică în același timp era nevoită să fixeze mulțimea de neajunsuri și întârzieri în ritmul colectărilor. La 24 septembrie 1944 trăgăneau predarea pâinii, țaranii din satele raionului Cotuieni împlinise planul numai cu 63%. Aceste întârzieri autoritățile județului Soroca încercau să le lămurească prin faptul, că organele împuternicite n-au mobilizat toate forțele pe care le aveau în raion; organizațiile raionale de partid nu au avut legătură cu organele, care nemijlocit se ocupau cu primirea pâinii și n-au dus lucru de lămurire printre țărani.

Comitetul Central al Partidului Comunist (b) din Moldova cere organizarea unei decade de la 1-10 octombrie 1944, pentru predarea pâinii la stat. Planul pe raionul Soroca era îndeplinit cu 96%. În satele Hristici, Vasilcău și Volovița împuterniciții agricoli și activiștii sovietului sătesc "i-au ajutat" pe țărani să supraîmplinească planul predării pâinii la stat referitor cu 105, 103 102 procente, măturând din toate ungherașele roada anului trecut și curent. Anul 1945, cât și următorul, 1946 au fost secetoase. Autoritățile cereau ca până la sfârșitul decadei (10 octombrie) colectare la 100%. La 15 octombrie 1944 gazeta "Steagul Roșu" menționa "totala lipsă de activitate a împuternicitului pe raionul Soroca al Comisariatului Norodnic de pregătiri Zaharecev, care n-a știut să organizeze punctele de vărsare a pâinii și a aparatului pentru primirea pâinii". Aceeași situație a fost la Vadu - Rașcu, unde n-a fost deloc organizat punctul de primire, iar 15 gospodării nu primise adevărinite, care ar fi adevărit predarea pâinii. 600 gospodării din raionul Cotuieni nu primise nici o plată pentru pâinea predată. În zilele decadei în raionul Cotuieni au predat numai 60 tone grăunțe. Aceeași situație era și la Vertuieni⁶.

La 21 decembrie 1944 "Steagul Roșu" informa cititorii județului Soroca că țaranii soroceni au dat în fondurile Armatei Roșii 297.550 puduri de pâine, îndeplinind în întregime planul predării obligatorii a pâinii. Dacă la colectarea pâinii, emisarii puterii sovietice au înregistrat unele succese, în predarea culturilor uleioase tabloul era numai satisfăcător. Planul fusese îndeplinit cu 65%. Colectarea produselor lactate a fost îndeplinită numai cu 60%, ouălor cu 66%. Încet se îndeplinea predarea fânului. Din cele 1000 tone cartofi și 17 tone ceapă s-au predat 180 t cartofi și 2 t ceapă⁷. CC al PC (b) din Moldova dă un termen până la

4. *Steagul Roșu*, nr.5, 1 octombrie 1944

5. *Steagul Roșu*, nr.1, 12 septembrie 1944

6. *Steagul Roșu*, nr.9, 15 octombrie 1944

7. *Steagul Roșu*, nr.28, 24 decembrie 1944

25 decembrie 1944 pentru îndeplinirea planului, iar de la comitetele raionale de partid și împlinitoare, de la sovietele sătești, organele centrale cereau luarea unor “măsuri trebuincioase” în această privință. Fără nici o îndoială colectările obligatorii ale produselor agricole aveau un caracter bine organizat de Statul sovietic. Repartizarea lor proporțională începe odată cu ocuparea în 1944 a teritoriului Basarabiei de Armata Roșie. Aceasta se face în baza legilor existente pentru toată țara în timpul războiului. Reglementarea definitivă a lor se face în anul următor, printr-o hotărâre specială a Consiliului Comisarilor Poporului al R.S.S.M. și C.C. al P.C. (b) din Moldova, aprobată prin hotărârea C.C.P. al U.R.S.S. de la 9 iunie 1945.

Documentul indică destul de clar, că gospodăriile țărănești trebuiau să efectueze “predările îndatoritoare de pâine, răsărită, cartofi și fân la stat, în kg de fiecare ha de pământ (cuprinzând livezile, grădinile, pârlaogele și țelina, imășurile pentru fân) neatârnat de ceea ce s-a semănat de fapt”⁸.

În același timp, fiecare gospodărie țărănească era datoră să predea carne, lapte ouă, brânză, lână și din nou neluându-se în considerație structura fondului funciar.

Cum s-a făcut atunci, în 1945, repartizarea îndatoririlor pentru județul Soroca după categoriile de gospodării se poate vedea din următoarele tabele:

Tabelul 2

Cotele obligatorii pentru livrarea unor produse agricole la stat, în kg:

Gospodăriile individuale după suprafața de pământ	Pâine	Floarea soarelui	Cartori	Fân
Până la 2 ha	110	20	10	-
2 - 5 ha	170	40	15	8
5 - 10 ha	220	50	20	15
10 - 15 ha	270	60	25	20
peste 15 ha	310	70	30	30

La 6 iulie 1945 gazeta “Steagul Roșu” publica hotărârea despre predarea îndatoritoare ale produselor vităritului.

Fiecare indice, luat aparte nu era mare și țăranul putea să suporte colectarea, chiar și în condițiile unui an secetos. Dar situația grea în care s-au pomenit gospodăriile țărănești poate fi înțeleasă numai dacă ținem cont de faptul că de pe aceeași unitate de pământ țăranul trebuia să de la stat obligatoriu pâine, floarea soarelui, cartofi, fân, produse animaliere, apoi fructe, legume, piei - cu alte cuvinte totul și chiar ceea ce nu putea.

În timp ce din gospodăriile țărănești se mătura ultimul grăunte, situația climaterică era dezastruoasă - nici un pic de ploaie, iar arșița ardea ultimul fir de iarbă.

Tabelul 3

Gospodăriile individuale după suprafața de pământ	Carne de la o gospodărie kg	Lapte litri	Ouă	Brânză de la o oaie fătătoare	Lână în grame de la:	
					o oaie	o capră
Până la 2 ha	40	85	100	500	300	100
2 - 5 ha	40	100	600	600	350	120
5 - 10 ha	50	120	800	800	450	140
10 - 15 ha	80	160	1.000	1.000	550	160
peste 15 ha	100	200	1.200	1.200	700	200

Fiecare indice, luat aparte nu era mare și țăranul putea să suporte colectarea, chiar și în condițiile unui an secetos. Dar situația grea în care s-au pomenit gospodăriile țărănești poate fi înțeleasă numai dacă ținem cont de faptul că de pe aceeași unitate de pământ țăranul trebuia să de la stat obligatoriu pâine, floarea soarelui, cartofi, fân, produse animaliere, apoi fructe, legume, piei - cu alte cuvinte totul și chiar ceea ce nu putea.

În timp ce din gospodăriile țărănești se mătura ultimul grăunte, situația climaterică era dezastruoasă - nici un pic de ploaie, iar arșița ardea ultimul fir de iarbă.

Ziarul județean "Steagul Roșu" în perioada 1945-1946 nici nu se referă la seceta, care cuprinsese întreaga Moldovă. Se vorbea mai mult despre "entuziasmul țăranimii" la strângerea îndatoririlor și a recoltei. În perioada interbelică țăranul basarabean desigur că plătea taxele cuvenite. Numai că țăranului îi lăsa grâu de semințe și mâncare. Calculau câți membri are familia, câte hectare va semăna țăranul, pe când în perioada de colectare 1944-1947 țăranul era nevoit să plătească de două ori pe an. Unii țărani erau nevoiți să plătească și pentru alții. Țăranii încercau să mai ascundă câte ceva, dar comsomoliștii, care măturau podurile, găseau totul.

Din amintirile lui Valeriu Cemortan, profesor de matematică, pensionar, Cîrîpcău: "La noi de foame a pierit calul. Tata l-a aruncat nu departe, cât i-au permis puterile și să vezi, îndată unul din vecini a luat și a tăiat o bucată de mortăciune și a dus-o acasă. Mai pe urmă el a și murit. Satul Șolcani de unde-s părinții mei a avut de suferit foarte mult din cauza secetei și a foametei. Mare jale era în sat, oamenii mâncau lobodă, alte buruieni nici nu creșteau".

Foametea la Soroca n-a fost pretutindeni la fel. Cel mai tare ea a lovit satele Vădeni, Parcani, Vanțina, Pârlița... satele depărtate de pe apa Nistrului.

Rămâi îngrozit făcând cunoștință cu cazurile de canibalism comise de cei înfometați din satele județului Orhei, Tighina (Bender), Cahul, Soroca, ale raioanelor Taraclia, Comrat, Chișcăreni, Căinari. Nici când timp de milenii n-a cunoscut ceva similar pământul Moldovei. La Vădeni au mâncat vreo șapte copii - își amintește Eremia Petelea (anul nașterii 1922 s. Hristici, jud. Soroca).

La 11 iulie 1945 "Steagul Roșu" publica cele spuse de țărancă Romașcan Natașa din Zastânca, la cea de a doua adunare raională a țăranilor soroceni: "Am 8 copii, dintre care 2 am în Armata Roșie, niciodată nu voi ierta pe blăstâmații ocupanți, care mi-au luat vaca, fără să le pese că copilașii mei mureau de foame, mi-au luat lucrurile din casă și au vrut să mă împuște. Acum eu am pământ îndeajuns ca să-mi hrănesc copii și să ajut țara sovietică să înflorească și mai tare".

Din amintirile Darei Bulat (n. 1927, s.Cureșnița, veteran al învățământului):

"Am fost trimisă în primăvara anului 1947 să controlez lucrul cantinei școlare din s.Vădeni. Eram tânără, aveam douăzeci de ani așa că drumul de la Soroca la Vădeni l-am parcurs pe jos. Când mă apropiam de Vădeni în cale mi-a ieșit un om înalt și tare slăbănog. Mi-a strigat să mă opresc. Eu de fapt când l-am văzut ieșind din niște tufări, m-am speriat tare și am luat-o la fugă. Atunci omul slăbănog a început să arunce cu pietre în mine, dar nu avea putere să mă ajungă. M-am prezentat la Sovietul sătesc, de unde cu secretarul organizației comsomoliste am plecat la școală pentru a-mi îndeplini misiunea. Întorcându-mă mai apoi la Sovietul sătesc am fost preîntâmpinată ca nici într-un caz, dacă mă vor chema să înoptez la cineva să nu mă duc, că eu voi dormi la un om de încredere. Și uite stând așa pe prispa Sovietului sătesc, pe neașteptate de mine s-a apropiat o fetiță și a început să mă iscodească cine sânt, iar mai apoi mi-a spus că mama ei mă invită să înoptez la ei. Desigur fiind preîntâmpinată am refuzat. După prima copilă a apărut un băiețel, care de asemenea m-a invitat să dorm la ei. Secretarea Sovietului sătesc mi-a spus atunci: îi vezi cum vin să te invite, dacă te duci, până dimineată nu mai ești. Am dormit la secretarul comitetului comsomolist. Acolo a înopțat și "opolnomocenul". Dimineată când am venit la Sovietul sătesc, acolo era mare gălăgie. Arestase o familie care mâncase niște copii. Eu singură am văzut două capete de copil prăjite. Ceva groaznic până astăzi".

Nu știa sărmana țărancă din Zăstânca Romașcan Natalia ce o așteaptă pe dânsa, pe copii ei și pe țăranii din județul Soroca, în viitorul cel mai apropiat.

Când eram copil de școală mă mira faptul de ce în satul meu natal - Cureșnița, pe malul Nistrului erau o mulțime de scoici. Ce s-au întâmplat cu ele? M-au lămurit atunci părinții mei, că a fost o mare foamete la noi și oamenii din satele mai îndepărtate, veneau la Cureșnița, Holoșnița, în satele nistrene, strângeau scoici, le ferbeau și le mâncau. Așa și dispărușeră atunci în 1946-1947 scoicile din Nistru. Rar de tot, noi, copii mai găseam unde și unde câte una.

În perioada foametei crește mortalitatea, scade brusc natalitatea. Crește foarte repede numărul locuitorilor bolnavi de distrofie.

Conform datelor statistice de la Ministerul ocrotirii sănătății la 3 ianuarie 1947 în județul Soroca au fost evidențiați 1832 bolnavi de distrofie, 905 din ei erau copii. La dispoziția celor bolnavi au fost puse adăugător 550 de paturi⁹.

9. Arhiva Partidului Comunist (APC) fond 51, inv.51-5, d.81, f.1-2

Total în Moldova la sfârșitul anului 1946 erau evidențiați 71506 bolnavi de distrofie, 28876 - copii¹⁰. Iar tributul plătit de popor a fost catastrofal de mare: în 1946-1947, pe parcursul a 10 luni, au decedat de trei ori mai mulți oameni decât în 3 ani ai războiului.

Situația critică impune organele de partid și sovietice să ia un șir de măsuri: crearea unei rețele de centre de alimentare și curative, eliberări suplimentare de făină, crupe, carne, grăsimi, zahăr, cartofi. În iunie 1947 când coasa morții secera din nou prin satele Moldovei, guvernul sovietic mai acordă colhozurilor și țăranilor un împrumut de 5500 tone făină de orz și secară și 500 tone făină de porumb cu condiția întoarcerii sub formă de cereale din recolta anului 1947, după echivalentul existent al recalcurării făinei în cereale cu adăugare a 10% la fiecare centner ce s-a împrumutat¹¹.

Așadar profitând de mare tragedie a moldovenilor, guvernul stalinist, partidul comunist s-a stăruit nu ca să întoarcă măcar o parte din pâinea "colectată" da la țărani ci să-l jefuiască mai departe prin dobânzele mari pentru împrumuturile acordate. Colectările fără noimă efectuate de guvernul stalinist și emisarii lui aveau un scop bine determinat social - politic, de a-l impune pe țăranul basarabean să îndrăgească noul sistem socialist importat de pe malul stâng al Nistrului - colectivizarea cât mai rapidă a satelor basarabene.

Emisarii sovietici se stăruiau pe toate căile să arate superioritatea și avantajul colhozurilor față de gospodăria țărănească individuală.

Biroul C.C. al P.C. (b) din Moldova în ședința sa din 9 - 10 aprilie 1945 fixa în felul următor diferența la colectările ce se făceau în gospodăriile colhozurilor și în acelea ale țăranilor individuali¹².

Tabelul 4

Categorii de gospodării	Carne de la gospodărie - kg -	Lapte de la o vacă - litri -	Ouă de la gospodărie -buc.-	Brânză de la o oaie grame	Lână, grame de la o oaie	de la o capră
Colhoznici	45	85	100	1.000	900	200
Țăranii individuali	80	150	130	1.200	1.200	220

La 20 august 1945, biroul C.C. al P.C. (b) din Moldova studiază situația cu privire la starea îndeplinirii colectărilor de pâine în colhozurile din R.S.S.M.

În legătură cu mersul nesatisfăcător al colectărilor pâinii, roadei scăzute, biroul C.C. al P.C.P. (b) din Moldova hotărăște:

"A ruga C.C. al P.C. (b) din Uniunea Sovietică să reducă planul de predare a pâinii de către colhozurile din R.S.S.M., din roada anului 1945, cu 1.300 mii

10. *Ibidem*.

11. APC, fond 51, inv.5, d.21, f.250

12. APC, fond 51, inv.3, d.16, f.74

de puduri și să permită colectarea acestei cantități de pâine de la gospodăriile individuale din județele Bălți, Cahul și Soroca prin crearea fondului Victoriei, precum și permițând Consiliului Comisarilor Poporului al R.S.S.M. să stabilească norme raionale de predare a cerealelor în fondul Victoriei¹³.

Acest document ilustrează vădit acele două scopuri pe care le urmărea guvernul și partidul comunist: colectarea obligatorie a cerealelor planificate și totodată impunerea țăranilor individuali să adere la mișcarea colhoznică. Numai că se cam primea un paradox, nu prea voiau țăranii să se unească în colhozuri. Din această cauză și o întetire crescândă a presiunii puterii sovietice față de țăranul individual.

În adresarea sa către toți colhoznicii, țăranii și țăranșile, către toți truditorii din R.S.S.M., C.C. al P.C.(b) și Sovietul Miniștrilor al R.S.S.M. cheamă direct la lupta activă împotriva gospodariilor individuali:

“În Republică pregătirile de pâine au loc în învoielele unei lupte ascuțite de clasă. Culăcimea și alte elemente dușmănoase încearcă să dezorganizeze pregătirile de pâine, sabotează predarea pâinii, folosesc felurite hâtrii pentru a târăgăna treieratul, predarea pâinii la stat. Trebuie de dat o respingere distrugătoare uneltirilor dușmanului de clasă. Trebuie de dus o linie hotărâtă și față de culaci, demascând activitatea lor dușmănoasă aplicând toată puterea legilor sovietice față de cei care sabotează pregătirile de pâine”¹⁴.

În cuvântarea sa la cel de al II Congres al P.C. (b) din R.S.S.M. N.Coval - secretarul C.C. al P.C. (b) M., încearcă din toate puterile să elucideze superioritatea netă a colhozurilor față de gospodăria individuală. După afirmațiile lui Coval N. la cel de al doilea Congres al PC (b) din R.S.S.M. în 1948 colhozurile aveau o suprafață de pământ de 3 ori mai mică decât gospodăriile țăranesti individuale, dar nacătând la aceasta ele au strâns de 1,5 - 2 ori mai multă roadă decât gospodăriile individuale!¹⁵

Congresul al II-lea al P.C. (b) M. a declarat deschis luptă dusă de puterea sovietică împotriva țăranului individual. N.Coval cerea “să se ducă o luptă hotărâtă și necruțătoare împotriva elementelor culăcești naționaliste. Cu cât mai hotărâtă a fi luptă iasta, cu atât mai cu spor și mai repede a fi înfăptuită la noi zidirea colhoznică”¹⁶

La 20 mai 1948 gazeta “Steagul Roșu” publică un extras din hotărârea Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M., prin care se stabilește volumul predărilor la stat a cerealelor și floarea soarelui pentru r-l Soroca în kg de la un ha de arătură:¹⁷

13. Ibidem, d.24, f.153

14. *Steagul Roșu*, nr.69, 31 august 1949

15. *Steagul Roșu*, nr.13-14, 11 februarie 1949

16. Ibidem

17. *Steagul Roșu*, nr.41, 20 mai 1948

a) pentru colhozuri:

grăunțe - 80, floarea soarelui - 15

b) pentru gospodăriile țărănești individuale:

Tabelul 5

Cu pământ de arătură							
La grăunțe				La floarea soarelui			
de la 1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	Peste 15 ha	de la 1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	Peste 15 ha
75	125	200	280	20	40	60	70

Grâul nu putea fi înlocuit cu nici un fel de altă cultură.

Desigur au făcut și ceva înlesniri - acelor gospodării țărănești, care au primit pământ în 1946-1947, care aveau mai puțin de 1 ha de pământ, gospodăriilor țărănești cu invalizi de război de gr. 1-3. Documentele sus menționate vorbesc vădit de presiunea fiscală, la care a fost supus țăranul individual pentru a fi mânat cu de-a sila în colhoz.

În vara anului 1949 jugul fiscal a zdrobit apoape definitiv împotrivirea țăranului individual de a se înrola în colhoz. În hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. de la 25 iunie 1949 se menționa că acele gospodării țărănești individuale din Moldova, care dădeau acordul să intre în colhoz, erau scutite de toate restanțele la livrările de produse agricole și de împrumuturile luate de la stat¹⁸. Iar aici un nou paradox, rămânând fără nici un bob de grâu măturat din podurile de la case, statul livrează acest bob de grâu luat de la țăran, drept împrumut de sămânță. Și atunci ca bietul țăran să se salveze cumva de această teroare fiscală, era nevoit să se înscrie în colhoz.

La 3 septembrie 1946 țăranii satului Trifăuți se adresează cu o cerere către comitetul executiv al Sovietului raional de deputați ai poporului Soroca, de a se uni binevol într-un cartel agricol¹⁹. La 13 septembrie 1946 la ședința comitetului executiv al Sovietului raional a fost înregistrat primul statut al cartelului agricol "Iosif Stalin" din s.Trifăuți. Președintele primului colhoz din 116 gospodării individuale cu o suprafață de 394 ha de pământ, a fost ales Bruma Efim. Statutul cartelului agricol a fost alcătuit în baza Statutului cartelelor agricole primite încă din 1935 de care congresul II Unional al Colhoznicilor din Rusia. Prezintă interes raportul care este un fel de jurământ al țăranilor. Ei se obligau să lucreze în comun pentru a scăpa de sărăcia și foametea, care tot mai tare strângea funia la gât, de a se elibera de culăcime. Ei se obligau să lucreze cinstit și să îndeplinească planul trasat de Guvern. Țăranii care aveau la cartel erau nevoiți să jertfească nu numai pământul său, ci și tehnica agricolă, animalele de tracțiune. Totul devenea comun și nimic propriu țăranului. Încercarea de a sustrage ceva din fondul colhozului sau folosirea tehnicii fără permisiune putea să se termine destul de trist pentru membrul colhozului.

18. Arhiva Națională R. Moldova, d.70, f.23

19. Arhiva Soroca, fond 124, inv.4, d.1

Colhoznica Pastuh Raisa a luat din gospodăria colhozului "I. Stalin" fără permisiune căruța, pe care singură o dăruise. Această încercare s-a terminat destul de trist pentru biata țărancă. Ea a fost exclusă din colhoz, iar documentele au fost înaintate la procuratură²⁰.

La 26 august 1947 la ședința executivului raional a fost înregistrat statutul cartelului agricol "V. I. Lenin", satul Vanțina. În perioada anului 1947 la Soroca au mai fost înființate încă șapte colhozuri, printre ele: "7 ani de la eliberarea R.S.S.M.", satul Cotovsc (actualmente Regina Maria) și "Molotov", satul Cosăuți și "Voroșilov", satul Pârlița.

În 1946 la Soroca au fost organizate două colhozuri, în 1947 - 6 colhozuri, în 1948 - 3 colhozuri. Anul 1949 - a fost anul decisiv al colectivizării forțate a satului moldovenesc. De la început ca și în anii precedenți în colhozuri se uneau câteva zeci de gospodării.

În ianuarie 1949, 65 de gospodari din satul Pol-Țipilova se organizează în colhozuri în numele lui Voroșilov. La Alexandru cel Bun - în numele lui M.V.Frunze, la Hristici în numele "30 ani ai Armatei Sovietice". În procesul organizării colhozului organizațiile de partid, comsomoliste și sovietice duceau o agitație pe toate căile, lămurind țăranilor despre proprietățile orânduirii colhoznice asupra celei individuale. Se crea un grup de inițiativă din țărani, care se stăruiau să-i atragă pe țăranii satului în colhoz.

Luca Sochirca, Vasile Bejenari, Ciopa Petru ș.a. a fost acea grupă de inițiativă din s. Ocolina. Ei au și început să lămurească sătenilor că "numai colhozul îi calea cea dreaptă, care poate să lichideze grabnic puțința de a-și zidi un viitor fericit"²¹.

La 12 februarie 1949 a fost înființat colhozul din Egorenii. Cerere au depus 42 de gospodari. Printre primii după cum afirmă gazeta raională "Steagul Roșu" (nr. 16, 20 februarie 1949) au fost: secretarul organizației comsomoliste Nesterenco, președintele sfatului de femei E. Raicova, activiștii sovietului sătesc - N. Cioban, S. Cioban, P. Ciumac. De acum la 20 februarie 1949 colhozul "S.Lazo" număra 125 gospodării. Desigur la organizarea colhozului și-au dat aportul comuniștii Nedoșivcin, Tarabarin, Mihailenco și Tcaci.

La Zastânca este creat colhozul "8 Martie" cu 53 gospodării. 40 de gospodari se unesc în colhozul în numele lui "Calinin".

În luna februarie 1949, 500 de gospodării țărănești au dat cerere să intre în colhoz. Și totuși procesul de colectivizare mergea destul de încet. Majoritatea țăranilor refuzau să adere la colhoz.

Conform datelor de la 3 aprilie 1949 în r-l Soroca erau 15 colhozuri²².

20. AS, fond 124, inv.4, d.5

21. *Steagul Roșu*, nr.28, 3 aprilie 1949

22. *Steagul Roșu*, nr.3, 9 ianuarie 1949

În numele lui:

1. Molotov
2. Stalin
3. Voroșilov
4. Aniversarea a 7 a R.S.S.M.
5. Calinin
6. Jdanov
7. Lenin
8. Frunze
9. Aniversarea a 30 a Armatei Sovietice
10. Serghei Lazo
11. Viața Nouă
12. 8 Martie
13. Voroșilov (s. Pol-Țipilova)
14. Cotovschi
15. Biruința

Iar la 2 iunie este creat colhozul "Patria" (s. Volovița).

capul fiecărei gospodării țărănești individuale la intrarea în colhoz, scria cerere de primire în rândurile cartelului! În cerere se indica ceea ce preda benevol gospodarul pentru colhoz, inclusiv și câte ha de pământ.

Până la 1 octombrie 1949 în raionul Soroca au fost create 26 de colhozuri, în care au intrat 5588 gospodării țărănești individuale din cele 9014 existente sau 62 la sută. În afara muncii colective organizate de sistemul comunist rămăseseră încă 3426 gospodării țărănești²³.

În colhozuri se numărau 17.619 de oameni, inclusiv 8839 apti de muncă²⁴. Au fost socializate în total 19.914 ha de pământ sau 69,6 la sută din suprafața totală a gospodăriilor țărănești. Țăranii au transmis în proprietatea colectivă averea lor, animalele, animalele de tracțiune, mașini agricole: 936 cai, 604 vite cornute mari, 901 oi și capre, 783 porci, 272 familii de albine, 18 ferării, 12 ateliere de tâmplărie, 5 mori cu motoare mecanice, 973 pluguri, 858 boroane de fer, 57 semănători, 273 cultivate, 3 secerători, 6 dispozitive de cosit fânul, 9 greble mecanice cu tracțiune animală, 8 treierători, 19 mașini de recoltat porumbul, 2 vânturătoare, 37 dispozitive de stropit, 47 cântare, 870 căruțe, 76 sănii, 44 grajduri pentru 429 vite, 10 stâni pentru 760 oi, 61 depozite pentru semințe, 17 magazine. Au mai fost socializate 718 centnere de semințe de culturi de toamnă, 287 tone - de culturi de primăvară, 1004 centnere de furaje²⁵.

Care a fost acea forță ce a dus la colectivizarea în masă a țăranimii basarabene?

23. *Realitatea*, nr.29, 13 aprilie 1996

24. *Ibidem*

25. *Ibidem*

Constrângerea fiscală, care s-a îmbinat cu alte metode “de convingere - intimidarea, arestarea, bătaia și în cele din urmă, confiscarea averii și deportarea”.

Chemarea secretarului C.C. al P.C. (b) M., N. Coval de a duce “o luptă hotărâtă și necruțătoare împotriva elementelor culăcești naționaliste” a fost tradusă în viață la 6 iulie 1949 când în decursul unei nopți mii de familii de țărani nevinovați au fost arestați și deportați în Siberia, ca “chiaburi - dușmani ai poporului”. De fapt conform datelor statistice sovietice numărul “culacului” constituia un procent mizer, în raionul Soroca - 47 de gospodării²⁶. Și atunci pentru a-i da “culacului” o amploare de clasă, primejdios sistemului socialist, lista “chiaburilor” a fost completată simțitor. Din colhozurile r-lui Soroca au fost excluși ca “chiaburi”, 150 de familii.

La 6 iulie 1949, la miezul nopții, mii de familii au fost arestate și deportate. Din raionul Soroca au fost deportate 208 familii, dintre ei 135 copii, 202 femei, 149 bărbați²⁷.

Conform datelor Ministerului de Interne a URSS numărul celor deportați din Moldova, la mijlocul lunii iulie 1949 era de 34.763 oameni - 9.233 bărbați, 13.752 femei și 11.828 copii²⁸.

O bună parte din populație califica aceste deportări ca o acțiune a rușilor. Cetățeanca Purice, or.Soroca declara în iulie 1949: “Au să ne ducă din Moldova pe toți moldovenii și vor aduce încoace ruși. Puterea sovietică vrea să nimicească moldovenii pentru că ei aproape toți sânt împotriva ei”²⁹.

Din amintirile lui Ciciu Filip (s. Cureșnița): “A doua zi după deportare, la 7 iulie majoritatea țăranilor din sat s-au prezentat la cârmuirea colhozului “Viața Nouă” cu cererea de a intra în colhoz”.

Ordinul Partidului Comunist (b) din URSS de a colectiviza satul basarabean chiar cu mii de jertfe omenești a fost îndeplinit cu zel de emisarii Kremlinului.

(ABSTRACT)

In the given article with use of the archive documents of the republican storehouses and also with the use of the local Soroca print-house the social political atmosphere of peasantry of Soroca County in 1944-1949 is thrown light upon - famine, forced food gathering, collectivisation. The line of the Soviet government and Communist Party in the political and economical changes of the Moldavian village is clearly shown. Special attention is paid to the situation oh the Moldavian peasantry in the period of 40s during the transition from the private propriety to the collective form of work.

26. *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.1, 1990

27. *Sfatul Țării*, 7 mai 1992

28. *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.1, 1991, p.49

29. *Sfatul Țării*, 9 mai 1992

TĂRANUL BĂNĂȚEAN - CĂRĂȘAN SUB "AVALANȘA" COMUNISTĂ

MARIA MÂNDROANE

Apele tulburi ale evenimentelor de după 23 August 1944, fac ca România, plasată sub puterea sovietică și dorită de aceasta ca "stat satelit" să intre irevocabil în con de umbră.

Independența câștigată prin cele două războaie mondiale, cu prețul greu al sângelui vărsat, transforma o țară de învingători într-una de învinși. Bisturiul ascuțit, acționat cu putere de mamutul răsăritean, sfârteca în trupul deja secătuit "spuma românismului" urmărindu-se intimidarea populației și a armatei, evoluția forțată a societății românești de la autoritarism la totalitarism.

Masă de manevră și eficient instrument de lucru, Partidul Comunist, mai ales după înlăturarea monarhiei (30 decembrie 1947), își trasează o direcție de dezvoltare opusă spiritului democratic al poporului român¹.

În această tragedie națională, ca pretutindeni în țară, și în spațiul bănățean-cărășan sunt constituite izolat grupuri de rezistență înnobilate de patriotism, dorință de libertate și drepturi cetățenești. Simpatizanții mișcării legionare din orașul Oravița, legați prin "frăția de cruce" încă din 1940, reuniți după 1944 prin conducătorul Ion Doran, se ridică astfel cu înverșunare împotriva ordinii nou instituite, sub semnul crucii. "Noi de la icoană am pornit, prin curățirea impulsurilor noastre și ne ducem lupta pentru o cauză: apărarea țării de comuniști"².

Oameni cu puternică poziție socială ca av. Maxim Radovan - Ciclova Română, av. Bălean - Oravița, prof. Rusmir - Oravița, alături de fruntași ai satelor dimprejurul Oraviței: I. Doran, N. Caragea, Ilie Dancea, Gâru Avram, Cotârlă Pavel, Coadă Gheorghe - Ciclova, Tămaș Pavel - Nicolint, Băieșu Gheorghe - Rusova, Irimia Nicolae; Pavel și Ion Andrei - Socolari, Suru Gheorghe - Ilidia, Penta Nicolae - Răcăjdia etc. imprimă grupului semnificații profunde în colapsul general al deznaționalizării.

¹ *Istoria românilor de la 1821 până la 1989*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1994.

² Informator Gâru Avram, 72 de ani, Oravița, 1999.

Conștienți de rostul ce-l au în lume și neclintii în convingerile lor, acești oameni, amenințați să dispară, duc cu ei ceva din detașarea vechilor daci: "...mai bine mori decât să trăiești în rușine; unui creștin, care-și iubește credința străbună și-și iubește patria, nu-i este frică de moarte!!! Am avut atâția sfinți care s-au sacrificat și atâtea morți pentru dreptate... om muri și noi!"³.

Întorsătura dramatică de după 1948 face ca aparatul represiv comunist să acționeze barbar. "Necomformiștii" clasați drept "dușmani ai poporului", dispar peste noapte, iar organizațiile solide sunt hărțuite, vâdate fără discernământ. În aceste condiții, se apucă drumul codrului. Bine organizați, în puncte strategice, oferite de generoasa Vale a Carașului, iarna prin sate și locuri dosite bucurându-se de sprijinul sătenilor, vara pe la sălașele din Ciclova, Ilidia, Socolari, Răcăjdia sau prin păduri și labirintul peșterilor, dotați cu armament la care se recurgea doar în caz de strictă necesitate, grupul de partizani rezistă eroic timp de doi ani alertând o armată de jandarmi.

În planul diabolic de reprimare se acționează pe două laturi, alternativ – prin hărțuire fizică, dar mai ales prin hărțuire psihică. Oamenii bănuți de vreo legătură cu grupul sunt prinși, anchetati, bătuți până la desfigurare: "M-or ținut închis într-un loc scund – își amintește cumnatul conducătorului Doran – fără pat, picurând peste mine apă...șase luni m-or ținut închis și m-or bătut până m-or făcut neom ... asta fîncă n-am spus ... nu știu ce să fi spus. Cumnatu s-o ferit să ne facă necazuri. Nu i-am știut drumurile. Pră nevastă-mea or bătut-o cu zgârbaci și lanțuri, or spânzurat-o în cârlige, cu capu în jos, or tras-o pe curele până or nenorocit-o .. că era sora lui. Nici n-o mai trăit mult după aia... Toată o fost micită .. n-o avut ce să le spună."⁴

În intervalul dintre două bătăi, victima era trezită cu apă rece, supusă unui calvar hristic. Exemplul bunului camarad care nu-și poate trăda tovarășii de luptă se sprijină pe noblețea cauzei comune, durerile fiind amortizate într-un murmur interior, întors în sine odată cu rugăciunea: "Doamne Isuse Hristoase!!! Cum ai stat tu pe cruce pironit în cuie și ai răbdat ... dă-mi sănătate, putere ca să pot răbda și eu schingiuirile care le am asupra mea"⁵.

Visul de libertate, slăbit prin anii de grea întemnițare, se transformă într-un înfiorător "cântec de ocnă", poezii scrise cu acul pe plăcuțele de săpun, întipărite în suflet cu foc și sânge.⁶

Neînvins prin luptă, grupul Doran este dizolvat în 1950 prin înșelăciune, trădarea dovedindu-se în ultimă instanță modalitatea prin care însăși mântuitorul răscumpărare lumea.

³ Ibidem.

⁴ Nicolae Brânzei (cumnatul conducătorului de grup Doran), 70 de ani, Ciclova – Română, 1994.

⁵ Informator Găru Avram, 72 de ani, Oravița, 1999.

⁶ Poeziile sunt scrise în închisoarea Aiud de către informatorul Găru Avram.

Jertfit cauzei, capul grupării și-a păstrat demnitatea până în ultimul moment. Întrebat în comisia de judecată cum își justifică faptele, acesta răspunde blajin "Sunt vinovat pentru că sunt român; mi-am iubit neamul și am crezut în dreptate".⁷

Morala urii asupra aproapelui, în numele unei lumi utopice în care totul se vrea înnoit, schimbat din temelii, antrenează "Monstrul" în jocul cu moartea, flămând de noi victime. În 1951, urmează sau mai exact se continuă campania de exterminare din satele bănățene. Așa numiții "chiaburi" sunt frunțașii satului, parte împrăștiată prin reforma din 1921, parte ridicați în perioada interbelică prin emigrare în America sau Franța. Reîntorși acasă după câțiva ani, acești oameni imprimă satului o anumită stare de progres economic și social.

Cuvântul "chiabur", impropriu și injurios devenea astfel în aparatul de represiune al comuniștilor o motivație în acțiunea de depopulare a satelor bogate, distrugerea autonomiei țărănești în vederea atingerii obiectivelor de colectivizare.

După modelul deportării etnicilor germani din România, în 1945, în Siberia, deportarea în Bărgan venea în 1951 ca un act premeditat de nimicire a proprietății din structura satului tradițional. Comisiile sunt instituite ad-hoc în satele din jurul Oraviței ridicând oameni prin surprindere și intimidare. Singurul element care motivează acțiunea oamenilor din sat este teama: "Secera prin sat ca prin grâu ... și ăla, și ăla ... Numa ne spunea: îți încarci o căruță și-n atâta timp ați ieșit în stradă ... și predați cheile dacă țineți la viață..."⁸. Din Oravița, înghesuiți în trenuri de marfă, oamenii plecau în necunoscut. Nici măcar nu se știa dacă în Siberia, în țară ori ... direct în Dunăre⁹ după cum nu puteau înțelege pentru care vină anume îndurau un astfel de tratament inuman.

În Bărgan, familiile sunt descărcate, pe rând, în câmp deschis, "lepădați ca hârtii (șoarecii) lângă câte un sciump. Atât. și nime nu ne-o mai avut grija"¹⁰.

Cu revolta mocnită în suflet sub biciul crunt al umilirii și neputinței – li se luaseră tot ce agoniseră prin munca lor – acești oameni s-au trezit ca dintr-un blestem, expuși pericolelor de tot felul sub soarele dogoritor al verii.

Îmblânzirea spațiului sălbatic din Bărgan devine prima etapă prin care și bănățenii-cărășeni năpăstuiți, strânși mai puternic în jurul propriei familii își "sfîțesc locul". În doi-trei ani, luptători și gospodari, ei își aveau deja ridicate propriile case, bucăți de pământ, animalele care le asigura un venit. Își mai păstrau încă obiceiurile de acasă și își sfințeau sărbătorile prin rugăciune, la biserică. Copiii bănățenilor, crescuți în Bărgan, dobândesc parcă drept compensație la răul făcut dragostea pentru învățătură, iar creștinii trecuți prin "flăcările" Bărganului devin mai înțelepți și mai apropiați de Dumnezeu: "Noi

⁷ Nicolae Brânzei (cumnatul conducătorului de grup Doran), 70 de ani, Ciclova – Română, 1994.

⁸ Nicolae Brânzei (cumnatul conducătorului de grup Doran), 70 de ani, Ciclova – Română, 1994.

⁹ Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărgan, 1951-1956*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1997, pp. 19-23.

am trecut prin Iad și am învins Iadul! Numa omu prost, al de-i comunist, poate crede că împărțește lumea. Noi am tras multă învățătură d-aici: că omu nu ia nimic cu el, făr decât sufletu ... ne-am lăsat cășile din Banat cu tot ce s-o strâns acolo din generații ... și ăia, fără Dumnezeu or călărit, or furat și or batjocorit cu bună știință, ca să dovedească cine-s ei. Era una, își amintește informatorul, Ida Preda, cu școala dă partid făcută... S-o dăstrăbălat cu toți comuniștii. Când or dat peste podrumu cu băutură, la Grecu, s-or făcut toți ca porcii, or jucat goi pe mese dă răsul ciclovenilor¹¹.

Părăsirea domiciliului obligatoriu din Bărăgan, indiferent de situație atrage după sine aceeași instanță care nu cunoaște nici milă, nici dreptate, cunoscându-și doar puterea de nimicire. Este cazul informatorului Grecu Iacob din Socolari care îndrăznește să revină în sat, pentru a procura familiei îmbolnăvite medicamente și hrană. Drept urmare omul este arestat, judecat și condamnat la 18 luni de muncă silnică, la Canal.

În această situație, satele cărășene destabilizate sunt împinse forțat spre "marea colectivizare". Li se promite oamenilor o viață mai bună, cooperativizarea însăși având rolul de a ușura oamenilor munca și de a-i face egali. Avantajele înscrierii la P.C.R. par a fi nelimitate. Dar, foarte curând, avea să urmeze trauma individuală: gospodăria proprie este desființată de mai marii zilei. Vitele din bățatură se scurg pe rând în gospodăria statului. Sunt smulse pământurile, mașinile, căruțele și chiar uneltele de lucru. Din proprietar pe pământul lui omul satului se trezește peste noapte sărăcit și amenințat cu avantajele colectivizării.

Înscrierea "în colectiv" se face diferit, în funcție de oameni și de modul de-a se raporta la realitatea existentă. Unii se înscriu imediat în CAP, apoi în partid, ochind avantaje în conformitate cu "timpurile noi". Unii intră în CAP în semn de răzbunare, iar alții din disperare, din nevoia supraviețuirii. Nu sunt, însă, puțini dintre țărani cărășeni care, purtând viu în memorie terorii îndurate de sat, sub biciul necruțător al comunismului, apucă binecunoscutul drum al codrului "...codru ăsta săracu, multe o petrecut ... s-or tot perindat pr-aci când lotri, când haiduci, când partizani. și pră noi ne-o primit ... că n-am mai putut îndura jafu care s-o făcut și ne-o ascuns atâta de bine că nu ne-ar mai fi găsit tâlharii ăștea până-i lumea, dacă nu ne-am fi dat noi prinși"¹².

Într-adevăr, metodele "eficiente" din sistemul comunist aduceau omul pe brazdă și îl supuneau girului comun deoarece acasă cei dragi suportau "pe viu" rigorile legii. Alteori procedau prin înstrăinarea celui mai important membru din familie "...lucram la CFR; tata nici n-a vrut s-audă de colectiv. Cum o fost biceag o zâs că el nu mai poate lucra. Atuncea m-or luat pră mine și m-or mutat dă la ștrică tocma cătră Reșița, la Călnic. M-or detașat forțat. Aveam copii miși și toate acasă stăteau după mine... O fost musai să să înscrie tata altfel mi se ducea familia de răpă"¹³.

¹⁰ Informator Ion Brânzei, 80 de ani, 1998, Ciclova – Română.

¹¹ Nicolae Brânzei (cumnatul conducătorului de grup Doran), 70 de ani, Ciclova – Română, 1994.

¹² Ion Mândroane, 80 de ani, 1994, Ciclova – Română.

După 1965, opera de colectivizare fiind încheiată lucrurile par să-și reintre pe un făgaș normal. Comunismul a învins definitiv. Mai mult, ușor desfăcut de sub puterea răsăriteană, își fixase propriile-și rădăcini. Omul satului, membru CAP lucra pe norme, zi lumină. Era plătit umilitor cu un leu sau un leu cincizeci de bani pe zi și ceva cote/produse la sfârșit de an. De pe pământul cândva al lui și prin truda lui, supravegheată de domnii școliți peste noapte, câștigau alții (foto).

După 1970, satul cărășean se cutremură din nou. De astă dată sunt vizate sălașele din hotar. Deși multe dintre aceste construcții existente până la începutul colectivizării dispar odată cu dispariția micii proprietăți, mai existau încă și după 1970 pe toată Valea Carașului familii cu sălașe locuite. Oamenii își plăteau regulat cotele, impozitele, împărțeau pe din două orice venit cu statul, dar rămăseseră totuși fixați în vechile lor deprinderi, mai ales bătrânii.

Amenințați cu demolarea ultimelor relicve, oamenii privesc neputincioși sau își regăsesc curajul disperării: unul dintre aceste sălașe demontat de oamenii stăpânirii este remontat, în Ciclova, de proprietar, hotărât să-și apere locul chiar cu prețul vieții: "...mi-ați luat tot: pământuri, marvă ...m-ați obligat, măcar că n-am vrut, să intru în colectiva voastră ...dar sălașu ăsta nu vă las să mi-l luați! Îl puteți dărâma iară și eu iar am să-l rădăc înapoi ... băgați buldozeru, altu am să-mi croiesc dân bardă. N-am să vă las să batjocoriți voi totu. Saivanele în care ați înghesuit marvele, luate abuziv din sat, tot io vi l-am făcut ...Vreau să văd lejea aia care trece peste lejea mea, în aretu meu ...nu v-ar mai sătura D-zău dă păgâni.." ¹⁴.

Aceeași împotrivire a fost semnalată în Ciclova și la Sava Iovanca. Se dovedea în final că actul cu decretul de demolare era un fals acționând nelegal pe o arie întinsă din Valea Carașului.

În penuria generală a evenimentelor tragice ce s-au deșirat fără încetare câteva decenii satul cărășan a început să-și piardă treptat bucuria comuniunii ¹⁵.

Biserica amenințată să dispară, cunoaște ea însăși o grea lovitură. În școli, odată cu "divinizarea" lui Ceaușescu, religia și biserica sunt interzise. În marile sărbători pascale, elevii erau chemați în școală pentru diferitele activități extrașcolare ¹⁶ în semn de sfidare a vechilor tradiții românești.

De aici și până la următorul pas, "sistematizarea satului românesc" sau desființarea lui, mai rămăsese foarte puțin.

Îmbrățișându-ne istoria străbună și biciuind adausurile rele, de unde istoria intră în agonie, noi, o generație vitregită și sacrificată de tristele evenimente contemporane, parodiind trecutul ¹⁷ și refuzând prezentul, trăim totuși cu speranța ca ziua de mâine, mai puțin grăbită și mai interesată, să ofere și satului ... ce-i al satului!

¹³ Gheorghe Mândroane, 60 de ani, 1995, Ciclova – Română.

¹⁴ Cuvintele pin de rememorarea unor evenimente trăite direct.

¹⁵ Dumitru Stăniloae, *Cultura populară – un foc viu, în Transilvania*, 3-4, 1994, p. 30.

¹⁶ Rememorarea unor evenimente trăite.

¹⁷ Poezii dialectale aparținând Mariei Mândroane legate de evenimentele comuniste.

Noaptea de Crăciun

(temnița Oravița, 1949)

Când noaptea se lasă
 Și frigul apare,
 Pe zidurile reci ale închisorii,
 Eu stau zgribulit pe priciul tare
 Și-m șterg de lacrimi ochiișorii;
 Gândul printre gratii zboară
 Și se-nalță apoi în zare.
 Și la mine-n sat coboară
 Fiindcă este sărbătoare,
 E Crăciun, serbare mare,
 Cei din sat se veselesc,
 Eu nu văd lună, nici soare,
 Doar cu paianjani "mă distrez".
 ...așa Crăciuni, mulți trecură
 Hore și sărbători multe,
 Iar ochii mei nu văzură
 Decât beciuri și temnițe crunte.

Călăii

Călăii într-o seară
 M-au răpit mișelește,
 Copil nevinovat ce eram,
 Îmi zdrobiră carnea
 Și oasele în clește,
 Pentru sfânta credință de neam.
 Prin temnițe grele,
 În foame și chin,
 Prin bezne adânci,
 În noapte aruncat;
 Pentru credința ce-aveam de creștin
 Eu mișelește am fost maltratat.
 Am tras și la roabă,
 La jug înhămat
 Călcat în picioare, înjurat și flămând,
 Sudoare și sânge pe trup am vărsat
 Și lacrimi multe pe-obrazul plâpând.
 Așa anii îmi trecură,
 Cu jugul în spate.
 Tineretea-m lăsat-o prin cuști ferecate,
 Prin gratii, zăvoare, cătușe spurcate,
 Departe de mama, de tata, de sat.
 Acum întors acasă din temniți și
 morminte
 Credeam că bucurii o să vină,
 Când m-oi vedea frații și-ai mei părinți
 Strângându-ne cu toții la cină.
 Însă și acas tot lacrimi m-așteptară.
 Eu n-am bucurii și zâmbete senine,
 Unde-mi sunt părinții?
 Călăii și pe ei îi luară -
 Nu le-a fost de-ajuns cât m-au
 chinuit pe mine.
 Iar pe frații mei de odinioară
 Eu îi caut prin sate, munți și câmpii,
 Dar călăii și pe ei mi-i luoră:
 Am rămas eu mort între cei vii.

La Aiud

Pentru ce îmi țineți calea
 Și de multe mă-ntrebați
 Să vă spun și vouă jalea
 Anilor întemnițați?!
 Mă-ndemnți să stau la masă,
 Să petrecem împreună,
 Îmi spuneți că sunt acasă,
 Mă-ndemnați la voie bună,
 Însă eu nu văd, în ceață,
 Ce vorbiți eu nu aud,
 Mă gândesc că dimineață
 Mă trezesc tot în Aiud.
 Îmi vorbiți de atâtea ființe,
 Care-n urma mea crescură
 Și micuțele fete
 Pentru nuntă se făcură;
 Iar feciorii d-altădată
 Ce-mpreună am junit,
 Astăzi sunt părinți cu gloată,
 Eu, bătrân și gârbovit.
 Voi căutați să-mi spuneți:
 "Multe s-au schimbat în lipsa mea..."
 Însă eu din temnițe crunte
 Nu aud pe nimenea.
 Eu nu pot să văd din zgură
 Ce vorbiți nici n-am habar,
 Numai lanțuri care sună
 În Aiud la celular.
 Pentru ce ciocniți paharul
 Și-nchinați în cinstea mea,
 Ori voi nu îmi știți amarul
 Ce-mi apasă inima?!
 Pentru ce spumegă vinul,
 Mă-ndemnați la chef și dans,
 Voi nu știți că doar veninul
 Singur prieten mi-a rămas?!
 Îmi vorbiți de toți nepoții,
 Dragii veri și verișoare,

Nu vedeți că stați cu morții
 Care vin din închisoare?!
 Dragi părinți și scumpe frate,
 Mă-ndemnați să stau cu voi,
 Eu aș sta dar nu se poate,
 Că-s nălucă și strigoi.
 Nu vedeți această umbră
 Ochii seci și graiul stins
 E plecat de mult de-acasă
 Doar își vede satu-n vis?
 Și-acest hoit care miroase,
 Plin cu răni de grea osândă,
 E plecat de mult de-acasă,
 Stă în temnița flămândă.
 El doar numai e visare...
 Ospătează-n rând cu voi
 Însă când la deșteptare:
 La Aiud, 52.

Rugă

Doamne, eu de-aici din ocnă
 Mă rog ție ne-ncetat
 Ca să ștergi cu a ta mână
 Lacrimile ce-am vărsat.
 Lanțurile fă să cadă,
 Beznele să nu mai fie,
 Ochii nostri fă-i să vadă
 Soare mult, lumină vie.
 Din loviri și-njurături
 Ce primim la orce pas,
 Doamne, fă ca să apară
 Mângâierile de-acas;
 Pentru rănile deschise,
 Care-n piept ne ard mereu,
 Eu mă rog, stăpâne, ție
 Să ne scapi de chinul greu.
 Pentru anii de robie
 Care- piept ne ard mereu
 Eu mă rog stăpâne ție

Să ne scapi de chinul greu
 Pentru anii de robie,
 Ce i-am stat întrălocate,
 Eu mă rog, stăpâne, ție
 Să dai țării libertate;
 Din atâtea oseminte
 Ce le-avem ascunse-n lut,
 Să răsară înaintea
 Bravi feciori, ai țării scut!

Dublă religie

Copii ne învățau în școală,
 Cum că nu există sfinți,
 Că D-dzău îi bunăoară,
 Născoseală din părint;
 Că noi avem un sângur Domn,
 Șie ne crește și ne laie,
 Lege pântru or șie om
 Ș-un "Tată bun": pră uica Nae,

Că el ni-i sângur D-dzău,
 Leacu dă pus prăstă rană
 Și raiu crește-n juru său,
 D-aia-l sfințăm și-i pus și-n ramă.

Mă minunam d-așa comege
 Și mă-nghiolceam cu alce fece,
 Fâncă nu-mi vinea a crege
 Că Domun stă pră un părece.

Ca or siă copilaș dâ sat
 Mă rugam și-m făseam crușe
 Și priveam pră însărat
 La sfânta lună șiă strălușe.

Că-m spunea baba c-atunși
 Sieru ușor s-ar dăschige
 Și-i bine bănuțu s-arunși
 Că Domnul prân el ce acinje.

Al Domn dâ clasă sta în ramă
 Avea capu cât vițalu
 Și ne-obliga să-l luăm în samă
 Rumenior prăcum purșelu.

Că ne-o dat roșia cravată
 Și ișcă comunisci dă soi
 Prin ei s-avem pociaca dreaptă
 Ca să ne fabrișe iroi.

Ș-asta religie noauă ,
 Îmi intra greu pr-o ureche
 Și să zdrumica în doauă
 Prân urechea apăreche:

Că m-amineam cum plânjea moșu
 Fângându-ș mânil făr spor
 Când ăla... cu carnetu roșu
 I-o luat și jiuncu dâ obor,

Punându-i unghia în gușă,
 Cu-amenințări creșuce stivă
 Și l-o stugnit cu paru-n ușă
 Când nu s-o-nscris la colectivă.

Acasă mi să tot spunea
 Să-ncred în D-dzău din șieri,
 Că numa El ne-o mai salva
 Dă Iuda, păpucari bicheri.

Copii drisați prăcum maimuța,
 Cântam pră două voci dodată,
 Acasă răgica mănua
 Și-n clasă proslăveam alt tată

Aninat de-asupra-n cuni.
 Dar pră furiș făseam vâltoare
 Și-n gașcă chicoceam nibuni
 Că îi pringeam spânzurătoare.

Odată un coleg potcaș
 L-o miruit c-o stauă-n frunce,
 I-o creionat un dublu nas
 Gura căzută ..șe s-asmuce.

Că prea râgea ca prostu-n târg,
 Pră foamece ca și pră frig;
 Ne chicoceam dă tâmpa-i meclă
 Și-i tot scoream câte-o poreclă.

Comgia creșcea mai mare
 Când gimineăta pră răcoare
 Noi cântam cu voce tare,
 În jalnică sărbătoare

Făcând punce cu prostia:
 "Poporu, Ceaușescu, România!"
 ori
 "Trăiască, trăiască, să-nflorească
 Partidu, Poporu și țara Românească!"

Și uit-așa ne crescui jocu,
 Băjiocura și fofârlica,
 Acu ni-s mari ș-am spart "ghiocu"
 Da nu ni-am ales cu nimica!!!

Io mi-s mic

- Un ți muma măi copile?
 - Nu-I acasă. Dă trei zile
 Traje crumpi, șiapă, păsule,
 Pîntru iarnă toace-s bune;
 Noapcea adună cât un pic.
 Io mi-s mic,
 Nu știu nimic.
 - Dar pră unge-i al bătrîn?
 - Moșu-miu?! Cosășce fân...
 Iar cu caru pră răcoare,
 Fașe ocol pră la Flintoanie
 Să nu-l prindă al zălicit.
 Io mi-s mic,
 Nu știu nimic.
 - Ungi-i baba tă a bună?

- Baba bună?!...dă vro lună
 Pră la colectiv să-mparce,
 O împlut podu dă toace,
 C-ai tîlhari nu-ț dau nimic.

Dar, nu știu,
 Că io mi-s mic.

- Un ți frace-tu Fiat?
 - Nienia?! Îi noapcea la furat,
 Cară până să dășchieie
 Cucurudz dîn Ghimileiă,
 Nu-i păcat, că-i dă la stat
 Io mi-s mic,
 Și... m-am zuitat.

- Cum zăc ai tăi măi copile?
 - Zăc: "tu-I în pălărie,
 Că-s păgâni, îl au pră Dracu,
 Or prădat omu și satu
 Comunisci fără D-dzău.
 Io mi-s mic,
 Și nu știu, zău!

- Dar tat-tu o fi pr-acasă?!
 Ce du să spuni-i...să iasă;
 Doauă vorbi ca să-I zăc,
 Numa căta să-l urzăc.
 ... sânt tovarășu cu Foaia!!!
 Io mi-s mic,
 Nu știu nimic.
 ... tata-n pod bilășce oaia!!!

(ABSTRACT)

The village of the region Banat-Caras, during its forced evolution towards comunism, knows three stages of destabilization:

Between 1948 – 1950 – the repression of the group of iron guardists partisans led by I. Doran.

Between 1951-1956 – the deportation in Bărăgan.

Between 1956 – 1989 – the forced registration in CAP, the demolition of the shelters-relics and Ceausescu's will to abolish the Romanian village through the project of systematization.

Ten years after the revolution, the village of the region Banat-Caras is situated in a big crossroad. Where will go this way?

IMAGINEA "CHIABURULUI" REFLECTATĂ ÎN PRESA SĂLĂJEANĂ. PROPAGANDĂ ȘI REALITATE

MARIN POP

După acapărarea puterii politice în stat de către comuniști, următoarele etape, conform strategiei comuniste, sunt cele ale naționalizării industriei și transformării socialiste a agriculturii, adică a colectivizării. Începând cu data de 11 iunie 1948, conform proiectului de lege, prezentat de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, se trece la naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi. Această zi a fost considerată de către comuniști "*o zi neuitată pentru clasa muncitoare din România*"¹.

În Sălaj au fost naționalizate 17 întreprinderi industriale, pe lângă acestea trecând în patrimoniul statului 35 de mori și teascuri de ulei².

Se trecea astfel la ultima etapă și cea mai grea, aceea a colectivizării agriculturii, un prim pas spre colectivizare făcut de către comuniști fiind acela al introducerii, începând din luna iulie 1948, a sistemului de cote obligatorii. Cotele de predare au fost fixate direct de către Minister, ținându-se seama de suprafața și calitatea terenului cultivat și la un preț fixat de către stat.

Colectarea produselor vegetale conform viziunii comuniste era necesară "*pentru a se putea asigura aprovizionarea planificată a populației muncitoare de la sate și orașe precum și pentru aprovizionarea armatei*"³. Se stabilește mărimea cotei și în funcție de cultură se formează comisii care se vor ocupa de colectări. Se face totodată un apel pentru "*demascarea bogătaşilor care se sustrag de la predarea cotelor*"⁴.

Propaganda comunistă începe să folosească tactica de negativizare a țăranilor frunțași de la sate care sunt catalogați cu termenul de "*chiaburi*"⁵.

¹ *Graiul Sălajului*, anul III, nr 21 din 19 iunie 1948.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, nr. 24 din 10 iulie 1948.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ion Spătan, *Demascarea diversunilor chiaburești*, în *Arhivele totalitarismului*, anul I, nr 1/1993, p.68.

Astfel, începe o asiduă campanie de presă împotriva "*chiaburilor*", apărînd în ziarul local chiar o rubrică specială intitulată "*Din lupta plugărimii muncitoare contra dușmanului de clasă*". Se încerca, prin această tactică, învrăjbirea țăranimii sărace și mijlocii împotriva celei înstărite. Edificatoare în acest sens este Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 Martie 1949, unde se arăta că "*politica noastră față de țăranime trebuie să fie clară. Ne sprijinim pe țăranimea săracă, strîngem alianța cu țăranimea mijloacă și ducem o luptă neîntreruptă împotriva chiaburimii*"⁶.

Tema centrală a articolelor, apărute în presa locală, este aceea a "*demascării uneltirilor chiaburești*", care prin acțiunile lor ar sabota economia țării. Se folosesc o serie de termeni duri la adresa țăranilor înstăriți cum ar fi - pe lângă cel de "*dușman de clasă*" - termeni ca: "*bandiți*", "*cozi de topor*", "*lipitorile satului*", "*lupi îmbrăcați în piele de oaie*" etc., care îl pun pe țăranul înstărit în ipostaza unui adevărat monstru.

Țăranii sunt conștientizați că, "*chiaburul este dușmanul lui, că el vrea să se dezlănțuie un nou război pentru interesele lui exploatare*", ei trebuind deci "*demascați fără cruțare în acțiunile și uneltirile lor mârșave*"⁷.

Se insinuează ideea că acel țăran de la sat s-ar afla chiar la originea izbucnirii unui nou conflict mondial, "*chiaburii*" fiind considerați "*slugi credincioase ale imperiaștilor americani și englezi*"⁸.

În această acțiune de "*demascare*" a "*chiaburilor*" un rol important trebuiau să-l joace sindicatele de salariați agricoli, care "*au o mare răspundere în dezvoltarea vigilenței față de încercările de sabotaj ale chiaburilor, față de uneltirile lor împotriva regimului de democrație populară*"⁹. Astfel, sindicatele își arogă titulatura de apărător al drepturilor muncitorilor agricoli, obligîndu-i pe "*chiaburi*", "*să plătească angajaților sumele cuvenite conform contractului colectiv*".

Într-o serie de articole se dau exemple în care membri ai sindicatului salariaților agricoli intervin și "*demască încercările chiaburilor de a se sustrage de la achitarea unor sume cuvenite angajaților lor*".

Într-un astfel de caz sindicatele agricole "*demască*" 57 de cazuri în care "*chiaburii*" au încercat să-și înșele angajații, obligîndu-i pe aceștia să achite unele "*drepturi cuvenite muncitorilor agricoli*"¹⁰. Într-un alt articol se arată cum a intervenit sindicatul agricol în cazul preotului "*chiabur*" Stanciu Vasile din comuna Stărciu, proprietar în Bodia, care încearcă să mituiască un conducător al Sindicatului agricol pentru a scăpa de plata banilor pe care i-ar fi datorat administratorului proprietății sale. Preotul este "*demascat*", arestat și înaintat Parchetului de pe lângă Tribunalul din Zalău¹¹.

⁶ *Graiul Sălajului*, anul IV, nr. 12 din 19 martie 1949.

⁷ *Idem*, nr. 19 din 14 mai 1950.

⁸ *Drum Nou*, anul I, seria a III-a, nr. 13 din 3 septembrie 1951.

⁹ *Graiul Sălajului*, nr. 12 din 19 martie 1949.

¹⁰ *Idem*, nr. 7 din 19 februarie 1949.

¹¹ *Idem*, nr. 11 din 12 martie 1949.

Un alt "chiabur" a fost prins cu o căldare de fierț țuica, clandestin, socotindu-se că prin aceasta el răspîndește printre țărani "otrava alcoolismului"¹². O altă intervenție este cea împotriva "chiaburului" Pop Vasile din Treznea care își permite să-și trimită servitorul la muncă la Predeal pentru ca apoi să-i ia banii și să-și plătească cu ei impozitele pe pămînt¹³.

Astfel se inoculează ideea că prin aceste intervenții sindicatul agricol "contribuie și mai mult la întărirea alianței țăranilor muncitori (...) contra dușmanului de clasă"¹⁴.

Propaganda comunistă folosește același tip de mesaj în majoritatea articolelor apărute în presa locală. Astfel articolele încep cu etichetarea "chiaburului" ca "dușman de moarte al țăranimii muncitoare, care caută prin toate mijloacele să lovească în regimul nostru". Sunt descrise apoi "uneltirile" sau "faptele mîrșave" ale "chiaburilor" care, datorită vigilenței unor țărani săraci, sau a sindicatelor agricole, sunt "demascați" și deferiți justiției populare pentru acte de sabotaj. Articolul se încheie de obicei cu un apel la vigilență pentru ca asemenea fapte "mîrșave" să fie întotdeauna demascate.

Din toate aceste articole acuzatoare la adresa țăranilor înstăriți transpare însă realitatea. Toate aceste "uneltiri" și "sabotaje" descrise în presa comunistă sunt de fapt forme de rezistență a țăranimii la procesul de colectivizare forțată a agriculturii.

O primă formă de rezistență este refuzul de a preda cotele la stat sau încercări de a sustrage o parte din produsele ce trebuiau colectate.

Presa comunistă încearcă să-i intimideze pe țărani printr-o serie de articole în care se dau exemple de "chiaburi" care sau sustras de la acțiunea de colectare, ei fiind "demascați" de multe ori "în fața țăranimii muncitoare din sat"¹⁵ și trimiși în judecată pentru acțiuni de sabotaj.

Astfel, în satul Ciuta, la proprietarul mașinii de treierat Doca Alexandru s-au găsit "dosite" 57 kg de grîu. De asemenea, și la delegatul comunei, Șimonca Mihai, s-a găsit un sac de grâu, în greutate de 70 kg, pe care acesta nu l-a putut justifica¹⁶.

La Nadișul Hododului, doi "chiaburi" îi coving pe săteni "să nu ducă grîul la batoză pînă nu li se va micșora cota", ei fiind arestați pentru instigare și sabotaj¹⁷.

Un alt caz descris de presă este cel din comuna Acâș, unde Soter Vasile, proprietar a 70 iugăre, a sustras de la acțiunea de colectare 75 de măji de grîu¹⁸. La fabrica de unt din Carei nu s-a îndeplinit planul economic de stat, de vină fiind "chiaburii" care nu și-au predat cota de lapte la timp¹⁹.

¹² Ibidem..

¹³ Idem, nr. 5 din 5 februarie 1949.

¹⁴ Idem, nr. 11 din 12 martie 1949.

¹⁵ Drum Nou, anul II, nr. 60 din 17 august 1952.

¹⁶ Graiul Sălajului, anul III, nr. 31 din 28 august 1948.

¹⁷ Ibidem..

¹⁸ Idem, nr. 32 din 13 august 1950.

¹⁹ Idem, nr. 6 din 12 februarie 1949.

Numeroși "*chiaburi*" din Bodia, Buciumi și Răstoilul Mare au sustras mari cantități de floarea soarelui din cota pe care trebuia să o predea, dar "*datorită vigilanței Comitetului Provizoriu (...) au fost demascați în acțiunea lor mîrșavă*"²⁰.

Trei chiaburi din satul Cernuc, raionul Jibou, întocmesc un memoriu pe care îl trimite Sfatului Popular al regiunii Cluj. În memoriu ei arată că "*nu sunt impuse în mod just cotele*", pentru acest act considerat ilegal fiind trimiși în judecată²¹.

O altă formă de rezistență pasivă la colectivizare a fost refuzul de a muncii pămîntul²².

Proprietarii de pămînt preferă de multe ori să-și lase pămîntul pustiu sau să lucreze doar o parte din el. În articolele apărute în presa locală, țărani care refuză să însămînteze suprafețele stabilite în plan sunt considerați "*sabotori ai campaniilor agricole*". Astfel se dă exemplul unui "*chiabur*" din Țicău, care încerca să întîrzie campania de însămîntări, nereușind să-și cultive norma stabilită în plan; își vinde sămînta ce o are și își trimite boii la câmp fără unelte, fiind înaintat Parchetului "*pentru sabotarea campaniei de însămîntări*"²³. În satul Panic, 54 ha de teren arabil ale proprietarului Jarka, 26 iugăre ale preotului Trufaș și 28 iugăre ale preotului reformat au rămas neînsămîntate, fiind date de către comisia de însămîntări pentru prelucrare țăranilor lipsiți de pămînt²⁴.

Relevant este și cazul "*chiaburului*" Buciu M. Vasile, din comuna Meseșeni de Jos, care refuză să-și însămînteze suprafața stabilită în plan și instigă populația să-i urmeze exemplul, fiind trimis în judecată pentru sabotaj²⁵. Chendrea Grigore din Firminiș este considerat sabotor pentru simplul motiv că "*nu și-a plivit culturile lăsându-le năpădite de buruieni*"²⁶.

Țăranii nu se mai îngrijesc nici de unelte și bunurile pe care le dețineau și aceasta tot în semn de protest față de sistemul agricol colectivizat impus. Astfel mulți proprietari care aveau batoze sau mașini de semănat nu și le mai reparau la timp sau chiar deloc, fiind considerați din această cauză sabotori. De asemenea, preferă să distrugă unele bunuri aflate în proprietatea lor decît să ajungă în mîinile comuniștilor. Relevant este în acest sens cazul a doi proprietari care aveau în curte câteva zeci de stâlpi de telegraf și îi taie, folosindu-i ca lemne pentru foc, decît să-i folosească "*în interesul tărînimii muncitoare. Iată sufletul chiaburului*"²⁷.

"*Chiabur*" era socotit și cel care avea o altă profesie, dar își muncea și pămîntul. Elocvent în acest sens este cazul lui Iuga Cornel din Crișeni, de profesie medic. Acesta și-a manifestat de multe ori fătîș "*dușmănia față de clasa muncitoare*"²⁸.

²⁰ *Idem*, nr. 4 din 29 februarie 1950.

²¹ *Drum nou*, anul II, seria a III-a, nr. 13 din 30 septembrie 1951.

²² Bogdan Tănăsescu, *Colectivizarea. Între propagandă și realitate*, București, f.a., p. 67.

²³ *Graiul Sălajului*, nr. 16 din 16 aprilie 1949.

²⁴ *Idem*, nr. 40 din 30 octombrie 1948.

²⁵ *Idem*, nr. 36 din 1 octombrie 1948.

²⁶ *Drum nou*, anul IV, seria a-III-a, nr. 106 din 3 iulie 1953.

²⁷ *Graiul Sălajului*, anul IV, nr. 7 din 19 februarie 1949.

²⁸ *Idem*, nr. 20 din 21 mai 1950.

Este socotit exploatator pentru că-și lucrează pământul. La fel este și cazul lui Pușcaș Tănase din Săcășeni, profesor în Carei, care însă nu-și lucrează pământul spunând că *"și așa în curînd îl va preda Comitetului Provizoriu"*, însă Comitetul refuză să primească pământul obligându-l pe profesorul proprietar să-l lucreze²⁹.

Prin această propagandă denigratoare la adresa țăranilor înstăriți, prin crearea unei imagini atât de false, *"s-a reușit"* în cei 50 de ani de comunism să se distrugă un sistem de valori și de tradiții existente în lumea satului interbelic. După încheierea procesului de colectivizare care înseamnă de fapt și sfârșitul satului românesc se va produce un adevărat exod al populației de la sate spre orașe, umflând astfel rândurile proletariatului industrial. Cei care vor rămâne la sate vor fi obligați să lucreze pe propriile pământuri în folosul statului comunist.

Din păcate această imagine falsă a țăranului înstărit considerat exploatator și avid de pământ, s-a perpetuat și după 1989 în mentalitatea învechită a unor oameni care nu înțeleg dreptul de proprietate al țăranului asupra pământului pentru care au luptat și s-au jertfit înaintașii noștri.

THE IMAGE OF "KULAK" REFLECTED IN THE PRESS FROM SĂLAJ. PROPAGANDA AND REALITY. (SUMARY)

This study is proposing to evidenciate the way it was reflected in the press of the fifties from Sălaj, the image of the reach farmer, catalogated by the word *"kulak"*. The communist propaganda starts an assiduous press campaign against the reach farmers considered class enemies.

From this prosecutor articles to the reach farmer results the reality. All the plots and the sabotages frame-up to the *"kulak"* were in fact resisting form of the paysants against the forced colectivisation proces of the agriculture. The farmers resisting to the colectivisation was like as : their refuse to deliver their share to the attenyts to take a part of the products what should be colected, their refuse to work and their refuse to repara their tools.

²⁹ *Idem*, nr. 14 din 9 aprilie 1950.

RELĂȚIILE SOVIETO - ROMÂNE ȘI PROBLEMA BASARABIEI (1928 - 1938)

SERGHEI HACMAN

Pe parcursul a douăzeci de ani după terminarea primului război mondial, între guvernele sovietic și român se mențineau anumite relații de vecinătate fără să fie stabilite relații diplomatice. Pactul de la Roma din 1925 garanta frontierele Franței, lăsând deschisă problema statelor est-europene. Totodată, el atenua hegemonia Franței pe continentul european, pe care aceasta a hotărât s-o compenseze prin crearea unui sistem multilateral de securitate. La 27 august 1928, SUA, Franța, Germania, Marea Britanie, Italia, Japonia, Belgia, Polonia și Cehoslovacia au semnat Pactul de la Paris, cunoscut în istorie sub denumirea inițiatorilor săi ca Pactul Brien-Kellog. În el părțile contractante condamnavă "recursul la război pentru regularea diferendelor internaționale și renunțau la el ca instrument de politică națională în relațiile lor mutuale", de asemenea recunoșteau că "regularea sau rezolvarea tuturor referendelor sau conflictelor, de orice natură sau de orice origine ar putea fi ele, care se vor putea ivi între ele, nu va trebui niciodată urmărite decât prin mijloace pacifice"¹. Trebuie menționat faptul că în răspunsul Guvernului Sovietic la invitația de a adera la acest pact, partea sovietică a propus interzicerea "nu numai a războiului în sens formal-juridic", "ci și asemenea acțiuni militare ca, de exemplu, intervenția, blocada, ocupația armată a teritoriului străin, porturilor străine etc.". Totodată, partea sovietică considera că "la metodele nepașnice trebuie raportate și astfel de metode, ca refuzul la restabilirea unor raporturi normale de pace sau ruperea acestor raporturi între popoare, acțiuni care înseamnă înlăturarea mijloacelor pașnice,

¹ Belousova Z. S. Plan Briana i poziția SSSR v svete novâh documentov. În: Novaia i noveșiaia istoria, nr. 6/1992, p.51; Mejdunarodnâe otnoșenia i vneșneaia politika SSSR (Sbornic documentov) (1871-1957), Moskva,:VPș pri tK KPSS, 1957, p. 88-89; Tratatul pentru renunțarea la război ca instrument de politică națională. În: Năstase A. Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale. /Ed. Frailich R. 2 vols. Vol. 1a. -București. :Asociația Română pentru Educație Democratică, 1997. p. 829-830.

declanșarea contradicțiilor, acutizarea relațiilor și contribuie la crearea unei atmosfere ce duce la apariția războiului”².

Noul comisar sovietic al afacerilor externe, N. Litvinov, a inițiat, cu scopul “consolidării păcii în Europa de Est”, negocieri cu Polonia și Lituania privind accelerarea punerii în vigoare a Pactului Brien-Kellog înainte ca el să fie ratificat de toți participanții prin semnarea protocoalelor respective. România, în calitate sa de aliată a Poloniei, considerând că Europa poate realiza o situație pașnică în estul ei numai printr-o colaborare deschisă și consecventă a tuturor țărilor care se mărginesc cu U.R.S.S., a propus, la rândul său, ca ele toate să semneze protocolul respectiv³. Pe data de 9 februarie 1929, un asemenea protocol a fost semnat la Moscova, el fiind denumit Protocolul de la Moscova, cunoscut în istoriografie și sub denumirea de “Protocolul Litvinov”. El a fost semnat de U.R.S.S., România, Estonia, Lituania și Polonia, astfel fiind pus în vigoare înainte de termen Pactul de la Paris în partea ce privea țările semnate. În legătură cu semnarea Protocolului de la Moscova, N. Litvinov a făcut următoarea declarație: “Faptul că printre noi se află, în calitate de delegat care semnează protocolul, reprezentantul unui stat cu care Uniunea nu are relații diplomatice normale și cu care există divergențe nesoluționate vechi, serioase și care nu sunt soluționate prin prezentul protocol reprezintă doar o mărturie în plus a voinței de pace a Uniunii Sovietice”⁴. În felul acesta, după o perioadă îndelungată, pe parcursul căreia Uniunea Sovietică și România s-au aflat aproape în stare de război, datorită semnării Protocolului s-a putut începe discutarea problemei privind întărirea păcii între cele două state. După cum arată cunoscutul diplomat român G. Gafencu, participant la acele evenimente, părțile semnate ale pactului, și în primul rând N. Litvinov, i-au dat importanța unui tratat de neagresiune⁵.

Protocolul de la Moscova, care a intrat în vigoare la 5 martie 1929, a fost întâmpinat cu încuviințare de cercurile politice ale Basarabiei. Deputații basarabeni în Parlamentul României au votat în unanimitate pentru ideea renunțării la război ca instrument al politicii naționale în raporturile cu alte state. România considera protocolul drept un act necesar pentru întărirea securității și intergrității teritoriale

² Mejdunarodnâe otnoșenia i vneșneaia politika SSSR (Sbornic documentov) (1871-1957), Moskva, :VPș pri tK KPSS, 1957, p. 91-92.

³ Dimineața. -1929. -4 ianuarie; Moisuc V. Premisele izolării politice a României 1919-1940. -București. :Humanitas, 1991. p.304; Scurtu I., Almaș D., Goșu A., Pavelescu I., Ioniță Gh. I. Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994. -București. :Tempus România, -1994, p. 258.

⁴ Vinogradov V. N., Ereșcenko M. D., Semeonova L. E., Pokivailova T. A. Bessarabia na perekrestke Evropeiskoi diplomatii. Documenty i materialy, Moskva. Indrik, 1996, p. 310; Politica externă a României: Dicționar cronologic. /Coord. Calafeteanu I., Popișteanu C. și alții. -București.:Ed. științifică și enciclopedică, 1986. p. 189.

⁵ Arhivele Naționale ale României. Direcția arhivei istorice centrale. Fond Președinția Consiliului de Miniștri. d. 126/1920-1935 f. 402.

a statului, un pas important pentru reluarea relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică. Unii diplomați și istorici români considerau că prin acest protocol U.R.S.S. a recunoscut unirea Basarabiei cu România. Totodată, în unele cercuri politice și mijloace de informare în masă din România răsunau și alte opinii. Astfel, în ziarul românesc "Universul" se menționa: "După semnarea Protocolului de la Moscova ambele părți renunță la război ca mijloc de soluționare a problemei Basarabiei, însă aceasta nu înseamnă o renunțare la revendicările privind soluționarea problemei pe cale pașnică... Toate diferențele vechi și serioase dintre România și Uniunea Sovietică rămân deschise..."⁶.

Astfel, pe calea stabilirii unor relații diplomatice de amploare continuau să se mențină piedici serioase. O mărturie a acestui fapt poate fi și criza din relațiile sovieto-române din anul 1932, condiționată de nereușita tratativelor dintre guvernele U.R.S.S. și României privind semnarea unui tratat bilateral de neagresiune, tratative care au avut loc mai întâi la Riga, iar mai târziu la Geneva. Încă până la începerea negocierilor părților le lipsea încrederea reciprocă. Aceasta o vădește și procedura alegerii locului negocierilor. Amintindu-și de discuțiile asupra stabilirii locului desfășurării tratativelor, cunoscutul istoric și om politic român N. Iorga, în ședința Senatului din 24 noiembrie 1932, arăta: "Sovietele propuseseră Moscova; noi propuseserăm Varșovia. Sovietele n-au admis Varșovia și am ajuns la Riga. Dacă nu primeau Riga, ajungeam la Arhanghelsk, dar în orice caz noi nu mergeam la Moscova"⁷. Pe parcursul negocierilor de la Riga guvernul român a respins proiectul de tratat propus de partea sovietică, făcând referiri la existența între ambele state a problemelor privind Basarabia⁸. La rândul său, reprezentantul sovietic B. Stomaneakov, având în vedere existența problemei basarabene, a declarat: "Rusia sovietică nu va încheia niciodată un pact de neagresiune cu România care să conțină termenii următori: 1) integritate, 2) inviolabilitate, 3) suveranitate"⁹. Cu aceasta tratativele au fost întrerupte, ele fiind reluate în septembrie 1932. Premierul român A. Vaida-Voievod era înclinat să cadă de acord cu ideea existenței problemei teritoriale, care urma să fie soluționată cu timpul. Această poziție a fost supusă criticii de către N. Titulescu, guvernul fiind nevoit să demisioneze pe data de 20 octombrie.

În condițiile agravării situației internaționale, dictate de încercările naziștilor de a lua puterea în Germania, Franța și Polonia au hotărât să semneze tratate de neagresiune cu Uniunea Sovietică, cerând ca guvernul de la Moscova să semneze

⁶ Universul. -1929. -29 febr.; Vinogradov V. N., Ereșcenko M. D., Semeonova L. E., Pokivailova T. A. Bessarabia na perekrestke Evropeiskoi diplomatii. Documenty i materialy, Moskva.: Indrik, 1996, p. 310.

⁷ Arhivele Naționale ale României. Direcția arhivei istorice centrale. Fond Președinția Consiliului de Miniștri. d. 126/1920-1935, f. 319.

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). Fond Convenții. 9R3. Vol. 3. (nepaginat).

⁹ Scurtu I., Almaș D., Goșu A., Pavelescu I., Ioniță Gh. I. Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994. -București. :Tempus România, 1994, p. 259.

un document corespunzător și cu aliata lor - România. În urma negocierilor, s-a dovedit că Uniunea Sovietică nu este de acord să semneze un tratat asemănător, dacă el nu va conține o preîntâmpinare formală privind Basarabia sau, cel puțin, o determinare a divergențelor nesoluționate existente și care nu sunt soluționate de noul pact¹⁰. Datorită faptului că, la rândul său, cu condițiile sovietice nu era de acord nici România, tratativele s-au împotmolit.

Astfel, problema securității a rămas deschisă atât pentru U.R.S.S., cât și pentru România. Încercând să soluționeze această problemă, U.R.S.S. a purces la semnarea unor tratate cu statele occidentale. Partea română califica acest pas al vecinului său de la Răsărit ca o încercare de a "ruina sistemul politico-militar de alianță cu România, care garanta frontierele ei estice". Primul pas făcut de U.R.S.S. pe calea soluționării problemelor de politică externă a devenit realuarea, în octombrie 1930, a negocierilor cu Polonia — țară cu care România semnase un tratat și o convenție militară, ce garantau ajutor reciproc în cazul unei agresiuni din Est¹¹. România a rămas îngrijorată după declarația mareșalului Pilsudski, făcută de acesta în ziua de 14 aprilie în cadrul vizitei sale la București, despre aceea că el va semna un pact de neagresiune cu U.R.S.S. indiferent de interesele României și de eventualele consecințe pentru relațiile polono-române. După semnarea, la 25 iulie 1932, a Tratatului sovieto-polonez de neagresiune, în pofida declarației guvernului polonez că pactul va fi ratificat doar după semnarea de către România a unui pact corespunzător cu Uniunea Sovietică¹², nu s-a reușit o destindere a încordării în relațiile româno-polone.

Paralel cu negocierile sovieto-polone, V. Molotov a declarat, în ziua de 7 martie 1932, despre voința Kremlinului de a începe negocieri privind semnarea unui tratat de neagresiune sovieto-francez. La rândul său, Franța, reieșind în primul rând din considerente de securitate proprie și având în vedere revendicările teritoriale germane, s-a dovedit a fi satisfăcută de faptul că a găsit o contragreutate în Est, pe care s-a bizuit în anii primului război mondial și de care a fost lipsită după terminarea acestuia¹³. Informația privind începerea negocierilor și posibilitatea semnării unui tratat sovieto-francez a generat în cercurile diplomatice românești o anumită euforie în ceea ce privește posibilitatea soluționării în legătură cu aceasta și a problemei basarabene. Se considera că interesul U.R.S.S. față de tratatul încheiat cu Franța reprezintă "o unică ocazie" de a obține din partea

¹⁰ Cretzianu A. Politica de pace a României față de Uniunea Sovietică, În: Buzatu Gh. România cu și fără Antonescu: Documente, relatări și comentarii. -Iași: Moldova, 1991. p. 56.

¹¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (România).-Fond 5418, -Dos. 1120. f. 1-3; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/Polonia, -Vol. 65, f. 57.

¹² Fontaine A. Istoria războiului rece. -Vol. 1. -București. :Ed. Militară, 1992. p. 96; Moisuc V. Premisele izolării politice a României 1919-1940. -București. :Humanitas, 1991. p.326.

¹³ Ilihor C. Armata Roșie în România: adversar, aliat, ocupant. 1940-1948. -București. :Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1996. p. 17.

sovietelor recunoașterea definitivă a apartenenței teritoriale a Basarabiei de România. "Ce ocazie — se întreba în acest context Nicolae Titulescu — se mai poate prezenta pentru România pentru a regula definitiv chestiunea Basarabiei ca cea în care sovieticii au nevoie de aliații noștri Franța și Polonia?"¹⁴.

Tratatul sovieto-francez de neagresiune a fost semnat la 2 mai 1935 "fără ca Franța, în care românii își puneau atâtea speranțe, să condiționeze o anumită modificare a atitudinii Moscovei față de recunoașterea frontierelor estice (ale României) pe Nistru. Guvernul român și-a exprimat nedumerirea de prioritățile Franței, care, simțindu-se într-un pericol serios din partea Germaniei, încerca să transforme statele aliate mici din Europa Centrală și de Sud-Est în instrumente de centură pentru Germania, fără a lua în considerație interesele securității lor proprii"¹⁵.

Astfel, zădărnicierea tratativelor de la Riga și Geneva privind semnarea unui pact sovieto-român de neagresiune, în timp ce asemenea pacte au fost semnate între U.R.S.S. și aliații României — Franța și Polonia, a condiționat izolarea politică externă a României. Aceasta o recunoștea și presa românească. Încă până la terminarea negocierilor, ziarul "Adevărul" scria: "Noi niciodată n-am fost atât de izolați diplomatic... Trebuie să credem că undeva s-a făcut o greșală gravă, din cauza căreia ne-am pomenit într-o izolare politică totală"¹⁶.

La conferința internațională asupra problemelor reducerii armamentelor, care a avut loc în primăvara anului 1933, delegațiile U.R.S.S. și Belgiei au făcut propuneri privind definirea agresorului. În pofida faptului că, după cum mărturisește N. Titulescu, cu conducătorul departamentului de politică externă de la Moscova "eram până atunci advresari ireductibili", el s-a ridicat și a declarat: "România acceptă definiția agresiunii, așa cum o propune dl Litvinov"¹⁷. Având în vedere faptul că propunerea lui N. Litvinov era mai detaliată, anume ea a fost pusă în dezbaterea Comitetului de Securitate. Proiectul de rezoluție, mai precis raportul din partea acestui comitet, a fost prezentat la Geneva pe data de 24 mai 1933 de dl Politis. Anume Raportul Politis, în partea care se referea la definirea agresorului, reprezentanții departamentului sovietic de politică externă l-au pus la baza formulărilor în pactele multilaterale de neagresiune¹⁸. În contextul relațiilor sovieto-române interesante, după părerea noastră, este faptul că, datorită activității intense a diplomatului român N. Titulescu, poziției sale constructive în sprijinul

¹⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/U.R.S.S. - Vol. 132, f. 297.

¹⁵ Hlihor C. Armata Roșie în România: adversar, aliat, ocupant. 1940-1948. -București. :Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1996. p. 17-18.

¹⁶ Adevărul. -1932. -17 noiembrie; Lazarev A. M., Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabskii vopros, Chișinău, Ed. Cartea moldovenească, 1974, p. 231.

¹⁷ Arhivele Naționale ale României. Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunit al României. Fond 103. Dos. 8.083. f. 36.; Scurtu I., Almaș D., Goșu A., Pavelescu I., Ioniță Gh. I. Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994. -București. :Tempus România, -1994, p. 260.

¹⁸ Boldur A. Istoria Basarabiei. -București. :Ed. Victor Frunză, 1992. p. 517.

textului care definea agresiunea în formula lui Litvinov, unui juriști, diplomați, jurnaliști și oameni politici din acea perioadă au denumit Raportul Politis ca “formula Litvinov-Titulescu”¹⁹.

În vara anului 1933, cu scopul “de a asigura tuturor popoarelor inviolabilitatea teritoriului țărilor lor”, a fost semnată Convenția de la Londra privind definirea agresiunii²⁰, care conține două texte identice: unul semnat la data de 3 iulie 1933 de Uniunea Sovietică, România, Estonia, Letonia, Polonia, Turcia, Persia și Afganistan și altul semnat la data de 4 iulie 1933 de U.R.S.S., România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Turcia. După părerea cunoscutului diplomat român A. Cretzianu, reieșind din articolul I al acestei Convenții, în care, conform formulării lui N. Titulescu, părțile semnatare recunoșteau că “prin teritoriu trebuie să se înțeleagă teritoriul asupra căruia un stat își exercită autoritatea sa de-facto²¹, Uniunea sovietică se desemna, deci, ea însăși agresoare în cazul când ar invada orice teritoriu aflat sub autoritatea României”²². Foarte interesantă, după părerea noastră, este telegrama pe care N. Titulescu a adresat-o monarhului român din București pe data de 19 iulie 1933. În ea, în particular, erau date detaliile discuției cu N. Litvinov. Conducătorul departamentului român de politică externă îl informa pe Carol al II-lea despre aceea că N. Litvinov a declarat de mai multe ori, în prezența ministrului de externe al Turciei: “știu că semnând această Convențiune v-am dăruit Basarabia. Dacă nu pot recunoaște acest lucru oficial, este din cauza dificultăților ce le-aș avea cu opinia mea publică, în special cu cea din Ucraina. Când însă mă angajez să nu fac niciodată o agresiune asupra Basarabiei și că nici revizuirea, nu pot s-o cer nu numai pentru că URSS nu este membră a Societății Națiunilor, dar pentru că din principiu suntem împotriva revizuirii, căci ea înseamnă război, prin ce mijloc aș mai putea să obțin înapoi Basarabia?”²³. Între Litvinov și Titulescu a fost obținută o înțelegere

¹⁹ Năstase A. Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale. /Ed. Frailich R. 2 vols. Vol. 1a. -București. :Asociația Română pentru Educație Democratică, 1997. p. 36.

²⁰ Năstase A. Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale. /Ed. Frailich R. 2 vols. Vol. 1a. -București. :Asociația Română pentru Educație Democratică, 1997. p. 36.

²¹ ?????????? ???????? ? ?????? ?????? ????. -?93-94; Convenția de la Londra de definire a agresiunii (3 iulie 1933). În:Năstase A. Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale. /Ed. Frailich R. 2 vols. Vol. 1a. -București. :Asociația Română pentru Educație Democratică, 1997. p. 37-38; Scurtu I., Almaș D., Goșu A., Pavelescu I., Ioniță Gh. I., Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994. -București. :Tempus, 1994. p.281.

²² Bacon W. Nicolae Titulescu și politica externă a României. 1933-1934. -Iași. :Institutul European, 1999. p. 97.

²³ Cretzianu A. Politica de pace a României față de Uniunea Sovietică. În:Buzatu Gh. România cu și fără Antonescu: Documente, relatări și comentarii. -Iași. :Moldova, 1991. p. 56.

²⁴ Arhivele Naționale ale României. Direcția Arhivei Istoric Centrale. Fond Casa Regală – Carol II. D. 112, 193. F. 2.; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/U.R.S.S. 1920-1940, vol. 82/1939, f. 92-93; Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. 1. 1917-1934. -București. :Ed. Enciclopedică, 1999. p. 414-415.

de gentleman, prin care acești diplomați își asumau reciproc în numele guvernelor pe care le reprezentau obligațiunile să adopte și să păstreze în relațiile lor diplomatice, indiferent de împrejurările unde s-ar afla, o asemenea atitudine, care să nu permită sub nici o formă repunerea în discuție a principiilor diferite sovieto-române²⁴. Din perspectiva raporturilor sovieto-române și semnării documentului corespunzător, unele cercuri politice românești considerau că, semnând această Convenție, URSS a recunoscut frontiera de Est a României²⁵. Totodată trebuie de menționat că raportul lui N. Politis (în special alineatul 23) n-a fost parte componentă a Convenției, ci doar obiect de referință, (deși s-a făcut un pas înainte în soluționarea problemelor litigioase dintre Uniunea Sovietică și România). Într-adevăr, definiția din raportul lui N. Politis, acceptată de Moscova, însemna o recunoaștere de facto din partea Uniunii Sovietice a situației din Basarabia, precum și faptul că orice amestec sovietic ar însemna o agresiune. Totuși, acceptarea definiției amintite nu însemna deloc recunoașterea de iure a apartenenței Basarabiei la România. Adică, nici Convenția privind definirea agresorului, nici Raportul Politis, la care se făcea referință, nu puteau fi pentru București un argument al faptului că Moscova ar recunoaște apartenența Basarabiei la România²⁶. România își exercita doar de facto autoritatea sa asupra teritoriului Basarabiei.

Situația internațională la începutul anului 1934 a devenit decisivă în reorientarea politicii externe a Uniunii Sovietice și și-a găsit expresia în modificarea atitudinii ei față de țările europene, cu precădere cele vecine. Aceasta a influențat și poziția țărilor din Mica Antantă, care la adunarea ordinară a Consiliului Permanent de la Zagreb din 22 ianuarie 1934 au hotărât să reia relații normale cu Uniunea Sovietică, în timp ce "condițiile diplomatice și politice, dictate de interesele fiecăruia dintre cele trei state, vor fi îmbinate"²⁷.

În septembrie 1934, la propunerea a 30 de state, Uniunea Sovietică a fost primită în Liga Națiunilor cu dreptul de a ocupa un loc permanent în consiliul ei. Aceasta coincidea cu începerea unei noi faze în politica europeană. Înarmarea Germaniei și politica revizionistă a lui Hitler creau un mare pericol pentru țările învingătoare în primul război mondial. Oamenii politici clarvăzători înțelegeau că țările lor se vor putea salva doar prin întărirea sistemului de securitate colectivă prevăzut de Pact, cu scopul de a realiza acțiuni autonome și sincronizate ale tuturor membrilor Ligii Națiunilor împotriva oricărui agresor²⁸.

²⁴ Oprea I.M. Nicolae Titulescu. -București.:Ed. științifică. 1966. p. 213; Bacon W. Nicolae Titulescu și politica externă a României. 1933-1934. -Iași.: Institutul European, 1999. p. 100.

²⁵ Titulescu N. Documente diplomatice. -București, 1967. p. 512-514.

²⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/U.R.S.S. 1920-1940, vol. 86/1939, f. 420.

²⁷ Dobrinescu V. Fl. Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940. -Iași.: Junimea, 1991. p. 109.

²⁸ Maiskii I.M. Vospominania sovetского дипломата 1925-1945. 2-e izd. -Moskva, :Mejdunarodnâe otnoşenia, 1987. p. 313; Cretzianu A. Politica de pace a României față de Uniunea Sovietică. În:Buzatu Gh. România cu și fără Antonescu: Documente, relatări și comentarii. -Iași. :Moldova, 1991. p. 57.

Pe data de 2 februarie 1934, guvernul Cehoslovaciei l-a însărcinat pe ambasadorul său la Londra, I. Masarik, să-i comunice lui I. Maiski despre aceea că guvernele Micii Antante au hotărât să ratifice Pactul privind definirea agresiunii. Aceasta a influențat reluarea negocierilor sovieto-române și sovieto-cehoslovace. În această problemă Praga și Bucureștii acționau de comun acord. N. Titulescu explica guvernului său că, dacă Cehoslovaciei i s-ar permite să reia de una singură relațiile diplomatice cu Moscova, ar fi distrusă solidaritatea Micii Antante. Acest fapt, argumenta Titulescu, ar pune România într-o situație nefavorabilă prin necesitatea de a negocia de una singură cu U.R.S.S.²⁹. Pe data de 9 ianuarie 1934, în cadrul unei întrevederi cu participarea lui N. Litvinov, N. Titulescu, E. Beneș ș.a., au fost semnate documente prin care erau reluate relațiile diplomatice dintre Uniunea Sovietică, România și Cehoslovacia. Guvernul de la Belgrad trebuia să îndeplinească hotărârile Consiliului Permanent al Micii Antante în momentul în care el îl va considera cel mai favorabil.

Convenția de definire a agresiunii și înțelegerea de gentleman între M. Litvinov și N. Titulescu a pregătit terenul reluării relațiilor diplomatice dintre Uniunea Sovietică și România. Un pas foarte important pe această cale a devenit, pe data de 9 iunie 1934, schimbul de scrisori cu texte identice între N. Litvinov, comisar al poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S., și N. Titulescu, ministrul afacerilor externe al României, prin care se stabileau relații diplomatice între U.R.S.S. și România. Până atunci România era unica țară vecină cu Uniunea Sovietică, atât din Europa, cât și din Asia, care nu avea asemenea relații cu Moscova. În aceeași zi a avut loc încă un schimb de scrisori, despre care aproape că nu se amintește, la care nu se face referință atunci când este vorba de relațiile sovieto-române, dar care are o importanță deosebită. În aceste scrisori se menționa între altele: "Cei doi miniștri confirmă acordul următor: guvernele român și sovietic își garantează reciproc respectul total al suveranității respective și abținerea de la orice imixtiune directă sau indirectă în afacerile interne. Guvernele lor se vor abține de la orice agitație, propagandă sau intervenție. Ele se angajează să nu creeze, să nu susțină și să nu autorizeze pe teritoriul lor organizații având scopul de a lupta contra celui alt stat sau care să atenteze împotriva regimului politic sau social prin forță"³⁰. Unicul avantaj, din punctul de vedere al diplomației românești, a fost evitarea unor aluzii din partea Uniunii Sovietice privind drepturile sale asupra Basarabiei. Trebuie de subliniat mai ales faptul că în toate documentele de acest fel partea sovietică folosea cu bună știință asemenea termeni

²⁹ Arhivele Naționale ale României. Direcția arhivei istorice centrale. Fond Casa Regală – Carol II. d. 58. 1934. ff. 1, 2, 4.

³⁰ Istoria României între anii 1918-1981. Culegere de documente. -București, 1981, p.388; Barbul Ch., Solocolu I. Schimbarea alianțelor României: De la Titulescu la Antonescu. -Iași. :Institutul European, 1995. p. 76-77.

și expresii, care să excludă până și cea mai mică posibilitate de a subînțelege o recunoaștere a "legitimității" anexiei Basarabiei de către România regală, nu dădea oamenilor politici români nici un temei sau prilej de a considera Nistrul drept frontieră de stat între ambele țări³¹. La rândul său, N. Titulescu a evitat să dea un prilej Moscovei de a contesta formal dreptul României asupra Basarabiei³². Totodată, schimbul de scrisori între Litvinov și Titulescu a provocat politicienilor români, în particular generalului I. Antonescu, șeful Statului Major al României, o anumită îngrijorare, întrucât în documente a fost folosit termenul "suveranitate" fără o detalizare asupra cărui teritoriu se extinde această suveranitate, care din punctul lui de vedere însemna o anumită cedare și încălca echilibrul de forțe dintre România și alte țări vecine Uniunii Sovietice. Din această cauză el considera că prin actul din iunie 1934 nu era soluționată recunoașterea de către Uniunea Sovietică a Protocolului de la Paris din 1920. Din punctul de vedere al diplomației românești, stabilirea relațiilor diplomatice ar fi trebuit să însemne recunoașterea integrității teritoriului părților, ceea ce nu s-a produs ca urmare a schimbului de scrisori între N. Litvinov și N. Titulescu³³.

După stabilirea relațiilor diplomatice, încercând să extindă contactele sovieto-românești, U.R.S.S. a început din proprie inițiativă, în vara anului 1934, reconstrucția podului peste Nistru în zona Parcani-Bender. În octombrie 1934 a fost stabilită legătura telefonică, telegrafică și poștală între Uniunea Sovietică și România. La 8 februarie 1935 a fost semnat acordul sovieto-român privind legătura feroviară directă peste Nistru. În iulie 1935 au început negocieri privind circulația plăților între ambele state. și cu toate că guvernul român a anulat abia în octombrie 1936 decretul discriminatoriu față de U.R.S.S. în domeniul comerțului exterior, între ambele țări se stabiliseră relații comerciale normale³⁴.

O etapă substanțială în relațiile sovieto-române a devenit perioada în care ambele guverne încercau să semneze un pact de asistență mutuală. La timpul său, după ce în calitate de ministru al afacerilor externe al Franței a fost numit L. Bartou, care înțelegea eventualele consecințe ale instaurării regimului nazist în Germania, acesta a hotărât să creeze un sistem de rezistență pe baza securității colective sub egida Ligii Națiunilor. Încuviințând propunerea privind primirea Uniunii Sovietice în Liga Națiunilor, el a lansat ideea semnării unor pacte colective de neagresiune: Pactul de Est de asistență mutuală între U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Finlanda, statele baltice și Germania și un "Locarno

³¹ Lazarev A. M., *Moldavskaja sovsjetskaja gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Chișinău, Ed. Cartea moldovenească, 1974, p. 239-240.

³² Patroiu I., Dobrinescu V. Fl. *România și Anglia în anii 130*. - Craiova : Scrisul Românesc, 1997. p. 67.

³³ Dobrinescu V. Fl., Nicolescu Gh. *Plata și răsplata istoriei*. Ion Antonescu, militar și diplomat (1914-1940), - Iași, 1994. p.53.

³⁴ Lazarev A. M., *Moldavskaja sovsjetskaja gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Chișinău, Ed. Cartea moldovenească. 1974, p. 239.

mediteranean“, cu participarea Iugoslaviei, Greciei, Italiei și Franței. Împotriva Pactului de Est s-au pronunțat Marea Britanie și SUA. Întrucât guvernele Germaniei și Poloniei și-au exprimat de asemenea atitudinea negativă față de acest Pact, conducerea sovietică s-a declarat de acord să semneze Pactul chiar fără Germania și Polonia. De altfel, diplomația sovietică a sprijinit activ ideea creării Pactului de Est, manifestându-și interesul de a participa la crearea sistemului de garanții³⁵. Totodată, se preconiza semnarea unor acorduri bilaterale între U.R.S.S. și Franța și U.R.S.S. și Cehoslovacia. Trebuie de menționat că în timpul vizitei lui L. Bartou în Cehoslovacia, în iunie 1934, guvernul cehoslovac și-a exprimat acordul de a semna Pactul de Est și în același timp președintele Consiliului Permanent al Micii Antante a comunicat că membrii lui, Cehoslovacia și România, recunosc de iure U.R.S.S. și sunt gata să stabilească cu ea relații diplomatice normale. și cu toate că după atentatele asupra regelui Iugoslaviei Alexandr și asupra lui Bartou pe data de 9 octombrie 1934 semnarea pactelor Uniunii Sovietice cu Franța și Cehoslovacia părea imposibilă, în anul 1935 ele totuși au fost semnate.

În anul 1936, în condiții internaționale favorabile, N. Titulescu, cu consimțământul guvernului și regelui Carol al II-lea, a inițiat tratative privind semnarea unui tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, asemănător celui francez și cehoslovac. Chiar de la bun început N. Titulescu considera că acest pact trebuie să poarte un caracter general și să nu fie orientat contra vreunei țări concrete. Drept mărturie, încă până la întâlnirea de la Geneva cu Litvinov, N. Titulescu a propus Germaniei să semneze un pact similar cu condiția că ea va garanta integritatea teritorială a României. “Ideea-călăuză a politicii externe românești — sublinia Titulescu — este aceea a unei egale amicitii cu toate Marile Puteri, amicitie de la care înțelegem ca Germania să nu fie exclusă“. Având dispoziții ostile față de securitatea colectivă, guvernul german și-a rezervat posibilitatea de a conveni în 1936 la semnarea unui acord cu România. Negocierile demarate în toamna anului 1935 între N. Litvinov și N. Titulescu au fost întrerupte de N. Litvinov în primăvara anului 1936 din cauza desfășurării de către România a unor campanii antisovietice, organizate de Ambasada Poloniei la București și de agenții național-socialiști, infiltrați de Berlin în România. La 14 iulie 1936 Consiliul de Miniștri al României l-a însărcinat iarăși pe N. Titulescu să înceapă negocieri cu Moscova, guvernul exprimându-și sprijinul unanim față de politica externă promovată de el. La 21 iulie 1936, la Montre a fost parafat textul Pactului sovieto-român de ajutor reciproc, care era compus din 4 puncte, cele mai interesante, după părerea noastră, fiind punctele 3 și 4:

3. Guvernul U.R.S.S. recunoaște că în virtutea diferitelor sale obligații de asistență, trupele sovietice nu vor putea niciodată trece Nistrul fără o cerere spe-

³⁵ Talpeș I. Coordonate ale politicii militare românești (1935-1939). În: Probleme de politică externă a României. 1918-1940. Culegere de studii. -București. :Ed. Militară, 1988. p. 116.

cială în acest sens a guvernului român; guvernul român recunoaște de asemenea că trupele române nu vor putea trece Nistrul spre U.R.S.S. fără o cerere formală a guvernului sovietic.

4. La cererea guvernului român, trupele sovietice vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul român la est de Nistru; de asemenea, la cererea guvernului U.R.S.S., trupele române vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul U.R.S.S. la vest de Nistru.

Tratatul prevedea paralelismul și interdependența cu textele semnate de U.R.S.S. cu Franța și Cehoslovacia, de asemenea faptul că acordul va intra în vigoare în momentul când agresorul se va afla pe teritoriul național. La tratat se anexa și acordul încheiat între Franța și Mica Antantă, negocierile asupra căruia cu Parisul le purta N. Titulescu³⁶.

Printre politicienii români circula părerea că în acest pact Nistrul a fost recunoscut drept frontieră dintre România și Uniunea Sovietică, întrucât teritoriul României se află la vest, iar teritoriul U.R.S.S. — la est de Nistru. Unele prevederi ale tratatului, adoptate cu acordul conducătorilor departamentelor de politică externă ale celor două țări, N. Litvinov și N. Titulescu, ca, de exemplu, posibilitatea intrării trupelor sovietice pe teritoriul național românesc, au generat dezbateri serioase în rândul opiniei publice și cercurilor politice din România³⁷.

Pe data de 29 august 1936 N. Titulescu, aflându-se în străinătate, a aflat din mijloacele de informare publică faptul că în România s-a schimbat guvernul și că ministrul al afacerilor externe a fost numit V. Antonescu. În ziua următoare el a primit o telegramă cu mulțumiri pentru activitatea sa, în care noul premier român, G. Tătărescu, explica faptul că remanierea Consiliului de Miniștri al României s-a făcut cu scopul obținerii omogenității guvernului, dar în domeniul politicii externe guvernul va urma linia adoptată anterior. Întâlnindu-se la Geneva cu N. Litvinov, noul conducător al departamentului român de politică externă a cerut ca Uniunea Sovietică să recunoască de iure unirea Basarabiei cu România. N. Litvinov a răspuns foarte reținut că el califică aceasta ca o declarație oficială, prin care ministrul afacerilor externe al României recunoaște că România nu stăpânește Basarabia și că V. Antonescu nu dispune de informații privind conținutul ultimelor negocieri și documente semnate de U.R.S.S. și România în ultimii trei ani. Chiar și la București faptul a fost calificat drept o foarte mare greșală a diplomatului român, care a condiționat înrăutățirea substanțială a relațiilor cu Uniunea Sovietică. În orice caz, după aceasta nu s-a mai amintit niciodată despre recunoașterea de iure a unirii Basarabiei³⁸.

³⁶ Barbul Ch., Solocolu I. Schimbarea alianțelor României: De la Titulescu la Antonescu. - Iași. :Institutul European, 1995. p. 78-79.

³⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/U.R.S.S. -Vol. 132, f. 359.

³⁸ Barbul Ch., Solocolu I. Schimbarea alianțelor României: De la Titulescu la Antonescu. - Iași. :Institutul European, 1995. p. 81.

La două luni după semnarea Tratatului de asistență reciprocă, N. Litvinov i-a declarat la Teilorsi diplomatului român menționat mai sus: "România, repet — degeaba susțineți contrariul — și-a schimbat politica externă. Noi dorim ca potențialul, pe care îl reprezintă Basarabia, să devină rus, nu german. De aceea doresc să Vă comunic că vom cere retrocedarea Basarabiei prin toate mijloacele juridice și militare posibile"³⁹. La mijlocul lunii iulie 1938, comisarul poporului pentru afacerile externe a prevenit iar într-o formă destul de tăioasă Legația Română din Moscova că mai mult nu poate primi notele și alte documente românești, în care, atunci când se vorbește de Basarabia, sunt folosiți termenii "teritoriu românesc" și "malul românesc al Nistrului"⁴⁰.

Tonul publicațiilor din presa sovietică referitoare la România a devenit amenințător. Problema Basarabiei a devenit actuală în ziare și la posturile de radio din U.R.S.S. și cu toate că în 1938 relațiile dintre Uniunea Sovietică și România încă nu aveau un caracter vădit ostil, ele s-au răcit mult după primele manifestări de apropiere dintre U.R.S.S. și Germania și Germania și România.

³⁹ Titulescu N. *Politica externă a României*, București, 1994. p.122.

⁴⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România). fond 71/U.R.S.S. -Vol. 132, f. 359.

INTERETNICITATE ȘI DEMOGRAFIE IN ROMÂNIA, DIN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

DAN CONSTANTIN RĂDULESCU

Prăbușirea comunismului a provocat, după decembrie 1989, în România, asemeni tuturor celorlalte state din Europa Centrală și de Est, izbucnirea unei crize generale ce a cuprins, treptat toate segmentele societății românești sociale, economice, culturale, morale, instituțional politice și care, din nefericire nu dă, nici, după 10 ani, semne de stingere.

În astfel de circumstanțe dramatice, amplul proiect de remodelare socială economică și politică numit să împingă societatea românească pe coordonatele prosperității și democrației, în consonanță cu standardele vest europene, proclamat ca început de clasa politică autohtonă nu înregistrează, deloc rezultatele încurajatoare evidențiate, deja în Polonia, Ungaria, Republica Cehă sau Slovenia.

România pare mai degrabă înămolită în sărăcie, colaps economic, ineficiență politică și administrativă și peste toate o îngrozitoare corupție. Lucrurile sunt știute și încriminate de media și de opinia publică.

Au fost avansate și unele explicații privind cauzele și posibilele soluții de îndreptare a situației.

Comunicarea de față nu-și propune găsirea unei soluții miracol de vindecare a acestui rău general.

Autorul nu are, nici pregătirea, nici ambiția să candideze pe post de salvator al României.

Intenția mea este mai modestă dar poate mai autentică și folositoare.

Îmi propun să vă rețin atenția cu evoluția și semnificațiile relației interetnicitate - demografie în dinamica sa istorică. Sper să vă pot convinge că, pentru România, mai ales în momentul de față dar și în cele ce vor veni interetnicitatea și demografia reprezintă un ansamblu de fenomene și evenimente ce se interconditionează și determină consecințe importante și de, durată asupra mersului general al societății românești.

Este, cred limpede, de ce, interetnicitatea este importantă pentru România, în condițiile în care, scăpată de sub control, ca în cazul Iugoslaviei și fostei Uniuni Sovietice,

a dus la reînvierea naționalismului și xenofobiei cu rezultatele știute - războaie civile, tensiuni, agravarea sărăciei și a crizei economice, diluarea instituțiilor statului.

Chiar dacă în România din fericire climatul interetnic este considerat pozitiv nu trebuie pierdut din vedere faptul că 10,5% din populația țării, o reprezintă naționalitățile conlocuitoare și că o bună parte din aceste comunități (maghiarii, ucrainenii, bulgarii, sârbii, rușii, turcii) își au națiunile matcă în interiorul unor state vecine sau apropiate României.

În consecință, dezvoltările interetnicității românești produc fatalmente efecte în sfera politicii externe românești (vezi tratativele pentru încheierea tratatelor de stat cu Ungaria și Ucraina).

Desigur, instituțional - legislativ, după decembrie 1989 în România au fost consolidate instituțiile statului de drept, inclusiv în sfera interetnicității.

Mă refer la dispozițiile neechivoce conținute în Constituția României promulgată în 1991 art. 4, 6, 20, 32, 59, 127, - care garantează fiecărei comunități conlocuitoare dreptul de a-și prezerva etnicitatea și culturalitatea proprii¹.

În felul acesta România și-a remodelat așezămintele și instituțiile în lumina exigențelor Comunității Europene, și în acest delicat domeniu al raporturilor interetnice fapt pentru care țara noastră a și fost acceptată ca membră a Consiliului Europei, în 1993.

În plus, în 1993, Guvernul României a hotărât prin Decizia nr. 137 crearea Consiliului pentru Minoritățile Naționale, cu atribuții administrative, financiare și chiar legislative în vederea îmbunătățirii permanente a funcționării instituțiilor educative, culturale religioase aparținând tuturor minorităților din România.

În consecință fiecare minoritate etnică din România se bucură de deplină libertate de exercitare a tradițiilor proprii de ordin religios și cultural fapt atestat fără echivoc și de către reprezentanții organismelor comunitare europene care ne-au monitorizat.

Dar cea mai remarcabilă realizare desăvârșită după decembrie 1989 în zona interetnicității o reprezintă directă participare a minorităților etnice din România la viața politică prin intermediul unor organizații proprii (UDMR, Forumul Democratic German, Uniunea Democratică a Ucrainenilor din România, Uniunea democratică a Turcilor și Tătarilor din România ș.a.) care își aleg proprii reprezentanți în Parlamentul României și în Consiliile locale.

În urma promulgării Legilor 67 și 70/1991 privind descentralizarea administrativă reprezentanții minorităților etnice din România au posibilități sporite în diriguirea comunităților locale în conformitate cu interesele și năzuințele specifice fiecărei comunități.

După alegerile generale din 6 noiembrie 1996, reprezentanții UDMR au acceptat să facă parte din coaliția care formează guvernul țării.

În plus fiecare comunitate etnică din România are, posibilitatea de a-și

1. Institutul de cercetare a Calității Vieții, Dimensiunea Culturală a Relațiilor Interetnice în România, București, Raport Preliminar, 1997, p. 16.

prezerva spiritualitatea proprie prin intermediul unor rețele școlare și culturale proprii - școli, secții, clase, facultăți cu predarea în limbile naționalităților conlocuitoare, coruri, formațiuni artistice aparținând minorităților conlocuitoare muzee, cămine culturale destinate păstrării și studierii patrimoniului cultural al fiecărei minorități conlocuitoare.

Pe baza acestor date prezentate succint pot concluziona că, în România sunt întrunite toate condițiile de ordin legislativ instituțional pentru edificarea unui climat interetnic armonios și pașnic.

Dacă la aceste dezvoltări recente adăugăm tradiționalul Model Interetnic Românesc edificat, dealungul timpului și dominat de flexibilitate și pragmatism ca urmare în primul rând a inițiativelor și disponibilităților contingentului majoritar al populației, Românii - se pot înțelege mai bine interrelaționările existente, între interetnicitate și demografie.

Deși, din punct de vedere demografic, populația României a înregistrat după anii '60 o sumă de indicatori negativi, fertilitate scăzută, nupțialitate scăzută, mortalitate peste media țărilor europene civilizate - trebuie dintru început subliniat că aceste realități îngrijorătoare își au alte cauze exterioare interetnicității.

Se poate spune, fără teama, de a greși că, instaurarea comunismului, în România, cu tot cortegiul nefast de consecințe, care i-au urmat autoritarism, economie centralizată prost administrată și, mai ales colapsul economic, din anii '80 - au fost îndurate în egală măsură de către toți cetățenii României, atât majoritari, cât și minoritari.

Chiar trendurile demografice negative permanent accentuate după anii '70 probează absența oricărei discriminări etnice în România, din moment ce, practic toate comunitățile conlocuitoare au urmat și urmează aceleași trenduri demografice negative asemeni populației majoritare românești.

Puținele excepții de comunități ce mai înregistrează încă sporuri în efective sunt exclusiv comunități minoritare - romii, ucrainenii, turcii, slovaci.

În concluzie se poate, cred eu afirma că, atât autoritățile din România, cât și opinia publică sunt animate de bunăvoință și onestitate în abordarea chestiunilor legate de interetnicitate, dar, mai ales, în anii '80 - '90, pe fundalul pauperizării generale a societății românești și a crizei sistemice prelungite. până în momentul de față, impactul interetnicității asupra indicatorilor demografici este reprezentat paradoxal, dar, pe deplin logic de incurajarea unor tendințe regresive (din 1992, România înregistrează valori negative anuale de creștere a populației - 0,4%).

Pentru o mai clară recunoaștere a acestei afirmații privind semnificațiile practice ale relației interetnicitate demografie în România la scară istorică, dau mai jos, evoluția populației României repartizată pe comunități etnice așa cum a fost înregistrată la recensămintele din 1930², 1956, 1977 și 1992. Sursa acestor

2. Pentru recensământul din 1930, utilizăm efectivele populației ajustate la suprafața actuală a statului român = 238.091 kmp - suprafața României Mari 1918 - 1940 = 295.049 kmp.

informații statistico-demografice o reprezintă pentru recensămintele din 1930 și 1956 Acad. Prof. dr. doc. Vladimir Trebici - *Commentaria in Demographian*, București, 1995, pp. 8,1, 12, iar pentru recensămintele din 1977 și 1992 România, Comisia Națională de Statistică, *Recensământul populației și locuințelor*, 7 ianuarie 1992, București, 1994, p. 21.

Precizez că tabelul conținând aceste date a fost alcătuit de subsemnatul pe baza izvoarelor mai sus amintite în vederea susținerii argumentației proprii legate de tema de față, respectiv relațiile existente între interetnicitate și demografie.

Naționalitatea	1930		1956		1977		1992	
	persoane	%	persoane	%	persoane	%	persoane	%
Români	11.118.170	77,9	14.994.114	85,7	18.998.565	81,1	20.408.542	89,5
Maghiari	1.423.459	10,0	1.587.675	9,1	1.713.928	7,9	1.624.959	7,1
Germani	745.421	4,1	348.708	2,2	227.398	1,1	119.462	0,5
Rromi (Țigani)	242.656	1,7	102.216	0,6	359.109	1,7	401.087	1,8
Ucranieni	45.875	0,3	60.479	0,3	55.510	0,3	65.764	0,3
Sârbi (croaiți, sloveni)	50.310	0,4	46.517	0,3	33.493	0,2	41.929	0,3
Ruși (lipoveni)	50.725	0,4	38.731	0,2	32.696	0,2	33.806	0,2
Evrei	451.892	3,2	146.264	0,8	24.667	0,1	8.995	-0,1
Tătari	15.580	0,1	20.469	0,1	23.369	0,1	24.596	0,1
Slovaci (cehi)	50.772	0,4	35.152	0,2	28.969	0,1	25.391	0,1
Turci	26.080	0,2	14.329	0,1	23.422	0,1	29.832	0,1
Bulgari	66.348	0,5	12.040	0,1	10.371	-0,1	9.851	-0,1
Alții (greci, polonezi, armeni)	105.374	0,7	25.234	0,3	13.245	-0,1	10.129	-0,1
Nedeclarați	-	-	17.522	0,1	452	-0,1	766	-0,1

Pentru recensămintele din 1977 și 1992, naționalitățile cu o pondere sub 0,1% reprezintă luate împreună o pondere totală de 0,2%.

Din studierea acestor cifre remarcăm o dramatică scădere în ceea ce privește efectivele și ponderea, în cazul evreilor, germanilor, grecilor, armenilor și într-o mai mică măsură în cazul slovacilor, cehilor, turcilor și sârbilor.

Cunoașterea evenimentelor istorice ne îngăduie să avansăm cu siguranță pentru suszisele naționalități drept cauză a acestei adevărate hemoragii demografice în primul rând geopolitica și nicidecum interetnicitatea.

Într-adevăr, cu excepția evreilor, supuși unei legislații discriminatorii, între 1938 - 1944, ca urmări directe în plan demografic (scăderea efectivelor) în urma presiunilor Germaniei naziste, celelalte grupări etnice din România, care înregistrează, după 1956, mai ales, scăderi spectaculoase în număr și pondere au recurs de-o manieră constantă și însemnată la emigrare părăsind România, în masă. De altfel, evreii înșiși au înregistrat după 1948 în mod constant o emigrare de proporții.

Ca urmare, a acestor valuri migratorii, comunitățile, în cauză numără, actualmente, mai ales persoane de vârstă a 2-a și a 3-a, cu un comportament

demografic negativ sau inert, din motive lesne de înțeles.

În schimb românii și celelalte comunități etnice înregistrează un comportament demografic asemănător dominat de o fertilitate scăzută ce determină creșterii reduse în efective, stagnare și după 1992 chiar începutul unui îngrijorător proces de scădere a efectivelor populației.

S-a calculat de către specialiști că în ritmul negativ actual, în jurul anului 2025, populația României va fi cu circa 3 milioane mai scăzută, decât în 1992. Excepție de la acest trist fenomen o fac comunitățile de romi, ucrainieni, slovaci și turci.

În concluzie, interetnicitatea contribuie la evoluția indicatorilor demografici prin intermediul Modelului Interetnic românesc, de-o manieră complexă și contradictorie atât pozitivă cât și negativă, dar, care, repet, probează în plan strict interetnic absența oricărei ingerințe din partea autorităților statului sau a opiniei publice.

În final, principala soluție cred eu pentru revenirea populației la un comportament demografic pozitiv o reprezintă stoparea crizei și demararea unei dezvoltări economice sustinute și durabile.

Numai în astfel de circumstanțe impactul interetnicității asupra demografiei în România poate fi exclusiv pozitiv - o creștere armonioasă în efective și pondere a fiecărei comunități în parte și a populației României în ansamblu.

INTERETHNICITY AND DEMOGRAPHY IN ROMANIA IN A HISTORICAL VIEW (ABSTRACT)

The dramatical political events occurred, after 1989, in the Central-East Europe - desintegration of the Soviet Union and Yugoslavia respectively, peaceful splitting of the Republic of Czechoslovakia - has provoked worries and fears among both governments and public about the real prospects of their own desires and planned reforms aimed to push their societies and countries forward to reach the higher standards of the Western Europe.

Consequently, any element which occurred may disturb and challenge the final results for this ongoing process needs to be properly considered and evaluated.

One of this disturbing element is the nationalism which had been proclaimed as extincted after 1945 in the area, but unfortunately was still active in 1989. Because after 1945, the state authorities had banned any scientific attempt to study the nationalism and its related counterparts, including interethnicity, there is still a very poor experience in evaluating and neutralizing it.

For these reasons I thought it would be valuable to initiate a study on interethnicity in Romania because, on the one hand Romania is also engaged to an ambitious programme aimed to push it forward towards democracy and the market economy, so Romania needs to be able to know and to neutralize any disturbing factor, and, on the other hand within Romania's borders there are living together, since many centuries, besides the prevailing Romanian autochthonous majority population another 16 minority groups. Because for some of these allogeneous communities their own fatherlands are merely one of Romania's neighbouring countries, for the Romanian authorities the interethnic matters may be turned into foreign policy matters.

CARTE VECHE

CIRCULAȚIA CĂRȚII ROMÂNEȘTI SIBIENE DE SECOL XVIII -XIX ÎN SĂLAJ

IOAN OROS

I. Cartea de Sibiu în context bibliografic și statistic

a) Reperele bibliografice

Cu toată tradiția înaintată a tiparului sibian și a rolului nicidecum secund jucat de acesta în procesul de propășire spirituală și cultural- națională a românilor, suntem nevoiți să constatăm că, fie și exceptând într-un fel un catalog și cele câteva zeci de studii solide vizând direct istoria tiparului sibian¹, circulația propriu-zisă a cărții sibiene în celelalte zone ale țării (altele decât cea locală) nu s-a bucurat deloc de atenția necesară și de tratarea diferențiată de care a beneficiat cartea produsă de celelalte centre spirituale și tipografice din veacurile XVI - XVIII (Râmnic, Iași, Târgoviște, Alba Iulia, Blaj, București ș.a.). Și aceasta, în pofida unei imense și arhicunoscute bibliografii referitoare la lupta interconfesională sau la neînțelegerile dintre uniții și neuniții din Transilvania.

Iată de ce, fără a mai face aici considerații istorice exprese cu privire la această perioadă zbuciumată din istoria noastră², vom încerca să demonstrăm în cele de mai jos - întrucâtva cu alte mijloace decât cele istoriografice obișnuite - cum, într-o zonă devenită în timp preponderent greco-catolică (adică, Sălajul), circulația cărții de Sibiu a putut aduce ceva pozitiv în planul acesta al acalmării situației istorice date și în acela al păstrării unității de credință.

b) Evaluarea statistică și tematică a cărții de Sibiu existentă în Sălaj

În baza doar a însemnărilor de pe aceasta, prezența cărții de Sibiu în Sălaj (sau mai degrabă în ceea ce astăzi se cheamă județul Sălaj)³ este atestată începând

¹ Este vorba în primul rând de: E.Dunăreanu - A.Popa, *Cartea românească sibiană (1544 - 1918)*, Sibiu, 1979.

² Pentru perioada care ne privește trimitem doar la două lucrări de referință deja consacrate: I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918 (Ed. a II-a, Cluj, 1995) ; K.Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, 1995. O prezentare a problemelor din perspectiva imagologiei comparate găsim într-o carte de ultimă oră: S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, p.358-394.

³ Din acest punct de vedere, un istoric al acestui ținut găsim la: V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj, 1929-1930.

cu anul 1814, iar inventarele actuale, respectiv cele ale depozitelor eparhiale de concentrare de la Șimleu - Silvaniei și Zalău, indică un număr de cca. 175 de exemplare în peste 30 de titluri și ediții; toate apărute între anii 1790 (**Ceaslovul** tipărit de P. Bart) și 1876 (**Acatistul** lui G. de Clozius, ultima tipăritură a acestuia semnalată aici), la care se adaugă cele peste 20 de volume apărute ulterior⁴.

Evident că, amploarea circulației cărții de Sibiu în Sălaj este întregită totodată și de datele pe care le oferă vechile colecții din țară⁵. La toate acestea se poate opera și un calcul de perisabilitate, stabilindu-se coeficientul de remanență, după modelul utilizat de D. Radosav⁶.

În ordinea masivității prezenței acestor cărți în colecțiile sălăjene amintim următoarele titluri: **Penticostarion** (1805) - 31 exemplare, **Molitvelnic** (1874) - 10 exemplare, **Biblia** (1856 - 1858) - 9 exemplare, **Chiriadodromion** (1855) și **Cartea Evangheliilor** (1859) câte 8 exemplare, ș.a.m.d.. Să nu uităm **Mineiele** (1853-1856, 12 volume), întâlnite în câteva parohii chiar în colecție completă.

De asemenea, inventarele vechi de la 1870- 1874 și 1912, studiate de către A. și S. Andea, scot în evidență circulația în Sălaj a încă cinci titluri de Sibiu, exemplarele acestora fiind azi dispărute⁷. Se constată, la fel, - cu o singură excepție, cea a **Liturghiilor** din 1814 - lipsa în Sălaj a producției tipografice de Sibiu pe parcursul a două decenii (1806 - 1825).

II. Configurația (geo)confesională a județului Sălaj și cartarea circulației cărții vechi

Termenul de "geo-" se poartă⁸ și lămurește, credem, chiar și la o simplă privire a acestei hărți (vezi anexa 2)⁹, condițiile de răspândire a cărții românești - de Sibiu sau de dincolo de Carpați - în zona Sălajului, zonă aflată într-un proces de continuă expansiune a uniției. Poate că, această situație ne va ajuta să înțelegem mai bine de ce este necesară o așezare a studierii răspândirii cărții produsă de acest centru tipografic care este Sibiu pe un plan de importanță științifică cel puțin egal cu cel acordat celorlalte centre amintite deja.

Totodată, după o cartare a circulației cărții de Sibiu în contextul real al

⁴ V. anexa 1 (Catalogul cărților vechi românești de Sibiu existente în Sălaj); de asemenea, A. Cănda, "Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău", în *Acta MP*, 8, 1984, p.591-613.

⁵ Numai investigațiile bibliografice de până acum ne-au condus la un număr de cel puțin 10 exemplare păstrate în diferite colecții din țară.

⁶ V. D. Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, 1995, p.275.

⁷ A. și S. Andea, "Date despre cartea veche din Sălaj", în *Acta MP*, VI, 1982, p.341-352; A. Andea, "Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei", în *AI*, XXX, 1990-1991, p.47-57.

⁸ Pentru o sinteză a problemelor legate de acest concept/ teorie/ vezi: I. Bădescu ș.a., *Sociologia și geopolitica frontierei*, București, 1995, vol.1, p.74-135, 218-241, vol.2, p.129-158.

⁹ Desenatorul anexelor 2, 3 și 5 este d-na Rodica Pojar de la Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.

configurației "geoconfesionale" date (vezi anexa 3), se va înțelege mai profund semnificația unora dintre însemnările găsite pe exemplarele din Sălaj, după cum se va putea vedea în cele ce urmează.

III. Structura și semnificația istorico- documentară a însemnărilor

Date fiind, atât perioada relativ târzie de pătrundere în Sălaj a cărții sibiene față de începuturile propriu-zise ale tiparului sibian, cât și limitele cronologice până la care ne-am propus să studiem însemnările, evident că, nu putem să nu remarcăm din capul locului că, în raport cu însemnarea clasică, cea de tip diplomatic, în cele găsite aici s-au produs pe parcurs serioase mutații formale și deplasări de conținut, recte de mentalități¹⁰. Răsfoind toată cartea de Sibiu păstrată în colecțiile sălăjene, am depistat peste 60 de însemnări, unele dintre cele mai valoroase aflându-se pe cărțile apărute după anul 1830¹¹.

1) Tipologia însemnărilor după natura conținutului. Consemnarea pătrunderii cărții în zonă

Mai întâi, am dori să remarcăm faptul că, din punctul de vedere al atestării (N.B.!), între apariția propriu-zisă a cărții și atestarea (singurul reper sigur) pătrunderii în zonă există decalaje uneori de ordinul zecilor de ani; de pildă: o apariție tipografică la Sibiu în 1790 cu o atestare a circulației în Sălaj la 1814 sau, un alt exemplu, intervalul cvasivid dintre 1806 - 1825. Ca atare, dintr-un grafic, ilustrând anii de apariție, pe de o parte, iar pe de alta, pe cei de atestare a circulației cărții din principalele centre tipografice, se poate observa gradul mic de "sincronizare" dintre momentul tipăririi și cel al pătrunderii în zonă. Cu alte cuvinte, dacă am lua în calcul, matematic vorbind, suma distanțelor dintre diferitele centre tipografice și diferitele puncte ale zonei atestării, apoi am raporta-o la suma diferențelor temporale dintre anii aparițiilor și cei ai atestărilor, am putea obține o viteză medie de difuzare/propagare, viteză care, spre a fi concludentă, va trebui corelată cu alți factori ce determină fenomenul decalării și la care, dacă vom adăuga diferiți coeficienți de corecție; rezultatul ar putea duce la ceea ce am îndrăzni să numim (cu titlu de ipoteză) *efectul de colportaj*¹².

În ceea ce privește prețuirea sau legarea cărții de Sibiu, nu am remarcat diferențe valorice deosebite, raportat la alte producții tipografice de același tip (de ex.: *Chiriadodromion*, 1855, Baica - 12 fl., *Acatist*, 1876, Cristișiu¹³ - 4

¹⁰ Vezi C. Mălinaș, *Catalog de carte românească veche 1643-1830*, Oradea, 1993, p.17-22; D. Radosav, *idem*, p.164-198; I. Oros, "«Târgul cărții» - un cronotop al sărbătorescului", în *Silvania*, 2, 1997, Zalău, p.74-76.

¹¹ Aceasta confirmă o dată mai mult faptul că, după 1989, atât din punct de vedere statistic cât și din cel documentar-istoric, devine irelevantă studierea cărții vechi românești: doar sub raport bibliofilic, adică numai în limita de apariție de până la 1830.

¹² Vezi: F. Braudel, *Jocurile schimbului*, București, 1985, vol.1, p.70-78.

¹³ Actualmente Opișani, localitate înglobată orașului Turda, după C.Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.1-2, București, 1967.

zloți, la 1877). Dar, ceea ce am observat mai interesant în aceste însemnări nu se referă atât la prețul bănesc ca atare, cât la modul de plată sau la un alt tip de evaluare a cărții în cauză. Astfel, la 1896, pentru Mănăstirea Strâmba - Fizeșului se cumpăra un **Minei de luna august** (1854) cu "12 fl., 14 kr. v.a", care "s-au plătit dein banii Icoanei P.S.N. de D-dieu colectați în 15/8 1896 cu ocaziunea peregrinajului creștinilor acolo", iar un **Penticostarion** de la 1805 (inv. bis. Brâglez), la 1831 se cumpăra: "pe 18 zloți bani-hârtie (contract - n.n.) așe cât avânt și altă lipsă vânțătorii capătu lucrului să să petrăviască la Rusalii". Alt caz: un **Molitvelnic** (1874, inv. bis. Dolheni) "s-a cumpărat pentru îngroparea lui Both Ionuk./, că s-o îngropatu la Sfânta beserica din averea lui...", carte evaluată la 6 fl. în 1893. În ce privește participarea la cumpărarea cărții, pe ansamblu, în cele consemnate predomină contribuția colectivă.

Sub aspect grafic remarcăm ex-librisul de donație cu ferpar¹⁴, executat special chiar de către Tipografia Diecezană, așa cum avem cazul cu doua exemplare din **Cartea Evangheliilor** (1859, inv. bis. Hida și Fizeș-Sânpetru). Acest ex-libris de tip etichetă constă dintr-o filă de dimensiunile formatului cărții prevăzut cu un chenar de 16,3 x 24,7 cm, cu motive florale, în interiorul caruia pe exemplarul de la Fizeș- Sânpetru se află tipărit următorul text: "Pentru eterna memoria și odichna sufletească a preaiubitei mele maică protopopeasa Măriuța Roșca născ. Mărgăuan o donează s. biserici din Fizeș- Sânpetru în anul 1887". Semnat Dr. Remus Roșca¹⁵.

2) Contextul confesional reflectat în însemnări:

Mai precis, cum este reflectată uniția pe cartea de Sibiu. Doar două exemple:

- Pe o **Evanghelie** din 1806 (inv. bis. Sâg) stă scris: "Compactată la 1900 din ofertele benevole a poporenilor gr. cat. rom. din parohia Sîg. Intru memoria anului sacrat 1900 și (N.B.!) Jupileului (sic!) de 200 ani de la sîntă unire. Sub Laurențiu Sima, preot gr. cat. local".

- Cumpărare de carte ortodoxă pentru biserici greco-catolice, cum este cazul, de altfel repetat, al bisericii din Călacea: "Acestu Molitevnicu l-amu cumperatu eu./ Tite Simionu./ proprietaru în comuna Calacea în favoarea Santei Baserici gr. catolice a Calacei, de renume pentru spiritulu meu ./ la anulu 1869" (**Molitvelnic**, 1849, inv. bis. Călacea)¹⁶.

Față de expansiunea uniată în zonă, alte însemnări evidențiază încercarea de apărare prin cuvântul scris, adică, acestea sunt utilizate ca mijloc de

¹⁴ Am folosit această denumire în lipsă de alt termen consacrat. Vezi anexa 4.

¹⁵ Dr. Remus Roșca (1856-1944), cu numele monahal Eusebiu, director al Institutului seminarial teologic-pedagogic din Sibiu, născut la Fizeș-Sânpetru, județul Sălaj, ca fiu al protopopului Petru Roșca al Ungurașului. Vezi: M. Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 292.

¹⁶ Aceeași situație pentru o **Carte a Evangheliilor** (1859) din aceeași parohie, exemplar care la 1939 se mai utiliza și pe care se exersa în chirilică.

autentificare/identificare prin precizarea apăsată a ritului. De exemplu, o anume carte este : "a sf/in/tei biserici *neunite* (s.n.) din Gălpâia -1887" (**Chiriacodromion**, 1885) sau : "Aceasta sfântă Psaltire este a sfintei Biserici gr./eco/-ortodoxe (s.n.) din Fizeș-Sânpetru" (1915). Pe aceeași carte, de astădată aparținând bisericii din Baica, un anume Petru Ungurușanu o cumpăra pe aceasta : "spre folosul și învățătura creștinilor noștri de religia drept *credincioasă răsăriteană* și o am dăruit Bisericii noastre *ortodoxe orientală* din comuna Baica..."¹⁷. Dar, avem și exemplul invers, cum este în cazul de la Nadiș, pe o carte deja amintită, când pe cartea ortodoxă de Sibiu este precizat ritul greco-catolic al bisericii respective.

Ca un fenomen ciudat, s-ar putea spune, am constatat ceva de ordinul contaminării lingvistice; deci, mai precis, am întâlnit terminologie uniată, catolică, adoptată de către un preot ortodox, astfel, semnatarul însemnării de pe un **Penticostarion** (1859, inv.bis. Sânpetru) se autonumește "capelan" prot/opop/gr./eco/- ortodox. Și asta la 1918!.

3) *Însemnarea pe cartea de Sibiu: de la ex-libris la pseudo-jurnalul politic*

Ca autentice depozitare ale memoriei colective, însemnările de pe cărțile vechi constituie izvoare extrem de generoase pentru studierea mentalităților. Chiar dacă ne întemeiem constatarea numai pe însemnările existente pe cărțile de Sibiu din Sălaj, observăm de la început unele transformări care se petrec atât în planul formal cât și în cel al conținutului acestora. Există, dealtfel, o continuă restructurare / destructurare (?) a însemnării, de la o sintaxă diplomatică, tipică nuncubației, spre o structură de tip cronică-jurnal. În acest sens, sunt tot mai puține însemnările privind "târgul cărții", în schimb, se înmulțesc cele privitoare la evenimentele sătești și de familie - acele "faze sufletești", cum le definea N.Iorga, mergând de la consemnarea anomaliilor meteo până la cvasijurnalul politic din perioada totalitară.

Iată, mai întâi, cum este descris în dulcele stil latinist un asemenea fenomen meteo de către docentele Vasiliu Mureșan din satul Chechiș, pe un Octoih (1861): "in anulu 1879 decembre 5 frigu mare de 27 graduri, dupa care in 6 séra dela 6-8 óre fulgeru splendidu si tunetu cu fulgeru de tresnetu. - In cursulu tunetului curente miracule ne mai vedinte. Ceea ce pentru posteritate sea insemnatu aci pre acésta carte. - Chechisu 1879 Decebr. 7 stil nou. Vasiliu Muresan".

Dar, pentru lumea sătească din Sălaj, figurile emblematice par a fi , în acest sens, diecii Toma Graur din Poiana Blenchii și Vasile Rusan din Solomon, figuri care, prin însemnările lor pe cărțile vechi de Sibiu, se dovedesc veritabili cronicari ai obștei în mijlocul căreia trăiesc și pe care o slujesc cu experiența de viață și cu bruma lor de învățătură. La aceștia, observațiile nu se rezumă la simpla constatare / înregistrare a capriciilor naturii, ci, acestea din urmă deseori sunt prezentate comparativ cu vremea din alte perioade, subliniindu-se totodată consecințele acestora asupra vieții agrare. Ba, mai mult, la cei doi , însemnările

¹⁷ Sublinierile ne aparțin.

sunt întregite cu observații/ meditații politice privitoare la pace și război sau la comunizarea de tip bolșevic. Ilustrăm cele afirmate cu câteva fragmente din însemnări de acest fel:

- "În anul 1959, Paștile s-au serbat în ziua de 3 Mai, vreme frumoasă, de arat au terminat toți aici, au fost foarte frigurosi tot timpul primăverii. Câmpul n-au adaos nimic, vitele au ieșit la pășune în ziua de Paști din lipsa fânului și oile s-au împreunat a tria zi de Paști, fiind în țară socialistă, untrând în anul acesta tot în tovărășie și staurile s-au pus pe teren în blog. Cantor V. Rusanu." (**Penticostarion**, 1859, inv. bis.Solomon).

- "În anul 1958, iarna au fost de tot lungă, începând dela luna Nov. până la 1 April, toată iarna au fost cu multe moini și furtuni și zăpada nu au fost așa mare, dar, totuși, iarnă lungă și Primăvara s-au deșteptat cam târziu. Până azi încă nu s-au făcut Plugărie mai deloc; altcum cu stările vieții<i> din lume e cam greu, lumea și popoarele să clatină și să tot vorbește de pace și totuși pacea nu este nicăieri pentru că Pacea este la Dlu și pe Dlu slăvitul al alungă din cetate, din țară și din lume, așa că fără de Dlu nu vor pute<a> face Pace niciodată. Slăvitul să fie D-zeu, Tatăl, și Dlu nostru Isus Hristos, împreună cu Duhul Sft. Amin. Poiana Blenchii, 1958, Duminica Floriilor. Toma Graur, cântăreț". Același diac, în vara lui 1944 făcea un bilanț al situației în care se afla satul său de pe urma războiului, observând că: "Încă ne mai găsim mulți bărbați în comună și la Biserică am fost până la 35 bărbați și tineri încă mai avem, aș' că <a> put' să zic că mai mult de jumătate ne găsim pe acasă până în prezent, apoi ce ne mai aduce ziua de mâne Dlu o știe... 13 aug. 1944" (**Mineiul pe luna august**, 1854, inv. bis. Poiana Blenchii), întrucât: "Zilele și timpul de prezent sunt critice", "Războaiele sunt în curjere. Lupte mari să dau împrejur, au ajuns la Poalele Carpaților, ce <-o> mai fi pe viitor Dlu o știe. Azi ne găsim sub st.<ăpânirea> și c.<isma> Magyarilor, mâne Dlu o știe ce va fi cu noi".

Acești "cronicari" contemporani își dau seama de faptul că, acolo, în strănă, în afară de ei, nimeni nu va mânui cărțile (Nici măcar preotul!), iar pentru un plus de siguranță și de taină în fața unei eventuale deconspirări a acestor gânduri, consemnarea lor este făcută cu cartea întoarsă¹⁸.

Nu puține sunt însemnările care surprind aspecte din viața sufletească a slujitorilor bisericii sau a celorlalți, alternând aici evenimente înălțătoare, sărbătorești, cu altele, cutremurătoare, petrecute în viața acestora. Dacă pe un **Molitvelnic** (1849), noul paroh greco-catolic de la Dăbăceni, anume Maștei Ienciu, nota că a fost: "sfînșitu la anulu 1886, martie 9 de la episcopulu de Blasiu", iar un Iuliu Chifor din Hida scria cu satisfacție filială despre preluarea parohiei natale după moartea tatălui său (**Cartea Evangheliilor**, 1859), în satul vecin, Racăș, părintele paroh Ioannu Domsia povestea cu durere despre moartea timpurie

¹⁸ Să se fi prevalat ei, oare, de vreo superstiție privind interdicția citirii "cu capul în jos" a unei cărți liturgice?

a fiului său, fiu care n-a apucat să păstorească în loc decât cinci luni de zile (Liturghii, 1856).

Evident că, n-am reușit să epuizăm aici bogăția documentar-istorică și valorică a însemnărilor aflate pe cartea românească de Sibiu; deși merita să fi fost prelucrate în continuare măcar pe cele care privesc personalitățile locale sau vechea onomastică a Sălajului.

De asemenea, inventarele de azi scot în evidență existența unor puternice biblioteci parohiale (de ex. ortodoxe la Poiana Blenchii și Gâlgău, iar unite la Fildu de Mijloc ș.a.), biblioteci care, nu o dată, au constituit prototipul pentru bibliotecile "poporale" ale ASTREI, de altfel, împreună acționând, după 1890, întru edificarea cultural-spirituală și națională a comunităților românești din Sălajul de odinioară¹⁹.

IV. Rolul cultural-spiritual al circulației cărții de Sibiu

În încheiere, mărturisim că, în cele de mai sus, n-am încercat să trecem prea mult deasupra faptelor, chiar dacă am dat o oarecare sistematizare a informației stocate în multele însemnări găsite pe cărțile vechi sibiene din Sălaj. Această tocmai pentru a nu cădea premeditat într-o generalizare nefundată temeinic; mai ales că este vorba de un eșantion de carte care aici este tratat separat, desprins atât de celelalte "coridoare culturale", cât și de problematica istorică propriu-zisă²⁰. Dar și așa stând lucrurile, credem că s-a văzut destul de clar cum, în condiții politice și confesionale speciale,²¹ alături de o producție/circulație cvasiconcomitentă din toate centrele tipografice românești, a existat (și) o circulație la fel de masivă a cărții de Sibiu, petrecută simultan pe ambele "versante" bisericești ale Munților Meseș; căci, pentru Sălaj, în buna tradiție a limes-ului imperial roman²², de limită care nu limitează, rolul jucat de acești mici munți poate fi asemuit în acest sens cu cel al Carpaților pentru Provinciile Românești²³.

¹⁹ Despre bibliotecile ASTREI din Sălaj v. P. Abrudan, "Documente inedite privind unele acțiuni culturale ale sălăjenilor în primul deceniu după Unirea Transilvaniei cu România", în *Acta MP*, 6, 1982, p.451-472; E. Musca, *Rolul bibliotecilor Astrei în Sălaj, reflectat în presa sălăjeană* (ms.).

²⁰ Însăși intenția noastră de a fi păstrat titlurile capitolelor și subcapitolelor în interiorul textului a fost aceea de a sugera și în acest fel faza de proiect a lucrării și nicidecum forma finală a acesteia.

²¹ Doar un număr de cca. 35 de localități sălăjene de azi mai rămăseseră declarate ortodoxe la 1922-1923 (apud Dr. Sebastian Stanca, *Episcopia ortodoxă română a Vadului, Feleacului și Clujului 1919 - 1929*, Cluj, 1930, p.58-60). V. anexa 2, elaborată după date extrase din următoarele lucrări: M.Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928; T.Hermann, *Monografia istorică a Protopopiatului Ortodox Român Dej*, Cluj, 1925, *Siematismulu veneratului cleru a nou infiintiatei Diecese greco-catolice a Gherlei pre anulu dela Christosu 1867*, Gherla, 1867.

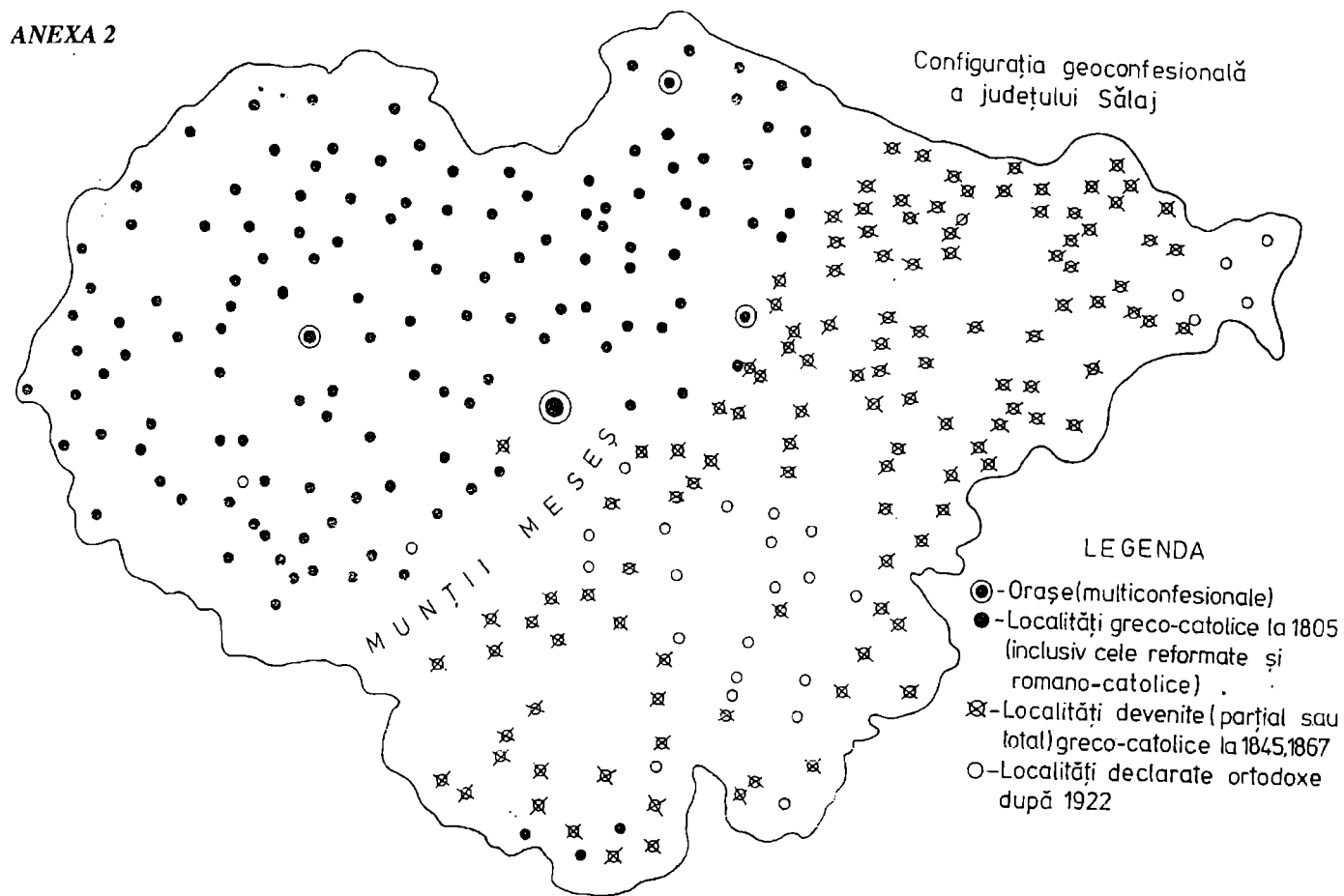
²² V. N. Gudea, *Limesul de pe Munții Meseș, Zalău*, 1997; *idem*, *Porolissum - un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, II, Vama romană*, Cluj-Napoca, 1996.

²³ Despre receptarea tipăriturilor de Sibiu într-un mediu similar cu cel din Sălaj (adică majoritar greco-catolic) - Sătmăru, și despre funcția integratoare în spațiul cultural românesc a părții de nord-vest a țării îndeplinită de cartea veche românească, a se vedea concluziile lui D. Radosav, *op.cit.*, p.294 ș.u.

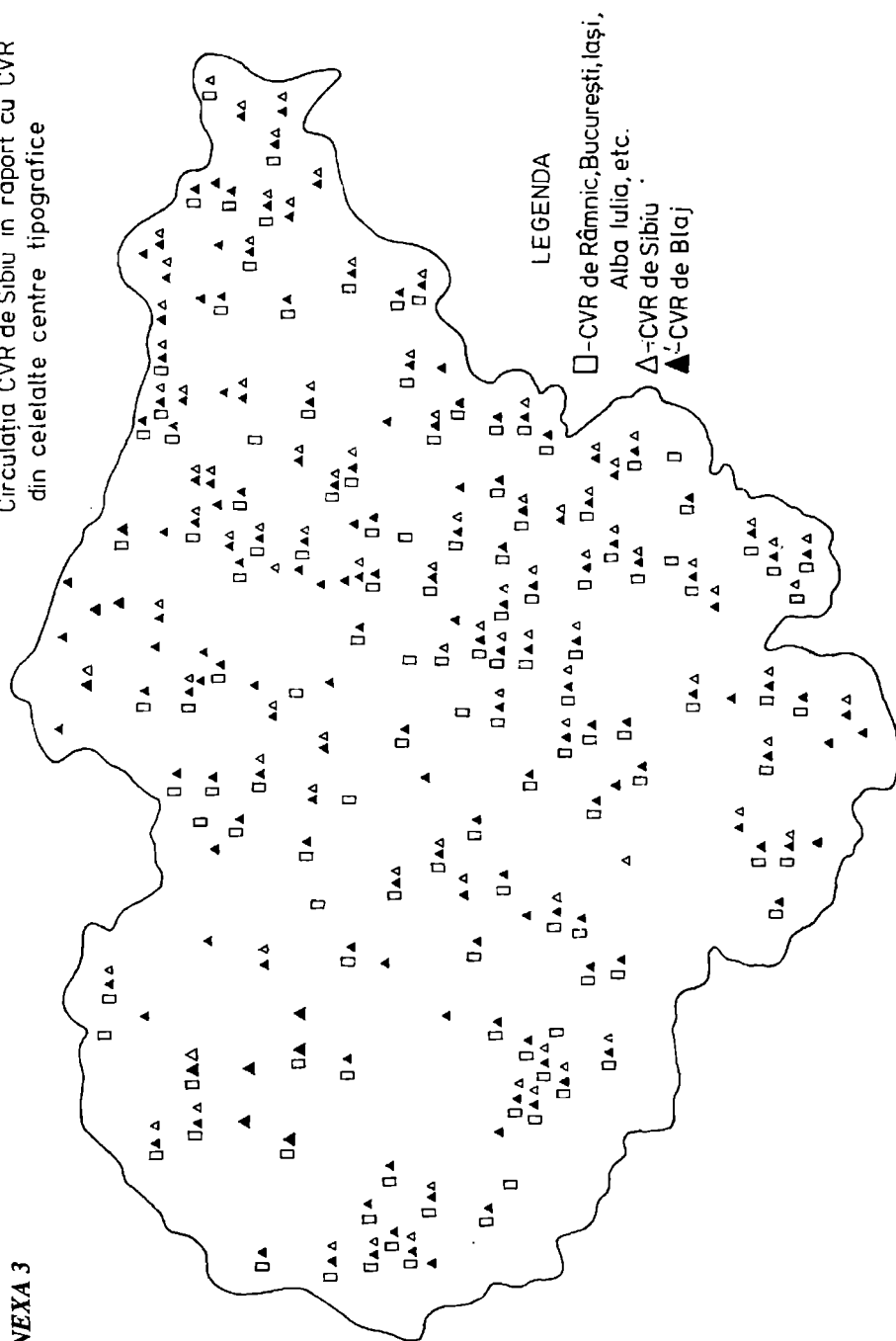
ANEXA 1. Catalogul cărților vechi românești sibiene existente în Sălaș

Nr. crt.	Nr. catalog Dunăreanu/ Popa	Titlul operei	Tipografia	An apariție	Număr exemp. existente	Număr exemp. atestate
1.	52	Ceaslov	P. Bart	1790	1+1	1
2.	78	Liturghie	"-	1798	3+2	
3.	99	Alfavită suflătească	I. Bart	1803	1	
4.	102	<i>Catavasier</i>	"-	1803		1
5.	115	Penticostarion	"-	1805	31+2	
6.	123	Evangelhie	"-	1806	5+2	
7.	159	Liturghii	"-	1814	1	
8.	166	Psaltire	"-	1817	+1	
9.	186	<i>Psaltire</i>	"-	1825		1
10.	231	Molitvenic bogat	G. de Clozius	1833	1	
11.	276	<i>Octoiul mic</i>	"-	1839		1
12.	280	Penticostarion	"-	1841	5+1	
13.	289	Octoiul cel mic	"-	1845	1+1	
14.	305	Euhologhion adecă:	"-	1849	4+1	
15.	310	<i>Psaltirea</i>	"-	1850		1
16.	315	Apostol	Tip. Diecezeană	1851	4	
17.	331	Liturghier	G. de Clozius	1852	+1	
18.	342(344)	Molitvelnic	Tip. Diecezeană	1853	1	
19.	372	Chiriadodromion	"-	1855	8	
20.	376	Octoih	"-	1855	2	
21.	390	Liturghii	"-	1856	4	
22.	339/343	Minei I-III	Tip. Episcopescă	1853	19	
23.	354/358	Minei IV-VIII	"-	1854	25	
24.	374/375	Minei IX-X	"-	1855	10	
25.	393/394	Minei XI-XII	"-	1856	12	
26.	399	Octoiul cel mic	"-	1857	1	
27.	404	Biblia	"-	1856-1858	9	
28.	417	Cartea Evangheliilor	"-	1859	8	
29.	418	Ceaslov	G. de Clozius	1859	3	
30.	419	Octoiul cel mic	"-	1859	3	
31.	423	Penticostarion	Tip. Episcopescă	1859	3	
32.	429	Psaltirea bogată	Tip. Diecezană	1860	2	
33.	434	Triodion	"-	1860	1	
34.	445	Octoih	"-	1861	1	
35.	468	<i>G. Meteș, Cuvântări morale</i>	G. de Clozius	1863	2	
36.	617	Molitvelnic	Tip. Arhidiecezană	1874	10	
37.	632	Acatistul	G. de Clozius	1876	2	

Notă: +1(+2) - Exemplare păstrate în alte colecții din țară.

Circulația CVR de Sibiu în raport cu CVR
din celelalte centre topografice

ANEXA 4

Pentru eterna memoria și odichna
sufletească a preaiubitei mele maică

protopopeasa

Măriuța Roșca născ. **Mărgăuan**

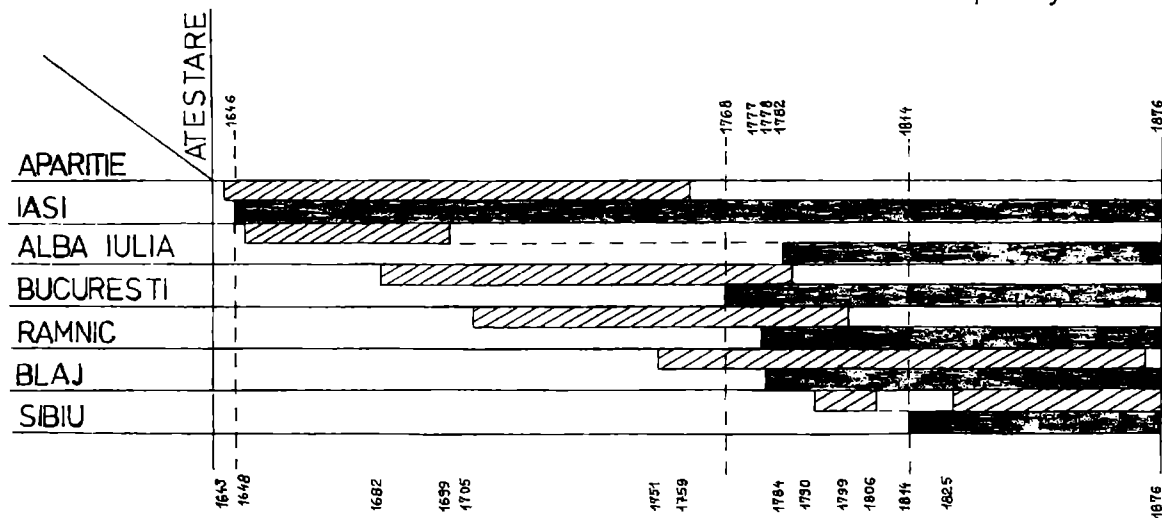
o donează s. biserici din Fizeș-Sanpetru

în anul 1887

1947
1887
60

Măriuța Roșca

Efectul de colportaj

LEGENDA

- Periodă de activitate tipografică prezentă cu CVR în Sălaj până la 1876
- Interval de atestare a prezenței tipăriturilor centrului respectiv în Sălaj

LA CIRCULATION DES LIVRES ROUMAINS DE SIBIU DES XVIIIe - XIXe SIÈCLES EN SĂLAJ

(Résumée)

Dans son article, l'auteur part de la constatation du fait que, par rapport aux impressions d'autres centres typographiques importants du pays (Râmnic, Iași, Târgoviște, Alba Iulia, Blaj, București etc.), la circulation des anciens livres roumains de Sibiu n'ont pas eu la chance - pas même au-moins, pour le district Sibiu - d'un traitement adapté absolument mérité, bien que, même s'il est moins spectaculaire de point de vue graphique, ça n'a pas joué aucunement un rôle culturel-spirituel secondaire, notamment à partir du XIXe siècle. Au contraire, réalisant une première évaluation locale, statistique (cca 175 exemplaires en plus 30 titres et éditions - voir le catalogue, l'annexe 1) et thématique, l'auteur peut mettre en évidence celui qui a signifié dans cette période la diffusion des anciens livres roumains de Sibiu dans une zone à dominante gréco-catholique, comme était le district de Sălaj.

En outre, l'auteur essaie de renouveler d'une façon quelconque le discours historiographique usité dans les ouvrages du même genre (c'est-à-dire, ayant comme l'objet d'étude la circulation des anciens livres roumains) par l'inclusion des moyens d'investigation et des termes avec l'intension novatrice dans ce sens. Ainsi, par l'une cartogramme de la circulation en Sălaj du livre ancien roumain apparue dans les principaux centres typographiques des Pays Roumains (l'annexe 3), conjuguée avec la carte géo-confessionnelle du district (l'annexe 2), on peut remarquer plus facilement les conditions spéciales de la circulation du livre ancien roumain d'ici, permettant une compréhension plus profonde de la signification des notes de main trouvées sur les exemplaires de Sălaj et du contexte divers reflété dans leur contenu historique- documentaire, expliquant en même temps de leur typologie plus complexe (del'ex-libris au pseudo-journal politique).

Apparent collatéral au sujet, l'étude de la variation de l'intervalle entre l'apparition d'un livre entre un certain centre typographique et la signalisation de sa pénétration dans le circuit zonal de lecture, offre à l'auteur l'occasion de suggérer comme thème de réflexion ce qui, avec le titre d'hypothèse, il nomme *l'effet du colportage*.

La méthode utilisée (la chartogramme de la circulation des anciennes livres roumaines rapportée à la "dynamique" de la configuration géo-confessionnelle) illustre assez clairement comme, en Sălaj, dans des conditions politiques et confessionnelles spéciales, à côté d'une circulation quasi-concomitante des impressions aux grandes centres typographiques roumaines, a existé aussi l'une circulation, aussi massive, des livres de Sibiu. Ce la se passait simultanément sur tous les deux "versantes" ecclésiastiques (gréco-catholique et orthodoxe) de Monts Meseș, dans la bonne traditions du *limes* roman, comme la limite qui non limite; le rôle joué -dans ce sens - par ces petits monts d'ici, pouvant être comparé à celui des Carpates pour les Provinces Roumaines.

ITINERARIILE ALE OPEREI LUI NICOLAUS OLAHUS (EXEMPLARE DIN BIBLIOTECA BATTHYANEUM)*

IACOB MÂRZA

"Scrisă de un autor, patronată apoi, tipărită și difuzată, orice operă aparține unui mediu, reflectă mentalitatea acestuia și influențează pe cei care o citesc. Adeseori, manuscrisul întocmit pentru un solicitant oglindește și mai amplu legătura dintre scris și existență: copistul a evocat într-o însemnare întâmplările la care a asistat, posesorul și-a notat câțva frânturi de gânduri, iar cei care au zăbovit, apoi, pe paginile prinse între scoarțe groase și-au consemnat impresiile și amintirile"¹. Cu astfel de argumente pleda Al. Duțu, în deceniul 7, într-un capitol de mare densitate culturală, *Carte și societate în secolul al XVIII-lea. Premisele unei cercetări*, pentru investigarea sistematică a raportului dintre *scris* (*Schrift*) și *existență* (*Dasein*) în societatea românească din veacul Luminilor.

Dacă extindem, fără să forțăm nota, coordonatele afirmației de mai sus, vom observa că opera scrisă și tipărită de N. Olahus, umanist român din Transilvania cu un loc deplin câștigat în republica clasicismului latin și a tradiției renaștentiste, a permis, încă din perioada redactării manuscriselor la lucrările sale, dialogul dintre carte și societate (înainte de mijlocul secolului al XVI-lea)². O privire de ansamblu asupra operei - mai ales a celei cu conținut istoric, care trădează orice disponibilități civice, culturale și politice -, ne pune în contact cu un irefutabil ideal umanist, sugerând o nețărmită încredere în valoarea culturii și nevoia apărării civilizației Europei contra pericolului Semilunei. Din acest unghi al problemei nu suntem departe de spiritul unei cruciade continentale.

* Comunicare prezentată la Simpozionul *Umanism românesc - umanism european: Nicolaus Olahus (1493 - 1568)*, organizat de Universitatea "1 Decembrie" - Facultatea de Științe, Alba Iulia, 15 mai 1993.

¹ Al. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, București, Editura pt. lit., p.31 - 32.

² P/ompiliu T/eador/, *Olahus, Nicolaus*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura șt. și enc., 1978, p.243-244; A/Igeria S/îmota/, *Olahus, Nicolaus*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Acad., 1979, p.643-644; Vendelin Jankovic, *Na 500. vyrocie narodenia Mikuláša Oláha Ostrihomského arcibiskupa (10.1.1493 - 14.1.1568)*, în *Viera a život*, Trnava, III, 2, 1993, pp.168-181.

Contrareforma, cu multitudinea de probleme politice, sociale, culturale și religioase, a influențat - în mod indiscutabil - forma de redactare, concepția și metoda operei istorice, a cărei expresie literară primește o nouă densitate. În limitele direcției istoriografice deschise de umanistul Aeneas Sylvius Piccolomini (1405 - 1464), autorul cunoscutelor *Comentarii despre faptele conciliului de la Basel*, *Historia Austriaca*, *Historia Bohemica*, *Historia Europea*, fără să uităm des invocata *Cosmographia* (cu știri despre români și originea lor nobilă), N. Olahus va dezbate în scrisul său istoric, printre alte probleme de interes național și central - european, romanitatea poporului din care provenea, latinitatea limbii vorbite de el, continuitatea și unitatea lui în teritoriul fostei "Dacia felix". Totodată, prin lucrările sale - și nu numai cele consacrate istoriei - N. Olahus a dovedit calitățile de *martor* și *participant* la evenimentele contemporane. Acel nesațiu cultural și politic pentru "historia militans", remarcat nu demult³, îl întâlnim de la un capăt la altul al lucrărilor din domeniu, dacă ar fi să parcurgem pagini ori capitole din *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis, habitu atque opportunitatibus* (1536), *Atila sive de rebus bello paceque ab suo gestis*, respectiv *Compendium suae aetatis chronicon*.

Încercarea anevoioasă de-a urmări câteva itinerarii ale operei lui N. Olahus (marcate de localitatea tipăririi și de instituția unde se găsesc acum, fără să ignorăm locurile pe unde au poposit), având la îndemână exemplare păstrate în fondul de carte veche al Bibliotecii Batthyaneum, se bazează pe depistarea și cercetarea a șase titluri. Numărul reprezintă, evident, un stadiu al investigației⁴, începând cu *Breviarium secundum almae et metropolitanae ecclesiae Strigoen/sis*, Vienna, Raphael Hoffhalter, 1558, un exemplar (XIV - 18)⁵, respectiv *Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita*, Viena, 1561 (XIII - 13)⁶, continuând cu Antonius Bonfinus, *Rerum hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Francofurtum, Andreas Welchelus, 1581 (XII - 26)⁷ și ediția de la Hanovia, 1606 (XII - 25)⁸ și încheind cu *Historia Pannonica*, tot a lui Ant. Bonfinius, tipărită la Colonia Agrippina, "Sumptibus Haeredum Joannis Widenfeld et Godefridi de Berges", 1690 (XII - 22, A8 IX 23)⁹, respectiv Mateus Bel, *Adparatus ad historiam*

³ P. Teodor, *art. cit.*, p.243. Aprecieri asupra vieții și activității în *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românu)* (1493 - 1568). *Texte alese*. Studiu introductiv și note: I.G. Firu și Corneliu Albu, București, Editura Științifică, 1968, pp.47-68. Abreviat: *Umanistul Nicolaus Olahus*.

⁴ Edițiile din opera lui N. Olahus, conservate la Alba Iulia, poartă în paranteză "signatura recensens", după care pot fi consultate.

⁵ Szabó Károly és Hellebrant Árpád, *Régi Magyar Könyvtár*, III/1, Budapest, 1896, p.133-134, nr.447. Mai departe, abreviat: *R.M.K.*

⁶ *Ibidem*, p.144-145, nr.484.

⁷ *Ibidem*, p.205-206, nr.706.

⁸ *Ibidem*, p.305, nr.1027.

⁹ *Ibidem*, p.379-380, nr.3633.

Hungariae, Posonium, Joannes Paulus Royer, 1735 (Y IV 19)¹⁰. Nu lipsește volumul *Hungaria et Atila*, Vindobona, Joannes Thomas² Trattner, 1763 (X V 13)¹¹, care a cunoscut o largă răspândire în veacul Luminilor europene.²

În contextul investigației de față, care încearcă să urmărească itinerariile unor lucrări care fac parte integrantă din opera lui N. Olahus, după exemplare existente în Biblioteca Batthyaneum, sunt de un real folos însemnările de diferite categorii, de la notițe de proprietate și adnotări de lectură până la prelucrări bibliografice sumare ori "probationes calami". Printre alte categorii de izvoare, de pildă cele diplomatice și narative, ele oferă generoase și suficiente indicii - dacă sunt citite cu atenție și interpretate corect - pentru fenomenul receptării operei lui N. Olahus, față de lumea cărților sale, care au înregistrat în existența lor milenară mai multe itinerarii central și sud - est europene. O astfel de "geografie a culturii"¹² ne propun, chiar sub formă fragmentară, mai multe exemplare din lucrările lui N. Olahus. Bunăoară, ediția vieneză din 1558 după *Breviarum* a fost, înainte de mijlocul veacului al XVII-lea, în posesia unui intelectual ungar, așa după cum rezultă din ex-librisul părintelui Paulus Sabariensis Miskoczis. Lui îi datorăm și câteva adnotări pe foile exemplarului inzebrat cu gravura cunoscută reprezentând chipul umanistului (XIV - 18). Înainte de a ajunge la Alba Iulia, unde va fi înregistrată în evidențele de la "Seminarium Incarnatae Sapientiae", așa cum reiese din notița redactată în 1815, când exemplarul făcea parte din biblioteca Theologica Numerus 4", tot o ediție vieneză, însă din 1561 și cu tiparul lui Raphael Hoffhaler, conținând lucrarea consacrată religiei creștine și catolice, se găsește în biblioteca bisericii din Boarta (în părțile Mediașului). Era în custodia preotului Ștefan Torjai din Turia (zona Târgu Secuiesc). Cartea va fi înregistrată, la 27 aprilie 1681, de Andrei Kalaczi /?/, probabil un intelectual transilvănean. Peste un veac și jumătate, intra printre cărțile de la instituția albaiuliană (XIII - 33).

Dintre cele două exemplare ale lucrării lui Antonius Bonfinius (1434 - 1503) umanist italian pus în slujba intereselor culturale și politice ale lui Matei Corvin, care-l va și chema la curtea regală din Buda - ne referim, desigur, la *Rerum hungaricum decades quatuor*, Frankfurt, 1581, respectiv Hanau, 1606, doar prima ar ridica interes pentru "geografia culturală". În ce sens? Exemplarul XII - 26 conține nu numai o însemnare din 1693, ci și ex-librisul cunoscutei "Bibliotheca Fogarassyensis". Așadar, suntem în fața unui indiciu pentru apartenența volumului la biblioteca lui Mihai Fogarassy (1800 - 1882), important personaj ecleziastic al vieții catolice din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea¹³, ajuns episcop din 1864. Ambele ediții conțin, la paginile

¹⁰ Jaques - Charles Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, I. Firmin - Didot, c.742; Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712 - 1860*, I, Budapeșt, 1888, p.216.

¹¹ Petrik Géza, *op.cit.*, p.923.

¹² Cf. Al.Duțu, *op.cit.*, p.63.

¹³ Date bibliografice la Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, III, Budapeșt, 1894, c.596-601.

862 - 890, lucrarea lui N. Olahus, *Atila*. Redactată cu scopul de-a insufla curaj cercurilor nobiliare înfrânte și decepționate după dezastrul de la Mohács din 29 august 1526, când armata ungară a fost zdrobită de turci, care ocupă Buda (8 septembrie) iar Ungaria istorică a fost practic deființată, lucrarea apelează, în spiritul culturii umanistice, la personalitatea lui Attila (434 - 435), conducătorul și eroul legendar al ungarilor. Valențele educative ale istoriei profesate de N. Olahus sunt indiscutabile. Din acest punct de vedere, textul consacrat lui Attila, unde se discută și despre secui (în ultimul capitol), mărturisește adeziunea umanistului la scara valorică a trecutului, în efortul de-a întrevădea viitorul. Integrat în existența unor comunități sociale cu un profil politic și social bine definit, încrezător în valorile majore ale culturii, N. Olahus dovedea mobil cultural și scop diplomatic, prin alcătuirea lucrării¹⁴, cunoscută în cercurile cărturărești de la Alba Iulia prin "Biblioteca Fogarassyana"¹⁵.

Textul lui N. Olahus dedicat lui Attila a ajuns la Alba Iulia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și prin intermediul ediției lui Ant.Bonfini din 1690, cu *Historia Pannonica*. Dacă primul exemplar (XII - 22) se găsea, la începutul secolului al XVIII-lea, în biblioteca iezuiților din Esztergom - după cum reiese din ex-librisul "Catalogo Residentiae Societatis Jesu Strigoniensis/ inscriptus A/nn/o 1701" - exemplarul al doilea (A IX 23) a fost, tot în secolul Luminilor, înainte de-a pătrunde în biblioteca episcopului Ignatius Batthyáni, la îndemâna lui Thomas Malvenda, Francisc Augustion și Augustin Illchut.

Ediția polihistorului slovac Matej Bel (1684 - 1749)¹⁶, *Adaptatus ad Historiam Hungariae*, Bratislava, 1735, include două din lucrările istorice ale lui N. Olahus, *Hungaria* și *Chronicon*. Dacă prin primul text, redactat în latinește, în 1536, la solicitarea reginei văduve Maria, a cărui secretar particular era, suntem în fața unei monografii istorice, geografice și economice, fără să lipsească informații etnografice, în 19 capitole (din care 8 sunt dedicate provinciei romane Dacia), *Chronicon* reprezintă un text modest ca proporții, structurând după criteriul cronologic principalele evenimente politice de la 1464 (încoronarea regelui Matei Corvin) până la 1558 (urcarea pe tron a lui Ferdinand de Habsburg, ca împărat german). Ultimul text include și importante informații autobiografice.

Ediția lui Matej Bel (Y IV 19), dedicată lui Francisc al III-lea și tipărită "Sumtu Philohistorum Patriae"², ridică nu numai o interesantă problemă privind proveniența, căci în secolul al XVIII-lea se afla în biblioteca eremiților din Tüskevár (fostul comitat Veszprém)¹⁷ - după cum aflăm din însemnarea "Inscriptus

¹⁴ Sugestii pentru o cercetare la alte nivele: Al. Duțu, *op.cit.*, p.35.

¹⁵ Biblioteca Bathyaneum Alba Iulia, XI-367: *Fogarassy Mihály Erdély Püskök Ur Ö Nagyméltóságának könyvtára*, f.59. (VI.E.c.147). Anul editării a fost trecut în catalog eronat, 1631 în loc de 1581.

¹⁶ *Slovensky biografický slovník*, I. Martin, *Matica slovenská*, 1986, p. 186-185.

¹⁷ Informație datorată amabilității colegului Dr. Kovács András de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj.

Bibliothecae N/agy/ Jenöiensis 1779 Ord/inis/ S/ancti/ Pauli P/ri/mi Er/emi/tae" - ci și în ceea ce privește o "prelucrare bibliografică". Intitulată *De Matthia Bel* și datorată fostului custode de la Biblioteca Batthyaneum în primele decenii ale secolului al XIX-lea - l-am numit pe Andreas Cerasius (1768 - 1834)¹⁸ - însemnarea bibliografică indică câteva titluri din literatura de profil despre Matej Bel, respectiv Nicolaus Olahus, la care a avut acces bibliotecarul din Alba Iulia: "*De Matthia Bel. Horányi. Memoria Hungarorum Part/em/ I pag/ina/ 167 et in Nova Memoria. pag/ina/ 368 // Joh/ann/ Klein. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prädiger des König/reiches/ Ungarn. Tom/o/ 27. pag/ina/ 38. // Rathelf Geschichte Jatztlebender Gelehrten. Tom/o/. pag/ina/ 190. // Jöcher Gelehrten Lexicon. Tom/o/ I. pag/ina/ 924. // Wallaszky Conspectus Reipubl/icae/ Litter/ariae/ in Hungaria. pag/ina/ 236. // Bód Peter. Magyar Athénás, pag/ina/ 34*".

Ediția vieneză după *Hungaria et Atila*, din care Biblioteca Batthyaneum păstrează un exemplar (X V 13), provine tot din "Biblioteca Fogarassyana"¹⁹. Aceasta o indică eticheta² din interiorul primei coperte. Editorul lucrării, Adam Frantisek Kollár (1718 - 1783)²⁰, reputat iluminist slovac cu preocupări enciclopedice, originar din Banská Bistrica, semnează o densă prefață (f./2/-/5/), în care întâlnim și aprecieri la adresa vieții, activității și operei lui N. Olahus²¹. Prefața poate fi interpretată ca o etapă în receptarea umanistului român în Slovacia și, în același timp, un moment în evoluția raporturilor româno - slovace în secolele trecute, care vor putea fi reconsiderate și din prisma viitoarelor cercetări asupra lui Matej Bel și Adam Frantisek Kollár²².

Comparativ cu dimensiunile culturii orale²³, conținutul și difuzarea culturii tipărite capătă o nouă perspectivă în secolul al XVIII-lea, impactul istorie - politică dovedindu-se omniprezent, cu variate forme de manifestare. Observații atente la mai multe compartimente ale culturii europene în același secol al Luminilor ne indică rădăcinile, diversitatea și consecințele fenomenului²⁴. O apreciere a situației culturii românești din același secol ne indică unele similitudini spirituale, cu toate că trebuie avute în vedere proporțiile între național și universal.

¹⁸ Robert Szentiványi, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae*, Szeged, 1958, p.321.

¹⁹ Cf. ms. XI-367, f.55^r (VLE.c.13).

²⁰ *Slovensky biografický slovník*, III, 1989, p.143-146.

²¹ Considerații asupra umanistului român din perspectiva integrării lui europene, într-o epocă în care se potentează "apetitus translationis", la Victor Neumann, *Tentația lui homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud - est*, București, Editura Științifică, 1991, p.45, 48-49, 174, 214-215.

²² Cf. Iacob Mârza, *Interferențe culturale între Transilvania și Slovacia (mijlocul secolului al XVIII-lea - primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Revista de istorie*, 38, 3, 1985, pp.277-283.

²³ Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalității*, București, Editura Meridiane, 1986, p.13.

²⁴ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I - II. Traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1986.

Cercetarea asupra exemplelor N. Olahus păstrate la Biblioteca Batthyaneum, vis-à-vis de itinerariile înregistrate de opera sa - de la oficina tipografică până la intrarea în conul de lumină al lectorului, respectiv până la "staționarea" ei într-o bibliotecă ori colecție, impune unele concluzii. Și opera umanistului român²⁵, mai ales textele istorice care au circulat în secolul Luminilor, pe calea directă ori ocolită a cărții, din capitala Imperiului Habsburgic, Viena, către Transilvania, cu popasuri în Ungaria, s-au adresat oamenilor. Este un adevăr vizibil, care nu mai necesită comentarii.

Tipărite, după cum am observat, la Viena (3 exemplare), Köln (2 exemplare), Hanau, Frankfurt și la Bratislava (în câte un exemplar) edițiile după opera lui N. Olahus ajung, în cele din urmă, pe diferite căi și cu mijloace variate, în biblioteca din Alba Iulia, înregistrând popasuri în biblioteci particulare ori în instituții din Ungaria ori Transilvania. Ne reamintim de părintele Paul Sabariensia alias Miskoczis, "Biblioteca Fogarassyana" ori a episcopului Mihai Fogarassy, biblioteca Seminarului Teologic din Alba Iulia, colecția de carte a bisericii din Boarța (zona Mediaș), a preotului Ștefan Torjai din Turcia (în părțile Tg. Secuiesc), fără să-l uităm pe Andras Kakaszi, fondul de carte al Rezidenței din Esztergom, Francisc Augustin, Augustin Illuhutz, biblioteca Ordinului Sf. Paul al eremiților din Tüskevár (fostul comitat Veszprém) etc.

Poate mai mult ca în alte cazuri, ductul istoriografic al lui N. Olahus a dovedit - să folosim o expresie mai aparte - că "vânatul istoricului este omul"²⁶. În unele privințe, însemnările care încarcă o parte din paginile edițiilor de la Biblioteca Batthyaneum și care punctează câteva itinerarii de carte, pledează pentru o astfel de situație. De unde și o interesantă "geografie culturală" propusă de opera umanistului român.

"REISEPLÄNE" DES WERKES VON NICOLAUS OLAHUS (BÄNDE AUS DER BIBLIOTHEK BATTHYANEUM)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser probiert einige "Reisepläne" des Werkes von Nicolaus Olahus (1493 - 1568) mit der Hilfe der Ausgaben aus der Bibliothek Batthyaneum von Karlsburg zu identifizieren. Nicolaus Olahus bleibt ein Überzeugender Ausdruck des rumänischen Humanismus und sein Werk erläutert so genannte "kulturelle Erdkunde", wie meinte damals

²⁵ Reevaluări ale operei P. Teodor, *Umanistul Nicolaus Olahus. 400 de ani de la moartea sa*, în *Revista bibliotecilor*, 21, 1, 1986, pp.43-46; idem, *Nicolaus Olahus, în Familia*, Oradea, IV, 1, 1968, p.18. Mai nou, cf. idem., *Nicolaus Olahus - istoric umanist*, în *David Prodan, Puterea modelului*. Coordonatori: Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj Napoca, 1995, pp.58-64. Pentru încadrarea lui în sfera umanismului românesc, cf. Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj Napoca, Dacia, 1979, passim.

²⁶ Al Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, p.46.

der Profesor Alexandru Duțu, als er die Beziehung zwischen Buch und Gesellschaft zur Zeit Aufklärung studiert hat.

Am Ende der Forschung hat der Verfasser an der Bibliothek Batthyaneum aus dem Werk des Humanisten Nicolaus Olahus 6 Bände vom *Breviarium*, Wien, 1558 ab *Hungaria et Atila*, Wien, 1768 gefunden. Die Mehrheit der Bücher trägt verschiedene Aufzeichnungen, welche den Weg der Bände in einigen gelehrten Medium von der Hauptstadt des habsburgischen Imperiums (Wien) mit den Haltungen in Hungarian bis Siebenbürgen uns demonstrieren.

INDIA ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA (I)

LIVIU BORDAȘ

1. India în conștiința culturală românească

În anul 1931, în drum spre Laussane unde mergea să asculte o conferință a lui Mahatma Gandhi, Lucian Blaga reflecta: "De ce oare filosofia indică a exercitat o atracție evidentă tocmai asupra unor eminente spirite românești? Ținând seama de nivelul, de dimensiunile, de proporțiile interioare ale culturii românești, mi s-a părut dintr-o dată că nicăieri în Europa gândirea indică n-a avut o înrâurire de aceeași calitate ca tocmai în România. ... Înrâurirea spiritului indic asupra culturii românești reprezintă întrucâtva un proces de altă natură. Mai întâi personalitățile, prin care un oarecare duh indic a pătruns la noi, sunt prin calitatea lor excepțională, și prin locul ce ele îl ocupă, ca și prin momentul istoric în care ele intervin în procesul de formațiune a spiritului românesc, o cheazășie că gândirea indică a stârnit la noi alte coarde, mai intime și mai adânci."¹ Blaga îi numește apoi pe Eminescu, Hașdeu, Coșbuc, Ion Pillat, Mircea Eliade și pe el însuși. Astăzi l-am putea adăuga acestora și pe Brâncuși, și pe Emil Cioran ale cărui intime consonanțe cu filosofia sublimului Gautama au făcut pe un exeget francez să-l numească un gnostic buddhist.²

Această consonanță profundă cu spiritul indic la care se referă Lucian Blaga este cu atât mai neobișnuită cu cât contextul cultural românesc a fost prea puțin receptiv la descoperirea Indiei de către intelectualii europeni. Interesul pentru India în cultura românească nu a fost un fenomen comun ci mai degrabă expresia unor rare vocații personale.

1. Lucian Blaga, *Mahatma Gandhi, cum l-am cunoscut*, Saeculum, I, nr. 3, mai-iunie 1943, pp. 3-14; republicat în *Isvoade. Eseuri, conferințe, articole*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, Ed. Minerva, București, 1972, pp. 129-141.

2. Silvie Jaudeau, *Cioran ou le dernier homme*, José Corti, Paris, 1990. A fost tradus parțial în limba română de Grete Tartler, *Cioran sau eleganța anxietății*, Contrapunct, București, I, nr. 25, 1990, pp. 15-16 și *Budism și luciditate la Cioran*, Orient, București, nr. 2, 1991, pp. 3-12. Vezi de același autor și cartea-dialog, *Entretiens avec Cioran*, José Corti, Paris, 1990.

Indologia și în general, studiile orientale sau născut în secolul al XVIII-lea, în contextul dominației coloniale a Orientului, al misionarismului creștin și al mirajului călătoriilor în Răsărit. Țările Române au fost străine de toate aceste fenomene. Ele însele erau considerate drept promontoriul vestic al Orientului iar în perioada modernă interesele lor s-au îndreptat cu precădere către Apus. India, introdusă în combinațiile politicii europene și devenită centrul a ceea ce Quinet a numit cu o formulă inspirată “Renașterea Orientală”, era prea puțin cunoscută mediilor cultivate românești.

Principatele danubiene au fost istoricește integrate timp de mai multe secole în sfera Orientului apropiat, de cultură islamică. Paradoxal, această apropiere geografică și istorică a fost motivul pentru care cultura română nu s-a interesat de Orientul îndepărtat decât târziu, în secolul al XIX-lea, și pe altă cale, sub influența culturii occidentale. Chiar și atunci acest interes a fost limitat și periferic deși încă de la începutul secolului al XIX-lea, Țările Române intraseră în sfera de interese economice și politice a Companiei Indiilor care își instalase consuli la Iași și București.³ Nici faptul că “cel mai scurt drum spre Indii” a început să treacă prin Transilvania și România, în deceniul al șaptelea, după construirea canalului de Suez și că, după anexarea Dobrogei, liniile maritime ale Indiilor treceau prin portul Constanța – nu au avut repercusiuni asupra interesul general pentru Orientul îndepărtat în general și India, în special.

Cultura română post-pașoptistă a tins spre o smulgere din contextul cultural balcano-oriental. Ea își căuta acum modelul și reperele în literaturile occidentale, în special în cele franceză și germană. Astfel a avut loc și “descoperirea Indiei”, sub semnul romantismului și al occidentalizării culturii române. Ea și-a avut momentul de maximă amploare în cercul junimiștilor ieșeni iar prin Eminescu, India a devenit cum spunea Blaga “prezență inalienabilă a culturii noastre”. Condițiile istorice au făcut ca în acea perioadă energiile oamenilor de cultură ardeleni să fie absorbite de lupta națională. Multe minți alese și talente remarcabile n-au putut să-și aleagă cursul vieții căci nu soarta lor individuală, ci viața țării avea nevoie de urgente schimbări. Elita românească din Transilvania era centrată pe afirmarea unei solide culturi naționale în cadru european, orientată spre cea de peste Carpați și în consecință mult mai puțin interesată de studiile orientale. Pe lângă aceasta, latinismul și kantianismul infuzate de Școala Ardeleană i-au dat o direcție unilaterală făcând ca acel formidabil curent cultural al “Renașterii Orientale” ce cuprinsese întreaga Europă să aibă consecințe minore în Transilvania. Și aceasta în condițiile în care studenții români ardeleni puteau beneficia de contactul cu avansate centre de studii orientale la universitățile din imperiu, Viena, Graz, Cernăuți.

3. Vezi documentele păstrate la British Library, London, Ms. 38329, ff. 107-154. Vezi și Marcu Beza, *Vechi legături cu Anglia*, Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii literare, seria III, tom VIII, București, 1936-1938, p. 256; Paul Simionescu, Radu Valentin, *Documents inédits concernant la creation du Consulat Britannique à Bucarest*, Revue Roumaine d'Histoire, VIII, 1969, nr. 2, pp. 241-262.

Printre cărturarii ardeleni din secolul trecut în al căror spirit cultura indiană a găsit o rezonanță – fie și în mod episodic sau marginal - se numără Timotei Cipariu, Aron Densușianu, Ioan Slavici, George Coșbuc, G. Bogdan-Duică. India se va bucura de un interes major și avizat abia în prima jumătate a secolului nostru, la Lucian Blaga și prin apariția unei pleiade de indianiști ardeleni precum Vlad Bănățeanu, Franyó Zoltán, Sergiu Al-George, Traian Costa, Laurențiu Theban ș. a. Indianistica românească îi este în special îndatorată născădeanului Sergiu Al-George care a tradus în românește unele din cele mai importante texte sanscrite, *Bhagavad Gîtâ*, *Sâmkhya Kârikâ*, *Tarka Samgraha*, imnuri vedice, întregul corpus al celor mai vechi Upanișade (împreună cu Arion Roșu)⁴, a scris importante contribuții de filologie și semiotică indiană și a dat *Arhaic și universal*, acea inegalabilă carte despre India în conștiința culturală românească, căreia toate cercetările viitoare îi vor fi îndatorate.

Înainte de a ne ocupa de acești cărturari se cuvine, însă, să circumscriem natura și amploarea informațiilor despre India și a influențelor indiene în cultura română a secolelor precedente. Imaginea Indiei se constituie treptat pe baza datelor și cunoștințelor oferite de textele clasice (grecești și latine) și medievale (bizantine, occidentale și arabe). Acestor izvoare li se adăugă mai târziu și surse moderne datorate descoperirilor așa-ziselor “mari călătorii geografice” întreprinse de europeni.

4. Primele zece upanișade (*Brihadâranyaka*, *Chândogya*, *Taittirîya*, *Mândukya*, *Mundaka*, *Kathâ*, *Aitareya Kena*, *Prașna*, *Ișa*) au fost traduse în colaborare de Sergiu Al-George și Arion Roșu, fiind gata pentru publicare în anul 1957, lucru anunțat și în revista Asociației de studii orientale. Vezi *Chronique d'activite de la Section d'etudes orientales*, Studia et Acta Orientalia, I, 1957, Editura Stiințifică, București, 1958, pp. 400-401. Ele nu au mai apărut ca urmare a arestării lui Sergiu Al-George, la 18 decembrie 1958. Alte conferințe publice precum *Eros și simbol în psihologia europeană și indiană* (ASO, 4 martie 1972) sau *Rădăcinile tradiționale ale gândirii lui Gandhi*, (ASO, 2 martie 1973, în cadrul comemorării U.N.E.S.C.O.), ori cursul de filosofie și civilizație indiană ținut la Universitatea din București în anii universitari 1971/72, 1972/73 au rămas nepublicate. Poate că directorul Institutului de Studii Orientale din București ce-i poartă numele - care a publicat un prim volum din corpusul celor mai vechi upanișade precum și câteva imnuri vedice – e în măsură să dea mai multe lămuriri despre soarta manuscriselor marelui indianist.

De fapt numai lista lucrărilor nepublicate rămase în urma indianiștilor români ar putea alcătui o frumoasă colecție. Vlad Bănățeanu: *Rabindranath Tagore, Kâlidâsa și opera sa*; Traian Costa: *Viața și activitatea indologică a lui Franz Bopp, Introducere în filologia indiană și următoarele traduceri din sanscrită: Vikramorvașî de Kâlidâsa, Nala și Damayanti, Amarusatakam de Bhartrihari*, o selecție din gramatica lui Pânini (după Louis Renou), o antologie de sentințe morale; Aram Frenkian: *La definition et la description chez Aristote et dans Tarka Samgraha d'Annambhata* (alături de alte manuscrise despre literatura și filosofia greacă); Theofil Simenschy: *Rolul Indiei în istoria omenirii, Cugetări din literatura sanscrită* (studii și antologie), *Gramatica lui Pânini: sintaxa modurilor, Morfologia verbului în Rîg Veda, Antologie buddhistă (Cele patru ieșiri ale lui Boddhisattva)*; Arion Roșu, *Elemente de gramatică sanscrită*, traducerea operei *Meghaduta* a lui Kâlidâsa. Numeroasele manuscrise rămase după fulgerătoarea moarte a lui Anton Zigmund Cerbu se păstrează la Colegiul Catolic Sacre-Coeur din Manhattanville, New York unde Mother O'Connor urma să publice un volum de scrieri postume despre care, însă, nu s-a mai auzit nimic. În afară de lucrările care nu s-au mai publicat datorită neîntoarcerii sale în țară - printre care și traducerea antologiei lui S. Radhakrishnan și Charles A. Moore, *Sourcebook in Indian Philosophy* - Sergiu Demetrian are, de asemenea, numeroase studii și traduceri (*Râmâyana*, *Mahâbhârata*, *Vișnusahasranâma*) care încă nu au văzut lumina tiparului.

2. Traduceri și prelucrări din autori clasici

De-a lungul evului mediu, imaginea Indiei în cultura europeană a fost tributară informațiilor risipite în textele autorilor clasici greci și latini. Unii dintre acești autori erau citiți și în școlile din Transilvania. Dar prea puțini au fost traduși în limba română. Nu avem nici o informație despre Herodot,⁵ Diodor, Strabon, Plinius, *Periplus Maris Erythrei*, Arrian sau Ptolemeu. Istoriile lui Alexandru se bucurau de un interes special. Dintre cele trei "Alexandrii culte" știm că erau citite cele scrise de Plutarh și Curtius. Învățătorul și negustorul brașovean Nicola Nicolau a tradus în 1817 o prelucrare modernă a vieții lui Alexandru de Plutarh făcută în limba franceză de Pierre Blanchard (1803), prin intermediarul german tipărit la Viena în anii 1886-1887.⁶ Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg a dat în 1825, o traducere rezumată a *Vieții lui Alexandru cel Mare* de Quintus Curtius Rufus pentru uzul școlarilor români din regiunea de graniță. Din nefericire, însă, manuscrisul ei nu s-a păstrat.⁷

Plutarh descrie bogățiile și înțelepciunea regelui indian Taxiles, bravura soldaților indieni, traversarea râului Hydaspes și lupta cu armata regelui Porus (acesta avea o statură uriașă și un elefant foarte curajos), construirea orașului Bucephala, refuzul macedonenilor de a continua campania dincolo de Gange unde așteptau pregătiți de luptă gangarizii și praesii, călătoria pe Indus în jos, lupta contra cetății mallianilor unde Alexandru a dat dovada extraordinarei sale vitejii, fiind rănit aproape mortal și în fine atingerea oceanului și a insulei Scillustis ori Psiltucis. Pe filosofii indieni, ghimnosofiștii care au certat pe prinții ce s-au supus lui și au încurajat pe cei liberi să i se opună, Alexandru i-a spânzurat. Pe zece dintre cei care l-au sfătuit pe prințul Sabbas să lupte împotriva macedonenilor i-a făcut prizonieri și i-a supus unei probe de întrebări "filosofice" după care i-a dăruit și eliberat. Plutarh relatează apoi întâlnirea lui Onesicritos cu ghimnosofiștii care trăiau retrași, Dandamis și Calanos, atașarea celui din urmă de oastea lui Alexandru și incinerarea sa voluntară.⁸

5. În Moldova, Herodot a fost tradus în 1645, în așa numita "versiune de la Coșula". Traducătorul anonim a fost identificat pe rând cu Eustratie Logofătul, Nicolae Milescu sau Dosoftei. Manuscrisul a fost editat în 1909 de Nicolae Iorga și în 1984, într-o nouă ediție critică. Referințele lui Herodot la India și indieni se află la III.38, 94, 98-106; IV.40, 44; V.3; VII. 9, 65, 70, 86, 187; VIII.113. Vezi Herodot, *Istorie*, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, Editura Minerva, București, 1984, pp. 151, 172, 173-174, 203, 205, 256, 335, 356, 357, 360, 385, 425.

6. *Plutarh Nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și mueri a toate neamurilor, din cele mai vechi vremi până la vremile noastre*. În limba franțuzească de Petru Blanhărd dată afară. Iar acum întâiu pentru nația românească pre românie tălmăcită și dată la lumină. <...> Cu toată cheltuiala D. Nicola Nicolau s-au tipărit. La Buda. În crâiasca typog. a Universității Ungariei, 1817, în două tomuri în-8° reeditate în 1819, pp. I-172-352. Viața lui Alexandru se află în volumul al doilea. Volumele III-IV rămase în manuscris se păstrează la Biblioteca "Astra" din Sibiu.

7. Apud Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, studiu și ediție de D. Mioc, București, 1969, p. 57.

8. Plutarch, *The lives of the noble Grecians and Romans*, translated by John Dryden, revised by Arthur Hygh Clough, Enciclopedia Britannica, Chicago-London-Toronto, 1952, pp. 569-572, 573. De asemenea, traducerea românească a lui N. I. Barbu, *Alexandru și Caesar*, Casa Școalelor, București, 1943; reeditată în 1957 și 1966. Vezi și Maria Marinescu-Himu, *Plutarh în literatura română*, Studii clasice, XI, 1969, pp. 271-278; versiune franceză în *Balkan Studies*, vol. 10, 1969, nr. 2, pp. 251-262.

După Curtius, în vremea lui Alexandru, India era socotită o țară bogată nu numai în aur, dar și în pietre prețioase și perle. Veșmintele tagmei militare străluceau de aur și fildeș. Totuși civilizația ei strălucea mai mult prin lux decât prin măreție. Deja în armata lui Darius, macedonenii întâlnesc contingente indiene, dromaderi și elefanți indieni. Înainte de a povesti campania lui Alexandru în India, Curtius face o scurtă descriere a țării. El se oprește asupra munților și râurilor care își au obârșia în Caucaz (Caucazul indian desemnează la autorii antici munții Hindukuș sau Himalaya): Indus, Ganges, Akesines, Diardines, Ethymantus și multe alte râuri necunoscute fiindcă țărmurile lor nu sunt locuite; vorbește despre acvilon, vântul de miazănoapte, care pârjolește tot ce se afla în apropierea mării și despre cele două anotimpuri: geros și fierbinte; despre inul abundent din care se fac haine și copacii a căror scoarță e folosită drept papirus pe care se scriu texte; despre păsări care învață să imite vocea omului, rinoceri, elefanți; despre râuri care poartă aur și despre marea ce aruncă la țărm perle și pietre pretioase; despre portul și podoabele indienilor, luxul și manierele regilor, ocupația lor de căpetenie, vânatul; despre vinul care se consumă destul de mult la indieni.

Apoi Curtius descrie, fără să-i numească, pe ghimnosofiști și pe brahmani. Cităm întregul fragment după singura traducere integrală publicată până acum: "Există totuși o categorie de oameni, primitivă, necioplită, pe care ei îi numesc înțelepți. După acești înțelepți, a muri mai devreme decât ți-a sorocit ursita, este ceva foarte frumos. Cei pe care vârsta îi slăbește sau care au o sănătate subredă sunt arși pe rug de vii. A aștepta moartea este pentru ei o rușine în viață și de aceea indienii nu-i fac celui care se stinge din viață de bătrânețe nici un fel de funeralii. Ei socot că se pângărește focul dacă se arde un corp al unei ființe care nu mai respiră. Acei care trăiesc în orașe, ducând o viață obișnuită, se spune că observă mersul stelelor cu multă iscusință și prezic viitorul. Ei cred că nimeni nu poate grăbi ziua morții sale, dacă o așteaptă să vină fără frică. Ei consideră drept zei tot ce se cultivă și mai ales arborii, pe care a-i vătăma înseamnă a săvârși o crimă capitală." Ei folosesc un calendar lunar cu lunile de cincisprezece zile." Spre deosebire de Plutarh și Arrian, Curtius nu pomeneste nimic despre episodul întâlnirii lui Alexandru cu ghimnosofiștii.

Curtius descrie, însă, cu deosebit talent diferitele regiuni exotice cu râurile, munții și bogățiile lor, locuitorii și moravurile lor religioase și laice ceea ce ne face să regretăm încă mai mult că traducerea cronicarului bănățean nu s-a păstrat. Vișnu și Șiva sunt omologați cu Hercule și Bachus și priviți drept cuceritori greci

9. Quintus Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, în românește de Constantin Gerota, traducere revăzută și adnotată de Paul H. Popescu Gălășanu, prefată de Dan Simionescu, vol II, Editura Minerva, București, 1970, pp. 238-239. Campania în India e descrisă în capitolele 8.9-14, 9.1-10. Referiri răzlețe la India se găsesc și în alte capitole: 3.2.9, 4.9.2, 5.2.9-10, 7.3.5-11, 7.4.6, 8.5.2-4, 10.1.10-15.

ai indienilor, premergători ai lui Alexandru. Dat fiind că nu era o traducere completă ci pe alocuri și rezumată, nu putem ști cu siguranță cât din originalul latin referitor la India a trecut în românește. Oricum cartea lui Curtius era o lectură obișnuită printre cărturarii români, ea fiind cunoscută și de Miron Costin care a și tradus un episod (retradus de Toader Răcocea în *Chrestomaticul românesc*, reprodus și în *Lepturariul* lui Aron Pumnul), Nicolae Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir.

Când Alexandru pătrunde în India e întâmpinat de câțiva mici regi locali care i se supun ca celui de-al treilea fiu al lui Jupiter ajuns până la ei, după Bachus și Hercule. Înaintând în India, Alexandru asediază și cucerește orașul Nysa de la poalele muntelui Meru, pe care locuitorii îl considerau întemeiat de Bachus. Alexandru a urcat până în vârful muntelui unde a găsit vița de vie și unde vreme de zece zile întreaga oștire l-a sărbătorit pe zeul ei. Urmează apoi descrierea unui lung șir de victorii asupra orașelor întâlnite în cale. Macedonenii ajung la o fortăreață pe masivul muntos Aornis (skr. Avarana), la ale cărei poale curgea Indusul, fortăreață care după tradiție fusese asediată fără rezultate de Hercule. Cu mari sacrificii Alexandru cucerește și această poziție. Regele Omphis (Taxiles) și, de cealaltă parte a râului Hydaspes (skr. Vitastâ, azi Jelam), regele Abisares se supun de bunăvoie. Regele Porus (probabil skr. Puru) alege, însă, să înfrunte oastea macedoneană. El e descris ca un bărbat masiv, puternic, curajos și ager la minte, dar supuși săi ca niște oameni înapoiți. Trupul său era împodobit cu arme de aur și argint iar elefantul său îi domina prin mărime pe ceilalți. Trecerea fluviului și bătălia sunt descrise cu lux de amănunte. Porus și armata sa luptă cu mult curaj și eroism, dar Alexandru iese victorios după care, plin de respect și mărinimie, îl primește pe Porus în sânul prietenilor săi, mărindu-i regatul.

Această biruință i-a deschis lui Alexandru porțile Indiei. El întemeiază două orașe, Nicaea și Bucephala, pe un mal și pe celalt al râului și taie pădurile din munți pentru a construi vase. Aici macedonenii dau peste șerpi de mărimi nemaivăzute, peste rinoceri și animale rare în alte părți. Înaintând în interiorul Indiei, Alexandru întâlnește codrii răspândiți pe vaste suprafețe, traversează râul Hyarotis (sau Hydraotes, skr. Airavâtî, azi Ravi), cucerește alte orașe, primește supunerea regilor Sophites și Phegeus și ajunge la râul Hypasis (skr. Vipâșâ, azi Bias). În regatul lui Sopithes trăia un neam care se distingea prin înțelepciune și bune moravuri. De la Phegeus află că dincolo de râu era cale de douăsprezece zile prin pustietăți dezolate până la Ganges, cel mai mare fluviu din toată India. Dincolo de el trăiau gangarizii și praesii ce îl aveau rege pe Aggrammes, care păzea drumurile cu o impresionantă armată. Alexandru își indeamnă soldații să meargă mai departe până "în punctul unde răsare soarele și la Ocean", dar macedonenii, descurajați și obosiți, cer întoarcerea. Susținând cauza soldaților, Coenus vorbește despre zădărnicia de a căuta "o Indie pe care nici indienii nu o cunosc" și de a câștiga biruințe asupra "mai multor țări pe care nici soarele nu le vede", propunând să iasă la ocean prin partea de sud. Cu inima îndoită, Alexandru

accepta voia ostașilor săi și făcând cale întoarsă își instalează tabăra pe malul râului Akesines. Acolo pune capăt conflictului și urei dintre Porus și Taxiles, unindu-i printr-o căsătorie care îi făcea membrii aceleiași familii. Apoi se îmbarcă pe fluviu și călătorește până la joncțiunea lui Hydaspes cu Akesines de unde începea țara sibilor care povestesc că strămoșii lor ar fi făcut parte din oastea lui Hercule. Debarcat pe uscat, Alexandru pustiește ținutul, supune capitala țării, situată la întretăierea a trei fluvii - Indus, Akesines și Hydaspes - și cucerește alte câteva orașe ale popoarelor vecine. Continuând campania pe apă, ajunge în țara oxidrachilor (sau sudrachilor) și a mallienilor, populații de oameni înalți care, deși inamice, s-au unit sub amenințarea primejdiei comune. Ei sunt puși pe fugă iar capitala oxidrachilor (la Plutarh, cea a mallienilor) e cucerită nu fără o dramatică luptă în care Alexandru e grav rănit. De aici, continuându-și drumul pe fluviu în jos, el a supus țara sabarcilor, un puternic neam cârmuit de popor și nu de rege, unde fondează o nouă Alexandrie, țara musicanilor, a prestilor conduși de regele Porticanus, țara regelui Sambus și țara patalilor al căror rege, Moeris, se refugiasse în munți.

În sfârșit armata macedoneană ajunge la ocean, "la capătul pământului", unde descoperă, nu fără pierderi materiale, fenomenul fluxului și refluxului. Navigând înapoi în susul fluviului, își alege un loc de iernat, timp în care Alexandru a fondat alte orașe. Primăvara, flota condusă de Nearchos și Onesicritos pornește pe ocean iar restul armatei, condusă de Alexandru, se îndreaptă pe uscat spre apus, supunând țările arabiților și gedrosilor. După ce trece râul Arabus, Alexandru împarte armata în trei corpuri care pustiesc în același timp India: Ptolemeu coastele mării, Alexandru interiorul și Leonnatus celelalte regiuni. În timp ce Leonnatus îi învinge pe oriți, Alexandru ajunge la indienii marini, ihtiofagii, popor sălbatic ce stăpânea o vastă regiune pustie, care se îmbrăca cu piei de animale și se hrănea cu pești uscați la soare. În acest ținut, oastea macedoneană e lovită de foamete și ciumă, cu aceste ultime pierderi părăsind India și trecând în Gedrosia și Carmania. Acolo o ajung Nerachos și Onesicritos care aduc vești despre o insulă de la gurile fluviului în ocean unde e aur din belșug și despre monștrii marini întâlniți de flotă.

Informații sporadice despre India se găsesc și în operele altor autori clasici anteriori. Dintre acestea, *Eneida* a cunoscut mai multe tălmăciri, începând cu cele manuscrise ale lui Vasile Aaron în 1805, Moise Sora Noacu în jurul anilor 1845-1846 și At. Sandor în 1860.¹⁰ Moise Sora Noacu a tradus și *Georgicele*, în

10. *Eneida* 6.794-795, 7.604-605, 8.705-706, 9.30-31, 12.67-68. *Istoria lui Virgilie Maro despre stricarea Troiei prin Greci și ridicarea neamului râmălenescu după mergerea lui Eneas cu sociile sale în Italia*. Acumu întâiu depe limba latinească întoarsă pe rumânie prin Vasilie Aaron, 1805, xiv+362+42 pp., mss. B.A.R.-Cluj 562, 417 (cuprinde numai cărțile I-VIII în versuri rimate); *Opurile poetice ale lui Publie Virgilie Maron*, din latinesce în românesce traduse de Moise Sora Noacu, (1845-1846), ms în Bibl. Liceului din Beiuș. (cuprinde *Bucolicele* și *Georgicele* în versuri rimate și *Eneida* în versuri albe); *Eneida lui P. Virgiliu M.* Din latinie tot în versuri hexametre tradusă pe românie de Dr. At. Sandor, 1860, 152 pp., ms. B.A.R. 676.

care se află împrăștiate mai multe referințe poetice la India.¹¹ La Virgiliu, India e situată pe malul oceanului, la marginea lumii, în codrii uriași unde săgeata nu poate trece culmea copacilor. Indienii sunt negri și arcași îndemânatici. E țara Gangelui mândru și adânc care se naște din șapte râuri și a Hemusului (Indusul) cu apele-i tulburate de aur. Tot de acolo izvorăște și Nilul. De acolo sunt aduse la Roma ivoriul și negrul abanos. Virgiliu cântă victoria lui Quirinus împotriva gangarizilor, pe Augustus care și-a întins imperiul până la garamanti¹² și indieni (cu toate că el nu a depășit Eufratul) și pe Cezar care îi pacifică pe indieni și îi îndepărtează de citadelele romane de la capătul din urmă al Asiei.

Vasile Aaron a tradus, de asemenea, din *Metamorfozele* lui Ovidiu în 1803, urmat de Timotei Cipariu prin 1832-1835.¹³ Și la Ovidiu, India este locul unde ajung cuceritorii. Phaeton, conducând carul Soarelui, pătrunde pe pământurile etiopienilor și indienilor până în locul de unde răsare părintele său, dă foc universului și seacă fluviile, printre care și Gangele. Orientul s-a supus lui Liber (Bachus) până la Gangele care udă pământurile negrilor indieni iar India învinsă a dat purtătorului de struguri lyncșii. India (confundată cu Etiopia) e învinsă și de Perseu pe care apoi îl adoră. Acesta ucide un arcaș indian, Athis despre care se crede că l-a născut Limnae, fiica fluviului Gange, într-o peșteră de cristal. Procne e comparată cu o tigroaică de pe Gange iar colții mistrețului din Calydon îi egalau pe cei ai elefantului indian. În fine, lira lui Orfeu e bătută în pietre și fildeș indian.

Toposul clasic al expediției lui Bachus în India se întâlnește și la poeții umaniști de limba latină din Transilvania. În *Rudimenta Cosmographica*, ediția definitivă de la Brașov din 1542, Johannes Honterus pomeneste cetatea Nysa clădită de Bachus în hotarul Indiei.¹⁴ Poetul saxon Johannes Sommer - secretar al lui Despot vodă, profesor pentru o scurtă perioadă la *Schola latina* de la Cotnari (1563) iar după asasinarea acestuia, la Brașov, Bistrița și Cluj – în ciclul de elegii

11. *Georgice* 1.56-57, 2.116-117, 2.122-125, 2.137-138, 2.170-172, 3.26-27, 4.211, 4.293, 4.425-426.

Pentru o privire generală asupra referințelor la India în operele autorilor latini, a se vedea Jacques André et Jean Filliozat, *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquité relatifs à l'Inde*, Paris, 1986.

12. Populație berberă de la hotarele meridionale ale Tripolitanei și Cirenaicii, cu centrul la Garama căreia i s-a atribuit ulterior o origine indiană și a fost identificată cu ghimnosofiștii. Nu este clar în care accepțiune folosește acest nume Virgiliu. Vezi *infra*.

13. *Metamorfosis*, 1.778-779, 2.248-249, 4.20-21, 4.605-606, 5.47-49, 6.636-637, 8.288, 11.167, 15.413. *Aleaze istorii din Cartea Mutărilor lui Ovidie Naso*. De pre limba latinească pe rumânie în versuri întoarse prin Vasile Aaron, 1803, 163 pp, ms. B.A.R. 4072; *Metamorfosul lui Ovidie*, traducere de Timotei Cipariu, (1832-1835), B.A.R.-Cluj, Fondul Blaj. Alte traduceri din Ovidiu se datorează lui D. Meciui, *A lui Publie Ovidie Naso Despre iubire*, întoarsă în Beiusch prin D. Meciui, (1816), ms. B.A.R.-Cluj 78 (vezi 1.2.47, 2.6.1-2) și Moise Sora Noac din *Tristia* în Foaie pentru minte, inimă și literatură, II, 1839, pp. 135-136 (vezi 4.6.7-8, 5.3.23-24).

14. *Rudimenta Cosmographica*, 714. Vezi textul latin însoțit de o traducere românească de slabă calitate în ediția Johannes Honterus, *Elementele cosmografiei*, Brașov, 1542, textul original latin și traducerea în limba română de Valeria Căliman, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, pp. 66-67.

De clade Moldavica (*Despre urgia din Moldova*), scrise între 1562-1568, face o mențiune referitoare la plecarea lui Liber din India, probabil reminiscență din Ovidiu (*Fastele* 3.465 sau *Pontica* 1.5.79). În elegia a treia, la încoronarea lui Despot, în mijlocul unui elogiu adus simplității, Sommerus scrie “Ipse triumphatis digressus Liber ab Indis / implicitas hederis nexuit arte comas” (“Însuși Liber plecând de la inzii care-l serbau în triumf / și-a legat cu măiestrie pletele împletite cu iederă”).¹⁵

Pasaje din textele clasice despre India puteau fi citite și în manualele de greacă și latină după care învățau studenții și seminariștii români. În creștomația de texte a unei *Gramatici a limbii latine* copiată (și tradusă?) în anul 1844, la Pesta, de ierodiaconul Chezarie Constantinescu se găsește o bucată intitulată *Văduvele Indiei*.¹⁶ Ea ar putea fi un fragment din Cicero, precum cel din *Disputiile Tusculanice* traduse fragmentar în românește cu un an mai devreme.¹⁷ Aici Cicero se referă și la indieni considerându-i drept cei mai sălbatici dintre barbari. Totuși înțelepții lor trăiesc despuiți îndurând zăpezile Caucazului (Himalaya) și asprimea iernii și se lasă arși de vii fără să crâcnească, precum Calanos. Femeile ajunse văduve își dipută locul de onoare pe rugul soțului mort și se lasă incinerate pline de voieșie.

Un text clasic care a cunoscut o mare circulație printre români sub forma unei cărți populare este *Aethiopica* neopitagoricianului Heliodor (*A lui Iliodor istorie etiopicească*)¹⁸, roman scris în limba greacă de un fenician din Emesa, probabil în secolul al III-lea e. n. El a fost tradus din originalul grecesc, în Moldova, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea dar a circulat, în formă manuscrisă, și în Transilvania. Acest roman din epoca elenistică prezintă un interes aparte pentru asocierea și identificarea – obișnuită la autorii greci și latini – între India și Etiopia (paralelă cu cea dintre Himalaya și Caucaz sau Indus și Eufrat). Alexandru însuși încercase să facă cercetări asupra teoriei după care Nilul ar fi izvorât din India. Deși cercetările specialiștilor au lăsat chestiunea confuziei India-Etiopia încă deschisă controverselor se pare că, după epoca lui Alexandru, au existat “colonii” indiene atât în Egipt cât și în Etiopia.

15. *Elegiae XV de clade Moldavica quibus etiam historia Despotica continetur*, 3.55-56, tipărită în 1587 la Wittenberg. Vezi textul latin și traducerea românească în: Johannes Sommerus și Christianus Scheseus, *Scrieri alese*, introducere, schițe biografice, text latin, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, Editura Junimea, Iași, 1988, pp. 50-51. În *Faste* 3.465-466, Ovidiu, dimpotrivă, vorbește despre Liber ce i-a învins pe inzii cei pletoși și s-a întors din răsărit încărcat de avuții

16. *Gramatica limbii latine*, Tomul II. *Narationes*, ms. BAR 1113, f. 110v. Apud G. Ștrempel, Fl. Moisiș, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1062-1380), Editura Academiei, București, 1967, p. 112.

17. *Tusculanae disputationes* 2.52, 5.77-78; ms. B.A.R. 5797, 27 ff., tradus de N. C. Crețeanu (text fragmentar, fără început și sfârșit).

18. *Aethiopica*, II.30,31, V.14, VIII.11, IX.16-18,25, X.2,4,6,8,9,11,13,24-25,38. Editată parțial (până la II.19) în *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol II, Epl, București, 1963, pp. 123-169 (de acum înainte CP). O nouă traducere modernă în Longos, *Dafnis și Cloe*; Heliodor, *Teagene și Haricleea*, traducere și note de Petru Creția și Maria Marinescu, Ed. Minerva, București, 1970, pp. 107-443.

Printre nenumărate informații despre credințele și practicile religioase egiptene și grecești, romanul menționează și pe ghimnosofiștii din Etiopia, investiți cu mare autoritate dar aflați într-o oarecare tensiune cu vechile practici religioase. Ei sunt înțelepți și profeți, slujitori ai zeului Pan (Șiva) în al cărui templu locuiesc și întrețin focul sacru, trăiesc într-o afilare frumosului și a binelui, se consideră apărătorii dreptății, spun întotdeauna adevărul, au un respect particular pentru viață, uciderea sau neprotejarea vieții fiind socotite un păcat. Ei sunt judecători și sfătuitori ai regelui Hidaspes, alături de care prețuiesc mult limba greacă (!?). Mai marele lor se numea Sosimitres, prezentat cu ani în urmă doar ca “discipol al ghimnosofiștilor” (deci probabil de alt neam decât ei). După victoria în luptă, regele îi roagă să performeze sacrificii animale și umane închinare Soarelui, Lunii și lui Dionysos. Dar, deși inițial ghimnosofiștii urmează toate pregătirile rituale, instalându-se în câmpul sacru sub pedestalul zeilor strămoșești (nu e clar dacă ei sunt preoți care fac sacrificiile animale), în momentul în care sunt invitați să înceapă sacrificiul uman, Sosimitres îi spune regelui că ei se retrag în templu întrucât nu încuviințează sacrificiile nelegiuite de ființe omenești. Ei cred că zeii nu primesc jertfe vii ci se mulțumesc cu sacrificiile care constau în rugăciuni și tămâie. De asemenea, se consideră pângăriți de ceea ce au văzut și auzit și îi spun regelui că după sacrificiu va trebui, la rândul său, să se purifice. Sosimitres se folosește de turnura ulterioară a evenimentelor pentru a pleda în favoarea opririi definitive a sacrificiilor umane.

Situarea ghimnosofiștilor pe apa Nilului, în Ethiopia sau Egipt, continuă până târziu în evul mediu și chiar până în pragul epocii moderne. În pasajul dedicat Egiptului din cosmografia sa, Honterus scrie “Interius deserta tenent nudi Garamantes” (“În interior garamantii cei goi sunt stăpâni pe deșerturi”).¹⁹ *Garamantes* libieni fuseseră asimilați cu *gymnosophistai*, așa cum se vede și dintr-o versiune medievală a corespondenței apocrife dintre Alexandru și ghimnosofiști²⁰ inclusă de episcopul de Mondonedo, Antonio de Guevara, predicatorul lui Carol Quintul, în *Relox de Principes* (ediția definitivă împreună

19. *Rudimenta Cosmographica*, 810. Vezi Johannes Honterus, op. cit., pp. 70-71.

20. Vezi *Alexandri Magni, regis Macedonum, et Dindimi, regis Bragmanorum, de philosophia per litteras facta collatio* în ediția lui B. Kübler, Leipzig, Teubner, 1888. Text de la începutul secolului al IV-lea. Reprodus parțial împreună cu traducerea franceză de Jacques Andre și Jean Filliozat, op. cit., pp. 164-170. O altă versiune din secolul al X-lea, mai comprimată și mai puțin literară, a fost editată de F. Pfister, *Kleine Texte zum Alexanderroman*, Heidelberg, Winter, 1910, pp. 10-20. Pe lângă corespondența cu brahmanii mai există și una cu Aristotel despre India. Variante scurte ale ambelor tipuri de scrisori apocrife există în romanul lui pseudo-Callisthenes, în traducerea latină a lui Iulius Valerius, în *Res Gestae Alexandri* etc. și apar chiar și în *Alexandria* românească. În *Etimologiile* sale Isidor din Sevilla se face ecou al mai vechii credințe că etiopianii “veniți odinioară de pe Indus, s-au stabilit în apropierea Egiptului, între Nil și ocean, la sud, aproape de soare; ei formează trei popoare: hesperienii, garamantii și indienii. Hesperienii sunt la apus, garamantii la Tripoli, indienii la răsărit.” *Etymologiae* 9.2.128, apud Jacques André și Jean Filliozat, op. cit., pp. 318-319. Despre ghimnosofiști în Egipt, vezi *inter alia* și Hieronymus, *Epistula* 107.8, idem, pp. 240-241.

cu *El libro de Marco Aurelio*, Valladolid, 1529). În acest roman clasic al Renașterii spaniole, prelucrat în limba română, prin intermediar latin, de Nicolae Costin (*Ceasornicul domnilor*, 1710), textul respectiv se intitulează *Voroava a preaînțeleptului garamantilor către marele Alexandru*.²¹ Și Dimitrie Cantemir - care de altfel mărturisește, în prefața la *Istoria ieroglifică* (1705), a călcat pe "urmele lui Uliodor, scriitorului Istoriei etiopicești" (dar numai în ceea ce privea procedeul stilistic) - pomenește "trii filosofi, ghimnosofiste" care "pre gârla Nilului în gios au purces" îmbarcați în vase din piele de fil (elefant).²²

Romanul mai menționează și pe seri, războinici indieni din Kerala (*serar*, deși originea lor nu este explicită lăsând loc unei posibile confuzii cu chinezii) care luptă în armata etiopiană cu elefanți prevăzuți cu turnuri pentru arcași și platoșe

21. Textul se întinde, la Costin, pe capitolele 20 și 21 din Cartea a treia, care corespund, în originalul lui Guevara și în traducerea latină, capitolelor 33 și 34 din Cartea întâia. El era precedat, în original, de un capitol introductiv ce relata sosirea lui Alexandru în India, trimiterea unei ambasade la garamanti pentru a le pretinde supunerea și sosirea înțeleptului garamantilor în fața lui Alexandru. Din cele 153 de capitole ale originalului, Costin a tradus numai 85. În *Predoslovie*, el redă cuprinsul *Voroavei*. . . și deci interesul traducerii ei în românește - astfel: "arătându schimbările norocului și arată precum cu avuțiile și cu mulțimea banilor nu să poatia face viața îndelungată." *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara. Traducere din limba latină de Nicolae Costin*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1976, pp. 7 și 544-556; reproduc și în: Nicolae Costin, *Scrieri*, volumul II, Editura Hyperion, Chișinău, 1991, pp. 19 și 485-495. Ediția se bazează pe cinci manuscrise păstrate, alte trei cunoscute fiind considerate pierdute. I. Dumitriu-Snagov a redescoperit, în 1986, unul din ele în arhivele Vaticanului.

Traducerea latinească se datorează lui Johann Wankelius, care a însoțit-o cu numeroase citate și glosări marginale și a publicat-o la Torgau, în 1601, cu titlul *Horologium Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam traducti*. Marginaliile se înmulțesc în edițiile următoare iar la cea din 1615, ele dublează aproape volumul cărții. Multe dintre ele au intrat în traducerea lui Nicolae Costin. În cele două capitole citate numărul lor se ridică la 40. Pentru mai multe detalii, vezi Rene Costes, *Antonio de Guevara, son oeuvre*, Bibliotheque de l'Ecole des Hautes-Etudes Hispaniques, fasc. X, 2, Bordeaux-Paris, 1926, pp. 1-217 (mai ales capitolul *Les sources de la matiere anecdotique de l'Horloge*, pp. 44-50); N. Cartoian, "Ceasornicul domnilor" de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara, *Revista istorica româna*, III, 1933, 159-171, 334-346, Cercetări literare, IV, 1940, pp. 1-21 și în extras, București, 1941, 47 pp.; Gabriel Ștrempel, *Introducere* la ed. cit., pp. V-XL.

Costin traduce *garamantes* prin "garamanti". Publicând textul pentru prima dată, M. Gaster a transcris "garamanți" punând astfel în circulație această versiune. Moses Gaster, *Appendice la Literatura populară română*, București, 1883, pp. 559-570 și *Chrestomație română*, vol. II, Leipzig-București, 1891, pp. 8-14. El echivalează pe garamanti cu brahmanii. G. Ștrempel acceptă echivalarea drept probabilă și consideră textul ca fiind ficțiunea lui Guevara. Inutil să mai insistăm că umanistul castilian a prelucrat literar în spaniolă o variantă latină a scrisorii apocrife a lui Dindimus (gr. Dandamis) către Alexandru și că garamantii (ghimnosofistii) nu sunt în mod necesar identici cu brahmanii. În Herodotul de la Coșula, *garamantes* berberi sunt redați sub formele garamanți, garamanzi și garamandes, *op. cit.*, pp. 245, 248. În fine, Bogrea face falsa presupunere că agramantii, una din "limbile păgâne" închise de Alexandru între ce doi munți, sunt de fapt garamanții. Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 457.

22. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IV, *Istoria ieroglifică*, text stabilit și glosar de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1973, p. 134.

de fier și produc panică în cavaleria persană. După victorie sunt primiți solii diverselor popoare, printre care și solii seri ce aduc stofe și pânze purpurii și albrălucitoare, lucrate ca firul pe care-l țeș paianjenii din țara lor. Dorința lor e de a fi eliberați un număr de condamnați ce zăceau de mult în închisoare (!). Se mai fac referințe sporadice și la pietrele prețioase (ametistele) din India și Etiopia precum și la plante și rădăcini din India, Etiopia și Egipt care nu se găsesc ușor prin părțile Greciei și care puteau fi achiziționate în piețele orașului egiptean Catadupi.

3. Alexandria

Dar nu textele clasice au fost cele care au răspândit imaginea antică a Indiei în cultura românească, ci romanul popular medieval al lui Alexandru care a jucat un rol determinant în formarea reprezentărilor colective. Romanul atribuit lui pseudo-Callisthenes provine din Egiptul elenistic, probabil chiar din Alexandria Ptolemeilor, de unde s-a răspândit în trei direcții: în Asia, în Occidentul latin și la popoarele slave din sud-estul Europei. În secolul al X-lea, Leon arhiepiscopul Neapolelui a compus o nouă versiune în latină. O variantă epică a acesteia îmbogățită cu dezvoltările truverilor francezi s-a repercutat în redacțiunile bizantine în circulație printre coloniștii greci din Veneția. Versiunea greacă venețiană a fost tradusă, în secolul al XIII-lea, în slavona sârbă pe coasta Dalmației. Până în 1971 se credea, în genere, că *Alexandria* românească a fost tradusă după această versiune, în Ardeal, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. După analiza lui W. J. Aerts,²³ care a arătat că diverse episoade se apropie mai mult de alte versiuni – grecești vechi, bizantină, bulgară etc. – decât de *phyllada* și de cea sârbească, această teză nu mai poate fi luată drept definitivă. Ea lasă deschisă posibilitatea circulației timpurii printre români a mai multor copii, făcute în perioade diferite, după prototipuri de proveniență diferită.²⁴

Cea mai veche copie păstrată, Codex Neagoeanus²⁵, datează din anii 1619-1620 și se datorează lui popa Ion din Sâmpietru, în Țara Hațegului. *Alexandria* a circulat în nenumărate manuscrise românești dar și slave și chiar latinești (o copie realizată la Oradea între anii 1458 și 1482). Deși cărturarii o considerau “mincinoasă” și “plină de basne” (Miron Costin), “o mare gramadă de minciuni”

23. W. J. Aerts, *Le Netinav de la version roumaine en prose, compare au Nectanebe d'autres versions (surtout grecques) du roman d'Alexandre*, Actes du XIVe Congres International des Etudes Byzantines, II, Bucarest, 1976, pp. 489-494.

24. Vezi pentru diversele ipoteze Ovidiu Pecican, “Alexandria” in *evul mediu românesc*, Studia Universitatis Babes-Bolyai, Historia, XLI, nr. 1-2, 1996, pp. 5-15.

25. Ms. B.A.R. 3821, editat de Nicolae Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții*, București, 1922, pp. 82-118. C. C. Giurescu a descris un manuscris copiat de Vășile Dimitrovici în 1776 care ar fi o altă traducere din grecește. *Un manuscris miscelaneu*, Revista istorică, XII, 1926, pp. 311-313. N. Cartojan crede că este tot o variantă a traducerii din sârbește. *Cărțile populare în literatura românească, Vol. I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1929; ediție îngrijită de Alexandru Chiriacescu, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, pp. 274-275 (de acum înainte CPLR, I).

(Constantin Cantacuzino), ea a fost cea mai răspândită carte populară la români. După ea poporul învăța sa citească, ea a influențat în bună măsură folclorul, toponimia și onomastica populară, precum și pictura bisericească. Prima ediție cunoscută a fost tipărită în anul 1794, de Dimitrie Iercovici la Sibiu în tipografia lui Petru Bart și cu cheltuiala lui Simion Pantea din Selcioa de Sus.²⁶ Această ediție, rezultat al mișcării Școlii Ardelene de a ridica țărâniea prin carte, a stat la baza numeroaselor ediții care au fost tipărite ulterior la Sibiu (1810, 1833, 1842, 1851, 1895), Brașov (1890), Movilău, București, Iași, Craiova, Bârlad.²⁷ *Alexândria* a continuat însă să circule în manuscrise chiar și după apariția exemplarelor tipărite.²⁸

Alexândria populară este supusă nu numai unei mitizări a eroului și a oikumenei antice dar ea e și rodul unei interpretări ideologice. Dacă Quintus Curtius și ceilalți istorici ai lui Alexandru elenizează în bună măsură istoria și mitologia Indiei, în romanul popular narațiunea se întrețese cu motive biblice, atribuind întâmplărilor tâlcuri moralizatoare creștine.²⁹ Orientul e privit ca izvor nesecat de bogății, locuit de animale stranii și oameni fantastici. Informațiile geografice, etnografice și religioase despre India din sursele clasice, sunt aici aproape inexistente dar importanța care i se acordă în epopeea lui Alexandru este de prim ordin. *Alexândria* populară începe nici mai mult nici mai puțin decât cu fraza “Împărăția la răsărit în India marele Por împărat.” India întreagă e împărăția lui Por iar înfrângerea lui este privită ca însăși finalul apoteotic al isprăvilor lui Alexandru. În sprijinul ei se aduce interpretarea unui pasaj din cartea profetului Daniel în care inorogul (Alexandru) îl “junghie” pe “berbecele cel mare ce-i ajuns coarnele până la ceriu” (Porus).³⁰ Prima întâlnire cu indienii are loc lângă cetatea Babilonului, la a doua ciocnire cu oștile lui Darius în care se aflau și contingente din părțile Indiei ocupate de perși. În urma înfrângerii, Darius cere întăriri de la Por, reprezentat ca un împărat la fel de mare și care “avea treizeci și șase de limbi

26. *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedoniia și a lui Darie din Persida împăraților*. Cu învoirea celor mai mari. S-au tipărit în tipografia lui Petru Bart din Sibiu la anul Domnului 1784.

27. Vezi bibliografia manuscriselor și edițiilor tipărite în Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*. Partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia, Editura Academiei, București, 1976, pp. 55-104 (de acum înainte BACPL, I).

28. Vezi de exemplu, manuscrisul nr. 4187 din Muzeul Unirii, Alba Iulia, descris de Lucia Hațegan, *Cărți populare din secolul al XIX-lea în Biblioteca Muzeului Unirii*. II, Apulum, XXII, Alba Iulia, 1985, pp. 222-224.

29. *Alexândria* românească a fost supusă unui proces de autohtonizare prin introducerea de către copiiști a unor elemente sau explicații locale în context. Autohtonizarea istoriei lui Alexandru se prelungește și dincolo de modificările copiiștilor, până în literatura cultă. Un interesant caz este cel al lui Eminescu care, preluând din cronică lui Miron Costin ideea lui Quintus Curtius Rufus a originii indiene a dacilor, nota într-un manuscris (ms. 2290, f. 70) că Alexandru “merge în India unde reșed zeii daci, în Himalaya, întâlneste pe Dochia, de la Zalmoxe învață înțelepciune”.

30. Am luat ca referință ediția lui Dan Simonescu ce reproduce în transcriere fonetică textul chirilic al primei ediții de la Sibiu, *Alexândria*, ediție îngrijită, cu o prefață, glosar și note de Dan Simonescu, Espla, București, 1956, pp. 81-82.

supt biruința lui.“ Darius îl numește “Soarele Indiei” și îl roagă “cu capul plecat până la pământ, să-mi dai ajutoriu și oaste de la India, că pre indiiani nu-i poate bate nimenea și înaintea lor nimenea nu poate sta.”³¹ Întăririle sosesc dar, paradoxal, romanul popular face ca prestația lor să fie în flagrantă contradicție cu prestigiul care li se acorda. Iscoadele indiene sunt prinse de Alexandru și intimidat de privire la puterea și iuțimea oștirii sale. După ciocnire indienii încep a fugi – întocmai ca și în bătălia precedentă – urmați de macedoneni care îi taie ca pe snopi. În fine, indienilor care fugeau li se cere să predea armele și caii și să se închine. Apoi sunt trimiși înapoi la Por cu vorbă să nu mai dea ajutor altuia.

Într-o altă prelucrare medievală a unui text clasic se întâlnește un episod asemănător în care, însă, imaginea indienilor este radical diferită. Povestea războiului troian a fost cunoscută de români mai întâi din cronografe și din romanul cavaleresc medieval al lui Benoit de Sainte-Maure ce își are originea în scrierile atribuite lui Dictys Cretensis și Dares Phrygius. Traducerea românească a romanului, pe alocuri simplificată, datând din secolul al XVII-lea, s-a făcut după prelucrarea latină a italianului Guido delle Colonne, probabil printr-un intermediar grecesc (sau rusesc) încă neidentificat. Deși considerată o “carte populară”, ea nu a avut însă un adevărat răsunet popular.³² După moartea lui Hector, Priam, împăratul Troadei, trimite după ajutor la India. “Iară Tain-împărat al Indiei prinsă bucuros și trimisă cu oști multe pre Memnu, căpitanul său. Și trimisă tot arapi negri, indiiani, cu arme bune de războiu, și cu lefantine, și cu lei învățați la războiu. <...> Și ieșiră troadenii și cu indianii la războiu. Iară elenii, unde vădzură totu oameni negri și ciudați, s-au spărijiatu de dânși și vădzură elivantenile și leii cei învățați, și să foarte îngroziră și să sfătuiră să fugă.” Îmbărbătați de Ahile, grecii se aruncă în lupta care devine cea mai sângeroasă din câte s-au dat sub zidurile Troadei. “Și să fece apa Scamandrului roșie preste tot de sânge, și să lăsară diasă mai tăierea, cât indianii nu știia a fugi, ce tot săliia sau să hie, sau să piară. Și pieriră elini mulți de lefantine și de leii cei învățați.”³³ În epopeea troiană, războinicii indieni dau dovadă de multă bravură, luptând pe viață și pe moarte și cauzând mari pierderi în rândurile grecilor. Același episod apare prescurtat și în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa: “atunce trimese și la India, de cerșu la Tavantie (gr. Ταντανεσ) ajutoriu, și veniră fără număr mulți. Deci așa le era sfada: aorea biruia grecii pe troiani, aorea troianii pre greci.”³⁴

31. *Idem.*, p. 113.

32. Vezi N. Cartojan, *Legende de Troade în literatura veche românească*, Academia Română, Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul III, mem. 3, Cultura Națională, București, 1925 și *Cărțile populare în literatura românească, Vol. II. Epoca influenței grecești*, București, 1938; ediție îngrijită de Alexandru Chiriacescu, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, pp. 399-412 (de acum înainte CPLR, II). *Iliada* și *Odiseea* au fost traduse în românește, fragmentar, abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea.

33. Vezi *Împărâția lui Priam, Împăratul Troadei cetății celei mari*, editat de Dan Simonescu în CP, I, pp. 103-104.

34. Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989, p. 116.

La un an după victoria definitivă asupra lui Darius, Alexandru își continuă campania spre răsărit întâlnind multe țări și ucigând mulți domni. Pe măsură ce se apropie de India locurile, înfățișarea lor și locuitorii lor devin tot mai fabuloase. În cele din urmă, ajunge la o apă mare și la un ostrov locuit de nagomudri, “înțelepți goi” (sârb. nagomudri, tradus din gr. *gymnosophistai*). Aceștia ar fi venit din țara elinească aduși de Eraclie împărat și împărăteasa lui Semiramida (sic!) ca să scape de strâmbătate și războaie și să faca țară bună și dulce. După moartea perechii imperiale, însă, s-au întors la răutățile lor și țara le-a fost stricată de oameni sălbatici, drept care s-au retras pe acel ostrov unde se hrăneau cu poame. Alexandru primește de la ei șapte filosofi care să-i fie călăuza până la Ivant. După cale lungă, trecând prin țara oamenilor cu șapte mâini și picioare (posibilă interpretare a iconografiei lui Șiva), cea a cătcăunilor (*kinokephali*) și pe lângă muntele de care era legat cu verigi de fier un uriaș (Prometeu în Caucaz identificat cu Adam înainte de a fi eliberat de Hristos), macedonenii ajung la o altă apă mare în care se afla ostrovul Macaron (în srb. *Makaronskij otoki*, din gr. *Μακαρόν νησος*, Insula Fericiților) locuit de alți ghimnosofiști împreună cu împăratul lor Ivant (sau Evant, din gr. *εὐαντήρ*, plăcut). În unele manuscrise se întâlnește și varianta hibridă turco-grecească Macarele.³⁵ Insula era plină de pomi frumoși și încărcăți de poame dulci, de fântâni reci și dulci ca zahărul și de păsări frumoase și multicolore ce umpleau aerul de cântece. Împăratul ei ședea pe un tron de aur, sub un pom înalt și cu toate felurile de poame într-însul iar la picioarele sale era “apă ca aurul și fierbea în fântână.” În fața lui, Alexandru, deși proclamat împărat al împăraților, adoptă o mină smerită, îi sărută mâna și îi aduce “poclon.” În schimb, primește un clondir cu apă care întinerește pe cel ce se scaldă în ea. Ivant îi povestește că neamul lor se trage din Adam și Eva și din fiul lor Sit, că ei cred în Savaot Dumnezeu – pe care îl recunoscuse și Alexandru la Ierusalim – și că dumnezeii elinești sunt muncii jos în iad. Femeile lor trăiesc într-un alt ostrov de unde vin odată pe an și locuiesc cu bărbații lor timp de treizeci de zile. Ele țin coconul trei ani de la naștere, apoi îl aduc bărbaților. Dincolo de ostrovul femeilor e raiul ocolit cu apă, zidit cu aramă și acoperit cu

35. Apud Lazăr Șăineanu, *Basmelor române în comparațiune cu legendele clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, Academia Română, 1895; ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefată de Ovidiu Bârlea, Ed. Minerva, București, 1978, pp. 40 și 73; V. Bogrea, *op. cit.*, p. 354.

Să fi avut oare toponimul *Makarene* întâlnit în istoriile lui Alexandru vreun rol în identificarea teritoriului ghimnosofiștilor cu Μακάρον νησος? *Makarene* era numele regiunii de sud a Ghedrosiei Răsăritene (modernul Makran), învecinată cu delta Indusului și locuită de tribul numit *oreitae* pe care Alexandru a străbătut-o la întoarcerea din India. Cuceritorul macedonean a construit acolo, pe râul Maxates, una din Alexandriile sale (cea de-a treisprezecea din lista lui Stephanus) care mai exista încă în perioada seleucidă. Pentru o discuție asupra trecerii lui Alexandru prin *Makarene*, vezi W. W. Tarn, *Alexandria in Makarene*, în: *Alexander the Great, II. Sources and Studies*, Cambridge, 1950, pp. 249-255.

foc. Înainte de a pleca, Alexandru, cucerit de cele ce văzuse și auzise, mărturisește împăratului nagomudrilor că “de nu mi-ar fi de machedoneni, eu aş rămânea aicea cu voi și aş vietui viața voastră cea îngerească.”³⁶

Plecat mai departe, Alexandru trece de ostrovul muierilor și ajunge în apropierea raiului de unde e întors de îngeri pentru a-și împlini menirea, anume de a lua împărăția lui Por și a deveni stăpânul întregii lumi. Drumul până la hotarul Indiei e presărat cu alte întâmplări fantastice și discursuri pilduitoare. Alexandru face un schimb de solii cu Por și își îmbărbătează ostașii înspăimântați de mărimea oștirii indiene pe care el o reduce la “niște nehamnici și înfricoșați indiiani.” Lupta se dă nu numai cu oameni, ci și cu lei și elefanți, dar indienii sunt bătuți de două ori și trebuie să se retragă dincolo de apa Alfionului/Eufratului (substituit Indusului). Macedonenii trec fluviul și îi bat și a treia oară. “Por plecă a fugi la India cetate” de unde cere ajutor la “doaozeci și patru de limbi, la răsărit”. Totuși, deși mereu învingător și tăind mii de mii de indieni, în cartea populară, Alexandru nu îl poate înfrânge pe Por decât prin viclenie. El îl cheamă să se lupte singuri și după ce își frâng sulitele și buzduganele, Alexandru îi cere lui Por să-și țină oștile pe loc până se vor bate, așa cum le-a fost învoiala, timp în care el îl junghie mișelește pe la spate. Urmează din nou fuga și măcelărirea indienilor. Por e îngropat în cetatea lui cu toată onoarea cuvenită. Cetatea și bogățiile ei sunt descrise ca în basme: “Și era cetatea lui Por de patru ori cât bate săgeata, sau cât trage cu săgeata și păreții tot poleiți cu aur și acoperământul cu aur și trei sute de stâlpi de marmură tot poleiți și patru pietri nestemate, de lumina toată noaptea ca soarele în cetate, și alte câte n-am putut scrie, nici am văzut nicăirea și nu va fi auzit nimenea, nici cu mintea va fi gândit.” Sunt înșirate apoi toate avuțiile. “Și șazu Alexandru acolo un an și să veseliră machedonenii cu indiianii ca frații și dete împărăția Indiei lui Antioh voevodul.”³⁷ Faptele și viața lui Alexandru se prelungesc apoi mult mai mult decât în “*Alexandriile* culte” dar, deși Alexandru cucerește alte ținuturi la răsărit, descrierea lor nu mai are nici o legătură aparentă cu India. Alte variante care au circulat în Transilvania conțin câteva episoade suplimentare, precum cel al arcașului indian.³⁸

Alexandria a avut o puternică influență asupra folclorului românesc. Una dintre cele mai importante instanțe de difuziune folclorică a unui motiv indian din

36. *Alexandria*, op. cit. Întâlnirea cu ghimnosofistii e narată la pp. 128-137. Alexandru se referă din nou la ei într-o scrisoare și o cuvântare către Aristotel, pp. 143, 176.

37. *Ibidem*, pp. 152-153. Întregul episod al confruntării cu Por se află la pp. 141-153. Ulterior Alexandru coboară în peștera iadului unde îl întâlnește din nou pe Por, pp. 165.

38. De exemplu, într-unul din cele mai vechi manuscrise păstrate, copiat la 1741 de Vasile Pantor, în localitatea Craiova din Bihor și achiziționat de Biblioteca municipală din Cluj. Vezi descrierea sa la Vasile Stanca, *Un manuscris necunoscut al “Alexandriei” (1741)*, Studii și cercetări de bibliologie, s. n., XII, București, 1972, pp. 105-113. Pentru manuscrise și copiiști din nord-vestul Transilvaniei, vezi Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Editura Facla, Timișoara, 1986, pp. 133-135.

roman este cazul legendei blajinilor sau rohmanilor. Descrierea folclorică a blajinilor este în mare măsură identică cu cea a nagomudrilor, “înțelepții goi” din insula Macaron. Pentru a înțelege difuziunea acestui motiv popular trebuie să revenim puțin asupra *Alexandriei* și a tradiției literare medievale referitoare la ghimnosofiști.

Un lucru adesea trecut cu vederea este că în *Alexandria* există două tipuri diferite de nagomudri. Unii sunt descendenți ai grecilor care l-au urmat pe Herakles și Semiramida și au adoptat modul de viață al celorlalți, cei din ostrovul Macaron, conduși de împăratul Ivant și considerați coborâtori din Set, fiul perfect al lui Adam. Această polarizare este unul din rezultatele creștinării romanului și pare a fi apărut în secolul VII, în versiunea medio-greacă.³⁹ Primii ghimnosofiști sunt filosofi păgâni și au o condiție inferioară fiind căzuți din starea fericită în care se aflau sub guvernarea lui Herakles și supuși atacurilor oamenilor sălbatici. În unele variante, în locul lor Alexandru întâlnește satyri, care sunt oameni schimbați în animale de către Dumnezeu ca pedeapsă pentru păcatele lor.⁴⁰ În timp ce ceilalți ghimnosofiști, inițial elenizați sub forma fericitilor (μαχάρτοι), sunt asimilați rechabiților biblici situați pe o insulă în proximitatea Raiului și descriși asemenea eremiților creștini - fapt întărit și prin formula monastică de salut, *mir tebea brate!* Ei sunt și posesorii apei vieții. Numele împăratului lor, Ivant, era inițial doar un epitet al lui Dandamis, capul ghimnosofiștilor întâlniți de Alexandru, care în redactarea ce stă la baza versiunii slavone a fost luat drept nume propriu. Elementele clasice lipsesc aproape total din această versiune creștinată a ghimnosofiștilor.

În primele traduceri rusești, direct din grecește, ale *Alexandriei* (sec. XI-XII) creștinarea motivului a fost împinsă și mai departe: rahmanii (din gr. brahmanes) sunt numiți înțelepți goi pentru că au renunțat la toate patimile; ei nu sunt încărcăți de păcate, ci trăiesc liniștiți asemenea îngerilor, fiind binecuvântați de Dumnezeu. Cei care se distingeau printr-o pietate neobișnuită, dreptate și evlavie – precum ghimnosofiștii - erau considerați de ruși ca și creștini sau aproape creștini. În ucraineană, cuvântul *rahman* a ajuns chiar să însemne creștin evlavios și sărac, iar în regiunile Kaluga și Smolensk adjectivul *rahmanii* însemna umil, sărac cu duhul. La slavii nord-estici motivul blajinilor a avut un mare ecou, devenind un motiv folcloric la ruși, ucraineni, ruteni și huțuli și atrăgând interesul teologilor care i-au implicat chiar și în dispute. Ei sunt menționați cu numele rahmani încă în cea mai veche cronică rusească, *Cronica vechilor vremi*, care i-a împrumutat din cronograful bizantin al călugărului Gheorghe Amartolos. În secolul al XIV-lea a apărut un mic text intitulat *Vizita lui Zosima la rahmani* care narează călătoria

39. Vezi, cu precauție, studiul lui A. N. Cizek, *Alexander the Great as God's champion in the South-East European folkbooks*, *Orientalia Lovanensia Periodica*, vol. 9, 1978, pp. 189-211. Analiza elementelor veterotestamentare împrăștiată în roman și interpretarea religiei lui “Dumnezeu Savaot” sunt făcute mai mult din perspectiva vechiului iudaism.

40. N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922, pp. 27-28.

fantastică a unui călugăr ascet până în țara ghimnosofiștilor, dincolo de o apă mare și de netrecut, numită Eumia. Rahmanii au aceleași trăsături și origine biblică ca și μακαροί din *Alexandria*, dar motivul călătoriei pare să fi fost inspirat de hagiografia bizantine precum cele ale lui Macarie Romanul sau Metodie al Patarelor. Textul se păstrează și într-o variantă manuscrisă din secolul al XVII-lea ce prezintă unele modificări. Plecând de la același motiv, arhiepiscopul Novgorodului Vasili Kalika a încercat, într-o scrisoare către episcopul Feodor, să demonstreze existența paradisului pe pământ. Din secolul al XV-lea datează și scrierea lui Iefrosin, *Povestea rahmanilor și a uimitoarei lor vieți*, în care se subliniază faptul că ei nu au "nici fier, nici temple, nici aur, nici vin, nu mănâncă carne, nu au stăpân, nu cumpără, trăiesc goi, mănâncă puține vegetale, beau apă dulce, cred cu putere în Dumnezeu și se roagă continuu." Pe de altă parte, în secolul următor un proeminent teolog, Maxim Grecul, a scris împotriva "falsei înțelepciuni a rahmanilor". Motivul rahmanilor împreună cu celelalte motive indiene din cultura rusă au fost studiate detaliat în secolul trecut de Alexandru Veselovski și discipolii săi.⁴¹

Una din variantele *Vizitei lui Zosima la rahmani* a fost tradusă în românește, în nordul Moldovei, cu titlul *Cetenie a lui sveati Zosima* dar nu pare a fi avut o mare răspândire. Ea e cunoscută într-un singur manuscris româno-ucrainean, datat din 1676 și scris într-o limbă greu lizibilă care trădează și influențe ucrainene.⁴² Probabil originalul traducerii a fost un manuscris al variantei rusești din secolul al XVII-lea întrucât apa dincolo de care trăiau rahmanii se numește Ermilis (rus. Eumeasi). Rahmanii se trag din Ierusalim și sunt urmașii unui oarecare Rahman, fiul lui Asaf, care în vremea prorocului Ieremia a urmat îndemnul acestuia de a duce o viață dreaptă. Pentru a scăpa de persecuțiile noului împărat care nu respecta poruncile lui Ieremia, urmașii lui Rahman au fost duși de un înger până în acea țară cu pomi roditori și apă dulce, unde au hrană din belșug dar sunt lipsiți de celelalte lucruri folosite de oameni. Îngerii trăiesc printre ei și îi ajută. Ei nu locuiesc cu femeile lor decât până nasc doi feciori, ajung până la trei sute de ani pe care îi trăiesc goi, fără boli, în afara timpului și rugându-se pentru cei păcătoși. Unele elemente descriptive ale rahmanilor corespund cu cele din *Alexandria*. Ei locuiesc la marginea lumii, într-un ostrov cu pomi fructiferi dincolo de o apă mare, lângă paradisul terestru, au o origine biblică (asemănătoare rechabiților) și sunt idealizați. Dar *in corpore*, descrierea dovedește un proces de recreare a motivului, care își are sorgintea în cultura rusă.

Editorul manuscrisului românesc, Gabriel Ștrempel îl consideră "adevărata

41. A. N. Veselovski, *Iz istorii romana i povesti*, toma I-II, Sankt-Peterburg, 1886; Vezi și M. N. Speranski, *India v staroi russkoi pismennosti*, în: S. F. Oldenburg Festschrift, Akademia Nauk SSSR, Moskow, 1934 și G. Bongard-Levin, A. Vigasin, *The Image of India in Ancient Rus*, în: *The Image of India. The Study of Ancient Indian Civilisation in the U.S.S.R.*, translated from the Russian by Peter Greenwood, Progress Publishers, Moscow, 1984.

legendă a blajinilor“, deși nu este clar ce vrea să spună prin această sintagmă. Dacă aceasta vrea să însemne că ea este mai autentică decât relatarea din *Alexândria*, afirmația e falsă întrucât elementele din roman (sau aceleași elemente care au intrat și în roman) stau și la baza povestirii lui Zosima. Dacă însă ea vrea să însemne că legenda blajinilor a fost pusă în circulație de acest text, așa cum credem că intenționa editorul, afirmația este iarăși nesustenibilă. El afirmă că “sursa legendei nu ar trebui căutată în mult cititul roman popular, ci eventual, într-un text de literatură patristică, sau într-un text de literatură apocrifă“, precum cel în discuție. Însă textul original al *Ceteniei* este ulterior traducerii *Alexândriei* în slavonă și circulației ei în spațiul est european, atât independent cât și prin adaptarea ei în cronografe. Însăși compunerea *Vizitei lui Zosima la rahmani* este un reflex al difuziunii folclorice a acestui motiv în spațiul rus și ea s-a adăugat povestirilor care erau deja în circulație fără însă a le domina.

Legenda este cunoscută mai ales în părțile nordice locuite de români, Maramureș, Năsăud, Bucovina și nordul Moldovei dar și în Dobrogea. Epicentrul ei pare să fi fost Bucovina întrucât acolo se întâlnesc aproape toate variantele onomastice și anume blajini, rohmani, rocmani, rochmani, rogmani. În sudul Bucovinei, nordul Moldovei și Basarabia ei sunt numiți numai blajini. În Maramureș sunt cunoscuți sub numele răgmani, iar în Năsăud sub cel de rugmani. Varianta rahmani apare numai la rutenii și huțulii din Bucovina.⁴³ Legenda a fost culeasă și discutată de unii folcloriști și etnografi moldoveni de la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, precum Elena Niculiță Voronca, Elena Sevastos și Simeon Florea Marian. În Transilvania ea a fost atestată indirect de Aron Densușianu și George Coșbuc. În *Mitologiile românești* scrise de Tudor Pamfile, Marcel Olinescu sau Aurel Cosma în prima jumătate a secolului, autorii au căutat să le stabilească locul în contextul general al miturilor autohtone.⁴⁴

42. *Citenie a lu<i> S<ve>ti Zosim*, ms. B.A.R. 5318, ff. 16v-25v, menționat și editat pentru prima dată în 1975 de Gabriel Ștrempel în articolul *Contribuții la cunoașterea legendei blajinilor*, *Revista de istorie și teorie literară*, București, tom 24, nr. 2, 1975, pp. 263-273 (în articol, se dă numărul vechi 6042). Autorul și-a schimbat părerea cu privire la datarea manuscrisului la începutul secolului al XVIII-lea în *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, Editura Științifică, București, 1992, p. 267. O nouă ediție îngrijită de Maria Istrate este în curs de apariție în seria *Cele mai vechi cărți populare românești*, vol III, Editura Minerva, București. Menționăm tot aici un alt manuscris din Moldova, de la 1754-1762, ce cuprinde un mic text sub formă de întrebări și răspunsuri intitulat *Tâlcul Blajinilor* și care pare să se refere la cele opt fericiți: ms. B.A.R. 5454, ff. 78^r-82^v.

43. În glosarul lui Iordache Golescu apare forma singulară *rahmani*, din zilele cărora ar data vârcolacii. Vezi G. T. Kirileanu, în revista *Șezătoarea*, 1922, p. 107. V. Bogrea crede că ea se explică prin contaminarea lui rahmani cu garamanți. Vasile Bogrea, *op. cit.*, pp. 359, 451. Avem mari îndoieli asupra acestei explicații.

44. Tudor Pamfile, *Blajinii*, în: *Mitologie românească. III. Pământul după credințele poporului român*, București, 1924; ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovi, Editura All, București, 1997, pp. 467-471; Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1941, pp. 87, 101; Aurel Cosma, *Les “blajini” ou etres du monde souterrain*, în: *Mythologie roumaine*, Bucarest, 1942, pp. 39-43.

S-au avansat mai multe ipoteze asupra originii motivului și a identității blajinilor care însă nu au putut fi luate în serios: după Elena Niculiță - Voronca⁴⁵, ei trebuia să fi fost un popor migrator trecut peste români sau pe care românii l-au trecut în emigrarea lor și care le-a rămas în amintire prin blândețea sa iar Th. Speranția⁴⁶ credea că e vorba de românii blajini și răbdători rămași în Dobrogea, numiți ca atare de ceilalți care s-au retras din calea invaziilor barbare (de altfel credința populară că rohmanii erau români ce trăiesc pe lângă mare e atestată în Bucovina). Lazăr Șăineanu a susținut părerea nefondată a lui Kaindl că numele rahmanilor ar deriva din arabă, de la *rachmân* care înseamnă tocmai îndurător, blând, blajin.⁴⁷ Astfel de ipoteze, mai sofisticate dar și mai elucubrante, au fost propuse chiar și mai recent, în totală desconsiderare a evoluției cercetărilor etnologice și filologice. După Constantin Daniel, blajinii ar fi identici cu acei *abioi* pomeniți de Homer și Strabon care însă nu erau sciți ci traco-geți, mai precis preoți sau asceți care trăiau printre aceștia și care au stat la baza dezvoltării mitului hiperboreenilor în lumea greacă.⁴⁸ O complicată corelare a legendei blajinilor cu elemente din mitologia generală face și Adrian Șuștea care deși nu propune o concluzie clară sugerează că blajinii trăiesc pe o insulă fie la vest (sălașul strămoșilor) fie la nord (centrul suprem).⁴⁹ În al său original "sistem" al mitologiei românești, Romulus Vulcănescu îi asimilează total *uricilor*, care ar fi cea de-a patra și ultima generație de locuitori ai pământului creată de Fărtat după căpcăuni, uriași și oameni.⁵⁰

Cel care a stabilit în mod clar că sursa legendei blajinilor sau rohmanilor se află în episodul întâlnirii lui Alexandru cu ghimnosofistii - numiți nagomudri în variantele sârbească și românească a *Alexandriei* și rahmani în cea rusească - a fost Nicolae Cartoian, mai întâi în lucrarea sa de seminar din 1910, premiată de Universitatea din București cu premiul Hilel, apoi în teza de doctorat din 1922 și în fine, în marea sinteză despre cărțile populare.⁵¹ El a arătat și că termenul slav

45. Elena Niculiță-Voronca, *Paștele blajinilor. Ouăle*, Românul literar, I, 1891, nr. 17, p. 130; reluat în: *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, 1903, p. 29, 348-352; ediție îngrijită de Victor Durnea, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 42-43, 292-296.

46. Th. Speranția, *Introducere în literatura populară*, București, 1904 și *Dobrogea în folclorul nostru*, în: *Mioriia și călușarii*, București, 1914, pp. 55-62; reproduș în *Analele Dobrogei*, II, nr. 4, 1921, pp. 578-583.

47. R. Fr. Kaindl, *Die Huzulen. Ihre Leben, ihre Sitten, und ihre Volksüberlieferung*, Wien, 1894, p. 76, nota 2; Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. I, București, 1900, p. CCLXXX.

48. Constantin Daniel, *De l'origine thraco-gète du mythe des hyperboréens*, Ethnologica, București, 1983, pp. 153-158. Romulus Vulcănescu, în cartea sa citată mai jos, îi acordă titlul de "ipoteza tracă", după care numele blajin nu vine din paleoslavă așa cum susține "ipoteza slavă".

49. Adrian Șuștea, *Les rohmanes et "paques des rohmanes"*, Ethnologica, București, 1983, pp. 144-152.

50. Romulus Vulcănescu, *Uricii*, în: *Mitologie română*, Editura Academiei, 1987, p. 260-264.

51. Nicolae Cartoian, *"Alexandria" în literatura românească*, București, 1910, pp. 99-100; *"Alexandria" în literatura românească, Nui contribuții*, București, 1922, pp. 15-17; CPLR, I, pp. 286-287; rezumat și în *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940; ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 130-131.

nagomudri este traducerea fidelă a grecescului *gymnosophistai*. Identitatea *rohmani-brahmani* a fost acceptată de Vasile Bogrea,⁵² care considera că se impune cu rigoare matematică, Aurel Candrea, Ovidiu Papadima, Arion Roșu, Vlad Bănățeanu, Keith Hitchins ș. a.⁵³ De altfel, posibilitatea ca numele rahmanilor din mitologia slavă să fie o “schimonosire a numelui brachmani, bramani” a fost enunțată încă din 1842 de savantul german Ignaz Johann Hanusch⁵⁴ de la care a reținut-o cu titlu de inventar, alături de alte ipoteze, și Simeon Florea Marian. Acestuia din urmă i se datorează și cea mai amănunțită inventariere din acea vreme a credințelor populare despre blajini. Dar, deși intuiția lui Cartoian a fost corectă, este greu de crezut că numele blajinilor a fost împrumutat din *Alexândria* românească. În varianta tipărită, regele macedonean i se adresează o singură dată lui Ivant cu epitetul *blajenie*; în celelalte trei instanțe, epitetul este tradus prin fericit și tot ca atare este aplicat și împăratului Eraclie ai cărui urmași sunt ghimnosofiștii greci.

După credințele populare românești, blajinii ar fi un popor creștin, înstrăinat de celelalte popoare, care trăiește într-o țară (sau pustietate, sau ostroave) îndepărtată, lângă mare (sau apele cele mari) unde se varsă toate râurile. Această țară e localizată fie în hotar cu raiul, fie la Ierusalim, fie într-o țară păgânească neprecizată. În Moldova și Năsăud se crede că ei trăiesc la marginea pământului, pe lângă apa Sâmbetei. După alte credințe din Bucovina rohmanii ar trăi într-o țară foarte îndepărtată de la răsărit, în niște închisori mari, în care sunt închiși creștinii pe viață; după altele, în apă, sub noi ori sub pământ, pe lumea cealaltă; iar în mod izolat se crede că ar fi călugări care petrec în pustie, copii care mor la câteva minute după naștere ori ființe jumătate om-jumătate pește ale căror femei cântă foarte frumos de răsună văile. O altă credință izolată din Moldova îi identifică cu egiptenii care îl urmăreau pe Moise și care au rămas închiși sub Marea Roșie (sub pământ). Rohmanii au aceleași caracteristici generale descrise în *Alexândria*: nu locuiesc în case, ci la umbra pomilor, umblă goi, se hrănesc cu poame, se roagă mereu, sunt foarte buni, evlavioși și blajini iar după moarte merg de-a dreptul în rai. Pe lângă acestea, în Bucovina și Moldova se întâlnesc și elemente mai precise ale relatării din romanul popular precum faptul că blajinii ar fi urmașii lui Sit sau că ei trăiesc cu femeile lor numai o dată pe an (30 de zile, câteva zile, trei după unii, două sau șase săptămâni), la Paști, când se și “însoară și mărită”.⁵⁵ După Coșbuc,

52. Vasile Bogrea, *În jurul “Alexandriei”, “Paștele blajinilor” și altele*, Analele Dobrogei, III, 1922, nr. 3, pp. 325-338; reeditat în *op. cit.*, pp. 450-460.

53. I. A. Candrea, *Privire generală asupra folclorului român*, vol. I, Universitatea București, 1933-1934, pp. 288-293; Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii*, București, 1941, p. 44. Vezi și studiile lui A. Roșu, V. Bănățeanu, K. Hitchins citate mai jos.

54. Ignaz Johann Hanusch, *Die Wissenschaft des Slavischen Mythos im Weitesten, das altpersisch-lithauischen Mythos mit umfassenden Sinne*, Lemberg, 1842, p. 197

55. Vezi în principal sinteza lui Simeon Florea Marian, *Paștele Rocmanilor*, în: *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. III, București, 1901, pp. 171-188; reeditat în: *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, Editura Fundației Culturale Române,

în Năsăud se credea că "sunt oameni ca și noi românii, dar mici de făptură și puținți la minte. Și sunt și ei creștini, dar n-au învățătură creștinească de la Hristos, ca noi, ci de la fiul oii".⁵⁶

S-a înregistrat chiar și o interesantă istorioară despre călătoria unui moldovean la blajini, însă diferită de cea a lui Zosima.⁵⁷ Există și alte credințe fără nici o legătură cu romanul lui Alexandru precum cele despre Paștele rohmanilor care a fost identificat cu perioada când aceștia se întâlnesc cu femeile lor.⁵⁸ Sărbătoarea e comună tuturor regiunilor citate și constituie datina centrală care a polarizat credințele despre rohmani. Bogrea a arătat că "această prăsnuire a *fericiților* nu este decât un străvechi aspect popular al cultului morților". De altfel, luna de după Dumineca Tomii, când majoritatea românilor sărbătoresc Paștele blajinilor, mai este numită și Luna morților. Unii români din Bucovina numeau Paștele rohmanilor și Rusalii, o altă sărbătoare dedicată spiritelor morților. În legendă s-au contopit și alte elemente folclorice dintre care cele mai puternice sunt motivul ființelor subpământene ce se încrucișează adesea cu cel al piticilor și motivul Apei Sâmbetei. Blajinii sunt ființe mici (și uneori cu capul de șoarece) care trăiesc sub pământ, sub mare sau sub fundul mării. Ei sunt câteodată participanți indirecți la cosmogonie. Într-o credință mai elaborată, relatată de E. Niculiță - Voronca, e vorba chiar de trei lumi subterane: în prima locuiesc rohmanii, oameni cu capul de șoarece, în cea de-a doua dușmanii iar în cea de-a treia oameni care au "capul de porc, pânțele mare și sunt îmbrăcați ca domnii". Blajinii ar fi locuit pe pământ înaintea oamenilor, dar Dumnezeu, întorcând pământul, au ajuns dedesubt. La sfârșitul lumii vor fi din nou aduși pe pământ și oamenii păcătoși vor fi înlocuiți cu acest popor blând și pios. Lumea subpământeană ar fi putut fi de fapt cealaltă parte a pământului unde se află luna când la noi e soarele și invers, dar blajinii nu sunt descriși ca și *antipodes*. În mod izolat, rohmanii au fost identificați cu călugări ce trăiesc în sfîntenie, cu oameni din închisorile păgânilor, cu egiptenii care l-au

București, 1994, pp. 237-248. De asemenea, studiile deja citate ale lui E. Voronca, T. Pamfile, M. Olinescu, A. Cosma și răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu publicate de Adrian Fochi, *Datini și erezii populare la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsuri la chestionarele lui N. Densușianu*, Editura Minerva, București, 1976, pp. 31-34.

56. George Coșbuc, *Apele Sâmbetei*, Albina, București, an I, 1897, nr. 22, p. 675.

57. Povestea începe, ca și cel de-al șaselea taxid al lui Sevah Talasinu din *Halima*, printr-un naufragiu pe ostrovul muntelui magnetic. Și în unele relatări medievale despre țara preotului Ioan, precum cea din *Călătoriile* lui Mandeville, în marea din jurul acestui ostrov erau răspândite stânci magnetice care dezmembrau corăbiile de fier. Fiind singurul supraviețuitor, moldoveanul se îmbarcă pe altă corabie și merge la blajini unde se bagă argat la unul dintre ei. Blajinii aveau mare putere: făceau să ardă apa, adică făceau opaiț din apă dar aveau și o mare cunoaștere întrucât l-au recunoscut imediat că este din Moldova. Omul nostru a lucrat trei ani pentru a fi învățat de stăpânul său să facă apa să ardă dar a trebuit să respecte un tabu și anume să nu se uite în sus. După încă un an, el încălcă taboul și devenind "spurcat în apă" (pierderea curățeniei rituale?), își pierde și puterea. Povestioara, destul de ciudată în felul ei, conține o inițiere eșuată. Vezi revista Ion Creangă, an II, pp. 268-269. Apud Tudor Pamfile, op. cit., p. 468.

urmărit pe Moise, cu românii de pe malul mării și chiar cu un fel de masculi ai sirenelor, acestea reprezentând tot atâtea încercări locale de a "raționaliza" personajele a căror sărbătoare era ținută prin datină dar despre a căror identitate nu se știa mare lucru. Este vorba de un proces asemănător tentativelor cercetătorilor, ilustrate mai sus, de a le da o identitate și care au dus la crearea a ceea ce am putea numi un "folclor științific" (am văzut cât de departe pot ajunge chiar și "spiritele critice").

Simeon Florea Marian a avansat ipoteza că această credință și obiceiul legat de ea au putut fi adoptate de români de la ruteni, ori de ambele popoare de la huțuli, întrucât ele se întâlnesc numai în acele regiuni unde aceștia s-au așezat sau direct învecinate cu ei. În ceea ce privește legenda rohmanilor, ipoteza devine o evidență dacă considerăm ceea ce folcloristul român nu cunoștea și anume larga răspândire a motivului la slavii nord-estici și în afara teritoriului locuit de români și originea sa în *Alexandria* rusească. Însă rutenii și huțulii folosesc un singur nume, cel de rahmani și au o dată fixă pentru Paștele lor și anume după douăzeci și cinci de zile, adică miercuri în săptămâna a patra după Paște. În timp ce românii îi numesc și blajini (Marian ne asigură că în satele curat românești din sudul Bucovinei, în Moldova nordică și în Basarabia, ei sunt cunoscuți numai sub acest nume), sărbătorindu-le Paștele cu mare variație dar mai ales luna după Dumineca Tomii. În plus, românii din Năsăud cunoșteau și un Crăciun al rugmanilor, de care aceștia erau înștiințați prin cojile de nuci azvârlite în râuri. Prin urmare, prezența celor două nume la români și datele diferite ale sărbătorii pot indica o dublă origine a legendei.

Într-un studiu recent (1983) dedicat acestei probleme, Andrei Oișteanu⁵⁹ crede că sub influența slavă, românii și-ar fi caracterizat strămoșii cu epitetul blajini (adică buni, fericiți) înainte chiar de a fi cunoscut *Alexandria*. Ulterior, datorită marii circulații a romanului, ar fi avut loc în psihologia populară o suprapunere și identificare între strămoșii blajini și nagomudrii blajini. De aici nu ar mai fi rămas "decât un pas până la a acorda *blajinilor* un nume inedit, *rohmani* (corupt din brahmani) și a suprapune unele motive noi (împrumutate

58. În Bucovina se crede că Postul mare al rohmanilor ar dura nouă săptămâni, că ar fi fost scurtat de Dumnezeu de la zece la opt săptămâni sau că ei ar posti tot anul, ținând lumea cu postul. Ei nu știu când cad Paștele ci le serbează abia atunci când văd venind pe ape găoci de ouă aruncate de ceilalți creștini în sâmbăta Paștelor sau în Vinerea mare. Paștele rohmanilor sau blajinilor e sărbătorit de români la date variabile: a patra zi după Paștele nostru (al lacomilor), la o săptămână, adică în Dumineca Tomei, la două săptămâni, la trei săptămâni marțea, la trei sau patru săptămâni miercuria ori chiar mai târziu, pe la Rusalii. Însă cea mai mare parte a românilor bucovineni, moldoveni și basarabeni cred că are loc luni, după Dumineca Tomei, și îl sărbătoresc cu ospăț mare la iarbă verde, în Bucovina, sau postind, în Moldova. În Maramureș el ar fi după Paștele noastre și până la Înălțare. Motivele pentru care se serbează în Bucovina sunt fie pentru durere de cap, mâsele, picioare sau mâini, fie pentru rodirea țărinilor, fie pentru oi.

59. Andrei Oișteanu, *Rohmans - Brahmanes, le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps*, Ethnologica, București, 1983, pp. 138-143 (vezi elementele ipotezei la pp. 139 și 142).

din *Romanul lui Alexandru*) vechiului cult autohton dedicat strămoșilor“. Despre modul cum s-a petrecut acest uriaș pas și de unde ar fi putut avea cunoștință țărani români de identitatea dintre nagomudri și brahmani pentru a putea acorda blajinilor numele de rohmani nu ni se spune nimic. Într-o versiune revăzută (1990) a studiului său, autorul și-a abandonat ipoteza, fără însă a-și preveni noul cititor. Aflând că în *Alexandria* rusească ghimnosofiștii sunt numiți rahmani și bazându-se pe răspândirea motivului la slavii nord-estici, Andrei Oișteanu a adoptat și întărit ipoteza lui Simeon Florea Marian, a intrării rohmanilor în lexicul popular și folclorul românesc din folclorul vecinilor lor ruteni și huțuli.⁶⁰ Aceasta nu explică însă în întregime complexul de credințe și datini despre rohmani/blajini.

În fine, după ce am analizat diversele contribuții și opinii ale specialiștilor, putem în stadiul actual al cercetărilor să construim următoarele scenarii: avem mai întâi un străvechi cult al morților (strămoșilor), comun românilor și slavilor, la ambele popoare creștine aceștia fiind numiți fericiți, blajini. La români, cultului i-au fost asociate alte elemente folclorice precum credințele despre ființe subterane. În spațiul nord-slavic peste cultul morților și credințele legate de el, s-a suprapus motivul fericiților rahmani din *Alexandria*. Acest motiv, prin ruteni și huțuli, a migrat și la români și datorită cultului morților comun s-a contopit cu cel despre

60. Andrei Oișteanu, *Rohmani - Brahmani. Fascinanta călătorie a unui motiv în spațiu și timp*, Orient, București, no. 1, 1990, pp. 17-21 (modificarea vechii ipoteze la p. 18). Această variantă, îmbogățită cu noi citate și referințe, a fost republicată în volumul: *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Editura Nemira, București, 1997; ediția a II-a, revăzută și adăugită, 1998, pp. 109-124. Ce-a de-a doua parte a ipotezei autorului și anume că ghimnosofiștii întâlniți de Alexandru ar fi fost “asceti jainiști Digambara”, numiți și atești în prima versiune a articolului, reia o mai veche observație din tinerețea studiilor orientale abandonată între timp. De altfel ea mai este încă întâlnită la nespecialiști. Ghimnosofiștii au fost considerați “adepti ai filosofiei digambara” și de P. P. Panaitescu și I. Verdeș în ediția din 1965 a *Istoriei ieroglifice* a lui Cantemir, Vol II, Epl, București, 1965, p. 297. Dan Simonescu îi consideră o “populație de hinduși, brahmani, călugări ieremiți”, folosind cuvântul “hindus” în mod abuziv deoarece pe vremea lui Alexandru nu exista ceea ce azi înțelegem prin hinduism. CP, I, p. 53. Nudismul a fost propriu multor grupări și secte religioase în India nu numai jainiștilor din secta Digambara. Elementele cunoscute despre grupul întâlnit de Alexandru sunt prea comune pentru a putea hazarda o ipoteză, dar e mult mai probabil că ei erau brahmani ascetici asemenea celor cunoscuți mai târziu sub numele *nagas*. Dacă e să-l credem pe Plutarh, ei ar fi putut fi devoți ai zeiței Kālī întrucât Calanos – pe numele adevărat Sphines - e numit ca atare pentru că saluta cu formula *Kale*. O altă “ipoteză psihologică” din partea finală a celei de-a doua versiuni a articolului (în prima versiune inclusă în nota 20) acordă realitate istorică și psihologică motivului opoziției rege/războinic-filosof ce apare la istoricii lui Alexandru și în care celălalt termen era în mod obișnuit ilustrat de cinicii greci ori de ghimnosofiștii indieni. E inutil să mai adăugăm că motivul ghimnosofiștilor a fost utilizat și dezvoltat chiar în mediile cinice. În fine, nu vrem să insistăm aici asupra prea multelor aproximări care scad valoarea studiului discutat, ele fiind evidente specialiștilor. Despre cunoștințele grecilor cu privire la *homines religiosi* indieni - brahmanes, sarmanes, ghimnosophistai, semnai, hylobioi sau discipoli ai lui Boutta (Buddha) – cât și despre raporturile filosofice între India și aria mediteraneană am tratat amănunțit în capitolele respective din teza noastră de doctorat *Neoplatonismul și filosofia indiană. Prolegomene la o istorie ascunsă a gândirii europene*.

blajinii subterani. O altă posibilitate este ca românii să fi luat motivul blajinilor (nagomudrilor) direct din *Alexandria*, așa cum credea Cartoian, – deși acest lucru este puțin probabil în cazul traducerii românești și mai mult în cel al versiunii sârbești – să-l fi suprapus cultului morților iar apoi să-l fi omologat cu cel similar al rohmanilor venit de la slavii nord-estici. Problema nerezolvată rămâne aceea dacă originea numelui blajinilor este în romanul lui Alexandru sau în credințele populare despre strămoși și ființe subterane.⁶¹

În Transilvania, legenda este slab atestată în Maramureș și Năsăud unde a putut fi adoptată fie de la ruteni și huțuli, fie de la românii din Moldova.

Vasile Bogrea crede că împăratul nagomudrilor, Ivant, a devenit în basme Ivan-împărat iar “India cetate”, capitala lui Por, Nedeia-Cetate în basmul *Fiul vânătorului* cules de Ispirescu.⁶²

Motivul apei vieții din ostrovul ghimnosofiștilor e similar cu cel pe care, începând din secolul al XII-lea, îl răspândesc în Occident relatările despre țara preotului Ioan.⁶³ El are însă o veche atestare în Orient. Gaster și Cartoian credeau că el a pătruns în basme din romanul lui Alexandru. După Șăineanu, Chițimia și alți autori, el ar fi unul din motivele folclorice românești care au pătruns în roman. Originea sa este într-adevăr folclorică dar adoptarea sa în *Alexandria* nu s-a petrecut în spațiul românesc, ci în cel grecesc. El există și în celelalte versiuni balcanice. Chiar și în varianta turcească, *Iskandar Nâme* - cunoscută de Cantemir și analizată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* – scopul călătoriei lui Alexandru era de a găsi izvorul apei celei vii și de a deveni astfel nemuritor. Aici vizita la ghimnosofiști și împăratul lor Ivantie e înlocuită de întâlnirea cu Platon care trăia într-o peșteră, lângă Iconia (oraș în platoul Anatoliei). Acesta spune solilor trimiși de macedonean: “Cunosc gândul lui Alexandru, pentru că, urmând lui Idris (adică lui Enoh), vrea să bea din apa vieții ca să nu moară niciodată.” Odată ajuns la apa vieții, în fața spectacolului bătrânilor slăbiți ce nu mai puteau muri, Alexandru aruncă la pământ paharul și spune: “Nu este omul făcut de Dumnezeu ca să nu moară, căci altfel și fără ajutorul apei celei vii ar fi putut să fie nemuritor.” După care își continuă drumul dincolo de munții Kaf (Caucazul la musulmani, i.e. Hindukuș).⁶⁴ Și în versiunea românească, Alexandru nu este, în cele din urmă, beneficiar al apei vii despre care nu mai aflăm nimic în restul romanului.

61. Vechiul articol din *Dicționarul limbii române*, tomul I, A-B, București, 1913, p. 573 era nesatisfăcător chiar și pentru vremea când a apărut. Foarte neclar este și cel despre rohmani din tomul IX, Litera R, Editura Academiei, București, 1975, p. 522 care se mărginește să dea două citate dispartate din T. Pamfile.

62. În toate manuscrisele lui Ureche (ediția Giurescu, p. 97) India apare sub forma Nidia. Apud V. Bogrea, op. cit., pp. 453-454.

63. O recentă privire sintetică asupra acestor relatări se găsește la Jean Delumeau, *Une histoire du Paradis. Le jardin de delices*, Fayard, Paris, 1992. Vezi traducerea românească a lui Horațiu Pepine, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 66-85.

64. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, tomul VII, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, Editura Academiei, București, 1987, pp. 219-227, 247.

După unele legende populare românești, ielele sau rusaliile sunt slujitoarele lui Alexandru care au băut clondirul cu apa vie dăruit de ghimnosoști și, devenind nemuritoare, au căpătat aripi cu care s-au înălțat la cer. În secolul trecut, Wilhelm Schmidt nota niște credințe răspândite în Transilvania, culese de el din districtul Făgărașului, după care slujnicele lui Alexandru (uneori în număr de două), bând apa vie, au dobândit viața veșnică și cunoașterea viitorului devenind ursitoarele ce vin după naștere și dau omului ursita sau măiestrele care șed pe streășina caselor.⁶⁵ Chestionarul lui Hașdeu din 1884-1885 atestă aceeași credință și în alte regiuni, precum Dâmbovița, Dolj, Prahova și mai ales Muscel; aici apa dăruită de Ivangie împărat lui Alexandru ar proveni din râul Iordan.⁶⁶ Ea e menționată chiar și în unele manuscrise ale *Alexândriei*.⁶⁷ O variantă din Oltenia, precizează că ielele sunt trei țigănci, fiicele lui Alexandru Machedon – Catrina, Zalina și Marina – care lacome fiind au băut sticla cu apă vie și de atunci zboară mereu în căutarea lui Ducipal (numele lui Bucephalus în versiunea românească a *Alexândriei*) care e ascuns în coadele (ostroavele) mărilor.⁶⁸ Și calul lui Alexandru a băut din apa vie; după unele variante i-ar fi dat roabele, după altele s-ar fi adăpat chiar în insula nagomudrilor. În ciclul descântecelor pentru cei loviți de ie, acestea sunt adesea invocate ca “fetele lui Lixandru împărat”. Să fie oare doar o coincidență între credința că ielele/rusaliile au băut apa dată lui Alexandru de Ioan, regele blajinilor și faptul că în unele locuri din Moldova Paștele roșmanilor se țin de Rusalii?

Scene din *Alexândria* se întâlnesc adesea pe pereții bisericilor. În unele picturi, Por e așezat pe marginea raiului împreună cu Darie și Alexandru. Figura regelui indian Porus, exagerată de romanul popular, a reținut interesul păturii țărănești. Uciderea și înmormântarea lui sunt subiectul unei icoane-stampă laice (dublă) din școala zugravului Gheorghe Pop din Hășdate (azi suburbie a Gherlei),

65. Wilhelm Schmidt, *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romanen Siebenburgens*, Sibiu, 1866, pp. 25, 28 apud M. Gaster, *Literatura populară română*, București 1883; ediție, prefață și note de Mircea Anghelescu, Ed. Minerva, București, 1983, pp. 26-27. (de acum înainte LPR). Vezi aceeași credință culeasă în revista *Viața românească*, II, p. 64, apud. Simeon Florea Marian, op. cit., p. 16 și Tudor Pamfile, op. cit., p. 16.

66. Apud. Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu*, Editura Minerva, București, 1970, p. 218. Aici e atestată și o altă credință după care ielele nu mor niciodată pentru că au mâncat capul de șarpe alb, fiert de Alexandru Machedon.

67. În manuscrisul copiat de Vasile Pantor, citat mai sus, se adaugă: “Și de acea apă băură roabele lui Alixandru și trăesc până astăzi și nu vor muri până la judecată” (ff. 32^v-33^r). Manuscrisul menționează și numele aprodului căruia Alexandru i-a dat apa în pază – Andrei. Vezi Vasile Stanca, op. cit., p. 110. Gaster citează un manuscris de pe la 1800 care se afla în posesia Bibliotecii Centrale din București: “Dintr-această apă zic unii că au băut roabele lui Alexandru și sunt până în zio de astăzi vii, și nu vor muri până la zioa judecății” (ff. 80^v-81^r). Apud. LPR, p. 26.

68. Credință publicată în revista Ion Creangă, VIII, pp. 113-114. Apud Tudor Pamfile, op. cit., pp. 230-231. În chestionarul lui Hașdeu, credința e atestată în Dolj și Muscel. Apud. Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, loc. cit.

activ între anii 1798-1824. S-au păstrat mai multe exemplare-variante ale acestei xilogravuri populare, ele fiind și cele mai vechi icoane laice cunoscute până acum.⁶⁹ Gravura a fost lucrată în 1798 și reluată în 1817 așa cum o atestă mai multe imprimare ce poartă această dată. Ea este compusă din două planșe care taie cele două registre ale ei pe verticală. Registrul superior al icoanei, care reprezintă scena uciderii lui Por, se intitulează “Alexa<n>dro marele împărat Machidoneanu au bătut pe gro<a>znicul Poriu indianu care cu D<u>mnezeu Savaoft sau împotrivit iară Alexandru cu su<l>ița l-au zdrobit.” Cel inferior poartă titlul generic “Petrecere<a> lui Poriu Împărat la îngropăciune” și înfățișează, “popi dela India” alături de “împărăteasa lui Poriu Cletemiștra” și “voievozi<i>” lui Alexandru: Potolomei, Fülön, Vizantie, Ant<i>oh”.

Imprimarele datate din 1817 au la baza registrului inferior un text latin ce traduce titlul primului registru: “Magnus Imperator Alexander ex Macedonia

69. Un exemplar al xilogravurii din 1798 se păstrează în colecțiile Muzeului de Artă al României din București. O icoană-stampă color, datată 1798, se găsește la Biblioteca Academiei Române din București, secția stampe; reproducă parțial (registrul superior al celei de-a doua planșe) în I. C. Chițimia, Dan Simonescu, CP, I, planșa pp. 72-73. Planșa a doua a unei alte versiuni color datată 1817, aflată la Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj a fost transferată la Muzeul de Artă din Cluj (nr. inv. 1270) și îngrețuită cu prima planșă din colecția lui Gyalui Farkas (nr. inv. 1333); G. Oprescu a reproduș prima planșă în volumele *Peasant art in Romania*, București, 1929 și 1939, pp. 178, 49, *L'art du paysan roumain*, București, 1937, repr. 31 și pe cea de-a doua în studiul *Gravurile pe lemn ale țăranilor din Nicula aflate în colecția Muzeului etnografic din Cluj*, Transilvania, Sibiu, 54, nr. 3, martie 1923, p. 133, repr. 10; cea de-a doua planșă e reproducă și în catalogul unei expoziții itinerante, Cornel Irimic, *Hinterglasmalerei und Holzschnitte in der Rumanischen Volkskunst*, Sibiu, 1964; reproducerea ambelor planșe în albumul *Xilogravura populară din Transilvania în sec. XVIII-XIX*, Muzeul de Artă al României, București, 1970, planșa 28 (alb-negru) și copertile 1, 4 (color). Cea de-a treia stampă se găsește la Muzeul Etnografic din Budapesta. O a patra, identică, provenind din colecția particulară Orosz și datată tot din 1817, a fost publicată de I. Mușlea, *Xilogravurile țăranilor români din Ardeal*, Artă și tehnică grafică, București, nr. 8, 1939, p. 40, 42, repr. 41, care amendează afirmația greșită a lui Iorga după care aceasta ar data de pe la 1680-1700, datorându-se “monahului Ghiorghe Georgius Pater” (*Negoșul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 60 și *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1921, pp. 221-222). Un alt exemplar incomplet, identic cu cele două anterioare dar necolorat, se păstrează la Muzeul Brukenthal (nr. inv. M 6505) și provine din fondurile Muzeului Astra (donat în 1905 de Nicolae Boer din Mercheșă după ce fusese expus la expoziția de la Sibiu). Vezi Ana Grama, *O xilogravură cu “scene din Alexandria” în muzee sibiene (1905-1977). Rectificări și restituire*, Studii și comunicări, nr. 20, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1977, pp. 311-317. Prima reproducere a icoanei a fost făcută după un exemplar găsit în Muscel, datat 1798, de C. N. Mateescu, *Însemnare*, Ion Creangă, IV, 1911, nr. 1, pp. 8-9. O altă reproducere datată 1817, se află la Maria Goleșcu, *Friza de călăreți de la Vioarești*, Artă și tehnică grafică, București, nr. 8, 1939, p. 53, fig. 41. În albumul *Die Volkskunst in Rumänien*, Bukarest, 1955, secțiunea Glasmalerei, Holzschnitte und Bemalte Eier (publicat și în franceză și engleză) se găsește reproducerea unui exemplar din colecția Muzeului de Artă al României care, cu excepția câtorva motive ornamentale de pe prima planșă, este identic cu cel de la Muzeul de Artă din Cluj. Reproducerea celei de-a doua planșe, purtând aceeași dată, a cărei sursă nu e menționată (probabil Muzeul de Artă din Cluj), se găsește la Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 159. Cele două planșe de la Muzeul de Artă din Cluj au fost reproduse, separat sau împreună, și în cataloagele expozițiilor unde au fost prezentate. Vezi referințele în *Xilogravura populară din Transilvania* ..., loc. cit.

bello superavit horribilem Porium ex India qui Deo Sabaoth se opposuit ast Alexander hasta illum trucidavit“, fapt care atestă că ele se adresau și unor populații neromânești din Transilvania sau de aiurea. Icoanele pe hârtie din Hășdate aveau o mare circulație fiind comercializate cu zecile de mii atât în Transilvania, cât și în Moldova, Muntenia, în țările din sudul Dunării și chiar și în America. Versiunea datată din 1817 a fost imprimată până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Deși nu s-a descoperit încă originea modelului gravurii, e probabil ca acesta să fi provenit fie de la centrul vecin al iconarilor de la Nicula, fie dintr-un manuscris miniat al *Alexandriei*. Oricare ar fi cazul, el atestă o mai mare vechime și circulație a motivului în Transilvania. Imaginația populară a reținut descrierea teribilă pe care o face romanul împăratului indian dar și păgânismul său potrivit dumnezeului celui adevărat, al cărui campion era cuceritorul rege macedonean. “Popii de la India“ au însă înfățișarea preoților ortodocși.

4. Hagiografii și alte scrieri creștine

În literatura hagiografică creștină există câteva scrieri contaminate cu elemente din *Alexandria*. *Viața Sfântului Macarie Romanul* provine probabil din Alexandria secolelor III-IV și combină trei narațiuni diferite: prima parte cuprinde pelerinajul la locurile sfinte făcut de trei călugări ai mănăstirii Sf. Asclapie din Mesopotamia; prelungit în cea de-a doua cu un traseu asemănător celui al lui Alexandru Macedon în Asia, finalizat în cea de-a treia prin întâlnirea sfântului Macarie și relatarea sa. Hagiografia a circulat în mai multe traduceri românești dintre care mai răspândită a fost cea din *Viața și petreacerea svinților* tipărită de Dosoftei la Iași între anii 1682-1686. Copii ale tipăriturii lui Dosoftei s-au făcut și în Transilvania. O traducere diferită se păstrează la Cluj,⁷⁰ într-un manuscris din anii 1747-1748. Există și două versiuni scurte, în *Paterice* și *Minee*, în care primele două părți sunt comprimate sau lipsesc. În varianta lungă, cea de-a doua parte descrie peste o duzină de locuri străbătute de cei trei călugări în drumul lor prin părțile Indiei, către locul unde odihnește cerul. Ei întâlnesc populații fantastice, personaje și animale fabuloase, căpcâni (kynokephali), maimuțe (pitheci), pigmei, uriașul înlănțuit de munte, locuri care seamănă iadului și raiului, apa vieții, stâlpul ridicat de Alexandru după victoria asupra lui Darie (nepotrivire geografică; în romanul popular, Alexandru întâlnește, înainte de a ajunge la hotarul lui Por, stâlpii lui Sahnos împărat, i.e. Sesonchosis și cei ai lui Heracles și

70. Ms. B.A.R.-Cluj 76, nepublicat. Versiunea lui Dosoftei a fost reprodusă parțial în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia, Stela Toma, Editura Dacia, Cluj-Napoca. 1989, pp. 123-129 (de acum înainte CLRV, II). Varianta – curățată de elemente fantastice - din *Proloagele* de la Mănăstirea Neamț, în recenta reeditare *Proloagele*, diortosite și îmbogățite de Benedict Ghiuș, vol I, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, pp. 192-196. (Ea nu există în textul ediției moscovite tradusă de ierodiaconul Ștefan dascălul la 1791, ci a fost introdusă de revizorul ei, ieroschimonahul Chiril duhovnicul, cu ocazia primei tipări din 1854.)

Semiramis).⁷¹ Macarie însuși este un personaj descins din mitografia despre ghimnosofiști. El e înfățișat umblând gol, învelit doar în propriu-i păr, asemenea fericților (*μακαριοι*) din ostrovul Macaron. Un astfel de sfânt Macarie nu există în sinaxarul român (e posibil ca la origine supranumele său să fi fost Rohmanul?). Hagiografia figurează într-un index din secolul al XVII-lea al cărților interzise de biserica ortodoxă rusă care s-a tradus și în românește.

Un alt text hagiografic în care se vede influența romanului lui Alexandru și a poveștirilor despre blajinii (fericiții) ce trăiesc la marginea lumii este *Viața lui Metodie al Patarelor*. Profețiile sale au circulat de timpuriu în limba greacă, în mediile mănăstirești. Cele mai vechi manuscrise românești din B.A.R. datează din secolul al XVIII-lea. În barocul *Hronograf*, compilat de Dimitrie mitropolitul Rostovului după cel bizantin al lui Gheorghe Chedrinul, tradus în românește la începutul secolului al XIX-lea, sunt descrise, alături de alți monștri din imaginarul elenistic, populațiile fabuloase din India: astromi, tanefi, pigmei, manticori, acefali, chinocefali și amazoane.⁷²

Diverse scrieri patristice, legende hagiografice, texte sapiențiale și ascetice etc. fac referiri la India. Dintre părinții de limba greacă, Clement Alexandrinul, Origen și Archelaos menționează sporadic pe *homines religiosi* indieni și pe

71. Cei trei calugări parcurg drumul de la Ctesifon, în țara Babilonului, până în părțile Indiei în douăzeci și patru de zile. În prima cetate sunt primiți cu uimire și ostilitate, închisi fără hrană și în cele din urmă dați afară din țară cu prăjinile. După patruzeci de zile sosesc într-un loc cu mulți pomi roditori iar apoi în țara căpcânilor (kynocephaloi) ce-și aveau locuințele pe sub pietre. După alte o sută de zile, cei trei ajung în țara maimuțelor (pithecilor) care fug la vederea lor. Urmează un munte înalt fără soare, copaci sau verdeată, însă locuit de nenumărate și înspăimântătoare animale fantastice, apoi o răpă adâncă, neumblată de om, din care o ciută îi călăuzește afară până la un șes plin de cirezi de cerbi și ciute. Mergând fără drum, mereu către răsărit, după mai bine de șaptezeci de zile, dau de un nou șes cu pomi roditori dar în care domnea negura. De acolo, o porumbiță îi călăuzește până la stâlpul ridicat de Alexandru după victoria asupra lui Darie. Inscripția de pe stâlp îi îndreaptă înspre stânga, de unde izvorăsc apele, căci spre dreapta sunt munți și râpi și lacuri pline de șerpi. Astfel, după patruzeci de zile, dau de un loc rău mirositor unde era un lac cu o multime de oameni osândiți ce plângeau și tipau. După alte două zile, ajung la doi munți înalți între care era legat cu lanțuri un uriaș ale cărui bocete s-au auzit și la cinci zile după părăsirea aceluia loc. Urmează o altă răpă adâncă din care ieșeau glasuri multe și pe marginea căreia seșea o femeie despletită cu un șarpe încolăcit în juru-i. Apoi o câmpie slăvită pe care văd patru bărbați cerești, lănci ascuțite, un foc mare, smoală, iarbă pucioasă, zmei chidne și cai fabuloși. După alte patruzeci de zile, umblând nemâncați, aud cântare de gloate și niros de mir scump la care adorm. Trezindu-se, văd o mare biserică de cristal din al cărei jertfelnic curgea o apă ca și laptele iar în jurul ei bărbați minunați cântând cântări îngerești. Unul dintre sfinții bărbați frumoși le deslușește că aceea este fântâna nemuririi destinată dreptilor. Mai departe, mereu nemâncați, ajung la un râu mare, unde erau munți înalți, copaci uriași și unde soarele ardea de șapte ori mai tare iar vânturile suflau altfel decât în Mesopotamia. Acolo vin la ei mulțimi de pigmei pe care cei trei călugări, de teamă să nu fie atacați și mâncați, îi alungă peste râu, la locurile lor, unde găsesc o legumă mare și dulce cu care se îndestulează. Mergând apoi multe zile pe o cale neumblată dau de peștera Sfântului Macarie.

72. *Hronograf adică numărare de ani. De la Adam, anul 1 de la Creație, până la anul 3600 după Creație*, transcrisă din chirilică în limba română de diaconul Gheorghe Băbuț, Editura Pelerinul Român, Oradea, 1992, pp. 122-123, 135-136.

Buddha. În a sa *Topografie creștină*, călugărul alexandrin Cosmas Indikopleustes (sec VI e.n.) înregistrează multe informații de mare importanță asupra geografiei Indiei.⁷³ Cronici bizantine, precum cea a lui Ioan Malalas sau a lui Gheorghe Amartolos traduse în slavă, colportau informații despre brahmani asemănătoare celor din pseudo-Palladius, stabilind o distincție netă, după criterii ascetice, între indieni și brahmani/rahmani. Deocamdată nu știm în ce măsură acești scriitori au fost cunoscuți de către români înainte de secolul nostru. *Iter ad Indiam* e ilustrat și de eroii creștinătății, apostolii, urmați apoi de misionarii perioadei patristice. Apostolilor Bartolomeu (Vartolomeu) și Filip le-au revenit sorții să meargă în Siria și Asia de Sus. După martirizarea lui Filip în Frigia, la Hieropolis, Bartolomeu a propovăduit cuvântul în Arabia și Persia și a ajuns până în țara îndepărtată a Indiei unde a zăbovit multă vreme. Luminând pe toți și întemeind biserici, a lăsat Evanghelia lui Matei pe care o purta cu el, tălmăcind-o în graiul lor. E prăznuit de biserică la 11 iulie și 25 august, iar viața și faptele sale au intrat în *Sinaxare (Prologar, Antologhion)* și *Minee*.⁷⁴

Dar cel care și-a legat mai puternic numele de India a fost apostolul Toma, asupra căruia căzuseră sorții evanghelizării ei. Apostolul Toma a semănat cuvântul la mezi, parți și indieni, ducând întotdeauna cu sine Evanghelia lui Matei. El a fost martirizat lângă Mylapore (pe coasta Coromandel, azi suburbie a orașului Madras), fiind străpuns cu sulițele de ostașii rajahului local. Acestor informații cu caracter istoric, *Faptele apostolului Toma* le mai adăugă o serie de legende asemănătoare povestirilor orientale. Gundafor "împăratul Indiei", vrând să-și facă palate meșteșugite a trimis pe un neguțător al său, Avan, să caute un meșter în părțile Palestinei. În Cezareca, Avan l-a întâlnit pe Toma care, declarându-se meșter iscusit, s-a îmbarcat cu el spre India. Ajuns la împăratul Gundafor, el îl convinge de meșteșugul său zugrăvind-i planul palatelor. Împăratul îi arată locul ales și îi dă aur de cheltuială. Dar Toma împarte totul săracilor, propovăduindu-le pe Dumnezeu, făcând lucruri minunate și nemâncând nimic.

73. Pentru izvoarele greco-latine asupra Indiei vezi în special B. Broeler, F. Boemer, *Fontes historiae religionum Indicarum*, Bonn, 1939, volumul VII din seria *Fontes historiae religionum* coordonată de C. Clemen. Majoritatea textelor clasice și medievale referitoare la India au fost traduse în engleză de John W. McCrindle la sfârșitul secolului trecut, în șase volume care sunt încă utilizabile: 1. Meghastenes și Arrian, 2. *Periplus Maris Erythraei*, 3. Ktesias, 4. Ptolemeu, 5. Istoricii lui Alexandru, 6. Literatura clasică. Vezi mai ales cel din urmă, *Ancient India as described in Classical literature*, Westminster, 1901; reprint, Amsterdam, 1971. O compilație pe baza tuturor volumelor lui McCrindle, distribuind materialul după autori, a facut R. C. Majumdar, *The classical accounts of India*, Calcutta, 1960. Se poate consulta, nu fără precauții, o altă compilație bazată pe traduceriile lui McCrindle, care urmează criteriul tematic, Baij Nath Puri, *India in classical Greek writings*, Ahmedabad, 1963. Pasajele din autorii latini au fost editate și traduse în franceză de Jacques André și Jean Filliozat în două volume: *Plin l'Ancien, Histoire naturelle* 6,46-106, Paris, 1980 și *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquité relatifs à l'Inde*, Paris, 1986.

74. Vezi *Proloagele*, op. cit., pp. 824, 1000-1001.

Dat în vileag la împărat, acesta vine să-i ceară socoteală și să vadă ceea ce-i construisese. Toma îi răspunde ca i-a zidit un palat foarte frumos, așa cum învățase de la marele meșter Hristos, dar că nu îi va trebui decât atunci când se va muta din aceasta lume. Părându-i-se acest răspuns o luare în râs, împăratul l-a pus pe apostol în închisoare. Între timp, din cauza acestei supărări, fratele împăratului moare de inimă rea iar sufletul său e purtat de înger în ceruri unde îl lasă să-și aleagă un sălaș. El cere cel mai ales sălaș, însă îngerul îi răspunde că acela este palatul pe care l-a clădit Toma fratelui său. Atunci fratele împăratului se roagă de înger să-l lase să se întoarcă pentru a-l răscumpăra pe bani puțini de la Gundafor care nu-i știe prețul. Întors în trup, el obține de la împărat promisiunea de a-i da în dar ceea ce pofteste, dar când acesta aude despre ce e vorba îi răspunde că nu-i poate dărui ceea ce nu stă sub împărăția lui, ci meșterul fiind de față, să-i ceară lui a-i face palate și mai frumoase. Zicând acestea l-a scos pe apostol din temniță și i-a căzut la picioare, cerându-i iertare. Iar Toma i-a luminat pe amândoi prin cuvântul darului și, prin botez, le-a dat împărăția cea veșnică, după care s-a dus propovăduind și prin alte cetăți.⁷⁵

Faptele lui Toma a intrat în *Sinaxarele* și *Mineele* grecești la ziua de 5/6 octombrie, fiind tradus în slavă și apoi, prin secolul al XVII-lea, în limba română. Revine cercetărilor viitoare să stabilească mai precis cele mai vechi manuscrise slavo-române și românești ce conțin această apocrifă.⁷⁶ Cele mai vechi manuscrise slavone ale *Prologarului* copiate de români datează din secolul al XIV-lea și se păstrează la Brașov și Cluj. Coresi a tipărit în 1568-59 un *Sbornic (Minei)* slav la Brașov iar în 1580 ieșea un altul la Sas-Sebeș. *Mineele* românești de la Buzău (1698), dar mai ales cele tipărite de Chesarie la Râmnic între anii 1776 și 1780 au circulat în toate ținuturile locuite de români. În 1804-1805 apărea o nouă ediție, la Buda, îndreptată de mitropolitul Dositei Filitti și îngrijită de Ioan Piuaru Molnar. Viața sau minunile lui Toma apar și independent în manuscrise românești miscelane din secolul al XVIII-lea.⁷⁷

Informații despre apostolatul lui Toma în India și despre creștinii thomaïți s-au perpetuat până târziu în cronografele bizantine și în cosmografiile

75. *Idem*, pp. 143-146.

76. Pentru orientare, vezi Cătălina Velculescu, *Variante românești ale Prologului*, în: *Cărți populare și cultură românească*, Editura Minerva, București, pp. 75-90; Nestor Vornicescu, *Studiu introductiv*, la *Proloagele*, vol. I., op. cit., pp. 5-39.

77. În Biblioteca Academiei Române din București se găsesc în următoarele manuscrise miscelane: ms. B.A.R. 1766, martie 1781, ff. 199-201 (*Intru aciasta luna, 5 zile, pomenirea sfântului apostolului Thoma*); ms B.A.R.-Cluj 183 (190) din 1790; ms. B.A.R. 3144 din 1790; ms. B.A.R. 1140 de la înc. sec. XIX, ff. 64-69 (*Una din minunile sfântului apostol Thoma*). *Evanghelia lui Toma* se află printre apocrifele neotestamentare care circulau în versiune slavonă și printre români. *Evanghelia copilăriei (Coconia lui Hristos)* atribuită lui Toma a contaminat partea introductivă a *Evangheliei apocrife* a lui Nicodim care a circulat în limba română. Câteva fragmente din ea au fost rezumate și în opera *Minunile Maicii Domnului* a călugărului rutean Ioanichie Galeatovschi, de asemenea tradusă în românește.

occidentale. Ele au ajuns și la noi la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea prin *Poveastea țărilor și a împărățiilor câte-s în pământul Asiei* copiată de dascălul Costea de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului și prin traducerea cărții geografului iezuit italian Giovanni Botero, *Le relazioni universali*, copiată de Antim de la Cozia (1766) și Anatolie din Râmnic (1774) cu titlul *Cosmografie, adecă Isvodirea lumii*.

Călătoria apostolului Toma în India și martiriul său sunt ilustrate pe zidurile bisericilor, pe broderii⁷⁸, icoane sau miniaturi. Călugărul Picu Pătruț din Săliște, în primul din cele trei volume manuscrise *Stihos adecă viers*, din 1842, a dedicat prăznuirii Sfântului Toma un poem în versuri naive pe care l-a ilustrat cu o miniatură reprezentând martiriul apostolului.⁷⁹ Ostașii regelui indian Mahâdevan și palatele sale au un aspect european medieval.

În *Istoria Bisericească*, Eusebiu vorbește despre un alt apostol al indienilor, filosoful Panten din Alexandria. Imitându-i pe primii apostoli, el a propovăduit învățătura creștină până în India, unde i-a întâlnit pe cei evanghelizați de Bartolomeu care păstrau Evanghelia lui Marcu în ebraică (ea se mai păstra încă în momentul în care scria Eusebiu, sec IV i.e.n.).⁸⁰ Tot Eusebiu ne informează despre cuceririle împăratului Constantin până la inzii de la marginile cele de pe urmă ale lumii. Aceștia veneau în solie aducându-i daruri bogate și întărirea supunerii lor, “adăugând că la dâșșii căpeteniile ajunseseră să-l cinstească în asemenea măsură încât îl înfățișau în picturi și în sculpturi, recunoscându-l drept împărat și stăpân pe destinele tuturor.”⁸¹ În secolul următor, Sfântul Ioan Hrisostomos - un sfânt mult gustat de români și tradus de timpuriu în românește – referindu-se, în una din omiliile sale, la puterea de răspândire a credinței creștine prin apostoli, o ilustrează cu popoarele Indiei: “De te duci la indieni, de te duci la sciți (din nord-vestul Indiei, evanghelizați de Bartolomeu), de te duci chiar la marginile lumii, chiar la ocean de te-ai duce (Oceanul Indian), pretutindeni vei

78. Pe *Dvera Adormirii Maicii Domnului* de la Putna (15 august 1510) sunt brodați în medalioane cei doisprezece apostoli predicând în douăsprezece cetăți și apoi plecând pe “corăbii” de norișori, însoțiți de câte un înger și petrecuți de privirile numeroșilor localnici. Printre ei, și apostolul Toma în India. Este o broderie cu fir de aur, de argint și de mătase pe un fond de mătase roșie, executată la Mănăstirea Putna de monahii Zosima, Ioil și Mardarie la porunca lui Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare. Vezi reproducerea ei la Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1988, p. 236-244.

79. *Sfârșitul sf. apostol Toma*, (1843), reprodus în Picu Pătruț, *Miniaturi și poezie*, ediție îngrijită de Octavian O. Ghibu, Asociația România, București, 1985, fig. 64. În manuscrisul original, la pagina 118. La B.A.R. se păstrează și o copie făcută între anii 1847-1850 de învățătorul Theodor Milea din Săliște, după manuscrisul lui Picu Pătruț, ilustrată tot de autor, ms. B.A.R. 4826.

80. *Istoria bisericească*, V. 10.2-3. Vezi Eusebiu de Cezarcea, *Scrieri*, partea întâia, traducere, studiu, note și comentarii de T. Bodogae, Editura Institutului Biblic, București, 1987, p. 200.

81. *Viața lui Constantin cel Mare*, I.8.4, IV.7, IV.50. Vezi *idem*, partea a doua, 1991, pp. 66, 163, 179. Cf. și opera lui Optatianus Porphyrius, *Carm.* 5.13, 14, 20-22, 18, 29 scrisă cândva între anii 323 și 337.

vedea că învățătura lui Hristos luminează sufletele tuturor.⁸² Într-un fel sau altul, direct sau mediat, aceste informații răspândite în operele scriitorilor bisericești puteau ajunge și la cunoștința clericilor și monahilor români încă din evul de mijloc. Acest aspect, însă, rămâne să fie iluminat de cercetarea viitoare.⁸³

O altă hagiografie cu o îndepărtată origine indiană este (așa cum a demonstrat H. Delehay) *Viața sfântului Eustatie Plachida* care a circulat în limba română, începând din secolul al XVII-lea, atât în *Minee* și *Proloage* (20 septembrie) cât și în manuscrise independente. Motivul inițial al vânătorii cerbului/ antilopei (sau a cerbului călăuză) care arată legea dreaptă (drumul de trecere), larg răspândit la diverse popoare, își are cele mai vechi variante atestate în *Jatakam*, colecția de legende a vieților anterioare ale lui Buddha.⁸⁴ Dintr-o variantă a *Vieții* provine legenda lui Dragoș și zimbrul⁸⁵, precum și unele colinde românești.⁸⁶ Partea centrală a hagiografiei, care narează peripețiile lui Eustatie și ale familiei sale, are o mulțime de paralele din poveștile vechiului Orient: legenda lui Patacara, discipola lui Buddha, istoria lui Vișvantara, fiul regelui Sayatura, penultima încarnare a lui Buddha și alte povești din Cașmir, Panjab, Siam etc.⁸⁷

82. *Omiliile la Facere*, XXVIII.5. Vezi Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri*, partea întâia, traducere, introducere, indici și note de D. Fecioru, Editura Institutului Biblic, București, 1987, p. 358.

83. Vezi printre altele și *Cuvântul și Capetele* episcopului Ioan al Carpathilor către călugării din India traduse în românește în secolul al XVIII-lea: *A precaviosului părintelui nostru Ioan episcopul Carpathilor către calugării cei din India, care îi scrisese lui, mângâietoare Capete 100* și *A precaviosului părintelui nostru Ioan, episcopul Carpathilor, cuvânt postnicesc și foarte mângâtoriu către călugării cei din India, carii l-au îndemnat*. La B.A.R. se păstrează următoarele manuscrise: *Capete* – ms. 1991, ff. 200-252, “s-au tâlmăcit din limba elinească de ieromonah Irinarh”, copiat la sf. sec. XVIII, probabil la mănăstirea Cernica; ms. 272, ff. 1-30 (lipsesc capetele 76-100), copiat la 1774; ms. 1849, ff. 1-99, copiat la sf. sec. XVIII, probabil la mănăstirea Neamț; ms. 2126, ff. 309-313 (câteva capete), copiat la sf. sec. XVIII, probabil la Mitropolia Râmnicului; ms. 2015, ff. 256-289, copiat la 1799, de “Ioanichie monahul, ierodiacon Pulgaroglu Mardaci” (în însemnarea copistului, textul e atribuit lui Ioan, egumenul Mănăstirii Carpathilor); *Cuvânt* – ms. 1482, ff. 88-95, copiat la sf. sec. XVIII, probabil în Moldova; ms. 2131, ff. 89v-97v, copiat la sf. sec. XVIII; ms. 2786, ff. 357r-360v, copiat la 1807 de ieromonahul Ioachim Bărbătescul de la mănăstirea Bistrița; ms. 1922, ff. 263v-264v, copiat la înc. sec. XIX, probabil la mănăstirea Cernica; *Capete și Cuvânt* - ms. 1989, ff. 1-44v, copiat la sf. sec. XVIII de ierodiaconul Gherontie, probabil de la mănăstirea Cernica; ms. 1455, ff. 253-267, “Filocalia de la Mănăstirea Neamț”, copie de la înc. sec. XIX; ms. 3628, ff. 37v-68v, copiat la mijl. sec. XIX, probabil la mănăstirea Vorona.

84. M. Gaster, *Nigrodha-miga jataka and the life of St. Eustathius Placidus*, Journal of Royal Asiatic Society, 1894, pp. 335-340 și Hippolyte Delehay, *La legende de Saint Eustache*, Academie Royale de Belgique, Bulletin de la classe de lettres, 1919, nr. 4, pp. 175-210. Apud N. Cartoian, CPLR, II, p. 186. Cartoian amendează sumar teza originii indiene a lui Delehay pusă în legătură cu teoria migraționistă a lui Max Muller și Th. Benfey. Astăzi, baza teoretică (“teoria antropologică”) a amendării lui Cartoian este ea însăși amendabilă. Fără a contesta principiul poligenezei, principiul migrației anumitor motive se sprijină pe fapte bine dovedite; cercetarea trebuie să stabilească ponderea unuia sau a altuia în fiecare caz determinat, lucru, din păcate, adeseori extrem de dificil.

85. Romulus Vuia crede că legenda românească e varianta unei teme internaționale de origine indiană. Vezi R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, Anuarul Institutului de Istorie Națională, vol. I, Cluj, 1922, pp. 300-309.

86. Vezi Maria Golescu, *Scholia la Scholia: colindul cerbului*, Revista Fundațiilor Regale, anul V, nr. 6, 1 iunie 1938, pp. 666-668.

87. CPLR, II, p. 187.

Convertirea indienilor la creștinism de către apostolul Toma a fost pusă în legătură cu o altă mare convertire, cea a lui Buddha, ajuns în Europa sub deghizarea creștină a prințului Ioasaf. Acesta este personajul principal al romanului *Varlaam și Ioasaf*, numit de Karl Krumbacher cel mai renumit și mai perfect roman religios al evului de mijloc.

Legenda hagiografică a vieții lui Buddha a circulat spre vest, asemeni multor altor texte din literatura indiană, fiind supusă obișnuitelor transformări de autohtonizare și rescriere ideologică. Ea pare să fi pătruns mai întâi în Persia răsăriteană, în epoca Sasanizilor. Această zonă a fost un creuzet al religiilor; acolo s-au întâlnit de-a lungul secolelor zoroastrienii, bactrienii, buddhiștii indieni sau chinezi, manihei și creștini nestorieni. Grupurilor nestoriene, atestate în Persia încă din secolul al V-lea, li s-a atribuit și rolul principal în transformarea și migrarea legendei spre apus.⁸⁸ Traducerea în pehlevi nu s-a păstrat dar urme ale ei sunt atestate în cea mai veche redactare arabă. Din diversele redactări arabe provin versiunea persană, cele georgiene (scurtă și lungă) și mai târziu, cea ebraică. Despre transferul romanului în spațiu și timp până la versiunea greacă (considerată "europeană") s-a scris foarte mult, aceasta fiind una din chestiunile principale în care părerile specialiștilor diverg. A fost presupusă existența unui intermediar siriac neconservat, dar nimic nu a putut confirma această ipoteză. S-a discutat mult asupra raportului de filiație dintre versiunile georgiană și greacă, dar deși există probe puternice pentru derivarea versiunii grecești din cea georgiană, majoritatea bizantinologilor susțin anterioritatea celei grecești. De rezolvarea acestei dispute e legată și stabilirea redactării în care s-a produs creștinarea romanului. Deși ultimii cercetători europeni înclină spre paternitatea lui Ioan Damaschinul, nici chestiunea autorului versiunii grecești nu este pe deplin rezolvată; alți candidați sunt călugărul Ioan de la Mănăstirea Sf. Sava, lângă Ierusalim sau călugărul georgian Euthimios. De asemenea, filiația textelor nu exclude transmiterea orală a romanului.⁸⁹

Drumul romanului pleacă, deci, din India, trece prin Persia, Siria și Georgia, ajunge în Palestina, de unde, în forma grecească, s-a răspândit în Europa la începutul celui de-al doilea mileniu creștin. Versiunile arabă creștinizată, armeană, slavă veche și latină provin din cea grecească. Redactarea arabă creștină se află la baza celei etiopiene, cea latină la baza tuturor versiunilor occidentale (inclusiv cele cehă și polonă) iar cea slavă veche la baza traducerilor în bulgară, sârbă, rusă și română.

Cel mai vechi exemplar slavon copiat pe teritoriu românesc datează din secolul al XIV-lea. După o astfel de copie, consultând mai multe izvoare printre

88. A le Coq a avansat o teză diferită de toate celelalte după care originea prototipului romanului *Varlaam și Ioasaf* ar fi în Asia Centrală iar rolul principal în transmiterea lui spre apus l-ar fi jucat manihei și nu sectele creștine.

89. O sinteză, nu lipsită de *parti-pris*, a diverselor opinii cu privire la originea și transmiterea romanului se află la Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, Editura Minerva, București, 1981. pp. 12-25.

care și unul latin, l-a tradus boierul valah Udriște Năsturel în română, în anul 1649.⁹⁰ Traducerea lui s-a răspândit în secolul al XVIII-lea în Moldova și Transilvania. Cele mai vechi manuscrise ardelenе ajunse până la noi care conțin pilde din roman datează din 1768 (Bibl. Rylands, Anglia), 1789 (ms. B.A.R. 3170), 1820 (Bibl. Astra, Sibiu, ms. 45). Un manuscris copiat la Brașov, în 1810 conține întregul roman (ms. B.N.R. 21178).⁹¹ Popularitatea romanului e atestată de noi tălmăciri în secolul al XVIII-lea, datorate unui oltean și unui ardelean. Însă aceste noi traduceri din italiană nu au circulat: cea a micului boier Vlad Boțulescu, făcută la Milano în 1764, a rămas până la sfârșitul secolului trecut necunoscută iar cea făcută la Blaj de Samuil Micu, la o dată anterioară anului 1782, s-a pierdut.⁹² În fine, mai există o prelucrare prescurtată (după o versiune dintr-o colecție hagiografică rusească, probabil confruntată cu una grecească) în *Viețile Sfinților*, volumul din luna noiembrie, publicat la Iași, în 1811 și datorată ieromonahului Ștefan dascălul. Versiuni comprimate se găsesc și în *Proloage și Minee*, la ziua de 19 noiembrie când cei doi sfinți sunt prăznuiți de biserica ortodoxă română.

Deși cadrul evenimentelor este India, pentru mult timp originea romanului a fost necunoscută în Europa. Abia după ce primii misionari portughezi au debarcat pe subcontinentul indian, scriitorul Diego de Couto a observat paralelismul său cu legenda lui Buddha. Însă numai după semnalarea lui de Laboulaye în 1859, cercetările lui Felix Liebrecht, Max Muller, H. Zotenberg, Emanuel Cosquin, E. Kuhn, H. Gunther și a altor orientaliști⁹³ au stabilit originea

90. Singura ediție integrală reproduce ms. B.A.R. 3339 (București, 1673) cu adăugiri după ms. B.A.R. 2470, *Vieța sfinților Varlaam și Ioasaf*, tradusă din limba elenă (!) la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști, al doilea logofăt. Tipărită pentru prima oară de Generalul P. V. Năsturel, București, 1904. Lăsând la o parte multele lipsuri ale acestei ediții, trebuie menționat că ea reproduce un manuscris ce nu reprezintă "tradiția tălmăcirii lui Udriște Năsturel" (Emil Turdeanu). Romanul a mai fost editat fragmentar de Ioan Gârleanu (București, cca 1874; ms. B.A.R. 2769, copie făcută de dascălul Ilarion Craioveanu, episcopia Argeșului, 1807), Alexandru Odobescu (1881; ms. B.A.R. 2470, Țara Românească, 1671), Ion C. Chițimia (CP, II, 1963, pp. 293-302; ms. B.A.R. 1551, Moldova, 1791, ff. 42-43^v, 58^v-60^v, 133^v-138^v), Cătălina Velculescu (CLRV, I, 1984, pp. 173-179; ms. B.A.R. 598, copie făcută de Fota Grămăticul, Țara Românească, sec. XVII, ff. 141-144^v, 171-172, 212-213^v, 248^v). Diverse fragmente sunt reproduse și de Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, Editura Minerva, București, 1981.

91. Despre răspândirea romanului în Transilvania, vezi studiul lui Cătălina Velculescu, *Les copistes de Transylvanie et les parables de Barlaam*, Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucharest, XIX, nr. 4, 1981; reeditat în românește în: *Cărți populare și cultură românească*, Editura Minerva, București, 1984, pp. 90-109.

92. Unele fragmente par a fi fost incorporate în *Propovedania sau învățătură la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784. Traducerea - făcută, după toate probabilitățile, după o versiune de tip "școlar" - e menționată într-o scrisoare din 1782, către Moise Dragoș din Oradea. Vezi Iosif Pervain, *Micu și romanul popular Vaarlam și Ioasaf*, în *Studii de literatură română*, Cluj-Napoca, 1971, pp. 31-32.

93. Dintre indianiștii români care s-au ocupat de roman, vezi studiile lui Sergiu E. Demetrian, *Buddha's life in the Romanian "Balam"*, Indo-Asian Culture, New Delhi, XVII, no. 2, 1968, pp. 29-40 și Amita Bhose, *From Bodhisattva to Joasaph. A historic and comparative study*, Revista de istorie și teorie literară, București, no. 2, 1981, pp. 223-232, reeditat în *Bibliotheca Indica*, București, nr. 2, aprilie-iunie 1998, pp. 85-97. De asemenea, eseul lui Mircea Malița, *De la Buddha la Joasaf*, în: *Pietre vii*, Editura Eminescu, București, 1973, pp. 23-34; republicat în: *Zidul și iedera*, Cartea Românească, București, 1977, 41-47.

sa indiană și drumul parcurs până în Europa.⁹⁴ Nucleul original fiind una din legende buddhiste, termenul de comparație predilect a fost *Lalitavistara*, cea mai sistematică biografie a lui Buddha. Numele lui Buddha a devenit în pehlevi și arabă, Budhasaf și Yudhasaf pentru a sfârși ca Iosaphat în limba greacă. Vizitiul său, Chandaka, a devenit Zandan/Zardan. Celelalte nume din roman, Abener, Varahia, Nahor și Tevda, par a fi de origine siro-aramaică. În versiunea scurtă georgiană, Balahvar⁹⁵ (Varlaam) vine din țara Sarnadib, adică în românește Serendip (Ceylon-dvipa), care a devenit pustiul Sinai în versiunea greacă. De asemenea, în versiunea lungă georgiană, Avenir este un rege bun și milostiv în timp ce în cea grecească el se transformă într-un persecutor sângeros al creștinilor.⁹⁶ La începutul acestei versiuni, se menționează că romanul a fost găsit în biblioteca hindusă din Iope (Jaffa) de către părintele Isaac, fiul lui Sophron din Palestina. În *Predoslovie* la traducerea românească se spune că acesta ar fi fost auzit de Ioan Damaschinul de la sfinți bărbați din “țara Ethiopiei (sau țara hărăpească) cea mai dinlăuntru carea să chieamă Indiia”. Varianta creștină a renunțat la unele legende și parabole buddhiste care se mai păstrau în cea arabă.

În primul capitol al romanului *Varlaam și Ioasaf* se vorbește “despre întoarcerea Indianilor la dreapta credință.” În manuscrise titlul său este, cu mici variante, *De întoarcerea indiianilor pentru mărturia (din propoveduirea) sfântului apostol Thoma și de Avenir, împăratul Indiei*.⁹⁷ Prin mărturisirea apostolului Toma, creștinismul s-a răspândit până în India, unde multă lume se retrăgea în pustie. Văzând cum îl părăsesc supușii și răspândirea credinței străine, împăratul Indiei, Avenir dezlănțuie persecuțiile împotriva creștinilor. O versiune prescurtată a romanului (care nu corespunde însă cu hagiografia) sintetizează astfel: “Iaste o țară în partea răsăritului ce să chieamă Indiia, cu norod mult și îndestulată cu toate bunătățile și cu roduri mai multe decât într-alte părți, încongiurată cu mare și cu uscat și să hotăraște cu țara persilor; aceia au fost luminat oarecând de sfântul Apostol Thoma, ci n-au rămas toată țara într-o credință, că mulți fiind întunecați cu mintea și cuprinși de înșelăciunea drăcească

94. Acest lucru a fost, în mod izolat, pus sub semnul întrebării. Vezi, mai ales, studiile arabistului Daniel Gimaret, *Traces et paralleles du Kitab Bilawhar wa-Budasaf dans la tradition arabe*, Bulletin d'Études Orientales, XXIV, 1971, pp. 97-133 și *À propos de M. Stern et S. Walzer, Three unknown Buddhist Stories in an Arabic Version*, Arabica, XX, 1973, pp. 186-191. Cătălina Velculescu, care se face ecoul ipotezei nașterii romanului în Asia Mică, nu aduce decât argumentul insuficient al răspândirii unor teme. Vezi Cătălina Velculescu, *Varlaam și Ioasaf*, CLRV, I, pp. 172-173. Romanul a putut fi influențat și îmbogățit cu elemente din Iranul sasanid și Orientul apropiat iudeo-creștin, dar, în mod evident, locul său de naștere nu a fost acolo.

95. Amita Bhose credea ca Balahvar ar putea veni din scr. Balarama, nume comun în India, fără să aducă însă alte argumente în sprijinul ipotezei sale. *Op. cit.*, p. 224. Nu e lipsit de interes în legătură cu aceasta să notăm că titlul versiunii georgiene este *Balahvariani*.

96. Vezi Michel Tarchnivilli, *Les deux recensions du “Barlaam” georgian*, Le Museon, LXXI, nr 1-2, 1958.

97. Vezi cele mai vechi manuscrise din B.A.R., 3339, 2470, 2458.

n-au priimit învățătura cea de mântuire. Iar după vremea mai multă au crescut necredința ca spinii și înneca sămânța cea bună a credinței, cât s-au făcut mai mult norod păgânesc decât creștinesc.”⁹⁸

Capitolele II-V conțin, în mod aproximativ, legenda lui Buddha până la primele trei ieșiri ale acestuia în afara palatului. Primul capitol începe, așa cum am văzut, printr-o “creștinare” a cadrului general al povestirii. Împaratul Avenir al Indiei e un prigonitor al creștinilor, deși, în mod traditional, rajahii indieni sunt cunoscuți pentru toleranța lor religioasă. Persecuțiile sale se soldează cu nenumarați martiri, deși ideea martiriului e străină spiritului indian. Cel de-al doilea capitol intercalează un alt episod, tipic hagiografiilor creștine, în care un demnitar ce se retrăsese în deșert și care e adus de rege înapoi, îl ceartă pe acesta pentru decăderea spirituală a vieții sale. La fel ca regele Șuddhodana, Avenir nu are urmași. Când în urma rugăciunilor sale, i se naște “un cucon foarte frumos”, Ioasaf, prevestirile sunt sumbre: el va abandona tronul și va deveni creștin. Pentru a-l feri de ticăloșiile vieții, precum și de credința în Hristos, Avenir construiește pentru fiul său un palat în Ostrovul Lebedelor care devine o artificială insulă a fericirilor. Dar curiozitatea îl împinge pe Ioasaf afară și, în trei ieșiri consecutive, el cunoaște boala, bătrânețea și moartea. Aceste întâlniri cu stările succesive de degradare biologică a vieții omului îl lasă cu sufletul zguduit. Începând cu capitolul al VI-lea, romanul diferă de legenda lui Buddha, trădând mai multe prelucrări ulterioare dintre care ultima e cea creștină răsăriteană. Tânărului brahman din legenda lui Buddha îi ține locul în economia narațiunii călugărul creștin Varlaam ce trăia în pustia Senaridului hrănindu-se cu fructe. Funcția lui însă se extinde chiar mai mult, până la conferirea inițierii (creștine), pe care Buddha, în legenda indiană, o obține singur.⁹⁹ Capitolele VI-XX conțin episoadele legate de venirea lui Varlaam, dezvoltarea “pietrei prețioase” (obișnuită formulă sanscrită pentru suprema sapiență)¹⁰⁰ a doctrinei creștine, convertirea lui Ioasaf și întoarcerea sa în deșert. În partea a doua, Avenir, ajutat de mai marele său boier (V)Arahie,

98. Ms B.A.R. 3186, copiat de Costache Lepadatu din Popenii moldovenești, în 1796. Apud. BACPL, II, pp. 464-465.

99. Remarca lui N. Cartoian că “adaptarea legendei lui Buddha la creștinism nu se putea face decât prin introducerea calugărului Varlaam” (CPLR, I, p. 298) este greșită întrucât Balauhar (Varlaam) apare încă în varianta arabă necreștinată. De altfel, faptul că în versiunea georgiană, Varlaam vine din insula Ceylon, loc de rezistență al buddhismului, e un indiciu că acest personaj fusese deja introdus în prototipul indian care a fost tradus în pehlevi, arabă etc. Deși majoritatea cercetătorilor au comparat *Varlaam* și *Ioasaf* cu *Lalitavistara* sau *Jatakam*, ele nu pot fi considerate sursa imediată a traducerii și circulației motivului către apus. J. Jacobs consideră că locul de origine al prototipului romanului este India. J. Jacobs, *Barlaam and Josaphat. English Lives of Buddha*, Londra, 1896. După E. Kuhn, textul primitiv pehlevi ar fi avut deja o coloratură creștină.

100. Dar vezi și Matei 13.45-46. “Iarăși este asemenea împărăția cerurilor cu un neguțător care caută mărgăritare (perle) bune. Și aflând un mărgăritar (perlă) de mult preț, s-a dus, a vândut toate câte avea și l-a cumpărat”, *Biblia sau Sfânta scriptură*, Editura Institutului Biblic, București, <1990>, p. 1114.

încearcă pe diferite căi să-l întoarcă pe Ioasaf de la credința creștină. Printre altele, el organizează o falsă confruntare filosofică și teologică între Nahor – un ascet păgân (hindus) care trăia în pustie și care e prezentat drept Varlaam – și popi și vrăjitori persani, chaldei și indieni. Disputele teologo-filosofice erau foarte obișnuite în India antică. Aceasta însă se transformă într-o apologie creștină și sfârșește prin convertirea lui Nahor. Apoi, după sfatul vrăjitorului Tevda, Ioasaf e supus ispitelor carnale. Aceasta ultimă încercare e similară cu cea la care demonul Mârâ îl supune pe Gautama înainte de a obține iluminarea. Creștinismul e considerat credința care învață ura pentru cele plăcute și bune ale lumii. Romanul devine aici o apologie a ascezei. Toate aceste încercări se încheie prin convertirea lui Tevda, a lui Avenir care se și retrag în pustie și prin răspândirea creștinismului în împărăția Indiei. La douăzeci și cinci de ani, Ioasaf abandonează tronul și pleacă în deșertul Senaridului (sau Senaarului), unde îl găsește pe pustnicul Varlaam. Ioasaf va petrece alți treizeci și cinci de ani în pustie, nevoindu-se și luptând împotriva tentațiilor diavolului. După moarte, trupurile celor doi devin moaște și sunt aduse de Varahie, noul împărat, în India.

Romanul nu dă o idee clară despre religia indienilor; ea este legată de idolatrie și sacrificii la fel ca toate sistemele păgâne cu care se luptă creștinismul. De asemenea, el păstrează doar partea anecdotică și nimic (sau aproape nimic) din teoriile fundamentale ale buddhismului așa cum sunt reflectate în *Lalitavistara* sau *Buddhacharitam*. În schimb, romanul sugerează ideea că toată învățătura filosofică tradițională pe care o primește Ioasaf în palat nu poate soluționa problema sensului vieții și cea a morții, lucru pe care îl deslușește abia doctrina creștină predicată de Varlaam. Istoria propriu-zisă cuprinde în “ramă” un număr de parabole și discursuri didactice. Pildele se înlanțuie după modelul celor din *Pancatantra*. Aproape toate parabolele principale sunt de origine indiană. Prototipul lor poate fi trasat în *Mahâbhârata* și *Râmâyana*, în *Brâhmanas*, *Upanișade* și *Purânas*, în *Mânnavadhârmașâstra*, în *Pancatantra* sau în *Dhammapada*, *Jatakam* etc.¹⁰¹ Parabola omului urmărit de inorog este povestită de înțeleptul Vidura regelui Dhrtaraștra din *Mahâbhârata* și este răspândită în literatura populară indiană.¹⁰² Parabola celor patru racle se găsește în culegerea de întâmplări de la curtea regelui Așoka, *Mâhâvamsa*. Pilda despre privighetoare este prezentă în *Tripitaka* chinezească, ceea ce atestă o proveniență indiană. Și povestea fiului de împărat închis timp de zece ani într-o peșteră e luată ca atare din epopeile *Mahâbhârata* și *Râmâyana*; ea se găsește și în *Floarea darurilor* tradusă în românește cu un secol înainte. Altele precum povestea celor trei prieteni

101. E. Kuhn, *Barlaam und Joasaph*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie, München, 20 Band, 1 Abt., 1894., pp. 1-88; S. E. Demetrian, *op. cit.*, pp. 36-37.

102. Unul din cele mai bune studii asupra parabolei este cel al lui Cătălina Velculescu, *Parable of the Unicorn and the Man who yearns for apples*, Synthesis, VI, 1979, pp. 139-144.

și pilda despre cetatea care își schimbă împăratul în fiecare an se regăsesc în proverbe indiene. În capitolul XIX se află de asemenea formularea scurtă a cunoscutei povești a lui Vișnu, regele zeilor, care se încarnase într-un porc. Fragmentele didactice conțin apologii și expuneri dogmatice creștine. Ele susțin diatriba împotriva sistemelor ne-creștine dar scot în relief și necesitatea măsurii, a practicării ascezei și deșertăciunea acestei lumi amăgitoare.

India este pusă sub semnul unei magnificețe oarecum cantitative: largimea teritoriului, mulțimea oamenilor și mărimea bogățiilor ei. În acest mediu exotic, ilustrat parțial și prin floră și faună, Varlaam este un nou apostol chemat să regenereze creștinismul. El se folosește de un truc asemănător celui al apostolului Toma. Acesta venise să-i construiască împăratului Gundafor un palat care în cele din urmă se dovedește a fi în împărăția cerurilor. Varlaam vine să ofere prințului Ioasaf o piatră prețioasă ce se dovedește a fi învățătura creștină.

La granița dintre roman popular și hagiografie, de fapt un roman spiritual, *Varlaam și Ioasaf* a produs o puternică impresie în mediul călugăresc și preoțesc de unde a pătruns și în cel laic. La fel ca și *Alexândria*, el a avut un mare ecou în artele plastice, cultura scrisă și orală, toponimie și onomastică. Unele părți din roman au trecut în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* și în *Viața patriarhului Nifon* a lui Gavril Protul, care au circulat și au fost copiate și în Transilvania. *Cântecul sfântului Ioasaf când au intrat în pustie* tradus în românește, în proză, la finalul romanului a avut o largă circulație fiind prelucrat în versuri și pus pe melodie drept cântec de stea (*Cântecul pustiei*).¹⁰³ O versiune a acestuia cu titlul *Cântarea sfântului <Ioasaf> feciorului de împărat, când ș-au lăsat împărăția sa la India și au plecat în pustie după sfântul Varlaam, starețul său* a fost copiată și de Picu Pătruț la 1839.¹⁰⁴ Scene din roman precum cea a predării "pietrei prețioase" a învățăturii creștine sau cea a parabolei inorogului au fost reprezentate în miniaturi manuscrise sau picturi murale.

Fiziologul – expresie a interesului literaturii bizantine pentru ceea ce era surprinzător în natură precum animale, plante și pietre neobișnuite – își are originea în memoriile călătorilor greci în Orient, începând cu Ktesias, la care s-au adăugat apoi relatările medievale despre țara preotului Ioan. Aici, lumea animală servește drept oglindă simbolică a lumii spirituale – după principiul *omnis creatura significans* - iar istorioarele despre animale reale sau fantastice din India, precum elefantul (pilul), leul, inorogul (leoncornul), fenixul (finixul, finiezu), păunul, gripsorul (zgripsorul), fisalul etc. devin parabole ale lucrării

103. O privire generală la Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, pp. 225-237. Vezi *inter alia* doua variante transilvănene inedite, publicate recent de Olga Șerbănescu, "Cântecul pustiei" – două fragmente manuscrise inedite din romanul popular "Varlaam și Ioasaf" aflate în colecția Bibliotecii Muzeului Brukenthal din Sibiu, Acta Musei Porolissensis, XVIII, Zalău, 1994, pp. 483-488.

104. Ms. B.A.R. 4899, ff. 28^v-37^r.

interioare a creștinului. Originea prototipurilor vii de la care a plecat fabulația zoomorfă este amintită în unele variante ale cărții. Inorogul – menționat în *Atharva Veda* (III.7) și reprezentat chiar și pe sigiliile descoperite la Mohenjo Dharo – trăia în India.¹⁰⁵ Fisalul e originar din “râul Indiei”¹⁰⁶ iar gipsorul din “pământul lui Ioan, lângă Marea Ochiiianului”.¹⁰⁷ Alexandru Macedon biruia “pre toate limbile” cu ajutorul capului gorgonei.¹⁰⁸ *Fiziologul* a cunoscut mai multe variante și a avut o foarte largă circulație manuscrisă la români, fiind copiat alături de hagiografii sau de cuvinte morale din *Prologe*.

Mențiuni despre animalele fabuloase din India sunt răspândite în literatura bizantină creștină încă odată cu scrierile lui Clement Alexandrinul și Cosmas Indicopleustes care au și fost traduse în slava veche. În slavonă au circulat mai ales *Cartea celor șase zile* a lui Vasile cel Mare și cea a lui Ioan exarhul Bulgariei care serveau ca un fel de enciclopedie pentru creștini. Informații realiste despre animalele din India încep să apară în periodicele de la începutul secolului al XIX-lea. Unele din articolele apărute în *Icoana lumii* din Iași precum cele despre

105. Reexaminând tradiția europeană despre inorog, diferiți scriitori moderni au pus la îndoială existența sa reală. Un astfel de reflex se găsește și într-un fragment despre inorog tradus din *Mundus subterraneus* a învățatului iezuit Athanasius Kircher (Amsterdam, vol I-II, 1665-1668), într-un manuscris miscelaneu copiat de ierodiaconul Anatolie din Râmnic la 1774: “iată, de mult, din cei ce au umblat toată lumea, cinevaș din neguțătorii cei iscusiti cu călătoriile, cari lățimile Hindiei, Tartariei și pustiile Africăi (întru care această hiară zic că să sălășluiaște) neîncetat să obicinuiască a le treca, nu o au văzut.” *De lauda monoțerotis, adecă a inorogului* (ms B.A.R. 1267, ff. 393-395) “zice Athanasie Curhier, în *Scrierea lumii cei de dedesuptul pământului*, cartea 8, cap. 5, tomul 2”. Vezi *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, op. cit., p. 416. Fragmentul este reprodus de Cătălina Velculescu, *Variantă românească a unor pagini din Athanasius Kircher*, Revista de istorie și teorie literară, 30, nr. 4, 1981, p. 569-570 și “*Răvnitorul la mere*” și *vânătoarea simbolică*, în: *Cărți populare și cultură românească*, Editura Minerva, București, 1984, p. 23. Unul din exemplarele cărții păstrate la B.A.R., cel al primei ediții, a circulat în Transilvania.

106. În varianta amplă alcătuită în neogreacă de Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, între 1566-1570 care nu mai este însoțită de interpretarea religioasă și morală. Vezi textul publicat de C. N. Mateescu – *Oare care cunoștințe dela filosofi vechi pentru firea și obiceiurile oare cărora jivini, adunate de preaînțeleptul între arhierei, Chir Damaschin Studitul* - după un manuscris (astăzi pierdut) copiat de dascălul Nicolae Duma, în Scheii Brașovului, în 1774, *Un “Fiziolog” românesc din veacul al XVIII-lea*, Calendarul revistei *Ion Creangă* pe anul 1914, p. 40 s.u.; textul complet în revista *Ion Creangă*, VII (1914), pp. 2, 36, 58, VIII (1915), pp. 257, 274, 298, 320, IX (1916), pp. 8-11, 39, 67, 103. Vezi și mss. B.A.R. 4274, f. 39^v și 3548, f. 38^r ambele copiate în Moldova, la 1832.

107. În versiunile din Țara Românească, traduse din slava sudică, precum “*Fiziologul de la Bistrita*” – *Cuvânt de smerită înțelepciune* - publicat de Cătălina Velculescu în Revista de istorie și teorie literară, București, 31, 1982, nr. 2, pp. 209-222 (republicat în *Cărți populare și cultură românească*, op. cit., p. 190) după ms. B.A.R. 2513 copiat de ieromonahul Serafim de la mănăstirea Bistrita olteană, îndată după anul 1700. Vezi și mss B.A.R., 1151 (1777), 2100 (cca 1785), 3275 (1799), 3590 (1808). Nu se află în versiunile scurte din Transilvania cunoscute până acum, precum cea copiată de dascălul Costea în Scheii Brașovului, pe la 1695 și nici în cea a lui Damaschin Studitul.

108. *Idem*, p.186. Compară cu ms. B.A.R. 1282, f. 190^r, copiat de băănățeanul Mihai Ghiga între anii 1801-1806.

elefant, uriașul șerpilor sau “sierpele plinta”, au fost preluate de Aron Pumnul în primul tom al *Lepturariului românesc* publicat la Viena în 1862.¹⁰⁹

5. Alte cărți populare

Numeroase alte elemente ale literaturii noastre populare, scrise sau orale, își au originea îndepărtată în India.¹¹⁰ Ele au traversat Asia și Europa, fiind supuse unui continuu proces de interpretare și autohtonizare. Astfel transformate, uneori de nerecunoscut, ele au fost topite în fondul folcloric românesc, influențând credințe și obiceiuri. Acest lucru dobândește o semnificație mărită dacă avem în vedere că fiecare grup etnic acceptă numai ceea ce convine structurii sale mentale și nivelului său spiritual. Astfel, de exemplu, elementele de cosmologie dualistă de “origine iraniană” au fost, de fapt, împrumutate (și adaptate) de perși din India, unde indo-arieni le-au găsit la populațiile autohtone dravidiene.¹¹¹ Multe din fabulele incluse în viața și pildele lui Esop (*Esopia*) sau în romanul lui Ahikar (*Archirie și Anadan*) sunt de origine orientală și provin, în ultima instanță, din fondul poveștilor și fabulelor indiene, așa cum le găsim în colecții precum *Pancatantra*, *Hitopadeșă*, *Harivamsa*, *Munipaticaritam*, *Sukasaptati*, *Vetâlapancavimșatika*, *Kathâsaritsâgara*, în epopeile *Râmâyana* și *Mahâbhârata*, în *Jatakam*, *Purânas* etc. Legende dualiste și fabulele au circulat și s-au reprodus în spațiul românesc fără vreo referire la originea lor indiană. Același lucru s-a întâmplat cu cărți populare precum *Visele lui Mamer* sau *Varlaam și Ioasaf*. În

109. *Lepturariu românesc* cules de'n scriptori rumâni ... de Arune Pumnul, Tomul I, Vieanna, 1862, pp. 46-48, 118-119, 237-238 (Partea a doua).

110. Tema reflectării Indiei în literatura populară românească a mai fost tratată sporadic și sumar în câteva articole publicate de Arion Roșu, *India in Rumanian Culture*, The Indo-Asian Culture, New Delhi, VIII, 3, January 1960, pp. 276-291; Vlad Bănățeanu, *Indian studies in Rumania in the past and in the present*, Visvabharati Quarterly, Shantiniketan, 27, no. 3-4, 1961-1962, pp. 239-259; Keith Hitchins, *Reflections of India in Rumanian popular literature, XVI to XVIII centuries*, Indo-Asian Culture, New Delhi, XIV, no. 2, 1965, pp. 106-126; Sanda Radian, *Legenda, mit și mister indic în literatura română*, în: *Corelații între literatura română și literatura universală*, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, pp. 30-44; Amita Bhose, *India în conștiința poporului român*, în: *Eminescu și India*, Editura Junimea, Iași, 1978, pp. 8-15. Vehiculând aceeași informație culeasă din surse comune, adesea în mod necritic, și având mai degrabă un caracter de inventar, ele nu ne-au putut fi de folos. Pentru a nu dăuna economiei studiului de față nu ne-am oprit asupra diverselor afirmații greșite sau inaccurate, făcute de autorii citați. Îndreptările necesare se găsesc în mod implicit în text.

111. Vezi recenzia lui Mircea Eliade la cartea lui N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, Revista Fundațiilor Regale, București, VI, nr. 4, 1 aprilie 1939, pp. 132-147. Keith Hitchins a pus în evidență asemănarea legendei în care Dumnezeu, vrând să creeze pământul (lumea), îl trimite pe Diavol să aducă nămol din fundul oceanului, cu un mit indian al creației în care personajele sunt Brahma și Vișnu. Pe urmele lui I. A. Candrea (*Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928, pp. 59-60), el e de părere că mitul a ajuns la noi după ce a trecut prin Persia și a fost interpretat dualist de zoroastrieni. *Op. cit.*, pp. 111-112. Amita Bhose, identificând o paralelă aproape identică în *Sunya-purâna*, text scris în Bengal în secolele XIII-XIV, sub dominația islamică, crede că el ar fi putut ajunge pe teritoriul românesc prin intermediul culturii turcești. *Op. cit.*, p. 12. În timp ce ipoteza circulației motivului pe filiera dualistă-bogomilică e foarte plauzibilă și dovedibilă, cea a mediatorului turcesc e de nesuținut.

romanele populare *Sindipa* și *Halima*, referințele indiene se reduc doar la localizarea exotică a acțiunii, cadrul “oriental” al călătoriilor prin ostroavele mării, al curților fastuoase cu obiceiuri ciudate dar pline de farmec, al animalelor exotice, al unei lumi pestrice și, eventual, misogine. Ele nu transmit, propriu-zis, nici o cunoștință despre India, alta decât, cea de tărâm îndepărtat și fabulos unde au loc întâmplări minunate și pline de învățături.

Cazanie lui Sehanci Împărat cum au văzut într-o noapte douăsprezece visuri – numit în unele versiuni *Visele lui Mamer*, după numele oniromantului¹¹² – a circulat în mai multe manuscrise românești, în grai transilvănean din secolul al XVII-lea, semnalate pentru prima oară de Timotei Cipariu.¹¹³ Acest text își are originea într-un capitol al vieților legendare ale lui Buddha (*Jatakam*) tradus în secolul al XIII-lea, prin intermediar, în limba slavonă de unde a fost adaptat și în românește. Originalul indian conține legenda regelui din Kosala ce a visat în aceeași noapte șaisprezece vise pe care numai Buddha i le-a putut tălmăci, dându-le sensul apocaliptic al vremii când oamenii vor duce o viață contrară legii. În variantele slavonă și română, textul e prelucrat creștin descriind vremea dinaintea judecății de apoi. Împăratul cetății Varchon, Sehanci (Șahaiși în versiunea slavonă), visează într-o noapte douăsprezece vise pe care nu le putea pricepe nimeni. În cele din urmă se găsește un om cărturar, filosoful Mamer, care îi spune că visele sale nu spre răul său sunt, ci profeții ce vor izbândi la vreme de apoi și le deslușește drept scene apocaliptice. Această legendă a intrat și în culegerea de apologuri arabe *Kalilah wa Dimnah*, majoritatea prelucrate după *Pancatantra*, traduse apoi în greacă, ebraică, latină, slavonă și în aproape toate limbile vest-europene. În versiunea grecească, *Ștefanit și Ichnilat*, ea a circulat și în principatele române în secolul al XVIII-lea.¹¹⁴ Versiunea la care ne referim este însă o prelucrare diferită care nu mai păstrează aproape nici un element “exotic”. Motivul viselor este preluat doar ca schemă epica generală.

Cu toate că nu i s-a descoperit până acum prototipul, se acceptă că nucleul romanului *Sindipa* își are originea în India. Diverse povești, din cele circa douăzeci și patru pe care le cuprinde, își găsesc paralele în colecțiile indiene. Sintipa,

112. S-au păstrat mai multe manuscrise care atestă o singură redacție. Textul a fost editat, cu unele omisiuni, de Nedret Mamuth în *Crestomație de literatură română veche*, vol I, op. cit., pp. 222-225 (de acum înainte CLRV, I). În comentariile însoțitoare, editorul face comparații cu motive turcece (?!). O analiză mai largă, deși insistând disproporționat asupra posibilităților intertextualități arabe, la Mircea Anghelescu, *Literatură română și Orientul (secolele XVII-XIX)*, Editura Minerva, București, 1975, pp. 42-48.

113. Timotei Cipariu, *Principie de limbă și de scriitură*, Blaj, 1866, p. 114; reeditată în *Opere*. I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei, București, 1987, p. 53. Vezi descrierea manuscrisului care a aparținut lui Cipariu la Alexandru Măreș, *Cel mai vechi “Gromovnic” românesc*, Limba română, București, XXIII, nr. 1, 1974, pp. 31-34.

114. Vezi Olga Cicanci, *Deux variantes grecques de l'oeuvre “Stephanites et Ichnilates”*, Revue des Études Sud - Est Européennes, X, 1972, nr. 3.

forma grecească a arabului Sindibad/Sendabar, a fost considerat a proveni din sanscritul Siddhapati, însemnând “șeful înțelepților” (Krumbacher, Cartoian, Eliade). După o altă ipoteză numele ar însemna doar “indianul”, “cel care vine din țara Sindhu”, așa cum era numită partea de nord-vest a Indiei (Arion Roșu). În roman, Sindipa este un filosof iscusit pe care îl cheamă împăratul Chira (Cyrus?, Chosroes?)¹¹⁵ al Persiei pentru a “pedepsi la învățatura cărții” pe fiul său ce, mai înainte, se arătase reluctant la eforturile paideice ale unui dascăl. Filosoful reușește acolo unde dascălul daduse greș, găsind un mijloc ingenios (metoda “efigiilor”)¹¹⁶ de a umple odrasla regală de “toată înțelepciunea.” Romanul pare să fi fost tălmăcit de timpuriu (cca. sec III e.n.) în pehlevi, apoi după ce a fost prelucrat și îmbogățit, a fost tradus, în Siria, în arabă și din arabă în secolul al XI-lea, în greacă, limbă în care s-a răspândit în Bizanț. El a fost tradus în slava sudică din greacă, în spaniolă din arabă, în latină din ebraică iar de aici în franceză, italiană, germană, olandeză, daneză, engleză, maghiară, rusă, polonă. Tălmăcirea românească datează din secolul al XVII-lea și se pare ca provine dintr-o versiune neogrească a traducerii lui Mihai Andreopulos. Cel mai vechi manuscris păstrat, *Cuvant și pocitaniia filosofului Sintipa, cu împăratul de țara Persiei, anume Chira*, a fost scris în 1703, de Costea Dascălul din Șcheii Brașovului.¹¹⁷ Traducerea a circulat în numeroase copii. Unele manuscrise mai recente au exprimări mai dezvoltate și par a avea la bază o nouă traducere. Unul din aceste manuscrise care circulau în Transilvania a fost tipărit cu titlul *Istoria Syndipii Filosofului*, pentru prima dată la Sibiu, în 1802, și reeditat în 1834.¹¹⁸

În *Sindipa* avem puternic ilustrată tema ostilității dintre bărbat și femeie, dintr-un punct de vedere masculin cu o pronunțată tentă de misoginism oriental. Deși, așa cum spuneam mai sus, cartea nu păstrează (parțial) decât fundalul

115. În cronografia lui Moxa, Cyrus cel Mare e numit Chir. În alte texte românești el apare sub forma Țir(os). Vezi Mihail Moxa, *op. cit.*, pp. 110-111. În traducerea lui Dinicu Golescu a *Elementurilor de filosofie morală alcătuite de Neofit Vamva*, se află o pildă despre “Împăratu Chiru”. Vezi Dinicu Golescu, *Scrieri*, ediție îngrijită de Mircea Angheliescu, Editura Minerva, București, 1990, p. 338.

116. Un interesant exemplu antic al învățământului prin pilde, efigii și embleme este cea “emblemă a guvernării” pe care i-o arată Calanos lui Alexandru Macedon. Apud Plutarh, *op. cit.*, p. 572.

117. Ms. B.A.R. 1436, editat de Elena Dumitrescu și Dan Simonescu cu titlul *Povestea despre Sindipa filosoful și discipolul sau* în CP, I, pp. 347-401. O nouă ediție a aceluiași manuscris, îngrijită de Magdalena Georgescu, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, Vol. I. *Floarea darurilor, Sindipa*, Editura Minerva, 1996, pp. 249-315. Într-un detaliat studiu filologic, editoarea arată posibilitatea egală ca traducerea să fi fost făcută după un prototip slavon. Alte studii: M. Gaster, LPR, pp. 43-58; M. Gaster, *The twelve dreams of Sechanci*, Journal of the Royal Asiatic Society, 1900, nr. 3, pp. 623-635; N. Cartoian, CPLR, II, pp. 353-369; M. Angheliescu, *op. cit.*, pp. 48-51.

118. *Istoria Syndipii Filosofului care mai întâiu s-au întors din limba persască în elinească, iar acuma din limba elinească, prefăcută în românească, dată în tipariu cu cheltuiala lui Simeon Pantea din satul Selcioa-de-sus de pe Ariasi*, Sibiu, Ioan Bart, 1802 (BRV II 649); reproduc parțial (pp. 1-24, 104-140) în *Școala Ardeleană*, vol. I, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, Editura Minerva, București, 1983, pp. 543-558.

oriental al întâmplărilor, se pot găsi totuși reminiscențe deformate ale unor practici tipic indiene. În scena în care, soția împăratului, văzând că se apropie sorocul, fără să izbândească a-l face să-și trimită fiul la moarte, își pregătește singură un foc funeral pentru a se incinera,¹¹⁹ ea apare – deși intenționalitatea e diferită – ca o *sati*. Practica ascetismului în singurătate pentru a obține cunoaștere sau putere transpare în povestirea tânărului ce plecase în lume ca să învețe “toate drăciile muieresti.” El întâlnește un om care îi spune: “În zadar te trudești, că nu vei putea să găsești, să te înveți să găsești (toate) meșteșugurile muierilor. Iar de vei vrea să te înveți puține meșteșuguri dintr-însele, găsește un loc singur și strânge cenușe sau praf de pământ și șezând deasupra cenușei, mâncând și bând câte puțin și ținându-te să nu te afunzi, atuncea te vei putea învăța meșteșugurile muieresti.”¹²⁰ Ceea ce tânărul și face timp de patruzeci și cinci de zile. Povestirea se găsește și în India. Aceasta, independent de reminiscența ascetică la care ne-am referit, a avut o ciudată răspândire la români, atât în folclor, prin snoava intercalată a “peștilor din brazdă”, cât și în literatura cultă. În însăși personajul Sindipa se deslușește tipul blajin al înțeleptului indian care se reazemă pe înțelepciunea eternă și pe semnele cerului (astrologie). După obiceiul brahmanic, pe durata discipolatului, fiul împăratului pleacă din lume pentru a locui împreună cu gurul său. Învățământul oral, convingerea prin pilde, gândirea analogică, perspectiva cosmică și contemplativă, toate sunt congenerice modului de a fi indian. Textul mai trădează obiceiul folosirii unor ierburi stimulante în procesul paideic și practica concentrării: “și mintea mea mi-am strâns-o, ca ceea ce era risipită și spre ascultare am deschis-o pre ia.”

Două cărți populare care au avut o circulație restrânsă în Moldova secolelor XVIII-XIX, *Istoria lui Schinder împărat*¹²¹ și *Istoria viteazului Polișion*,¹²² par a fi variante îndepărtate ale versiunii occidentale a *Sindipăi*. *Sindipa* a fost integrată în redacțiunea arabă a celor *1001 de nopți* – pătrunse mai întâi la români în compilația numită *Halima* - unde a cunoscut modificări și a fost amplificată cu noi povestiri. În traducerea lui Barac, numele Sindbad e atribuit împăratului Persiei, înțeleptul devine vizir cu numele Abușamar, cei șapte înțelepți, patruzeci de viziri iar povestirile lor sunt diferite de cele din *Sindipa*.

119. *Op.cit.*, p. 379.

120. *Op.cit.*, p. 380.

121. *Istoria lui Skinderu Împăratu cari istorii s-au tălmăcit di pri limba turciască pri limba românească*, editată de I. C. Chitimia în CP, I, pp. 323-346. Descrierea manuscriselor în BACPL, II, pp. 368-372. Pentru originea ei vezi M. Gaster, studiul introductiv la traducerea cărții în limba germană, *Die Geschichte des Kaisers Skinder*, Atena, 1937, pp. 3-17; Al. Piru, *Cărțile populare*, Gazeta literară, X, nr. 50, 1963, p. 7, reluat în *Istoria literaturii române vechi de la origini până la 1830*, ESE, București, 1977, p. 385; I. C. Chitimia, *În legătură cu cărțile populare*, Gazeta literară, XI, nr. 16, 1964, p. 6 și “*L'Histoire de Skinder*”, en *Europe et surtout dans le sud-est European*, Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, 26 aout-1 septembre 1966, Sofia, 1971, pp. 129-139.

122. *Istorie viteazului lui Polișionu și a frățânisău Argu, cu prefrumoasa Militina*, editată de Mircea Tomescu, în CP, II, pp. 171-216 după un unic manuscris. Vezi Al Piru, *op. cit.*

Intenția *Halimei* este exact opusul moralei din *Sindipa*. Fiica vizirului, Halima, vrea să schimbe părerea lui Aidin, împăratul Indiei, despre femei ca făpturi viclene și înșelătoare. Cartea este alcătuită din două colecții de povești: *1001 de nopți* și *1001 de zile*.¹²³ Nucleul primei colecții își trage originea din India de unde a trecut, prin modificări și amplificări succesive, la persi și arabi. Prima colecție arabă de acest fel, azi pierdută, a fost *Hezâr Afsâneh* (*1001 de basme*). Ea cuprindea cel mai vechi strat, cel al povestirilor traduse din sanscrită în pehlevi. Sub Sasanizi au fost traduse întregi culegeri de proză, precum *Kalilah wa Dimnah* (*Pancatantra*), *Cartea lui Sindbad* (*Sindipa*) sau *Budâsaf wa Bilvihara* (*Varlaam și Joasaf*) iar jocul de șah (*şatrang*, din skr. *chaturanga*) a fost adoptat de persi. Aceasta primă colecție avea deja schema unificatoare, cea a pătaniei lui Sahriar (în versiunea românească Aidin/Sofiaidin) cu soția lui. Cel mai vechi strat poate fi reconstituit pe baza povestirilor comune din cele mai vechi manuscrise, identificate de specialiști în număr de treisprezece. Ele au primit, oricum, amprenta arabă și islamică, fiind localizate în Orientul Mijlociu sau Apropiat. Al doilea strat major sunt povestirile Bagdadului, iar cel de-al treilea, cele ale Cairoului. De-a lungul acestor prelucrări succesive, colecția s-a îmbogățit cu noi povești "indiene", unele din ele provenind din India, precum povestiri din lumea sultanilor Cașmirului (Cazimiriei); altele având ca subiect India, precum povestirile călătorilor arabi în subcontinentul indian. Cele aproximativ două sute de povestiri din *O mie și una de nopți* au pătruns în Europa prin traducerea franceză a lui Antoine Galland (1704-1708).

Cealaltă culegere de basme, *1001 de zile*, are o origine și un autor controversate. Intenția ei este de a arăta că nu toți bărbații sunt răi și infideli, lucru pe care îl face doica prințesei Farukhnaz, fiica regelui Cașmirului. Ea a fost publicată de Petis de la Croix în anii 1710-1712 după un pretins manuscris al dervişului persan Mocles, șef al călugărilor sufi din Ispahan, care ar fi tradus și prelucrat în persană vechi povestiri indiene.¹²⁴ Nu s-a aflat nici o urmă a manuscrisului iar specialiștii au conchis că poveștile au fost culese din diferite izvoare și ansamblate de traducătorul francez. În anii 1757 și 1762, a fost publicată la Veneția o versiune grecească în trei volume, *Αραβικὸν Μυθολογικόν*, imitație sintetică făcută de Polizois Lambanitziotis, fost slujbaş la curtea lui Alexandru

123. O discuție mai amplă se găsește la M. Gaster, LPR, pp. 67-74 și N. Cartojan, CPLR, II, pp. 369-396.

Pentru o perspectivă orientalistă, vezi Mircea Angheliescu, *Literatura română și Orientul (secolele XVII-XIX)*, op. cit., pp. 52-61. Se poate consulta cu folos și sinteza făcută de Ovidiu Papadima în *Prefața la Cartea celor o mie și una de nopți*, vol. 1, traducere de Petre Hossu, Epl, București, 1966, pp. V-LIX.

124. O selecție din cartea celor 1001 de zile a fost ulterior tradusă independent în românește de H. S., *Cele mai frumoase basme arabești și persane scrise de califul Osman*, H. Steinberg, București, 1887, 142 pp.; ediția a doua, 1897. 122 pp. O altă selecție, din 1881, e semnalată într-un exemplar căruia îi lipsește pagina de titlu, în BACPL, II, p. 329. O traducere datorată lui Anton Marcu, *Califul Osman. Povestiri din O mie și una de zile*, București, 1937, 111 pp.

Mavrocordat, a unor versiuni italiene a colecției Galland și a ciclului Petis de la Crois dar și a unor versiuni orientale mai vechi în care numele personajelor principale sunt diferite. Ea păstrează cadrul *Cărții celor 1001 de nopți*, renunță la împărțirea în nopți/zile iar Șeherezada e numită aici Halima, nume care va deveni titlul versiunilor românești. Ediții ulterioare ale acestor trei volume (cel dintâi conținând primele 86 de nopți din *1001 de nopți*, iar ultimele, povestiri din *1001 de zile*) au circulat și printre români și au fost traduse pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cea mai veche traducere a fost făcută în Șcheii Brașovului, la anul 1782,¹²⁵ urmată după un an de cea realizată de Rafail, egumenul mănăstirii Hurez. Din aceste două prototipuri derivă toate celelalte manuscrise. Există și traduceri parțiale mai vechi.¹²⁶ Numărul mare de copii manuscrise dovedește o mare popularitate. Traducerea egumenului Rafael a fost tipărită în 1835, la Sibiu, într-o versiune revăzută de călugărul Ioan Gherasim Gorjan, fost elev al lui Eliade la Sfântul Sava.¹²⁷ Un an mai târziu începe publicarea unei noi traduceri – numai a *Cărții celor 1001 de nopți* – făcută de Ioan Barac după versiunea germană a lui Max Habich, H. von der Hagen și Karl Schall (15 volume, 1825-1843). Cele opt volume ale tălmăcirii lui Barac au apărut la Brașov între 1836 și 1840 și constituie cea mai extinsă traducere în română din acea perioadă (până la a 225-a noapte).¹²⁸ Ele au fost reeditate integral (Brașov, 1897) sau parțial (revăzute de Emil Gârleanu, București, 1908-1910) și reproduse fragmentar în broșuri, reviste și ziare.

În *Cuvânt înainte*, Ioan Barac – care mărturisea că “eu în tot anul, procetesc poveștile răsăritenilor, și totdeauna cu acea poftă și îndestulare” – arată pentru prima dată la noi că “istoriile arabicești” întrebuițează surse orientale mai ample reflectând “năravurile și obiceiurile” persanilor, tătarilor și indienilor. Introducerea este o compilație a prefetei lui Edouard Gauttier din volumul lui Habich et comp.

125. Ms. B.A.R. 2636, conținând numai tomul al treilea. Pentru diversele traduceri și ediții, vezi BACPL, II, pp. 327-333; Dorothea Sasu-Țîmerman, *Les “Mille et une nuits” dans la littérature roumaine*, Studia et Acta Orientalia, II, București, 1960, pp. 189-205; Constantin Eretescu, *Les “Milles et une nuits” en Roumanie*, Româno-arabica, edited by Mircea Angheliescu, II, București, 1976.

126. Vezi, de exemplu, studiile lui Mircea Angheliescu, *Prima traducere românească din Halima*, Limba română, București, XXI, 1972, nr. 3, pp. 263-266 (despre ms. V 15 de la BCU-Iași din 1771, care nu este o traducere din greacă ci probabil din slavă, polonă sau rusă); *Observații cu privire la traduceri românești din Halima în secolul al XVIII-lea*, idem, XXIII, nr. 1, 1974, pp. 25-28 (despre mss. B.A.R. 1067 și 1362); *Les “Milles et une nuits” dans la littérature roumaine du XVIIIe siècle*, Études arabes et islamiques, II, no. 1, Paris, 1975, pp. 14-15 și volumul citat mai sus. Despre un manuscris din 1779, ms. B.A.R. 1067, tradus dintr-o sursă diferită, a scris Marta Anineanu, *Povestea lui Camaralzaman. Un episod necunoscut din Halima*, Revista de istorie și teorie literară, XIX, no. 2, 1970, pp. 291-294.

127. Ioan Gherasim Gorjan, *Halima seu povestiri mitologicești arăbesci*, din grecește. În 4 tomuri, Sibiu, 1835-1838; ediția a II-a, București, 1857.

128. *O mie și una de nopți. Istorii arabicești*. Acum întâiu tălmăcite după limba nemțască de Ioan Barac, translator. Brașov. Să află la Rudolf Orghidan, vol. I-VIII, 1836-1840.

și a celei a lui Galland din traducerea germană a lui Vos.¹²⁹ Sunt menționate cercetările lui Jonathan Scott care au evidențiat faptul că povestirea care acoperă nopțile a 13-a și a 14-a, *Cartea lui Sindbad*, are o individualitate distinctă și o evidentă origine indiană. Ea a fost tradusă mai întâi în pehlevi și apoi prelucrată și augmentată în arabă sub titlul *Istoria celor patruzeci de dimineți și patruzeci de seri*. Istoriile "s-au tălmăcit după limba indiiiană sau cea veche persiană și s-au mai sporit de către arabiani. Mitologia duhurilor este temeiul fabulelor acestora, și sistema theologhii brahmanicești; după acestea s-au luat mahomedanii cu acestea povestiri." Răsăritul e considerat "leagănul fabulelor și izvorul poveștilor care au umplut lumea." "Ori cine cum au socotit cum că de unde s-au luat izvodul, dar s-au aflat cumcă să trag din cele ce s-au lătit în Țara Turcească, în Arabia, în Persida, în Hindostan și în Hina, până în mijlocul nemărginitei pustiei Africi."¹³⁰

Popularitatea atinsă de *Halima* în secolul al XIX-lea întrece pe cea a celorlalte cărți populare. Povestiri extrase din ea au apărut și în almanahuri sau periodice, precum *Luminătorul* din Timișoara, (1888, nr. 40), *Gazeta de Transilvania* din Brașov (1891, nr. 177) sau *Drapelul* din Lugoj (1901, nr. 44-48). În secolul al XX-lea alți doi scriitori ardeleni au dat noi traduceri. Liviu Rebreanu a ambiționat o traducere integrală după versiunea germană a lui Max Henning (1895-1899, după ediția de la Cairo a lui Bulak, 1835) consultând și traducerea engleză a lui Richard Burton și anexând toate povestirile aflate în diverse alte ediții. Dar în ciuda faptului că, așa cum mărturisea soția sa, această traducere l-a pasionat enorm, el s-a oprit la a 41-a noapte.¹³¹ Prima traducere integrală a *Cărții celor 1001 de nopți* a fost făcută de Petre Hossu după versiunea franceză a lui J. C. Mardrus (16 volume, 1899-1904, tot după ediția lui Bulak). Ea a fost începută după 1951, în satul Cheud (județul Sălaj) unde traducătorul se retrăsese după epurarea universității clujene, și încheiată în 1960, dar a fost publicată abia între anii 1966 și 1976. Cu excepția primului volum, celelalte poartă semnătura altui traducător, care pare doar a fi "prelucrat" versiunea originală. O nouă ediție a traducerii sale a fost începută în 1992.¹³²

129. Acest lucru a fost indicat de G. B. Duică: "Luând dinapoi și așezând înainte, luând dinainte ca să așeze înapoi, Barac a mai tulburat înșiruirea învățatului francez, aruncând în textu-i, acum deschilibrat, numai câteva idei practice, proprii." *Ioan Barac. Studii*, de G. Bogdan-Duică, Academia Română, Studii și cercetări, XXII. București, 1933, pp. 66-72.

130. Op. cit., Tomul dintâiu, pp. I-XX; reprodus în *Școala Ardeleană*, vol. II, op. cit., pp. 742-747.

131. *O mie și una de nopți*, opera completă, traducere de Liviu Rebreanu, vol. I-II, Fundația Culturală "Principele Carol", Editura Ancora, București, 1922, 244+127 pp.

132. Vezi ediția citată supra la nota 42. Pe volumele 2-14, traducerea e semnată de Haralambie Grămescu. Până la volumul 5, traducerea versurilor e semnată de D. Murărașu. În reeditarea începută în 1978 la aceeași editură, e menționat ca traducator numai H. Gramescu. Noua ediție a traducerii lui Petre Hossu, *Cartea celor o mie și una de nopți*, versiune integrală, Editura Saeculum, București, vol. 1-2, 1991-1992, vol. 1-3, 1996. Un caz similar de furt literar e semnalat de scriitorul moldovean Eugen Boureanu care a tradus și el "din cele șaisprezece volume ale Halimei". Editorul G. Filip i-a tipărit 3-4 volume dar restul manuscrisului a fost sustras la moartea editorului, "răpitorul" fiind "un fel de scriitor și el." Apud. *De vorbă cu Eugen Boureanu* (1967), în: Matei Alexandrescu, *Confesiuni literare. Dialoguri*, Editura Minerva, București, 1971, pp. 279-280. Nu știm încă dacă manuscrisul furat lui Boureanu a fost "valorificat".

Halima este construită cu ajutorul a două tehnici de origine indiană, cea a “cercevelei”, după expresia lui Gaster, cadrul general în care sunt prinse toate povestirile și cea a petrecerii lor printr-un fir comun. Subiectele sunt din cele mai diverse: povestiri de dragoste, călătorii, aventuri, umoristice etc. Ele se desfășoară în orașe, pe mare sau în deșert, în lumea pestriță a bazarului, cea voluptoasă a seraielor, a strălucirii, fastului și opulenței, a sentimentalismului și grosolăniei, a rafinamentului împletit cu cruzimea. Personajele sunt animale, duhuri și oameni din cele mai diverse condiții sociale: regi, prinți și prințese, sultani, viziri, califi, emiri, hakimi, cadii, șeici, vrăjitori, neguțatori, pescari, harapi, mâncători de hașis, pirați, poeți, marinari, eunuci, etc. Fabulele indiene au răspândit procedeul substituirii oamenilor cu animale. În *Halima* oamenii sunt adesea transformați în animale de către vrăjitori. Aici întâlnim animale care vorbesc limba oamenilor și oameni care înțeleg limba animalelor. Duhurile care populează această lume – efritii și gennii – sunt, de asemenea, de origine indiană. Între lumea oamenilor și cea a duhurilor, intermediază vrăjitorii și vrăjitoarele. Magia e o știință care se învață și se transmite tainic. India e inchipuită cu precădere drept un tărâm al bogățiilor și al minunilor. Câteodată ea e luată drept reper extrem al oikumenei dar și al științei, ca în *Istoria filosofului Avichena* a cărui faimă cărturărească ajunsese, încă de tânăr, până în India. Hindukușul e și aici, la fel ca în scrierile elenistice, Muntele Caucaz. Poveștile, precum cea a omului care cunoaște limba animalelor sau a celor trei mere, își au modelul în *Vetâlapancavimșatika*. Multe povești asemănătoare cu cele din *Halima* și care își au originea în India se găsesc în literatura bizantină; unele, ca și povestea mortului ucis de mai multe ori, au ajuns și la noi.

În *1001 de nopți*, *Sindipa* a fost dezvoltată la dimensiunile unui ciclu, cel al lui Sindbad, regele Persiei căsătorit cu fiica sultanului Cașmirului. Înțeleptul este vizirul Abușamar, cel mai vestit căutător în stele iar povestirile – diferite și mult mai numeroase - sunt spuse de patruzeci de viziri. Deși întregul ciclu atestă mai multe prelucrări succesive, povestirile abundă în personaje sau conjuncturi indiene, ceea ce face posibil ca ele să fie mai apropiate de eventualul prototip sanskrit. În povestea vestitului brahman Padmanaba (Pâdmanâva) care poposise în cetatea Damascului, personajul este un brahman vișnuit foarte cucernic, magician și clarvăzător dar și mare iubitor al muzicii. El săvârșea minuni cu ajutorul lui Vișnu, zeul tuturor pagodelor de la India, și prin intermediul unor “rugăciuni” scrise pe bucățele de hârtie, în sanscrită, “limba magilor din India”. În povestea emirului din Karizmeia, pe ostrovul căpcânilor exista obiceiul, adus din Ceylon, de a se îngropa soția împreună cu soțul mort, dar și soțul împreună cu soția moartă. Tot în această poveste se întâlnește o interesantă prelucrare a motivului palatului vieții veșnice. Povestirea sultanului din India prefăcut în papagal se bazează pe știința formulelor tainice cu ajutorul cărora se poate muta sufletul dintr-un trup într-altul. Povestirile din ciclul lui Kalaad, sultan în tărâmul

Sindului și al fiului său, Vardaan, se desfășoară pe o structură oarecum identică, deși cu o intrigă diferită. În alte cicluri se întâlnesc nu arareori, sultani ai Indiei ce stăpâneau peste mai mulți “hani” indieni. Câte un “han” se mai scula cu armata asupra sultanului precum, în ciclul Dalilei, Kefid împotriva lui Tig (Tipu), sultanul Kabulului. Această povestire reflectă evenimente reale, iar vitejii Gatarfan, Sarkin și Barkik sau hanul Kefun care vine în ajutorul lui Kefid ar putea reprezenta personaje istorice.

Lazăr Șăineanu susține, și pe bună dreptate, că diverse basme orientale din *Halima* trebuie să fi circulat pe cale orală în Europa cu mult înainte de traducerea originalului arab.¹³³ Astfel poveștile călătoriilor spre Răsărit stau la baza unora din variantele basmelor populare românești cu voinicii care călătoresc “peste șapte țări și șapte mări”. Elementele de decor indian apar cel mai adesea în astfel de povestiri de călătorie de origine arabă. Cele mai cunoscute sunt ciclul celor șapte taxiduri (călătorii) ale lui Sindbad marinarul din *1001 de nopți* (volumul I al traducerii Rafail/Gorjan) sau ciclul celor nouă întâmplări ale lui Ambulvar din *1001 de zile* (volumele II și III ale traducerii Rafail/Gorjan). Drumul pe mare către India pornea din portul Balsora (Bassra) iar pe uscat, din Bagdad. Sindbad marinarul - numit în manuscrisele românești Sevah Thalasinu(n), Sebah Talasinu, Sevah cel după mare sau Sevah al mării – e un neguțător din Bagdad care a strâns o uriașă avere în urma unor călătorii în India și în ostroavele Oceanului Indian. Descrierile călătoriilor sale abundă în elemente fantastice și miraculoase. În afară de țara Sindului, el trece prin ostroavele Sumatra, Serendiv (Ceylon-dvipa), Selahat, Nicou, Chela, Comari, Sin (sau Kitai) și multe altele al căror nume nu e menționat. Adesea sub numele de ostrov e vorba de cetăți și orașe situate pe malul mării. Povestirile sunt pline de ființe fabuloase sau hiperdimensionate: uriașa pasăre roh, șerpi uriași, unicorni, chitul uriaș care pare o insulă, calul de mare ce fecundează iepe, ciclopi uriași, oameni-maimuță, negri canibali. Ele insistă asupra bogățiilor și resurselor naturale care se găseau în toate aceste ostroave: pe lângă aur, argint, pietre prețioase (diamante uriașe etc.) și țesături scumpe - lemn de santal și aloe, ulei de chihlimbar, camfor, piper, cuișoare, scortişoară, băi de plumb, nuci de cocos și diverse fructe. Craiul din insula Sumatra era numit *maharajah* (singurul caz de nomenclatură indiană, excepție de la invariabilul termen *sultan*), iar în capitala sa se aflau și înțelepți din India cu care Sindbad discută despre castele indiene și despre virtuțile șatriiților (*kșatryas*) și brahmanilor. Locuitorii din Ceylon erau atât de pașnici încât nu aveau niciodată certuri între ei. În credința lor, muntele insulei era cel mai înalt de pe tot pământul iar în vârful său a sălășluit părintele omenirii, Adam (Manu). Într-o cetate indiană nenumită, un mare centru comercial, era obiceiul de a se îngropa nu numai soția împreună cu sotul mort, dar și soțul împreună cu soția

133. Vezi Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 97.

moartă. Pe o alta insulă se descrie practica pitorească a recoltării nucilor de cocos aruncând cu pietre în maimuțele refugiate în vârful cocotierilor, care răspundeau cu nucile râvnite de culegători. În fine, întâlnim și aici unicornul (în care se distinge cu ușurință rinocerul indian) cu ciudatul său comportament de vânătoare.¹³⁴

Istoria minunatelor întâmplări ale lui Ambulvar ce să numia mare cercetătoriu, cuprinde cele nouă întâmplări prin care trece fiul unui corăbier din Bassra ce făcea negoț cu India. În manuscrisul din Șcheii Brașovului ciclul se numește *Istoriia întâmplărilor celor înfricoșate ale lui Ambulvar, celui ce să chiamă marilui iscoditor călătoriu*. Însoțindu-l pe tatăl său, Ambulvar ajunsese să cunoască de copil cea mai mare parte a ostroavelor Indiei. Devenit matur, el e trimis de părintele său într-o misiune la vestita cetate Serendiv (Ceylon-dvipa). În această prima călătorie, Ambulvar ajunge la Surat, pe țărmul vestic al Indiei, în ostrovul Serendiv, apoi îndreptându-se către împărăția Golcondei, ajunge în

134. Iată, într-un lapidar rezumat, călătoriile lui Sindbad marinarul, așa cum le povestește lui Sindbad hamalul: În cea dintâi, el ajunge pe insula Sumatra, unde domnea craiul Mihrajan (*maharajah*; arhipelagul Malaeziei era numit de vechii arabi insulele Maharaji) și în a cărui capitală întâlnește și pe vestiții intelepti din India cu care se întreține asupra castelor indiene, și în special asupra s,akirjiilor (*ks,aryas*) și brahmanilor. Pe insula Kabil/Kasil (Ceylon?), aflată sub stăpânirea aceluiași crai, locuiau oameni ageri la judecată și iubitori ai muzicii. În cea de-a doua călătorie, către Serendiv (Ceylon-dvipa), Sindbad ajunge pe o insulă unde trăia pasărea uriașă roh, șerpi uriași și unde se găseau diamante uriase și în alta pe care creșteau arbori de camfor și unicorni. În cea de-a treia, înainte de a ajunge la insula Selahat, unde se fac lemnele cele de vopseli de Sandel, el trece prin alte două ostroave în care dă peste oameni-maimuță, peste un fel de ciclopi uriași și iarăși, peste șerpi uriași. Din insula Selahat, el pleacă în țara Sindului, unde face negoț și vede multe minunății. Din nou îmbarcat spre Indii, Sindbad trece prin alte întâmplări minunate, în fiecare din insulele pe care îl aruncă soarta. În cea dintâi, el cade în mâinile unor oameni negri și canibali, dar care îl hrănesc cu zarzavaturi și orez (clasica mâncare indiană). Scăpat de aceștia, el întâlnește pe malul mării oameni albi, vorbitori de arabă, ce culegeau piper și pe care îi înșotește pe mare, până în insula lor. Acolo găsește o cetate bogată și populată, un mare centru comercial în care era obiceiul de a se îngropa nu numai soția împreună cu sotul mort, dar și sotul împreună cu soția moartă. Pe drumul de întoarcere, sunt descrise insulele Nicou, la zece zile departare de Serendiv, unde trăiau canibali și Chela, unde existau băi de plumb și camfor bun. Pornit în cea de-a cincea călătorie spre Indii, el ajunge pe o insula pustie unde dă din nou de pasărea roh, apoi în alta, plină de pomi fructiferi în care cade în mână "bătrânul mării". În cele din urmă iese la "vadul" (portul) unei cetăți mari numită Cetatea Maimuțelor datorită omniprezenței lor și unde se făcea comerț cu nuci de cocos. Aici se descrie practica pitorească a culegerii nucilor aruncând cu pietre în maimuțele refugiate în vârful cocotierilor. La întoarcere, Sindbad se abate pe la insula unde creștea cel mai mult piper și pe la insula Comari, unde se făcea cel mai bun lemn de aloe și ai cărei locuitori nu beau vin și nu suferă nici un fel de mișelie. Ultimele două călătorii sunt legate de ostrovul Serendiv, unde corabia care îl ducea pe Sindbad naufragiază. Insula avea un munte care, în credința locuitorilor săi, era cel mai înalt de pe tot pământul și în vârful căruia a sălășluit părintele omenirii, Adam. Locuitorii înșiși erau atât de pașnici încât nu aveau niciodată certuri între ei. Dintre bogățiile sunt menționate pietre scumpe (mărgăritare, rubine), lemn de aloe și ulei de chihlimbar. Sindbad se întoarce cu daruri bogate, trimise de sultanul Serendivului pentru califul Bagdadului, Harun al-Rașid. Trimis înapoi de calif pentru a întoarce darurile primite, el călătorește timp de două luni până la Serendiv. Îndeplinindu-și misiunea, el pomește mai departe, trece prin ostrovul Sinului (cetatea Kitailui la Salie), iar apoi naufragiază la marginea mărilor lumii, pe insula numită Meleagul Sultanilor. Locuitorii acelei insule năpârleau primăvara, își schimbau înfățișarea, le creșteau aripi și se făceau zburători. Această ultimă călătorie este și cea mai lungă, durând douăzeci și șapte de ani. *Vezi și Carnea celor o mie și una de nopți*, vol. 5, traducere de Haralambie Grănescu, Editura Minerva, București, 1983, pp. 160-264.

Golful Begalei, “cel mai mare sân al Asiei” dar o furtună împinge corabia până la ostrovul Ghiava (Java). Fantasticul lipsește aproape total din povestirile sale, care în schimb au mai multe observații sociale și religioase. Diversele religii ale Indiei sunt privite cu superioritate de către mahomedan care refuză să se căsătorească cu cei de altă lege. În Serendiv, Ambulvar întâlnește pe fiica unui vizir din “legea celor care se închină soarelui și focului” iar în Golconda pe un corăbier idolatru ce se “închina boilor și vacilor”.¹³⁵ Insula Ceylon apare nu numai în aceste două cicluri de călătorie, ci și în alte povestiri, precum întâmplările sultanului Seif Moltuc (Seif Al-Muluk), fiul sultanului Assem al Egiptului care se îndrăgostise de chipul Alghemalei (Badi Al-Djamal), fiica sultanului spiritelor din insula Serendiv și pornește pe mare în căutarea ei. (*Istoria feciorului de împărat Seif Moltuc și a chipului Alghemalei, Istoria fetii de împărat Malchii a împăratului Serendiv de la Indiia*, volumul III al traducerii Rafail/Gorjan).¹³⁶ Dar nu numai neguțătorii arabi și aventurierii egipteni ajung în India. Există și o circulație în sens invers ca și în povestea vestitului brahman Padmanaba care poposise în cetatea Damascului. Tot în Damasc se afla Valid, fiul lui Suheil, rajahul Indiei, în povestea lui Iunus scriitorul.

Și în alte romane populare prelucrate în Occident, eroii își prelungesc peregrinările până în India. În *Istoria viteazului Polițion*, menționată mai sus, eroul, căzut în mâinile unor tâlhari turci, e eliberat de “multe corabii indienești” care au biruit pe corsari. Polițion a fost dat comandirului lor, Carnizu, om “slăvit în toată Hindie pentru bogățiile sale și cătră craiu Aricsu în mare milă”, care l-a îndrăgit și l-a luat de fiu. Ajuns în India, el petrece o bună bucată de timp în casa lui dar, plecând din nou comandorul pe mare, îl dă în primire craiului Aricsu “stăpânitorul Indiei cei mari”. La curte, Polițion a avut multe biruinți în duel, a primit cavaleri sub comanda lui, a devenit “sfetmașal” pe toată crăia și i s-a făcut chiar și o statuie. Dar întrucât iubirea pasională și neîmpărtășită a preafrumoasei fiice a craiului, Gostelie, îi pune viața în pericol, el fuge de la curtea lui Aricsu. Ajungând în altă cetate a împărăției Indiei, are alte peripeții cu frumoasa Asfrie pe al cărei logodnic, Safir, îl omoară în duel. În acest timp, fratele sau de cruce, Argu, îl caută cu o întreagă armată până în India.¹³⁷ Într-un alt roman cavaleresc, *Filerot și Antusa*, a cărui acțiune e transpusă pe vremea vechilor elini se află episodul intercalat al peripețiilor lui Filerot care, mergând la o vânătoare, se rătăcește urmărind o căprioară și în final ajunge până în India.

135. Vezi Ioan Gherasim Gorjan, *op. cit.* O parte a povestirilor lui Ambulvar au fost editate de Elena Dumitrescu și Dan Simonescu, după ms. B.A.R. 2587, cel mai vechi manuscris care păstrează traducerea egumenului Rafail, în CP, I, pp. 435-449.

136. Am reprodus titlurile din manuscrisul transilvănean B.A.R. 2636, ff. 3v-29v. Vezi de asemenea ms. B.A.R. 2587 din Țara Românească, etc. Apud BACPL, II, p. 309. 311.

137. CP, II, pp. 201-216.

Romanul, prelucrare amplificată a *Erotocritului* lui Vincenzo Kornaros (1713), a fost mult citit de români, începând din secolul al XIX-lea. Cel mai vechi manuscris, ce păstrează fragmente versificate din roman, a aparținut în 1813 lui Nicolae Hagi Gavriil Ciurcul din Brașov și a fost editat tot acolo în 1900.¹³⁸ Romanul a avut o mare circulație mai ales în Țara Românească.

O interesantă istorioară - aparent reală, dar care pare coborâtă din *Halima* - despre un fiu din Glasgow ce se întoarce din India, unde s-a "scris în oștirile tovarășii indianilor", se găsește în *Adunare de pilde* publicată de Dinicu Golescu la Buda, în anul 1826.¹³⁹

Cărțile populare au influențat creația populară orală (basmе, ghicitori, colinde) dar și folclorul a pătruns în cărțile populare, între cele două creindu-se un circuit permanent de împrumut reciproc. Dar întâlnirile românilor cu poveștile orientale sunt mult mai vechi. Ele s-au petrecut la nivelul circulației folclorice, această străveche literatură universală a popoarelor, însă circulația orală a motivelor indiene și a informațiilor populare despre India este mult mai greu de apreciat. A avut, în mod special, căutare literatura sapiențială orientală. Ea poartă în general amprenta Orientului apropiat (arab și islamic) dar acesta a fost mai mult un spațiu de trecere între India, Persia și Mediterană. De aceea putem spune că primul contact implicit cu India a avut loc prin poveștile ei.

Povestirea *Împăratul și călugarul* din *Floarea darurilor* se regăsește aproape întocmai în parabolele lui Buddhagoșa și are diverse variante în folclorul indian.¹⁴⁰ Povestea lui Theodosie cel Mic și măruș din cronografele din secolele XVII-XVIII (reprodusă și în *Cronica universală* a lui Moxa) își are originea în primul basm din *Vetâlapancavimșatika*. Ea apare și în traducerea românească a *Halimei*. Elemente ale unor vechi legende indiene se regăsesc transformate și în alte compoziții de factură și circulație populară. Poveștile populare cu omul care cunoștea limba fiarelor își au originea în povestirea indiană cu aceeași temă din *Halima*. Căutarea și parcursul inițiat din basmul *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte* își au

138. *Istoria lui Filerot cu a A<n>thusii*, ms. B.A.R. 1843, 23 ff. *Infocata și nenorocita dragoste a lui Filerot și Antusei. O povestire frumoasă în versuri, pastrată din bețrâni*, Edit. Ioan I Ciurcu, Brașov, 1900. Vezi lista manuscriselor în BACPL, II, pp. 233-141. Romanul fost tipărit în prelucrările nereușite ale lui Radu S. Câmpiniu (Brăila, 1836) și Ecaterina Jantil (Brăila, 1878). Ultima ediție reproduce parțial ms. B.A.R. 197, CP, II, pp. 85-122. Partea aventurilor din India este repovestită pe scurt la p. 113.

139. Vezi Dinicu Golescu, *op. cit.*, pp. 311-313. Sursa ei este traducerea neogrecă făcută de Al. Racoviță după "cartea franțozului anume M. H. Lemeru, *Luminoasă pildă sau noao adunare de fapte istoricești și anecdote*", menționată în prefața cărții, adică *Les Exemples celebres ou nouveau choix de faits historiques et d'anecdotes propres a orner la memoire de la jeunese, et a lui inspirer l'amour de toutes le vertus qui peuvent faire le bonheur et la gloire de l'homme en société*, par M. H. Lemaire, Paris, 1817. Vezi *Note și comentarii* de Mircea Angheliescu, *idem*, pp. 410, 414.,

140. Emmanuel Cosquin, *Études folkloriques. Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*, Paris, 1922, pp. 100-104, apud N. Cartoian, CPLR, I, pp. 251-252.

matricea în Sutra lui Maitrakanyaka din *Jatakam* (*Avadana sataka*).¹⁴¹ Despre contextul cultural indian camuflat în *Povestea lui Harap-alb* am scris în altă parte.¹⁴²

Indianistul Theodor Iordănescu¹⁴³ a pus în evidență asemănări între poveștile din *Sindipa* și cele din *Veṭālapancaviṃṣatika* privind răutatea femeilor și a bărbaților, între poveștile cu Păcală și cele din ciclul *Bhāratakadvatrimṣika* (cu paralele în *Kathāsarisāgara*), între descântecele populare românești și cele din *Atharvaveda*. Mai târziu, la Congresul Internațional al Orientaliștilor din 1928, la Oxford, el a susținut teza influenței îndepărtate, prin intermediul ȝiganilor, pe care farmecele și descântecele din *Atharvaveda* au avut-o asupra celor românești. M. Gaster, secondat de W. Schmidt, s-a opus acestei teze, bazându-se pe argumentul universalității temelor. Tot Iordănescu a arătat că originea teatrului de păpuși se află în India, de unde a ajuns la noi prin intermediul ȝiganilor. În legătura cu aceasta, Cicerone Poghiric a adus o interesantă completare, observând că *ghiduș*, numele bufonului comediei populare, provine – prin avataruri ce urmează a fi precizate de cercetarea viitoare – din sanscritul *viduṣaka*.¹⁴⁴ Tot el susține că “o serie de concepții și credințe din stratul cel mai arhaic al folclorului românesc vădesc apropieri cu cele indiene”, apropieri explicabile prin moștenirea comună indo-europeană. Astfel balada *Miorița* ar avea la bază ideea de *ahimsa*, iar după Elena Andronache, ea ar reprezenta un act sacru de omor ritual similar sacrificiului vedic.¹⁴⁵ Un studiu complet asupra temelor de sorginte indiană din

141. Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor* (1882), în: *Opere*, vol I, ediție critică de Aristida Avramescu, Editura Minerva, București, 1969; Stefan Lupascu, *Identité et altérité dans la fiction archaïque roumaine: le palais de la jeunesse sans vieillesse et de la vie sans mort*, le Sutra de Maitrakanyaka et la littérature de type Heikhalot, în: *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, culegere de studii editată de Al. Zub cu ocazia celui de-al XVIII-lea Congres Internațional de Științe Istoric, Montreal, 1995. Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996, pp. 102-114.

142. Vezi infra articolul nostru *Iter ad Indiam în basmele românești*.

143. Theodor Iordănescu a trait între 1874-1953. Opera sa, răspândită în diverse periodice și anuare, greu accesibile azi, așteaptă încă să fie valorificată. Vezi, mai ales, *Doua povești indiene (în care se vorbește despre răutatea femeilor și a bărbaților)*, Convorbiri literare, 41, nr. 10, octombrie 1907, pp. 989-999; *Păcală în poveștile indiene*, Neamul Românesc Literar, Vălenii de Munte-București, IV, 1912, nr. 8, 9, 10, 11-12, 14, pp. 125-128, 139-143, 157-159, 189-191, 217-219; *Asemănări între povești indiene și românești*, comunicare ținută la Societatea Prietenilor Istoriei Literare, mss. de 24 ff.; păstrat în Arhiva Sergiu Al-George, fără dată (după 1918); *Originea descânteceelor*, Noua revistă română, vol. IV, pp. 220. s.u.; *Orientalia*, Convorbiri literare, 44, nr. 2, februarie 1910, pp. 366-381; *The Atharva-veda in Rumanian charms and witchcraft* (discuții), Proceedings of the seventeenth International Congress of Orientalists, Oxford, 1928, London, 1928; Kraus Reprint, 1968, p. 48.; *De unde ne-a venit jocul păpușilor*, Convorbiri literare, 41, nr. 5, mai 1907, pp. 526-532; Nu am putut consulta articolul lui Tancred Bănățeanu, *An indian theme in the Rumanian folklore*, Hindustan Times, New Delhi, 1958.

144. Cicerone Poghiric, *Studiile sanscrite în România*, Analele Universității București. Limbi Clasice și Orientale, XXI, 1972, p. 109-120;

145. Elena Andronache, *Miorița și sacrificiul vedic*, Viața Românească, București, LXXXIII, 9, septembrie 1988, pp. 73-81.

cărțile și creațiile populare românești ar aduce încă multe dezvăluiri. Aceste influențe nu au fost însă directe ci multiplu mediate de diversele culturi din Orientul mijlociu și apropiat și de cele din sud-estul și vestul Europei.

6. Cronografe și cosmografii

Cronografele de tip bizantin, la care am făcut referință mai sus, prezentau o "scriere a anilor" istoriei "bisericii și împărăției", adică o imagine religioasă a succesiunii temporale începând de la "facerea lumii" până în prezent. Pentru epoca veche, unde se situau puținele referințe la India, ele recurgeau la Biblie și la autorii clasici greci și latini. Alături de texte fundamentale de cult, scrieri religioase și literare etc., continuatorii lui Chiril și Metodie au tradus în slavă și astfel de cronografe, mai abreviate sau mai largi precum cele scrise de Ioan Malalas (sec VII), Gheorghe Synkellos (sec VIII-IX), patriarhului Nichifor al Constantinopolului (înc. sec. IX), Gheorghe Amartolos (sec IX), Simeon Magistrul și Logofătul (sec. X), Ioan Zonaras și Constantin Manasses (sec XII). Ele au fost aduse și copiate și în teritoriile locuite de români, unde, cu excepția celor ale lui Malalas și Synkelos, toate se păstrează în mai multe manuscrise slavo-române. *Cronica universală* a lui Mihai Moxa, din 1620, este o sinteză întemeiată pe cronograful lui Manasses completat cu cele ale lui Nichifor, Simeon, Zonaras ș.a. Cronograful grămaticului Staicu de la Mitropolia din Târgoviște - păstrat într-un unic manuscris scris între anii 1650-1660 în care există și ecouri transilvănene de limbă¹⁴⁶ - este o traducere a cronografului rusesc din redacția 1617 sau 1620 care conține pasaje din *Cronica universală* a polonezului Marcin Bielski bazate pe noile relatări despre India.

La baza bogatei serii de cronografe traduse direct din grecește, începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, stau două versiuni ale cronografului lui Manasses publicate la Veneția, una în 1631, sub numele mitropolitului Dorothei al Monembasiei și alta, prin 1650, de Matei Kigalas. Dintre cele nouă manuscrise păstrate după cronograful lui Dorothei, patru au fost copiate și compilate în Transilvania, unul din traducători fiind preotul Vasile Grid de la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului (1684).¹⁴⁷ Cele două tipuri provenite din aceste versiuni grecești au dat naștere, prin contaminarea lor, unui al treilea, numit de cercetători tipul Danovici, care a avut cea mai mare circulație în Moldova, Valahia

146. Ms. B.A.R. 1385. Vezi studiile lui Diomid Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, Romanoslavica, X, 1964, pp. 89-99 și *Cronografele românești de proveniență rusă*, în: Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965, pp. 363-368. De asemenea Doru Mihăescu, *La plus ancienne version roumaine d'un chronographe de provenance russe*, Linguistique balkanique, XXVI, 1983, nr. 2, pp. 55-79, nr. 3, pp. 51-68, nr. 4, pp. 51-67.

147. Mss. B.A.R. 3450, 938, 4478 și ms. 5 din Biblioteca Muzeului princiar Hohenzollern din Sigmaringen, Germania. Vezi sinteza lui Doru Mihăescu, *Observații asupra versiunilor românești ale Cronografului lui Dorothei al Monembasiei*, Revista de istorie și teorie literară, București, XXXIX, nr. 3-4, 1991, pp. 259-282.

și Transilvania.¹⁴⁸ În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor a fost tradus în Moldova, de două ori, cronograful rus compilat de Dimitrie al Rostovului după cel bizantin al lui Gheorghios Kedrenos dar rămas neterminat la moartea mitropolitului.¹⁴⁹

Cronica scurtă a călugărului Gheorghe Amartolos, scrisă în timpul lui Mihai III (842-867) se păstrează în trei manuscrise slavo-române copiate în Țara Românească în secolele XV-XVI.¹⁵⁰ Ea vorbește despre împărțirea națiunilor pe fața pământului și despre "Iotul lui Sim", fiul cel mare al lui Noe, care se întindea din Persia până în India.¹⁵¹ Descriind pietatea bactrienilor, "numiți și rahmani sau insulari", cronica amintește că ei "nu mănâncă carne și nu beau vin, nu preacurvesc și nu fac fapte rele" spre deosebire de indieni cărora le lipsesc toate aceste virtuți ale "rahmanilor". Ioan Malala consemnează că în anul 530, un ambasador al indienilor a fost trimis la Constantinopol¹⁵² iar Gheorghe Kedrenos pomenește pe un anume Metrodoros, persan după naștere, care în timpul

148. Paternitatea lui Dosoftei asupra traducerii *Cronografului* lui Matei Kigalas a fost susținută de mai mulți cercetători. Vezi pentru detalii Doru Mihăescu, *Scurtă privire asupra cronografelor românești*, în: *Un veac de aur în Moldova, 1643-1743. Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*, coordonatori: Virgil Cândea și Pavel Balmuș, Chișinău-București, 1996, pp. 173-192. Așa numitul Cronograf Danovici a fost atribuit fie lui Dosoftei, fie logofătului al treilea Pătrașco Danovici și se păstrează în peste cincizeci de copii în fondurile B.A.R., dintre care nouă provin din Transilvania: mss. B.A.R. 587, 595, 763, 1436, 2443, 3450, 4478, 4802, 5055. Principalele studii asupra sa sunt Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, publicate sub îngrijirea lui C. C. Giurescu de A. Camariano și N. Camariano, Tomul I, București, 1939, pp. 53-100; Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești. Tipul Danovici*, Revista istorică română, IX, 1939, pp. 1-77; Doru Mihăescu, *Cronografele românești (Cu privire specială asupra tipului Danovici)*, Academia Română, Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, t. I, 1977-1978, pp. 45-77 și t. II, 1979-1980, pp. 127-165; Paul Cernovodeanu, *Filiația cronografelor românești de tip Danovici*, Biserica Ortodoxă Română, CV, nr. 9-10, 1987, pp. 180-196, CVI, nr. 7-8, 1988, pp. 116-129.

149. Cea dintâi traducere - făcută după prelucrarea din 1741 a clericului rus Nicodim Gregorovici - a fost terminată, în 1766, de arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu de la mănăstirea Putna. Se păstrează la B.A.R. în patru manuscrise din perioada 1766-1823: mss. B.A.R. 4221, 5385, 1563 și 758. Cea de-a doua traducere a fost făcută la 1810, în episcopia Hușilor. Vezi arhetipul traducerii directe în ms. B.A.R. 2769 (fr., Huși, 1811) și copiile ms. B.A.R. 1470 (Huși, 1811), 2410 (Neamț, 1814). Aceasta a fost tipărită de Veniamin Costache la mănăstirea Neamț, în aprilie 1837. Vezi reeditarea necritică a diaconului Gheorghe Băbuț, *op. cit.* O altă copie munteană, ms. B.A.R. 166, făcută la 1803, la mănăstirea Căldărușani a fost presupusă a dovedi existența unei traduceri muntene independente. Cel mai cuprinzător studiu pe această temă este cel al lui Paul Cernovodeanu, *Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în Țările Române*, Mitropolia Olteniei, 1970, nr. 5-8, pp. 692-704.

150. Mss. slavo-române B.A.R. 321, 320 (măn. Bistrița) și 330. Vezi P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din B.A.R.*, vol II, îngrijit de Dalila-Lucia Aramă și revizuit de G. Mihăilă, text dactilografiat la B.A.R.

151. Vezi și fragmentul *Părțile de moșie ce au dat Noe la fiii săi, lui Sim, Ham și Iafeth*, ms. B.A.R. 5708, ff. 55-60, 63-68v, copiat între anii 1830-1835 de Simion Popovici din Borca, județul Neamț.

152. John W. McCrindle, *Ancient India as described in classical literature*, *op. cit.*, p. 213; reproduș și în R. C. Majumdar, *op. cit.*, p. 453.

împăratului Constantin, năzuind după filosofie, s-a dus la brahmanii din India și, câștigându-le respectul și admirația prin viața sa ascetică, a fost primit în cele mai sacre altare ale templelor lor.¹⁵³

Mihail Moxa reproduce, după Manasses, două informații scurte despre Alexandru Machidon care "plecă India" și Priam care a cerut ajutor armat de la Tavantie (Ταυτάνεσ), craiul Indiei.¹⁵⁴ În cronograful lui Dimitrie al Rostovului sunt descrise, alături de alți monștri din imaginarul elenistic, populațiile fabuloase din India: astromi, tanefi, pigmei, manticori, acefali, chinocefali și amazoane.¹⁵⁵ El acordă considerabilă atenție Bactriei (Bacteria), împăratului ei Zoroastru (altul decât "numărătorul de stele cu același nume" în Persia trăitor) și ciudatelor obiceiuri ale locuitorilor. Dintre cuceritorii antici ai Indiei, sunt menționați Nin și Semiramis care "încă și pe țara Indiei care este mai depărtată, mult a supărat-o cu războaie."¹⁵⁶ Cercetări mai amănunțite și editarea manuscriselor în viitor vor putea pune în evidență mai multe date despre imaginea Indiei în cronografele românești.

Cunoștințele furnizate de acest tip de scriere "istorică" populară erau completate de viziunea "geografică" a lumii pe care o ofereau cosmografiile medievale occidentale. În ceea ce privește Orientul, ele se bazau în principal pe autoritatea scriitorilor clasici cu toate că, începând din perioada cruciadelor, apăruseră noi relatări asupra țările răsăritene.

Rudimenta cosmographica cum vocabulis rerum, la care ne-am referit mai sus, a fost scris de Honterus ca un succint manual în versuri pentru ciclul Quadrivium-ului, în care calitate s-a bucurat de o mare popularitate. Ediția brașoveană din 1542, reeditată de nenumărate ori până în 1618 este - spre deosebire de cea scurtă în proză, publicată la Cracovia în 1530 - făcută în spiritul cunoștințelor clasice despre lume. Imaginea Indiei este cea din geografia ptolemaică, astfel încât pe harta atașată lucrării, Asia este reprezentată numai până la câmpia gangetică, conform împărțirii antice în India *trans* și *cis* Ganges. India este descrisă, în cartea a treia, întinzându-se la sud de înaltul munte Imaus (Himalaya), cu bogate și fertile regate, traversate de Gangele larg și iute, cu vara eternă și pomi ce dau rod de două ori pe an, cu popoare vestite, cu numeroase emporii și porturi. Țara cuprinde pe palimbotri (cei supuși suveranului din Pataliputra), chelonofagi, brahmani, ghimnosofiștii cei aspri ("duros Gymnosophistas"), orașele Nysa, Bucephala și altele construite de Alexandru când a trecut Indusul victorios.¹⁵⁷ Palimbotrii și cetatea lor sunt așezați pe hartă pe cursul Brahmaputrei, brahmanii la sud de Gange

153. *Idem*, pp. 185; reproduș și în R. C. Majumdar, *op. cit.*, p. 441.

154. Izvorul principal al cronografului lui Moxa este versiunea medio-bulgară a prelucrării în proză a *Sinopsisului istoric* al lui Constantin Manasses. Vezi Mihail Moxa, *op. cit.*, pp. 111, 116.

155. *Hronograf*, *op. cit.*, pp. 122-123,

156. *Idem*, pp. 128-129, 133-134.

157. *Rudimenta Cosmographica*, 553-556, 698-705, 710-717. Vezi Johannes Honterus, *op. cit.* pp. 58-59, 66-67. În traducerea românească unele, nume sunt transcrise în mod greșit.

iar ghimnosofiștii la poalele Himalayei, aproape de izvoarele Indusului. Umanistul brașovean mai menționează în treacăt Bactria și insula Ceylon, antica Taprobana “orbis medium sortita recessum”.¹⁵⁸

În secolele XVI-XVII au fost traduse în poloneză sau rusă scrieri cosmografice precum *Le relazioni universali* a italianului Giovanni Botero sau cosmografia flamandului Gerhardus Mercator pe care se bazează și cosmografia rusească zisă “de la 1670”. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aceste cosmografii de factură occidentală încep să fie traduse și în limba română.

Cele mai vechi scrieri cosmografice românești cunoscute până acum se găsesc într-un manuscris copiat cândva între anii 1693 și 1703 de dascălul Costea de la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Aceste texte, intitulat *Povestea țărilor și a împărățiilor câte-s în pământul Asiei și Împărțeala dintâi. Cozmografie ce să zice împărțeala pământului pre hotară și pre alte seamne ce sînt în cercurile ceriului*,¹⁵⁹ par a fi fost menite să completeze contextul oriental din cărțile populare alături de care sunt copiate – *Floarea darurilor, Fiziolog, Istoria Sindipei, Istoria lui Esop, Prorocirile Sibilei*. Manuscrisul a aparținut la mijlocul secolului trecut indofilului Constantin Cornescu Oltelniceanu. Fragmentele au fost traduse probabil după un izvor slavon neidentificat, alăturarea a două texte, ce repetă în variante diferite aceleași informații, amintind de unele cosmografii rusești din secolul al XVIII-lea.

Primul fragment de cosmografie face o succintă descriere a țărilor Asiei din Galileea și Arabia până la Scitia, India (Endiia, Indiia, Sindii) și insulele Indoneziei. India se împarte în “Endiia cea Mică și” “Endiia cea Mare”, separate de “apa cea mare Ghenghes”. India minor este cuprinsă în împărăția Persiei. Persiia dar și Asiriia se hotărăsc “despre răsăritu” cu India. Textul omite să menționeze că acest lucru se întâmpla în două epoci diferite, aceasta fiind numai una din neconcordanțele care vădesc caracterul de compilație al cosmografiei. Succinta mențiune despre Ariana (Variia) și Bactria se referă la o perioadă mai târzie când locuitorii lor “tot grăiesc turceaste” la fel ca cei din Midia și Persia. În descrierea Indiei (ff. 55v-57r) se întâlnesc aceleași locuri comune din literatura

158. *Idem* 739, 844-845, *op. cit.*, pp. 68-69, 72-73.

159. Ms. B.A.R. 1436, ff. 49r-75r, editat de Cătălina Velculescu și V. Guruianu, *Povestea Țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, Editura Vestala, București, 1997. V. Guruianu e de părere că cele două fragmente de cosmografie au fost transcrise “la o dată mai apropiată de anul 1703 decât de celălalt an al intervalului menționat”, *op. cit.*, p. 62. Vezi de aceeași autori și articolele *Cosmografie, Manuscriptum*, București, XXIII, nr. 1-4, 1992, pp. 224-243; *Cosmographies in Romanian: “Laus Asiae” or “Laus Europae”*, *Revue des Études Sud-est Européennes*, Bucarest, XXIII, nr. 1-2, janvier-juin 1995, pp. 153-170 și *Cosmografii traduse în limba română, în: Un veac de aur în Moldova, 1643-1743. Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*, coordonatori: Virgil Cândea și Pavel Balmuș, Chișinău-București, 1996, pp. 204-222. De asemenea studiul lui M. Popescu-Spineni, *Un manuscris românesc de geografie din secolul al XVII-lea*, Studii și cercetări de bibliologie, V, București, 1963, pp. 319-333.

clasică: mărimea teritoriului, bogățiile, lipsa războaielor și chiar a armelor de fier, oameni goi care trăiesc câteva sute de ani. Pe lângă Gange și Indus de la care țara și-a primit numele, mai sunt menționate râurile Fison și Ghicon. Acestea sunt primele două din cele patru râuri ce izvorăsc din Eden și care până acum nu au fost identificate (ebr. *Pî'-son*, *Gî'-hon*, Geneza 2.10-13). Scriitorii greci au identificat pe *Phison* cu Gangele¹⁶⁰ care și el, după tradiția indiană, coboară din ceruri (Râmâyana I.43, Mahâbhârata, III.107-108 etc.).¹⁶¹

Sunt amintiți cuceritorii istorici din sursele clasice, Semiramida și Alexandru. Mențiunea despre uciderea lui Por, care nu există în izvoarele istorice, dovedește o contaminare cu *Alexândria* populară. Nu lipsește nici apostolul Toma care i-a întors din păgânie pe indieni dar se face un adaos interesant despre preoții greci din Misir care merg periodic la aceștia pentru a-i spovedi, cumineca și boteza. În schimb, locuitorii Hyrcaniei convertiți și ei de Toma “s-au rălăcit cu turcii”. Moaștele apostolului s-ar afla pe insula Ceylon. Unii din locuitorii din Calicut au trecut “supt leagea lui Mehmetu” iar aiurea sunt menționați păgâni care își mănâncă părinții morți (la fel sunt descriși tătarii “esidones”, f. 60v).

Din India aduc neguțătorii pietre prețioase, mirodenii și ierburi medicinale provenite mai ales din grădinile din Calicut (Kozhicode) dar și din alte locuri numite Zairon (Ceylon), Milus, Pevgu, Calicutul Colimbariei (Colombo), Fartichi, Samootri (Sumatra) localizate prin distanța față de comptorul portughez. Acest pasaj își are sursa într-una din relatările ulterioare sosirii corăbiilor portugheze pe coasta Malabarului.¹⁶² Cea mai multă atenție e acordată “ierbilor celor scumpe” și anume: piper, scorțișoară, cuișoare, “frunză de mușcatin”, nard (“șpicanard”), “mirovolanon” (lat. *myrobalanus*, Iulius Valerius 3.24, fr. *noix de Ben*), “casiia” (lat. *cassia*), ghimber (“șimbir”), mirt, aloe, piper lung, cardamon, tamirind, “eidonaria”, “lahavrasila” (lat. *bressilum*). Insula Ceylon e bogată în fructe rare și pietre prețioase pe care le caută neguțătorii moguli (“turcești, carii să chiumă mang<al>ove”). Ea este descrisă ca un “ostrov mare în India”, locuit de oameni goi și în care domnesc patru femei. Ca și “cetăț cu judeațe” sunt înșirate împreună nume de orașe și de regiuni: alături de Calicut considerat “întâi scala Indiei”, Cambay, Gangachondakolapuram, Colombo ș.a. sunt puse podișul Decan și coasta Coromandel.

160. Vezi Josephus Flavius, *Ant. iud.* 1.1.3. Hieronymus, *De situ et nominibus locorum Hebraicorum*, 5, *Epistula*, 125.3, Palladius, *Commonitorium*, 2, Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*, 13.21.8. După Epiphanius Constantiensis (*De XII gemmis*, 15), *Phison* ar fi numit Indus de către greci și Gange de către indieni.

161. Nu este exclus ca acest fragment să provină dintr-un text unde Indusul era identificat cu cel de-al treilea râu edenic, Tigrul, în ebraică *Hid'*-de-kel. În *Alexândria* el e identificat cu cel de-al patrulea, Eufratul.

162. Cf. Alvaro Velho, *Itinerariul călătoriei întreprinse de Vasco da Gama pentru descoperirea Indiei pe la Capul Bunei Speranțe (8 iulie 1497 – 25 aprilie 1499)* în: *Corăbiile portugheze în căutarea lumilor noi*, traducere cuvânt înaintă și note de Micaela Ghețescu, Editura Univers, București, 1992, pp. 9-68. În această primă scriere a unui marinar ce l-a însoțit pe Vasco da Gama – care a mai lăsat și o *Relatare asupra regatelor de la sud de Calicut* – sunt menționate Calicut, Cambaia, Cillam (Ceylon), Melequa (Mallaca) ș.a. Op. cit., pp. 33-34 etc., 53-54.

Descrierea Indiei continuă cu comptoarele portugheze din Indochina și insulele Oceanului Indian care, în antichitate, au fost conduse de suverani indieni. Insulei Sumatra i se atribuie numele antic al Ceylonului, Ceaprobana (*Taprobanes*). Sciția cea mare se întinde de o parte și de alta a Himalayei (Imaus), incluzând și părți ale Indiei precum Sindul (Sindimfu)¹⁶³ sau Bactria (înpărăția Vatrienscăi) deși în alt loc se spune “toată Asia ei (tătarii) o au ținut, fără numai India”. În capitala ei, Cambal (Beijing), sunt prezenți și neguțatori indieni.

Iată pe larg rândurile dedicate Indiei și Ceylonului:

“Endia cea Veache cheamă-se Indie pentru apa Indiei. Stă spre răsărit și iaste cornul și marginea pământului Asiei. Iaste atât de mare, cât socotescu să fie ca o parte din lume. Iaste în doao chipuri: una-i zic India Mare, alta Mică și le înparte apa cea mare Ghenghes. India cea Mare iaste despre răsărit, iar cea Mică, despre apus. Sânt și alte ape mari în India: Indus, Fison, Ghieon.

Iaste înpărăție foarte cu pace. Oamenii de acolo nu știu războaie, nici arme de fier. Nimea acolo n-au mersu cu oaste, fără numai Semiramisa, înpărăteasa Asiriei; al doilea Alixandru Machidon, însă numai de aceasta parte de apa Ghenghes, unde au fost înpărățind Por-înpărat, când l-au ucis.

De acolo iaste și vin toate negoatele și ierbile ceale scumpe ce să află în lume. Piperul să face acolo în grădinile Calecutului. Scottișoara vine de la Zairon; iaste departe Zaironul de la Calicut 260 de lefcas, ce să chiamă mile micșoare. Cuișoarele vin de la Milus; iaste de la Calicut 700 de mile mici. Frunza de mușcatin vine de la Pevgu; iaste de la Calicut 500 de mile mici. Șpicanardu, mirovolanon vine de la Calicutul Colimbariei. Casia, șimbirul iar vine de la Calicut. Mărgăritariul cel mare și scumpu carele îl află în scoice dintr-apă iar vine de la Calicut. Acelor scoice le zicem noi rădăcini de mărgăritariu. Miruri, aloi rău, barbar, tot de la Calicut. De Fartichi vine piperul cel lungu. Ierbi de doftori<i>, cardamon, tamirindu, eidonaria iar vine de la Calicut; vine și din ostrovu ce să chiamă Samootri lahavrasila și alte ierbi de vraciovanii. Iaste de la Calicut la Samootri 500 de mile mici.

Zailon – ostrov mare în India. Într-acel ostrov oamenii îmblă goli. 4 muieri domnescu acolo. Pre aceale doamne le poartă alte muieri în leagine de mătase scumpe și cu tocmeală făcute, ca și în nește căruțe scumpe. Într-acel ostrov sântu pietri scumpe din destul și în tot fealul, cum întru apă, așa și în pământu. Neguțatorii turcești, carii să chiamă mang<al>ove, când mergu acolo, ei negoată pământul cu cotul și sapă să afle pietri scumpe, din carii, cumu-i iaste norocul, așa și află. Însă asupra lor au ispravnici: de vor găsi vreo piatră foarte scumpă, ei nu o lasă să fie pre seama acelor neguțatori, ca să nu o scoată din țara lor, ce le plătescu cu preț pentru dereptatea lor, ca să nu cază cu strâmbu neguțătorilor.

163. Editorii manuscrisului susțin că “țările enumerate în ms. 1436 (f. 59) ca făcând parte din înpărăția Sciției reprezintă în realitate provinciile și localitățile prin care a trecut Marco Polo în călătoria sa de la Cambaluc până în nordul actualei Indochine.” *Povestea Țărilor Asiei*, op. cit., p. 23.

Însă câte vor putea și scoate de aceale pietri mai scumpe, foarte cu taină mare le vor scoate. Pietrile ce ies de acolo, carele sânt mai pre supt ceale scumpe, aceastea sânt: zamfir, rubin, ametis, topaz, iachintu, zmaragdu și alte multe.

Așijderea, într-acelel ostrovu sânt nește poame foarte scumpe și de acolo nu ies, nici să află în lume nicăirile. Acolo, într-acelel ostrov, sânt moaștele lui Sti Toma Apostol.

Cetăț cu judeate ce sânt în Endia, aceastea-s mai mari și mai vestite: Calicut, întâi scala Indiei în carea sânt tot oameni negri și înblă tot cu trupul gol, fără de nici o rușine; unii dintru ei s-au dat și supt leagea lui Mehmetu; Cambia iaste în malul Indisului, Decanul, Vatacala, Chendacoala, Canonor, Trombata, Chiromandel, Cai, Colon. Acolo sânt creștini carii i-au întorsu Toma Apostol din păgâniia lor. La ei mergu al treile an preoț grecești de la Misir de șed rânduî o ceată de popi în trei ani, de-i ispoveduiescu și-i cuminecă și-i botează. Acolo acei oameni trăiescu prea un veac lung, cât, carele moare de 200 de ani, ei zic că au murit tinăr. Iar o seamă pre aiurea într-acea Indie sânt alți prea păgâni răi, carii și morții lor, deaca mor, ei mănâncă pre rând, pârându-le că le fac îngropare cu cinste.¹⁶⁴

Cel de-al doilea text cosmografic nu conține decât câteva referințe fugare la India care nu aduc nici o noutate. Asia este mărginită despre amiazăzi de “marea cea mare a Indiei” iar Indusul (Indis) este hotar răsăritean al Asiriei (confundată cu Siria). E pomenit Alexandru Macedon “viind de la India”, precum și neguțătorii care aduc în Arabia mărfuri de la India (incluzând și coastele Indochinei). “De la India încă aduc la Aravia mărgăritari mare și mult și de alte ierburi mirositoare și scumpe și haine de mătase pre mare, cu corăbii, mai vartos de la cetatea ce să chiamă Vanghelea.” La Aden, mai ales, vin “neguțători cu negoate scumpe și cu pietri de la amândoa Indiile.”¹⁶⁵

Editorii manuscrisului sunt de părere că între izvoarele primului fragment cosmografic se află un text similar cu una din sursele utilizate de Sebastian Münster în alcătuirea *Cosmografiei* sale, dar și o variantă foarte scurtă a unui text asemănător cu *Il Milione* al lui Marco Polo. Fragmente comune cu sursele lui Münster se află și în cel de-al doilea fragment cosmografic în care se regăsesc ecouri din Aristotel, Ptolemeu, Dicacarus. Probabil această compilație este o versiune prescurtată a cosmografiei rusești zise “de la 1670” care se bazează pe traducerea celei a lui Gerhardus Mercator, având ca surse geografi și istorici romani, Pomponius Mela, Diodor, Plinius dar și călătoriile lui Marco Polo și geografia lui Scaliger.

Într-un alt manuscris miscelaneu copiat între anii 1801-1822, în Banat, se păstrează o variantă prescurtată și prelucrată dar care conține și capitole noi.

164. Idem, pp. 80-84.

165. În ordinea menționării, ff. 69r, 73v, 72v, 73r. Idem, pp. 109, 121, 119, 120.

Textul primului fragment cosmografic se oprește înainte de descrierea Zailonului.¹⁶⁶

Din secolul al XVIII-lea datează cele mai vechi copii ale traducerii cărții geografului iezuit italian Giovanni Botero Benese, *Le relazioni universali* (prima ediție, Roma, 1591) făcută probabil prin intermediar polon sau rus.¹⁶⁷ Această traducere, însă, nu cuprinde următoarele capitole din cartea lui Botero: America, Africa de vest și de nord, hidrografia și monarhologia, religiile și superstițiile popoarelor. Cele mai vechi trei manuscrise provin toate din zona Râmnicului: primul datează de la începutul secolului, cel de-al doilea a fost copiat de Antim de la Cozia la 1766 iar cel de-al treilea de Anatolie din Râmnic la 1774 cu titlul *Cosmografie, adecă Isvodirea lumii*.¹⁶⁸ În copia acestuia din urmă un alt titlu se află la f. 122: *Maidanul lumii care are întru sine patru părți: Europa, Asia, Africa, America ... În Cartea părții a doao, întru care să cuprinde izvodirea Asiei* există următoarele capitole referitoare la India: ...Bengala. Aragan (ff. 298v-299v), Ind<u>stan (f. 299v), Orissa. Narsinga. Malipur. Coromandel. Cael. Piscaria (ff. 299v-301v), Malabariu. Canara. Decan (ff. 301v-303), Guzaratea sau Cambaia (ff. 303r-v), Crăiile în mijlocul țării Indiei (ff. 303v-305r).¹⁶⁹ Cele peste douăsprezece file tratează despre fauna, bogățiile, puterea militară și splendoarea "curților boierilor", menționează opt sute de mii de creștini care trăiesc în sud, descendenți ai celor convertiți de apostolul Toma, o mănăstire cu

166. Ms. B.A.R. 1282, ff. 178-186 "Geografie. Aicea arătăm saraisăle lumii, adecă împărți<a>la pământ<u> lui pre hotară și pre alte semne ce sânt în cearcurile ceriului, ca un buric în mijlocul uni<i> ro<a>te." O versiune, păstrată în ms. B.A.R. 3404, ff. 9-19, a fost copiată după un alt izvor de Ioan sin Dobre de la biserica Batiște din București în 1813. Tot din Banat provine un alt miscelaneu în care se află copiat un fragment despre geografia Asiei răsăritene, ms. B.A.R. 3922, ff. 121-123 din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

167. Andrei Pippidi crede că sursa cosmografiei trebuie căutată într-o tipăritură rusească din secolul al XVII-lea. Vezi recenzia la C. Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, Revista de istorie, București, 1985.

168. Ms. B.A.R. 3515, 176 ff. (cu lipsuri), din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ms. B.A.R. 1556, 154 ff., copiat la Cozia în anul 1766 de ieromonahul Anthim, ms. B.A.R. 1267, ff. 102-348, copiat la Râmnic în anul 1774 de ierodiaconul Anatolie. Un fragment conținând numai Austria, Valahia, Moldova, Basarabia și Podolia se găsește în ms. B.A.R. 1263, 25 ff., copiat la 1764 în Moldova. Ms. B.A.R. 3391, ff. 393r-417v, copiat la Buzău, în anul 1782, conține numai tabla de materii.

169. Apud G. Ștrempele, Fl. Moisiu, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1062-1380), Editura Academiei, București, 1967, p. 414. Vezi și G. Nicolaiasa, Revista arhivelor, I, 1924-1926, nr. 1-3, pp. 373-377; V. V. Haneș, *Literatura didactică a geografiei în școlile Principatelor Românești până la 1800*, Anuar de geografie și antropogeografie, I, 1909-1910 și studiile lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei geografice*, în: Omagiu lui Iorgu Iordan, București, 1958, pp. 871-876, reluat în: *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962, pp. 13-29; *Versiunea românească necunoscută a geografiei universale a lui Giovanni Botero*, Cronica, XIV, 1979, nr. 38 (712), p. 7; Nicolae Costin, *traducător al geografiei universale a lui Giovanni Botero*, RITL, XXXIX, 1991, nr. 3-4, pp. 365-379.

700 de coloane și o alta cu 100 de fântâni. Ele mai pomenesc și despre bozii (idolii) care sunt adorați în Bengal și despre abluțiunile în Gange pe ale cărui maluri cresc pomi cu fructe delicioase din care s-a înfruptat și Adam.¹⁷⁰ În cartea lui Botero țara preotului Ioan este localizată în țara Tinduh din Hataia (China) sau în Argon (Aragan) din India.¹⁷¹

Studiile asupra cosmografiilor românești manuscrise fiind abia la început, se așteaptă de la cercetările viitoare mai multe date asupra acestui tip de literatură ce a circulat între români chiar până la începutul secolului al XIX-lea.¹⁷²

Imaginea Indiei în cultura română veche nu a fost, însă, constituită numai din elementele furnizate de autorii antici, cronografiile bizantine și cărțile populare. Încă din secolul al XVIII-lea, informații moderne datorate noilor călători și geografi puteau pătrunde în țările locuite de români. La începutul secolului al XIX-lea această literatură face loc cărților bazate pe informație contemporană.

7. Imaginea Indiei în literatura română veche

Întrucât categoriile de scrieri de care ne-am ocupat mai sus au cunoscut o răspândire uniformă în toate părțile locuite de români, remarcile noastre nu se restrâng numai la ardeleni și nici nu constituie o strictă particularitate a culturii din Transilvania. Identificând diverse motive indiene sau informații despre India pătrunse în cultura acestei provincii românești, am acordat atenție drumului pe care ele l-au parcurs până la noi, răspândirii lor printre români și imaginii pe care

170. Apud. Arion Roșu, *India in Rumanian Culture, The Indo-Asian Culture*, New Delhi, VIII, 3, January 1960, pp. 282-283.

171. "Adevăr că unii zic să nu fie crăit în Tinduh Popa Ioan, ci în Argon. Acest nume apoi s-au dat cu greșală Marelui Nego țării Abasiei." ms. B.A.R. 1556, f. 111v. Vezi despre acest subiect, Cătălina Velculescu, *Animale fantastice și Țara preotului Ioan*, Manuscriptum, București, XXII, 1991, nr. 2-4, pp. 26-33.

172. Printre români au circulat scrieri cosmografice și în alte limbi. Pe lângă limba greacă, slavă și limbile europene occidentale, se pare că chiar și limba turcă a fost un mijlocitor pentru acest tip de literatură. La B.A.R. se păstrează două manuscrise turcești în scriere naskhi care conțin: primul, *Djahân namâ* (*Cosmografie universală*) scrisă la 1648 de Kiatib Celebi supranumit Hadji Chalifa (ms. or. 265, 278 ff.) și al doilea, un extras din ea conținând numai secțiunea despre Asia (ms. or. 133, 19 ff., 1 și 19 sunt albe). Cel de-al doilea manuscris poartă ștampila bibliotecii colegiului Sf. Sava de unde a intrat în colecția Muzeului de Antichități și apoi a fost transferat la Academia Română prin decretul regal din 10 februarie 1903. Pe prima pagină este însemnat, de o altă mână, titlul în grecește iar pe ultima pagină în latină: "geografie Indice-Orientalis et Asiae minores (mss. turcescu)". El a fost inexact catalogat de Ion I. Nistor și M. Guboglu drept "Dicționar geografic cu privire la India". Ion I. Nistor, *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române*, cu inventarul lor (întocmit de M. Guboglu), *Analele Academiei Române*, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul XXVIII, memoriul 4, București, 1946, pp. 12, 38. Vezi și Mihai Guboglu, *Despre manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei*, Studii și cercetări de bibliologie, București, IX, 1967, no. 2-3; Mohamad Ali Sowti, *Catalogul manuscriselor persane din bibliotecile românești. Informații despre manuscrisele orientale din B.A.R.*, Universitatea din București, 1976, 92+38 pp. dactilo. (varianta românească scurtă a catalogului în limba persană, publicat la Teheran).

o proiectau asupra subcontinentului indian. În cele ce urmează vom sintetiza elementele constitutive ale imaginii Indiei încercând totodată să evidențiem temele principale care se legau de aceasta.

India notitia maior spunea un vers al lui Manilius (*Astronomica*, 4.674) chiar la începutul erei creștine: India prea vastă pentru a fi cunoscută. Popoarele orientale precum evreii, asirienii, egiptenii și persii au făcut parte din arealul și reprezentările culturale ale lumii greco-bizantine dinainte chiar de perioada clasică și până în evul mediu târziu când vor figura în hronografele pentru uzul maselor. India, mereu prea îndepărtată și prea vastă, va ajunge în cultura europeană prin multiple medieri, care vor înregistra și amplifica cu precădere anumite aspecte ale ei: fabulosul, anormalul, lucrurile care loveau simțul comun și exaltau imaginația.

În literatura română veche nu exista o imagine clară a Indiei. Ea era alcătuită din fragmente diferite provenite din surse greco-romane, bizantine sau, într-o măsură mai mică, medievale occidentale. După ce a fost elenizată în perioada antică, imaginea Indiei a fost supusă unui continuu proces de creștinare de-a lungul evului mediu. Pe baza informației culese din autorii antici greci și latini, scriitorii medievali și-au reprezentat-o sub forma unui tărâm fabulos, situat la extremitatea lumii, locuit de oameni drepți și pioși. Această imagine a fost aproximată tradițiilor veterotestamentare și a primit o interpretare creștină. Gangele devine Fison și nu mai izvorăște din Caucaz ci din Eden, indienii sunt descendenții lui Sim, ghimnosofiștii ai lui Sit iar India e țara de misiune a apostolilor Toma și Bartolomeu. Pe de altă parte, în literatura de circulație populară, realitatea geografică și istorică a fost erodată și convenționalizată. Însăși noțiunea "India" acoperă o realitate fluctuantă care se poate restrânge la teritoriul actualelor Afganistan, Pakistan, Cașmir și Panjab sau poate include întreg subcontinentul indian, insula Ceylon, Indochina și insulele Indoneziei. Portretul indienilor este rudimentar, compus din două elemente: pielea neagră și pletele pe umeri, iar în *Alexandria* ei sunt prezentați caricatural ca niște soldați gata oricând să fugă. Cele mai comune teme geografice sunt marile fluvii Indus și Gange și munții Himalaya (Imaus, Caucaz). Temele animaliere predilecte sunt elefantul și leul dar și o mulțime de făpturi fabuloase.

În general, descrierea Indiei este una cantitativă, împinsă până la superlativ: o țară cu resurse umane și naturale aproape inepuizabile. Un teritoriu imens căruia i se cunoaște doar hotarul apusean, locuit de mulțimi nesfârșite, dominate de suverani posesori ai unor bogății fabuloase. Armatele lui Porus și capitala sa sunt imagini-tip. India este, de asemenea, o realitate atemporală. În cosmografii ea este descrisă după istoricii și geografii antici, o țară neschimbată timp de peste un mileniu și jumătate. O altă trăsătură caracteristică a Indiei în imaginarul medieval sunt animalele fantastice și oamenii monstruoși care o populează. Ea este locul geografic predilect al fantasticului și aberantului. În fine, ea este în

egală măsură utopia socială și metafizică: acolo sunt oameni care trăiesc câteva sute de ani, nu cunosc războaie și se hrănesc din abundența naturii. Ostrovul fericitelor ghimnosofigiști, situat undeva în limitele teritoriului ei, a devenit, așa cum s-a exprimat Alexandru Duțu, “insula utopiei populare”, exprimând aspirația oamenilor spre pace, belșug și înțelepciune.¹⁷³

India este o țintă pentru cuceritorii atrași de bogățiile ei dar și de simbolul pe care îl reprezintă, cel de capăt locuit al lumii. Alexandru este un erou cuceritor, asemenea zeilor antichității clasice cu unii din care e și comparat. Eroii mitici Hercule, Bachus, Phaeton, Quirinus și primele figuri imperiale Ninus, Semiramida, Darius sunt toți aurolați drept cuceritori ai Indiei. Ei instituie o tradiție imperială al cărei prim exponent istoric occidental este Alexandru Macedon. Lui îi urmează împărații romani, Augustus, Cezar, Constantin. Creștinismul aduce un nou tip de cuceritor, cel spiritual, prin apostolii Toma, Bartolomeu, Panthen, Varlaam etc., în timp ce epocile târzii nu au mai produs decât aventurieri și negustori reprezentați de Sindbad și Ambulvar.

Avem aici un alt topos al literaturii clasice grecești: războiul dintre Europa și Asia și tema asociată lui, cea a superiorității grecilor față de barbari. Atitudinea macedonenilor din *Alexândria* față de indieni este aceeași ca cea față de perși și de toți barbarii. Ea a supraviețuit legată de persoana lui Alexandru în ciuda ideii contrare care a făcut carieră în perioada elenistică. Ostașii indieni luptă în oastea persană a lui Cyrus (*Alexândria*), în cea troiană (*Troada*) și în cea etiopiană (*Ethiopica*). În *Alexândria* ei sunt puternic depreciați, considerați doar ca o cantitate foarte mare dar inefficientă. Macedonenii le sunt superiori prin valoarea lor individuală. Invazia Asiei de către macedoneni și greci e “justificată” nu numai prin superioritatea acestora – concentrată și simbolizată de figura lui Alexandru - dar și prin antecedentele oferite de proprii lor zei, Hercule și Bachus. Și în literele latine, zeii și apoi împărații romani vor fi mereu încununăți ca și cuceritori ai Asiei până în ținuturile indienilor.¹⁷⁴

Dar *Alexândria* a fost citită de popor nu atât ca o relatare istorică a unei campanii militare ci mai mult ca o călătorie fabuloasă cu sens inițiativ de tipul *iter ad paradisum*. Drumul lui Alexandru nu este cel al unei cuceriri ci acela al unei inițieri. *Iter ad Indiam* marchează o devenire, o dezvoltare spirituală, o inițiere succesivă. Introdus în știința greacă prin Aristotel, în cea egipteană prin Netinav, convertit la creștinism la Roma și Ierusalim, Alexandru e gata să renunțe la propriul său destin pentru a trăi aceeași viață ca și nagomudrii din ostrovul

173. Alexandru Duțu, *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, Editura Meridian, București, 1984, pp. 14, 18, 21.

174. Pentru o încadrare generală a motivului, vezi articolul lui Gheorghe Ceașescu, *Un topos al literaturii antice: veșnicul război dintre Europa și Asia*, Revista de istorie și teorie literară, București, 30, nr. 4, 1981, pp. 501-508.

Macaron. Inițierea sa este însă de alt tip: întâlnirii cu blajinii îi urmează vizita la rai și la iad, lupta cu Por și dobândirea statutului de suveran universal.

Dialogul lui Alexandru cu ghimnosofiștii, foarte împruținat în *Alexândria* românească în raport cu romanul lui pseudo-Callisthenes, ilustrează tema clasică a confruntării între idealul eroic și cel ascetic. El a fost inserat în romanul lui pseudo-Callisthenes din *Libellus Palladii* în primele secole ale erei creștine. Spre deosebire de versiunea ε din care provin *Alexândriile* balcanice, în versiunile B, C, A ale romanului lui pseudo-Callisthenes, lui Alexandru i se interzice intrarea în ostrovul Macaron. Acest topos clasic are o paralelă în cel indian al luptei între puterea regelui și cea a preotului (brahmanului) care putea suna mai familiar cititorilor medievali din Occidentul Europei. În India antică, raportul dintre funcția regală și cea sacerdotală era astfel codificat încât să satisfacă dublul său aspect. Regele și preotul erau deopotrivă superiori și inferiori unul altuia în funcție de regimul realului - spiritual sau temporal – avut în vedere. Ghimnosofiștii ilustrează un alt tip de realizare umană. Ei sunt, asemenea cinicilor (Diogene), exact opusul lui Alexandru. Avem aici cei doi termeni extremi ai temei dobândirii fericirii: prin avuții (cuceriri) cât mai întinse sau printr-o renunțare cât mai desăvârșită (cel care are totul și cel care nu are nevoie de nimic), prin forță sau prin înțelepciune (puterea fizică și puterea spirituală). Întâlnirea lui Alexandru cu brahmanii servea la primii săi istorici rezolvării disputei prin împăcarea modelelor și promovării temei regelui (războinicului) înțelept. Această confruntare a fost ulterior preluată în mediile cinice și transformată într-o virulentă diatribă împotriva viciilor lumii. În romanul popular, paralel cu introducerea elementelor creștine și transformarea lui Alexandru dintr-un cuceritor păgân în campionul lui Dumnezeu, această diatribă slăbește treptat iar în varianta românească ea dispare aproape total. Alexandru e făcut să recunoască superioritatea celui alt model uman ("viața voastră cea îngerească") și gata să-l adopte dacă nu ar fi ținut de datoria față de macedoneni.

Motivul inițierii îmbracă în *Varlaam și Ioasaf* forma convertirii la dreapta credință. Doctrina inițiativă e adusă în India din pustiu Sinai (insula Ceylon în varianta pre-creștină) de către Varlaam care e văzut ca un continuator al apostolului Toma. Nici una din cărțile populare nu dă o imagine clară despre religia indienilor. Ea este legată de idolatrie, sacrificii și vrăjitorie la fel ca toate credințele păgâne denunțate de creștinism. Mai multe relatări despre datinile religioase indiene se găsesc împrăștiat în *Halima*. Obiectele de adorare ale indienilor sunt fie focul, fie vacile. Din cărțile populare românești lipsesc motivele clasice ale cremației văduvelor fidele soților lor defuncți – *sati* – și autoincinerării ghimnosofiștilor. În *Halima* se întâlnește, însă, în câteva locuri (în ciclul Sindipăi și în cel al lui Sindbad marinarul) obiceiul de a se îngropa soția împreună cu soțul mort, dar și soțul împreună cu soția moartă.

În *Varlaam și Ioasaf*, legenda lui Buddha este transformată într-o diatribă împotriva religiei nenumite a indienilor. În *Halima*, Ambulvar respinge tentativele indienilor de convertire la "idolatrie". Toate cele trei romane ilustrează în ultimă instanță, lupta monoteismului (creștin în *Alexândria* și *Varlaam și Ioasaf*, musulman în *Halima*) împotriva "idolatriei".

Sucesiunea apariției cărților populare în limba română trădează largirea progresivă a orizontului geografic și cultural al țărânimii și păturii de mijloc. *Alexândria*, *Varlaam și Ioasaf* și *Halima* sunt trei trepte progresive de integrare a imaginii lumii, o lume cu precădere orientală. Imaginea Indiei, așa cum apare în acestea, devine parte integrantă a reprezentărilor populare generale ce vor fi înlocuite doar la începutul secolului al XIX-lea când se tipăresc primele manuale moderne de geografie și istorie, traduse sau alcătuite de autori români*.

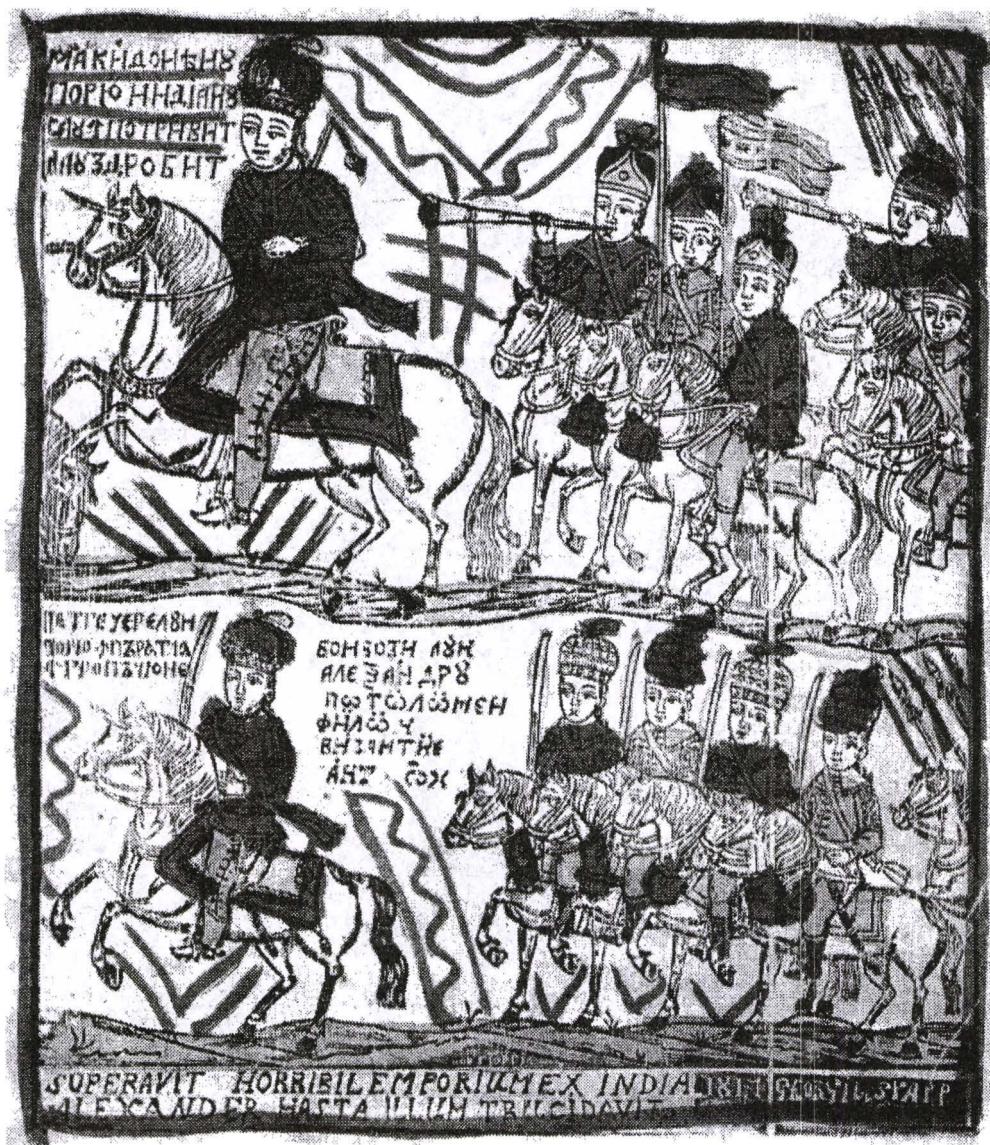
LISTA ILUSTRĂȚILOR:

1. "Petrecerea lui Poriu împărat la îngropăciune" la care participă și "popi dela India". Icoană-stampă după versiunea din 1817 a xilogravurii lui Gheorghe Pop din Hășdate făcută în 1798 (Muzeul de Artă, Cluj, inv. nr. 1270, 1333).
2. "Sfârșitul sf. apostol Thoma", omorât în timpul rugăciunii de un ostaș trimis de preoții regelui Mahâdevan. Miniatură de Picu Pătruț din Săliște, din 1843. (mss. original, aflat în 1985 în posesia lui Octavian O. Ghibu, p. 118).

INDIA IN THE ROMANIAN CULTURE OF TRANSYLVANIA (ABSTRACT)

The author presents here the first part of his study about the Indian influences, the concern for India and the image of this country as it appears in the Romanian culture.

* În absența unor lucrări pregătitoare, prezentul studiu nu pretinde și nici nu poate să epuizeze chestiunea abordată. El face parte dintr-o cercetare mai amplă – încă neîncheiată – asupra influențelor indiene, a interesului pentru India și a imaginii Indiei în cultura română. Paginile de față reprezintă, prin urmare, *opera interrupta*. În depistarea surselor bibliografice referitoare la literatura română veche, de un deosebit ajutor ne-a fost marele iubitor de carte Ioan Maria Oros pentru a cărui neobosită și dezinteresată disponibilitate îi mulțumim încă o dată. Partea a doua a studiului cuprinde secțiunile următoare: 8. Cărțile de înțelepciune; 9. Traduceri și prelucrări din literatura istorică și geografică occidentală; 10. Publicațiile periodice; 11. Interesul pentru India la intelectualii români și traduceri din literaturile indiene; 12. Călătoriile în India; 13. India în mișcările paraculturale; 14. Indianiștii ardeleni.

1. "Petrecerea lui Poru împărat la îngropăciune" la care participă și "popi dela India". Icoană-stampă după versiunea din 1817 a xilogravurii lui Gheorghe Pop din Hășdate făcută în 1798 (Muzeul de Artă, Cluj, inv. nr. 1270, 1333).

1. "Petrecerea lui Poru împărat la îngropăciune" la care participă și "popi dela India". Icoană-stampă după versiunea din 1817 a xilogravurii lui Gheorghe Pop din Hășdate făcută în 1798 (Muzeul de Artă, Cluj, inv. nr. 1270, 1333).

2. "Sfârșitul sf. apostol Thoma", omorât în timpul rugăciunii de un ostaș trimis de preoții regelui Mahâdevan. Miniatură de Picu Pătruț din Săliște, din 1843. (mss. original, aflat în 1985 în posesia lui Octavian O. Ghibu, p. 118).

INFLEXIUNI FILOSOFICE IN OPERA ISTORICĂ A LUI GHEORGHE ȘINCAI

GHEORGHE BOTIȘ

Unul din biografiile principali ai lui Gheorghe Șincai, profesorul Mircea Tomuș, făcea recent remarca potrivit căreia învățatul ardelean se numără printre marii noștri “uitați”.

Într-adevăr, despre locul lui Gheorghe Șincai în cultura românească s-a scris relativ puțin, datorită, în special, dificultăților legate de înțelegerea complexității personalității sale. Viața lui zbuciumată conține destule momente controversate. Unele, ca de exemplu, data reală a nașterii cărturarului, au fost create de el însuși¹; altele, cum sunt, bunăoară, ultimii ani ai vieții și episodul morții sale au rămas sub spectrul legendei².

Exegezele operei șincaiene consemnează, cu îndreptățire, faptul că numele său este asociat permanent cu cel al “Școlii ardeleni”, cunoscută în spiritualitatea noastră ca fiind o vastă mișcare culturală a românilor din Transilvania, cu un pronunțat caracter *iluminist*.

Cercetătorii problemei subliniază, unanim, că “Școala ardeleană” a avut, indiscutabil, afinități pentru filosofie³, invocându-se, în acest sens, preferința cărturarilor ardeleni pentru construcțiile teoretice ale lui *Christian Wolff* și ale discipolilor săi, *Christian Baumeister* și *Alexander Gottlieb Baumgarten*. Afirmția își găsește argumentarea și în faptul că ei se instruiseră în cadrul universităților austriece în teologie și în filosofie, aceasta din urmă fiind dominată de spiritul gândirii germane moderne. Însușindu-și construcțiile teoretice ale

¹ Dacă în *Elegia* scrisă în versuri latine Șincai mărturisea că s-a născut la 28 februarie 1754 (stil vechi), în *Cronica* el nota că “la anul 1774 când pliniseam a vârstei mele 19 ani...” (*Cronica*, III, Editura Minerva, București, 1978, p. 236), ceea ce înseamnă că s-a născut în anul 1775.

² După unele informații, Șincai ar fi murit în satul Bobota, jud. Sălaj, lângă un izvor, în timp ce se odihnea venind de la Oradea și ar fi fost îngropat în cimitirul satului. Dintr-un document oficial aparținând parohiei Keleseny, se pare că el ar fi murit în satul Sinea, pe moșia fiilor contelui Vass (Vezi și Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, Editura Minerva, București, 1994, pp.201 – 202).

³ Cf. I. Ianoși, *O istorie a filosofiei românești*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1996, p. 39.

promotorilor ei, cărturarii ardeleni s-au străduit să le răspândească și în școlile confesionale românești, aflate atunci într-un proces de expansiune.

Făcând o atare remarcă generală se cuvine, credem, să precizăm faptul că, dintre exponenții “Școlii ardeleni”, cel mai reprezentativ pe tărâmul filosofiei este, fără îndoială, *Samuil Micu Klein*, care a avut preocupări exprese de filosofie, cărturarul tâlmăcind în românește lucrări reprezentative ale gânditorilor germani menționați⁴. Prin traducerile sale, el a contribuit la crearea terminologiei filosofice românești. Iată de ce trebuie să admitem că în acea fază a dezvoltării culturii românești, când în domeniul filosofiei erau “tradiții sărace sau inexistente”⁵, însăși activitatea de traducere era marcată de numeroase accente *originale* și *creative*. Pe bună dreptate, Samuil Micu este considerat, alături de înaintașul său, *Dimitrie Cantemir*, ca un deschizător de drumuri în filosofia românească, operele lor consemnând, în fapt, începuturile filosofiei românești⁶.

Analiza operei șincaiene dovedește, indiscutabil, că în cadrul concepției cărturarului ardelean precumpănește interesul pentru *istorie* și *filologie*. Cercetările sale în aceste domenii, care, de altfel, i-au asigurat locul binemeritat în cultura noastră, aveau scopul să furnizeze argumente pertinente în sprijinul demonstrării *latinității limbii noastre*, a *romanității și continuității poporului român în Dacia*. Spre deosebire de Samuil Micu, Gheorghe Șincai nu s-a ocupat cu traducerea în românește a scrierilor filosofice marcante aparținând gândirii germane moderne, ci a urmărit alte obiective prioritare.

În contextul discuției noastre se pune, firește, întrebarea: a nesocotit cărturarul filosofia în preocupările sale de “luminare” a maselor prin cultură?

Ar fi nedrept, credem, să dăm un răspuns negativ tranșant la o asemenea interogație, așa cum am fi tentați s-o facem la o privire superficială asupra creației sale. Desigur, el nu a construit un sistem filosofic încheiat și nici nu a aspirat la o atare lucrare. În opera lui nu întâlnim o filosofie explicită, ci una *implicită*, conținută în scrierile sale istorice, filologice și de popularizare a științelor, în care se resimt adânc reverberațiile gândului filosofic care l-a stăpânit în timpul anilor de studii la Viena.

Iată de ce socotim că scoaterea la iveală a acelor *accente filosofice implicate în creația sa* este un act reparator, cu atât mai mult cu cât exegeții operei șincaiene au eludat acest aspect, după noi, de neocolit în conturarea personalității complexe a lui Gheorghe Șincai.

⁴ Astfel, se pare că el a tradus toate cele cinci părți ale tratatului lui Friedrich Christian Baumeister, *Elementa philosophiae recentioris usibris inventutis scholasticae*, din care a publicat numai primele două sub titlurile: *Loghica, adeca partea cea cuvântatoare a filosofiei* (1799) și *Legile firei, Ithica si Politica sau filosofia cea lucrătoare* (1800).

⁵ I. Ianoși, *Op.cit.*, în *loc.cit.*

⁶ Cf. Mircea Măciu, *Prefață la Antologie de filosofie românească*, vol. I, Editura Minerva, București, 1986, p.X. Relevând filiația dintre Samuil Micu și cronicari, Perpessicius aprecia că el a fost, în formă, un cronicar fin și interesant (Cf. Perpessicius, *Scriitori români*, I, Editura Minerva, București, 1986, p. 75).

Opera istorică a lui Gheorghe Șincai creionează, cum nu se poate mai bine, sfera conceptului generic de “umanism”, concept cu puternice valențe filosofice, preluat de la antecesorii săi cronicari.

Într-adevăr, cărturarul ardelean a continuat, firește, la un alt nivel de adâncime și cu o altă argumentație, ideile marilor cronicari din Țara Românească și Moldova, îndeosebi, *umanismul funciar* al concepțiilor lor, relevat, mai ales, prin *ideea unității* și a *continuității românilor*, argumentată prin invocarea *originii pur romane a poporului român*. Această idee a fost preluată de către reprezentanții “Școlii ardeleni”, inclusiv de către Gheorghe Șincai, ca element al luptei de emancipare socială și națională a românilor din Transilvania.

Bunăoară, în *Cronica românilor și a mai multor neamuri*⁷, considerată a fi opera de capăt a învățatului ardelean, care sintetizează marile evenimente istorice cuprinse între sec. I (anul 86) și sec. al XVIII-lea (anul 1739), Șincai îl numește pe împăratul Traian “tatăl românilor”, menționând că în timpul vieții împăratului roman acestora “le mergea foarte bine”⁸.

Întrezărim aici ideea susținută anterior de Dimitrie Cantemir și, mai apoi, de către Samuil Micu, cu privire la *originea pur romană a poporului nostru*, pe care cărturarul ardelean o preia în esența ei, aducând drept argument faptul că Traian i-a “învins și stins pe daci”⁹, adică i-a exterminat. După anul 106, el a populat teritoriile fostei Dacii cu coloniști romani, care, susține cărturarul, s-ar afla la originea poporului român. Gheorghe Șincai subliniază, în acest context, faptul că lui Traian și legiunilor sale le-a fost greu să-i învingă pe daci, considerați a fi “cei mai tari și mai viteji dintre toate neamurile cele de-atunci și pentru statura și tărimea trupurilor și pentru câte le băgase lor în cap Zamolxes”, ei “fiind încredințați că nu vor pieri cu totul, fără numai se vor strămuta cu lăcașul”¹⁰.

Cu acest prilej, cel mai de seamă exponent al iluminismului “Școlii ardeleni” ține să precizeze și să-și reafirme crezul potrivit căruia românii pot fi emancipați prin învățătură și printr-o operă de culturalizare. Astfel, el subliniază că împăratul Traian “a pornit învățăturile și meșteșugurile între supușii săi”, întrucât dacă “armele numaidecât apără sau întăresc împărățiile... învățăturile și meșteșugurile le fericesc”¹¹. Arătând că el a înființat, la Roma, biblioteca Ulpiană, iar în Dacia colegiile și școlile bărdașilor și ale băieșilor, Gheorghe Șincai consideră că pilda împăratului roman trebuie urmată și de cei ce conduc destinele românilor: “Batăr de ar urma lui Traian și oblăduitorii românilor ! și ar băga între

⁷ Lucrarea a fost terminată în anul 1811. Fragmente din ea au apărut în “Calendarul de la Buda” (1808-1809). A fost publicată integral la Iași, în 1853, de către A.T.Laurian, A.Panu și M.Kogălniceanu.

Ediția a II-a, îngrijită de Gr.Tocilescu, a văzut lumina tiparului la București, în anul 1886.

⁸ *Cronica*, I. Editura Minerva, București, 1978, pp.17-18.

⁹ *Ibidem*, p.14.

¹⁰ *Ibidem*, p.15.

¹¹ *Ibidem*.

dânșii întâi învațăturile (cum se zic) cele frumoase, a doua toate meșteșugurile, barem cele mai de treabă și mai de lipsă ca să nu se urluiască românii pre alte neamuri¹². Istoricul conchide că “aceasta de se va face... românii vor fi dintre cei mai fericiți”¹³.

Fară a deschide o polemică ce nu-și are obiectul în studiul de față, se cuvine să remarcăm, totuși, că susținerea, cu ardoare, a ideii originii pur romane, neamestecate a poporului român avea, la Șincai, o motivație bine determinată: el intenționa ca prin demonstrarea continuității dominației romane în Dacia, după retragerea aureliană, să argumenteze faptul că teritoriile geto-dacilor n-au rămas pustii, cum credeau unii istorici ai vremii și că ele n-au fost ocupate de barbari, considerați de susținătorii unei atari idei, ca fiind strămoșii românilor. Adresându-se unor asemenea istorici, învățatul ardelean nota: “Din partea coloniei care a rămas în Dachia veche, și din romanii cei de la Crumm trecuți peste Dunăre... s-au prăsit apoi toți românii câți sunt de-a stânga Dunărei, cum cură în Marea Neagră; iară din partea coloniei care s-a trecut Dunărea și s-a așezat în Dachia – cea – Nouă, așisderea și din romani, pe carii i-a dus Marele Constantin în Thrachia, Machidonia și Thesalia, s-au prăsit aceea, amu vlahi, amu cotzo- sau cuzo-vlahi, iară mai preurmă, tintari, tocma cum s-au numit și cei ce au rămas de-a stânga Dunărei, întâi români, apoi abotriți, după aceea comani și patinachite, mai preurmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frățuți; ci oricum s-au numit sau se numesc și acum, tot de o viță și porodiță sunt, adică romani de sânge...”¹⁴.

În altă ordine de idei, vom remarca faptul că Gheorghe Șincai a fost influențat de *doctrina filosofică a dreptului natural* și de *teoria contractualistă*, creații aparținând secolelor XVII-XVIII, cu mare reverberație în câmpul filosofiei epocii moderne.

Ca unul dintre autorii *Supplex*-ului, el susține, bunăoară, cu argumente istorice, faptul că românii din Transilvania nu au fost cucerți cu sabia, ci s-au supus de bunăvoie lui Tuhutum, general al lui Arpad, căruia i-au jurat credință la Aștileu, după moartea voievodului Gelu. Citând din *Cronica lui Anonymus*, cărturarul ardelean comentează că “pre românii din Ardeal, ungurii nu i-au supus cu armele sale, ci ei, din bunăvoința lor, s-au supus și unit cu ungurii, ca să fie asemeni lor”¹⁵. Încheind, deci, un contract social cu ungurii, românii au dreptate atunci când solicită drepturi egale cu ale celorlalte națiuni constituționale. De asemenea, cărturarul precizează că între românii din Ardeal și unguri s-a stabilit un asemenea contract social atunci când au hotărât să se unească, ambele părți contractante având, după opinia sa, *un statut juridic similar*. El subliniază, cu

¹² *Ibidem*, pp.15 - 16.

¹³ *Ibidem*, p.16.

¹⁴ *Ibidem*, p.36.

¹⁵ *Ibidem*, p.129.

îndreptățire, că românii din Ardeal nu sunt “suferiți”, adică tolerați, ci că, dimpotrivă, ei “sunt vatra Ardealului, pentru că sașii nu au altă dreptate, fără numai care o-au și românii...”¹⁶. Că românii au fost “vatra Ardealului” o dovedește și faptul că ei au stăpânit pădurile, dând sașilor drept de folosință. Totodată, Șincai invocă, în sprijinul susținerilor sale, un document datând din anul 1224, din care reiese că românii, împreună cu bisenii, care s-au amestecat cu românii, “mai înainte au moștenit locul cât este de la Poarta- de- Fer până la scaunul Șepși, de cât sașii din Ardeal, carii numai cât au dobândit parte din păduri și din râuri, ca și românii și bisenii, ci n-au stăpânit atunci, fără numai satele de lângă calea cea de poșta de-acum, începând de la Orăștie până la Baraolt”¹⁷.

Într-alt loc învățatul ardelean arată că Transilvania n-a fost un loc pustiu, notând că “pre români, ungurii i-au aflat în Ardeal, în Banat și în partea Terei Ungurești, câtă este între Ardeal și între Tisă, adecă și în Maramurăș”¹⁸.

În fine, dintr-un hrisov, datând din anul 1291, al craiului Ungariei, Andrei al III-lea, prin care suveranul ungur îi înapoia magistrului Ugrin satele Făgăraș și Sâmbăta, Șincai desprinde ideea că, după stăpânirea Transilvaniei de către unguri, românii s-au bucurat, în primele secole ce au urmat acestui eveniment, de drepturi egale cu ale ungarilor, având, deci, un statut juridic egal cu aceștia. De pildă, nobilii români aveau obligația și, totodată, dreptul să participe, împreună cu suitele lor, aidoma nobililor unguri, la judecățile efectuate de rege.

Ideea continuității poporului român este susținută de Șincai și atunci când, folosind surse istorice autentice, demonstrează că românii n-au fost un popor nomad, de păstori, ci și-au construit așezări statornice, cu mult mai vestite decât cele ale sașilor din Ardeal. Referindu-se la un text aparținând Anei Comneana, interpretat de unii istorici ai vremii ca fiind o dovadă a caracterului nomad al românilor, care n-aveau așezări stabile, cărturarul replică consemnând că însăși autoarea sublinia în text că “orașul Exeban de lângă Andronia a fost oraș românesc, și așa românii în comun au avut lăcașuri și orașe, cu mult mai vestite decât sașii din Ardeal, măcar că pentru mărimea și lățimea neamului românesc... mulți dintre români îmbla razna și atunci, ca și acuma”¹⁹.

Apreciem că încercările stăruitoare ale cărturarului ardelean de a demonstra argumentat ideea continuității poporului român pe teritoriile fostei Dacii se înscriu în aria largă a conceptului de “umanism”, concept cu adânci implicații filosofice.

Umanismul și iluminismul concepției istorice șincaiene reiese și dintr-o altă însemnare a cărturarului referitoare la vremurile domniei lui Despot-Vodă.

Bunăoară, printre cauzele datorită cărora neamul românesc “geme sub

¹⁶ *Cronica*, II, Editura Minerva, București, 1978, p. 27.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁹ *Cronica*, I, p. 156.

jugul altor neamuri“, Șincai invocă și “ne-nvățătura”²⁰. Cu acest prilej el evidențiază abilitatea intelectuală de care a dat dovadă tiranul din Moldova atunci când și-a dat seama că românii nu pot fi supuși prin forță, cu sabia, ci prin manipularea lor cu ajutorul învățăturii și al științei, pe care Despot-Vodă le-a orientat în direcția dorită de el. Astfel, el a ctitorit celebra, pe atunci, Academie de la Cotnari, unde predau dascăli străini și chiar domnitorul, de altfel, un mare iubitor de științe și de arte, “pre unii prunci îi hrănea el însuși la învățătură”²¹.

Gheorghe Șincai mai amintește și de biblioteca pe care controversatul domnitor a făcut-o la Cotnari, precum și încercarea acestuia de a-i educa pe moldoveni cu ajutorul bisericii pentru a păstra unitatea familiei și pentru a reduce astfel numărul divorțurilor, în continuă creștere, pe atunci. Aparent moral și uman, scopul despotului moldovean nu era altul decât acela de a obliga fiecare familie să-i plătească drept bir câte un galben.

Sesizând adevăratul sens al educației și al învățăturii pe care Despot-Vodă le răspândea în Moldova secolului al XVI-lea și aducând discuția la nivelul vremurilor pe care le trăia, cărturarul ardelean consemna cu tristete: “Vai! neamului românesc! și iarăși vai! carele uitându-și vița și sămânța, geme sub jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru ne-nvățătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și viclenșugul neamurilor celor străine, care cu frumoase pretesturi, mai ales ale legii creștinești, în care eu vreau să mor, înșală pre bieții români, de-i stăpânesc și în ziua de-acum”²².

Conștient de faptul că românii din Ardeal se pot emancipa prin răspândirea unei învățături și a unei culturi în acord cu țelurile lor sociale și naționale, acțiune în care cadrele proprii, formate în școlile normale românești, aflate în continuă creștere datorită eforturilor și a priceperii lui Șincai, învățatul ardelean se întreba retoric: “Oare nu greșesc și în zilele noastre unii și tocma dintre arhieriei cei ce se țin pre sine pravoslavnici, carii își țin sfetnici și mai vârtos secretari critici, căci despre aceea nu mă mir că vreau ca pruncii românești să nu învețe românește, fără numai în limbile arhierilor, pentru că altmintrelea cum ar putea domni peste români?”²³.

Iată câteva inflexiuni filosofice conținute în opera istorică a lui Gheorghe Șincai care vin să întrească mai bine personalitatea complexă a acestuia, care, deși s-a impus, îndeosebi, pe tărâm istoric, nu a ocolit nicidecum problemele filosofice.

²⁰ *Cronica*, II, p. 284.

²¹ *Ibidem*, p. 285.

²² *Ibidem*, p. 284.

²³ *Ibidem*, p.285.

PHILOSOPHICAL ACCENTS IN THE HISTORICAL WORK OF GHEORGHE ȘINCAI
(Summary)

The author starts from the finding that in Gheorghe Șincai's vision the interest in history and philology and he produces arguments that his historical works contain an implying philosophy focused on the generical concept of "humanism" a concept with strong philosophical accents.

Gheorghe Șincai's ideas referring to the Roman origin of Romanian people and to people emancipation by science and culture are analysed.

As well, it emphasised the influence of philosophical theory of the natural right and of the contractualist theory upon the historical works of the Transylvanian master, works belonging to 17th and 18th centuries and having a great influence on the area of modern age philosophy.

The philosophical accents contained by philosophical works of Gheorghe Șincai complete the complex personality of the representative of the Transylvanian School.

CONSIDERAȚII ASUPRA LOGICII LUI SIMION BĂRNUȚIU

Cursul de Logică tipărit la Iași, în 1871

CLAUDIU MESAROȘ

Istoria gândirii filosofice românești este încă o problemă deschisă și controversată. Condițiile de posibilitate ale unei asemenea construcții culturale nu pot fi discutate decât în urma unor evaluări analitice, chiar cu rezervele sceptice și cu instrumentele critice disponibile, exercitate asupra fiecărei posibile contribuții în parte.

Discuțiile care s-au purtat până acum în legătură cu posibilitatea și legitimitatea constituirii unei istorii a filosofiei românești au fost animate de câteva opțiuni principale. Cea mai cunoscută pare a fi părerea construită și promovată de așa-zisul “grup de la Păltiniș” (avându-i ca lideri de opinie pe G. Liiceanu și A. Pleșu), în viziunea căruia filosofia românească nu are încă nici datele, nici vârsta, nici proiectele necesare constituirii unei identități proprii¹. Un alt tip de opinie este cel conform căruia istoria filosofiei românești este istoria proiectelor, întreprinderilor, operelor scrise, etc., de către pleiada de gânditori români care au lăsat în urma lor un text de factură filosofică, indiferent dacă au avut sau nu capacitatea de a constitui școli. Astfel, este posibil oricând să vorbim despre o istorie a filosofiei românești, istorie care ar cuprinde ideile filosofice exprimate în scris de gânditori cum ar fi Neagoe Basarab, Eftimie Murgu, Simion Bărnuțiu, C. R. Motru, Lucian Blaga, etc. De altfel, metodologia de lucru universitară din România se bazează pe aceași idee, asumându-se faptul că *filosofie românească* înseamnă de fapt *idee filosofică exprimată cultural de către un gânditor român sau născut pe un teritoriu istoric românesc*.

¹ Sunt cunoscute numeroasele intervenții și articole apărute pe această temă. Cea mai recentă intervenție publică a lui Gabriel Liiceanu am întâlnit-o în revista 22, nr. 492 (1999), pp. 10-11. Cu această ocazie, autorul menționat sugerează ideea că profilul cultural al filosofiei românești are șanse să se contureze matur abia în urma preluării și constituirii unei școli întemeiate pe gândirea lui Constantin Noica, primul filosof român care a lăsat o operă originală și specifică, valorificabilă din perspectiva unui proiect cultural național. Filosofii anteriori, în opinia lui G. Liiceanu, nu au formulat decât expresii particulare ale învățăturilor primite în școlile filosofice europene pe care le-au urmat. Constantin Noica reprezintă primul mare proiect cultural românesc, complet și coerent. Prin urmare, am putea spune că, din această perspectivă nu există încă o istorie a filosofiei românești.

Aceste două tipuri de atitudini reprezintă răspunsurile extreme la întrebarea dacă există sau este legitim să vorbim despre o istorie a filosofiei românești sau despre o filosofie românească. Diferitele nuanțe intermediare sunt interesante și, uneori, mult mai pragmatice, dar nu ne vom extinde asupra lor.

Intenția acestui articol este de a ilustra, prin câteva observații, ideea că istoria filosofiei românești conține elemente culturale importante, natura lor fiind aceea a unei adecvări sincrone cu spiritul cultural european. O astfel de adecvare o reprezintă și cultivarea Logicii în mediul universitar românesc al primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Câteva note de lectură asupra cursului de logică ținut de Simion Bărnuțiu la Iași pot releva faptul că, deși în filosofia românească a secolului trecut nu au existat inițiatori de sisteme sau de școli filosofice, a existat totuși un efort însemnat de recuperare a achizițiilor majore din Occident, Școala Ardeleană fiind mediul prin excelență al acestor întreprinderi. Pledăm, deci, nu pentru soluția critică a abandonării oricărui eventual concept de filosofie românească, din lipsă de repere filosofice maxime, ci pentru adoptarea unui concept minim de "gândire filosofică românească", cu repere chiar marginale în raport cu cultura europeană dar semnificative pentru constituirea spațiului cultural românesc al secolului XX. Nu este vorba despre soluția unei resemnări culte, justificative, față de un minorat ingrat, ci despre acceptarea și punctarea unor eforturi incipiente, fie ele și tardive în context european, eforturi ce marchează în fond momente ale unor încercări (și, dacă doriți, eșecuri) de "intrare în istorie" a culturii române.

Chiar și din perspectiva ideii că "intrarea în istorie" a culturii filosofice românești nu s-a produs nici în ziua de azi, aceste "încercări și erori" nu fac decât să *justifice* epistemologic statutul conceptului de *istorie* a filosofiei românești, istorie care, indiferent de aspectul pe care l-ar avea la un moment dat, și-ar include în mod necesar și *încercările și erorile* trecute.

Din cealaltă perspectivă, a conceptului minimal de istorie a filosofiei românești, aceste încercări devin cu atât mai interesante cu cât orice soluție eronată constituie prin ea însăși, în istoria filosofiei, obiect legitim de studiu.

Evident, aceste argumente rămân valabile atâta timp cât păstrăm presupuziția că problema căutării unui profil pentru gândirea filosofică românească nu este o problemă extrafilosofică. Rămânând într-un ton pesimist, am spune că s-ar putea ca *problema* eternă a gândirii filosofice românești să fie aceasta: căutarea unei identități și a unui vocabular propriu.

La 1826, Grigorie episcopul Argeșului, traducătorul Logicii lui Ioan Damaschin, exprima aceste căutări într-o frază atât de simptomatică încât ne e imposibil să nu o amintim; astfel, se spunea nu fără oarecare obidă, cu un secol și jumătate în urmă, că "toate limbile fără osebite sunt îndemânate la toate științele; că mai mult place muzelor a vorbi în fieștecă neam cu limba lui decât cu alta străină, fiindcă numai limba patriei este destulă a învăța pe cei ce doresc

a le ști, spre a le învăța cu deslușire și cum că fără limba patriei nu numai puțin folositoare s-au arătat școlile și cărțile, ci și fără nici un spor². Mărturia aceasta nu stă numai pentru preocupările vremelnice ale unor cărturari valahi pentru învățăturile lumii academice europene, ci, poate în primul rând, pentru caracterul incomod de permanentizat al idealului de confecționare a unei limbi române culturale. Limbajul filosofic românesc nu are nici azi o dexteritate remarcabilă, cu unele excepții conjuncturale. Constantin Noica relua formularea unui astfel de ideal peste mai mult de un secol, spunând că “universalul trebuie să se întrupeze, de fiecare dată, în câte o limbă istorică” iar noi, românii, am rămas datori lumii cu “restul” nostru de universal³.

Intenția de a vorbi fie și în fugă despre o carte de logică a lui Simion Bărnuțiu are ca imbold acest câmp tematic. Expunerea logicii făcută de profesorul ardelean poate uimi, la o primă impresie, un cititor de astăzi prin câteva lucruri importante: concizie extremă, conținut impresionant de modern structurat, raportare critică la autorități, tratare “la zi” a problematicei și o terminologie surprinzător de tehnică. S-a observat⁴ de altfel că în lucrările filosofice ale lui Bărnuțiu întâlnim punerea în circulație a unor termeni ca: ontologie, concept, modalitate, categorie, totalitate, substanțialitate, cauzalitate, tragic, sublim, etc.

Simion Bărnuțiu nu este o figură incipientă în predarea și popularizarea logicii în țările române. Ca să nu ne referim decât la epoca modernă, amintim traducerea logicii lui Condillac de la 1825, făcută de Vasile Vârnăv⁵, apoi lucrările în limba latină editate la Cluj în 1806 și 1807 (autori: Josephus Kormoczi și Paulus Sebiș), apoi activitatea lui Eftimie Murgu, profesor la Iași (1834-1836, la Academia Mihăileană) și la București (1836). Menționăm apoi *Logica* lui Eufrosin Poteca, traducere după Heineccius (Buda, 1829), *Manualul de filosofie*, traducere a lui Augustin Treboniu Laurean (1854), *Elementele de filosofie* ale lui Krug

² *Logica* de Ioan Damaschin, tradusă de Grigorie, episcopul Argeșului, București, 1826, p. 5.

³ Constantin Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987, pp. 7-9.

⁴ Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu, Opera și gândirea*, Editura științifică, București, 1967, p. 214. Alte câteva lucrări mai semnificative care se ocupă de (sau cuprind părți ori pasaje despre) opera filosofică a lui Simion Bărnuțiu: Nicolae Bagdasar, “Concepția social-politică a lui Simion Bărnuțiu”, în revista *Studii și cercetări științifice*, tom IV, 1955; G. Bogdan - Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, “Cultura Națională”, 1924; Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, “Contribuții la cunoașterea activității filozofice a lui Simion Bărnuțiu”, în *Revista de filozofie*, București, Editura Academiei, XI, 1964; D. D. Roșca, “Europeanul Bărnuțiu”, în *Luceafărul* (serie nouă), an IV (1944), aprilie-mai, Sibiu, 1944. Acestea sunt principalele contribuții referitoare la viața și opera lui Simion Bărnuțiu, îndeajuns de cuprinzătoare pentru a face inutilă orice insistență, în studiul de față, asupra amănunțelor biografice. Pasaje sau capitole mai semnificative despre *logica* lui Bărnuțiu se găsesc mai ales în lucrările lui G. Bogdan - Duică și R. Pantazi.

⁵ Titlul acestei traduceri era următorul: Condillac, *Loghica sau înțelețele tălmăcirile meșteșugului de a se socoti cineva bine. Scriptură elementară cească pe care s'făcut școlilor palatine au cerut-o și au cercetat-o. Scrisă de Condillac și acum întâeș dată de pe grecească pe limba moldovenească tălmăcită de banul Vasile Vârnăv, 1825*. *Logica* lui Condillac circulase în Țările Române, înainte de această traducere, într-o versiune grecească datorată lui Daniil Philipide (1801).

traduse de Timotei Cipariu (1861). Apar însă și lucrări redactate direct în limba română, cum sunt cele ale lui Genadie Enăceanu (*Partea a doua a filosofiei, Loghica*, 1868), Constantin Leonardescu (*Methodulu in scientele phsyconaturale, esacte, morale și politice. Inducțiunea, analogia și deducțiunea. These pentru a obține gradulu de licențiatu în litere și philosophia*, București, 1868)⁶.

Preocupările de logică ale lui Bărnuțiu și-au găsit expresia mai întâi la Blaj și apoi în cursul predat de acesta la Universitatea din Iași și publicat postum la 1871, la "Tipariulu Tribunei Române"⁷. Nu este lipsit de semnificație faptul că prelegerile de logică apar, la 1871, tipărite împreună cu cele de psihologie. Deși opțiunea nu a aparținut lui Bărnuțiu (apariția fiind postumă), ea trădează o asociere care se poate datora atitudinii senzualiste, pătrunsă în Țările Române prin traducerea lui Daniil Philipide (1801, în limba greacă) și apoi cea a lui Vasile Vârnăv (vezi nota 5, final).

Atât psihologia cât și logica își justifică statutul prin valoarea instrumentală. Astfel, "Introduptiunea" la prelegerile de psihologie începe prin a itera că "*Tota scientiia omului se intemeiază pre cunoscentiia de sine, adeca, pre scirea despre firea nostra însasi*"⁸, formulă ce face posibilă introducerea ideii că există trei certitudini fundamentale și incontestabile pe care se bazează întreaga cunoaștere psihologică: 1. "*Eu sciu cumucă sunt*"; 2. "*Eu sciu, cumucă afara de mine mai e unu altu ce*"; 3. "*Intre omu si intre lucrurile afara dein densulu e una comuniune seau unu comerciū impreunatu*"⁹. În complementaritate cu psihologia, logica "se mărginesce numai la cugetarea singură, ea se abate de la obieptulu de care sîarî pote tiene altîmentrea"¹⁰.

Bărnuțiu ține primele sale cursuri de logică la Blaj, perioadă din care se păstrează manuscrisul intitulat *Despre philosophia despre totu* (Blaj, 1857), unde este inclusă lucrarea *Invetiatura cugetarii* (logica). În 1860 va fi numit profesor la proaspăt înființata Universitate din Iași, unde va ține cursuri de drept, filosofie, psihologie și logică.

În afară de faptul că foarte puțini din autorii care s-au ocupat până acum de activitatea lui Simion Bărnuțiu se referă suficient la prelegerile și scrierile sale de logică, marea parte a observațiilor se rezumă la a sublinia caracterul didactic și lipsit de originalitate a textelor sale filosofice. Nicolae Bagdasar, scriind despre concepția social-politică a lui Simion Bărnuțiu, insistă asupra concepției dreptului

⁶ Mai multe amănunte despre logica premaioresciană în țările Române, în A. Dumitriu, *Istoria Logicii*, ediția a III-a, vol. IV, Editura Tehnică, București, 1998, pp. 317-325.

⁷ Titlul complet al publicației era următorul: "*Psychologi'a empirica și Logica de Simeone Bărnuțiu, Doctore în legi, profesore de dreptulu naturale, de dreptulu gentiloru, de dreptulu publicu alu Româniloru și de filosofia la Universitatea de Iași. Iași, Tipariulu Tribunei Române, 1871*". Am utilizat unul din cele trei exemplare aflate la Biblioteca Centrală Universitară "Eugen Todoran" din Timișoara (cota 114186).

⁸ Simion Bărnuțiu, *Psychologi'a empirica și Logica*, Iași, 1871, p. 1.

⁹ *Ibidem*, pp. 1-2.

¹⁰ *Ibidem*, p. 92.

și nu se referă aproape deloc la activitatea filosofică. Singurele aprecieri privesc izvoarele: "Nu altfel decât traducând, prescurtând, eliminând din textele care au stat la baza lor, a procedat Simion Bărnuțiu în lecțiile sale de filosofie. *Psihologia empirică și logica* el le-a predat după lucrarea lui Ios. Beck, *Philosophische Propädeutik. Ein Leitfaden zu Vorträgen zu höhern Lehranstalten*, un manual pentru școlile secundare, iar *Pedagogia* după manualul lui A. H. Niemeyer..."¹¹. Această atitudine este tributară lucrării lui Bogdan Duică (vezi nota 4, final). Bagdasar conchide că "nici în domeniul dreptului, nici în acela al filosofiei nu poate fi vorba la Simion Bărnuțiu de idei proprii, originale"¹², de interes rămânând doar activitatea sa profesională și ideile social-politice referitoare la poporul român. Ulterior, D. Ghișe și P. Teodor¹³, într-un studiu dedicat activității filosofice a lui Simion Bărnuțiu, încearcă să atenueze acest curent minimalizant, susținând că Bărnuțiu este critic și dă exemple proprii în cursurile sale de drept și filosofie. Respingând opinia lui Duică, după care Bărnuțiu ar fi predat un Krug simplificat, autorii menționați, identificând unele manuscrise din vechea bibliotecă centrală de la Blaj (ulterior depozitate la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române), arată că curentul interpretativ lansat de Duică și Bagdasar se bazează pe informații insuficiente.

Ceea ce avem în față este deci un curs universitar, o abordare didactică a științei logicii, structurată în următoarele capitole: *Introduptiune* (Conceptulu; Divisiunea; Alte divisiuni; Valoarea logice; Istoriia logice.), *Partea I: Logic'a curata* (Logic'a elementaria și metodologia; Criteriale adevărului; Criteriale logice; Legea identității; Legea contradicției; Legea rațiunii; Legea exclusivității; Elementele cugetării; Conceptele; Considerațiunea conceptelor; Cantitatea conceptelor; Cantitatea intensivă; Cantitatea estensivă; Căderea conceptelor; Relațiunea conceptelor; Identitatea și diversitatea conceptelor; Conveniența și repugniența conceptelor; Opusitiunea contradictorie și contrară; Esențialele și accidentalele conceptelor; Concepte generali; Modalitatea conceptelor; Operațiunile minții prin care produce conceptele după formele lor), *De judecia* (Judeciul; Materiia și forma judeciului; Formele logice ale judecialor; Cantitatea judecialor; Căderea judecialor; Relațiunea judecialor; Modalitatea judecialor; Forme de propusitiuni; Comparatiunea judecialor; Identitatea judecialor; Diversitatea judecialor; Subordinațiunea și coordinațiunea judecialor; Conveniența și repugniența judecialor.; Conversiunea și contrapusitiunea judeciului; Diversitatea judecialor în respectul științific), *De ratiunamente* (A rațiunea și ratiunamente; Cele trei judecia sau propusitiuni;

¹¹ N. Bagdasar, "Conceptia social-politică a lui Simion Bărnuțiu", în *Studii și cercetări științifice*, IV (1955), nr. 3-4, Filiala Iași a Academiei Române, Editura Academiei, p. 246.

¹² *Idem*, p. 247.

¹³ D. Ghișe, P. Teodor, "Contribuții la cunoașterea activității filosofice a lui Simion Bărnuțiu", în *Revista de filosofie*, tomul XI, 1964, pp. 357-369.

Terminii ratiunamentului; Form'a ratiunamentului; Formele ratiunamentelor; Ratiunamentulu categorica; Regul'a fundamentale a ratiunamentului categoricu; Regule speciale ale ratiunamentului categoricu; Ratiunemantulu ipoteticu; Regul'a fundamentale a ratiunamentului ipoteticu; Form'a si modurile ratiunamentului ipoteticu; Ratiunamentulu desjuntivu; Modurile ratiunamentului desjuntivu; Regul'a fundamentale a ratiunamentului desjuntivu; Alte regule; Dilem'a, Regulele dilematelor; Modificatiunile ratiunamentelor; Ratiunamentele decurtate si contrase; Ratiunamentului decurtatu; Ratiunamentulu contrasu; Ratiunamentele nemediate; Ratiunamentele identitatii; Ratiunamentele subalternatiunii; Ratiunamentele opusetiunii; Ratiunamentele conversiunii; Ratiunamentele modalitatii; Figurele silogistice; Monosilogimu si polisilogismu; Polisilogismi completi si necompleti; Seriîa silogistica; Prosilogismu si episilogismu; Seri'a silogistica progresiva si regresiva; Polisilogismii necompleti; Soritele; Soritele ordinariu seau comune; Soritele inversu; Resolutiunea soritiloru; Epicheremîa; Paralogismi si sofismate; Paralogismii formali; Paralogismii materiali.), *Metodologiîa logica* (Metodu; Formîa scientiei; Obieptulu si scopulu metodologiei; Metodu analiticu si sinteticu; Trei operatiuni ale sistemii scientifice; Definitiuinea; Speciele definitiunii; Regule definitiunii; Despre divisiuni; Specie de divisiune; Regulele divisiunii), *Despre argumentatiuni* (Argumentatiune; Partile constitutive ale argumentatiunii; Speciele argumentatiunii; Regulele argumentatiunii), *Partea II: Logica aplicata* (Logica aplicata elementaria si metodicîa aplicata), *Logicîa elementaria aplicata* (Aparentia si eroare; Specie de erori; Erori principali si erori derivative; Daca erorile sunt stricatioase; Remediale logice in contra eroriloru; Remediale preservative; Remediale sanative), *Metodologi'a logica aplicata* (Divisiune), *A. Despre cîstigarea cunoscentieloru* (Esperientiîa si caracterele ei logicu; Universalitatea si necesitatea cunoscentieloru empirice; Esperientiîa propria si straina; Meditarea; Audirea; Leptur'a; Critic'a; Ermeneuticîa; Regule ulterioari de leptura), *B. Despre cuminecarea cunoscentieloru* (Invetiamentu si colocutiune; Invetiamentulu; Colocutiunea)¹⁴.

Prima observație, legată de limbaj, este că Bărnuțiu utilizează, între paranteze ori direct, termenii latini corespunzători ai conceptelor logice prezentate. Astfel, întâlnim "conceptulu (conceptus, notio)" (pag. 102), dar și "*Particularia*", transpunere directă. Uneori, Bărnuțiu folosește termeni care nu s-au impus, cum ar fi *motu* (mișcare), *mori* (moravuri), *judecia* (judecată), etc. Încercarea de a "scoate filosofia din jugul și robia limbii latinești (batăr pe jumătate)", cum spusesese Bărnuțiu într-o scrisoare¹⁵, este vădită, chiar și din exagerările remarcate. Pe de altă parte, preocuparea pentru sursele etimologice, în spiritul Iluminismului ardelean, configurează câteva trăsături fundamentale

¹⁴ *Ibidem*, pp. 206-212.

¹⁵ Scrisoare din Blaj, la 5/17 octombrie 1839, către G. Barițiu; după R. Pantazi, *op. cit.*, p. 16.

ale textului: unitate și consecvență terminologică, precizie a formulărilor (caracterul inedit, pentru cititorul contemporan, dat de aerul arhaic al limbajului, este dublat de o permanentă surprindere față de calitățile științifice ale terminologiei bărnuteene).

Logica pe care o prezintă Bărnuțiu este organizată clasic, respectând în esență structura *Organonului* aristotelic (noțiune, judecată, raționament, erori logice, sofisme), cu adecvările de rigoare la inovațiile moderne occidentale (în special teoria baconiană a erorilor gândirii, teoria kantiană a aparenței). Pentru el, logica este știința abstractă a regulilor gândirii, păstrându-și statutul de *organon* al întregii cunoașteri prin științe¹⁶. De fapt, prelegerea urmează îndeaproape expresia sa universitară germană, Bărnuțiu păstrând în text toate legăturile necesare cu Kant (ignorând uneori spiritul acestuia, un simptom general european) și cu succesorul acestuia la catedră, Wilhelm T. Krug¹⁷.

Alte observații importante sunt legate de statutul logicii. Ceea ce întâlnim în această perioadă nu este tocmai logica aristotelică. După cum notează just A. Dumitriu, "aristotelismul este aproape abandonat și Stagiritul nu este pomenit decât doar în legătură cu o tradiție respectabilă, dar care-și pierduse sensul"¹⁸. Acest lucru se întâmplă în Occident (Kant este un reprezentant ilustru al acestei "neoscolastici" care recunoaște doar caracterul venerabil al tradiției logicii, fără a-i cerceta sursele), dar, în acord cu modelul, și în Țările Române. Logica lui Simion Bărnuțiu conține un capitol de *Istoria logicei* de exact 21 de rânduri (pagina 95, ultimele trei pătrimi).

Știința logicii trecea în această perioadă printr-o "neoscolastică", datorată în parte tocmai abandonării scolasticii întreprinse de filosofi occidentali moderni. Într-un ingenuu spirit iluminist, Bărnuțiu notează că filosofi medievali "au făcut multe comentarii asupra organului Aristotelic și l-au înmulțit cu subtilități dialectice de toată specia" (p. 95), înscriindu-se apoi în curentul general european al încercărilor de a da logicii un statut de manual de reguli didactice bazat pe un șablon unic, un nou organon, epurat de "erorile *sensuali, memoriali, imaginare sau fantastice, limbistice, patologice și prejudiciale*" (exprimările aparțin lui Bărnuțiu, pp. 178-181) semnalate de Bacon.

¹⁶ S. Bărnuțiu, *idem*, p. 92.

¹⁷ Wilhelm Traugott Krug (1770-1842), succesorul la catedra lui Kant, având meritul de a fi popularizat filosofia celui dintâi. Lucrarea sa fundamentală de logică (tradusă în limba română, la 1861 de către Timotei Cipariu, sub titlul de *Elemente de filosofie*, apărută la Tipografia seminarului Diecezan din Blaj), este *Logik oder Denklehre* (Logica sau teoria gândirii), Leipzig, 1827. Logica lui Krug este construită în consonanță cu sistemul său de gândire, un "sintetism transcendențial" care-și propune să dea expresie formelor fundamentale ale eului în relația acestuia cu realitatea în întregul ei. Aceste forme fundamentale ale eului sunt prezentate în lucrarea *Versuch über die Prinzipien der philosophischen Erkenntnis* (Meissen, 1801). Evident, Bărnuțiu nu cunoștea doar versiunea românească a lucrării lui Krug. El ținuse cursuri de logică și la Blaj, înainte de apariția acestei traduceri.

¹⁸ A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 324.

Extrem de interesant este modul în care definește Bărnuțiu metodele *analitică* și *sintetică*, în calitate de metode de transmitere (*cuminecare*) a cunoștințelor prin învățare (metode didactice): metoda analitică sau regresivă, spune Bărnuțiu, este aceea care “*începe de la condiționat, pre acesta-l desface ca să afle condițiunea*” (p. 195); metoda sintetică sau progresivă “*începe dela condițiune și progresează către condiționat*”. Similitudinea acestor definiții cu cele date de Kant este izbitoare, inclusiv asimilarea lui “analitic” cu “regresiv” și a lui “sintetic” cu “progresiv”, pe care Kant o propusese în *Prolegomene*, pentru a fi aplicate la *metodă*. De altfel, aceste definiții se regăseau, înainte de Kant, în *Logica de la Port-Royal* (1662).

Prima întrebare pe care și-o pune dascălul sălăjean este dacă logica este știință sau artă (în sensul de *techne*). Întrebarea este justă, în contextul în care prezentarea disciplinei este inițiată prin câteva considerații etimologice (*logos*, *episteme*). Răspunsul lui Bărnuțiu este acela că logica este și știință și artă, întrucât, pe de o parte, ne învață să cunoaștem legile gândirii (cugetării), iar pe de altă parte aflarea acestor legi prin filosofare, precum și cugetarea însăși, este o *lucrare artificială a minții omenești*.¹⁹

Logica se divide în “*curată*” (partea care abordează numai legile gândirii în starea lor originară, ignorând condițiile empirice care influențează gândirea) și “*aplicată*” (partea care are în vedere și condițiile empirice ale gândirii, cunoscând erorile și sursele (“*fontanele*”) lor, ca și mijloacele de a evita aceste erori²⁰). Este vorba, cum se poate observa, despre împărțirea aristotelică a logicii în analitică (analiza legilor gândirii și silogistica) și dialectică (analiza construcției erorilor logice), fără a fi însă vorba despre o filiație direct aristotelică sau scolastică, ci de una modernă. După efectuarea acestei diviziuni, Bărnuțiu procedează la respingerea sau echivalarea unor diviziuni “concurrente” ale logicii, întreprindere ce evidențiază caracterul ușor secundar al surselor folosite. Amintind că există și o împărțire a logicii în *analitică* și *dialectică*, tribunul ardelean se grăbește s-o califice drept “superfluă”, întrucât cea dintâi se regăsește în logica curată iar cea de-a doua în logica aplicată²¹.

Logica curată sau analitică este definită într-un spirit foarte apropiat de cel kantian: logica este “*numai unu organu formale seau una disciplina care de descoperitu nu descopere nece unu adeveru cu totul nou, ci daca s'ia descoperitu vre unulu, pre acel'a âlu desface in elementele sale*”, îl prelucrează după legea consecinței și îl completează²².

Criteriul adevărului la care se oprește Bărnuțiu este coerența, după Krug: “*absoluta consonanță a reprezentațiunilor noastre între ele conform cu legile*

¹⁹ S. Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 91.

²⁰ *Ibidem*, p. 92.

²¹ *Ibidem*, p. 94.

²² *Ibidem*, p. 94.

minții noastre“. De logică ține însă numai adevărul formal, altfel spus conformitatea cunoștințelor noastre cu legile cugetării analitice (după Bărnuțiu, cele patru principii ale logicii); adevărul material sau metafizic este conformitatea cunoștințelor cu legile cugetării sintetice. Abia amândouă fac adevărul deplin.

Legile gândirii sau principiile logice, deși delimitate ca aparținând formalului, rămân totuși la o inconsecvență a formulărilor. Principiul identității este formulat ontologic (*“totu lucrulu consuna cu sene insusi”*, p. 98), principiul contradicției și cel al rațiunii suficiente au formulări logic-propoziționale (*“nu pune nemica contradicțoriu in cugetarea ta”*, respectiv *“nu pune nimica fora de ratiune!”* – interpretăm aici *“a pune”* în sens de *“a aserta”*), în vreme ce principiul terțului exclus este susținut de o definiție conceptuală (*“deintre doue representatiuni contradicțorie ale unui lucru pune numai pre unia, si daca ai pusu pre acestia, redică pre cealaltă!”*, p. 101).

Spunem definiție conceptuală deoarece termenul de *“reprezentare”* este, la Bărnuțiu, o caracteristică a conceptului (un gen proxim). În cursul de logică definiția conceptului (*conceptus, notio*) arată că acesta este *“una representatiune mediata si comune”* și că se *“cugetă prin note”* sau determinații (*determinationes*) sau predicate (*praedicata, categoriae*)²³. În celălalt text, cel al cursului de psihologie, conceptul ne este prezentat într-un context specific, dar mai larg. Astfel, *înțelesul* (facultatea de a înțelege, altfel spus *intelectul*) este numit și facultatea de a forma concepte, judecăți și raționamente (observăm că așa-zisul *înțeles* este de fapt *cugetarea* sau gândirea, cum le numește Bărnuțiu în cursul de logică²⁴). Conceptul, se spune într-o notă, este *“actul originar al înțelesului”*, acesta (înțelesul sau gândirea) ajungând la operațiile sale ulterioare (judecățile și raționamentele) pornind de la conceptele materiale²⁵. Concluzia este că prin concept trebuie să înțelegem *“unitatea notelor esențiale ale unui lucru sau cugetul esențialității unui lucru, adică cuprinderea acelor note ale unui lucru, prin care el se distinge de oricare altul și fără de care n-ar fi ceea ce este”*²⁶. Aceasta ar fi deci o *reprezentare* mediată și comună, adică un concept. Intuițiile și senzațiile sunt tot reprezentări, dar se deosebesc de concept prin faptul că sunt *nemEDIATE* și *individuale*. Pe de altă parte, judecățile nu sunt reprezentări ci *determinări ale raportului dintre reprezentări*,²⁷ altfel spus dintre concepte.

Ultima parte din *logica curată* urmează îndeaproape corpus-ul modern al oricăru manual de logică: conceptele, judecățile, raționamentele și figurile

²³ *Ibidem*, p. 102.

²⁴ În cursul de logică se spune că *“elementele cugetării sunt conceptele, judecățile și raționamentele”* (p. 101).

²⁵ *“Conceptulu e aptulu originariu alu întielesului, că-ci elu capeta prein concepte materiale spre ale sale operatiuni ulterioare, precumu judeciale si ratiunamentele”* (p. 45).

²⁶ În termenii lui Bărnuțiu: *“Unitatea notelor esentiali ale unui lucru”* sau *“cugetulu esentialitatii unui lucru, adeca cuprinderea acelor note ale unui lucru, prein care acel’a se distinge de fiecare altulu, si for a de care n’ar’ fi ceea ce este”* (p. 46).

²⁷ *“Determinatiunea raportului certoru representatiuni”* (p. 113).

silogistice, sofismele, apoi definiția și diviziunea în calitate de metode ale logicii, terminând cu *argumentare*, ce cuprinde părțile argumentării, analogia, inducția. Judecățile sunt în număr de doisprezece (corespunzând listei kantiene din *Critica rațiunii pure*).

Logica aplicată se ocupă cu acele “condițiuni empirice cari ajută seau împedecă mintea în aplicarea legilor cugetării” (p. 177), tratând adică *speciile de erori*, în spiritul baconian al *Noului Organon*.

Ultima parte se ocupă cu “Metodologia logică aplicată”, adică cu acea parte a logicii care tratează despre dobândirea și transmiterea cunoștințelor (ceea ce, pentru gânditorii aristotelici în materie de logică – Augustin, Sf. Toma d’Aquino – se numea *dialectica*).

* * *

Câteva remarci scurte pot încheia excursul nostru. Cel mai notabil lucru ce ar distinge scrierea lui Bărnăuțiu este, cum am spus, terminologia, cu trei merite importante: precizia, consecvența și adecvarea la perioada europeană a istoriei filosofiei. Sunt exact lucrurile pe care nu numai Bărnăuțiu, ci și alți profesori ai epocii și le propuneau, într-un zel de pionierat specific perioadei moderne a României. Am văzut că încercări și elanuri similare au mai avut loc și înaintea activității Școlii Ardelene și în alte areale ale României decât Transilvania. De asemenea, generațiile următoare (cea a Războiului de Independență, cea a Unirii, cea a avântului interbelic) și-au formulat și ele idealuri similare. Noica, în anii optzeci, găsea filosofia românească purtând același stindard. Această constantă se datorează cel puțin în parte faptului că “școala românească de filosofie” n-a stat de fapt niciodată sub un concept unitar. Într-unul din cazuri, a fost *școală de filosofie*, dar europeană (“ai noștri tineri...”), asimilată scolastic și absolvită uneori brilliant (ceea ce nu înseamnă întotdeauna *ceva*), variantă al cărei merit poate fi apariția unor *buni profesori* ca Bărnăuțiu, Nae Ionescu ș.a., fără însă ca aceștia să aibă la dispoziție un cadru cultural adecvat, fiind deci, fără excepții, în situația de a face pionierat. În al doilea caz a fost *românească* dar nu *școală*, această a doua variantă fiind mai nouă; este vorba de filosofia “de grup” sau de cerc (cazul Păltiniș și nu numai), alternativă ale cărei merite incontestabile (reala emulație, micro-context cultural fecund) sunt însă dublate și astfel anulate de inconvenientele ce țin de însăși structura grupului: izolare, individualizare, delimitare de instituții și de alte grupuri, iar astfel imposibilitatea apariției unor culoare de comunicare. Pentru că școala din visul lui Noica se lasă așteptată (și fără ea nu există filosofie românească într-un sens “tare” al cuvântului), putem propune un concept “slab” al ei: filosofia românească în calitate de travaliu de identificare a unui profil și a unui vocabular.

**CONSIDERATIONS ABOUT SIMION BĂRNUȚIU'S "LOGIC" - THE
COURSE OF LOGIC PRINTED AT IAȘI, 1871****(Abstract)**

This paper is intended to present the content and a few commentaries upon an important work of the Romanian thinker and professor Simion Bărnuțiu. There is a large contemporary discussion among Romanian critics concerning the justifiability of the concept of a History of Romanian Philosophy. Some say that Romanian philosophy is such a late acquiring that one cannot speak of a real "history" of a specific Romanian philosophical thought; others say that Romanian philosophical thought must be understood as the whole history of the philosophical writings and essays that have ever been put both in Romanian language, on a Romanian territory or by a Romanian individual. In between, there are plenty of specific nuances. The main problems of such a context meet questions like "Is this or that Romanian work a real philosophical one?" My paper deals with the problem of integrating the logic of Simion Bărnuțiu into a history of Romanian logic. I present the parts and the main ideas of the Bărnuțiu's work of logic that has been published at Iași, 1871. The conclusion is that even if the 19th century Romanian scholarship is not an original one, there is an episode of Romanian adequacy to the European culture that is worth being considered a big part of a history of philosophy in Romania.

TEOSOFIE ȘI NAȚIONALISM ÎN TRANSILVANIA: CAZUL DIONISIE STOICA

LIVIU BORDAȘ

La sfârșitul secolului trecut, la numai câțiva ani de la moartea lui Eminescu, Nicolae Iorga scria: "Avem o literatură așa de sărăcăcioasă, așa de restrânsă, pe ogorul cugetării românești răsar plante așa de puține încât nu trebuie să fim tocmai așa de scrupuloși în plivirea buruienilor, mai ales că între dânsese se pot strecura adevărate flori, opere de valoare pe care le uităm astfel."¹ Nu toți contemporanii lui Iorga au avut generozitatea marelui istoric, ba dimpotrivă, unii au dat dovadă de un zel extrem în plivirea firelor literare mai firave. După mai bine de un secol, literatura română s-a îmbogățit considerabil dar cu toate acestea, hélas!, motivele pentru a ne întoarce privirile către autorii uitați din trecut nu lipsesc.

E un lucru prea bine știut că generațiile intelectualiilor ardeleni de dinainte de 1918 nu au fost generații libere. Ele și-au dedicat forțele luptei politice, naționale și culturale a românilor din Austro-Ungaria. Unii dintre acești oameni de cultură și-au pus în luptă nu numai talentul și condeii dar chiar și propria viață, nemaiputând să se bucure de șansa de a crea într-o Românie eliberată de lupta pentru realizarea dezideratului național.

Printre acești intelectuali români, membru a ceea ce am putea numi "generația *Luceafărului*", a fost și Dionisie Stoica, dispărut pe frontul sârbesc în plenitudinea forțelor sale creatoare. În România întregită, pentru care el a luptat, nu s-a bucurat, probabil, nici măcar de un necrolog. În memoria prietenilor și colegilor săi care i-au supraviețuit, a rămas un simplu nume legat din când în când de întemeierea *Luceafărului*, de mișcarea teatrală ardeleană sau de *Gazeta de Duminecă*. La sfârșitul secolului, el pare să se fi șters chiar și din memoria locurilor unde a trăit, a luptat și a scris: Brașov, Arad, Șimleu sau Marghita. Încercând să-i schițăm viața și activitatea ne-am lovit de această ingratitudine a istoriei, atât literare cât și politice. Informațiile ce stau la baza rândurilor de mai jos au fost culese cu precădere din ziarele și revistele al căror redactor și colaborator a fost.

¹ Nicolae Iorga, *Cei uitați*, 30 septembrie 1890.

Dionisie Stoica s-a născut probabil pe la sfârșitul anului 1879 sau începutul lui 1880.² Originar din Rotbav, în comitatul Brașovului, el a fost unul din cei trei fii supraviețuitori din șase născuți ai învățătorului Ioan Stoica (1840 - 1907) și ai Paraschivei Solca, ambii de religie ortodoxă. Tatăl său și-a făcut un scop în viață din a le da băieților o educație aleasă, nesocotind prea scumpă nici o jertfă.³ Școala și liceul le-a urmat la Brașov, primind o educație în limba română orientată către cultura de peste Carpați. În 1895, fiind în clasa a treia liceală, el a călătorit pentru prima dată în regatul român.⁴ Din 1900, beneficiind de un stipendiu al fundației Emanuil Gojdu, administrată de Consistoriul ortodox din Sibiu, Dionisie Stoica a venit la Budapesta (strada Szondi, nr. 94) pentru a studia literalele și filosofia.

În acea perioadă, Universitatea din Budapesta funcționa cu patru facultăți: teologie, filosofie, drept și medicină, fiind frecventată în anul universitar 1900-1901 de aproape cinci mii de studenți. În primele două decenii ale secolului nostru, un număr de 150-200 de români au studiat aici, iar aproape 400 și-au făcut doctorantura în științe juridice, științe politice, teologie, filosofie și medicină. Majoritatea lor au fost susținuți prin efortul fundațiilor românești de stipendii administrate de Consistoriul ortodox din Sibiu și cel greco-catolic din Blaj, de Astra, de asociațiile culturale de la Arad și din Maramureș, de episcopiile ortodoxe de la Arad și Caransebeș și greco-catolică de la Lugoj și de asociațiile grănicerești din Năsăud. Între anii 1900 și 1904, numărul studenților români oscila între 28 și 37 pe semestru.⁵ Ei erau organizați în *Societatea de lectură a studenților universitari români din Budapesta "Petru Maior"*, în care Dionisie Stoica a avut un rol de frunte. El a fost ales membru al comitetului de conducere, vicepreședinte în 1901⁶ și președinte al secției literare în anul 1902/1903.⁷ În anul 1901, Stoica

² În matricola Universității din Budapesta, el figurează în anul universitar 1905/1906 cu vârsta de 26 ani. Apud. Cornel Sigmirean, *Români la Universitatea din Budapesta (1900-1919). Doctori în științe, Banatica*, tom. 13, partea II, Reșita, 1995, pp. 127-167 (vezi p. 139).

³ Ioan Stoica, *Gazeta de Duminecă, Șimleul Silvaniei*, IV, nr. 36, 15 septembrie 1907, p. 6. (rubrica *Noutăți*).

⁴ Dionisie Stoica, *Predeal-București-Constanța. Impresii de călătorie*, *Gazeta de Duminecă, Șimleu - Silvaniei*, III, nr. 28, 22 iulie 1906, pp. 3-5.

⁵ Apud. Cornel Sigmirean, *loc. cit.*

⁶ Cf. Raportor, *Sara de cunoștință a studenților români*, *Poporul Român*, Budapesta, I, nr. 3, 27 septembrie/10 octombrie 1901. La noile alegeri care au avut loc după o lună, a fost ales alt vicepreședinte. Vezi *Dela "Petru Maior"*, *idem*, nr. 15 și 17 din 8/21 și 15/28 noiembrie 1901, p. 2. Acest an universitar a fost marcat de un conflict surd în interiorul societății. Vezi articolul *Te pun pe gânduri...*, *idem*, nr. 18, 3/16 martie, p. 1.

⁷ El a fost ales în prima ședință a societății din anul universitar 1902/1903 împreună cu funcția de membru în biroul comisiei supraveghetoare. Vezi *Dela "Petru Maior"*, *Poporul Român*, Budapesta, II, nr. 83-84, 20 octombrie 1902, p. 3 și *Luceafărul*, Budapesta, I, nr. 9-10, 15 noiembrie 1902, p. 158. Pentru mai multe detalii vezi registrul cu *Protocolul ședințelor comitetului societății "Petru Maior"* pe anii 1900-1904, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca împreună cu alte manuscrise și scrisori legate de activitatea acesteia.

a editat primul almanah al societății în care, alături de materiale de diverse profiluri, a publicat un istoric al celor treizeci de ani de activitate scurși de la întemeierea ei.⁸

Tot atunci, în al doilea an de studenție, și-a început și activitatea jurnalistică odată cu înființarea, în octombrie 1901, a *Poporului Român* de către Dumitru Birăuțiu, care va deveni cea mai bună și cea mai răspândită gazetă pentru țărănime, ajungând la un tiraj de douăsprezece mii de exemplare. El avea funcția de “redactor prim” al gazetei pe care, în perioada 1901-1904, o va scrie aproape singur și a jucat un rol esențial în apariția tipografiei *Poporul Român*, în martie 1902. Devotatul său prieten din Șimleu, Ioan P. Lazăr, va scrie peste câțiva ani: “Acest jurnal, a cărui importanță nime nu o mai discută, ar fi încetat să mai apară, dacă prin stăruințele d-lui Stoica nu s-ar fi întemeiat cea dintâia tipografie românească la Budapesta, pentru care banii și girul necesar a fost dat de dl. Ioachim Lainer, rudenia sa, cantor român în Măieruș lângă Brașov.”⁹ Tot el va scrie, cu altă ocazie, “nici un alt ziar al nostru n-a desvoltat în așa masă și măsură și în timp atât de scurt gustul de citit al păturii noastre de jos, ca *Poporul Român* prin scrisul limpede și înțeles de țărani, ieșit dintr-o caldă inimă, al d-lui dr. Stoica.”¹⁰ La acest ziar pentru popor, Dionisie Stoica a făcut, timp de peste patru ani, o politică angajat naționalistă, urmărind cultivarea și trezirea țărănimii române.

Anul 1902 a marcat, atât în rândurile tineretului universitar din Cluj și Budapesta cât și în cele ale oamenilor publici, apariția unei mișcări naționale și culturale noi influențată de curentul literar din regatul român și în special de revista *Sămănătorul* a lui Vlahuță și Coșbuc, animată apoi de Nicolae Iorga. *Poporul Român* a avut un rol deosebit de important în sprijinirea politicii “activiste” inaugurate de Aurel Vlad, care va duce la alegerea, în 1905, a patrusprezece deputați români în parlamentul din Budapesta. Datorită tipografiei *Poporul Român* a apărut în același an și revista *Luceafărul* înființată la inițiativa și cu banii unui apropiat prieten al lui Stoica, Aurel Paul Bănuțiu, cel care va juca un rol major în teatrul românesc din Transilvania.¹¹ *Luceafărul* avea să fie

⁸ Dionisie Stoica, *Viața societății “Petru Maior” din anul 1871 până în zilele noastre*, în: Almanahul Societății de lectură “Petru Maior”, Budapesta, 1901, pp. 22-52.

⁹ I. P. Lazăr, *Lămurirea unei neînțelegeri*, *Gazeta de Duminecă*, Șimleu - Silvaniei, III, 40, 14 octombrie 1906, pp. 2-3.

¹⁰ I. P. Lazăr, *O rectificare*, *Gazeta de Duminecă*, Șimleu - Silvaniei, III, nr. 29, 29 iulie 1906, p. 2.

¹¹ A. P. Bănuțiu, brașovean și el (com. Cohalm), va debuta abia în 1904, cu proză, în ziarul *Poporul Român*. Vezi Mircea Zăciu, *Aurel Paul Bănuțiu*, în: *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, Editura Fundației culturale române, București, 1995, p. 238-240; Lucian Drâmba, *A. P. Bănuțiu și mișcarea teatrală din Transilvania*, *Lucrări științifice*, extras 1, Oradea, 1967; *Prefață* la volumul *Scrieri*, ediție și prefață de Petronela Negoșanu, Editura Minerva, București, 1974. Corespondența dintre Dionisie Stoica și A. P. Bănuțiu din perioada 1902-1909 precum și cea dintre A. P. Bănuțiu și fratele acestuia, Emanuel Stoica se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat, București, mss. B 27: S 88, respectiv mss. S 88: B 27. Ea a fost cercetată și utilizată de Stelian Mândruț și Grațian Mărcuș în singurul studiu de până acum care a încercat să contureze personalitatea și activitatea lui Dionisie Stoica, “*Gazeta de Duminecă*”, *Șimleu, 1904-1911: Apariție, program, ziariști și tipografi*, în *Acta Musei Porolissensis*, V, Zalău, 1981, pp. 651-672.

cea de-a doua revistă literară ardeleană, după bătrâna *Familia* de la Oradea, care nu va mai supraviețui decât câțiva ani.

După câteva ședințe ținute în lunile aprilie și mai, s-a constituit un comitet de redacție alcătuit din zece persoane: Alexandru Ciura, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Dionisie Stoica, Sebastian Stanca, toți studenți în litere și filosofie, Ion Lapedatu, Ion Montani, Vasile E. Moldovan Gheorghe Zăria și Aurel P. Bănuțiu, numit editor și redactor responsabil al revistei.¹² Primul număr a apărut la 1 iulie 1902 iar până la 15 septembrie, când începea noul an universitar, au fost publicate șase numere. Revista a fost, de fapt, îngrijită de Bănuțiu și Stoica, întrucât pe timpul verii toți ceilalți s-au răspândit pe la casele lor.¹³ În luna noiembrie, începe să participe la ședințele redacționale și tânărul Octavian Tăslăuanu care, având idei literare diferite dar și o atitudine megalomanică jignitoare ("în Budapesta eu sunt cel mai învățat român"), a devenit sămânța neînțelegerilor din comitet. Lupta pentru supremație din interiorul acestuia a dus, după vacanța de Crăciun, la demisia lui A. P. Bănuțiu, D. Stoica, Gh. Zăria și S. Stanca. Ea va fi, însă, anunțată abia în numărul 7, din 1 aprilie 1903,¹⁴ când Tăslăuanu - care la 1 ianuarie fusese introdus de Goga în comitetul de redacție - și-a consolidat poziția neoficială de conducător al revistei, i-a mutat redacția în locuința sa și a denunțat tipărirea ei la *Poporul Român*, lucru pe care ulterior l-a pus pe seama "intrigilor teosofice ale lui Dionisie Stoica".¹⁵

¹² Printre cei legați de începutul *Luceafărului* se mai numără și Ion Agârbiceanu și Octavian Prie.

¹³ Deși după vacanță, Alexandru Ciura, cel care fusese ales președinte și redactor șef, nu s-a mai întors la Budapesta, el figurează mai departe cu acest titlu în caseta redacțională. Rolul de primă mână al lui Dionisie Stoica îl recunoaște, dintre toți memorialiștii de mai târziu, doar dușmanul său, Octavian Tăslăuanu. Vezi Octavian Tăslăuanu, *Sposedanii*, ediție îngrijită de Gelu Voican, Editura Minerva, București, 1976, p. 113.

¹⁴ *Redacțional*, *Luceafărul*, Budapesta, II, nr. 7, 1 aprilie 1903, pp. 139-140. Vasile E. Moldovan și Ion Montani plecaseră deja din Budapesta iar Ion Lapedatu va pleca și el în luna iulie. Peste un an, plecând și Goga și Lupaș, Tăslăuanu va rămâne singur proprietar, editor și redactor șef al revistei pe care, în 1906, o va muta la Sibiu. Ulterior, pentru a-și atribui un mai mare merit în începuturile revistei, Tăslăuanu a făcut relatări tendențioase asupra acestei perioade, continuând să jignească "ceata comitetului de redacție" din care "cei fără nici o însușire literară s-au înlăturat singuri, nu și fără supărări". Vezi Octavian Tăslăuanu, *Aminții de la "Luceafărul"*, 1936; reeditat în *Sposedanii*, ediție îngrijită de Gelu Voican, Editura Minerva, București, 1976, p. 140 etc. De asemenea, remarcile injurioase la adresa lui Stoica în scrisorile adresate lui Goga la 31 mai/12 iunie 1903, 15 iulie 1903 și 9 septembrie 1905. *Octavian Goga în corespondență*, ediție îngrijită de Daniela Poenaru, prefată de V. Netea. Editura Minerva, București, 1975, pp. 318, 319, 333. Acestor relatări le-au răspuns unii din membrii primului comitet. Vezi A. P. Bănuțiu, *Cum a răsărit "Luceafărul"*, *Patria*, Cluj, 20 iunie 1934; Ion Lapedatu și Sebastian Stanca, în *Tribuna*, Cluj, mai 1942; A. P. Bănuțiu, în *Luceafărul*, s.n., mai, iunie 1942; Sebastian Stanca, *Cum am înființat revista "Luceafărul" la Budapesta*, *Revista de istorie și teorie literară*, București, nr. 4, 1970, pp. 645-652; A. P. Bănuțiu, *Autobiografie*, în: *Scrieri*, op. cit., p. 18, 47-48. Poziția lui Octavian Goga se află în *Aminții*, București, 1939. Vezi, nu fără precauții, studiile lui Mihai Triteanu, "*Luceafărul*" 1902-1920 *indice bibliografic analitic*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1972 și Vasile Netea, *Geneza revistei "Luceafărul"*, Manuscriptum, București, nr. 3, 1973, pp. 178-183.

¹⁵ O. Tăslăuanu, *Sposedanii*, op. cit., p. 142. Scrisorile către Octavian Goga din acea perioadă îl arată, de fapt, preocupat să instaureze controlul său personal asupra a tot ceea ce era legat de revistă. Cf. *Octavian Goga în corespondență*, op. cit., p. 317 ș. u.

Sub semnătura lui Dionisie Stoica au apărut în *Luceafărul* numai recenzii și câteva poezii sub pseudonimul Horia.¹⁶ După ruptură el nu a mai colaborat deloc la revistă preferând-o pe concurenta ei, *Familia*. Conflictul său cu Tăslăuanu, care nu era doar temperamental ci și unul de principii, nu se va aplană nici mai târziu când se vor critica reciproc în presă de câte ori vor avea ocazia.

Din această perioadă, a primului comitet de redacție al *Luceafărului*, datează și cele dintâi semne de care avem cunoștință ale interesului lui Dionisie Stoica pentru teosofie. Acest angajament intelectual a stârnit animozitatea lui Tăslăuanu care nu se va tempera nici măcar după două decenii de la dispariția acestuia pe front. În *Amintiri de la "Luceafărul"* el scrie: "Ceilalți tineri din jurul *Luceafărului* aveau sentimente românești, dar toți, fără excepțiune, erau robi ai culturii străine, străbătută de curenți cosmopolite la modă. Îmi aduc aminte de lupta ce am dus-o cu Dionisie Stoica, teosoful, care voia să convertească pe băieți la noua religie pseudo-indiană, îndemnându-i să se închine celor șapte Karme. Părintele mișcării teosofice era un român, Silviu Suci, înalt funcționar la ministerul de interne ungar, om blând și cumsecade. Teosofia era una dintre rătăcirile cele mai nevinovate ale românilor din Budapesta. Cine își va da osteneala să răsfloiască primul an al revistei *Luceafărul* va mai găsi câteva rătăcirii de acest fel, cari n-au avut însă nici o urmare și nici o influență asupra vieții naționale a revistei. Ea a rămas un steag de luptă românească între zidurile capitalei ungare."¹⁷

Stoica a scris în *Luceafărul* o scurtă cronică a celor două conferințe ținute la Budapesta, între 22 și 26 octombrie 1902, de secretarul general al societății teosofice din Germania, Edwin Böhme, la invitația specială a lui Silviu Suci (*Das Geheimniss unserer Entwicklung* și *Die Religion nicht neben unserem Leben, sondern unser Leben selbst Religion*). Teosoful german e prezentat ca un misionar care "voește să împrăștie între cugetătorii mai profunzi, idei cari nu doară că ar sta în contradicție cu cele sfinte (Biblia), ci chiar înlesnesc priceperea acestora".¹⁸ La sfârșitul aceluiași an, el ține, la societatea "Petru Maior", conferința *Ceva despre noi* în care "pornind dintr-un punct de vedere mai înalt filosofic (s. n.), a atins în treacăt mai multe scăderi actuale".¹⁹ Aceasta a fost urmată de alte trei conferințe ținute în trei duminici consecutive din lunile aprilie și mai, ce urmăreau să introducă "cel mai nou curent filosofic", teosofia, în rândul tineretului universitar din Budapesta. La ele participă pentru prima dată în istoria societății studențești și membri ai coloniei române din Budapesta precum și oaspeți din provincie. Conferințele au fost urmate de discuții în care s-au angajat Ioan Lupaș, Ion Lapedatu, Octavian Goga, Sebastian Stanca, George Zăria și par să fi avut un real

¹⁶ Vezi *Luceafărul*, I, 1902, rubrica *Bibliografie*, pp. 15, 30, 31, 46, 47, 96, 158, 191; *O lume aș da, În pădure* etc., idem, pp. 5, 73.

¹⁷ Octavian Tăslăuanu, *Amintiri de la "Luceafărul"*, 1936; reeditat în *Spovedanii*, op. cit., p. 138.

¹⁸ *Conferințe filosofice*, *Luceafărul*, I, nr. 9-10, 15 noiembrie 1902, p. 158.

¹⁹ *Dela "Petru Maior"*, *Luceafărul*, II, nr. 1, 1903, pp. 190-191.

succes, fapt care a dus la publicarea lor imediată în volum.²⁰ Acest volum este primul de acest gen în literele românești și s-a bucurat de mai multe recenzii favorabile, atât în Transilvania cât și în vechiul regat. Într-o recenzie publicată în revista *Familia*, Aurel P. Bănuțiu era de părere că “era mai bine ca noul curent să se afirme poate altfel – și dacă încape vorba – mai autoritativ”.²¹

Interesul pentru curente spiritualiste pare să fi cunoscut la începutul secolului o largă răspândire printre tinerii intelectuali români din Transilvania. *Tribuna* publicase cu câțiva ani mai înainte o lungă serie de articole spiritiste sub semnătura lui I. Ieșeanu. Chiar și *Luceafărul* își avea “specialistul” său în persoana lui Gavril Todică²² ce scria în paralel același gen de articole și la *Gazeta de Transilvania*. În martie 1903, Slavici a atacat noua revistă în *Tribuna poporului*, acuzând-o a fi ediția românească a foii *Egy Világosság*, organul spiritiștilor din Budapesta.²³ Acestui atac i-a răspuns Alexandru Ciura de la Blaj, în numărul din 1 aprilie²⁴ – cel care anunța și retragerea grupului Bănuțiu-Stoica – iar de atunci încolo, cu o singură excepție după mai mulți ani,²⁵ revista a evitat cu scrupulozitate acest subiect. O. Tăslăuanu se va dovedi un adversar tenace al acestor idei “cosmopolite” care amenințau, după părerea lui, construirea unei culturi naționale sănătoase și puternice.²⁶ Chiar și Ion Lapedatu observa la încheierea conferințelor că “nu e sosit timpul pentru lățirea astorfel de idei în poporul nostru”. E poate simptomatic pentru această atitudine că următoarea conferință de la “Petru Maior”, cea de-a noua, a fost ținută de Ioan Lupaș cu titlul *Șovinismul național din punct de vedere psihologic*. Dionisie Stoica era,

²⁰ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, Tipografia “Poporul Român”, Budapesta, 1903, 103 pp. Vezi și dărilor de seamă publicate în *Poporul român*, nr. 16, 17 și 18 din 3, 10 și 17 mai 1903, p. 3-4, 3, 4.

²¹ Aurel P. Bănuțiu, *Despre teosofie*, Familia, Oradea, XXXIX, nr. 26, 27, iunie, iulie 1903, pp. 306-307, 317-319. O notiță apărută în *Poporul Român*, III, nr. 30, 27 iulie/9 august 1903, p. 6 menționează că “Broșura aceasta nu e pentru țărani ci numai pentru inteligenți. A fost lăudată în foile de la noi și din țară și e o lectură de tot interesantă pentru cei ce se ocupă cu studii filosofice.”

²² Gavril Todică, *Spațiul și timpul*, Luceafărul, I, nr. 12, 1902, p. 187; William Crookes, idem, II, nr. 1, 2, 1903, pp. 11-12, 32-33; *Radiotelegrafia și fenomenele telepatice. Studiu psihologic*, idem, II, nr. 6, 1903, pp. 103-106; *Visuri ca revelații artistice*, idem, III, nr. 21, 1903, pp. 349-350; *Astronomia în literatură*, idem, nr. 6, 1908, p. 136.

²³ *Tribuna poporului*, 12/25 martie 1903. Cu peste un deceniu în urmă, când tânărul Gheorghe Bogdan-Duică, publicându-și în volum tălmăcirea episodului *Savitri* din *Mahābhārata*, se temea de atacuri dogmatice pornite din mediile blăjene - Slavici i-a scris o prefață în care apăra epopeea “pagână”, afirmând că ocupă un loc important în cultivarea poporului. *Savitri. Povestire indică din Mahābhārata*, traducere de G. Bogdan-Duică, Prefață de Ioan Slavici, Tribuna, Sibiu, VIII, nr. 120-125, 1891, xv+46 p.

²⁴ Alexandru Ciura, “*Egy világosság*” – pentru dl. Slavici, Luceafărul, III, nr. 7, 1 aprilie 1903, pp. 136-138.

²⁵ M. Strajan, *Despre spiritism*, Luceafărul, 1912, nr. 9, pp. 189-191. Același autor abordase cu ani în urmă și tema *Cosmopolitismul și naționalismul în literatură*, Familia, VI, nr. 45, 46, 1870, pp. 529-531, 541-543 în care comenta părerile despre romantism ale teosofului E. Schure în lupta sa împotriva unui fals cosmopolitism (i. e. universalitate).

²⁶ Printre altele, el recenzează favorabil și cartea profesorului de dogmatică de la Blaj, Vasile Suciu, *Hipnotism și spiritism. Studiu critico-teologic*, în Luceafărul, 1907, nr. 9, p. 187.

însă, un autentic naționalist dar care credea că teosofia este tocmai acel curent filosofic care poate lumina spiritul liderilor poporului român, “fiindu-le cunoscute misterele lui celor mai luminați dintre conducători, nu ca să le propage, ci ca înșiși trezindu-se la viață, să-i poată trezi și pe alții.” Această afirmație se baza pe convingerea că teosofia nu este doar un alt curent filosofic, ea nu cuprinde teorii ci este însăși cunoașterea adevărului ca atare. În consecință “nu numai că e frumos a o cunoaște, dar e și de cea mai mare trebuință și încă din punct de vedere național.”²⁷ Și A. P. Bănuțiu, proaspăt “ucenic în ale teosofiei”, se ridică împotriva părerii că aceasta ar profesa principii cosmopolite fiind periculoasă pentru națiune. El susține că “în ziua de azi aceste două lucruri, iubirea de neam și de umanitate se pot aduce în perfectă concordanță.”²⁸

Se pare însă că societatea cultă românească nu s-a regăsit, nici atunci și – cu excepția unor singuratici – nici mai târziu, în ideile profesate de teosofie. Deocamdată, modul de a înțelege raportul dintre teosofie și naționalism, și mai ales poziția inflexibilă a lui Tăslăuanu, a dus la ruperea unității generației intelectuale ardeleni de la începutul secolului și a afectat definitiv rolul de lider de care Dionisie Stoica începuse să se bucure.

În luna octombrie apare, sub îngrijirea sa, *Calendarul poporului român pe 1904* în care publică un studiu despre *Românii în America* unde, sub influența suflului trezirii naționale, se întemeiaseră primele societăți culturale românești în Pennsylvania și Cleveland. Până în anul 1905, el a făcut gazetărie activă la ziarul *Poporul Român* căruia i-a dat o direcție națională orientându-l către țărănime. A publicat articole politice și culturale, poezii, proză, știri, editoriale, traduceri din maghiară etc., multe din ele fiind nesemnate. După plecarea sa de la *Poporul Român*, proprietarul său, Dimitrie Birăuțiu, a încercat să-și atribuie singur meritele ziarului.²⁹ Dar adevărul este că acesta nu a avut decât ideea înființării unei publicații și, așa cum va mărturisi Stoica, “n-a avut intențiuni să scoată foaie națională, ci un jurnal senzațional care să se vândă; dânsul a fost și este socialist, făcându-se naționalist după ce s-a convins că între români numai așa poți profita

²⁷ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit., pp. 7, 12.

²⁸ Aurel P. Bănuțiu, *Despre teosofie*, loc. cit., p. 319.

²⁹ Polemica izbucnită între cei doi, în lunile octombrie și noiembrie 1906, în coloanele ziarelor *Tribuna*, *Poporul Român* și *Gazeta de Duminecă*, a făcut un mare serviciu istoriei literare. Vezi articolele lui D. Birăuțiu din *Poporul Român*, Budapesta, 20 octombrie 1906, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 43, 4 noiembrie 1906, pp. 3-5 etc. și cele ale lui Dionisie Stoica: *O clarificare*, *Tribuna*, reproduc sub titlul *Bună credință ori reavoință?* în *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 42, 28 octombrie 1906, pp. 3-6; *Gazeta și Tipografia “Poporul Român”*, *Lămuriri și constatări. Răspuns unei întâmpinări. Cine-i Birăuțiu?*, idem, nr. 44, 45, 11 și 18 noiembrie 1906, pp. 2-6, 2-3; *O chestie care trebuie limpezită*, idem, nr. 45, 18 noiembrie 1906, pp. 2-3; *Chestia s-a limpezit*, idem, nr. 46, 25 noiembrie 1906, p. 3. Polemica va reizbucni scurt peste un an, cu ocazia unui articol al lui I. P. Lazăr. Vezi D. Birăuțiu, *Pentru cei neorientați*, *Poporul Român*, nr. 46, 23 noiembrie 1907 și răspunsul lui D. Stoica și I. P. Lazăr, *Iară și iară - Birăuț*, *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 47, 1 decembrie 1907, pp. 4-5.

materialicește și moralicește.“ Concretizarea unui ziar pentru popor la Budapesta precum și direcția națională care a sprijinit politica “activistă” românească îi aparțin în întregime lui Dionisie Stoica.

Din preocupările sale pentru teosofie și filosofie orientală nimic nu transpare, însă, în ziarul al cărui redactor șef era. Despre India întâlnim doar câteva notițe informative de tipul curiozităților și un singur articol despre *Războiul din India al Angliei*.³⁰ O interesantă notă, intitulată *Un sfânt indian*, relatează că “În Oxford se află de câteva zile un bărbat, care e în stare a-și opri bătaia inimii pe o jumătate de minută. În acest timp spiritul lui zice că “plutește și vede viitorul.” Înainte cu trei ani el mai fusese în Anglia și a pus în uimire pe medici cu minunățiile sale. În New-York încă a dat o reprezentație înainte cu câteva săptămâni fiind de față dr. Ayres. Cu această ocaziune a vorbit despre moartea unui american renumit, despre a cărui moarte abia după trei zile sosi o știre la New-York. Omul acesta se cheamă Agamya Guru Paramahamsa.”³¹ Sub titlul *Credințe păgâne* sunt criticate superstițiile indienilor: “Credințe păgâne din cele mai primejdioase stăpânesc încă viața și inima poporului pe unele locuri. Așa de pildă, indienii cred că, fiind omul bolnav, trebuie să aducă jertfe zeului lor care apoi îl va însănătoși. De n-a folosit jertfa ce-i ai adus, trebuie să dai una mai prețioasă și tot așa până găsești gustul zeului și îi împlânzești mânia. De curând judecătorii engleze au osândit grav pe doi frați pentru omorârea unui copil cerșetor. Frații au recunoscut fapta, nici nu s-au îngrozit de ea ci spuneau așa: Noi am fost vreme îndelungată bolnavi. La sfaturile prietenilor am jertfit zeilor un cocoș și o capră, dar n-a folosit. Văzând că zeul așteaptă jertfă mai mare, am jertfit pe acel copil găsit. - Și duși de astă credință proastă, ci că ajung în ridicarea prețului jertfei până la aceea că părintele își jertfește pe propriul fiu pentru gustul curiosului zeu, pe care crede că, prin asta, ca prin cea mai dureroasă jertfă, îl va îmbuna să-i dea sănătatea ori să-l scape de năcazul ce-l are.”³² Dimpotrivă, ziarul promovează o literatură semănătoristă în sensul pe care i l-a dat Iorga, adică o “literatură ce pleacă și se îndreaptă spre popor”, și abundă în luări de poziție naționaliste. Pentru o asemenea atitudine, în 1905, când va scrie din nou pentru o lună la *Poporul Român*, lui Stoica i se intentează proces de către procuratura ungară, pentru articolul *Spiritul vremii și lupta noastră*.³³

³⁰ Poporul Român, Budapesta, II, nr. 7, 6 februarie 1902, p. 2.

³¹ *Idem*, III, nr. 49, 19/27 decembrie 1903, p. 5.

³² *Idem*, IV, nr. 14, 4/7 aprilie 1904, p. 4.

³³ Poporul Român, Budapesta, V, nr. 90, 1905. În Gazeta de Duminecă, III, nr. 14, 14 aprilie 1906, p. 10, a apărut o notiță intitulată *Proces de presă* care spune: “Dl. dr. Dionisie Stoica, care muncește în ziaristica română de 5 ani și deși însușit român, a reprezentat întotdeauna calea de mijloc, cea naturală, în câștigarea drepturilor noastre naționale și în propășirea noastră culturală, căutând vina și în lăuntru, nu numai în afară – a fost luat în timpul din urmă la țintă din partea procuraturii ungurești, în procesându-i articolul *Spiritul vremii și lupta noastră*, apărut în n-rul 90, 1905 al *Poporului Român* din Budapesta. Dl Stoica a recunoscut, în fața judelei de investigațiune dr. Kallay, că e autorul articolului și a luat toată răspunderea. Și-a înaintat apoi excepțiunile în scris.”

În 1904, după terminarea studiilor, el a plecat sub arme, la miliție, mai întâi la Sibiu iar apoi la Budapesta.³⁴ Cu toate că în această perioadă serie mai rar, el a rămas redactor șef al *Poporului Român*. Atunci a început să publice în revista *Familia* o serie de articole literare inspirate din copilăria sa și din anii petrecuți în școală, unele dintre ele apărând chiar pe prima pagină.

În iunie 1905 a avut loc la Budapesta un eveniment teosofic de primă mână: Annie Besant, președinta Societății Teosofice, sosise pentru a ține o serie de trei prelegeri în limba engleză: *Știință și teosofie, Psihologie și știință și Filosofia religiei*. În cronica pe care o semnează în *Familia*, Stoica îi schițează bătrânei doamne “aderentă și propagatoare a filosofiei indice” un viu portret: “Îi văzusem fotografia înainte cu doi-trei ani: aceeaș față albă, acelaș păr alb-cenușiu tăiat bărbătește, haina de aceeaș culoare albă; numai vremea pare că își săpase mai adânc urmele în fața ei cea blândă, împodobită cu ochi plini de iubire și bunătate. A vorbit liber, în fața unui public distins și numeros, despre filosofia religiei. A început încet, lin, respicat, încălzindu-se tot mai mult de ideile și simțimentele cărora le da expresie. Convingerea cu care vorbea, o puteau ceti din espunerea acestei femei și cei ce nu pricepeau limba engleză. A vorbit în continuu mai bine de o oră și făcea impresia că ar putea vorbi și mai departe fără a obosi. <...> Oratoarea a vorbit despre religie și în legătură a tractat teosofia din punct de vedere religios, filosofic și științific. Vederile nu și le impune căci nici nu se pot asimila decât de cine are pregătirea necesară. Scopul îi e numai să îndemne pe oameni la o viață morală, etică din pricepere și convingere, nu din frică ori obicei. Înțelesul vieții să fie lămurit înaintea noastră și să fim pătrunși că viața are un rost și că ne e dată să trăim și să ne nobilităm în ea. Suntem datori să găsim armonia între trup și suflet, să le nobilităm pe amândouă și mai ales sufletul și să ne precizăm raportul și locul în viața socială. Dorințele să ne fie totdeauna curate căci atunci așa ne vor fi gândurile și faptele; nici odată să nu venim în conflict cu legile trecătoare omenești și eterne divine. Viața să ne fie morală și totdeauna cu scop mai apropiat ori mai îndepărtat căci atunci nici odată nu ne va fi spre greutate.”³⁵

Din luna iulie a aceluiași an, odată cu preluarea redacției *Gazetei de Duminecă* din Șimleu - Silvaniei de către Victor Deleu și transformarea ei din “gazetă populară”³⁶ în “organ național-politic”, Stoica a început aici o colaborare,

³⁴ Dacă și-ar fi făcut serviciul militar obligatoriu în cursul anilor de studiu, i s-ar fi menținut bursa și pe perioada acestuia. Și-a amânât, însă, anul de serviciu.

³⁵ Dionisie Stoica, *Conferințe teosofice*, Familia, Oradea, XLI, nr. 23, 5/18 iunie 1905, pp. 272-273.

³⁶ Gazeta a avut inițial caracter de magazin, voindu-se “un ziar ilustrat, după forma ziarelor germane”. Vezi corespondența lui Ioan P. Lazăr cu George Coșbuc, cu care fusese coleg la Gimnaziul superior greco-catolic din Năsăud și apoi în redacția *Tribunei* din Sibiu. Apud. Stelian Mândruț, *Contribuții privind începuturile ziaristicii române sălăjene*, Acta Musei Porolissensis, IV, Zalău, 1980, p. 765. Ea a apărut simultan cu alte reviste de orientare semănătoristă precum *Junimea literară* (Cernăuți), *Făt-Frumos* (Bârlad), *Ramuri* (Craiova) dar direcția determinat semănătoristă i-a fost imprimată abia prin intrarea în redacție a lui Dionisie Stoica.

mai întâi cu articole ne semnate, ce avea să-i modifice destinul.³⁷ În noul an universitar 1905/06, s-a înscris la doctorat cu o teză despre Alexandru Vlahuță (în limba maghiară). Pentru aceasta, el a făcut mai multe călătorii de documentare la București, intrând în contact personal cu subiectul tezei sale și cunoscând și alte personalități ale vieții culturale românești, precum Iorga, M. Dragomirescu, Tzigara-Samurçaș, Kalinderu, Bianu. În același timp, se gândea la diverse perspective de viitor: studii de teologie la București, la Cernăuți, un post la Biblioteca Academiei sau la cea universitară. Deși gata pentru tipar încă la sfârșitul anului 1905, teza a fost tipărită de Birăuțiu cu o întârziere de câteva luni, astfel încât Stoica și-a susținut doctoratul abia pe 7 aprilie 1906.³⁸ La filosofie, examenele de doctorat se stabileau dintr-o materie principală și una secundară care putea fi și filosofia.³⁹ Baza examenului era însă teza de doctorat. Cuprinsul ei se structurează astfel: Precuvântare; I. Introducere; II. Biografie; III. Opere, A) Versuri: a) *Poezii* (1866), b) *Din goana vieții*, c) *Iubire*, d) *Poezii* (1880-1904); B) Proză: 1) Novele, 2) Schițe și tipuri, 3) Impresii, 4) Conferințe, 5) Articole literare, Critici și polemici, 6) Romanul *Dan* 7) *România pictorească*; C) Critica operelor; IV. Individualitate; V. Limba; VI. Eminescu și Vlahuță; VII. Încheiere. Ea este primul studiu de amploare asupra lui Vlahuță - devansând cu mai mulți ani pe cel al lui Ibrăileanu, apărut în 1912, la Iași - și a fost receptat favorabil atât de critici români, precum Ilarie Chendi⁴⁰ cât și maghiari. Din păcate, în lipsa publicării unei versiuni românești, cartea a ratat șansa unei mai largi receptări și recunoașteri, așa cum o merita.

În același timp cu susținerea doctoratului, el a trebuit să apară în procesul de presă intentat de procuratura maghiară. După obținerea titlului de doctor,

³⁷ Primul articol semnat pare a fi *Nașterea Mântuitorului*, *Gazeta de Duminecă*, II, no. 52, 7 ianuarie 1906, pp. 2-3.

³⁸ Data susținerii doctoratului nu e menționată în matricolă. Vezi Arhiva Universității din Budapesta, Fond Evidența doctorilor, I, f. 6, apud. Cornel Sigmirean, loc. cit., p. 139. Ea e semnalată de Ioan P. Lazăr în *Gazeta de Duminecă*, Șimleul Silvaniei, III, nr. 14, 14 aprilie 1906, p. 9.

³⁹ În perioada 1900-1918 și-au trecut doctoratul în filosofie la Universitatea din Budapesta, cincisprezece români: unul în 1900/01, Ioan Lupaș în 1904, Dionisie Stoica în 1905/1906, câte unul în 1907/08 și 1908/09, trei în 1909/10, câte unul în 1910/11 și 1911/1912, iarăși trei în 1913/14 (unul dintre ei era Florian Al-George din Sângeorz, n. 1889, probabil unchiul lui Sergiu Al-George și frate cu poezii Ion și Vasile Al-George), o femeie în 1914/15, Victor Chereșteșiu în 1917. Alte personalități care și-au obținut doctoratul la Universitatea din Budapesta au fost Traian Vuia (drept, 1901), Virgil Nemoianu (medicină, 1905), Petru Groza (drept, 1908), Zaharia Boilă (drept, 1918). Majoritatea românilor urmau doctoratul în drept și medicină. Apud. Cornel Sigmirean, loc. cit.

⁴⁰ Ilarie Chendi, *Cronica literară*, *Viața literară*, I, no. 24, 11 iunie 1906, p. 5. Totuși afirmația acestuia că "dl. Stoica desigur n-are să fie în viitor nici poet mare, nici ziarist de frunte, dar va fi în schimb un bun cercetător literar și harnic dascăl, căci lucrarea e făcută cu zel și cu dragoste pentru literatura română" a provocat articolul de apărare al lui Ioan P. Lazăr, *O rectificare*, *Gazeta de Duminecă*, III, no. 29, 29 iulie 1906, p. 2 (semnat Red. "Gaz. De Dum.") în care susține că "dl. dr. Dionisie Stoica în prezent e unul dintre cei mai de frunte ziariști ardeleni și în generația tineră cel dintâiu ziarist de profesie."

Dionisie Stoica declină oferta lui Ioan Russu Șirianu de a intra în redacția *Tribunei* din Arad și pleacă la București, în perioada dinaintea marii expoziții jubiliare din august, unde primește ospitalitatea lui Nicolae Iorga ce îi aprobase activitatea de până atunci. Se pare că inițial s-a bucurat de un anumit succes în capitala României. El redactează știri despre românii transilvăneni în *Neamul Românesc*, colaborează la *Revista idealistă* și la alte ziare din capitală,⁴¹ trimite corespondență pentru *Tribuna* din Arad și mai ales pentru *Gazeta de Duminecă* din Șimleu - Silvaniei în care se succed într-un ritm impresionant note, semnalări, informări, critici literare și numeroase articole de fond. Întreaga sa activitate publicistică s-a concentrat pe susținerea mișcării politice a românilor ardeleni. Totuși, el nu pare a se fi adaptat mediului literar bucureștean despre a cărui mentalitate – cu care se întâlnise mai demult în persoana lui Tăslăuanu – a scris rânduri aspre. Chiar și relația cu Iorga cunoaște unele asperități.⁴² Tot la București, la începutul lunii iulie, Dionisie Stoica s-a logodit cu domișoara Mărioara Zisu,⁴³ angajament care însă nu pare să se fi finalizat întrucât nu există nici o informație ulterioară despre o eventuală soție a sa.

Oricare ar fi fost motivele, Dionisie Stoica s-a întors în Transilvania la începutul lui 1907, anul în care a debutat deznaționalizarea forțată, și s-a implicat cu noi energii în lupta națională. La 17 februarie el a venit la Șimleu - Silvaniei, unde fratele său Emanuel lucra ca funcționar la banca "Silvania", al cărei contabil șef era Ioan P. Lazăr. Între ei existau puternice legături de prietenie și afecțiune care se vor cimenta peste câțiva ani prin căsătoria lui Emanuel cu fiica acestuia, Lucia. Naș a fost părintele mișcării teosofice românești, Silviu Suciu.⁴⁴ Emanuel Stoica era activ în viața culturală și politică a Șimleului, colabora la *Gazeta de Duminecă*, participa la prelegerile populare și la manifestările românești din partea locului.⁴⁵

Din luna aprilie, Dionisie Stoica a intrat în redacția *Tribunei* din Arad, considerat a fi cel mai bun cotidian din Ardeal. În cele aproape șapte luni cât a stat la *Tribuna* a avut o contribuție importantă la renașterea vieții culturale

⁴¹ Până în octombrie 1906 scrisese patru articole în *Tribuna* (dintre care unul a fost reprodus de *Epoca* și un alt ziar din București) și unul în *Revista idealistă* (reprodus în alte două ziare din București).

⁴² Vezi nota lui Iorga din *Neamul românesc*, nr. 35, septembrie 1906 contra publicării lui Dionisie Stoica în ziarul *Adevărul*, de fapt *Dimineața*. De asemenea, articolul de răspuns al lui Ioan P. Lazăr, *Lămurirea unei neînțelegeri* și scrisoarea către redacție a lui Dionisie Stoica datată 17 septembrie, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 40, 14 octombrie 1906, pp. 2-3 și 4. S. Mândruț și G. Mărcuș exagerează pe nedrept dimensiunile acestei reacții la un "conflict cu magistrul său, Iorga", op. cit., p. 664.

⁴³ Cf. *Logodiți*, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, p. 6.

⁴⁴ Logodna lor a avut loc la 4 august 1909 iar cununia la 16 mai 1911. Apud. *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 30, 26 iulie 1909 și VIII, nr. 15-16, 21 mai 1911, p. 3.

⁴⁵ Vezi *inter alia*, prelegerile populare din ianuarie 1907 când a vorbit despre modul *Cum își petrece poporul timpul iernei* și cum ar trebui să-l petreacă. *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 1, 2, din 13 și 20 ianuarie 1907, p. 6. El se află și printre semnatarii apelului pentru adunarea populară din 19 aprilie. Idem, nr. 14, 14 aprilie 1907. Cel de-al treilea frate, Cornel Stoica, a rămas în casa părintească.

românești din regiune, reinițiind activitatea *Asociației culturale arădene*, la a cărei inaugurare a rostit, în calitate de secretar, conferința *Importanța culturii naționale*.⁴⁶ În noiembrie el s-a întors, însă, la Șimleu pentru a pregăti, în calitate de redactor șef, transformarea *Gazetei de Duminecă* într-un “organ politic și cultural” cu un număr de pagini, colaboratori, conținut, calitate redacțională și tiraj ridicate. În scrisoarea *Către On. public românesc* pe care o semnează la 13 noiembrie, alături de Ioan P. Lazăr, proprietar și editor, și Victor Deleu, redactor responsabil, se anunța că, de la începutul anului 1908, “voim să facem din *Gazeta de Duminecă* nu numai un organ politic după cerințele timpului de azi ci și o gazetă culturală, în sensul adevărat al cuvântului, atât pentru poporul de rând cât și pentru cărturarii români.”⁴⁷ Primul număr al noii direcții conduse de el, este însă nr. 49 din 15 decembrie 1907. *Gazeta* va atinge cote valorice supreme sub redacția sa ce va dura până la 13 iunie 1910 când, părăsind Șimleul, va rămâne doar colaborator extern. *Neamul Românesc* al lui Iorga o va aprecia ca pe o “foaie pe care de când o conduce dl. dr. Dionisie Stoica, are informație bogată și dovedește interes pentru chestiile mai mari și în rândul întâiu pentru cele de cultură.”⁴⁸

Chiar de la sosirea la Șimleu, el s-a implicat în toate activitățile culturale și naționale ale românilor sălăjeni: intră ca tenor în corul *Casinei române* din Șimleu încă din decembrie 1907,⁴⁹ conferențiază la seratele artistice din localitate, la adunările *Reuniunii femeilor române sălăjene*,⁵⁰ dar și la cele protestatare de la

⁴⁶ *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 1 și 2 din 4 și 11 ianuarie 1909, pp. 5-6 și 5.

⁴⁷ *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 45, 17 noiembrie 1907, p. 7. Vezi și *Noutăți*, p. 5-6. De asemenea. “*Gazeta de Duminecă*”, idem, nr. 47, 1 decembrie 1907, p. 8 și Dionisie Stoica, *Cum va fi redactată gazeta noastră*, idem, nr. 49, 15 decembrie 1907, p. 1.

⁴⁸ Vezi, deja, *Neamul Românesc*, II, nr. 68, 23 decembrie 1907, p. 1096. De asemenea aprecierea lui M. Dragomirescu în *Convorbiri critice*, II, nr. 2, 15 ianuarie 1908, p. 96. Despre *Gazeta de Duminecă*, vezi studiile lui Mircea Popa, *Din trecutul cultural al Sălajului: Gazeta de Duminecă (1904-1911)*, Năzuința, Zalău, III, nr. 137, 15 august 1970; *O revista uitată: Gazeta de Duminecă (1904-1911)*, Familia, Oradea, VII, nr. 4, aprilie 1971; *Istoria presei literare românești din Transilvania până la 1918*, Cluj-Napoca, 1980, pp. 172-176; *Momente din trecutul presei sălăjene românești*, Acta Musei Porolissensis, XVIII, Zalău, 1994, pp. 509-524 și mai ales cele ale lui Stelian Măndruț, *Contribuții privind începuturile ziaristicii române sălăjene*, Acta Musei Porolissensis, IV, Zalău, 1980, pp. 759-767; “*Gazeta de Duminecă*”, *Șimleu, 1904-1911: Apariție, program, ziariști și tipografi*, Acta Musei Porolissensis, V, Zalău, 1981, pp. 651-672 (în colaborare cu Grațian Mărcuș). Pentru un inventar general al presei sălăjene, vezi Valentin Dărăban, Doru E. Goron, *Contribuții la istoria presei românești în Sălaj*, Acta Musei Porolissensis, VI, Zalău, 1982, pp. 473-501.

⁴⁹ Vezi lista coriștilor în *Gazeta de Duminecă*, IV, nr. 51-52, 23 decembrie 1907 și fotografia corului în *Șchița monografică a Sălajului*, întocmită de dr. Dionisie Stoica și Ioan P. Lazăr, “Victoria” institut tipografic și de editură, în Șimleu - Silvaniei, 1908, p. 186.

⁵⁰ Vezi, printre altele, conferința ținută la prima serată artistică din Șimleu, *Femeia ca factor cultural*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 51, 14 decembrie 1908, pp. 5-7 și cuvântarea rostită la adunarea generală de la Hotoan, în iulie 1909, *Punctul nostru de vedere*, idem, VI, nr. 28, 12/25 iulie 1909, pp. 3-7 și 8-9.

Giumelciș (Plopiș), Măieriște etc.,⁵¹ activează în Despărțământul Șimleu al Astei,⁵² înființază la 11 noiembrie 1908 *Comitetul teatral* din Șimleu în cadrul *Societății pentru fond de teatru român* (președinte va fi Coriolan Meseșan iar secretar el însuși)⁵³ ș. a. Anul 1908 a fost, însă, marcat de reuniunea Asociației Transilvane la Șimleu, între 6 și 9 august. Pregătirile, de care s-au ocupat Ioan P. Lazăr (partea materială) și Dionisie Stoica (partea culturală), nu au cunoscut precedent și au atras atenția întregii lumi românești asupra a ceea ce fusese considerat, pe nedrept, un amorțit orășel de provincie.⁵⁴ Printre altele, Stoica a editat foaia volantă *Astra la Șimleu*,⁵⁵ a pregătit și publicat pentru această ocazie *Schița monografică a Sălăgiului* (în colaborare cu I. P. Lazăr) și s-a îngrijit de reprezentarea piesei sale de teatru *Moise Păcurariu*.

Cu toate că exista precedentul unei așa-zise “micromonografii” publicată în șase numere din gazeta *Federațiunea* în 1868 și atribuită lui George Pop de Băsești (“un român armalist”),⁵⁶ Stoica și Lazăr sunt considerați cei dintâi monografi români ai acestei regiuni. Intențiile lor nu se opreau însă la o simplă schiță scrisă în timpul record de trei luni. În mai 1909, la îndemnul a “doi bărbați de mare valoare din București”, Stoica a prezentat *Schița monografică a Sălăgiului* pentru marele premiu Năsturel al Academiei Române, ca parte a *Monografiei complete a Sălăgiului* în patru volume de peste 500 de pagini fiecare, cu vreo 4-500 de clișee și pentru a cărei preparare ar fi fost nevoie de trei sau

⁵¹ Cf. *Adunarea din Giumelciș*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 46, 22 noiembrie 1908, p. 1; reprodus parțial în *Lupta românilor din “Țara Silvaniei” pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*. Culegere de documente, note și comentarii de Ioan Tomole, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 111-112. Vezi în același loc și raportul primpretorului plasei Șimleu-Silvaniei despre adunarea populară protestatară de la Măieriște, din 29 noiembrie 1908, pp. 113-115.

⁵² Aparent, el figurează abia din 1909 ca membru al acestui despărțământ. Apud. Ioan Muscă, *Membri sălăjeni ai Astei (1861-1918)*, *Acta Musei Porolissensis*, XVI, Zalău, 1992, p. 523.

⁵³ Vezi *Gazeta de Duminecă*, V, 47, 16 noiembrie 1908, pp. 1-2, 3.

⁵⁴ Pregătirea și desfășurarea serbărilor e reflectată de articolele semnate de I. P. Lazăr și D. Stoica (Comitetul aranjator) în *Gazeta de Duminecă*: *Serbările de la Șimleu*, nr. 28, 8 iulie 1908, p. 1; *Serbările noastre*, idem, nr. 29, 13 iulie, pp. 1-2; *Serbările de la Șimleu*, idem, nr. 30, 20 iulie, p. 1; *Astra la Șimleu. După serbări*, nr. 31-32, 3 august, pp. 1-10; *Astra la Șimleu și presa*, idem, nr. 33 și 34, 10 și 17 august, pp. 2-9 și 2 (aprecierile ziarelor *Tribuna*, *Drapelul*, *Unirea*, *Libertatea*, *Szilagysömlyo*, *Neamul Românesc*, *Telegraful Român*, *Biserica și Școala*, *Țara Noastră*, *Semănătorul*). Vezi și revista *Transilvania*, XXXIX, nr. 3, august-septembrie 1908, p. 170-177. Pentru o privire de sinteză, vezi studiul lui E. Boruga, *Adunarea generală a “Astei” de la Șimleu Silvaniei din 6-9 august*, *Acta Musei Porolissensis*, I, Zalău, 1977.

⁵⁵ *Astra la Șimleu*, redactor Dionisie Stoica, Șimleu, august 1908, 12 pp. Această foaie pare a fi devenit o raritate bibliofilă. Apud. Gabriel Vasiliu, *Presa sălăjeană – oglindă a realităților social-culturale ale timpului (1900-1940)*, *Acta Musei Porolissensis*, XX, Zalău, 1996, p. 522.

⁵⁶ Vezi Gelu Neamțu, *O “micromonografie” a Sălăgiului publicată la 1868 în paginile gazetei “Federațiunea”*, *Acta Musei Porolissensis*, XVII, Zalău, 1993, p. 387-399. Cu toate că și Petri Mór era de origine română, monografia sa e scrisă în limba maghiară și fidelă punctului de vedere oficial maghiar.

patru ani și de un substanțial ajutor financiar.⁵⁷ Proiectul nu a putut fi finalizat în lipsa suportului din partea Academiei, dar valoarea schiței monografice a fost recunoscută și răsplătită în iulie 1909, cu premiul Mureșanu al Astei.

Premiera piesei populare *Moise Păcurariu* a avut loc în seara zilei de 7 august, cu Aurel P. Bănuțiu și Ștefan Mărcuș în rolurile principale.⁵⁸ Pregătirile pentru premieră, ce s-au făcut sub conducerea lui Bănuțiu, au început cu două săptămâni înainte. La reprezentație au asistat peste 1500 de persoane printre care și mulți țărani cărora le era de fapt adresată. Prin aceasta Dionisie Stoica se afirma încă o dată ca un scriitor realist inspirat din lumea țăranului român. El nu era numai un adept al filosofiei indiene în interpretare teosofică, dar și un admirator al lui Vlahuță care pledase în termeni hotărâți pentru o literatură de inspirație națională: “când e vorba de subiecte de dramă sau de roman, ni se pare că n-ar fi tocmai nevoie să le căutam pe malurile Nilului”.⁵⁹ Piesa a stârnit o acerbă polemică în ziarele ardelen, fiind atacată de Tăslăuanu în *Luceafărul*, de Goga în *Țara noastră*, de *Unirea* de la Blaj și apărată de Aurel P. Bănuțiu, Ioan P. Lazăr, de *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful Român* etc.⁶⁰ Ultimul act al acestei polemici a fost premiera piesei, în septembrie 1909, de către *Societatea pentru fond teatral*, care s-a și îngrijit de tipărirea ei.⁶¹ În anii următori ea a mai fost jucată pe scenele teatrului amator ardelean, printre care avem știre de “serbarea teatrală, declamatorică, împreună cu dans” a tinerimii române din Sisești, de la 1 februarie 1914.⁶²

“Întoarcerea spre țăranime”, văzută ca depozitară a tuturor valorilor spirituale autentic naționale, a fost o constantă a atitudinii intelectualității ardelen de la începutul secolului. Această atitudine, susținută în mod secret de

⁵⁷ Vezi *O lămurire*, *Gazeta de Duminecă*, VI, 20, 17 mai 1909, p. 6 (răspuns la un articol din *Telegraful Român*).

⁵⁸ Asupra desfășurării reprezentației teatrale, vezi articolele semnate de Comitetul aranjator (I. P. Lazăr și D. Stoica) în *Gazeta de Duminecă*, *Serbările noastre*, nr. 29, 13 iulie, pp. 1-2; *Serbările de la Șimleu*, idem, nr. 30, 20 iulie, p. 1; *Astra la Șimleu. După serbări*, nr. 31-32, 3 august, pp. 5-7. De asemenea, relatările însoțite de fotografii ale lui Ștefan Mărcuș, “*Thalia română*”. *Contribuții la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat și părțile ungurene*, Timișoara, 1945, pp. 288b, 382, 383, 385, 440.

⁵⁹ Apud. Ion Roman, *Al. Vlahuță, în: Istoria literaturii române, III. Epoca marilor clasici*, Editura Academiei, București, 1973, p. 748.

⁶⁰ *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 31-32, 3 august 1908, pp. 8-9 (reproduce aprecierea *Gazetei Transilvaniei*); *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 33, 10 august 1908, p. 2 (răspuns la recenziile ziarului *Unirea din Blaj*); O. C. Tăslăuanu, *Luceafărul*, nr. 18 și 19, 1908; O. Goga, *Țara Noastră* nr. 33, 1908; replica lui D. Stoica, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 39, 21 septembrie 1908, pp. 2-3 (reprodusă din *Telegraful Român*) și nr. 40, 28 septembrie 1908, pp. 2-4, 9; *Țara Noastră*, nr. 3, 1908; *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 41, 5 octombrie 1908, pp. 5-6 (reproduce replica *Telegrafului Român* la articolul de răspuns din *Țara Noastră*); *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 37, 20 septembrie, pp. 6-7.

⁶¹ Vezi *Gazeta de Duminecă*, VI, nr. 37, septembrie 1909, pp. 6-7 și nr. 52, decembrie 1909, p. 9.

⁶² Știrea, *Baia Mare*, I, nr. 36, 1926, p. 1, apud Valeriu Achim, *Nord-vestul Transilvaniei. Cultură națională - finalitate politică, 1848-1918*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1998, pp. 299.

tradiționalismul teosofic, l-a dus pe Dionisie Stoica pe poziții anti-moderniste făcându-l să respingă noua poezie a lui Emil Isac nu atât din suspiciune față de noile curente venite din Occident, cât din teama că tendințele inovatoare ar putea duce la îndepărtarea de popor, în speță de țărănime, de folclor (*"Modernismul" nu e de doi*)⁶³. Obiectivul său era "ridicarea culturii românești la înălțimile ce i se cuvin" și apărarea ei de ceea ce era considerat a fi o invazie a "străinismului" (*Aniversarea amintirii lui Eminescu și străinismul în Sălaj*).⁶⁴ În jurul aceleiași chestiuni se va învărti și polemica stârnită de articolul despre cele "două culturi" semnat de Tăslăuanu, cel care mai târziu, în *Amintiri de la "Luceafărul"* îl va acuza, în ciuda oricărui bun simț, de "cosmopolitism". Într-o conferință, Stoica exprima astfel neliniștea sa: "Suntem amenințați de primejdia dezbinării în două tabere: de o parte țărănimea săracă, necăjită, lipsită de civilizație, dar cu un sănătos și puternic fond de cultură națională, iar pe de alta intelectualii imbuiați de o cultură străină, vorbitori ai unei limbi neromânești, iubitori ai unor moravuri potrivnice firei noastre etnice."⁶⁵

Pentru a păstra contactul cu publicul, care pentru el era în primul rând țărănimea ardeleană, Stoica a făcut o publicistică activă în gazetele pe care le-a condus sau ale altora, a participat la toate asociațiile culturale și a fost mereu printre fruntașii serbărilor și reuniunile românești din Transilvania. Imediat după încheierea festivităților de la Șimleu, el a plecat la Oravița unde avea loc, între 27 și 30 august, adunarea generală a *Societății teatrale*, al cărei notar a și fost numit alături de Bănuțiu.⁶⁶ După ce a făcut o lună de serviciu militar obligatoriu la Sibiu, s-a înapoiat la Șimleu dar numai pentru a pleca din nou, de această dată la Cernăuți, pare-se pentru studii teologice. S-a întors în aprilie 1909, anunțând că a studiat situația culturală a românilor bucovineni despre care publică o serie de articole și note.⁶⁷ În luna septembrie a participat la serbările de la Alba Iulia prilejuite de adunarea generală a *Societății teatrale* iar în luna octombrie, la serbarea Astei cu ocazia adunării generale de la Sibiu – când s-a distribuit și premiul Andrei Mureșanu - și la *Centenarul Șaguna* marcat de Congresul național bisericesc. În decembrie el se afla la Arad, la înființarea primei societăți a gazetarilor români ardeleni, numită *Sindicatului presei românești* - prin care ei puteau face parte din

⁶³ Dionisie Stoica, *"Modernismul" nu e de noi*, Gazeta de Duminecă, VI, nr. 11, 15 martie 1909, pp. 2-4. Aceași poziție față de poezia și proza modernistă o susținuse înainte în coloanele revistei, tânărul critic semănătorist Petre Suciu (rudenie cu Silviu Suciu?).

⁶⁴ Dionisie Stoica, *Aniversarea amintirii lui Eminescu și străinismul în Sălaj*, Gazeta de Duminecă, VI, nr. 25, 21 iunie/4 iulie 1909, pp. 1-2.

⁶⁵ Dionisie Stoica, *Punctul nostru de vedere*, loc. cit.

⁶⁶ Dionisie Stoica, *Serbările din Oravița*, Gazeta de Duminecă, V, nr. 35, 24 august 1908, p. 4; *Serbările din Oravița. Adunarea generală a societății noastre teatrale (27-30 august)*, idem, nr. 36, 31 august 1908, pp. 1-11; *Note, impresii și experiențe dela Oravița*, idem, nr. 37, 7 septembrie 1908, pp. 1-4.

⁶⁷ Gazeta de Duminecă, VI, nr. 15, 12 aprilie 1909.

organizația internațională a ziariștilor și informa străinătatea despre “asuprirea națională” a românilor din Transilvania - și este ales membru în comitetul ei.⁶⁸

Odată cu luna iulie 1910, moment al radicalizării mișcării politice românești din Transilvania,⁶⁹ Dionisie Stoica a părăsit Șimleul și *Gazeta de Duminecă* pentru a ocupa funcția de director executiv la Banca “Luncana” din Marghita proaspăt înființată într-o zonă “curat românească” unde existau numai bănci ne-românești. El nu a încetat să scrie la săptămânalul șimleuan pe care îl făcuse unul dintre cele mai bune din Ardeal, însă și-a continuat activitatea de trezire națională și culturală a românilor într-o altă zonă, unde aceștia erau lipsiți de instituții proprii. La scurt timp, în luna octombrie, el a creat Despărțământul Marghita al Astrei, pe care l-a condus în calitate de președinte.⁷⁰ În lipsa lui, însă, *Gazeta de Duminecă* a redevenit “foaie populară” în martie 1911, iar în scurt timp și-a încetat apariția, asemenea *Semănătorului* a cărui direcție o reprezentase în nord-vestul Transilvaniei. Unde a publicat după această dată, ce rol a jucat pe mai departe în mișcarea națională, care a fost evoluția sa teosofică, în ce împrejurări a participat la război? Rămâne în sarcina cercetărilor viitoare să facă lumină asupra perioadei ce s-a scurs până la tragica sa moarte.

La fel ca și *Poporul Român*, nici *Gazeta de Duminecă* nu trădează vreo opțiune teosofică. Deși chiar fondatorul ei, Ioan P. Lazăr, pare să fi avut astfel de simpatii, ea nu privilegiază în general o filosofie sau alta, urmând o linie politică și culturală moderat-naționalistă. Informațiile referitoare la India sau la religiile orientale se restrâng la notițe de tipul curiozităților și la frumoase ilustrații explicate pe pagina întâi. După venirea lui Dionisie Stoica la conducerea revistei, acestea își reduc considerabil numărul.

Școală Bengală ilustrează o școală de fete din Calcutta, o platformă acoperită cu bambus pe care șed elevele cu picioarele încrucișate, pregătindu-se să facă o ofrandă zeiței cunoașterii, Sarasvati. *Icoane din Tibet* arată un grup de femei din etnia *lepca*, un lama tibetan ținând în mâini roata de rugăciuni și mătaniile și un *chorten* ridicat în amintirea preoților sfinți. *O procesiune japoneză* ilustrează sărbătoarea templului Camo din vechea capitală Kioto, “dignitari bisericești” și preoți urmați de bivolița de jertfă și de public. Poporul japonez e caracterizat

⁶⁸ Vezi *Sindicatul presei românești*, Tribuna, Arad, nr. 267, 8/21 decembrie 1909. Prima ședință a comitetului sindicatului s-a ținut la 13/26 decembrie 1909 sub președinția lui Octavian Goga. Cf. Tribuna, nr. 272, 13/26 decembrie 1909. Vicepreședinte a fost ales Sever Bocu (Tribuna), secretar Iosif Schiopul (Tribuna), iar comitetul era alcătuit din Lucian Bolcaș (Lupta), Valeriu Braniște (Drapelul), Sever Dan (Gazeta Transilvaniei), Silvestru Moldovan (Foaia poporului, Sibiu), Dionisie Stoica (Gazeta de Duminecă), Gheorghe Stoica (Tribuna).

⁶⁹ Vezi Stelian Măndruț, *Fenomenul radicalizării mișcării naționale române din Transilvania în anul 1910*, în: *Istoria României. Pagini transilvane*, coordonator acad. Dan Berindei, Centrul de studii transilvane, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994, pp. 327-345.

⁷⁰ Apud. *De la români de pe Luncă. Adunarea bancei “Luncana”. Un nou despărțământ al Astrei*, Gazeta de Duminecă, VII, nr. 40-41, 23 octombrie 1910, pp. 3-4.

drept “un iubitor fanatic al budhismului (crede în mai mulți dumnezei în frunte cu *Para Brahma*)” și al ceremoniilor religioase. *Indieni rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges* este o obișnuită imagine a pelerinilor hinduși făcând o baie rituală pe unul din *ghat*-urile din Benares: “Indienii <...> țin că apa are menirea de a curăți sufletul. În nădejdea aceasta ies la țârmurii sfântului râu Ganges și acolo își ard morții și își scaldă sufletul curat în apa lui. În ținutul Benares, an de an și zi de zi, să adăpostesc mulțime de oameni religioși de toată vârsta pe țârmurii râului Ganges pentru a se scălda în apa lui și prin aceasta a-și câștiga ispășirea sufletelor.” *Fakiri indieni* arată un fakir așezat pe o scândură cu cuie, pe o stradă din Calcutta și un eremit de pe muntele Albu (!?) făcând *tapas* între patru focuri. *Chipuri din Birma* ilustrează diferite aspecte din viața cotidiană a celei mai răsăritene provincii a Indiilor britanice.⁷¹

Curiozitățile de la rubrica *Fel de fel* sau *Noutăți* prezintă India ca pe o țară a șerpilor, a elefanților - despre a căror vânatoare se dau detalii -, a tigrilor mănăcători de oameni, a peștilor uriași care trăiesc cinci sau șase sute de ani, a copacilor care fluieră, a ciumei etc. O notă intitulată *Neam nou în Asia*, relatează succint “descoperirea” pe care un călător rus, Kozoirev, a făcut-o într-o oază din deșertul Tarin (i.e. Tarn), unde în orașul Huma se află “un popor european de origine” care are “trăsăturile feței ca ale noastre, asemenea și moravurile” și al cărui rege poartă haine precum purtau romanii. Cu ocazia marelui cutremur de pământ din ținuturile de la poalele Himalayei, din aprilie 1905, ziarul dă informații despre prăbușirea moscheii Djuma din Lahore, “cea mai frumoasă biserică mohamedană din întreagă India”, a cazarmelor din Shimla și Dharmashala, pustiirea orașului Mussorie și despre miile de morți din satele indiene.

În ceea ce privește tradițiile indienilor, se dau știri despre obiceiul jurămintelor făcute pe piei de tigru sau de șopârlă, despre “obiceiul înspăimântător al arderii văduvelor”, *sati*, se apreciază negativ vegetarianismul total etc. O frumoasă legendă e reprodușă sub titlul *Cum a fost creată femeia?*: “O legendă din Industan spune despre crearea mamei genului omenesc următoarele: Zeul focului Tvaștrie a făptuit lumea. Când era să înceapă creațiunea femeii, zeul a observat că i se sfârșise materialul întreg la alcătuirea celorlalte ființe și lucruri din lume. Întristat și mirat, a căzut pe gânduri. Deodată zeul s-a ridicat și iată ce a făcut: A luat rotunjimea lunii, încovoietura lunecoasă a șarpelui, încolăcirea gingașă a iederei și mlădioașia salciei; a mai luat catifeaua florilor, ușurătatea penei, lucirea din rază de soare, lacrimile norilor și nestatornicia vântului; dela iepure a luat frică, dela păun deșărtăciune, dela diamant tărie și dela tigru cruzime;

⁷¹ Școală Bengală, I, nr. 35, 28 august 1904, p. 1; *Icoane din Tibet*, I, nr. 53, decembrie 1904, p. 1; *O procesiune japoneză*, II, nr. 35, 10 septembrie 1905, p. 1; *Indieni rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges*, II, nr. 43, 5 noiembrie 1905, p. 1; *Fakiri indieni*, II, nr. 49, 17 decembrie, p. 1, 6; *Chipuri din Birma*, III, nr. 5, 11 februarie 1906, pp. 1, 6.

în sfârșit, a mai luat răceală din zăpadă, limbuție din papagal și gânduri din turturică. Toate acestea le-a mestecat la olaltă și dintrânsele a zidit femeea.“ De o atenție particulară în paginile revistei, mai ales după conflictul ruso-nipon, se bucură religia buddhistă. Printre diverse amănunte, e anunțat jubileul buddhismului din mai 1911 “când se vor împlini două mii cinci sute de ani de când principele indian Buddha (Înțeleptul), întors din pustietate, a răspândit în India învățăturile religioase care îi poartă și astăzi numele“. Se descrie procedeul alegerii unui Dalai Lama, adică a băiatului nou-născut în care se sălășluiește sufletul lui Buddha când vechiul Dalai Lama a trecut în *nirvana*, se dau amănunte despre înființarea unei biserici budhiste la Petersburg, în “țara sectelor“, în care slujesc preoți aduși din Japonia etc.⁷²

Într-o serie de trei articole asupra religiilor lumii, scrise dintr-un punct de vedere creștin, avocatul și ziaristul Coriolan Meseșan, se ocupă pe larg de “brahmanism“, de “buddhaism“, de “zaratrustiștii“ și de “nanechiștii din Hindostan“ (sikhi, discipoli ai lui Guru Nanak). Brahmanismul, a cărui scriptură “să cuprindă în cântecele Veda“, se bazează pe credința în existența mai multor zei în frunte cu *Para Brahma* - din care se derivă și în care se întoarce toată firea -, în renașteri, în iad iar credincioșii practică penitența, abstenența și viața curată. E pomenit și zeul Vișnu care s-a întrupat pentru omenime. “Fericirea vecinică însă o poate aștepta numai acel brahmin care sau să lasă a fi strivit de carul cortegiului în onoarea zeilor, sau să aruncă de bunăvoie de pe obiectele cele mai înalte ca îndată să poată începe procesul de purificare.“ În buddhism se crede că “dumnezeii stau sub forța necuprinsă a sorții, care i-a silit să construească lumea și apoi îi va sili să o nimicească“, se admite existența purgatoriului (*sukhavati*) prin care trec sufletele înainte de a ajunge în *nirvana* iar oamenii foarte păcătoși fie se transformă după moarte în monștri, fie ajung în iad. “Cel dintâiu Buddha a fost *Siddharta*, conceput fără maculă în forma unui elefant alb din regiunile zăilor; a ajuns în forma unei raze în cinci culori în pântecile mamei Sale. Buddha au fost mulți și numărul lor e infinit. Ei, după moartea fizică, aflând adevărul, adecă haina despărțirii de viața pământească, reîntorcându-să în lume, îl

⁷² *Tigri mănăcători de oameni în India*, I, nr. 43, 23 octombrie 1904, p. 7; *Neam nou în Asia*, II, nr. 12, 2 aprilie 1905, p. 7; *Un pește uriaș*, II, nr. 13, 9 aprilie 1905, p. 7; *Ciuma în India*, II, nr. 14, 16 aprilie 1905, p. 7; “*n țeara elefanților și a șerpilor*“, II, nr. 15, 23 aprilie 1905, p. 7; *Mare cutremur de pământ în India*, II, nr. 16, 30 aprilie 1905, p. 10; *Arderea văduvelor în India*, II, nr. 18, 14 mai 1905, p. 5, republicat în nr. 50, 24 decembrie 1905, pp. 6-7; *Un copac care fluieră*, II, nr. 19, 21 mai 1905, p. 7; *Jurăminte ciudate*, II, nr. 30, 6 august 1905, p. 7; *Cum se prind elefanții în India*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, pp. 3-4; *Fredd Foskett*, VI, nr. 2, 11 ianuarie 1909, p. 11 (un american care “prin ciudățeniile lui întrece pe oricare fachir indian“); *Vegetarianismul*, VI, nr. 21, 24 mai 1909, p. 4; *Cum a fost creată femeea?*, VII, nr. 15, 11/24 aprilie 1910, p. 7; *Cum se alege un dalai-lama?*, VII, nr. 15, 11/24 aprilie 1910, p. 7; *Jubileul Budhismului*, VII, nr. 34, 4 septembrie 1910, p. 7; *Țara sectelor*, VII, nr. 45, 20 noiembrie 1910, p. 7.

propovăduesc omenimei. Iar adevărul aflat de cei deșteptați e că existența fizică e împreună cu durere; trebuie deci să ne nisuiim la sistarea durerii sau prin îndestulirea existenței, sau prin nimicirea ei ca să ajungem în Nirvana unde înceată durerea, înceată existența.“ Un Buddha s-a încarnat în persoana lui Dalai Lama pentru mântuirea omenirii.⁷³

Amplul studiu al lui Jules Verne, *Descoperirea Pământului*, tradus și adaptat de învățătorul Teodor Mureșanu în opt numere din 1908, face referiri la călătoriile în India întreprinse de Herodot (?!), Ktesias, Nearchos, Cosmas Indicopleustes, Fahian și Benjamin de Tudela.⁷⁴ Interesul pentru astfel de călătorii era deja curent în Șimleu, din moment ce o notă anunța plecarea lui Victor Șandor din localitate, la 25 mai 1904, pentru a călători în 200 de zile “aproape întreg rotogolul pământului”.⁷⁵ În aceeași perioadă, Ioan P. Lazăr scrie în premieră despre Otilia de Cosmuța și călătoria ei în Orient, angajându-se totodată să-i câștige colaborarea și la gazeta șimleuană.⁷⁶ Colaborarea ei a fost însă obținută, exclusiv pentru *Luceafărul*, de Tăslăuanu care, fidel idiosincraziilor sale, a publicat numai articole despre Japonia și nici unul despre India.⁷⁷

În concluzie, se poate spune că paginile *Gazetei de Duminecă* reflectă un interes moderat pentru Orient, general și uneori schematic, lipsit de orice orientare și cu atât mai puțin de una spiritualistă. Așadar “dosarul teosofic” al lui Dionisie Stoica, așa cum e cunoscut până acum, se limitează numai la conferințele publicate în volum și la cronicile despre cele ale lui Edvin Böhme, Annie Besant și ale sale proprii, adică la o perioadă cuprinsă între anii 1902 și 1905. Nu știm nimic despre activitatea sa în cadrul lojii teosofice din Budapesta, despre relațiile cu alți membrii ai mișcării sau dacă a fost membru al secțiunii esoterice a Societății Teosofice? Tot ceea ce cunoaștem este aspectul exoteric al acestei apartenențe. Dacă a fost un inițiat, nu știm de ce natură a fost aceasta, rozacruciană sau (neo)buddhistă? În textele pe care le avem la dispoziție, Stoica pare a se simți

⁷³ dr. Coriolan Meseșan, *Credința – meditațiuni*, I, II, III, *Gazeta de Duminecă*, II, nr. 4, 5, 6, 23 ianuarie, 12 și 19 februarie 1905, pp. 2-3.

⁷⁴ *Descoperirea pământului*, *Gazeta de Duminecă*, V, nr. 14, 15, 19, 22, 25, 27, 38, 39 din 31 martie, 6 aprilie, 4 și 25 mai, 15 și 29 iunie, 14 și 21 septembrie 1908, pp. 7, 7-8, 8-9, 8-9, 5-6, 7-8, 7.

⁷⁵ *Un român în jurul lumii*, *Gazeta de Duminecă*, III, nr. 27, 15 iulie 1906, p. 7.

⁷⁶ *Gazeta de Transilvania* din 29 martie 1904 a publicat o scurtă notiță ce semnala o femeie română pe nume Cosmuța care, aflându-se în Japonia, trimitea articole revistei budapestane *Uj Idök*. Cronicarul invita pe toți cei care pot da informații despre acea insolită femeie. La scurt timp a apărut articolul de răspuns *Femeie română în Japonia*, *Gazeta de Duminecă*, I, nr. 15, 10 april 1904, p. 8. Informațiile din el fuseseră furnizate de o rudenie, Petru Cosmuța din Șimleu, jude de tribunal în pensiune.

⁷⁷ O. Tăslăuanu s-a întâlnit cu Otilia Cosmuța în Budapesta, în seara de 13/27 iulie 1904, iar primele ei articole au apărut în numărul din 15 august al *Luceafărului*, alături de traduceri din poezi japonezi semnate de Goga. Într-o scrisoare către acesta din urmă, Tăslăuanu o numește, nu lipsit de ireverență, “turista”. Apud. *Octavian Goga în corespondență*, ediție îngrijită de Daniela Poenaru, prefată de V. Netea, Editura Minerva, București, 1975, p. 323.

mereu îndatorat să se prezinte ca un bun creștin și să alunge bănuielile că doctrina teosofică ar fi incompatibilă cu creștinismul. Cele câteva articole de Crăciun și predici pe care le-a publicat în *Familia*, *Gazeta de Duminică* și *Păstorul sufleteș*⁷⁸ ne conving de sinceritatea sa deși – sau, poate, tocmai pentru că – creștinismul său se dovedește mai degrabă o cale morală și simbolică.

Nu știm nici care a fost atitudinea sa în 1913, atunci când cu prilejul afacerii Alcyon (Krishnamurti), Rudolf Steiner (el însuși născut în Austro-Ungaria, la Kraljevia, în 1861 și intrat în Societatea Teosofică în 1902) s-a retras definitiv, împreună cu majoritatea membrilor din secția germană, înființând Societatea Antroposofică. Elementele de care dispunem până acum nu sunt suficiente pentru a ne permite a contura portretul său “esoteric” și evoluția sa spirituală.

Cele trei conferințe au fost concepute și rostite ca o introducere pentru publicul larg și neînțiat. Ele expun într-o manieră generală, netehnică, ideile de bază ale teosofiei care abia începuseră să fie receptate în estul Europei. Dacă astăzi lectura lor de către un cititor mediu avizat ar putea dezamăgi – ca de altfel literatura teosofică, în general –, în anul 1903, printre tinerii ardeleni aflați la studii în capitala ungară, ele constituiau o noutate care surprindea și uneori provoca la reacții extreme. Adresându-se unui astfel de public, provenit în general din medii conservatoare și puritane, e de înțeles de ce Dionisie Stoica nu face nici o referire concretă la practica unui adept, la metodele de dezvoltare a puterilor spirituale capabile de o mai amplă pătrundere și dominare a realității (așa-zisele forțe oculte) sau la rolul maestrului în evoluția spirituală a unui teosof.

În conferințele sale, el nu privește teosofia ca pe o mișcare paraculturală – așa cum a fost considerată, cu condescendență, de cei mai mulți contemporani – ci ca pe un nou curent în filosofie. Tânărul student s-a “împrietinit” cu el, putându-l accepta în toate ale sale, dar era conștient că ideile acestuia au aflat răsunet și teren numai în sufletul câtorva bărbați români. Cu toate acestea, el a presimțit că noul curent filosofic ar putea aduce faloase poporului român “fiindu-le cunoscute misterele lui celor mai luminați dintre conducători, nu ca să le propage, ci ca înșiși trezindu-se la viață, să-i poată trezi și pe alții.” Acest rol iluminist atribuit teosofiei se bazează pe convingerea că ea nu este doar un alt curent filosofic, că ea nu cuprinde teorii ci este însăși cunoașterea adevărului ca atare. În consecință “nu numai că e frumos a o cunoaște, dar e și de cea mai mare trebuință și încă din punct de vedere național”.⁷⁹ Dorul de a face bine și de a-i face părtași ai

⁷⁸ Cf. *La Crăciun*, Familia, XLII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1906, pp. 4-7; *Nașterea Mântuitorului*, Gazeta de Duminică, an II, no. 52, 7 ianuarie 1906, pp. 2-3; *Nașterea Domnului*, idem, an III, no. 52, 6 ianuarie 1907, pp. 4-5; *Calea cea adevărată*, idem, an IV, no. 51-52, 23 decembrie 1907, pp. 1-2.; *Cuvânt Funebral. La moartea unei mame*, idem, an V, 26 octombrie 1908, pp. 6-8 (reprodus din *Păstorul Sufleteș*).

⁷⁹ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit, pp. 7, 12.

cunoașterii adevărului și pe alții l-a îndemnat să țină cele trei conferințe și apoi să le publice în broșură. Nu în ultimul rând, această decizie i-a fost influențată de descoperirea poemului filosofic *Geflüsterte Worte* al “genialei regine-poete Carmen Sylva” pentru care simțea o admirație fără margini.

Acest mod de a înțelege teosofia se datorează atât temperamentului său cât și felului în care a luat contact cu ea, și anume ca “un nou curent filosofic” venit din spațiul cultural german, departe de practicile de salon ale adeptilor anglo-americiani sau de vulgarizările franțuzești. Nu găsim în conferințele sale “misticismul vag, dezlânat, dulceag, tenebros al teosofiei engleze”, cum spunea tânărul Eliade.⁸⁰ Termenul însuși de teosofie nu avea nimic compromițător pentru Dionisie Stoica, care nu-și ia osteneala, ca atâția alții, să-i salveze onorabilitatea prin multiple disocieri și explicații. Pe de altă parte, pentru el, teosofia denumea doctrina promovată de Elena Blavatsky – care, în 1875, întemeiasă, împreună cu colonelul Olcott, Societatea Teosofică – și nu dă decât o atenție nominală vechii tradiții teosofice europene de la Pitagora și Plotin până la Böhme, Eckhart și Swedenborg.

Stoica arată că, deși un curent nou, teosofia își are originea în India unde s-a făcut filosofie teosofică din cele mai vechi timpuri. Părintele teosofiei este Buddha iar indienii sunt apreciați drept cei mai mari filosofi. Printre precursorii ei europeni, Stoica numără pe Sofocle, lordul Bulwer cu celebrul său roman *Zanoni*, Shakespeare, Goethe, Dante, Giordano Bruno, Sienkiewicz, unele drame ale lui Alexandre Dumas și Maxim Gorki cu tragedia *Azil de noapte*. Însăși învățăturile lui Hristos îmbracă în haină frumoasă aceste adevăruri înalte. Două idei importante caracterizează acest, totuși nou, curent filosofic. Mai întâi el este considerat o cale de mijloc – asemeni filosofiei lui Buddha – între materialism și idealism, curente filosofice predominante ale epocii contemporane. Teosofia dovedește adevărurile celui din urmă (precum nemurirea sufletului) cu mijloacele celui dintâi. În același spirit, Stoica face o distincție între cunoașterea adevărului și simțirea lui: adevărul există pentru om numai în măsura în care acesta îl poate simți (excluzând totuși vreo implicație “senzualistă”). Teosofia oferă nu doar o cale intelectuală către adevăr ci una în care treptele succesive de aproximare a lui reprezintă, deopotrivă, o realizare existențială.

După o astfel de circumscriere generală a teosofiei, următoarele două conferințe abordează două din ideile sale de bază: evoluția și renașterea și doctrina karmică. În susținerea celei dintâi doctrine, vorbitorul se sprijină și pe teoriile geofizice și darwiniste curente în epocă. Atât evoluția realului cât și imortalitatea sufletului și reîncarnarea sunt puse în acord cu interpretarea biblică. Ultima conferință, cea despre *karma*, e și cea mai consistentă, fapt care confirmă structura

⁸⁰ Mircea Eliade, *Rudolf Steiner. Ocultism, teosofie?*, Adevărul literar și artistic, București, no. 289, 20 iunie 1926, pp. 2-6; republicat în: *Misterele și inițierea orientală. Scrieri de tinerețe*, 1926, Îngrijirea ediției și note de Mircea Handoca, Humanitas, București, pp. 131-141.

pedagogică progresivă a întregului ciclu. Ea se bazează pe expunerea teoriilor celor trei *gunas* (*tamas, raja, sattva*) și a celor șapte *koșas* (trupul, corpul eteric, corpul astral, poftele, intelectul, înțelepciunea și spiritul). Importanța națională a cunoașterii acestor idei este încă o dată vădită în faptul că fiecare națiune are propria ei *karma* și urmează linia evolutivă pe care aceasta i-o imprimă. Mai mult chiar, în prezent, întreaga omenire se află în epoca trecerii de la stadiul al patrulea de dezvoltare la cel de-al cincilea, din epoca poftelor în cea a ideilor, fapt care cere o sporită conștientizare din partea indivizilor și a națiunilor.

Ciclul se încheie prin afirmarea convingerii că “națiunea noastră e coaptă pentru vieța sufletească și curentul teosofic e binevenit, nu pentru alimentarea ideilor cosmopolite, ci tocmai pentru întărirea simțemintelor naționale”. Iar în *Încheierea* volumului, autorul adaugă că ideile teosofice sunt tocmai “basa mai adevărată” pe care trebuie pusă cultura națională astfel încât să pregătească poporul român pentru marele rol ce îl va avea în Orientul Europei. “E deci tocmai din punct de vedere național de cea mai mare trebuință ca să cunoască vieța în toate misterele ei ceice pot și cei chemați, căci numai așa se va putea naște însuflețirea pentru proprietățile națiunii noastre; numai așa vom putea descoperi comorile îngropate de veacuri și numai așa se va putea pune basă unei culturi adevărat naționale. Și această cultură națională românească pe urmă va putea fi ridicată pe un pedestal atât de înalt, încât va putea fi împrumutată de viitoarele popoare, întocmai precum azi cultura popoarelor europene se hrănește din cultura fostului popor elin și roman.”⁸¹ Dionisie Stoica face și primii pași către o astfel de nouă bază a culturii române: rădăcina “pesimismului” lui Eminescu trebuie căutată, conform teosofiei, “în lupta dintre schinteia lui genială cu basa etică”⁸² iar o datină de înmormântare, citată în *Încheierea* volumului, e interpretată prin prisma teoriei celor șapte *koșas*.⁸³

Conferințele fac referiri la filosofia lui Socrate și Platon, la Biblie și învățătura lui Hristos (dar nu la teologia creștină), la teoria evoluționistă a lui Darwin, citează din *Bhagavad Gîtâ* și filosofia lui Șankara, din Paracelsus, Dante, Bruno, Eminescu, Vlahuță, trimit la cărțile lui W. Lutoslawski (*Seelenmacht*), Franz Hartmann (*Misterien, Symbole und magisch wirkende Kräfte*), Carmen Sylva (*Geflüsterte Worte*), D. Huxley (*Evidence as to man's place in nature*), a geologului Ioan Ghica (*Omul fizic și intelectual*) etc. Într-alt loc, într-un *Cuvânt Funeral*, Stoica îl citează și pe Lao Tze (*Tao te king* 54.4). În bibliografia progresivă listată la sfârșitul lucrării, operele teosofilor servesc de pregătire pentru “*Biblia*, operile lui Shankarâcharya, vorbirile lui Buddha” și, adăugată în ultimă instanță, cartea reginei Elisabeta despre care scrie că “am avut fericirea să le

⁸¹ Dionisie Stoica, *Trei conferințe teosofice*, op. cit, pp. 102-103.

⁸² *Idem*, pp. 89-91.

⁸³ *Idem*, pp. 101-102.

întregesc și să-mi adevăresc afirmările cu prețioasele citate ale celei mai înțelepte regine, cu vorbele de aur ale marelui spirit și inimi, care cu drept cuvânt se numește *mama poporului românesc*“.⁸⁴

În ansamblu, volumul tipărit e inegal cu sine și uneori cu o înlănțuire a ideilor deficitară, dar scăderile lui se pot justifica prin faptul de a fi prima tentativă - și, până astăzi, singura originală - de popularizare a teosofiei în limba română. Cu toate că nivelul său literar și ideatic nu depășește media, el merită recuperat ca document și ca un act de cultură cu totul insolit. Cu atât mai mult, poate, cu cât se pare că ne aflăm în prezența unei cărți rare: dintre toate marile biblioteci din București și Cluj, ea se păstrează doar în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.⁸⁵ Ea poate prezenta interes și pentru limbajul filosofic pe care autorul ei îl folosește, într-o perioadă în care nu se constituise definitiv un jargon filosofic românesc. Expresii precum: *a apercipia, fenomene aperciliate, a obveni, invoalvă, reagare, străformare, sistemisare, reson, resonament, consequențe, știintific / știintificește (dar și știință), ființa genului omenesc* etc. merită avute în vedere pentru o istorie completă a terminologiei filosofice românești.⁸⁶

Nu avem suficient spațiu și nici nu este scopul acestui studiu a intra în analiza ideilor teosofice sau a face aprecieri asupra valorii lor culturale în contextul civilizației europene. Ceea ce interesează aici sunt manierele diverse – “naționalistă” sau “cosmopolită” -- în care a fost înțeleasă teosofia de către români, terenul pe care ea a prins și modul în care a fost adaptată, precum și reacția culturii dominante față de adepții ei.

Teosofia este, după francmasonerie, prima doctrină esoterică ce cunoaște o considerabilă răspândire printre români. Ea va deschide interesul mai larg pentru ocultism și inițiere și va pregăti drumul pentru receptarea, după primul război mondial, a altor curențe precum – pe lângă filosofia krishnamurtiană sau antroposofie, emanate din ea însăși – rosacrucianismul, tradiționalismul guenonian ori diverse gnoze orientale. Chiar dacă într-o formă deturnată și în interpretări discutabile, teosofia a contribuit la cunoașterea filosofiei indiene de către marele public. Ea a produs incontestabile reflexe în opera unor creatori de mare valoare precum Brâncuși. În 1904, pe când zăcea bolnav la Luneville, în drum spre Paris, acestuia i-a căzut în mână cartea Elenei Blavatsky, *Isis dezvăluită*, a cărei răsfoire, pare-se, i-a schimbat întregul fel de a fi și gândi.⁸⁷ Mai târziu, la

⁸⁴ Idem, p. 8.

⁸⁵ Același lucru se poate spune și despre celelalte volume ale sale, cu singura excepție a monografiei Sălajului. Cartea despre Vlahuță se găsește la Biblioteca Națională din București și la Biblioteca Județeană din Zalău.

⁸⁶ O primă încercare de acest fel, foarte meritorie dar departe de a epuiza întreaga cugetare românească, a apărut sub semnătura lui Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București, 1996.

⁸⁷ Cf. Petre Neagoe, *Sfântul din Montparnasse*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 51. Vezi și Radu Varia, *Brâncuși*, translated by Mary Vaudoyer, Rizzoli, New York, 1986, pp. 31, 37-38, 44.

Paris, Brâncuși va citi pe Blavatsky, Schure, Fabre d'Olivet care îl vor conduce către *Cartea tibetană a morților* și biografia lui Milarepa, *Jetsun Kabun*,⁸⁸ către prietenia lui Andre Rolland de Reneville, membru al grupului *Le Grand Jeu*, întâlnirile cu Gurdjieff⁸⁹ și drumul spre India. Totuși ecoul teosofiei în lumea literelor românești a fost redus: Carmen Sylva, Bucura Dumbravă, Elena Farago, Henriette Yvonne Stahl,⁹⁰ Dan Petrașincu, Anton Dumitriu - sunt printre puținii autori care, mai mult sau mai puțin, în diverse etape ale creației lor au fost inspirați de ideile teosofice.

Pentru perspectiva istorică, pe care am privilegiat-o în această abordare, trebuie menționat că interesul românilor pentru acest curent paracultural este mai vechi decât momentul pe care îl marchează Dionisie Stoica. Încă în secolul trecut, unul din întemeietorii mișcării teosofice din Elveția franceză a fost – alături de contesa finlandeză Prozor - boierul moldovean Dumitru Rosetti-Tescanu.⁹¹ Ceea ce l-a adus la teosofie a fost studiul serios, academic, al gândirii indiene și a structurii societăților tradiționale din India. Începând din toamna anului 1867, timp de șapte ani, el a studiat dreptul la Laussane, studii pe care le-a încheiat cu dizertația *Etude critique sur la condition de la femme dans l'Inde antique*, publicată în 1875.⁹² Rosetti-Tescanu a fost un devotat prieten al lui Vasile Conta pe care l-a tradus în franceză și tipărit la Paris. În 1890, el a publicat la editura Felix Alcan, în cunoscuta colecție "Bibliothèque de Philosophie contemporaine", traducerea primului capitol al lucrării neterminate *Încercări de metafizică*, în care Conta face numeroase referințe la filosofia indiană.⁹³

⁸⁸ Aceste cărți făceau parte din biblioteca sa, după mărturiile lui Marcel Mihailovici culese de Ionel Jianu, *Brâncuși*, Edition d'Art, Paris, 1963, pp. 44-45.

⁸⁹ Cf. Pontus Hulten, Natalia Dumitrescu, Alexandre Istrati, *Brâncuși*, New York, 1987, pp. 53, 210-211.

⁹⁰ Vezi mărturiile scriitoarei despre activarea ei, în perioada interbelică, într-o lojă ("cerc") teosofică din București și despre straniile figuri ale unor teosofi precum Nicolae Serafim, Petre Calomir sau Teodor Sabău, în volumele: *Le témoin de l'éternité*, Preface de Jean Herbert, Editions Caractères, Paris, 1975; traducere românească de Viorica D. Ciorbagiu, *Martorul eternității*, Editura Universal Dalsi, București, 1995, pp. 48-82 și Mihaela Cristea, *Despre realitatea iluziei: de vorbă cu Henriette Yvonne Stahl*, Editura Minerva, București, 1996.

⁹¹ Cf. Bucura Dumbravă, *În lumina teozofiei*, în vol: *Pe drumurile Indiei...*, <ediție îngrijită de Emanoil Bucuța și Ștefan Nenitescu>, 1927, p. 70.

⁹² *Etude critique sur la condition de la femme dans l'Inde antique*, Dissertation a la Faculte de Lausanne, Lausanne, 1875, 125 pp. Despre perioada studiilor sale la Laussane, a se vedea Gen R. Rosetti, *Costachi Rosetti-Tescanu, 1814-1879*, Memoriile Academiei Române, Secția Istorică, seria III, Tomul XIX, mem. 18, pp. 246-248. Gândirea politică și juridică indiană pare să-l fi preocupat în mod serios, ca un posibil model explicativ al structurii societății umane în genere. Într-una din broșurile sale politice, el compară cele patru caste din *Manavadharmașastra* cu divizarea societății românești în boieri mari, boieri mici, neguțatori și țărani. Vezi *Colegiul unic cu reprezentațiunea minorităților*, Tipografia "Românul", București, 1884, pp. 12-13.

⁹³ B. Conta, *Les fondements de la metaphysique*, traduit du roumain par D. Tescanu, (Bibliothèque de Philosophie contemporaine), Felix Alcan, Bruxelles-Paris, 1890; B. Conta, *Theorie de l'ondulation*, traduit du roumain par D. Tescanu, Felix Alcan, Bruxelles-Paris, 1895. De asemenea, articolul *Biografia lui Conta*, Convorbiri literare, București, XXIX, 1 octombrie 1895. Despre prietenia dintre cei doi, vezi Ana Conta Kernbach, *Biografia lui Vasile Conta. Adăugiri și îndreptări*, Iași, 1916, p. 32.

Însă cea care și-a legat destinul de teosofia românească, într-atât încât asocierea lor a devenit inevitabilă, este scriitoarea Bucura Dumbravă. Sub influența lui Camen Sylva, în 1912, ea a început să studieze teosofia, pe care, după primul război mondial, o va populariza prin conferințe și articole în revista *Ideea europeană*. Autoarea *Ceasurilor sfinte* se vedea într-una din viețile ei anterioare trăind în Himalaya.⁹⁴ Ea a fondat loja teosofică *Frăția* din București, a organizat primul congres teosofic român⁹⁵ iar, la 10 mai 1925, a înființat Mișcarea Teosofică din România ce unea lojele și membrii răzleți de până atunci. În luna decembrie a aceluiași an, Bucura Dumbravă a plecat în India, la congresul teosofic jubiliar ținut la Adyar, călătorie ce se va încheia cu trecerea ei în "Orientul etern".

Despre teosofii și grupările teosofice din România avem puține date la îndemână. Publicațiile acestora au fost destul de reduse: *Buletinul teosofic român* (din care Biblioteca Academiei Române posedă doar nr. 3 din 1928), *Buletinul teosofic* publicat în zece numere anual, în 1931 (scris la mașină și multiplicat, nu se găsește nici la Biblioteca Academiei, nici la cea națională) și 1933, care apoi a devenit *Revista teosofică* și a apărut anual până la sfârșitul lui 1937. În paginile acestora, alături de traduceri din teosofi străini, semnează nume precum Marcel Brăbețianu, Lucia Cosma, Ana S. Benția, E. Russo, Claudia Mileian, dr. G. C. Papagoga dar și autori cunoscuți ca Elena Farago, Anton Dumitriu și chiar ... Moses Gaster. În rapoartele Adunării Generale a Societății Teosofice, a Convenției Teosofice, care avea loc în luna decembrie a fiecărui an la Adyar și Benares în mod alternativ, sau a Federației Societăților Naționale din Europa ce se întrunea la fiecare doi ani - este publicată lista branșelor Societății Teosofice din lumea întreagă cu numele și adresele secretarilor lor.

Într-o broșură, publicată în 1924 la București, se dau câteva informații despre organizarea generală a Societății Teosofice. Ea cuprinde membri liberi și membri grupați în secțiuni. Societățile naționale sunt alcătuite fiecare din șapte branșe cel puțin, de câte minimum șapte membri fiecare.⁹⁶ În acel an existau deja, în România, patru centre teosofice: la București, Târgoviște, Turda și Cluj. În cele două orașe din Transilvania, activau Elena Lazăr și respectiv Dr. Alexandru Boszormenyi.⁹⁷ Mișcarea Teosofică din România a ajuns, în 1928, la peste 200

⁹⁴ *Vătaful de zăpezi*, proză începută în 1919 ("Legenda mea e nouă, numai începută, are ca subiect una din viețile mele anterioare, poate cea dintâiu, petrecută pe Himalaya", cf. scrisoarea din Sinaia, 19 iunie 1919, reprodusă de Emanoil Bucuța și Ștefan Nenițescu în volumul postum *Pe drumurile Indiei. Cele din urmă pagini*, 1927, p. 84) și publicată (de primul din ei) în cea de-a doua ediție a *Ceasurilor sfinte*, București, <1927>, pp. 219-232. Probabil și acesta, la fel ca multe alte ceasuri, a fost pus la cale și consumat în compania Doamnei Carmen Sylva, entuziasta tovarășă de evadări esoterice.

⁹⁵ Cf. *Primul congres teosofic român. Conferința d-nei Fanny Seculici, Evoluția femeii, Mișcarea literară*, București, I, nr. 1, 15 noiembrie 1924, p. 2.

⁹⁶ *Teosofia. Obiectul și Utilitatea ei*, Editura Cercului teosofic român "Frăția", București, 1924, p. 30-31.

⁹⁷ Idem, p. 32.

de membri și era una din cele 44 de secțiuni naționale din întreaga lume.⁹⁸ Președinta acesteia era Elena Romniceanu, cea mai apropiată prietenă și colaboratoare a Bucurei Dumbravă. Ei i-a urmat, în urma alegerilor de la adunarea generală din mai 1934, Eugenia Col. Vasilescu, fost șefă a lojei *Activitatea* din București (din iunie 1933).

În afara celor trei loji din capitală – *Frăția*, *Activitatea* și *Armonia* la care se va adăuga *Ananda*, în 1933 – mai existau în acea vreme, următoarele loji: *Transilvania* la Turda, *Egalitatea* la Cluj, *Lotus* la Oradea, *Stăruința* la Arad, *Unirea* la Timișoara, *Concordia* la Aiud, *Bucura Dumbravă* la Craiova și *Vasanta* la Chișinău. Cele mai multe loji se aflau în Transilvania, unde grupurile de la Turda și Cluj erau și cele mai vechi. Mai existau membri răzleți la Brașov, Sinaia, Târgu Mureș, Ploiești, Târgoviște și Iași. În mai 1934, membrii din Brașov s-au constituit în cercul teosofic *C. W. Leadbeater* sub președinția dr.-lui Sever Benția.⁹⁹

Elena Lazăr, președinta lojii *Transilvania* din Turda, era una din veteranele mișcării teosofice românești. Ea a participat, împreună cu fiica ei, la Congresul teosofic jubiliar de la Adyar, în decembrie 1925. Cele două românce au luat vaporul la Port-Said, la 7 decembrie, același pe care se îmbarcase Bucura Dumbravă la Trieste. În același loc, la întoarcerea din India, ele vor fi martorii tragicului sfârșit al autoarei *Ceasurilor sfinte*.¹⁰⁰ Elena Lazăr nu și-a limitat activitatea numai la orașul Turda ci a ținut conferințe și în alte localități ardelene. O găsim menționată în 1928, când, împreună cu vicepreședintele lojei, Pall Gabor, au vizitat orașele Tg. Mureș, Cluj, Timișoara etc. unde au ținut mai multe conferințe publice.¹⁰¹

Hunedoreanul Silviu Rusu, funcționar superior al statului¹⁰², a fost unul dintre cei mai fervenți și activi propagatori ai doctrinelor teosofice, mai întâi la Timișoara, iar apoi la București. În anul 1928, el era președintele lojei *Unirea* din Timișoara dar și membru cu gradul 3 al lojei francmasonice *Pax*. În această calitate, el a semnat, în ianuarie 1930, convenția de unire dintre Marea Loja Simbolică de rit ioanit din România (Brașov) și Marea Lojă Națională (București).¹⁰³ Mai târziu, mutându-se la București, a activat în lojele teosofice și francmasonice din capitală. El nu a făcut politică activă, așa cum ne asigura prietenul său L. Kalustian, dar nu e greu de intuit că a fost un simpatizant de stângă. Silviu Rusu a fost un entuziast conferențiar, traducător și publicist. La 16

⁹⁸ Zoe Pallade, *Dare de seamă*, Buletinul teosofic român, București, nr. 3, 1928, pp. 3-6.

⁹⁹ *Însemnări*, Revista teosofică, București, anul I, nr.5, mai 1934, p. 200.

¹⁰⁰ Cf. scrisoarea XI a lui Bucura Dumbravă și scrisoarea lui Suba Rao în volumul Bucura Dumbravă, *Pe drumurile Indiei...*, op. cit., pp. 94, 104, 106. Din România, mai participau la congresul teosofic și alte două doamne, d-na B. (Ana Benția ?) și d-na C. (Lucia Cosma ?). Idem, scrisoarea a X-a, op. cit., p. 94.

¹⁰¹ Zoe Pallade, loc. cit.

¹⁰² De profesie inginer, în 1936, el era secretar general la Regia Autonomă a Monopolurilor.

¹⁰³ Cf. Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul Masonic Român*, Casa de editură și presă "Șansa", București, 1993, p. 513.

aprilie 1928, împreună cu Pall Gabor, a ținut, la Arad, o conferință publică la care au asistat două sute de persoane.¹⁰⁴ La 3-4 iunie, același an, Timișoara a găzduit congresul național al Societății Teosofice din România. În anul 1930, Siviu Rusu era vicepreședinte al Mișcării teosofice românești, în care calitate l-a și întâmpinat pe Krishnamurti la Constanța.¹⁰⁵ În ședința festivă a Adunării generale din 10 mai 1935, când se comemorau zece ani de la înființarea Mișcării, Silviu Rusu a arătat “ce loc ocupă teosofia în viața membrilor”.¹⁰⁶ După 1929 activitatea sa doctrinală s-a concentrat în jurul gândirii lui Krishnamurti. El a fost “agentul Stelei” în România, iar împreună cu soția sa, poeta Ștefania Zottoviceanu-Rusu, a înființat în septembrie 1929, Editura Stelei, a publicat revista *Buletinul Stelei*, a ținut numeroase conferințe despre Krishnamurti și i-a tradus cărțile și prelegerile în limba română.¹⁰⁷

După plecarea lui Silviu Rusu la București, loja timișoreană a fost condusă de dr. Bertold Sauer și apoi de Zinaida Toth care a murit în aprilie 1937. În februarie 1933, aceasta avea 39 de membri dintre care “numai 15 arată un interes mai viu”. Activitatea ei consta din ședințe duminicale, conferințe publice o dată pe lună, invitarea unui “frate” din străinătate în fiecare primăvară și era organizată în două grupuri de studiu: unul cerceta doctrina teosofică după cartea *Dharma* a lui Annie Besant iar celălalt etica după *Bhagavad-Gita*.¹⁰⁸ În lunile octombrie și noiembrie 1935, loja din Timișoara și cele din Arad și București au fost vizitate de John Cordes, vicepreședintele Societății Teosofice austriece, care a petrecut o lună în România.¹⁰⁹

Alți șefi de lojă au fost, în 1928, Bella Kovacs la Cluj, Gabriela Dr. Popovici la Oradea și Șandor Josef la Aiud. Loja *Stăruința* din Arad era prezidată în același an de Margareta Jombart secondată de Elena Grozdea, dar în martie 1933, de Emil Bene care a fost ales, în mai 1934, vicepreședinte național. Și activitatea acestei loji se orienta în două direcții: grupuri de studiu și conferințe publice.¹¹⁰

¹⁰⁴ Zoe Pallade, loc. cit.

¹⁰⁵ Cf. *Sosirea lui Krishnamurti în Capitală*, Adevărul, București, an. 43, nr. 14414, 20 decembrie 1930, p. 3.

¹⁰⁶ *Informațiuni*, Revista teosofică, București, anul II, no. 6, iunie 1935, pp. 41.

¹⁰⁷ În mai 1936, o conferință a sa era programată să se țină la Fundația Universitară Carol. Cf. Apud. Leon Kalustian, *Mihail Manoilescu, Jiddu Krishnamurti, Ion Inculeț, Zorile*, București, anul II, nr. 362, 6 mai 1936; reprodus în: *Conspirații sub cer deschis. Pagini dintr-o luptă antifascistă și democratică*, cu un cuvânt înainte de Valeriu Răpeanu, Editura Eminescu, București, 1976, pp. 77-80. Un afiș de epocă, atestă o altă conferință, miercuri, 17 ianuarie 1945, la sala Dalles, unde “Dr. Silviu Rusu va vorbi despre gânditorul hindus Krishnamurti”. Afișul se păstrează în colecția personală a domnului Romulus Maier, președintele Societății Krishnamurti din România, înființată în 1990. În posesia sa se găsesc și două conferințe dactilografiate, datorite de Silviu Rusu în anii '70 când a emigrat în Elveția. Pentru mai multe detalii, vezi studiul nostru *Krishnamurti și teosofia indianizantă în România*, în curs de publicare în revista *Bibliotheca Indica*. Traducerile semnate de el se află la nr. 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23 din bibliografia anexată.

¹⁰⁸ *Mișcarea Teosofică*, Buletinul teosofic, București, anul II, nr. 2, februarie 1933, p. 46.

¹⁰⁹ *Însemnări*, Revista teosofică, București, anul II, nr. 9, noiembrie 1935, p. 39.

¹¹⁰ Buletinul teosofic, București, anul II, nr. 3, martie 1933, p. 70.

Acestea par a fi fost liniamentele generale ale activității tuturor lojelor teosofice, alături de înființarea unui cămin și a unei biblioteci proprii și de editarea de lucrări teosofice în limba română. *Bhagavad Gîtâ* era una din cărțile predilecte de studiu. Ea fusese deja tradusă în românește de două ori, mai întâi de poetul Dimitrie Nanu, în 1922 iar zece ani mai târziu de teologul (și francmasonul renegat) Ioan Mihălcescu. Alte direcții de activitate se desfășurau prin cele două ordine, al Stelei, care în 1928 era condus de doamna Cordoneanu și al Serviciului, condus de Lucia Calomeri. Hatha-yoga, vegetarianismul, credința în Supraom, obsesia supranaturalului, misterele de tot felul erau, în mod general, asociate convingerilor și practicilor teosofice.

“Sărbătorile” teosofilor erau Ziua Lotusului Alb, aniversarea morții lui Elena Blavatsky (8 mai), Ziua Adyarului (17 februarie), aniversarea fondării Societății Teosofice la 17 noiembrie și a secțiunii românești la 10 mai. Alte evenimente importante erau congresul național, congresul federației europene, congresul teosofic general de la Adyar și Benares, congresul Stelei. După moartea lui Bucura Dumbravă, România a fost, în general, reprezentată la aceste congrese de membri străini. În rândul evenimentelor se înscriau și vizitele unor teosofi marcanti precum Krishnamurti (20-23 decembrie 1930, la București), profesorul Ernest Wood (în primăvara lui 1932, la București, Chișinău și Brașov), G. S. Arundale cu soția sa Rukmini Devi (5-7 octombrie 1936, la București) dar chiar și a unor teosofi obișnuiți din India precum Syead Turab Aly din Hyderabad (iunie 1936) sau Kabradji din Adyar (iulie 1937). Și Annie Besant plănuise să viziteze România în 1928 împreună cu Krishnamurti.¹¹¹ Nu se știe dacă starea sănătății a fost cea care nu i-a permis să o facă sau gestul de ruptură al lui Krishnamurti, când în anul următor a dizolvat Ordinul Stelei.

Răspândirea și organizarea instituțională a teosofiei în România după primul război mondial, a provocat reacții, câteodată violente, din partea culturii dominante. În Europa, mișcarea teosofică se manifesta atunci ca o promotoare declarată a internaționalismului. Ținând seama de polarizarea interbelică a societății românești, acest fapt situa noua generație de adepți ai teosofiei la polul opus naționalismului. Ei erau văzuți de biserica ortodoxă și de scriitorii creștini ca o sectă religioasă fără legătură cu tradiția românească, recrutându-și adepții “dintre acele «suflete neliniștite» care, împletind raționalismul ateu cu principii ale religiei creștine, cred că pot face din religie un articol de sport sau de modă” și “care, din ignoranță, lene, modă sau interes, îngroașă numărul vrăjmașilor creștinismului”.¹¹² Cu ocazia vizitei lui Krishnamurti la București, la 22 decembrie

¹¹¹ Zoe Pallade, loc. cit., p. 7.

¹¹² Ioan Gh. Savin, *Apologetica. Elemente de filosofia religiunii creștine*, Editura Cartea Românească, București, 1929; reeditată cu titlul *Apărarea credinței. Tratat de apologetică*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea, Editura Anastasia, București, 1996, pp. 14 și 157, nota 15.

1930, studenții din organizațiile creștine, “gărzile universitare”, i-au pregătit o primire ostilă în Gara de Nord, drept care gânditorul hindus a trebuit să descindă în capitală prin Gara Mogoșoaia.¹¹³ Studenții - care ulterior au aruncat în sala de conferințe de la Athenée Palace, o fiolă cu gaze rău mirositoare – îl considerau pe fostul Mesia al teosofilor, “subversiv”, iar autoritățile române s-au văzut nevoite să-l anunțe că nu-i vor putea garanta integritatea în cazul în care își va face totuși apariția publică.¹¹⁴ Aceste “agitații violente care pentru întâia oară îl izbeau de patru ani de când umblă peste întreg pământul”¹¹⁵ nu erau străine de faptul că teosofia era combătută în manualele de apologetică și sectologie printre adversarii religiei creștine și atacată de la catedră de mari profesori precum Vasile Găină, Irineu Mihălcescu, Petre Rezuș, Ioan Gh. Savin sau Vasile Suci. ¹¹⁶

Asociată în aceste critici, încă din deceniul al treilea, cu francmasoneria, teosofia va fi condamnată spre sfârșitul deceniului al patrulea drept un instrument al “conspirației iudeo-masonice”.¹¹⁷ Adevărul este că majoritatea teosofilor erau și membrii ai lojelor francmasonice iar organizarea instituțională a Societății Teosofice își avea cel puțin sursa de inspirație în cea a masoneriei. Bucura Dumbravă a fost membră în loja feminină *Steaua Orientului* din București. Alți teosofi precum Silviu Rusu, magistratul Mihail Drăgănescu din Craiova, ing. N. I. Nicolau, Zoe C. Pallade, dr. Solomon Diamant etc. au fost și francmasoni cunoscuți. În acea perioadă, chiar și atitudinea Ministerului de Interne se va dovedi fățiș ostilă: o conferință a lui Silviu Rusu despre Krishnamurti ce era programată a se ține, în mai 1936, la Fundația Universitară Carol a fost interzisă de Ion Inculeț în ultimul moment iar publicul împrăștiat de poliție cu bastoanele.¹¹⁸

¹¹³ Cf. C. Bal., *Sosirea poetului Krishnamurti în Capitală*, Dimineața, București, an. 24, nr. 8622, 21 decembrie 1930, p. 3.

¹¹⁴ Cf. F. Dima, *Krishnamurti în groapa ... leilor. Ascultându-l pe filosoful hindus la Athenée Palace*, Adevărul, București, an. 43, nr. 14415, 23 decembrie 1930, p. 3; H. Romniceanu, *Conferința lui Krishnamurti*, Dimineața, București, an. 24, nr. 8625, 24 decembrie 1930, p. 15.

¹¹⁵ Ștefania Zottoviceanu-Russu, *Informații despre Krishnamurti*, Buletinul Stelei, București, II. nr. 2, februarie 1931, p. 33.

¹¹⁶ Vezi, inter alia, Ioan Gh. Savin, *Apologetica*, op. cit.; Idem, *Creștinism și teosofie*, în: *Iconoclaști și apostați contemporani*, București, Tipografia cărților bisericești, 1932, pp. 16-21; ediția a doua, Editura Anastasia, București, 1995, pp. 29-34; Irineu Mihălcescu, *Curs de teologie fundamentală sau Apologetică*, București, 1932; idem, *Teosofia*, în: *Teologia luplătoare*, Editura Cugetarea, Budcurești, 1941; ediția a doua, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1994, pp. 146-152; Al. N. Constantinescu, *Teosofii. Originea, doctrina, scopul și organizația*, în: *Sectologie. Combaterea sectelor din România și istoricul lor*, ediția a II-a revăzută și adaogită, Tipografiile române unite, București, 1929, pp. 180-183; Gr. Gh. Comșa, *Noua călăuză pentru cunoașterea și combaterea sectelor religioase*, Arad, 1927, V. Gh. Ispir, *Istoria sectelor*, curs, 1926/1927, *Curs de sectologie*, 1927/1928, 1928/1929, Facultatea de Teologie din București (cursuri litografiate).

¹¹⁷ Toma Petrescu, *Conspirația iudeo-masoneriei contra Bisericii Creștine. Demascarea teosofiei...*, Editura “Litera Creștină”, <București>, 1937, 77 pp.

¹¹⁸ L. Kalustian, loc. cit.

Și tânărul Eliade a fost interesat la un moment dat de doctrinele teosofice, despre care a scris nu puține articole¹¹⁹ și pe care ulterior le va atribui personajelor sale literare. Biblioteca doctorului Zerlendi e înzestrată cu cei mai buni clasici ai ocultismului, ermetismului și teosofiei iar sobrul și eruditul Van Manen nu se va jena să-i citească, alături de austere ediții filologice ale orientaliștilor germani sau englezi. Deși a rămas curios înspre teosofie – neconcesiv însă cu vulgarizatorii ei – Eliade o făcea de pe o poziție ireconciliabilă. Într-unul din articolele din seria celebrului său *Itinerariu spiritual*, intitulat *Teosofie?*, el se simțea obligat să distingă misticismul generației sale de cel “împur și pe alocuri ieșit din matcă” al teosofiei popularizată - și compromisă - de Societatea Teosofică. Urmând critica guenoniană, Eliade vedea cele trei mari greșeli ale acestei doctrine în: introducerea “spiritului evoluției”, “nehibzuita gravitare către un budism aproximativ” și încercarea de a face misticismul “valabil prin explicații”. Recunoscând că teosofia “A înlesnit, totuși, împlinirea adevăratei științe a sufletului necunoscut. A stârnit interesul marelui public pentru Orient și metapsihică.”, articolul se încheie însă cu un aspru rechizitoriu: “Curentul acesta de vag și hibrid misticism a păcătuțit împotriva spiritului european: a îndepărtat conștiințele de experiența creștină, a rupt axele credinței și rugăciunii, a

¹¹⁹ Vezi, printre altele, *Rudolf Steiner. Ocultism, teosofie?*, loc. cit; *Adyar*. Cuvântul, an V, no. 1366, 9 februarie 1929, pp. 1-2; *Annie Besant*, idem, an X, no. 3026, 27 septembrie 1933, p. 1. Aflat la Adyar, în timpul congresului de la Benares, regreta că nici Annie Besant, nici Krishnamurti și nici Nala Rao nu sunt acolo. Istoricul religiilor de mai târziu se va jena de aceasta, ca și de alte entuziasme de tinerete pentru “gnoze orientale”, precum ocultismul (cf. Zigu Leibovici, *Mircea Eliade*, Vlăstarul, VI, no. 6, 1930, pp. 2-3), tradiționalismul guenonian sau spiritualismul lui Tagore. El nu a avut relații cordiale cu intelectualii și scriitorii cu recunoscute afinități teosofice deși a fost legat cu o puternică și stranie prietenie de o krishnamurtiană precum Sorana Țopa. Eliade e cel care l-a inițiat pe Marcel Avramescu în lectura operelor lui Guenon (vezi Barbu Brezianu, *Elevi de mare clasă. Despre Eliade Mircea și colegii lui de liceu*, Almanahul literar, 1985, pp. 66-70, informație primită chiar de la sursă) iar mai târziu va colabora, sub un esoteric pseudonim Krm, la revista acestuia, *Memra* (an I, no. 1, decembrie 1934, pp. 13-16; no. 2-3, ianuarie-aprilie 1935, pp. 19-20). Ulterior, după succesul său în Occident, va nega orice influență a lui Guenon, a cărui operă pretinde a o fi cunoscut mai târziu (vezi *L'Epreuve du labyrinthe*. Entretiens avec Cl. H. Rocquet, Belfond, Paris, 1978; *Încercarea labirintului*, traducere și note de Doina Cornea, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 128) și se va raporta la el într-un mod cu totul diferit (*Un autre regard sur l'esoterisme: René Guenon*, în volumul *René Guenon*, cahier dirigé par Jean-Pierre Laurant et Paul Barbanegra, L'herne, Paris, 1989, pp. 239-241; reproduș din *L'occulte et le monde moderne*, aflat în volumul *Ocultisme, sorcellerie et modes culturelles. Essais*, Gallimard, Paris, 1978, pp. 65-92; inițial comunicare prezentată la Conferința memorială Freud, Philadelphia, 1974 și publicată în *Journal of the Philadelphia Association for Psychoanalysis*, I, nr. 3, septembrie 1974). Raporturile sale cu Guenon au fost discutate de Cornel Ungureanu, *JXU*, Revista de istorie și teorie literară, București, anul XXXVII, no. 1-2, ianuarie-iunie 1985, pp. 259-265; variantă adăugită în *Imediata noastră apropiere*, vol. 2, Editura Facla, Timișoara, 1989, pp. 108-128. Vezi și scrisoarea lui Eliade către Vasile Lovinescu din 7 noiembrie 1970, publicată în *Caiete Critice*, București, 1994, no. 9-11, pp. 56-57. Pentru o discuție mai amplă, vezi studiul nostru *Krishnamurti și teosofia indianizantă în România* în curs de publicare în revista *Bibliotheca Indica*.

compromis vechea teosofie, a ratat introducerea metodelor spirituale asiatice, a confundat religia cu știința și filosofia, a redus religiozitatea la o dubioasă morală umanitaristă etc.¹²⁰

Și totuși, marea răspândire a teosofiei, în diferitele ei versiuni, e un semn că ea răspundea unei nevoi spirituale pe care religia oficială nu o mai putea satisface. Fără a intra aici în acest subiect plin de miez, i se poate reproșa teosofiei faptul de a nu fi saturat această autentică aspirație cu idei și practici de o mai bună calitate, deși jumătate din vină o poartă orientalismul academic care a abordat cu uscăciune partea cea mai vie a filosofiilor orientale. Întrucât în România această disciplină era ca și inexistentă înaintea călătoriei lui Eliade în India, doctrinele teosofice au găsit aici un teren aproape lipsit de concurenți. Pe de altă parte, nu i se poate refuza teosofiei recunoaștea meritului de a fi fost “marele pionier în Occident al înțelepciunii orientale” cum o numea Jean Herbert. Pentru a ne referi numai la perioada marcată de Annie Besant, într-o carte ce i-a fost dedicată în colecția *Builders of Modern India*, C. P. Ramaswami Aiyar atrăgea atenția că “Nu trebuie să uităm că Annie Besant a fost factorul prim al influențării bărbaților și femeilor din alte țări în favoarea gândirii și culturii hinduse într-o vreme când însăși fii și fiicele Indiei deveneau străini propriei lor religii și culturi și începeau să creadă că strămoșii lor au fost barbari și uitau să învețe chiar propria lor limbă maternă, ca să nu mai vorbim de limba Vedelor și a Upanișadelor.”¹²¹ Chiar și mari spirite românești, precum Eliade, au descoperit India mai întâi din cărțile teosofilor, al căror “misticism molesitor și surpător de personalitate” i-a făcut să caute mai departe și, eventual, să ajungă la sursă.

În India, servind cu mult succes naționalismul indian și fiind de fapt unul din avanposturile sale, teosofia a avut tocmai menirea pe care Dionisie Stoica spera să i-o poată hărăzi în România. Un teosof sincer, așa cum era, nu putea să nu simtă legătura intimă dintre propria sa desăvârșire și cea a națiunii din care face parte precum și faptul că frățietatea universală se poate stabili numai între națiuni împlinite. Nu e vorba aici de naționalismul “antidemocratic” al celui care asuprește sau al celui care resimte o vecinătate geopolitică ostilă ci de o versiune ardeleană a naționalismului eminescian pe care, poate, nu-l așteptase să fie repus în circulație de mișcarea semănătoristă ci se născuse în sufletul său. De altfel, asemenea altor ardeleni, el era un semănătorist *avant la lettre*, lucru pe care îl dovedește publicistica sa de la *Poporul român*, înainte ca, prin colaborarea lui Iorga, în mai 1903, *Semănătorul* să-și înceapă propriu-zis influența culturală.

¹²⁰ Mircea Eliade, *Itinerariu spiritual*, VIII. *Teosofie?*, Cuvântul, București, an III, no. 903, 22 octombrie 1927, pp. 1-2; reeditat în: *Profetism românesc*, vol. I, Editura “Roza Vânturilor”, București, 1990, pp. 47-51.

¹²¹ C. P. Ramaswami Aiyar, *Annie Besant*, Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Delhi, 1963; fourth reprint, 1992, p. 49.

În raportul, aparent reciproc-exclusiv, dintre universalismul teosofic și naționalismul său se reflectă pe de o parte, tensiunea între omul “imperial” al culturii habsburgice și cel de la începutul “veacului naționalității” iar pe de alta, problema familiară - și, am putea spune, congenerică - culturii române moderne: cum să atingi universalul fără să te înstrăinezi “românității”. El anticipează, într-un fel, tensiunea similară ce va izbucni odată cu generația interbelică, al cărei “tradiționalism” relua într-o formă mai elaborată ideile semănătoriste. Dionisie Stoica, beneficiar al unei educații filosofice, vedea raportul individual-determinații-general-absolut sub forma lui concretă individ-națiune-umanitate-dumnezeire, idee care va domina generația lui Eliade și pe care, marele găsitör de formule, Petre Țuțea a exprimat-o prin sintagma “între Dumnezeu și neamul meu”. În această viziune, națiunea e universalul concret și calea împlinirii individului și devenirii sale întru dumnezeire. Trăind momentul naționalului, iar națiunea română din Transilvania fiind lipsită de propria sa cale de a-și concretiza universalitatea, Dionisie Stoica și-a consacrat eforturile pentru a-i împlini viața interioară și existența politică. El și-a urmat *sadhana* până la ultimul sacrificiu, cel care l-a petrecut în “Orientul etern”.

În acest context, prin urmare, Dionisie Stoica este primul care ilustrează tensiunea între o gnoză universalistă și apartenența dramatică la românităte. Deși Dumitru Rosetti-Tescanu pare să fi reprezentat un precedent, stadiul actual al cunoștințelor noastre nu ne permite a afirma nimic concludent. Inițial influența ideilor teosofice adoptate de Dionisie Stoica a fost considerabilă în cercul societății “Petru Maior” și în cel al primului comitet al *Luceafărului*. Dar aparent tocmai această opțiune a fost cea care l-a înstrăinat finalmente de oamenii de valoare ai generației sale. Prietenia lui Ioan P. Lazăr, care l-a adus la *Gazeta de Duminecă* din Șimleu, pare să se fi bazat pe împărtășirea acelorași idei, atât naționale cât și teosofice, deși nu putem aduce în sprijinul acestei afirmații altă probă decât cea a perfectului tandem pe care l-au alcătuit. Poate tutela dată de Silviu Suci, părintele mișcării teosofice din Budapesta, mariajului fiicei lui Lazăr cu Emanuel Stoica sau poate faptul că unul din tipografiile săi de la “Victoria”, Petre Borzescu, va bate mai târziu drumul Indiei¹²² sunt mici indicii care concură la susținerea ipotezei că teosofia pare a fi avut un cerc “secret” de adepți și la Șimleu.

Nu putem pune un verdict definitiv peste acest destin retezat în plină dezvoltare interioară și afirmare literară.¹²³ Toată această impresionantă activitate publicistică și națională, la care ne-am referit pe larg mai sus, s-a întins numai pe

¹²² Cf. Vasile Vetișanu, *Cartea Șimleului. Repere istorice și culturale ale vieții românești. Din cele mai vechi timpuri până în 1940*, Editura Litera, București, 1985, p. 229.

¹²³ După moartea sa, chiar și prietenul său, A. P. Bănuț, se va dovedi aproape la fel de necruțător în aprecieri ca și O. Tăslăuanu. Într-o scrisoare către Emanuel Stoica, el îl caracterizează drept “bun român, dar slab talent literar”, “un tânăr cu multă ambiție și cu stăruitoare râvnă de a face ceva”. Apud. Stelian Mândruț, Grațian Mărcuș, op. cit., p. 663.

durata unei decade, între vârsta de douăzeci și treizeci de ani. Câți dintre cei pe care îi numim azi, cu indistinctă admirație, "mari", își datorează statura faptului că au supraviețuit acestei vârste? În lipsa operelor pe care le pregătea, poate viitorii studenți și istorici locali vor găsi timp să se aplece asupra a ceea ce a rămas de la el și să strângă într-un volum sutele de pagini împrăștiate în gazetele primului deceniu. Deși nu putem ști ce cale ar fi urmat Dionisie Stoica după război, avem totuși suficiente motive să credem că vocea sa, înnoită odată cu țara, putea deveni una din cele care ar fi contat în România Mare.

LISTA ILUSTRĂȚILOR:

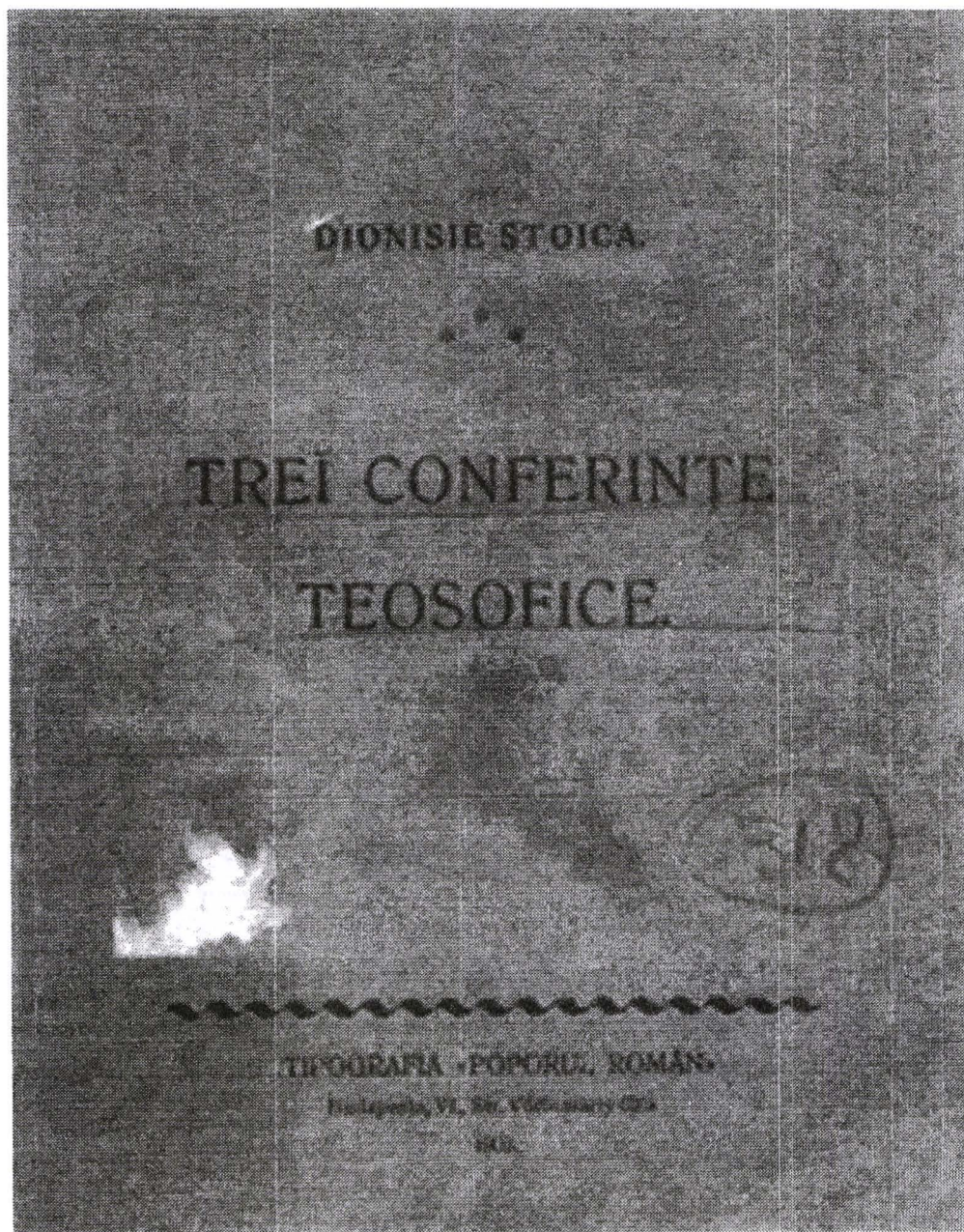
1. Dionisie Stoica în 1908, la Șimleul Silvaniei.
2. Primele trei volume publicate de Dionisie Stoica.
3. Pagini de titlu ale *Gazetei de Duminecă* din anii 1904-1906.

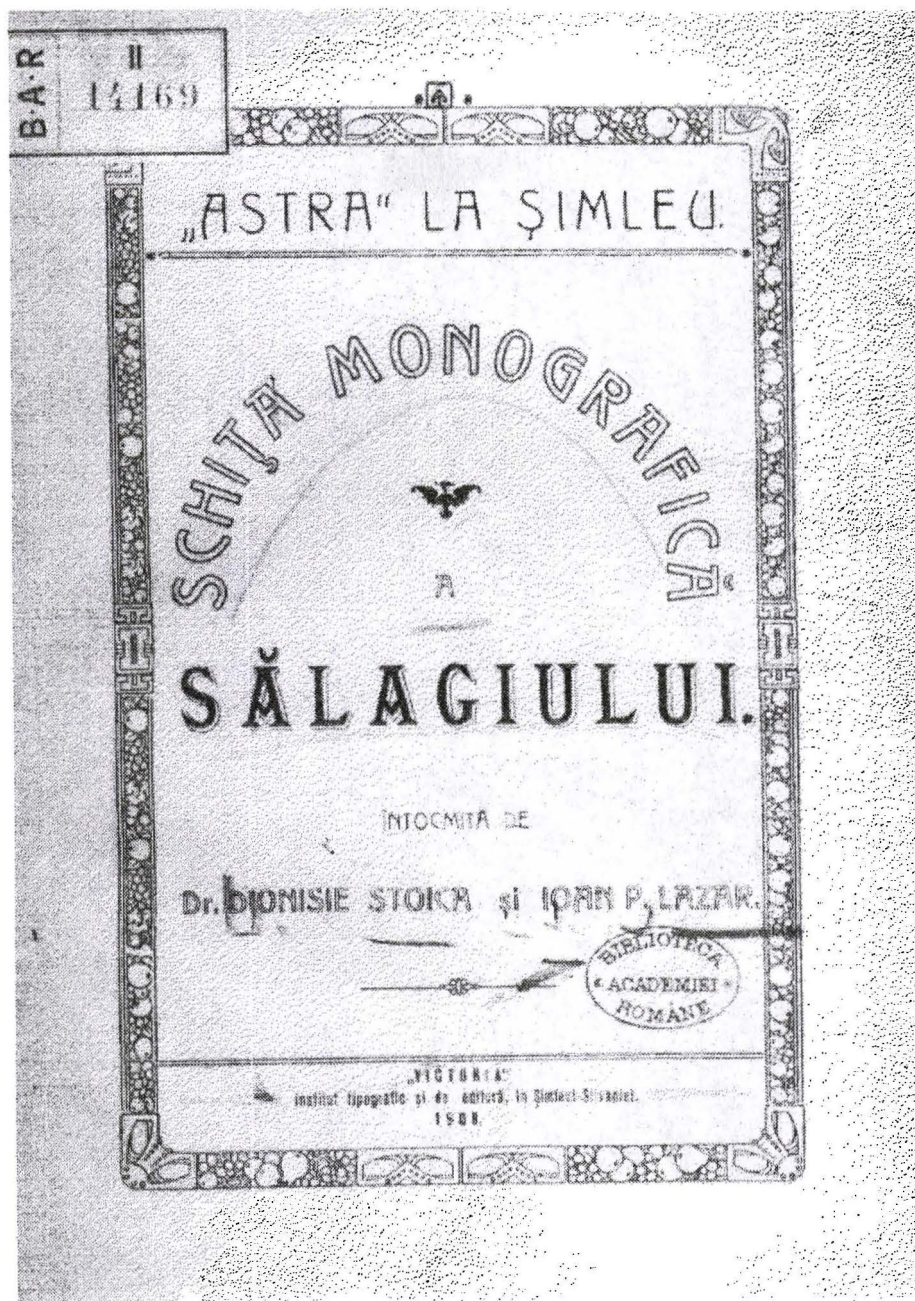
THEOSOPHIE AND NATIONALISM IN TRANSYLVANIA – THE CASE OF D. STOICA (ABSTRACT)

Under this title the author studies the penetration and spreading of theosophic ideas in Romania, as well as the role played in this respect by journalist D. Stoica.

Anul II,

Șineu, Duminică, 5 Noiembrie 1905

N-rul. 43

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: IOAN P. LAZAR.

Organ național-politic.

Redactor responsabil: Dr. VICTOR DELEU.

ABONAMENTUL

Pe un an, în avans 6 lei
Pe un jumătate de an 3
Pentru România și strălădite 12

Redacția și Administrația:

Șineu-Silvanet (Szilgyessyö).

INSERATELE:

Un rând german prima dată 16 bani, a doua oară 15 bani, a treia oară 10 bani.
Materialele nu se înșoacă

Indieni, rugându-se lui Dumnezeu în râul Ganges.

Fundamentul, baza iubirii și dragostei religioase, în toate timpurile a fost și rămâne una și aceeași. Iubirea, față de religie se manifestează în unul și același mod, atât în clima fierbinte, dela apezări, cât și în clima ghețoasă dela miază-noaptea: și unii și alții se roagă și se închină la cel mai mare binefăcător, la acela unuia Dumnezeu, ori un obiect făcut de mâna omenească.

Indienii, pentru pildă, tin că apa are menirea de a curăți sufletul. În mănăstirea aceasta loc la Jarmucii stău tului din Ganges și acolo își ard morții și își scaldă sufletul curat în apa lui. În șineuul Benares, ac de an și si de zi, se adăpostesc mulțime de oameni religioși, de toată vârsta, pe Jarmucii râului Ganges pentru de a se scaldă în apa lui și prin aceasta să-și câștige ispoșirea sufletelor.

Încoana noastră nu arată pe Indieni făcând acestora ceremonii religioase în apa Gangesului.

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: OTAN P. LAZAR

Organ național-politic.

Redactor responsabil: Dr. VICTOR DRLEU.

ABONAMENTUL

Pe un an 12 lei
 Pe un trimestru de an 3 lei
 Prețuri: Trimestru de abonament 75 ...

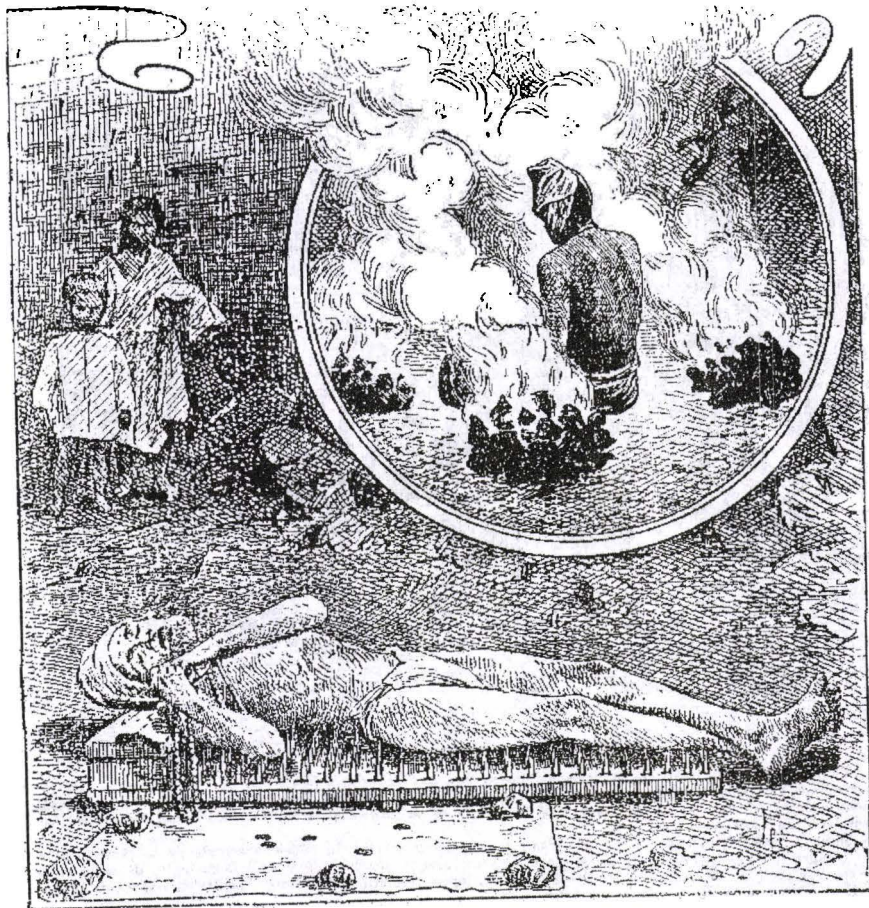
Redacția și Administrația:
 Simion Silvenel (Székelysimonyi).

INSCRIȚIE.

Un an gratuit pentru toți 15 ani, a doua oară
 10 bani, a treia oară 15 bani
 De înregistrare nu se încasează

Fakiri indieni.

Explicarea se află la pag. 6 în ziarul

Anul II

Șimleu, Duminică, 10 Septembrie 1905

N-rul. 35

GAZETA DE DUMINECĂ

Împreună cu: IOAN P. LAZAR.	Organ național-politic.	Redactor responsabil: Dr. VICTOR PERCU.
ABONAMENTUL	Redacția și Administrația: Șimleu-Silvaniei (Székessyváros).	INSERATELE: Lin. și gir. mod. prin. JATA 14 bani, a doua cel. 12 bani, a treia cel. 10 bani. Memorizările nu se lasă pe față.
Pentru un an în urmă Pentru un jumătate de an Pentru o săptămână de săptămână		

O procesiune japoneză.

Lumea căută născând nu s'a ocupat altă — în vorbă și în chipuri — en dătinio și trebilo poporului japonez ca și chiar în acești doi ani din urmă, decând a arătat dumăva între Japoi și Japoni. Poporul japonez este un popor foarte harnic și vrednic de urmat în multe privințe. El este iubitor fanatic al budhismului (credo în unai miiți dumnezei în fața sa „Para Brahma”), apoi plin de viață, patriotism și cultură. Japonii sunt mari iubitori ai ceremoniilor religioase. Oci ce înfrumusețăm mai însemnată din viață, îl îndeamnă pe japonez la procesiuni religioase.

Una dintre cele mai însemnate procesiuni o arătam astăzi celorților „Gazeta de Duminică”. Aceasta este sărbătorirea templului Chami din vechia capitală Chioto. Înainte mergu un mare dignitar binoicesc, îmbrăcat în țălăjii de sărbătorire. După el urmează un alt dignitar binoicesc, purtând semnele erodului budhismului. Urmează apoi preoții și jefia și în urmă marelui public plin de arătaie către „Para Brahma”. Procesiunea aceasta este împănată cu jertrea unei înălțări. Datina aceasta își are originea de vreo două mii ani; prin urmare este foarte veche.

Vămintele sfinte, ce le îmbracă preoții, sunt pregătite anume pentru astfel de sărbători. Procesiunea celor arătați noi s'a făcut în timpul călătoriei pe la cetățile de pace în Portsmouth și Zăii au fost rugați ca să îndrepte spre bina trebilo japonezilor.

GAZETA DE DUMINECĂ

Proprietar: IOAN P. LAZAR.

Organ național-politic.

Redactor: DR. VICTOR DELEU

ABONAMENTUL

Pe un an în urmă 4 corone
 Pe un jumătate de an 3
 Pentru România și străinătate 14

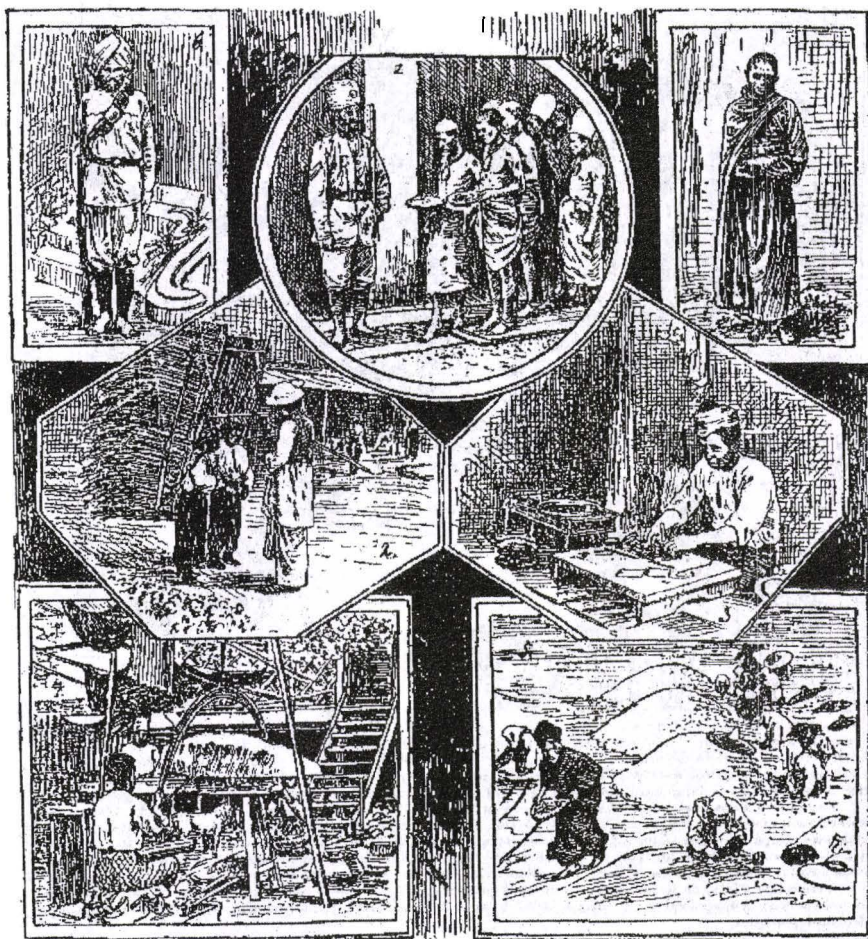
Redacția și Administrația:
 Simleu-Silvaniei (Szilágyosmihely)

INSERATELE.

Un șir garantat prima dată 14 bani, a doua-ora
 12 bani, a treia-ori 10 bani.
 Modificările se fac în orice timp.

Chipuri din Birma.

(Explicația la pag. 6.)

P. 1763

GAZETA DE DUMINECĂ

ABONAMENTUL

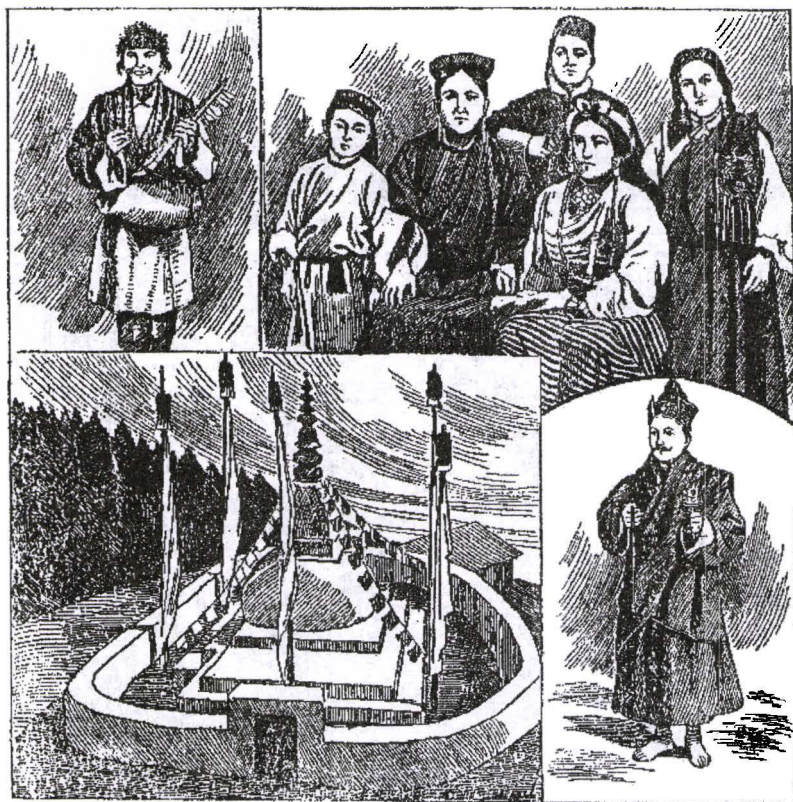
Pe un an întreg 6 norde
 Pe un jumătate de an 3 norde
 Pentru România și străinătate 16 norde

Redacția și Administrația:
 Simion-Silvaniei (Scribysomlyo).

INSCRIBERILE

Un și germond, prusa-lă 16 bani, a două-ori
 12 bani, a trei-ori 10 bani
 Manuscrisele nu se întorc

ICOANE DIN TIBET.

Nu de mult a deschis Anglia drumul către Tibet, alinafând astfel, această țară, la legătură cu lumea mare și cu comerțul. În urmărea acestuia s'au dat pînă la o dată zece milioane de coroane în organizații de călătorie în Tibet, care pînă azi era, în bună măsură, închis de către Europa cultă. Tibetienii sunt oameni de natură mișcătoare, urâți, și nemulțumiri foarte mult către Japonia, fecin-ge să poată den din aramarea lapteului însoțit de să vede la partea de sus a lui unei muntelui. Navalele și ang unanul cu aera răspândă negră, vânat a dăruți pînă aceasta, să nă pe voința a plăcea mîndruia, deodată numai lăsatului lor. Dintre tibeteni compunere las (celi din viața lăsatului, care au a natură și pînă frumoasă, (celi ce să poată vedea și din grădina de (celi ce nău lăsatul nostru); dar pot aora de femei este în apăsare.

Interesante figure sînt și preștii din Tibet.

Ionian, povestă, în partea din jos, unde un stator preot, fiind într-o mîna are numita, (povestă de rugăciuni, iar în ceralelă „osip-“). Preștii tibeteni au istoria a lăsatul poporului și a îndeplinii serviciul dumnezeu. Pînă nu au, ci trăsese numai din oferte cerale. Preștii, care dău o vîrstă în comunități cu starea lor oficioasă — după mîndruia — sunt amînăți cu „povestii sfîrși“, și lăsat vîditul povestii. Un astfel de monument este pînă redă în pînă de jos a lăsatul nostru. În culturile monarhiale sînt egalele coră guri, iar aceasta sînt legată de biroul monumentului prin alte sigetate, pe care să nă scrie rugăciuni.

Anul I.

Sâmbătă, 28 August 1904.

Nr. 35

GAZETA DE DUMINECĂ

ABONAMENTUL

Pe un an înainte

6 lei

Pe un jumătate de an

3 lei

Prețul khandan și distribuție

1 lei

Redacția și Administrația:

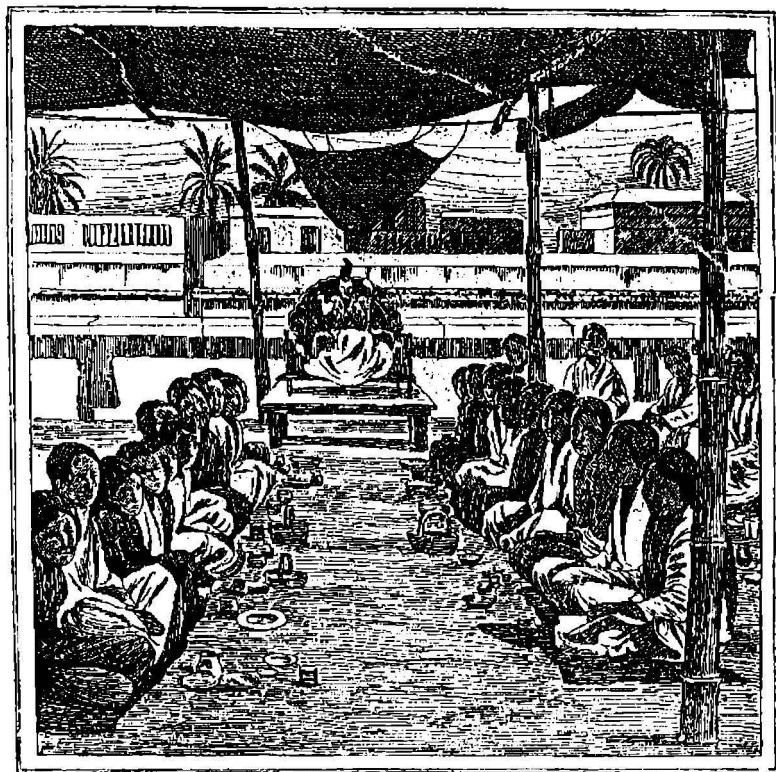
Simion Silvaniei (Szilagyssomlyó).

INSERATELE

Un inserat pe săptămână costă 10 bani, a două săptămâni 20 bani, a trei săptămâni 30 bani.

Manuscrisurile nu se întorc.

ȘCOALĂ BENGALĂ

În orașele cele mai mari ale Indiei, și astăzi și în Calcuta, pentru copiii bengali de 5-10 ani stau deschise cava școlare de fete.

Școlile acestea le-au fondat o femeie bengală arătată, și încă nu arestea no arată o arătată de școală.

Sub atreptura aditului, împodobit cu o înaltă de bambus (în forma unui perlele) stă pe căleșă învârtitoare; iar fetițele (școlarii) stau gura (jos) de două părți. Înșurta fiecăruia școlar este un cașon de lut plin cu pen, jasmîn și alfel de poame și flori pe cari, înainte de a se începe prelungirile, între cântări și rugăciuni le jertesc Saravastini (Zaiță recunoscute).

20025

CÂTEVA INCURSIUNI ÎN PUBLICISTICA LUI PETRE DULFU

ARCADIU MARINESCU – NOUR

Scriitor deosebit de fecund, Petre Dulfu (10.III.1856–31.X.1953) a realizat, în îndelungata sa viață, zeci de lucrări, pe cât de diverse pe atât de interesante, însumând mii și mii de pagini.

Cunoscut în special prin prelucrările unor mari poeme și legende de factură populară, cum ar fi: “Păcală”¹, “Gruia lui Novac”², “Făt Frumos”³, Petre Dulfu a fost în același timp și un harnic și inspirat traducător. Vor apărea astfel, în versiunea sa, teatru de Euripide⁴ și W. Shakespeare⁵, precum și versuri traduse din Carmen Sylva⁶ și Grün Anastasiu⁸. Petre Dulfu va fi, la rândul său, și autor dramatic⁹.

O altă activitate la fel de bogată și susținută de-a lungul vieții sale a fost și aceea de autor de manuale școlare, manuale redactate de unul singur sau în colaborare¹⁰.

În comunicarea noastră de astăzi ne propunem să prezentăm – neapărat parțial – colaborarea sa la câteva din cele peste 50 de ziare și reviste ale vremii.

Titlurile detaliate ale colaborării sale la aceste publicații le vom prezenta în “ANEXĂ” pentru a nu îngreuna și lungi prea mult expunerea noastră. Dorim să menționăm, însă, că titlurile definitorii ale operei sale vor apărea frecvent în aceste publicații. Și “Păcală”, și “Gruia”, și “Făt Frumos” și traducerea pe care le-am amintit, vor figura în paginile a multor ziare și reviste unde colabora.

¹ Petre Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*, 1894

² Petre Dulfu, *Gruia lui Novac – epopee alcătuită din cântecele de vitejie ale poporului român*, București, 1913.

³ Petre Dulfu, *Povestea lui Făt-Frumos*, București, 1919.

⁴ Euripide, *Ifigenia în Aulida*, în *Albina Carpaților*, An III, 1879, nr.14, pag. 224 și în *Convorbiri literare*, 1901, pag. 499-519; 577-600; 673-693; *Ifigenia în Taurida* în *Amicul familiei*, 1879, pag. 73, 79, 83, 112, 119 și în *Convorbiri literare*, 1902, pag. 321-336, 502-512, 590-610, 689-706.

⁵ W. Shakespeare, *Regele Lear*, în *Amicul familiei*, An II/1879, pag. 2.

⁶ Carmen Sylva, *Poeme*, în *Familia*, 1884, pag. 365-367.

⁷ H. Heine, *Poeme în Familia*, 1881, pag. 469-470, 487-488, 579 și în *Familia*, 1882, pag. 598.

⁸ Grün Anastasiu, *Versuri*, în *Familia*, 1878, pag. 469-470.

⁹ Petre Dulfu, *Păcală argat*, comedie, București, 1898; *Cearta pentru nimica*, Comedie într-un act, 1884.

¹⁰ Autorul prezentei comunicări își rezervă dreptul de a se referi asupra acestui capitol foarte vast cu prilejul altui referat.

Colaborările sale publicistice vor mai cuprinde: versuri, legende populare, comentarii sau cronici la diverse activități literare cum ar fi premierele teatrale¹¹, la conferințele și lucrările altor scriitori¹², precum și îndemnuri, sfaturi, povestiri prelucrate din Biblie sau articole ocazionale.

Vom prezenta și două aspecte deosebite: articolele despre el și prodigioasa sa activitate (parțial, desigur) și chiar o poemă în versuri dedicată acestuia.

Iată titlurile celor câteva mențiuni făcute despre el:

1. IOSIF VULCAN – “Petre Dulfu” în “Familia”, An XXXI/1895, nr. 5, pag. 613.
2. A. NAUM – “Isprăvile lui Păcală”, Epopee populară în 24 de cânturi de Petre Dulfu. Raport prezentat la Academia Română, în “Familia”, 1895, pag. 620-621.
3. OCTAVIAN TĂZLĂUANU – “Petre Dulfu – Isprăvile lui Păcală”, ediția a II-a, în “Lucefărul”, An VI, nr. 12/15.VI.1907, pag. 259-260.
4. N.I. APOSTOLESCU – “PETRE DULFU – Isprăvile lui Păcală”. Ediția a II-a, în “Literatura și Arta Română”, An XI, 1907, pag. 429-430.
5. STELIAN MÂNDRUȚ – “Petre Dulfu – Momente aniversare”. Zalău, 1990-1991, în “Acta Musei Porolissensis”, XIV-XV.
6. STELIAN MÂNDRUȚ – Omagiu profesorului la sărbătorirea de foștii săi elevi din 29 mai 1927. Fondul Bibliotecii Academiei Române, cota II 89479.
7. Prof. RADU PETRE (Pitești) – “Omagiu Prof...”, idem.
8. N.D. BĂLAN – “Cum am dat viață bibliotecii satului meu”. (Referiri la I. Simionescu, Ap. Culea, T. Pamfile, B. Delavrancea, M. Vlădescu, L. Bolcaș, Gh. Popescu-Ciocănel, N. Pora, M. Sadoveanu, V. Caraivan, L. Tolstoi, N.N. Beldiceanu, Sandu Aldea, Petre Dulfu, S. Simionescu), în “Lamura”, an 9, nr. 1, ian. 1928, pag. 17-19.
9. G. TOMA – “Primele manifestări literare ale poetului Petre Dulfu”, în “Cronica”, Supliment al ziarului “Cronica”, nr. 1, Baia Mare, 1939, pag. 37-39.
10. PETRE PUȘCAȘU – “V. Alecsandri și Petre Dulfu. Contribuții la cunoașterea relațiilor între cei doi.” Baia Mare, 1971. Cota B.A.R. II 621971.
11. N.C. (NICHIFOR CRAINIC) – “Petre Dulfu – Povestea lui Făt Frumos” (Cronică - Însemnări) în “Lucefărul”, An XIV nr. 10/15.V.1919, pag. 227-228.

Pentru încheiere iată și această poemă dedicată lui Petre Dulfu de către poetul C. MORARIU și apărută în “Amicul familiei”, An, VI, 1883, nr. 5, pag. 43:

LUI DULFU

Precum într-o luncă – când primăvara vine –
 Mii paseri concertează în zilele senine,
 Dar ca și filomele nici una dintre toate
 Să te pătrundă-n suflet și inimă nu poate;

¹¹Iuliu. I. Roșca, *Fata de la Cozia. Cronică dramatică de Petre Dulfu*, publicată în *Familia*, 1883, pag. 520-521.

¹²Petre Dulfu, *O poetă pe tron (Carmen Sylva)*, în *Familia*, 1883, pag. 525-527, 537-540, 548-551, 560-563.

Așa și tu maestre – din toți câți au strunit
 Poetica lor liră la soarele-ncălzit
 În lunca din “Amicul familiei” gherlan–
 În sufletul meu unic rămas-ai suveran.
 Cântarea ta cea dulce – oriunde-am auzit-o–
 Ca peregrinul apa în deșert eu am sorbit-o
 Și setea nici odată ea nu mi-a potolit.
 Ideile-ți sublime – poetule iubit –
 Îți pun pe a ta frunte nu diademe reci
 Ci lauri de viață ce-or străluci în veci
 Și sceptrul tău, ce leagă o lume-n armonie,
 Mai tare-i decât sceptrul din orice-mpărăție.
 Revină darî, revină în lumea ta iubită
 Ca să te asculte-o lume, de vocea-ți mult dorită.

ANEXĂ

Colaborare la “Familia”

Nr. 1 1873	pag. 443- 445	<i>Reîntoarcerea</i>
Nr. 2 1874	pag. 75	<i>Mândra și țara</i>
1874	pag. 171	<i>Copila și voinicul</i>
1874	pag. 270- 271	<i>Văduva eroului</i>
1874	pag. 340- 342	<i>Două inimi iubitoare. Scenă din seclii trecuți</i>
1874	pag. 375- 376	<i>Păstorul de la munte</i>
1875	pag. 105- 107	<i>Amorul și patria</i>
1875	pag. 181- 182	<i>De-atunci te iubesc</i>
1875	pag. 264- 265	<i>Filomela, Roza și Victoria</i>
1875	pag. 324- 328	<i>Lăcrămioarele. Legendă</i>
1875	pag. 444	<i>Pasărea captivă</i>
1875	pag. 513- 514	<i>Locașul fericirii</i>
1876	pag. 125- 126	<i>Durerea mea</i>
1876	pag. 268- 269	<i>Mângâiere</i>
1876	pag. 495- 496	<i>Lacul zânelor</i>
1877	pag. 447- 448	<i>Dimineața</i>
1877	pag. 601	<i>Cununa cu laur. Dedicată ostașilor români</i>
1878	pag. 45	<i>La o jună pereche</i>
1878	pag. 176	<i>Te-am văzut</i>
1881	pag. 394- 395	<i>Coroana României</i>
1882	pag. 76- 77	<i>Adio</i>
1882	pag. 134	<i>Amorul</i>

1882	pag. 223	<i>Copila și florile</i>
1882	pag. 300	<i>Primăvara</i>
1883	pag. 66	<i>Romanțul meu</i>
1883	pag. 245	<i>Regina florilor</i>
1883	pag. 369	<i>Când îmi reamintesc</i>
1885	pag. 195	<i>Drag locaș</i>
1887	pag. 49- 50	<i>La sfârșitul anului 1886 (Iubitei mele soții)</i>
1888	pag. 73	<i>La nașterea fiului meu de-al doilea</i>
1889	pag. 25- 26	<i>Drăcușorii. Snoavă</i>
1890	pag. 536	<i>Copilul și soldații</i>
1891	pag. 15	<i>Credeam că e sfinția ta. Anecdotală populară.</i>
1891	pag. 361- 362	<i>Nemulțumitorului i se ia darul.</i>
		<i>Poveste în versuri</i>
1891	pag. 520	<i>Iarna</i>
1893	pag. 112- 114	<i>Din isprăvile lui Păcală. Soacra-cuc</i>
1895	pag. 618- 619	<i>Isprăvile lui Păcală. Cântul 23.</i>
1896	pag. 147	<i>Coțofana. Legendă populară</i>
1896	pag. 280	<i>Bogatul și cerșetorul</i>
1896	pag. 283	<i>Unirea</i>
1896	pag. 322	<i>Banii</i>
1902	pag. 578	<i>Unei mame</i>
1902	pag. 607	<i>Vâjâie vântul</i>
1903	pag. 13	<i>Dor de primăvară</i>
1903	pag. 231	<i>Vedenie</i>

Traduceri

1884	pag. 365- 367	<i>Carmen Sylva: Poezii: Mamă, Dorul copilei, Tânăra mamă, Fericirea mamei, O rugare, Gânduri triste, Gethsemane, Pentru cea din urmă oară, Să nu murmurăm, Mama poporului.</i>
1878	pag. 469- 470	<i>Grün Anastasiu: Poetul ultim.</i>
1881	pag. 487- 488	<i>H. Heine: Un vis</i>
1881	pag. 598	<i>H. Heine: Cântece</i>
1882	pag. 190- 191	<i>H. Heine: Când tu vei zăcea moartă</i>

Proză - Diverse

1887	pag. 417- 418	<i>Câmpulung, Rucăr, Dâmbovicioara.</i>
1883	pag. 520- 521	<i>Fata de la Cozia (Iuliu I. Roșca). Dramă istorică în 4 acte și versuri, reprezentată pentru prima oară la 13.XII.1883 pe scena Teatrului Național București. Cronică dramatică.</i>

- 1883 pag. 525- 527 *O poetă pe tron* (Carmen Sylva)
 pag. 537- 340
 pag. 548- 551
 pag. 560- 563
- 1885 pag. 332- 334 Azilul Elena Doamna din București. *Dare de seamă asupra solemnității distribuirii premiilor.* În program cântece și poezii ale elevelor.
- 1884 pag. 192- 195 *Conferința Dlui V. Alecsandri despre poezia populară a Românilor* ținută în 13. IV. în Sala Ateneului Român din București în folosul Școalei Normale a Societății pentru Învățătura Poporului Român. *Dare de seamă.*
- 1890 pag. 276 *Toți pentru unul și fiecare pentru toți.*
- 1895 pag. 171- 172 *Din isprăvile lui Păcală.* Premiată de Academia Română.
- 1895 pag. 620- 621 *Isprăvile lui Păcală.* Epopee populară în 24 cânturi. (Raport prezentat Academiei Române de A. Naum)

Colaborare la "Luceafărul" – Budapesta – Sibiu

- 1907 pag. 220- 222 *Tocmeala. Caprele Popii.* (Fragmente din
 pag. 253- 256 *"Isprăvile lui Păcală"*)
- 1909 pag. 554 *Frumoasă ești, o Țară!*

Colaborare la "Albina Carpaților" – Oradea

- 1879 pag. 224 Euripide – *Ifigenia în Aulida*

Colaborare la "Gazeta de Transilvania" – Brașov

- 1889 pag. 1 *Drăcușorii*
- 1914 pag. 2 *Gruia lui Novac.* Epopee populară de ...

Colaborare la "ALMANAHUL OSTAȚULUI" – Râmnicu Vâlcea

- 1912 pag. 73 *României* (poemă)

Colaborare la "ALMANAHUL SCRITORILOR DE LA NOI" – Orăștie

- 1912 pag. 43 - 46 *Maica Domnului.* Legendă. Versuri.

Colaborare la "Buletinul activității sociale a preoților și învățătorilor" Supliment "ALBINA"

- 1911 pag. 377- 379 Chestiuni pentru conferințele lunare ale corpului didactic primar. *Trebuința de a întări iubirea de țară și neam.*

Colaborare la "REVISTA NOUĂ" – București

1890	pag. 250- 252	<i>Enigme nepătrunse</i>
1891	pag. 360- 371	<i>D-ale lui Păcală</i> (Basm). Prolog.
1891	pag. 96- 97	<i>De ce...?</i>
1891	pag. 356- 360	<i>De-ale lui Păcală</i> . Urmare VII. <i>Fluierul lui Păcală</i>
1892	pag. 413- 417	<i>Cum Păcală slujește mai departe pe stăpânul său</i> .
1892	pag. 460- 463	<i>Păcală mireasă</i> .
1892	pag. 73- 80	<i>Păcală și Tândală</i> .
1892	pag. 150- 155	<i>Păcală însurat</i> .
1892	pag. 329- 340	<i>Păcală gospodar</i> . Urmare și încheiere.

Colaborare la "GUTINUL" – Baia Mare

1889	An I/17.II.1889	<i>În familie</i> . (versuri)
1889	An I/20.IV.1889	<i>Vestitoarea primăverii</i>
1889	An I/1.V.1889	<i>Despre adunarea poeziilor populare</i> . (Sibiu)
1889	An. I/3.VII.1889	<i>Ateistul</i> (vers)
1889	An. I/28.VIII.1889	<i>Furtuna</i> (vers)
1890	An. II/11.I.1890	<i>La Crăciun. Micilor mei copilași</i> . (vers)
1890	An. II/19.III.1890	<i>Un orfan la mormântul mamei sale</i> . (vers)
1891	An. II/16.V.1890	Nota redacției: Aceasta este prima încercare poetică, scrisă de poetul nostru binecunoscut, când era student, de clasa a IV-a la Gimnaziul din Baia Mare.
1890	An. II/19.III.1890	<i>O preumblare în pădure</i> . (proză). (Nota redacției: Aceasta este prima încercare de proză scrisă de Dl. Petre Dulfu tot ca student în clasa a IV-a gimnazială. Atât această proză cât și poezia de mai înainte, le-am găsit între "Încercări literare" a studenților români de la Gimnaziul din Baia Mare și le publicăm cu concesiunea autorului, nestrămutate întru nimica. Redacția)
1890	An. II/26.III.1890	<i>Omul nemulțumit</i> . Legendă. Vers.

Colaborare la "TELEGRAFUL ROMÂN" – Sibiu

1880	pag. 585- 586	O notiță asupra "Notiței" Dlui A.I. Castor.
1902	pag. 552	<i>Fericire</i> .
1903	pag. 596	<i>Lăudărosul</i> .
1903	pag. 597	<i>Unirea</i> .

1903	pag. 42	<i>Viața.</i>
1894	pag. 248	<i>Apel literar.</i> (Pentru abonarea volumului "Isprăvile lui Păcală").
1912	pag. 475	"Isprăvile lui Păcală", București, C. Sfetea.
1913	pag. 523	"Gruia lui Novac", București, C. Sfetea.

Colaborare la "CONVORBIRI LITERARE" – Iași – București.

1900	pag. 197- 205	<i>Legendă.</i>
1900	pag. 365	<i>Soarele.</i>
1901	pag. 499- 519	Euripide: <i>Ifigenia în Aulida.</i>
1901	pag. 577- 600	Euripide: <i>Ifigenia în Aulida.</i>
1901	pag. 673- 693	Euripide: <i>Ifigenia în Aulida.</i>
1902	pag. 321- 336	Euripide: <i>Ifigenia în Taurida.</i>
1902	pag. 502- 512	Euripide: <i>Ifigenia în Taurida.</i>
1902	pag. 590- 610	Euripide: <i>Ifigenia în Taurida.</i>
1902	pag. 689- 706	Euripide: <i>Ifigenia în Taurida.</i>

Colaborare la "AMICUL FAMILIEI" – Gherla – Cluj

1878	pag. 6	<i>La una copilă. Poezie.</i>
1878	pag. 11	<i>Teatrul vieții. Poezie.</i>
1878	pag. 13	<i>Muma Grachiloru. Poezie.</i>
1878	pag. 34	<i>Adă-mi vin să beau. Poezie.</i>
1878	pag. 49	<i>Betrânul. Poezie.</i>
1878	pag. 66	<i>Ifigenia în Aulida. După Euripide.</i>
1878	pag. 82	<i>Ifigenia în Aulida. După Euripide.</i>
1878	pag. 93	<i>Ifigenia în Aulida. După Euripide.</i>
1878	pag. 105	<i>Ifigenia în Aulida. După Euripide.</i>
1879	pag. 9	<i>Cântecul despre o betrână. Poezie.</i>
1879	pag. 27	<i>Scara lui Jacobu (După Beranger). Poezie.</i>
1879	pag. 32	<i>La Eva. Poezie.</i>
1879	pag. 37	<i>Amoru și patriotismu (Un episod din istoria Romei). Poezie.</i>
1879	pag. 47	<i>Nevasta betrânului. Poezie.</i>
1879	pag. 49	<i>Din depărtare. Sonet.</i>
1879	pag. 49	<i>Din depărtare. Poemă.</i>
1879	pag. 81	<i>Copila și florile. Poezie.</i>
1879	pag. 85	<i>Maria. Poezie.</i>
1879	pag. 99	<i>Lenea. Poezie.</i>
1879	pag. 103	<i>Lăcomia. Poezie.</i>
1879	pag. 114	<i>Meditațiuni: Leagănul și mormântul. Poezie.</i>

1879	pag.	114	Meditațiuni: <i>Viața și moartea</i> . Poezie.
1879	pag.	114	Meditațiuni: <i>Pasiune</i> . Poezie.
1879	pag.	114	Meditațiuni: <i>Guralivul</i> . Poezie.
1879	pag.	114	Meditațiuni: <i>Banul</i> . Poezie.
1879	pag.	10	<i>Argiru și Elena</i> . Studii literare și sociale.
1879	pag.	2	<i>Regele Lear</i> , traducere din engleză.
1879	pag.	13	<i>Către poporul român</i> . Poezie.
1879	pag.	82	<i>Necasulu unui bărbatu cu muiere rea...</i> Poezie.
1879	pag.	73	<i>Ifigenia în Taurida</i> . După Euripide.
1879	pag.	79	<i>Ifigenia în Taurida</i> . După Euripide.
1879	pag.	83	<i>Ifigenia în Taurida</i> . După Euripide.
1879	pag.	112	<i>Ifigenia în Taurida</i> . După Euripide.
1879	pag.	119	<i>Ifigenia în Taurida</i> . După Euripide.
1880	pag.	31- 32	<i>Anima ta</i> . Poezie.
1880	pag.	57- 58	<i>La România liberă și independentă</i> . Poezie.
1880	pag.	124	<i>Bani și erași bani</i> . Poezie.
1880	pag.	141- 142	<i>Adioulu lui Hectoru dela muierea sa Andromacha</i> . (Episod din Iliada lui Homeru).
1880	pag.	199	<i>Suvenire verului meu, Iuliu Branu fost preot Selagianu, repausatu în comuna Bârșeului de Josu la 9 iunie a.c. în etate de 25 de ani</i> . Poezie.
1880	pag.	215	<i>Durerea copilei</i> . Poezie.
1880	pag.	289- 290	<i>Stanu Venatoriulu</i> (Întâmplare din bătrâni). Fragment dintr-o poemă epică.
1880	pag.		<i>Ostașulu din România</i> . Poemă amplă.
1881	pag.	2	<i>La unu copilu</i> . Poezie.
1881	pag.	52- 53	<i>Doru și lacrimi</i> . Poezie.
1881	pag.	119- 120	<i>Martira animei</i> . Poezie. Premiată cu 50 franci în aur prin Redacțiunea ziarului "Amicul familiei".
1881	pag.	177	<i>Remasu bunu</i> . Poezie.
1882	pag.	1	<i>Fortuna</i> . Poezie.
1884	pag.	111	<i>Ceartă pentru nimica</i> . Comedie 1 act. Scena V.
1884	pag.	114	<i>Ceartă pentru nimica</i> . Comedie 1 act. Scena V.
1885	pag.	25	<i>Maestății Sale Reginei Elisabeta</i> . (Poezie rostită de elevele orfane din "Asilul ELENA DOAMNA" la 7 decembrie 1884, ziua de naștere a Reginei).

Colaborare la "ALBINA"

Nr.	1/1897	pag.	5- 6	<i>Mama poporului.</i> (Carmen Sylva – trad.)
	8/1897	pag.	230- 232	<i>Din știința fericirii. Care este scopul de căpetenie al fiecărui om în viață?</i>
	10/1897	pag.	289- 291	<i>Din știința fericirii. Datoria de a munci.</i>
	12-13/1897	pag.	353	<i>În ziua nașterii.</i> (trad.)
	22/1898	pag.	674	<i>Noul frățior.</i> Poezie.
	27/1898	pag.	842- 844	<i>Omul fără noroc.</i> Legendă din popor. Versuri.
	28/1898	pag.	871- 873	<i>Datoriile către patrie.</i>
	50/1898	pag.	1569	<i>Datoria cumpătării.</i>
	16/1898	pag.	483	<i>Plângeri.</i> (trad. după Carmen Sylva)
	1/1898	pag.	7	<i>Bogatul și cerșetorul.</i>
	1-2/1899	pag.	13	<i>Mama și copiii.</i> (trad.)
	9/1899	pag.	234- 235	<i>Ateul.</i> Poezie.
	27/1900	pag.	720	<i>Cântecul normaliştilor.</i> Poezie.
	31/1900	pag.	815- 818	<i>Regele Lear</i> (poveste englezească – traducere)
	41/1900	pag.	1059- 1061	<i>Legendă.</i> Poem.
	1/1900	pag.	12 – 15	<i>Omul nemulțumit</i> (legendă – poezie)
	9/1900	pag.	225- 227	<i>Ostașilor români</i> (28.XI.1877)
	13/1900	pag.	350	<i>Prințesa înaltă...</i> Poezie.
	20/1900	pag.	525	<i>Vâjâie vântul...</i> Poezie.
	28/1900	pag.	748	<i>Soldații...</i> Poezie.
	38/1900	pag.	1105- 1106	<i>Tânăra mamă.</i> (trad. după Carman Sylva – Poezie)
Nr.	1/1901	pag.	11 – 12	<i>"Cum am trăit noi fără carte vor trăi și copiii noștri".</i>
	22/1901	pag.	591	<i>Cântecul asilului "Elena Doamna",</i> secția normală.
	34/1901	pag.	902	<i>Unei mame.</i> Poezie.
	1/1902	pag.	3- 4	<i>Cugetări.</i> (Fericirea, Lăudărosul, Viața, Unirea).
	21/1902	pag.	537	<i>Dor de primăvară.</i> Poezie.
	25/1902	pag.	677- 678	<i>Chiva.</i>
	26/1902	pag.	719	<i>Ion al lui Tănase.</i> Poezie.
	32/1902	pag.	833	<i>Patriei.</i> Poezie.
	48/1902	pag.	1261	<i>Coroana României.</i> Poezie.
	1/1903	pag.	3	<i>României.</i> Poezie.
	14/1904	pag.	268	<i>Iarnă aspră.</i> Poezie.
	39/1904	pag.	941- 943	<i>Preamăritul Ștefan...</i>
	23/1905	pag.	621	<i>Să fugi de fapta rea.</i> (Poezie – trad.)

40/1905	pag. 1071-1072	<i>Muncitorul. Poezie.</i>
3/1905	pag. 57	<i>Drumețul. Cântec școlăresc.</i>
14-15/1906	pag. 409- 412	<i>24 Ianuarie.</i>
14-15/1906	pag. 379	<i>Iarna și copiii. (trad.)</i>
1/1906	pag. 15- 18	<i>Cinstea sau numele bun.</i>
23/1907	pag. 593- 594	<i>Doi brazi.</i>
33/1907	pag. 867- 869	<i>Moștenirea. (Din isprăvile lui Păcală)</i>
34/1907	pag. 896- 899	<i>Vânzarea. (Din isprăvile lui Păcală.)</i>
38/1907	pag. 1003-1005	<i>Povestea privighetorii. Poezie.</i>
1/1907	pag. 50- 51	<i>Pribeagul. Poezie.</i>
6/1908	pag. 113	<i>Rugăciune. (Pentru școlari).</i>
8/1908	pag. 176	<i>Fiul recunoscător.</i>
12-13/1908	pag. 287	<i>Îngerul copiilor. Poezie – prelucrare.</i>
14-15/1908	pag. 342	<i>Vedenie. Poezie.</i>
33/1908	pag. 869	<i>Din depărtare. (După Al. Petöfi)</i>
35/1908	pag. 932	<i>Toți oamenii trebuie să muncească. (După Hugo Weber).</i>
49/1908	pag. 1269-1271	<i>Fericirea. Poezie.</i>
1/1909	pag. 24	<i>Cei doi călători. (După Diesterweg).</i>
14-15/1910	pag. 390- 392	<i>Povestea privighetorii.</i>
29-30/1910	pag. 805	<i>Luceferii.</i>
1/1910	pag. 7	<i>Peștișorul. (traducere din limba germană).</i>
2/1910	pag. 29	<i>Dor de frați. Poezie.</i>
7/1911	pag. 272- 275	<i>Cătălina. Poveste în versuri.</i>
14/1911	pag. 369- 374	<i>Regele Lear. Prelucrare.</i>
22/1911	pag. 573- 574	<i>Radu și mama sa. Poezie.</i>
31/1911	pag. 825- 828	<i>Păcală orb.</i>
34/1911	pag. 945- 949	<i>Ce vedem prin satele țărilor din apus.</i>
36/1911	pag. 1035-1040	<i>Târgoveții. (Păcală - poveste în versuri).</i>
40/1911	pag. 1217-1220	<i>Păcală și smeul (1).</i>
41-42/1911	pag. 1263-1266	<i>Păcală și smeul (2).</i>
49/1911	pag. 1509-1510	<i>Două povestiri: Pățania lui Predeluș și Clopoțelul caprii. (În colaborare cu Florian Cristescu).</i>
51/1911	pag. 1581	<i>Bogatul și săracul. Legendă.</i>
1/ 1911	pag. 5 – 9	<i>Făt-Frumos. Poveste în versuri.</i>
7/1911	pag. 272- 275	<i>Cătălina. Poveste în versuri.</i>
13-14/911-'912	pag. 531- 533	<i>Maica Domnului. Legendă în versuri.</i>

17/1912	pag. 684	<i>De ești bărbat, să fii bărbat. Poezie.</i>
21/1912	pag. 861- 866	<i>Gruia lui Novac. Cântul 1.</i>
23/1912	pag. 949- 954	<i>Gruia lui Novac. Cântul 2.</i>
25/1912	pag. 1039-1043	<i>Gruia lui Novac. Cântul 3.</i>
30/1912	pag. 1245-1248	<i>Gruia lui Novac. Cântul 4.</i>
31/1912	pag. 1293-1296	<i>Gruia lui Novac. Cântul 4 – continuare.</i>
37/1912	pag. 1582-1587	<i>Gruia lui Novac. Cântul 5.</i>
41-42/1912	pag. 1785-1788	<i>Tocmeala. (Păcală - cântul 6.)</i>
43-44/1912	pag. 1845-1848	<i>Caprele lui Ițic. (Păcală - cântul 7.)</i>
45-46/1912	pag. 1911-1914	<i>La oi. (Păcală - cântul 8.)</i>
47-48/1912	pag. 1968-1971	<i>Boii lui Păcală. (Păcală – cântul 9.)</i>
1/1912	pag. 13- 14	<i>Gruia lui Novac. Cântul 6.</i>
2/1912	pag. 58- 61	<i>Gruia lui Novac. Cântul 6 – continuare.</i>
12-13/1912	pag. 538- 548	<i>Colo sus. (Colindă populară)</i>
22/1913	pag. 979- 980	<i>Cuvânt înainte la epopeea poporană "Gruia lui Novac".</i>
23/1913	pag. 1028-1029	<i>Gruia. Cântul 7.</i>
28-29/1913	pag. 1269-1272	<i>Gruia. Cântul 9.</i>
30/1913	pag. 1339-1342	<i>Gruia lui Novac. Cântul 9 – continuare.</i>
32/1913	pag. 1411	<i>Mărire veșnic fie. Poezie.</i>
42-43/1913	pag. 1853-1854	<i>Gruia. Cântul 11.</i>
44-45/1913	pag. 1951-1954	<i>Gruia. Cântul 11 – continuare.</i>
3/1914	pag. 110- 113	<i>Făt-Frumos. Cântul 2 – urmare.</i>
2/1914	pag. 61 – 64	<i>Făt-Frumos. Cântul 2.</i>
15-16/1914	pag. 575- 578	<i>Gruia. Cântul 23.</i>
12-13/1915	pag. 453- 457	<i>Din povestea lui Făt-Frumos.</i>
25-26/1915	pag. 933- 936	<i>Din povestea lui Făt-Frumos.</i>
17/1916	pag. 611- 614	<i>Povestea lui Făt-Frumos IX.</i>
47-48/1916	pag. 1699	<i>Doamne-ajută!</i>
1 - 2/1922	pag. 6 – 8	<i>Facerea lumii. Poezie.</i>
5/1922	pag. 67	<i>Îngerii. Poezie.</i>
10/1922	pag. 164	<i>Povestiri din Biblie: Cei dintâi oameni.</i>
12-13/1922	pag. 198	<i>Învierea lui Isus. Poem</i>
14-15/1922	pag. 230- 231	<i>Povestiri din Biblie: Greșeala celor dintâi oameni.</i>
22-23/1922	pag. 355- 356	<i>Povestiri din Biblie: Cain și Abel.</i>
28-35/1922	pag. 468- 472	<i>Povestiri din Biblie: Potopul.</i>
38-39/1922	pag. 560	<i>Cântecul încoronării. Poezie.</i>

3 - 4/1923	pag. 47	<i>Ispita Necuratului. Legendă.</i>
11-12/1923	pag. 166- 168	<i>Din vremuri trecute. Baladă populară.</i>
41-42/1923	pag. 643- 654	<i>Povestea rândunelei. Poem.</i>
43-46/1923	pag. 710- 711	<i>Nașterea lui Isus.</i>
5 - 6/1924	pag. 67- 68	<i>Graiul Basarabiei.</i>
7 - 8/1924	pag. 99- 101	<i>Intrarea lui Isus în Ierusalim.</i>
33-35/1924	pag. 517- 524	<i>Pentru un ou. Povestire în versuri.</i>
42-49/1924	pag. 643- 644	<i>La dezvelirea monumentului regal din Oradea Mare. Poem.</i>
42-49/1924	pag. 698- 699	<i>Invalidul.</i>
21-24/1926	pag. 318- 319	<i>Povești: Ionel.</i>
		<i>Fetița cea bună.</i>
23/1934	pag. 12	<i>Dor de sat: Cântecul normalistelor</i> <i>Cântecul normaliştilor.</i>
28/1934	pag. 3	<i>România Mare. Poezie.</i>
6/1937	pag. 486	<i>La umbră. Snoavă - poezie.</i>

PETRE DULFU – PUBLIZIST

(Zusammenfassung)

In seine fast Jahrhundert lange Leben (1856-1953) Petre Dulfu ist als ein prolifiker und aktiver Kulturmensch bekannt geworden.

Als Schriftsteller ist er bekannt besonders aus zwei Werke: "Păcalăergergebnisse" (literarische Werke die auch heute noch gedruckt ist) und "Gruia lui Novac".

Aber Petre Dulfu hat auch eine reiche, editorische und publizistische Aktivität von dem kann man auswählen die Schulbücher (Lese, Arithmetik, Geometrie und Geographie – bücher), allein oder mit anderen zusammen geschrieben.

Er hat auch originelle Theaterstücke geschrieben, Euripide und fremde Lyrik übersetzt und besonders hat er häufig und unermüdlich bei die meisten literarische Publikationen metgearbeitet. Es waren: "Gazeta Transilvaniei", "Telegraful Român", "Convorbiri literare", "Albina Carpaților", "Revista Nouă", "Gutitul" und besonders "Amicul familiei", "Familia" und "Albina".

Die Anexe enthält dat zusammenarbeit von Petre Dulfu bei der obenerwähnten Publikationen.

PROFESORUL NICOLAE BRAN

FIU AL SALAJULUI

CRISTINA DINU

Între numeroșii profesori ardeleni care în secolul al XIX-lea au trecut munții și au activat în vechea Românie se numără și profesorul Nicolae Bran.

Nicolae Bran s-a născut la 17 noiembrie 1861 în comuna Unimăt, județul Sălaj¹, de naționalitate român, religia greco-catolică (unit). A urmat cursurile școlii primare în Carei Mari, în anii 1869-1873, iar pe cele secundare la școlile din Carei Mari, Debrețin, Sătmăr și Beiuș (comitatul Bihor). La gimnaziul greco-catolic din Beiuș a susținut și a luat cu succes examenul de bacalaureat "Testimonium Maturitatis" cum atestă diploma nr. 3 din 15 iulie 1882².

Având înclinație spre desen, Nicolae Bran a urmat și terminat la 12 iunie 1886 cu succes școala specială pentru prepararea profesorilor de desen a Regatului Maghiar din Budapesta, așa zisa MINTARAJZTANAR KEPEZDE, obținând "premiul de argint"³ și diploma nr 348.

Studiile universitare le continuă în domeniul artelor frumoase la universitățile din München și Paris. Absolvent al "Koeniglich Bayerische Academie der Bildenden Kunste" din München (Bavaria) în anul 1888 cu diploma nr. 316 din 25 iulie 1888. Nicolae Bran a "terminat cu distincțiune Academia și mențiunea honorabilă la expoziția acelei Academii de Arte Frumoase"⁴. La Paris "a urmat regulat cursurile orale și studiat în atelierul dlui Bonnat" de la École Nationale Speciale des Beaux-Arts din Paris, obținând diploma nr. 4153 din 19 ianuarie 1891⁵. Tot la Paris a urmat cursurile unei academii particulare de pictură, "Academia Julian", sub "direcțiunea d-lor W. Bouguereau și G. Ferrier" pentru care a obținut diploma nr. 127 din 19 ianuarie

1. Arhiva Liceului "Gh. Lazăr" din București, dosar nr. 3/1905-1906, f. 10.

2. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924, f. 16.

3. Ibidem, dosar nr. 12/1919-1920, f. 1.

4. Ibidem.

5. Ibidem.

6. Ibidem.

1893⁶. El se va ocupa de pictură în perioada 1 ianuarie 1891-1 ianuarie 1895⁷.

Nicolae Bran începe activitatea didactică la 1 ianuarie 1895 ca profesor suplitor de desen și caligrafie la Gimnaziul Real din Craiova, în baza ordinului Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor nr. 9385 din 9 decembrie 1894⁸. La acest gimnaziu a funcționat până în septembrie 1895, când a fost transferat pe baza ordinului 5789/5 septembrie 1895 la Gimnaziul Real din Târgu Jiu, “deoarece catedra mea de la Craiova s-a dat unui titular H. Strâmbulescu”⁹, după cum scria Nicolae Bran în statul personal din 14 ianuarie 1908. Statele de plată salariilor aflate în fondul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, păstrat și conservat la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, confirmă prezența profesorului Nicolae Bran la Liceul real din Craiova în perioada februarie-august 1895.

La Gimnaziul Real din Târgu Jiu profesorul N. Bran a predat desenul și caligrafia până în decembrie 1899¹⁰. În această perioadă s-a pregătit și a susținut examenul de capacitate în aprilie 1899, în fața comisiei formate din: Ipolit Strâmbulescu, Petre Ionescu și Dumitru Stoicescu pentru desen artistic și liniar în principal și caligrafie secundar¹¹. Statele de plată din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor pentru Gimnaziul din Târgu Jiu atestă prezența profesorului Nicolae Bran pentru perioada septembrie 1895 – decembrie 1898. Menționăm că în acest fond pentru ultima decadă a secolului s-au păstrat state de salarii de la unitățile școlare din țară.

Prin ordinul 78655 din 25 noiembrie 1899¹² al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, ca urmare a examenului de capacitate, Nicolae Bran a fost numit profesor provizoriu la catedra de desen și caligrafie a Liceului “Matei Basarab” din București de la data de 1 decembrie 1899.

Acest liceu a fost înființat ca gimnaziu, al treilea din București, încă din anul școlar 1860-1861 în baza afișului domnesc 518 din 25 noiembrie 1859, semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. În actul de înființare se menționa la art. 3 : “Gimnaziul al treilea ce este a se deschide în viitorul an școlastic se va denumi gimnaziul lui Matei Basarab în memoria acestui domn, care afară de multe institute de pietate, a înființat tipografii spre a se tipări cărți în limba română, a scos limba slavonă din biserici și a pus fundamentul culturai limbei naționale”¹³. La acest liceu bucureștean a funcționat până la 1 octombrie 1904, când se transferă la prestigiosul liceu “Gh.Lazăr” tot din București, deoarece “am voit să scap de directorul Mihăilescu care-mi făcea zile negre deoarece nu am consimțit

7. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924, f. 16.

8. Ibidem, dosar nr. 3/1907-1908, f. 7.

9. Ibidem.

10. Ibidem.

11. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924 f. 16.

12. Ibidem, dosar nr. 3/1907-1908, f. 6.

13. Monitorul Oficial nr. 147/7 decembrie 1859.

ca să dau nota 9 sau 10 la desen liniar băiatului d-sale din clasa VII Reală¹⁴, așa după cum menționează, personal, în statul personal din 14 ianuarie 1908 înaintat la Ministerul Instrucțiunii și Cultelor.

Liceul "Gh.Lazăr" din București, unde profesorul Nicolae Bran și-a desfășurat activitatea didactică până la 31 august 1927 când a fost pensionat și a devenit profesor onorar al liceului, continua activitatea gimnaziului "Gh.Lazăr" înființat prin ofisul domnesc nr. 518 din 25 noiembrie 1859. În art. 2 al ofisului se menționa: "Gimnaziul al doilea, ce este a se deschide de îndată cu acest an școlastic, se va denumi gimnaziul lui Lazăr, în memoria răposatului doctor George Lazăr, care a restituit limba română în dreptul său de limbă de studii, și a fost reîntemeietorul școalelor naționale din acest principat"¹⁵. Părțile gimnaziului au fost deschise la 18 ianuarie 1860, fiind cel de al doilea gimnaziu din București, după cel de la Sf. Sava: "gimnaziul I-iu sau cel de opt clase, ce exista acum să se denumească cu vechea sa numire de gimnaziul Sfântul Sava, ca una ce-i este consacrată printr-un curs îndelungat"¹⁶.

La Liceul "Gh.Lazăr" din București s-a integrat în colectivul renumiților profesori ardeleni : Ioan Chinciu, profesor de istorie, profesorul de latină Gh. Popa Lisseanu (născut la Lisa – Făgăraș), preotul Simion Popescu (născut la Râpa de Jos – Turda), alături de alți profesori ca, Dimitrie Ionescu, Marin Dumitrescu, D. Stoicescu, V.D. Păun, (profesorul de română al Prințului Ferdinand), V. Pârvan. Amintim de asemenea numele directorilor liceului în perioada de funcționare a lui Nicolae Bran, respectiv profesorul Marin Dumitrescu (1903-februarie-1918), prof. H. Lolliot (februarie 1918 – 1 ianuarie 1919), C. Ionescu (ianuarie 1919 – 1 august 1925), Petre Marinescu (1 august 1925 – 1 noiembrie 1925), Gh. Alexandrescu (1 noiembrie 1925 – 1 ianuarie 1929).

Nicolae Bran a fost numit profesor definitiv prin ordinul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii nr. 31148 din 9 martie 1906 și prin Decretul regal nr. 14668 din 12 martie 1906¹⁷.

Profesorul Nicolae Bran a fost în câteva rânduri membru în comisia de capacitate pentru specialitățile desen liniar și caligrafie. Amintim că a fost numit, pe când era profesor la Liceul "M. Basarab", în baza ordinului 2253/8 martie 1903 al aceluiași minister sus menționat, membru în comisia pentru examenul de capacitate la caligrafie pe perioada martie 1903 – 1 octombrie 1905. Prin ordinul nr. 11001 din 24 februarie 1906 dat de Ministerul Cultelor și instrucțiunii a fost numit în comisia pentru examenul de capacitate la desen liniar în perioada 1905-1911.

14. Arhiva Liceului "Gh. Lazăr" din București, dosar nr. 3/1907-1908, f. 7.

15. Monitorul Oficial nr. 147/7 decembrie 1859.

16. Ibidem.

17. Arhiva Liceului "Gh. Lazăr" din București, dosar nr. 3/1907-1908, f. 6.

18. Ibidem.

Din 22 decembrie 1919, prin ordinul seria B nr. 91539 al aceluiași minister, îndeplinind condițiile art. 375 al. 1 din Decretul Lege nr. 2704 din 30 iunie 1919, Nicolae Bran este profesor asimilat¹⁹. În condițiile în care a devenit profesor asimilat, Nicolae Bran a primit un salariu lunar de 2788 lei pentru 12 ore săptămânale, față de 972 lei lunar, primiți ca toți „maestrii” cu patru gradații în anii anteriori. Studiarea atentă a statelor de plată aflate în arhiva Liceului „Gh. Lazăr” și din fondul arhivistic creat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Arhivele Naționale Istorice Centrale crează posibilitatea comparațiilor între leafa profesorului de la începutul activității și până la pensionare.

În luna mai 1922, profesorul N. Bran era inspector al școalelor particulare, așa după cum reiese din „lista de absențe de la clasele bugetare a profesorilor Liceului „Gh. Lazăr” în care figurează și N. Bran, dar pentru care „nu e caz de reținere” - scria directorul liceului - fiind absentare din cauza sarcinei de inspector al școlilor particulare. S-a cerut onor Minister ca să trimită suplinitor prin adresa noastră nr. 582/1922”²⁰.

Menționăm că Nicolae Bran a predat desenul și caligrafia în anii 1919-1930 și la clasele extrabugetare ale liceului²¹.

Activitatea sa didactică a fost dublată de o susținută activitate artistică de îndrumare, creație și restaurare. El a fost președintele grupului de Belle arte de la Ateneul Român din 1899²², a condus activitatea cercului de desen și pictură din Liceul „Gh. Lazăr” pe care a transmis-o din 1924 cunoscutului profesor artist I. Dimitriu - Bârlad, a publicat o serie de caiete de caligrafie, a realizat pictura în ulei și tempera „Peneș Curcanul” la Ateneul Român. Tot el a realizat lucrarea „Procesul complotului bulgar din anul 1900”, precum și numeroase tablouri de peisagii, nuduri, flori, natură moartă etc. Același talentat profesor și artist plastic a participat la pictarea sau restaurarea multor biserici din țară²³.

Din această sumară prezentare reiese bogata sa activitate didactică și artistică bazată pe o cultură generală solidă. A fost un bun cunoscător de limbi după cum singur scria în 8 februarie 1924 că vorbea perfect „românește”, bine „ungurește”, binișor „franțuzește și nemțește” și puțin „italienește”²⁴, iar numeroasele specializări făcute în străinătate i-au permis să-și dezvolte talentul artistic. Activitatea sa pedagogică notabilă și creațiile sale artistice au fost apreciate și încununate de numeroase distincții. Nicolae Bran a obținut o „Mențiune

19. Ibidem, dosar nr. 12/1919-1920, f. 1.

20. Ibidem, dosar nr. 15/1921-1922, f. 18.

21. Ion Zamfirescu, *Monografia Liceului „Gh. Lazăr” din București, 1860-1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la înființarea lui*, București, 1935. Institutul de Arte Grafice „Luceafărul”, București, p. 196.

22. Ibidem, p. 544.

23. Arhiva Liceului „Gh. Lazăr” din București, dosar nr. 3/1907-1908, f. 6.

24. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924, f. 16.

Honorabile“ la expoziția de la München în anul 1888 și alta la expoziția de la Ateneul Român în anul 1895²⁵. În 1906 a fost răsplătit pentru munca desfășurată la Expoziția jubiliară organizată la București cu prilejul împlinirii a 40 de ani de domnie a lui Carol I, cu cea mai înaltă distincție, Diploma de onoare cu medalia de aur, nr. 29685/18 noiembrie 1906²⁶. A fost decorat cu medalia Bene-merenti, răsplata muncii pentru învățământ în 1916, Meritul Cultural, cu Coroana României în gradul de cavaler, în 1923 (brevet nr. 41715 din 9 martie 1923)²⁷ etc.

Din studierea documentelor de arhivă, în special cele aflate în arhiva Liceului “Gh. Lazăr” aflăm și unele date biografice. Astfel, Nicolae Bran s-a căsătorit în București la 10 februarie 1900 cu Alexandrina Trevizani (certificat de căsătorie 205)²⁸.

A locuit în apropierea Liceului “Gh. Lazăr”, și anume pe Bulevardul Elisabeta nr.63²⁹. Nu a avut copii³⁰. Stagiul militar l-a satisfăcut ca infanterist în Regimentul 39 Debrețin (Ungaria) și în Regimentul 101 în Foca din Bosnia ca ozakaszbezeti (zugsfufor) zilah 1 ianuarie 1905³¹.

Din cercetările întreprinse până în prezent nu putem preciza data morții sale. Subliniem doar că în anul 1935, la sărbătorirea celor 75 de ani de la înființarea liceului, când avea venerabila vârstă de 74 ani, era în putere și era profesor onorar al liceului.

Deși nu am găsit până în prezent o fotografie originală menționăm că în Monografia Liceului “Gh. Lazăr” din București, 1860-1935 cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la înființarea lui, datorată profesorului dr. docent Ion Zamfirescu, pe atunci profesor al liceului, este reprodusă o fotografie (portret) a artistului³², o figură nobilă, deschisă plină de vioiciune și inteligență.

Acesta este sălăjanul Nicolae Bran despre care în prezent se cunoaște prea puțin, dar a cărui activitate și creație merită să fie temeinic cercetate. Credem că cel mai frumos omagiu care i s-ar putea aduce profesorului și artistului plastic Nicolae Bran ar fi prezența câtorva documente care să evoce crâmpoșele din viața și strălucita sa activitate, în cadrul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău, prestigios lăcaș de cultură românească.

25. Ibidem, dosar nr. 3/1907-1908, f. 7.

26. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924, f. 17.

27. Ibidem.

28. Ibidem.

29. Ibidem, dosar nr. 14/1908-1909, f. 28.

30. Ibidem, dosar nr. 3/1907-1908, f. 6.

31. Ibidem, dosar nr. 17/1923-1924, f. 16.

32. Ion Zamfirescu, *Op.cit.*, p. 544.

PROFESSOR NICOLAE BRANBurger DES KREISES SALAJ
(Zusammenfassung)

Nicolae Bran wurde am 17. November 1861 in der Gemeinde Unimăt, Kreis Salaj geboren. Nach der Ablegung des Abiturs an dem griechisch – katholischen Gymnasium aus Beius im Jahre 1882, setzt er sein Studium im Bereich der Schönen Künste an den Universitäten aus Budapest, München und Paris fort. Ab 1895 führt er eine anhaltende didaktische Tätigkeit an Sekundärschulen aus Craiova, Targu Jiu und Bukarest, wobei sein Hauptfach das künstlerische Zeichen und das Linearzeichnen war. In Bukarest wirkt er als ordentlicher Professor an dem ansehnlichen Lyceum „Gheorghe Lazar“. Die Arbeit am Lehrstuhl wurde von einer bedeutenden künstlerischen Tätigkeit begleitet. Er war der Autor des berühmten Gemäldes „Penes Curcanul“ von dem Rumanischen Athenäum. Er restaurierte und malte mehrere Kirchen unseres Landes. Sein künstlerisches Werk wurde geschätzt und mit zahlreichen Ehrendiplomen, Medaillen und Auszeichnungen belohnt.

ETNOGRAFIE - TOPONIMIE

ELEMENTE DE ETNOGRAFIE LOCALĂ

FLORINA MATEI

Arta populară are o vârstă egală aproape cu a omenirii, iar aspectul contemporan este rezultatul unei profunde evoluții. Dezvoltarea și diversificarea ei au fost determinate de anumite condiții specifice istorice, sociale și geografice, ceea ce explică și faptul că fiecare zonă are caracteristicile sale.

Neîntrerupte au fost pentru femeile din zona Topliței muncile pentru prelucrarea fibrelor textile, urmate de țesutul și cusutul diferitelor piese de îmbrăcăminte. Întreaga îmbrăcăminte a membrilor familiei era confecționată în casă, femeile care trebuiau să participe și la muncile câmpului, făceau din noapte zi, iar când nu mai răzbeau organizau clăcile de tors (Stoian Ioana, 87 de ani în 1983).

1. Prelucrarea fibrelor textile

Se confecționau două sortimente de produse: textile de casă (lipidee) și țesături pentru îmbrăcăminte (pănura).

Țesutul este cunoscut încă din vremea neoliticului timpuriu - respectiv cultura Criș - iar cea mai veche urmă de țesătură este atestată pe un fund de vas descoperit la Albeni - Buzău, aparținând neoliticului timpuriu¹. Tipul de război de țesut era cel vertical.

Războiul de țesut orizontal, folosit în Toplița, este atestat pe teritoriul țării noastre începând din secolele X-XII².

Țesutul era precedat de depănat, de aranjarea "jirebilor" pe "rășchitor", de urzit și apoi de nevedit. Uneltele folosite la țesut erau "sucula" și "suveica".

Țesăturile subțiri se confecționau din in și cânepă, iar cele mai groase și mai călduroase, din lână. Din semințele din care se extrăgea uleiul, se prepara în Toplița și o mâncare - obișnuită și la începutul acestui secol - o pastă din fiertura miezului folosită la aluat, numită "urdă", asemănătoare la gust și la aspect cu cea obișnuită (Hălgean Gavril, Toplița, 97 de ani în 1983).

1. Gh. Bicbir, *Contribuția la cunoașterea țesutului, în așezarea de la Garvăn* în SC IV, IX, nr. 2, 1958, p. 429;

2. V. Butură, *Etnografia poporului român*, p. 287;

Tulpinele cu flori bărbătești, cânepa de vară, se culegeau mai curând, după polenizare, iar cele cu flori femeiești, cânepa de toamnă, abia după ce făceau semințe. Cânepa de vară era legată în snopi și se ducea la topit la Mureș sau la afluenții acestuia. În satul Banfy, până în deceniul V al secolului nostru a fost amenajată o "topcilă" în apa termală a izvoarelor de aici.

După ce se topea cânepa se spăla și se usca fiind expusă la locuri însorite. În zilele calde ale lunii septembrie începea "melițatul". Firele lungi, care formau fuiorul, se întrebuițau pentru urzeală. Câlții care rămâneau în urma pieptănăturii erau întrebuițați la confecționarea țesăturilor grosolane pentru saci, cearceafuri ("virinci"), saltele ("strujacuri").

Unelte vechi - pieptenii, cu dinții lungi din fier erau folosiți pentru pieptănatul fibrelor de in și cânepă, dar și pentru cele de lână.

Femeile torceau, nu numai acasă ci și mergând pe drum, iar în zilele de iarnă, mai ales în șezători sau la clăcile de tors (Stoian Iona, 87 de ani în 1983).

Unelte pentru tors, furca și fusul, au avut diferite forme, de la cele mai simple până la cele mai complicate. Cele care se purtau în brâu erau mai scurte, altele erau înfipite în capătul laiței de lângă vatră unde era făcută o gaură. Furcile cu talpă erau purtate la șezători. Nu lipsesc nici roțile pentru tors, care servesc și la făcutul "țevilor" pentru țesut.

Țesăturile de interior au dublă funcționalitate: practică și decorativă și sunt confecționate din fibre vegetale sau din lână. Ele dau un aspect sărbătoresc și totodată de intimitate încăperilor.

Indispensabile organizării oricărei gospodării țărănești, textilele erau apreciate de către colectivitatea rurală ca piese de mare valoare, obligatorii în zestia unei fete³. Fata de măritat lucra la aceste piese și la cămașa mirelui, mulți ani la rând, încă de când era copilă, fiind ajutată de mama sa și de surorile mai mici.

Țolurile - țesături de uz gospodăresc, date prin piuă sau prin vâltoare, sunt nelipsite din fiecare locuință a satelor din zona Topliței, reprezentând cea mai veche categorie de țesături și cea mai simplă în ceea ce privește sistemul de ornamentare, decorul fiind realizat prin "învărgare", albul și negrul constituind tonurile de bază. Astăzi, cu ajutorul vopselelor artificiale, în special al celei roșii, țolurile au alt aspect și chiar altă întrebuințare: se folosesc pentru acoperitul paturilor și pentru învelit.

Lăicerele - țesături numai din lână, care acopereau lavitele ("laițele"), sunt țesături lungi și înguste, țesute în două sau în patru ițe.

Cusute în mai multe foi, lăicerul este întrebuințat și astăzi pentru acoperirea patului și a mesei (Croitor Lucreția, 60 de ani în 1983).

"Vrâstele" colorate ale acestora erau realizate din "băteală", în nuanțe potolite (negru, cafeniu) obținute în casă cu ajutorul coloranților vegetali. Astfel,

3. M. Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, Editura Sport - Turism, București, 1979, p. 88

roșul, folosit mai rar, era obținut din coajă de ceapă roșie și sovârf, negrul din coajă de arin amestecată cu călăcan (produs sintetic), galbenul din floare de tei și frunze de ceapă albă (Stoian Ioana, 87 de ani în 1983).

Păretarul, care și astăzi îmbracă pereții casei de jur împrejur, este asemănător lăicerului prin materia primă din care este confecționat.

Motivele ornamentale pot fi: vrâstate, zoomorfe, geometrice și sunt obținute prin "învărgare" și "alesături". Aceeași compoziție ornamentală o are și "scoarța" (lipideul de pat). Fondul acesteia este monocrom (negru), iar elementele decorative, policrome, sunt dispuse uniform, lăsând spații largi între ele.

Ștergarele ("cindele") din Toplița dau o mare expresivitate interiorului locuinței țărănești tradiționale. Erau confecționate, înainte, din cânepă. Astăzi sunt țesute din bumbac cu firul mai gros și puțin răsucit. Au o lungime de aproximativ 1,50 m și sunt ornamentate cu motive "alese" la cele două extremități. Predomină nuanțele de roșu și negru. Importanța ștergarelor, ca piese decorative, este reliefată și de rolul pe care îl îndeplinesc în împodobirea praporilor și sfeșnicelor la înmormântare.

Ștergarele de cap aveau dimensiuni puțin mai mici, dar nu mai împodobesc astăzi capul femeilor.

Fetele de pernă și fetele de masă - sunt similare ca mod de împodobire și cromatică, fiind lucrate îndeosebi din "nevedituri" din care rezultă decorul propriu-zis.

Pănura - era țesătura principală pentru confecționarea îmbrăcăminteii călduroase de iarnă. Se țesea în patru ițe, mai mult "în brăduleț". Finisarea țesăturilor se făcea la pive.

II. Meșteșugurile specializate în prelucrarea pieilor și a fibrelor din lână

a) Cojocăritul

În zilele de duminică, în satele din țara Giurgeului, se deschideau capacele lăzilor de zestre, scoțându-se la iveală straiile tradiționale menite să cinstească pe omul care le îmbrăca și să-i împlinească bucuria petrecerii zilei de sărbătoare. Cojoacele și bondele din piei argășite, dar nevopsite din Toplița au întregit straiul duminical al localnicilor.

Cojocarii toplițeni au învățat meșteșugul din tată în fiu, păstrându-se până în anii '50 ai secolului nostru sobrietatea și simplitatea, lipsind în general broderiile încărcate.

În zona etnografică a Topliței, meșterii populari nu au croit niciodată cojoace după tipare, ci cu mâna. Părțile componente erau încheiate cu acul, cu o ață nu prea groasă din in sau cânepă.

Pielea de oaie era supusă unui întreg șir de operații, care aveau drept scop pregătirea în vederea croitului și împodobirii cu diferite elemente decorative: săratul, uscatul la umbră (cu blana în afară), dubitul (argășitul) și curățatul cu răzuitoarea. Cea mai importantă operație o constituia dubitul: în Toplița meșterii țărani cojocari așezau pieile într-un ciubăr de lemn în care se găsea, de obicei, o

compoziție constând din tărâță de grâu, lapte acru, drojdie și sare (mai demult se puneau în uruială de ovăz) și se lăsau la dubit în jur de 10 zile; apoi ele se curățau de tărâță și se puneau la uscat, afară. Cu o cârpă muiată în apă și sare pieile se "jilăveau", fiind pregătite pentru prelucrare; după aceea erau așternute pe jos, se răzuiau cu "răzuitoarea" (Stoian Ioana, 87 de ani în 1983).

În portul popular tradițional din zona Mureșului de Sus era nelipsit pieptarul înfundat, încheiat pe umărul stâng și sub braț - cunoscut sub numele de "ceptar" - scurt până în talie, al cărui decor varia în funcție de destinația sa: neornamentat pentru zilele de lucru și discret ornamentat cu broderii florale, pentru zilele de sărbătoare.

Cojocul cu mâneci, lung până "sus de genunghi" era purtat în zilele de sărbătoare de "gazde". Ornamentele erau puține, iar croiul era asemănător cu cel al sumanelor.

După făurirea Statului național român, au început să fie aduse din Moldova "bondițele" din zona Dornelor. Acestea sunt răscroite foarte mult la mâneci cu scopul de a scoate în relief broderiile cămășii. Pieseile mai vechi aveau ca singură modalitate de ornamentare blana neagră de miel, care garnisea marginile. Acestea nu erau confecționate de localnici, ci erau cumpărate de la târguri, în special pentru bogata lor ornamentație.

b) Sumănăritul

Străveche piesă de port, sumanul, reprezentat și pe "Columna lui Traian" de la Roma și pe "Monumentul Triumfal de la Adamclisi" - adevărate acte de naștere, săpate în piatră, ale poporului român - concretizat în diferite variante, apare și în portul popular toplinean din zilele noastre.

Sumanul din zona etnografică a Mureșului de Sus, se mai poartă și astăzi, fiind confecționat din lână de oaie, dată la pui, lăsată fie în culoarea naturală (neagră sau brumărie) pentru zilele de lucru, fie vopsită în negru (într-o compoziție de scoarță de arin, sovârf și călăcan).

Din declarațiile celor mai în vârstă localnici din Toplița reiese că aici s-au purtat două tipuri de sumane: sumanul cu clini, "lung până sub genunchi" și sumanul cu "prim".

Indiferent de destinația lor, sumanele cu clini erau simple sau foarte puțin ornamentate cu "cheițe" la încheieturile părților componente. Eleganța acestora era subliniată de clinii dispuși lateral, care formau de la subraț și se legau prin intermediul "pavei" de mânecă și de clinii din față (Stoian Ioana, 87 de ani în 1983).

Sumanele cu "prim" (țesut sau cumpărat la târguri) erau mai scurte și au constituit haina de "mândrit" a tineretului din Toplița în perioada interbelică. Sunt purtate și astăzi de cei mai în vârstă - în special de femei - în zilele de sărbătoare.

II. Meșteșugurile specializate în prelucrarea lemnului

Pădurile - element caracteristic al țării Giurgeului, au constituit bogăția de seamă a acestor meleaguri.

Cioplirea lemnului era deprinsă de fiecare, încă din copilărie, odată cu legendele, cântecele și pașii jocului. Cei mai mulți bărbați știau a despică dranița. Mulți se pricepeau să exercite dulgheria (Hălgean Gavril, 97 de ani în 1983).

Începuturile artei lemnului coboară până în cele mai îndepărtate timpuri, având "... rădăcini mai vechi decât chiar și limba română. Aceasta s-a format în timpul colonizării romane, pe când tradiția artistică s-a menținut neștirbită și neîntreruptă de la primii locuitori ai acestor meleaguri și până la țărani de astăzi" - așa cum sublinia în "Izvoade și creștături ale țaranului român" Al. Tzigara-Samurçași.

Străvechile motive legate de cultul soarelui (cercul, roata, rozeta, vârtejul) transmise din cultura dacilor, sunt prezente și astăzi în compozițiile decorative de pe diferitele elemente din lemn.

În zona etnografică a Mureșului de Sus, meșterii cioplitori erau cunoscători ai unei întregi game de tehnici tradiționale de prelucrare artistică a lemnului: cioplire, crestare, incizare, horjare etc (Hălgean Gavril, 97 de ani în 1983).

Dacă arhitectura țărănească în lemn din această zonă este mai puțin spectaculoasă în ceea ce privește decorația exterioară, în schimb, piesele de interior (cu deosebire mobilierul), precum și obiectele de uz casnic sau cele legate de ocupațiile tradiționale ale locuitorilor sunt decorate cu artă.

Mobilierul casei, lucrat din bardă, cuțitoaie, daltă și horj a umplut spațiul camerelor țărănești din Toplița.

Patul a constituit întotdeauna în casa țărănească suportul pentru etalarea celor mai frumoase țesături din "casa dinainte". Tăbliile patului erau legate de cultul soarelui. Nu a lipsit în Toplița lada de zestre, atât cea ornamentată prin crestare, cât și cea fixată (castănul) de factură orășenească, ambele având capacul drept, elementul decorativ predominant al lăzilor din primul tip era rozeta, redată în variate compoziții deocreative ce ocupa mari suprafețe.

Un bogat repertoriu ornamental îl avea masa, "blidarul", "credențul", "canapeele".

Dintre obiectele legate de industria casnică textilă, menționăm în mod deosebit furcile de tors, lucrate din lemn de paltin și ornamentate cu motive geometrice: romb, cercuri dispuse sub forma unor brăie decorative, după principiul repetiției și alternanței.

Informatori: Stoian Ioana, 87 de ani 1983, Toplița
Hălgean Gavril, 97 de ani în 1983, Toplița
Croitor Lucreția, 60 de ani în 1983, Toplița

SUMMARY

The study entitled "Elements of local ethnography deals with the traditional activities of the Romanian villages around region of Toplița, Harghita county. Among such traditional folk activities are sewing and the weaving of cloth or special thick winter coats, made either from sheep leather or home - made cloth.

1. *The making of textile fibers* has been an important traditional activity. Such textile fibers are used either for the weaving of cloth or cloth used for the weaving of clothes. Sewing has been an art form in Romania since the early Neolithic Age (the oldest cloth was found on the bottom of a pot discovered at Albeni - Buzău). The loom has also been used in Romania from the 10th - 12th century.

Examples: of special home - made cloths are the blanket a special cloth used as ornament for the wall, the towel and the bad cloth.

2. *Specialized crafts in preparing leather*: making of winter coats made from sheep leather or coats made from thick home - made cloth. Such traditional coats are represented on Traian's Column from Rome and on the Monument from Adamclisi and are worn even today by older people on special holidays.

3. *The specialized crafts in woodwork* have been even longer standing than the Romanian language itself. Such crafts appeared during the time the Roman colonies were formed. The artistic tradition, dating from the Dacic time, is still seen in such woodwork as beds, tables, looms and cupboard.

TEHNICA TRADIȚIONALĂ A ACOPERIRII CU PAIE FOLOSITĂ ÎN ARHITECTURA POPULARĂ DIN MUNȚII APUSENI

ALEXANDRU VÂRTEJ

Arhitectura populară românească se încadrează în marea arie europeană a construcțiilor din bârne orizontale suprapuse. Din această cauză o serie de caracteristici determinate de materialele și tehnicile de construcție ale arhitecturii europene sunt întâlnite și în cadrul celei românești alături de care însă, se pot constata și anumite particularități specifice¹.

Zona etnografică a Munților Apuseni prezintă o importanță deosebită din punct de vedere al patrimoniului valorilor materiale și spirituale, al păstrării tradițiilor. În această zonă se remarcă un mod specific de locuire determinat de condițiile geografice și socio-culturale deosebite și anume "satele-crânguri". Acest tip de locuire are la bază relațiile de neam și un mod special de conviețuire determinat de condițiile grele de trai².

Din aceste motive muzeul nostru a pornit un demers de mai lungă durată pentru a prezenta imaginea unui mod de viață tradițional al locuitorilor din Munții Apuseni. S-a încercat prin remodelare muzeotehnică să se realizeze imaginea complexă a unui "crâng" prin transferarea a trei gospodării: una de dogar, una de preot și una de negustor ambulant. Aceste gospodării cuprind casele de locuit propriu-zise și o serie de anexe gospodărești. Cele trei gospodării reprezintă trei etape evolutive distincte din punct de vedere cronologic, arhitectural și al nivelului social³.

Forma particulară a acestor monumente de arhitectură populară exprimă un anumit tip cultural de răspuns pe care românii din Munții Apuseni l-au dat nevoilor complexe cărora trebuia să le facă față. Este de remarcat legătura inițială a șurilor cu anumite activități practicate de localnici în afara vetrei satului în contextul procesului de folosire treptată și sezonieră a terenurilor extravilane submontane.

¹ Petrescu, Paul *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Editura Meridiane, București, 1974, p. 20

² Aplozan, Lucia *Sate-crânguri din Munții Apuseni*, Editura Ramuri, Craiova, 1944, p.7

³ Vârtej, Alexandru *Crângul din Munții Apuseni transferat și reconstruit în Muzeul ASTRA din Sibiu*, în: "Patrimoniu arhitectural vernacular" Tușnad-VIII, 1999

În M.C.P.T. ASTRA au fost aduse 2 șuri hexagonale dintre care una a fost reconstruită și este acoperită cu paie, o șură octogonală și o șură “de mutătură”.

În perioada 1995 - 1998 am efectuat o cercetare aplicată de teren și achiziții muzeale în mai multe comune din Munții Apuseni: Poiana Vadului, Vadu Morilor, Vidra, Stănești, Avram Iancu, Scărișoara, Gârda (jud. Alba), și Bulzești de Sus (jud. Hunedoara). Pe lângă alte probleme urmărite m-am documentat cu privire la tehnica folosită în zonă pentru a acoperi cu paie casele și anexele gospodărești.

Pentru a putea arăta modalitatea de realizare a învelitorilor cu paie sunt necesare câteva precizări privind acoperișul. Acoperișul are un rol important în adaptarea construcției la condițiile mediului natural, în asigurarea rezistenței și durabilității acesteia. Formele tradiționale de acoperire a locuinței din diferite areale, rezultat al unor îndelungate experiențe, au fost preluate în general și de construcțiile anexe⁴. Acoperișurile cu patru ape sunt cele mai vechi și cele mai numeroase. Ele au derivat din vechiul sistem de acoperire prin retragerea treptată a bânelor din pereții construcțiilor de tip pătrat. Acoperișul are o formă piramidală cu laturile de aceeași înălțime, două mai lungi și două mai înguste. Ele reprezintă o mare stabilitate atât în ce privește fixarea materialului învelitor, cât și sistemul de fixare pe pereți.

În arhitectura populară românească acoperișul apără întreaga construcție de intemperii, iar în spațiul adăpostit se depozitează produsele agricole și furajele. În cadrul arhitecturii tradiționale românești se pot deosebi trei tipuri importante de acoperiș: cu căpriori, cu scleme, cu popi⁵. Acoperișul cu căpriori este forma cea mai răspândită la construcțiile populare românești. El este format dintr-un schelet de căpriori fixați pe cunună prin “mușcătură” și cuie de lemn, o rețea de laturi și material învelitor. Căpriorii sunt legați în partea superioară, doi câte doi cu cuie de lemn, iar pentru a reduce împingerile exercitate asupra pereților, determinate de greutatea acoperișului și de presiunea vântului, cca. 1 metru de la coamă, căpriorii sunt legați perechi printr-o bucată orizontală de lemn numită “mâini” sau “scaun”⁶.

La acoperișurile acoperite cu paie de această bucată de lemn se fixau țepușile care ies prin coamă. Datorită faptului că paiele necesită o scurgere rapidă a apei de pe acoperiș, căpriorii aveau o lungime mare (6-13 m.). Fiind așezați direct pe coamă și având înălțimea mare, unghiul format de căpriori cu orizontala era și el mare. Din această cauză apa ar cădea foarte aproape de pereți. “Pentru

⁴ Marcu, Natalia, *Cercetări privind tipologia gospodăriilor și construcțiilor gospodărești la români*, în: *Ethnos*, vol. II, Editura Muzeion, București, 1992, p. 105

⁵ Vuia, Romulus *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român* în: Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, p.52

⁶ Toța, Ioan *Reflectarea arhitecturii populare în Colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei* în: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, IX, Cluj Napoca, 1997, p. 41

înlăturarea acestui neajuns meșterii constructori au recurs la două procedee: construirea prispelor și lărgirea sprâncenelor de acoperiș prin intermediul streșinarului sau a aruncătorilor de apă⁷.

În cazul învelitorilor de paie se folosește streșinarul. Acesta este o bârnă de dimensiuni mai mari fixată paralel cu cununa pe capetele grinzilor transversale sau a bârnelor din cunună. Pe strășinar se fixează și căpriorii. Căpriorii se pot fixa și direct pe cunună și atunci unghiul este mai abrupt. Prin construirea strășinarului se lărgeste sprânceana acoperișului cu 20-40 cm la care se adaugă grosimea de peste 1 m. a paielor. Se creează astfel un spațiu adăpostit suficient de mare pentru a se proteja paiele și pereții. La construcțiile de căpriori din Munții Apuseni este bătută o rețea de laturi care, la acoperișurile mai vechi, sunt confecționate din bile rotunde, cioplite pe două laturi, care sunt fixate cu ajutorul șuruburilor de lemn⁸.

Paiele au fost materialul cel mai des folosit pentru învelirea acoperișurilor în toate subzonele Munților Apuseni. Paiele au fost utilizate sub formă de jupi sau scuturate.

Pentru acoperișuri se folosesc paie de secară și mai rar de grâu de primăvară. Secara are un pai gros, tare și lung până la doi metri. Secara se recoltează în lunile august septembrie cu coasa sau secera. Paiele se adună în snopi mari cât pot fi ținuti în brațe de un om. Snopii se leagă tot cu paie și se pun pe par, cruci sau gomoii.

La secerat se ține brazda între picioare pentru uniformitate și pentru ca spicul să fie orientat în aceeași direcție. În urma celui care seceră sau cosește vine un alt om (de obicei o femeie, soția celui care seceră) și face "legături" care rămân pe loc. După aceea legăturile se adună la "par" sau "cruci". Sub par se pune frunză de tufă (alun sau fag) să nu putrezească legăturile de jos. Pe par se așează snopii sub formă de cruce. Snopii se pun cu vârful spicului către par în formă de cruce. În vârful parului se pune un snop cu rol protector împotriva ploii.

În afară de aranjarea în cruce se mai folosește și așezarea numită gomoii. Gomoii se face în ograda șurii. Spicele se pun tot adunate către par dar nu în patru ci în sașe. De pe pari snopii se transportă cu căruța acasă, unde se face gomoii. Un gomoii cuprinde cam trei pari, aproximativ 75 de snopi.

Iarna se îmblăcește cu îmblăciul care avea cam 1,2 metri lungime, fiind făcut din două lemne rotunde, legate între ele cu o curea de piele. Acolo unde șurile erau de mari dimensiuni se îmblăcea în șură, iar unde șurile erau mai mici operația se făcea în ograda șurilor.

Scopul pentru care se pun toate vârfurile într-un sens este ca la îmblăcit boabele să cadă mai ușor. Paiele care rămaneau după îmblăcit se foloseau la acoperiș sau pentru hrana animalelor.

⁷ Toța Ioan *op. cit.*, p. 43

⁸ Ibidem.

Paiele folosite pentru acoperit se scot din șură în ogradă, unde se face iarăși "clăditură" adică se bate un par și se pun paiele în jurul lui cu furca. Un om dă de jos paie cu furca, iar altul le calcă. În vârf se pune o "gujbă" din paie. Gujba este formată din paie răsucite de 15-20 cm care se pun în vârful parului pentru ca clăditura să nu se desfacă și pentru a se feri paiele de intemperii. Peste gujbă se pune o bucată de piele de vițel rămasă de la încălțăminte la care se făcea o gaură în mijloc și se înfigea în par cu scopul de a proteja clăditura împotriva ploilor. Această bucată de piele ce se pune în vârf poartă în zonă denumirea de "plotog". Pentru consumul animalelor paiele nu se mai scoteau din șură.

Pentru acoperit se făceau clăditurile care erau folosite primăvara (aprilie-mai) când era vreme ploioasă pentru că ele se udao mai bine și erau mai presate.

Sub formă de jupi se utilizau numai paiele de secară care erau treierate fără a se dezlega snopii. Snopii se puneau strâns alăturat, în rânduri orizontale, cu spicele în jos începând de la streășină. Pentru stabilitate se legau câte 4-5 snopi de lațuri cu nujele. Când se termina un rând se începea rândul următor, snopii punându-se în așa fel încât să se acopere primul rând până la legătoare.

Când se utilizau paiele scuturate, streășina acoperișului trebuia amenajată pentru a se obține o bază pe care să se clădească paiele. În acest scop, în capătul inferior al căpriorului se introduceau cuiele de lemn pe care se pune "o lobdă" mai lată. La construcțiile la care căpriorii erau fixați pe cunună se construia streșinarul. De pe această bază se începea să se calce paiele, care erau în prealabil umezite. Paiele se scuturau și se călcau bine în rânduri orizontale, de jur împrejurul acoperișului⁹.

Peste stratul de paie gros de 30 - 50 cm se pune un strat de ienupăr sau jneapăn care să nu iasă în exteriorul paielor. Jneapănul trebuia folosit verde pentru ca țepii să rămână tari în scopul de a proteja acoperișul de rozătoare. Peste ienupăr se pune ferigă. Peste ferigă se pun crengi de mestecăn pentru legarea învelitorii de lațuri. Crengile vin învârtite după laț și înodate pe o parte și pe alta. După crengile de mestecăn se pune iarăși un strat de paie de 30-50 cm. apoi ienupăr, ferigă și așa până la finalizarea învelitorii. Odată ajunși în vârful coamelor se pun paie mai mărunte și jneapăn mărunț. Din aproape în aproape se face vârful. La fiecare vârf de corn se pune un țepuș drept de lemn în înălțime de 2 metri, după care se adună vârful. Între țepuși se pune "o rudă" adică un par gros pus contra parilor pentru a ține paiele să nu le ia vântul. Se începe apoi operația de bătut cu o rudă de 3-5 metri. Acolo unde nu se ajunge de sus, se bate de jos foarte atent și des. După această operație se greblează paiele cu o greblă de lemn pentru ca acestea să fie aduse la același nivel. În final, învelitoarea de paie are peste 1 metru grosime.

Pentru acoperirea unei case se folosesc cca. 8-10 care de paie.

După sezonul de iarnă în care zăpada a stat și câteva luni pe învelitoare se

⁹ Ibidem

urcă pe acoperiș, se ia ruda jos și se adaugă paie foarte mărunte în vârf pentru a fi nivelate. După aceea se bate iarăși și se greblează apoi se pune ruda la loc.

La case, în pod, se face un tip aparte de camniță de piatră cu fumul dirijat "în vârtej" sau în trepte pentru ca scânteile din foc să nu ajungă la învelitoarea de paie. Vârful unei astfel de învelitori se repară periodic. O astfel de învelitoare poate dura între 10-40 ani. Învelitoarea de paie a casei are o rezistență și mai mare pentru că fumul ce iese în pod, formează un strat protector ce gudronează paiele, cimentându-le. Am asistat, în vara anului 1998, la demolarea unei case vechi din comuna Buzeștii de Sus, județul Hunedoara. Pentru dislocarea învelitorii de paie s-a folosit un târnăcop, așa de gros fiind stratul gudronat ce s-a format în timp.

Această tehnică se află pe cale de dispariție, toți oamenii care mai știu să acopere cu paie, în număr mic, având peste 65 de ani. Paiele au fost înlocuite cu alte materiale mai rezistente ce se pot confecționa sau cumpăra: șita, țiglă, tabla, cartonul, plăci de azbociment etc.

În comunele cercetate, în cadrul crângurilor aflate la mari distanțe de centrele de comună și de drumurile de acces, am observat existența mai multor case și anexe gospodărești acoperite cu paie, unele de o vechime apreciabilă.

În M.C.P.T. ASTRA se află mai multe construcții din Munții Apuseni acoperite cu paie: casa și șura din Feneș, casa din Tomuțești și șura din Poienile Vidrei, județul Alba, care au fost acoperite cu ajutorul unor meșteri locali și a unor lucrători din muzeul nostru.

În anul 1998 s-a realizat reconstrucția șurii din Poienile Vidrei de către o echipă de specialiști ai muzeului nostru împreună cu un număr de cursanți de la Muzeele în Aer Liber din România. Aceștia au participat la un curs teoretic și practic numit "Bazele restaurării monumentelor în Muzeele în Aer Liber din România". Cursul a fost realizat la inițiativa muzeului nostru, a Laboratorului Zonal cu sprijinul Centrului de Pregătire și Perfecționare a personalului din instituțiile de cultură. Cursanții au trecut prin toate etapele necesare reconstruirii unui monument de la tratamentul și pregătirea materialului până la ridicarea în sine a monumentului ce cuprinde fundația, temelia și zidul de piatră. bârnele din lemn ce formează pereții, planșeul și nu în ultimul rând monumentalul acoperiș din paie realizat după tehnici străvechi.

În muzeu un astfel de acoperiș din paie nu are rezistența celor din Munții Apuseni datorită mai multor factori:

- gradul ridicat de umiditate existent în muzeu
- datorită faptului că nu sunt locuite, din case lipsește focul, al cărui fum asigură rezistența învelitorii
- se găsesc cu greu paie de calitate, de secară și recoltate manual
- greutatea de a aduce la muzeu meșterii locali care sunt din ce în ce mai puțini și la o vârstă avansată

- prezența dăunătorilor (șobolani și păsări) în absența unor animale de casă.

Ideal ar fi ca aceste obstacole să fie eliminate și să fie realizate în muzee învelitori construite după vechea tehnică de către meșteri locali cu materiale de cea mai bună calitate.

La realizarea acestui raport s-au folosit datele oferite de mai mulți informatori din zonă:

- Candrea Cornel - 67 ani, com. Poiana Vadului, sat Centru
- Briciu Rovin - 46 ani, com. Poiana Vadului, sat Centru
- Goia Traian - 74 ani, com. Vadu Moților, sat Tomuțești
- Haneș Avram - 81 ani, com. Vidra
- Pleșa Gheorghe - 75 ani, com. Buzeștii de Sus.

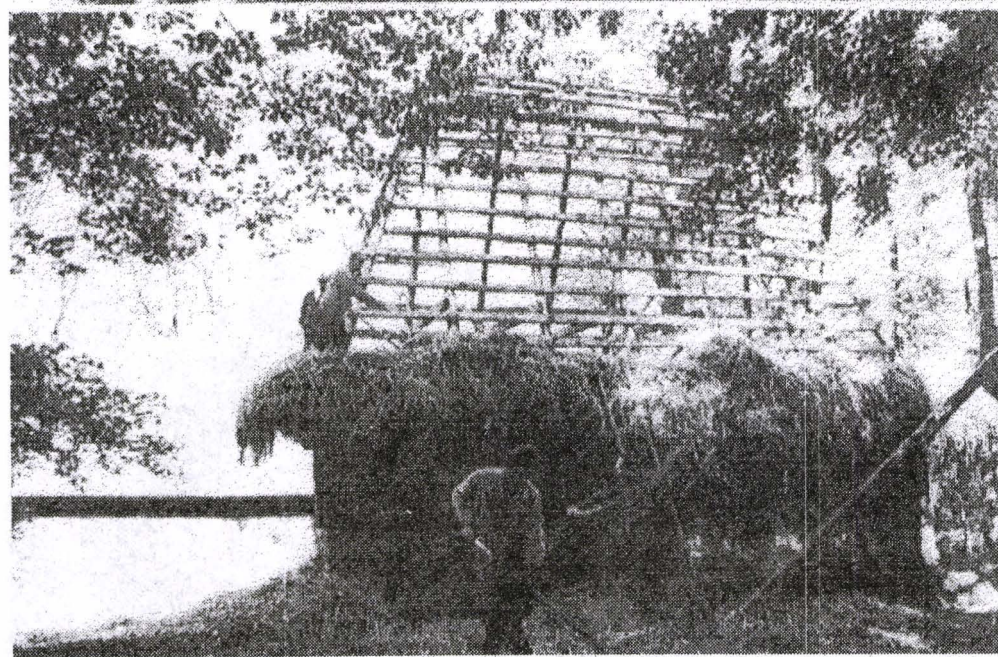
SUMMARY

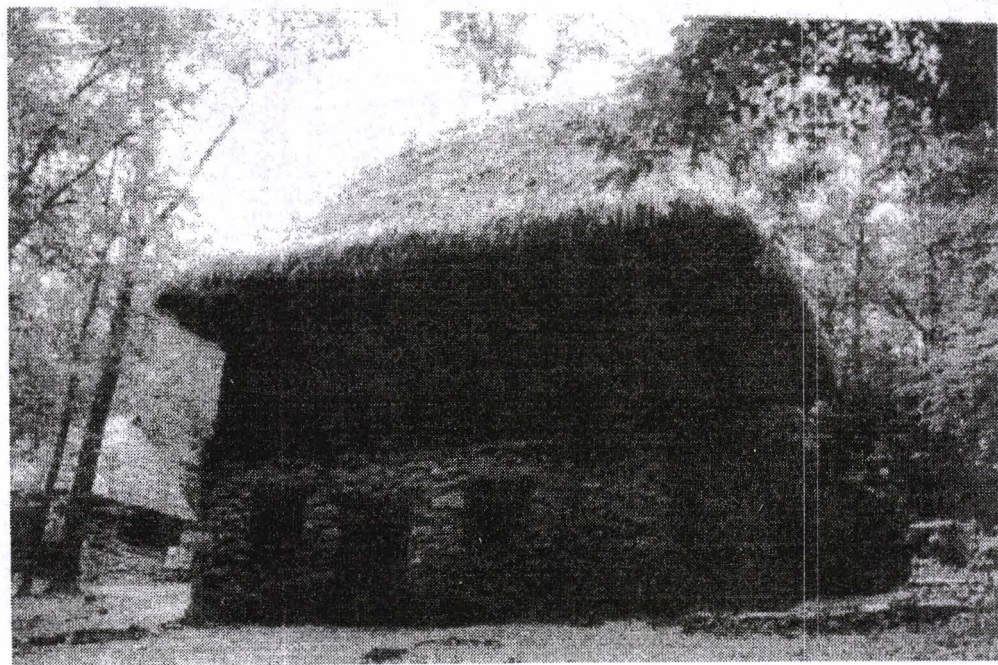
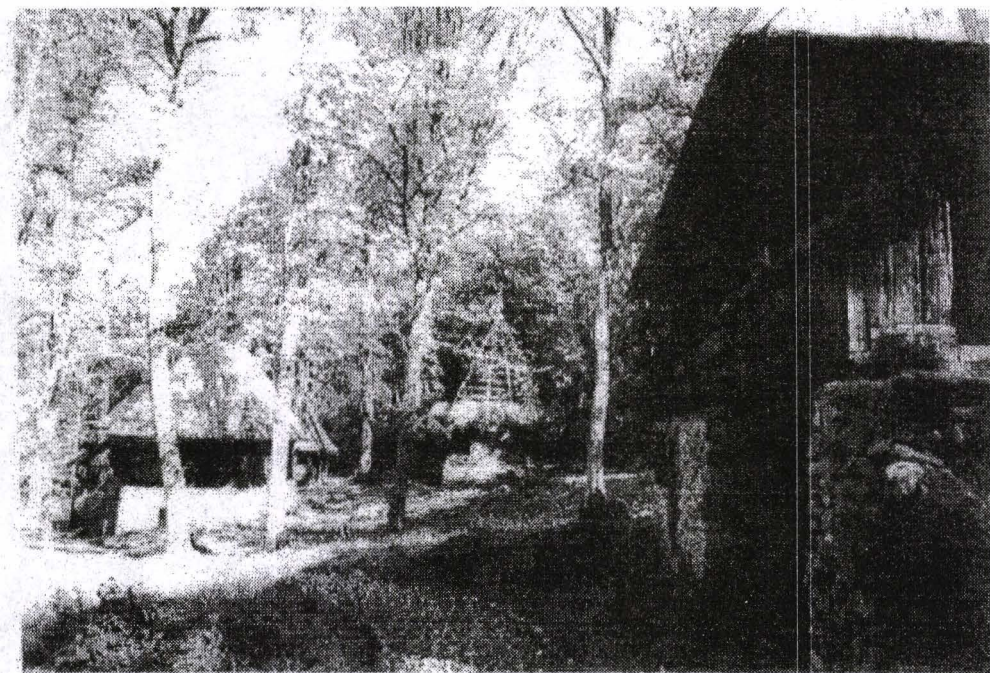
The ethnographic area of Apuseni Mountains has a special importance as regarding the inheritance of the spiritual and material values, of the traditions preserved.

Here we can notice a peculiar way of living, determined by the special geographic and social-cultural conditions, namely the so called "satele crânguri" (similar to the dispersed villages).

This way of inhabitation is based on family relationships, particular on the way of cohabiting, determined by the difficult living conditions.

Between 1995-1998 we have organized there a campaign of field research and of acquisitions of items for the museum. We shall deal in our study with those elements that regard the thatch roof technique, used in the vernacular wooden architecture in the area of Apuseni Mountains.

O FIINȚĂ MITOLOGICĂ TEMUTĂ FATA PĂDURII

PAMFIL BILȚIU

Fata Pădurii este unul dintre spiritele malefice, nu numai extrem de temute dar și generalizate în folclorul maramureșean și românesc, în jurul ei brodându-se o adevărată mitologie.

În folclorul maramureșean ea poartă felurite denumiri asupra cărora, în unele legende face ea însăși referiri: "dă-mi pa(ce) că am douăsprezece numuri "Avizuha", "Avizuhără", "Albița", "Aripa Sătânii". (Călinești)

Și în alte regiuni ale țării această temută ființă mitologică poartă felurite denumiri: "Muma Pădurii", "Vidma Pădurii", "Surată de Pădure", "Mama Huciului", "Știma Pădurii", "Vâlva Codrului", "Musa"¹.

Legende și mito-credințele ne furnizează date bogate despre variate aspecte legate de această ființă mitologică. Toate aceste aspecte ne ilustrează bogata mitologie brodată în jurul ei. "Locașul ei are 99 de uși, 99 de ferestre, 99 de leagăne" (Oncești). Fata Pădurii umblă pe cal "alb ca spuma". Când merge "horește de răsună izvoarele și pădurile". Deși în cele mai multe legende aflăm că acest spirit nu "întoarce glasul și horește ca și cum ar iui" (striga, chiui), în unele ni se spune că "întorcea doine și hori faine". Uneori este văzută spălându-se și pieptănându-se pe la fântâni.

Detaliile fizionomice pe care ni le furnizează legende și mito-credințele despre Fata Pădurii sunt numeroase și variază de la o localitate la alta. Cel mai adesea este imaginată în chipul unei femei frumoase cu păr bogat și lung lăsat pe spate până la șezut, acesta reprezentând cel mai particularizant element al ei: "Asta-i podoaba ii, îi învelitoarea ei". Mai este imaginată în chip de femeie înaltă "cât gardurile" sau "până la trei garduri și cu păr lung", ori cât "o rudă de par de fârcitură". Mai este imaginată în chip de femeie îmbrăcată în negru, "femeie cu mustață" sau babă care șede în scorburile de copaci.

1. Ovidiu Bârlea, *Mica enciclopedie a poveștilor populare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p.241.

Constituția acestui duh malefic este aceea de femeie stranie “în spate îi goală ca o covată, o ca on coș gol”, apoi copitele îi sunt de cal sau mixte, una de cal și una de vacă.

Mitologia bogată a Fetei Pădurii ne este potențată sub multiple aspecte, între care cel vestimentar: “umblă cu ciubote, cu cizme de lemn, cu cheptari negru, zadie neagră, pânzătură (năframă) neagră”. În unele variante ne apare îmbrăcată în “căput negru” sau “în haine pestrițe”.

În legendele brodate în jurul ei, naratorul popular scoate în evidență puterile ei diavolești, fiind identificată cu diavolul “Îs lucruri mari, domnule. Ce face Satana nici Dumnezeu nu face”.

Grație puterilor ei diavolești, Fata Pădurii se poate metamorfoza cu ușurință și lua cele mai variate înfățișări precum: cal, iapă, mânz, femeie tânără și frumoasă, fată frumoasă identică cu drăguța vreunui cioban, etc.

Atributele malefice, despre care omul din popor crede că Fata Pădurii le poate săvârși sunt extrem de numeroase. Stârnește furtuni, dintre cele mai puternice, care scot copaci din rădăcină. Afectează oile care rămân sterpe, bolnave sau moarte. Zăruiește laptele oilor pe la stâni, deschide staulul și alungă oile. Pe oameni îi îmbolnăvește, le provoacă somn prelung, îi rătăcește. Pe ciobani îi duce pe sus, îi “îmblătește” (lovește) de pământ, îi îmbolnăvește, îi omoară, le ia coliba pe sus, îi leagă cu gâtul de lemne, le ia hainele și le înfășoară prin vârful parilor. Celor aflați la secerat le aruncă snopii care pe unde.

Fata Pădurii este o ființă foarte temută de femei, care cred că le poate schimba copiii, lăsând în locul lor copiii ei, “hâzi, cu păr de lână de oaie, copite de cal și plângăcioși”.

Trebuie să subliniem că schimbarea copiilor prin acțiuni ale duhurilor malefice este un motiv generalizat în mitologia noastră populară, fiind atestat nu numai în Transilvania dar și în Moldova și Oltenia².

În legendele și mito-credințele populare brodate în jurul Fetei - Pădurii deține o pondere mai mare motivul urmei rele. Cine dă în urma ei este dezorientat, dus în locuri pustii, deoarece cel afectat își pierde simțul orientării. “Numai în zori de ziuă l-o lăsat că era mai mult mort, atunci când o cântat cocoșii”. Și acest motiv este larg răspândit în folclorul nostru, fiind atestat și în alte regiuni, mai ales Moldova³.

Anumite mito-credințe legate de acest duh malefic țin de tabuistica unor zile de sărbătoare. Fata Pădurii afecta adesea bărbații care aveau cusute haine sâmbăta sau vinerea, duminica sau în alte sărbători mari. Ca și Marțolea, Fata Pădurii le striga la fereastră pe femeile care lucrau marți seara, apoi le strâmba mâinile, picioarele, le lua laptele de la vaci “că marța-i zi sfântă”.

2. Tudor Pamfile, *Prieteni și dușmani ai omului*, București, 1916, p.224.

3. Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului după răspunsurile la chestionarele lui B.P.Hașdeu*, București, Editura Minerva, 1979, p.200.

În acord cu bogata mitologie brodată în jurul ei, Fata Pădurii deține un spațiu tabuistic, pe care îl apără și-l controlează cu strictețe. Este motivul "gredinei" sau "gredinuții" Fetei Pădurii. În ea are felurite flori și buruiene fermecate, așezate în straturi. În mijlocul ei se găsește o masă mare de piatră și două scaune. Pe masă stau așezați papucii Fetei Pădurii.

Substratul mitologic al acestui motiv este bogat. Grădina ei, potrivit unor variante, este "tomnită" ca de femei "cu toate florile câte-s pe pământ". Florile sunt ordonate "în straturi așa cum fac femeile straturile de flori". În apropierea acestei grădini se află un culcuș unde stă stăpâna și păzește grădina.

Violarea acestui spațiu atrăgea după sine pedepse dintre cele mai grave pentru cel care îl încălca. "Florile Fetei Pădurii nu le ie nime. Nu-i voie să le iei. Cu acele se distrează. Florile le strânge în brață și umblă cu ele horind". Cine ia flori și le pune la clop este pus pe foc sau i se ia clopul și este dus pe sus. Doar simpla privire a grădinii atrage după sine mânia proprietarei.

Legende și mito-crențele despre Fata Pădurii sunt foarte bogate în motive de circulație. Între acestea un loc important îl ocupă copilul Fetei Pădurii, care este "flocos pe mânuri și pă obraz. Ziua nu mănâncă nimic noaptea fură groștior' di pă oale". Fata Pădurii îi face copilului leagăn din pipirig și îl așează într-o cracă de copac. El este rezultatul puterilor ei extraordinare. "Cine crezi dumăta că poate face leagăn din pipirig și să poată legăna în el și on cocon".

Desigur teama omului din popor de această ființă demonică, care putea produce atâta rău, l-a determinat să născocească multiple mijloace și practici de apărare împotriva ei. În unele dintre acestea se miza pe puterea magică a unor obiecte din domeniul casnic "Din lodâncu", de la țiară să face o funie, cu care Fata Pădurii să lega de colibă unde era jurată și blăstămată. Această ființă malefică putea fi făcută inofensivă "dacă bărbatu' lua o cămeșă de-a femeii când era la menstruație, atunci nu să pute apropia de el."

Așa cum arată cercetările, cămașa este un simbol al protecției și este prezentă în toate riturile de trecere și ceremoniile de inițiere. Cămașa poate avea funcție apotropaică, așa cum ne argumentează cămașa ciumei⁴.

Unele practici de apărare împotriva acestui duh malefic mizau pe puterea magică atribuită unor alimente "Ca să scapi de ie, trebe să iei nouă grăunță de ai, nouă de t'iperi, nouă de tămâie slujită și să le porți în t'eptari."

O categorie de practici de apărare este posibil să fi pătruns prin extensie, fiind folosite și pentru combaterea ciumei "Dacă să bagă în casă trăbuie să-i ungă ranele cu groștior, untură, oloi și trăbuie scoasă la hotar fără să te uiți înapoi".

O practică de apărare împotriva Fetei Pădurii foarte frecvent folosită era legarea cu brăcinarul, uneori fiind suficientă doar simpla arătare a acestuia ca acest duh să devină inofensiv.

4. Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1944, p.141.

Ca obiect cu puteri magice, brăcinarul este larg uzitat în folclor. Este suficient să amintim frecvența lui prezență în riturile de înmormântare.

În suita bogată a practicilor de apărare, omul din popor miza pe puterea magică a unor obiecte, unele din ele aparținând vegetalului, generalizate în folclor. Se punea în fereastră buruieni de leuștean și rostopască: "în fereastră să pune cărămidă roșie, iar bărbății purtau brâu roșu sau brâu de tei".

Trebuie să subliniem că teiul este un arbore folosit și la alte popoare. Ucrainenii, polonezii și cehii cred că un brâu de tei poate fi folosit pentru prinderea vampirilor, a spiritelor apelor și a altor demoni malefici⁵.

O categorie de practici de apărare împotriva Fetei Pădurii sunt mai complexe. Pentru a fi debarasat de farmecele acesteia, feciorul trebuie să îmbrace haină femească "Ca să nu mai aibă bai cu ie, cine are, trebe să să îmbrace cu haină muierască, apoi trebe legat la grindă și bătut cu mătură părăsătă. Atunci să cântă roată pângă casă și zâce: vai cum mi-aț' spurcat bărbatu' mieu".

Feciorii mai îndrăzneți recurgeau la practici de apărare curajoase. "Care-i ipen crapă un copac, îi bagă jejitele acolo și scoate săcurea. Cum îi strânsă îi musai să deie puterile ii la fecior, că trebe să îi deie să sugă de trei ori din fâța ei, iară el o leagă cu nu știu câte noduri, apoi îl duce în grădina ii, de unde își lua flori, pă care le pune la parii de la staul, să nu mai aibă de lucru cu ie".

Unele practici de apărare împotriva Fetei Pădurii sunt aceleași care se foloseau la prinderea zânelor: "Iei un brăcinar și o cizmă roșie și le pui în curechi, la cine-i fură curechiu! Vine, Fata Pădurii și își bagă picioru' în cizmă și apoi nu mai poate fugi. Omu' o prinde și o bate".

Anumite practici din categoria celor de apărare, mizează pe puterea magică a metalului prelucrat. "Ca să scapi de ie luai potcoave de la cal și le punei în cruciș, apoi nu mai are nici o putere". Practica face parte din categoria celor încreștinate, care sunt numeroase. Uneori acest duh malefic era alungat prin semnul crucii, însoțit de formule orale de genul: "Doamne ajută-m' să scap de dabila asta". La stână ciobanii nu urcau la munte fără a lua cu ei "Visul Maicii Domnului".

Gama de practici de apărare împotriva acestui temut duh este întinsă. Cine vroia să pătrundă în grădina ei, trebuia să aibă asupra lui "brăcinari de la un cocon de tri ani". Bărbații ca să nu fie afectați de Fata Pădurii purtau la ei "ai de vârvuri", de care așa cum se știe fugeau toate duhurile malefice.

Unele practici urmăreau să împiedice schimbarea de către Fata Pădurii a coconilor "Ca să nu ieie coconu' puneu în leagăn mătura, tămâie, busuioc sfântit, să nu poată știmba și duce coconu' și pune în locul lui pă a ii".

Alte practici aveau drept scop tămăduirea oilor pe care le îmbolnăvea adesea: "când străca oile să luau flori din grădina ei, să fierbeu și cu zama ceie trebuieu stropit'e".

5. *op. cit.*, p.185.

Conservatorismul aparte al spațiului investigat a facilitat până astăzi conservarea unor descântece de alungare a Fetei Pădurii. Unica variantă, mai bine zis fragment de variantă, am înregistrat-o la Oncești și conține formule de amenintare: "Na, tu Mărie, picior de cal, / Altu' nu mai zâni, / Că de-i mai zâni / Cu picioare de cal te-oi lozi".

Mitologia bogată creată în jurul acestei ființe malefice ne este conturată și de anumite vrăji, în care se miza pe efectul miraculos al unor obiecte ce au aparținut Fetei Pădurii. Se crede că florile din grădina ei, în urma unor farmece pot spori mana oilor "On om di la noi mere și aduce flori din grădinița Fetei Pădurii. Le da la oi și tare mult lapte ave la ele. Da nu știu ce carte ave omu acolo și cu cartea aceea în ziua de Paști, la ora 12 și cu o oiagă de lapte dulce să duce la grădinuță. Și de unde lua floare trăbuie să puie lapte dulce". (Berbești)

Unele practici mizau pe efectul magic al părului ei sau al pământului luat din urma acesteia. "Dacă pui lut din urma ei la un prunc în ciupă rămâne ca și pruncu' ii cu păr tăt.". Dacă ai ceva cu o femeie și îi năposti în jeb lut din ăla să betejește și nu i-i bine veci. "La Oncești este o fântână, unde află păr de la Fata Pădurii. Dacă aduci și-i fierbi păru' acela și te speli cu apă de aceie îți crește păr că îi până la jerunț".

Legende și mito-credințele legate de acest spirit sunt de largă circulație în Transilvania. Să amintim că în lucrarea sa "Credințe populare din Sălaj până în anul 1892" Jozsef Kádár arată că dintre figurile mitologice, cel mai frecvent o întâlnim pe Fata Pădurii, numită și Pădureanca. Aceasta apare în chip de fată frumoasă, cu o mare putere de seducție asupra flăcăilor, dar care este și foarte periculoasă. În materialul cules de pe Valea Someșului se oprește la aceleași acțiuni malefice ale Fetei Pădurii, cunoscute pe un spațiu întins: schimbarea copiilor, pericolul pe care îl prezintă pentru flăcăii care dorm la tunnă sau la pădure. Mai amintește de dărâmarea copacilor, mușirea feciorilor precum și de câteva practici de apărare, băgatul în cuptor al copilului schimbat pentru a o determina să-și salveze pruncul, aducându-l pe cel schimbat cu al ei⁶.

Credințe legate de acest spirit circulă frecvent și în alte regiuni ale țării. La finele veacului trecut au fost atestate în Oltenia, Teleorman, Mehedinți⁷.

Așa cum arată cercetările, mai toate credințele despre Muma Pădurii, care schimbă copiii și pune în locul lor alții piperniciți și bolnăvicioși se întâlnesc la toate popoarele din Europa. Mai pretutindenii este închipuită ca o femeie bătrână ce locuiește în munți⁸.

Tudor Pamfile semnalează prezența Fetei Pădurii la neogreci, la sârbi, unde apare în chip de fată frumoasă care îi ametește pe tineri. Acest spirit se găsește și

6. Francisc Kiss, *Credințe populare din Sălaj culese de Jozsef Kádár până în anul 1892* în Acta Musei Porolissensis, XIX Zalău 1995, p. 524-525.

7. Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p.198-200.

8. I.A. Candrea, *Folclor medical român comparat*, București, Editura Casa Școalelor, 1944, p.169.

în folclorul săsesc sub denumirea de Buschmutter, polonezii Dzivozny Mamuny, care fură copiii oamenilor înlocuindu-i cu ai ei⁹.

Tache Papahagi îi găsește corespondențe în folclorul rus Baba Yaga, iar în folclorul finic Miellikki, femeia pădurilor care își leagă și ea copilul¹⁰. Cunoscutul mitolog Victor Kernbach amintește de corespondențele acestei divinități malefice cu Buschgrassmutter sau Buschweichen din mitologia germană¹¹.

SUMMARY

The micro-study bearing this title is a monographical approach of that mythological creature, very well-represented both in Romanian and Maramureshean folklore around which a genuine mythology has been embroidered.

In the first part of the work many aspects linked to her dwelling, or linked to her features but also to her countenance details or to the ways the peasants and the country people imagine that she comes into sight are discussed.

There are also many informations about the vestment details of this mythological being in this first of the work. In the second part, different appearances which this spirit takes herself as a result of her metamorphosis, looking like animals or human beings, are deliberated upon.

Other aspects of Forest Maid's mythology are also discussed as well as the garden like a magic (tabu-istical) space, which space she protects and controls.

In the content of the work important weight is occupied by the malefic deeds of the Maiden of the Woods but also the means of defence which people imagined to escape from her malefic activities, beginning with exorcisms or ritual incantations and finishing with magical practice, some of them with a special load.

All the aspects linked to this malefic spirit are comparatively approached in order to surprise some aspects, elements and novelty which are well preserved and specific to folklore of Maramuresh as well the motives of circulation, common for Romanian and Maramureshean folklore.

Last part of the work deals with the circulation of some motives and elements of the mythology about the Maid of Forest in the context of the world folklore.

9. Tudor Pamfile, *op. cit.*, p.341-342.

10. Tache Papahagi, *Mic dicționar folcloric*, București, Editura Minerva, 1979, p. 341-342.

11. Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1995, p.433.

DIMENSIUNEA SOCIALIZANTĂ A MORȚII ÎN IPOSTAZE ALE RETORICII FUNEBRE

CORINA BEJINARIU

Circumscrierea problematicii tanatologice într-un demers care să surprindă evoluția și dezvoltarea sa în diverse epoci presupune conjugarea perspectivelor de abordare provenite din domenii diferite; reprezentative, în acest sens, sunt recente studii de istorie a mentalităților, care încearcă să configureze o cronologie a morții fundamentată pe sensibilă diversitate a atitudinilor și percepțiilor vis-a-vis de cea mai redutabilă constantă a umanității. În genere, formele de manifestare și comprehensiune proprii mentalului colectiv au constituit obiectul cercetării etnografice, respectiv etnologice, înregistrând o excesivă tendință de folclorizare prin exacerbară dimensiunilor arhaice și izolarea într-un fond păgân, precreștin invocat într-o manieră obsedantă. Asemenea studii ce separă obiectul cercetării de contextul istoric și social pe care acesta îl parcurge riscă să devină unilaterale și speculative, fenomen constatabil prin excelență în cazul așa-numitei "culturi spirituale"¹ a comunităților tradiționale. Ca atare, intenția noastră a pornit de la necesitatea unei abordări a problematicii tanatologice și la un alt nivel decât cel reprezentat de praxisul ritual specific ceremonialului de cult funebru; în acest sens am considerat oportună analiza retoricii discursului funebru în calitatea sa de componentă a percepției morții. Axat asupra palierului oficial al discursului, cel consacrat de biserică, demersul nostru își propune, dincolo de examinarea registrului tematic ce structurează constructele retoricii funebre, reliefaarea puterii de agregare a înmormântării prin contextul de maximă socialitate pe care îl oferă. Argumentul fundamental ce validează această perspectivă este glisarea treptată a conținutului predicăției funebre dinspre o cantonare predilectă în zona canonicului spre accentuarea dimensiunii sale etice.

Analiza impactului componentelor retoricii funebre asupra mentalului colectiv trebuie coroborată, în mod implicit, cu rolul instituției ecleziastice în

¹ În literatura de specialitate (etnografică) sintagma este destinată să acopere în speță ansamblul credințelor și obiceiurilor unei comunități.

viața comunității, cu atât mai mult cu cât biserica s-a străduit să dea morții publicitate într-un efort general îndreptat spre eliminarea ambiguității, respectiv ambivalenței specifice culturii folclorice. În plus, de regulă autorii discursurilor funebre sunt persoane cu diferite funcții în ierarhia bisericească.

Principala problemă ridicată de o asemenea abordare este, indubitabil, cea a raportului scriere-oralitate, în contextul mai larg al impactului cărții asupra unui mediu iletrizat până aproape de timpurile noastre. Pornind de la premisa potrivit căreia raporturile dintre cele două nivele culturale au fost examinate cu predilecție din perspectiva unei analize textuale orientată spre migrația motivelor, a temelor, considerăm importantă și o abordare a căilor, modalităților de comunicare între aceste nivele². Tehnica fundamentală care media inserția culturii scrise la nivelul unei majorități rămase în afara procesului de alfabetizare a fost lectura cu voce tare, prin care s-a impus un fenomen de maximă socializare a textului. Se poate spune că, exceptând nivelul elitelor, cultura scrisă s-a aflat subordonată mult timp unei oralități impuse de receptor, imperativ care va genera ajustări și adaptări ale textelor scrise astfel încât să permită medierea lor într-un spațiu public. De altfel, pentru întreaga cultură românească veche este definitoriu faptul că ea a fost "o cultură vorbită, rostită și ascultată, mai puțin citită", am spune noi individual³. Lectura cu valoare recitativă a fost rezultanta de bază a impactului carte-societate; este evident că prin modalitatea de performare ea s-a conturat ca un *tip public de lectură*⁴, prezentând marele avantaj de a încheia unitățile de agregare socială într-un spațiu propriu (de regulă cel al bisericii) și într-un timp propriu (al liturghiei sau al momentelor importante din viața comunității). Faptul că, îndeosebi pentru perioada sec.XVII-XIX au existat preocupări asidue de circumscriere a tipăriturilor la o arie de accesibilitate cât mai largă demonstrează intenția demersului editorial privind atât circulația extinsă a cărții, cât, mai ales, dorința unei receptări optime și de lungă durată. Imperativul adecvării textelor (indiferent că este vorba de cele religioase sau despre cele de edificare morală⁵) a fost împărtășit și chiar valorificat de biserică, nivelul popular al limbajului permitând introducerea elementelor din cotidian în țesătura discursului religios.

Nu numai structurarea textelor se subordonează exigențelor și confortabilităților ascultării, ci și forma de mediere a acestora instrumentalizată, așa cum precizam anterior, prin lectura publică. Însăși lectura este supusă unui

² O interesantă abordare a raportului cultură scrisă-cultură orală, aplicată însă mediului urban, vezi la A.Ofrim, *Orașul între cultura scrisă și cultura orală*, în *Historia Urbana*, 1997/2, tom V, pp. 185-190

³ Apud D.Radosav, *Carte și societate. Sec.XVII-XIX*, Oradea, 1995, p.203

⁴ ibidem

⁵ Sunt simptomatice numeroasele semnalări privind imposibilitatea unei separări stricte între cele două tipuri de texte; în acest context Al.Duțu formula următoarea dilemă: "în categoria cărților religioase vom înșirui fără distincție molitvelnice după cazanii, sau vom încerca să separăm cărțile de cult de cele de edificare?"; vezi Al.Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura românească*, Buc., 1992, p.72

cod vorbit, în condițiile în care cuvântul rostit are, pentru perioada medievală și premodernă, o forță singulară ce constă tocmai în oralitatea lui. De altfel, potențele comunicaționale ale cuvântului corespund în cea mai mare măsură modalității de asimilare a mesajului reprezentată de memoria individuală. În ceea ce privește retorica funebă, una din consecințele imperativului accesibilității a fost, indubitabil, configurarea unei forme specifice pentru lectura colectivă; gradul de receptare al textului s-a dovedit a fi intim corelat cu modalitatea sa de transpunere în forma lecturii **rostită**, net superioară (și apreciată ca atare de cei care elaborau efectiv alocuțiunile) celei citite doar. Există numeroase semnalări în acest sens care au, în plan secund, o importanță deosebită pentru demersul nostru, întrucât se constituie tocmai în funcție de puterea de socializare a ceremonialului funebru. Ilustrativă este formularea din prefața *Propovedaniilor* lui P.Maior, care punctează necesitatea rostirii⁶ (și nu a citirii) acestor discursuri funebre; se poate constata, în subtext, o încercare de a sugera faptul că prezentarea orală oferă extraordinarul avantaj al personalizării discursului, al adaptării lui la situația concretă și la publicul căruia se adresează: "nice nu pot folosi nici odată propovedaniile cele cetite din cărți, pre cum cele zise de rost, pentru că cele de prin cărți sînt numai într-un chip hotărît întocmite, iară firile și mințile oamenilor sînt de multe feliuri"⁷. Evident că în elaborarea acestor constructe ale retoricii funebre preeminentă era asigurarea finalității lor, adică nu numai o receptare optimă ci, mai ales, sedimentarea învățăturilor, respectiv a mesajului moralizator în jurul căruia erau constituite. Dimensiunea etică a cuvântărilor funebre se va accentua treptat, ajungându-se la dezvoltarea unei veritabile pedagogii a morții dar cu învățături pentru viață, îndeosebi în ceea ce privește alocuțiunile provenite din mediul confesional greco-catolic de la sfârșitul sec.XVIII și începutul sec.XIX. Trebuie să facem însă precizarea că, prin natura lor, discursurile funebre "nu sunt destinate lecturii în particular, ci lecturii în public"⁸; în consecință, articularea internă a alocuțiunilor s-a aflat sub presiunea receptorului, dovada acestui fapt constând în efortul continuu pentru ajustarea conținutului după nivelul auditoriului.

Referindu-se la tratatul baroc de *ars predicandi* intitulat "Cheia înțelesului" (apărut "prin osârdiia presfințitului kyr Varlaam"), care propunea 18 dintre predicile ucraineanului Ioannykij Haleatovskyj, D.H.Mazilu arată că în afara predicilor lucrarea cuprindea și un scurt îndrumar de omiletică intitulat *Știința*

⁶ O asemenea necesitate se repercuta direct asupra celor două paliere care structurau misiunea preotului: exponent și transmițător al mesajului biblic, respectiv aceea de păstor sufletesc. Putem cita, în acest sens, recomandarea (cu valoare imperativă însă) episcopului Damaschin în predoslovla la "Învățăture despre șapte taine" (Râmnic, 1724): "Vă poruncim să nu vă leneviți la cetania acestor învățături și nu numai să le cetiți ci să le învățați de rost"; apud. D.Radosav, op.cit., p.99

⁷ P.Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, în Școala Ardeleană, vol.I, Buc.1983, p. 788

⁸ I.Stan, *Trei vechi manuscrise inedite de cuvântări bisericești (Sec.XVII-XVIII) și locul lor în cultura noastră*, în BOR, 1989, anul CVII, nr.11-12, p.67

sau metoda compunerii cazaniei; autorul tratatului s-a situat printre acei oratori care au intuit direcția laică solicitată de publicul auditor, într-un moment în care "religiosul exclusiv, ca fundament și unic depozit al subiectelor prelucrate de omileți, ajunsese să nu mai satisfacă"⁹. Condamnând preocuparea excesivă pentru forma discursului (reproșul cel mai frecvent la adresa predicatorilor barocului) autorul insistă asupra caracteristicilor fundamentale ale predicii date de criteriul accesibilității/permeabilității; este accentuată componenta formativ-educativă a predicii, precum și corecțiile ce se impuneau în inventarul deprinderilor morale ale ascultătorilor, fie că era vorba de virtuțile eminamente creștine (pietatea, credința, supunerea, smerenia, răbdarea), fie despre însușiri morale generale. Nevoia de a reconfigura principiile ce articulează construcția cazaniilor (în sensul general de predică, nu numai în accepțiunea de discurs funebru) este o consecință a incompatibilității tot mai accentuate dintre forma savantă (lipsită însă de receptivitate) și așteptările unui public adeseori lipsit de cea mai elementară pregătire dogmatică.

Pentru spațiul românesc un punct de referință în literatura omiletică a sec.XVII îl constituie *Cuvântul dascălului Toader*, considerat unul dintre primele "discursuri autonome din literatura română"¹⁰. Genul discursului este cel al *consolației* (cultivat de literatura antică) cu valențe moralizatoare; dincolo de ideile preluate dintr-un topos precreștin (cum ar fi cea a egalității în fața morții) sau de argumentele perfect concordante cu principiile logicii creștine, se conturează o anumită tendință de a seconda dimensiunea religioasă a textului cu exemple de o sugestibilitate laică: astfel, pentru a susține ideea reînvierii (fundamentală pentru eshatologia creștină) autorul apelează la mostre preluate din realitatea imediată, punând astfel bazele unui discurs guvernat de criteriul accesibilității (nu este invocat modelul cristologic ci paradigma pendulării solare între diurn și nocturn). Conținutul dogmatic al discursului se remarcă prin puternice note consolatoare, una din temele fundamentale în jurul căreia se dezvoltă textul fiind dată de perspectiva liniștitoare a morții percepută ca o trecere "moartea iaste o mutare din ceastă lume cătră a doua lume. Moartea iaste o poartă fără de carea nu poate intra nime nice pote treace din ceastă lume trecătoare cătră viața cea netrecută"¹¹. De altfel, registrul tematic se concentrează în jurul câtorva idei devenite constante ale retoricii funebre; una dintre acestea, care va

⁹ D.H.Mazilu, *Proza oratorică în literatură română veche*, Buc., 1987, vol.II, p.149. Dacă pentru zonele culturale catolice și reformatice se pot da foarte multe exemple privind preocupările constante legate de *ars predicandi*, în "Europa răsăriteană tratatul lui Haleatovsky a rămas o apariție singulară".

¹⁰ *Crestomație de literatură română veche*, Cluj-Napoca, 1989, p.139. Dincolo de disputele specialiștilor în carte veche generate de opinii în ora care consideră textul ca fiind cel mai vechi *Cuvânt la morți* în limba română, ceea ce interesează demersul nostru este registrul tematic și construcția ideatică a textului. Pentru detalii lingvistice, respectiv istorice vezi At.Popa, *Precizări privind panegiricul din 1639 al dascălului Toader din Feldru*, în "Ștefan Meteș la 85 de ani", Cluj, 1977, pp.407-411

¹¹ I.Stan, op.cit., p.52

reveni obsedant în dezvoltarea ulterioară a genului este cea a puterii egalizatoare a morții. Germenele care a favorizat cristalizarea acestui mod de comprehendere se regăsește în ceea ce a reprezentat momentul de cotitură în construcția imaginarului creștin al lumii de dincolo, și anume polarizarea spațiului postexistenței. Într-o interesantă analiză a condiționărilor istorice proprii imaginarului L.Boia aprecia că iudaismul și islamismul, religii care se remarcă printr-o polarizare similară, sunt departe de "atingerea rigorii construcției creștine și de prezența sa obsedantă în viața socială"¹². Am putea afirma că pentru sensibilitatea colectivă moartea care nivelează toate inegalitățile acestei lumi, anulând diferențele de rang sau de vârstă este singura accepțiune pozitivă cimentată însă tot sub influența consolatoare a bisericii. Simptomatică este formularea cu valoare axiomatică (ce va reveni obsedant în alocuțiunile funebre) din cuprinsul *Cuvântului dascălului Toader*: "Moartea ... de domni nu se teme, de boiari nu să stidească, de bătrâni nu se rușinează, pre frîmseate nu caută, tinerețele nu le cruță, de unul născut nu i-i milă, ce pre toți vine într-un chip"¹³.

Există însă o justificare ideologică a includerii unei asemenea perspective ce pare să medieze, măcar în ultimul ceas, tensiunile unei vieți sociale dominată de principiul stărilor inegale. Ideea morții ca "cel mai bun creștin" care îi "iubește" pe toți în mod egal, neglijând flagrant structura relațiilor sociale, a convenit în bună măsură bisericii, servind încercărilor sale de a sublinia caracterul efemer al stratificării sociale în funcție de starea materială a fiecăruia. Valorizarea similară a morții prezintă și în structura bocetelor conturează dorința de a conferi fenomenului o dimensiune consolatoare la nivel comunitar, anihilând, pentru marea majoritate, neîmplinirile unei vieți trecătoare.

Discursul se conturează efectiv în forma unei lecții de morală creștină, fără să urmeze liniile unei veritabile diatribe așa cum se va întâmpla ulterior cu didahiile lui Ivireanul sau ale lui Maior; ținând mereu cont de auditoriul căruia se adresează (accentuând astfel dimensiunea de edificare morală a cuvântării) autorul insistă asupra necesității unui comportament decent, din care să fie excluse manifestările violente (verbale sau gestuale), specifice, potrivit opiniei sale, celor care nu cred în înviere: "să nu ne dîrăem obrazele și să ne rumpem părul, să nu cumva facem necredință învierii ... de veri să agiuți mortului, dă milostenie ... dă lumină, fă leturghii pentru dânsul"¹⁴. Faptul că în cuprinsul textului nu se fac referiri clare la persoana decedatei denotă intenția autorului de a da un caracter de universalitate discursului, înmormântarea (în acest caz a Sofroniei Ciogolea) reprezentând cadrul optim (mai mult chiar decât liturghia duminicală) afirmării învățăturilor bisericești și principiilor eticii creștine.

¹² L.Boia, p.102

¹³ I.Stan, op.cit., p.52, nota 2

¹⁴ *Crestomație* ..., p.142

Există însă texte manuscrise aparținând aceluiași sec.XVII, în care mesajul centrat asupra morții ca plată a păcatelor săvârșite în timpul vieții este transmis într-o manieră abruptă, fără menajamente, invocându-se imaginea terifiantă a morții cu tot instrumentarul infernal de care se folosește pentru a-și împlini menirea: "că moartia fără de veste vine, ca un leu răcnindu, și cu toate armele: cu spată și cu cuțit, și cu săcure, și cu secere, și cu pilă și cu țapî... Cu 10 arme și cu groazi"¹⁵. Fragmentul se constituie în jurul uneia dintre cele mai vehiculate teme ale predicăției funebre; imposibilitatea anticipării momentului morții apare ca un leit-motiv în retorica barocă a sec.XVIII, dar cunoaște anumite dezvoltări chiar și în texte aparținând secolului precedent. Intuind potențialul moralizator al unei asemenea perspective, Ioan Zoba din Vinț, atât în Cazanile din curpînsul Molitvelnicului¹⁶, cât și în culegerea sa de propovedanii arată că "ziua morții este omului necunoscută"¹⁷, impunând necesitatea unei permanente pregătiri pentru momentul final. Această temă fundamentală și constitutivă doctrinei creștine va face o carieră spectaculoasă însă în retorica barocă de inspirație greco-catolică, sprijinind efortul de corijare a atitudinii credincioșilor. În ceea ce privește *Sicriul de aur*, deși a constituit un moment important în dezvoltarea literaturii omiletice, fiind prima apariție tipografică românească de omiletică funeabră (considerată de specialiști o lucrare originală¹⁸), se pare însă că "n-a avut răspândire, învățăturile fiind după felul predicilor calvinești, cu citate multe, comentarii, unele savante, pe care poporul nu le-a ascultat cu plăcere în jurul sicriului celui mort"¹⁹. Cunoscând faptul că oamenii "erau obișnuiți cu predici

¹⁵ I.Stan, op.cit., p.52

¹⁶ Chiar dacă predicile sale poartă amprenta unui suflu calvinizant evident, efortul său de a tipări în 1689 la Bălgrad, în continuarea unora dintre exemplarele Molitvelnicului un corpus de *Cazanii la oameni morți* a răspuns unei nevoi resimțite de autoritățile bisericești privind necesitatea și oportunitatea unor asemenea instrumente utile atât pentru sedimentarea învățăturii creștine cât și pentru misiunea de edificarea morală ce revenea preoților. Trebuie remarcat faptul că aceste cazanii circulau în manuscris fiind cuprinse în Molitvelnicile anterioare celui de la 1689. At.Popa arată că și aceste cazanii "au citate, dar fără comentor omiletic, au iertăciuni socotite foarte necesare și întocmite după categorii"; sublinierea interesantă a autorului vizează faptul că "aproape toate cuprind aceleași texte și în aproape aceleași versiuni într-o perioadă de timp de la 1660-1780"; vezi At.Popa, *Cazanii la oameni morți din 1689. Contribuții la bibliografia românească veche*, în Mitropolia Banatului, 1974, nr.1-3, p.67.

¹⁷ Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, Buc.1984, p.19

¹⁸ E.Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, 1998, p.68 și nota 185.

¹⁹ At.Popa, op.cit., p. 66. În ceea ce privește gradul de receptivitate manifestat vis-a-vis de *Sicriul de aur* opiniile sunt împărțite; astfel, Anton Goția, în studiul introductiv al culegerii, arată că fiind primul volum de omiletică funeabră, acest fapt "i-a asigurat o solicitare notabilă în epocă" (Ioan Zoba din Vinț, op.cit., p.VIII). Dincolo de disputele specialiștilor în carte veche, în ceea ce ne privește considerăm opinia lui At.Popa pe deplin justificată; aceasta cu atât mai mult cu cât ni se pare insuficient a aprecia receptivitatea unei lucrări numai după numărul de exemplare., neglijând accesibilitatea conținutului pentru publicul cărui se adresează.

jalnice, cu emoții, suspine, iertăciuni, care să potențeze durerea după cel care urmează să fie «petrecut» și pus în groapă», Ioan Zoba din Vinț a procedat la tipărirea acelor cazanii "pe care să le primească atât preoții cât și poporul"²⁰. Demersul nostru are în vedere acele alocuțiuni care, prin modul de elaborare, s-au dovedit a fi mai accesibile (acestea fiind cele cu o finalitate vădit pedagogică favorizată de contextul de maximă socialitate pe care înmormântarea îl oferă); ca atare, nu ne propunem o analiză detaliată a propovedaniilor cuprinse în *Sicriul de aur* tocmai din acest considerent al palidei receptivități datorate conținutului lor dogmatic savant (uneori excesiv) și alterat de influențe calvine.

Revenind la cel de al doilea text manuscris publicat de I.Stan²¹, modul în care este valorizat momentul morții se remarcă prin accentele de un dramatism deosebit, dublate de notele macabre ce însoțesc transpunerea sa în imagini construite verbal, întreaga viață validându-se numai prin raportarea la această clipă a separării sufletului de trup. Răspunzând unei nevoi de obiectivare caracteristică mentalului colectiv, autorul textului calchiază reprezentări specifice apocrifelor apocaliptice, construite religioase în esență care, în ciuda protestelor bisericii, au alimentat imaginarul lumii de dincolo timp de secole²². De altfel suprapunerea între cele două forme de sedimentare a învățăturilor bisericești este justificată de finalitatea profund moralizatoare a literaturii apocaliptice. În genere, pietatea populară a concentrat marea majoritate a temerilor sale în jurul acestui moment al expierii, dovada constituind-o numeroasele practici și credințe ce îl acompaniază. Mai mult, conturarea unei perspective faste pentru cei rămași în viață, și chiar pentru comunitate, este strict condiționată de îndeplinirea îndatoririlor pre-funerare. Biserica, în încercările sale succesive de clericalizare a morții, a valorificat din plin acest moment; semnificative, pentru tema propusă, sunt accentele dramatice conferite momentului prin discursul religios, în condițiile în care el nu va mai ilustra acea perspectivă liniștitoare a morții "bune" în vechea accepțiune a desprinderii sufletului de trup, coroborată cu metafora morții ca "dulce somn". De la perceperea momentului final ca *dematerializare a omului*²³ (moartea propriu-zisă) centrul de greutate al meditației asupra morții se transferă asupra spinoasei probleme a judecății.

Textul la care ne referim se structurează cu preponderență în jurul problematiei legate de judecata particulară, devenită subiect predilect pentru literatura omiletică; dacă ar fi să încadrăm în cronologia pe care o propunea Ph.Aries pentru o istorie a morții în patru timpuri, textele centrate asupra acestei

²⁰ ibidem

²¹ *Molitfelnicul* aflat în colecțiile BAR la cota 545 conține un fragment dintr-o alocuțiune funebrală ce a fost publicat de același I.Stan, op.cit, pp.54-57

²² N.Cartojan aprecia că în sec.XVI-XVII circulația legendelor apocrife se intensifică, fenomen ce merge paralel cu efortul de transpunere în limba română a scrierilor canonice; vezi N.Cartojan, *Cărțile populare*, p.81

²³ D.Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p.156

secvențe corespund celei de a doua etapă denumită "moartea sinelui". Evident că într-o primă fază această nouă percepție a morții se impune la nivelul elitelor "ca urmare a presiunii exercitate de discursul bisericii"²⁴, însă treptat, prin intermediul literaturii omiletice și printr-un susținut efort moralizator al autorităților bisericești mentalul colectiv va deveni sensibil la noua atitudine conturată de proximitatea morții. Invocarea obsedantă a primei judecăți la care este supus sufletul imediat după deces, precedată de tabloul antinomic al momentului desprinderii sufletului de trup (structurat pe cele două paliere: moartea păcătosului/credinciosului) au constituit premisele "unui sentiment foarte personal și interior al morții, a propriei morți" și implicit al unei atitudini de profundă afirmare a vieții, de cramponare față de valorile sale perisabile și iluzorii.

Spre deosebire de *Cuvântul dascălului Toader* textul Ms.rom.545 se impune atât prin forța de sugestie a imaginilor conturate, cât și prin elaborarea ideatică mult mai zguduitoare. Dacă în cazul lui Toader se poate remarca o apropiere vizibilă cu doctrina Sfântului Ambrozie al Milanului (exprimată în lucrarea sa *De bono mortis*)²⁵ ce optează pentru o percepere a morții ca pasaj, trecere mai puțin înspăimântătoare decât o resimt în genere oamenii, Ms.rom.545 se distinge prin intenția clar formulată de a neliniști conștiințele ce au păcătuit printr-o conduită neconformă eticii creștine. Într-un asemenea context îndemnul la autoanaliză, ce secondează dimensiunea moralizatoare a discursului, se concretizează mai degrabă într-o formă imperativă canalizată spre un singur scop: fapta bună, temei deopotrivă al existenței cât și al postexistenței. Contabilizarea faptelor bune, respectiv a opuselor lor, constituie momentul cel mai dramatic al judecății particulare, întrucât precedă și determină soarta viitoare a sufletului. De aici derivă frecvența invocării tabloului judecății nu numai în cuprinsul instrumentelor retoricii funebre, ci și în ipostaze ale iconografiei religioase, respectiv în structura apocrifelor apocaliptice, care au cunoscut o largă circulație în lumea satului, influențând în bună măsură îndeosebi reprezentările tanatologice.

Într-o excelentă analiză a mentalităților specifice veacului al XVIII-lea Ștefan Lemny încheia capitolul referitor la problematica tanatologică subliniind faptul că acest veac "s-a aflat în continuare sub hegemonia «religiei morții»"²⁶. Ceea ce particularizează climatul mental în perioada menționată este spaima colectivă generată de recrudescența fenomenului epidemiologic; dincolo de un interes exclusiv biologic și demografic, "studiul epidemiilor permite conturarea unor atitudini mentale și comportamentale, individuale și colective, oferind sugestii valoroase pentru istoria mentalităților"²⁷. Evident că în seria dezastrelor

²⁴ S.Nicoară, T.Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social*, Cluj-Napoca. 1996, p.102

²⁵ I.Stan, op.cit., p.65

²⁶ Șt.Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Buc., 1990, p.145

²⁷ Massimo Livi Bacci, *Conséquences démographiques des crises de mortalité à court moyen et long terme*, apud I. Bolovan, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 din Transilvania*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p.164

care au afectat societatea românească (naturale, sociale) ciuma ocupă un loc primordial, la nivel mental fiind asimilată mult timp cu moartea propriu-zisă (impactul epidemiilor de ciumă asupra sensibilității colective poate fi reconstituit din numeroasele credințe, practici magice sau religioase, reprezentări iconografice, creații folclorice, etc.)²⁸ aceasta întrucât "dintre toate calamitățile care au marcat existența societăților preindustriale, ciuma a provocat unul dintre cele mai acute sentimente de spaimă colectivă"²⁹. În consecință, sub impresia unei mortalități în ascensiune biserica și-a sporit rostul spiritual, fapt ce explică numărul impresionant de texte (manuscrise, respectiv tipărituri) axate pe problematica morții în perioada menționată.

Detectabil într-o durată mai lungă, factorul care va imprima o evoluție clară atitudinilor, respectiv mentalităților ce traduc perceperea morții la nivel colectiv este tocmai acest sentiment de teamă puternic exacerbat, care va îmbrăca în anumite momente formele unei isterii generalizate. De altfel, marile epidemii (coroborate cu diversele calamități naturale și sociale ce au afectat lumea satului, și nu numai) au determinat o ruptură de nivel în așa-numita atitudine tradițională față de moarte specifică omului medieval; "familiaritatea" și resemnarea manifestate în proximitatea morții (atitudine designată de Ph.Aries prin expresia "la mort approuvoise", sugerând încorporarea ei în ordinea naturală³⁰) și născute din perceperea deplinei continuități între viață și moarte, ambele fiind componente ale destinului uman, va ceda treptat locul unei atitudini angoasante în fața morții, conturată în spațiul românesc undeva la începuturile modernității. Mobilurile care au stat la baza acestei noi atitudini ("angoasa morții") au, în principal, o motivație profund creștină, iar, în plan secund, se datorează unor mutații de ordin economic, social și religios (specifice, de altfel, întregului spațiu european)³¹. Una din problemele majore pe care violența morții în timpul epidemiilor o lăsa nerezolvată era aceea a imposibilității îndeplinirii stricte a funeraliilor, precum și a asigurării condițiilor optime pentru călătoria și rezidența postumă a sufletului. Lipsa ultimei împărtășanii, absența asistenței preotului, privarea de un mormânt individual, sunt dilemele care frământau spiritele religioase ale epocii. Descriind spectacolul înfricoșător al epidemiilor de ciumă J.Delumeau arată că: "pentru supraviețuitori abandonarea riturilor liniștitoare ce însoțesc în

²⁸ Un studiu extrem de interesant privind impactul epidemiilor de ciumă la nivel social și mentalitar îi aparține lui T.Nicoară, autorul punând în discuție perioada cuprinsă între anii 1700-1830. Pornind de la datele statistice cunoscute pentru perioada respectivă, autorul abordează atât discursul asupra fenomenului epidemiologic, cât și impactul la nivelul reprezentărilor colective; vezi Toader Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în Studii de Istorie a Transilvaniei, Cluj, 1994, pp.152-163

²⁹ idem, p.158

³⁰ Ph.Aries, *Omul în fața morții*, Buc., 1996, p.18

³¹ T.Nicoară, op.cit., p.160

timperi normale plecarea de pe această lume e o adevărată tragedie."³². Iminența și dominația absolută a morții în asemenea perioade au pus bazele unui atașament profund față de viață și valorile umane, fapt ce va marca evoluția ulterioară a comportamentului și imaginarului tanatologic.

În acest climat socio-mental caracteristic veacului XVIII retorica funeabră continuă direcția dezvoltată anterior pentru liniștirea spiritelor în fața morții; pornind de la premisa potrivit căreia moartea este intim asociată vieții, fiind un dat ineluctabil, textele funebre dezvoltă o adevărată terapeutică menită să acomodeze individul cu realitatea morții. Acest demers se axează în principal pe accentuarea relației trup-suflet, perspectiva propusă de biserică nefiind mult diferențiată de percepția mentalului colectiv; deși scrierile religioase nu au adus elemente novatoare vis-à-vis de această problematică, ele înglobează un plus de detalii imagologice care servesc și sprijină o receptare mai intensă a mesajului fiecărui discurs funebru. Acceptând continuitatea existenței sufletului într-un plan paralel cu cel al existenței terestre "întreaga retorică a morții l-a evocat cu insistență, transformându-l într-un element de seamă în opera de influențare a conștiinței colective"³³.

În textul manuscris de sec.XVIII (publicat de același I.Stan) ce cuprinde discursul funebru rostit, probabil, la înmormântarea unui membru al comunității mort înainte de a-și împlini rostul (întrucât apare ideea morții neașteptate: "cu asupra veni moartea") sunt valorificate marile teme creștine derivate din sentimentul acut al perisabilității condiției umane. Un element care începe să devină intens exploatat este perceperea morții ca un fenomen ce separă omul de cei dragi, mizându-se pe contextul de maximă sensibilizare pe care îl creează; o asemenea perspectivă pregătește, într-o anumită măsură, noua atitudine ce va caracteriza valorizarea morții în sec.XIX, și anume "moartea celuilalt". Mai mult, acest nou mod de raportare la problematica tanatologică va conferi discursului funebru o dimensiune mult mai umană, disertația preponderent religioasă apropiindu-se și valorificând într-o măsură mai mare sentimentele personalizate ce caracterizează nivelele parentale ale comunității. În mormântarea, ca formă de sociabilitate, oferă prilejul exprimării compasiunii față de un destin exemplar ("un om așa de vrednic"); în consecință, discursul valorifică această potență a ceremonialului, de a oferi exemple comportamentale ce respectă principiile eticii creștine. Discursul este structurat în două părți; astfel, prima parte se constituie în jurul cuvintelor Apostolului Pavel privind universalitatea morții: "că noi toți odată trebuie să murim". În ceea ce privește a doua parte, ea merge într-o

³² J.Delumeau, *Frica în Occident*, Buc., 1986, p.197. Accentuând asupra climatului de disperare și nebulie pe care îl institua la nivel colectiv prezența ciumei, autorul vorbește despre dubla subminare a psihismului (atât la nivel individual cât și colectiv) prin destructurarea vieții cotidiene și anularea oricăror proiecte de viitor.

³³ Șt. Lemny, *op.cit.*, p.142

perfectă continuitate ideatică, ce succede constatării precedente; ca atare, odată stabilit adevărul primei aserțiuni, urmează vechea temă a imposibilității anticipării momentului final (despre care am amintit în rândurile precedente). Interesantă este însă modalitatea de argumentare a celor două axiome constitutive doctrinei creștine; realitatea ineluctabilă a morții este susținută atât de prezența cadavrelor cât și de "tîntirimul bisericii, unde se văd oasele cele goale și moarte"³⁴. Se constată o accentuare a dimensiunii fizice a morții, care, prin natura ei, este menită să impresioneze. Pentru a da greutate discursului autorul a preferat construirea textului în maniera unui dialog între morții comunității și participanții la înmormântare, modalitate care prezintă avantajul reiterării legăturilor între cele două părți, precum și o putere de sugestie sporită. Capacitatea de sensibilizare proprie discursului provine din sugestibilitatea imaginilor evocate, concluzia pe care o facilitează fiind aceea a deșertăciunii lumii, pe fondul reducerii existenței cotidiene la simpla descompunere a trupului, invocat prin vechea imagine a acestuia ca "mîncare viermilor". În acord cu linia dezvoltată în secolul precedent privind accentuarea dimensiunii dramatice a momentului final, autorul textului punctează în detaliu acțiunea distructivă a morții în aspectul său material. Astfel, este urmărită degradarea treptată a funcțiilor organelor de simț care însoțesc agonia și precedă instalarea morții propriu-zise. Momentul este redat mai degrabă într-o manieră folclorică pentru a-i asigura un grad mai ridicat de receptivitate, și categoric pentru a impresiona. Acest ultim scop este cu atât mai evident cu cât accentuarea decrepitudinii organelor de simț se face în virtutea calității lor de mediatore ale păcatului, în formele sale multiple. Dimensiunea moralizatoare a discursului este asigurată prin reluarea ideii privind marea calitate a morții de a anula toate diferențele, dublată de cea a ireversibilității condiției umane, sugerată printr-o comparație de o plasticitate deosebită: "ca picăturile de apă cădem și ne scurăm în pământ și mai mult nu ne mai întoarcem îndărăt"³⁵. De altfel, acest pasaj constituie pericopa discursului și poartă amprenta vizibilă a paradigmei baroce caracterizată prin bogăția imaginilor. Trebuie remarcat faptul că invocarea legăturilor de sânge, a rudelor decedate, în spiritul unui veritabil cult al morților potentează gradat sensibilizarea conștiințelor spre un etern *memento mori*, și implicit spre o permanentă autoanaliză a propriei vieți.

Discursul funebru de inspirație greco-catolică debutează cu propovedaniile lui S.Micu; se remarcă direcția pe care o impune retoricii funebre, și anume aceea a unei modalități de învățare socială, discursurile dobândind valențe pedagogice. Finalitatea explicit formulată este aceea a însușirii unei veritabile *ars moriendi* ca o preocupare de căpătii a omului în tot timpul vieții sale: "așa să trăim ca cum pururea, în toată cirta de ceas, am avea să murim, și gândul morții

³⁴ I.Stan, op.cit, p.58

³⁵ ibidem

totdeauna să-l avem în minte, și de vom petrece așa, atunci ne vom îndrepta bine obiceiurile noastre și vom viețui cum se cuvine, dacă, mai înainte, când vom să ne apucăm să facem orice lucru, vom cugeta că ne caută să murim odată și toate lucrurile și faptele noastre le va aduce Dumnezeu la judecată; acestea de le vom face **avem adevărată nădejde că bine vom muri** (subl.n.)³⁶. Textul citat concentrează cele două motive ale ideologiei creștine privind, pe de o parte, certitudinea morții, iar pe de altă parte liberul arbitru, între cele două perspective instituindu-se, la nivelul pietății populare, o permanentă tensiune care guvernează sentimentul morții³⁷.

Consecvent intențiilor sale pedagogice S.Micu punctează în prefața propovedaniilor sale imperativul accesibilității cuvântărilor funebre; el este cel care conturează două modalități de elaborare a discursurilor după calitatea și nivelul de cultură al auditoriului. Potrivit opiniei autorului există două nivele de cultură și de predică: a) un nivel inferior "curgerea graiului mai de jos și mai prost" și b) unul superior "curgerea graiului cu măiestrie ritoricească cu vorbă înaltă și adâncă". Propovedaniile sale se remarcă printr-o dimensiune profund umană, tolerantă, valorificând probabil principiul (ortodox în esența sa) "despre morți numai de bine". Registrul tematic nu diferă prea mult de cel prezent în secolele anterioare, înscriindu-se în aceeași direcție consolatoare. Principala idee asupra căreia s-a concentrat este aceea a "nevoinei" spre fapte bune, îndemnul fiind ilustrat prin omagierea celui decedat, purtător al unui destin creștin exemplar. Fapta bună este garantul unei morți bune și implicit al mântuirii finale: "puțintică osteneală de acum, vecinică odihnă câștigă". Trebuie remarcat faptul că "în teologia greco-catolică, cu foarte mici modificări de ordin dogmatic, în sec. al XVIII-lea se poate vorbi de o unitate teologică și doctrinară cu ortodocșii"³⁸. Probabil că cel mai elocvent exemplu se regăsește în structurarea ideatică a *Cuvântului pentru ieșirea sufletului*, text alăturat propovedaniilor și, foarte posibil, prelucrat după cel cuprins în manuscrisul dascălului Toader din Feldru³⁹. Zguduitor în ansamblul său prin virulența imaginilor prezentate (veritabile surse de reconstituire a imaginarului lumii de dincolo) precum și prin separarea tranșantă (fără posibilitate de eludare) instituită la nivelul conduitei din timpul vieții (drept/păcătos), textul conține câteva indicii clare privind unitatea dogmatică amintită. Astfel, în partea de început, construită în maniera unei ultime spovedanii prin care sufletul se leapădă de păcatele sale, sunt amintite ca locuri de rezidență postumă doar cele două acceptate de credința ortodoxă (de altfel, întregul text este elaborat numai în funcție de această polarizare, neexistând nici

³⁶ S.Micu, *Propovedanie sau învățătură la îngropăciunea oamenilor morți*, în Școala Ardeleană, Buc., 1983, vol.I, p.77

³⁷ D.Radosav, *Sentimentul*..., p.170

³⁸ idem, p.209

³⁹ Existența unui *Cuvânt la ieșirea sufletului* în cuprinsul manuscrisului care este un molitvenic slavon este semnalată de At.Popa, op.cit., p.407

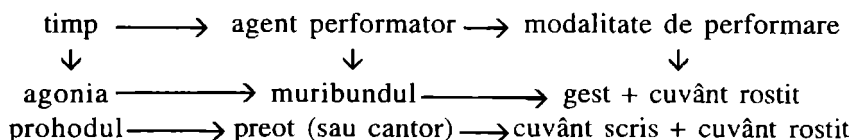
o referire la purgatoriul catolic); finalitatea judecății particulare este precepută tranșant: "numai singur acela, carele va avea a să judeca, de lucrurile sale va lua răspuns: **ori de izbăvire, ori de osândă** (subl.n.)". În același spirit se face separarea netă între destinul postum al dreptului, respectiv al păcătosului: "dreptii în lăcașurile sfinților, iară păcătoșii într-o închisoare vecnică; ... dreptii la raiu, iară păcătoșii la focul cel ne stins ..." ⁴⁰. Indubitabil că un asemenea text este plasat în prelungirea alocuțiunilor funebre din rațiuni eminamente etice. Modul de elaborare, preeminența momentului judecății, maniera aproape populară de transmitere a mesajului, toate sugerează intenția de a șoca sensibilitatea celor prezenți, violentarea conștiințelor reprezentând un mod eficient de învățare.

Diversitatea textelor funebre elaborate de S.Micu subliniază importanța atribuită de autor funeraliilor, moment esențial în viața comunității, care facilitează rostul spiritual al bisericii. Conștient de oportunitatea momentului, S.Micu (mergând pe vechea structură a Molitvelnicelor ce conțineau cazanii la morți și "iertăciuni") continuă propovedaniile sale cu iertăciunile, elemente cu o rezonanță deosebită la nivelul mentalului colectiv, regăsindu-se într-o formă folclorizată în cadrul ceremonialului de cult funebru. Este foarte probabil că retorica funebă a preluat acest obicei al luării iertăciunilor tocmai din contextul ceremonialului, fapt justificat de potențele sale sensibilizante, actualmente momentul iertăciunilor constituind cel mai dramatic episod al înmormântării. Este momentul care realizează prin excelență agregarea comunitară, toți cei prezenți fiind uniți prin durerea pierderii unui membru al colectivității; mai mult, secvența facilitează reactivarea memoriei individuale, înmormântarea devenind prilej de comemorare pentru fiecare participant, dramatismul atingând astfel cote maxime. În iertăciunile sale S.Micu a pus în joc tot arsenalul unei elaborări de o sensibilitate extraordinară; speranța unei revederi în lumea de dincolo, preluată din repertoriul credințelor pre-creștine, sprijină intenția consolatoare a discursului. Moartea nu anulează legăturile de sânge, ci face posibilă, într-o manieră profund religioasă, o reîntâlnire definitivă la judecata finală.

Precedată de forma sa privată (comportând o accepțiune similară dar la un nivel restrâns) ea își consacră deplin valențele numai prin extensia la nivel colectiv, biserica asumându-și astfel rolul (mereu afirmat, de altfel, în contextul funeraliilor) de agent ce conferă publicitate morții (postură convenabilă pentru efortul său privind decantarea sensibilității religioase de resturile sale păgâne). Trebuie remarcat traseul pe care îl parcurg cele două forme ale iertării: de la oralitate, respectiv gestualitate, ca secvență a praxisului ritual funerar, la cuvântul scris, apoi din nou rostit, ca modalitate oficial-recunoscută a obținerii efectului dorit. Elementele ce separă (consacrându-le funcții proprii) aceste două forme ale iertării sunt legate de dimensiunea lor temporală precum și de agentul care le

⁴⁰ S.Micu, op.cit., p.89

performează. Generic vorbind, practica iertării (concept devenit fundamental pentru morala creștină) funcționează potrivit următoarei scheme:

În discursul funebru destinația precisă a iertăciunilor, individualizarea lor sporește impactul asupra celor prezenți, cu atât mai mult cu cât ele condensează ultimele cuvinte ale celui decedat înainte de a fi înhumat, constituind ultima posibilitate de comunicare în prezența (chiar dacă neînsuflețită) acestuia. Practica iertăciunilor (în ambele sale forme) are însă un caracter ce transgresează, în ultimă instanță, aspectul său socializant: ca dialog între cele două părți instituite de prezența morții (decedatul/comunitatea celor vii) ecuația cererii/acordării iertării are un caracter triumfiar; termenul constant și suprem al ecuației îl reprezintă autoritatea divină ce condiționează destinele ambelor părți, decizia aparținând numai lui Dumnezeu. Pentru sensibilitatea colectivă importantă rămâne formularea cererii și credința într-un răspuns favorabil, acestea fiind singurele cunoscute ale ecuației, întrucât cererea iertării "este o rugăciune a comunității întregului sat, animată de rugăciunea preotului către Dumnezeu, pentru iertarea celui ce a murit, ca manifestare a credinței că acela n-a murit de tot"⁴¹.

Sec.XIX aduce elemente novatoare în planul sensibilității religioase legate de moarte⁴²; astfel, se remarcă o nouă atitudine în percepția morții care va aduce în prim-planul preocupărilor "moartea celui alt", atitudine corespunzătoare unui model cultural și spiritual instaurat de romantism⁴³. Noua perspectivă va accentua dimensiunea socializantă a morții, întrucât se va cristaliza în forme de exteriorizare a durerii provocate de moartea celor apropiați. În omiletica de inspirație greco-catolică se impun contribuțiile lui P.Maior, importanța lor constând nu numai în valențele didactice ale propovedaniilor și didahiilor ci și în calitatea lor de veritabile surse privind mentalitatea și moravurile vremii. Categoric, intransigența și spiritul critic extrem de acid, caracteristic îndeosebi didahiilor (pe care le asimilăm formelor retoricii funebre întrucât autorul le numește "învățăături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți") își găsesc corespondența în orientarea inaugurată de Antim Ivireanul⁴⁴. Extrem de

⁴¹ D.Stăniloie, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Craiova, 1992, p. 144

⁴² D.Radosav, *Sentimentul ...*, p.157

⁴³ idem, p.158

⁴⁴ Despre didahiile sale și despre opera sa în ansamblu G.Strempel nota: "El a știut să pătrundă adânc cu observațiile sale în putregaiul societății diferențiate și a legat ideile teologice de viața cotidiană a acestor spoliatori interni. În aceasta constă, mai ales, originalitatea lui Antim."; vezi Antim Ivireanul, *Opere.Didahii*, Buc., 1997, p.466.

utile pentru justificarea eficienței instrumentelor retoricii funebre sunt precizările care însoțesc propovedaniile; astfel, autorul pornește de la convingerea că "se cade pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune, despre moarte, despre scurtarea și nestatornicia vieții omenești, despre deșertăciunea lucrurilor veacului acestuia, despre ticăloșia muritoriului om" și aceasta mai ales când "trista pildă e de față înaintea ochilor"⁴⁵. Chiar dacă remarca sa privind potențialul de agregare comunitară specific ceremonialului funerar comportă nuanțe acuzatoare (întrucât participarea numeroasă la înmormântări nu se regăsește și în cazul liturghiei) ea este importantă pentru demersul nostru, constituind un argument în favoarea superiorității valențelor socializante ale morții. Am putea spune chiar că, pentru perioada respectivă, discursul funerar se relevă ca veritabil instrument de învățare, respectiv de corijare a comportamentului membrilor colectivității. Dar, potrivit opiniei autorului, participarea masivă la înmormântare nu are întodeauna și în exclusivitate rațiuni ritual-terapeutice; sunt unii care se află acolo "pentru una sau pentru altă vremelnică pricină", ceea ce demonstrează că în categoria formelor de socialitate ceremonialul funebru deținea un loc important, favorizând interacțiunea socială. Iată, de pildă, ce consemnează P.Maior în prefața propovedaniilor sale: "de multe ori mai mulți se adună la îngropăciune decât în sărbători, la beserică, ba sunt unii, mai ales întră proști, pe cari arare ori are norocie preotul a-i vedea în beserică, iară la îngropăciune, sau pentru una sau pentru altă vremelnică pricină, adese ori de nu tot deauna, se află"⁴⁶.

Semnificative sunt, de asemenea, precizările privind modul de elaborare a discursurilor (nu numai cele funebre, ținând cont de faptul că a editat și un volum de predici a căror prefață conține aceleași idei); conformându-se programului editorial preconizat în conferința episcopilor greco-catolici de la Viena din 1773, P.Maior insistă asupra cerinței accesibilității textelor religioase (de fapt a întregului discurs bisericesc) și, la fel ca și predecesorul său S.Micu, subliniază faptul că toate formele retoricii creștine trebuie să corespundă nivelului auditoriului întrucât "pentru aceaia grăim să ne înțăleagă aceia cărora grăim". Ceea ce particularizează însă poziția pe care se situează Maior cu privire la conținutul alocuțiunilor funebre este tocmai intransigența și obiectivitatea pe care o impune preoților; astfel, discursul nu trebuie să fie, în mod obligatoriu, unul laudativ dacă situația concretă, respectiv conduita celui decedat "nu e vrednică de laudă înaintea oamenilor"⁴⁷. Se pare că acesta este punctul ce îl separă pe Maior de predecesorul său mult mai tolerant, fapt pentru care i s-au

⁴⁵ P.Maior, op.cit., p.785

⁴⁶ idem, p.786

⁴⁷ Referitor la același aspect Maior continuă: "Însă bine să iai sama, ca cele ce grăești spre lauda mortului, să fie adevărate, că almintrea pre tine te vei face mincinos, și mortului mai mare îi agonisești ocară, de cât de ai tăcea"; idem., op.cit., p.789

adus acuze îndeosebi din perspectiva ortodoxă⁴⁸. Interesant este că, în cazul său, accentele dure se regăsesc nu atât în contextul propovedaniilor⁴⁹, cât, mai ales, în conținutul didahiilor, respectiv iertăciunilor, forme ale retoricii funebre care preiau treptat finalitatea pedagogică a discursului funerar (având mai degrabă un fundament etic decât dogmatic). Probabil că P.Maior considera mult mai eficientă (pentru scopul demersului său) încărcătura dramatică accentuată specifică momentului rostirii acestor două forme, un context psihologic care, îndubitabil, sporea receptivitatea și cimentarea mesajului transmis.

În ce privește propovedaniile, chiar dacă păstrează în țesătură un anumit număr de pasaje scripturistice (prezența lor este legată însă tot mai mult de nevoia de a da greutate învățăturilor, fără a mai constitui punctul de plecare pentru disertații greoaie și uneori savante), ele dezvoltă un registru tematic orientat mai degrabă spre viață, spre imperativul unei conduite conforme moralei creștine. Desigur, ele au o finalitate transcendentă, întrucât reprezintă instrumentele prin care se pun bazele însușirii unei *ars moriendi*. Ceea ce trebuie remarcat cu privire la modalitatea de construcție ideatică, ca un element care se impune tot mai pregnant, este intenția de a stabili o corespondență directă între conținut și situația concretă, respectiv individualitatea celui decedat. Disertația este marcată de prezența cadavrului, inserată în discurs într-o manieră ce continuă tradiția cu accente macabre specifică barocului, dar percepția descompunerii fizice devine un element secundar care atestă doar omniprezența și imposibilitatea eludării morții. În centrul meditației pe marginea gropii se situează spinoasa problemă a polarizării morții potrivit binomului moarte bună/moarte rea. Desigur, această polarizare nu caracterizează moartea în sine (ea nefiind nici bună, nici rea potrivit autorului) ci este o consecință a opțiunii individuale ce califică, la final, destinul uman în două categorii: dreptul/păcătosul. Spre deosebire de elaborările anterioare ce abundă în detalii terifiante privind perspectiva sumbră a morții păcătosului, în Propovedania 25 de exemplu P.Maior mizează pe o manieră de învățare prin puterea exemplului pozitiv, plecând de la premisa potrivit căreia prezentarea unui destin postum fericit angrenează pârgghiile dezirabilității umane devenind un model spre care fiecare să tindă nu numai afectiv ci și practic. Pericopa acestei propovedanii (adică textul cu valoare de parabolă ce provoacă discursul funerar) a fost intens exploatată și în secolele anterioare (*Cuvântul*

⁴⁸ Fl. Fugariu, cel care a îngrijit vol. *Școala Ardeleană*, aprecia că: "Ertăciunile lui P.Maior nu-și produc efectul vizat, pentru că sunt situații în care **nu e decent să faci nimănui morală** (de exemplu, și mai ales, cu ocazia alocuțiunilor funebre). Nu este singura dată, în care P.Maior **nu dovedește îndeajuns tact** (subl.n.)"; vezi *Școala Ardeleană*, Buc., 1983, p.789, nota b

⁴⁹ Potrivit *Dicționarului religios* "propovedania" designează, în exclusivitate, discursul funebru în timp ce "cazania", de exemplu, este o formă a retoricii creștine (ortodoxe) cu un caracter mai general care desemnează și predicile, omiliile rostite în cadrul liturghiei; vezi I.M.Stoian, *Dicționar religios*, Buc., 1994, pp.54, 227

dascălului Toader), cuvintele evanghelistului Luca reprezentând deja formula clasică a morții bune. Evident, acest enunț biblic nu a fost ales întâmplător ca fundament scripturistic al discursului, ceea ce îndreptățește afirmația noastră anterioară privind adaptarea conținutului la situația concretă; astfel, fiind vorba de înmormântarea unei tinere (situație asimilată categoriei celor cu "viața nevinovată și plăcută lui Dumnezeu") se impunea o alocuțiune puternic consolatoare, care să reliefeze avantajele unei postexistențe fericite ce compensează nefirescul sfârșit "înainte de vreme". Autorul a intuit perfect așteptările auditoriului și, în consecință, a redat momentul judecății particulare ca un act de recunoaștere și confirmare divină a exemplarității destinului celei decedate; acest moment este precedat de o așteptare senină căreia îi urmează, fără alte impedimente, instalarea definitivă în locul celor drepti: "căci sufletul tău, îndată întru lăcașurile cerurilor să va priimi, iar trupul în pământ, până la a doao venire se va odihni, când împreunându-se iarăși cu sufletul, în vecinică mărire va fi"⁵⁰. Prezentarea polarizată a destinului postum (în cazul prezentului discurs accentul fiind transferat asupra perspectivei benefice) este un demers didactic ce premerge afirmării liberului arbitru; altfel spus, opțiunea revine fiecărui individ în parte fără ca aceștia să poată invoca necunoașterea ambelor posibilități (nu există, nici măcar în subtext, vreo aluzie la o cale de mijloc, respectiv la o terță posibilitate). Mai mult chiar, discursul se constituie și într-un prilej de rememorare a principiilor ce condiționează dobândirea unui destin postum fericit, conturând astfel, implicit, profilul moral al celui "drept": "viețuiaște dară mai nainte viața dreptilor, păzește poruncile, iubește pre Dumnezeu, din toată inima ta și mai presus de toate, iară pre de aproapele, ca însuși pre tine"⁵¹.

Examinarea retoricii funebre din prisma tematicii abordate nu reliefează, în mod necesar, prezența unor elemente inedite și profund novatoare în percepția și valorizarea morții la începutul veacului XIX. În plan secund însă, construcția stilistică a textului permite sesizarea unor conceptualizări tanatologice sensibil diferite de tradiția barocului. Iată, spre exemplu, în propovedania amintită, P.Maior anticipează deja mutația pe care romantismul o va produce în ansamblul atitudinilor generate de proximitatea și meditația asupra morții. Astfel, pentru a da pasajelor scripturistice o mai mare transparență (celor referitoare la aprecierea divină care încununează moartea "dreptilor") autorul compară atitudinea credinciosului în fața morții cu cea a ostașului ce luptă cu mai multă viteză atunci când "știe că împăratul e față și toate le vede și le privește". Exemplaritatea destinului militar, prin sacrificiul pentru o cauză dreaptă pe care îl incumbă, comportă anumite similitudini cu moartea credinciosului; se pare că sub aspect mentalitar se produce o glisare treptată dinspre "angoasa morții" (atitudinea dra-

⁵⁰ P.Maior, op.cit., p.792

⁵¹ idem, p.791

matică a barocului) spre noua perspectivă a morții "eroizate"⁵², psihologic mult mai suportabilă și atractivă. Nu trebuie să ometem însă faptul că această nouă atitudine este doar un instantaneu pentru ceea ce va însemna moartea în secolul nostru, când, sub impactul unei modernități subordonate raționalității operaționale în detrimentul celei semnificante, ea va fi exilată în afara cotidianului devenind un subiect aproape tabu ("moartea interzisă"); chiar dacă această atitudine este atribuită de specialiști îndeosebi societăților post industriale ea tinde să devină prezentă chiar în mediile mai conservatoare⁵³.

Celelalte două forme ale retoricii funebre, respectiv "ertăciunile" și didahiile, sunt structurate (așa cum precizam anterior) într-o manieră proprie, ce exprimă intenția lui Maior de a furniza instrumente utile preotului în misiunea sa de edificare morală a comunității. Abandonând tiparul impus de predecesorii săi în elaborarea iertăciunilor, autorul a încercat să le imprime o orientare ce vizează mai degrabă moralitatea raporturilor ierarhizate de contextul istorico-economic al vremii, accentuând astfel intenția formativă a demersului său. Se pare însă că o asemenea construcție retorică nu s-a bucurat de o rezonanță deosebită, fiind preferate formulele anterioare cu un impact psihologic mult mai mare (auditoriul resimțea nevoia unui moment de maximă sensibilizare, care permitea acea descărcare afectivă cu reale valențe terapeutice). Atitudinea critică, uneori extrem de dură, a constituit, de asemenea, un factor care a alimentat reticența (chiar condamnarea) manifestată față de alocuțiunile sale. Fără a insista în detaliu asupra ariei tematice acoperite de didahiile care îi aparțin, merită reținută maniera de veritabil rechizitoriu adoptată în condamnarea aspectelor degradante ale raportului părinți-copii. Impresionant este imaginarul pe care îl dezvoltă, întreg arsenalul de procedee stilistice puse în joc pentru a șoca sensibilitatea individului, predispusă în asemenea momente spre o receptivitate crescută. Toate aspectele care fac obiectul criticilor sale au o susținere scripturistică, invocarea pasajelor biblice constituind suportul unei argumentări fără posibilitate de contestare. În prefața didahiilor autorul revine asupra aspectului de socialitate maximă ce caracterizează înmormântarea⁵⁴; constatarea acestui fapt are ca termen de

⁵² Într-o sintetică analiză programatică intitulată extrem de sugestiv *Thanatos în grădinile lui Clio*, T.Nicoară propune aplicarea schemei lui Ph.Aries privind cronologia morții și la spațiul românesc; astfel, el consideră noua atitudine specifică sec.XIX o reacție la criza dramatică cu care venise din epoca barocului; vezi S.Nicoară, T.Nicoară, op.cit., pp.91-112.

⁵³ Ne propunem, în perspectivă, un studiu axat pe această problemă a impactului modernității și reconfigurările mentale rezultate din acest proces, care, probabil, ne va permite să surprindem tendințe noi în percepțiile și reprezentările tanatologice chiar în mediul rural.

⁵⁴ La fel ca și în propovedanii Maior consideră că nici un prilej nu este mai potrivit "pentru a face învățătură" decât asemenea momente în care "unii carii sunt mai bogați de fii și au mai grea detorie de a asculta didahiile cele pentru creșterea fiilor, mai des se văd la petrecania morților ... decât în beserică a plini cea pentru ascultarea sfintei liturghii și a învățăturilor celor sufletești"; P.Maior, op.cit., p.798

comparație frecventarea liturghiei, un punct vulnerabil în viața religioasă a comunității. Semnalările lui Maior vin să sprijine ideea potrivit căreia "frecventarea liturghiei ca formă de devoțiune colectivă este relevantă în documente drept o permanentă tensiune între normele elaborate privind obligativitatea vieții liturgice și atitudinile ireverențioase în cadrul comunităților creștine"⁵⁵.

Fără a avea pretenția unei abordări exhaustive a retoricii funebre credem că analiza celor câteva alocuțiuni prezentate ne poate furniza argumente clare privind dimensiunea socializantă a morții, respectiv a ceremonialului de cult funebru, și oportunitatea contextului socio-afectiv creat pentru transmiterea și sedimentarea unui model tanatologic creștin. Chiar dacă în ceea ce privește acest ultim aspect nu putem vorbi despre consecințe majore în plan atitudinal, discursul funebru, ca instrument al retoricii creștine, a avut o anumită rezonanță la nivelul mentalului colectiv, cel puțin în calitatea sa de sursă ce a alimentat imaginarul lumii de dincolo. Nu putem însă omite faptul că accentuând diverse perspective (materialitatea morții, momentul judecății, etc) alocuțiunile funebre au influențat într-o anumită măsură perceperea și valorizarea morții în epoci diferite.

SOCIAL LIMITS OF DEATH IN WAYS OF FUNERAL ORATORY (SUMARRY)

The present study suggests an analisys (during a segment of time including the 17th and 19th centuries) of mentalities and attitude concerning death from the perspective of churches. I chose this particular approach starting from the premises according to which churches had an important role in cultivating a model of "the good death", and especially in configuration of a real "ars moriendi" which was essential for the final salvation.

⁵⁵ D.Radosav, *Sentimentul...*, p.212

REPERE ALE SEPARĂRII SPAȚIULUI - POARTA ȘI PRAGUL

ANCA BOLOGA

Țăranul român trăiește într-o ordine cosmică desăvârșită în care toate lucrurile sunt firesc și definitiv fixate. Pentru el sunt clare departajările dintre macro- și micro-cosmos, dintre lumea "de aici" și lumea "de dincolo", dintre bine și rău, dintre "lumea largă" și propria gospodărie, marcând trecerile prin porți și praguri reale sau simbolice.

De altfel, lumea pe care și-o creează țăranul capătă adevăratul sens doar în măsura în care reproduce cosmosul organizat. Această ordine presupune separarea "lumilor", separare realizată în cercuri concentrice de la lumea-univers la lumea-comunitate și apoi la lumea-locuință. Țăranul român are o viziune cosmică prin care satul este considerat centrul lumii: "Satul e așa în mijlocul lumii, e așa că-n toate părțile e tot lume. Noi așa zicem că aici e osia pământului și a cerului, toate-n lume au o rânduială și rânduiala aste e."¹

În această lume a satului, în acest spațiu organizat și încărcat de puterea sacră a "osiei pământului și a cerului", țăranul își creează o lume a sa care nu este altceva decât locuința, lume care răspunde nevoii instinctuale de securitate, de protecție.

Ca centru al lumii locuința, gospodăria devine un loc special, cu rol generator în sens material și spiritual, un loc de pace, de reflecție, de siguranță, asociat copilăriei, focului din vatră, un loc care exercită o seamă de influențe asupra vieții omului. Prin faptul că este așezată pe "linia verticală ce se ridică din pământ, din masa satului către cer"² locuința este întotdeauna "sanctificată pentru că este o *imago mundi*, iar lumea este o creație divină"³.

Toate evenimentele mai mult sau mai puțin importante din viața omului sunt legate nemijlocit de casă, locuința participând la acestea ca o entitate specială, care înglobează în sine spiritele tuturor celor care o locuiesc. Eliade

¹ Bernea, E., *Cadre ale gândirii populare românești*, Ed. Cartea românească, București, 1985, p.91.

² Bernea, E., *op. cit.*, p. 91.

³ Eliade, M., *Meșterul Manole*, Ed. Junimea, Iași, 1992, p.98

consideră că o construcție, un "corp arhitectonic" este "însuflețit" prin însuși faptul că la temelia lui a fost făcut un sacrificiu, nu neapărat o ființă, "ci consacrarea și ofranda unor obiecte încărcate cu *realitate și putere*", fiecare din aceste ofrande fiind un centru energetic care poate să facă să trăiască și să dureze o construcție.⁴

Ca spațiu sacru, investit cu puteri speciale, locuința este capabilă să ofere protecție ocupanților ei împotriva influențelor malefice din exterior. Forța ei protectoare se exercită începând de la granița gospodăriei cu celelalte spații-*gardul*. Acesta nu are rol doar de delimitare a incintei gospodăriei, ci ridică interdicția accesului în gospodărie, accesul fiind posibil numai prin locuri speciale, strict destinate intrărilor și ieșirilor-*poarta* sau *porțile*. Orice pătrundere în gospodărie prin alt loc decât pe poartă este suspectă și uneori sancționată, așadar singură poarta poate facilita trecerile dintre lumea exterioară și intimitatea locuinței.

Ca spațiu de trecere poarta acumulează concentrări de energie sacră, capabilă să oprească răul, să alunge duhurile malefice, să purifice pe oricine pătrundea în incinta teritoriului străjuit de ea. Legat de rolul simbolic al porții Eliade spunea: "Poarta joacă în viața poporului român, ca și a altor popoare, roluri care pot surprinde câte simboluri vreți, fără să le arăți totuși cu degetul. Ea e o făptură magică, un stăpân cu puteri nevăzute, care veghează la toate actele capitale din viața insului. Prima trecere pe sub poartă înseamnă o intrare în viață, în viața reală și cea de afară. Poarta veghează la căsătorie și pe sub poartă mortul e dus, solemn spre lăcașul de veci. E, atunci, o reîntoarcere la lumea dintâi; ciclul e închis, și poarta rămâne mai departe, cu un om mai puțin să vegheze alte nașteri, alte căsătorii, alte morți." ⁵

Poarta ca reprezentare a limitei materiale și ideale totodată, dintre lumea străină și cea domestică, o regăsim în multe ceremonii care însoțesc trecerea de la o situație magico-religioasă la alta.⁶ Astfel, de Sf. Gheorghe se păstrează obiceiul păgân al împodobirii cu ramuri verzi (substitut al zeului vegetației) intrările în casă, în adăposturile animalelor și a stâlpilor porților, pentru protecția gospodăriei împotriva duhurilor rele, "a străjilor"⁷. În Transilvania era datina de a pune rug verde și leuștean la poartă la uși și ferești, (...) nu numai ca semn că a sosit primăvara, ci totodată și ca să nu se apropie strigoaiele (...)."⁸

Tot de această sărbătoare este legată împodobirea porților în ziua măsuriișului oilor și udarea rituală a "vlojoilor"⁹, la ieșirea oilor punându-se un lanț la poarta fiecărei gospodării ca apărător de "bozgoane"¹⁰. De Rusalii biserica,

⁴ Eliade, M., *Drumul spre centru*, Univers, 1991, p. 458.

⁵ Eliade, M., *Meșterul Manole*, Junimea, Iași, 1992, p. 133.

⁶ Van Gennep, A., *Riturile de trecere*, Polirom, Iași, 1996.

⁷ inf. Oros Cornelia, 55 ani, Măierșite, "Să pune rug la poartă ca să te apere de străji..."

⁸ Marian, S. Fl., *Sărbătorile la români*, vol. II, Ed. Grai și Suflet - Cultura Națională, 1995, p. 256

⁹ Goia, A., *Zona etnografică Meseș*, Ed. Sport - Turism, București, 1982, p. 143.

¹⁰ Cuceu, I., *Obiceiuri și credințe în Gîrbou*, în A.M.E.T., Cluj - Napoca, 1971-1973.

locuința, acareturile și porțile erau împodobite cu ramuri verzi de nuc¹¹, tei¹², plop, stejar¹³.

Analogii la aceste obiceiuri semnaleză Van Gennep în lucrarea citată mai sus și anume "ridicarea unui portic însoțit sau nu de obiecte naturale"(plante sacre). Porticul tabu în cazul de față îl reprezintă poarta, care pe lângă atributele speciale conferite de ramurile verzi, posedă puteri magice prin faptul că de cele mai multe ori este decorată cu simboluri astrale și imagini de plante sau animale cu rol apotropaic. Meșterii populari au cioplit în lemnul porților pe lângă forme abstracte - cercul cu centru marcat, rozeta cu șase raze, morișca, unda apei, spirala și derivatele ei- motive vegetale și florale stilizate și simboluri creștine-vița de vie, pomul vieții, crucea. Prin urmare simbolurile arhaice se împletesc cu cele creștine potențând puterea de protecție a porții.

Doar poarta principală de acces în gospodărie (singura decorată), fie că este orientată într-o direcție favorabilă, fie că este consacrată prin simbolurile cu care este decorată sau printr-un rit special, constituie locul de desfășurare a riturilor de intrare și de ieșire, sau a celor de trecere dintr-o stare socială în alta, celelalte deschideri ale gospodăriei nu au rol de prag între lumea familială și cea exterioară, de aceea ea trebuie păstrată nespurcată.

Poarta, ca simbol al trecerii sau transformării este prezentă în ritualurile de nuntă și înmormântare, trecerea prin diverse stări sociale sau magico-religioase identificându-se cu trecerea materială, "iață de ce, atât de des, trecerea de la o vârstă la alta se exprimă ritual printr-o <deschidere a porților>"¹⁴.

În ritualul de nuntă poarta este prezentă în cele mai importante momente. Chemerea la nuntă se făcea la poartă, unde chemătorul bătea "în poartă, în streășina porții,...), până ce ieșea cineva din casă"¹⁵. Tot în fața porții miresei are loc un asediu simbolic, ceata mirelui fiind oprită până ce mirele își dovedește buna-credință. Acesta era tratat ca un străin care putea fi înzestrat cu o potențialitate magico-religioasă benefică sau malefică¹⁶, iar trecerea pe sub poartă l-ar purifica, pe perioada de așteptare în fața porții fiind supus unor probe.

În unele părți ale Sălajului poarta miresei este legată cu funii de paie și cu lanțuri de la car¹⁷, alaiul mirelui fiind oprit și doar după ce ciuha cu oala cu cenușă în vârf era doborâtă iar cei doi starosti încheiau negocierile putea să pătrundă în curtea miresei¹⁸. Legarea porților și doborârea oalei cu cenușă se

¹¹ inf. Bologa Lucreția, 82 ani, Derșida: "... era tare mare sărbătoare și să punea pân tătă beserica frunzari de nuc..."

¹² inf. Ilea Maria, 66 ani, Fildu de Jos: " De ce să pun crenji de tei nu știu da' așe să pune pă la noi."

¹³ Marian, S. Fl., *op. cit.*, p. 256.

¹⁴ Van Gennep, *op. cit.*, p. 168.

¹⁵ Marian, S. Fl., *Nunta la români*, București, 1995.

¹⁶ Van Gennep, *op. cit.*, p. 35.

¹⁷ apud. Frâncu, T.- Candrea G., *Românii din Munții Apuseni*, București, 1888, p. 151-152.

¹⁸ inf. Porumb Ioan, 81 ani, Buiș.

făcea în alte părți la casa mirelui în acest caz fiind oprit alaiul miresei¹⁹. În alte părți, mireasa se întoarce de trei ori din drumul spre biserică, acest ritual îndeplinindu-se tot în fața porții²⁰. Oprirea rituală la poartă este prezentă și la alte popoare²¹ iar ruperea legăturilor porții simbolizează trecerea în altă categorie socială, separarea de familie și agregarea în noul mediu.

Ritualul de înmormântare surprinde momente în care poarta gospodăriei devine linia de demarcație între lumea viilor și a morților, trecerea pe sub poartă marcând ieșirea definitivă din familie și viață. De altfel prima stare se face fie imediat la ieșirea din casă²² fie imediat la ieșirea diu curte²³, carul cu mortul fiind dat înapoi de trei ori²⁴. Prin năframa neagră agățată la poartă, din momentul survenirii morții până "a treia zi" după înmormântare, sau o perioadă mai îndelungată, doliul era anunțat întregii comunități sătești²⁵. Tot la poartă cei care au condus mortul la "groapă" se purifică prin spălarea mâinilor, în acest fel spațiul gospodăriei este păstrat "curat"²⁶.

Legat de simbolistica părții transversale a porții, Evseev semnalează opinia lui Andrei Oișteanu care afirmă că "aspectul arhitectonic al porților monumentale românești reprezintă, din punct de vedere genetic, o contaminare a porților gospodărești, atașate gardului la intrare în curte, cu schema mormântului pe stâlpi"²⁷.

În spațiul arhitectonic al gospodăriei țărănești poarta constituie un simbol axial, verticalitatea stâlpilor ei semnificând ascensiunea, legătura dintre cer și pământ, depășirea condiției terestre.

Ca punte de legătură între spațiul familial și cel comunitar, poarta este locul în care sunt recepționate informațiile privitoare la viața comunității. La poartă sătenii "stau în povesti"²⁸, de cele mai multe ori în arhitectura porții fiind cuprinsă o laviță sau un loc special destinat "șederii"²⁹.

Din punct de vedere arhitectural, al monumentalității și ornamenticii, poarta constituie o adevărată podoabă a gospodăriei, oferind privitorului indicii relevante asupra statutului și prestigiului social al gospodarului. Ca urmare, o serie de

¹⁹ Goia, A., *op. cit.*, p. 149, și inf. Porumb Anica, 81 ani, Mirșid.

²⁰ inf. Bălaș Viorica, 67 ani, Fildu de Sus: "De tri ori m-am întors de la poartă când m-am dus la cununie, ca și cum n-aș fi vrut să-mi las casa și părinții."

²¹ Van Gennep, A., *op. cit.*, p. 122.

²² Marian, S. Fl., *Înmormântarea la români*, București, 1995, p. 188.

²³ inf. Cormoș Maria, 74 ani, Aluniș: "... prima stare la mort la poartă să făce..."

²⁴ Goia, A., *op. cit.*, p. 151.

²⁵ inf. Porumb Ioan, 81 ani, Biușu: "... la poartă on jolj negru să pune, ca să știe tăt satu că acolo o murit cineva."

²⁶ inf. Bologa Lucreția, Derșida: "Tăt' care-o fost cu mortu' la groapă trabă să să spele pă mânuri înainte de-a intra în ocol..."

²⁷ Evseev, I., *Dicționar de demonologie și mitologie românească*, Amarcord, Timișoara, 1998.

²⁸ inf. Curtian Lucreția, 59 ani, Derșida: "...ne strânjem mai multe muieri la poartă și stăm în povesti."

²⁹ Idem.: "cei mai mulț' au la poartă ladiță ca să ibă pă ce sta când mărăg în ședere..."

caracteristici cuprinse în statutul social al gospodarului sunt sancționate prin luarea porții de Anul Nou³⁰ sau acest lucru este făcut doar "ca-n glumă"³¹.

Strâns legat de simbolismul porții, pragul marchează "trecerea dintr-un loc într-altul, de la lumină la întuneric, din domeniul profan în domeniul sacru"³², strângând cercul spre intimitatea locuinței, sub el sălășluind, în credințele multor popoare geniul protector al casei și familiei. "Pragul este, totodată granița care deosebește și desparte două lumi și locul paradoxal de comunicare dintre ele, punctul în care se face trecerea de la lumea profană la lumea sacră."³³

Ca spațiu tranzitoriu, suspendat între două lumi, pragul "este sacralizat în multe civilizații, fiind legat de cultul strămoșilor, căci a existat obiceiul îngropării lor sub pragul casei"³⁴.

Ca și poarta el joacă un rol important în riturile de trecere (naștere, căsătorie, moarte), trecerea pragului reprezentând materializarea trecerii spirituale. Astfel, la naștere copilul se cumpănea pe prag cu un pietroi, sub prag se pune un topor când îl duceau la botez, copilului alăptat pe prag, în vremea slujbei sau când bătea toaca, i se îndreaptau anumite defecte, cuțitul împlântat în pragul ușii ținea departe de copil spiritele rele³⁵. La alte popoare este semnalat obiceiul îngropării cordonului ombilical sub prag în semn de comuniune cu strămoșii.³⁶

La nuntă, pe prag erau primiți mirii cu "grău și băutură", mireasa trecea pragul casei în brațele mirelui sau ale socrului ca să nu calce pragul, jignind astfel memoria strămoșilor.

Pragul putea deveni în unele împrejurări locul desfășurării unor descânțece pentru cei ce nu puteau muri³⁷, agonia muribundului fiind scurtată prin simplul contact cu pragul casei³⁸, și tot pragul devenea cel care apăra mana laptelui, prin așezarea unui lanț sub el la trecerea vacilor³⁹. Sub prag puneau fetele zgarda, când umbla popa cu crucea, și trecând preotul peste ea fără să o observe însemna că fata se va mărita sau își va visa ursitul⁴⁰. Tot la pragul ușii e bine să pui unghiile după ce le tai și cu toporul pe prag poți face și desface de ursită. Desfăcutul

³⁰ inf. Gorgan Alexă, 62 ani, Derșida.

³¹ inf. Petran Maria, 80 ani, Sfăraș : " De Anul Nou să purtau porțile, așe ca-n glumă că nu să mânieu oamini, da" dă multe ori fuje gazda după ei."

³² Benoist, L., *Semne, simboluri și mituri*, Humanitas, 1995.

³³ Eliadina, Ed. Polirom, Iași, 1992, p. 135.

³⁴ Caraman, P., *Pământ și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolisticii eminesciene*, Ed. Junimea, 1984, p. 122.

³⁵ Niculiță-Voronca, E., *Datinele și credințele poporului român*,

³⁶ Van Gennep, A., *op. cit.*, p. 56.

³⁷ Marian, S. Fl., *op. cit.*, p.28.

³⁸ inf. Marincea Victoria, Bogdana: "...în alte părți am auzit că dacă nu poate muri cineva îl pune jos păstă pragu' ușii."

³⁹ Cuceu, I. *op. cit.*, p.445.

⁴⁰ Marian, S. Fl., *Sărbătorile...*, p.129.

vrăjilor era mai ușor de făcut atunci când se apela la ajutorul și protecția strămoșilor, care sălășluiesc sub prag, iar în unele cazuri sursa răului era focalizată chiar sub prag, de unde cea care desfăcea vraja lua răul⁴¹. Interesant este faptul că aceste puterile acestor "bozgoane" încetau doar dacă erau puse "între hotară"⁴², hotarul reprezentând pragul sau poarta care delimitează un spațiu comunitar de altul și fiind în acest caz locul în care se concentrează maleficul.

La scoaterea mortului din casă sicriul este oprit pentru câteva clipe pe prag, sau "îl bat de trei ori de prag"⁴³. "Această lovire sau atingere a sicriului de prag însemnează că mortul mulțumește casei unde a locuit și că se închină și-și ia rămas bun de la întreg poporul ce s-a adunat ca să-l pereacă la groapă"⁴⁴. După ce mortul era scos în curte, se trântea ușa casei de trei ori și se spărgea în prag un blid cu grâu sau o ulcea⁴⁵, act care simboliza moartea unui membru al familiei, iar grâul având funcție purificatoare. După spargerea vasului se închideau ușile și nimeni nu mai intra în casă până după prima stare⁴⁶. Pentru ca norocul casei să nu piară odată cu plecarea defunctului se păstra deasupra ușii, într-o gaură, fie un smoc din părul mortului, fie măsura mortului. Acest obicei îl aveau și romanii, care atârnavă o parte din părul celui mort la ușă, în semn de doliu⁴⁷. Starea de trecere de la viață la moarte era exprimată prin sintagma "pe pragul morții", pragul simbolizând hotarul dintre cele două lumi.

Pragul casei și ușa sunt considerate cele mai eficiente elemente protectoare ale locuinței și a locuitorilor ei, de aceea ele sunt considerate ca sacre, fapt care se reflectă în numeroasele credințe, superstiții legate de anumite acțiuni efectuate sub imperiul lor. De aici se nasc o serie de interdicții: să nu mănâci pe prag că va fi foamete, fata mare să nu mănânce pe prag că nu se poate mărita sau își mănâncă norocul, să nu mănânci pe prag că te despărțești de bărbat, sau poți să uiți totul și te prostești.

Materialele etnografice ale popoarelor vecine cu noi atestă obiceiul de a îngropa sub prag pe unii membrii ai familiei. La noi, în Țara Pădurenilor, de pildă, acest lucru se face nu chiar sub prag, ci în curte, nu departe de intrarea în casă, în Sălaj se mai păstrează dovezi ale înmormântării în ogradă (grădină), iar la ucrainieni, până în secolul al XIX-lea exista obiceiul de a îngropa sub prag copiii care au murit nebotezați.

⁴¹ inf. Petran Maria, 80 ani, Sfăraș: "Bărbatu' mneu zăce' că maica lui credea că cineva i-o făcut, că era tăt beteagă și fata ave on fel de gălbănare. O chemat o țâgană la care i-o dat o găină, o pită și-o kilă de clisă să-i ieie bozgoanele de sub prag. Țâgana o tăt săpat acolo și-o scos nouă feluri: grâu, ai,...și i le-o dat la maica să le pună-tre hotară ca să nu mai vie înapoi."

⁴² idem.: "...Zăcea că acolo vine Alt lucru, adică Diavolu', și le ie, și vine vânt mare care te poate duce..."

⁴³ inf. Ilea Maria, 66 ani, Fildu de Jos: "...când scot mortul din cameră îl bat de tri ori de prag..."

⁴⁴ Marian, S. Fl., *Înmormântarea...*, p. 173.

⁴⁵ Goia, I.A., *op.cit.*, p. 150.

⁴⁶ inf. Cormoș Maria, Aluniș.

⁴⁷ apud.Preda, D.N., *Mythologia grecilor, romanilor și a egiptenilor*, București, 1863, p.223.

Pragul i se destinau și anumite ofrande rituale. La construcția casei, sub prag se îngropau bani. Un ban sau o potcoavă de cal se băteau în prag ca să aducă traiănicie și noroc gospodăriei.

De prag și ușă se leagă riturile de limită. "Pragul nu reprezintă decât un element al ușii, și cea mai mare parte dintre aceste rituri trebuie luate în sens direct și material ca rituri de intrare, de așteptare și de ieșire, adică de trecere"⁴⁸.

Spre deosebire de porți, pragurile nu sunt împodobite cu motive sau simboluri, doar în unele cazuri, fie pe ușori fie pe ușă, sunt prezente o serie de forme-simbol similare celor de pe porți. Un exemplu elocvent ni-l oferă ancadramentele ușilor de biserici, pe care apar: rozeta, morișca, motivul apei, funiei și crucea. Aceste motive apar, ce-i drept mai rar, și pe ancadramentele caselor țărănești, de obicei la cele despre care se spune că ar fi fost făcute din lemnul unei biserici, formele și motivele sculptate având, ca și în cazul porților, un pronunțat rol apotropaic.

În spațiul arhitectonic al gospodăriei țărănești, poarta și pragul poartă în ele simboluri elocvente ale mentalității generale a satului tradițional, ridicate la dimensiuni și sensuri cosmice.

Arhitectura gospodăriei este, după cum am văzut, strâns legată de universul credințelor, datinelor și actelor comportamentale ale țăranului. Este, de fapt, materializarea unei viziuni filosofice asupra lumii precum și o manifestare a culturii tradiționale.

THE GATE AND THE THRESHOLD - MARKS OF SPACES SEPARATION (ABSTRACT)

The issue of this communication is the signifiante of gate and threshold in sacred space of housekeeping.

The gate and threshold are endowed with magical powers. As pass-spaces they are able to concentrate sacred energy, capable to stop the evil, to drive away the evil spirits, to purify anyone who penetrated into the territory guarded by its.

The gate and the threshold are involved in all rites connected to capital events of human traditional life: birth, marriage, death.

In traditional housekeeping architectural space, the gate and the threshold carry into itself symbols of general traditional mentality, raised to cosmic dimensions and meanings.

⁴⁸ Van Gennep, op. cit., p. 33.

MAGIA HOTARELOR. *DINCOLO ȘI DINCOACE DE HOTAR*

CAMELIA BURGHELE

Considerat ca reper ontologic de unii, perceput ca prim semn și semnal al apariției noțiunii de proprietate și a conștientizării acesteia, de către alții, *hotarul*, *hotărnicia* - fie că desparte grădinile între ele, fie țărinile, fie satele - marchează un punct de cotitură important într-o abordare etnologică a relației dintre om și lume, nu numai în societatea tradițională, ci și în cea modernă¹. Ca pretext al consacării spațiului după toate regulile ritualului de luare în posesie, universal detectat de cercetarea antropologică, *hotărnicirea* nu face altceva decât să instituie o relație intimă între *dincolo* și *dincoace*, despărțind două lumi, dar sugerând discret și singura posibilitate de a trece dintr-o dimensiune în alta: ignorarea interdicțiilor instituționalizate de tradiție, prin încălcarea hotarului sau a semnului de hotărnicie.

Un studiu recent în mai multe sate din județul Sălaj, alese astfel încât să acopere o zonă cât mai largă, sugerează că semnele de hotar puse de mâna omului, detectabile în teren, așa cum au fost ele împământenite de forța tradiției, acoperă o paletă foarte largă, nu doar ca suport material, ci și ca denominare lingvistică: *pietre late sau cu multe colțuri, dolme, duleauă, răzoare, holmuri, mnezunii, mejii, mejdii, mezuri, țăreapi, țăruși, răchiți, păducei, fire de sânjer, tufe de spini, ruji, flori de sore, pozdări de cânepă*, toate instituind un regim juridic cutumiar, dublat de interdicții de ordin magic.

Însemnele hotarnice pledează pentru interdicții sau atrag atenția asupra încălcării unor reguli de multă vreme prescrise, întocmai ca semnele moderne de circulație sau limbajul culorilor. Se pun bazele unei comunicări nonverbale cu dimensiuni juridice, economice, sociale și, nu în ultimul rând, magice, comunicare a cărei decodare se împărtășește din generație în generație. Pentru că limba, codul lingvistic prin care se transmite în mod uzual informația în

¹ Mai multe date despre ceea ce semnifică în conștiința societății tradiționale ideea de hotar și de hotărnicie pot fi găsite în studiul *Hotarul satului. Receptarea valorilor multiple ale hotarului în societatea tradițională*, publicat în "Familie și Societate. Studii de istoria Transilvaniei", Cluj Napoca, 1999, p. 219 - 227

comunicarea verbală, nu se regăsește aici, în comunicarea nonverbală, este necesar ca întreaga valoare a mesajului să se centreze asupra matricei referențiale formată din semnele de hotar și asupra semnificației lor implicite, induse din zestrea culturală.

Fără nici o îndoială, cele mai spectaculoase sisteme de semnalizare ce se circumscriu unui limbaj nonverbal sunt cele de factură magică. Ele au apărut cu mult înaintea conturării proprietății private absolute asupra terenurilor din hotar, pentru că ele au menirea tocmai de a suplini absența unor garduri sau împrejurimi definitive. Însemnele magice de hotar aparțin unei mentalități ancestrale pentru care magia și formele ei de manifestare constituiau o formă privilegiată de relaționare a insului cu universul din jurul său. Agățarea unor căpățâni de cal în gardurile țarinii, obicei ce ține azi doar de domeniul basmului, avea rolul de a apăra proprietatea de duhurile necurate, dar însemna totodată și un semnal de alarmă pentru acei intruși care ar putea intenționa o violare a proprietății. H.H. Stahl relatează obiceiul din nordul țării de a planta la capătul proprietății crengi de *sânger*, acea plantă subțire, roșiatică, prezentă și în procedeele magice de ocrotire a animalelor din cuprinsul Sălajului. Sângerul, al cărui nume este atât de apropiat fonetic de expresia lexemului "sânge" - de altfel planta este denumită astfel în colectivitățile sătești tocmai pornind de la credința că aplicarea unor băți cu sânger pe spatele animalelor produc sângerarea urmelor loviturilor date, și, de aici, interdicția de a lovi vitele cu nuiiele de sânger² - este pus la intrarea în proprietăți, pentru a se atrage atenția că prezența intrușilor acolo este nedorită; mai mult, apelul se face la un dublu nivel: mai întâi la unul fizic, material, prin sugestia clară a sângerării ca posibilă urmare a unui act punitiv, iar apoi la nivel ideatic, căci ramura de sânger, componentă a seriei de "lemne de pocire" sau "potci" și "șufii", este, în fapt, "un instrument magic pentru a aduce nenorocire celui care ar îndrăzni să nu țină seama de voința celui care a pus-o"³, deci elementul de relație al umanului cu supranaturalul.

În aceeași ordine de idei, în satele din bazinul Crasnei se împletește "moimă", adică o alăturare de nouă fire colorate în trei culori, prinse într-o nuia și împlântate în mejie⁴. Obiectul, frecvent folosit în descântecele de boală, este masiv supradimensionat de puteri magice care ocrotesc spațiile interioare, dar fac din împrejurimi - mejii, garduri, împletituri de nuiiele - locuri potențate puternic negativ, un fel de bariere investite cu puteri magico-juridice de stopare a intrușilor. Amplasarea unor astfel de avertismente ale alfabetului magic de factură arhaică, cu rol de avertizare, în continuarea procedeele de îngădare, sau ca simboluri de sine-stătătoare, țin, în opinia aceluiași H.H.Stahl, de practicile de consacrare,

² Inf. Mihai Șandor, Marin - Sălaj

³ H.H. Stahl - *Eseuri critice despre cultura populară*, București, 1983, p.198

⁴ Inf. Veronica Chiș, Fizeș - Sălaj

cu un pronunțat caracter juridic și social: "închiderea unui spațiu, cu sens de oprire a pătrunderii într-o zonă oprită, e de fapt o operațiune de consacrare magică"⁵, asemănătoare celei de la fondarea unei biserici sau a unei case.

În timp însă, aceste practici magice și-au pierdut mult din valoarea inițială, condensând și sintetizând mesajul ideatic și transformându-se în simple semne convenționale. Așezarea unui par cu o cunună de spice împletite deasupra sau înfigerea unei nuiiele făcută roată în vârful în cărările din hotar, trebuie văzută acum în aceeași ordine simbolică cu punerea măturii în ușă sau tragerea perdelelor de la intrare, adică semne convenționale ale "trecerii oprite". În satele din zona etnografică Meseș astfel de "nuiiele înfipite în pământ și făcute colac la capăt, denumite *ciuhe*, *opreau* cărările temporare din hotar la Sângeorz și le *slobozeau* din nou după cosit"⁶.

Pentru că în cele mai frecvente cazuri comunicarea verbală și cea nonverbală se suplinesc și se întregesc reciproc, odată cu stăpânirea pe scară tot mai largă a scrisului s-a simțit nevoia completării componentei informaționale intrinseci a semnului de hotar cu marcarea lui verbală. A apărut astfel ideea îngropării unor sticle care să conțină înăuntru adevărate atestate asupra proprietății pământului și a delimitărilor sale; nu numai că sticla era un material ce rezista mai bine la condițiile subterane decât alte materiale, dar mai persista, intuitiv, și puterea literei de a transcende timpul, fixându-se într-o ordine guvernată de reguli stricte. Astfel de măsuri sunt suplimentare, ele venind după demarcarea fizică a terenului prin marcajele obișnuite și după avertizarea întregului sat sau măcar a vecinilor de luarea în posesie: "*La capătul hotarului să pune o țâreap și su țâreap să îngroapă o iagă afund în pământ; și dacă vrea oarecine și mute țâreapă sapă și dacă găsește iaga d-on sfert atunci acolo-i capătul dă hotar. Da la capătul pământului nost cu celălalt este o piatră mare, lată, cât scaună aiasta și su ie bătrânu mneu o-ngropat o iagă și când m-o dat în leje cu vecinu aiasta, o mărș acolo oamini și o văzut că acolo-i iaga și că acolo-i pământu mneu*"⁷.

Prin valențele lor matriceale, barierele hotarnice se apropie de categoria antropologică a pragului, instituind, dacă nu *des rites de passages*, în sens genepian, măcar *rupturi de nivel*, în accepțiune eliadescă. "Din punct de vedere material și magico-religios, oricine trece de la un teritoriu la altul se află, pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, într-o situație specială: el plutește între două lumi"⁸. Tocmai de aceea, în conștiința magică a comunității tradiționale hotarul este, probabil, categoria spațiului care beneficiază de cele mai multe valori consacrate de legile nescrise ale trăirii arhaice. "Hotarul, pe lângă funcțiile

⁵ H.H.Stahl - *idem*, p. 200

⁶ Ioan Augustin Goia - *Zona etnografică Meseș*, București, 1982, p. 21

⁷ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

⁸ Arnold van Gennep - *Riturile de trecere*, Iași, 1996, p.27

sociale, de delimitare a proprietăților sătești, individuale și colective, a primit și funcții magice, de apărare a acestora și a celor care trăiesc în cuprinsul lui, de răufăcători, de dezlănțuirea forțelor naturii, de supranaturalul malefic etc⁹ În hotar sunt și *locuri bune*, valorizate pozitiv, mai ales datorită nealterării lor prin prezența umană, dar și *locuri rele*, dimensionate negativ, prin prezența supranaturalului terifiant; în hotar au loc și unele practici menite să asigure prosperitatea holdelor prin invocarea timpului favorabil - "mai multe fete tinere luau apă dintr- fântână din hotar, pe care o duceau în gură până la vale. După ce aruncau apa în vale, ele spuneau:

Să să sloboadă izvoarele

Ca valea când are apă mai multă,

Să nu hie strâcatoare la hotare" ¹⁰ - dar tot în hotar crește

și *bureana urii*, iar pământul de aici e dus de către vrăjitoare acasă, pentru vrăji și legăminte malefice.

La prima vedere, hotarul, ca microspațiu nelocuit, dar umanizat într-o bună măsură prin ciclicitatea muncilor agricole, instituie o lume specială, aflată, poetic vorbind, ca și Hisarlic-ul lui Ion Barbu, "la mijloc de rău și bun". Un studiu cantitativ însă¹¹ denotă o clară predominanță a valorizărilor negative față de aprecierile pozitive. O explicație a decalajului ar putea porni de la constatarea că toți subiecții intervievați au susținut că nu se tem să meargă în hotar, considerând hotarul - în accepțiunea sa de teren agricol aferent proprietății, dar aflat înafara satului - ca o prelungire a gospodăriei, neuitând să amintească mereu un lucru esențial: prezența răstignirilor în hotar, menite să îndepărteze răul de orice fel. Această încercare de umanizare și spiritualizare a hotarului - atât ca teren agricol, cât și ca limită de sat - încearcă să se opună ponderii mult mai mari pe care o are în mentalul colectiv popular imaginea unui spațiu periferic, mult mai puțin controlat social decât vatra satului sau gospodăria, resimțit astfel ca un teritoriu în care pot fi eliminate din interiorul spațiului locuit toate aparițiile răuvoitoare. În această ordine de idei, hotarul configurează o adevărată "centură" exterioară, menită fie să stopeze răul care ar putea amenința potențial satul din exterior - și astfel trebuie considerate obiceiurile legate de confecționarea cămășii ciумii și de lăsarea acesteia în hotar sau de agățarea ei într-un par la limita exterioară a satului, obicei detectat în aproape toate satele studiate - fie să înglobeze în

⁹ Valer Butură - *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 253

¹⁰ Informație preluată de la Petrica Druhora Lucia - *Folclorul obiceiurilor din localitatea Hida*, lucrare de diplomă aflată în arhiva Secției de Etnologie a Facultății de Litere Cluj

¹¹ Studiul de față, completându-l pe cel apărut cu un an înainte (*Hotarul satului. Receptarea valorilor multiple ale hotarului în societatea tradițională*, publicat în Familie și Societate. Studii de istoria Transilvaniei, Cluj Napoca, 1999) se bazează pe informații obținute în aceeași anchetă de teren în mai multe sate sălăjene, pe baza unui chestionar alcătuit dinainte, și încercând să releveze organizarea magică a satului în conștiința populară.

potențialul său imaginar multitudinea de manifestări magice ale unor întruchipări malefice - aici întrând toate credințele legate de puterea nefastă a mejiilor sau de potențialul negativ al pământului sau plantelor care cresc la liziera satului.

Resimțit ca un spațiu mai îndepărtat, hotarul putea servi deci la mai mare încorporarea, la nivel imaginar, a răului latent, izgonit prin tot felul de procedee magice din interior; răul intrat în om, de exemplu, prin căderea sub incidența vreunui descântec bine direcționat, trebuie alungat la hotare, pentru că de acolo se va putea întoarce mult mai greu în interiorul satului:

"Uomu care era beteag să ducea la vrăjitoare și ea-l ducea între hotară, unde să dăscăță satele unu dă altu. Acolo-i lua urma dă la picioru stâng, și i-o întorcea, așe, cu mâna, pă hotar. Și pă locu unde-i întorcea urma, îngropa o moimă făcută dîn cârpe, pă care o-mbrăca cu haina muierii beteje și o lăsa acolo îngropată în hotar. D-ace nu-i bine să calci chiar pă hotaru dântre sate, că-ți poate lua cineva urma și-acolo-i plin dă boli d-astea fâpate" ¹²

"Am auzât că era on vrăjitor în Călin care cetea tare bine și știa întoarce urma. Când era uomu beteag, îl ducea între hotară și-i lua urma ce mică, pă după picior; și urma asta o-ntorce și băga su ie on uou dă ghină, on ban d-arjint și o potcoavă, că calu-i animal sfânt.. Și dup-aceie izbea urma cu picioru tare, și zăce oarice dăscântec d-ala d-a lui. Da când era uomu tare rău beteag, atunci îl duce la holomburi, între hotară, și-i lua urma ce mare: îl culca pă spate pă pământ, și-i lua urma dânprejuru trupului. Uomu să scula și-i dăde o haină, on spăcel ori niște poale ori ceva, și le lăsa acolo, pă urma ce mare, în hotar, că zăceau că vine năcuratu că coată urmele cele rele, și ie haina uomului d-acolo și atunci ie pă iel și boala uomului" ¹³

"Pântru boli mai ușoare ori mai cumplite să întoarce urma beteagului. Dacă cineva o fost diuăket și i-i rău, să întoarce urma mică: să taie împrejur urma piciorului și să ia brazda și să pune sub ie on bănuț și on fir dă ai. Păstă ai și păstă bănuțu ala să pune brazda luată dă su urmă și să izbește cu picioru. Da dacă beteagu îi tare rău, atunci să duce uomu la hotare, se așează pe spate și-i ieie urma mare. Altădată iei numa haina beteagului, da haina pă care o avea câtă piele, kimeșe ori nădrajii. După ce era dăscântată, haina era părăsâtă acolo, în hotar, să rămână acolo răul, să să împroaște între hotară" ¹⁴

Pentru spiritualitatea populară însă, ceea ce devine relevant, în ultimă instanță, este unghiul din care este privit actul cultural, pentru că, în anumite ipostaze, luarea urmei este un eveniment cu conotații negative, mai ales atunci când el este generat de un performer răuvoitor, și nu oriunde, ci în hotar, adică în spațiul în care energiile maleficului se pot manifesta nestingherite:

¹² Inf. Veronica Chiș, Fizeș - Sălaj

¹³ Inf. Dumitru Moisi, Valcău - Sălaj

¹⁴ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

Că îs în sat femei spurcate care duc laptele dă la vaci, dânu urma vacii. Că astea ieu urma vacii, dânu hotar, și o pun să să uște. Și zâc așe:

Io nu ieu pământu,

Nici urma,

Ci ieu laptele vacii,

Groștioru vacii,

Untu vacii aiește,

Și-l dau la vacile mele

Și ieu pământu acela dânu urmă și-l uscă și-l sfarmă și-l pun în fărină și-l dau la vaci să-l mănce. Că și noi am pățât așe¹⁵.

Este firesc deci ca această fâșie circulară a hotarului, aflată la o distanță maximă față de gospodărie să fie populată - în imaginația colectivă - cu o serie de ființe închipuite, apariții malefice izgonite din spațiul social și cultural al satului în sine. *Strigoii și strigoaicele, pricolicii și moroii* atât de prezenți în imaginația folclorică - pentru că "această situație a strigoiului la granițele mereu mișcătoare ale normalului cu paranormalul, sau ale realului cu miraculosul, îi asigură deopotrivă fascinația și autoritatea" ¹⁶ populează frecvent aceste spații marginale:

"Strigoaicele se adunau între hotare și torceau cu furca-n brâu, da tortu, când era gata, pielea ca roua dă soare. Așe zăcea mama că făceau noaptea pă valea Borodului¹⁷.

"Străgoii vin când să-nștimbă luna după cer, și umblă ca câinii pă la poiști și dup-aceie s-adună-n hotar și să mânâncă acolo, unu pă altu, și să sfădesc acolo dă supărare ¹⁸.

"Este un loc în hotar, și când îi cheamă cineva d-a lor, trăbă să margă acolo. Că ieste un loc unde să joacă pricolicii, între hotară" ¹⁹

"Străgoii, moroii și pricolicii s-adunau în hotare, în Jernău, că era și pădurea aproape, și s-adunau câte cinci -șase și voroveau că ce-o fost și ce-o făcut" ²⁰

Uneori, hotarele se transformă în adevărate ringuri de luptă pentru "strigoii de bucate", adică pentru acele întruchipări malefice implicate în riturile de luare a manei ogoarelor sau a manei vitelor; în noaptea de Sângorz, în fiecare an, tradiția spune că la hotare se dă o adevărată "bătăie a strigoilor" pentru împărțirea hotarelor în sfere de influență și pentru monopolul asupra unor întreprinderi malefice din acel an sau pentru luatul laptelui de la vitele din hotarul respectiv, știut fiind faptul că "laptele nu să poate lua numa dă la vacile dânu hotaru satului tău; că după ce treci dă hotaru satului nu mai pot țâne laptele străgoii, că n-au

¹⁵ Inf. Leontina Bârlea, Luminiș - Sălaj

¹⁶ Otilia Hedeșan - *Șapte eseuri despre strigoi*, Timișoara, 1998, p 38

¹⁷ Inf. Teodor Pașcalău, Sâg - Sălaj

¹⁸ Inf. Victorie Rocaș, Valea Hranei - Sălaj

¹⁹ Inf. Anica Gordea, Hida - Sălaj

²⁰ Inf. Reghina Souca, Racăș - Sălaj

putere numa-n hotaru lor" ²¹ . Astfel,

"Strâgoii să întâlneau între hotarele dâ n mai multe sate, în noaptea dă Sânjorz, unde își împărțesc mana, își fac socotelile lor" ²²

"Strâgoii să bat cu cortenciurile să să împărțască care pă unde să fie, pă lapte, pă hotară" ²³

"Strâgoii să duc între hotară și să sfădesc acolo dă la bucate și dă la lapte și dă la iosaguri și dă la poiști" ²⁴

Alteori, hotarele conturează spații tenebroase, prielnice metamorfozelor malefice:

"Între hotară, lângă pădure, să făcea Burla lup, că era strâgoi; când o trecut cu muierea lui pă lângă pădure o zăs s-o aștepte on pic și el s-o băgat în pădure și mintenaș o ieșit on lup și-o sărit la femeie s-o zdarie. Iea o strâgat și lupu s-o băgat în pădure ș-o ieșit Burla, da între dinți avea zadie muierii lui pă care o sfârtecat când o fost lup și tăia lume o știut că-i strâgoi" ²⁵

"Da mama me tăt zăcea: numa Flore ala a Burli și nu vie pă la noi și-mi diuată pruncii. Că Burla să făcea lup între țarini, și-și lăsa hainele undeva pân țarină și dup-ace să făce iară uom, și le lua iară pă iel și vinea în sat și diuătea pruncii" ²⁶

"Mătușe Vironică zăcea că și-o văzut bărbatu în hotar, că acolo lucra, cum s-o făcut căne. Și s-o spăriet și o vinit acasă și pă când o ajuns acasă l-o găsât uom și dohănea" ²⁷

"Uomu meu mi-o povestit că oaricând o mărs în Jernău, în hotar, cu vacile, și-o făcut on foc, și la foc o vinit și-on căne, ș-o-nceput să bată. Și uomu meu i-o dat și mânce. Și dup-on timp, s-o dus la târg. Ș-acolo o vinit la el on uom și l-o chemat cu el la birt și i-o dat on păhar cu pălincă pance i-o dat și mânânce odată-n hotar. Da uomu meu nu l-o cunoscut. Da celălalt i-o zăs:

- Ai dat și mânce la on căne. No, cănele ala am fost io" ²⁸

O valorizare specială era acordată, în lumea satului, locurilor pustii din hotar, pustietăților; părăsite de oameni din anumite motive, și de cele mai multe ori necultivate, pustietățile nu înseamnă că erau lipsite de hotar, ci doar că aceste spații nu erau exploatate prin munca omului ²⁹ . Lipsite de prezențe umane și uneori lipsite chiar și de vegetație, aride și sălbătice, pustietățile nu erau numai locul de penitență sau refugiu al pustnicilor, fugarilor, pedepsiților sau netrebnicilor ³⁰ , ci configurau și arii puternic ancorate în substratul magic al

²¹ Inf. Anica Gordea, Hida, Sălaj

²² Inf. Ioan Luca, Gârbou - Sălaj, F A 07700

²³ Inf. Alexandru Laloș, Gârbou - Sălaj, F A 010566

²⁴ Inf. Dumitru Moisi, Valcău - Sălaj

²⁵ Inf. Ioan Chirilă, Marin - Sălaj

²⁶ Inf. Mărie Huluban, Marin - Sălaj

²⁷ Inf. Anica Gordea, Hida - Sălaj

²⁸ Inf. Reghina Souca, Racâș - Sălaj

²⁹ H. H. Stahl - *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958, p. 107

³⁰ Romulus Vulcănescu - *Etnologie juridică*, București, 1970, p. 53

societății de tip arhaic. Pe firul văii Barcăului, între hotarele satelor Valcău și Bozieș, există un astfel de loc pustiu, pe care localnicii îl numesc "la moara lui Banfi". Toponimul se datorează faptului că, într-adevăr, pe acest loc, nobilul maghiar Banfi a avut cândva o moară, acum părăsită. Construcția care a mai rămas din moară este acum înconjurată de bălării, în mijlocul unui spațiu pustiu și necultivat. Sătenii ³¹ vorbesc despre acest loc ca și despre un loc al blestemului, unde noaptea se aud șuiere înspăimântătoare și unde în unele dimineți se mai pot vedea încă urmele de la copitele cailor, în zonă fiind destul de răspândită credința potrivit căreia strigoii iau uneori forma unor cai cu copite arămite. Vechea credință că locul ar fi răscolit de spirite a fost și mai mult întărită de o întâmplare tragică: la marile inundații din zonă, din anul 1974, aici, la moara lui Banfi, s-a înecat un om, al cărui cadavru s-a găsit mult timp după aceea. Credința în destinul nefast al locului s-a întetit deci, astfel încât nici în ziua de astăzi locul din jurul vechii mori nu este cultivat, iar copiii ce vin cu vitele la pășunat pe malul Barcăului sunt sfătuiți să nu se aventureze mai departe de liziera scailor și spinilor. Percepția colectivă este așadar cea a unui spațiu supradimensionat malefic, știut fiind faptul că "una dintre cauzele care pot face ca un loc să devină rău printr-o întâmplare este moartea unui om, fie că a fost omorât, fie că s-a omorât, fie că a murit din accident (trăsnet, lucru la pădure, boală etc.). Fapta infamă sau nefastă petrecută pe un loc pecetluiește acel loc, afectându-i puteri negative"³².

O altă ipostază a hotarului, tot negativ resimțită, este aceea a unei lumi populate de *strigoii de mană*, agenți magici specializați, apariții persistente mai ales în descântecele de aducere a manei și bunăstării animalelor. În textele descântecelor răul vine de la hotare și este trimis la hotare, cimentând această accepțiune mentalitară a spațiului exterior, îndepărtat, care alimentează practici neconforme normei. Narațiunea prezintă secvențial animalul sănătos, pregătit de către gazdă pentru pășunat, accentuându-se mult pe atributele care-i conferă mană (de altfel, spațiul rural din zona Meseșului conservă încă în vorbirea actuală expresia *vacă mănoasă*):

*Dimineață m-am sculat,
La ————— am alergat,
Bine u-am muls,
Bine u-am ominit,
La ciurda satului mânatu-o-am.
La fântână,
Cu smântână,
La izvor,
Cu groștior,*

³¹ Inf. Ludovica Gui, Valcău de Jos - Sălaj

³² Ernest Bernea - *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, 1997, p. 41

*La vale,
Cu laptele.
La fântână dusu-o-am,
Bine s-o adăpat,
Bine s-o stâmpărat.
Ș-o făcut ujeru
Ca ciubăru,
Tătele ca boșnițele,
Vânile ca mânile* ³³.

Opoziția figurativă între perimetrul familiar al grajdului și al curții și spațiul îndepărtat al pășunii din hotar (căci "hotarul este o limită a ceea ce constituie viața satului și a omului său"³⁴), spațiu aflat uneori sub incidența unor ființe rău intenționate, așa cum sunt strigoii de mană, este relevantă și prin starea interioară a animalului, înzestrat în imaginarul colectiv cu atribute umanizante; dacă la începutul drumului:

*De-acolo s-o luat,
Tă mărgând și tândălind,
Voie mare ie făcând,* după întâlnirea cu agentul malefic,

starea aceasta se schimbă:

*Da ie s-o sculat,
Tă răjind
Și tă mujind,
Voie bună ie n-având* ³⁵.

Maleficul întruchipat de apariția din hotar se înscrie în imaginea mai cuprinzătoare a personajelor potențate negativ din textele magico-ritualice, conturând în fapt "un erou preferat al imaginației populare" ³⁶:

*...o moimă lată,
Sprâncenată,
Cu harapi încălțată,
Cu sare-n dreapta,
Cu apă-n stânga.
Cu sarea săratu-o,
Cu apa udatu-o,
Dă coarne luat-u-o,
La pământ țăpatu-o,
Laptele și mana*

³³ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

³⁴ Ernest Bernea - *op. cit.*, p. 39

³⁵ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

³⁶ Gheorghe Pavelescu - *Magia la români*, București, 1998, p. 261

*Și puterea luatu-o,
 Bună dă nimica lăsatu-o ³⁷
 sau, într-o altă variantă:
 Nainte i-o ieșit
 Strâgoi și moroi,
 Păstă ie uitatu-s-o,
 Laptele luatu-i-o,
 Bună dă nimic lăsatu- o ³⁸.*

Alteori, răul nu este individualizat precis și nu este vizualizat într-o ipostază singulară, ca un personaj al narațiunii, ci este perceput mental doar categorial, ca o adunătură de "spirite rele" insuficient definite, dar hotărâtoare pentru soarta animalului sau omului: "omul primitiv vede în spiritele rele cauza multora, dacă nu chiar a celor mai multe dintre necazurile care îl lovesc, și își închipuie că, odată scăpat de ele, totul ar merge mai bine"³⁹. De aici - pornirea de a elimina răul cu orice preț, de cele mai multe ori prin scoaterea lui înafara granițelor de conviețuire comunitară.

Așa cum, în hotar, paza de maledicției este lăsată în puterea interioară a troițelor și a răstignirilor, într-un reflex de credință creștină, tot astfel manifestările răului sunt învinse de descântătoare prin apelul la divinitățile creștine, mai ales la Maica Domnului, cea care, prin blândețe și curățenie, se arată a fi o adevărată protectoare a animalelor curate, blânde, apropiate omului:

*Doamne-ajută-mi Maică Sfântă,
 Cu-ajutoru tău
 Și a lu Dumnezeu,
 Pă gându ce-l gândesc,
 În ceas bun să nimeresc⁴⁰.*

pentru ca, în punctul culminant al epicului, tot Maica Sfântă să fie cea care readuce *mana și dulceața și bunața* la animalul secătuit, desigur, prin intermediul descântătoare de mană - sau, mai precis prin puterea implicită a cuvintelor ei - și a ingredientelor de care aceasta uzează, într-o perfectă ilustrare a formulei rituale de descântecului "De la mine dăscântat / De la bunu Dumnezeu leac":

*Că io pă scară dă ceară m-oi scoborî,
 Și cuțate-arămite-oi scoate,
 După cei strâgoi și muroi arunca-le-oi,
 Și pă pânțele crepa-i-om.
 Laptele tău,*

³⁷ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

³⁸ Inf. Salvina Recean, Aghireș - Sălaj

³⁹ James George Frazer - *Creanga de aur*, București, 1980, vol. IV, p. 169

⁴⁰ Inf. Salvina Recean, Aghireș - Sălaj

Și untu tău,
 Mana ta,
 Și groștioru tău.
 D-acolo afară lua-uom,
 Pă sare și pă tărățe pune-le-om
 Cine dâן iele a mânca și a bea,
 S-a umplea dă hărană,
 Și dă unt
 Și dă groștior,
 Și dă lapte multișor.
 Cum să umplu țarinile dă bucate,
 Și răturile dă flori,
 Dâן Paști până-n Rusalii ⁴¹.

Spațiile exterioare satului în care poate fi dus laptele sunt dintre cele mai variate, cu atât mai pitoresc redate cu cât sunt mai depărtate de sat:

Dă-i dus în al nouă-lea hotar,
 Adă-l Doamne în iest ceas.
 Dă-i dus în patru colțuri dă lume,
 Păstă lume,
 Laptele tău să vie,
 Nici on pic să nu rămâie.
 Dă-i dus în țară,
 Păstă sară,
 Laptele tău să vină dă cu sară ⁴².

Pentru acoperirea totală, fără echivoc, a întregului spațiu exterior satului, gradual perceput, sugerându-se că pericolul de furare a manei este cu atât mai mare cu cât depărtarea de casă este mai vizibilă, păstrând deci același tipar de organizare magică concentrică a spațiului, și uzând și de magia numerică, este nominalizat, pe rând, fiecare "cerc" al hotarului, mana fiind chemată deci de pretutindeni:

Dă a fi la primu hotar,
 Dă a fi la al 2-lea hotar,
 Dă a fi la al 3-lea hotar,
 Dă a fi la al 4-lea hotar,
 Dă a fi la al 5-lea hotar,
 Dă a fi la al 6-lea hotar,
 Dă a fi la al 7-lea hotar,
 Dă a fi la al 8-lea hotar,
 Dă a fi la al 9-lea hotar ⁴³.

⁴¹ Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

⁴² Inf. Floare Țurcaș, Plesca - Sălaj

⁴³ Inf. Salvina Recean, Aghireș - Sălaj

Analiza unei astfel de structuri magico-rituale tradiționale care îmbină textul incantației cu praxisul aferent și mizează mult pe augmentarea șirului și pe repetarea insistentă a unui lexem ("hotar", în cazul nostru), configurând o serie enumerativă cu valențe exhaustive "urmărește configurarea răului în totalitate, în scopul eliminării lui integrale, prin puterea magică a gândului și a cuvântului spus"⁴⁴. Aceeași idee de totală purificare a spațiului, centrată fără echivoc pe percepția interioară a categoriei spațiale "hotar", este relevată de enumerarea întregii serii cifrice (de la 1 la 9), având ca punct terminus al 9-lea hotar, unde cifra 9, ca ultimă ipostază numerică "deschide faza transmutațiilor. Numărul 9 exprimă sfârșitul unui ciclu, finalul unei curse, închiderea unei verigi"⁴⁵. În ordinea unei logici magice, în urma unei astfel de secvențe discursiv - enumerative se realizează recuperarea manei și scoaterea spațiului hotarnic de sub puterea nefastă a aparițiilor malefice.

Analog se petrec lucrurile și în cazul invers, acela al trimiterii răului potențial cât mai departe de zonele locuite, într-un proces de marginalizare și expulzare, uneori chiar cu accente de imprecăție. James Frazer trece în revistă numeroase astfel de practici de ordin magic la popoarele primitive⁴⁶. Și aici răul este împins la limita hotarului, într-un proces magico-ritualic de purificare a vetrei satului și a comunității de maledicțiile spiritelor nefaste. Descântecelor populare terapeutice rețin imagini panoramice pentru locurile îndepărtate, resimțite ca arealuri din care răul nu se mai poate întoarce niciodată:

"În patru lumi țapa-te-oi" ⁴⁷

"Și mereț în codri pustii

Și în pietre săcii" ⁴⁸

"Că io cu păsula pă ogoare sămăna-te-oi,

Cu ovăzu la dracu-n câmp arunca-te-oi,

Cu banii între cruci dă drum la Năcuratu da-te-oi" ⁴⁹

"Unde cocoș nu cântă,

Nici vacă nu mujește,

Nici fată cosiță albă nu împletește" ⁵⁰

"În codri pustii,

Unde cocoșu nu cântă,

Unde vacă nu mujește

Nici bou nu răjește" ⁵¹

⁴⁴ Nicoleta Coatu - *Structuri magice tradiționale*, București, 1998

⁴⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant - *Dicționar de simboluri*, București, vol II, p. 352

⁴⁶ James George Frazer - *op. cit.*, p. 169 - 196

⁴⁷ Inf. Floare Chiba, Plesca - Sălaj

⁴⁸ Inf. Ana Chirilă, Marin - Sălaj

⁴⁹ Inf. Veronica Chiș, Fizeș - Sălaj

⁵⁰ Inf. Leontina Bârlea, Luminiș - Sălaj

⁵¹ Inf. Susana Crăciun, Poș - Sălaj

"În codri pustii trimite-le-oi,
Unde nevestă prunc mic nu ciupăiește,
Nici cosiță în trii nu împletește" ⁵²
"Să să ducă în codri pustii,
Unde vacă nu mujește,
Nici pasere nu cipcirește,
Nici capră nu pășește" ⁵³
"Și mereț între lună și-ntre soare" ⁵⁴

Alteori, aceste spații îndepărtate sunt luate din lumea biblică, marcând puternic orizontul cultural al subiecților: *muntele Sinaiului* ⁵⁵ sau *Marea Roșie* ⁵⁶. Dincolo de intercorelările de ordin cultural, semele configurative ale imaginii spațiului propice înglobării răului - *marginalitatea, depărtarea, lipsa oricărei forme normale, cotidiene, de viață, împrăștierea, neputința întoarcerii înapoi* - provoacă o resemantizare a hotarului, augumentând ipostazele sale negative, dar și potențialitatea sa magică.

Configurarea paradigmei hotarului, ca spațiu predilect al performării actelor ritualice, este articulat și prin alte practici magice centrate fie pe luarea manei vitelor, fie pe aducerea ei: *io nu știu dăscânta, da kiar amu este o muiere, Ileană, care s-o dus în pkielea goală între vaci, în hotar, pă pășune, și o făcut amu ce vrăji și n-o mai stat vacile-n ciurdă și n-o mai dus lapte, că l-o dus ie. Ș-apui o mărs în Sâg și le-o dăscântat oaricine pă tărâte și sare și le-o vinit laptele. Da și io am pățât așe cu on jinere de-a mneiu, că iera ciurdar și oaricine i-o făcut vrăji pă vaci dă n-o mai stat în ciurdă. Ș-apui m-am dus în Vălcău, la una a Costanii și i-am dus două cofe dă cenușe după vatră, d-abde m-am dus cu iele. Ș-apui o dăscântat pă cenușe și mi-o spus s-o presar păstă vaci cenușe aceie. Am mărs la ciurdă, acolo-n hotaru satului unde să ducea pruncu aiesta cu vacile, și u-am aruncat păstă vaci și tâte o stat culcate pă legheleu după aceie*⁵⁷.

Revenind la teoreticienii magiei, care susțin că magia reclamă pentru performare "spații calificate"⁵⁸, putem vorbi despre o astfel de calificare de ordin magico-ritualic (alături de calificări sociale, juridice, economice) a arealului limitrof unei așezări comune, printr-o umplere cu sens a categoriei spațiale *hotar*, proprie societății tradiționale. De altfel, "calificarea" spațiilor se realizează prin "raportarea lor la un ansamblu de direcții definite", proces ce ține de o anumită concepție de la baza constituirii însăși a societății tradiționale (orientarea așezărilor,

⁵² Inf. Maria Dărăban, Bobota - Sălaj

⁵³ Inf. Floare Pușcaș, Zalnoc - Sălaj

⁵⁴ Inf. Gafia Băican, Pria Sălaj, F A 011901

⁵⁵ Inf. Eva Almaș, Ceaca - Sălaj

⁵⁶ Inf. Ana Chirilă, Marin - Sălaj

⁵⁷ Inf. Mărie Huluban, Marin - Sălaj

⁵⁸ Marcel Mauss, Henri Hubert - *op. cit.*, p. 60

a vetrelor de sat, a bisericilor, raportarea față de centru și față de hotarul exterior etc)⁵⁹. În cazul hotarului satului, această calificare se fundamentează pe o dublă ipostază: cea de *barieră* care are menirea de a împărți orizontul perceptual al individului în *dincolo* și *dincoace*, de a institui ordine și de a statua limita a ceea ce este familiar, de ceea ce, nefiind prea bine cunoscut, poate provoca spaimă, și cealaltă ipostază, de *areal marginal*, propice găzduirii unor acte spectaculoase, individuale sau colective, care nu s-ar putea desfășura decât la o considerabilă depărtare de Centru.

SUMMARY

Beginning from the double meaning of the *village's boundary* - the exterior limit, but also the agricultural area- this paper placed this spatial category in the archaic mentality and magical beliefs of traditional collectivities. Not only the space, but also its reflexion in traditional imagination are relied by the relation between *over here* and *over there*, so as the boundary became an remarkable cataliser of some magical acts, one of them good other evil. The boundary of the village is considered a magical barrier which stop the maleficent spirits, it constituting in the same time a pool-space towards are send the evil things or which can store the evil's unpleasant effects.

Our attempt of recovering the traditional mentality specific in the archaic village (the purpose of a field research in several village from Sălaj) reveal a richness of magical acts performed at the boundaries. This is the motive why a good part of this paper communicate the image of the boundaries as ancient and traditional magic ritual as it was revealed in therapeutical incantations texts used for healing animals or people.

⁵⁹ Rene Guenon - *Domnia cantității și semnele vremurilor*, București, 1995, p. 40.

CREDINȚE, PRACTICI MAGICE ȘI OBICEIURI DE CONSTRUCȚIE

FĂRCAȘ OLIMPIA

Omul a practicat din cele mai vechi timpuri o gamă variată de obiceiuri când și-a construit casa, acareturile gospodărești sau clădirile publice. Aceste obiceiuri ocupă un loc important în viața omului, situându-se în cadrul riturilor de trecere alături de cele de la naștere, nuntă și înmormântare.

Pentru societățile tradiționale, locuința era o *imago mundi*, deci orice lucrare de întemeiere reproduce simbolic cosmogonia. Semnificația cosmică a locuinței omenești era întărită prin simbolismul Centrului; căci, cum începe să se deslușească mai bine astăzi -orice casă- templu, cetate era considerată a se afla în "centrul lumii", este imaginea universului.¹ Casa este considerată și un simbol feminin, cu sensul de refugiu, de mamă, de protecție, de sân matern².

Mircea Eliade, arată că în gândirea tradițională orice așezare nouă reprezintă universul pe care și-l creează omul, imitând cosmogonia. Așezarea prin locuire într-un spațiu nou echivalează cu crearea unei lumi noi, cu începutul unei vieți noi, cu integrarea într-un cercui vital³.

În etapele mai vechi ale evoluției mentalității tradiționale, această integrare a avut finalitatea creierii unui spațiu sacru care își însușea, de fapt, în ultimă instanță, calitățile unei realități obiective, reprezentând puterea, sursa de viață⁴. În etapele mai noi de evoluție, integrarea constructivă a căpătat din ce în ce mai mult finalitatea construirii unui spațiu cultural, care reprezintă o recreare a mediului natural, conform necesităților materiale și spirituale ale omului. Această soluție poate fi urmărită și în trecerea de la riturile magice, care vizează captarea sau anihilarea spiritelor pământului și ale construcției, implicând, în același timp, și anumite cunoștințe empirice, la obiceiurile și sărbătorile legate de construcție la

¹ *Meșterul Manole*, București, Ed. Eminescu, 1980, p.53

² J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol.1. A-D, Ed.Artemis, Buc., 1995, p.42.

³ Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, Ed. Junimea, Iași, 1992, p.98

⁴ Mircea Eliade, 1965, p.79

care accentul se mută pe valorificarea ceremonială a unei experiențe de muncă și sociale. Așa cum sublinia și J.G.Frazer, funcționalitatea, scopul acestor obiceiuri vizează asigurarea de putere și stabilitate construcției⁵.

Subliniind bogăția deosebită a obiceiurilor construcțiilor la români, I.Taloș, arată că fiecare acțiune în legătură cu ridicarea unei case avea în trecut o funcție magică bine stabilită, care astăzi își găsește uneori explicații raționale. Tot I.Taloș subliniază polifuncționalitatea obiceiurilor de construcții: " Fiind un moment atât de strâns legat de viața omului, construirea unei case este prilejul cu care se poate asigura, în mentalitatea magică, viitorul familiei, liniște din partea ființelor demonice, sănătate și viață lungă, înțelegere între soți, trai îndestulat"⁶.

Ridicarea unei case noi în viața omului reprezintă un moment deosebit de important, poate deschide perspective de fericire pentru cel care construiește sau, dimpotrivă, poate constitui începutul unui șir de nenorociri⁷.

Toate aceste nenorociri care se pot abate asupra celui care construiește sau asupra celor care vor locui în noua casă sunt legate de nerespectarea obiceiurilor privind jertfa zidirii. Referitor la acest lucru, Mircea Eliade spune că: "Nimic nu poate dura dacă nu e "însuflăit" prin jertfirea unei ființe vii; însăși divinitatea a arătat, în "timpul acela", când au fost făcute Lumile, că o creație nu poate fi împlinită decât printr-un sacrificiu, și anume prin "moartea violentă"; creația, așadar, este un proces organic și ritual în același timp, căci numai din ce e "viu" se poate face un lucru "viu", dar "viața" aceasta nu poate fi transmisă decât printr-un "sacrificiu"⁸.

Astfel, printre măsurile cele mai importante pe care și le ia omul spre a se sustrage unui destin rău la construirea unei case este în primul rând alegerea unui loc "curat" pentru că în vechea mentalitate tradițională, locul pe care trebuia să se ridice o construcție era necesar să aibă caractere sacrale, adică să fie un "loc curat", pe care forțele malefice să nu poată acționa. Terenul potrivit pentru construcție trebuia ales cu ajutorul unor mijloace magice. Principiile magice susțin existența unor locuri ușor de recunoscut, care ar aparține fără discuție duhurilor necurate.

În afară de considerentul evitării locurilor unde se credea că au existat materializări ale diferitelor forțe malefice pentru om și construcție, sunt de reținut și unele interdicții cu reală valoare practică: nu se ridică construcții pe locurile bântuite de vânturi rele, locurile părăsite sau pline de rădăcini, necurățate și uitare de vreme, gropile sau locurile mlăștinoase. Se evită de asemenea locurile unde au fost drumuri sau răspântiile de drumuri. Însă locurile cele mai de temut sunt considerate cimitirele sau locurile de la marginea cimitirelor, pentru că acolo

⁵ A. Popescu, *Tradiții de muncă românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p.61

⁶ *Idem.* p.67

⁷ I.Taloș, *Meșterul Manole*, București, 1973, p.58

⁸ M. Eliade, *Drumul spre centru*, Ed. Univers, București, 1991, p.87

erau îngropați copii mici nebotezați și despre aceștia se spunea că se transformă în strigoi. Aceste locuri trebuiau ocolite cu orice preț, pentru că se credea că cei morți umblă noaptea și tulbură liniștea celor din casă⁹. Cimitirele erau și adevărate focare de infecție, de aceea se încerca ocolirea lor.

Erau evitate de asemenea locurile "neumblate" pentru că acestea erau considerate locurile unde se aruncau de obicei farmecele sau apa cu care se spăla mortul. Pentru ca viitoarea construcție să nu rămână pustie și nici să nu moară cineva din familie, se credea că nu e bine a se construi pe un loc înconjurat din toate părțile de drumuri căci cei din casă vor muri înainte de vreme fără urmași; pe locul unde s-a spânzurat cineva sau a fost omorât sau pe locul unde au fost morminte. Pentru ca viitoarea casă să fie ferită de strigoi, duhuri necurate se credea că este bine ca locul pe care se construiește casa să nu fi fost al unei case dărâmate care a fost multă vreme pustie deoarece aici s-au format strigoi sau duhuri necurate care umblă noaptea pe la ferestre și-i sperie pe cei din casă.

Alegerea locului pentru construirea caselor era determinată și de unele elemente de viață socială: se considera că nu era bine să se construiască pe locurile dobândite în mod ilicit (de exemplu prin jurământ fals la judecată) sau pe locul blestemat de cineva datorită unor nedreptăți suferite¹⁰.

Acestea ar fi terenurile pe care oamenii le consideră ca aducătoare de nenoroc și pe care încearcă să le evite.

Locurile bune sunt foarte puține la număr. Astfel un loc considerat "bun" pentru construcție ar fi locul pe care a mai fost construită o casă înainte și în care cei care au locuit au dus o viață liniștită. Un alt loc considerat "bun" pentru construcție e locul cu moșinoi. Furnicile, de asemenea erau considerate "bune" sau aducătoare de noroc; în acest sens se puneau patru pietre în patru colțuri care urmau să devină colțurile casei, iar dacă locul era prielnic se adunau furnici negre sub ele¹¹. În mod normal, se considera că locul cel mai potrivit de casă se află lângă drum.

Așadar, alegerea locului pe care se va ridica noua construcție se face cu o deosebită grijă. Locurile nu se aleg la întâmplare, nici după motive profane- de frumusețe¹².

Sunt însă și locuri de care omul nu este sigur. Dacă exista temerea că locul nu este suficient de propice, se desfășurau unele practici de "încercare" sau de "curățire" a lui. Astfel, în acest caz locul trebuia ales cu ajutorul unor mijloace magice. Unul dintre acestea ar fi aducerea psaltirei pe locul dorit ca vatră a casei și dacă aceasta se deschidea la un psalm bun locul este considerat bun pentru

⁹ inf. Cormoș Maria, Aluniș: "În cimitir nu era voie să să faci casă"

¹⁰ Al. Popescu, *Tradiții de muncă românești*, Ed. Enciclopedică, București, 1986, p.68

¹¹ inf. Cormoș Maria, loc. Aluniș, jud. Sălaj

¹² Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, Iași, 1992, p.59

construcție¹³. Uneori, înainte de începerea construcției terenul e sfințit de preot. Relatez cuvintele unei informatoare: "Să plătea slujbă înainte de a începe casa; să plătea la preot slujbă pântru casă și pântru sfințirea terenului"¹⁴.

În lumea magică, începutul oricărui lucru are o importanță hotărâtoare: primul pas când pleacă omul de acasă trebuie făcut cu dreptul, primul om întâlnit în cale e bine să fie bărbat. Începutul are așadar în orice împrejurare puterea de a influența în bine sau în rău desfășurarea viitoarelor evenimente. El poate predestina. Tot așa, începerea unei construcții nu se poate face oricând. Iar dacă anotimpul e indiferent pentru începerea lucrului la o casă nouă, nu e aceeași situație când e vorba de zilele săptămânii. Astfel se crede că: "tot lucru ce să începe luna merge bine, cu spori, ușor și ține mult, e trainic. Omul luna e bine să înceapă totul, dar nici într-un chip marțea și sâmbăta"¹⁵ sau: "luna e ziua cea mai grea din săptămână, e începutul tuturor lucrurilor"¹⁶. O informatoare ne spune: "luna e zî bună de început, în prima zî din săptămână să începe lucru"¹⁷.

Momentul începerii lucrului este și el însoțit de un anumit ritual, el culminează epoca de pregătire a construcției. Înainte de începerea lucrului se cinstește pentru norocul viitoarei case o cofă cu apă și un mănunchi de busuioc sfințit la bobotează¹⁸.

Alte obiceiuri însă au menirea de a asigura căsenilor o viață lungă, belșug, sănătate prin așezarea la temelia construcției a unor obiecte, fiecare dintre ele având o funcție de mult statornicită.

Astfel, pentru belșug în recolte se pune în temelie boabe din cele mai necesare semințe, de regulă se puneau boabe de grâu. Tot pentru belșug se mai îngropa la "cornu" casei pâine¹⁹.

Așezarea unei potcoave la ușa casei, mai precis sub prag ar aduce noroc. Ca și potcoavele, monedele constituie în general un simbol al norocului²⁰ dar nu numai; unii consideră că ar fi plata dată "duhurilor necurate" iar alții consideră că la o eventuală demolare a casei să se știe ce bani circulau la data construcției²¹.

Busuiocul așezat în fundamentul clădirii ar face viața omului mai frumoasă iar apa sfințită ar feri casa și traiul celor din ea de toate necazurile. Toate acestea

¹³ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, București, 1973, p.49

¹⁴ inf. Cormoș Maria, Aluniș

¹⁵ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*. Iași, 1998, p.196

¹⁶ idem, p.252

¹⁷ inf. Petrean Maria, loc. Ban, jud. Sălaj

¹⁸ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, București, 1973, p.68

¹⁹ inf. Marincăș Victoria, loc. Bogdana, jud. Sălaj

²⁰ inf. Nicoraș Ileana, loc. Ban, jud. Sălaj: "Să puna bani mânăntăi"

²¹ inf. Pușcaș Anica, loc. Frâncenii de Piatră, jud. Sălaj: "Să puna bani, cine o avut o pus", inf. Porumb Ioan, loc. Biușa, jud. Sălaj: "Să puna o sticlă în care să puna bani și o hârtie pă care era trecut numile meșterului și anu' în care să începe lucru la casă"

puse la temelia clădirii se credea că va aduce noroc, trai bun și liniște²². Fiecare din aceste ofrande este un centru energetic care poate face să trăiască și să dureze o construcție; sunt încărcate cu "realitate" și "putere"²³.

Însă o lucrare ca să dureze și să aibă trăinicie trebuie "însuflețită"; iar această viață, această însuflețire a clădirii nu se poate face decât prin jertfă. Însuflețirea unei clădiri prin jertfirea unei ființe presupune însă trecerea sufletului acelei ființe din corpul său de carne în corpul de piatră al clădirii. Cu alte cuvinte, fiind jertfă, prin moartea sa rituală își schimbă corpul. Ea nu vine să "locuiască" în clădire ci se întrupează în ea²⁴.

Credința în jertfa zidirii nu este, în fond, decât una din multiplele forme ale animismului, izvorât din perpetua năzuință a omului de a asimila cu propria sa fire tot ce îl înconjoară. Obiectele și fenomenele naturii îi apar însuflețite, înzestrate cu un suflet asemănat cu al său. Pământul nu e ca o materie brută și inertă, ci el posedă un spirit particular, care poate deveni funest sau favorabil inteprinderilor omenеști²⁵. Pământul în credințele populare, e sfânt. Astfel se crede că la pământ e bine "să bați mătănii și să te închini, să-l săruți, că pământul ne hrănește și ne ține; din pământ avem hrana, din pământ avem apă, pământul ne încălzește, pământul este mama noastră"²⁶. Pământului i se fac și jertfe pentru a fi favorabil oamenilor și dobitoacelor lor. Spre a-l îmblânzi, spre a-l face prăncios se recurge la practica cea mai obișnuită a cultului primitiv- jertfirea unei ființe. Astfel, când se sapă șanțul pentru temelie, omul trebuie să aibă grijă să înbuneze cu o jertfă pământul care a fost oarecum "rănit" prin facerea șanțurilor. Această jertfă pare că îi dă puteri ca să țină în spinare greutatea temeliilor și a casei. Astfel se obișnuia să se îngroape în șanțul săpat pentru temelie, în fundație, în zidul clădirii sau sub pragul casei păsări de curte: un pui sau un cocoș. Însă și acest obicei a suferit o evoluție, omul încercând să economisească pe seama datinei punându-se numai capul acestor păsări sau în unele părți chiar un cap de berbec zidit îndată ce a fost tăiat²⁷, iar în unele părți s-a renunțat în totalitate la obicei.

Un alt fel de jertfă pentru a face construcția să dureze, este zidirea umbrei. Astfel se obișnuia să se fure umbra cuiva, adică i se lua măsura umbrei cu o trestie pe care o zideau apoi în talpa casei. Omul cu umbra furată moare până în

²² inf. Cormoș Maria, loc. Aluniș, jud. Sălaj: "Când să sapa șanțu', la cornu' căsi să pune o sticlă cu apă slujită, bani și o cruciță, așe că nime' nu mai putea face nici un rău."

²³ Mircea Eliade, *Drumul spre centru*, București, 1991, p.65

²⁴ idem, pag 87

²⁵ L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, *Studiu comparativ*, București, 1895, p.43

²⁶ Gh. F. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, Ed. Librăriile Socec, București, 1914, p.37

²⁷ inf. Pușcaș Anica, loc. Frâncenii de Piatră, jud. Sălaj: "Când și-o făcut nana casă, o tăiet on pui și l-o băgat su' prag. Iera vorba că de aceie l-o pus ca să nu-i moră cineva din casă"

patruzeci de zile și devine stafie nevăzută și geniul întăritor al casei; se credea că umbra omului e sufletul lui. Această practică a suferit în ultima sa perioadă de existență o puternică restrângere a sferei; ea mai era cunoscută doar la fundarea cetăților, bisericilor sau podurilor. Depunerea în ziduri a fotografiei unei persoane reprezintă o modernizare avansată a ritului²⁸.

Căutându-se a se demonstra legăturile genetice dintre unele rituri de construcție, implicând sacrificarea unor ființe, și motivul "jertfei zidirii", Mircea Eliade consideră că în evoluția formelor de sacrificiu s-a produs o înlocuire a sacrificiilor umane prin sacrificii animale și daruri de obiecte cu semnificații magice. După părerea sa, moartea rituală poate conferi viață altui corp, pentru că numai o ființă care nu și-a consumat încă toate posibilitățile se poate transfera într-o nouă formă de viață. În concepția lui Mircea Eliade, sacrificiul la construcții, ca și toate riturile de construcție, nu reprezintă decât o repetare a actului primordial al construcției cosmice²⁹.

Idei similare împărtășește și Ion Taloș: "Momentul trecerii de la sacrificarea unui om la aceea a unei ființe, în general, marchează fără îndoială un pas extraordinar în evoluția mentalității omenești; el a deschis calea spre descătușarea omului din gândirea magică, deoarece acestei etape i-a urmat ... sacrificarea monedelor și a altor lucruri de același fel"³⁰.

Credința în necesitatea zidirii unei ființe omenești s-a perpetuat până în zilele noastre dar practica pare să fi dispărut de multă vreme.

Alegerea meșterilor constructori se făcea în funcție de considerentele sociale tradiționale (meșterii trebuiau să fie căsătoriți, să aibă copii), care constituiau, de fapt, o formă de garanție pentru ei în cadrul comunității. Momentul înțelegerii avea un caracter augural, deci trebuia să fie sărbătoresc: se chemau lăutari și avea loc o mică petrecere.

Când se începea lucrul la o casă nouă, se obișnuia să se facă clacă. Clăcile la făcutul casei aveau un aspect deosebit de pitoresc. Cel mai adesea se făcea clacă la căratul pietrei³¹. Claca între neamuri reprezenta o rămășiță a relațiilor de spiță de neam și se păstrează în forme restrânse ca și în cazul asocierilor de muncă, criteriul rudeniei pierde tot mai mult teren în favoarea criteriului vecinătății. Claca nu se plătea, nici în bani, nici în produse doar se făcea o masă mare cu mâncare și băutură la care erau invitați toți cei care au participat la lucru.

Când se termina casa era obiceiul să se pună "în vârful casei struț" de frunze

²⁸ Al. Popescu, *Tradiții de muncă românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pag. 73

²⁹ Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, Ed. Junimea, Iași, 1992, p. 94

³⁰ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, București, 1973, pag. 112

³¹ inf. Petrean Maria, loc. Sfăraș, jud. Sălaj: "Să face" clacă la purtat piatră, veneau oameni din sat care aveau cară, îi t'emeam în clacă și ne aduceau pt'atră și făceam masă"

verzi³², pospan³³ iar în alte părți se punea o cruce³⁴, în semn de mulțumire adus lui Dumnezeu că i-a ajutat să-și termine casa³⁵. Acest "semn" îl puneau de obicei meșterii care construiau casa; acesta rămânea acolo până se usca sau îl lua vântul.

Mutarea în casă nouă este de asemenea un moment deosebit de important, marcând trecerea într-o stare nouă sau, cum se spune, "schimbarea norocului". Astfel în prima noapte în casă nouă nu era bine să doarmă cineva din casă pentru că se credea că va muri la scurt timp, de aceea se obișnuia să se plătească un bătrân sau un țigan să doarmă prima dată în casă nouă³⁶. În alte părți se obișnuia ca după ce se construia casa, în prima noapte, să se închidă un cocoș și o găină în casă. Acestea nu se mai tăiau niciodată, se lăsau să moară de bătrânețe³⁷, se credea că altfel se va întâmpla ceva rău.

La câteva săptămâni după mutarea în casă nouă după ce au fost îndeplinite toate ritualurile amintite mai sus, se făcea feștanie, adică sfințirea casei. Feștania era un ospăț dat de gazde în casa nouă la care erau invitați rudele, vecinii și bineînțeles preotul care sfințea întreaga casă cu apă sfințită făcând semnul crucii cu ceară pe pereții fiecărei încăperi³⁸. Acesta este un ritual obligatoriu îndeplinit pentru a înlătura toate duhurile necurate, pentru liniștea și buna înțelegere a celor din casă, prin binecuvântarea cu semnul sfintei cruci. Pentru că condiția creșterii și a desăvârșirii lucrului muncit este binecuvântarea cu semnul crucii. Nu e o formulă stereotipă de poveste, ci expresia unei adânci convingeri, aceea că munca nu e legitimată decât prin sfințenia ei, prin puritatea ei și a scopurilor sale. Prin semnul crucii, munca se integrează în armonia creștină a lumii. Astfel privită, ca o împlinire firească a vieții, munca își are rostul și în lumea fericită a duhului³⁹.

Este greu de precizat care este originea și vechimea unor rituri legate de construcții; totuși, uneori folosind material comparativ-istoric se pot face unele precizări. Se credea spre exemplu în existența unui așa numit "spirit al casei" cum ar fi șarpele casei, ariciul sau rândunica (din categoria acelor lari din mitologia romană, divinități protectoare ale familiei și casei, întruchipând sufletul morților care vegheau asupra urmașilor)⁴⁰. De cele mai multe ori, acest "spirit al casei"

³² inf. Petrean Maria, loc. Sfăraș, jud. Sălaj: "Să pune frunză verde, așe o creangă verde de orice, numa' să fie verde, să vadă că-i gata casa."

³³ inf. Nicoraș Ileana, loc. Ban, jud. Sălaj: "Să pune struț în vârful căsă, pospan, câte două, tri și pune în fiecare colț."

³⁴ inf. Petrean Maria loc. Sfăraș, jud. Sălaj: "Punem cruce, facem cruce, noi nu avem, că s-o surpat și așe o rămas".

³⁵ idem

³⁶ inf. Danciu Lucreția, loc. Miluani, jud. Sălaj: "Mama o fost bătrână și ie o durnit prima noapte în casă".

³⁷ inf. Nicoraș Ileana, loc. Ban, jud. Sălaj: "Aieste nu era bine să le tăiem, să trăiască până or muri ele de voie bună."

³⁸ inf. Petrean Maria, loc. Sfăraș, jud. Sălaj: "La feștanie vine popa, diacu' și sfātu cu chedelnița și cu apă sfințită și face cruci cu lumină și apoi cântă cântările ale care să fac la feștanie. Feștania așe să face."

³⁹ Ovidiu, Papadima, *O viziune românească a lumii*, București, 1914, p.32

⁴⁰ Al. Popescu, *Tradiții de muncă românești*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1986, p.68

lua înfățișarea unui șarpe, neveninos, care în mod natural trăia în preajma gospodăriei. Șarpele de casă e blând și nu mușcă⁴¹; el trăiește în peretele casei și aduce noroc la casa omului: "Pe șerpe e păcat să-l omori. El nu mușcă decât dacă-i face cineva vreun rău. Dumnezeu zice că omul e șerpe. Șerpe este la toată casa; unde este șerpe e noroc la casă, merge bine și nici un rău, nici un farmec nu se apropie. Dar să ferească Dumnezeu să-l omori, că îndată moare unul din gospodărie"⁴².

În general, despre șarpele de casă se știe că sugerează laptele de la vacă, trăiește în casă, pe sub podele, ori în pereți și oamenii îl aud, că mănâncă cu copiii din aceeași strachină, că dacă îl omoară cineva este rău⁴³. Alții cred că șarpele de casă trăiește în grinzile din care e construită casa, mai ales sub ștreasină și nu se vede decât în circumstanțe grave: când are să prevestească vreunui membru din familie un rău oarecare. Apariția lui este fără veste și o face sau la pragul ușii sau în patul din casă sau pe vatra focului. Acela care-l vede va fi izbit de calamitate. Deci, șarpele de casă e considerată divinitatea cea mai apropiată, îngerul păzitor al individului, zeul protector al căminului, patronul familiei⁴⁴.

Este posibil ca această credință să își aibă originea încă în cultura geto-dacă, în cadrul căreia exista o reprezentare a șarpelui ca "genius loci", divinitate chtoniană, protectoare a clădirilor și căreia i se aduceau sacrificii când se începea construirea unui edificiu⁴⁵. Românii cred că fiecare casă își are Șarpele său protector, sub a cărui protecțiune se află, precum anticii credeau că fiecare loc își are Geniul tutelar, precum creștinismul admite că fiecare ființă umană are câte un înger care-i priveghează acțiunile. Ceva mai mult, anticii credeau nu numai că tot omul își are Geniul său supraveghetor ci chiar cei mai mulți atribuiau fiecărei ființe umane câte două Genii - unul bun și altul rău⁴⁶.

Fiecare etapă din ridicarea unei clădiri e însoțită de interesante rituri și practici magice, începând de la alegerea locului potrivit pentru construcție, continuând cu aducerea materialelor, așezarea primei pietre, terminarea construcției, sfințirea, mutarea în casă nouă. Toate momentele importante ale vieții, cum este și construirea unei case noi, erau întâmpinate cu o ritualitate complexă în care elementele primordiale (pământul, apa...) constituiau simboluri ale genezei, ale vieții. Aspectele variate pe care le implică obiceiurile de construcție, polifuncționalitatea și implicațiile lor profunde în ciclul vieții, au

⁴¹ Elena Niculiță Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 189

⁴² Artur Gorovei, *Șerpele de casă, Cercetări de folclor*, București, 1914, p. 37

⁴³ inf. Petrean Maria, loc. Sfăraș, jud. Sălaj: "Noi avem un târnaț la casă, iera făcut așe din pt' atră și acolo stătem zăua la sore și am văzut că o ieșit un șerpe de su' casă, da' zăce că aiesta nu-ț face mnică că-i de casă. Șerpile de casă i bun, că ala-i noroc la casă."

⁴⁴ G. Dem. Tedrescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datini și moravuri*, București, 1874, p. 97

⁴⁵ Al. Popescu, *Tradiții de muncă românești*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 74

⁴⁶ G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri*, București, 1874, p. 95

făcut ca ele să aibă valoarea unor "rituri de trecere", situându-se alături de marile obiceiuri legate de viața omului, naștere, nuntă, moarte.

Fără îndoială, aceste credințe și practici nu sunt decât variante locale ale mitului universal al jertfei zidirii.

Practicile și riturile de construcție ocupă în sistemul obiceiurilor un loc cu totul aparte. Orice gospodărie se construiește într-un perimetru, într-un spațiu la determinarea căruia concură atât factori pragmatici, cât mai ales coordonate magico-religioase. Omul societăților primitive a acordat o deosebită atenție spațiului, fără să filozofeze asupra lui. El a știut întotdeauna ce și când să facă un anumit lucru pentru ca locul, spațiul respectiv să-i asigure maximul de bunăstare și fericire⁴⁷.

MAGICAL BELIFES AND BUILDING CUSTOMS ABOUT HOUSES (SUMMARY)

Every action connected with the building of a house had a magic well-established symbol in the past which has rational explanation today. Being an event so close connected with man's life, the building of a house is an occasion to assure the family's future, the place of the evil forces, health, long life, the understanding between husband and wife.

⁴⁷ Budilă Monica, *Microcosmosul gospodăresc: practici magice și religioase de apărare*, București, Ed. Paideia, p.21

O POVESTE LEGENDARĂ MARAMUREȘEANĂ REGĂSITĂ ÎN PERIODICUL SĂLĂJEAN "GAZETA DE DUMINECĂ"

IOAN MUSCA și PAMFIL BILȚIU

Evenimentul istoric, care a inspirat legenda "Comănacul Șpanului" sau "schița populară, culeasă din gura poporului"¹, cum o tipologizează redacția "Gazetei de Duminecă", *Bătălia de la Borșa* (jud. Maramureș) din 4 septembrie 1717, a fost: "de fapt o ambuscadă bine organizată de maramureșeni, care a pus capăt pradei și jafului tătarilor"².

Gheorghe Șincai, folosind diverse cronici: "Pân-aci, istoricul bălăcenesc, ci tu mai cetește despre acestea pe Delchiaro și pe Engel, cari așisderea scriu. Despre războiul cu turcii și luarea Bălgradului mai chiar scrie Ghebardi³ ... Mai chiar scrie despre venirea tătarilor, Borșai Pal"⁴ ..., chiar citându-le, surprinde contextul european care a inițiat momentul istoric evocat.

Pe plan european, evenimentul care a influențat politica de alianțe a celor trei țări române, a fost războiul izbucnit, în anul 1716, între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman. După înfrângerea dezastruoasă suferită de turci la Petrowaradin (5 august 1716), aceștia se retrag ocupând Belgradul, unde vor fi puternic asediați, în anul 1717, de armatele habsburgice de sub comanda generalului Eugeniu de Savoia⁵. După unii autori, situația a creat premisele reluării luptei pentru înlăturarea suzeranității habsburgice asupra Transilvaniei⁶. În august 1717 cetatea Belgradului va fi cucerită de trupele habsburgice. Aceste împrejurări determină și evenimentele din Transilvania la care ne referim.

Pentru a slăbi presiunea habsburgică asupra Belgradului, sultanul organizează expediția cu caracter diversionist din Transilvania, cu scopul de a

¹ *Gazeta de Duminecă*, [Șimleu], an. I, nr. 37 din 11 septembrie 1904, p. 2.

² V. Georgescu, *Bătălia de la Borșa din 1717, în Maramureș - vatră de istorie milenară. Lucrările celui de-al doilea simpozion. Borșa 02 - 04 august 1996*, Cluj - Napoca, 1997, p. 295.

³ Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica Românilor*, ed. Florea Fugariu, vol. III, București, 1969, p. 328.

⁴ *idem*, p. 330.

⁵ pentru amănunte vezi în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 420 - 425.

⁶ *idem*, p. 425.

disloca o parte a armatei imperiale din fața Belgradului, mutând-o pe alt front. În fruntea acestei expediții se afla domnul Moldovei, prootomanul Mihai Racoviță și 15 000 de tătari în frunte cu sultanul Azamet Ghirai (după unii autori)⁷, după alți autori⁸: aproximativ 20 000 călăreți (10 000), 3 700 moldoveni, 700 de turci și 300 cazaci. Oastea aliată cucerește orașul Rodna, înaintează apoi pe valea Someșului Mare, înconjoară și asediază Bistrița, pe care nu o pot cucerii. La Prundul Bârgăului, trupe austriece care opun rezistență, sunt înfrânte⁹. La 18 august 1717, garnizoana otomană din Belgrad capitulează. Moldovenii, în frunte cu Mihai Racoviță, se retrag spre Moldova, dar tătarii se dedau la jafuri. Pentru preîntâmpinarea unor asemenea acțiuni devastatoare, comandamentul militar imperial al Transilvaniei inițiază negocieri cu principele M. Racoviță, stabilind raporturi de bunăvecinătate (ex. în septembrie 1717 pacea era restabilită; Moldova iese din războiul ce confrunta încă Imperiul Habsburgic cu Poarta Otomană. Un stâlp de pomenire era ridicat de domnul Moldovei la Vama, amintind trecătorului de campania anului 1717 <în, *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Buc. 1987, p. 425>.).

Ce ne spune *Cronica* lui Șincai? "iară feciorul hanului au slobozit pe tătari se ardă și se robească, precum au și făcut, că cei ce mergea înainte au agiuns până la Murăș, la Reghin, la Mihăș și la Gatul Calianului, unde agiungând, pe beții lăcuitorii din Sec pe toți i-au robît. Însuș feciorul hanului au pornit în gios spre Someșul Mare către Betlen și cătră Reteag și de-acolo au trecut prin vidicul Lăpușului cătră Baia Mare, cătră Sătmariu, cătră Chioar, și cătră Ugocea, pretindenea arzând și robînd, și fiindcă toți lăcuitorii era pre-acasă, pe foarte mulți nobili au prins cu muierile, cu pruncii lor dinpreună. De-acî pre la Leveta au trecut peste dealuri la Maramurăș. În Maramurăș, tocma la plaiul Borșei, pre-unde se trece la Moldova, au poposit tătarii cu nenumărați robi și nespusă pradă grăbindu-se cătră casă, și acolo lăcuitorii din Maramurăș năvălînd preste dînșii au slobozit multe mii de robi (că, precum s-au auzit, ducea mai mulți de 15 000 de robi cu sine) și mai mare pagubă au făcut în tătari și în caii lor"¹⁰. Cercetătorii istoriei locale¹¹ au evidențiat, chiar în mod amănunțit, faptele istorice petrecute în acel timp. Tătarii, după ce pradă satele și orașele de pe valea Someșului, devastează și incendiază Cetatea Chioar, ajung la 30 august la Satu

⁷ *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 425.

⁸ V. Georgescu, *op. cit.*, p. 296.

⁹ *ibidem*.

¹⁰ Gheorghe Șincai, *op. cit.*, p. 330.

¹¹ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, 1940, p. 150 - 151; Al. Filipașcu, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944, p. 36; *Pagini din Istoria Maramureșului*, Baia Mare, 1967, p. 76; M. Dăncuș, *Borșa Maramureșului. Conotații istorico - etnografice și de mediu* și V. Georgescu, *Bătălia de la Borșa din 1717, în Maramureș - vatră de istorie milenară. Lucrările celui de - al doilea simpozion. Borșa 02 - 04 august 1996*, Cluj - Napoca, 1997, p. 218 - 224, 295 - 300.

Mare, unde incendiază conacul comitelui Karolyi. Maramureșenii, care inițial i-au crezut aliații lui Rakoczy și deci eliberatori, văzând că pradă, s-au refugiat în păduri și s-au pregătit de luptă. La 31 august tătarii poposesc la Visc, având cu ei aproximativ 12.000 de robi. Într-o primă fază, sunt atacați la Hust de o ceată, condusă de Moise Codrea și Sigismund Stoica, în noaptea de 1 septembrie, eliberând câteva zeci de robi. Tătarii scapă fără mari pierderi și grăbesc înaintarea spre Moldova, în drum jefuind biserica calvină din Sighet și satele de pe valea Izei. Sunt atacați în strâmtoarea dintre Bârsana și Strâmtura de 300 de localnici, conduși de pretorii Ion Stan, Simion Săpânțan și Sigismund Nagy. Tătarii au aici pierderi mari de oameni și prăzi, înregistrează și maramureșenii câteva zeci de morți și răniți. Grosul oastei tătare, continuă înaintarea, nimicesc tot ce găsesc în drumul spre localitatea Bocșa, unde ajung pe data de 3 septembrie 1717. După încercarea nereușită de a incendia o biserică, se retrag spre toponimul Gura Fântânii și intră în Cheile Prislopului. Descrierea luptei ce va urma o face istoricul Alexandru Filipașcu¹¹: "Aici (la Borșa) încearcă să incendieze bisericile, însă la biserica din jos i-au întâmpinat un grup de femei bătrâne cu strigăte ascutite și cu o ploaie de pietre, ceea ce a făcut pe tătari să renunțe la planul lor. Fără să bănuiască vre-o primejdie, tătarii au înaintat până la Gura Fântânii, apoi au intrat în Strâmtoarea Cheia de sub Prislop, unde s-au oprit să petreacă noaptea.

În acest timp protopopul Borșei era Lupu Șandru (Sandrin, fostul căpitan al lui Rakoczy, un bun cunoscător al artei militare din acel timp. La auzul apropierii tătarilor, el transformă strâmtoarea Cheia într-o capcană, pentru a abate pe tătari de la gândul înaintării lor pe Valea Cislei, le-a trimis la Moiseiu, pe un tânăr, ca să li se ofere de călăuză. În zorii dimineții de 4 septembrie (1717), la semnalul lui Lupu au început să se rostogolească asupra tătarilor copacii din împrejurimi și mii de bolovani de pe vârful munților. Poporul înarmat cu coase, securi și furci de fier, năvăli asupra păgânilor, începând cu un măcel îngrozitor, care a durat până seara. În timpul luptei vreo 4 000 de tătari au reușit să iasă din capcană și să se îndrepte spre muntele Știol. Aici însă au întâmpinat furia elementelor naturii, deoarece s-a dezlănțuit un vifor puternic, care provocând surparea terenului muntos, a cauzat moartea a peste 2 000 de tătari. Pe locul măcelului s-au numărat peste 6 000 cadavre tătare, dar și vreo 4 000 morți din rândul robilor creștini. Din cei 10 000 de tătari nu au scăpat nici 2 000 cu viață, dar și aceia plini de răni.

Chiar și fiul hanului a murit peste câteva luni în urma rănilor ce le-a primit.

Locul măcelului se numește azi Preluca Tătarilor, iar locul unde s-a surpat pământul îngropând pe tătari, se cheamă Igheabul Tătarilor. Dintre robii creștini și-au reprimis libertatea 7.085, din care 1.454 erau din Ugocea. Tradiția spune că trei ani de zile n-a băut poporul apă din valea aceea în care au strâmtorit și au ucis mii de tătari".

¹¹ Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 151 și urm.

Memoria maramureșenilor a păstrat cu sfințenie acest act de eroism, dovadă și legenda din anexă. Ceea ce ni se pare nouă și mai interesant este că, așa cum ne explică redacția ziarului "Gazeta de Duminecă", confratele lor Petru D. Bilțiu de la Maramureș care le-o trimite spre publicare în anul 1904, a auzit-o de la un veteran "Ioan Pleș ai Gafiei din Jod"¹², care a murit în anul 1903 având vârsta de 103 ani. Datorită profesiei ne-am permis doar o sumară explicație istorică a legendei, analiza literară o lășăm pe seama specialiștilor domeniului. În primul rând noi ne-am făcut datoria de a o semna, pentru că, așa cum afirma Nicolae Densușianu la finele secolului trecut: "în poporul român țăran se găsește astăzi mai multă istorie veche națională povestită de bătrâni, decât se propune în toate școlile noastre"¹³.

În ce privește *Gazeta de Duminecă*, primul ziar în limba maternă din Sălaj, vă putem oferi următoarele date: se intitula *Gazeta poporală*, apare la Șimleu - Silvaniei; nr. 1 la 3 ianuarie 1904; săptămânal <duminică>; 12 p.; format 290 x 420; proprietar editor: Ioan P. Lazăr, redactor responsabil Ioan Pop-Reteganul; tipografia Victoria din Șimleu - Silvaniei; în luna octombrie 1911 sistarea apariției; reapare(?) ca organ politic și cultural independent începând cu 11 aprilie 1920; își încheia apariția în anul 1937¹⁴.

Anumite evenimente dramatice prin desfășurarea lor au stârnit din plin imaginația poporului, devenind istorie și legendă. În rândul acestora ocupă un loc aparte înfrângerea tătarilor, în ultima lor năvălire la Borșa în 1717. De altfel culegătorul și prelucrătorul uneia din variantele legate de acest eveniment chiar ține să ne avertizeze: "De acum prin toate comunele românești din Maramureș povestesc bătrânii despre înfrângerea tătarilor la Borșa, care de care însă cu variante una mai interesantă cât alta..."

Comoara Șpanului, publicată de Petru D. Bilțiu, adică Petru Bilțiu Dăncuș (1863 - 1907), învățătorul care face parte din grupul învățătorilor maramureșeni îndrumați de către Tit Bud către culegerea folclorului și care la 1892 a răspuns și la chestionarul istoric al lui Nicolae Densușianu, lăsând în manuscris culegerea "Colecțiune de hori, strigături și basme culese din popor cu scopul de a compune o icoană vie a modului de viață și cugetare a săteanului român, apărută postum în *Folcloristica Maramureșului*, București, editura Minerva 1970 de Dumitru Pop¹⁵, este o povestire legendară. Faptul istoric este întâlnit în forma unei scurte povestiri folclorice, întruchipat artistic în stilul prozei populare.

Deși titlul "Comănacul Șpanului" ne conduce către narațiunea uniepisodică

¹² *Gazeta de Duminecă*, an. I, nr. 38 din 18 septembrie 1904, p. 4 - 5.

¹³ vezi în, A. Fochi, *Cântecul epic tradițional al românilor*, București, 1985, p. 90 - 91.

¹⁴ Pentru amănunte vezi *Acta Musei Porolissensis*, (Zalău), nr. IV/ 1980, p.759 - 767; V/1981, p. 651 - 672; VI/ 1982, p. 473 - 494.

¹⁵ Iordan Datcu și S.C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor*, București, Editura Științifică, 1979, p.64-65.

specifică povestirii, fapt ce ar corespunde cu o schiță, povestirea este pluriepisodică, întrucât accentul cade nu atât pe episodul uciderii tătarului scăpat cu viață din luptă și dobândirea comorilor lui, ci pe episodul pregătirii, strategiei și înfrângerii tătarilor de către borșenii neînarmați, sprijiniți de către moroșenii din alte sate.

Așa cum ne sugerează subtitlul "schiță tradițională" culeasă din gura poporului, autorul vrea să ne convingă că cele narate constituie folclor, așa cum le transmite poporul prin viu grai. Piesa însă este o producție semicultă, în care intervenția autorului este vădită.

Chiar dacă la prima vedere s-ar părea că faptele narate în această povestire legendară sunt veridice, deci piesa ar fi realistă, în realitate naratorul inventează anumite episoade și fapte imaginare, chiar motive mitologice mai răspândite în folclorul nostru și universal. Semnificative sunt pe această linie episodul răsturnării de către babă a tătarului în butoiul cu slatină, episodul ajungerii la stână a tătarului scăpat din luptă, motivul comănacului șpanului și a comorilor pe care acesta le deținea. "Și dacă s-a încălzit căldarea a dus desagii în colibă, dar cu mare greu, că erau tare grei. Ș-apoi când i-o deșertat gios!... Vai de mine și de mine! Că s-a îngrozit de ce-o văzut!... C-o fost plini de bani și aur și de argint, și-au fost cuțite și furcuțe cu plăsele de aur, și-o fost o grămadă de talgere și ulcelucă toate galbine ca de aur! Și-o fost unele ciurcei ște galbini cu niște pietricele tare hireșe (frumoase) ce sclipeau tare mândru (sclipeau tare frumos)!".

Motivul comorilor găsite sau regăsite, despre împrejurările în care au fost găsite sau ascunse. Legende despre comorile "curate", cele puse cu blestem sau "necurate" sunt arhirăspândite în mitologia noastră populară și au fost atestate în multe dintre regiunile țării precum Argeș, Buzău, Transilvania, Mehedinți¹⁶. Motivul comorilor circulă frecvent și în mitologia universală și a fost atestat la francezi, maghiari, germani, italieni, la popoarele slave, la danezi¹⁷.

Motivul comorii îl întâlnim și în episodul înecării tătarului de către babă în butea cu slatină. "Desagii aceia au fost plini de bani și alte scumpii și Găvruseii au fost tot oameni gazde până amu".

Fuziunea real fantastic este ușor de analizat, dacă raportăm cele narate la sursele documentare. Anumite episoade nu corespund adevărului istoric. Faptul că tătarii nu ar fi făcut prea multe stricăciuni, că nu ar fi avut ce strica ne este contrazis de documentele istorice. Se știe că în furia lor oarbă, tătarii au aprins casele din sat și biserica din partea de sus a Borșei¹⁸, iar în narațiune se spune "numai ne-au batjocorit și ne-au spurcat bisericile, dar de aprins nu le-au aprins".

¹⁶ Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului după răspunsurile lui B.P. Hașdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p.468 - 469.

¹⁷ Tudor Pamfilie, *Comorile*, București, Librăriile Socex, 1916, p.64-67.

¹⁸ Vasile Schrek, *Năvălirea tătarilor în Maramureș și înfrângerea lor la Borșa în 1717*, Marmația, nr.3, Baia Mare, 1977, 74.

În povestire faptele au fost văzute de pe o poziție "științifică" populară, de la nivelul omului necărturar, la care imaginația și sistemul mitic de asociere a ținut locul gândirii logice și a verificării evenimentelor.

Povestitorul este preocupat de miezul faptelor, de dimensiunile lui impresionante. Autorul este subordonat intenției de a contura evenimentul, faptul în sine, conturat cu cât mai multă claritate, evidențiind aspectul eroic și educativ în primul rând, precum și atmosfera în care s-a petrecut.

Din aceste motive, narațiunea capătă un caracter didactic, în care efectele moralizatoare sunt bine scoase în relief prin comentariile autorului, care, desigur, constituie insertul narațiunii. "Săracii poptii aceia!... D-zeu sfântul să-i ierte, numai lor li se cade mulțumită întâia-și dată, că și-au iubit turma lor și apoi vedeți dragii mei cât de bine ascultau strămoșii noștri de Popti, că s-au strâns de peste varmede și așa au făcut întocma cum i-au povățuit cârmașii lor. Hei Doamne!... Să fi făcut așa toți frații locuitori în țara noastră, să fi fost toți cârmașii țării, așa la inimă ca Popa Lupu și Popa Crăciun; de bună seama nu ne-ar fi pustiit țara toate liftele cele rele. Da heaba (geaba - în zadar) că alții nu vreu să audă zisa Domnului: Unde-s doi sau trei adunați în numele meu: acolo sunt în mijlocul lor".

Autorul vrea să ne convingă de autenticitatea celor narate, în care scop se adresează cititorilor. "Iaca iubit public cetitor! Așta povestesc bătrânii moroșeni de zdrobirea tătarilor la Borșa! Am aflat deci de consult a reproduce după puțină - tezaurul în simpla lui splendoare originală".

Latura etnografică este o caracteristică a prozei și ține de concepția autorului, de intenția lui de a da culoare narațiunii și de a o localiza cât mai bine. "Căci dacă îmi place a mă mândri cu eroismul străbunilor: nu mi-e rușine nici cu provincialismul lor, în care se află limbistul tezauri aduși din Roma". Rezultă că limba provincială era pentru autor un argument al latinității. Și nu întâmplător particularitățile graiului maramureșean provin în cea mai mare parte din latina vulgară.

Deșteptarea unor sentimente patriotice este iarăși o intenție, care ne este limpede exprimată de către autor, în fraze convingătoare. "Ba chiar ar fi timpul doară: să se intereseze suflarea românească din cauza urmașilor lui Dragoș, căci sunt șoimi de prin Carpați! Popor vioi, tenace și deștept este acesta, dar vitregia timpurilor l-a ținut în orbire cu scop de a-l adormi. Nu doarme însă, ci să deșteaptă pe zi ce trece și deșteptarea îl va mântui".

Cât privește culoarea locală, autorul nu folosește numai particularitățile fonetice ale graiului maramureșean, ci și termeni lexicali cu duiumul: "heaba", "boghet", "batâr" (măcar), la care se adaugă vorbirea prescurtată bazată pe cruțarea efortului de memorie și a economisirii materialului lingvistic "hăi untea(șule)", "Tu Măricu", "Măi Pè", "Măi Ioa", etc. Eroii sunt surprinși în activitățile lor specifice cum ar fi "urditul" la stână.

Anumite fapte istorice țin de domeniul adevărului istoric. Documentele ne argumentează că organizatorul și conducătorul luptei borșenilor a fost preotul Lupu Șandrin, care a luptat în calitate de căpitan în armata lui Francisc Rákóczi al II-lea, om priceput și cu experiență militară. Mai putem aminti prăvălirea peste inamic a copacilor tăiați pentru a putea fi răsturnați, cât și imobilizarea mai multor locuitori din afara Borșei, mai ales în satele de pe Valea Izei, pentru a mări potențialul de luptă al borșenilor¹⁹. Mai trebuie pomenit și blocarea drumului ce ieșea din strâmtoare²⁰.

Astfel de istorioare, cunoscute de oamenii locurilor și trecute din generație în generație, circulă și în nordul Moldovei și sunt legate de înfrângerea polonezilor în Codrul Cosminului²¹, în care episodul tăiatului pădurilor este frecvent.

Intervenția autorului prin acele comentarii cu efect moralizator ținteau scopuri multiple. Cele două lumi, cea veche cu viața ei sănătoasă, bazată pe tradiție este opusă celei prezente, înstrăinate și decăzute. "Doamne!... că în lumea de acum s-o știmbat, și oamenii, da și popii că acum nu să ibesc pruncii cu părinții, n-ascultă turma de păstori, da îi drept că și păstorii tare puțini seamănă cu Lupul și cu Crăciun!... Ști D-zeu unde vom ajunge, că te doare inima când te uiți prin Moiseni și prin Borșa, că pe unde a fost căsuțele și colibele vitejilor de la "Preluca Tătarilor" amu-s curți mari, da a altora... nu a tătarilor, ci a jizilor, apoi: bieții români îs plini munții de ei".

Narațiunea, deși este publicată de un condeier cu preocupări și în plan poetic (a publicat versuri în Familia de la Oradea) nu este la nivelul legendelor maramureșene reprezentative. Dialogul care să imprime nerv dramatic și mișcare narațiunii este omis pentru a nu trăda probabil ficțiunea. Surprinde totuși folosirea jocului de cuvinte de efect. "Atunci a plătit cățelul bucățălu și cățaua bucățaua". Anumite expresii și sintagme neaoșe locale sunt și ele de efect "lelet de om", "pui de om", "ni hăi untea" (uncheașului). Nu sunt lipsite de efect dese exclamații și invocații "Doamne - Doamne", "Hei Doamne!", "Ni măi!", "Hei ba nu", "Și apoi sărace", etc. Prin aceste exclamații comunicarea este mai directă, mai intimă, mai impresionantă.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Gheorghe Vrabie, *Proza populară românească. Studiu stilistic*, București, Editura Albatros, 1986, p.118.

Anexa 1.

Comânacu Șpanului
- Schiță tradițională, culeasă din gura poporului -

După-ce au fost prădat căpcânii de tătari țara noastră, (la 1717) o samă dintre ei să întorceau cătră țara lor pe aicea prin Maramureș, voind a trece prin munții Borșei. În Borșa pe vremea aceea erau 2 preoți cu minte: Popa Lupul și Popa Crăciun, iară fișpanul varmerzii (comitatului) era un domn "Sztojka" (Stoica).

Tătarii au fost făcut multă pradă prin țară în jos - acolo pe la orașe -, dară aici în comitat n-au stricat mult, că n-au avut ce strica, că oamenii s-au ascuns prin munți și prin celea păduri săcrete, și și-au dus vitele și tot ce au avut mai bun, și apoi tătarii să temeau a să băga prin păduri. Ba, nici nu aveau să mai cerce mai mult bine, că și-au fost strâns ei destule comori din țară, că: avea mai tot însul câte 2-3 cai plini ca stupul, ... încărcăți cu desagi de piele plini de bani de aur și de argint, și o seamă au fost legat pe sub pânțelele cailor domnișoare și fete frumoase, pe cari le-au răpit din țara noastră și așa le duceau cu ei. Pe la hândalurile¹) cu ocne zice că s-o fost ascuns bieții oameni prin ocne, de erau îndesate pline-plinuțe și nu cutezau a eși afară. Spun bătrânii că: la Ocna Șugatagului au mers tătarii și s-o ciudit că nu află oameni de loc; apoi au luat seama că să bagă în ocna (mină) vre-o câțiva oameni, ... s-au luat după dâșșii, dară s-au temut a să băga în pământ, ci numai aruncau tăciuni aprinși și lemne de ceară arzând, ca să vază: cât de afundă e ocna; apoi strigau pe oameni pe nume să-i celuiască (înșele), să zii (vie), afară: "Tu Măricu ! ... măi Pé ... măi Toa ... (Toadere) ... măi Ioa ! ... ziniți afară, că s-au dus tătarii "!!!" Dară în zădar au prăbălit a înșela pe bieții oameni, că n-o eșit nici unul.

De la ocna zice că s-au coborît tătarii cătră satul Călinești (Călineștii de sus, comună curat românească, în care abia cârțăiesc de azi pe mâne câteva familii sdrențuroase de jidani).

Da acolo ți-o pâiț un căpcâne de aceia, că s-o băgat călărește în ocol la oarece strămoș a Găvrșanului (o familie ce poartă și azi porecla aceasta), și acolo o fost o biată babă ascunsă în niște urzici sub un gard, că ea n-o putut fugi la pădure. Tătarul o cătat în toate lăturile, da n-o fost nici oameni p-acasă, nici n-o aflat oarece bun de dus.

Calul și l-o fost legat de un gard, și pe urmă o văzut în șatră o bute mare-mare, în care pe semne a gândit că a afla aorece. s-a dus și s-a desăgît cu pânțelele peste doagele tonului (buței) și a prins a scoltăi cu sulița în ton; da baba odată s-a supurit (s-a repezit) și-o ridicat pe tătar de picioare și l-a resturnat în butea plină mai pe jumătate cu slatină (morătoare, apă sărată). No, da nu ia trebuit să beie

¹ *hândal* - opidaș mic cu mine, cuvânt folosit în genere prin Marmația /n. red. "Gazetei de Duminecă" - nr. din 11 septembrie 1904, p. 2./

multă și l-a luat dracul. Apoi biata babă a luat desagii cei de piele de pe cal și cu mare greu i-o tras în urzici; iară calului i-o dat drumu pe uliță.

Desagii aceia a fost plini de bani și alte scumpii, și Găvruseii au fost tot oameni gazde (avuți) până amú (acuma).

No, și cum zic, așa cum auziși din bătrâni, că n-au șezut multă vreme tătarii prin Maramureș, nici n-au făcut pagube multe pe sate, fără numai ne-au batjocorit și ne-a spurcat bisericile da de aprins nu le-au aprins, că și în leud tomna (tocmai) în anul acela o gătat biserica cea nouă (din Șes).

Că pe semne au avut a să și teme, dacă n-au aflat oameni câtu-s satele. Ei s-au temut că: da de or și (fi) trinși toți oamenii într-un loc și cine ști ce or păți, că au văzut tătarii trecând în jos, că moroșanii is feciori harnici (corpolenți). Și apoi: de ce s-au temut, n-au scăpat că: Poptii cei din Borșa - D-zeu să-i ierte - au fost trimisă soli pe toate satele *românești* și au chemat oamenii la Borșa, ca să aștepte acolo pe tătari și să-i dobzeze (să-i bată ca pe dobă) cum trebuie. Săracii Poptii ! ... În toate zilele făceau slujbă și să rogau lui D-zeu cu oameni, cu tot, și apoi mereau (mergeau) pe izvor și tăiau cu *șirăzul* (firesul) lemnele, da le tăiau numai în jumătate - nu le oborau de loc jos. Cu securile n-au tăiat, că ș-ar fi adus aminte tătarii că-s acolo strânși oamenii - dacă i-ar fi auzit *bontânind* și ar fi fugit p-airea, ca să scape din scloptă²).

Da numa în fundu izvărului au aruncat lemne multe și au închis plaiu de cu bună vreme, cât n-au fost chipeș (cu puțință /n. r./) să treacă pe acolo nici așa slobod, ne cum cu cai.

Și apoi sărace ! ... au prins a zini tătarii - dacă s-au strins de pe sate - și s-au ciudiut, că nu văd *lelet de om* (pui de om / n.r./) nici un om, cât e apa Izei și a Vișeuului. Da ș-au dat ei de oameni, că românii erau înșirați de-a lungul izvorului Borșei, - câtu-i din sat și până în vârful Prislopului au fost plin de amândouă coastele dealurilor, și Popa Crăciun sta pe o culme înaltă de-a dreapta, iar Popa Lupul sta în stânga izvorului pe altă culme. Ei s-au așezat așa, ca să poată vedea bine pe tătari, și le-au dat pace să meargă, până or ajunge la prislop - unde era închisă trecătoarea.

Tătarii zice că mergeau lălăind, nici nu visau, că nu le-a cânta cucul mai mult. Și când au ajuns fruntea tătarilor la fundul izvorului: odată au suflat preoții noștrii în *bucin*, iar românii au început a *îmburda* copacii cei mari de amândouă părțile izvorului și apoi: cine au văzut căzând numai un copaciu mare mare, știe ce sodom face, că rupe toate lemnele câte îi stau înainte, d-apoi acolo, că o fost slăbite lemnele *postată* (un teritor mai mare /n.r./), când au prins a *ptica* (*pica*) la vale: să rupea și pământul sub ele. "Atunci a plătit cățălalul *bucățâlă* și cătaua *bucățaua*!..." Că străbunii săraci, au *sodomit* pe toți tătarii câți au intrat pa valea Borșei. Dealurile pe acolo au rămas fără pădure și până în ziua de astăzi îi zic pe

² Copiii taie ușă într-un bostan, scot miezul din el, apoi ridică ușulița cu un bețișor, apoi preaseră simburi de bostan pe ușă și-n bostan și astfel prind pițiguși. La cursa asta-i zic scloptă /n. red/.

acolo ! ... "*Preluca Tătarului*" ... (Va urma) (Gazeta de Duminecă, an. I, nr. 38 din 18 septembrie 1904, p. 2 - 3.)

(Urmare) Săracii Poptii aceia ! ... D-zeu sfântul să-i ierte, numai lor li să cade mulțămită întâia-și dată, că și-au iubit turma lor și țara și apoi vedeți dragii mei ? ... cât de bine au ascultat strămoșii noștri de Popti, că s-au strins de peste varmede și așa au făcut întocma cum i-au povățuit cârmașii lor. Hei Doamne ! ... Să fi făcut așa toți frații locuitori în țara noastră, să fi ascultat de poruncitori, și iarăși: să fi fost toți cârmașii țării, așa la inimă ca Popa Lupul și Popa Crăciun; de bunășama nu ne-ar fi pustiit țara toate litfele cele rele. Da heaba (geaba - în zădar) că alții nu vreau să audă zisa Domnului: "Unde-s 2 sau 3 adunați în numele meu: acolo eu sunt în mijlocul lor". Da Doamne - Doamne ! ... că în lumea de acum s-o *știmbat*, și oamenii, da și Popii, că acum nu să *ibesc* pruncii cu părinții, n-ascultă turma de Păstori, da îi drept că și păstorii tare puțini seamănă cu Lupul și cu Crăciun !... Ști D-zeu unde vom ajunge, că te doare inima când te uiți prin Moiseni și prin Borșa, că pe unde a fost căsuțele și colibele vitejilor de la "*Preluca Tătarului*" amu-s curți mari, da a altora... nu a tătarilor, ci a jizilor, apoi: bieții români îs plini munții de ei ... pe Valea lui Bilt, pe Țipla... pe sub Pietroșii, pe Valea lui Dragoș și pe airea. Hei... unde ați fost voi păstori ! ... Ce ați lucrat ? ... Pentru - ce a-ți dormit și v-ați lăsat turma să o împrăstie ... prin munți ? ... (Sărace Crăciun și Lupul ! ... Bucinul vostru a putut aduna pe toți frații din comitat, dar urmașii voștri cu carte mai multă n-au putut apăra vetrile străbne ! ... D-zeu vă ierte păcatele ! ... Voi a-ți fost săraci de cărți, dar bogați de dragoste frățască și de fapte mari ! ... Pe mormintele Voastre e zidită biserica cea mare în mijlocul Borșei. Acea va fi mărturie pe pământ, că a-ți fost cândva oameni după chipul lui D-zeu și la judecata din urmă toată petriceaua din zidul acel măreț, va zice: Doamne ! ... Eu /p. 3./ am fost pusă în zidul casei Tale și am avut menirea să acoper și să păzesc osămintele acestor păstori viteji ai Tăi. Acum primește-i Doamne de-a dreapta Ta, că: din sudoarea și rodul dragostei lor s-a zidit casa Ta. Ei și-au iubit frații și țeara lor ! ... Primește-i și Tu Doamne într-u dragostea Ta !")

Dar să nu uit de *comânac* !

Tătarii a perit acolo și pe cei mai mulți i-o mâncat *croncii și cialhăii* (vulturi), de a rămas vre-o câțiva nesdrobiți pe subt ori-ce *tieșituri* (o bucată de copaciu tăiat, care mai în sus ținându-să de rădăcini) și despre unul de aceea *ne-a și* (ne-a fi) povestea cu *comânac* ! Asculte-o cine a vrea !...

Am auzit povestind pe moșul-meu, că a scăpat dintre lemne un tătar cu cal cu tot și-a eșit pe *sforacu* (cele părăuaș de munte) *ce mere cia* către Coasta Plaiului*). Și pe coasta Plaiului a fost atunci o stână și-o nimerit tătaiul la colibă *minten* (îndată) după prânz (dejun), pe când *serbea* (fierbea) căldarea cu urda. El o *morăit* oarece către vătav, da românul nu l-o priceput, fără numai atâta a înțeles, că întreabă că "încătro-i drumu către *Molduo*". Și-apoi i-o răspuns de-a

mânios: "Dacă cauțați tu drum, că eu n-apuc a mere, că *mnia* (îmi va) arde căldarea!!" Da tătaru i-o arătat că i-a plăti cu bani mulți, că are în jeb (buzunar) și în desagi, numai să facă bine să-i arete pe unde merge cătră Moldova.

Vătavu s-o gândit una, și-a tras căldarea într-o lature, și-a luat bota și s-a dus cu căpcânele să-i arete, da: păcurariul nost a mers pe deal și-a lăsat pe tatar pe din-jos și *merea* așa alătura. Apoi a stat la *obârșia* unei văi (la izvorul unei văi) și când a socotit că i-a și de îndămână, a prins a arăta tătărului, că pe acolo-i drumu - pe izvoru (valea) cea. Și cum sta și să înholba tătariul, odată ni-l umflă păcurărește cu bota pe la ureche, ... cât odată-i cu roatele-n sus ... ș-apoi numai două i-o mai uns cătră pământ că nu i-a trebuit altele, și-o zis: "No, pe aice-i drumu cătră Moldova!!"... Apoi a luat calu de frâu și s-a dus la colibă cu el; a luat jos desagii și calului i-o dat drumu să pască.

Și dacă s-a încălzit iară căldarea, a dus desagii în colibă, da cu mare greu, că era tare grei. Ș-apoi când i-o deșertat *gios*!... Vai de mine și de mine! Că s-a îngrozit de ce-o văzut!... C-o fost plini de bani de aur și de argint, și-au fost cuțite și furcuțe cu plăsăle de aur, și-o fost o grămadă de talgere și ulcelucă toate galbine ca de aur!... Ș-o fost *unele și ciurcei*, *ș te* galbini cu niște *petricele tare hireșe* (frumoase) ce scliptea tare mândru (sclipeau foarte frumos)!... D-apoi asta ce dracu-i?!... No asta nu știu ce-i!... Vătavu *să păzia* (să grăbia) cu *urditu* (a urdi - a fierbe urdă) că acum s-a fost întârziat și să temea c-or sosă cu oile să mulgă de gustare (la ameazi) și-apoi avea lucru să-și ascundă desagii cu treabă, ca să nu știe ceia păcurari *nemnică*. Da nu putea de ciudă că: ce să fie aceasta ? ... Că - zice - n-are a si cupă (un vâștior de lemn, care de regulă în Marmația să zice "cană" și măsură 3 litre), ... că-i prea mândră ! ... Apoi: de cujmă, nu-i bun, că-i pre vârtoasă la cap ! Ș-o prăbăluit-o să vadă că bună i-ar fi de cujmă ! ... da nu ia plăcut, că a fost prea vârtoasă și o-ar și fi aruncat în pedeapsă să o mănânce, da numai a fost tare frumoasă, *pătaceea* a aruncat-o în fundu *colibdi* (colibei) și ș-o gătat urda, că zineu ceia cu oile ! ...Da desagii încă i-a ascuns în niște buruiene mari după *strungi*. Ș-apoi dacă ți-o sosit cu oile ! ... apoi ți-s-o ciudit cu toții de *mnenunea* aceea !! ... Da de unde o ai adus măi Dumni !? (Dumitre). Dacă o-am aflat ! ... Da ce-i aiasta mă ? Eu nu știu ! ... Da de ce-i bună ? ... D-ai Știu eu ? ... Măi și mândră-i ! ... Ni măi ! ... ce de petricele-s pe ea ! ! ... Stați mă, că zine viju de la sterpe ! ... da de-a ști el ! ... Ni hăi *untea* (unchiașule) ! Oare ce să fie comedia aceasta, că cupă n-are a si (fi) că-i tare hireșă. (Altul.) Măi feciori! aiasta a si oare-ce cupă domnească ! ... Hei, ba nu dragii *unteșului*, că aiasta-i "*comânacu șpanului*". Da de unde la-i aflat?

După tălmăcirea aceasta a gustat (au prânzit) păcurarii, apoi a muls oile și ceilalți s-o dus în pornele, da vătavu și-o ascuns desagii cu banii și comânacu încă l-a pus bine. A doua zi diminicioară a plecat la țeară și s-a dus cu comânacu până în Sidetiu (Sziget) și-o întrebat, că unde șede jupânu Șpan, că are să-i arete oarece"?!

În Sighet a fost îndreptat, de oarecine, la jupânu fișpan, că mai erau atunci 2 șpani mici (vicișpan) în oarmede, da aceia ședeau pe sate. Jupânu fișpan a și cunoscut mai bine, care fel de comânac îi acela, că bagseamă a fost și ore-ce slove pe el scris. *Boghet* (destul) de atâta, că de atunci fișpanu Sztojka am auzit că-i baron, c-o bătut pe tătari la Borșa, *batâr* (barem, deși) că el nici n-a fost acolo, fără numai a auzit că-s morți tătarii. Încă ș-aceea am auzit povestind, că în ziua când o sodomit românii pe tătari: fișpanul Sztojka a fost departe de Borșa într-un sat pe Iza. Și aceea am auzit, că comânacul acela a fost o coroană de la oare-ce *neam împărătesc*, și baronu Stojkz s-o lăudat că el a luat-o de la tătari, batâr că i-o dat păcurarului 1.000 de zloți pentru dânsa. Săracu păcurariu!... El s-a dus cu banii la desagi în munte ș-apoi a coborât înapoi în Borșa și s-o însurat acolo și spun oamenii că a fost strămoș aiestora ce să scriu "Timiș" cum îi zic acum bocotanului celui mai mare din Borșa, că doară îl cunoașteți pe Timiș Gabor. Urmașii păcurarului până în ziua de astăzi sunt bogotani mari, da urmașii baronului a ajuns la sărăcie, că li s-o vândut moșia și acum în curțile lor în Slatină (lângă Sziget) am auzit că șede oare-ce notarăș și alți domni o mai cumpărat de acelea. Măi, măi, măi!... Cum să schimbă lumea!!? ... Da dreptatea-i tot dreptate, că D-zeu nu doarme!...

Iacă iubit public cetitor ! Așa povestesc bătrânii moroșeni de zdrobirea tătarilor la Borșa ! Am aflat deci de consult a reproduce după puțină, - tezaurul acesta în simpla lui splendoare originală, căci dacă îmi place a mă mândri cu eroismul străbunilor: nu-mi e rușine nici de provincialismul lor, în care află limbistul tesauri aduși din Roma.

Ba chiar timpul ar fi doară: să se intereseze toată suflarea românească de cauza urmașilor lui Dragoș, căci: Sunt șoimi de prin Carpați! ... Popor vioiu, tenace și deștept e acesta, dar vitregimea timpurilor l-a ținut în orbie cu scop de a-l adormi. Nu doarme însă, ci să deșteaptă pe zi ce trece și deșteptarea lui îl va mântui!

Referitor la drumul - ce duce prin Preluca Tătarului, notez că: cu ocasiunea săpărei și planisărei aceluia drum, s-au aflat multe talere, cuțite, furculițe și alte scule de preț, despre cari Onor. inteligență română din Borșa va ști - și speră că va da detalii mai cu de-a măruntul.

Apoi, ce să țin de narațiunea ce scrieiu: eu o am auzit de la bătrânii din Borșa, dar mai bine: de la un veteran cu numele "Ioan Pleș ai Gafiei" din Jod, care a repausat în anul 1903 în etate de 103 de ani. De altcum: prin toate comunele românești din Marmăția povestesc bătrânii despre înfrângerea tătarilor la Borșa, care de care însă: cu variante una mai interesantă de /p. 5/ cât alta. La de acele: doară vom reveni de altădată. Până atuncea: salute în Domnul!

Marmăția, 18 August 1904.

Petru D. Bilțiu. *)

*) O mare bucurie ne-a făcut confratele nostru, dl. Petre D. Bilțiu prin comunicarea aceasta interesantă. O am și publicat întocmai, iotă de iotă, de o parte pentru cuprinsul ei istoric, de altă parte pentru că-i scrisă în provincialismul fraților din Maramurăș, patria lui Dragoș, descălecătorul Moldovei. Astfel de legende istorice vom publica totdeauna cu mare plăcere, numai să ne mai vină. Până una-alta mulțumim dlui Petru D. Bilțiu pentru acesta trimisă și pentru cele ce sperăm că ne va mai trimite.

Red. "Gaz. de D."

**A LEGEND FROM MARAMURES COUNTY RECOVERED IN "GAZETA DE DUMINECA" JOURNAL FROM SĂLAJ COUNTY
(SUMMARY)**

The historical event that inspired "Comănacul Șpanului" or "folkloric sketch, collected from the mouth of the people" - as the redaction of the journal presents it - was *The Battle from Borsa* (Maramures county) from the 4th September 1717 which in fact was a very well organised ambush that ended Tatar robbery and plunder.

Although the title "Comănacul Șpanului" leads us to the specific uniepisodic narration of the legend - fact that corresponds to a sketch - the legend is pluriepisodic because the accent falls not only on the episode of killing the Tatar - who survived the battle - on the purpose of getting his treasure - but especially on the episode of preparation, strategy and defeating the Tatars by the unarmed Borsens (name given to the inhabitants in the area), helped by the Morosens (name given to the inhabitants in the area) from other villages.

As the subtitle suggests "a traditional sketch collected from the mouth of the people", the author wants to convince that the narration represents folklore in the way people transmits it, by word of mouth. The piece, though, is a semicult production where the blending of the author is obvious.

Though published by a scribbler with preoccupations in poetical plan, the narration, has not the same level of the representative Maramures legends. The dialog that gives dramatism and movement to a narration is omitted probably in order not to betray the fiction. It's surprising, though, the use of words play in order to get an effect. Certain expressions and syntagms truly local are also very effective. There are very effective the exclamations and invocations. Through these exclamations the dialog is made directly and more intimate, as well as impressive.

*) De-a lungul Prelucei Tătarului, peste muntele Prislop și pe lângă Coasta Plaiului trece drumul de țeară către Cărlibabă, care s-a făcut mai regulat - în anii 1870. De facerea drumului: în text mai spre sfârșit.

Aut. /n.r./

ITER AD INDIAM ÎN BASMELE ROMÂNEȘTI

LIVIU BORDAȘ

Motivul *Iter ad Indiam* are o mare vechime în bazinul mediteraneean fiind atestat cel puțin din secolul al V-lea î.e.n. odată cu primii călători greci care au ajuns pe subcontinent, Ktesias și Scylax. India fiind capătul *oikumenei*, al lumii cunoscute dincolo de care se întindea Oceanul, călătoria spre Răsărit pe care o întreprind toți eroii începând cu Ghilgameș este în ultimă instanță un *Iter ad Indiam*. Eroii mitici Hercule, Bachus, Phaeton, Quirinus și primele figuri imperiale Ninus, Semiramida, Darius sunt toți aureolați drept cuceritori ai Indiei. Șirul acestora e încununat de Alexandru Macedon, a cărui extraordinară performanță nu va mai fi niciodată repetată. Campania sa, în care s-au îmbarcat și istorici, filosofi și literați, a schimbat configurația lumii antice stabilind un continuum comunicațional între Mediterană și India. Orientul a devenit tot mai cunoscut și mai prezent în Occidentul care îi acordase deja privilegiul de leagăn al cunoașterii și sursă a inițierii esoterice.¹

În perioada elenistică, drumul spre India e direct asociat cu căutarea sursei inițiatice. Filosofilor precum Pythagora și Platon li se atribuiă călătorii de inițiere nu doar în Egipt dar și în îndepărtata Indie. Iar tradiția vroia ca până și Socrate, cel care nu și-a părăsit cetatea, să fie vizitat de un înțelept indian. Tradiția

1. Bibliografia raporturilor dintre India și Europa antică și medievală este covârșitoare iar studiile și abordările noi, din cele mai diferite discipline și puncte de vedere, cresc vertiginos în ultimii ani. Dintre lucrările mai vechi, cele ale lui H. G. Rawlinson, *Intercourse between India and the Western World from the earliest time to the Fall of Rome*, Cambridge, 1916; second edition, 1926; E. H. Warmington, *The Commerce between the Roman Empire and India*, Cambridge, 1928; A. Foucher, *La vieille route de l'Inde de Bactres a Taxila*, vol I-II, Paris, 1940-1947 sau Jean Filliozat, *Les relations exterieures de l'Inde*, Pondichery, 1956, pot fi încă utilizate cu folos. Dintre contribuțiile ulterioare importante spicuim la întâmplare A. Dihle, *The Conception of India in Hellenistic and Roman Literature*, Proceedings of the Cambridge Philological Society, 10, 1964, pp. 15-23; J. W. de Jong, *The Discovery of India by the Greeks*, Asiatische Studien/Etudes Asiatiques, 27, 1973, pp. 115-142; Nalinee M. Chapekar, *Ancient India and Greece. A study of their cultural contacts*, Delhi, 1977; W. Schmittheimer, *Rome and India. Aspects of universal History during the Principate*, Journal of Roman Studies, 69, 1979, pp. 90-106; Shereen Ratnagar, *Encounters. The Westerly Trade of the Harappa Civilization*, Delhi, 1981; Gilbert

pitagoreică, în special, a avut o predilecție pentru cele două locuri unde era conservată antica știință sacră. Odată cu ea, *Iter ad Indiam* devine un topos al călătoriei inițiatice, iar istorii precum cea a lui Apollonius din Tyana dobândesc largă notorietate. Însăși epopeea lui Alexandru e transformată, în romanul atribuit lui Pseudo-Calisthenes, într-o *questa* cu sens spiritual. De aceeași atenție se bucură și modelul lui Alexandru, Bachus: în *Dionysiaka* (*Barssarika*) lui Nonos sunt descrise amănunțit lupta sa cu Deriades (probabil de la skr. Duryodhana, așa cum a sugerat Wilson) și cucerirea Indiei. Primele secole creștine aduc cu ele un nou tip de călători: apostolii și misionarii asemeni lui Toma, Bartolomeu, Panthen din Alexandria, Cosmas Indikopleustes etc. Pentru aceștia, "sursa" se mutase în tradiția ebraică însă prestigiul spiritual pe care India îl iradia, provoca dorința de a îngenunchea și converti un redutabil concurent.

În perioada așa-zis medievală, deși circulația, mai ales cea comercială, și cuceririle militare de la vest spre est nu încetează, motivul drumului spre Răsărit este, timp de mai multe secole, puternic eclipsat în noile culturi creștine. El îmbracă, în Europa occidentală, forma imprecisă a căutării Gralului și a țării preotului Ioan iar în Rusia cea a vizitei la rahmani (brahmani). Ca urmare a creditului acordat scrisorii apocrife a regelui-preot Ioan către Manuel Comnenus, în anul 1177, papa Alexandru III a trimis o ambasadă către țara acestuia. În

Pollet (ed.), *India and the Ancient World. History, Trade and Culture before A. D. 650*, Leuven, 1987. Din seria studiilor lui Fernando Tola și Carmen Dragonetti a se vedea mai ales *India and Greece before Alexander*, ABORI, 1986, pp. 159-194 și *India and Greece. From Alexander to Augustus*, în *Demetrio Calamos Commemoration Volume*, Bareilly, 1987.

În ultimele două decenii, o atenție specială a acordat raporturilor antice dintre India și Occident, savantul finlandez Klaus Karttunen. Pentru o listă a studiilor sale dinainte de 1989, vezi cartea sa *India in Early Greek Literature*, Helsinki, 1989. Una din cele mai recente și competente tratări a raporturilor culturale și filosofice dintre India și Occident aparține lui Wilhelm Halbfass, *India and Europe. An Essay in Philosophical Understanding*, New York, 1988. Alte contribuții utile: M. L. West, *Early Greek Philosophy and the Orient*, Oxford, 1971, J. Sedlar, *India and the Greek World. A Study in the Transmission of Culture*, Totowa, N.J., 1980. Pentru cele mai recente cercetări care conjugă datele istorice, arheologice și filologice, vezi volumele editate de Centre de Sciences Humaines din New Delhi, unde am avut șansa de a lucra timp de un an: *Athens, Aden, Arikamedu. Essays on the interrelations between India, Arabia and the Eastern Mediterranean*, edited by Marie-Francoise Boussac, Manohar-CSH, New Delhi, 1995; *Tradition and Archeology. Early maritime Contacts in the Indian Ocean*, edited by H. P. Ray, J. F. Salles, Manohar-CSH, New Delhi, 1996; *Crossings. Early Mediterranean Contacts with India*, edited by F. de Romanis, A Tchernia, Manohar-CSH, New Delhi, 1997. De asemenea, catalogul *Ancient Rome and India. Commercial and cultural contacts between the Roman world and India*, edited by Rosa Maria Cimino, New Delhi, 1994.

O foarte detaliată bibliografie (până în 1978) a contactelor între Roma și Orient a publicat Manfred G. Raschke, *New Studies in Roman Commerce with the East*, în: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.9.2, 1978, pp. 602-1361. Studiile ulterioare mai importante sunt menționate de Rosa Maria Cimino, op. cit. Pentru o privire generală asupra studiilor recente despre cheștiunea Graeco-Indica, vezi Klaus Karttunen, *Graeco-Indica. A survey of Recent Works*, I, în: *Arctos*, 20, 1986, pp. 73-86 și idem, II, în: *Athens, Aden, Arikamedu*, op. cit., pp. 11-20.

secolul al XIV-lea, nu cu mult după traducerea scrisorii în rusă, apare un ciudat opuscul intitulat *Vizita lui Zosima la rahmani* care relatează călătoria fantastică a unui călugăr până la capătul pământului, pe insula unde locuiau rahmanii.² Motivul va intra din nou în cultura europeană prin adaptarea poveștilor arabo-persane în Spania și Bizanț. Coordonatele sale spirituale sunt însă puternic atenuate. Îl întâlnim mai ales în romane populare de aventuri, dintre care *Istoria viteazului Polițion* și *Filerot și Antusa* ajung și în limba română. În cultura orală și folclor, detaliile precise se pierd iar el dobândește o contextualizare “universală” confundându-se cu însuși “drumul”.³

Inițierea fiind un “drum”, orice drum poate deveni suportul unei inițieri. Drumul geografic poate fi, în același timp, și unul spiritual. Parcursul exterior (macrocosmic) e atunci dublat de unul interior (microcosmic), lucru marcat de momentul trecerii “dincolo”. În romanul popular *Alexandria*, calitatea inițiativă a parcursului lui Alexandru este dată atât de depășirea succesivă a obstacolelor (războaiele câștigate) cât și de sensul simbolic al întâlnirii cu nagomudrii (ghimnosofiții), al coborârii în iad și al aproximării raiului. În varianta turcească, *Iskandar Nâme* - cunoscută de Cantemir și analizată în *Coranul* (carte scrisă în latină și apărută în 1722, în rusește, cu titlul *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*) – scopul călătoriei lui Alexandru era nu mai puțin de a găsi izvorul apei celei vii și de a deveni astfel nemuritor.⁴ Călătoriilor din *Halima* le lipsește această calitate. Protagonistii lor, Sindbad sau Ambulvar, sunt simpli *vagantes*, aventurieri în căutare de nou și profit.

Motivul *Iter ad Indiam* poate fi recunoscut în basmele românești în care eroul întreprinde o călătorie “peste șapte mări (ape mari) și șapte țări” sau la “marginea lumii”. Pentru a-l ilustra am ales *Povestea lui Harap-alb* prelucrată de Ion Creangă.⁵ Cele mai interesante analize ale structurii inițiatice din *Harap-alb* se datorează lui Andrei Oișteanu⁶ și Vasile Lovinescu.⁷ Interpretarea noastră

2. O traducere românească păstrată într-un singur manuscris din anul 1676 (*Citenie a lu<i> S<ve>ti Zosim*, ms. BAR 5318, ff. 16v-25v) a fost editată de Gabriel Ștrempel în articolul *Contribuții la cunoașterea legendei blașinilor*, *Revista de istorie și teorie literară*, București, tom 24, nr. 2, 1975, pp. 263-273.

3. Pentru mai multe detalii vezi studiul nostru *India în cultura românească din Transilvania*, (I), Acta Musei Porolissensis, Zalău, XXIII.

4. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, tomul VII, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, Editura Academiei, București, 1987, pp. 219-227, 247.

5. Am folosit basmul editat în Ion Creangă, *Opere*, I, ediție îngrijită de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, Editura Minerva, 1970.

6. Andrei Oișteanu, *Grădina de dincolo. Comentarii mitologice la basmul Harap-Alb*, în *Grădina de dincolo. Zoosophia*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pp. 5-135. Autorul consideră toate personajele ce apar în basm ca fiind “personificări ale trăsăturilor morale și spirituale ale eroului”, Spânul reprezentând “ceea ce este mai rău și mai urât într-un om” iar relația sa cu Harap-Alb, relația Om-Păcat. De aici apar mai multe dificultăți de interpretare precum “botezul” (coborârea în fântână) oficial de un personaj demonic. Idem, pp. 18-20.

7. Vasile Lovinescu, *Harap-Alb*, în *Creangă și creanga de aur*, Editura Cartea Românească, 1989, pp. 277-407. Printre altele, spânul ar fi o piatră sub înfățișare de om, *jivâtman*, Egoismul Radical, Principium

nu se inspiră din nici una din acestea, cu care nu suntem în întregime de acord, ci se oprește asupra câtorva detalii ignorate de ele. Ea este deopotrivă diferită de opinia lui Lazăr Șăineanu care, încercând o tipologie a basmelor românești, vede în *Harap-Alb* “basmul-tip” al uneia din cele două variante ale “tipului *Apă vie și apă moartă*” ce ar avea ca prototip mitul expediției argonauților.⁸

Povestea lui Harap-alb conține modelul parcursului inițiativ sub forma călătoriei la celălalt capăt, cel răsăritean, al pământului. Contextul cultural indian al nucleului său narativ este cel mai bine pus în evidență de personajul “Spânul” și de funcția sa de maestru și ofician al inițierii. Deși superficial malefizat, probabil prin reinterprețarea creștină a basmului, putem desluși în el pe preotul brahman sau calugărul budist (cu capul ras) care îl face pe feciorul de crai discipolul său. În tradiția indiană discipolul era în același timp “sluga” maestrului.

Numele de spân, de la latinescul *spanus*, a evoluat de la sensul inițial de persoană căreia nu-i cresc barba și mustățile, până la a se referi la lipsa întregii pilozități capilare, fără a se confunda însă cu pleșuvul (cel care are o cădere de păr pronunțată sau totală). Omul spân apare în mai multe basme și povești românești ca semn rău, piazză rea sau ca personaj malefic ce trebuie evitat, dar în nici unul din ele nu joacă un rol determinant. În acest sens, spânul – ca și omul roș, chiorul, ciungul etc. – face parte din categoria oamenilor “însemnați” și prin urmare primejdioși. Alte basme ne arată însă că geneza acestui personaj este multiplă. De pildă, în basmul ardelenesc *Spân-fără-de-moarte*⁹ recunoaștem în spânul nemuritor, tată al zmeilor ce zăcea închis într-o bute mare dintr-o pivniță, una din variantele de *ginni* ce populau basmele indo-persano-arabe și care au ajuns și la noi prin *Halima*. Într-o altă povestioară moldovenească, *Un rămășag pe minciuni*, aparent glumeată, spânul ce se ia la întrecere de minciuni cu feciorul de împărat, trădează calitățile unui șaman. Același tip se întâlnește într-o serie de

Indivituatonis și ar avea un rol vampiric-comprehensiv. Harap “nu e negru în sensul rasial al cuvântului, ci în acela de etiopian, de ființă transcendentă îmbrăcată și arsă de eter”. Idem, p. 320. Deși de o mare virtuozitate hermeneutică și extrem de interesant prin ariile culturale și simbolismele religioase largi pe care le invocă, eseul lui Lovinescu este o probă, de altfel strălucită, de interpretare totalitară pentru care totul are valoare de simbol și care nu lasă posibilitatea nici unui element accidental sau nesemnificativ în narațiune. Basmul este mai degrabă un pretext pentru a strânge împreună, într-o schemă inițiativă de dimensiuni cosmice, toate marile mituri ale omenirii utilizând un procedeu al omologării universale prin care totul e reductibil, în ultimă instanță, la câteva simboluri fundamentale. Pe de altă parte, această interpretare ne face să ne amintim de lecția dată de acel mitolog francez care demonstrase extrem de elocvent – jucându-se, dar și pentru a ridiculiza hiper-interpretările mitologice ale vieții lui Isus – că Napoleon Bonaparte nu a avut existență reală ci reprezintă o actualizare modernă a vechiului mit al lui Apollo.

8. Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, Academia Română, 1895; ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefată de Ovidiu Bârlea, Ed. Minerva, București, 1978, p. 321-335.

9. Vezi Lazăr Șăineanu, op. cit., p. 237.

versiuni paralele neogrecești, sârbești și rusești. “Aveam odată un măgar, care mănca atâtia dovleci încât crăpă; nu trecu mult și din pânțelele său crescun dovleac care se înălță așa de mult, încât ajunsese până la cer; el avea însă pe cotor atâtea noduri că puteam să mă urc pe ele în cer și să mă cobor iarăși pe pământ.”¹⁰ Într-o altă variantă, culeasă de Ispirescu, *Răvășelul spânului*, motivul arborelui ori lianei cerești e înlocuit de cel al zborului în văzduh care, datorită universalității sale basmice, își pierde semnificația șamanică.¹¹ Pe această cale, și acest tip a fost asimilat omului “însemnat”. Personaje care aveau (sau erau reprezentate ca având) capul ras precum șamanii, brahmanii, călugării buddhiști și alte tipuri de “consacrați” și-au pierdut, prin circulația motivelor dintr-un spațiu cultural într-altul, semnificația inițială și au fost asimilați unui tip comun, al cărui înțeles era accesibil. În unele variante românești (*Împăratul florilor*, *Voinicul florilor*) precum și bulgare, locul spânului îl joacă un țigan. Într-o variantă sârbească el e un arab. Toate aceste variații reflectă adaptarea personajului la un nou context cultural păstrând numai una din caracteristicile sale ca trăsătură individuală.

Așa cum se întâmplă în general în folclor, realitatea geografică și istorică e erodată și convenționalizată. Totuși unele detalii reminiscente ale prototipului oriental persistă încă în varianta românească. Țara lui Verde împărat e mare și bogată – imaginea stereotipă a Indiei în relatările antice și medievale. Feciorul de crai îl întâlnește pe Spân într-o țară în care era arșită și mare lipsă de apă. Puțurile cu scară nu există în spațiul european dar sunt foarte comune în nord-vestul Indiei (incluzând și actualul Pakistan) și Iran unde se pot vedea și acum nenumărate astfel de construcții încă funcționale. Ele apar și în povești indiene care au trecut în spațiul persano-arab, precum cea a brahmanului Padmanaba (Pâdmanâva) din *Halima*.¹² În legătură cu calul năzdrăvan, George Călinescu a observat că, tot în *1001 de nopți*, în *Istoria calului fermecat*, un indian îi arată regelui Persiei un cal artificial ce zboară la atingerea unor manivele.¹³

Schema narativă a basmului conține toate elementele unei inițieri. Feciorul de crai îl tocmește pe omul spân ca și călăuză. Spânul are o dublă funcție: slugă dar și *guru*, maestru, cel ce cunoaște drumul către țara lui Verde-împărat. El apare eroului atunci când acesta pierde cărarea și, după trei încercări, este primit (aici e inversată situația reală în care discipolul e refuzat inițial și acceptat abia la a treia cerere). Mai întâi *guru* îl coboară pe erou/neofit în adâncul propriului sine (fântâna) de unde îl scoate cu o nouă identitate, în timp ce el ia asupra-și vechea

10. Idem., p. 303.

11. Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor, ghicitori și proverburile (1872-1876)*, în: *Opere*, vol. I, ediție critică de Aristița Avramescu, Editura Minerva, București, 1969; reeditat, Editura Cartea Românească, 1988, pp. 428-431.

12. Vezi traducerea egumenului Rafail de la Hurez revăzută de Ioan Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologice arabe*, din grecește. În 4 tomuri, Sibiu, 1835-1838; ediția a II-a, București, 1857.

13. George Călinescu, *Estetica basmului*, Epl, București, 1965, p. 106.

sa personalitate. Fiul de crai trebuie să jure supunere oarbă până când, eliberat de orice condiționare a eului său trecut, va integra noua personalitate plenară. “Atâta vreme să ai a sluji până când îi muri și iar îi învie”.¹⁴ Spânul îi conferă și un nou nume, Harap-alb, care marchează “convertirea”.

Majoritatea cercetătorilor au interpretat harap ca însemnând slugă, servitor, rob, în virtutea faptului ca robii negrii din Siria sau Egipt aflați în Țările Române erau numiți arapi,¹⁵ deși singularitatea acestui nume în folclorul românesc ar fi trebui să-i intrige. Alții au încercat să dea o interpretare simbolică asocierii oximoronice negru-alb.

În literatura bizantină, era un loc comun a se pune semnul identității între etiopieni și indieni. Etiopian însemna literal față arsă de soare (*aithi-ops*) și deci om negru, harap. India era numită “Etiopia (țara arăpească) dinlăuntru”, nume care a pătruns și în cărțile populare românești, ca în predoslovia la *Varlaam și Ioasaf*.¹⁶ În *Istoriile domnilor Țării Românești*, cronicarul consemnează prezența unui “pehlivan harap hindiu” la logodna coconilor Ștefan, fiul lui Radu Leon din Țara Românească, și Catrina, fiica lui Duca Vodă din Moldova, ce a avut loc la București, în dealul Cotrocenilor, cândva între decembrie 1668 și februarie 1669.¹⁷ Onesikritos, discipol al lui Diogene și ofițer al lui Alexandru, credea că apa (nu soarele) este cauza culorii negre a etiopienilor și observa că vitele străine

14. Ion Creangă, *Opere*, I, op. cit., p. 90.

15. În legătura cu aceasta vezi pasajul din *Călătoria patriarhului Macarie*, scrisă de fiul său, Paul de Alep (Bulos al-Halabi ibn az-Za'îm) în care se observă: “Să se știe că cei mai mulți din slujitorii domnilor și ai dregătorilor țării sunt din țara noastră și din Egipt; sunt musulmani și creștini. Ei au mulți robi negri și sunt numiți arapides, adică arabi.” *Călătoria lui Paul din Alep*, traducere de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 122. În Moldova exista și o familie boierească a Arăpeștilor atestată de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. N. Stoicescu crede a fi vorba de urmașii lui Gh. Costeanu-Arapu, fost mare sluger în secolul al XVII-lea. Cf. *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei, București, 1973, pp. 281 și 290, nota 26.

16. *Vieța sfinților Varlaam și Ioasaf*, tradusă din limba elenă (sic!) la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști, al doilea logofăt. Tipărită pentru prima oară de Generalul P. V. Năsturel, București, 1904. Pentru manuscrisele slavo-române vezi Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, Editura Minerva, București, 1981, pp. 60 etc.

17. Vezi Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și editie critică de Constantin Grecescu, Editura Academiei, București, 1963, pp. 135-136. Un manuscris al cronicii – atribuit atunci lui Constantin Căpitanul Filipescu – a fost editat pentru prima dată de A. Tr. Laurian în *Magazin istoric pentru Dacia*, Tomu I, București, 1845, pp. 351-352. Această variantă transcrie “un pehlivan hindiu harap.” Paternitatea cronicii, sau a întregii cronici, nu a fost încă stabilită cu probe irefutabile. Oricum cronicarul relatează evenimentele ca un martor ocular, iar această logodnă este unul din primele la care a fost de față. Radu Popescu este menționat pentru prima dată la 15 mai 1675, ca logofăt de visterie și moare în 1729 adică la 60 de ani de la logodna citată. Dacă el a fost martorul ocular al “jocurilor minunate și nevăzute pre locurile noastre” ale acrobatului indian, atunci trebuie să fi fost cel mult un adolescent, ceea ce explică într-un fel impresia puternică pe care acestea au produs-o asupra lui. După Iorga și Giurescu, acea parte a cronicii a fost scrisă în 1688, iar după C. Greceanu la o dată

aduse în India, după ce beau apă, dobândesc aceeași culoare ca și cele locale (apud. Strabon XV.24). Această identificare își are originea îndepărtată în apropierea făcute de primii istorici greci. De pildă în “versiunea de la Coșula” a lui Herodot (VII.70) se spune despre etiopieni “acești de la Asia arapi era ca și indianii îmbrăcați.”¹⁸ În *Etimologiile* sale Isidor din Sevilla redă credința că etiopienii “veniți odinioară de pe Indus, s-au stabilit în apropierea Egiptului, între Nil și ocean, la sud, aproape de soare; ei formează trei popoare: hesperienii, garamantii și indienii. Hesperienii sunt la apus, garamantii la Tripoli, indienii la răsărit.”¹⁹ Mai târziu garamantii au fost identificați cu ghimnosofiștii.

Aceste observații pun într-o altă lumină semnificația numelui Harap-alb din basmul românesc. Harap-alb poate însemna un indian alb (european), în sensul în care feciorul de crai a devenit indian adoptând credința acestora. În imaginarul popular al Bizanțului creștin, cel ce se împărtășea din credința arapilor devenea arap, adică se înnegea. O astfel de credință a persistat până târziu în răsăritul Europei precum în *Hronograful* compilat de Dimitrie al Rostovului după

ulterioară anulul 1693. T. T. Burada, primul care acordă atenție acestei relatări, confundă logodna celor doi copii cu nunta lor care a avut loc la Iași, în 1681, la vârsta maturității și pe care o descrie, creând un adevărat poem epic, Ion Neculce în *Letopiseșul Țării Moldovei*. Vezi Ion Neculce, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, pp. 262-263. Și la această nuntă au fost prezenți “pelivani”. Ea este menționată și de mitropolitul Dosoftei în prefața la *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682. Vezi *Bibliografia română veche*, vol. I, p. 244. T. T. Burada, în flagrantă contradicție cu textul la care face referință, afirma că astfel de pelhivani, adică luptători, se mai găseau încă în acel timp (1915) în Dobrogea. T. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, 1915, pp. 75-76; ediție nouă de I. C. Chitimia, Editura Minerva, București, 1975, pp. 63-64. Relatarea cronicarului îl înfățișează pe indian drept un acrobat și nu un luptător. I. C. Butnaru, citându-l pe Burada, se întreabă, nu fără candoare, parcă nevenindu-i a crede “Să fi fost vreun indian – hindu – angajat special și adus cine știe de unde pentru petrecerea domnească, sau era un simplu ȋigan de prin partea locului, talentat și înzestrat cu o vigoare și o măiestrie puțin obișnuite?” și ignorând faptul că în acea perioadă nu exista conștiința originii indiene a ȋiganilor. I. C. Butnaru, *Călătorie în lumea circului. Din istoricul circului în România*, Editura Meridiane, București, 1967, p. 38. Indianistul Arion Roșu se referă și el în treacăt la acest episod menționat, în mod greșit, ca având loc la “o nuntă princiară, către 1666.” Arion Roșu, *Constantin Georgian: le fondateur de l'indianisme roumain*, *Zeitschrift der Deutsche Morgenlandische Gesellschaft*, 116, 1, 1966, Wiesbaden, 1967, p. 97; *Constantin Georgian: the founder of Rumanian Indology*, *The Indo-Asian Culture*, New Delhi, XV, 1, January 1966, p. 52. Logodna s-a petrecut în timpul celei de-a doua domnii moldovene a lui Duca Vodă, care a durat între 8 noiembrie 1668 și august 1672. Domnia lui Radu Leon în Țara Românească s-a încheiat la 3 martie 1669. Deci datele limită ale perioadei când logodna a putut avea loc sunt 8 noiembrie 1668 și 3 martie 1669.

18. Herodot, *Istorie*, ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu, Editura Minerva, București, 1984, p. 357. Traducere făcută în Moldova, la 1645 de un traducător anonim identificat pe rând cu Eustratie Logofătul, Nicolae Milescu și Dosoftei.

19. *Etymologiae* 9.2.128. “Hi <Aethiopes> quondam ab Indo flumine consurgentes iuxta Aegyptum inter Nilum et Oceanum, in meridie sub ipsa solis uicinitate insiderunt, quorum tres sunt populi: Hesperi, Garamantes et Indi. Hesperi sunt occidentis, Garamantes Tripolis, Indi orientis.” Apud Jacques Andre et Jean Filliozat, *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquite relatifs a l'Inde*, Paris, 1986, p. 318.

cel bizantin al lui Gheorghios Kedrenos, tradus și publicat în 1837 la Mănăstirea Neamț.²⁰ Fără să dezvoltăm ideea, semnalăm doar o paralelă interesantă în romanul popular *Filerot și Antusa*: Filerot se întoarce din India “arap”, adică devine negru scaldându-se într-un izvor cu apă fermecată (asemeni lui Erotocrit).

Cele trei probe la care Harap-alb e supus - culegerea salatei din Grădina Ursului, prinderea cerbului fermecat din Pădurea Cerbului și dobândirea fetei împăratului Roș - sunt fixate, după tehnica orientală, pe “cadrul” inițial al călătoriei. Cele șapte personaje din ultima încercare sunt personificări ale diverselor *siddhis*, puteri, meșteșuguri dobândite de neofit. Perioada probatorie încheiată, Harap-alb moare și reînvie devenind un *dvija*, de-două-ori-născut. Odată cu personalitatea sa de slugă (discipol, candidat la inițiere), moare și vechea sa personalitate (cea preluată de *guru*). Fiind acum propriul său stăpân, el este apt pentru uniunea maritală și pentru asumarea funcției regalității.

Se cunosc cel puțin șaisprezece variante ale basmului culese din toate cele trei provincii istorice românești. În Transilvania el a fost întâlnit în Maramureș, Oaș, Bihor și Hunedoara. În diverse versiuni, basmul este răspândit în toată Europa.²¹ Călăuza (vizitiul) spână apare, însă, numai în aria balcanică, în variantele grecești, albaneze și sârbești iar dintre variantele românești, numai în *Povestea lui Harap-alb*. Alte detalii semnificative comune, precum coborârea în fântână, jurământul de supunere etc. ce apar numai în basmele grecești le indică pe acestea ca reflectând cea mai veche variantă europeană.²² Lucru care nu este surprinzător dat fiind că limba și cultura greacă au fost placa turnantă a circulației motivelor orientale spre Europa. Pe de altă parte, în ceea ce privește câteva basme poloneze din colecția lui A. Gliniski și mai ales *Printul Slugobil și cavalerul invizibil*, asemănătoare cu *Harap-Alb*, cercetătorul Al. Chodzko a susținut originea lor indiană.²³ De fapt, acesta nu ar fi singurul basm al lui Creangă cu un prototip indian; motivul din *Pungața cu doi bani* își are izvorul în *Pancatantra*.²⁴

Există și o interesantă istorioară despre călătoria unui moldovean la blajini, dar diferită de opusculul rusesc *Vizita lui Zosima la rohmani* ce a fost tradus în românește în Bucovina. Așa cum se știe, blajinii sau rohmanii sunt reflexe populare ale brahmanilor ghimnosofiști descriși în *Alexandria* și în alte scrieri medievale ce au circulat în estul Europei.²⁵ Povestea începe, ca și cel de-al șaselea

20. Această ediție a fost diortosită și reeditată de diaconul Gheorghe Băbuț, *Hronograf adică numărare de ani. De la Adam, anul 1 de la Creație, până la anul 3600 după Creație*, transcrisă din chirilică în limba română de diaconul Gheorghe Băbuț, Editura Pelerinul Român, Oradea, 1992, p. 75.

21. Vezi pentru mai multe detalii, operele citate ale lui L. Șăineanu și Jean Boutiere.

22. Jean Boutiere, *Viața și opera lui Ion Creangă*, traducere și prefață de Constantin Ciopraga, Editura Junimea, Iași, 1976, pp. 151-160.

23. Apud Al. Piru, *Prefață la Ion Creangă, Povești, amintiri, povestiri*, Epl, București, 1969, p. X.

24. Apud Al. Piru, *Ion Creangă*, în *Valori clasice*, Editura Albatros, București, 1978, p. 135.

25. Pentru mai multe detalii vezi studiul nostru *India în cultura românească din Transilvania*, loc. cit.

taxid spre India al lui Sevah Talasinu din *Halima*, printr-un naufragiu pe ostrovul muntelui magnetic. Și în unele relatări medievale despre țara preotului Ioan, precum cea din *Călătoriile* lui Mandeville, în marea din jurul acestui ostrov erau răspândite stânci magnetice care dezmembrau corăbiile de fier. Fiind singurul supraviețuitor, moldoveanul se îmbarcă pe altă corabie și merge la blajini unde se bagă argat la unul dintre ei. Blajinii aveau mare putere: făceau să ardă apa, adică faceau opaiț din apă, dar aveau și o mare cunoaștere întrucât l-au recunoscut imediat că este din Moldova. Omul nostru a lucrat trei ani pentru a fi învățat de stăpânul său să facă apa să ardă, dar a trebuit să respecte un tabu și anume să nu se uite în sus. După încă un an, el încălcă taboul și, devenind “spurcat în apă” (pierderea curățeniei rituale), își pierde și puterea.²⁶ Povestioara, destul de ciudată în felul ei, conține o inițiere eșuată.

Ultimele cercetări au dovedit peremptoriu ca, în antichitate, circulația între Orient și Occident a fost mult mai obișnuită și mai intensă decât s-a crezut până acum. Nu numai călătorii greci, romani sau arabi au luat drumul Indiei, dar și invers. Fără a mai menționa negustorii și ambasadele trimise de monarhii indieni, în perioada elenistică au existat în Alexandria, Memphis sau Theba colonii indiene care și-au păstrat credințele și practicile aduse de acasă. Textul buddhist *Mahāvamsa* (XXIX) descrie o înfloritoare mănăstire în Alexandria, al cărei șef, grecul Mahādharmamārakkhita a vizitat Ceylonul în secolul al II-lea î.e.n. În *Aethiopica* neopitagoricianului Heliodor, roman scris în limba greacă de un fenician din Emesa, probabil în secolul al III-lea e. n., ghimnosofștii, slujitori ai zeului Pan (Șiva) în al cărui templu locuiesc și întrețin focul sacru, au rangul de judecători și sfătuitori ai regelui.²⁷ Temple brahmanice și mănăstiri buddhiste au existat în Asia Mică și în aria mediteraneană până târziu în primul mileniu creștin.

În perioada medievală întâlnim indieni așezându-se de-a lungul drumurilor comerciale. Geograful și călătorul arab Ibn Fadlan, care a făcut o călătorie pe Volga între anii 921-922, vorbește de un *sind* ce trăia pe lângă șeful bulgarilor de pe Volga ocupându-se și cu comerțul. În secolul al XVI-lea, Boris Godunov oferea protecție comercianților indieni din Rusia. În Transcaucazia existau încă de timpuriu colonii indiene permanente. Ele au fost stabilite de indienii din Persia, la Astrahan, lângă Baku și în Armenia. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea chiar și la Moscova trăiau 31 de negustori indieni și 3 călugări ascetici. Cam în aceeași perioadă colonia indiană a *multani*-lor din orașelul Surahani,

26. Vezi revista Ion Creangă, an II, pp. 268-269. Apud. Tudor Pamfile, *Blajinii*, în: *Mitologie românească. III. Pământul după credințele poporului român*, București, 1924; ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovi, Editura All, București, 1997, pp. 468.

27. *Aethiopica*, II.30,31, V.14, VIII.11, IX.16-18,25, X.2,4,6,8,9,11,13,24-25,38. în Longos, *Dafnis și Cloe*; Heliodor, *Teagene și Hariclea*, traducere și note de Petru Creția și Maria Marinescu, Ed. Minerva, București, 1970, pp. 107-443.

lângă Baku, construisese un templu, Ateşgah, legat de ritualul focului și unde trăiau între patruzeci și cincizeci de călugări.²⁸ În secolul următor, Cantemir vorbește, în *Coranul* (1718-1719), despre “idolatrii indieni, dintre care unii, pentru a face negoț, vin mai întâi până la Astrahan, iar de acolo și până la Moscova, și care în fiecare lună nouă au obiceiul să-și ungă fruntea cu șofran.”²⁹ Judecând după numele lor, aceștia proveneau din Panjab sau Sind și erau hinduși sau sikhi. O întreagă rețea de colonii indiene legate prin rudenie și prin comerț acoperea teritoriul dintre Nordul Indiei și Transcaucazia și Marea Caspică.

În condițiile lipsei documentelor nu știm nimic despre eventuale contacte directe ale indienilor cu spațiul românesc, dar e foarte probabil că ele au putut avea loc pe drumul caravelor care lega India de Marea Neagră.³⁰ Încă în secolul al XIV-lea indienii ajunseseră până în hanatul tătar al Bugeacului, la granița cu Moldova. În hagiografia lui Ioan de Trapezunt martirizat în 1332, la Cetatea Albă, Grigore Țamblac menționează “vraci mulți și meșteri de la India și de la Persia veniți” la curtea ighemonului tătar al cetății.³¹ Tot de la tătarii bugeceni provine și un manuscris buddhist în limba tibetană descoperit într-un tezaur la Conțești pe Prut.³² Aceste contacte puteau fi, de asemenea, intermediare de negustorii armeni

28. G. Bongard-Levin, A. Vigasin, *The Image of India. The Study of Ancient Indian Civilisation in the U.S.S.R.*, translated from the Russian by Peter Greenwood, Progress Publishers, Moscow, 1984, pp. 31-32, 58.

29. Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 527. După câțiva ani, în 1722, Cantemir a făcut și cercetări la Astrahan, Baku și în munții Caucazulului al căror rezultat se află în două opusculi, *De muro Caucaseo* și *Collectanea orientalia*, ce trebuiau să constituie materialul documentar al unei opere de sinteză asupra acestor regiuni pe care nu a mai apucat să o scrie.

30. Vezi printre altele, O. D. Lordkipanidze, *O tranzitno-torgovom puti iz Indii k Cernomu moriu v anticiniu epohu*, în: Soobštenia Akademii Nauk Gruzinskoj SSR, t. XIX, nr. 3, 1957; I. G. Nizamutdinov, *Iz istorii sredneaziatsko-indiiskih otnošenii (IX-XVIII vv.)*, Taškent, Uzbekistan, 1969. Pentru rolul Mării Negre ca placă turnantă a comerțului între Orient și Occident vezi sinteza lui Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, traducere de Michaela Spinei, Editura Meridiane, București, vol. I-II, 1988.

31. Originalul a fost scris în medio-bulgară la Iași, după 1402, *Măcenia Svatago i slavnago măcenica Ioanna Novago ije vâ Bălgradă măcevșago sâ, sâpisano Grigoriu monahă I presviterom vâ velikoi tîrkvi Moldavylaskoi*. A fost tradus în românește, cu mici modificări, de Varlaam, *Măcenia svântului și slăvitului marelui măcenic Ioan Novii de la Soceavi, ce sâ prăznuiăște gioi după Rusalii*, în *Cazania* tipărită la Iași în 1643. Vezi Varlaam, *Carte românească de învățătură*, în *Opere*, I, Editura Hyperion, Chișinău, 1991, p. 993.

32. Cele două file descoperite într-un tezaur la Conțești pe Prut se păstrează azi la Biblioteca Academiei Române (ms. or. 391) și la Arhivele Statului din București. Vezi Sergiu Al-George, *Un manuscris tibetan în România și Noi date asupra manuscrisului tibetan de la Conțești*, comunicări ținute la Asociația de Studii Orientale, București, 9 decembrie 1957 și Iași, 22 decembrie 1971; publicate în traducere, în *Annals of the “Sergiu Al-George” Institute of Oriental Studies*, Bucharest, I, 1991. Pentru curiozitatea faptului, menționăm aici și un papirus mai recent (cca. 1800) provenind de la o oarecare familie Buharin din Basarabia (dăruit în ianuarie 1934, de episcopul Hotinului, Visarion Puiu, Bibliotecii Academiei Române; ms. or. 380) ce conține textul buddhist pali *Mahāsātipatthana Sutta* în caractere singhaleze.

dintre care unii au pătruns de timpuriu în India (există o mențiune din secolul al VIII-lea) și care întrețineau o largă rețea de legături între diversele lor comunități. Un document descoperit la Botoșani atestă existența relațiilor directe între comunitățile armene moldovenești și cele din India, la sfârșitul secolului al XVII-lea.³³ Toate acestea ne fac să credem că faptul că un acrobat hindus se afla la București în 1668 nu trebuie privit ca un eveniment singular, ci numai ca o rară consemnare scrisă a prezenței unui indian în țările române.

Lipsa sau raritatea mărturiilor istorice interne face să nu știm deocamdată nimic despre românii ajunși în India înainte de secolul al XIX-lea.³⁴ Pe măsura studierii izvoarelor străine – în primul rând orientale – de către indianaștii români vor apărea cu siguranță și informații despre protagoniștii reali ai lui *Iter ad Indiam*.

ITER AD INDIAM IN ROMANIAN FAIRY - TALES (SUMMARY)

The present study tries to offer few arguments supporting the identification of *Iter ad indiam* motive as an idea nucleus that structures the narration from "The Story of Harap - Alb". The author advances the hypothesis (detaching himself from previous interpretations) of fundamenting the fairy-tale on the initialing itinerary under the form of travelling to the other end, the eastern end, of the earth. The analysis of the narrative structure of the fairy-tale in relation with a comparative method concerning motives circulation on large cultural spaces supports the interpretative approach.

33. H. Dj. Siruni, *Le role des armeniens de l'Inde dans le mouvement d'émancipation du peuple armenien (En marge d'un document decouvert a Botoșani)*, Studia et Acta Orientalia, Bucarest, V-VI, 1967, pp. 297-336. Pentru raporturile armenilor cu românii, vezi de același autor, *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1944, pp. 28-32 etc. Pentru o privire generală asupra armenilor în India, vezi M. J. Seth, *Armenians in India from the earliest times to the present day*, Calcutta, 1937.

34. Vezi studiile noastre, *Alecu Ghica. Un "brahman" român la templul Jagannath*, Bibliotheca Indica, București, VII și *India în cultura românească din Transilvania*, (II), Acta Musei Porolissensis, Zalău, XXIV (Secțiunea 12. *Călătoriile în India*). Poate nu este lipsit de interes să adăugăm aici că V. A. Urechia afirma la cel ce-al XII-lea Congres Internațional al Orientaliștilor, ținut la Roma în octombrie 1899, că în secolul al X-lea (sic!) au existat români care s-au dus împreună cu mongolii în China iar de acolo în Japonia unde au și murit. Nu știm pe ce documente își baza Urechia această derutantă afirmație făcută la cea mai prestigioasă reuniune științifică a orientaliștilor, la secția "Geografia și etnografia Orientului" pe care o prezida împreună cu Palmyr Cordier. Vezi *Actes du douzieme Congres International des Orientalistes, Rome, 1899*, Tome premier, Rome, 1899; Kraus reprint, 1968, p. cxxxi.

ONOMASTICA ÎN PERICOL? (I)

GABRIEL VASILIU

De la început, ne simțim obligați să dăm câteva explicații. În circularile celui de al XVI-lea Congres Internațional de Lingvistică, care a avut loc la Paris, în iulie anul 1996, secțiunea 21 s-a numit "Langues en danger?". Într-o serie de documente emise de conducerea PATROM (Patronymica romanica) forul internațional de coordonare a cercetărilor de onomastică, cu sediul la Trier (Germania) s-a subliniat necesitatea diversificării cercetărilor de antroponimie și toponimie¹, dar și o apărare a ei. Înțelegem prin onomastică: 1) disciplina care studiază, originea, formarea și evoluția numelor proprii, 2) totalitatea numelor proprii dintr-o limbă, dintr-o regiune, dintr-o epocă². Așa cum preciza și Jean Dubois "onomastica este o ramură a lexicologiei care studiază numele proprii și se divizează... în antroponimie și toponimie"³ ea (onomastica) este cercetată cu același interes de lingviști dar și de geografi, istorici, etnografi, sociologi și nu numai.

Se știe că una din temele importante de cercetare, impusă în planurile de cercetare este redactarea bibliografiei (naționale) de onomastică (BOR) alături de Dicționarul onomastic român (DOR).

Lucrarea de bibliografie, executată după standardele internaționale, va scoate în evidență o serie de lucruri mai puțin observate. Pentru a putea redacta acest articol am apelat la bibliografia prezentată în mod constant de revista „Limba română”. Am operat pe o perioadă de 10 ani (1985-1994). Este știut că redactorii bibliografiei de lingvistică (I. Dănăilă și Eleonora Popa) grupează materialele de onomastică, tipărite, în 3 categorii: a) generalități, b) antroponimie și c) toponimie. Pe parcursul acestor 10 ani, au apărut 456 de materiale din care 25 sunt trecute

1 Gabriel Vasiliu, *Din istoricul legislației românești a numelui*, în *Acta Musei Porolissensis*. XVIII (1994), p. 575-578.

2 Gh. Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Editura Albatros, București, 1980, p. 307.

3 Jean Dubois și alții, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1974, p. 346.

la generalități, 82 la antroponimie și 349 – toponimie. În jur de 75% din materialele publicate au ca obiect de cercetare – numele de locuri. Cercetările numelor de persoane sunt mult mai reduse și putem spune că autorii sunt, în general, aceeași. Prima analiză se referă la zonele geografice cercetate, și aici am ținut cont de criteriile din dialectologie (subdialectale). Pentru spațiul Transilvaniei avem 49 de materiale, Banat – 36, Crișana – 5; Maramureș – 8; Moldova și Bucovina – 22; Muntenia – 18; Dobrogea – 8; Oltenia – 29. O primă constatare: sunt acoperite prin cercetările efectuate și publicate toate zonele țării, totuși există spații geografice puțin analizate, dăm un singur exemplu din Ardeal; ținutul Sătmărilor nu este cercetat de ajuns, iar importanța lui, fiind și zonă de frontieră, de interferențe, nu mai trebuie dovedită. Articolele de teoria numelui, pe care ceva mai greu le-am separat de cele de gramatica onomasticii, sunt în număr de 7. Cele mai multe fiind tipărite în 1988. Gramatica numelui se bucură de 25 de studii, toate de primă mărime, amintesc câteva din ele, pentru a-mi justifica și clasificarea: "Consecințe morfologice ale raportului dintre numele proprii și numele comune" de Marica Pietreanu, seria articolelor semnate de Domnița-Ichim-Tomescu (v. teza de doctorat: "Gramatica numelor proprii în limba română" din care autoarea a publicat mai multe capitole).

Cercetările diacronice (din documnte mai vechi sau mai noi) Moldova, Oltenia, Muntenia, Banat sunt prezentate și ajung la numărul de 19. Transilvania, în schimb, e reprezentată slab și importanța abordării și sub acest aspect este clară pentru toți cercetătorii.

Relația antroponimie-toponimie poate fi întâlnită în numai 7 materiale. În ultimul timp acest subiect este tot mai rar abordat.

Cercetările monografice, și aici trebuie să precizăm că multe articole publicate dau de înțeles că ele constituie capitole din monografiile în pregătire, sunt în număr de 50. Repartiția pe zonele țării este echilibrată. Tot la această rubrică putem adăuga materialele care analizează datele culese din unele localități (fie antro-, fie topo-), explicate parțial ele nefiind finalizate în monografiile. În acest caz, numărul lor dublându-se (104).

Adunarea și tezaurizarea materialului onomastic este un lucru de primă urgență și permanent. În bibliografia de onomastică din mai multe țări europene întâlnim mult mai des articole consacrate onomasticii urbane. Acest domeniu, la noi, este redus. S-au publicat un număr de 5 articole, unul din autorii care consecvent au abordat acest subiect este Petre Mihai. Avem și o categorie pe care destul de greu am putut-o separa, cea cu subiecte de interferență, cu trimiteri la istorie (8), la dialectologie (8), geografie (3), folclor (2).

Articolele de teorie au scos în evidență specificul numelui în raport cu restul lexicului. Subiectul: influența dinspre română spre o altă limbă și invers, de la o altă limbă (rusă, maghiară, germană, bulgară, slovacă, sârbă, turcă, ucraineană) este abordat în 13 articole.

Concluzia principală este că cercetările de onomastică sunt prezente echilibrat în lingvistica română, la noi nu au primit, încă, încărcătura politică pe care am găsit-o în alte țări din Europa, scopurile științifice sunt cele care primează. Despistarea "ținuturilor neexplorate" onomastic, fie diacronic, fie sincron, trebuie urgentată și făcute cercetări, inexistența anchetelor nu ne va da posibilitatea să avem o viziune globală, ceva mai mult, lasă loc greșelilor voite sau nevoite.

Județul Sălaj este cercetat sub aspect onomastic (antro- și toponimic) în întregime. Cele 289 de localități au fost supuse celor patru chestionare. Am ales 31 de localități (peste 10%) din părți diferite ale județului cu populație de sută la sută românească (informație obținută atât de la oficialitățile locale cât și de la subiecții cu care s-a efectuat cercetarea). Ele sunt: Bocșa, Bic, Bulgari, Cuceu, Cehei, Crișeni, Cutiș, Cubleș, Criștelec, Câmpia, Dobrin, Deleni, Doh, Gălășeni, Giurtelec, Horoatu-Cehului, Husia, Mesteacăn, Motiș, Moigrad, Măieriște, Mierța, Mălădia, Noțig, Nadiș, Pusta, Popeni, Rona, Ruginoasa, Stoboru, Sălăjeni. În toate aceste localități avem persoane, și nu puține, cu nume de familie care sub aspect lingvistic au explicații, fără echivoc, din limba maghiară, ca de exemplu: Demeter, Varga, Lăcătuș, Adler, Antal, Vereș, Meder, Fehete (și Fekete), Silaghi, Fărcaș (și Farcoș), Chiș(u) și (Kiș), Feher, Ember, Vaida, Iuhas, Covaci (și Kovacs), Cherecheș (și Kerekes), Maier, Tivadar, Oros, Chende (și Kende), Meleg, Gabor, Vais, Hosu (și Hoszu), Tăut (și Tot, Tout), Ciontoș, Astaloș, Noaghi (și Nagy, Noghi), Șanta, Foro (și Forro), suntem convinși că exemplele mai pot fi completate. Multe din aceste nume au diferite grafii. La o statistică, rezumată numai din documente, realitatea poate fi falsificată. Lingvistul, istoricul, statisticianul este obligat să se aplece cu atenție asupra documentului și cercetarea făcută și pe teren, la fața locului, dă explicația adevărată. În Ardeal, după 1866, până în 1917 și între 1940-1944, când numele de persoane (nume de familie, prenume) au fost schimbate (uneori la cerere, dar în majoritatea cazurilor prin legile emise) s-au produs aceste schimbări. Acesta este un exemplu cum poate „o cercetare de onomastică să primească "o încărcătură politică" pentru unii, cu anumite scopuri, și cu urmări nedorite. De aceea putem concluziona, pericolul onomasticii nu este din partea cercetătorilor bine intenționați, corecți, pericolul vine atunci când se trece la acea "supramanipulare semantică" (vezi nota 1) ceea ce ne dovedește, că cercetările de antroponimie și toponimie pot prinde o tentă politică.

ABSTRACT

The article is altogether a review and an analysis of the repartition of onomastics articles according to diverse criteria. "The danger" in onomastics comes from the part of those who use the data in the documents, without any practical research, mostly for purposes that are inappropriate to science; the semantic manipulation of data appeared in Europe, some time ago, and lately in our country, too.

ONOMASTICA ÎN PERICOL? (II)

(NOTE PE MARGINEA UNEI ANCHETE DE ANTROPONIMIE)

GABRIEL VASILIU

În cursul anului 1998 a apărut la Craiova, sub semnătura universitarului Teodor Oancă lucrarea “Geografie antroponimică românească. Metodă și aplicații”¹. Punctele de vedere din două capitole din acest volum: Numele de familie în documentele de stare civilă (cap. II) și Vetre antroponimice (cap. IV) vin în sprijinul celor afirmate de noi în articolul “Onomastica în pericol?”². În articol, am atins doar tangențial situația specifică în Ardeal privitor la numele de persoane, fenomen, de altfel, întâlnit și în alte provincii din țară.

În cercetările efectuate în județul Sălaj, un paragraf aparte l-a constituit și cel de antroponimie (nume de familie, prenume, porecle). Vom lua în discuție doar problema *numelor de familie*. Toate localitățile județului Sălaj au fost cercetate sub aspect onomastic (toponime, antroponime) pentru tema “Tezaurul onomastic român”. Materialul cu care operăm, în acest articol, este din următoarele sate: Almaș, Băbiu, Cutiș, Mesteacăn, Sfăroș, țăud, Turbuța, Cuceu, Husia, Rona, Var, Horoatu-Cehului, Motiș, Nadiș, Ulciug, Sălățiș, Bulgari, Mineu, Noțiș, Dobrin, Deleni, Mirșid, Firminiș, Moigrad, Popeni, Crișeni, Gârcei, Hereclean, Badon, Bocșița, Bocșa, Câmpia, Sălăjeni, Bic, Cehei, Pusta, Bobota, Măieriste, Cristelec, Doh, Giurtelecu-șimleului, Mălădia, în total 42 de localități (aproximativ 15%) din 289, câte are oficial acest județ.

O cercetare completă, cu concluzii pertinente, impune atât o documentare sincronică cât și una diacronică., Anchetele pe teren, discuțiile efectuate, cu localnici, cu ajutorul chestionarelor specifice (partea sincronică) la care se adaugă documentarea în arhive, biblioteci etc. (partea diacronică), pe lângă că explică corect unele situații, scoate la iveală adevărul privitor la acest segment de limbă. Aceasta este și explicația, de ce la cel de al XVIII-lea Congres de onomastică din

¹ Teodor Oancă, *Geografie antroponimică românească. Metode și aplicații*, Editura de Sud, Craiova, 1998, p.243

² Gabriel Vasiliu, *Onomastica în pericol?*, în Acta Musei Porolissensis, 21 (1997).

1993, de la Trier (Germania) s-a propus (și s-a acceptat în unanimitate) un nou capitol de cercetare antroponimică și toponimică, intitulat sugestiv "Legea și numele" pentru că "mulți ani dreptul n-a găsit ocazia de a se apropia de onomastică"³.

Cercetările onomastice, la care am făcut referire s-au efectuat între anii 1978-1986 de un grup de 6 cercetători de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu" din Cluj. În dreptul fiecărei localități menționăm componența națională și numele subiecților (= informatorilor) de la care s-au adunat datele. Conform uzanței s-a colaborat și cu autoritățile locale și instituțiile existente (școală, biserică), scopul final culegerea cât mai mult material lingvistic, cu specific local, pentru a evidenția realitatea. Anul, din dreptul numelui subiectelor, reprezintă data nașterii, putându-se constata vârsta înaintată a majorității celor selectați, toți buni cunoscători a realității din satele unde aveau domiciliu. Nu puțini din aceștia au colaborat și la identificarea și explicarea toponimelor din respectivele sate⁴: 1) *Almaș* – români și maghiari, Nicolae Brândaș (1913), Ștefan Ghila (1885); *Băbiu* – români și maghiari – Todor Brândaș (1919), Ioan Moga (1919); *Cutiș* – români, Todor Pantea (1907); *Mesteacăn* – români, Teodor Bănuț (1906), Nicolae Oprea (1940); *Sfăraș* – români și maghiari, Cornel Moldovan (1937), Fiktusz Nicolae (1923); *Tăud* – români, Iosif Traica (1930), Ioan Ștefan (1916), Valer Ștefan (1917); *Turbuța* – români, Aurel Turc (1911), Vasile Zaharie (1920); *Cuceu* – români, Ioan Bocș (1910), Fabian Bocș (1934), Vasile Petrușan (1913); *Husia* – români, Gheorghe Mureșan (1909), Leontin Roman (1919); *Rona* – români, Augustin Borza (1926), Vasile Zaharie (1928); *Var* – români, Gheorghe Sână (1919); *Horoatu-Cehului* – români, Vasile Danciu (1919), Petru Oșan (1919), Ioan Barta (1895), Ioan Jura (1901), *Motiș* – români, Ioan Chiș (1892), Petru Covaci (1920), Traian Covaci (1911); *Nadiș* – români, Ioan Vaida (1891), Radu Alexandru (1898), Cornel Olăhuț (1942); *Ulciug* – români și maghiari, Gligor Horotan (1903), Iosif Naghi (1914), Mihai Iacob (1913), Traian Chereji (1925); *Sălățiș* – români și maghiari, Ilie Sava (1908), Vasile Zaharie (1913), Gheorghe Deac (1919); *Bulgari* – români, Dumitru Tătar (1911), Ioan Onaciu (1928), Ioan Cucevan (1921); *Mineu* – români (1907), Vasile Bumboș (1912), Lazăr Morar (1934); *Noțiș* – români, Traian Cordoș (1914), Ilie Ungur (1931), Vasile Haiduc (1925); *Dobrin* – români, Gheorghe Pop (1939), Gavril Chiș (1910); *Deleni* – români, Victor Pop (1917), Dumitru Copos (1931); *Mirșid* – români și maghiari, Traian Olar (1921), Ioan Nemeș (1904); *Firminiș* – români, Ioan Chendea (1903), Ștefan Mihut (1917); *Moigrad* – români, Vasile Prune (1926), Ioan Marian (1924); *Popeni* – români, Ioan Oprea (1905), Gheorghe Cherecheș (1921); *Crișeni* – români, Vasile Jecan (1913), Teodor Filip (1927), Alexe Jecan (1906); *Gârcei* – români și maghiari, Nicolae Mureșan (1901),

³ Gabriel Vasiliu, *Din istoricul legislației românești a numelui în Acta Musei Porolissensis*, 18 (1994), p. 576.

⁴ Gabriel Vasiliu, *Din toponimia...*, în Acta Musei Porolissensis, 8 (1984) – 22 (1998).

Gheorghe Stevar (1911); *Hereclean* – români, Vasile Pemeș (1921), Augustin Breban (1914), Petru șamșudean (1919), Ioan Hendea (1921); *Bocșița* – români, Petru Pinte (1902), Ioan Orșan (1935); *Bocșa* – români, Mihai Margin (1927), Petru Lapoș (1938); *Câmpia*, Petru Hosu (1932), Gligor șomșudean (1913), Patriciu Hosu (1930); *Sălăjeni* – români, Ioan Vancea (1916), Vasile Sabo (1907); *Bic* – români, Crăciun Mătiș (1902), Simion Trif (1908), Ioan Trif (1919), *Cehei* – români, Ioan Maier (1902), Traian Tulbure (1922), Ioan Tivadar (1903), Ioan Redes (1900); *Pusta* – români, Nicolae Pocol (1911), Victor Ardelean (1931); *Bobota* – români, Vasile Filip (1907), Ioan Mustea (1901), Traian Zaha (1902), Nicolae Ciocan (1898); *Măieriste* – români, Teodor Ihoș (1908), Gavril Lapa (1915), Gavril Maxim (1899); *Criștelec* – români, Teodor Cioban (1913), Teodor Badea (1922), Alexandru Blaga, Dumitru Cioban (1924); *Doh* – români, Gligor Văsăliuț (1930), Grigore Duca (1917), Gavril Ardelean (1915); *Giurtelecu-Șimleului* – români, Florian Lazăr (1898), Flore Dragoș (1908), Ștefan Busuioc (1906); *Mălădia* – români, Teodor Pop (1920), Dumitru Tulbure (1903).

Din cele 42 de puncte de anchetă, nouă au populație mixtă (români și maghiari) și 7 au fost cercetate și pentru *Noul atlas lingvistic român – Crișana*⁵ (Nadiș, Dobrin, Moigrad, Hereclean, Bocșa, Cehei, Bobota). În majoritatea localităților din județul Sălaj întâlnim persoane cu nume de familie pentru care explicația etimologică este din limba maghiară, ei fiind români. Aceste nume sunt scrise fie cu ortografie română, fie cu o ortografie maghiară, în unele cazuri găsim o combinație dintre cele două ortografii. O parte din aceste nume atât demult au pătruns în sistemul onomastic românesc, încât nici nu mai sunt percepute ca fiind de origine maghiară (Astaloș, Astaluș, Asztalos; Balint, Barna; Covaci, Covacs, Covaciu, Kovacs, Căuaciu; Cormoș, Kormos; Chiș, Chișu, Kiș, Kis (Kiss); Cherecheș, Cherecheșiu, Kerekes; Ciordaș, Csordaș, Csordas; Deac, Deak, Deák; Demeter; Ember; Fărcaș, Fărkaș, Farcaș, Farcașiu, Fărcașiu, Farkas; Feder; Feher, Fehér; Fecete, Fekete; Gabor; Hosu, Hossu; Lăcătuș, Lăkătuș, Lakatos; Lobonț, Molnar, Molnár; Meleg; Olah, Oros, Orosz; Pușcaș, Puskas, Péter; Sabău, Sabou, Sabo, Szabó; Silaghi, Silagi, Szilágy, șandor, Sándor, șanta, Szanto; Teglas; Tot, Toth, Tout, Totu; Tocaci, Tocaciu, Tokács; Terhes; Varga; Vaida, Vajda; Vamos, Vamosi, Vamoș; Vereș, Veres, Veress și lista poate fi completată cu nume din alte localități și cu o frecvență mai mare nu mai mică. În cele 42 de localități anchetate de noi, la purtătorii acestor nume, s-a pus întrebarea de ced naționalitate sunt? Marea majoritate se declarau români. Nu excludem cazul când localnici de naționalitate maghiară aveau scris numele cu grafie română (n-am întâlnit caz de nume tradus). Cele mai frecvente maghiarizări au avut loc înainte de 1918 și în perioada 1940-1944. În 1838 la Budapesta, sub semnătura

⁵ Ionel Stan, Dorin Urițescu, *Noul atlas lingvistic român – Crișana*, Editura Academiei Române, București, vol. I, 1996.

lui Telkes Simon (Președintele Societății Centrale de Maghiarizare a Numelui, a fost tipărită o broșură care explică modalitatea de *aplicare* a legilor în vigoare, în Imperiul Austro-Ungar, privitor la numele de familie și prenumele cetățenilor⁶. Teodor Oancă, în volumul amintit, discută acest fenomen prezentând 3 momente “Dacă în intervalul 1853– februarie 1867 Ministerul Regal de Interne aprobase 933 de cereri de schimbare a numelui, după această dată și până în 1880 s-au produs 2677 de “maghiarizări”... în intervalul 1881-1896 se înregistraseră 14.090 de cereri de schimbare al numelui de familie”⁷. În același volum, amintit mai sus, autorul pentru a fi mai convingător, prezintă 67 de hărți cu 67 de nume de familie repartizate pe județe. Extragem materialul din 26 de hărți, cu nume de familie specifice discuției propuse de noi, reținând, bineînțeles, numai datele ce se referă la județul Sălaj. *Cojocar* – nume de unități atestate în România 1010 Sălaj-0; Cojocar – 42270, Sj-8, Suciu – 27991, Sj-632, Szücs – 9395 Sj-281; *Pădure* – 2821 Sj-0, Erdei – 4249 Sj-509; *Rotaru* – 31272 Sj-32, Cherecheș – 3733 Sj-530, Kerekes – 4376 Sj-55; *Olaru* – 24686 Sj-27, Fazekas – 8606 Sj-936; *Plugaru* – 1595 Sj-1, Bereș – 1559 Sj-87; *Grădinaru* – 9378 Sj-6, Kertesz – 1684 Sj-4; *Croitor* – 1537 Sj-0, Croitoru – 19784 Sj-7, Sabău – 10895 Sj-61, Szabo – 40.025 Sj-2431; *Bărbieru* – 2379 Sj-0, Borbely – 3240 Sj-105; *Bucătaru* – 4094 Sj-6, Szakacs – 5550 Sj-101, *Morar* – 13889 Sj-579, *Moraru* – 26903 Sj-26, *Molnar* – 18609 Sj-773⁸. Suntem convinși că toate datele și calculele sunt efectuate pe baza cifrelor extrase din documente, nu ne îndoim de veridicitatea lor, dar *folosirea-lor* fără o analiză atentă, cu explicații clare, pot vicia un adevăr și urmările se pot, ușor, întrevădea, iată de ce onomastica este... “într-un fel” de pericol. Acest lucru nu este valabil numai pentru România, se întâlnește și în Belgia (vezi paralela flamanzi, valoni), Slovacia, Croația, țările Baltice etc.

Teodor Oancă propune o soluție, pentru a putea delimita pe posesorul de nume de familie cu etimologie maghiară, român de fapt, de cel maghiar “Cu numele de familie *Fazekas* întâlnim persoane care au numele de botez Istvan–Imre, Istvan–Janos, Ilona-Katalin, Ildiko-Ibolya, Janos-Imre, Csenge-Krisztina etc., care aparțin unor etnici maghiari, dar cei cu numele de botez Vasile-Ioan, Ștefan-Cristian, Ștefan-Paul, Ștefan-Andrei, Olimpia-Letiția, Monica-Ramona, Mihai-Ioan, Melinda-Paula, Melinda-Maria, Mariana-Cosmina, Marian-Sandu, Iosif-Alexandru, Ioan-Nicolae, Elisabeta-Paraschiva, Alexandru-Tiberius etc. sunt români cu numele de familie *Fazekas*, care pentru ei și mulți alții reprezintă traducerea în maghiară a numelui *Olaru*⁹. La o analiză mai atentă se poate constata lacunele acestei metode. De aceea se impune o cercetare complexă (lingvist,

⁶ Telkes Simon, *Cum să maghiarizăm numele de familie*, Budapesta, 1898.

⁷ Teodor Oancă, *Ibidem*, p. 116.

⁸ *Idem, ibidem*, p. 169-236.

⁹ *Ibidem*, p. 125.

istoric, sociolog, etnolog, geograf – nu numai în cazul toponimiei – etc.) și după aceea, abia se vor putea da proporții privitor la procentajul pe naționalități, procentaj care, în zilele noastre, este vehiculat, ca argument, pentru anumite facilități sau drepturi. Segmentul din lexicul unei limbi, onomastica (fie antroponimie, fie toponimie) a avut și va avea o mare greutate, și nu întâmplător s-a impus noi domenii de investigație ca cel amintit "legea și numele".

SUMMARY

We discuss, from the material we got for „Tezaurul onomastic român”, an anthroponimy problem. The 42 points, that we investigated, contain many family names whose etymology is Hungarian but the persons are Romanian. There are many statistics, based on dates from official documents, that can denaturate the truth. Because of that, it is necessary to do more and complex investigations.

DIN TOPONIMIA SATELOR BOBOTA, CÂMPIA, SĂLĂJENI

GABRIEL VASILIU

În anul 1996, sub semnătura lui Ionel Stan și Dorin Urătescu, universitari timișoreni a apărut *Noul atlas lingvistic român – Crișana*, vol. 1¹ care se încadrează în vastul plan de cercetare a limbii române sub multiple aspecte. Până în 1998 au mai văzut lumina tiparului mai multe lucrări de acest gen²; Maramureșul istoric beneficiind de 4 volume, Banatul – 3 volume, Transilvania – 2 volume din 7, planificate. La institutele din București și Iași se redactează atlase pentru zonele respective. De importanța lor se convinge cercetătorul avizat și o demonstrăm și cu un citat dintr-un articol al actualului Președinte al Academiei Române “Sunt puține culturi în lume care au asemenea opere esențiale pentru limba, istoria, etnografia și, în fond pentru ființa românească”³.

Primul volum din NALR-Crișana este însoțit și de o broșură care cuprinde pe lângă explicații: cuvânt înainte, transcrierea fonetică, numele localităților anchetate și numerele cartografice și un capitol intitulat “prezentarea localităților și a informatorilor” de un real ajutor pentru cei care vor utiliza lucrarea. Au fost anchetate 32 de localități din județul Arad, 35 din Bihor, 17 din Sălaj, 24 din Satu Mare și 12 din Maramureș. *Noul Atlas lingvistic – Maramureș* (4 volume), amintit mai sus cuprinde satele anchetate, numai, din Maramureșul istoric cu caracteristicile specifice. Cele 17 puncte anchetate din actualul județ Sălaj, care nu acoperă decât parțial spațiul Sălajului istoric, sunt: Cosniciu de Jos, Valcău de Sus, Cizer, Buciumi, Stupini, Bobota, Bocșa, Hereclean, Dobrin, Moigrad, Prodănești Ciocmani, Nadiș, Bălan, Românași, Meseșenii de Sus, Cehei. Selecția satelor, îmbină o serie de criterii care, însă, nu pot exclude în totalitate subiectivismul.

1. Ionel Stan; Dorin Urișescu, *Noul atlas lingvistic român – Crișana*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1996.

2. Gabriel Vasiliu, *Cercetările de dialectologie o permanență la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară “Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca*, în *Limbă și literatură*, vol. 2, 1988, p. 129-131.

3. Eugen Simion, *Academia Română, 1994-1998*, în *Academica*, 8 (1998), nr. 4 (88), p. 3.

Județul Sălaj este compus din 289 de localități, toate au fost cercetate sub aspect onomastic (nume de locuri și nume de persoane), pentru "Tezaurul onomastic" prin anchete pe teren pe baza unor chestionare specifice. Datele au fost obținute atât din documente și lucrări apărute de-a lungul timpului cât și de la oamenii locului, numiți fie subiecți, fie informatori. Toate cele trei localități au fost cercetate și de colegul Ion Roșianu, cercetător științific principal.

Satul Câmpia face parte din comuna Bocșa⁴ și a fost "vizitat" în anii 1978 și 1983. La datele respective era compus din 134 de case și avea 850 de locuitori, toți de naționalitate română. Localnicii cu care s-a efectuat ancheta au fost: Hosu Petru (născut în 1932), Hosu Patriciu (n. 1930) și Somșudean Gligor (n. 1943). Satul Sălăjeni a fost cercetat în aceeași perioadă. Numărul de case era în jur de 120 și populația în întregime de naționalitate română în număr de 820. O bună perioadă a fost încadrat în satul Lompirt, din 1954 devenind sat aparținând de comuna Bocșa. Datele s-au obținut de la Sobo Vasile (n. 1907), Vancea Ion (n. 1916) și Szilaghy (! român) Ion (n. 1921). Satul Bobota este centru de comună cu 555 de case și are în componență și Derșida și Zalnoc. Materialul a fost înregistrat în 1982 și 1988. Satul are o populație de 2200 de locuitori, din care doar 25 sunt de naționalitate maghiară. În NALR-Crișana este dată cifra de 1700. Subiecții cu care s-a efectuat documentarea au fost: Ciocian Nicolae (n. 1898), Mustea Ioan (n. 1901), Zaha Traian (n. 1902), Filip Vasile (n. 1907), Filip Ioan (n. 1311). Prima atestare o avem din anul 1213.

Bobota – Sj-230

Băltoc "un loc mai mic"

Ciomaru "un podiș, teren arabil"

Crasna "vale mare cu apă"

Drumu Zalnocului "drum ce duce la Zalnoc"

Duleu Hurducuți "un drum prin hotar"

Fântâna cea Bătrână "fântână în Făgetu Mare"

Fântâna Rațului "Rațu - nume de persoană"

Fântâna lângă Tusanu "Tusanu - nume de persoană"

Fântâna lu Gheorghe Șincai "o anumită perioadă din viața cărturarului Gheorghe Șincai este legată de satul Bobota"

Fântâna Cornilor "fântâna clădită la marginea satului"

Fântâna Contrășenilor "izvor cu apă, Contraș - nume de persoană"

Fântâna Jășcăienilor "izvor neamenajat - Jășcău - nume de persoană"

4. Gabriel Vasiliu, *Din toponimia satului Bocșa*, în Acta Musei Porolissensis, 20 (1996), p. 271-275.

5. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, II, Editura Academiei, 1967 și 1968.

Fântâna Larga “fântâna cu apă bună”

Fântâna lângă Gherzan “este în vatra satului – Gherzan – nume de persoană”

Fântâna Ovesălor “acum nu mai este fântână, teren arabil”

Făgetu Mare “teren arabil pe care curge un pârâu”

Făgetu Mic “teren arabil la marginea satului”

(La) Făgădauă “loc de șes cu vreo 4 case, a fost, pe vremuri o fogădauă
(reg. crâșmă)”

Fundu Hâiturilor “o ruptură mare de teren”

Hurducuța “teren arabil pe care curge un pârâu”

Lăbuț “un șes, e teren arabil care vine din Pășune”

Mezerătoarea Boilor “loc pe un deal de odihnă a animalelor”

(La) Moară (=Moara li Ionișcău) “a fost cândva o moară, acum e arabil,
Ionișcău – nume de persoană”

Ograda “loc de șes pe deal e cu ghindă”

Ovesă “pantă și șes folosit ca arător și fânaț”

Pădurea lu Cabonuci “pădure pe o pantă – Cobonuci – nume de persoană”

Pârâu Hență “pârâu cu apă – Hențu – nume de persoană”

Pășunea “pășune pentru vite pe un deal”

Podu Văii “pod peste Crasna, desparte satul Dersida”

Podu Zăniceluli “pod peste Zănicel”

Puste “loc de șes, arabil, e aproape de Crasna”

Răstoaca “gropi acoperite cu nadă”

Râturile “fânațe pe șes”

Rogojele “arabil pe un deal și o vale”

Soldubița “o coaste cu pădure pe care este mezerătoare”

șterbiniasa “loc în pantă către Rături, e cu apă când plouă”

Ulița Dialuli “uliță veche, viținauă (reg.)”

Ulița Henți “Hențu – nume de persoană”

Ulița Mare “ulița de la biserică până în șosea”

Ulița pe lângă Onuțu Rațului “Rațu – nume de persoană”

Valea Perilor “vale și teren arabil”

Viile “pantă cu vie”

Zănicel “fânaț și arabil pe care curge un pârâu”

Câmpia – Sj-204

Budușca “ulița care duce la Lompirt”

Capătu Satului “teren arabil, e loc drept”

Comnițaua “teren arabil dat în parte la săteni”

Comniță (reg.) “pământ dat în arendă”

Corpadea "izvoraș, pantă și fânaț "Corpodea "nume de persoană"
 Dealu Popii "furdulău (reg.) a fost(!) o biserică"
 Dealu Zării "deal pe care se poate cultiva grâu și porumb, Zări – nume de persoană"
 Drumuț "uliță în hotar cu Lompirt"
 Fogaș "deal cu vie"
 Forogău "pădure de stejar și carpen, Forogău < Forogo – nume de persoană"
 Frunzariu "teren în pantă pe care au fost copaci pe ici pe colo"
 Fundu Corpăzii "capăt de hotar"
 Ghețar "pantă înclinată și de dos"
 Hârăști "teren de șes, lutos"
 Hende "pădure de stejar "Hendea " nume de persoană"
 (La) Hezmezeu (= Rogoaze) "fânaț cu mult rogoz"
 Holmuț "movilă făcută de oameni și folosită ca pășune"
 Izvoraș "teren mlăștinos pe care este o fântână"
 Intre Văi "o luncă, șes pe care curge apă permanent"
 Pe (Livadă) "deal cu vie"
 Lunca "teren de șes pe lângă Valea Zalăului"
 (La) Moară "teren îngrădit cu un șanț"
 (La) Pădure "pădure de cer și gorun pe un deal"
 Pășunea (=Legheleu) "teren puțin înclinat"
 (La) Părau "teren fără apă, loc drept"
 Pădurea lu Morar "pădure de stejar, Morar – nume de persoană"
 Pădurea lu Ontol "pădure de stejar, Ontol – nume de persoană"
 Pădurea Mare "cea mai mare pădure, de stejar și cer"
 Părau Drept "vale cu apă, izvorește din Pădurea Mare și se varsă în Valea Zalăului"
 Părau Stâng "teren arabil pe lângă Părau"
 (La) Pocol "un fel de teren arabil în pantă, Pocol – nume de persoană"
 Răstoaca "teren drept, mlăștinos"
 Ritca "teren arabil în pantă, e lutos, Ritca – nume de persoană"
 (La) Râpă "teren de șes în pantă, curge apă când plouă"
 (La) Rogoaze "fânaț cu mult rogoz (reg.)"
 Ruscă "teren arabil, loc drept"
 Sub Cimitir "teren arabil, deasupra e cimitirul"
 (În) șanț "o grădină și teren arabil prin care curge un părau"
 Tabla "teren arabil pe un loc drept"
 Togu Hendi "teren arabil, e un loc drept, Hendea – nume de persoană"
 Togu lu Ontol "teren arabil, Ontol – nume de persoană"
 țințirim "teren arabil și șes, a fost cimitir"
 Ulița din Sus "drum ce duce la Bocșa"
 Valea Siciului "teren arabil pe care trece o vale cu apă, care izvorește din Sici"

Viile “vii pe un deal”
Zeire “vie și livadă pe deal”

Sălăjeni – Sj-205

(La) Araci “teren deluros”
Bărcuț “teren arabil pe un deal, e greu de lucrat”
Cetea “pădurea ce ține de alt sat”
(La) Ciungalău “deal mare care e pășune de oi”
Clejia popii “teren arabil care a ținut de biserică”
(La) Coaste “teren arabil sub o coastă”
Cornetu “dâmb mare, arător”
Coteață “loc agricol către Bocșa”
Dâmburele “teren arabil și cu rupturi”
Drumu țării “șoseaua”
Drumu pe sub Puste “drum casre duce la Sărmășag”
După Cornet “loc arător”
Fântâna din Smidi “loc cu o fântână cu apă bună”
Găvani “deal arător cu rupturi”
Hediņu “deal cu vie și livadă”
Hediu din Puste (=Pusta) “vie bună pe un deal”
Ilești “teren arabil pe o ridicătură, Ilea – nume de persoană”
Între Araci “teren de șes, arabil”
Între Păduri “pășune mai mare, e loc mai așezat”
Între Păraie “teren între niște ape”
Între Văi “teren arabil”
Labu “deal mai așezat, arător”
(La) Moine “pășunea vitelor, pe care este o fântână”
Malu (=Via pă Mal) “coaste de deal cu vie peste tot”
Păduricile “pământ arător pe o pantă ușoară, a fost păduri cândva”
Pământu de la Sidet “bucată de pământ în hotaru Sidetului”
Pământu la Punț “loc de șes e drept și este un drum pe el”
Pă Pălante “loc drept lângă Hediuț”
Părau la Smidă “nu curge apă pe el numai când plouă”
Pe Sub Paste “loc arabil pe care este un drum”
Podu la Câmpia “pod peste Valea Zălăului”
Poiana “parte a pășunii din sat”
(La) Punț “loc de șes”
Pustele “e deal pe o coastă”
Puturoasa “teren de deal pe care curge o apă puturoasă”

Râpa "cel mai rău loc din sat"
Răturile de sub Puste "loc de șes"
(La) Siduț "teren arator, a fost a unui baron"
Șireagurile "deal care e și arător și vie"
Snida "pășune, au fost tufe și pădure"
Sub Pădure "legheleu (reg. pășune), a fost pădure"
Sub Puste "teren drept numai dealuri"
Sub șireaguri "pomărie"
(La) Temeteu "locul unde-i cimitiriu"
Titireasa "pădure cu spini"
Tișiieu "loc arător pe care merge un părau"
Togu Bocșii "teren arător către Bocșa"
Togu lui Forogău "pământ pe o ridicătură, Forogou – nume de persoane"
Togu Jidovului "arător pe deal, a fost locul unui evreu"
Togu lu Motez "pământ drept, Motez – nume de persoană"
Ulița din Jos "ulița dincoace de șosea"
Ulița pe deal "ulița în sat"
Valea Mocirli "o văliță mică care-i desparte de satul Mocirla"
Valea Zălăului "vale care desparte satul Sălăjeni de satul Câmpia".

SUMMARY

The article presents the investigations done in two stages (1978 and 1983) for the toponymie thesaurus of Romania. Our work can be used for linguistic and historical researches. A profound view proves that the Romanian toponymic element is predominant.

DIN TOPONIMIA SATELOR MESTEACĂN, SFĂRAȘ, ȚĂUD

GABRIEL VASILIU

În paginile revistei *Acta Musei Porolissensis* sub titlul “din toponimia satelor...” am publicat materiale de toponimie, culese pe teren, din localitățile: Moigrad, Mirșid, Firminiș, Popeni, Bocșa, Cuceu, Husia, Rona, Var, Turbuța, Crișeni, Gârcei, Sălățig, Bulgari, Mineu, Noțig, Dobrin, Deleni, Bic, Cehei, Pusta, Măieriște, Cristelec, Doh, Giurtelecu-șimleului, Mălădia, Hereclean, Badon, Bocșița, Horoatu-Cehului, Motiș, Nadiș, Ulciug, Almaș, Babiu, Cutiș¹.

Toate localitățile județului Sălaj, în număr de 289, au fost cercetate sub aspect onomastic (antroponimic – toponimic) în perioada 1977-1983. S-a lucrat cu patru chestionare în localitățile cu populație românească și două chestionare în localitățile cu populație maghiară (în proporție de peste 95%). Cele patru orașe au beneficiat de același regim, cu unele modificări în cazul notării numelor de persoane (s-a încercat să se facă o distincție între cei recent veniți, mai ales din alte zone ale țării, și localnicii de cel puțin 2 generații, stabiliți în respectivele orașe).

Cele 3 sate pe care le discutăm fac parte din comuna Almaș. Satul Mesteacău avea la data anchetei 235 numere de case și 817 locuitori, toți români. Prima atestare² este din anul 1431: Satul Sfăraș figura în registrele primăriei cu 108 numere de case cu o populație de 350 persoane (100 români și 170 maghiari). Din aceeași sursă aflăm de prima atestare, anii 1262-1270.

Satul Țăud avea 118 de case cu o populație 100% românească în număr de 462; și este atestat în anul 1423.

Toate aceste localități au fost supuse anchetei în anii 1978 și 1983. Trebuie să facem precizarea că la această temă, prinsă printre activitățile permanente ale Academiei Române, de la Institutul de Lingvistică “Sextil Pușcariu” din Cluj, au lucrat mai mulți cercetători: D. Loșonți, E. Pavel, A. Pop, I. Roșianu, G. Vasiliu, S. Vlad.

În anul 1978 în comuna Almaș s-au deplasat cercetătorii D. Loșonți, care

1 *Acta Musei Porolissensis*, numerele VIII-XX (1984-1996)

2 C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, I și II, București, 1967-1968.

a anchetat satele Mesteacă și Țăud și G. Vasiliu celelalte puncte de anchetă. În anul 1983 s-a făcut a doua anchetă numai de G. Vasiliu. Menționăm și subiecții, localnicii cu care s-a efectuat ancheta, care presupune peste 300 de întrebări, plus o serie de discuții libere), pentru *Mesteacă*: Teodor Bănuț (născut în 1906), Nicolae Opriș (n. 1940), Traian Pantea (n. 1927); pentru *Sfăraș*: Cornel Moldovan (n. 1937), Nicolae Fiktusz (n. 1923), Ioan Poruț (n. 1923), Vasile Nistor (n. 1920); pentru *Țăud*: Iosif Traica (n. 1930), Valer Ștefan (n. 1917), Ion Ștefan (n. 1910). Toți sunt din satele respective. Ei au efectuat deplasări răzlețe și vorbesc în grai local, buni cunoscători ai zonei.

Locuitorii satului *Mesteacă* sunt numiți de cei din satele vecine și mireșan (sg.), mireșani (pl.). Numele provine de la numele popular al satului Mireș. Explicația este simplă, provine de la numele maghiar al satului Almasnyres. În ultimul timp a apărut și formele mestecănean (sg.) – mestecăneni (pl.). Satul *Sfăraș* are denumirea maghiară. Farnoș și locuitorii se numesc: sfărășan (sg.) și sfărășani (pl.): Satul *Țăud* este situat lateral față de drumul principal și locuitorii sunt țăudani (pl.), unul singur – țăudan. Numele maghiar – Cold – nu l-am atestat aici în anchetele din satele vecine și nici la localnici, l-am găsit, doar, în lucrarea “Dicționar de localități din Transilvania”³

MESTEACĂ (Sj. 21)

Arsura “pădure care a ars mai demult”
 Bărcași “vale cu apă pe pășune se varsă în Almaș”
 Bercuri “pădure de stejar”
 Brătineasa “parte de hotar pe care curge o vale cu apă”
 Calea Bălțatii “o groapă între două dealuri, a fost cale către țăud”
 Calea Mocanului “drum care pornește din Poic”
 Calea Nesii “un drum în care este o fântână”
 Călineasa “loc în terase”
 Cărbunariu “arător, loc întins, drept”
 (Pe) Cășițe “pe acest loc trece un părau adânc”
 (La) Chilie “loc mai sus, capătul văii”
 Cioroiu “un lemn scobit pe unde curge apa”
 Cireșii Burdii “o întindere mai largă, Burde este o ciufală”
 Coasta Luștii “teren alunecos”
 Coasta Moșesii “coaste mare pe deal”
 Coasta Sardăului “coaste arătoare”

3 Szabo M. Attila, Szabó M. Erzsébet, *Dicționar de localități din Transilvania*, Kriterion, 1992, p. 148.

Coastea țăudului "coaste de deal care merge către țăud"
Coastea lui Zici "pășune pentru vite, a fost alui Â"
Comorâște "deal cu râture și teren arabil"
Cram "dâmb peste care a fost un drum"
Crucea Grecului "a fost un mormânt e pe drumul către țăud"
Dealul Boșticăii "un deal pe care este și un drum"
Dealul Călinesii "un dâmb mare"
Dealul Cobii "un deal aparține oamenilor ciufuliți Â"
Dealul Cocului "rât în deal, a aparținut omului numit Â"
Dealul Cucului "un drum înalt, deasupra e neted, numele Cucu e în Cutiș"
Dealul Fundacului "deal mare, rotund"
Dealul Govorii "deal înalt tare"
Dealul lui Mihai "deal pe care este un ierț, a fost al lui Â"
Dealul Mărișoaii "un deal în care este o groapă"
Dealul Moșului "deal pe care s-a făcut un drum strategic, provine de la o poreclă"
Dealul Nulii "un deal a fost a Â, poreclă"
Dealul Oltului "un dâmb rotund, ca un pup"
Dealul Rozii "deal a fost a unui om poreclit Â"
Dealul Țigănesii "deal mai lat"
Dealul Ușului "deal rotund, Ușu o ciufală dispărută"
Delnițe "locuri înguste"
Dâmbul Drăcoaii "un loc mai sus"
Dâmbul Mândru "deal ridicat și se vede de departe"
Dâmbul Tarniții "un loc arător, e un drum care trece peste el"
Dos "teren arabil, loc de deal în pantă mică"
Dosul Bărcașului "pășune pe care curge Bărcașu"
Dosul Berbecănoaii "dos de deal"
Dosul Bodii "teren arabil pe o pantă mai dreaptă"
Dosul Cireșilor "pășune înconjurată de pădure"
Dosul din Jos "teren arabil în hotar cu Cutiș"
Dosul Luchii "teren de dos"
Dosul Râului "teren arabil"
Dosul Stanciului "teren arabil pe deal"
Dosul Titiresii "o pădure, Titireasa este o ciufală"
Dosul Viivodesii "loc rău, rece"
Dosul lui Zici "pădure și pășune"
Drăcoai "deal, loc mai sus"
Fântâna Bârliei "groapă cu o fântână pe ea"
Fântâna Bochiei "o fântână pe Valea Viivodesii"
Fântâna Crețului "o fântână, Crețu este o poreclă"

Fântâna Drăcovii "Drăcovia eate o poreclă în sat"
 Fântâna după Deal "adăpătoare de vite"
 Fântâna Florichii "fântână în pădure"
 Fântâna Iertaşului "fântână cu apă bună"
 Fântâna Lionului "Lionu este o ciufală în sat"
 Fântâna lui Ciornău "fântână cu apă bună"
 Fântâna lui Mihai "fântână pe o groapă arătoare"
 Fântâna Mandăli "Mandala este ciufală în sat"
 Fântâna Naşului "Ion > Iuănas / Naş, prenume"
 Fântâna Sturzului "fântână din lemn"
 Fântâna şanii "o fântână mai nouă"
 Floroc "pădure în hotar"
 Fundu Bărcaşului "o groapă deschisă, mare"
 Fundu cel Domnesc "teren arabil"
 Fundu Ciobanului "rât înconjurat cu pădure"
 Fundu Luchii "teren arabil"
 Fundu lui Mangău "teren arabil, Mangău este o ciufală"
 Fundu Poiurilor "o groapă mare înconjurată de deal"
 Fundu Titului "rât îngrădit de pădure"
 Fundu Turii "o groapă, aici se înfundă dealu"
 Fundu Văii Tarcii "rât mlăştinos în pădure"
 Grădina Mandălii "teren, Mandăla este o ciufală"
 Groapa Benoaii "fânaţ, Benea . Benoaii, nume de persoană"
 Groapa Boncii "o groapă stâmtă şi îpţişe"
 Groapa Crâstii "o groapă înconjurată cu pădure"
 Groapa Cucului "groapă, Cucu – nume de persoană"
 Groapa lui Nătiţoi "groapă între 2 dealuri, Nătiţoi – ciufală"
 Groapa lui Pavel "groapă în pădure"
 Groapa Monului "o groapă între două păduri"
 Groapa Onaşii "rât înconjurat cu pădure"
 Groapa Sălăjanului "pantă mare cu pietriş"
 Groapa Spinului "teren arabil şi fânaţ"
 Gura Călinesii "o groapă lângă Călineasa"
 Gura Mărişoaii "loc lângă vale"
 Guira Moşesii "teren arabil, de aici începe valia"
 Gura Vlădoaii "teren mai jos"
 (La) Guruieti "gropi cu râuri"
 Hagău Benii "drum de deal, Bene sau Benea, nume de persoană"
 Hagău Chilii "drum în pădure"
 Hidac "deal pe care este pădure"

Hitioaia "pădure cu copaci mari"
 Iertaș "o groapă pe care este fânaț"
 Iertașu Lionului "poiană, Lionu = nume de persoană"
 Iertașu Moșului "poiană, Moș = poreclă"
 Ierugă "loc cu mlaștină"
 Igoaia "o groapă între două dealuri"
 Ineasa "o groapă largă" (se pronunță și Sâniasa)
 (La) Izvor "izvor cu apă puțină"
 Într-a lui Borcioii "teren mare și pășune, Borcioii = nume de persoană"
 (Între) Cărări "a fost pădure"
 Între OGREZI "loc cu râuri"
 Laz "teren arător într-o groapă"
 Mărișoaia "o groapă de la deal"
 (:La) Mlaca "teren întins, un pic mlaștinos"
 Mormântu "o groapă largă"
 Moșasa Mare "fânaț și pădure"
 Moșasa Mică "vale cu fânaț, curge o apă care se varsă în Valea Almașului"
 Obârșia "groapă"
 Ocoalele Bănerului "loc de adăpost vite"
 Ograda Butuchii "teren arabil, Butuca = poreclă"
 Ograda Ciucului "teren arabil, Ciucu = poreclă"
 Ograda Cobii "grădină și livadă"
 Ograda Cotanului "pădure, Cotanu = poreclă"
 Ograda Dolii "teren, Dole = poreclă"
 Ograda Fildanului "teren arabil – Fildanu = poreclă"
 Ograda lui Gabor "teren arabil – Gabor = nume de persoană"
 Ograda lui Minoș "teren arabil, Minoș = poreclă"
 Ograda lui Tulnic "teren arabil, Tulnic = poreclă"
 Ograda Lutii "teren arabil, Luti = poreclă"
 Ograda Socii "fânaț, Soci = poreclă"
 Ograda Țanii "teren arabil – țane = poreclă"
 Osoiu "deal între văi, aici se împreună cele două ape"
 Osel "fânaț, este și o vale cu apă puțină"
 Pădurea Diacului "porție de pădure"
 Părau Albului "teren din jur – Albu = poreclă"
 Părau Berbecănoaii "loc de dos"
 Părau Blăjoaii "părau cu apă, lângă pădure"
 Părau Butii "părau mic, Buta = poreclă"
 Părau Cărbunarului "o răpă"
 Părau Cotanului "părau cu apă puțină, se varsă în Valea Almașului"

Părau Cucului "părau cu apă puțină, Cucu = poreclă"
 Părau Drăcoaii "părau mai mic"
 Părau Hașului "părau care curge prin pădure, Haș = nume de persoană din Poic"
 Părau Fildanului "apă care curge prin Ograda Fildanului"
 Părau Iertașului "părau care coboară în Valea Vâivodesii"
 Părau Iliei "părau cu apă mică"
 Părau cu Ciorte "părau care se varsă în Valea Almașului, Ciorte = nume de persoană"
 Părau lui Zici "părau cu apă mică, Zici = nume de persoană"
 Părau Mierlii "părau cu apă puțină"
 Părau Póiurilor "părau care coboară spre sat"
 Părau Pomilor "părau care curge în șerboaiă"
 Părau șimii "părau cu apă puțină, șimi = poreclă"
 Părau Todiții "o apă care curge într-o râpă, Todiță = nume de persoană"
 Părau Zăpodii "părau cu apă puțină"
 Plopii Pașcului "loc drept lângă vali, Pașcu = nume de persoană"
 Poiana Cocului "o groapă cu pădure, Cocu = nume de persoană"
 Poiana lui Torcoș "o poieniță, Torcoș = poreclă"
 Poiana Socii "teren arabil și fânaș, Soci = preclă"
 Poiana Todrecoaii "părau cu apă mică, Todere = nume de persoană"
 Poiana Tunsă "un râț frumos"
 Poiurile "o groapă și un dâmb"
 Râpa Drăcoaii "teren arabil"
 Râpa lui Grițari "râpă pe care curge apă, Grițar = nume de persoană"
 Râtu Verde "loc în vârful Poicului"
 Săcătura "teren arabil pe o coastă"
 Stăuleșu "pădure și pășune"
 Strâmtorile "drum între două dealuri"
 Sub Hidac "pădure mică"
 Sub ineașă "loc în pantă"
 Șanțu Popii "loc de grădină a preotului"
 Șerboaiie "vale cu apă"
 Șesu "teren domnesc împărțit oamenilor în 1948"
 Șesu Cutișului "margine de hotar lângă Cutiș"
 Șesu Mireșului "loc de argicultură"
 Șuvor "drum de deal"
 Tăurile Versăștilor "tăuri (bălți) în pădure"
 Temeteu "cimitiru satului"
 (La) Tină "loc de mlaștină"
 Tufoaie "pășune cu tufișuri"
 Tusa "o groapă și un dâmb, Tusa = nume de persoană"

Țigăneasa "loc costiș"
 (La) Valauă "loc unde au fost puse valauă pentru animale"
 Valea Groșilolr "vale cu apă rpin pădure"
 Valea Poicului "vale cu apă vine din Poic"
 Valea Râtului "vale cu apă"
 Valea Țarcii "rât pe care curge o apă"
 Valea Vacii "loc domnesc, teren arabil"
 Valea Vâivodesii "loc de-a voivodului"
 Via Diacului "deal cu vie"
 Viezăcroaia "fânaț înconjurat cu pădure"
 Vâlceaua "groapă înconjurată de dealuri"
 Vlădoaie "o groapă mare"
 Zăpodia "o coaste"
 Zăpodia Almașului "o groapă cu o intrare mai mare"
 Zăpodia cea Mică "o groapă"
 Zăpodia Merilor "loc drept întins"
 Zăpodia Țăudului "o groapă mai largă"

SFĂRAȘ (Sj. 23)

Acastău "loc pe un deal, unde erau spânzurați oamenii"
 Bendeci "teren arabil în pantă – Bendeci = nume de persoană"
 Bicu "pădure de stejar în hotar cu Petrinzelu"
 Boșoșmani "pădure de goron în hotar cu Almașu și Fildu"
 Burtucă "o fântână făcută din lemn"
 Cioroiu Morarului "izvor cu apă care curge în Valea Sfărașului"
 Curmătură "loc prin care se trece din pădure spre Fild"
 Dealu Martonbii "deal pe vârf arător de pe care s-o scos piatra"
 Dealu Morii "pășune de vite în hotar cu Almașu"
 Drumu Mocanilor "drum ce leagă Almașu de Bicălat"
 Drumu Stăanii "drum ce leagă sfărașu de ștana"
 Fața Niuroșii sau Sub Brazi "teren plin de dâmburi"
 Godei "teren arabil în pantă"
 Groapa "loc pe vale unde este o fântână"
 Gura Matiașveii "loc pe care se cultivă grâu și porumb a fost a lui
 Matiaș = nume de persoane"
 Hanga "teren în hotar cu Bicălatu"
 Holumburi "două deluțuri de 10 m înălțime"
 Hovos Domb "deal înalt pe care este foarte rece în tot anul"
 Huda Sechișii "teren arabil pe care a fost o baltă mare"

Iepure "drum care vine din Sfăraș la Almaș către Huedin"
 Între Dealuri "o căzătură între două dealuri"
 Matiaș Fiold "o groapă către vie, Matiaș = nume de persoană"
 Niaroșa "teren arabil"
 Părau Colibilor "o râpă mare fără apă"
 Persoaia "pășune într-o pantă mai mică"
 Pietrișu "teren arabil, loc cu mult pietriș"
 Podu Stinului "pod peste drum, sub el curge și apă"
 Râtu Domnului "rât în afara satului, a fost și a boierului"
 Râtu de la Moară "fânața a fost o moară"
 Râtu lui Ștefan "acum e pădure de goron și cir"
 Sedișe "teren arabil deasupra e pădure de goron"
 Sighiartău "teren arabil așezat pe Martomba"
 Silvașu "teren arabil"
 Sub Nadă "teren arabil, curge Valea Sfărașului și este nadă"
 Sub Staure "loc unde stau oile, a fost imaș"
 Sub Vii "loc pe deal"
 Șitauă "a fost cosalău, acum e pășune"
 (A) Tgaurilor "loc de odihnă a taurilor"
 Tău Sechișii "loc mlăștinos"
 Ulița către Biserica cea Ungurească "drum în sat"
 Valea Jebucului "izvoarește din Jebuc se varsă în Valea Sfărașului"
 Valea Martombii "pârâu mic care vine de la Jebuc în Valea Sfărașului"
 Via Domnului "vie foarte bună"
 Vodoș Chert "rât în sat, Vodoș = nume de persoană"

ȚĂUD (SJ. 25)

Băgăruță "loc de față cu puțin șes"
 Bercu "platou pe un pic de pantă"
 Bercioaie "o groapă"
 Bâra "izvor de apă"
 Bobdăneasa "o groapă pe pante"
 Borza "o groapă largă care e folosită ca și pășune"
 Brad "grădină pe un platou"
 Brusturiile "parte de dos, fânaț"
 Buțânoaie "un pic de ridicătură de teren productiv"
 Calea Bălțatii "drum pe care sunt pomi mari"
 Calea Carelor "drum de hotar"
 Calea Răstolțului "drum ce merge la Răstolț"

- Capu Dealu Bodii “îi la începutul dealului, teren nu prea bun”
 (A) Casiriului “teren arabil, Casiriu = poreclă”
 Cărări “teren de coaste cu piatră”
 Carbunari “un izvor de apă”
 Căuce “pădure de stejar, cer și carpăn”
 (A) Ciociului “teren arabil, Ciociu = poreclă”
 (La) Cioroiu Popii “izvor cu apă bună”
 Ciulu “loc de față, pădure pe versant”
 (La) Ciungi “fânaț și loc împădurit”
 (La) Clăi “loc, șes, Platformă”
 (Pe) Coaste “loc de față”
 Coasta Borzii “teren arabil, Borza = nume de persoană”
 Coasta Drăgușoii “loc de față, pădure”
 Coasta Hârtii “loc de coaste, Hârtii = poreclă”
 Coasta-n Jos “teren de pădure”
 Coasta Leșului “fânaț”
 Coasta Mesteacănului “loc de față”
 Coasta Părăului “teren pe lângă părau”
 Coasta Pițigușului “a fost a unui om, Pițiguș = poreclă”
 Coasta Poienilor “loc de față”
 Coasta Roatii “teren de coaste, Roată = poreclă”
 Coasta țâglii “o coastă rea”
 Coasta Ursoii “teren arabil în Fața Gropii Ursoaiei”
 Coasta Văii Lupului “un platou pe pantă, arabil”
 Coasta Vilii Marcului “loc de față, Vilă Marcu = nume de persoană”
 Coasta Zăpozii “intrarea în terenul Zăpode”
 Coliba Culii Bobilii “teren arabil – Bobilii = poreclă”
 Coliba Culii Vilii “teren arabil”
 Coliba Drăgușoaii “teren arabil, Drăgușoia = nume de persoană”
 Coliba Gorii “teren arabil, Gore = poreclă”
 Coliba lui Domintie “teren arabil. Dominte = nume de persoană”
 Colib a lui Lazăr “teren arabil – Lazăr = nume de persoană”
 Coliba lui Macsîn “teren arabil – Macsîn = poreclă”
 Coliba lui Mihai “teren arabil – Mihai = nume de persoană”
 Coliba lui Vășălie “teren arabil – Vășălie = nume de persoană”
 Coliba Mașchii “teren arabil – Mașca = nume de persoană”
 Coliba Măii “teren arabil – Mării = poreclă”
 Coliba Niuchii “teren arabil, Niuca = poreclă”
 Coliba Tomenilor “loc unde se stătea cu vitele”
 Coliba Tontii “loc arabil – Tontii (?) = poreclă”

Comorîște “loc de față”

(Pe) Cotroape “un teren alunecat”

Cotropele lui Lazăr “o ridicătură și o groapă, Lazăr = nume de persoană”

Crăiasa “o vale largă, arabil”

Crăieșița “pășune și pădure”

Dealul Bodii “un dâmb destul de ridicat, Bodea = nume de persoană în Sînmihai”

Dealul Bronteștilor “un deluț, Brontești = nume de persoană”

Dealul Căstanălor “un deal rotund, au fost spânzurători”

Dealul Domnului “în poiană în pădure o ridicătură”

Dealul lui Farcaș “teren arabil, Farcaș = nume dar nu în sat”

Dealul Tradului “un pic de depresiune, Tradu = poreclă”

Dealul Țunii “un deal oval, Țuna = nume de familie”

(A) Didii “teren agricol, Dida (?) = poreclă”

(La) Dîmb “loc arabil”

Dâmbul Floreștilor “dos, împădurit”

Dâmbul Lăunoaii “dâmb bun de agricultură”

Dâmbul Poienii Rusului “dâmb împădurit”

Dâmbul Ponoarelor “un dâmb lângă sat”

Dâmbul Ursoii “teren ce face legătură între Ursoaie și Zăpode”

(În) Dos “teren arabil”

Dosu Bercioaii “o pășune pe un platou”

Dosu Borzii “parte de dos, pășune”

Dosu Crăiesi “pădure, fânaț”

Dosu Crucilor “teren de dos”

Dosu Zăpozii “loc de dos”

Drăgușoia “o vale, fânaț”

Drumul Leșului “drum în sat”

Drumul Țarinii “drum de hotar”

După Cruci “parte de față pe care curge o apă”

După Mesteacăn “teren arabil, puțin mai strâmb, la începutul dealului”

După Ogrezi “loc după grădinile oamenilor”

Fața Poienilor “pădure”

Făget “pădure de stejar”

(La) Fântâna Bendrii “Pendrea = poreclă”

Fântâna Bădăchii “o fântână cu apă bună, Bădăcă = nume de persoană”

Fântâna Băra “o fântână cu apă puțină”

Fântâna din Dos “un izvor în terenul numit în Dos”

Fântâna din Găunoasa “izvor de apă”

Fântâna din Fundu Mesteacănului “izvor de apă”

Fântâna din Fundu Ursoaii “fântână cu apă bună”

Fântâna din Zăpode "o fântână bună în Zăpode"
 Fântâna lui Ițidor (Izidor) – loc cu fântână, Izidor = nume de persoană
 Fundătura "un fund de loc, de aici pornește Vale țăudului"
 Fundu Bobdănesii "teren arabil"
 Fundu Bercioaia "loc unde se înfundă Bercioaia"
 Fundu Borzii "locul unde se termină borza"
 Fundu Brusturilor "loc unde se înfundă"
 Fundu Cioroiului "teren unde se înfundă locu Cioroiu"
 Fundu Crăiesii "fund închis sub muchia dâmbului"
 Fundu Crăieșii "loc unde se înfundă"
 Fundu Gropii "loc înfundat în Groapă"
 Fundu Lăunoaia "fund închis sub muchia dâmbului"
 Fundu Mesteacăului "fundătură a locului"
 Fundu Mocoșveului "loc unde se termină Mocoșveiu"
 Fundu Păraului "loc înfundat"
 Fundu Părcălăzii "loc greu de pătruns"
 Fundu Poienilor "loc unde se înfundă și apare pădurea"
 Fundu Râpii "teren de fundătură"
 Fundu Scăiesii "fundu unei văgăuni"
 Fundu Sciudurelelor "loc de fundătură"
 Fundu Scorobanului "loc unde se înfundă"
 Fundu Ursoaia "fundu gropii Ursoaia"
 Fundu Văii Lupului "loc unde se înfundă valea"
 Fundu Vâcelii "loc unde se înfundă Vâlcea"
 Fundu Vlădoii "locul unde se termină Vlădoaia"
 Fundu Zăpozii "loc unde se termină Zăpodea, teren arabil"
 Fundu Zăpozii Soanii "loc lângă pădure"
 (La) Găunoasa "o văgăună"
 (A) Gorii "loc frumos, de dos, fânaț cu pomi"
 Gozuri "pășune, teren de dos, rece, sărăcăcios"
 Grădina din Băgăruța "grădina pe locul Băgaruța"
 Groapa Belii "o groapă și o poiană în pădure, Beli = poreclă"
 Groapa Bendrii "teren, Bendre = nume de persoană"
 Groapa Crintului "o gorapă mai blândă"
 Groapa cu peri "pășune cu peri"
 Groapa Iliei "teren arabil, Ile = nume de persoană"
 Groapa Lesului "teren arabil, Allisă > Leisă (Lesu) = nume de persoană"
 Groapa lui Ghiuri "teren arabil, Ghiuri = nume de persoană"
 Groapa Mașchii "teren arabil"
 Groapa Munteanului "o groapă în sat"

Groapa Popii "clejie preotească, teren arabil"
 Groapa Tomanilor "loc între două dealuri"
 Groapa Topurșăștilor "teren arabil, șap = poreclă"
 Gura Bercioii "loc unde începe groapa"
 Gura Bobdănesii "teren arabil"
 Gura Borzii "parte de unde începe Borza"
 Gura Brusturiilor "loc unde începe locul Brusturi"
 Gura Cărbunarului "poiană în pădure"
 Gura Cioroiului "loc de ieșire din groapă"
 Gura Crăiesî "aici se scurge Valea Crăiesî în Valea țăudului"
 Gura Gropii "loc unde începe groapa"
 Gura Lăunoaii "loc unde se intră în Valea Crăiesii"
 Gura Mesteacănului "teren arabil"
 Guira Mocojveii "loc unde începe Mocoșveiu"
 Gura Părăului Ioana Gura Unghiului "loc unde începe locul"
 Gura Părcălăzii "loc de ieșire"
 Gura Scăiesii "loc unde se intră în Scăiasa"
 Gura Scândurelelor "locul unde începe Scândurelele"
 Gura Scorobanului "loc de intrare în Scoroban"
 Gura Văii Crăiesî "loc de intrare în vale"
 Gura Văii Lupului "teren de la începutul Văii Lupului"
 Gura Vlădoii "loc unde începe Vlădoaia"
 Gura Ursoii "la fundul gropii se desface o altă groapă"
 Gura Zăpozii "loc de intrare la drum"
 (În) Hături "teren moale, alunecat"
 Iertașu Leșului "iertăș în pădure, fânaș, loc de dos"
 Iertașu lui Cotoroi "teren a lui Cotoroi = poreclă"
 Iertașu lui Lazar "iertăș, făcut arabil, Lazăr = nume de persoană"
 (A) Imbrii "teren arabil, Imbre = nume de persoană"
 (între) Drumui "trece drumul către Răstolț"
 Lab "un teren pe pantă"
 Larga "o coastă (toloacă) mai blândă"
 Lăunoaie "o groapă largă, apoi începe dealu"
 (La) Lup "loc lângă pădure"
 Luparița "o groapă, e un nume nou"
 Măteile Crăiesî "loc lăptos"
 Măzăriște "loc vechi de vatră"
 (La) Moine "teren arător, loc de pantă"
 (La) Mormântu Grecului, sau Mormântu Turcului, "teren arabil, este un mormânt de pe vremea turcilor"

Moara Popeștilor "loc în Gura Văii Popeștilor, a fost o moară"
Mocoșvei "teren arabil cumpărat de la alunășani"
Ograda Tomenilor "teren în pantă, teren de fânaț"
Oșele "teren de șes și arabil cu pomi"
Pădurița lui Sîmoc "tabla mare de pământ, Sâmoc = nume de persoană"
(La) Păduriță "a fost casă și șură"
Părau Aramii "un fir de apă, Arama = poreclă"
Părau Bădăchii "un fir de apă, Bădăca = nume de persoană"
Părau Casiriului "loc a casirului comunal"
Părau Găunoasii "izvor în pădure"
Părau lui Chicin "un pârăiaș, Chicin = nume de persoană"
Părau lui Culău "izvor cu apă, Culău = poreclă"
Părau lui Mârzii "grădini și fânaț, Mârza = poreclă"
Părau Pintii "un pârău care se varsă în Valea Satului, Pintea = nume în alte sate
Pără Popii "pârău care se varsă în Valea Satului"
Părau Unghiului "pârău mic"
Părau Vilii Marcului "pârău mic, Vilii Marcu = nume de persoană"
Părau Bănățanului "este un pâr, teren a unui bănățan"
(La) Pietriș "loc pietros"
Pârcălade "o groapă între 2 versanți"
Plugărița "o groapă lângă deal"
Poiană "loc între păduri"
Poieni "pădure și fânaț"
(Pe) Poduri "un platou mai ridicat"
(La) Popa "icleje a bisericii, teren bisericesc"
La a Popii în Crăiasă "teren arabil a bisericii"
Pripoară "un râț mic între păduri"
Prunii Cului Bobilii "loc cu pruni, Culi Bobili = poreclă"
(În) Pustă = teren arabil, arător, fânaț"
Rez "loc ascuns, arător, e către Fild"
Râpa Bobdănesii "teren arabil"
Râpa Găunoasii "teren arabil, este un pârău lângă el"
Râpa Hârtopilor "loc cu un pârău"
Râpa lui Strahie "o râpă cu un pârău mic, e fânaț"
Râpa Mesteacăului "tufăriș"
Râpa Păraușului "râpă pe care este o scurgere"
Râpa Scăiesii "o altă deschizătură în pădure"
Râpa Văii Lupului "o râpă mare, periculoasă"
Râtu Domnului "o râpă, o groapă adâncă"
Râtu Satului "teren arabil foarte bun"

Rupturile Roatii "teren rău"

(La) Scaun în Făget "loc unde se trece peste culmea dealului"

Scăiasa "o văgăună"

Scândurele "loc unde cresc flori"

Scaraban "loc de fânaț pe care curge un părau"

Stăuina "fânaț și puțin arabil"

Stupi "loc de livadă"

Soroșu Ciociului "drum îngust, Ciociu = poreclă"

Soroșu Labii "drum, Labă = poreclă"

Soroșu lui Chiciu "drum mai mic, Chiciu = poreclă"

Scoroșu lui Iuliu "drum îngust, Iuliu = nume de persoană"

Scoroșu Roatii "drum îngust care se încheie"

(Sub) Adăpători "loc cu fântână"

(Sub) Căuce, "teren de șes, pe lângă vale"

(Sub) Orziște "loc pe care este un izvor, în fundul gropii"

(Sub) Paduriță "teren mai jos"

(Sub) Rez "loc unde a fost satul inițial"

(Sub) Râtu lui Ion "teren arabil, a stat un om"

(Sub) Vii "loc sub deluț și pantă, e loc de față"

Tabla Bârâ "teren arabil"

Tabla de la Valea Lupului "teren arabil"

Tabla Hârtopilor "teren între 2 păraie"

Tabla Părăușului "teren drept, arabil"

Tabla Popii "teren arabil a bisericii"

(La) Tăbli "deal cu fânaț și împădurit"

(La) Tău Ilii "locu lui Ilie"

Tău Natului "un fânaț pe care e un tău, Natu = nume de persoană"

Temeteu "cimitir, în jur fânaț"

Țâcla Fundăturii "o movilă înaltă, formă ovală"

Țâcla Mocoșveului "vârf de dâmb, Mocoșvei = nume de poreclă"

Ulița Bisericii "drum care duce la Drumu Leșului"

Ulița Popii "drum unde a stat popa"

Ulița Sfântului "drum unde a stat fătul de la biserică"

Ursoaia "rături"

Ursoile "o parte de dos, pădure și fânaț"

Valea Lupului "o vale mai largă"

Valea Satului sau Valea țăudului "se varsă în Valea Armașului"

Valea Ungurului "vale după ce iese în hotar"

Vâlceaua "fânaț pe care sunt pomi"

Viile Satului "loc de deal cu vie"

Vlădoaia “o groapă”

Zăpodia “teren arabil, rături”

Zăpodia lui Ileş “o deschizătură intrată în pădure, Ileş = nume de persoană”

Zăpodia Răstoilului “o groapă”

Zăpodia șoanii “o groapă, șoanii = poreclă”

RÉSUMÉ

L'article présente une enquête effectuée en deux étapes en 1978 en 1983 pour le “Trésor toponimique de Roumanie”. Le matériel connu jusqu'ici est employé dans les études de langue et dans celles d'histoire. Une examen attentif, dans une enquête complexe prouve que l'élément toponimique roumain est prépondérant.

RESTAURARE - CONSERVARE

FOARFECĂ DIN FIER - RESTAURARE ȘI CONSERVARE

ELISABETA MARIANCIUC

În Porolissum, important centru economic în a cărui garnizoană se aflau câteva unități militare, au existat desigur și atelierele care produceau sau reparau articole din metal cum ar fi: arme, piese de echipament sau harnașament, unelte din fier, materiale de construcție, podoabe, ustensile din bronz, etc.

Fierul a fost prelucrat pe teritoriul Daciei cu mult înainte de cucerirea ei de romani. Dacii porolissenses au cunoscut și folosit fierul. Produsele meșteșugarilor daci sunt comparabile cu cele din lumea romană.

Metodele prin care fierul obținut din minereurile de fier era prelucrat ar fi: ciocănirea sau decuparea la rece și forjarea la cald.

Forjarea, era procedeul cel mai obișnuit care avea drept scop mărirea rezistenței și omogenității fierului prin modificarea structurii fizice.

Piesa ce face obiectul prezentei lucrări este o foarfecă romană, confecționată prin forjare. A fost descoperită în timpul săpăturilor arheologice din anul 1993 de la Pomăt. Ea face parte din categoria obiectelor de uz casnic, forma și dimensiunile ei fiind obișnuite.

Foarfeca nu prezintă nici un motiv ornamental. Lamelle sunt articulate printr-un nit plasat la aproximativ 57 mm de capătul lor. Muchiile lamelor (atât cea interioară cât și cea exterioară) au un profil drept.

Piesa este întreagă, având următoarele dimensiuni:

$L = 163 \text{ mm}$

$l = 38 \text{ mm}$

În urma observării cu ochiul liber și cu ajutorul stereomicroscopului se constată prezența pe toată suprafața obiectului a unui strat de produși de coroziune de culoare brun-roșcată, cu tendință de exfoliere, tipică produșilor de coroziune ai fierului, care înglobează o cantitate mică de particule de sol din mediul de zacere.

Testele au fost: observarea macro și microscopică, determinarea naturii produșilor de coroziune din cruste prelevate de pe obiect.

Din punct de vedere fizico-mecanic, degradările mai importante pe care le-a suferit obiectul sunt: ruperea unei toarte, dar cu existența sa în locul descoperirii. Ruperea toartei se datorează probabil unui accident survenit în timpul excavării stratului de acoperire.

În urma analizelor, s-a identificat prezența unui produs gri-galben, specific pentru clorura feroasă (FeCl_2), produs ce acoperă în mare parte piesa.

Punctiform se găsește sub forma unui produs de culoare neagră - oxidul feros (FeO), oxidul feric (Fe_2O_3) - de culoare roșu-brun și negi de rugină (FeO(OH)).

Investigațiile efectuate asupra obiectului și asupra unor eșantioane de produși de coroziune prelevate din crustele care îl acoperă, duc la concluzia că acestea au suferit un proces de degradare tipic pentru coroziunea în sol.

Testele efectuate au pus în evidență existența unui proces de coroziune activ determinat de acțiunea factorilor agresivi din mediul de zacere asupra suprafețelor metalice ale obiectului: O_2 , H_2O , substanțe (săruri) minerale dizolvate în acesta.

Produșii de coroziune detectați în eșantioane sunt FeO(OH) , FeCl_2 , FeO , Fe_2O_3 , FeCl_3 .

Starea de conservare a obiectului la intrarea în laborator este destul de bună, păstrându-se într-o stare satisfăcătoare atât materialul metalic de bază, cât și forma generală a obiectului. Piesa este însă extrem de expusă pericolului degradării progresive datorită posibilității mari de activare a coroziunii în absența unui tratament de restaurare - conservare, adecvat și urgent.

Obiectul prezintă o fragilitate generală datorată factorilor fizico-chimici, și probabil uzurii funcționale. Procesul fiind evolutiv, piesa se înscrie în urgența întâia în ceea ce privește intrarea în procesul de restaurare.

Primele măsuri de intervenție au fost cele de îndepărtare mecanică, uscată a depunerilor de sol, a carbonatului de calciu și a straturilor de oxizi cu ajutorul instrumentelor adecvate.

Următoarea etapă a constat în alegerea unui tratament chimic pentru stabilizarea chimică a produșilor de coroziune. Piesa fiind destul de fragilă, utilizarea unor metode chimice, reducătoare ar fi dus la deteriorarea ei.

Principiul de bază în salvarea și prezervarea obiectelor metalice constă în aplicarea unui flux tehnologic prin care riscul de a pierde din încărcătura informațională să fie minim.

Ținând cont de acest principiu am făcut și radiografia piesei. Radiografia arată existența unui miez metalic care nu ar permite impregnarea cu o rășină epoxidică pentru că pe suprafața dintre miezul metalic și stratul de oxizi ar putea continua procesul de coroziune.

Rezultatul ar fi desfacerea piesei în urma măririi volumului oxizilor fierului.

Am optat pentru desalinizarea cu sulfat de sodiu la temperatura de 60 °C. Sulfatul de sodiu cu caracter reducător ar porni reacția prin care clorura ar trece în soluție sub formă de NaCl, iar fierul se va îndepărta din produșii de coroziune sub formă de $\text{Fe}(\text{OH})_2$, insolubil și se va depune pe fundul vasului.

Înainte de începerea tratamentului piesa a fost degresată și spălată cu detergent neionic ROMOPAL OF10.

Apoi piesa a fost imersată într-o soluție de 152 g/l $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ și 20 g / l NaOH. Volumul soluției a fost de $\frac{3}{4}$ ori mai mare decât volumul piesei și vasul în care a avut loc reacția a fost etanș. Temperatura s-a menținut la 60-70 °C.

Săptămânal s-a schimbat soluția și s-a efectuat testul clorurilor prin Metoda Mohr. Foarfeca a fost spălată cu apă distilată și periată cu perii tip vâscoză după fiecare scoatere din baia de sulfat.

Tratamentul a durat 16 săptămâni. Concentrația clorurilor a început să fie constantă abia a 17-a săptămână (vezi tabelul și diagrama).

După spălare piesa s-a neutralizat cu $\text{Ba}(\text{OH})_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ concentrație 32 g/l.

Uscarea s-a făcut în atmosferă controlată apoi s-a testat în cameră umedă unde rezultatul a fost negativ.

Foarfeca s-a conservat prin taninare, conform rețetei Emmerling.

Completarea s-a făcut cu rășină bicomponentă ARALDYT AY 103 cu întăritor HY 956, iar peliculizarea cu PARALOID B72 3% în toluen.

Toate intervențiile asupra obiectului au avut ca scop redarea însușirilor pierdute, înlăturarea proceselor de coroziune și prelungirea vieții piesei.

BIBLIOGRAFIE:

Plenderleith	1956	<i>The Conservation of antiquities and Works of Art</i> , London, 1956
Mihalcu	1970	<i>Conservarea obiectelor de artă și a obiectelor istorice</i> , București, 1970
xxx		<i>Conservation of metals</i> , Veszprem, Hungary, 1990

(ABSTRACT)

This work is dealing with restauration of roman scissors which composition is iron.

The method's which were applied was mechanical and chemical ones, using $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ solutions during a long period of time.

The preservation was made with tannin and after that with a coat by PARALOID B72.

LISTA ILUSTRĂȚILOR:

Foto 1. Piesa înainte de restaurare

Foto 2. Radiografia piesei

Foto 3. Piesa după restaurare

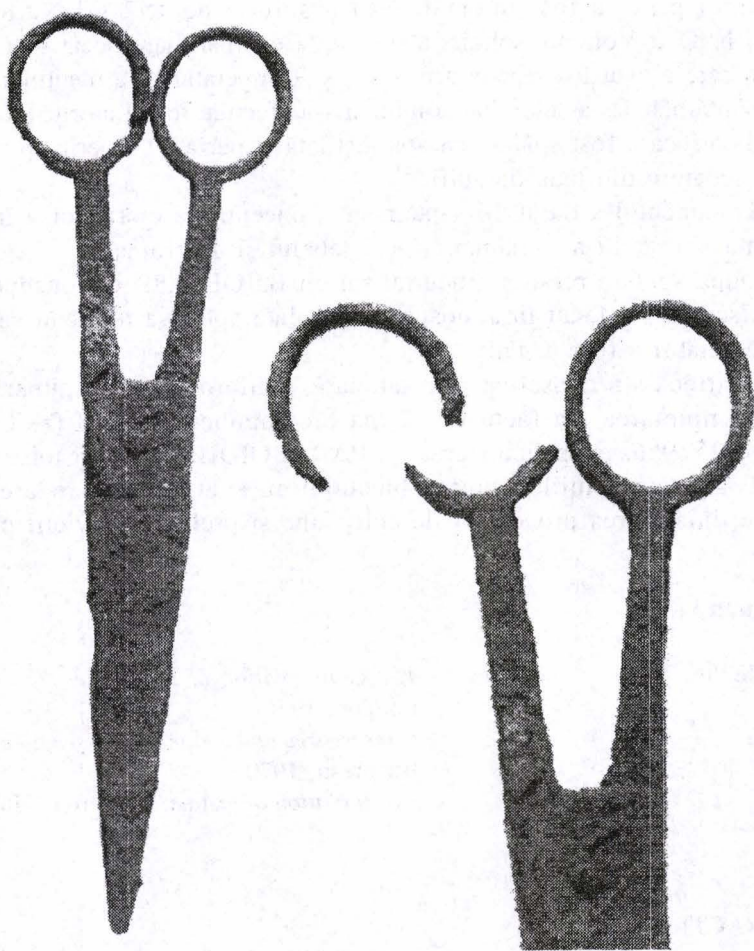

Foto 1. Piesa înainte de restaurare

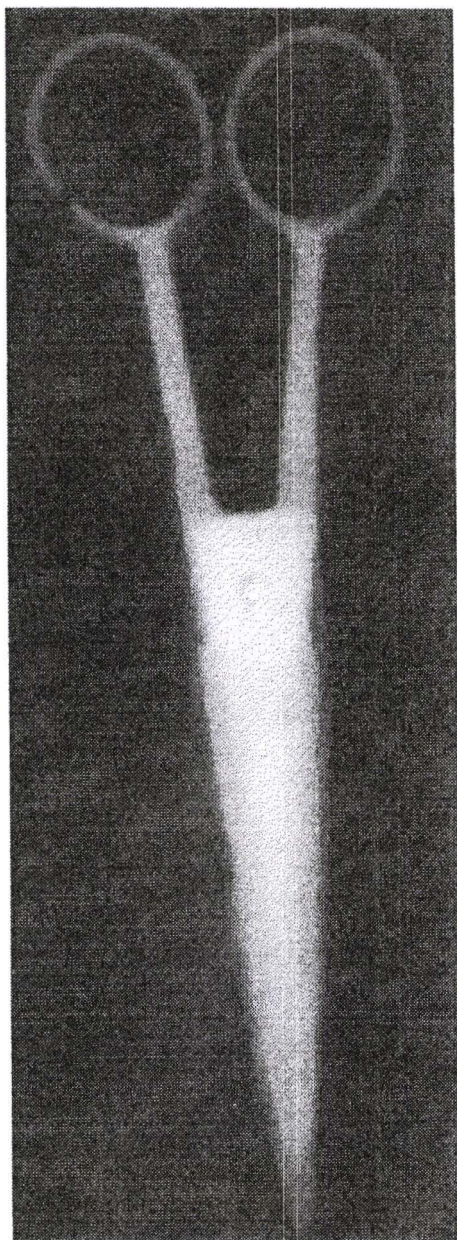
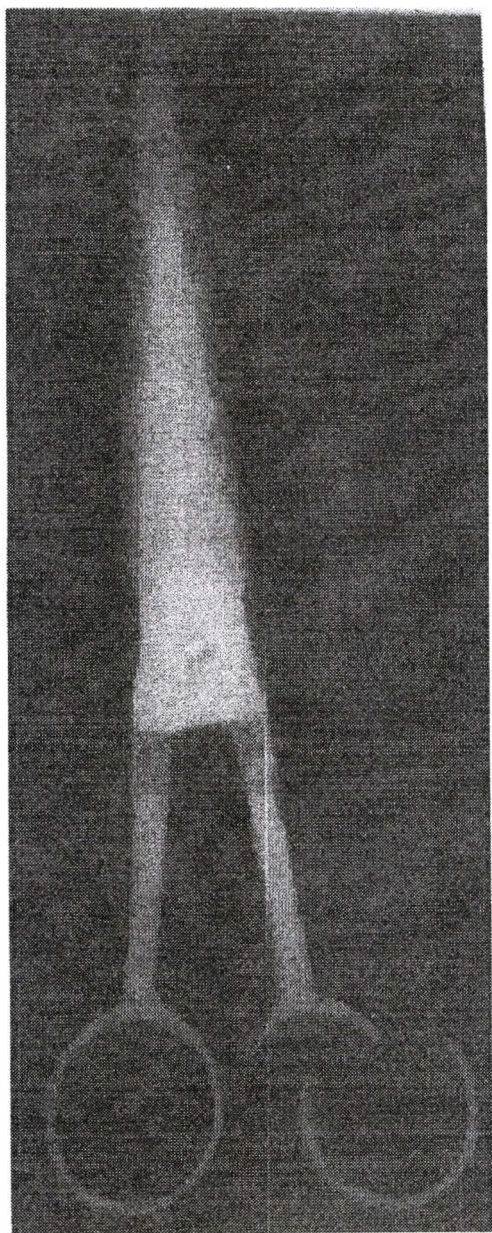

Foto 2. Radiografia piesei

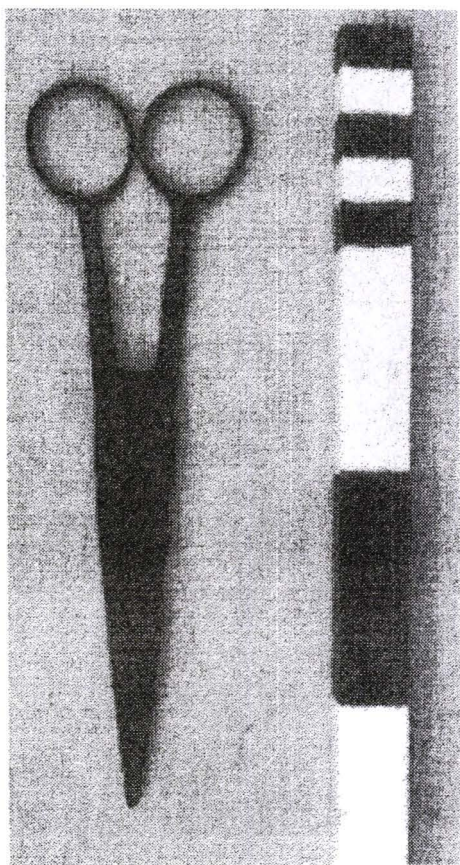
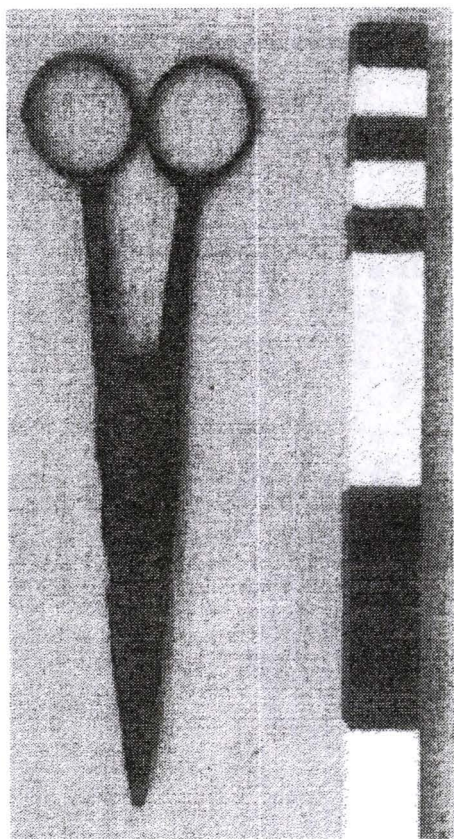
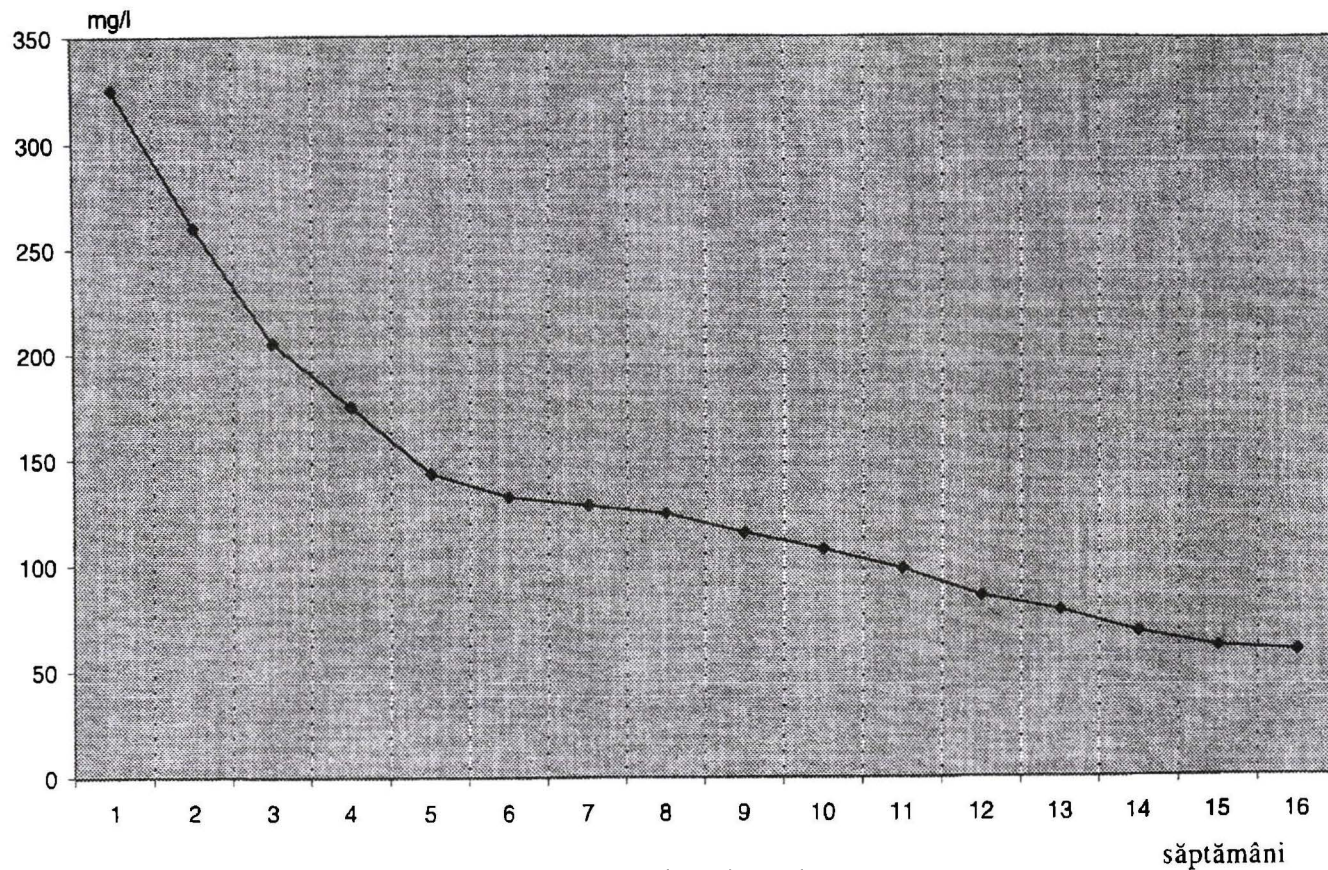

Foto 3. Piesa după restaurare

Variația concentrației ionilor Cl^- în soluția de tratare

Nr. Crt.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Data	27.04	4.05	11.05	18.05	26.05	5.06	12.06	22.06	29.06	6.07	13.07	20.07	27.07	3.08	10.08	17.08
C_{Cl^-} [mg/l]	325	260	205	175	143	132	128	124	115	107	98	85	78	68	61	59
V_{AgNO_3} [mg/l]	22.8	18.3	14.4	12.3	10.07	9.4	9.0	8.7	8.0	7.5	6.9	6.0	5.5	4.7	4.3	4.0

Variația concentrației clorurilor în soluția de tratare în funcție de numărul de săptămâni

PAFTA DIN ARGINT AURIT. RESTAURARE, CONSERVARE ȘI EXECUTARE DE COPIE ȘTIINȚIFICĂ

ANA POP

În anul 1955 cu ocazia unor lucrări agricole în satul Aghireș (județul Cluj) pe locul numit "Capranță" a fost descoperit un tezaur compus din: inel din argint aurit.

- 1.263 monete argint
- pafta din argint aurit; datate sec. XVI-XVII.

La începutul anului 1999 a intrat în laborator paftaua din argint aurit. Exemplarul nostru are formă circulară cu diametrul de 12 cm. și înălțimea de 1,8 cm. Prezintă o bordură traforată cu elemente decorative vegetale și animaliere, frunze și ciorchini de struguri, câte un cerb și o pasăre față în față, grupare care se repetă. La bază are un ornament în formă de șnur. Corpul propriu-zis al paftalei (privită de sus) se compune din 8 caboșoane (semisfere) din metale lucrate "au repousse" schițând elemente florale stilizate cu câte un mic bulb sferic în centru strict încât să sugereze staminele iar caboșoanele florile de albăstrele. Între cele 8 caboșoane sunt dispuse grupări de 3 frunze. Marginile cercului pe care sunt dispuse aceste ornamente sunt marcate de sârme în torsadă spre interior în ghiare de metal fiind prinse pietre prețioase. Partea centrală a piesei este înălțată și figurează o grupare de frunze alungite alternând cu petale din argint. La marginea extremității centrale se află 3 forme spiralate vertical din sârmă în torsadă. În centru un caboșon cubic din care lipsește piatra (roșie). Paftaua noastră se încadrează în grupul pieselor de acest gen cu decor de albăstrele, tipul numit kornblumig (korbolume = albăstrea). Ea poate fi datată prin analogie spre sfârșitul secolului XVI, iar stilul ei este cel al Renașterii transilvane cu elementele caracteristice în arta orfevrăriei.

Starea de sănătate a piesei

La intrare în laborator la începutul anului 1998 piesa se prezenta astfel:

- lipsă din bordura traforată în proporție de 75%;
- lipsă 1/2 dintr-un caboșon;
- lipsa grupului de 3 frunze în 4 locuri;
- depuneri de culoare neagră în anumite porțiuni ale piesei

Tratament propus

- degresare;
- tratament cu soluție bazică de xomplexon;
- spălări neutralizări;
- test de umiditate;
- amprentare;
- completare;
- rafistolare;
- patinare (integrare cromatică);
- conservare finală.

Tratament aplicat

Pentru a avea o mai mare siguranță a tratamentului propus am făcut un test pentru depistarea clorurilor cu Ag HO_3 (azotat de argint). Testul s-a făcut prin metoda analizei în picătură și rezultatul a fost negativ. Stratul subțire cu depuneri de culoare închisă a fost îndepărtat prin degresare în acetonă fiind un strat de murdărie (praf).

În soluția de complexon cu ph bazic a fost ținută 5 zile cu spălări intermediare la interval de 7-8 ore. Nu am renunțat la acest tratament deoarece în urma perierii cu acetonă au mai rămas unele urme de murdărie în locurile din ornament mai puțin accesibile. La sfârșitul acestui tratament chimic am făcut un test de umiditate (camera Hoffman) unde piesa a fost ținută 10 zile. Faza următoare de lucru a făcut amprentarea părții existente a bordurii în dentaflex. Bordura s-a turnat direct pe piesă, turnare ce s-a făcut cu duracryl astfel: în negativul elastic am pulverizat pulbere de aur după care am turnat duracryl astfel integrarea cromatică s-a făcut aproape instantaneu. Pentru grupul de frunse lipsă cât și a fragmentului de caboșon s-a procedat similar. Când piesa a fost întreagă surplusul din turnare rezultat mai ales pe spate a fost înlăturat pe cale mecanică cu freze de diferite durități aplicate la Multi Dremel. În final acolo unde mai necesită integrare cromatică am efectuat o pensulare cu un amestec de pulbere de aur și lac incolor.

Executare de copie științifică

Pentru siguranța piesei din punct de vedere al microclimatului dar mai ales din punct de vedere al tentației dar și din dorința de a putea fi luată în mână de vizitator am făcut și o copie a ei.

Amprentarea am făcut-o în dentaflex cu un pat de stabilizare din ipsos, iar turnarea s-a făcut în duracryl. După polimerizare s-a pensulat copia obținută cu amestecul obținut din pulbere de aur și lac incolor.

Considerații finale

Piesa restaurată va fi manipulată numai cu mănuși din bumbac și ținută la o temperatură de 18-20° C și U.R. 55-65%.

Copia obținută s-a etalat în vitrina muzeului pentru ea nefiind restricții de manipulare.

BIBLIOGRAFIE

1. Studia universitas Babeș-Bolyai - Cluj 1965. Tezaurul feudal de la Aghireș: Eugen Chirilă, Vasile Lucăcel
2. Plenderleith H.G., Herner A.E.A. *Conservarea antichităților și a operelor de artă*. Vol. I

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Foto 1. Piesa înainte de resturare.
Foto 2. Fază intermediară de lucru.
Foto 3. Piesa după restaurare.
Foto 4. Replica piesei.

(ABSTRACT)

Pafta, from gilt silver, was submission mechanical and chemical treatments (by successive immersions in Complexon III with basic pH).

The moulded made with Dentaflex and the missing part were completed with Duracryll, instantaneous chromatically integrated.

Finally the piece was covered with a diluted solution of cellulose nitrate dope.

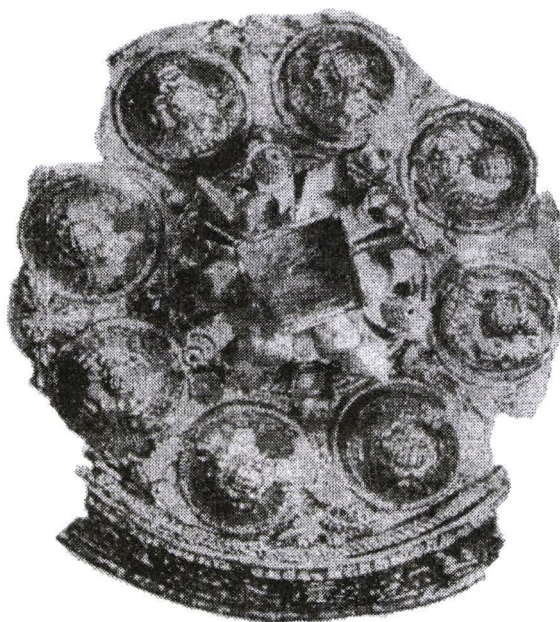

Foto 1. Piesa înainte de resturare.

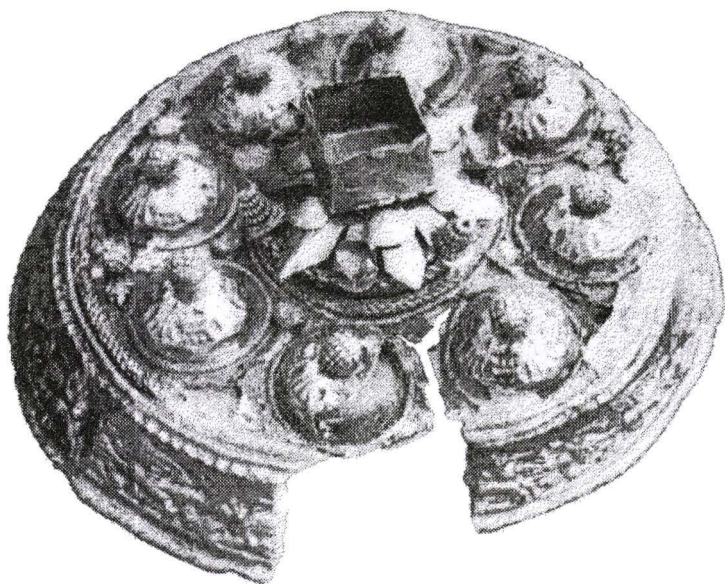

Foto 2. Fază intermediară de lucru.

Foto 3. Piesa după restaurare.

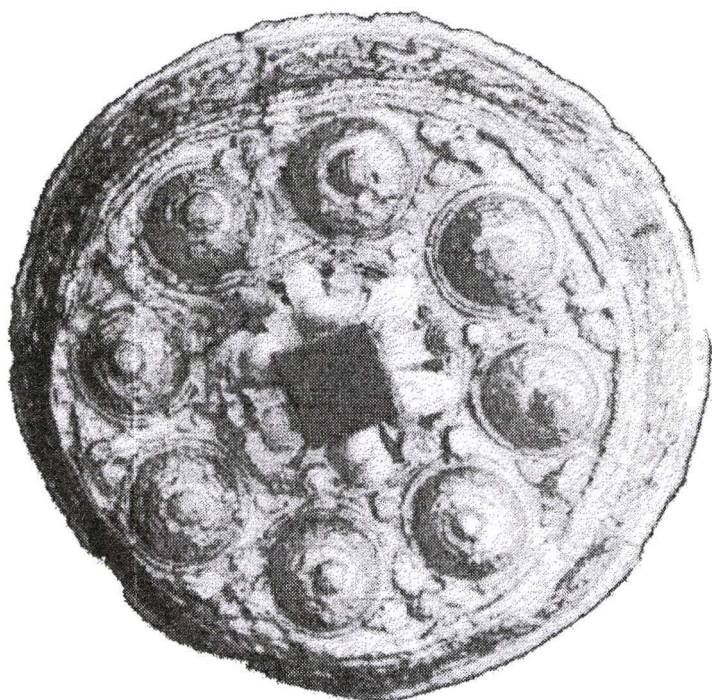

Foto 4. Replica piesei.

RESTAURAREA UNUI VAS BITRONCONIC APARTINÂND CULTURII GÁVA

EMANUEL PRIPON

În urma efectuării săpăturilor sistematice în așezarea fortificată de pe Măgura, punctul numit "Observator", oraș Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj, în laboratorul de restaurare ceramică al Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău, au intrat un număr de 124 fragmente ceramice, care la o atentă examinare s-a dovedit a face parte dintr-un vas de mari dimensiuni.

Descoperit într-o groapă rituală, materialul a fost recoltat de pe o adâncime de 55 cm., respectiv la - 0,80 m. - 1,35 m. Fragmentele ceramice se aflau într-o stare bună de conservare, pasta, slipul negru care acoperea suprafața exterioară a vasului, precum și arderea fiind de bună calitate.

Urmele de zacere în sol fiind înlăturate prin spălare încă de la scoaterea lor din săpătură, ca primă etapă a procesului de restaurare am efectuat un studiu micro și microscopic pentru determinarea stării de conservare, a elementelor de decor, naturii degresantului, tehnicii de realizare și tipului de ardere.

În urma acestor observații a reieșit faptul că vasul a fost realizat dintr-o pastă de bună calitate având ca degresant un nisip foarte fin; ca tehnică de execuție vasul a fost lucrat cu mâna apoi ars (foto I).

După executarea fotografiilor, procesul propriu-zis de restaurare a început cu lipirea fragmentelor ceramice cu poliacetat de vinil fără plastifiant pornind de la partea inferioară a vasului, respectiv fundul. Când o treime din corpul vasului a fost întregit - mai exact porțiunea fără elemente de decor - am trecut la completarea zonelor lipsă cu ipsos dentar colorat în masă. Am considerat necesară efectuarea operațiunii de completare a porțiunilor lipsă în această fază a procesului de restaurare, datorită pierderii materialului de constituție a părții inferioare a vasului în proporție de aproximativ 40 % ceea ce făcea dificilă, dacă nu chiar imposibilă suportarea greutății fragmentelor ceramice cu dimensiuni relativ mari, care compuneau zona de mijloc a vasului. În plus fundul vasului - diametrul său - reprezenta doar a patra parte din diametrul zonei maximei bombări și a

circumferinței buzei puternic evazate, ceea ce făcea cu neputință continuarea operațiunii de restaurare, fără a lua această măsură de mărire a rezistenței. Tot ca măsură de creștere a rezistenței, am fixat fragmentele ceramice între ele cu cleme de lungimi variind între 40 și 70 mm., confecționate din sârmă de oțel inoxidabil cu diametrul de 2 mm. (foto II).

Integrarea cromatică a zonelor care urmau să fie completate avea să ridice o mică problemă deoarece interiorul vasului și buza puternic evazată, și deci foarte bine expusă vederii avea culoarea roșie-cărămizie, culoare specifică arderii oxidante, iar exteriorul avea culoarea neagră, cu un luciu caracteristic.

Am considerat ca fiind brutal din punct de vedere plastic colorarea masei de turnare într-o nuanță apropiată de cea a exteriorului vasului (respectiv negru) pentru completarea porțiunii de buză foarte bine expusă vederii și a cărei culoare era roșie-cărămizie, sau completarea porțiunilor exterioare lipsă - având culoarea originală neagră - cu masă de turnare colorată într-o nuanță apropiată de roșu-cărămiziu.

Problema a fost rezolvată completând zonele lacunare în partea exterioară cu ipsos colorat în masă cu oxid negru (7 părți ipsos + 1 parte oxid) pe o adâncime reprezentând jumătate din grosimea fragmentului ceramic și zonele de interior cu ipsos colorat în masă cu oxid roșu (5 părți ipsos + 1 parte oxid) până la nivelul fragmentului ceramic din interiorul vasului.

Operațiunile de turnare s-au efectuat aproape simultan pentru ca momentul de priză să nu aibă loc înainte de plombarea completă a zonei lipsă.

Procesul de restaurare a continuat cu lipirea fragmentelor ceramice din zona maximei bombări, înaintând apoi spre porțiunea de gât și buză.

Datorită lipsurilor de material din corpul vasului, în paralel cu lipirea fragmentelor ceramice au fost realizate și operațiunile de completare a zonelor lacunare, de rafistolare și refacere a decorului, folosind același procedeu de turnare descris puțin mai sus, cu materialul de completat încadrat cromatic într-o culoare apropiată de original, corespunzătoare suprafeței exterioare și respectiv suprafeței interioare a piesei.

După un interval de timp de 60 de zile, perioadă în care zonele completate au fost supuse unui proces de uscare liberă, la temperatura camerei, departe de orice sursă de căldură, vasul a fost conservat prin pensulare cu shallac în concentrație de 20%.

Vasul are formă bitronconică, cu gât scurt, trompetiform și buză foarte evazată, cu o înălțime de 51 cm., un diametru al buzei de 55,5 cm., și circumferința zonei maximei bombări de 57 cm., ornamentat la baza gâtului cu caneluri orizontale și verticale, la zona maximei bombări a corpului având 8 ridicături (umflături) realizate prin împingere din interior a peretelui vasului (foto III).

La încheierea operațiunilor de restaurare patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău s-a îmbogățit cu încă un exponat de excepție (atât în ceea ce privește realizarea artistică cât și dimensiune) aparținând unei culturi hallstattiene timpurii - cultural Gáva.

BIBLIOGRAFIE

H.J. Plenderleith - *Conservarea antichităților și operelor de artă (Partea a III-a: Siliciul și materialele legate de acesta)*

**RESTAURAREA UNUI VAS BITRONCONIC APARTINĂND CULTURII GÁVA
(SUMMARY)**

When the object was brought into the lab, it was made up of 124 pieces of different dimensions.

The compound elements of the object were washed immediately after they had been dug out and there were no limestone deposit on their surface. After the compound elements were identified, they were stuck with glue without plasticizer. The next operation consisted in manufacturing an antirust steel fitting; it was used to increase the resistance.

The completion of the missing parts made with coloured gypsum (black colour for outside and brown colour for inside), on a dental wax support and was followed by a mechanical finishing.

Finally the piece was covered with shellac.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Foto I: Foto 1. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare
Foto 2. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare
Foto 3. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare
Foto 4. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare
Foto II: Vas bitronconic, cultura Gáva - în timpul restaurării
Foto III. Vas bitronconic, cultura Gáva - după restaurare

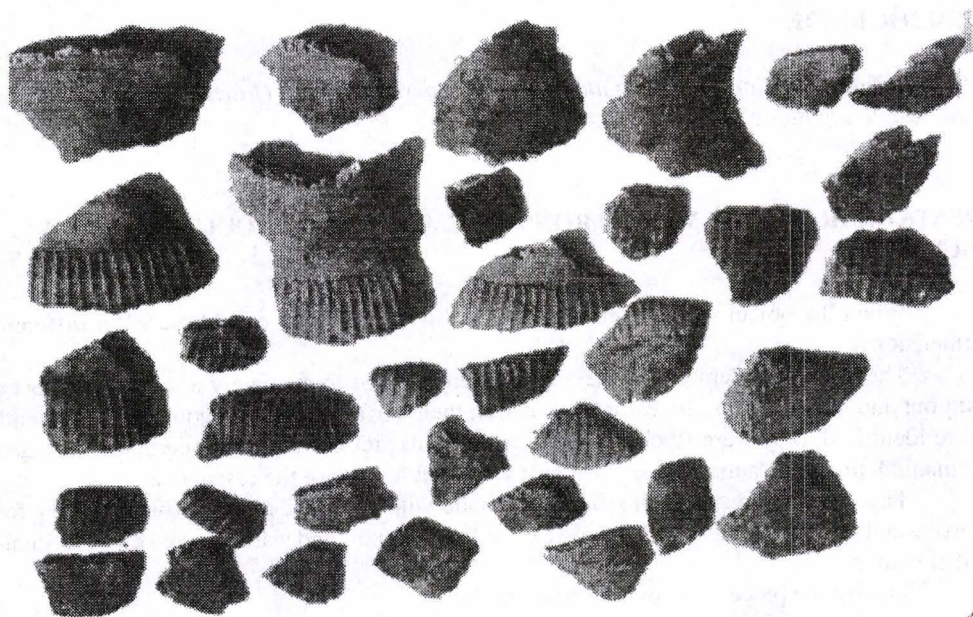

Foto I, Foto 1. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare

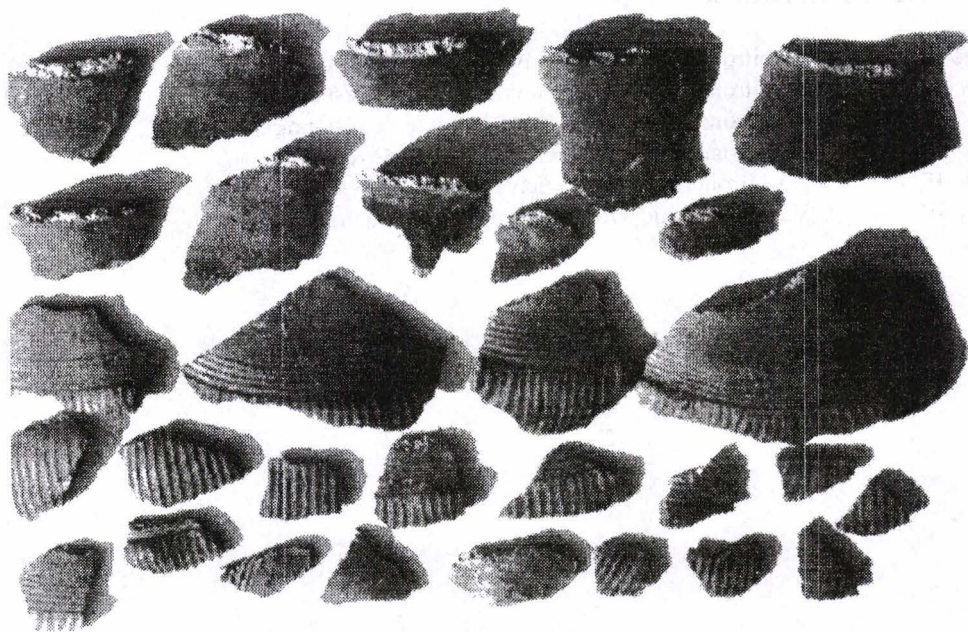

Foto I, Foto 2. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare

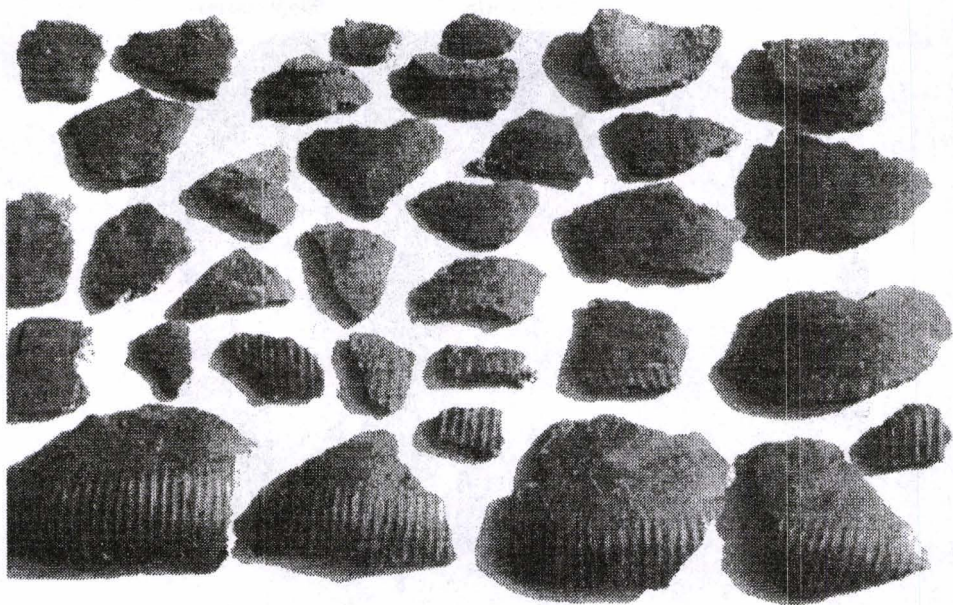

Foto I, Foto 3. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare

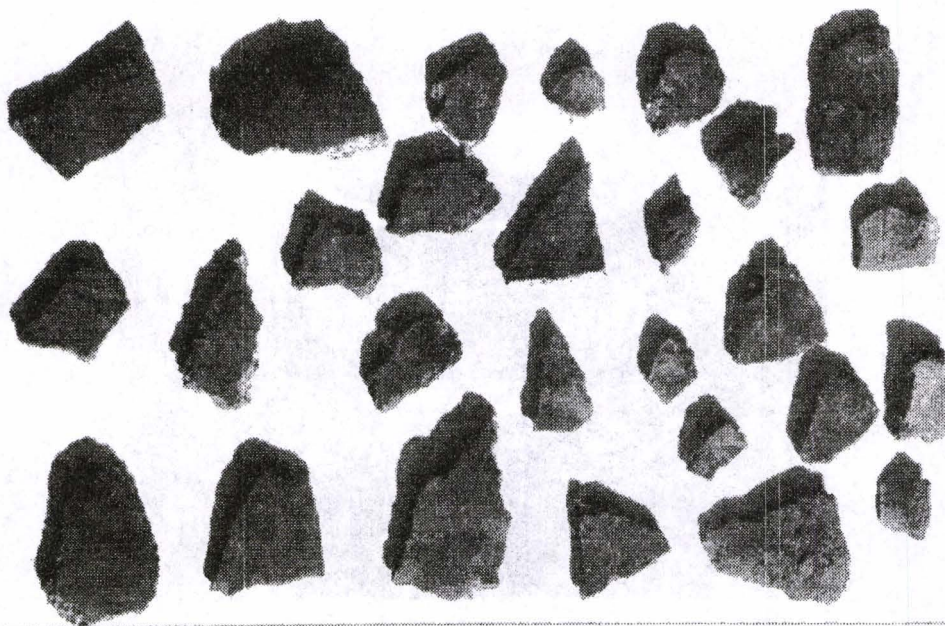

Foto I, Foto 4. Vas bitronconic, cultura Gáva - înainte de restaurare

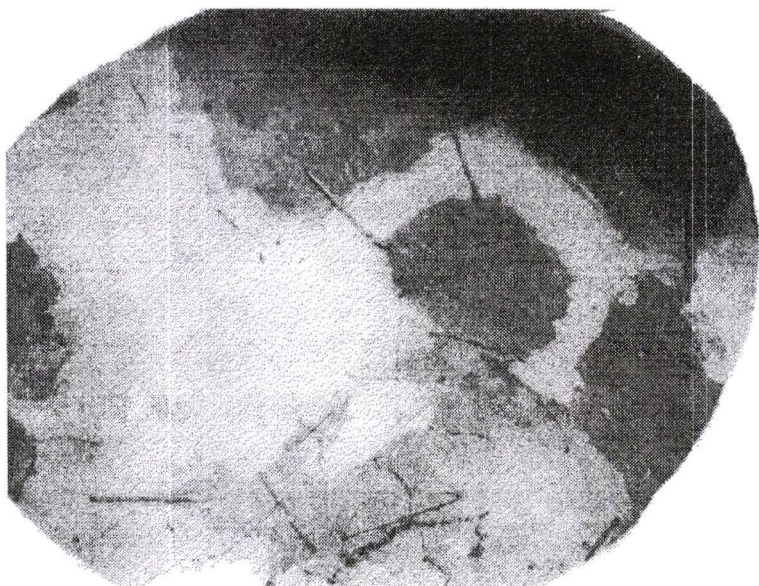

Foto II. Vas bitronconic, cultura Gáva - în timpul restaurării

Foto III. Vas bitronconic, cultura Gáva - după restaurare

CONSIDERAȚII PRIVIND RESTAURAREA A DOUĂ HĂRȚI PROVENIND DINTR-UN ATLAS HOMANN, EDITAT LA NURNBERG ÎN ANUL 1751

VALERICA SÎRGHIE

Johann Baptist Homann (1664-1724) gravor, cartograf și editor german, și-a desfășurat mare parte a activității sale la Nurnberg¹.

Prima lucrare cartografică a lui Homann datează din anul 1692. În anul 1702 își întemeiază o editură proprie, iar în anul 1707 elaborează primul Atlas conținând 40 de hărți. În anul 1716 tipărește opera sa fundamentală "Grosser Atlas uber ganze Welt" (Marele Atlas pentru întreaga lume) cu 126 hărți. Homann este considerat atât gravorul german al celor mai multe hărți, cât și întemeietorul atlaselor școlare.

După moartea sa survenită în anul 1724, activitatea editorială și tipografică va fi preluată de "Urmașii lui Homann / Homanische Erben / Homanniani Heredibus/ Heritiers de Homann/ cu o continuitate neîntreruptă între anii 1724-1852².

Hărțile lui Homann și ale urmașilor săi sunt considerate bune și exacte atât în conținut, cât și din punct de vedere decorativ. Unele dintre ele se referă și la spațiul dunărean.

Printre piesele rare și prețioase aflate în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, se numără și un atlas aparținând "Urmașilor lui Homann" editat la Nurnberg în anul 1751.

Integrându-se într-un program mai amplu ce cuprinde prioritar restaurarea integrală a colecției de hărți vechi (sec.XVI-XVIII), tema aleasă se referă la restaurarea a două hărți din atlasul sus menționat, care au ridicat probleme mai grave de restaurare. Lucrarea își propune și prezentarea mesei de aspirație cu vacuum, respectiv, utilizarea ei în tratamente la obiectele pe suport de hârtie.

Prima hartă intitulată "Helvetia Statibus Liberis" este publicată de Homannianis Heredibus la Nurnberg în anul 1751 și are ca autor pe cunoscutul cartograf german Tobias Mayer³.

¹ Lexicon zur Geschichte der Kartographie, vol.I. Wien, 1986, p.-315,316

² Idem, p.-318

³ Măriuca Radu, Catalogul hărților vechi, partea a-II-a în Cumidava XV-XIX, Brașov, 1994,p.304, 18/1

Harta reprezintă cantoanele elvețiene. Cartușul situat în colțul din stânga sus, are forma unui scut mare compus din 13 scuturi mai mici. Scuturile sunt montate pe vrejuri și frunze de acant, iar marginile sunt marcate de însemnările heraldice ale provinciilor elvețiene având fiecare înscris pe panglică denumirea (ex. Basel, Uri, Lucerna, Berna, Zurich).

În mijlocul cartușului este integrat titlul în limba latină și anul 1751. În partea dreaptă sus se află alt cartuș conținând explicația semnelor convenționale: orașe mari, orașe mici, târguri, sate, mănăstiri, castele, râuri navigabile.

A doua hartă din atlas este intitulată "Gli stati d'Italia" și este publicată tot de Homannianis Heredibus, iar anul este însemnat cu caractere latine în partea de sus a hărții "L Ano MDCCXLII" (1752).

Harta reprezintă în principal peninsula italică, căreia i se adaugă insulele: Sardinia, Sicilia, Corsica și Malta, precum și coasta Dalmatiei. Accentul cade pe delimitările și posesiunile teritoriale, care sunt de altfel explicate separat. Apare și o parte din Banat și Transilvania în dreptul Petrovaradinului se specifică existența unui val roman iar în Slavonia apare localitatea POLLE VALACHIA⁴.

Cartușul este situat în colțul din stânga jos. Are formă de medalion, foarte bogat ornamentat cu gravuri reprezentând figuri biblice și mistice pe părțile laterale și în colțul de jos, însemnele papale și monștrii marini. Interesantă este crucea răsturnată realizată cu motive decorative populare, situată în partea de sus a cartușului, iar în câmp titlul în limba latină. Ilustrația hărților este deosebită și îi conferă un plus de valoare.

Materiale și tehnologie de fabricare a hărților

Hârtia este fabricată manual din fibre textile, cu linii de apă verticale slab vizibile și filigran cu motive geometrice și florale stilizate, dintre care unele se repetă pe încă trei hărți din atlas.

Gravura este executată în aramă, hărțile fiind colorare manual. Homann este cel care folosește pentru prima dată în Germania coloritul în tonuri tari atât pentru granițe cât și pentru suprafețe⁵.

Cernelurile folosite sunt tipografice de culoare :roșu, roz, ocru, verde, albastru, galben, iar pe forzațuri însemnări manuscris cu cerneală ferogalică și de carbon.

Hărțile au dimensiuni cuprinse între 55/65 cm. Ele sunt pliate în două, cu linie verticală de pliere, pentru a putea fi introduse în mapa originală. Mapa este din carton cu cotorul îmbrăcat în piele de culoare maro.

Stare de conservare

Ambele hărți prezintă deteriorări fizico-mecanice grave reprezentate de:

- rupturi și sfâșieri marginale și pe linia verticală de pliere cu pierderea integrității piesei;

⁴ Idem, p.304, 20/1

⁵ Lexicon zur Geschichte der Kartographie, vol.1, Wien, 1986, p.-416-417

- grad mare de pliere și șifonare în proporție de peste 1/3 din suprafața hărților.
- lipsuri de fragmente din materialul suport distribuite dominant în treimea inferioară a hărții, la colțuri și pe linia verticală de pliere. Menționăm că pe linia verticală de pliere pierderile de material suport sunt însoțite de pierderea de mesaj informațional (Foto 5, 6).

Pe toată suprafața hărților se află depozite de praf și impurități diverse, murdărie de origini diferite ancrasată pe suport. Sunt vizibile numeroase pete de cerneală, cearcăne de apă pe suprafețe mari, patină funcțională (Foto 5,6,7).

Mapa prezintă deteriorări fizico- mecanice multiple, ea neputând să mai asigure protecția hărților. Urmează să fie restaurată, în prezent fiind conservată (Foto 1,2,3).

Investigațiile de laborator au evidențiat următoarele:

- hârtia suport a hărților este de calitate superioară fabricată manual din fibre textile, cu linii de apă verticale și filigran.
- ph-ul hârtiei are o valoare aproape de limita normală respectiv : $\text{PH}/\text{H}_2\text{O} = 7$; PH aprox. - 6,5
- Cernelurile colorate prezintă solubilitate în apă, sunt insolubile într-o soluție de 25% apă și 75% alcool etilic. Cernelurile ferogalice a însemnărilor manuscris de pe forșături sunt insolubile în apă. De asemenea la analizele de laborator au fost evidențiate numeroase depozite de praf și impurități mecanice, agenți de încheiere cât și cearcăne de apă, pete de cerneală și patină funcțională.

După parcurgerea etapelor premergătoare respectiv: fotografierea hărților, urmată de investigațiile chimice de laborator, s-a trecut mai întâi la efectuarea operațiilor de curățare uscată.

Depozite solide de praf și alte impurități mecanice de pe suprafața hărților au fost înlăturate cu ajutorul bisturiilor și a pensulelor moi de diferite mărimi.

Urmează o curățare ușoară cu ajutorul prafului de gumă, praf ce a fost presărat pe porțiuni mici iar prin mișcări circulare ușoare s-a efectuat curățarea din aproape în aproape, operația repetându-se până ce praful de gumă a rămas curat. Acesta a fost înlăturat prin pensulare repetată cu pensule moi.

După efectuarea curățirii mecanice s-a trecut la următoarea etapă și anume curățarea umedă, folosind o soluție hidroalcoolică cu o concentrație de 25% apă și 75% alcool etilic, deoarece cernelurile colorate sunt solubile în apă conform analizelor chimice de laborator.

Harta este așezată între site speciale și apoi imersată într-o baie ce conține soluția preparată conform analizelor de laborator mai sus menționate, unde este ținută câteva minute, hârtia suport fiind extrem de friabilă și absorbantă (foto 7,8).

Scoasă cu atenție din baie, harta a fost așezată pe masa de aspirație cu vacuum unde a fost continuată spălarea, de data aceasta prin pulverizare de la

suprafață, folosind pompa de aspirație pentru îndepărtarea impurităților și a materiilor solubilizate din hârtie (foto 10,7,11).

Operația se repetă atât pe față cât și pe verso-ul hârtii schimbând permanent hârtiile de filtru până când acestea rămân curate.

O atenție deosebită a fost acordată etanșării dintre hartă și suprafața mesei cu ajutorul foliei speciale din plastic, astfel ca presiunea creată de aspirația în vid să nu distorsioneze textura hârtiei (Foto 13,14).

La acționarea pompei de aspirație (prevăzută cu un manometru gradat) se pleacă la început de la o treaptă minimă și se crește ușor în mod gradat până ce se ajunge la treapta maximă, astfel ca vidul creat de pompă să nu producă concavități zonale pe suprafața hârtii, iar materialul suport să fie perfect întins, absorbția făcându-se uniform pe întreaga suprafață.

Acest procedeu de spălare a evitat formarea cearcănelor și efectul de marmorare a produșilor de degradare precum și migrarea culurilor solubile care constituie deseori o problemă în curățirea prin imersie în baie.

În urma spălării cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum se observă o relaxare a materialului suport, gradul de șifonare dispare iar cearcănele de apă devin din ce în ce mai puțin pronunțate (Foto 11,12,13).

Această operație are avantajul că se realizează în timp foarte scurt. Întrucât PH-ul hârtiei a avut o valoare aproape de limitele normale, respectiv 6,5, conform analizelor chimice de laborator, nu a fost necesară o deacidificare suplimentară spălării.

A urmat apoi operația de reînclieiere cu o soluție de CMC 1,5% în apă prin pulverizare, operația făcându-se pe verso-ul hârtii după care umedă fiind, harta a fost lipită pe suportul textil (pânză de in bine întinsă pe gherghef) umectată cu adezivul pregătit în prealabil (pap de făină).

Pentru prepararea pap-ului s-a folosit 90 de grame de făină de bună calitate și 300 ml de apă. Se lasă la înmuiat 24 de ore, se măsoară apa care este amestecată și se adaugă aceeași cantitate. Se fierbe în baie marin 10 minute și printr-o sită se pasează compoziția așa caldă.

Fluxul tehnologic de restaurare a continuat după uscarea liberă a hârtii, timp în care au fost schimbate repetat până la uscarea completă, hârtiile de filtru.

S-a trecut la defibrarea marginilor a părților lipsă, apoi completarea cu hârtie japoneză, tehnica la simplu, degajarea surplusului de hârtie japoneză, aducerea hârtii la forma inițială prin desprindere de pe gherghef și presarea finală.

Considerații privind utilitatea și avantajele mesei de aspirație cu vacuum

Masa de aspirație cu vacuum, care a fost introdusă de Marilyn Weidmer în anul 1974, a extins foarte mult seria de tratamente posibile pentru obiectele din hârtie.

Masa autoarei a fost proiectată de Robert Futernich de la Achenbach Foundation Conservation Laboratory, folosind un panou (masă) Hexel cu sită și

aluminiiu etanșat la vid, iar un aspirator prin evaporare ca pompă de aspirație⁶.

Mesele de aspirație cu vacuum sunt valoroase pentru eliminarea pătării, datorită capacității lor de a evacua eficient materiile solubilizate din hârtie, lăsând apa sau solvenții organici să curgă din structura hârtiei prin curentul de aspirație cu vacuum.

Sunt folositoare, de asemenea în localizarea tratamentelor umede (apă sau solvenți organici), fiind tratate numai zonele de interes pentru restaurator, fără să fie afectate alte zone care prezintă culori sensibile sau unde suportul este foarte fragil.

Hârțiile extrem de pătate și hârțiile cu structuri compacte sau absorbante rețin deseori în masa lor produși de degradare chiar și după o înmuiere repetată în băi de imersie.

Dacă aceste hârții sunt uscate pur și simplu, produșii de degradare vor rămâne în structura lor. Așezând asemenea hârții pe o masă de aspirație cu vacuum, pot fi evacuați produșii de degradare din structura lor.

Restaurarea hărților a necesitat un volum mare de muncă și a presupus rezolvarea unor probleme dificile de lucru generate de specificul acestora, respectiv: tehnica de lucru în care au fost executate (cernelurile colorate prezentau solubilitate în apă), starea de conservare precară (hârtie absorbantă, friabilă și foarte gofrată) cât și dimensiunile mari.

Problema care s-a rezolvat mai ușor cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum, a fost gradul mare de sifonare pe porțiuni de cca. 1/3 din suprafața hărților, în condițiile unei hârții extrem de friabile, deasemeni procesul de spălare cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum este calitativ superior, față de procedeele obișnuite de spălare în laboratoarele noastre.

După cum bine se cunoaște activitatea de restaurare în general și în special cea desfășurată pe suport de hârtie poate prilejui adesea revelații importante atât pentru restaurator cât și pentru specialistul care studiază colecțiile vechi, mai ales în domeniul cartografiei, puțin cercetate la noi.

Hârțile existente în colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, au o mare valoare artistică și documentară aparținând unor autori vestiți cum ar fi Blaew, Janssonins, Homann, Muler, Lotter, Rizzi Zannoni, care se plasează în intervalul de timp situat între sfârșitul secolului al XVII-lea și ultima pătrime a celui următor, completând în mod fericit această colecție a instituției noastre⁷.

Dintre aceste piese deosebit de prețioase, au fost prezentate doar două hărți din valorosul atlas al "Urmașilor lui Homann", ele rămânând martore fidele ale vremurilor în care au fost create, fiind din punct de vedere documentar cât și estetic adevărate opere de artă.

⁶ Keiko Mizushima Keyes: Alternative la metodele convenționale de reducere a pătării operelor de artă pe hârtie, în Probleme de patologie a cărții, vol.29, București, 1993, p.34-36

⁷ Măriuca Radu, catalogul hărților vechi partea a II-a în Cumidava XV-XIX, Brașov, 1994, p.300.

BIBLIOGRAFIE

1. *Cumidava XV-XIX*, Braşov, 1994, Măriuca Radu "Catalogul hărţilor vechi" patrea II-a
2. *Laxicon zur Geschichte der Kartographie*, vol.I, Wien, 1986
3. Probleme de patologie a cărţii "Culegere de material documentar" vol.29, Bucureşti, 1993

CONSIDERATIONS REGARDING THE RESTORATIONS OF TWO MAPS FROM HOMANN ATLAS, PUBLISHED AT NURNBERG, IN 1751 (SUMMARY)

The county Museum of History from Braşov keep a rich and precious collection of old maps (XVII- XVIII th Century). Among the rare and precious pieces you can find an atlases of "Homann's Successors" published at Nurnberg in 1751. Is to be mentioned that famous German map drawer Johann Baptist Homann (1664-1724) founded an institute of map drawing. His activity was continued until the half of the XIXth century by his successors.

The richness of maps and also the frequent use as the old maps in exhibitions and catalogues determined, as priority, theirs restoration.

The theme chosen refers to the restoration of two old maps from the above mentioned Atlas, maps which raised severe restorations difficulties and had vacuum cleaner mass (masă de aspiraţie) in the treatments applied to maps on paper support.

The first drawing board entitled "Helvetia Statibus Liberis" is made by the German map drawer Tobias Mayer, and represents the cans of Switzerland. This is remarkable for the artistic decorating, the escutcheon and the cartridge which is beautifully adorned in the shape of shield with heraldic annotations of the Swiss provinces.

The second map, entitled "Gli Stati d'Italia" published by Homannianis Heredibus, presents Italy together with island near the Italian coast between these are to be mentioned: Sardinia, Sicily, Corsica, Malta, Dalmatian coast. The cartridge artistically decorated has the papal signs, allegorical characters, sea monsters and also mythological characters.

Materials and technologies of the production of maps

Manually produced paper made of textile fibres with vertical water lines and filigree.

- Engraving in brass, the limits and parts of the surface are manually coloured with priming ink: red, green, blue, yellow, and ochre.

Both maps present damages of physical and mechanical nature as fellows: breaks and rents at the limit at corners and an the vertical line of folding. All these cause the loss of the integrity of the object.

- High degree of rumpling, folding 1/3 of the surface,
- Absence of parts of the material (corners, inferior part, the vertical line of folding).
- Presence of dust mechanical and chemical impurities, water spots on large surface.

The chemical analyses shamed a high quality paper with vertical water lines and filigree, absorbing and friable. The colour ink is soluble in water, insoluble in a solution of 25% water and 75% etyli alcohol, the paper PH is 6,5. There are many ink spots, water spots and functional slippery (patină). After the first stages, photographing and chemical analyses,

it started the treatment and the restoration operations.

The dusting and cleaning of the mechanical impurities was done with soft brushes and rubbers. The moist cleaning was done by the vacuum cleaner mass (masă de aspirație cu vacuum). The vacuum cleaner mass present the following advantages:

- removes the soluble materials form for the paper, letting the water and the solvents to flow out from the structure of paper through aspiration in vacuum.
- avoids the marbling process of the paper determined by the soluble damaging elements.
- avoids the water spots and other kind of spots because it has the capacity to evacuate efficiently the soluble materials from the paper.
- is useful in doing the moist treatments in certain parts without affecting the parts with sensitive colours or with fragile support.

Taking in consideration that the papers PH was close to the normal value (conform to the analyses) is wasn't necessary a supplementary deacidification of the cleaning but the correction of the PH was necessary while cleaning.

These were followed by the operations of restoration the regluing with a solution of CMC 1,5% in water, doubling on the canvas, completion of the missing parts with Japanese paper- simple technique, removing of the surplus and pressing.

The restorations of the two maps required a lot of hard work and implied the resolving of problems generated especially by the working technique by the poor state of conservation and also by the large surfaces.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Foto 1 Mapă originală, cu forzațuri originale, în partea de sus însemnări manuscris cu cerneală ferogalică și pigment de carbon.
- Foto 2 Vedere din profil a mapei cu hărțile desprinse din atlas. Toate hărțile prezintă deteriorări fizico-mecanice grave cu sfâșieri și rupturi marginale, la colțuri cât și pe linia verticală de pliere.
- Foto 3 Verso-ul mapei, copertile sunt confecționate din carton, iar cotorul este îmbrăcat în piele de culoare maro, cu rupturi și lipsă material suport (carton plus piele)
- Foto 4 Vedere de ansamblu a mapei cu hărțile desprinse din cusătură, prezentând deteriorări fizico-mecanice multiple, reprezentate de rupturi și sfâșieri marginale și la colțuri, cearcăne de apă pe suprafețe mari, patină funcțională.
- Foto 5 Hartă "Gli Stati d'Italia" - vedere de ansamblu înainte de restaurare. Rupturi și sfâșieri pe lina verticală de pliere soldate chiar cu despicarea ei în două părți, vizibile răsuciri și gondolări a materialului suport pe suprafețe mari.
- Foto 6 Hartă " Gli Stati d'Italia"- detaliu ce reprezintă ruptură pe întreaga linie de pliere verticală, cât și un grad mare de sifonare a materialului suport mai ales în partea stângă unde se află situat cartușul.
- Foto 7 Hartă "Helvetia Tredecim Statibus Liberis" așezată pe masa de aspirație cu vacuum, după ce a fost scoasă din baia de plutire.
- Foto 8 - 9 Hartă " Gli Stati d'Italia"- cele două părți imersate în baia de plutire.

- Foto 10 - 11 Vedere de ansamblu și detaliu a hărții după ce a fost scoasă din baia de plutire și a fost așezată pe masa de aspirație cu vacuum. Se observă o relaxare a materialului suport, gradul de sifonare dispare, hârtia devenind netedă, cearcănele de apă încep să devină mai puțin pronunțate.
- Foto 12 Hartă "Helvetia Tredecim Statibus Liberis" în urma procesului de spălare cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum. Hârtia suport a devenit foarte netedă și perfect întinsă, cearcănele de apă slab vizibile.
- Foto 13 - 14 Masa de aspirație cu vacuum.
- Foto 15 - 16 Hărțile la faza finală de restaurare.

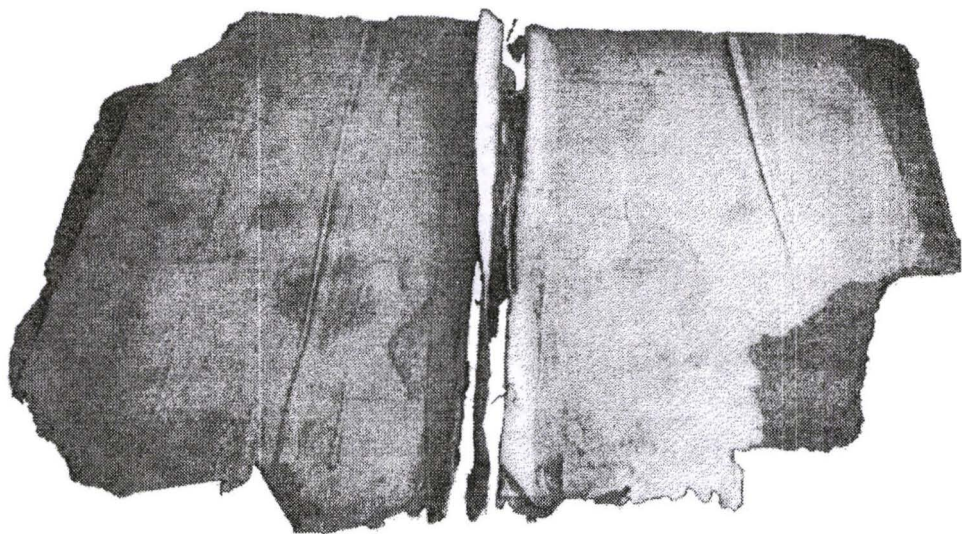

Foto 1. Mapă originală, cu forțături originale, în partea de sus însemnări manuscris cu cerneală ferogalică și pigment de carbon.

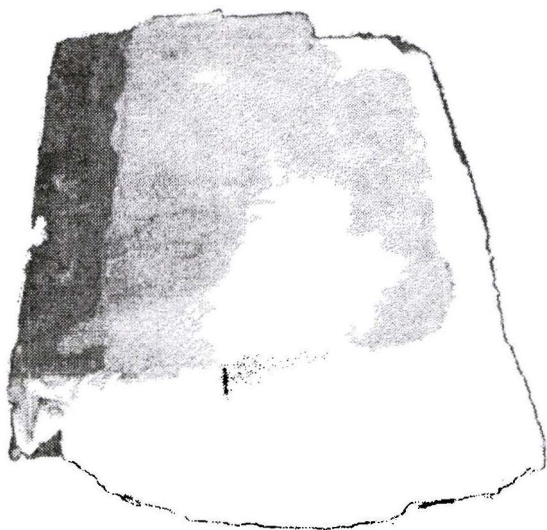

Foto 2. Vedere din profil a mapei cu hărțile desprinse din atlas. Toate hărțile prezintă deteriorări fizico-mecanice grave cu sfâșieri și rupturi marginale, la colțuri cât și pe linia verticală de pliere.

Foto 3. Verso-ul mapei, copertile sunt confecționate din carton, iar cotorul este îmbrăcat în piele de culoare maro, cu rupturi și lipsă material suport (carton plus piele)

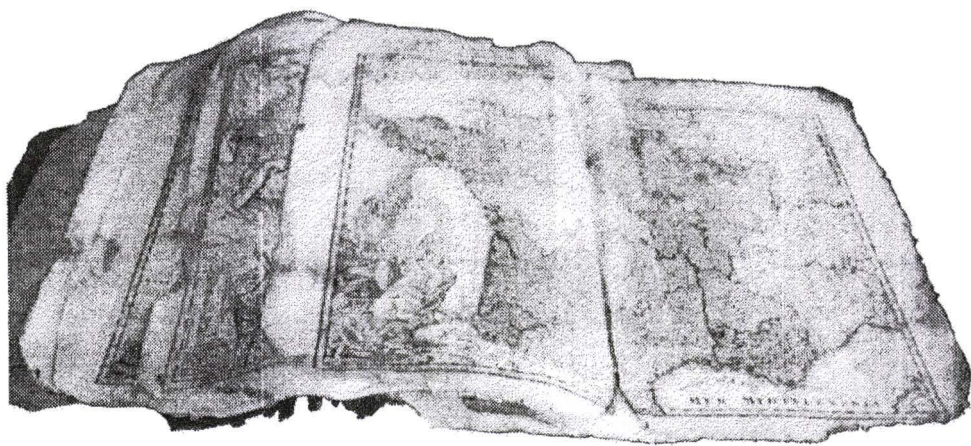

Foto 4 .Vedere de ansamblu a mapei cu hărțile desprinse din cusătură, prezentând deteriorări fizico-mecanice multiple, reprezentate de rupturi și sfâșieri marginale și la colțuri, cearcăne de apă pe suprafețe mari, patină funcțională.

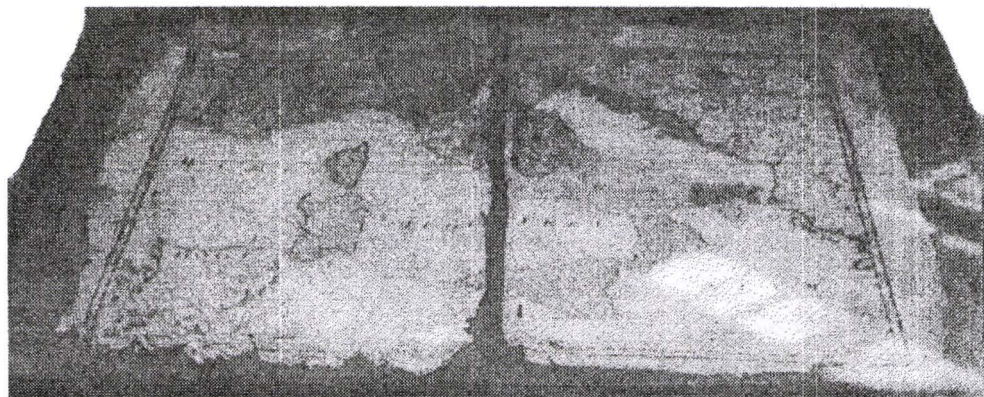

Foto 5. Hartă "Gli Stati d'Italia" - vedere de ansamblu înainte de restaurare.

Rupturi și sfâșieri pe lina verticală de pliere soldate chiar cu despicarea ei în două părți, vizibile răsuciri și gondolări a materialului suport pe suprafețe mari.

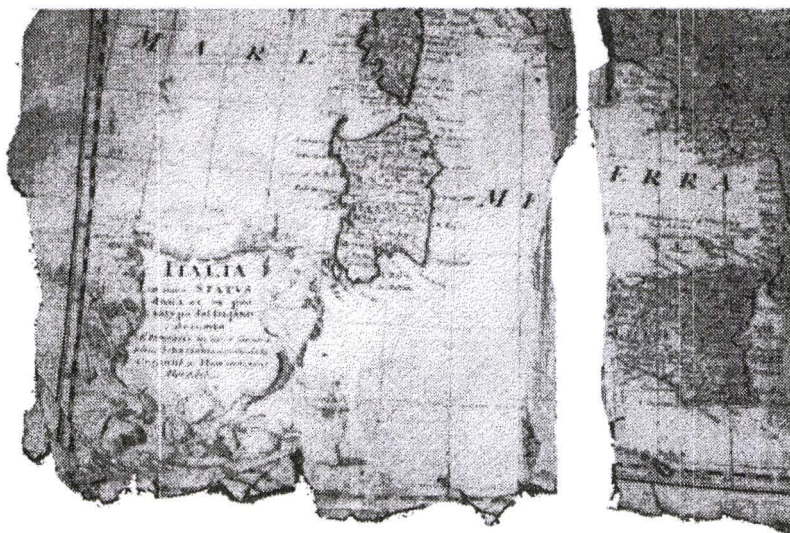

Foto 6. Hartă "Gli Stati d'Italia" - detaliu ce reprezintă ruptură pe întreaga linie de pliere verticală, cât și un grad mare de sifonare a materialului suport mai ales în partea stângă unde se află situat cartușul.

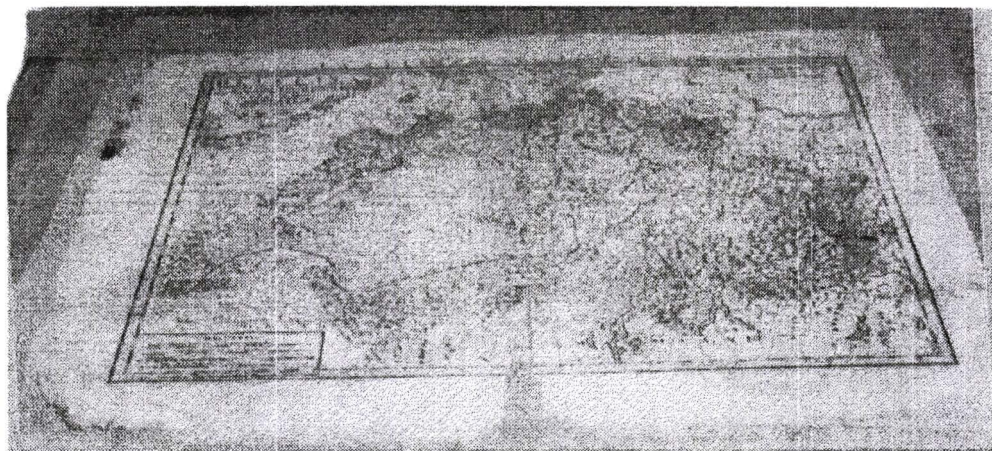

Foto 7. Hartă "Helvetia Tredecim Statibus Liberis" așezată pe masa de aspirație cu vacuum, după ce a fost scoasă din baia de plutire.

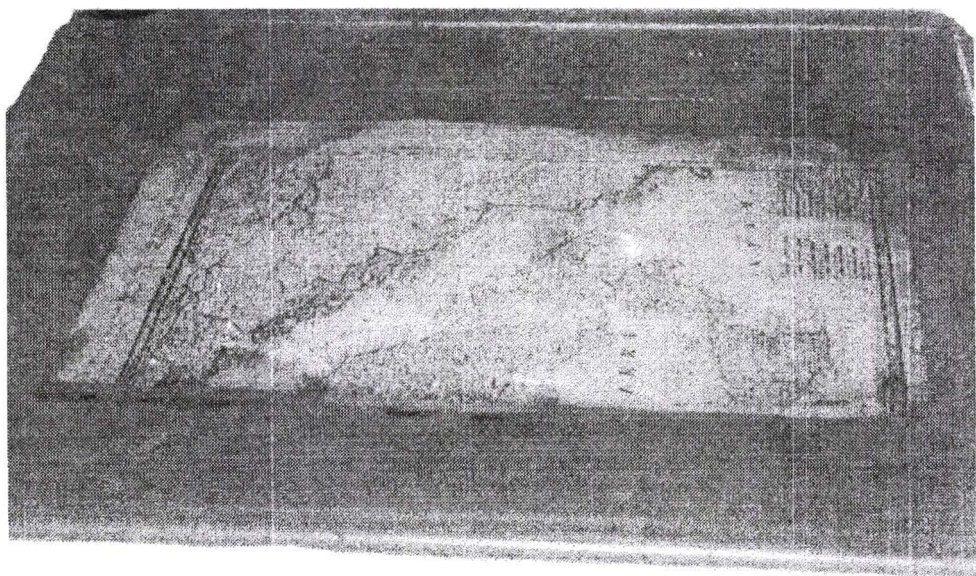

Foto 8. Hartă " Gli Stati d'Italia"- cele două părți imersate în baia de plutire.

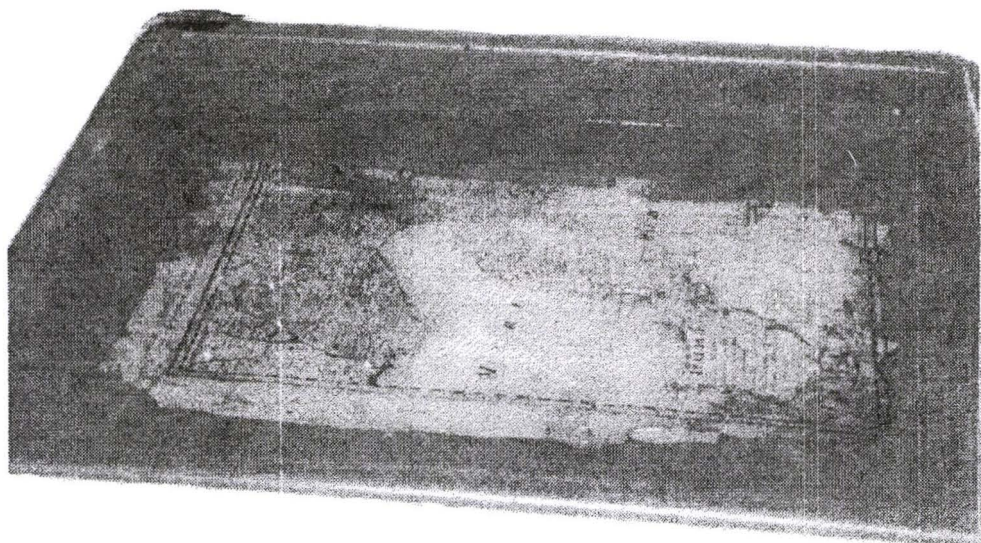

Foto 9. Hartă “ Gli Stati d’Italia”- cele două părți imersate în baia de plutire.

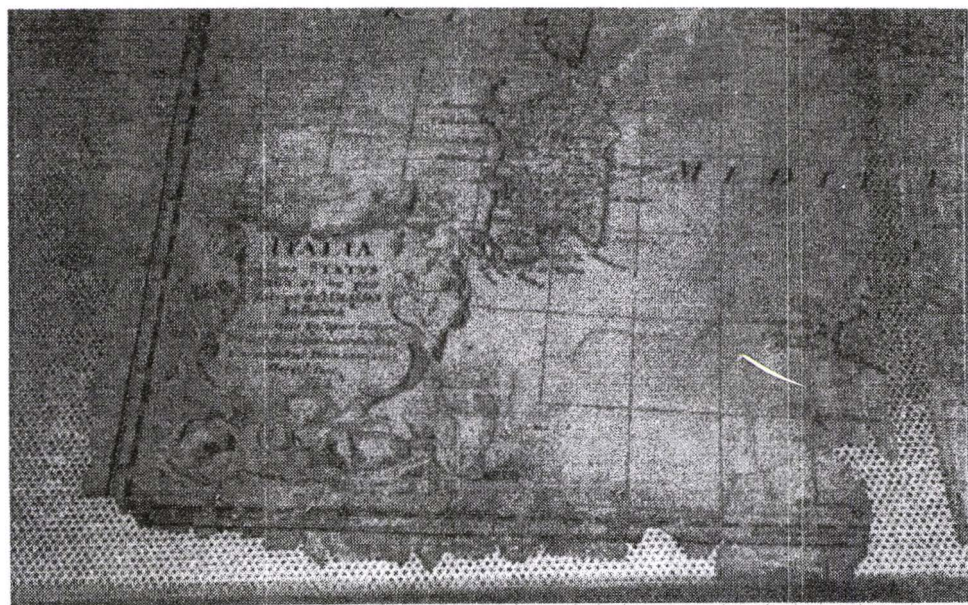

Foto 10. Vedere de ansamblu și detaliu a hărții după ce a fost scoasă din baia de plutire și a fost așezată pe masa de aspirație cu vacuum. Se observă o relaxare a materialului suport, gradul de sifonare dispăre, hârtia devenind netedă, cearcănele de apă încep să devină mai puțin pronunțate.

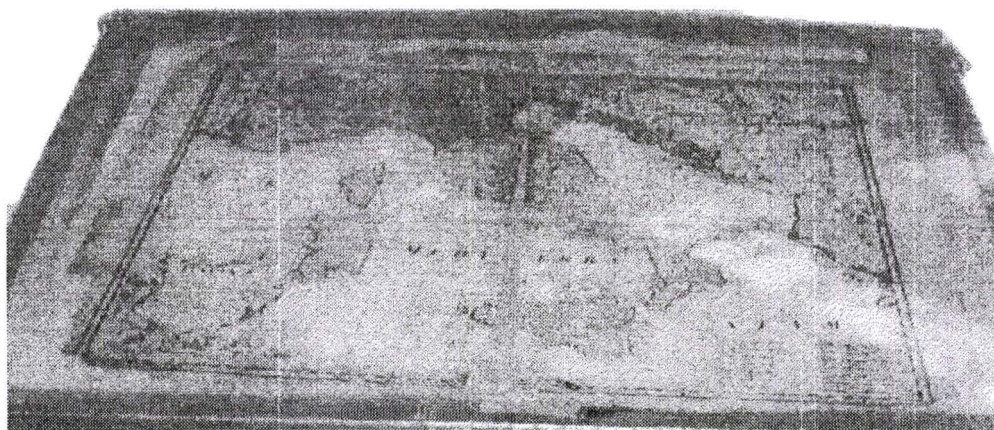

Foto 11. Vedere de ansamblu și detaliu a hărții după ce a fost scoasă din baia de plutire și a fost așezată pe masa de aspirație cu vacuum. Se observă o relaxare a materialului suport, gradul de sifonare dispare, hârtia devenind netedă, cearcănele de apă încep să devină mai puțin pronunțate.

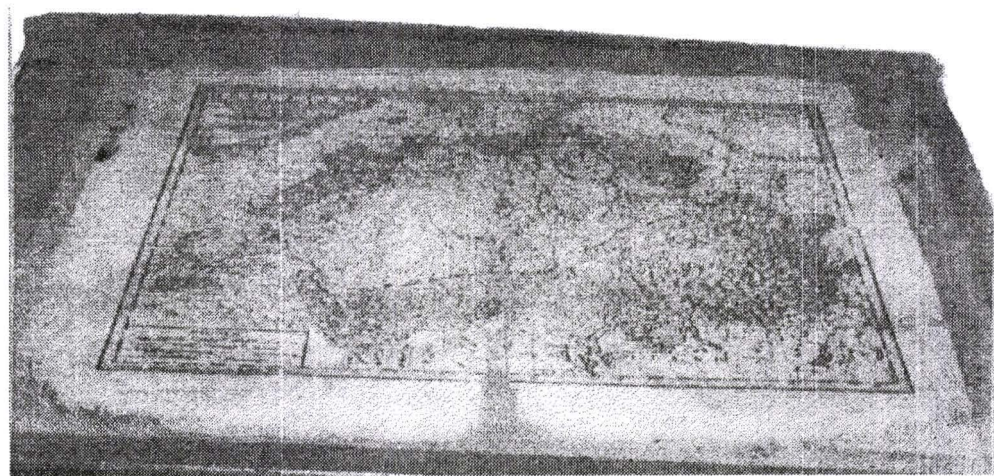

Foto 12. Hartă "Helvetia Tredecim Statibus Liberis" în urma procesului de spălare cu ajutorul mesei de aspirație cu vacuum. Hârtia suport a devenit foarte netedă și perfect întinsă, cearcănele de apă slab vizibile.

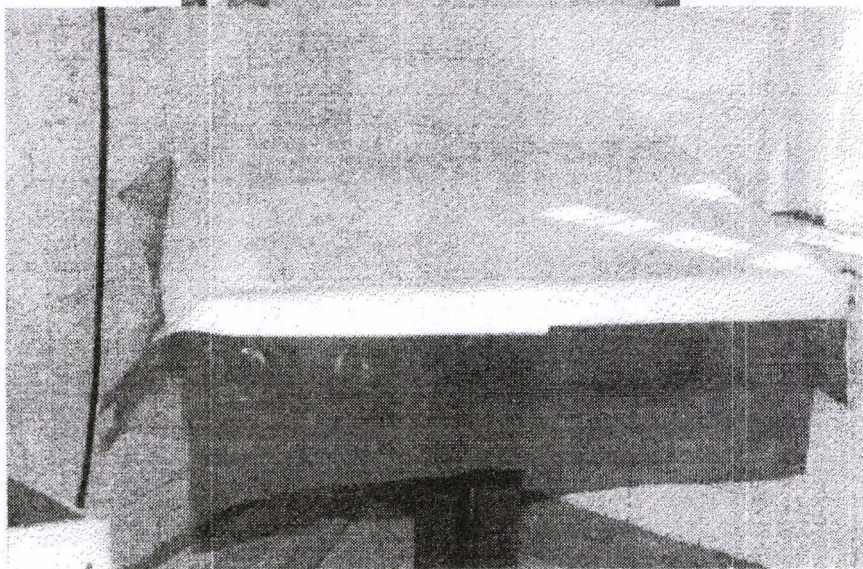

Foto 13 - 14. Masa de aspirație cu vacuum.

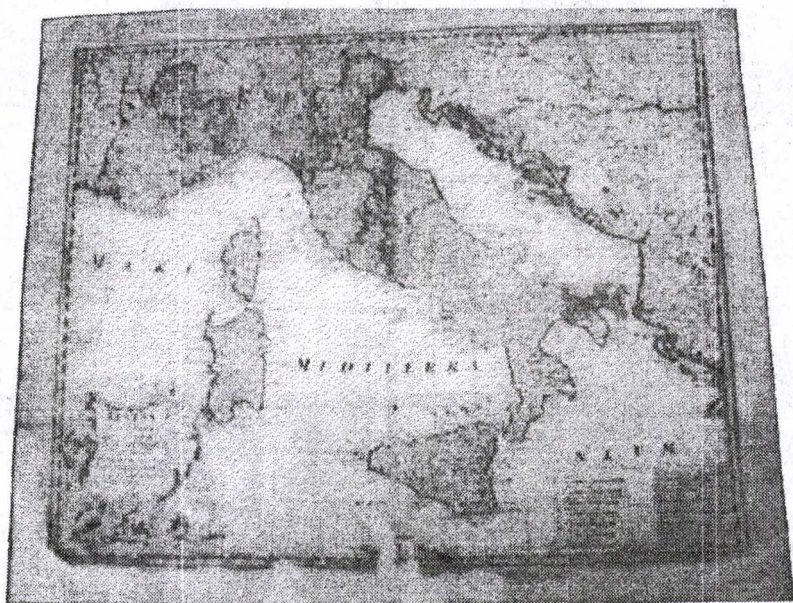
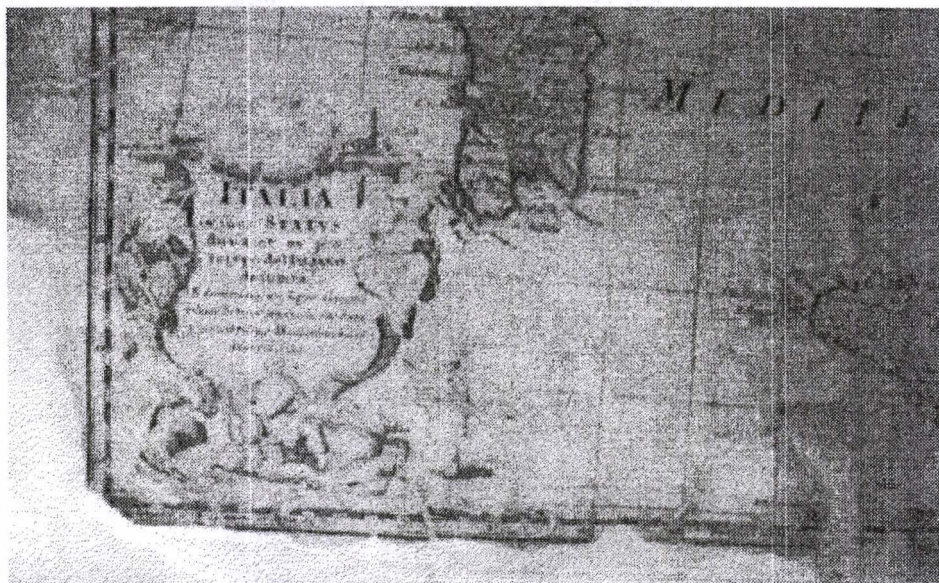

Foto 15 - 16. Hărțile la faza finală de restaurare.

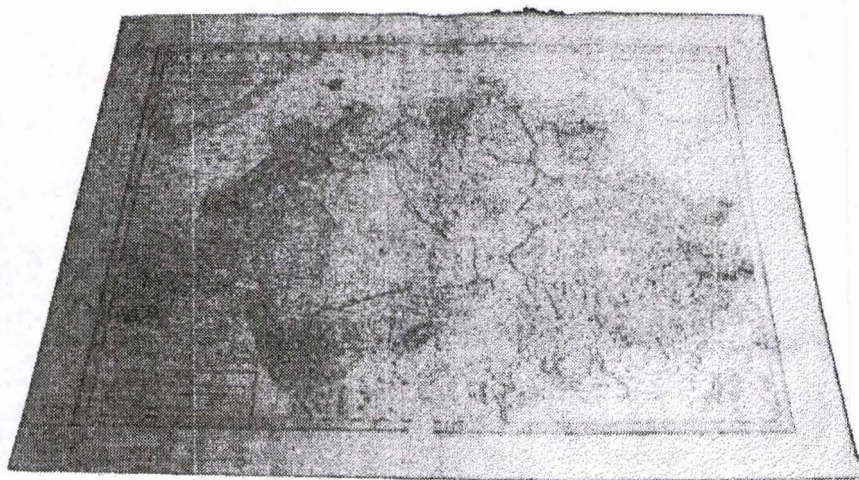
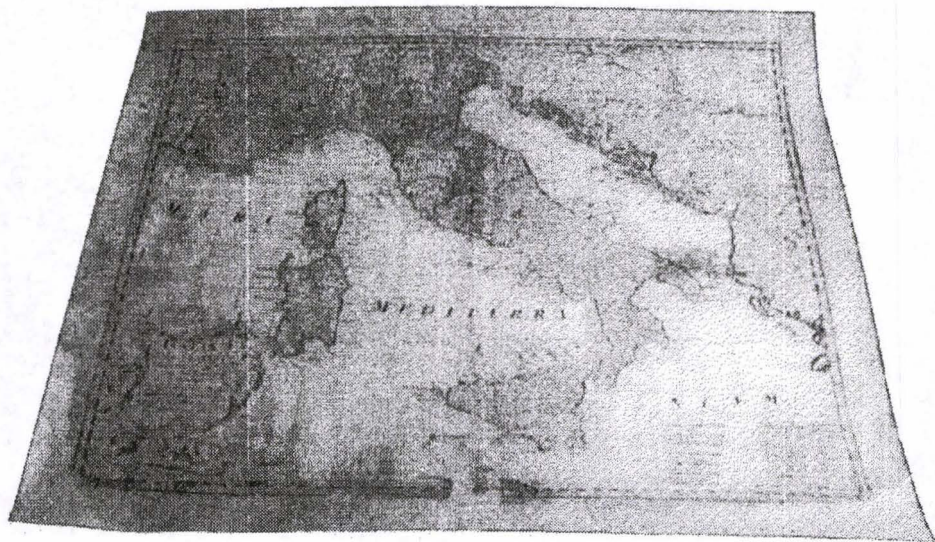

Foto 17 - 18. Hărțile la faza finală de restaurare.

PICTURA ȚĂRĂNEASCĂ PE STICLĂ. PROBLEME DE TEHNICĂ ȘI RESTAURARE A ICOANELOR PE STICLĂ

OLIMPIA COMAN - SIPEANU și MARIUS COMAN - SIPEANU

Icoana pe sticlă, acest gen al artei populare românești, specific mai ales Transilvaniei, beneficiază în ultimul timp de un interes tot mai crescut atât din partea consumatorilor de artă cât și a cercetătorilor.

Interesul celor din urmă s-a canalizat, în special, asupra localizării în timp și spațiu, a expresivității, valorii și mesajului artistic al acestor creații care prin farmecul lor cu totul particular reușesc, așa cum inspirat spunea Lucian Blaga, să ridice “stângăcia” la “rang de noimă”.

Nu același interes l-au suscitât însă problemele legate de tehnica picturii pe sticlă și mai ales cele privind conservarea și restaurarea uriașului fond de icoane pe sticlă din colecțiile muzeale sau particulare.

Este cunoscută, din nefericire, starea precară de conservare în care se află cea mai mare parte dintre aceste icoane, în ciuda vârstei lor relativ scurte, începuturile picturii populare pe sticlă fiind atestate în România în ultima parte a secolului XVII, cele mai vechi piese datate și cunoscute fiind din sec. XVIII.

Scopul acestei lucrări este de a evidenția câteva dintre problemele legate de tehnica de elaborare a icoanelor pe sticlă cât și cele pe care le implică restaurarea acestora.

Se știe că degradările specifice acestui tip de obiecte se datoresc unor cauze dintre care cele mai importante sunt:

1. tehnica și materialele constitutive
2. condițiile necorespunzătoare de păstrare
3. manipulările brutale, transportul în condiții inadecvate
4. intervențiile pseudo-restauratorilor.

1. Tehnica și materialele constitutive

Ineditul și particularitatea acestei tehnici constă în aplicarea straturilor de culoare în succesiune inversă pe sticla (glaja) fragilă care era astfel investită cu un dublu rol, acela de suport și de strat protector al picturii. Construirea imaginii presupunea lucrul

în mai multe faze distincte, incorectibile, datorită suprapunerii straturilor.

Faza I (lineară) consta în delimitarea conturilor realizate cu negru, faza II-a consta în realizarea desenului interior, a detaliilor, a așa-numitelor elemente de valorație cu culori diferite și faza III-a consta în așternerea tonului local, realizat cu ajutorul diverselor culori sau al foiței.

Pigmenții folosiți, cumpărați sau chiar preparați de zugravi, erau frecăți pe lespede de granit sau marmură cu "lufărul" sau "chisălogul".

În urma analizelor spectrografice și microchimice efectuate de fizician Dorin Cioran și ing. chimist Natalia Deac, de la Laboratorul de investigații al Muzeului Brukenthal Sibiu, s-a determinat compoziția chimică a pigmenților. Aceste date constituie valoroase indicii în munca de cercetare și mai ales de datare sau atribuire a icoanelor pe sticlă. Pe baza analizelor efectuate pe probe prelevate de pe un lot important de icoane pe sticlă, aflate în colecția Muzeului ASTRA Sibiu, s-a putut determina frecvența apariției anumitor pigmenți utilizați de iconari.

Astfel, cel mai ades întâlniți sunt pigmenții pe bază de alb (de plumb, carbonat de calciu, de zinc), roșu (miniu de plumb, cinabru, organic), galben (ultramarin, ocră fier), verde (pământ verde, verde de crom), albastru (de fier, ultramarin), brun (sienă arsă), metalici (foiță de alamă-cupru-zinc), negru (de căbune).

În multe cazuri pigmenții folosiți nu sunt în stare pură ci amestecați cu materiale de umplură, cel mai des întâlnit fiind barita (BaSO_4). Alte culori sunt alcătuite din amestecul a doi pigmenți realizat fie de către artist în scopul obținerii nuanței dorite, fie de către fabricant în scopul obținerii unui sortiment de culoare mai ieftin, de exemplu: cinabru + roșu de crom, miniu + ocră roșu, albastru de fier + albastru pe bază de cupru (probabil azuriu).

Acești pigmenți erau amestecați cu un liant ce consta dintr-o emulsie preparată din soluție de clei animal (obținut prin fierberea oaselor de iepure sau a pielii de oaie), gălbenuș de ou, ulei de în și fiere de bou sau oțet cu rol de conservant.

Cerneala neagră (chindruț) se obținea din negru de fum dizolvat în zeamă subțire de clei cu adaos de piatră acră sau cu gălbenuș diluat cu apă.

Rolul hotărâtor în rezistența peliculei de culoare îl are liantul. Este binecunoscut faptul că în timp ce gălbenușul de ou aflat în compoziția sa oferă elasticitate și rezistență peliculei de culoare, cleiul sau albușul (întâlnit la unele icoane de Valea Sebeșului) provoacă contractarea, craclarea și exfolierea peliculei de culoare sub formă de solzi, aderenți la suport doar într-un punct central și având marginile ridicate. Această degradare apare la majoritatea icoanelor din toate centrele, atât la exemplarele mai vechi cât și cele mai noi, ceea ce dovedește că deteriorarea icoanelor pe sticlă se datorează, în primul rând, tehnicii și materialelor folosite.

2. Condițiile necorespunzătoare de păstrare

Acțiunea nocivă a temperaturii și umidității cu variații bruște din încăperile caselor țărănești, a contribuit, alături de tehnica și materialele componente, la degradarea icoanelor pe sticlă.

Factorii de microclimat au determinat de asemenea și modificări dimensionale ale lemnului ce au ca rezultat deformarea ramei sau a planșelor capacului. Se accentuează astfel mișcarea sau "jocul" sticlei în ramă, cu consecința uzării suprafeței pictate ca urmare a frecării acesteia de capacul icoanei ca și crearea de spații între planșele capacului, prin care pătrund, cu ușurință, insectele, praful, murdăria. Temperatura și umiditatea relativă necorespunzătoare favorizează apariția agenților de biodegradare care fragilizează rama și capacul din lemn.

3. *Manipulările brutale și transportul în condiții neadecvate de ambalare* supun icoanele pe sticlă la adevărate șocuri a căror urmare sunt pierderile masive de culoare, fisurarea și chiar spargerea sticlei.

4. Intervențiile pseudo-restauratorilor

Starea de conservare a icoanelor pe sticlă este tot mai mult amenințată de intervențiile neavenite ale unor restauratori de ocazie care sub pretextul "recondiționării" icoanelor pe sticlă nu fac altceva decât să distrugă opere ce ar fi putut fi salvate printr-o intervenție efectuată cu profesionalism de către un restaurator atestat.

Din păcate nu puține icoane ne-au parvenit după încercarea de lipire a sticlei cu bandă adezivă aplicată direct pe suprafața pictată, sau după încercarea de curățire a murdăriei împreună cu pelicula de culoare desprinsă.

Nu de puține ori, chiar proprietarii icoanelor, deranjați de mulțimea și mărimea lacunelor, recurg la un "retuș" care, depășind marginile lacunelor, provoacă în timp tensionarea și desprinderea culorii originale.

Alteori ei pun icoana spartă între două plăci de sticlă, cu rolul de a o susține și de a împiedica pierderile de culoare. În realitate ei nu reușesc decât să sporească degradările picturii prin așa numitul "efect de seră" ce se creează între plăcile de sticlă.

Ingenioșii "restauratori" încearcă de multe ori să mascheze lacunele peliculei de culoare lipind pe suprafața pictată diverse bucăți de hârtie colorată. Alteori, pentru a atenua jocul sticlei, introduc carton ondulat, ziar sau alte materiale higroscopice și abrazive. De cele mai multe ori ei înlocuiesc ramele originale degradate cu altele noi, neadecvate formal și estetic, iar înrămarea o fac prin baterea cuielei, deci prin expunerea icoanelor la noi șocuri.

Ținând seama de multiplele degradări pe care le prezintă icoanele pe sticlă, restauratorul de pictură este pus de cele mai multe ori în situația de a interveni de urgență pentru stoparea procesului evolutiv de exfoliere și pierdere a peliculei de culoare. În acest sens, bazat pe un diagnostic exact, el va începe tratarea piesei, ținând în permanență seama de cele două principii de bază ale restaurării: principiul minimei intervenții și cel al respectului și cel al respectului față de opera de artă.

Operațiile premergătoare restaurării icoanelor pe sticlă constau în efectuarea analizelor chimice, fizice, biologice, realizarea documentației foto și pregătirea

mesei de lucru cât și a instrumentarului necesar.

Astfel se va pregăti atât o suprafață netedă, un “pat moale”, pe care se va demonta icoana așezată cu fața în jos, cât și un “pat rigid”, izolat cu foiță absorbantă, utilizat după demontare în cazul operațiilor efectuate pe sticlă, inclusiv lipirea acesteia.

Se vor pregăti ustensile cât mai ușoare spre a se evita pericolul spargerii sticlei (bisturie, pensete, spatule transparente confecționate din plexic, pensule moi, pulverizator, clești). Este binevenit și un miniaspirator pentru curățirea murdăriei din interiorul capacului și ramei.

Restaurarea unei icoane pe sticlă, impune trei tipuri de probleme:

1. probleme de restaurare a picturii pe sticlă și a sticlei
2. probleme de restaurare a elementelor din lemn
3. probleme de înrămare, comune pentru lemn, pictură, sticlă.

1. Restaurarea picturii pe sticlă

a) pentru început se efectuează o curățire mecanică (uscată) a peliculei de culoare în scopul îndepărtării, acolo unde este posibil, a murdăriei superficiale (praf, insecte și chiar bucăți de hârtie lipite de către iconar în scopul de a proteja foița sau de a atenua jocul sticlei). Operația se realizează cu ajutorul pensetei și al bisturiului. Hârtia lipită se umețează în prealabil. Se acționează cu multă grijă deoarece există riscul de a se desprinde împreună cu pelicula de culoare la care a aderat în timp.

b) urmează consolidarea sau “hrănirea” și apoi fixarea peliculei de culoare pe suport, prin pensularea, pulverizarea sau chiar injectarea unei emulsii de gălbenuș de ou (1 volum), în apă distilată (3 volume) și conservant (acid-acetil-salicilic). Gălbenușul de ou are un dublu rol: el sporește aderența straturilor picturale la suport, în cazul picturii exfoliate și totodată mărește coeziunea straturilor picturale compromise prin dezagregarea liantului sau prin acțiunea abrazivă a capacului în cazul culorii pulverulente.

Această operație prezintă cea mai mare importanță în contextul restaurării icoanelor pe sticlă deoarece de reușita sa depinde prelungirea vieții icoanei.

După ce gălbenușul de ou a emoliat suficient solzii de culoare, aceștia se presează ușor cu spatula sau chiar cu degetul (de preferat) dar numai prin intermediul unei folii de melinex care fiind transparentă și neaderentă ușurează mult operația, diminuând riscul lezării peliculei de culoare și oferind posibilitatea de a controla în permanență fixarea. În cazul straturilor picturale mai groase și recalcitrante se repetă operația. Am experimentat presarea cu degetul deoarece aceasta operație aduce un plus de finețe și sensibilitate pe care nici un instrument nu îl poate oferi.

Un caz aparte îl constituie icoanele de Laz, al căror fond caracteristic de hârtie gri aderă în unele puncte la suportul de sticlă și chiar la pelicula de culoare.

Fixarea culorii pe suport este mai dificilă datorită hârtiei care uneori trebuie emoliată și apoi presată după ce în prealabil s-a injectat emulsia de ou.

- c) după ce s-a efectuat fixarea peliculei de culoare și s-a verificat reușita acestei operații se poate trece la curățirea murdăriei aderente la pelicula de culoare, de data aceasta, cu o emulsie de gălbenuș de ou (1volum) în apă distilată (5 volume) și acid acetic salicilic. Emulsia se aplică cu tampoane umede de vată și se îndepărtează împreună cu murdăria, folosindu-se tampoane uscate de vată.
- d) urmează integrarea cromatică a lacunelor în prealabil curățate de resturile uscate de emulsie de ou. Integrarea cromatică este o operație pe care am executat-o în situații speciale, funcție de întinderea și localizarea lacunelor. Nu suntem adepții nici ai retușului intensiv, până la repictare (mai ales la cererea unor beneficiari), nici ai refuzului radical de a interveni asupra lacunelor. Integrarea cromatică se realizează cu amestec de pigmenți și emulsie de gălbenuș diluată 1:6.
- e) în final se curăță partea nepictată a sticlei de pe care se îndepărtează depunerile de grăsime și murdărie cu vată înmuiată în soluție alcool etilic – apă (1:1), și cu ajutorul bisturiului.
- f) în cazul icoanelor sparte, lipirea sticlei se va face după fixarea peliculei de culoare, operație precedată de degresare cu acetonă a muchiilor fragmentelor de sticlă. Adezivii care au dat rezultate sunt UHU Plus Endfest și Araldite.

2. Restaurarea elementelor din lemn

Această categorie de probleme cuprinde, în principiu următoarele operații:

- a) demontarea ramei și capacului prin tăierea cuielor ruginite, sau recuperarea cuielor de lemn;
- b) curățirea interiorului ramei și capacului pentru îndepărtarea stratului gros de murdărie (praf, insecte, larve uscate, excremente de insecte, resturi de spice etc.)
- c) tratarea lemnului cu substanțe insectofungicide prin pensulare sau injectare.
Dacă până acum s-a apelat la timol în alcool etilic, lindan în white spirit, momentan testăm noi produse antifungice și insecticide (ex. Polyfluid).
- d) completarea lipsurilor (colțari, porțiuni de baghete sau chiar baghete întregi sau planșe ale capacului) cu lemn uscat din aceeași esență;
- e) curățirea ramei cu un amestec slab de solvenți sau cu white spirit în cazul că există depuneri de ceară; În cazul în care rama este acoperită cu vopsea, aceasta se îndepărtează cu un decapant (ex. Super-Kromofag).
- f) chituiră orificiilor de zbor ale insectelor xilofage cu un amestec ceară-rășină sau chit pe bază de cretă și clei.
- g) retușarea ramei prin bățuire.
- h) protejarea ramei cu un amestec format dintr-o mixtură de ceară de parafină transparentă și ceară moale de polietilenă dizolvate la cald în white spirit, când se obține un luciu mat, plăcut sau vernisarea ramei cu un amestec de ulei de in și terebentină.

3. Înfrământarea

Înfrământarea corespunzătoare se face cu ajutorul șuruburilor mici spre a se evita șocurile ocazionate de baterea cuielor și spre a se ușura demonatrea ulterioară.

În scopul distanțării corespunzătoare a sticlei față de ramă și de capac și al evitării jocului acesteia în ramă am experimentat un procedeu original de folosire a unor benzi de pâslă sintetică, înguste de 1 cm., suprapuse, așezate în câteva puncte pe falțul ramei. Avantajul acestui material este că, fiind flexibil, se comprimă și se dilată cu ușurință fără a exercita o presiune puternică asupra sticlei. Șn plus, fiind un material sintetic, nu va fi supus atacului biologic.

Datorită faptului că rezultatele noastre în domeniul restaurării icoanelor pe sticlă constituie rodul unei experiențe de aproape 15 ani, beneficiem de ocazia de a verifica în timp oportunitatea metodelor și procedeele abordate ca și a materialelor utilizate. Acest lucru nu înseamnă că domeniul restaurării picturii pe sticlă rămâne un capitol închis. Din contră, preocupările pentru găsirea a noi soluții și posibilități de salvare a acestor prețioase opere trebuie să constituie o preocupare permanentă pentru restauratori.

BIBLIOGRAFIE

1. CIORAN, Dorin; DEAC, Natalia *Comunicare privind investigațiile fizice și chimice asupra pigmentilor utilizați în pictura țărănească pe sticlă*
2. DANCU, Iuliana *Restaurarea icoanelor pe lemn și sticlă*, București, 1966
3. DANCU, Iuliana; DANCU, Dumitru *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1979
4. IRIMIE, Cornel *Pictura românească populară pe sticlă*
5. IRIMIE, Cornel; FOCȘA, Marcela *Icoane pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1971
6. MORA, Paolo; MORA, Laura *Conservarea picturilor murale*, Ed. Meridiane, București, 1986
7. PAVELESCU, Gheorghe *Pictura pe sticlă la românii din Transilvania; Apulum, Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia 1, 1939-1942*

PEASANTLIKE PAINTING ON GLASS. TECHNICAL AND RESTORATION PROBLEMS OF GLASS ICONS

SUMMARY

The statement deals with a double problems: the technique of peasantlike painting on glass as well as the restoration of glass icons, an artistic manner which is specific for Transylvania.

In spite of their relatively small age, these icons have many degradation which are caused by the: technique and constituent materials, inadequate preservation conditions,

churlish handling, interventions of would – be restaurateurs.

The technique problems of painting on glass are submitted taking into account the spectrographic and microchimic analysis (which are very punctilious) as well as the investigation of various bibliographic sources concerning this subject.

The restoration process begins – it goes without saying – with scientific investigation. During its progress this process is maintained by a rich photographic documentation.

The restoration of a glass icon presumes three types of problems: the restoration of the painting on the glass, restoration of the wood elements and the setting in a frame, which reunites specific problems of all constituent materials: the glass, the colour coach and the wood. The experts submit the restoration stages, insisting on the products and instruments they have used, they bring original elements such as: the utilization of the transparent spatula, the considerable pressing of the colour coach over the melinex film, the setting in a frame of icons with the help of superpositioned and flexible tapes made of synthetic felt etc.

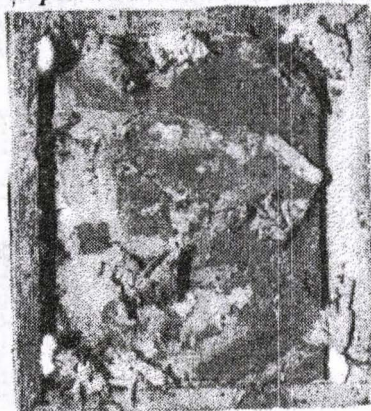
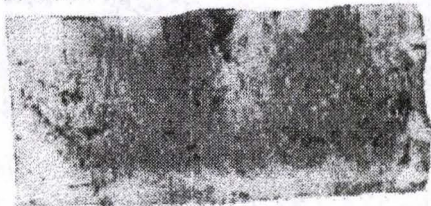
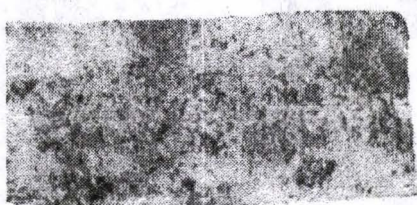
The authors deem it right that the concerns for finding new saving solutions and possibilities of these valuable works must be a permanent preoccupation for the restaurateurs.

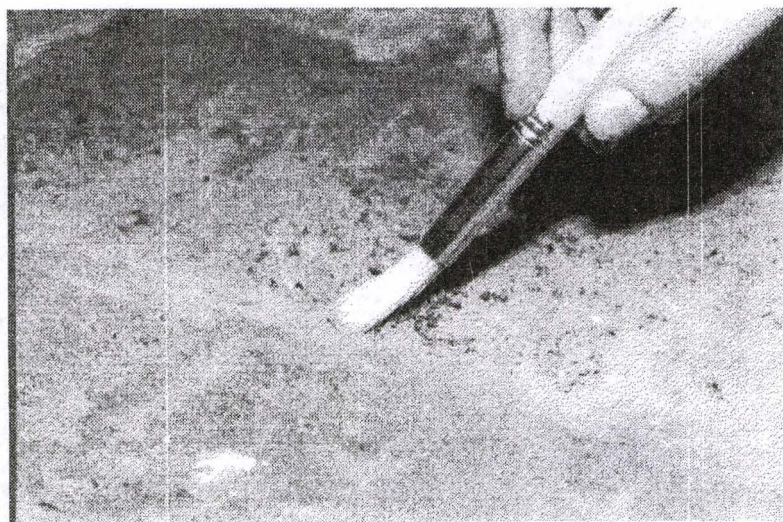
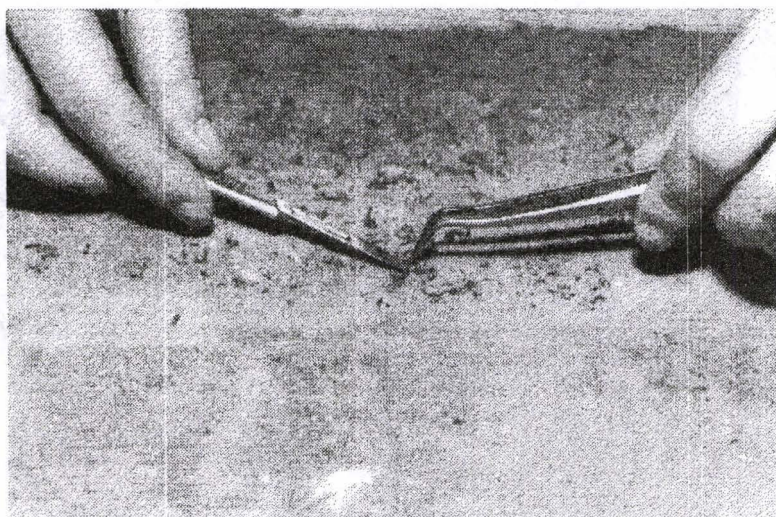
Icoană pe sticlă "Cina cea de taină" - Mărginimea Sibiului (ansamblu față) înainte de restaurare (modificări cromatice datorate oxidării foiței metalice)

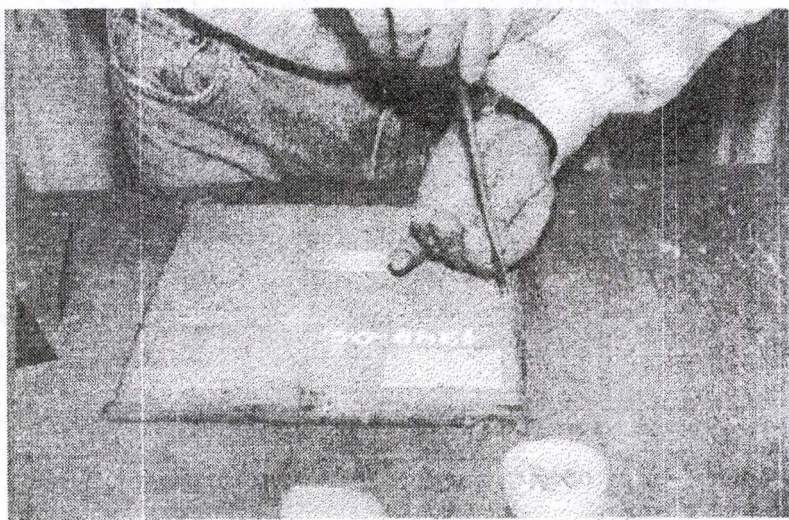
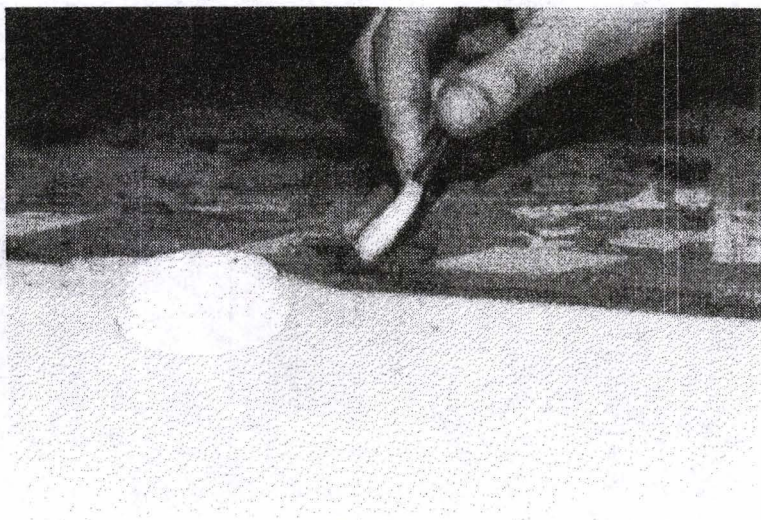

Icoană pe sticlă "Sfânta treime" - Nordul Transilvaniei - ansamblu față înainte de restaurare (desprinderi și pierderi masive de culoare)

Icoană pe sticlă "Punerea în mormânt" - Făgăraș - ansamblu spate după demontare (murdărie superficială și aderență)

Icoană pe sticlă "Cina cea de taină" - Nordul Transilvaniei - ansamblu față după restaurare

RESTAURAREA COVOARELOR ETNOGRAFICE UN MOD DE PĂSTRARE A VECHILOR TRADIȚII POPULARE DIN BANAT

VIORICA AGHIȚOAI

Arta populară românească, constituită odată cu formarea poporului și limbii, este prezentă pe întreg teritoriul țării, în toate provinciile istorice, în Banat ea fiind îndeobște cunoscută datorită frumuseții, bogăției și diversității ei.

În toate domeniile artei noastre populare – arhitectură, ceramică, port, ornamentală, etc. – se constată persistența uneori milenară a numeroase elemente de cultură materială și spirituală.

În plan material, transmiterea artei s-a realizat prin obiectele etnografice rămase ca mărturii ale trecutului, textilele, reprezentate de port și țesături de interior, ocupând un rol însemnat.

Astfel covoarele etnografice – cilimurile – sunt purtătoare ale unei arte de o mare măiestrie și de o deosebită bogăție a motivelor decorative și a cromaticii. Ele au apărut în casele bănățene, în locul ponevii tradiționale, fiind denumite în graiul popular “cilim”. Denumirea a fost preluată de bănățeni odată cu tehnica țesutului “în kilim” de la popoarele Asiei Mici prin intermediul populației sud-dunărene, pe calea comerțului sau a circulației de modele de la o țesătură la alta.

Confecționate din materiale diferite, cânepă, bumbac pentru urzeală, fire de lână, bumbac, metalice pentru bățatură – motive, având un rol decorativ și funcțional, cilimurile au fost afectate de vicisitudinile timpului, s-au deteriorat, ele reclamând o ocrotire specială, dată fiind imensa lor importanță în planul semnificațiilor. Trebuie făcute toate intervențiile curative necesare, pentru ca toate elementele păstrate să fie redată în forma lor inițială.

Vom prezenta câteva covoare etnografice – cilimuri - ce au suferit multiple deteriorări, cum ar fi : depuneri de praf și substanțe grase, destrămări ale motivelor ornamentale, deformări ale dimensiunilor și formei inițiale, etc., restaurate în sectorul textile al Laboratorului Zonal din cadrul Muzeului Banatului Timișoara, ce au necesitat studierea aprofundată a stării de conservare, a materialelor și tehnicilor de lucru, în vederea găsirii soluțiilor optime de restaurare și conservare.

Depunerile de praf, de grăsimi și de alte substanțe au dus la apariția de pete pe suprafața cilimurilor. Eliminarea acestora se impune atât pentru recăștigarea integrității cât și pentru redobândirea aspectului inițial. Ilustrăm acest caz cu câteva cilimuri care au fost afectate de aceste deteriorări/foto. 1, 2, 3, 4./ și care prin aplicarea unor curățiri chimice uscate și umede, au putut fi tratate, grație unui riguros și permanent control al parametrilor : grad de curățire, neutralitate, rezistență, etc.

Astfel după o ușoară consolidare a zonelor deteriorate s-a trecut la operația de curățire mecanică prin perieri ușoare cu pensule moi spre un aspirator prevăzut cu ecran de protecție, operația repetându-se până la înlăturarea completă a particulelor de praf. Au urmat apoi tratamente chimice locale cu diferiți solvenți și soluții de curățire până la înlăturarea completă a petelor. Acolo unde a fost posibil, ex. cilimurile vopsite cu coloranți vegetali, s-au aplicat tratamente de curățire prin imersie totală în soluții de spălare cu detergenți neionici, toate acestea contribuind la o bună curățire a covoarelor, la hidratarea lor și la revigorarea coloranților / foto 5, 6, 7/.

Cel mai des afectate de-a lungul timpului sunt compozițiile ornamentale. Ele scot în evidență particularitățile cilimurilor, au un istoric străvechi, care atestă dezvoltarea și diferențierea lor sub diferite influențe /bizantină, orientală, occidentală, etc./ De asemeni, compoziția covoarelor etnografice nu este o problemă de unitate riguros prestabilită, ea putându-se desfășura uneori pe întreaga suprafață a țesăturii după anumite norme proprii, de cele mai multe ori tocmai detaliile țesăturii reprezintă particularitatea stilistică a obiectului.

Forma și varietatea motivelor decorative și mai cu seamă modul în care ele sunt îmbinate pe suprafața țesăturii, conferă cilimului bănățean o puternică individualitate ce-l deosebește mult de țesăturile de lână alese în două ȋte din alte zone etnografice ale țării. Sub raportul modului de organizare al câmpului ornamental se disting pe teritoriul ȋntregului Banat trei grupe mari de cilimuri :

- cilimuri cu ornamente ȋnscrise ȋn fâșii transversale denumite străji, bece, dungi, vergi, etc. /foto 8/.
- cilimuri cu câmp ornamental central cu chenar denumite local "cilimuri cu câmp și urzar" /foto 9/.
- cilimuri cu câmp ornamental liber sau "dă pră una", ȋntâlnite ȋn jurul Timișorii.

Cum originea și evoluția ornamenticii este o problemă ce interesează ȋn egală măsură specialiștii ȋn etnografie și istoria artei, noi ȋn calitate de restauratori am considerat că avem menirea de a reda cât mai exact forma pieselor și a elementelor decorative, afectate de multiplele forme de deteriorare : destrămarea, țesăturii, ruperea firelor de urzeală și băătură, sau chiar dispariția unor zone ȋntregi de țesătură, etc. /foto 8, 10, 11/. Această muncă de regăsire a elementelor

ornamentale originale presupune o bună cunoaștere a vechilor tehnici de lucru / de prelucrare a materialelor, vopsire, țesere, etc./ și studierea unei bibliografii privind elementele ornamentale, toate acestea din dorința de a reda cât mai fidel întreg ansamblul compozițional.

Astfel în prima fază au fost alese firele pentru urzeală, bățătură-motive de aceeași finețe și natură / cânepă, bumbac, lână, etc./, firele pentru motive vopsindu-se respectând cromatica cilimului. Au fost introduse mai întâi firele de urzeală, respectând desimea țesăturii, apoi s-au refăcut motivele folosind aceeași tehnică de lucru. / foto 12, 13, 14/.

Deformări ale dimensiunilor pieselor le concretizăm prin cilimul din foto 9; la această piesă datorită ruperii și tensionării diferite a fibrelor de urzeală una din marginile covorului este mai scurtă țesătura având aspect de "pliat". De asemenea tot la această piesă motivul ornamental romboidal din centru fiind aproape în întregime deteriorat /foto 15/ refacerea lui, pe baza studiului ornamenticii și a structurii compoziționale ne-a relevat faptul că raritatea acestei piese constă în utilizarea firelor metalice pentru decor, el fiind restaurat ca atare, redându-i-se totodată și forma inițială prin introducerea firelor de urzeală rupte și detensionarea celor existente /foto 16/.

Pe lângă factorii de degradare amintiți anumite intervenții empirice, vizând consolidarea, executate într-un mod cu totul necorespunzător, au dus la mărirea gradului de distrugere a cilimului și îngreunarea procesului de reconstituire, zona refăcându-se folosind așa cum am mai arătat fire de aceeași finețe, vopsite în culorile motivelor, și respectând tehnica de țesere.

Această muncă științifică de miză și îndelungi eforturi își găsește justificare în faptul că obiectele etnografice din patrimoniul cultural național sunt și vor fi întotdeauna mărturii ale trecutului poporului nostru, a inteligenței și creativității sale, prin activitatea de restaurare ele fiind redată circuitului expozițional precum și specialiștilor etnografi pentru studiu.

THE RESTAURATION OF THE ETHNOGRAPHICAL CARPETS – A WAY OF MAINTAINANCE OF THE OLD POPULAR TRADITIONS IN BANAT (SUMMARY)

This work presents the aspects regarding the restauration of the ethnographic carpets "cilimuri".

The complexity of the objects – owned to the variety of the constitutive materials and of the technique of work, affected in time by the agents of degradation – imposes to the specialists in the textile restauration a laborious scientific work and a high professional training to restore the objects at the initial parameters.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Figura 1. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.
 Figura 2. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.
 Figura 3. Cilim nr. inv. 898 – înainte de restaurare; ansamblu față (destrămări, pete).
 Figura 4. Cilim nr. inv. 898 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.
 Figura 5. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă tratată.
 Figura 6. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă tratată.
 Figura 7. Cilim nr. inv. 898 – după restaurare; ansamblu față.
 Figura 8. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; ansamblu față.
 Figura 9. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; ansamblu față.
 Figura 10. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; detaliu zonă lipsă.
 Figura 11. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; detaliu zonă lipsă.
 Figura 12. Cilim nr. inv. 901 – în timpul restaurării; detaliu completare fire de urzeală.
 Figura 13. Cilim nr. inv. 901 – în timpul restaurării; detaliu completare fire de urzeală, ascunderea capetelor.
 Figura 14. Cilim nr. inv. 901 – după restaurare; ansamblu față.
 Figura 15. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă deteriorată.
 Figura 16. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă reconstituită.

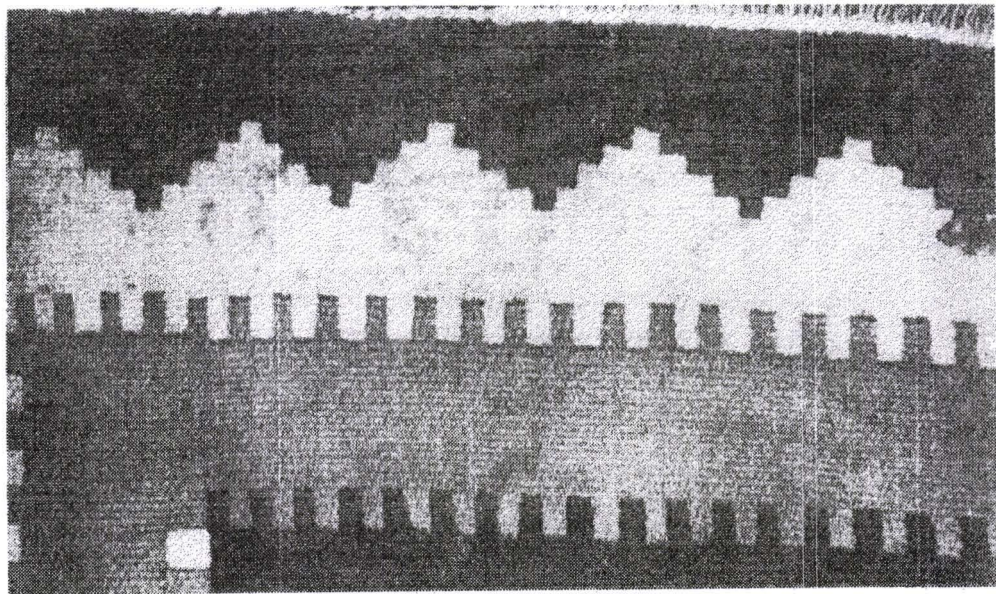

Figura 1. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.

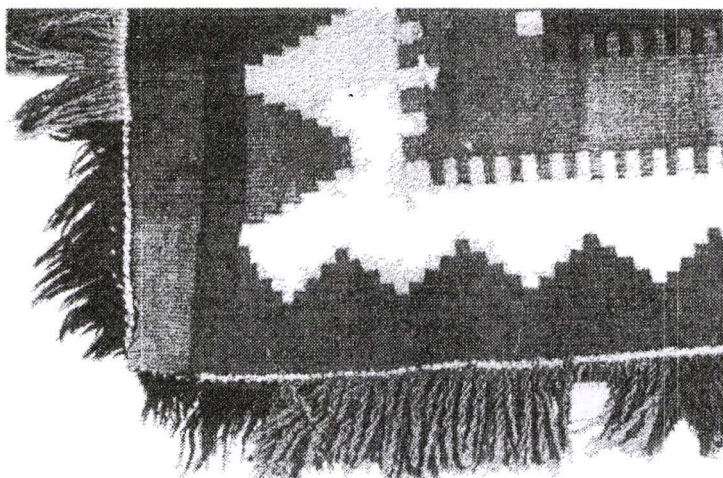

Figura 2. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.

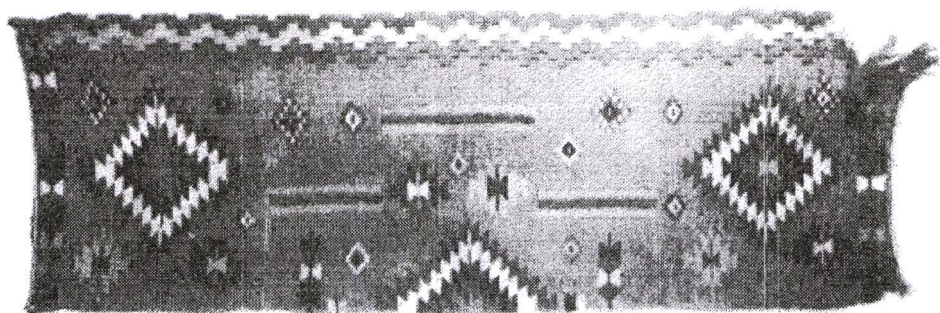

Figura 3. Cilim nr. inv. 898 – înainte de restaurare; ansamblu față (destrămări, pete).

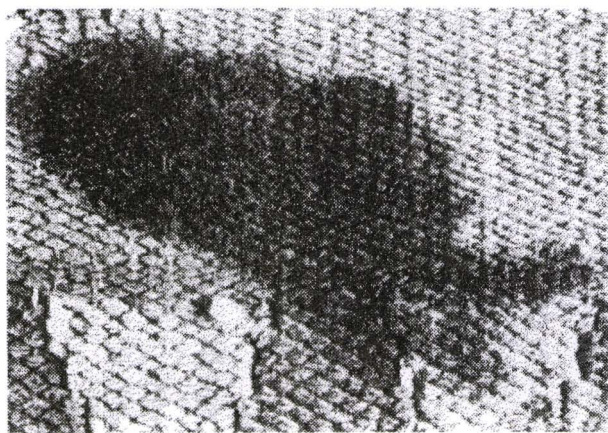

Figura 4. Cilim nr. inv. 898 – înainte de restaurare; detaliu zonă pătată.

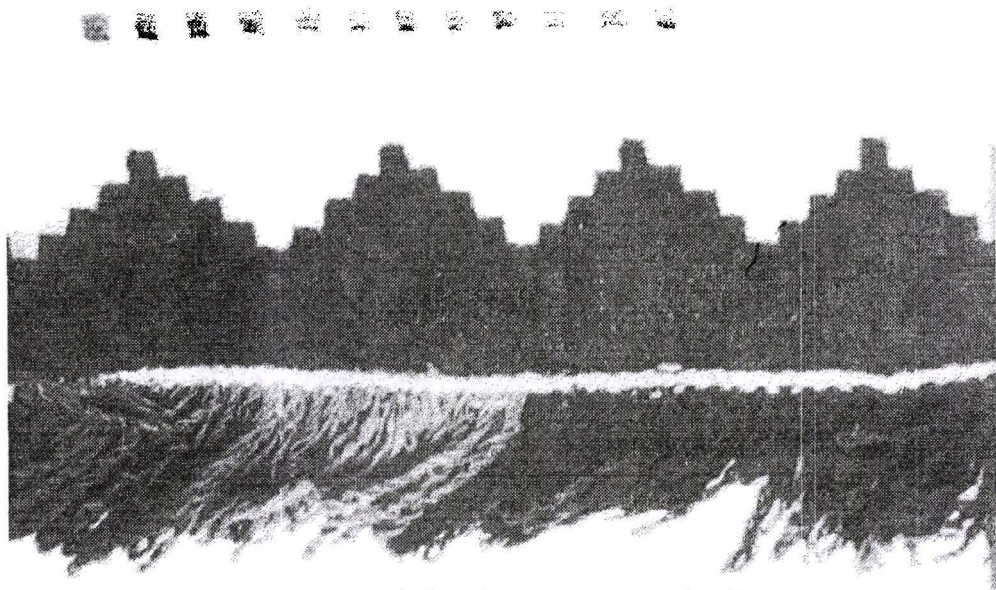

Figura 5. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă tratată.

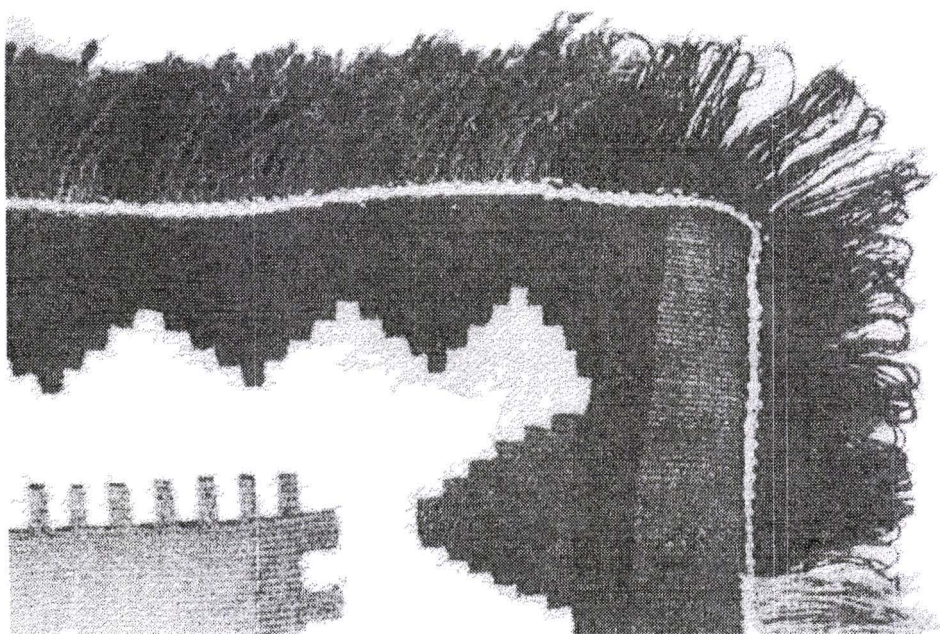

Figura 6. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă tratată.

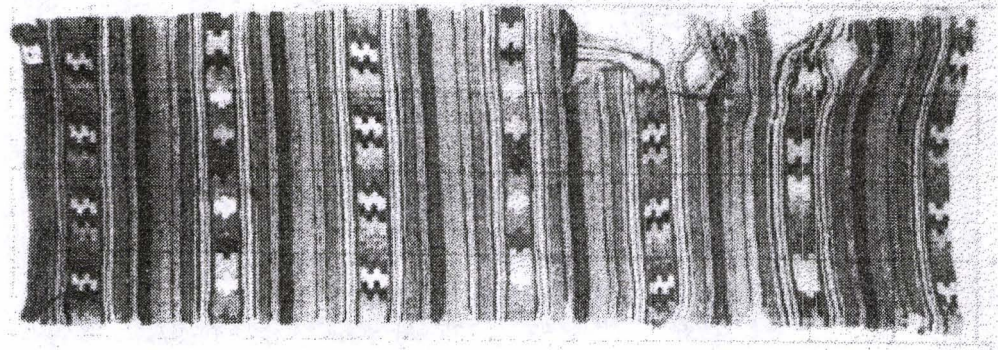

Figura 7. Cilim nr. inv. 898 – după restaurare; ansamblu față.

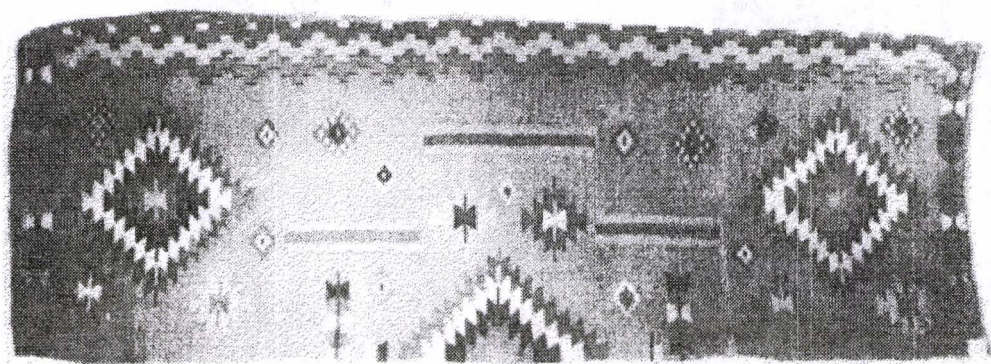

Figura 8. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; ansamblu față.

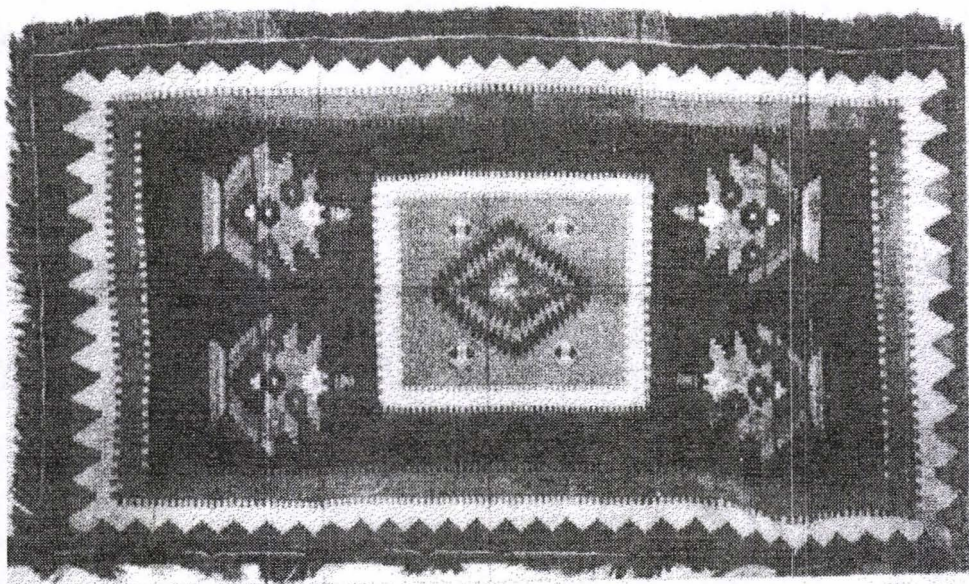

Figura 9. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; ansamblu față.

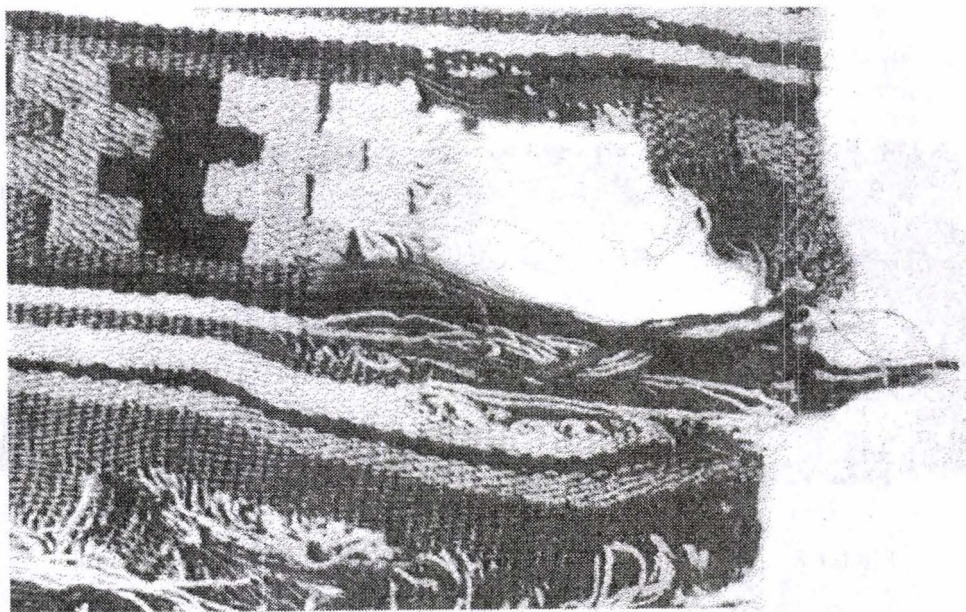

Figura 10. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; detaliu zonă lipsă.

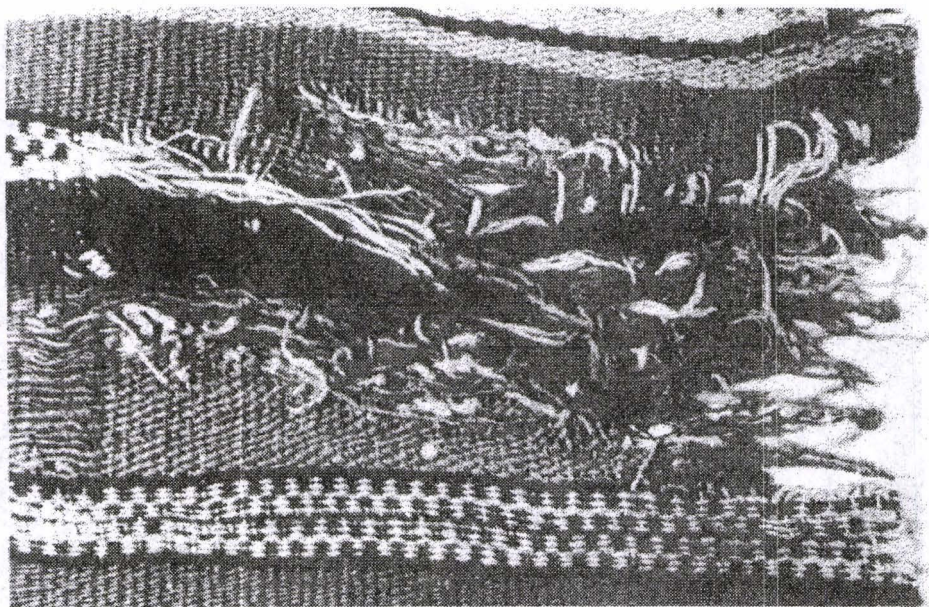

Figura 11. Cilim nr. inv. 901 – înainte de restaurare; detaliu zonă lipsă.

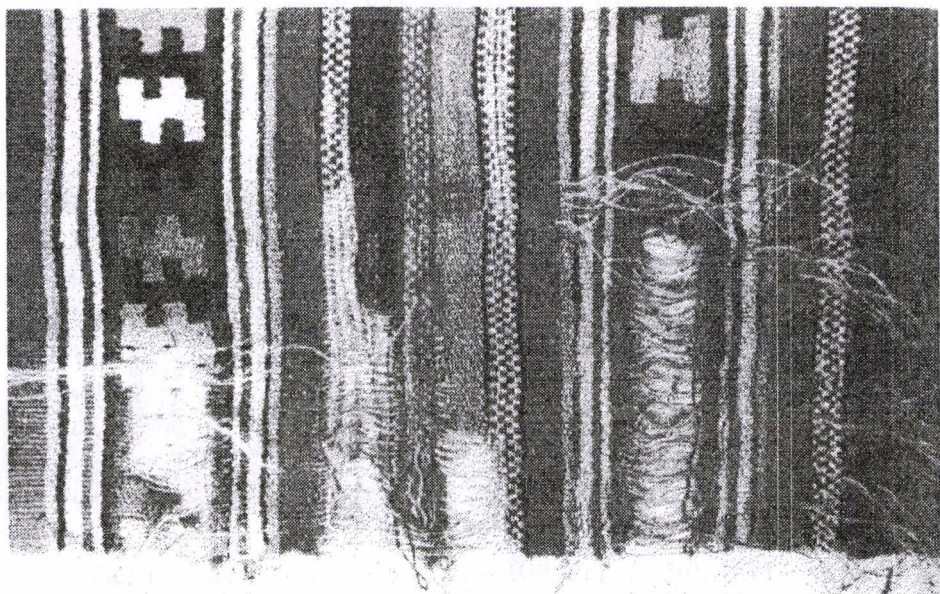

Figura 12. Cilim nr. inv. 901 – în timpul restaurării; detaliu completare fire de urzeală.

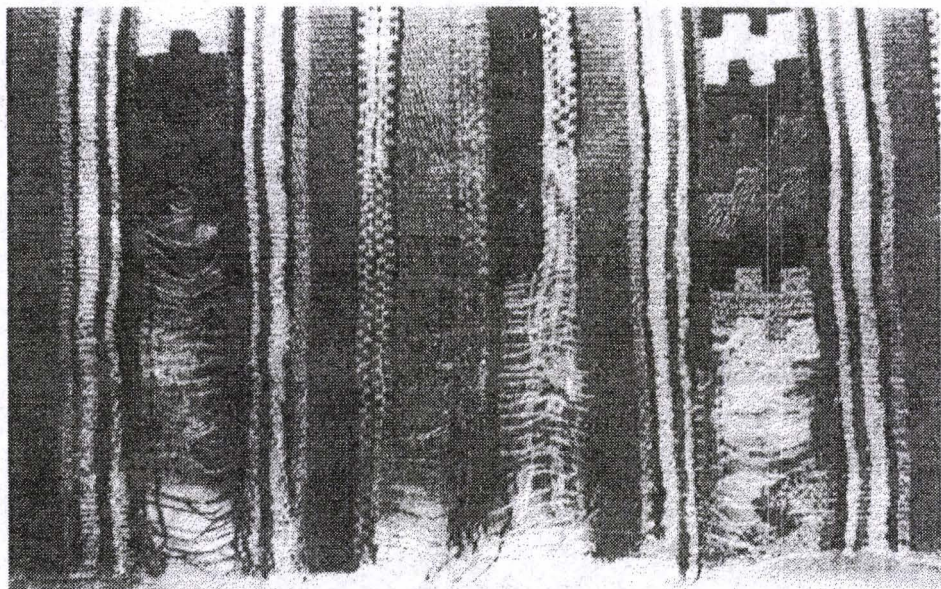

Figura 13. Cilim nr. inv. 901 – în timpul restaurării; detaliu completare fire de urzeală, ascunderea capetelor.

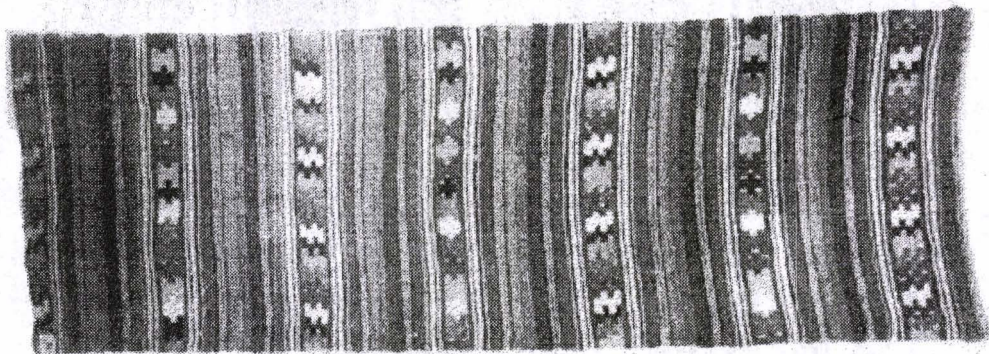

Figura 14. Cilim nr. inv. 901 – după restaurare; ansamblu față.

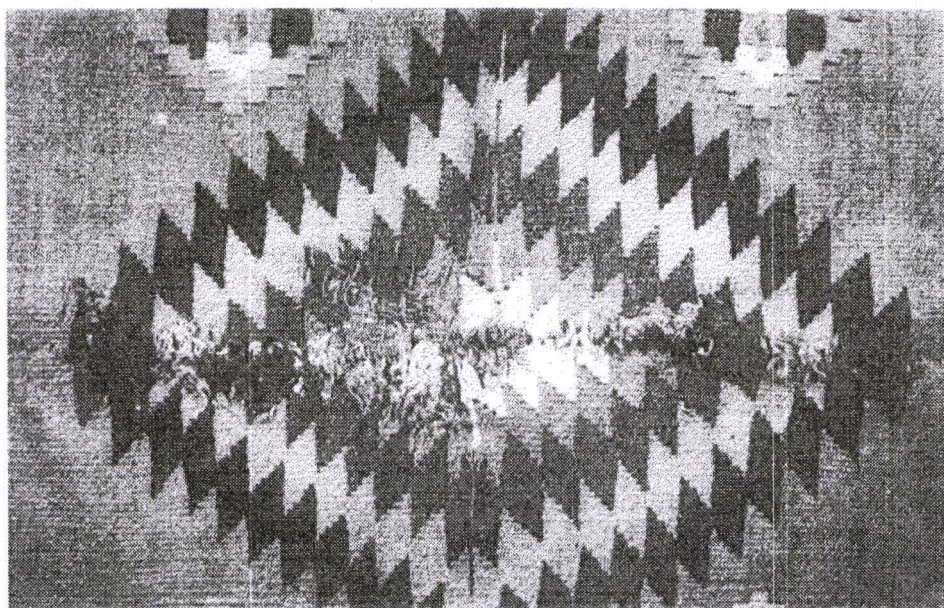

Figura 15. Cilim nr. inv. 860 – înainte de restaurare; detaliu zonă deteriorată.

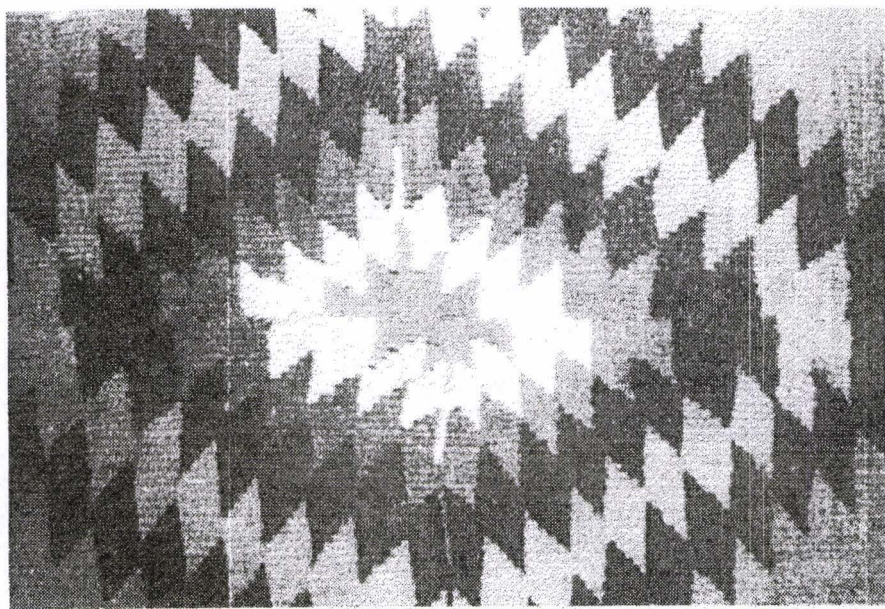

Figura 16. Cilim nr. inv. 860 – după restaurare; detaliu zonă reconstituită.

RESTAURAREA UNUI COJOC SĂSESC DATAT 1912

FLORENȚA MOGA

1. Denumirea obiectului: cojoc femeie

Autor: sași, Turnișor Sibiu

Proveniență: M.C.P.T. Astra Sibiu

Date: 1912 (sec.XX)

Nr.inv:10271

2. Materiale conținute și tehnică de lucru conform analizelor efectuate: piele cu blană tăbăcită mineral, croită după tipar, broderie din fire de mătase natural, fir metalic, încheiat manual cu acul, meșină din piele de miel aplicată prin lipire și coasere.

3. Descriere: cojoc de femeie cu mâneci lungi cu un croi specific zonei Transilvaniei, guler înalt cu garnitură din blană de vidră, piepții ornamentați cu meșină albă brodat cu motive florale aplicate prin lipire și coasere. Se încheie în față cu 24 bumbi din piele. Cojocul este datat 1912 purtând inițialele S.C., are doi clini laterali și două buzunare despicate.

Cromatică: violet, albastru, negru, verde pe suport alb.

4. Stare de conservare: piesa prezenta murdărie, suportul îmbătrânit, deshidratat, rupt. În zonele supuse uzurii (mâneci, brațe) pielea inițial albă a căpătat o culoare maro închis până la negru. Existau rupturi și cu pierderi de material în zona sub braț, broderia lipsea în proporție de 30 - 40 %, firele ce fixează ornamentația din meșină lipseau în proporție de 40 - 50 %. Se observă cu ușurință intervenții neadecvate prin coaserea unor petece din piele peste zona ruptă și broderie. Datorită uzurii cojocul necesită restaurare completă.

Propuneri de restaurare

- curățirea cu solvent a pielii
- curățirea interioară (blana) cu benzină și pudră de talc
- îndepărtarea peticelor aplicate neadecvat
- consolidarea porțiunilor rupte prin coasere

- înlocuirea gulerului
- consolidarea și completarea pe baza culorilor și urmelor de înțepătură martor

Pregătirea materialelor

În vederea restaurării broderiei firele din mătase naturală s-au vopsit într-o baie de apă cu Romopal folosind 5 - 10 % acid acetic pentru fixarea culorilor. Pentru completări s-au folosit fragmente din piele albă croite după forma rupturii, tunse subțiate prin răzuire până la grosimea suportului original. Gulerul a fost croit din blană de vidră după forma gulerului original.

Operațiuni de restaurare

Înainte de curățire s-a făcut o sumară refixare a rupturilor și a elementelor desprinse (meșină, broderie, blană). A urmat curățirea umedă folosind solvent - white spirit. Depunerile de praf și murdăria aderentă s-au îndepărtat atât cât a fost posibil. Pentru aceasta s-a folosit perii cu păr natural, perierea făcându-se pe partea exterioară prin mișcări circulare protejând zonele degradate. Cu peria înmuiată în solvent s-a insistat în zonele mai murdare până s-a ajuns la o culoare uniformă. După uscarea completă s-a făcut o consolidare finală a rupturilor din suport apoi s-a curățit interiorul (blana) cu o pastă formată din benzină de extracție și pudră de talc. Această pastă a fost întinsă pe toată suprafața cu blană, s-a lăsat să se usuce timp de două zile după care s-a scuturat cu o vergea metalică, s-a aspirat și periat.

După aceste operații s-a trecut la completarea porțiunilor rupte și lipsă. Pentru aceasta s-au folosit fragmentele din piele pregătite anterior care s-au aplicat peste zonele degradate prin lipire cu clei de piele și coasere pe margini. Pentru broderie s-a folosit fire din mătase naturală vopsite înfingând acul în orificiile vechi, folosind aceeași tehnică de brodare - punctul de umplutură. În zonele cu lipsuri mari s-a refăcut broderia pe baza unor desene executate după motive martor din alte locuri de pe joc.

Refixarea meșinei ornamentale descusute s-a făcut prin coasere respectând orificiile vechi și folosind punctul tighel. Gulerul a fost descusut, s-a înlocuit garnitura cu blană de vidră iar între piele și garnitură s-a introdus cânepă pentru întărire. Fixarea gulerului s-a făcut prin coasere folosind orificiile vechi atât cât a fost posibil.

Pentru protecție s-a confecționat husă din pânză albă după forma jocului. Se recomandă păstrarea obiectului la T: 15 - 20°C, UR: 45 - 55%, protejat cu husă ferit de praf și lumină solară.

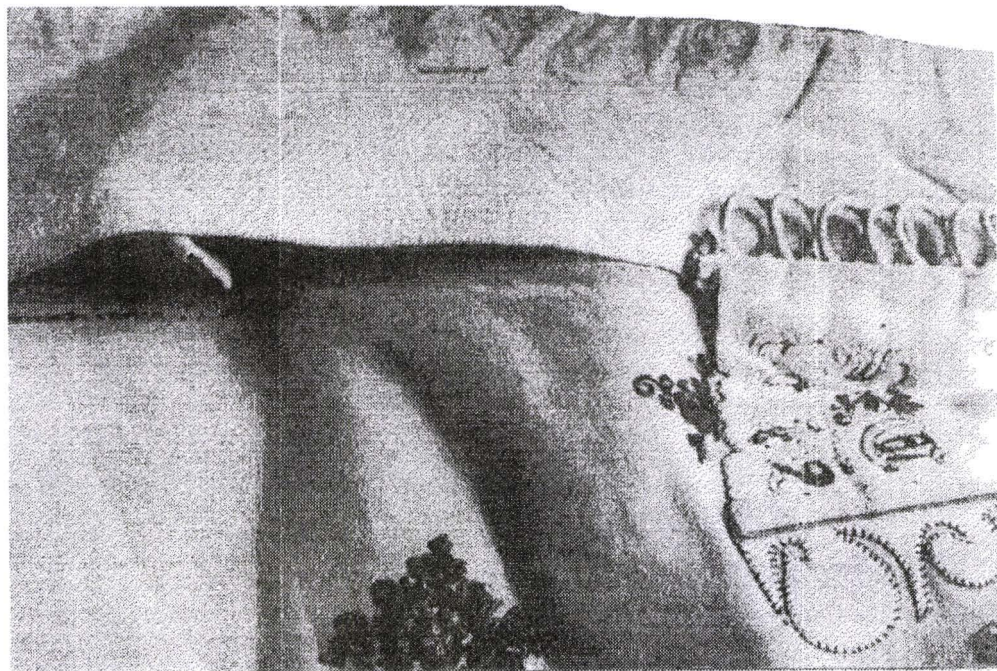
(SUMMARY)

A Saxon fur coat, dated in 1912, having the S.C. initials and being processed in a traditional manner from sheep and otter skin, genuine silk, metallic thread. It has a cutting out particular to Transylvanian area.

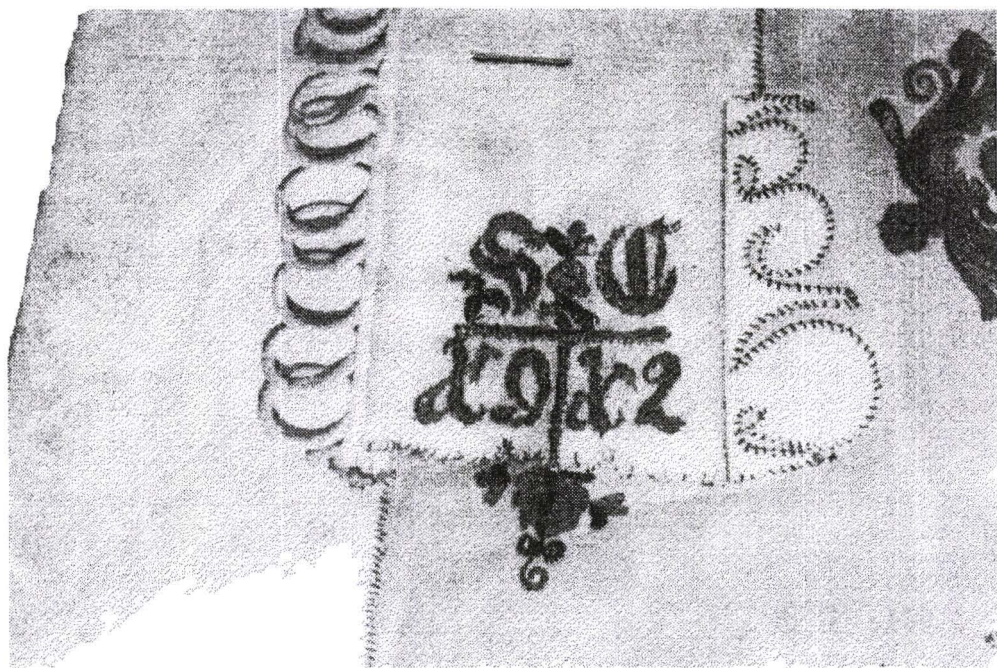
Conservation: the item was dirty, with an old aspect; it was torn, dehydrated, with damaged embroidery and loss of material.

Restoration: the cleaning of the skin has been made with white sprite; the fur has been cleaned with a mixture of petrol and talc. Over the missing parts, there have been applied fragments of skin taken from sheared sheep. The fragments have been scraped to become thinner. Then they have been sewn.

The completing of the missing embroidery has been made by using thread of genuine silk, on the basis of the original prick traces. The ornaments of the collar have been replaced with otter fur, (by means of sewing). As an adhesive, it has been used bone glue. For protecting the item it has been made a cover.

Detaliu înainte de restaurare. Meșină albă deslipită, descusută, broderie lipsă rămânând ca martor punctele de coasere (pe piepți)

Detaliu după restaurare, broderia a fost completată cu fire mătase naturale vopsite având ca martor orificile vechi.

CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PIESELOR SCHELETICE DE PROBOSCIDIENI DIN COLECȚIA MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

ELISABETA POPA și DORINA GOLBAN

În partea de vest a țării noastre sunt cunoscute 9 specii de Proboscidiieni, provenind din 76 de locuri (fig.1).

Cel mai vechi reprezentant al acestora, având vârsta de 15 milioane de ani, a fost descoperit din stratele de vârstă miocenă de la Minișu de Sus (*Trilophodon angustidens*).

În Pleistocen numărul lor se reduce la 3 specii. Predomină mamutul, semnalat din 47 de localități, cele mai vechi exemplare fiind descoperite la Betfia (cca 600 mii ani) (Jurcsák,1973).

Prima mențiune scrisă asupra "Proboscidiienilor" descoperiți pe raza orașului Oradea, datează din anul 1782. Mulțimea descoperirilor ulterioare atestă faptul că în decursul erelor geologice ei au fost deosebit de frecvenți și pe aceste meleaguri (Jurcsák,1973).

Colecția de proboscidiieni este destul de mare, motiv pentru care s-a considerat ca în cadrul expoziției de bază să i se acorde un spațiu deosebit (o sală anume).

Sala poartă numele marelui paleontolog orădean Tiberiu Jurcsák, fondatorul secției de științele naturii și îndrumătorul științific al activităților de colectare, conservare, restaurare a descoperirilor de proboscidiieni din județul nostru.

S-au identificat piese scheletice aparținând la: *Deinotherium giganteum* Kaup, descoperit la Derna, *Deinotherium gigantissimum* Ștefănescu de la Derșida, *Mastodon (Bunolophodon) longirostris* Kaup, Derșida, Dijir; *Mastodon (Anancus) arvernensis* Croizet & Jobert la Brusturi, Bobota, Huta, Oradea; *Mastodon sp.indet.* de la Beiuș, Brusturi, Drăgești, Ghida, Groși (j.Arad), Husia (j.Sălaj); *Archidiskodon meridionalis* Nesti, Oradea; *Parelephas trogontherii* Pohlig, Betfia; *Mammuthus primigenius* Blumenbach, Aleșd, Bădăcin (j.Sălaj), Batăr, Betfia, Biharea, Budoii, Cubulcut, Galoșpetreu, Lugașu de Jos, Oradea, Râpa, Sălard, Sântion, șicula (j.Arad), șimleul Silvaniei, Tămașda, Tărian, Tăut, Târgușor, Zerindu Mic.

Originari din Egipt, Proboscidenii au dat naștere în decursul evoluției lor (timp de 55 milioane ani) la o mare diversitate de forme (Mastodonți și Dinotheride) din care, în Cuaternar, s-au dezvoltat elefanții. (fig.2)

Istoricul acestui ordin este cunoscut ca unul din exemplele clasice privind evoluția viețuitoarelor. Proboscidenii (animalele cu trompă), strămoșii elefanților actuali, se caracterizează prin dezvoltarea progresivă a trompei, a fildeșilor și a molarilor (Benton 1990). (fig.3 –3 A)

Fildeșii nu sunt altceva decât dinții incisivi, au o creștere continuă și se află de obicei, câte unul în fiecare jumătate a maxilarului și a mandibulei. La formele evoluate fildeșii se dezvoltă numai în maxilare, alungindu-se enorm.

Mastodonții aveau dinții prevăzuți cu tuberculi a căror grupare a dat naștere la molarii cu structură lamelară

La elefantide există patru molari: doi în maxilare și doi în mandibule – ei sunt formați din lame și pe măsură ce se tocesc sunt împinși și eliminați consecutiv prin dezvoltarea de noi molari.

Evoluția Proboscidenilor decurge concomitent cu răspândirea lor pe glob. Formele primitive apar în Nordul Africii în Eocen, în urmă cu 55 milioane de ani, ocupând prin migrare până în Miocenul superior, întreaga Eurasie. Pătrund în America de Nord în Pliocenul mediu, în Pleistocen aflându-se deja în toate continentele, în afară de Australia și Antarctica (fig.4).

În timpul glaciațiuni Mastodonții și Dinotheridele dispar din Eurasia, fiind înlocuiți de mamuți, Elefantide adaptate la climă rece. După ce ating un maximum de dezvoltare se despart în numeroase tipuri și varietăți. La sfârșitul glaciațiunilor mamutul se retrage în Nordul Siberiei și apoi dispare. Elefanții actuali se desprind dintr-o ramură comună cu mamuții, readaptându-se la mediul tropical: *Elephas maximus* în Asia și *Loxodonta africana* în Continentul de obârșie al Proboscidenilor.

În majoritatea locurilor s-au aflat oseminte izolate, aparținând la diverse forme, în timp ce pe teritoriul Fabricii de bere din Oradea a fost descoperit în anul 1972 scheletul unui exemplar de mamut aproape întreg, reprezentând cel mai complet schelet din țara noastră.

Ne vom referi în lucrarea de față la 3 locuri fosilifere cu resturi scheletice de proboscideni care au avut o desfășurare deosebită a lucrărilor de salvare – săpături – implicând atât utilaje cât și un număr mare de persoane ca mînă de lucru, săpătura de pe Dealul Viilor, săpătura de la Huta și săpătura de la Fabrica de Bere.

Locul descoperirii pe Dealul Viilor (Jurcsák,1982) din Oradea, situat pe malul drept al Crișului Repede fiind teren proprietate personală era foarte greu accesibil unor lucrări de defrișare pentru organizarea unei săpături paleontologice. Din cauza gradului de înclinație în urma ploilor și după topirea zăpezilor primăvara an de an au apărut la suprafață diferite fragmente care o parte au fost păstrate de proprietarul terenului, alte piese au fost predate la un liceu din Oradea, motiv

pentru care în vara anului 1966 s-a făcut prima săpătură paleontologică care măsura 160 mp, (fig.5) – planul de săpătură. Săpăturile au durat 3 luni fiind un teren foarte dificil – piesele descoperite au fost cu grijă conservate pe martori – metoda de ridicare din teren a fost prin cofrarea pieselor cu dificultate în ghips, menționăm că toate piesele au fost marcate în situ pe planul de săpătură întocmindu-se totodată și lista de inventar. Au fost descoperite 76 de piese și fragmente toate aparținând la același individ. Ca piese reprezentative reconstituite din fragmente enumerăm cubitusul sin având lungimea 1.210 mm, lățimea epifizei proximale 420 mm, (fig.6), reconstituit din 12 fragmente, femurul dext de 1.460 mm lungime, lățimea epifizei distale 430 mm, (fig.7), a fost reconstituit din 7 fragmente, omoplatul sin cu lungimea maximă de 1.40 mm, reconstituit din 16 fragmente, autopodiul toracic dext., schițele de reconstituire au fost făcute de T.Jurcsák. Aceste piese se află în sala cu proboscidiieni din expoziția de bază a muzeului.

În urma unei ploi torențiale din anul 1974 la Huta, un cătun de 7 case din comuna Boianu Mare, în apropiere de Marghita, am fost anunțați de către unul dintre locuitori că apa Pârâului Costii, care s- a transformat într-o viitură, a scos la suprafață în urma spălării versantului sudic al dealului cu acelaș nume, mai multe piese scheletice fragmentare dar de dimensiuni mari. În urma acestui anunț ne-am deplasat în teren unde am constatat că erau piese aparținând unui schelt de *Anancus arvernensis* Croizet et Jobert, (Jurcsák, Popa,1977), motiv pentru care am procedat la conservarea urgentă a materialelor scoase care se aflau păstrate umede din ziua precedentă și reîntoarcerea noastră la Huta a doua zi cu tot arsenalul necesar pentru o astfel de săpătură de salvare. Suprafața decopertată în vederea executării săpăturii a fost de 32 mp. care a fost trasată în careuri de 1 mp. fiecare în vederea unei mai bune localizări a materialelor în planul de săpătură, (fig.8), piesele fiind marcate *in situ* întocmindu-se și lista de inventar aferentă săpăturii. Lungimea săpăturii a fost de 8 m iar lățimea de 4 metri.

În prima etapă a săpăturilor au fost descoperite un număr 1200 de fragmente aparținând la 57 de piese scheletice.

Problema conservării pieselor de data aceasta a fost mult mai ușoară fiind un material bine mineralizat, s-a procedat la conservarea în loc reușind pe timpul săpăturii să consolidăm și să reîntregim prin racordarea fragmentelor piesele în mare majoritate, doar câteva coaste au fost mai friabile care au fost impregnate după uscare, iar în laborator a urmat restaurarea propriu-zisă.

Săpăturile au continuat și în anii 1975,76,77 ajungându-se la 117 piese și fragmente aparținând aceluiaș individ. Mandibula – (fig.9), se află în expoziția de bază.

O altă descoperire de această dată piese de *Mammuthus primigenius* Blumenbach a avut loc în anul 1972 cu ocazia unei săpături de fundație pe teritoriul Fabricii de Bere din Oradea (Jurcsák et Moisi,1982) care este situată în zona sudică a orașului la marginea terasei joase a Crișului Repede. Zona este

cunoscută și sub denumirea de "terasa Salca". Inițial nu s-a cunoscut aria de răspândire a materialului scheletic și s-a pornit cu o casetă însă în imediata apropiere s-a observat și o altă piesă, astfel că s-a hotărât să se treacă la săparea exhaustivă a fundației la o adâncime de 5 m făcându-se astfel și marcarea pieselor în situ, (fig.10), întocmindu-se totodată și lista materialelor. De menționat este și faptul că această săpătură s-a efectuat în lunile ianuarie – februarie, a anului astfel cofrajul de ghips a fost un strat protector împotriva înghețului materialelor care erau saturate de apă. Săpătura avea o lungime de 19,5 m, o lățime de 16 m și înălțime de 8-10 m, pisele fiind remaniate înspre albia Crișului. Datorită volumului mare al stratelor de loess depuse peste scheletul de mamut piesele în marea lor majoritate au fost deformate. Astfel că în vederea conservării *in situ* a pieselor s-a procedat la eliminarea stratului nisipos cu șpaclul și chiar spălarea unor piese după care s-a adoptat o altă formă de conservare aceea de a împacheta materialul în folie de celofan umectată pe toată suprafața, asigurându-se astfel și un strat protector, aceasta pentru a evita o evaporatie rapidă a apei – care ar deteriora piesa – sau aderarea ghipsului direct la piesă peste care s-a împachetat cu tifon și după aceasta s-a turnat cofrajul de ghips adecvat pentru fiecare piesă de schelet în parte rămânând descoperită doar suprafața pe care era așezată, nișă prin care se făcea de altfel și evaporarea apei existente în piese într-o perioadă îndelungată de timp. Pentru fildeși fiind piese de dimensiuni foarte mari s-a folosit și fier beton, cu legături transversale din loc în loc, reducându-se astfel cantitatea de ghips folosită pentru cofrare, evitându-se fisurarea acestora în timpul transportului. Au fost descoperite un număr de 136 de piese scheletice. Restaurarea scheletului a început peste doi ani, perioadă în care a fost urmărit periodic stadiul de evaporare a apei pe suprafața rămasă neîmpachetată și în funcție de gradul de uscare s-a trecut la decofrarea parțială fiind tot timpul împregnată suprafața eliberată. În momentul în care piesa a fost decofrată complet, conservarea primară efectuată, s-a trecut la restaurarea propriu-zisă. Au fost racordate fragmentele care aveau suprafețe de racordare, a fost completată partea lipsă din anumite piese. (fig.11-12).

Din cele 136 de piese salvate în timpul lucrărilor la fundația de mălțarie, 74 sunt oase determinabile, alcătuind 1/3 din componentele scheletului. (fig.13)

A fost un exemplar tânăr, care s-a împotmolit pe malul Crișului Repede, în timpul ultimei glaciațiuni, în urmă cu aproximativ 40 mii de ani. După restaurare scheletul este expus în sala cu proboscidiene la expoziției de bază.

Bibliografie

M. Benton	1990	Vertebrate palaeontology, Biology and evolution, Harper Collins Academic, 377 p.
T.Jurcsák	1973	Răspândirea mastodonților la vest de Munții Apuseni, Nymphaea I, p.313-341, Oradea
T.Jurcsák	1982	Răspândirea proboscidiienilor în nord-vestul României, Nymphaea X, p.65-85, Oradea
T.Jurcsák, E.Popa	1977	Anancus arvernensis Croizet et Jobert din pliocenul de la Huta, Nymphaea V, p.71-93, Oradea
T.Jurcsák, N.Moisi	1982	Conservarea și restaurarea scheletului de mamut descoperit la Oradea, Nymphaea X, p.143-150, Oradea

(ABSTRACT)

The Proboscidea collection of Muzeul Țării Crișurilor consists of skeletal elements belonging to the following: *Deinotherium giganteum*, *Deinotherium gigantissimum*, *Mastodon (Bunolophodon) longirostris*; *Mastodon (Anancus) arvernensis*; *Mastodon sp.indet*; *Archidiskodon meridionalis*; *Parelephas trogontherii*; *Mammuthus primigenius*.

The purpose of this paper is to present briefly the excavation techniques in order to safely recover the skeletal elements, with their suitable restoration and conservation.

The preservational and restoration methods in the collection are sustained by photographs and preparation techniques performed during the works for salvation, conservation and restoration.

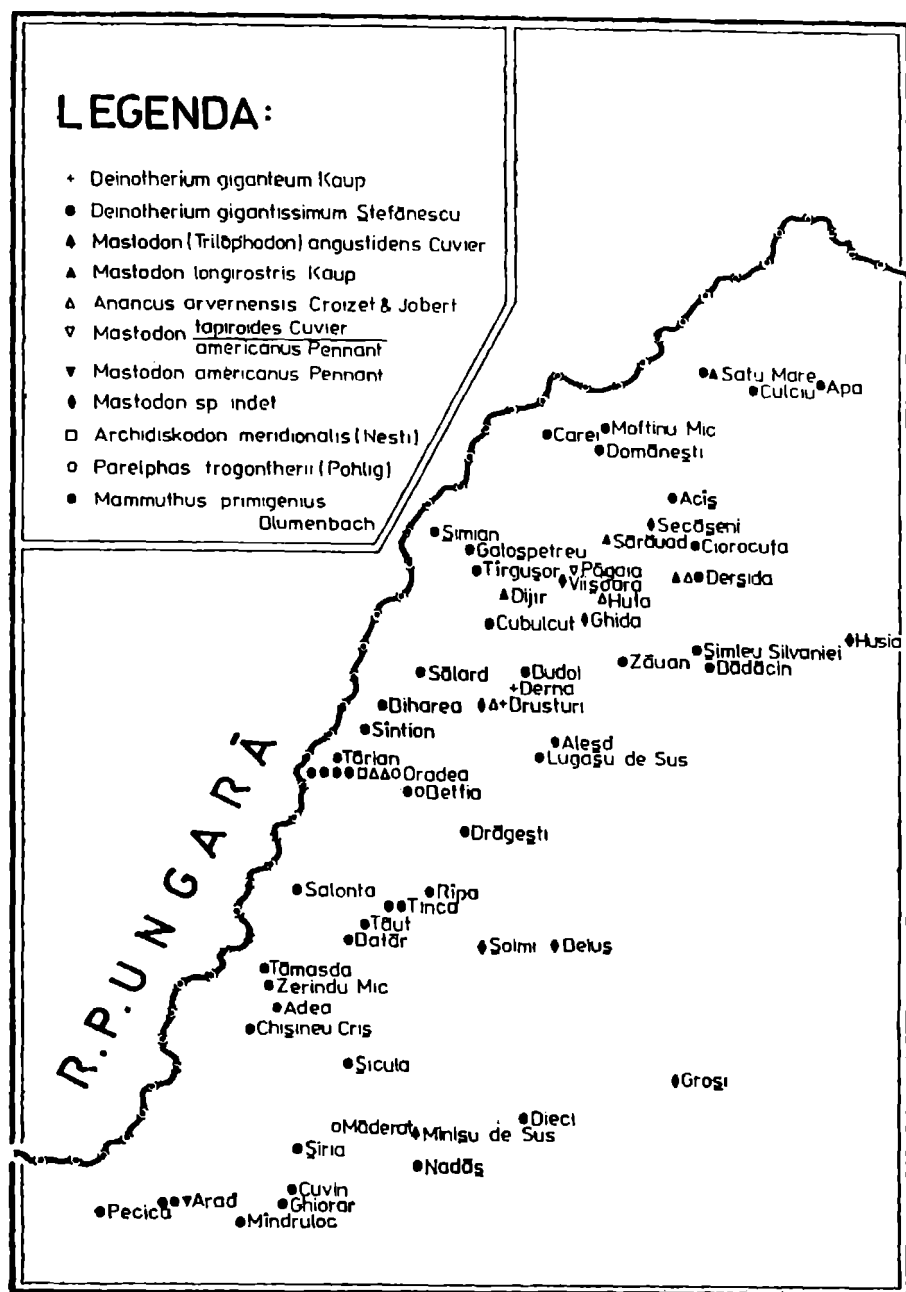

Figura 1 . Răspândirea proboscienilor în nord - vestul României

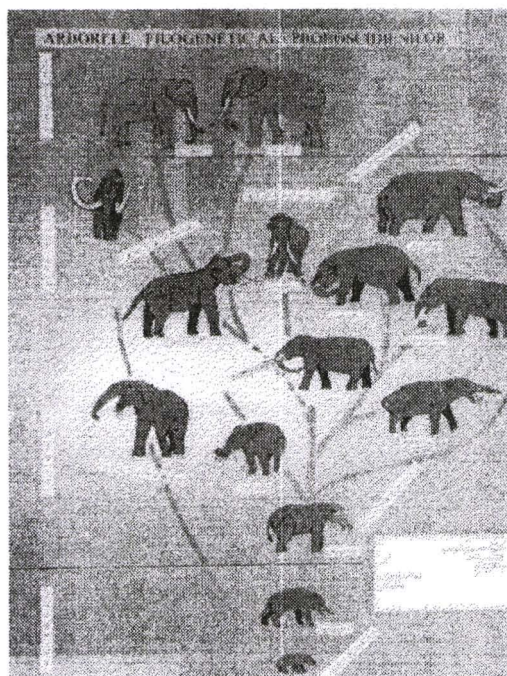

Figura 2. Arborele filogenetic al proboscidiienilor

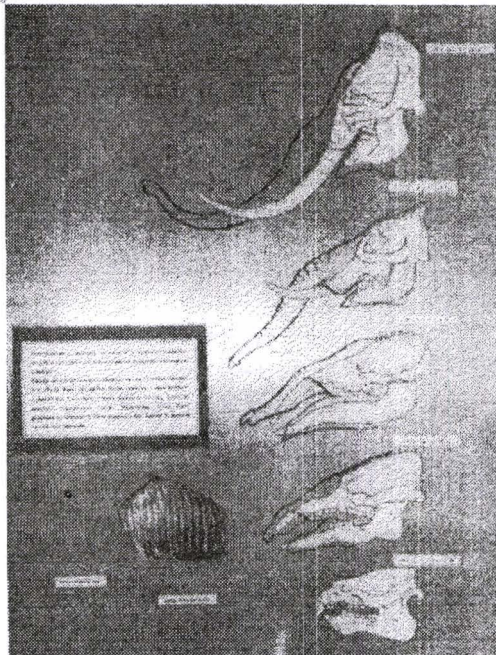
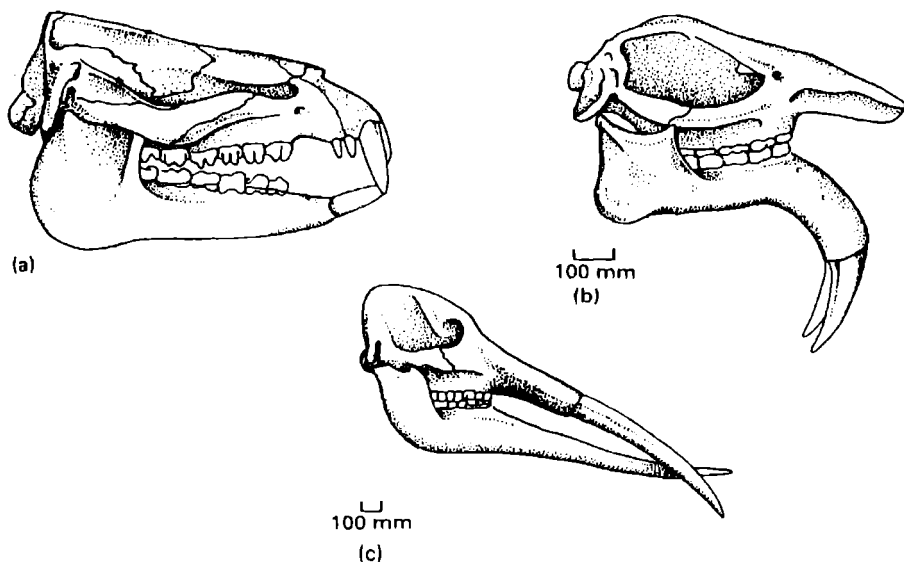

Figura 3. Evoluția fildeșilor și a trompei

Recent/ Pleistocene			
Pliocene			
Miocene			

Figura 3a. Evoluția proboscidiienilor: a) Moeritherium, b) Deinotherium, c) Gomphotherium, d) evoluția moarilor la elefantide, de la molarii ușor ondulați ai Gomphotherium din Miocen, molarii mult mai ascuțiți ai lui Stegodon din Pliocen, la dinții puternic crestați ai Elphas recent, dinții sunt reprezentați din vedere laterală, ocluzală și secționată, emailul negru, cimentul este grosier punctat, dentina fin punctată (după Benton, 1990)

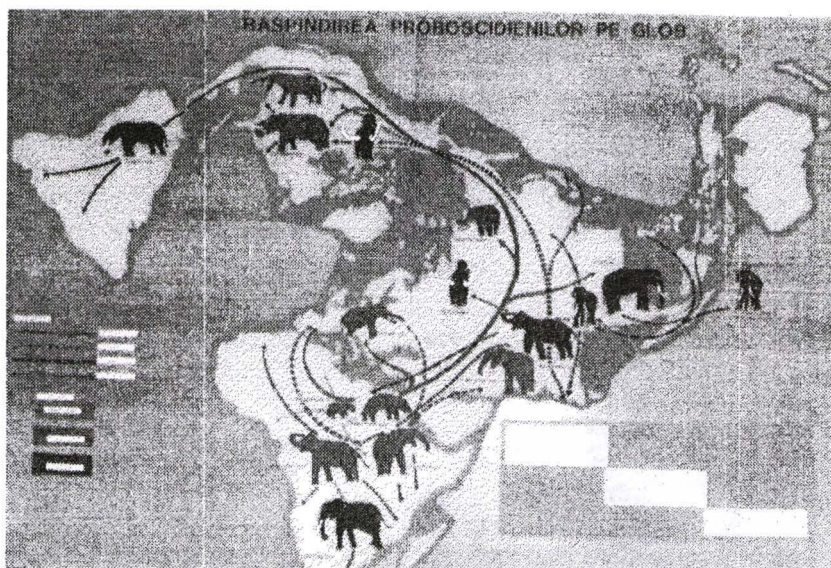

Figura 4. Răspândirea proboscidenilor pe glob.

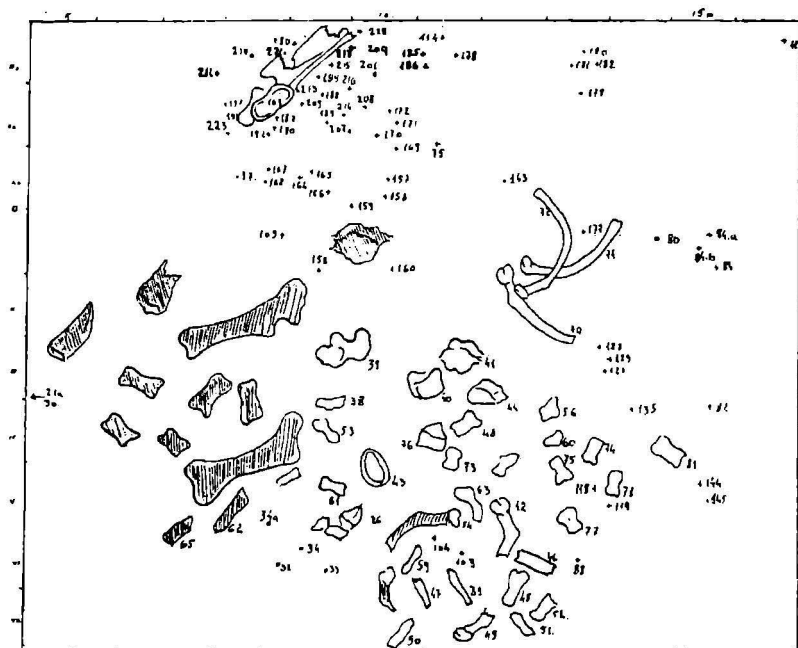

Figura 5. Planul de săpătură. Oasele hașurate indică poziția aproximativă a pieselor descoperite în 1902, oasele nehașurate, materialele descoperite în 1966. Pozițiile marcate cu "+" fragmente din carapace de *Testudo kalksburgensis*, iar punctele "." resturi provenite de la alte specii (26 octombrie 1966)

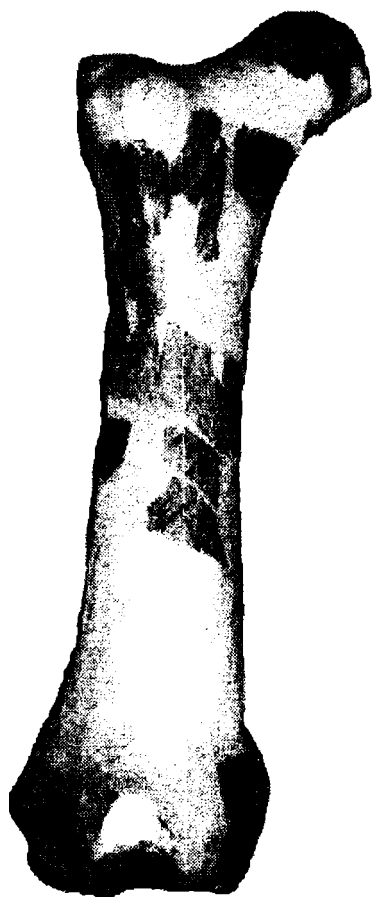

Figura 6. Femur reconstituit

Figura 7. Cubitus reconstituit

Figura 8. Planul de săpătură (carourile sunt egale cu 1 mp.

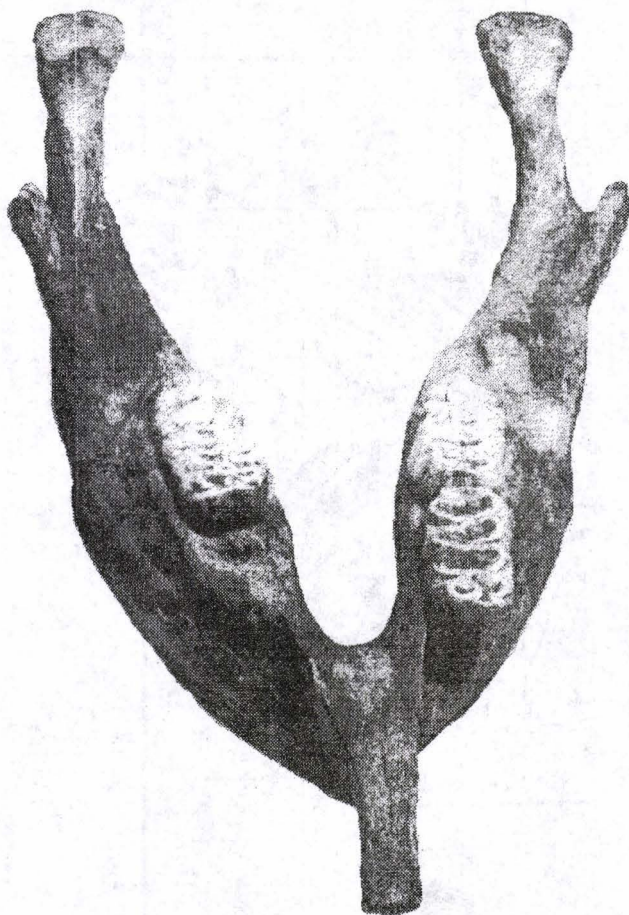

Figura 9. Mandibula reconstituită

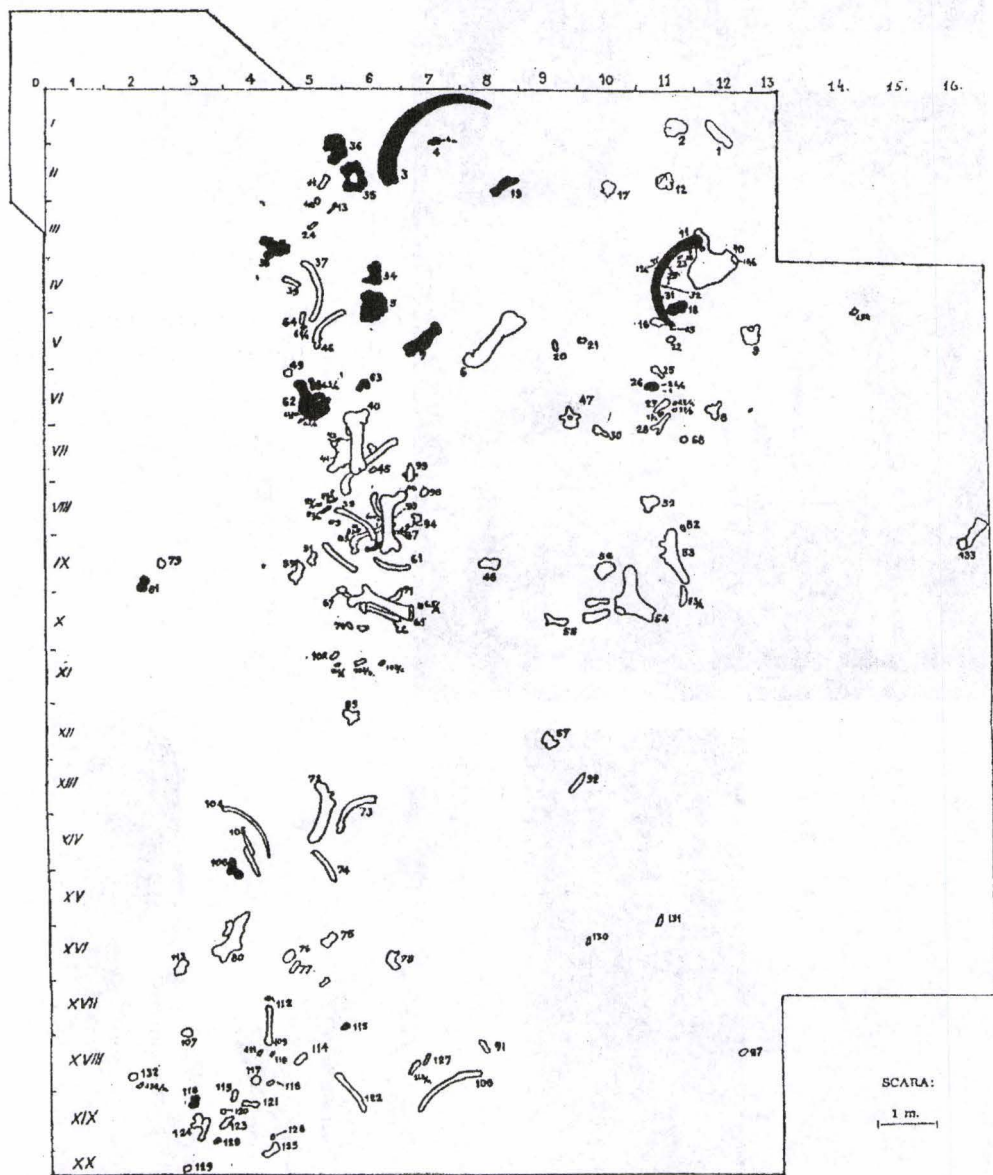

Figura 10. Planul săpăturii paleontologice de la fabrica de bere
(fragmente din craniu sunt marcate)

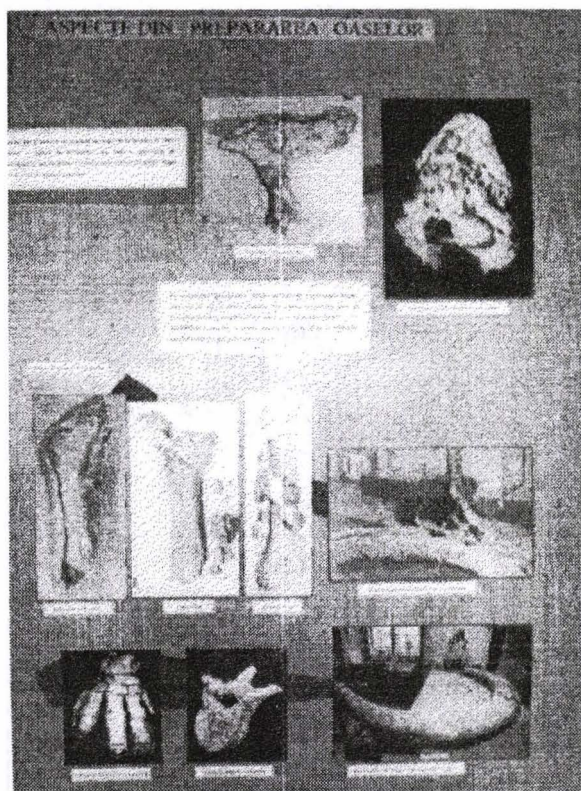

Figura 11. Scoaterea pieselor din cofraj și piese reconstituite

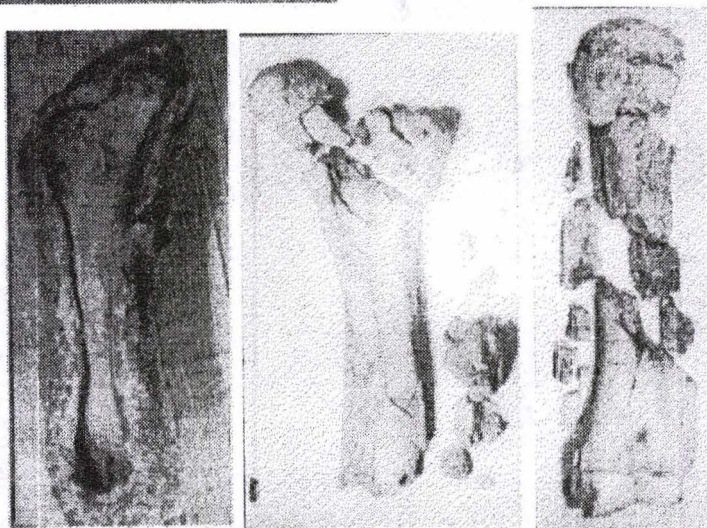

Figura 12. Piese în cofraj și scoase din cofraj în vederea predării.

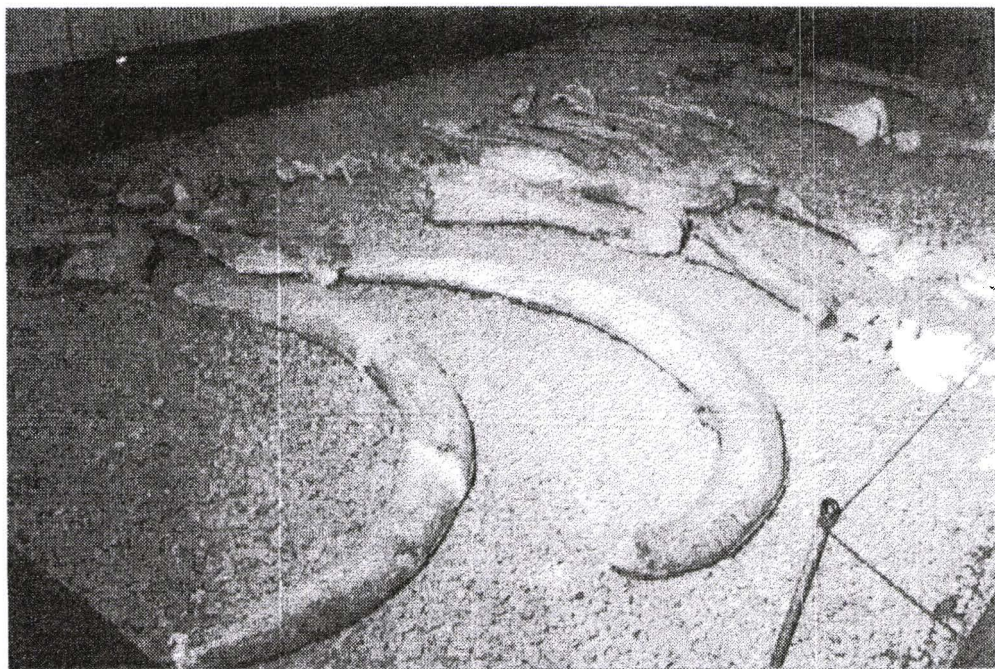

Figura 13. Scheletul reconstituit

CONSIDERAȚII PE MARGINEA CONSERVĂRII INVENTARULUI OSOS PROVENIND DINTR-UN MORMÂNT

OLIMPIA MUREȘAN

Numărul de inventar 13021 din registrul secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, cuprinde peste 200 de fragmente ale unui schelet uman (răvășit în epocă) descoperit la Sânnicolaul Român, 1986. Până în decembrie 1998 aceste fragmente (fig.1-5) au fost curățate primar și impregnate (intervenții neconsemnate în documentele de evidență ale instituției). Materialul osos putea oferi informații suplimentare în măsura în care se putea realiza o intervenție de conservare-restaurare superioară celei anterioare. A fost necesară o documentație și teste pentru a stabili în cunoștință de cauză: natura componentelor chimici care intervin la acest suport material; fluxul tehnologic de intervenție.

Osul este alcătuit din collagen (subsatanță organică) și substanțe minerale. După moarte, substanțele organice se "distrug". De fapt au loc procese chimice care în ultimă instanță depind de natura compusului organic și de mediul cu parametrii ce-l caracterizează. În sol substanțele organice se descompun și pot fi înlocuite de sărurile minerale dizolvate în apa de infiltrare. Acest proces cunoscut sub denumirea de fosilizare nu schimbă structura osului.

Colagenul este componentul principal al osului dar și al pielii, al țesuturilor conjunctive, al tendoanelor, al ligamentelor și cartilajelor. Alături de keratină face parte din categoria proteinelor insolubile, ce pot fi întâlnite pe inventarele mormintelor. Colagenul este o proteină insolubilă cu catena de alfa-amino-acizi legați prin legături amidice, avînd greutatea moleculară mare. Substanțele majoritare în collagen sunt: glicocol, prolina, hidroxiprolina. Proteinele (substanțe organice complexe) sunt constituite din catene (lanțuri) polipeptidice lungi, în care resturile de alfa-amino-acizi sînt unite între ele prin legături amidice (între grupa carbonil și amino) CO-NH. Polipeptidele sunt combinații organice cu structură amidică, rezultată din două sau mai multe molecule de aminoacizi și eliminare de apă. În funcție de numărul de molecule intrate în constituție există di-, tri-, ..., polipeptide. În mod convențional polipeptidele au greutate moleculară mai mare de 10.000.

Keratina, asemeni collagenului, este o proteină insolubilă. Se găsește în scheletul uman, păr, epidermă, copite, coarne. Se distinge prin conținut de sulf (3% în păr, lână) ceea ce corespunde la aproximativ 11-13% de cistină (compus ciclic cu heterociclu). E insolubilă în apă rece, apă caldă, soluții salină și are inerție la agenți chimici. Această insolubilitate se datorează existenței legăturilor transversale S - S (între catenele polipeptidice). Keratina este totuși solubilizată de agenți reducători sau oxidanți, astfel se explică posibilitatea de îndepărtare de pe inventarele mormintelor arheologice prin tratare cu soluție de hidroxid de sodiu.

În ceea ce privește materialul osos cu nr. inv. 13021, s-a reluat conservarea lui în ideea realizării unui demers superior celui reușit anterior. Fragmentele provin dintr-un mormânt, deci se impun două intervenții: a) dezinfectie (cu atât mai mult cu cât oasele corespunzătoare cutiei craniene (fig.3-4) au o grosime supradimensionată (fig.5) cauzată în epocă probabil de motive biologice fiind exclusă o astfel de deformare uniformă în toate direcțiile și la toate fragmentele în sol); b) dekeratinizare. Aceste două operații se impun odată în plus pentru că nu se cunoaște cu exactitate intervenția anterioară (s-au făcut aprecieri doar după examinarea vizuală a accesului soluțiilor apoase sau a solvenților organici la suprafața osului). Testele efectuate pe două loturi a câte cinci fragmente, au evidențiat lipsa accesului apei, alcoolului tehnic și acetonei la suprafața eșantioanelor. Un astfel de efect se datorează fie impregnării intenționate cu un material conservant, fie keratinizării, proces natural. Se impuneau intervenții care să permită accesul soluțiilor la os pentru a îndepărta solul din interiorul țesutului spongios și a cavităților, precum și a depunerilor calcaroase. Aceste depuneri pot afecta acuratețea asamblării fragmentelor și ar fi avut repercrusiuni asupra exactității măsurătorilor antropologice, respectiv asupra concluziilor logice ce se impuneau.

Documentarea și testele efectuate au condus la stabilirea următoarei înălțuriri de etape (flux tehnologic): 1) dezinfectie; 2) dekeratinizare; 3) dezinfectie; 4) tratament chimic pentru îndepărtarea carbonatilor; 5) impregnare conservantă; 6) lipiri; 7) consolidare prin plombări; 8) impregnare finală.

Fragmentele osoase erau grupate pe categorii: craniu, membre, coaste și vertebre. Avînd în vedere numărul lor, tratamentele s-au efectuat pe loturi de fragmente (șase). Între primele patru etape au fost efectuate spălări sub jet de apă (depunerile mecanice ce au rămas în băi și cele degajate prin perieri au justificat din plin utilitatea intervenției). Prima dezinfectie s-a efectuat prin imersie (24 - 28 h) în timol 2%, în alcool izopropilic, cea de-a doua la concentrație 1%. Pentru îndepărtarea depunerilor calcaroase s-a ales un acid organic mai puternic decît acidul carbonic (a cărui sare trebuia îndepărtată) un acid mult uzitat în tratamentele din domeniu și anume acidul etilendiaminotetraacetic, de fapt sarea sa disodică (pentru a respecta cu strictețe realitatea chimică), la o concentrație de 3,7%. Ultima spălare după degajarea carbonatului s-a efectuat cu apă distilată și-

a fost urmată de uscarea naturală, ușor accelerată de prezența caloriferului. Impregnarea intermediară s-a efectuat cu spray Vernice Finale. Dacă lipiri s-au efectuat la două vertebre, membre, mandibulă (fig.6), despre asamblare se poate vorbi doar la craniu (fig.7-10). Lipirea celor 33 de fragmente s-a făcut cu poliacetat de vinil. Cele trei mici plombe din ghips au fost efectuate în vederea consolidării lipirilor din zonele respective (suprafețele lipite fiind mici nu asigurau viabilitatea operației). Exceptând impregnarea finală (lac L 001-6,30% în neofalină) nu s-a utilizat altă consolidare pentru a nu optura detaliile suprafețelor oaselor, a suturilor etc. Cert este că în ciuda imposibilității utilizării unui număr mare de fragmente osoase ale acestui număr de inventar și evaluării dimensiunilor membrilor, s-a putut reda mandibula și calota craniană care prezenta o formă caracteristică, fără deformări legate de asamblare.

În urma intervenției s-a asamblat calota craniană și mandibula, permițând specialistului antropolog și arheologului să beneficieze de măsurători concrete și extrapolări în evaluarea și valorificarea superioară a materialului osos cu nr.inv. 13021.

BIBLIOGRAFIE

- T., Stambolov *The corrosion and conservation of metal antiquities and works of art, in Central Research Laboratory of Objects of art and Science, Amsterdam, 1985*
- C. D. *Chimie organică, Editura Didactică și Pedagogică, Ed. VII, București*

CONSIDERATIONS ABOUT THE BONES IN A GRAVE (ABSTRACT)

In 1986 in Sânnicolaul Român from the Bihor district a grave containing more than 200 pieces of bone from a human body was discovered. This material (fig.1-4) was restored during December 1998 - February 1999. After being cleaned from keratin and carbonates the pieces of bone were glue. The obtained skull (see fig.7-10) made possible paleontological measurements and considerations. The thickness of the skull (see fig.5) may be the proof of an illness.

This case was an opportunity to say some words about keratin and collagen.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Figura 1. Fragmente membre nr. inv. 13021
 Figura 2. Fragmente coaste, vertebre nr. inv. 13021
 Figura 3. Fragmente craniu nr. inv. 13021
 Figura 4. Fragmente craniu nr. inv. 13021
 Figura 5. Fragmente craniu detaliu
 Figura 6. Mandibula (după lipirea a trei fragmente nr. inv. 13021)
 Figura 7-10. Calota craniană asamblată (33 fragmente nr. inv. 13021)

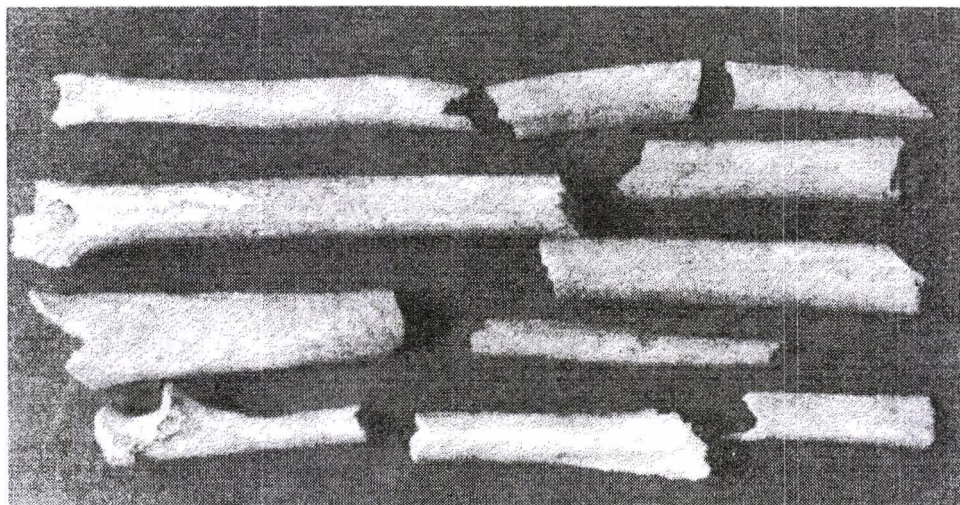

Figura 1. Fragmente membre nr. inv. 13021

Figura 2. Fragmente coaste, vertebre nr. inv. 13021

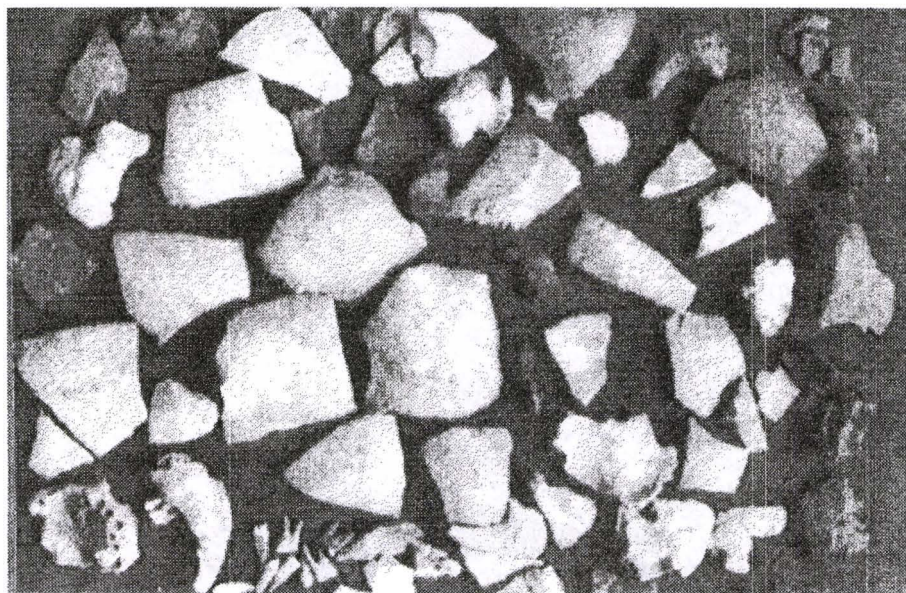

Figura 3 Fragmente craniu nr. inv. 13021

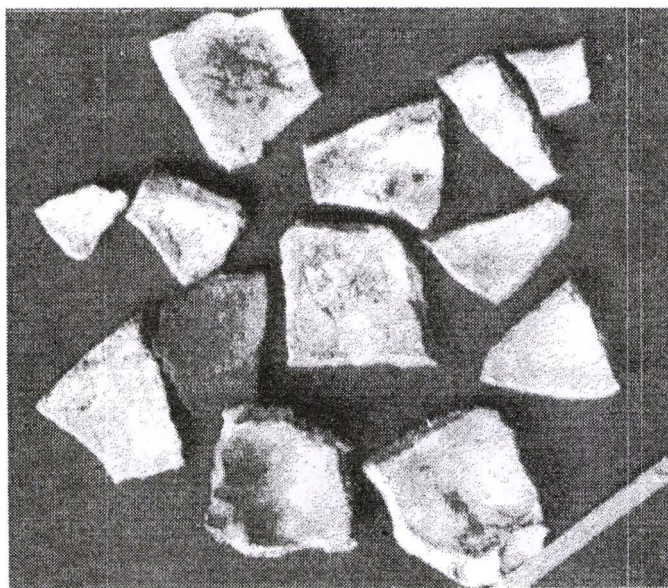

Figura 4. Fragmente craniu nr. inv. 13021

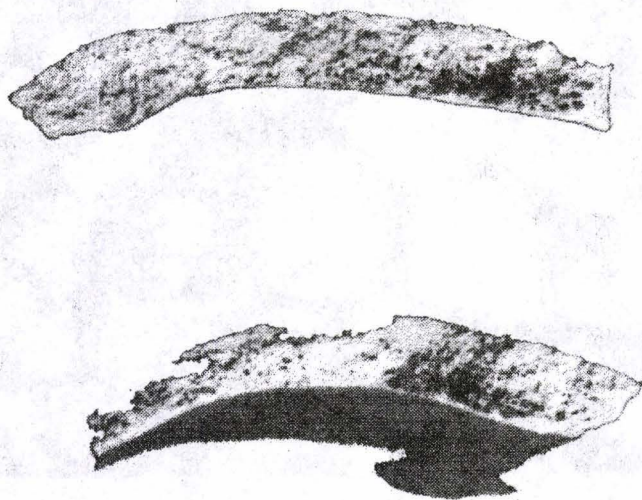

Figura 5. Fragmente craniu detaliu

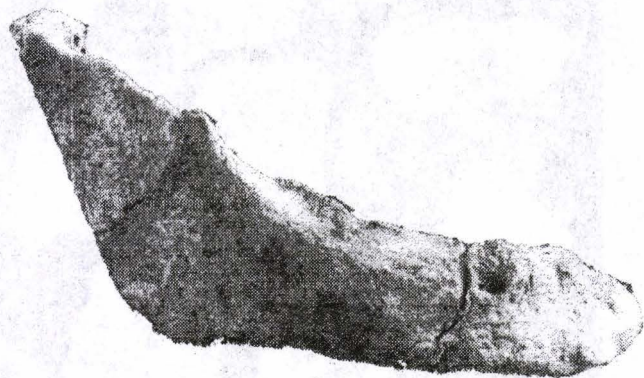

Figura 6. Mandibula (după lipirea a trei fragmente nr. inv. 13021)

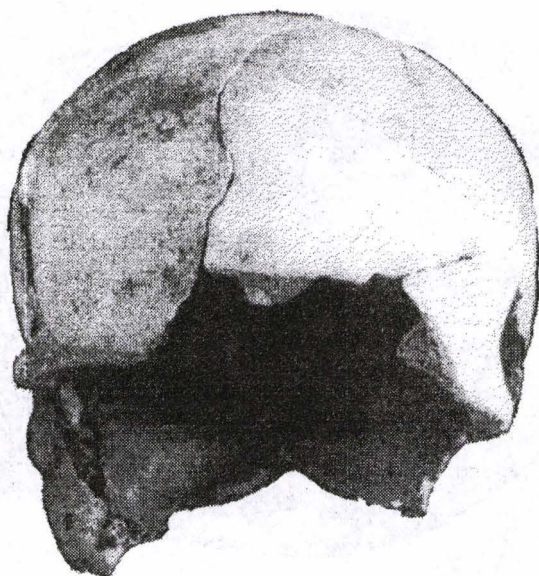

Figura 7. Calota craniană asamblată (33 fragmente nr. inv. 13021)

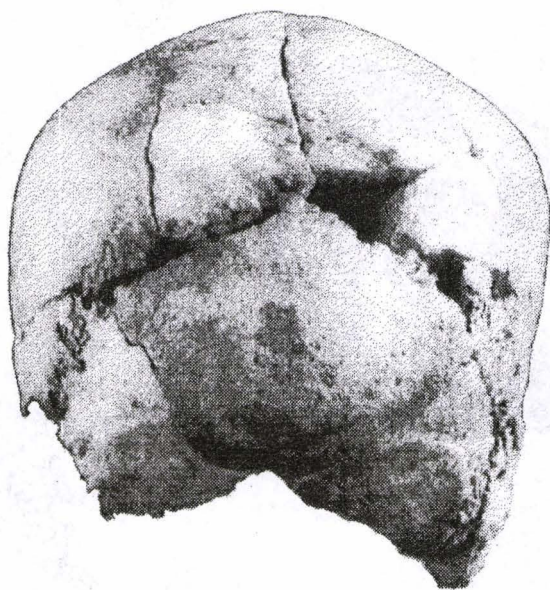

Figura 8. Calota craniană asamblată (33 fragmente nr. inv. 13021)

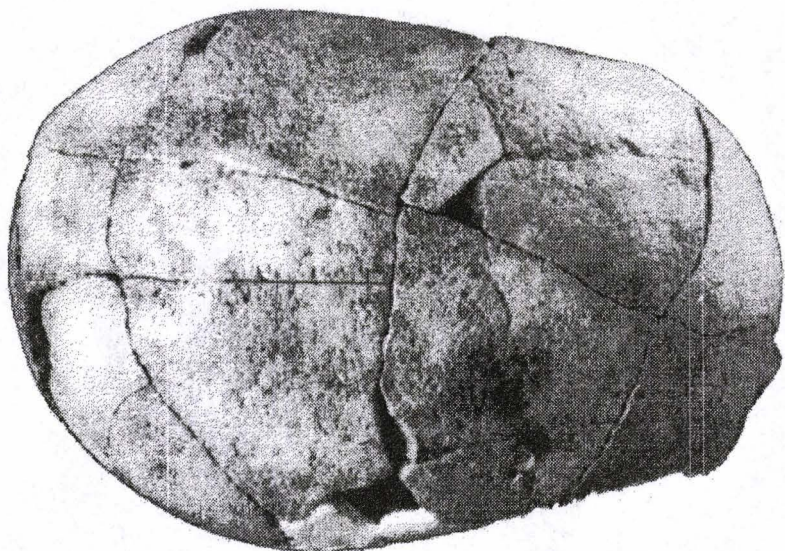

Figura 9. Calota craniană asamblată (33 fragmente nr. inv. 13021)

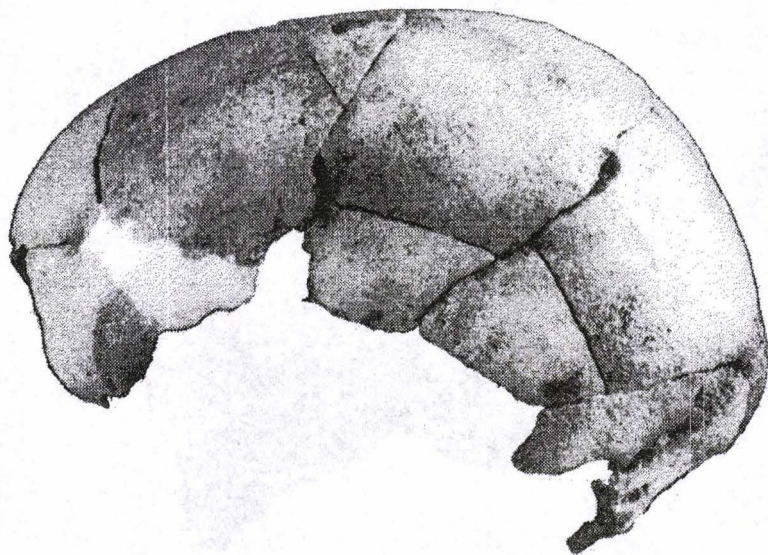

Figura 10. Calota craniană asamblată (33 fragmente nr. inv. 13021)

ARTĂ - ȘTIINȚELE NATURII

ȘCOALA DE PICTURĂ PE STICLĂ NORD - TRASILVĂNEANĂ

ELENA BĂJENARU și SZOCS - FULOP CAROL JR.

Apariția și dezvoltarea picturii pe sticlă în Transilvania a fost și este o problemă controversată și amplu dezbătută, neexistând o concordanță de opinii în special asupra momentului de început al acestui meșteșug.

Cu privire la originea picturii pe sticlă, marea majoritate a specialiștilor consideră ca aceasta a pătruns la noi din centrele din Boemia și Moravia; în ceea ce privește momentul apariției picturii pe sticlă păreri diferite. Unii au considerat că acest meșteșug s-a dezvoltat începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea deoarece existau condiții favorabile pentru aceasta¹. Alții susțin ca acest meșteșug nu a apărut înainte de secolul al XVIII-lea, deoarece nici unul dintre centrele apusene n-a început să producă organizat înainte de prima jumătate a secolului al XVIII-lea². Cercetările viitoare vor arăta care dintre aceste opinii sunt reale.

Începuturile sticlăritului se afla în sudul Transilvaniei, la Arpasul de Sus unde se presupune ca funcționa o hută de sticlă încă din 1541 și la Făgăraș în 1602. Totodată nu este exclusă existența unei manufacturi la Râșnov în jurul anilor 1570. De asemenea alte zone unde s-ar fi putut produce sticlă sunt Sibiul și Clujul. Prin anii 1520 ia naștere la Sibiu o breaslă alcătuită din tâmplari, sticlări și pictori. În 1544 se pomeneste în Cluj despre doua nume de familie al unor producători de sticlă de geam "Antonius și Georgius"³.

Prima mărturie scrisă a meșteșugăritului sticlei o găsim în "Siebenburgi sche Chronik" al lui Georg Kraus unde se arată că principele Bethlen Gabor a adus în anii 1619 - 1622 meșteri sticlări din Veneția la Porumbacul de Sus și-a înființat o manufactură de sticlă (Huta). Aceasta funcționează între anii 1621 - 1629 și pro-

1. C. Irimie, M. Focșa, *Icoane pe sticlă*, Ed. Meridiane, București 1969, pag.6 vezi și I.C.Ioanidu, G.G.Radulescu, *Icoane pe sticlă*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1942 (iulie - octombrie), p.151.

2. I. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București 1975, p.13.

3. Bunta Magda, Katona Imre, *Az erdelyi uegmuvesse a szazadforduloig*, Ed. Kriterion, Bukarest 1983, p.25.

duce sticlă, sticlă de geam, cristal⁴. După moartea principelui, pentru că au fost rău tratați și datorită faptului ca privilegiile nu le-au fost reînnoite, aceștia se reîntorc în Italia. După 1630 fabricarea sticlei ia amploare iar odată cu trecerea timpului apar tot mai multe hute de sticlă. După Porumbacul de Sus și Comana de Sus vor apărea hute și la Arpaș, Ucea, Cîrțișoara. De asemenea vor apărea așa zisele "hute migratoare". Aceste glăjării lucrau o perioadă într-un loc anume și pe măsură ce era consumat lemnul de foc distanța dintre cuptorul de ars și pădure (lemnul pentru foc) se mărea considerabil. Atunci huta se muta într-un loc nou, de preferință lângă o pădure iar moara de piatră rămânea pe loc.

Arta fabricării sticlei cât și a pictării acesteia, în secolul XVIII va lua o amploare deosebită în Țara Făgărașului, aceasta aflându-se între Sibiu și Brașov, o importantă cale comercială, care făcea legătura cu celelalte domenii ale principelui transilvan, cu Țara Românească cât și cu restul Transilvaniei. Marea fluctuație de oameni și idei cât și posibilitatea de deschidere spre alte orizonturi economice au fost unele din motivele care-i vor atrage pe iconarii nord - transilvaneni în această zonă de desfacere cât și de aprovizionare cu sticlă. Unii dintre aceștia vor veni și vor pleca, alții vor rămâne; se vor stabili aici, își vor întemeia familii și vor lucra. Astfel ei își vor lăsa amprenta asupra stilului pictural din zonă. Prin combinarea celor două stiluri se vor naște adevărate bijuterii ale patrimoniului național.

În partea de nord a Transilvaniei, în secolul al XVIII-lea au funcționat permanent sau periodic o serie de manufacturi de sticlă cum ar fi: Valea Ienii (jud. Cluj cca. 1757), Hasmas (1742 - 1783?), Beliu (1783 - sec XX), Buteasa (1740 - 1789)⁵, cit și Huta de la Saldabagiu (în comitatul Bihor - cca 1725) proprietatea contelui Karoly⁶. Se poate presupune ca odată cu trecerea timpului unele din hutele sus amintite, și nu numai, vor fi produs sticlă în val adică "suflată sub forma de cilindru apoi tăiată și călcată. (...) Întinderea și călcarea manuală a pastei produc inegalități în grosimea suprafeței, ce apar sub formă de ondulații producând o extraordinară sclipire a sticlei, determinată de înclinarea neuniformă a planurilor care reflectă lumina în unghiuri diferite⁷.

Se pot pune trei întrebări: unde, când și cum au fost pictate primele icoane pe sticlă în Transilvania. Greu de spus. Începuturile sunt cufundate în negura timpului iar dovezile materiale în acest caz lipsesc. Ce se știe este faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se produceau icoane pe sticlă, iar la sfârșitul acestuia creatorii niculeni sunt în plin proces creativ. Cine erau ei, cum trăiau și cum produceau aceste minunate "desfățări ale ochiului" sunt întrebările la care le vom răspunde în rândurile ce urmează.

4. *Ibidem*, p.37

5. *Ibidem*, p. 37

6. I. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București 1975, p.15.

7. *Ibidem*, p.16

Satul Nicula se află lângă orașul Gherla în județul Cluj. Oameni simpli buni lucrători ai pământului, niculenii au un deosebit talent artistic nativ care s-a dezvoltat și cizelat în timpul liber dintre treburile gospodărești și munca câmpului. De asemenea zilele de iarnă vor fi dedicate acestei activități ce o vor desfășura uneori în particular dar mai ales în grup. Dovada acestui fapt sunt puținele lucrări care au, "personalitate", marea majoritate fiind impersonale. Lucrul în grup mergea mai repede și astfel se puteau produce mai multe icoane. În interiorul atelierului fiecare lucrător avea sarcini bine definite: unul desena contururile (sau copia anumite xilografuri, șabloane), altul colora și umplea contururile, un altul se ocupa de înrămare. Producția de icoane fiind ridicată, având căutare în rândurile populației românești, a dus la lărgirea pieței de desfacere. Totodată s-a constatat că și în alte regiuni aveau căutare icoanele cu un preț mai modest. Cu această ocazie odată cu drumul înapoi spre casă se facea și aprovizionarea cu materii prime: vopsele, pigmenți, glajă. Icoanele aveau în general un format mic, lucru care se reflecta într-un timp redus de execuție, cât și o transportare facilă cu un coeficient redus de pierderi. Astfel inventivii meșteri niculeni rezolvau în mod ingenios dintr-un singur drum problema desfacerii cât și cea a aprovizionării cu materiale. Aria de răspândire a fost cu precădere în partea de sud a Transilvaniei cât și partea de vest a acesteia (Munții Apuseni). Sudul Transilvaniei beneficia de o puternică axă comercială (Sibiu - Făgăraș - Brașov), de o dezvoltare economică avansată, cât și de o majoritate românească a populației, lucru întâlnit și în Munții Apuseni. Acestea sunt motivele pentru care zonele mai sus amintite au fost preferate desfacerii de icoane.

Vopselele folosite la pictarea icoanelor se cumpărau sub forma de "grunjulete" care mai apoi erau mărunțite pe lespezi, și erau amestecate cu pigmenți de culoare obținuți din substanțe naturale. Foița de aur era obținută de la negustorii străini armeni⁸.

Dimensiunile mici ale icoanelor au stimulat inventivitatea creatorilor populari: reprezentarea mulțimilor se va face schematizat prin procedeul cunoscut în iconografia bizantină "solz de pește" sau prin numărul mic de personaje redate. De aici decurge una din caracteristicile desenului: maxima simplificare a formelor, "limitarea desenului la liniile esențiale necesare"⁹. Schematizarea a mers până acolo încât printr-un singur semn a cărui semnificație era cunoscută de colectivitate era desemnată o notiune, un element: o fereastră sau un portal reprezentau o casă (Nașterea Precestei - icon 02). Această esențializare și simplificare a formelor va determina un maxim de expresivitate, de o inegalabilă putere de sugestie, potențată prin înlăturarea oricărui detaliu nesemnificativ¹⁰. Iconarii neavând

8. Ion Apostol Popescu, *Artă icoanelor pe sticlă de la Nicula*, Ed. Tineretului, 1969, pag. 46

9. I. Dancu, D. Dancu, *op.cit.* pag. 57

10. *Ibidem* pag. 55

noțiuni de desen nu pot reda perspectiva iar pentru a pune în evidență un personaj, acesta va fi supradimensionat în raport cu celelalte.

Culorile folosite vor fi la început numai cele de bază (negru, alb, roșu, albastru, verde, ocru) iar mai târziu după o rutină de mai mulți ani se vor produce și culori compuse (roz, vernil, etc.). Uneori la tensiunea dramatică a personajelor contribuie și culorile. Maturitatea lucrărilor de Nicula se poate observa începând cu prima decadă a secolului al XIX-lea.

Odată cu trecerea timpului și dezvoltarea acestui meșteșug (apariția unor noi centrele de pictura la Sebeș, Sibiu, Brașov) pictura niculeană trece printr-un proces de regresie, de decădere. Sticlă se produce mai ușor și cam peste tot nefiind nevoie de a străbate distante mari pentru aprovizionare cu materie primă. Totodată calitatea sticlei crește, cât și caracteristicile fizice ale acesteia. Sticla este mai puțin ondulată iar foile sunt mai mari. Se pot picta (la prețuri mai reduse, cererea fiind în creștere) icoane de dimensiuni mai mari ceea ce constituie un impediment pentru vechile șabloane folosite de niculeni. Acum spațiile mari vor fi rezolvate de elemente florale, dispărând acel echilibru între dimensiune - desen - culoare, "timbrul grav, lirismul și distincția vechilor icoane (...). Icoana nouă nu mai transmite senina armonie a linilor și culorilor, ci cânta strident"¹¹. Lucrările din ultima perioadă, în marea majoritate sunt zugrăvite pe un fond alb, încadrate de ghirlande cu flori roșii, lucru asemănător cu tehnica folosită la icoanele din Boemia din secolul XIX-lea¹². În ceea ce privește tematica, aceasta este influențată la început de cea bohemă cum ar fi scene din viața Mariei, scene cristologice și sfinți protectori iar mai târziu această influență va dispărea preferându-se iconografia bizantină cu accente ortodoxe. Preferința pentru anumiți sfinți era legată de credința în puterea magică a acestora, concretizată de capacitatea de a-i apăra de boli, de a păzi vitele sau semănăturile, având atribuții bine definite pentru viața omului¹³.

Icoanele de Gherla au fost zugrăvite de iconari ce au învățat acest meșteșug la Nicula de aceea vom întâlni caracteristici asemănătoare cu cele niculene. Multe din elementele din perioada de debut, cât și de mai târziu sunt asemănătoare. Ambele centre trec prin aceleași perioade de dezvoltare și evoluție picturală.

Patrimoniul creației iconografice românești este foarte mare și de aceea este greu de zis care centru a avut un rol primordial, care este rădăcina principală care a hrănit cu sevă trunchiul creației iconografice? Unde este Edenul care a zămislit precursorii artei picturii pe sticlă? Greu de răspuns la aceste întrebări cu date concrete, însă se pot face presupuneri. Una dintre ele ar fi aceea că răspândirea picturii pe sticlă în Transilvania datorează foarte mult țăranilor niculeni,

11. *Ibidem*. pag.61

12. * * * *Arta populară românească*, Ed. Academiei, București 1969, p.573.

13. Ion Mușlea, *Icoanele pe sticlă și xilografurile țăranilor români din Transilvania*, Ed. "Grai și Suflet - Cultura națională", București 1995, p.15.

nu numai pentru cea ce au realizat (material) ei, ci și pentru aportul spiritual adus dezvoltării centrelor de pictură. Astfel, iconografia din sudul transilvan va fi călăuzită pe făgașe noi de oameni cum ar fi: Ioan Pop, Nicolae Catavei, Savu Moga, Petru Tămaș, etc.. Din varii motive (unul dintre ele fiind aceea ca lucrul în ateliere nu dădea frâu liber creației individuale, orice idee personală fiind supusă unor șabloane, tipare), individualități capabile plecau în căutarea unor locuri unde își afirmă potența creatoare.

În Țara Făgărașului s-a pictat pe sticlă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar punctul maxim este atins la mijlocul secolului următor. Stilul pictural din această zonă este unul aparte, fiind influențat în mică măsură de cei din nord (de fapt există mai mult deosebiri decât asemănări...). Eul artistic întâlnit la un Savu Moga sau la Ioan Pop, de exemplu, îi determină să-și semneze lucrările, având astfel conștiința propriei valori. Pe un fundament iconografic bizantin, simțul artistic personal creează noi valori culturale, imprimând o nouă tendință picturii zonale. Astfel compozițiile vor fi mult mai elaborate, desenul aproape corect, "uneori chiar rafinat... culorile mai artistic armonizate"¹⁴; stilul lor nu se distanțează de influențele zonale, uneori regăsindu-se elemente din viața de zi cu zi (biserica, căruța, diverse obiecte casnice).

Țăranul român a văzut în icoană, înainte de toate, imaginea sacră care pentru biserică este sfânta și constituie, o veritabilă mărturisire de credință ortodoxă¹⁵.

Dezbateră pe marginea apariției și dezvoltării picturii pe sticlă poate continua (acest subiect este de o complexitate și mărime deosebită), dar autorii acestei comunicări și-au propus o tratare generală însoțită de un mini catalog de lucrări care exemplifică într-o mică măsură subiectul abordat. Piese prezentate aparțin colecției de icoane pe sticlă a Muzeului Țării Făgărașului cât și colecției particulare a d-lui Szocs - Fulop Carol căruia îi mulțumim pe această cale pentru sprijinul acordat.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Poza 01. *Răstignirea - 1780 (?), Brașov*. Este una dintre cele mai vechi icoane cunoscute. Fondul este alb încărcat de elementele supliciului. Reprezentarea lui Isus răstignit este plastică, denotând cunoștințe de pictură. Imaginea singulară a lui Isus, contrar regulilor iconografiei bizantine unde El este vegheat denota o influență catolică iar fondul alb amintește de icoanele boheme. Dimensiuni 55x43,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.

Poza 02. *Nașterea Precistei - sf. sec.XVIII -Nicula*. Ca majoritatea icoanelor din acest centru, personajele sunt redată bidimensional, ilustrând lipsa oricăror noțiuni de pictură. Tema face parte din subiectele rar abordate și este redusă la un minimum de detalii: Ana și pruncul sunt reprezentați înfășurați iar la masă, Ioachim o

14. *Ibidem*, pag.24

15. Leonid Uspensky, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, Ed. Anastasia, 1994, pag 94.

îmbie pe Ana cu mâncare. Culoarele folosite sunt cele specifice primei perioade: alb, roșu, verde. Dimensiuni 27x22, colecția Szocs-Fulop Carol sn.

- Poza 03. *Petru și Pavel - sf. sec.XVIII - inc.sec.XIX - Nicula*. Reprezentarea celor doi sfinți, încadrați de un chenar cu motiv, "funie", este conform canoanelor bisericești. Sfinții susțin o biserică; Petru are în mână cheia Raiului promisă de Isus la Cina cea de Taina, iar Pavel ține în mână Biblia pe care a propovăduit-o și în numele căreia a murit. Registrul inferior este decorat cu un simbol ce reprezintă fundația pe care se va zidi biserica lui Dumnezeu. Dimensiuni 25x20, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 04. *Judecata de Apoi - 1840(?) - Nicula*. Icoana este pictată în trei registre: în cel superior se afla Isus binecuvântând iar lângă El, Maica Domnului; în registrul de mijloc balanta dreptății, iar în partea inferioară împărații drept credincioși separați de ladul care se află în partea stânga a Domnului. Fondul icoanei este albastru și ocr, iar registrele sunt separate printr-un lanț de nori. Dimensiuni 40,5x35, colecția Muzeului Țării Făgărașului, Nr.inv. 22.
- Poza 05. *Sf.Gheorghe - sf.sec.XVIII - inc.sec.XIX - Nicula*. Icoana îl prezintă pe Sf. Gheorghe călare pe un cal alb omorând balaurul, care este simbolizat printr-un șarpe verde. Tema este încadrată de un chenar, "funie", pe un fond albastru cu motive vegetale. Dimensiuni 33x27,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 06. *Adam și Eva - inc.sec.XIX - Nicula*. Această lucrare se încadrează în normele temei respective: central, într-o casetă de formă ovală, se află Adam și Eva separați de pomul cunoașterii; șarpele își duce la împlinire menirea. În cele patru colțuri motive florale pe un fond alb. Dimensiuni 35,5x29,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 07. *Sfânta Troiță - inc.sec. XIX - Nicula*. Aici regăsim reprezentarea catolică a Sf. Treimi, contrar celei ortodoxe unde tema este redată sub forma Cinei de la Maamvri. Icoana este predominantă de culoarea roșie. În partea superioară Sf.Duh este simbolizat de un Porumbel alb. Dimensiuni 31x25,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 08. *Isus Învățător - sf.sec.XVIII - Nicula*. Pe un fond alb, este reprezentat Isus binecuvântând. Dimensiuni 28x23, colecția M.T.F., Nr. inv. 298.
- Poza 09. *Arhidiaconul Ștefan - inc.sec.XIX - Nicula*. Tema este rară, echilibrul culorilor fiind bine gândit. Central, Ștefan ține în mână dreaptă o candelă, iar în stânga un potir. În partea superioară, pe un fond alb, sunt reprezentate pietrele cu care a fost bătut. În părțile laterale apar elemente florale. Dimensiuni 31x25, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 10. *Arhanghelul Mihail - inc.sec.XIX - Nicula*. Este reprezentat cu însemnele sale specifice - potirul și sabia. Icoana este bine gândită din punct de vedere cromatic. Dimensiuni 28x24, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 11. *Sf.Nicolae - cca.1830 - Nicula*. Mai mult schematizat, Sf. Nicolaie stă pe tron, în veșminte arhieresti, binecuvântând. Fondul este albastru iar culorile sunt cele consacrate. Dimensiuni 28x22,5, colecția M.T.F., Nr.inv. 367.
- Poza 12. *Sf.Trei Ierarhi - mijl.sec.XIX - Nicula*. Sub o arcadă vegetală se află cei trei ierarhi - Ioan,Vasile și Grigore - binecuvântând. Greșelile gramaticale din denumirea sfinților arată ca această icoană, ca multe altele din zonă, este opera unui pictor cu o pregătire precară. Dimensiuni 34x28,5, colecția M.T.F.,Nr.inv. 24.
- Poza 13. *Masa Raiului - cca.1810 - Nicula*. Tema este preluată de la xilogravurile din Hasdate. Icoana este împărțită în patru romburi, unde sunt reprezentați Maica Domnului cu Pruncul, Isus Învățător, Sf. Paraschiva și Sf. Nicolaie. Subiectul este des întâlnit la Nicula. Dimensiuni 28x23, colecția Szocs-Fulop Carol sn.

- Poza 14. *Stretenie - Înălțarea Domnului - cca.1810 - Nicula*. Prezentarea la templu a lui Isus se desfășoară, în viziunea iconarilor niculeni, într-un decor simplu, singurul element ce sugerează faptul că scena se petrece în interior este drapajul din colțul dreapta - sus. Sub acesta, marele preot îl ține pe Isus în brațe, iar alături se află Maria și Iosif care ține doi porumbei în mână. Chenarul este, "funie" pe fond albastru. Dimensiuni 28x22,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 15. *Înaltarea Crucii - cca.1810 - Nicula*. Crucea împarte icoana în două părți: în stânga, sprijinind Crucea, se află Sf. Macarie Patriarhul Ierusalimului, însoțit de un dregător, iar în dreapta se află mulțimea de oameni, redată prin suprapunerea în solz de pește a capetelor. De remarcat frumosul colorit al piesei, cât și motivul floral central. Dimensiuni 28x22,5, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 16. *Sf. Constantin și Elena- cca.1830- Nicula*. Gândind inițial o Masa a Raiului, autorul modifică compoziția și o transformă în Constantin și Elena. Acest lucru reiese din distanța mare dintre marginile icoanei și chenarul, "funie", cât și fragmentele de romburi pictate aici. Din acest motiv tema nu ocupă toată suprafața utilă pictării icoanei. Echilibrul cromatic nu dezmințe măiestria iconariilor niculeni. Dimensiuni 34x29, colecția M.T.F., Nr. inv.362.
- Poza 17. *Răstignirea lui Isus- cca.1850 - Nicula*. Tema este o reprezentare tipic ortodoxă, prin prezența Sfintei Fecioare și a uneia dintre mironosițe. În centru se află Isus răstignit, icoana remarcându-se prin simplitatea desenului redus la minim și prin gravitatea personajelor. Dimensiuni 29x24,5, colecția M.T.F.,Nr.inv.26.
- Poza 18. *Răstignirea lui Isus - cca.1820 - Nicula*. Iconarul a plasat în partea superioară un lujer cu frunze, motiv des întâlnit la icoanele de Nicula. În compoziție apar două elemente mai puțin întâlnite în această zonă - Luna și Soarele, parțial întunecat în momentul răstignirii (evangelia apocrifă a canonicului Nicodim). Fondul ocru scoate în evidență elementele compozite ale icoanei. Dimensiuni 30x35, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 19. *Punerea în mormint(Plingerea) - mijl.sec.XIX- Nicula*. Scena se reduce numai la doi apostoli ce asista la plângerea Mariei, iar în plan secundar se află Crucea - Simbol al suferinței. Flori mari roșii descriu un arc deasupra personajelor. Dimensiuni 31,5x26, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 20. *Înviearea - cca.1810 - Nord Transilvania*. Este una din cele mai frumoase creații ale meșterilor anonimi din Nord Transilvania. Se remarcă printr-un colorit aparte și o bună repartizare a culorilor. Totodată trebuie remarcată încercarea de redare a perspectivei. Dând dovadă de o înaltă măiestrie, autorul pune în mână lui Isus un superb steag al biruinței, atmosferă fiind plină de bunătate și calm. Dimensiuni 39x33, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 21. *Înviearea - mijl.sec.XIX- Nicula*. Tema clasică, frumos colorată. Dimensiuni 34,5x30, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 22. *Sf.Gheorghe - mijl.sec.XIX - Nicula*. Sfântul Gheorghe omorând balaurul este încadrat de un chenar vegetal, pe un fond închis. Schematizarea caracteristică Niculei se regăsește și aici în reprezentarea balaurului. Dimensiuni 31x26, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 23. *Isus Învățător- probabil 1808 - Popa Sandu*. Isus sezând pe tron este redat în maniera specifică a autorului. Fondul este din foiță de aur, iar chenarul este, "funie". Acest zugrav este conservator în pictarea temelor, este un bun cunoscător

al desenului, perspectivei. Icoanele făcute de el au un colorit aparte. După 1795, întâlnim același tip de reprezentare a lui Isus Învățător. Dimensiuni 45,5x38, colecția Szocs-Fulop Carol sn.

- Poza 24. *Sf. Nicolaie - cca. 1810 - Nord Transilvania*. Icoana este zugrăvită de un fin cunoscător al picturii bisericești, remarcându-se prin echilibrul culorilor și desenul elaborat. Central, Sfântul Nicolaie în haine arhieresti binecuvântează, iar în registrul superior se afla Isus (în stânga) și Maica Domnului (în dreapta), pe un fond albastru. Dimensiuni 56,5x45, colecția Szocs-Fulop Carol sn.
- Poza 25. *Maica Domnului cu Pruncul - prima jum. sec. XIX - Nord Transilvania*. Maica Domnului cu Pruncul, reprezentată tip *Hodighitria*, este pictată în maniera specifică acestui centru. Dimensiuni 43x28, colecția M.T.F., Nr. inv. 236.
- Poza 26. *Maica Domnului cu Pruncul - cca. 1830 - Nicula (?)*. Reprezentarea este cea cunoscută, remarcându-se fondul din foiță de aur și cele două chenare cu motive vegetale. Dimensiuni 36,5x31,5, colecția M.T.F., Nr. inv. 225.
- Poza 27. *Învierea - sf. sec. XIX - Gherla*. Această icoană a fost pictată în perioada de declin. Specific acesteia este în primul rând desenul mai puțin elaborat, iar echilibrul cromatic nu mai este atins. Tendința de acum este revenirea la fondul alb și decorarea acestuia cu ghirlande de flori roșii. Subiectul este cel specific: Isus încadrat de un soldat și de îngerul ce-i ridică piatra de mormint. EL este înconjurat de o aură de lumină (Lumina Învierii). Dimensiuni 49,5x39, colecția M.T.F., Nr. inv. 51.
- Poza 28. *Sf. Treime - a doua jum. sec. XIX - Gherla*. Reprezentarea schematică a Sfintei Treimi este caracteristică perioadei în care a fost pictată icoana. Se remarcă abundența elementelor florale. Dimensiuni 48x37,5, colecția M.T.F., Nr. inv. 223.
- Poza 29. *Masa Raiului - a doua jum. sec. XIX - Gherla*. Icoana bogat ornamentată, abundență elementele floral - vegetale. Personajele sunt delimitate prin chenare, "funie" și sunt specifice temei respective. Dimensiuni 52x40, colecția M.T.F., Nr. inv. 301.
- Poza 30. *Răstignirea - sf. sec. XIX - Gherla*. În partea centrală Isus este Răstignit, iar de o parte și alta a Crucii se află Sfânta Maria și una dintre mironosițe. Scena este înconjurată cu o ghirlandă de flori roșii. Dimensiuni 36,5x31, Colecția M.T.F., Nr. inv. 224.

THE NORTH - TRANSYLVANIAN GLASS - PAINTING SCHOOL

After writing a short history about the existence of some important glass-making manufactures in Transylvania, dating back in the XVII-th century, the authors of this text presented the north-transylvanian painting school of glass icons and the influences which it had on the other centers in South-Transylvania.

The peasant craftsmen from the workshop of Nicula, considered to be, by a few specialists, the oldest center of painting on glass, produced real masterpieces. The Nicula icons on glass, with small sizes, can be recognized by their particular chromatics, a naïve drawing, of great graphicalness, the shapes are oversimplified up to the essential lines. The themes painted by the Nicula glass-painters, influenced at starting by the Bohemian paintings on glass, include scenes representing the Holy Virgin and Christ and the protector saints.

The importance of Nicula painters lies not only in their own creations, but also in the influence on the other workshops of painting on glass.

Another part refers to the icons of glass painted by the craftsmen from the Făgăraș Country, insisting on the differences between these two workshops.

Poza 01. Răstignirea - 1780 (?), Brașov.

Poza 02. Nașterea Precistei - sf. sec.XVIII -Nicula.

Poza 03. Petru și Pavel - sf. sec.XVIII - înc.sec.XIX - Nicula.

Poza 04. Judecata de Apoi - 1840(?) - Nicula

Poza 05. Sf.Gheorghe - sf.sec.XVIII - înc.sec.XIX - Nicula.

Poza 06. Adam și Eva - înc.sec.XIX - Nicula.

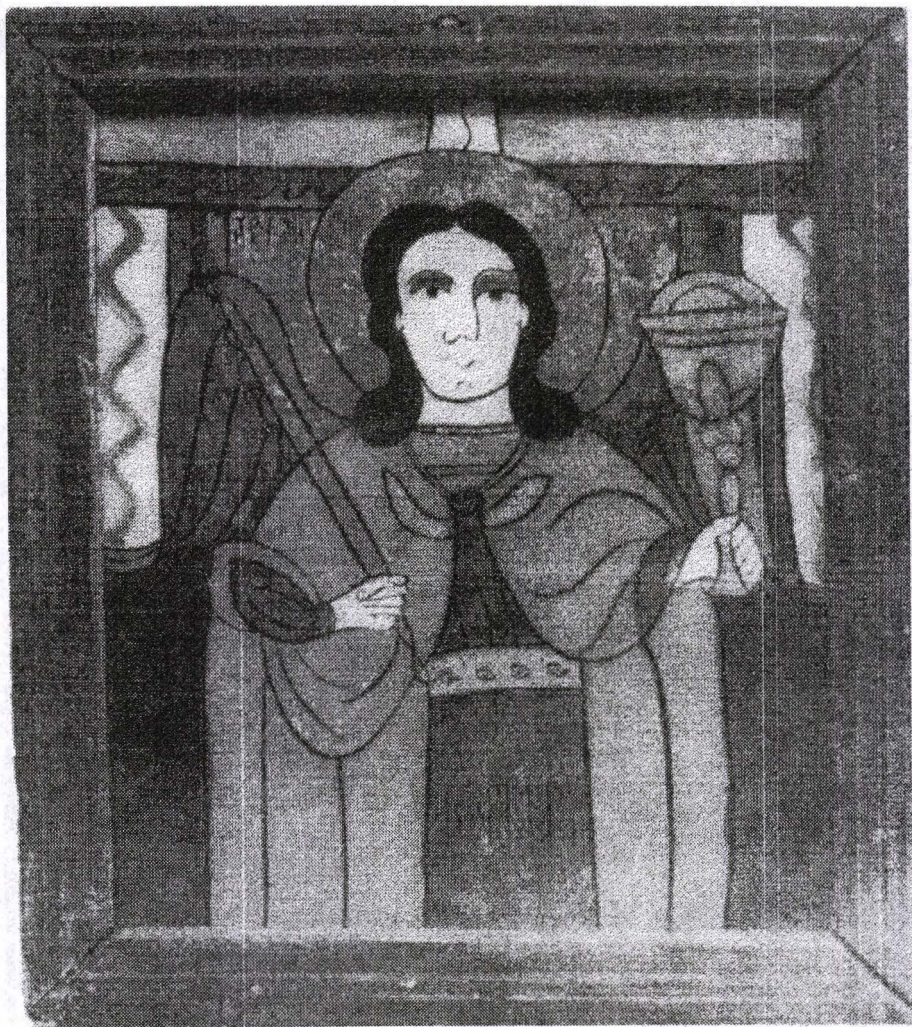
Poza 07. Sfânta Troiță - înc.sec. XIX - Nicula.

Poza 08. Isus Învățător - sf.sec.XVIII - Nicula.

Poza 09. Arhidiaconul Ștefan - înc.sec.XIX - Nicula.

Poza 10. Arhanghelul Mihail - înc.sec.XIX - Nicula.

Poza 11. Sf.Nicolae - cca.1830 - Nicula

Poza 12. Sf. Trei Ierarhi - mijl. sec. XIX - Nicula.

Poza 13. Masa Raiului - cca.1810 - Nicula.

Poza 14. Stretenie - Întâmpinarea Domnului - cca.1810 - Nicula.

Poza 15. Înălțarea Crucii - cca.1810 - Nicula.

Poza 16. Sf. Constantin și Elena- cca.1830- Nicula

Poza 17. Răstignirea lui Isus- cca.1850 - Nicula.

Poza 18. Răstignirea lui Isus - cca.1820 - Nicula.

Poza 19. Punerea în mormânt (Plângerea) - mijl. sec. XIX- Nicula.

Poza 20. Învierea - cca.1810 - Nord Transilvania.

Poza 21. Învierea - mijl.sec.XIX- Nicula.

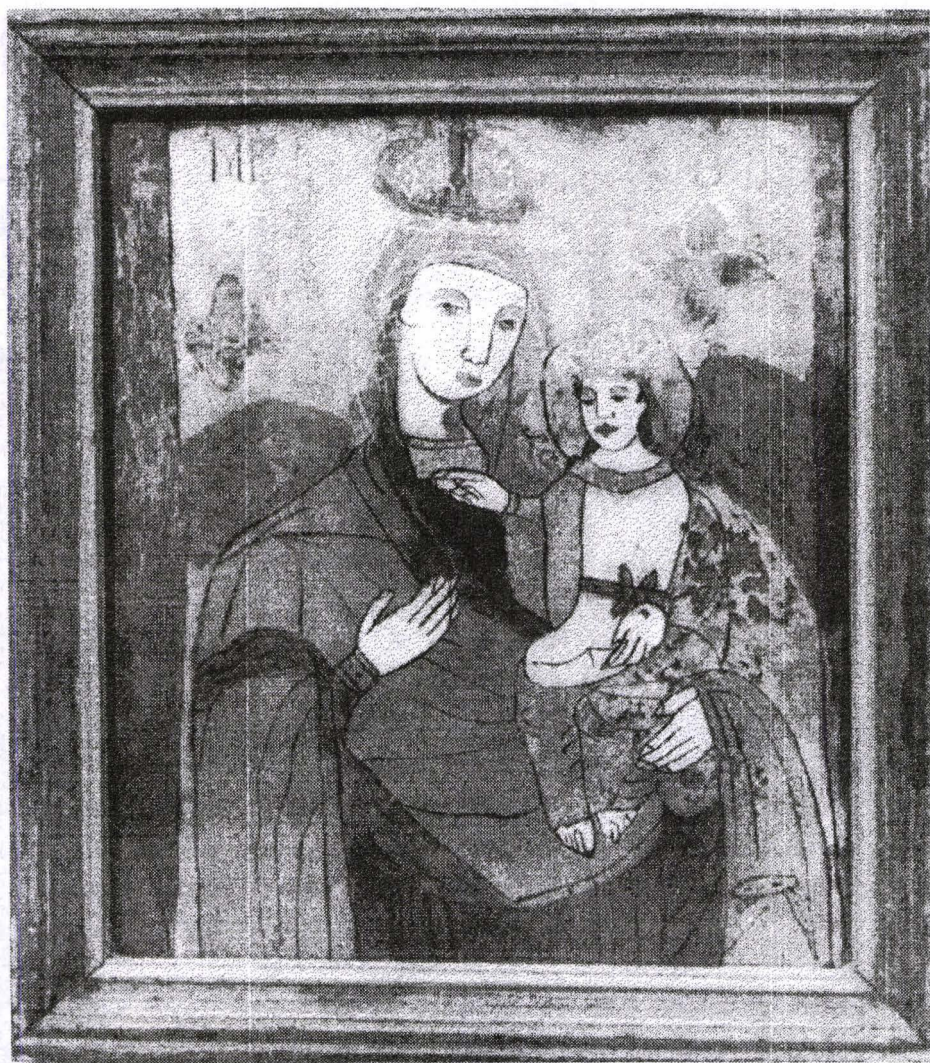
Poza 22. Sf.Gheorghe - mijl.sec.XIX - Nicula.

Poza 23. Isus Învățător- probabil 1808 - Popa Sandu.

Poza 24. Sf. Nicolaie - cca.1810 - Nord Transilvania.

Poza 25. Maica Domnului cu Pruncul - prima jum. sec. XIX - Nord Transilvania.

Poza 26. Maica Domnului cu Pruncul - cca. 1830 - Nicula (?)

Poza 27. Învierea - sf.sec. XIX - Gherla.

Poza 28. Sf.Treime - a doua jum. sec.XIX - Gherla

Poza 29. Masa Raiului - a doua jum.șec. XIX - Gherla.

Poza 30. Răstignirea - sf.sec. XIX - Gherla

FAUNA WEALDIANĂ DIN BAUXITELE DE LA CORNET – LENTILA 204, JUDEȚUL BIHOR ÎN COMPARAȚIE CU FAUNE DE VÂRSTĂ SIMILARĂ DIN ANGLIA

ERIKA POSMOȘANU

Cuvântul “Weald” provine din Anglia de la începutul secolului trecut, pentru a denumi rocile din Cretacicul inferior. Puțin mai târziu (1822-1828), după ce formațiunile Wealden Clay și Hastings Sand au fost definite, Wealdianul s-a folosit ca denumire generică pentru întreaga unitate (cuprinzând cele două formațiuni sus-amintite). Începând cu 1870, această denumire s-a folosit pentru descrierea depozitelor de vârstă similară din Franța și Germania, ca mai târziu, toate formațiunile de vârstă Cretacic inferioară (până în Barremian inclusiv) să capete aceași caracterizare (Allen, 1955).

Unitatea Wealdiană este importantă atât din punct de vedere geologic cât și paleontologic. Fauna Wealdiană din Europa reprezintă una din cele mai bogate asociații de vertebrate din Cretacicul inferior. Vertebratele wealdiene din Bazinul Weald (Sud-estul Angliei) și de pe Isle of Wight sunt cunoscute încă din secolul trecut (Mantell, 1825, Hulke, 1880, Swinton, 1936), natura sedimentelor și abundența resturilor fosile, în special a dinosaurilor, au mobilizat lumea cercetătorilor, dar și a colecționarilor particulari. Munca de pionierat a fost făcută de Mantell, între anii 1818 și 1820, descoperirile sale având importanță istorică: două (*Hylaeosaurus* și *Iguanodon*) din cei trei taxoni folosiți de Sir Richard Owen, care au stat la baza definirii grupului Dinosauria, provin din aceste depozite (Norman, 1987).

Cele mai cunoscute situri fosilifere wealdiene au fost descoperite în depozite din vestul Europei: în Anglia (Surrey, Sussex, Kent, Isle of Wight), în Belgia (Bernissart) și în Spania.

Descoperirea punctului fosilifer de la Cornet-Lentila 204 în 1978 a stârnit interesul comunității științifice din întreaga lume, atât datorită asociației faunistice cât și pentru modul de conservare cu totul neobișnuit a pieselor scheletice: în bauxită. Unicitatea punctului de la Cornet constă în faptul că este singurul loc în lume unde o asociație de vertebrate compusă din resturi scheletice de dinosauri,

pterosauri (reptile zburătoare) și păsări sunt conservate în bauxită (Jurcsak et Popa, 1978, 1979). Bauxita este o rocă sedimentară necaracteristică pentru conservarea de organisme. În afară de Cornet, unde s-au recuperat peste 10.000 de piese scheletice, doar în bauxitele din Ungaria a mai fost semnalat un singur dinte de crocodil (Kretzoi et Noszky, 1951).

Lucrarea de față își propune o analiză comparativă dintre fauna wealdiană de la Cornet și cele din Anglia, din punct de vedere al conținutului faunistic și paleoecologic.

Înainte de a trece la analiza efectivă a celor două faune, trebuie să ținem cont de anumite considerații, care au fost utilizate și de Ostrom (1970), cu ocazia studiului comparativ între faunele wealdiene și cele din Cretacicul inferior din Formațiunea Cloverly: 1) atât majoritatea taxonilor din Anglia cât și cei de la Cornet au fost descrise pe baza unor resturi scheletice dezarticulate, iar în cazul faunei din Anglia uneori chiar dispersate; 2) în ultimul secol s-a scris o bibliografie consistentă în care au fost revizuite taxonomia și sinonimiile privind genurile din Wealden-ul clasic, dar și în cazul faunei de la Cornet au avut loc revizui (autorul va ține seamă numai de ultimele revizui ale celor două asociații); 3) relațiile stratigrafice între localitățile clasice wealdiene au fost și ele reconsiderate în ultimii ani (Norman, 1987).

Asociația faunistică de la Cornet

De la descoperirea punctului fosilifer au avut loc săpături paleontologice succesive, conduse de regretatul paleontolog Tiberiu Jurcsak. Tehnicile de săpătură, preparare și restaurare sunt dificile, bauxita având o duritate mare. Nu se pot folosi metode chimice, iar prepararea materialului osteologic a fost efectuată de Elisabeta Popa, folosind metode mecanice.

Localizare

Situl fosilifer de la Cornet – Lentila 204 este situat în Munții Pădurea Craiului, la 4 km sud de sediul întreprinderii Bauxita Min SA Dobrești (Fig. 1). Lentila este cantonată în subteran, accesul se face pe un plan înclinat de aprox. 90 m.

Geologie - stratigrafie

Lentila 204 este una din mulțimea de lentile de bauxită din Munții Pădurea Craiului, care sunt localizate între calcarele de Cornet de vârstă Tithonian-Berriasian inferior și calcare de vârstă Barremian-Aptian (Patrulius et al. 1983, Grigorescu, 1993). Geologia regiunii este detaliată în Benton et al (1997). Poziția stratigrafică a bauxitei a fost inițial apreciată a fi Berriasian superior-Barremian inferior (Patrulius et. Al), însă pe baza identificărilor unor ostracode (Dragastan et. Al, 1988) a fost determinată o perioadă de timp mai redusă Berriasian superior – Valanginian inferior.

Resturile de vertebre, ce s-au format odată cu formarea bauxitei, prezintă evidența unui transport hidraulic și chiar unele deformări postdepozitionale (Posmosanu et Cook, in press).

Conținut faunistic

De la descoperire până în prezent au fost identificate mai multe genuri de dinosauri, pterosauri și păsări (Jurcsak et Popa, 1978; 1979; 1983a, 1983b, 1984; Jurcsak 1982; Jurcsak și Kessler, 1991; Kessler, 1986; Tallodi-Posmoșanu et Popa, 1997).

Tiberiu Jurcsak a identificat prezența a patru genuri de dinosaurieni din ordinul ornithopodelor (Jurcsak et Kessler, 1991), însă cercetările recente precum și compararea materialului osteologic cu specii similare din colecția Muzeului de Istorie Naturală din Londra au pus în evidență doar două genuri de ornithopode: *Valdosaurus* din grupul Dryosauridelor (Galton et Taquet, 1982) și *Camptosaurus*, înrudit cu Iguanodontidele (Tallodi-Posmoșanu et Popa, 1997).

Jurcsák et Kessler (1991) au atribuit un spin provenind din armura dorsală unui ankylosaurid, însă nu s-au găsit până în prezent și alte resturi scheletice care să aparțină ankylosauridelor.

Dinosaurii din grupul theropodelor sunt extrem de slab reprezentate, prezența lor este atestată de urmele de mușcăături de pe oasele ornithopodelor (Jurcsak, 1982; Posmosanu et Cook, in press), cât și de două falange unguale, care au aparținut unui theropod de talie mică (Benton et. Al, 1997).

Resturile scheletice ale unor pterosauri sunt rare, conțin numeroase fragmente nedeterminabile. A fost totuși posibilă identificarea a trei reprezentanți ai pterosaurilor: *Gallodacylus*, un Ornitocheirid și *Dsungaripterus* (Jurcsak et Popa, 1983a, 1984; Jurcsak et Kessler, 1991). *Dsungaripterus* prezintă caractere similare cu genul descris în China, motiv pentru care are importanță paleogeografică.

Păsările descrise de Kessler (1986) și de Jurcsak et Kessler (1991) au atras atenția specialiștilor din întreaga lume, datorită importanței acestora din punct de vedere filogenetic și paleoecologic. În ultimii ani însă și această parte a colecției se află sub revizuire. Benton et al. (1997) subliniază importanța asociației menționând însă necesitatea redeterminării specimenelor și posibilitatea ca păsările de la Cornet ar putea fi de fapt, resturile scheletice ale unor theropode de talie mică sau de pterosauri. Până la publicarea revizuirilor, păsările de la Cornet sunt considerate ca specii valide.

Asociația de nevertebrate de la Cornet este compusă din gastropode și ostracode (Patrulius et. Al, 1983; Dragastan et. Al, 1988) demonstrând existența unui mediu lacustru în apropierea arealului în care au trăit dinosaurii.

Paleoecologia asociației de la Cornet

Ansamblul faunistic de la Cornet reprezintă o singură paleo-comunitate, care a populat o insulă, una din insulele Mării Tethys (Benton et al. 1997). Evoluția în izolare geografică este atestată și de mărimea mult mai mică a speciilor față de "rudele" lor din depozite fosilifere de vârstă similară. În acest paleomediu ornithopodele au fost populația dominantă, ceea ce dovedește că mediul a fost

selectat de ornithopode probabil din considerente legate de hrană, iar theropodele sunt doar rezidente în areal (Posmosanu et. Cook, in press). Pterosaurii și păsările se încadrează în scenariul dinosaurilor, prezența lor atestă apropierea de țărm a biotopului. Nevertebratele determinate confirmă ipoteza că dinosaurii adunați în "turmă" (numărul indivizilor se poate determina după numărul de oase perechi cum ar fi calcaneul, astragalul, coracoidul care sunt mai numeroase) se aflau în apropierea unor lacuri, însă nu se poate determina dacă acest comportament social a fost permanent sau doar sezonalt, determinat de prezența sursei de apă.

Asociația faunistică wealdiană din Anglia. Localizare

Cercetările depozitelor wealdiene din Anglia au început încă din secolul trecut, au fost descoperite numeroase puncte fosilifere cu conținut faunistic variat (Galton, 1975; Weishampel, 1990; Sues et Norman, 1990).

Principalele puncte fosilifere se găsesc în sud-estul Angliei (FIG. 2) în localitățile Surrey, Sussex și Kent, precum și în Isle of Wight (FIG.3).

Geologie-Stratigrafie

Unitatea Wealden este importantă atât din punct de vedere geologic cât și stratigrafic și cuprinde arealele Kent, Sussex, Surrey și Hampshire, precum și formațiunile de pe Isle of Wight.

Cele mai multe lucrări au fost concentrate asupra descrierii materialului paleontologic, în special adresat dinosaurilor, mai puțin au avut ca subiect poziția stratigrafică a acestora.

Din punct de vedere litostratigrafic Unitatea Wealden în sud-estul Angliei a fost împărțită în două formațiuni majore : Hastings Sands (Berriasian – Valanginian) și Weald Clay (Hautrivian – Barremian) (Norman, 1987; Cook, 1995). Depozitele wealdiene de pe Isle of Wight ocupă poziția stratigrafică conform formațiunii Wessex (limita Hautrivian-Barremian), fiind acoperite de formațiunea Vectis (Barremian-Aptian bazal) (Insole et Hutt, 1994).

Din punct de vedere geologic aceste formațiuni sunt formate din argile, marne, gresii argiloase sau marnoase, culoarea lor variind de la roșcat la cenușiu-verzui. Sedimentologia regiunii arată că paleomediul a fost o zonă de câmpie aluvială și pe alocuri cu mediu deltaic (FIG.4) și cu fluctuații ale nivelului mării, când s-au depozitat intercalațiile marine.

Conținut faunistic

Vertebratele care predomină în asociația faunistică wealdiană din Anglia constă în principal din dinosauri, dintre care abundența cea mai mare o au ornithopodele. Astfel, Weishampel (1990) prezintă distribuția dinosaurienilor în depozitele wealdiene:

Vestul Provinciei Sussex: Ornithopodele sunt reprezentate de *Valdosaurus canaliculatus*, *Iguanodon anglicus*, *I. atherfieldensis*, *?I. bernissartensis*; sauropodele provin din grupurile Cetiosauridae, Brachiosauridae și

Camarasauridae; ankylosauria este reprezentată prin nodosauridul *Hylaeosaurus armatus*; iar sporadic sunt reprezentate și theropodele.

Estul Provinciei Sussex: printre ornithopode se numără resturi scheletice de *Hypsilophodon foxii* și *Iguanodon atherfieldensis*, *I. dawsoni* și *I. fittoni*, alături de urme de pași ale ornithopodelor; sauropodele au ca reprezentant Brachiosauridele, nodosauridele sunt prezente prin *Hylaeosaurus armatus*.

Provincia Surrey: sunt prezente ornithopodul Iguanodontid – *I. atherfieldensis* și theropodul *Baryonix walkeri*, cel mai bine reprezentat din toată unitatea.

Kent: s-au identificat ornithopodul *I. atherfieldensis*; un sauropod Brachiosaurid și theropode indet.

Isle of Wight: din grupul ornithopodelor un Hypsilophodontid indet., *Valdosaurus canaliculatus* dintre Dryosauridae și *I. atherfieldensis* și *I. bernissartensis* dintre Iguanodontidae; Pachycephalosauridele sunt reprezentate de *Yaverlandia bitholus*, Ankylosauria de nodosauridul *Polachantus foxii*; sauropodele din grupul Brachiosauridae, Camarasauridae, Diplodocidae și Titanosauridae. Theropodele sunt extrem de rare, cuprinzând fragmente indet.

În ceea ce privește alte vertebrate prezente în Wealdianul englez, sunt relativ frecvente resturile de pești și crocodili, mai rare cele din grupul chelonienilor, iar pterosaurii și mamiferele sunt sporadice (Insole et Hutt, 1994; Cook, 1995).

Nevertebratele sunt reprezentate de gastropode, ostracode și câteva specii de bivalve unionidae, plantele determinate cuprind pteridofite, cycadofite, ginkgofite, coniferofite și angiosperme. (Horne, 1995; Insole et Hutt, 1994).

Paleoecologia

Habitatul în care au trăit vertebratele terestre din asociația wealdiană din Anglia a fost format din zonele din jurul paleorâurilor, estuarelor, deltelor, într-o zonă relativ apropiată de țărmul mării, cu fluctuații ale nivelului acestuia.

Din punctul de vedere a abundenței grupurilor, cele dominante au fost ornithopodele – iar în cadrul acestora Iguanodontidele, iar apoi în ordinea descrescătoare a abundenței relative: sauropodele, ankylosauridele, theropodele, chelonienii și crocodilii. Peștii și pterosaurii au abundență redusă, iar mamiferele sunt extrem de rar reprezentate (Ostrom, 1970; Cook, 1995; Insole et al. 1994).

Diversitatea faunei wealdiene din Anglia este net superioară diversității faunale de la Cornet. Ornithopodele apar în aproape toate paleomediile identificate, deci reprezintă elementul dominant din fauna de vertebrate terestre (Norman, 1987), această concluzie este sprijinită și de ocurența urmelor de pași din câteva localități (Norman et Weishampel, 1990, Insole et Hutt, 1994). Alte ornithopode, împreună cu ankylosaurul și pachycephalosaurul ocupă o poziție minoră în comunitate, probabil au fost populații rezidente în regiune.

Sauropodele, deși variate ca formă, nu sunt foarte abundente, probabil datorită productivității vegetale reduse din zonă, cauzate și de schimbările climatice

sezonale. Prezența sauropodelor sugerează mai degrabă o prezență temporară, probabil în timpul migrației lor.

Theropodele au fost carnivorele principale în paleocomunitate, probabil reprezentând pericol doar asupra ornithopodelor și altor vertebrate de dimensiuni reduse, mai puțin asupra sauropodelor. Pterosaurii și mamiferele ocupă poziții clare în lanțul trofic din Cretacicul inferior dar nu au avut rol hotărâtor în paleocomunitate.

Concluzii

Din punct de vedere stratigrafic, localitățile sus-menționate, din Anglia și de la Cornet, se încadrează în unitatea wealdiană.

În ambele comunități predomină ornithopodele, însă diversitatea faunei este mult mai mare în depozitele engleze. Acest fapt poate indica atât condiții climatice și paleoecologice favorabile speciilor din Anglia spre o dezvoltare diversificată, dar poate fi și rezultatul condițiilor de fosilizare, în cazul depozitului de la Cornet fosilizarea fiind un proces mult mai dificil. O altă explicație poate fi și faptul că depozitele wealdiene din Anglia sunt studiate de aproape două secole – cu descoperiri de noi faune și cu revizuirea faunei din colecții, pe când fauna de la Cornet este cercetată doar de 20 ani.

Una din diferențele în ceea ce privește diversitatea faunei este lipsa totală din fauna de la Cornet a sauropodelor, chelonienilor și a vertebratelor acvatice cum ar fi peștii. Lipsa sauropodelor poate fi datorată componenței florei locale, care probabil nu a fost luxuriantă ca să susțină o populație de sauropode. Lipsa celorlalte elemente de vertebrate poate fi explicată ori prin condițiile de paleomediul care nu le-au caracterizat ori prin condițiile de fosilizare care nu le-au favorizat, și astfel aceste elemente nu s-au păstrat în bauxită.

Analiza comparativă a celor două faune a scos în evidență diferențele în ceea ce privește talia vertebratelor din grupe similare. Astfel, asociația de la Cornet este caracterizată de talii reduse (1-1,5 m înălțime) față de ornithopodele din Anglia (3 până la 5 m înălțime), lucru dovedit și pentru pterosauri. Falangele ungule ale ornithopodelor de la Cornet măsoară între 2,0-3,5 cm, pe când falangele ungule din Anglia sunt de 7-8 cm; un humerus tipic pentru Cornet are mărime în jur de 20 cm, pe când humerusul ornithopodelor din wealdianul englez cuprinde mărime între 30-40 cm (FIG3-4). Acest lucru este rezultatul izolării geografice și a evoluției asociației în insularitate, întâlnite și la asociația de dinosauri de vârstă Cretacic superioară din Bazinul Hațeg (Grigorescu, 1993; Csiki, 1997).

Mulțumiri. Autorul dorește să-și exprime sincerele mulțumiri D-nei Elisabeta Popa, pentru sprijinul acordat cu ocazia săpăturilor paleontologice și pentru prepararea nmaterialului osteologic, prof. Dr. Dan Grigorescu pentru sprijinul științific, prof. Dr. Michael Benton și Dr. Elisabeth Cook, pentru mijlocirea vizitei la Universitatea din Bristol și Dr. Angela Milner, pentru facilitarea accesului în colecția Muzeului de Istorie Naturală Londra.

BIBLIOGRAFIE

- Allen, P. 1955 Age of the Wealden in North-Western Europe. *Geological Magazine*, Vol. XCII, no.4: 265-280.
- Benton, M.J., Cook, 1997 Dinosaurs and other tetrapods in an Early Cretaceous E., Grigorescu, D., Popa, E. bauxite-filled fissure, north western Romania. *E. Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 130: 275-292.
- Blows, T.W., 1978 Reptiles on the Rock, Isle of Wight Museums Publication, no.2, 1-60.
- Cook, E. 1995 Taphonomy of two non-marine Lower Cretaceous bone accumulations from South eastern England, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 116: 263-270.
- Csiki, Z., 1997 Legături paleobiogeografice ale faunei de vertebrate continentale Maastrichtian superioare din Bazinul Hațeg, *Nymphaea* 23-25: 45-68.
- Dragastan, O., 1988 Bauxite-bearing formations and facies in the Pădurea Coman, M. și Știucă, E., Craiului and Bihor Mountains (Northern Apuseni). *Revue Roumaine de Geologie, Geophysique et Geographie*, 32: 67-81.
- Galton, P. 1975 English Hypsilophodontid Dinosaurs (Reptilia: Ornithischia), *Palaeontology*, Vol. 18, Part 2: 741-752.
- Galton, P.M. și Taquet, Ph., 1982 *Valdosaurus*, a hypsilophodontid dinosaur from the Lower Cretaceous of Europe and Africa, *Geobios* no.15, fasc. 2: 147-159.
- Grigorescu, D. 1993 Nonmarine Cretaceous formations of Romania. În: Aspects of nonmarine Cretaceous Geology. *Academica Sinica*, Beijing, 142-164.
- Horne, D. 1995 A revised ostracod biostratigraphy for the Purbeck-Wealden of England. *Cretaceous Research*, 16: 639-663.
- Hulke, J.W., 1880 *Iguanodon prestwichii* a new species from the Kimmeridge Claz, distinguished from *I. mantelli* of the Wealden formation in the S.E. of England and Isle of Wight by Differences in the shape of vertebral centra, by fewer than five tooth servature, founded on numerous fossil remains lately discovered at Cumnor, near Oxford. *Quarterly Journ. Of Geological Society*, 143: 433-456.
- Insole, A.N. și Hutt, S. 1994 The palaeoecology of the dinosaurs of the Wessex formation (Wealden Group Early Cretaceous), Isle of Wight, Southern England. *Zoological Journal of the Linnean Society*, 112: 197-215.
- Jurcsak, T. 1982 Occurences nouvelles des sauriens mesozoiques de Roumanie. *Vertebrata Hungarica*, 21: 175-184.
- Jurcsak, T. și Kessler, E. 1991 The Lower Cretaceous paleofauna from Cornet, Bihor County, Romania, *Nymphaea*, 1: 5-32.

- Jurcsák, T. și Popa, E., 1978 Resturi de dinosaurieni în bauxitele de la Cornet (Bihor). *Nymphaea*, 6: 61-64.
- Jurcsák, T. și Popa, E., 1979 Dinosaurieni ornitopozi din bauxitele de la Cornet (Munții Pădurea Craiului). *Nymphaea*, 7: 37-75.
- Jurcsák, T. și Popa, E. 1983a Reptile zburătoare în bauxitele de la Cornet (Bihor), notă preliminară, *Nymphaea*, 6: 61-64.
- Jurcsák, T. și Popa, E., 1983b La faune de dinosauriens du Bihor (Roumanie). In: E. Biffetaut, J-m. Mazin and E. Salmon (Editors), *Actess du Symposium Paleontologique G. Couvier, Montbeliard*, 325-335.
- Jurcsák, T. și Popa, E., 1984 Pterosaurians from the Cretaceous of Cornet, Romania. In: W.-E. Reif and F. Westfal (Editors), *Third Symposium on Mesozoic Terrestrial Ecosystems, Short Papers, Attempto, Tubingen*: 117-118.
- Kessler, E. și Jurcsák, T., 1986 New contributions to the knowledge of Lower Cretaceous bird remains from Cornet (Romania). *Trav. Mus. Hist. Nat. Grigore Antipa*, 28: 290-295.
- Kretzoi, M. și Noszky, J., 1951 Saurus fog a bakonyi bauxitképződményből. *Földt. Közl.*, 81: 333.
- Mantell, G., 1825 Notice on the *Iguanodon*, a newly discovered fossil reptile, from the sandstone of Tilgate Forest in Sussex. *Philos. Transactions of the Royal Society London* 100: 179-186.
- Norman, D.B. 1987 Wealden dinosaur biostratigraphy. Fourth Symposium on Mesozoic Terrestrial Ecosystems. Short Papers Ed. By P.M. Currie and E.H. Koster, 161-166.
- Norman, D.B. 1990 Iguanodontidae and related Ornithopods, in The Dinosauria, Weishampel, D.B. Dodson, P. et Osmolska, H. eds., University of California Press, Berkeley: 510-533.
- și Weishampel, D.B. 1990 Stratigraphy and Palaeontology of the Cloverly Formation (Lower Cretaceous) of the Bighorn Basin Area, Wyoming and Montana. *Bull. – Peabody Museum of Natural History, Yale University, New Haven*, 35: 1-235.
- Patrulius, D., 1983 Dinosauriens ornithopodes dans les bauxites A. Neocomiennes de l'Unité de Bihor (Monts Apuseni). *Ann. Inst. Geol. Geofiz.*, 59: 109-117.
- Marinescu, F. și Baltreș, 1983 Vertebrate taphonomy and dinosaur palaeopathologies from a Lower Cretaceous bauxite-filled fissure, North West Romania.
- Posmoșanu, E. și Cook, E., in press Hypsilophodontidae, *Tenontosaurus*, Dryosauridae in The Dinosauria, Weishampel, D.B., Dodson, P. et Osmolska, H. eds., University of California Press, Berkeley: 498-509.
- Sues, H-D., Norman, D.B. 1990 The dinosaurs of the Isle of Wight. *Proc. Geol. Assoc.*, 47: 204-220.
- Swinton, W.E., 1936 Notes on a Camptosaurid dinosaurs from the Lower Cretaceous bauxite, Cornet – Romania. *Nymphaea* 23-25: 35-44.
- Tallodi-Posmosanu, E. 1997 Dinosaurian Distribution in The Dinosauria, Weishampel D.B., Dodson, D. et Osmolska, H. eds. University of California Press, 63-140.
- și Popa, E., 1990

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Figura 1. Localizarea punctului fosilier Cornet - Lentila 204, județul Bihor
- Figura 2. Formațiunile wealdiene și localitățile fosiliere din sud-estul Angliei. Modificat după Cook, 1995
- Figura 3. Localizarea depozitelor fosiliere de pe Isle of Wight. (Modificat după Insole et Hutt, 1994)
- Figura 4. Geografia Angliei de Sud în timpul Wealdianului (Modificat după Blows, 1978)
- Figura 5. Comparația privind talia falangelor ungule din cele două depozite studiate. a) Falange ungule de ornithopode din bauxitele de la Cornet, b) Falangă unguală de ornithopod din depozitele wealdiene din Anglia.
- Figura 6. Comparația privind talia falangelor ungule din cele două depozite studiate, a) Humerus de ornithopod din bauxitele de la Cornet, b) Humerus de ornithopod din depozitele wealdiene din Anglia.

ABSTRACT

The Wealden fauna, exceptionally conserved in bauxites from Cornet – Lentila 204, Bihor County, consists of scheletal remains of dinosaurs, pterosaurs and birds. The predominance of ornithopods is remarkable, two taxa have been identified: *Camptosaurus* and *Valdosaurus*; as well as an ankylosaur and a small-sized theropod, but these are extremely rare.

The Wealden fauna of South-East England is dominated by ornithopod dinosaurs, but sauropods and theropods are relative abundant as well. Fish, crocodile and turtle remains were also identified, which are totally absent in the Cornet assemblage. In the English deposits there is a rare occurrence of pterosaurs and mammals.

The most remarkable difference is the size of the vertebrates, those from Cornet being of more reduced sized in comparison with those from England, which is an evidence for early geographical isolation and evolution in insularity, attested by the low diversity of the dinosaurs.

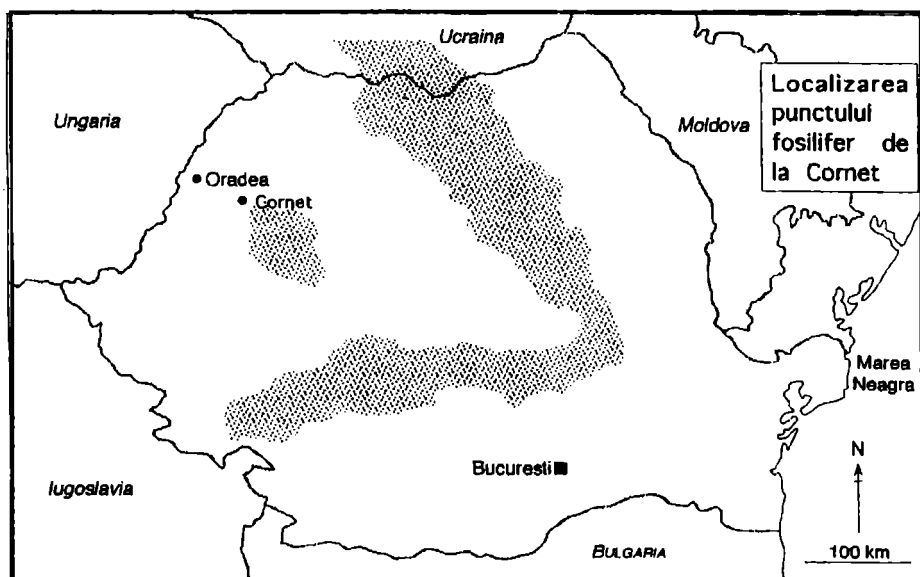

Figura 1. Localizarea punctului fosilifer Cornet - Lentila 204, județul Bihor

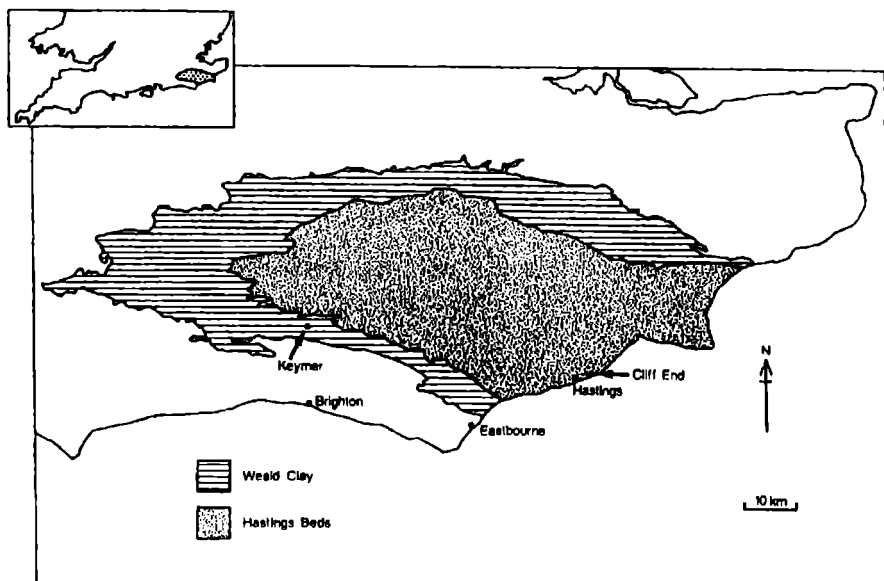

Figura 2. Formațiunile wealdiene și localitățile fosiliere din sud-estul Angliei.
Modificat după Cook, 1995

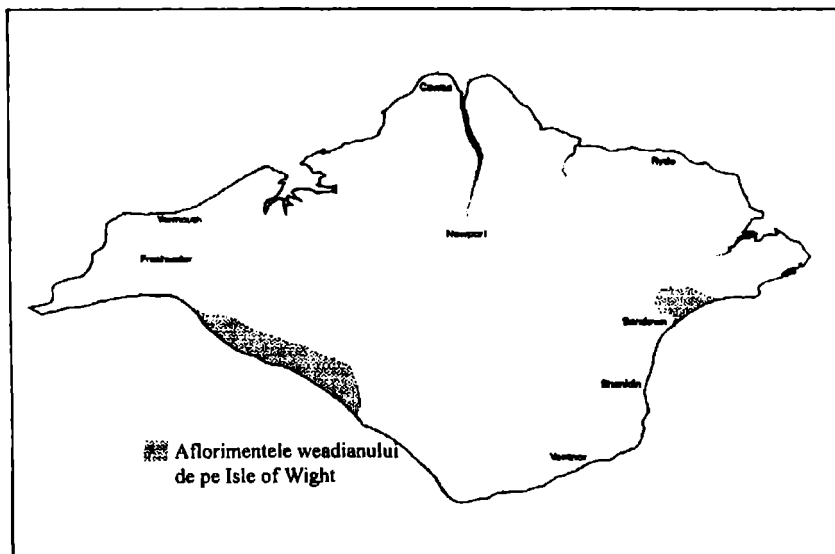

Figura 3. Localizarea depozitelor fosiliere de pe Isle of Wight.
(Modificat după Insole et Hutt, 1994)

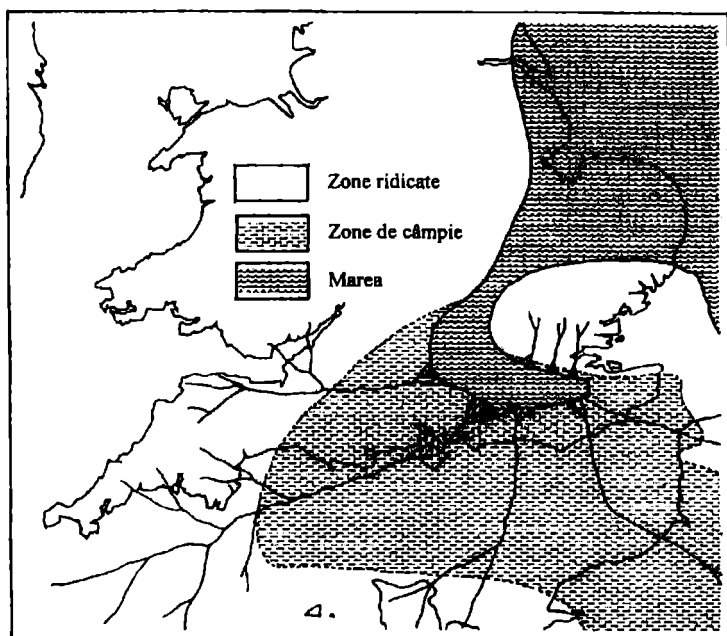

Figura 4. Geografia Angliei de Sud în timpul Wealdianului
(Modificat după Blows, 1978)

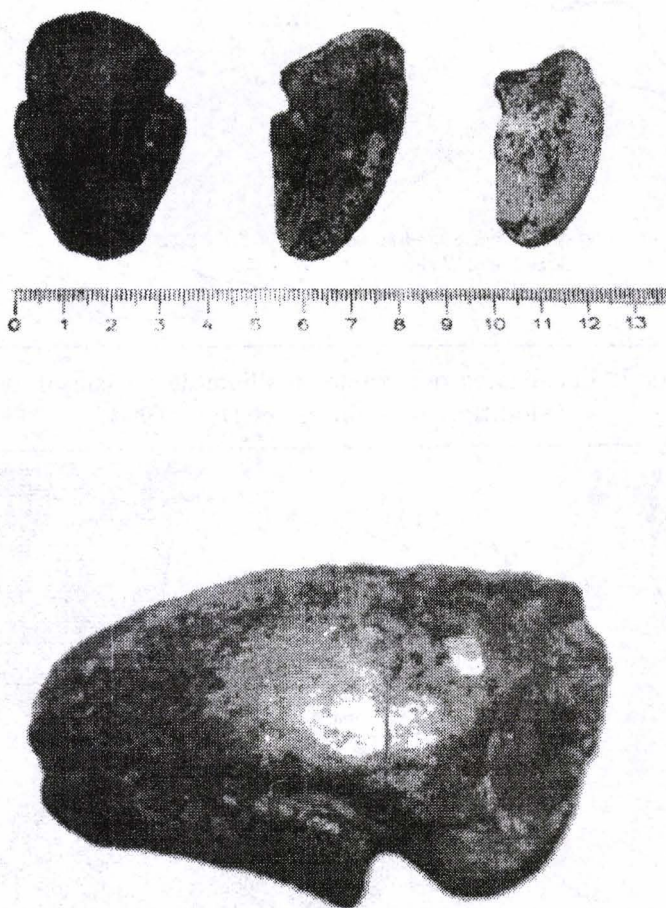

Figura 5. Comparația privind talia falangelor unguale din cele două depozite studiate. a) Falange unguale de ornithopode din bauxitele de la Cornet, b) Falangă ungală de ornithopod din depozitele wealdiene din Anglia.

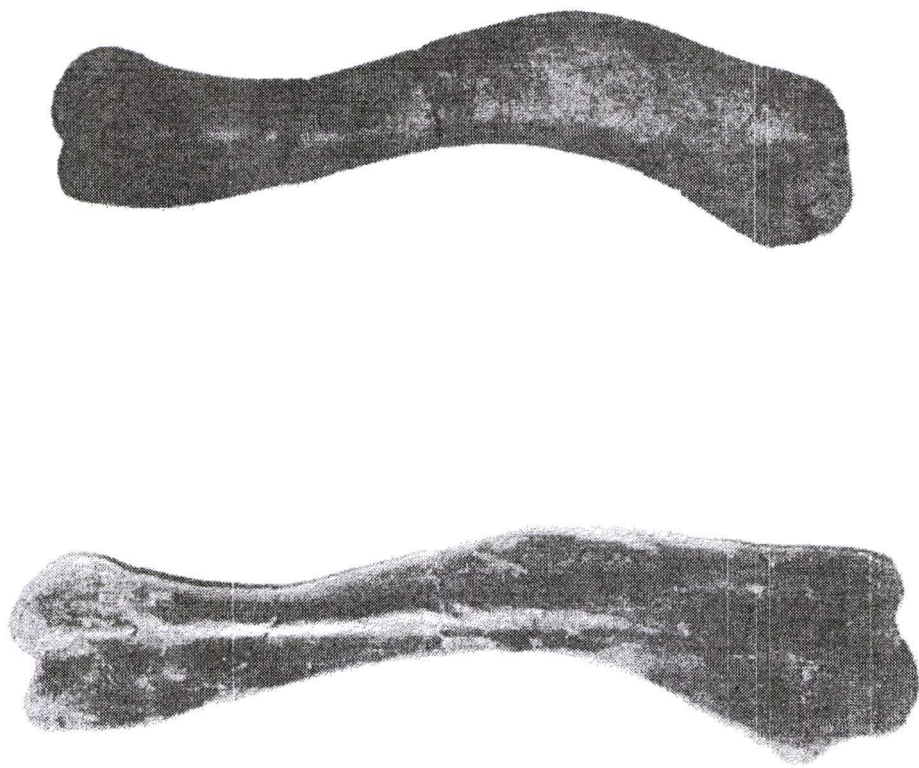

Figura 6. Comparația privind talia falangelor unguale din cele două depozite studiate, a) Humerus de ornithopod din bauxitele de la Cornet, b) Humerus de ornithopod din depozitele wealdiene din Anglia.

ÎNCADRAREA PALEOCLIMATICĂ ȘI PALEOFITOGEOGRAFICĂ A MACROFLOREI JURASICULUI INFERIOR DIN ROMÂNIA. LOCUL FLOREI ÎN CONTEXT EUROPEAN

ZOLTÁN CZIER

1. Introducere

Pentru a ne putea forma o imagine asupra locului pe care macroflora Jurasicului inferior din România îl ocupă în rândul florelor mezofitice din Europa și din lumea întreagă, nu ne putem opri doar la analiza taxonomică și stratigrafică a acesteia (Givulescu & Czier 1990; Czier 1994, 1997, 1998b, 1999a). Atingerea acestui deziderat impune în plus descifrarea cât mai exactă a legăturilor spațio-temporale ale acestei flore interesante și importante.

2. Paleogeografie

Paleogeografia Jurasicului inferior la scară globală reiese din harta publicată de Smith & Briden (1977). De la Est spre Vest se întindea Oceanul Tethys. Macroflora jurasic inferioară din România, prin poziția paleogeografică pe care o ocupa, își are originea pe uscatul situat la nord de țărmurile acestui ocean (Fig. 1, 2).

3. Paleoclimatologie

Din punct de vedere al paleotemperaturilor, Eurasia cuprindea două regiuni majore: o regiune temperată nordică și o regiune caldă sudică (Krassilov 1981). Din punct de vedere al paleoprecipitațiilor, Eurasia cuprindea o zonă cu precipitații sezoniere în centrul și sudul acesteia, respectiv o zonă umedă în partea ei de nord și sud-est (Hallam 1985).

Taugourdeau-Lantz & Vozenin-Serra (1987) arată că o fâșie situată de-a lungul țărmului nordic al Tethysului, s-a caracterizat de asemenea printr-o climă umedă. În acest context, reprezentăm fâșia respectivă pe harta paleoclimatică a Jurasicului inferior (Fig. 1). Figurăm de asemenea poziția paleogeografică și paleoclimatică a punctelor fosilifere cu macrofloră jurasic inferioară din România, în cadrul fâșiei amintite - de climă caldă și umedă.

4. Paleofitogeografie

Vachrameev *et al.* (1978) arată că Eurasia cuprindea în Jurasicul inferior două teritorii paleofitogeografice majore: teritoriul siberian și teritoriul indo-

européen. Oceanul Tethys împărțea în mod natural teritoriul indo-european în două subteritorii: subteritoriul australian și subteritoriul sino-european. Subteritoriul australian cuprinde o singură provincie paleofitogeografică și anume provincia indiană. Aceasta se caracterizează prin floră de tip Gondwana și era izolată de restul Eurasiei. Subteritoriul sino-european cuprinde în schimb trei provincii paleofitogeografice și anume provincia europeană, provincia central-asiatică și provincia est-asiatică.

Limitele dintre teritoriile și provinciile paleofitogeografice ale Jurasicului inferior, sunt stabilite clar de către Vachrameev *et al.* (1978), Vachrameev (1991). În acest context, floarele din România aparțin provinciei europene, fiind situate în centrul acesteia. Wcislo-Luraniec (1992) publică însă o hartă bazată pe harta din Vachrameev *et al.* (1978), modificând pozițiile unora dintre limite - modificări neînsoțite de nici o explicație. Afirmările autoarei, legate de macrofloarele jurasic inferioare din România, Ungaria și Italia, sunt eronate. Autoarea nu le ia în considerare în compararea florelor "liasice inferioare" din Europa, pe motivul că floarele "liasice" din aceste trei țări ar aparține cu precădere "Liasicului terminal".

5. Contextul european

Macroflora Jurasicului inferior din România este o floră în cea mai mare parte hettangian - sinemuriană. Din "Liasicul terminal" al României nu s-a descris și nu s-a figurat nici o plantă fosilă.

Pe baza tabelului alăturat (Tab. 1), putem compara macroflora hettangian - sinemuriană din România cu macrofloarele relevante ale acestui interval din alte țări europene. Sinteza datelor cuprinse în tabel, am realizat-o prin revizuirea nomenclatorică a determinărilor exemplarelor: materialul din România, în conformitate cu bibliografia macroflorei (Czier 1999b), cu completări; materialul din Ungaria publicat de Hantken (1878), Krasser (1921), Andreánszky (1954), Nagy (1956, 1961), Barbacka (1991, 1992, 1994a, 1994b); materialul din Suedia, Danemarca, Germania, Polonia, Franța, Anglia, pe baza listei publicată de Wcislo-Luraniec (1992). Datele statistice arată că macroflora din România, cu cele 141 specii, se situează pe primul loc în Europa. Urmează flora din Ungaria cu 30 specii și apoi floarele țărilor amintite de Wcislo-Luraniec (1992): Suedia cu 24 specii, Danemarca (Groenlanda) cu 20 specii, Germania (Franconia) cu 17 specii, Polonia cu 8 specii, Franța cu 7 specii, Anglia (Wales) cu o specie. Menționăm de asemenea, că revizuirea nomenclatorică a acestor flore ne permite să creăm unele combinații noi (Tab. 2).

6. Concluzii

- Având în vedere paleogeografia la scară regională, punctele fosilifere cu macrofloră jurasic inferioară din România se situează în cadrul fâșiei de paleoclimă caldă și umedă paralelă cu țărmul nordic al Tethysului.
- Pe baza poziției paleogeografice a punctelor fosilifere, macroflora Jurasicului inferior din România aparține provinciei europene a

subteritoriului sino-european din cadrul teritoriului paleofitogeografic indo-european.

- Modificările lui Wcislo-Luraniec (1992) referitoare la limitele dintre provinciile paleofitogeografice ale Jurasicului inferior sunt lipsite de explicații, motiv pentru care le considerăm inacceptabile. Ne bazăm așadar în continuare pe datele lui Vachrameev *et al.* (1978) și Vachrameev (1991).
- Contrar la ceea ce susține Wcislo-Luraniec (1992), macroflorele jurasic inferioare din România, Ungaria, Italia, nu aparțin cu precădere "Liasicului terminal" (deci Toarcianului) ci Hettangian - Sinemurianului.
- Revizuirea nomenclatorică și compararea între ele a macroflorele europene relevante din intervalul stratigrafic Hettangian - Sinemurian, arată că macroflora din România se situează pe primul loc în Europa.
- Propunem combinațiile noi următoare: *Ginkgo ettingshausenii* (Krasser 1921) Czier comb. nov., *Ginkgo minima* (Yabe et Oishi 1933) Czier comb. nov., *Ginkgo muensteriana* (Presl, in Sternberg 1838) Czier, comb. nov., *Ginkgo pseudopulchella* (Krasser 1921) Czier, comb. nov.

Tabelul nr. 1

Comparație între macroflora hettangian - sinemuriană din România și alte macroflore relevante din Hettangian - Sinemurianul Europei. Bazată pe specii revizuite nomenclatoric, lipsite de calitative. Prescurtări: R - România; H - Ungaria; S - Suedia; D - Danemarca (Groenlanda); G - Germania (Franconia); P - Polonia; F - Franța; E - Anglia (Wales); 0 - absența speciei; 1 - prezența speciei.
/ Comparison between the Hettangian - Sinemurian macroflora from Romania, and other relevant macrofloras from the Hettangian - Sinemurian of Europe. Based on nomenclaturally revised species, lack of epithets. Abbreviations: R - Romania; H - Hungary; S - Sweden; D - Denmark (Greenland); G - Germany (Franconia); P - Poland; F - France; E - England (Wales); 0 - absence of species; 1 - presence of species.

Specie	Țară							
	R	H	S	D	G	P	F	E
<i>Abietites praelinkii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Aninopteris formosa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Anomozamites banaticus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Anomozamites inconstans</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Anomozamites marginatus</i>	0	0	1	1	1	0	0	0
<i>Anomozamites minor</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Arctopteris inexpectata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Banatozamites chlamydostomus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0

<i>Cladophlebis browniana</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis denticulata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis haiburnensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis insignis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis naliokini</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis nebbensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis roesserti</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis rumana</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis semakai</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis silvaeregis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cladophlebis whitbiensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Clathropteris meniscioides</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Coniopteris hymenophylloides</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ctenis asplenoides</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ctenis grandifolia</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ctenis hungarica</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ctenis nilssoni</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ctenis stewartiana</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Ctenozamites cycadea</i>	1	1	1	0	1	0	1	0
<i>Cycadites elegans</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Cycadocarpidium swabii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Czekanowskia hartzi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Czekanowskia nathorstii</i>	1	0	1	1	0	0	0	0
<i>Czekanowskia rigida</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Dictyophyllum acutilobum</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Dictyophyllum brevilobatum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Dictyophyllum dunkeri</i>	0	0	1	0	1	0	0	0
<i>Dictyophyllum irregularis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Dictyophyllum münsteri</i>	1	0	1	1	1	0	1	0
<i>Dictyophyllum nervulosum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Dictyophyllum nilssoni</i>	1	0	1	1	1	1	1	0
<i>Eboracia lobifolia</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum arenaceum</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum columnare</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum gracile</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum münsteri</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum ungeri</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum veronense</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Equisetum laterale</i>	1	0	0	0	0	0	0	0

<i>Ginkgo ettingshausenii</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Ginkgo marginata</i>	1	1	1	1	0	0	0	0
<i>Ginkgo minima</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ginkgo muensteriana</i>	0	0	1	0	1	0	1	0
<i>Ginkgo polymorpha</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ginkgo pseudopulchella</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Ginkgo skottsbergii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ginkgo taeniata</i>	1	0	1	1	1	0	0	0
<i>Hausmannia buchii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Hausmannia zeilleri</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Hirmerella airelensis</i>	0	0	0	0	0	0	1	0
<i>Hirmerella muensteri</i>	1	1	0	0	0	1	0	1
<i>Klukia exilis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Komlopteris nordenskioeldii</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Kylikipteris arguta</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Leptostrobus laxiflora</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Lobatannularia carcinoides</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Lycostrobus scotii</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Macrotaeniopteris gigantea</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Marattia muensteri</i>	1	0	1	0	1	0	0	0
<i>Marattia hoerensis</i>	1	0	1	0	1	0	0	0
<i>Matonia braunii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Matonidium goepperti</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Neocalamites carcinoides</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia acuminata</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia banatica</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia inaequalis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia obtusa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia orientalis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia polymorpha</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia schauburgensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilsonia schmidtii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilssoniopteris tenuinervis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Nilssoniopteris vittata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Otozamites bechei</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Otozamites brevifolius</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ourostrobus nathorstii</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Pachypteris banatica</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Pachypteris rhomboidalis</i>	1	1	0	0	0	0	0	0

<i>Pachypteris speciosa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Palissya braunii</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Palissya sphenolepis</i>	1	0	1	0	1	0	0	0
<i>Coniopteris murrayana</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pecopteris orientalis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phlebopteris angustiloba</i>	1	1	1	1	1	1	0	0
<i>Phlebopteris braunii</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Phlebopteris dunkeri</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phlebopteris muensteri</i>	1	1	0	1	1	0	0	0
<i>Phlebopteris polypodioides</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phlebopteris woodwardii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phoenicopsis angustifolia</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phoenicopsis latior</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phoenicopsis media</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phoenicopsis potoniéi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Phoenicopsis speciosa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pityophyllum lindstroemi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Podozamites distans</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Podozamites lanceolatus</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Podozamites mucronatus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pseudoctenis oleosa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pseudocycas dunkeriana</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pseudotorellia nordenskjöldii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum andraeanum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum brevipenne</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum inconforme</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum jaegeri</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum kudernatschi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum longifolium</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum magoti</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum marginatum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Pterophyllum subaequale</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum acifolium</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum aninaensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum curvatum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum grandis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum imbricatum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum maculatum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Ptilophyllum rigidum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0

<i>Ptilophyllum romanicum</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sagenopteris hallei</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Sagenopteris nilssoniana</i>	1	1	1	1	1	1	0	0
<i>Sagenopteris phillipsi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sagenopteris pilosa</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Selenocarpus muensterianus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenobaiera colchica</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenobaiera crassa</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenobaiera furcata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenobaiera rarefurcata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenopteris hoeninghausi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Sphenopteris obtusifolia</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Stenopteris dinosaurensis</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Swedenborgia cryptomerioides</i>	0	0	1	1	0	0	0	0
<i>Taeniopteris asplenioides</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Taeniopteris germari</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Taeniopteris muensteri</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Taeniopteris multinervis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Taeniopteris tenuinervis</i>	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>Thaumatopteris brauniana</i>	1	1	0	1	1	1	1	0
<i>Thaumatopteris münsteri</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Thaumatopteris schenkii</i>	1	1	1	1	1	1	1	0
<i>Thaumatopteris sturii</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Todites denticulata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Todites haiburnensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Todites princeps</i>	1	0	0	1	1	1	0	0
<i>Todites roesserti</i>	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>Weltrichia alfredi</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Weltrichia banatica</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Williamsonia aninaensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Williamsonia gigas</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Williamsonia latecostata</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Williamsonia pecten</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Woodwardites microlobus</i>	0	0	1	0	1	1	0	0
<i>Zamites andraeanus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Zamites aninaensis</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Zamites schmiedeli</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Zamites vachrameevii</i>	1	0	0	0	0	0	0	0
Total număr de specii:	141	30	24	20	17	8	7	1

Tabelul nr. 2

Combinatii noi propuse. / New combinations proposed.

Ginkgo ettingshausenii (Krasser) Czier, comb. nov.Basionym: *Baiera ettingshausenii* Krasser, 1921, p. 369.*Ginkgo minima* (Yabe et Oishi) Czier, comb. nov.Basionym: *Baiera minima* Yabe et Oishi, 1933, p. 219, pl. 32, fig. 11.*Ginkgo muensteriana* (Presl, in Sternberg) Czier, comb. nov.Basionym: *Sphaerococcites muensterianus* Presl, in Sternberg, 1838, p.105, pl. 28, fig. 3.*Ginkgo pseudopulchella* (Krasser) Czier, comb. nov.Basionym: *Baiera pseudopulchella* Krasser, 1921, p. 368.

BIBLIOGRAFIE

- Andreánszky, G. 1954 Ösnövénytan.- 320 pp., Budapest (Akadémiai).
- Barbacka, M. 1991 New data about Liassic fossil plants in the Mecsek Mountains (South Hungary)- Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici 83 : 17-23, Budapest.
- Barbacka, M. 1992. The Liassic seed ferns of the Mecsek Mountains (S - Hungary). în: J. Kovar-Eder (ed.), Palaeovegetational Development in Europe and Regions Relevant to its Paleofloristic Evolution.- 430 pp., Graz (Styria).
- Barbacka, M. 1994a. *Pachypteris banatica* (Humml) Doludenko from Liassic locality in Mecsek Mountains, Hungary.- Acta Palaeobotanica 34, 1: 5-19, Krakow.
- Barbacka, M. 1994b. *Komlopteris* Barbacka, gen. nov., a segregate from *Pachypteris* Brongniart.- Review of Palaeobotany and Palynology 83: 339-349, Amsterdam.
- Czier, Z. 1994. On a new record of *Selenocarpus muensterianus* (Presl) Schenk from the Fireclay Formation of şuncuiuş (Romania) and the lower Liassic age of the Flora.- Review of Palaeobotany and Palynology 82: 351-363, Amsterdam.
- Czier, Z. 1997. Revision of the lower Liassic macroflora from the Pădurea Craiului Mountains (Romania).- Nymphaea, Folia naturae Bihariae 23-25: 17-28, Oradea.
- Czier, Z. 1998a. *Ginkgo* foliage from the Jurassic of the Carpathian Basin.- Palaeontology 41, 2: 349-381, London.
- Czier, Z. 1998b. The nomenclatural revision and the taxonomy of the fossil plants kept in the palaeobotanical collection of the Banatului Museum Timișoara.- Analele Banatului, științele Naturii 4: 15-40, Timișoara.

Czier, Z.	1999a	Paleobotanical Biostratigraphy of the Terrestrial Liassic of Western Romania.- <i>Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Geologia</i> 40, 2 (1995): 95-104, Cluj-Napoca.
Czier, Z.	1999b	The Bibliography of the Liassic Flora from Romania.- <i>Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Geologia</i> 40, 2 (1995): 105-111, Cluj-Napoca.
Givulescu, R., Czier, Z.	1990	Neue Untersuchungen über die Floren des Unteren Lias (Rumänien).- <i>Documenta naturae</i> 59: 8-19, München.
Hallam, A.	1985	A review of Mesozoic climates.- <i>Journal of the Geological Society</i> 142: 433-445, London.
Hantken, M. P.	1878	A Magyar Korona országainak széntelepei és szénbányászata.- 331 pp., Budapest (Légrédy).
Krasser, F.	1921	Zur Kenntnis einiger fossiler Floren des unteren Lias der Sukzessionsstaaten von Österreich-Ungarn.- <i>Sitzungsberichte Akademie der Wissenschaften in Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse</i> 130, 8-9: 345-373, Wien.
Krassilov, V. A.	1981	Changes of Mesozoic vegetation and the extinction of dinosaurs.- <i>Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology</i> 34: 207-224, Amsterdam.
Nagy, I. Z.	1956	Mecseki liász kori növénymaradványok.- <i>A Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve</i> 45, 1: 105-125, Budapest.
Nagy, I. Z.	1961	Liassic Plant Remains of the Mecsek Mountains.- <i>Annales Instituti Geologici Publici Hungarici</i> 49, 2: 609-657, Budapest.
Smith, A.G., Briden, J. C.	1977	Mesozoic and Cenozoic Palaeocontinental Maps.- 63 pp., Cambridge - London - New York - Melbourne (Cambridge University Press).
Sternberg, G. K.	1833/38	Versuch einer geognostischen botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt. 2.- 220 pp., Leipzig.
Taugourdeau-Lantz, J., Vozenin-Serra, C.	1987	Les associations paleofloristiques Nord-Tethysiennes, in dices d'un milieu tropical de l'infra-Lias au Dogger.- <i>Mémoires et Travaux de l'Institut, E.P.H.E.</i> 17: 295-313, Montpellier.
Vachrameev, V. A., Dobruskina, I. A., Meyen, S. V., Zaklinskaja, E. D.	1978	Paläozoische und mesozoische Floren Eurasiens und die Phytogeographie dieser Zeit.- 300 pp., Jena (Fischer).
Vachrameev, V.	1991	Jurassic and Cretaceous floras and climates of the Earth.- 318 pp., Cambridge (Cambridge University Press).
Wcislo-Luraniec, E.	1992	Flora from Odrowaz in Poland - a typical lower Liassic European flora. In: J. Kovar-Eder (ed.), <i>Palaeovegetational Development in Europe and regions relevant to its palaeofloristic Evolution</i> .- 430 pp., Graz (Styria).
Yabe, H., Oishi, S.	1933	Mesozoic plants from Manchuria.- <i>Science Reports of the Tôhoku Imperial University</i> 2 (Geology) 12: 195-238.

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Figura 1. Hartă paleoclimatică, indicând contextul paleogeografic și paleoclimatic al macroflorei Jurasicului inferior din România. Bazată pe date publicate de Smith & Briden (1977), Krassilov (1981), Hallam (1985), Taugourdeau-Lantz & Vozenin-Serra (1987), Czier (1998a). 1 = margini paleocontinentale; 2 = limita dintre regiunea temperată și regiunea caldă; 3 = zone umede; 4 = zone cu precipitații sezoniere; 5 = zone aride (deșert); R = Poziția paleogeografică aproximativă a punctelor fosilifere cu macrofloră jurasic inferioară din România.

Figura 2. Context paleofitogeografic al macroflorei Jurasicului inferior din România. Bazat pe date publicate de Vachrameev *et al.* (1978). S = teritoriul siberian; I - E = teritoriul indo-european; E = provincia europeană; M - A = provincia central-asiatică; E - A = provincia est-asiatică; R = poziția paleogeografică aproximativă a punctelor fosilifere cu macrofloră jurasic inferioară din România; 1 = uscat în Jurasicul inferior, uscat în prezent; 2 = uscat în Jurasicul inferior, mare în prezent; 3 = mare în Jurasicul inferior, uscat în prezent; 4 = mare în Jurasicul inferior, mare în prezent; 5 = limita teritoriilor paleofitogeografice; 6 = limita provinciilor paleofitogeografice.

LIST OF PLATES

Figure 1. Paleoclimatic map, indicating the palaeogeographic and paleoclimatic context of the lower Jurassic macroflora from Romania. Based on data published by Smith & Briden (1977), Krassilov (1981), Hallam (1985), Taugourdeau-Lantz & Vozenin-Serra (1987), Czier (1998a). 1 = palaeocontinental margins; 2 = boundary between temperate and warm regions; 3 = wet zones; 4 = seasonally wet zones; 5 = dry zones (desert); R = Approximate palaeogeographic position of the lower Jurassic macroflora localities from Romania.

Figure 2. Palaeophytogeographic context of the lower Jurassic macroflora from Romania. Based on data published by Vachrameev *et al.* (1978). S = the Siberian territory; I - E = the Indo-European territory; E = the European province; M - A = the Middle-Asiatic province; E - A = the East-Asiatic province; R = approximate palaeogeographic position of the lower Jurassic macroflora localities from Romania; 1 = dry area in the lower Jurassic, dry in the present; 2 = dry area in the lower Jurassic, sea in the present; 3 = sea in the lower Jurassic, dry area in the present; 4 = sea in the lower Jurassic, sea in the present; 5 = limit of palaeophytogeographic territories; 6 = limit of palaeophytogeographic provinces.

(ABSTRACT)

Considering the regional palaeogeography, the lower Jurassic macroflora localities from Romania are in the warm and wet palaeoclimatic belt that is parallel with the northern margins of the Tethys (Fig. 1). The palaeogeographical position of the localities indicates that this macroflora belongs to the European province of the Indo-European palaeophytogeographic territory (Fig. 2). Regarding to the limits between the provinces, only the data published by Vachrameev *et al.* (1978), and Vachrameev (1991), are acceptable. The lower Jurassic macroflora from Romania is mainly a Hettangian - Sinemurian flora. A nomenclatural revision and comparison between relevant Hettangian - Sinemurian macrofloras, shows that the Romanian flora contains the greatest number of species (Tab. 1). So, from this point of view it is on the first place in Europe. Because of the nomenclatural revision, I propose the new combinations: *Ginkgo ettingshausenii* (Krasser 1921) Czier comb. nov., *Ginkgo minima* (Yabe et Oishi 1933) Czier comb. nov., *Ginkgo muensteriana* (Presl, in Sternberg 1838) Czier, comb. nov., *Ginkgo pseudopulchella* (Krasser 1921) Czier, comb. nov. (Tab. 2).

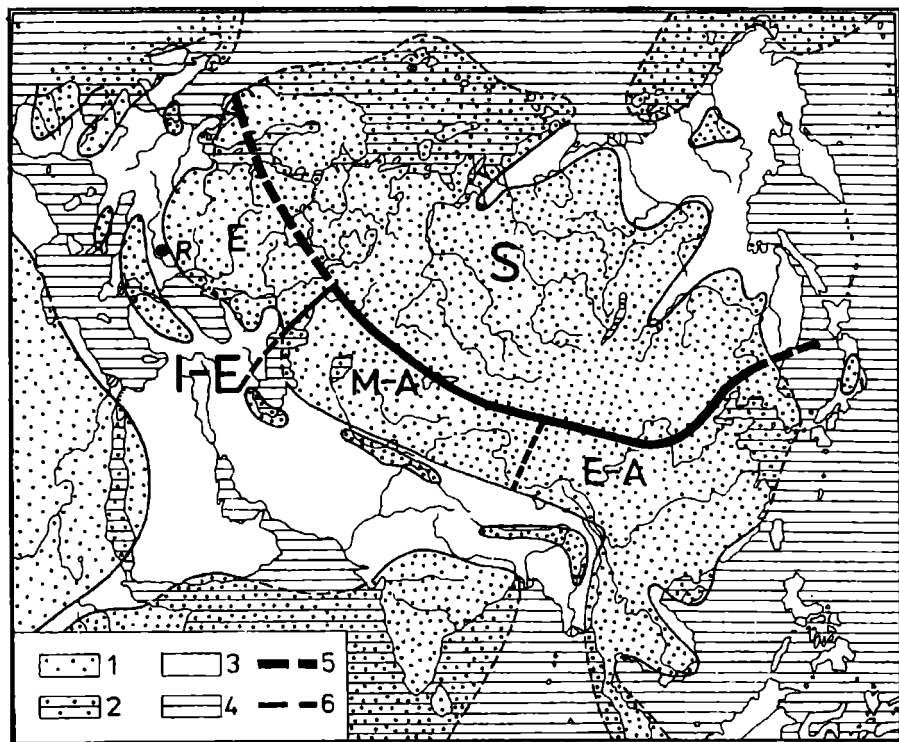

Figura 1. Hartă paleoclimatică, indicând contextul paleogeografic și paleoclimatic al macroflorei Jurasicului inferior din România. /
Paleoclimatic map, indicating the palaeogeographic and paleoclimatic context of the lower Jurassic macroflora from Romania

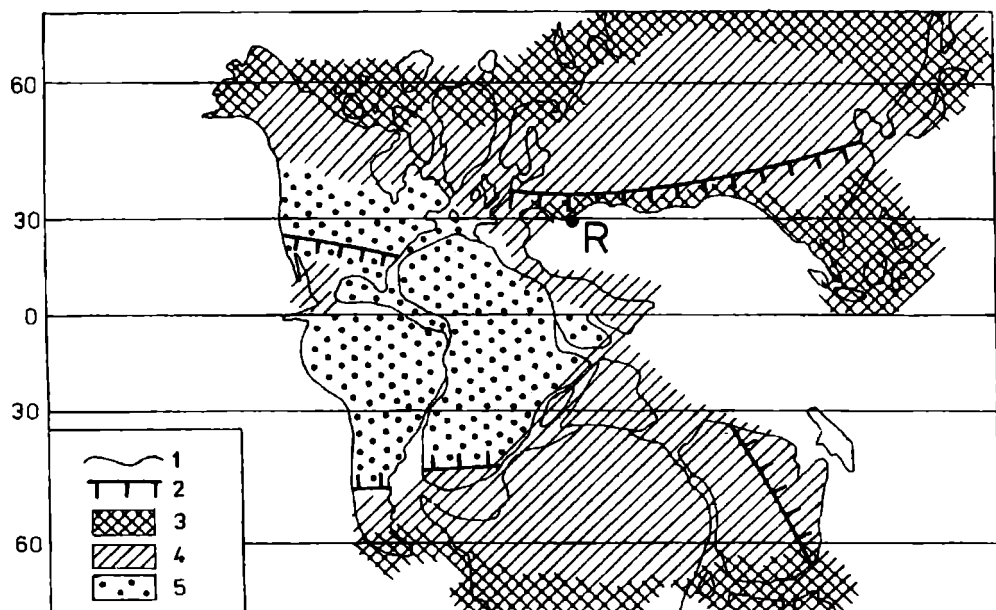

Figura 2. Context paleofitogeografic al macroflorei Jurasicului inferior din România. Bazat pe date publicate de Vachrameev *et al.* (1978) / Palaeophytogeographic context of the lower Jurassic macroflora from Romania. Based on data published by Vachrameev *et al.* (1978)

ISSN 1016-2801

EDITURA POROLISSUM
a Muzeului Județean - ZALĂU